DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13946

Przemyśl Memorial Book

Sefer Pshemishel

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

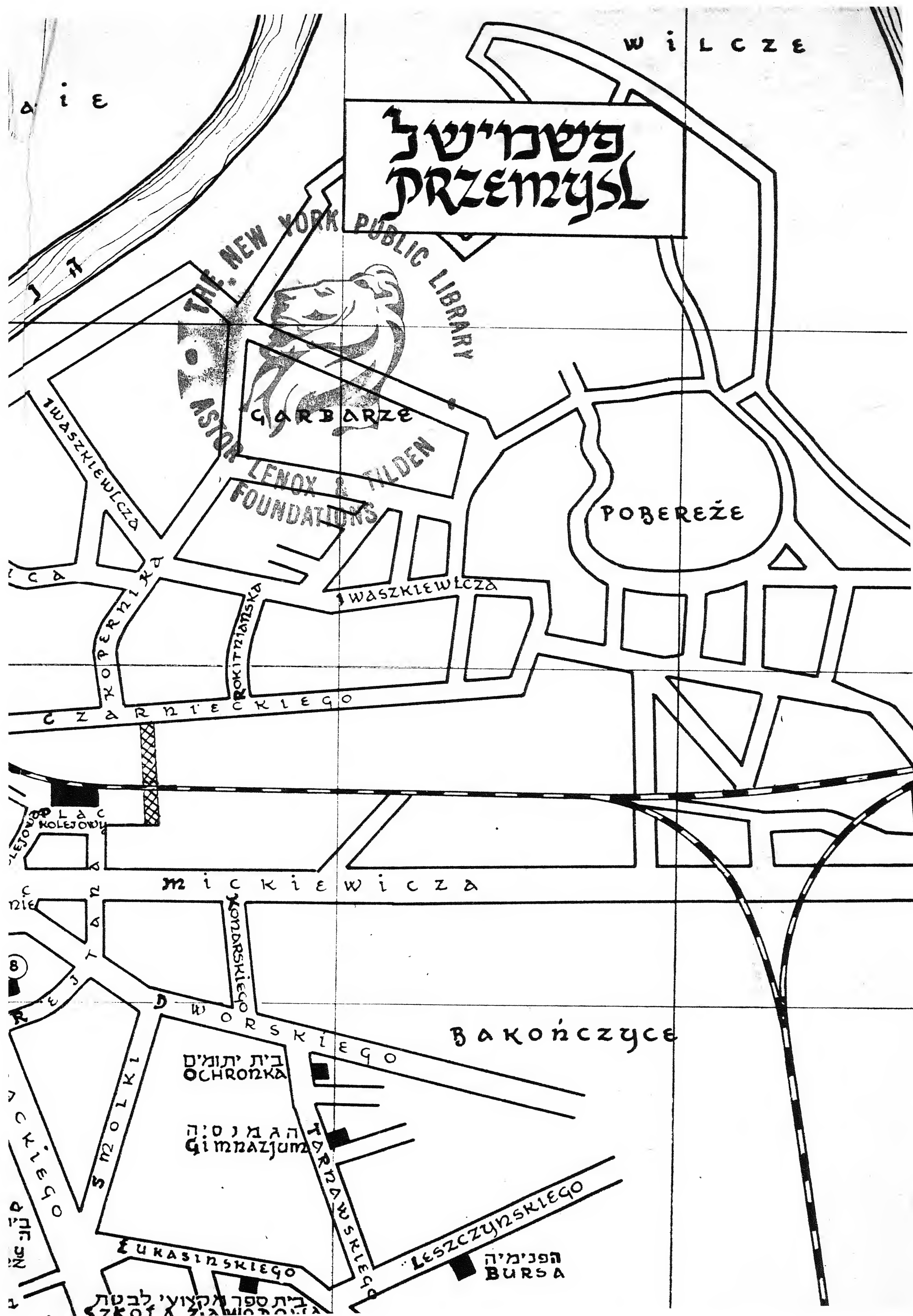

Original publication data

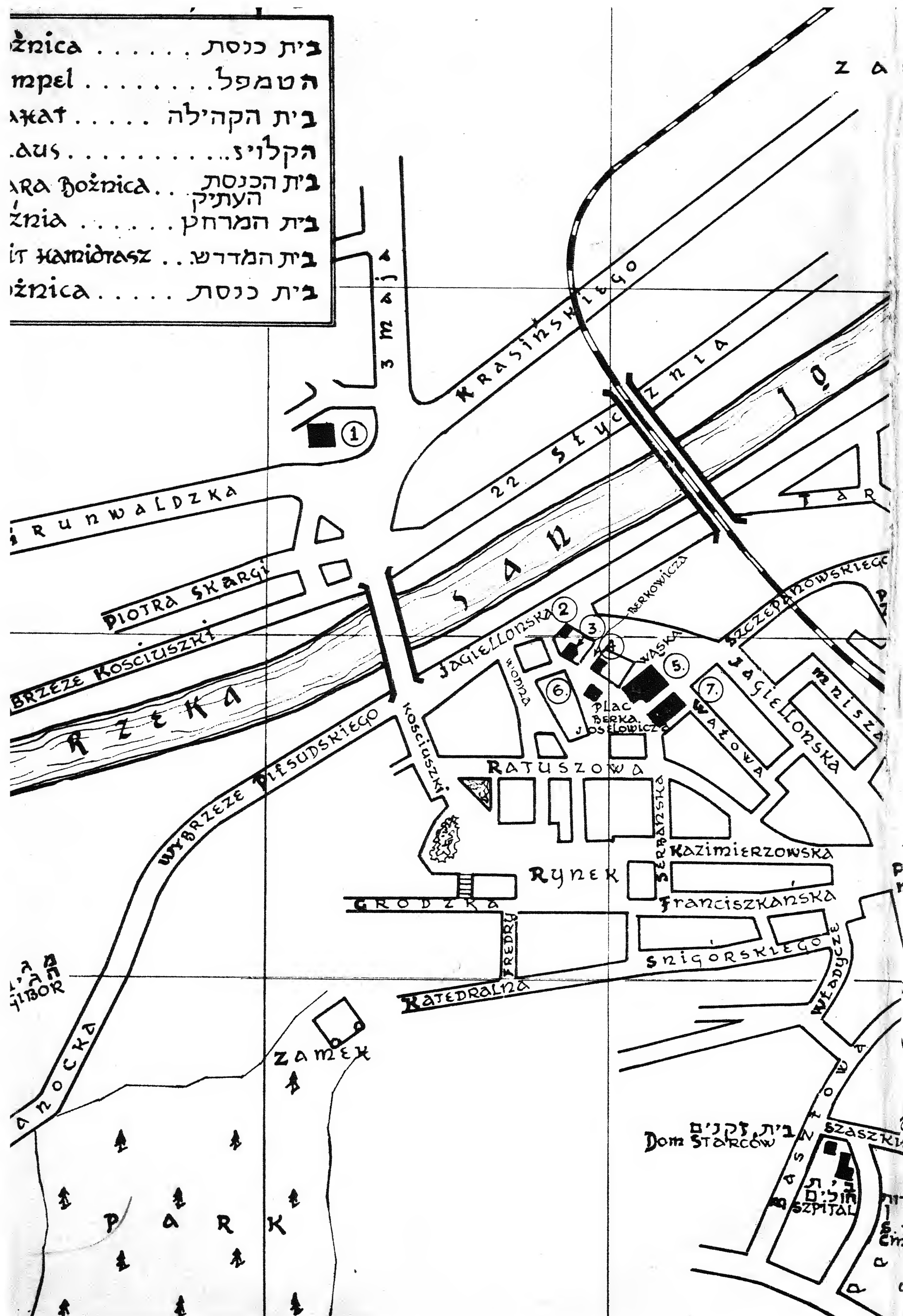
TITLE	Sefer Pshemishel / ʼarakh Aryeh Ments'er.
IMPRINT	880-03 [Tel Aviv] : Irgun yotsʻe Pshemishel be-Yiśraʼel, 1964.
DESCRIPT	xvi, 552 p. : ill., facsims., maps, ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Przemyśl (Przemyśl)
	Przemyśl (Przemyśl, Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Przemyśl (Przemyśl)
ADD'L NAME	Ments'er, Aryeh.
	Sztokfisz, David.
ADD'L TITLE	Przemyśl memorial book

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

פשמישל
PRZEMYSL
WILCZE
GARBARZE
POBEREŻE
IWASZKIEWICZA
KOPERNIKA
ROKITNIAŃSKA
IWASZKIEWICZA
CZARNIECKIEGO
PLAC KOLEJOWY
MICKIEWICZA
KONARSKIEGO
DWORSKIEGO
BAKOŃCZYCE
בית יתומים
OCHRONKA
הגמנסיה
Gimnazjum
TARNAWSKIEGO
SMOLKI
ŁUKASINSKIEGO
LESZCZYNSKIEGO
הפנימיה
BURSA
בית ספר מקצועי לבנות

żnica ...... בית כנסת
mpel .... הטמפל
xkat ..... בית הקהילה
.aus .... הקלויז
ARA Bożnica.. בית הכנסת העתיק
źnia ...... בית המרחץ
it Hamidrasz .. בית המדרש
żnica ..... בית כנסת
3 Maja
Krasińskiego
22 Stycznia
Grunwaldzka
Piotra Skargi
Wybrzeże Kościuszki
Rzeka San
Jagiellońska
Berkowicza
Wąska
Szczepanowskiego
Jagiellońska
Mnisza
Plac Berka Joselowicza
Wałowa
Ratuszowa
Kościuszki
Wybrzeże Piłsudskiego
Serbańska
Kazimierzowska
Rynek
Grodzka
Franciszkańska
Fredry
Śnigorskiego
Katedralna
Władycze
Zamek
Park
Dom Starców בית זקנים
Szpital בית חולים
Szaszki

ספר פשמישל

עורך

ד״ר אריה מְנְצֶ׳ר

הוצא לאור ע״י ארגון יוצאי פשמישל בישראל, תשכ״ד–1964

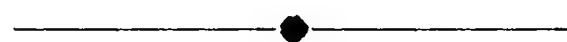
PRZEMYŚL MEMORIAL BOOK

Dr. ARIE MENCZER, Editor

Published by Irgun Yotzei Przemyśl in Israel 1964

נדפס בישראל תשכ"ד
Printed in Israel 1964
דפוס „יפת", רח' הרכבת 6, ת"א, טל. 63102

מפת העיר שירטט — י. אלטבאוֶאר, מ. נכט
מפת הגיטו שירטט — י. אלטבאוֶאר, נ. שטריק

תוכן העניינים

פרק עשירי

פרק אחד־עשר

מפלגות יהודיות אחרות

פרק שנים־עשר

פרק שלשה־עשר

חלק רביעי

אישים ודמויות

נ ס פ ח

חלק חמישי

החורבן והשואה

פרק ראשון

פרק שני

חלק ביידיש

רשימת התמונות והמסמכים

עם הספר

הרעיון לאיסוף חומר להנצחת קהילתנו, עתיקת היומין, הובע לראשונה במסיבת יובל ה־40 של „אגודת הרצל" הפשמישלאית שנתקיימה בתל אביב בסוף שנת 1944. בימים ההם עוד רעמו תותחים בחזיתות והידיעות על חורבן פשמישל היהודית היו עדיין מעורפלות.

בתחילת שנות החמישים נעשו כבר נסיונות רציניים להכין את החומר הדרוש להוצאת ספר זכרון. למטרה זו הוקמה ועדה בראשותו של מר חיים קלגסבלד ז"ל, שמימן גם את ההוצאות הראשונות. ד"ר יוסף גלרנטר (בר־אורין) ז"ל החל באיסוף חומר היסטורי וד"ר יצחק מן ז"ל היה מועמד להיות עורך הספר. בעת ובעונה אחת ערך ועד ארגון יוצאי פשמישל מגבית למימון הספר, אך הנסיון להוציא ספר זכרון נכשל מסיבות שונות, וועד האגוד החליט לוותר על נסיון נוסף ובסכום שנאסף השתמש למטרות אחרות. נראה היה, כאילו נתייאש הועד מביצוע הרעיון. אך הוא התעורר מחדש לאחר שנים מספר.

בראשית שנת 1958 פנתה מנהלת הסניף של „יד ושם" בת"א, הסופרת רחל אוירבאך, אל אחד מבני פשמישל הגר בתל־אביב בהצעה לחדש את הפעולה להכנת הספר. הלה הסכים לכך בתנאי, שימצאו שותפים לעבודה וכאלה אמנם נמצאו. נוצרה קבוצת יוזמים שכונתה „מזכירות". בראשם עמדו המהנדס יוסף אלטבאואר, ד"ר דב ניצני וד"ר מרדכי שטנר. כל אחד מהם נטל על עצמו איסוף חומר שחולק עפ"י התקופות ההסיטוריות כדלהלן:

א) ניצני — מראשית קיום הישוב היהודי עד לסיום השלטון האוסטרי בעיר.
ב) אלטבאואר — התקופה הפולנית החדשה (1939 — 1918).
ג) ד"ר שטנר — (מניצולי השואה) — השואה והחורבן.

הקורספונדנציה נוהלה בעיקרה ע"י דב ניצני, אסוף התמונות נערך ע"י המהנדס אלט־באואר. הועדה הצליחה לקשור קשרים עם הארצות העיקריות שבהן חיים יוצאי פשמישל ועם מוסדות מדעיים פולניים בפשמישל ומחוצה לה, שנענו לפניתנו והמציאו לנו חומר רב ערך. בישראל פנינו בעיקר אל יוצאי עירנו בבקשה למסור לנו כל חומר המצוי ברשותם על פשמישל היהודית והם זיכו את הועדה בעשרות מכתבים ושיחות באינפורמציה מגוונת המבוססת על זכרונותיהם והוסיפו פרטים על עבר הקהילה — מוסדותיה, אישיה וחייה. הועדה נהנתה בעבודתה, שכללה בין היתר גם עיון בספרים ואוספי עיתונים, מעזרתם של מתנדבים, שמהם אנו מזכירים את המנוח יעקב קרנר ז"ל.

בסוף שנת 1960 הגיעה הועדה (שנקראה אז „הועדה לאיסוף חומר היסטורי על פשמישל") למסקנה, שלפי היקף החומר ואופיו רצוי להתחיל בעבודת העריכה. ד"ר משה אלטבאואר בשיתוף פעולה עם חברי הועדה המהנדס יוסף אלטבאואר וד"ר מרדכי שטנר ערכו אז פרוספקט בעברית, באידיש ובאנגלית, שהוצא בחודש מרץ 1961 בצורה נאה. הפצתו עזרה בהרבה לאיסוף תרומות למטרת הוצאת הספר, שהוחל בו ע"י ועד איגוד יוצאי פשמישל במקביל לעבודת ועדת העריכה. כאן, עלינו להביע תודתנו והערכתנו ליורשיו של מר חיים קלגסבלד ז"ל, אשר בתרומתם הניכרת איפשרו מימון ראשון של הוצאות הספר.

באפריל 1961 הוטל על הד״ר אריה מנצ׳ר מחיפה תפקיד העורך של החלק העברי שבספר ובאותו זמן בערך שינתה הועדה את שמה ל„ועדת העריכה״. הרכב הועדה היה אז: יוסף אלטבאואר, אליהו בלוך, ליאופולד גץ, שלמה גולדשטיין ז״ל, מתתיהו גנס, חנוך הנד, חנן טראו, אריה מנצ׳ר, דב ניצני ומרדכי שטנר. בשנת 1962 הצטרפו למימון הספר האיגודים הפשמישלאים בניו־יורק, שבשמם הופיע מר נתן קופפר. בשנת 1963 נמסרו עריכת החלק האידישאי והגהתו לידי מר ד. שטוקפיש. הגהת החלק העברי היתה בידי ד״ר נתן קודיש, שנפטר ללא עת באפריל 1964.

בעריכת הספר היתה מגמתנו להביא במרוכז, באופן אוביקטיבי וללא משוא פנים את העובדות ההיסטוריות המהימנות על ראשית התפתחותה ופריחתה של קהילתנו עד לחורבנה בהבלטת האישים מכל הסוגים שפעלו בה. יתכן, שמספר אישים נוספים ראויים היו להזכר בספר זה, אך לצערנו לא היה לנו חומר על חייהם ופועלם או ששמותיהם נשמטו מזכרוננו. לא נעלמו מעינינו הליקויים והפגמים במאמצינו לתאר תמונה שלמה ומקיפה ככל האפשר על יהודי פשמישל בחייהם ובמותם. נשמח, אם בני פשמישל, יודעי דבר, יעמידונו על פגמים של הספר ויוסיפו פרטים חשובים: כמובן יהיה לזה ערך רק אם יוציאו הוספה לספר זה, שתכלול את התיקונים ותמלא את החסר.

חברי ועדת העריכה, אם גם הרבו לקרוא בספרות הנוגעת לנושאי הספר, לא התימרו להוציא ספר היסטורי מדעי מקורי. אדרבה — הם מפנים את הקורא למקורות, מהם שאבו את ידיעותיהם. ספר זה אינו מיועד לבני עירנו בלבד ולאלה שפעלו בה, אלא גם לבניהם ולבני בניהם של יוצאי פשמישל, כדי לאפשר להם להכיר את מקור מחצבתם: העיר והאם בישראל המפוארת, שהיתה ואיננה עוד.

ועדת העריכה פעלה באופן קוליגלי. האחריות לתוכן המאמרים חלה בראש וראשונה על המחברים עצמם.

רוב כותבי המאמרים של ספרנו אינם מקצועיים ועל כן יתכן, שצורתם הספרותית של חיבוריהם לא תמיד תמצא חן בעיני הקורא שמצויה אצלו הספרות היפה ועם קוראים אלה ההבנה.

בסיכום דברינו עלינו להודות לכל המוסדות ולאישים שעזרו לנו במפעלינו, במיוחד: לגב׳ פרופ׳ לאה גולדברג של האוניברסיטה בירושלים, לגב׳ ד״ר אלישבע וד״ר מאוריצי הורן באופולה (פולין) מרצים להיסטוריה, לד״ר קשישטוף וולסקי מזכיר „אגודת חובבי המדעים„ בפשמישל, למר לשק ולודק בפשמישל, לד״ר א. ז׳קי, דוצנט באוניברסיטה של קרקוב, למר משה מורגנשטרן תל־אביב, לפרופ׳ ברנרד מרק, מנהל המכון ההיסטורי היהודי בורשה, לפרופ׳ ד״ר נפתלי שנייד בארה״ב.

יבואו על הברכה כל יוצאי קהילת פשמישל, באשר הם שם, בארץ ובחוץ לארץ, שעזרו לנו באינפורמציה ובהמצאת חומר וצילומים ובתרומותיהם אפשרו לנו הוצאת הספר.

ועדת העריכה

תל־אביב, אייר תשכ״ד (מאי 1964)

ד״ר יצחק מן

פשמישל – עירנו היקרה*

מדי דברנו בה, בפשמישל עירנו היקרה, עולה בזכרוננו, כמעט מאליה, פשמישל היהודית, על אישיה, קברניטיה, עסקניה, המוניה, מוסדותיה וההווי היהודי שלה, שנחרבה בחורבן יהדות פולין — נרגיש בכאב לב שאין לו ארוכה, כמה יקרה היתה לנו עיר זו, שבה נולדנו וחונכנו, ובה חיינו את שנות ילדותנו השלוות.

מקהילתנו לתפארת לא נותרו אלא עיי חרבות ובתי־קברות, עפר ואפר, אפר התבערה הנוראה ואפר קדושינו ומעונינו. אנו אין לנו שם אלא עבר בלבד, בלא שמץ של עתיד. אנו, שלא כאבותינו אחרי גזירות ת״ח, לפני שלוש מאות שנה, איננו רוצים עוד לשוב ולהקים את משכנות־יעקב ההרוסים והעזובים, איננו רוצים עוד לשוב ולשתול שתילי־חיים חדשים בתוך העפר התחוח והרווי דמעות ודם קרבנותינו. אנו

* מתוך נאומו באספת־אזכרה לזכר קדושי פשמישל. נדפס בספר לזכרו „האדם והחברה״.

יצאנו מן הנכר ולא נחזור אליו לעולם, למדנו לקח וחשנו בקללה הרובצת על אותו נכר, ועכשיו אנו עמלים למען נראה ברכה במעשי־ידינו במולדתנו. כאן אנו מוכנים לקבל באהבה את לבטי העמל והייסורים, הכרוכים בבניין מולדת, שהיתה שוממה דורות רבים. ואילו הגשר עם הנכר שרוף והרוס לעולמים, ושוב אין דרך אל גולת פולין. קדושיה חוללו בידי זרים, ערכי הרוח שנוצרו במשך מאות שנים הלכו לטמיון, וקנייניה ונכסיה היו לבז ועלו באש — והיהודים, נושאי הערכים והקניינים האלה, נשמדו ואינם. ואנו, האודים המוצלים, השרידים המעטים אחרי השואה — מה לנו פולין הרחוקה בלי אחינו ואחיותינו, מה לנו פשמישל, שלא נוכל אפילו לבוא ולהשתטח על קברות אבותינו, כי אין יודע היכן הקברות והיכן אבני מצבותיהם. גדול כים שברנו, ואין לנו נחומים.

ואף על פי כן: הרי נשארנו קשורים בכל נימי לבנו אל עירנו פשמישל, כפי שהיתה פעם, כפי שהיא חיה בדמנו ובעומק נפשנו. יהמה הלב ויפרכם מכאב, כשאנו מעלים בזכרוננו את מראותיה ואת תמונות ההווי היהודי מן הימים עברו, ובייחוד מן התקופה שלפני מלחמת־העולם הראשונה. אכן היו אלה ימי רווחה ונחת, שלא יחזרו עוד.

מאותו יום מר ונמהר של שבת־חזון בקיץ תרע״ד, כשהוכרז על הגיוס למלחמת־העולם בשנת 1914, נשתבשו חיי היהודים בפולין ושוב לא ראו אור של נחת ושלום. למעשה כבר התחיל אז תהליך הירידה והניוון של יהדות פולין הגדולה, עד שבא עליה הקץ האיום... ביחוד פנה זיוה, פנה הודה של עירנו פשמישל אחרי שנת 1914. אבל אנו, רובנו ככולנו, זוכרים את פרמיסלא — כדהיתה העיר קרויה בפי אבותינו, זכר קדושים לברכה — הימים השקטים, ללא פרץ וללא צווחה ברחובותיה, מלפני תקופת 1914. כל אחד מאתנו רואה את תמונות החיים האלה לנגד עיניו, בחלום ובהקיץ, כשהן מעולפות זוהר של אושר מימי הילדות שחלפו ולא ישובו עוד.

הנה אנו מטיילים שוב ברחובותיה המרכזיים, בואך אל הככר הגדולה שלפני המרכז הכלכלי והרוחני, מסביב לבית־הכנסת הגדול, העתיק. הנה בקצה הככר עומד „בית המלמדים״, והוא הומה רוחש תינוקות דבית־רבן, כנחילי דבורים בכוורת. בלילות־חורף הארוכים עומד הבית מואר כולו, ומתוך חלונותיו בוקעים ועולים קולות הפעוטים המשננים את דברי רבם, ועיניהם נוצצות מהשתתפות בצערו של יוסף המסכן, אותו נער יקר וענוג, שבא אל אחיו והם תפסוהו והפשיטוהו את כתונת־הפסים והשליכוהו, האכזרים, אל הבור הריק, שהיה מלא נחשים ועקרבים. או שישבו וקלטו לתוך נפשם את דברי האגדה לפסוק „ואני בבואי מפדן...״ וראו ממש בעיניהם את הדמות הענוגה והעדינה של רחל אמנו, כשהיא עומדת על פרשת־דרכים, ועיניה זולגות דמעות למראה בניה ההולכים וגולים לנכר, מובלים בידי שוביהם...

וממולו עומד הבניין של „קלויז״, ובאולמו הנרחב יושבים בחורים ונרות בידיהם, שקבלו מאת השמש ר וולף ז״ל, ולומדים תורה מתוך כרכי הש״ס העבים, וכל הבית שופע אור וחום, חומו של התנור הגדול והבל פיהם של הוגים בתורה. ומשהגיעו לקיצן שעות הלימודים, הרי יוצאים הפעוטים מבית המלמדים ופנסיהם בידיהם, ויוצאים הבחורים מן הקלויז הגדול — וכאלה כן אלה עוברים בדרכם הביתה על־פני בית־הכנסת, העומד בשעה זו סגור ושקוע במחשבי־הלילה הקודר.

ולבם של אלה ואלה דופק־רועד מפחד, מפני הנשמות שנתקהלו בבית־הכנסת לתפילה חרישית...

מכאן התרחב היישוב היהודי בעיר. תחילה נתרכז בשלושת הרחובות: קז׳ימייז׳ובסקה, ראטושובה (די יידישע גאס) ורחוב וואלובה. מכאן פרץ ושלח שלוחותיו לרחובות פראנצ׳יסקנסקה, יאגילונסקה, מיצקיביצ׳ה, סלוּוצקיגו ואף מעבר לסאן הגיע.

והיו רחובות אלה והסמוכים להם מרכזי מסחר ומלאכה והיו הומים מאדם. והם שפעו הווי יהודי עממי, מיוחד במינו, בימי שמחה ובימי אבל כאחד. ודאי זוכרים לא מעטים מאתנו, כי בליל תשעה־באב היו מתמלאים, גם הככר הגדולה שלפני בית־הכנסת הגדול וגם הרחובות הסמוכים, המונים של מבוגרים וצעירים ממעמד העובדים, סבלים, חייטים, סנדלרים, פחחים, קצבים וכו׳ — שהיו „מכבדים" את העוברים ושבים בקוצים דוקרניים, כנראה כדי להפיג את תוגת־האבל... והיו מתאספים המונים אלה במעמד רציני אחר, כגון אחרי תפילת כל נדרי, ובייחוד בליל שמחת־תורה; הנה, יוצאת קבוצת חסידים מביתו של ר׳ שלום בוימוואלד בפראנציסקאנסקה, והם עוברים בסך, תוך זמרה וריקוד, את הרחוב היהודי ואת הרחבה שלפני בית הכנסת הגדול, עד הגיעם אל הקלויז.

וכאן מתחילה השמחה הגדולה של ההקפות. והנה ההווי המיוחד של להקות שחקנים עממיים, שהיו מתאמנים בלילות־חורף ב„פורים־שפיל" וב„מכירת יוסף" והיו מתכוננים לקראת השמחה הגדולה, שהיתה משתפכת בחוצות העיר היהודיים בחג הפורים — עד שיצאה גזירה מיוחדת מאת מפקד הגייס, הגנראל גאלגוצ׳י, ואסרה כל תהלוכה של מסכות ברחובות...

תמונות אלו, שהבאתי כאן אלא מעט־שבמעט, ואשר כל אחד מאתנו יכול להעלותן בזכרונו עוד כהנה וכהנה — מושרשות כולן בעומק־נפשנו ולא יטושטשו לעולם, כל עוד הנשמה בקרבנו. אבל בנינו אינם יודעים על החיים האלה ולא כלום. להם כאילו אין עבר, ורק עתיד לפניהם. הם קשורים בכל לבם אל העתיד — ועתיד האומה הריהו נעוץ כאן, בארץ אבות, במדינת ישראל. ורק אנו, דור המעבר, כאילו נגזר עלינו שנהיה נתונים בין שני מגנטים, בין העבר והעתיד. יקר לנו עתיד הבנים במדינתנו, אבל אנו קשורים באלפי נימים גם אל העבר, אל העיר פשמישל ואל רחובותיה ואל חייה היהודיים הטיפוסיים. עכשיו נדמו החיים האלה, ונשתררה דממת־מוות. נדם קולם של תינוקות דבית־רבן, נדם קולם של לומדי תורה בקלויז רבתי, נדמו השמחה והמית האבל של „עמך" ברחובות העיר, שבת ופסק ההווי היהודי בימי חול ושבת, בימי חג ומועד. ורק בלבנו־אנו נוכל לשמור על הזכרונות היקרים מימים עברו.

האם כל אותו שפע של תמונות וזכרונות יהא נידון לכליה, לאחר שגם עלינו יבוא קץ כל בשר? כלום גזירה היא, שגם הוא יגוז ויחלוף וכחלום יעוף? האם אין זה מחובתנו למסור את רגשות לבנו ואת מראות עינינו מן הימים שעברו גם לבנינו אחרינו, לספר בעל־פה ולמסור בכתב, למען ידעו גם הם, כי ההיסטוריה של עם ישראל היסטוריה רבת דורות היא, תולדות מאמצים ולבטים של בנין, ותולדות חורבות, יסורין ופרעות, שאיפות וכשלונות — היסטוריה בת אלפי שנים ושל אלפיים

שנות גולה ונכר, עד שובנו לכאן, בכדי להתחיל מחדש ולבנות עתיד טוב יותר אחרי שנהרס העבר. הבה נמצא דרכים להגשמה. וכך נקדש את זכר קדושינו. אין אנו יכולים להקים מצבות על קברותיהם, כי אין אנו יודעים היכן מתגלגלים רגבי עפרם של ההרוגים והיכן פזור אפר השרופים. הבה וננציח את זכר חייהם של אבותיהם הקדושים בעירנו פשמישל שלפני השואה.

כך נקיים את זכרונותינו־אנו לדורות הבאים, למען יהיו צרורים בצרור החיים של עמנו בדפי הספר הזה.

שוק הדגים — דער פישפלאץ — Fishmarket

חלק ראשון

תולדות יהודי פשמישל

יהדות פשמישל מראשיתה עד לחלוקת פולין (בשנת 1772)

Przemyśl anno 1620   פשעמישל אין יאר 1620   פשמישל בשנת 1620

פרק ראשון

פרופ. מ. שור

מתוך תולדות יהודי פשמישל*

רוב הקהילות היהודיות נוסדו בפולין בשלהי המאה ה־15, פרט לקהילות לבוב, קרקוב ופוזנא, שהיו קיימות כבר במאה ה־14. עובדה שיש לייחסה, בחלקה, לזרם האימיגרציה הגדולה, שבאה כתוצאה מגירוש היהודים מהארצות השכנות (בוהמיה, גרמניה, ליטא), לפולין, ואשר גרמה לגידול האוכלוסיה היהודית פי כמה מאשר לפני האימיגרציה. הנתון הסטטיסטי הראשון על האוכלוסיה היהודית בפשמישל הנמצא בידינו, הוא משנת 1542. לפי רשימה זו היו אז בפשמישל בסך הכל 18 משפחות יהודיות, מהן 7 שגרו בבתיהם הם, והיתר בדירות שכורות. הראשונים שילמו לנציג המלך מס שנתי, ארבעה זהובים פולניים, האחרונים — שני זהובים. בשנת 1565 הגיע מספר בעלי הבתים היהודים ל־13. בשנת 1633 נמצאו כבר 37 בתי יהודים ומספר המשפחות עלה ל־110. בשנת 1671 קיימים 100 בתים יהודיים שבהם גרו, בערך, 300 משפחות.

תחילתה של קהילת היהודים בפשמישל כגוף מאורגן היא בשנת 1559. ב־29 במרס בשנה זו מעניק המלך סיגיסמונד אוגוסט ה־2 ליהודי המקום את הפרבילגיה הראשונה, המהווה מגילת יסוד של הקהילה היהודית. בהקדמה למגילה זאת (שעליה טרם הצהיבו) אנו קוראים: „אמנם, כבר

* על יסוד „קורות יהודי פשמישל" לפרופ' משה שור, הוצאת ר. לויט, וינה 1915. תורגם ממהדורה גרמנית מקוצרת ע"י יוסף אלטבאואר.

מימים הורשה ליהודים לגור בפשמישל, אבל עד עכשיו לא היתה בידיהם פריבילגיה מפורטת, המבטיחה להם זכות מגורים. לאחר שהמלך העניק להם את הפריבילגיה הזאת, קובע הוא לתמיד, כי זכותם לגור בעיר, בחלקים המאוכלסים על ידיהם מזמן, לא ניתנת לערעור וזכות להם לרכוש שם בתים מהנוצרים, ורכושם ישאר נחלתם וירושתם החוקית. כ״כ ניתנים הם אך ורק לשיפוטו של נציג המלך (סטרוסטה)". נוסף לזה כתוב: „היהודים יהנו מהחופש בעיר פשמישל, הן במסחר ובממכר של כל הסחורות הן בדברים אחרים הדרושים לכלכלתם ולצרכיהם השונים, שמהם נהנים גם כל אזרחי העיר". אותו המלך העניק להם שתי פריבילגיות נוספות: אחת משנת 1562, המשחררת אותם אמנם לתקופה קצרה, מכל ארנונה, פרט למכס־גבולות; השניה הקובעת, כי עניני בית־הכנסת ובית־הקברות (אלה הם ממוסדות־יסוד של כל קהילה יהודית) יובאו לדין אך ורק לפני בית המשפט של חצר המלך. מענינת היא גם הפקודה של אותו המלך, שניתנה לעיריה (מגיסטראט) בפשמישל מתאריך: ורשה 28.3.1571, שבה נדרשים אזרחי העיר לא לעשות עוול ליהודים, מאחר „שהם ביחד אתכם משתתפים בכל הארנונות".

אם הפריבילגיה מ־29.3.1559 היא בעלת ערך יסודי בנוגע למעמדה הפוליטי, המשפטי והכלכלי של יהדות פשמישל, כן לא פחות חשוב הוא המסמך השני הנוגע להתפתחות חיה הפנימיים של הקהילה. זוהי הפריבילגיה של המלך סטפן באטורי מתאריך 27.6.1576, שפורסמה לפי בקשת היהודים. הפריבילגיה מכילה תקנות רבות ומסדירה, אחת ולתמיד, את הארגון הפנימי של הקהילה היהודית ואת יחסה עם השלטון המדיני ועם המושל (הוויאבודה). הסעיפים החשובים ביותר של התקנון הזה, בן 12 סעיף, הם: סעיף 5: זקני הקהילה נבחרים אך ורק ע״י כל העדה, לאחר הבחירות מתיצבים הנבחרים לפני הוויאֶבודה, שעליו לאשר את הנבחרים; סעיף 10: המושל אינו רשאי למנות את הדוקטור (הרב), אלא אם נבחר על־ידי העדה; סעיף 11: השופט שלהם אינו רשאי להוציא דקרטים אלא בשתוף עם זקני העדה. התקנון הזה, פרט להקדמה, ערוך לפי התקנון של הקהילה היהודית בלבוב, והוא שווה בתוכנו לאלה שהוענקו באותו זמן ליהודי קרקוב ופוזנא ולקהילות גדולות אחרות, היתה בו חשיבות יסודית לתולדות ההתפתחות של היהודים בפולין. התקנון הזה הוא תוצאה של מאבק ממושך בין הקהילות היהודיות ובין מוסדות השלטון, אשר רצו, במחצית הראשונה של המאה ה־16, לכפות את השפעתם, במישרין על הממשל הפנימי של הקהילות היהודיות ע״י יצור סניוֹרט כללי, מין רבנות ארצית ממשלתית, בעלת סמכות שיפוטית רחבה (גם בענינים פליליים). לאחר שהנסיון הזה נתקל בהתנגדות העקשנית של הקהילות היהודיות ונכשל בסופו, נאותה הממשלה הפולנית לאשר את התקנון הנ״ל, המקנה לקהילות ממשל עצמי (אוטונומיה) מלא, דבר שהשפיע באופן יסודי על התפתחות חיי היהודים בפולין. הממשל העצמי גרם להתעצמות ארגונית של כלל יהדות פולין בסוף המאה ה־16. הארגון החדש בא במקום הסניורט שנכשל והוא מצא את בטויו הממשי בכינוסים ארציים של רבנים מופלגים וראשי קהילות בועד ארבע ארצות. כמאתיים שנה (1765—1582) הדריכו הכינוסים האלה את החיים הדתיים והחברותיים של יהדות פולין והיוו מרכז קהילתי שנבחר, מתוך רצון חופשי, על ידי העם, שקיבל על עצמו עול משמעת עצמית. זאת היא אחת התופעות המענינות ביותר בהיסטוריה של העם היהודי.

שתי חוקות יסוד, הפריבילגיה של המלך זיגיסמונד אוגוסט משנת 1559, והתקנון (הסטטוס) של המלך סטפן באטורי משנת 1576 הן נקודת מוצא כפולה בהתפתחות המדינית, הכלכלית והפנימית של הקהילה היהודית בפשמישל. אולם החיים החברתיים וההיסטוריים נקבעים, מלבד על־ידי פריבילגיות וצווים, גם ע״י גורמים אחרים, שהם יותר חזקים מנייר ומקלף.

הישוב היהודי החדש, מצא כבר אז, בעיר המסחר מפותחת זו, חברה בעלת שכבות סוציאליות שונות נפרדות באופן בולט. זו מזו. היו אלה מעמדות של האצילים הזעירים, הפקידות,

הכמורה, וביחוד המעמד הבינוני של אורחי העיר (גילדות המסחר וצחים של בעלי מלאכה לסוגיהם) שאתם היה על הישוב היהודי לבוא במגע.

מגע הדוק ביותר קיימו היהודים עם מעמד העירוניים; טבעי הדבר שכאן צפויה היתה, במוקדם או במאוחר, התחרות בין המעמדות. ואמנם לא ציפו לה זמן רב. הפריבילגיה משנת 1559, שהעניקה ליהודים חופש מסחר שווה לזה של העירוניים, בודאי לא באה בלי התנגדותם של העירוניים וההתנגדות הזאת התחילה להתבטא במעשים. עוד בשנת 1561 פרצו פרעות, שחזרו ונשנו בשנים הבאות. ארעו התנפלויות על בית הכנסת, על בית הקברות ועל בתים פרטיים. היהודים התלוננו לפני חצר המלך, ובמנשר מלכותי משנת 1571 ניתנת נזיפה חריפה לעיריה; „שלא יחזרו שוב מקרי הפקרות ורוע לב במדינתנו, מאחר שברצוננו לשמור על הפריבילגיות והחופש של כל אחד ואחד".

התחרותם של העירוניים היא המפתח העיקרי להבנת ההיסטוריה הכלכלית של היהודים בפולין וביתר הארצות בימי הבינים. כל מעמד חברותי רכש לו פריבילגיות שהיו אקסקלוסיביות ומקיפות ביותר, וחי את חייו בנבדל ובנפרד מבלי להתחשב בסביבה. אולם החיים פרצו את הגדרות והאינטרסים הסוציאליים התנגשו לעתים קרובות. ניגוד האינטרסים בין המעמדות השונים, הביא להתנגשות ביניהם עד כדי הנסיון להשמיד את המתנגד; החזק היה המנצח בקרב. החוק הסוציאלי הזה, הטביע את חותמו על ההיסטוריה של היהודים בפשמישל, בהיקף מקומי ובפולין — בהיקף ארצי.

דחוקים בין מעמדות עוינים עירוניים — שנהנו מפריבילגיות ומחופש המסחר, נאלצו היהודים מלכתחילה להשתמש באמצעי התחרות. והתוצאה — מלחמה מתמדת, והיא אשר הטביעה את חותמה המיוחד של תולדות היהודים עד לחלוקתה של פולין. תמונה מעציבה מתגלית לעיני החוקר המסתכל, כיצד, במשך מאות שנים מחריבים שני הצדדים איש את רעהו במלחמתם המתמדת, לתועלתה של האצולה, השמחה לאידם של שני הצדדים.

אגע רק באופן כללי בפרקים הבולטים ביותר של המאבק הזה.

לאחר שהיהודים בפשמישל ביססו את מעמדם על סמך הפריבילגיות, ולאחר שנוכחו לדעת, כי גם הפרעות לא יועילו, נאלצו העירוניים להשלים עם העובדה הזאת. מספר היהודים גדל מדי שנה בשנה, וכן גברה השפעתם הכלכלית. משום כך חיפשו העירוניים modus vivendi עם היהודים. כהוכחה ראשונה להטבת היחסים, ולהכרה בזכות המשפטית של הישוב היהודי בעיר היא החוזה משנת 1595, שלפיו מתחייבים היהודים: „מתוך שאיפה לשלום נצח בעיר, שלחסותה הם נזקקים בכל מקרה" לשלם סכום חד־פעמי של 600 זהובים פולניים למען ביצורה של העיר. תמורת זה מוסרת להם העיריה שטח קרקע סמוך לחומת העיר, לשם הקמת בית חולים ובית מגורים לרב ולחזן, בתשלומי חכירה שנתיים בסך של ששה זהובים פולניים ו־12 גרושים. אך השלום „הנצחי" לא נמשך ימים רבים. כבר בשנת 1602 קורא פקיד מלכותי „בככר השוק בכל ארבע פינותיה" לפי הוראות הסטרוסטה באזני קהל רב של עירוניים את הפריבילגיות שהוענקו ליהודים מאז ימי המלך זיגיסמונד אוגוסט ה־2, ומזכיר את העונשים שהעיריה תטיל, אם היהודים יפגעו בחופש.

והמלחמה מתחדשת הפעם בתחום המשפט.

בשנת 1608 הגישה העיריה בפשמישל לבית המשפט הגרודצקי כתב האשמה נגד היהודים; שע"י קנוניות וערמה יהודית „מונעים מסוחרים עירוניים נוצרים קנית תבואה וסחורות אחרות"; שהם מנשלים את הסוחרים והרוקחים ע"י רכישת חנויותיהם, שהם מבריחים יינות „מלמאסיה" — ובכלל, מהווים הם גורם התחרות מסוכן לסוחרים העירוניים, אשר הולכים ומתרוששים, בו בזמן

מתרבים ומתגברים היהודים מיום ליום. „היו להם בתים קטנים מעטים ברחוב אחד בלבד, וכעת הם מתגוררים בשלשה רחובות לצערם ולמגינת לבם של הנוצרים". אלה הם דברי המבוא למשפט, שנמשך כמאתיים שנה, עד לחלוקה הראשונה של פולין. הסכסוך קיבל, במרוצת הזמן, צורות יותר חריפות ויותר ברוטליות ודילדל את שני הצדדים, מחמת הוצאות משפטיות עצומות. באופן מקביל למשפט נטושה היתה מלחמה כלכלית. שני המאבקים האלה הם הגרעין של ההיסטוריה החיצונית של יהודי פשמישל במשך המאה ה־17 וה־18. המשפט, או יותר נכון, המשפטים מתנהלים באותה התמדה ע"י שני הצדדים. מחד, העיריה, המאשימה את היהודים בהתחרות בלתי מרוסנת, ומאידך היהודים, המגישים תביעה נגד העיריה, על פגיעה בזכויותיהם הנובעות מפריבילגיות המלכותיות ועל הפרת החוזה. לשכת המלך מוציאה מזמן לזמן צווים חדשים, פעם לטובת הצד האחד, פעם לטובת הצד השני. פעם מזהירים את העיריה שלא להטריד את היהודים בעלי זכות לחופש מסחר, פעם מאיימים על היהודים בעונשים חמורים על השימוש לרעה בחופש שהוענק להם. אף קורה, שבאותו זמן משיגים העירונים והיהודים פריבילגיות מלשכת המלך, הסותרות אחת את רעותה.

מי הוא האשם במלחמה הזאת, המטביעה את חותמה, לא רק על תולדות יהודי פשמישל, אלא על ההיסטוריה של יהודי פולין, שבממדים גדולים מתנהלת בה אותה המלחמה, באותה הצורה ובאותן התוצאות ?

היתרון הכלכלי, העדיף של שכבת האצולה כלפי כל השכבות החברותיות האחרות, גרם לניצול השכבות האלה. חוסר יציבותו של מעמדם החברותי של היהודים, מציין את חייהם לא רק בפולין אלא בכל ארצות אירופה במשך כל ימי הביניים.

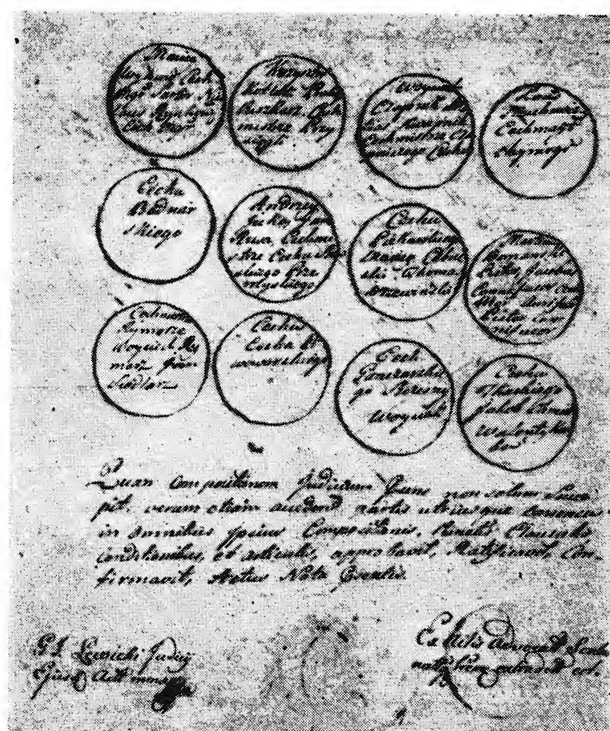
במשך ארבעים שנה נמשך בפשמישל המשפט הגדול הזה, משפט לזכויות ולחופש כללי. תופעות לווי במשפט זה על רקע דתי מתבטאות במאורעות מעציבים, כגון בפרעות בשנת 1628, בהתנפלויות הפורעים על בתים יהודים, על חנויות ואפילו על בית החולים, בביזה ובשוד (היהודים תבעו פיצויים בסך של 23000 זהובים).

הביטוי הטרגי ביותר למצב זה הוא המשפט של חילול ההוסטיה בשנת 1630. קרבנו היה היהודי משה (מושקו) שמוקלר, שעלה על המוקד אחרי ענויים נוראים, המתוארים בפרוטרוט במסמכים. בגניבת ההוסטיה הואשמה אשה נוצריה. בחקירה הצביעה על כמה יהודים, ביניהם על משה שמוקלר, שכאילו פיתוה לבצע את הגניבה. פסק הדין הוצא לאחר דיון קצר וללא יסוד חוקי, ע"י בית משפט „גרודזקי". לנאשם לא ניתנה זכות ערעור, למרות שטען, עד צאת נשמתו, שהוא חף מפשע. פסק הדין המזורז הזה, מטעם בית משפט בלתי מוסמך, עורר דאגה חמורה בקרב יהודי פולין. השאלה נידונה בכינוס „ועד ארבע ארצות", וכתוצאה מזה הוענקה ליהודי פולין ב־16 במרץ 1633, בזמן ההכתרה של המלך ולדיסלב ה־4, פריבילגיה, אשר בה נקבעו תוך רמזים על המשפט בפשמישל, באופן ברור הסמכויות של בתי המשפט בעניני עלילות דם והובטחה חגיגית הזכות לערעורים.

יהודי פשמישל היו מעלים, מדי שנה בשנה, את זכרו של מקדש השם הזה ע"י תענית ביום ל' באדר, באמירת סליחה מיוחדת.

לאחר משא ומתן ממושך הושגה בשנת 1645 פשרה. ב־30 באפריל הופיעו בבית העיריה, לאחר שהוזעקו בצלצול הפעמונים, ראש העיר, חברי המועצה, כל ראשי הצחים, וששה זיקני העדה היהודית ו„השקולניק" וחתמו, מרצונם הטוב חוזה הדדי, המסדיר ב־18 סעיפיו את התחום, אשר בו רשאים היהודים להתעסק במסחר על כל ענפיו. חוזה זה מהווה מאז את היסוד למעמדם הכלכלי של יהודי פשמישל עד שנת 1772, שבה עברה פשמישל לשלטון אוסטרי.

לאחר ההקדמה המבטיחה גדולות, באים 17 סעיפים, שתוכנם מעיד יותר על הגבלות מאשר על הזכויות. כך, למשל, מותר לרוכלים לסחור רק ברחוב היהודים. לחייטים מותר לעבוד רק בשביל לקוחות יהודיים, תוך הגבלות מסוימות. לרוקחים היהודים אסור למכור לנוצרים („השם ישמור") תרופות, כן אסור לבלנים היהודים לבצע הקזת דם בחולים נוצרים. תקנות אלה ויתר הפרטים מראים בעליל, עד כמה חסרת ערך היתה הפריבילגיה היסודית משנת 1559, אשר לפיה היתה ליהודים זכות ליהנות ממידת חופש המסחר כמו לנוצרים. למעשה הגבילו הצחים הנוצרים על כל צעד ושעל את פעילותו של הסוחר היהודי ושל בעל המלאכה היהודי ומנעו

החותמות של הצחים על אחד ההסכמים עם היהודים

די זיגלען פון די צעכען

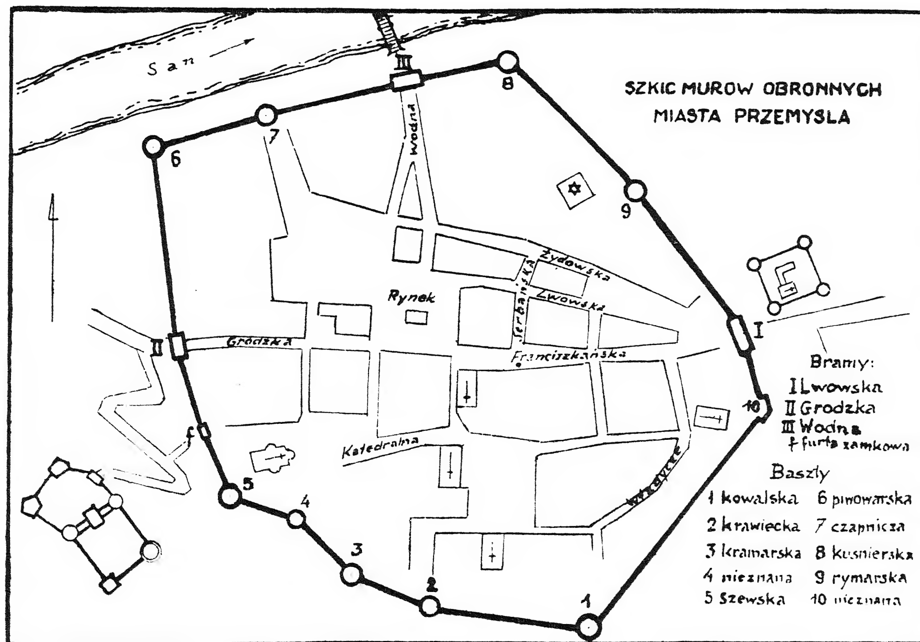
The seals of the guilds

מהם מלפתח את מסחרם. גם את החופש המוגבל נאלצים היו היהודים לרכוש במחיר גבוה. גם ההסכם הזה משנת 1645 נשאר על הנייר. היהודים לא יכלו לשמור על הסעיפים החמורים ונאלצים היו לעקוף את ההגבלות החמורות. על כל ההגבלות נוספו, במשך עשרות השנים הבאות, משפטים חדשים והוצאות חדשות.

מרד חמלניצקי, העקוב מדם (1648—1649), הביא הרס איום על יהודי פולין. על העיר פשמישל, ועל יהודיה פסחה הסערה, אמנם הוטל עליה מצור ע"י אחד ממצביאי חמילניצקי, אולם האציל הפולני, קרול קורניאקש, שגר בז'ורביצה, הצליח לאסוף כמה אלפי איש, להביס את חיל המצור ולשחרר את העיר. מאורע זה, בציון של המציל, נזכר בדברי הקרוניקאי היהודי

דאז, נתן נטע האנוור, בספרו „יון מצולה". בהזדמנות זו הוא מכנה את פשמישל „עיר של מלומדים". גם המלחמה הפולנית השוודית (1657 — 1656) לא פגעה ביהודים, למרות שהעיר היתה נתונה פעמיים במצור, כי האויב הצר על העיר, נסוג. מעניינת היא הידיעה ממקור נוסף מהתקופה ההיא, כי מספר פלוגות יהודיות הגנו, ביחד עם הצבא הפולני, על הכניסה לעיר שעל גדות נהר הסאן. לפי מקור גרמני אחר, שימש יהודי בתפקיד של אלוף (אוברסט). למרות הכל סבלו יהודים הרבה מהחיילים שעברו דרך העיר, אשר שלחו את ידם בביזה ושדדו בבתים היהודיים.

על המצב הכספי של הקהילה בזמן ההוא מוכיחה הפקודה שהוצאה ע"י המלך יוהן קזימיר בשנת 1661, שבה אנו קוראים: „בהתחשב בעוני ובהתרוששות של היהודים" מרשים להם לקבל

✡ בית הכנסת ✡ די שול ✡ The synagogue

III השער שעליו הגנו פלוגות יהודיות III דער שטאטדטויער וואס איז געוועזן פארטיידיקט פון יידן

III The gate, which was defended by a Jewish detachment

הלוואה היפותקאית על בית הכנסת, אצל האצולה או אצל הכמורה, על־מנת לתת להם אפשרות לסלק את הארנונה והמסים.

רשימה בודדת בספר הרישום משנת 1662 מספרת על הרכב המקצועות בקרב יהודי פשמישל. לפיה היו אז בעיר 80 סוחרים, רובם זעירים, סוחרי תכשיטים אחדים, רוקחים אחדים וסוחר נשק אחד.

בעשרות השנים האחרונות של המאה ה־17 ובמאה ה־18 כולה, ירד מאוד מצבה הכלכלי של הקהילה היהודית, כתוצאה מהירידה הפוליטית והכלכלית של העיר כולה וכן של המדינה. חובות הקהילה גדלו, מפני שהיהודים נאלצו לקנות את חופש, גם כשהוא מוגבל, בתשלומי מסים

וארנונות. לרוע מזלם פרצה בשנת 1678 שרפה גדולה, אשר החריבה את כל הרובע היהודי. הקהילה לא היתה מסוגלת עוד לעמוד בהתחייבויותיה ונאלצה לבקש ארכה, הקשורה שוב בהוצאות גדולות. המצב הגיע עד כדי כך, שהיהודים נתנו את דעתם על עזיבת העיר. על כך נרמז בפקודה של המלך ין סוביעסקי משנת 1692.

גם במאה ה־18 לא השתפר המצב. לא הועילו האישורים השגרתיים בפריבילגיות השונות, שהוצאו לרגל עליתם על כסא המלוכה של המלכים אוגוסט ה־2, אוגוסט ה־3 האחרון, וסטניסלב פוניאטובסקי. מצבה הכלכלי של העיר הלך ורע מיום ליום. שוב נערכו משפטים בגלל אי־מילוי החוזים ואי־סלוקם של פיגורים בתשלום חובות. גם הקהילה נאלצה להעלות את מיסיה, ורבים עזבו את הרובע היהודי ועברו לגור בבתים של האצילים והכמורה, כדי להשתמט מהחובה לתשלום מס־הקהילה. בשנת 1752 נאלץ אפילו הוויאֶבודה דאז, הנסיך צ׳רטוריסקי, בהשפעת ראשי הקהילה, להניע את היהודים, באיום בעונשים חמורים, לחזור אל הגיטו היהודי. על הירידה הכלכלית הגדולה של הקהילה, מעידה הרשימה מהשנה הראשונה של השלטון האוסטרי (1773), אשר לפיה מגיעות התביעות של הנושים הנוצרים (האצולה והכמורה) מהקהילה, לסכום הקרוב ל־150000 זהובים פולניים. סכום זה הוא מאלף יותר מערמות מסמכים ארכיוניים של המאה ה־18, שתוכנם מתיחס לרוב למשפטים על פיגורים בסילוק חובות.

ברשות הקהילה נמצאו שני פנקסים; פנקס הדיינים, כלומר ארכיון של בית המשפט היהודי, ופנקס נדיר „פנקס החייטים", שניהם משנת 1689, שבהם המשיכו לרשום עד למחצית המאה ה־19. המקור היסודי לחקר חיי התרבות של יהודי פשמישל, הנקרא ארכיון סגן הוויאֶבודה, אשר בהתאם לסעיף 2 של התקנון העתיק של הקהילה משנת 1576, היה נשמר סגור במפתח, בבית הכנסת הגדול, אבד בהתנפלות הפראית של חניכי בית הספר של הישועים בשנת 1746. וכך נעלם מעינו של החוקר המקור החשוב ביותר על חיי התרבות של יהודי פשמישל.

לפי המסורת המקומית הוקם בית הכנסת כאילו ע"י שני יהודים עשירים ספרדיים מתורכיה, ששמותיהם אינם ידועים. הם גם השאירו קרן להחזקת בית הכנסת אחרי מותם. המסמכים אינם מאשרים את המסורת הזאת. גם במצבות העתיקות בבית הקברות הישן לא נמצאה נקודת אחיזה למסורת זו, אולם אין גם להתיחס אל המסורת הזאת כבלתי סבירה. הלא ידוע לנו, כי לווזיר היהודי הידוע בחצר השולטן סלים ה־2, (במחצית המאה ה־16) דון יוסף נשיא, היו קשרי מסחר רחבים עם פולין. הוא היה בעל מחסני יין גדולים ובעל סוכנויות מסחר רבות בלבוב ובסביבותיה. בקשר עם זה התישבו בעיר זאת מספר יהודים מתורכיה. יתכן, איפוא, כי כמה יהודים עשירים אלה קבעו את מקום מגוריהם בפשמישל.

בית הקברות היהודי נזכר כבר בפריבילגיות הקדומות ביותר. הכתובות הקדומות ביותר על המצבות החשובות הן מהמאה ה־17, והן פורסמו ע"י ש. לזר ב„אסיף", כרך ג׳.

בשנת 1638 הוענקה לקהילה היהודית בפשמישל (שנה לאחר שכל הרובע היהודי עלה באש) פריבילגיה, אשר לפיה סופחו לקהילת פשמישל 26 קהילונים Przykahałki, קהילת פשמישל * הוכרזה כקהילה ראשית וכל הקהילות הנספחות חויבו בתשלום שנתי לקהילה הראשית בעד הזכות לעריכת תפילות במקום מושבם ובעד זכות קבורה בבית העלמין בפשמישל. הרב בפשמישל נושא מאז את התואר אב"ד דק"ק פראמיסלא והגליל ומקבל שלושה זהובים מכל חוכר בית מרזח בסביבה. הוא גם ערכאה שניה בענינים של בתי דין רבניים.

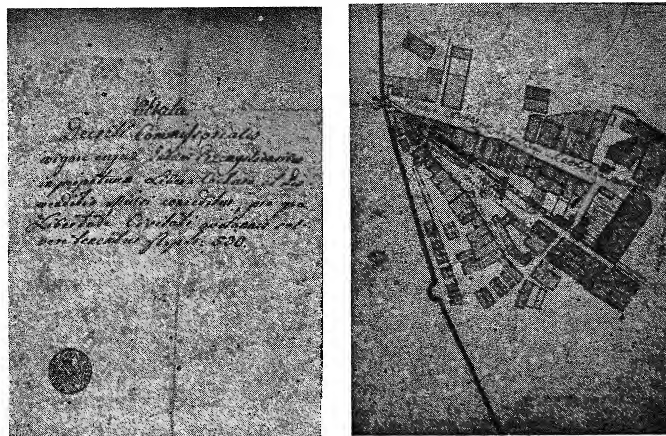
* ראה פרטים חדשים בפרק „על חיי יהודי פשמישל בעבר".

פשמישל היתה גם מקום מושב של ישיבה, כעין אקדמיה תלמודית, ועל כך מעיד התואר המקובל „אב״ד וריש מתיבתא דק״ק פרעמיסלא״. בפרטיכולים של כינוסי ועד ארבע ארצות, מופיעים שמותיהם של רבניה וראשיה של קהילת פשמישל לצד באי־כח הקהילות הגדולות ביותר בפולין.

תנועת הרנסנס במאה ה־16 הטביעה את חותמה גם על יהודי פולין, שהתחילו לקחת חבל פעיל בחיים התרבותיים, התנועה מצאה הד עמוק בליבותיהם של יהודי פשמישל.

בשנת 1581 עמד בראש הקהילה דוקטור לרפואה, מרקוס ניגר (שוארץ), אשר הוסמך, כשאר הרופאים מבין יהודי פולין במאה ה־16, באוניברסיטה בפדואה או בעיר אוניברסיטאית איטלקית אחרת. מענין הדבר, שאותו האיש, הנזכר שנתיים קודם לכן בפריבילגיה המלכותית מתאריך 1579, כנושא תואר רם ונעלה Honestus מתואר כנרדף ע״י היהודים, ולכן הוצא מהסמכות המשפטית היהודית, ונמסר לסמכותו של הוויאֶבודה. אף־על־פי־כן הוטל עליו לשלם את כל המסים כשאר היהודים. בנימוקיה של הפריבילגיה נאמר: „שהוא הצטיין בידיעה עמוקה של הברית הישנה והחדשה ושל הספרות העברית והרומית, כ״כ הביע אהדה לדת הקתולית. יש, כנראה, בדברים האלה הגזמה, ועל כך מעידה בחירתו, שנתיים אחר־מכן, לראש הקהילה. בכל אופן מענין המסמך הזה מבחינה תרבותית היסטורית כאות התקופה. מאוחר יותר אין אנו נתקלים בדוקטור יהודי, אלא פעם אחת בלבד, הוא ד״ר הנזל בן רבקה במסמך משנת 1659.

עם דיכוי הפרוטסטנטיזם וההומניזם כתוצאה מעליתה החזקה של הקתוליות בימי המלך סיגיסמונד ה־3 (1587 — 1632), נדחקו גם היהודים בפולין לבין חומות הגיטו, עד לסוף המאה ה־18. יש לציין, כי בשנת 1682 השתקע בפשמישל, אחד מגדולי הדור היהודיים באותה התקופה, ד״ר לפילוסופיה ורפואה, יצחק ליאונל וינקלר, שהיה אחד ממגורשי וינה בשנת 1670, שמצאו מקלט בפולין. בין המלומדים בפשמישל, פרט לרבנים הפעילים בספרות, ראוי לציון מיוחד המחבר הידוע של סליחת־אבל משנת 1630, ר׳ שבתאי סופר. ועליו ידובר עוד בספר זה.

העתק מפריבילגיות ומפת הרכוש היהודי

א קאפיע פון פריווילעגיעס און א קארטע פון יידישן באזיץ

A copy of priviledges: a map of Jewish estate

פרק שני

ד. ג.

חיי יהודי פשמישל בעבר

(סיכום הספרות ההיסטורית)

א) לפני שלטונם היציב של הפולנים

מתי ועל ידי מי נוסדה העיר?

ההיסטוריון הפולני מהמאה ה־15, דלוגוש, מספר על סמך מסורת עתיקה, כי נסיך צ׳כי פשמיסלב יסד את פשמישל באמצע המאה ה־8 וקרא לה בשם פשמישל. מסורת זו נראתה כאגדה חסרת יסוד בעיני ההיסטוריונים.

התאריך ההיסטורי הראשון בקשר לעיר, המתקבל על הדעת, נמצא בקרוניקה של הנזיר הקיובי נֶסטור, בערך בשנת 1113. הוא מספר על הזמנים, שאינו זוכרם בעצמו, אלא קיבל עליהם ידיעות מהקרוניקאים הקודמים. לפיו כבש הנסיך הגדול של קיוב, וולודימיר, בשנת 981 את הגרודים (= המבצרים) ברייסן האדומה — פשמישל, צ׳ירוין ועוד, שהיו אז בידי הלחים, שבט שהוא, כנראה, מזהה אותו עם הפולנים. תאריך זה (981) יש בו כדי לקשור אותו עם האגדה של ייסוד העיר באמצע המאה ה־8.

ההיסטוריוגרפיה הפולנית שינתה בשנים האחרונות את השקפתה הקודמת: נמצאו מאמינים באגדה על היסוד הצ׳כי וקמו מערערים על הכיבוש משנת 981. במאמר של אנדרזי פופה, שפורסם ב„חוברת לויכוח על מילון העתיקות הסלביות"*, מדובר על קיום השפעות צ׳כיות בסביבות פשמישל זמן רב לפני שנת 981, מבלי לומר מאין באו. זה היה אמנם גליון לויכוח, בלי שהאקדמיה סמכה את ידיה על הנחותיו, אבל המאמר פורסם בלי הסתייגות מצדה — סימן, שנתעוררו ספקות בשאלה זו.

התנגדות לדעה, כי העיר נכבשה בשנה 981 על ידי וולודימיר הובעה על ידי גורמים אחרים. לפי דברי „אגודת ידידי המדעים" בפשמישל הדעה המוסמכת בהיסטוריוגרפיה הפולנית (אותה מיצג ההיסטוריון פרופ. קוצ׳ינסקי), היא, שהנסיך וולודימיר מקיוב מעולם לא היה בפשמישל והעיר גם לא נכבשה על ידי צבאו. מקורה של הדעה באי־הבנה מצד סנטור. קודמיו כתבו כנראה על ה„גרוד" פֶּרֶמיל בוולין (מזרחה מצ׳ירוין), שנחרבה ע"י וולודימיר בשנת 981 ולא קמה לתחיה, ונסטור (בשנת 1113), שידע על קיומה של פשמישל כגרוד חשוב, היה סבור, שקודמיו טעו בכתיבת שם העיר והוא „תקן" את השם ל„פרמישל". למעשה ניטשה המלחמה בשנת 981 בגבול הנסיכויות הרוטניות במדינת פולין הצעירה בוולין בשפך הנהר בוג העליון, הקרוב יותר לקיוב מאשר פשמישל, שבו ישב שבט „הלחים", בעוד שבסביבת פשמישל הם לא ישבו. בשם „לחים" נקראו בתקופה יותר מאוחרת כל הפולנים בפי האוקראינים־הרוטנים. ההתקפה של 981 על ה„לחים" לא פגעה בפשמישל.

* הוצאת האקדמיה הפולנית למדעים משנת 1958.

בניגוד לסברה הנ"ל של „אגודת ידידי המדעים" בפשמישל קבלנו בינואר 1963 ידיעה ממקור פולני מדעי אחר, כי אמנם פרופ' קוצ'ינסקי, שהוא בעל אבטוריטה גדולה בהיסטוריוגרפיה הפולנית, סבור שהגירסה בקרוניקה של נסטור על כיבושה של פשמישל ע"י וולודימיר מקיוב בשנת 981 מתבססת על אי הבנה, על כן אינה נכונה, אבל שיש לדעה זו מספר מתנגדים בהיס־טוריוגרפיה הפולנית.

על עתיקותה של פשמישל כותב פופה, כי הממצאים הארכיאולוגיים שנתגלו עד כה (1958), נותנים יסוד להנחה כי מהאלף הראשון לפני ספירת אומות העולם נמשכה באיזור זה התישבות. בחפירות שבוצעו מ־1960 ואילך בהר הטירה „זמק" בפשמישל, נתגלו יסודות ושאריות של קירות של בנין טירת אבן בממדים 14 × 43 מטרים עם רוטונדה הקשורה לבנין. החורבה הזאת היא זהה לפי צורתה (מלבן ורוטונדה) וממדיה עם החורבה באגם לדניצה בפולין הגדולה, שנחשבה טירתו של השולט הראשון של פולין, מישקו הראשון, ונבנתה בערך בשנת 980. גם הבנין בפשמישל היה כנראה נועד לשליט והיה חיקוי של הטירה הנ"ל. יש להניח, כי לא נבנה באותה השנה עצמה, אלא מאוחר, בתחילת המאה ה־11.

זה מזמן ידוע, כי ממערב אירופה הובילו שתי דרכים ביניבשתיות. מספרד הדרומית דרך צרפת (ורדן) עד למאינץ שעל הריין ומשם נמשכה דרך אחת עד ר ג נ ש ב ו ר ג על הנהר דנובה. פה נתפלגה לשתי זרועות: ה ז ר ו ע ה א ח ת לפראג, לקרקוב ולפשמישל, ומשם, דרך העיר לשעבר סוטיסקה, ללוצק ומלוצק לקיוב, מכאן דרך ממלכת הכוזרים לאסיה התיכונה, כאן התפלגה לשתי דרכים, אחת להודו והשניה לסין. ה ז ר ו ע ה ש נ י ה הובילה מרגנשבורג על הדנובה עד להונגריה ומשם דרך כמה מעברים בהרי קרפטים לפשמישל, ופה התאחדה עם הדרך שעברה מרגנשבורג לפרג, קרקוב ופשמישל. הדרכים האלו תוארו בפרטות ע"י הסופרים הערביים איבן־הורדדבה (במחצית המאה התשיעית) ובמיוחד ע"י אל־אדריסי (בשנת 1154). הלה מזכיר את פשמישל במפורש כתחנה. פרופ. טדאוש לויצקי עוקב אחרי הדרכים הביניבשתיות האלה בספריו הרבים, ביחוד בספרו „המקורות הערביים לתולדות שטח הסלבים" * (עמ' 141—151). השימוש בהם התחיל בימי הביניים הקדומים ובין עוברי הדרכים האלו בלטו הסוחרים היהודיים הידועים בשם „רדניטים", שעוד ידובר עליהם. גם פופה, במאמרו הנ"ל, מדגיש, כי פשמישל הנמצאת בקו רגנשבורג — קיוב, נכללה, כ ב ר ב מ א ה ה־10, באיזור המסחר הביניבשתי והפכה במאה ה־10־11 למרכז מלאכה ומסחר — בהיותה גם נקודה צבאית חשובה במלחמות הנסיכים מקיוב עם פולין על שלטון בשפך הבוג העליון ולמרגלות הרי הקרפטים.

אין לפופה נימוקים לחשיבותה האסטרטגית של פשמישל, אבל הוא מצביע על המלחמות הרבות הקשורות בעיר זו, גם במאה ה־11, ביחוד על כיבושה ע"י מלך פולין, בולסלב כרוברי (האמיץ) בשנת 1018, ע"י הנסיך הקיובי, ירוסלב החכם, בשנת 1031 ועל ידי בולסלב שמיאלי (הנועז) באותה המאה. הכובש הפולני הזה נשאר במבצר עם כל צבאו במשך חורף שלם ונמצא שם די מזון להזנת מחנה גדול. פשמישל, כמעבר מהקרפטים למישור על יד הסאן, היתה בעלת ערך איסטראטגי גם בעבר הקדום, לפני השימוש בכלי זין של אבק שריפה, וגם בתקופת פולין בזמן השימוש בכלי זין אלה. היא שימשה תמיד כמבצר חשוב, וגם אוסטריה בנתה בה בשנת 1878 מבצר בעל חשיבות רבה מאוד.

מהנקודות האלו נובעת המסקנה, שאם גם המקום לא נכבש על ידי וולודימיר מקיוב בשנת 981, הרי היה כבר קיים במאה ה־10 כמרכז להתישבות, כמבצר, כתחנה בשתי הדרכים הבינלאומיות לסחר ביניבשתי. הדעה הזו, כנראה, נתקבלה על דעת המדע הפולני שנתן את הסכמתו לחגיגת אלף שנה של קיום העיר בשנת 1961 יחד עם חג אלף השנה להקמת ממלכת פולין.

* הוצאת האקדמיה הפולנית למדעים, ורוצלב וקרקוב 1956.

מי שלט בעיר עד למחצית המאה ה-14?

טירת האבן שחורבותיה נתגלו בחפירות בשנת 1960 בהר הטירה, מוכיחה את זהותה המלאה כמעט עם הטירה באגם לדניצה, מה שמרשה להניח קיום של שלטון משותף בפשמישל וגניזנו, של השליט הראשון של ממלכת פולין, אף־על־פי־כן אין לקבוע בנדון דעה מוחלטת, כי טרם נתבררו העובדות במילואן. בכל אופן היה על בולסלב כרוברי, לאחר שובו ממסע המלחמה לקיוב בשנת 1018, לכבוש את פשמישל מידי הרותנים. בולסלב מת בשנת 1025 ואתו ירד גם מעמדה של ממלכת פולין. הדבר איפשר לנסיך הגדול ירוסלב החכם לחזור ולכבוש את פשמישל (1031). לא ברור, אם הוא הסתפק רק בכיבוש ובשלל מלחמה, או צירף גם את פשמישל מחדש לרייסן. מכל מקום, אחרי שנים, נאלץ בולסלב הנועז (שמיאלי) לשוב ולכבוש את העיר, שעברה מיד ליד וצורפה שוב לרייסן האדומה והיתה קשורה למדינה זו כמעט 300 שנה.

בשנת 1084 הפך שטח ארץ גדול בדרום־מערבה של רייסן האדומה, שאליה צורפה פשמישל, לנסיכות מיוחדת. בירתה היתה פשמישל ובה שלטו הרושציסלביצים. הנסיך הגדול בקיוב והנסיכים בוולין, פתחו במלחמה בגוף המדיני החדש הזה, ותמכו בהם גם הונגריה ופולין. בכל זאת לא עלה בידי הקואליציה הזאת לגרש את הרושציסלביצים מפשמישל. בקרב גדול על יד פשמישל בשנת 1099 ניצח הנסיך מבית רושציסלב את כל מתנגדיו והוא נשאר שליט העיר והנסיכות. אבל בשנת 1145 העביר אחד מיורשיו, וולודומירנקו, בן אותה שושלת, את בירתו להליץ׳, שהיתה כלולה, כנראה, גם היא בתחום שלטונו. פשמישל איבדה למספר שנים את אופיה המיוחד כבירת הנסיכות והיתה שוב לתקופה קצרה בירתה של הנסיכות בחבל פשמישל. בשנת 1245 צורפו היא והחבל, אחרי קרב על יד פשמישל, על־ידי הנסיך דוד רומנוביץ לנסיכות המאוחדת הליץ׳ — ולודימיר. במחצית המאה ה־14 עבר השלטון בנסיכויות אלה יחד עם פשמישל — אחרי מותו של השליט האחרון שלהן בולסלב טרוידנוביץ — לידי המלך הפולני קזימירז הגדול, בחלקו בתוקף ירושה ובחלקו דרך כיבוש, שנמשך מספר שנים. אופינית לחשיבותה של פשמישל במסגרת של רייסן האדומה, שנרכשה באופן זה על ידי קזימירז׳ הגדול, היא העובדה, שהוויוודזטבו (הפלטינט) שהקים השולט הפולני בארץ הגדולה הזאת, נקרא: הפלטינט ה פ ש מ י ש ל א י. רק בשנת 1434 נקרא הפלטינט — רותני. (לפי בליצקי־ליפינסקי „פולין הקדומה", ורשה 1845). אם גם אחרי מותו של קזימירז׳ (1370) עבר השלטון על רייסן האדומה באופן זמני ללודביק מלך הונגריה, הרי חזר השלטון על רייסן האדומה, כולל פשמישל, לפולין, היות ומלודביק זה עבר הוא בשנת 1382 לבתו ידויגה, שהוכתרה למלכת פולין והיתה לאשתו של שליט ליטה ולדיסלב יגילו (1386). כך נשארה פשמישל בגבולות פולין.

האם גרו יהודים בפשמישל לפני קזימירז׳ הגדול?

יש לזכור, כי לפני השתלטותו של קזימירז׳ עליה, היתה העיר שנים מעטות בלבד בידי הפולנים. אין ללמוד מכך, כי אמנם אחרי כן היתה כבר תמיד חלק של מדינה אחרת. בין השנים 1084 ו־1245 היתה העיר כמעט כל הזמן חלק של נסיכות פשמישל, אם גם לא תמיד בירתה. לפני תקופה זו ואחריה לא היתה קיימת נסיכות פשמישל, אלא העיר השתיכה לגופים מדיניים רותניים יותר גדולים, בפרט אחרי 1245 לנסיכות המאוחדת הליץ׳־וולודימיר. בנסיכות זו הוקמה בסוף המאה ה־13, ואולי כבר קודם לכן, העיר לבוב שהתפתחה במהירות גדולה למרכז של מסחר ומלאכה. באמצע המאה ה־14, בראשית שלטונו של קזימירז׳ הגדול, היתה קיימת בעיר זו קהילה יהודית גדולה. מאיר בלבן, גדול ההיסטוריונים של יהדות פולין, קובע במאמרו „מתי ומאין באו

היהודים לפולין ?" * כי „כשקזימירז' הגדול כבש את רייסן האדומה, מצא בה שתי קהילות יהודיות — לבוב ופשמישל". והוא מוסיף: „זה מוכיח התפשטות היהודים ממזרח למערב".

חומר אנושי לבנית קהילת יהודים בפשמישל, סיפקה גם קהילת קיוב שהתפזרה במאה ה־13; ולא קיוב בלבד, שהיתה רק תחנת מעבר לגלי ההגירה היהודית מדרום ומדרום מזרח. פרופ' ב. מרק כותב בספרו „די געשיכטע פון די יודן אין פוילין" (ורשה, 1957): יהודי בבל היוו בימי הביניים הקדומים עתודה של הגירה למזרח אירופה" (עמ' 64). בימי פלישתם של הערבים במאה השביעית התחילו המוני יהודים מבבל ובעיקר מפרס, בגלל סיבות כלכליות ודתיות, להגר בעיקר בכוון צפון־מערב, לקאוקז, לשטח הוולגה, לרייסן הקדומה (רוס הקיובית) ומשם, כנראה, מערבה. כך כותב הקרוניסטן יוסף הכוהן ב„עמק הבכא" בקטע הנועד לשנה 690: „הישמעאלים נכנסו לפרס... וינוסו יהודים רבים מארץ פרס... ויתהלכו מגוי אל גוי... ויבואו ארצה רוסאה" (עמ' 82) ...„כשהתחילה ירידת הכליפת במאה ה־10 ובמחצית הראשונה של המאה ה־11, וביחוד כשפלשו לארצות אלו הסלדז'וקים, התחדשו גלי ההגירה היהודית מעירק ופרס לחבלים של הכוזרים ומשם מערבה" „והלא ליהדות ביזנטיון היה צפוי, במאות ה־8־10 כליון חרוץ ורק ההגירה ההמונית במשך הדורות האלה לארצות סלביות, ביחוד לשטח הוולגה, הצילה אותם" (עמ' 97 של אותו ספר).

הדברים האלה מעידים, כי נמצאו יהודים רבים להתישבות ברייסן האדומה, לרבות בפשמישל.

קיימת סברה, כי על המוני היהודים שיצאו את ארצות אסיה וביזנטיון, נוספו פליטים יהודים מממלכת הכוזרים, שנחרבה ברובה במחצית השניה של המאה העשירית ויתרתה במאה ה־11. ביניהם היו כוזרים שהתיהדו. אין בידנו ידיעות על אחוז הכוזרים שהתיהדו. יש היסטוריונים הסבורים, כי התגיירה משפחת השליטים ובני המעמד העליון הכוזרי בלבד. כן לא ברור, אם הנדידה התנהלה בכיוון מערבה, לרייסן האדומה. בהקשר זה יש לציין, כי במאה ה־10 התאסלמו שליטי הכוזרים שנוצחו ובמאה ה־11 התנצרו. אין לקבוע, איפוא, בודאות, אם קלט המערב חלק של העוזבים את מדינת הכוזרים יחד עם היהודים הזורמים מערבה לארצות אחרות, בכל אופן רבים היו המהגרים היהודים לרייסן האדומה והם נפגשו במאה ה־10 כבר עם זרם ההגירה היהודית ממערב אירופה הן ברייסן והן במערבה.

שיירות הרדאניטים

ה„רדאניטים" היו סוחרים יהודיים בחלקם ממוצא ספרדי ובחלקם ממוצא צרפתי, או מערב גרמני. החל בימי הביניים הקדומים היו עוברים מרחקים ביבשה, בנהרות וגם בימים לשם מסחר ביניבשתי מספרד הדרומית דרך צרפת וארצות הריין הגרמניות מזרחה בדרכים שהשתלבו בפשמישל ומשם הובילו דרך קיוב ואטיל (אסטרחן) לאסיה התיכונה ומשם להודו או לסין. מוצאם של היהודים האלה היה מארצות אירופה המערבית ויתכן שנצטרפו לשורותיהם גם סוחרים, בעלי מלאכה, עובדי הזנה והובלה בדרכם לפראג, לקרקוב, לפשמישל ולקיוב. וכן מספר הערבי אבן הורדדבה, פקיד גבוה של הכליף מבגדד, ב„ספר הדרכים והממלכות", שהופיע באמצע המאה ה־9, בתארו בפרטים את דרכי הרדאניטים, כי הם דברו לא רק בלשון פרסית וערבית, שהיו דרושות להם באסיה, אלא גם באנדלוזית, פרנקית, רומית וסלבית, שהיו דרושות להם בעוברם בדרכי אירופה **. פרופ' מרק, בספרו „ההיסטוריה של יהודי פולין" (עמ' 174/5 ואילך), מביע סברה, כי הרדאנטים החזיקו בדרכם הארוכה — בעיקר בארצות הסלביות — פקטוריות

* „מישינצניק ז'ידובסקי" כרך א, עמ' 17, לודז, 1931.

** פרטים לזיהוי השפות הנ"ל נמצאים בספרו של פרופ' ט. לויצקי „מקורות ערביים לקורות הסלבים", שנזכר לעיל (ורוצלב־קרקוב 1956), עמ' 75, 120, 121.

רבות בתחנות ביניים. אלה כנראה נועדו לא רק להחלפת בהמות ההובלה ולקבלת צרכי מזון, אלא גם לריפוי חברי השיירות והבהמות או להשארתם שם לצורך ריפוי נוסף, לתיקון עגלות, לצירוף בעלי המלאכה הדרושים בדרך (חייטים, קצבים) או „כלי הקודש" (בעיקר שוחטים), (במקרה ולא נסעו עם השיירה מהמערב), להחסנת מלאי של סחורות, לקבלת אנשי ליווי מזוינים, מדריכים וכו׳. דעה זו ביחס לפקטוריות אמנם מתקבלת על הדעת, גם אם אין הוכחות ברורות לכך. פרופ׳ מרק מביע גם השערה נועזת, כי הרדאניטים הביאו אתם מארצות מוצאם לא רק אנשים לניהול ושמירת הפקטוריות, אלא גם אנשים לשם ישובם במקומות שהיו להם פקטוריות וכך ביצעו „קולוניזציה מסחרית" במזרח אירופה. פרופ׳ מרק מזכיר פעמים אחדות את פשמישל, כאחד המקומות שבהם נמצאו הפקטוריות שלהם וכאחד המקומות של הקולוניזציה המסחרית שלהם וטוען, כי התחנות שימשו בחלקן גם מטרה סופית לחליפת סחורות. הוא מניח, כי כבר במאה ה־9 היו קיימות פקטוריות לאורך הדרכים שהוא מתארן; בהקשר זה נזכרת תמיד פשמישל ו„גם סוחרים יהודיים אחרים". לדעת פרופ׳ מרק התקצרו דרכי המסחר הנ"ל החל מהמאה ה־11 ובמקום אסיה נהפכו למטרות ארצות באירופה המזרחית. כוח מושך היו בעלי האחוזות שהתעשרו וצריכת המותרות שלהם גדלה. כן סבור הוא, כי כבר במחצית השניה של המאה ה־11 היתה התישבות גדולה של יהודים בפולין הדרומית. יש להתיחס בזהירות לכל ההנחות הנועזות האלה, ביחוד למידות הקולוניזציה ממערב, אבל אין להטיל ספק בכך, כי בפשמישל היתה קיימת, אם לא במאה התשיעית, הרי לכל המאוחר במאה העשירית, פקטוריה רדאניטית, דבר שמזדהה עם קיום התישבות יהודית.

שאלה ותשובה דתית מהמחצית הראשונה של המאה ה-11

במחצית הראשונה של המאה ה־11 חי במאינץ (בגרמניה המערבית) ר׳ יהודה בר׳ מאיר הכהן, חבר של בית דין רבני, שבראשו עמד רבנו ר׳ גרשם, „מאור הגולה". ר׳ יהודה התפרסם, החל משנת 1020 כפוסק. חיבורו „ספר הדינים", הכולל בעיקר שאלות ותשובות, נשאר עד זמננו רק בחלקו שהובא, בין היתר, בספרים של ר׳ אליעזר בן יואל הלוי (ראב"יה) ור׳ יצחק בר׳ משה מוינה (הקרוי לפי ספרו העיקרי „אור זרוע"). בספריהם של שני חכמים אלה נשארה בין היתר תשובה כמעט זהה על שאלה, שהופנתה אל ר׳ יהודה הכהן בענין צורך בחליצה מצד אלמנה צעירה. הבעיה החשובה המתעוררת בהקשר זה היא, אם עיר „פרימוט" במדינה „פלוני", הנזכרת פעמיים בשאלה כמקום המקרה, זהה עם „פשמישל" במדינת „פולין". אם כן הרי היתה פשמישל יהודית קיימת כבר בזמן פעולתו של ר׳ יהודה הכהן הפוסק (1020—1040 בערך). מכיון שבעית החליצה התעוררה בשעת חירום, בשנות מלחמה שבהן נכבשה פשמישל, הרי היו אלה שנת 1018 או שנת 1031. מתקבלת יותר על הדעת שנת 1018, שכן מיום כיבושה של העיר ועד למות בעלה של האלמנה הצעירה עברו מספר שנים ואולי אפילו עשר שנים.

הראשון, כנראה, שהפנה את תשומת לבם של ההיסטוריונים היהודים אל חשיבותה של השאלה לגבי קורות היהודים בפולין ורייסן, היה י. ברוצקוס, בספרו בשפה האוקראינית * שיצא בשנת 1928 בברלין גם בשפת יידיש.

הגילוי הנ"ל עשה רושם גדול על ההיסטוריונים היהודיים וגם על החוקרים המדעיים של ספרי הפוסקים הנ"ל ומאמרים רבים פורסמו על נושא זה. רק חוקר אחד טען, כי הכוונה לא לפשמישל, אלא לפירט (פיורדה) בגרמניה, כל שאר החוקרים הסכימו לזיהוי „פרימוט" עם

* פורסם בהוצאת האקדמיה האוקראינית למדעים במסגרת הכרך 16 של Naukowyi Zbirnik.

פשמישל, ודחו את זיהוי השם עם פירט, ביחוד שבכתיב של שמות ערים אפילו יותר קטנות בגרמניה (והיה זה עוד לפני המצאת הדפוס), לא יתכן שיבוש כזה, שכן ספרי הפוסקים הגרמניים הועתקו בגרמניה, והמעתיקים בגרמניה ידעו על קיומה של פירט.

בשנת 1956 נבדקה הבעיה של זהות פרימוט עם פשמישל מחדש בספר הפולני של פ. קופפר ופרופ׳ ט. לויצקי בשם „מקורות עבריים מהמאה ה־11 — 13 לקורות הסלבים וכמה עמים אחרים של אירופה התיכונה והמזרחית״ * מבחינה מדעית, לרבות בלשנית, ועל יסוד הספרות המקיפה על נושא זה. המסקנה היא, כי פרימוט היא פשמישל. פ. קופפר הצהיר לשאלתנו, כי פרט לשולל הנ״ל, כל המלומדים מסכימים לקביעה מדעית זו. ב„היסטוריה של פולין״ היוצאת לאור החל משנת 1957 ע״י ההוצאה המדעית הממלכתית, מתאשרת הזהות הזו וכן קיומה של התישבות יהודית בפשמישל במחציתה הראשונה של המאה ה־11 כהוכחה לקיום פשמישל כעיר בתקופה זו. (ר׳ את מאמרו של אלכסנדר גיישטור „על החברה הפיאודלית הקדומה והיסודות הכלכליים שלה״ בחלק 1 כרך 1 עמ׳ 148). גם ההיסטוריון הפולני סטניסלב פרנקובסקי נוקט אותה עמדה בספרו „איך קמה פולין ?״ ** — לנו ידועה רק דעה אחת השוללת את הזהות של פשמישל עם פרימוט, שלא פורסמה אמנם בדפוס, והיא של פרופ׳ מרק, מנהל האינסטיטוט ההיסטורי היהודי בורשה, אבל הוא על יסוד אחר מאמין שפשמישל נוסדה, אם לא במאה התשיעית, הרי בעשירית. (ר׳ לעיל על פקטוריות הרדאניטים והקולוניזציה המסחרית שלהם).

---

* הוצא לאור בורוצלב ובורשה ע״י אקדמית המדעים הפולנית והאינסטיטוט ההיסטורי היהודי בורשה.

** הוצאת „ויידזה פובשכנה״, ורשה 1959.

ב) בימי שלטון פולין

האוכלוסיה היהודית לפני בנית בית הכנסת

עשרים ושלוש שנה לאחר שקזימירז' הגדול נכנס לפשמישל והשתלט על הגלילים פשמישל וסנוק, וכמה שנים אחר השתלטותו על כל רייסן האדומה לרבות לבוב, העניק הוא בשנת 1367 פריבילגיה כללית ליהודים (גם לזרים) המתירה להם להתישב בכל מקום בפולין הקטנה ובריסן האדומה. היתה זו תקופה קשה מאד ליהודים באירופה המערבית והתיכונה. היו הם ימי „המגפה השחורה" (1352 — 1348). זרם של פליטים נמשך לפולין עוד לפני מתן הפריבילגיה הנ"ל וגדל לאחר מכן. פרופ' שור, המתחיל את תאור תולדות העיר משנת 1542 אינו מוצא התישבות יהודית מאורגנת לפני כן. הוא אמנם קובע, כי בסוף המאה ה־15 הגיעו לפולין יהודים רבים מגרמניה ומצ'כיה וכבר בתחילת המאה ה־16 גרו יהודים במספר ניכר בפולין הגדולה והקטנה, ואף בערים בדרגה שניה בגודלן. כן מדגיש הוא, כי המהגרים היהודים הביאו, כנראה, סכומי כסף גדולים, דבר המסתבר מהסכמתן של הערים להתישבותם החדשה. ההיסטוריון של פשמישל, ליאופולד הויזר, המניח, כי יהודים רבים התישבו בפשמישל לרגל הוצאת הפריבילגיה הכללית הנ"ל, נדרש על ידי פרופ. שור להביא הוכחות ברורות להנחתו, כי היהודים התישבו למעשה בפשמישל אחרי מתן הפריבילגיה משנת 1367. גם הויזר עצמו, ביודעו ,שלפי מרשם הבתים (לוסטרציה) היו בשנת 1542 בפשמישל 18 משפחות יהודיות בלבד, היה זהיר מאד בהנחותיו לגבי המצב בשנת 1367 ואחריו. בפרק הקודם מסרנו חומר רב לשם הוכחה, כי יהודים גרו בפשמישל 300 שנים לפחות לפני הפריבילגיה המדוברת וכי לפרופ' בלבן לא היו שום ספקות כבר בשנת 1931, כי אמנם קיבל קזימירז בפשמישל לא רק מספר תושבים יהודים, אלא גם קהילה יהודית מאורגנת, ועל כן כל הויכוח בשאלה זו לא נראה לנו. זאת ועוד — בשנת 1927 הוציא הארכיבר של עירית פשמישל, סמולקה, קטלוג של תיקים ישנים רבים. בתיקי בית המשפט למושבעים מתגלה עבר יהודי החל מראשית המאה ה־15. בתיקים אלה נזכרים לא חוכרי מסים, כדעתו של פרופ' שור על תקופה זו, אלא יהודים זעירים המוכרים סחורות ומלוים כסף לעירוניים נוצריים. אנו מסתמכים בנדון על מאמרו של יעקב שָל „התישבות היהודים היותר עתיקה בפשמישל" („מישנצ'ניק ז'ידובסקי", כרך 2 של השנה השניה, יולי־דצמבר 1932), שהשתמש במסמכים שטרם פורסמו. בעל המאמר מדגיש את העובדה, כי כבר בתחילת המאה הט"ו גרו היהודים בפשמישל ברחוב מיוחד וגם היה להם בית כנסת בקרבת רחוב גרודזקה (עכשו פרנציסקנסקה) בטבור העיר.

היכן היה מקומם של בתי הקברות מהזמנים ההם והקודמים להם? משה קרמר בעבודתו על „תולדות פשמישל במאה ה־17 ו־18" מיעד אמנם מקום מסוים לבית הקברות הישן ומוסר את תיאורו, אך אינו מנסה לקבוע זמן יסודו. פרופ' שור מציין, שכבר בשנת 1559 היה ברשות היהודים בית קברות שלהם (וגם בית כנסת), עובדה המוכיחה כאילו את התישבותם הקדומה בעיר. דעה זו אינה משכנעת, אבל כראיה משמשות המלים ab antiquo ו־ antiquitus שהשתמש בהן המלך זיגמונט אוגוסט בפריבילגיה ליהודי פשמישל מיום 29.3.1559, ברצותו להדגיש, שליהודים יש מזמנים קדומים מאד הזכות לגור בפשמישל והם גם ניצלוה. ידוע לנו מעבודתו הנ"ל של קרמר, כי היהודים היו מוכרחים להוסיף לבית הקברות, שהיה ברשותם בשנת 1559, עוד בית קברות בקרבתו, שהיה מורכב משלושה שטחים, שנרכשו מ„הויקרים"

(סגני כמרים), מהקתדרלה הרוטנית ומעירית פשמישל. לוח „האוניה הישראלית" (אוניון) בוינה משנת 1907 מוסר, כנראה בהתאם להנ"ל, כי בפשמישל יש 3 בתי קברות (אחד היה קיים כבר בשנת 1559, השני שנרכש אחרי כן משלשה הבעלים הנ"ל, והשלישי נפתח בשנת 1865 אחרי סגירת שני הישנים), בבתי קברות אלה לא נתגלו, לפי כהנא וקרמר, עד כה מצבות ישנות משנת 1575, כנראה משום שבתי הקברות נמצאו מחוץ לכתלי העיר. המצבות נגנבו, כנראה, ע"י השכנים מחלקי בתי הקברות שנשארו ללא טיפול, משום שהפסיקו לקבור ולבקר בהם.

ליאופולד הויזר תמה על כך, שעוד באמצע המאה ה־16 (והוא כנראה מתכוון לשנת 1542, נקודת מוצא של פרופ' שור) לא היו בפשמישל יותר מ־18 משפחות יהודיות. שניהם כנראה לא הביאו בחשבון את האפשרות, שהיהודים לא רצו לשלם מסים מדירותיהם, במידה ולא היו בעצמם בעלי בתים, והיה זמן שבניגוד לחוק הוכרחו לשלמם אף כדיירים. על כן, מי שהיתה לו רק אפשרות לכך, הסתתר בשעת הלוסטרציה של הבתים ע"י שליחי משרד הגרוד. אך בשנת 1576 השיגו יהודי פשמישל צו מהמלך סטפן בטורי, שאין לדרוש תשלום מס בתים מאלה שאינם בעליהם. לפני הצו הזה „נמצאו" בשנת 1542 רק 18 משפחות, ולאחר 23 שנים, בשנת 1565, נמצאו 23 משפחות, מהן 13 בעלי בתים ו־10 דיירים בלבד. מסתבר, איפוא, כי הלוסטרציות לא מסרו תמונה נכונה. יהודי שלא היתה לו חנות פתוחה או בית מלאכה עם כלי עבודה גדולים, ידע בודאי להסתתר, אם לא בחלק היהודי של העיר, הרי ב„יורידיקות". בפשמישל, בדומה לערים אחרות, היה חלק חשוב של שטח העיר בידי בתי האצולה והכמורה ושני המעמדות האלה היו חופשים מתשלום מסים. החלקים האלה נקראו „יורידיקות". בבתים אלה לא ביקרו פקידי ה„גרוד" המבצעים את הלוסטרציה.

מצב האוכלוסיה היהודית בשנת 1594

הוכחה נוספת לכך, שבפשמישל היו בשנים 1542 ו־1565 הרבה יותר משפחות יהודיות מאשר נקבע בלוסטרציות הנ"ל, משמשת העובדה, שבשנת 1594, 29 שנים אחרי הלוסטרציה האחרונה, ניבנה בית הכנסת מאבן, שאולמו העיקרי, המיועד לגברים נשתמר עד לימינו בלי שינויים. ממדיו נקבעו ע"י ההגמון גוסטינסקי ברשיונו לבנית בית הכנסת (20 אמות רוחב ו־30 אמות אורך). וידוע לנו, שבימים הנוראים היה בו מקום לכמה מאות גברים וגם בשבתות התפללו בו כמאתים איש. המספרים האלה נותנים מקום להשערה, כי היו בתקופה ההיא לפחות 80 משפחות יהודיות מבלי להביא בחשבון מנינים של בעלי מלאכה או אחרים. יתכן, כי ב„ימים הנוראים" נוספו על המתפללים העירוניים גם משפחות כפריות. (יהודים כפריים היו אז מעטים). יש, איפוא, יסוד לקבוע, כי בשנת 1594 (שנת בניתו של בית הכנסת) היו בעיר כ־100 משפחות יהודיות, הרי זה גידול מהיר של האוכלוסיה היהודית בפשמישל ביחס לשנת 1565, שבה חיו כאילו 23 משפחות בלבד.

פשמישל כבירה מדינית או גלילית

פשמישל זכתה לתנאים טובים להתפתחות כלכלית: היא שימשה בעיקר כעיר בירה, תחילה לנסיכות (1145 — 1084) ואחרי כן במשך כ־90 שנה (1434 — 1354) כמושב הפלטינט הפשמישלאי; בשנת 1434 עבר מושב זה ללבוב. אבל היא נשארה בכל זאת, גם אחרי כן, מושב של הגליל המדיני "Ziemia" אחד מהחמישה של הפלטינט הרוטני ואחד הגדולים והעשירים ביניהם.

אבל לגבי יהודי פשמישל היתה עירם בירה עוד משתי בחינות. היא היתה גם בירת „ארץ", המכונה „גליל" בארגון האוטונומיה היהודית (ועד ד' ארצות), שמתפקידה היה לא רק לשמור על חיי החברה והדת היהודית במדינה, אלא גם לגבות את המסים היהודיים לטובת המדינה. מרכז האוטונומיה היה מחלק את סכום המסים הכולל בין „הארצות", (הגלילים) וועדי הארצות־הגלילים היו מחלקים את מסיהם בין הקהילות והללו היו מחלקות בין יחידים וקהילונים. על כן היה מושב הנהלת „הארץ"־הגליל חשוב גם מנקודת ראות המסים, שלא היו קלים, כל עיקר.

אמנם בתחילת הקמת האוטונומיה של היהודים לא היה קיים גליל־ארץ פשמישל, כי כל רייסן האדומה, במדה שהשתייכה לפלטינט רייסן, היותה בתחילה גליל אבטונומי אחד ברייסן (או בימים ההם — אחת מארבע הארצות). לכן היתה לזמן ניכר השפעה כמעט מכריעה ללבוב הגדולה והעשירה, שבה היתה בירת הגליל הזה. אבל הקהילות האחרות לא היו מרוצות ממצב זה בטענן, כי קהילת לבוב דואגת בראש וראשונה לכך, כי חבריה לא ישלמו הרבה מסים ואת עומס המסים היא מטילה על כתפי הקהילות האחרות, החלשות יותר. משום כך כונסה בשנת 1664 ועידה במקום מרכזי של רייסן (סוויערז על יד בוברקה), שבה השתתפו צירי הקהילות המתמרדות. הופיעו שליחים מז'ולקיב, ברודי, בוטשטש', קולומיאה, יבורוב ופשמישל. נציג העיר פשמישל היה ר' שמעון גינזבורג. נתקבלו החלטות בענין דרכי הבחירות בועד הגליל והותקנו תקנות חדשות (לפי ספר קולומיאה שהוצא בניו־יורק). לבוב נעשתה זהירה והרגיעה את מי שצריך היה להרגיע. אבל כעבור מספר שנים פרצה מרידה. מספר הקהילות, שנמצאו בגליל המדיני פשמישל, עם העיר פשמישל בראש, עזבו את הגליל האוטונומי רייסן ויסדו „גליל־ארץ פשמישל" של ועד ד' הארצות. העיר פשמישל הפכה למושב של ועד הגליל שהכריע בחלוקת מסים, בסכסוכים עם רבנים וכו'. השינוי הזה חל בין השנים 1670 ל־1680. בכל אופן בשנת 1700 קיים כבר גליל־ארץ פשמישל. פשמישל אמנם לא למדה מנסיונה של לבוב, כי זמן קצר אחרי קבלת השלטון התחילו קהילות הגליל החדש מתמרדות נגדה. נציגי רז'שוב, ליז'נסק ודוברומיל וזמנית גם ירוסלב, עזבו את הגליל ויסדו גליל משלהם. חלק המתפלגים, וביניהם נציגי ירוסלב, אמנם חזר, אך בסופו של דבר הגיע הפילוג לשלב קיצוני: כל הקהילות התאחדו נגד פשמישל, שנשארה מחוץ לארגון הגליל האוטונומי. היא הופיעה לבדה כגליל־ארץ בועד ד' ארצות.

פשמישל היהודית נשארה, אמנם מבחינה אחרת, מושב של גליל. אחרי שריפת העיר היהודית בשנת 1638, שהפכה את שטח בתי העץ שלה לשממה (לא נשאר אלא בית הכנסת שנבנה מאבן), הקים המלך ולדיסלב ה־4, כדי לעזור ליהודי העיר במצבם הקשה, מוסד חדש: גליל רבני פשמישל. למספר קהילות הגליל המדיני פשמישל נקבע בית הדין הרבני של פשמישל כערכאה (אינסטנציה) שניה ויחד עם זאת חויבו הקהילות האלה להשתתף במסים לטובת הרבנות והקהילה בפשמישל וכן חויבו לקבור בה את מתיהם תמורת תשלום. כן קיבלו על עצמם התחייבויות שונות, כגון, לקנות את האתרוגים באמצעות קהילת פשמישל, וכך נוסף לקהילה מקור הכנסה. אף כי המלך בכתב הפקודה מסתמך על כך שהקהילות האלה היו בעבר תלויות בפשמישל, הקהילות לא היו מוכנות למלא אחרי הוראת המלך בדבר תשלום מסים לפשמישל וקבורת מתיהם בעיר. עוד בשנת 1752 נאלצה קהילת פשמישל לפנות בתלונה על אי־מילוי ההתחייבויות הנ"ל אל המלך אוגוסט השלישי שפירסם באותה השנה הוראה, שלפיה נדרשות הקהילות לשנות את יחסן אל „הבירה" שלהם. מן הראוי להדגיש שאוגוסט השלישי הסתמך, בענין התחייבויותיהם של חברי הגליל הרבני, לא רק על הפקודה של ולדיסלב ה־4, אלא גם על פריבילגיות של קודמיו (זיגמונט השלישי, סטפן בטורי, זיגמונט אוגוסט) ואף פנה אל מספר קהילות שהיו מחוץ לגליל המדיני פשמישל (כגון: דינוב, דוביאֶצקו), אבל לא הזכיר את הקהילות דרוהוביץ, סטרי, שהשתייכו גם הן לגליל המדיני. ההתחייבות לקבור את המתים בפשמישל היתה, למעשה, מכוונת לתשלומי

מסים או לתשלום כופר בעד קבורה שלא בפשמישל. שנתיים לאחר, שעל אף פקודת המלך, לא היו לתלונה תוצאות רצויות, פנתה הקהילה בתלונה דומה אל ההגמון של פשמישל שירקובסקי, שלא היה ידוע כידיד היהודים (מכתבי הרועים משנת 1743 ו־1753) והלה איים על הקהילות בקנסות, אם יעיזו להמשיך בקבורת מתיהם מחוץ לפשמישל.

הפריבילגיות המיוחדות מידי מלכי פולין

בהיסטוריה המדינית והכלכלית של יהדות פולין, נתקלים אנו בפריבילגיות שניתנו ליהודי פשמישל על ידי מלכי פולין. הפריבילגיות האלו נתאשרו מחדש ע״י כל מלך ומלך לרגל הכתרתו. פרופ׳ שור מסביר עובדה זו בסדרי המדינה הכלליים, לפיהם היה מעמדם המשפטי של היהודים ושל מעמדות אחרים (והיהודים היוו למעשה מעמד או דומה לכך) מבוסס על פריבילגיות, פרט לפריבילגיה הכללית משנת 1367. כנראה שהיו דרושות פריבילגיות נוספות לעיר, שכן הוציאו יהודי פשמישל כספים רבים, כדי להשיג את הפריבילגיה מיום 29 במארס 1559. המלך מסתמך על מספר רב של יועציו שביקשו ממנו לתת פריבילגיה כזאת. קשה להאמין, שהם עשו זאת מאהבת ישראל. המלך מבסס את מתן הפריבילגיה ככתוב: „אף על פי שליהודי עיר פשמישל הורשה עוד מזמנים ק ד ו מ י ם מ א ד לגור שם באופן חפשי, הואיל ואין להם, לא מקודמינו ולא מאתנו, כל פריבילגיות בנידון, שעל יסודן היו יכולים לשהות בעיר הנ״ל בשקט ובבטחון,... אנחנו קובעים, שיש להתמיד ולשמור על כך, שתהיה ליהודים הרשות להחזיק בכל הרחוב, שגרים בו בעיר פשמישל מזמן קדום מאד, בלי שלילה מכל צד שהוא״.

לעברו של בית הכנסת הגדול

ממסמכים שנמצאו אחרי סידור הארכיון של עירית פשמישל בשנת 1927 נובע, לפי דברי הסופר שָל, במאמרו המצוטט לעיל על ההתישבות הקדומה של היהודים בפשמישל, שבית הכנסת הראשון של העיר היה קיים כבר במאה הט״ו, ועמד לא רחוק מרחוב גרודזקה (שכלל אז גם את הרח׳ פרנציסקנסקה שלאחרי כן). היה זה בודאי בנין של עץ. לפי מסמך הקפיטולה של פשמישל מיום 1 בינואר 1570, היינו חצי יובל שנים לפני הקמת בית הכנסת, הסכימו הקפיטולה וההגמון שהיהודים יוכרו כבעלים של המגרש שעליו בנו את בית הכנסת בשנת 1594. הדבר מעיד, שבזמן הוצאת המסמך נמצא כבר ברשותם בית כנסת. הפרטים אינם ברורים, יתכן, שהיהודים מסרו לקפיטולה, במקום המגרש החדש הגדול יותר, את המגרש של בית הכנסת שלהם, ובינתיים הקימו לעצמם במגרש החדש בית כנסת מעץ. לפי מה שמוסר יוסף כהן־צדק בספרו „שם ושארית״* ידוע, כי על מגרש בית הכנסת שלה היה לקהילה בפשמישל, ואולי רק לגבאים של בית הכנסת, דין תורה בבית הדין הרבני בקרקוב נגד שכנים יהודים שתפסו כנראה חלקים של המגרש. יתכן שהשכנים התחילו גם בונים את בתיהם, שעשויים היו להסתיר את האור מבית הכנסת הקיים או העומד להבנות, או להפריע את הגישה אליו. לא ברור, מתי התנהל דין תורה זה ומהו המגרש שאליו התיחס.

---

* הוצאת איזיק גרבר, ירוסלב 1895 (דפוס י. פישר, קרקוב).

רשיון ההגמון של פשמישל (1592) לבנית בית הכנסת

Wawrzyniec Gostycki, biskup przemyski, pozwala Żydom na miejsce drewnianej synagogi wybudować murowaną pod pewnymi warunkami.

Przemyśl, 6. kwietnia 1592.

Wawrzyniec Gostycki, z łaski Bożej biskup przemyski, wszem wobec komu to wiedzieć należy oznajmujemy, iż pokazali przed nami niewierni Żydowie przemyscy prawo na pewny plac w mieście przemyskiem u kapituły przemyskiej za pewnym czynszem kupiony i zapłacony, i owo kupno przez przodka naszego sławnej pamięci księdza Walentego Herborta poczynione było, na którym placu bożnicy swej część, część zaś przy innym placu kościołowi nie należnemu (sic) drzewnianem zbudowaniem zbudowali i tego prawa i kupna czas niemały spokojnie zażywali, czyniąc umowie i kontraktowi temu, który uczynili z kapitułą naszą przemyską i płacąc czynsz z placu tego, który z kapitułą przemyską postanowili. Teraz zasię ci niewierni Żydowie oglądając się na przypadki rozmaite, chcieli na tymże placu, gdzie bożnicę drzewnianą zbudowali szkołę albo bożnicę zbudować murowaną czego iż rozumieli, że nie mogli mimo pozwolenie nasze uczynić tedy nas prosili abyśmy im na to pozwolenie i konsens nasz dali. My przypatrzywszy się wszystkim okolicznościom do tej sprawy należnym, naznaczywszy ku temu rewizory pewne z kapituły naszej, którzyby się przypatrzyli temu, jeśliby to nie było z szkodą kościelną i wziąwszy sprawę pewną, iż to jest nietylko bez szkody ale owszem z pożytkiem kościelnym i z lepszem bezpieczeństwem miasta przemyskiego, gdzie na tem miejscu budowania drzewnianego stanie murowane, mając i inne respekty na te sprawy, mianowicie niechcąc i niemogąc prawa i kontraktu dawno między kapitułą i przerzeczonymi Żydami uczynionego przez przodki nasze, także przez króle Ichmości polskie, pany nasze potwierdzonego znieść, i psować, pozwoliliśmy na to, jakoż i tym listem naszym pozwalamy, aby na tem miejscu, gdzie jest zbudowana szkoła albo bożnica żydowska drzewniana; mogła być zbudowana tą jednak kondycyą, aby ta przerzeczona bożnica nie była wystawna albo jakim wyniosłem budowaniem wymurowana, aby wysokość murów od ziemi zwierzchowej z ulicy nie była wyższa jedno łokci dwadzieścia. A jeśliby dla proporcyi sklepu wewnątrz tego było potrzeba, iżby paniment zniżyć mieli, tedy na dwa albo trzy łokcie mogą wybrać ziemię; wewnątrz szerokości bożnicy od muru do muru wewnątrz, ma być na łokci dwadzieścia, długość wszystkiej wewnątrz na trzydzieści łokci. Dachy aby nie były wystawne, ale niskie po włosku z rynami, około których dachów żeby dla lepszego bezpieczeństwa od ognia był i raniec murowany, za którymi to kondycyami baczymy, że to pozwolenie nasze nie jest przeciwko postanowieniu synodalskiemu. Na co kapituła nasza przemyska pozwalając pieczęć swą większą kapitulną do tego przywileju przyłożyć kazała, podpisem rąk prałatów i kanoników niżnej opisanych, obiecując im to zawżdy całe chować przez nas i przez potomki nasze wiecznemi czasy. Na co dla ufania, wiary i doskonalszej pewności pieczęć naszą przyłożyć rozkazalismy i ręką swą podpisaliśmy. Datum w Przemyślu, dnia 6. miesiąca kwietnia R.P. 1592. Laurentius Gostycki, Dei gratia Episcopus Praemisl. manu propria, Jacobus Wierzbicki, praepositus Praemisl., Adam Laurentius Łojecki cantor Praemisl., Felix de Uvale canonicus Praemisl., Martinus Brzeski custos 'raemisl., Mathias Wiszniewski canonicus officialis Praemisl., Stanislaus Mieszonski canonicus Praemisl. (Castr. Praem. 309 p. 1144)

Cyt. według Dr. Schorr Mojżesz: Żydzi w Przemyślu do końca XVIII, wieku. Opracowanie i wydawnictwo materyalu archiwalnego. Lwów, 1903, str. 93-95.

הקהילה והקהילונים

ההיסטוריון משה קרמר, תלמידו המצויין של פרופ׳ מאיר בלבן, שבהדרכתו כתב על קורות יהודי פשמישל בתקופה שאחרי ה„מבול״, היה כנראה הראשון, שהסביר לאשורו את מובנו של המושג „פשיקהלק״ בשפה הפולנית, המתורגם כאן „קהילון״. „קהילון״ אינו קהילה זעירה ואף אינו מציין גוף שלטוני באוטונומיה היהודית בפולין, אדרבה — הוא חלק של שטח מקהילה עצמאית הנמצא מחוץ לתחום של העיר, שבה נמצא מושבו של שלטון הקהילה העצמאית. יתכן שחלק זה הוא עיירה, כפר או אפילו בית מרזח בודד, שאינו בתחומו של כפר מסוים. המדובר בכפר היה די לו, אם גרה בו משפחה יהודית אחת בלבד. קהילון יכול להקיף גם כפרים אחדים סמוכים בשטח מסוים של קהילה.

לקהילה פשמישל היו בסוף תקופת האוטונומיה (1765) יותר מ־100 קהילונים. היא היתה אחת מבין 33 הקהילות העצמאיות שנכללו ב„ארץ״ (גליל) פשמישל. בין הקהילות העצמאיות שבגליל זה נמנו הקהילות דוברומיל, ירוסלב, שיניבה, ליז׳ינסק, פשבורסק, לנצוט, רזשוב, סמבור וכו׳. לכל אחת מהן היו קהילונים משלה.

נזכיר כאן כמה מבין הקהילונים של קהילת פשמישל משנת 1765: מושצ׳יסקה (919 יהודים), מדיקה (128), סושניצה (63), בולסטרשיצה (42), ווישטיצה (40), ניז׳נקוביצה (39), רדימנו (25), נקלו (22), ז׳ורביצה (20). בכל המקומות האלה לא היו קיימים המוסדות הדתיים המקובלים בקהילה: רבנות, בית תפילה ציבורי ומקוה ומכל שכן בית קברות. קרה שהיו קיימים מוסדות אלה בקהילונים בהסכמת שלטון הקהילה, או לפעמים בלעדיה ואף נגד רצונה ובדרך מהפכנית. מעניין במיוחד המקרה של הקהילון מושציסקה, שאף שגדל במאה ה־18 ונהפך למרכז יהודי גדול למדי, לא הסכים השלטון של קהילת פשמישל לכך, שהקהילון יזמין רב משלו. כאשר בכל זאת אנשיו מינו בשנת 1740 רב משלהם, הוחרם הקהילון הזה ע״י הרב הפשמישלאי הנודע ר׳ יחיאל מיכל, וזאת לא רק בהסכמתו של שלטון הקהילה בפשמישל, אלא גם בהסכמתו של שלטון הגליל האוטונומי. באשר לבית הקברות במושצ׳יסקה — הוא הותקן רק בשנת 1759, אחרי עשרות שנים של התלבטויות, וזאת לפי רשיון של הסטרוסטה על פי דרישת ההגמון הרומי־קתולי, דבר שעורר את שלטון הקהילה בפשמישל למלחמת תנופה נגד הקהילון.

אין לערבב את תלות הקהילונים בקהילת פשמישל עם התלות של רוב הקהילות העצמאיות של הגליל פשמישל, ואפילו של שתי קהילות מחוץ לגליל זה, בקהילת פשמישל, שנכפה עליהן נגד רצונן על יסוד פריבילגיה של המלך ולדיסלב הרביעי משנת 1638.

לפי פריבילגיה זו היתה קהילת פשמישל והרבנות שלה ערכאה שניה לקהילות הנ״ל. בניית „שול״ או התקנת בית קברות היתה טעונה רשיון מטעם קהילת פשמישל, כך למשל, קיבלה הקהילה העצמאית הגדולה ירוסלב, רק במחצית המאה ה־17 רשות מקהילת פשמישל להתקין בית קברות משלה, והקהילה העצמאית פשבורסק, שהיו בה בשנת 1765 — 969 נפשות, נאלצה להיאבק זמן רב עם קהילת פשמישל עד אשר עלה בידה להשיג במחצית המאה ה־י״ח רשיון לבניית „שול״ משלה. אגב היא בנתה אותה לפי דוגמה של בית הכנסת בפשמישל. תלות זו של רוב הקהילות העצמאיות בגליל פשמישל בקהילת פשמישל היתה הופעה מיוחדת במינה בגליל זה. הקהילות העצמאיות ערערו על מצב זה וקהילת פשמישל התלוננה לא פעם בפני מלכי פולין וההגמונים הרומי־קתולים בעיר על מקרים של אי ציות מצד הקהילות. מלכי פולין טענו, שתלות זאת היתה קיימת למעשה עוד לפני מלוך המלך ולדיסלב הרביעי.

שינויים בדרכי מסחר-חוץ

זמן רב לפני כיבוש רייסן האדומה ע״י קזימירז׳ הגדול חל שינוי קיצוני בדרכי המסחר, שהתנהל בין המערב ובפרט בין ארצות הריינוס ולבין הודו והמזרח הרחוק דרך פשמישל. אמנם גם לפני כן קוצר בהרבה המסלול של שיירות הראדניטים: יציאתן הרגילה של השיירות היתה ממגינצא (מאיינץ), מטרתן הסופית — הארצות הרוטניות והרוסיות. משנחרבה הממלכה הכוזרית ובמחצית השניה של המאה העשירית השתלטו הרוסים על מקומות מעבר של שיירות הסוחרים היהודיים ממאינץ, לא היו קיימות, כנראה, אפשרויות רבות למעבר זה. מכל מקום אין שומעים עוד על ראדניטים ובמקומם מופיע השם "Ruzarü" : הסוחרים המובילים סחורות לארצות „רוס״, ואלה לא היו, כנראה, סוחרים יהודיים ממאינץ. אך ברור, כי מסוף המאה ה־11 ואילך נעלמו הסוחרים האלה, יוצאי מאינץ, שכן בשנות ה־90 של המאה נהרסה היהדות הזאת כמעט כליל בארצות הריינוס בעקבות מסע הצלב הראשון. גם המטרה המקצרת הטווח הקודם של שיירות הסוחרים הועברה מערבה: במקום הוולגה והים הכספי הופיעו, כמטרה לשיירות המסחר, נמלים אחדים על חוף הים השחור, ששלטה בהם העיר האיטלקית גינואה, המתחרה של ונציה, והדרכים אליהן, בואך מולדביה, היו בחלקם יותר נוחות. עם שינוי נקודות המוצא והמטרה נשתנו גם רוב סוגי הסחורות.

בינתיים גדל שטחה של פולין באמצע המאה ה־14 ע״י צירוף של רייסן האדומה ובסוף המאה הזאת ע״י איחודם של השליטים או קואופרציה של פולין עם ארצות ליטה הרחבות. בפולין התנהלה כבר מזמן פעולת התישבות חקלאית וגם עירונית רחבת־ממדים, בחלקה ע״י מתישבים ממערב אירופה. האצולה והכנסיה הקתולית החלו מיצרות באחוזות גדולות בראש וראשונה תוצרת שדה ויער לצורכי יצוא. מכרות המלח בדרום מערב המדינה ומבשלות המלח בדרום מזרח לא פעלו לתצרוכת עצמית בלבד. ליצואם של מוצרי פולין נפתח באמצע המאה ה־15 שער חדש: צורפה אליה פומרניה עם טורון׳, וגדנ׳סק, שעד כה לא היתה כלולה בגבולותיה. הויסלה על כל יובליה הגדולים, ביניהם גם הסאן, הפכה לעורק חופשי של יצוא התוצרת הזו, נוסף על סוגי תוצרת אחרים של פולין, לים הבלטי ומשם בדרך מזרחה, צפונה ומערבה.

וכך רבו סיכויים מסחריים גדולים גם לפשמישל ולסביבתה. גדלה חשיבותם של נמלי הסאן, על אף היותם פרימיטיביים. והם: ליסקו, סנוק, דינוב וסטופניצה (עכשיו בחוב) ליד פשמישל, ירוסלב, שיניבה, ליזנסקו ואולנוב. הודות לירידים הגדולים שלה, שמשכו גם סוחרים מחוץ לפולין, עלתה אמנם ירוסלב בחשיבותה המסחרית על פשמישל, אבל גם ליריד של פשמישל (פטר־פביל) בן 8 ימים היתה חשיבות כלכלית. נוסף לכך השתתפו גם סוחרים ובעלי המלאכה של פשמישל ביריד של ירוסלב הקרובה לעירם. כשבסוף המאה ה־16 ובתחילת ה־17 פחתה חשיבותו של היריד בירוסלב, ניסה המלך זיגמונט השלישי לעצור את הירידה הזאת ע״י סגירה זמנית של היריד השנתי של פשמישל, אבל הפעולה הזאת לא הצילה את היריד בירוסלב (משה קרמר, קורות יהודי פשמישל בתקופת המאות ה־17 וה־18).

מרכז הכובד של היצור והיצוא של פולין עבר בינתיים צפונה וגם עיר הבירה הועברה לשם, דבר שהגדיל גם את חשיבותה של הויסלה כעורקה המסחרי של המדינה. הסאן מצא בויסלה את המשכו הטבעי בקו הצפוני שלו. ציר המסחר העיקרי — גם של מסחר החוץ של פולין — הפך ממערב־מזרח לדרום־צפון. אפילו המסחר בכיוון לים השחור נטה לצפון־דרום ומשם לדרום־מערב, אבל היה זה רק קו צדדי ביחס לדרך סאן־ויסלה. מטענים גדולים של תבואה פולנית הובלו אפילו מגדנ׳סק דרך הסונד לים הצפוני ומשם לארצות אשר לאורך חופיו ,והיצוא הזה גדל במשך כ־50 שנה ב־50%. גם מסביבות פשמישל נשלחה התוצרת החקלאית לגדנסק, ובהקף גדול יותר נשלחו לשם עצים ומוצרי מבשלות המלח של רייסן האדומה.

פשמישל היתה מימים קדומים קשורה עם הונגריה בשלושה מעברים (דוקלה, לופקוב ושיאנקי), הנוח בהם היה מעבר דוקלה, שדרכו הוביל כביש טוב דרך דינוב לפשמישל. ביבוא יינות משם ובמסחר אחר עסקו בעיקר יהודים. במקורות שפרסם פרופ. שור בספר „יהודי פשמישל" (1903) נזכרות תלונות שהוגשו על רקע זה לממשלה. לפי קרמר הגיעו תלונות אלה לאזני המלך יאן סוביסקי, שהיה מידידי היהודים, אבל הפעם הכריע נגדם.

על מלחמות שפגעו בפשמישל בימי השלטון הפולני

ההוספודר הואלכי סטפן הגדול הגיע מטעם שלטונות תורכיה עד לעיר בשנת 1498, כבש אותה וערך טבח גדול בין תושביה. יש מקום להניח, כי גם היהודים סבלו. (ר' פרטים במדריכים של פשמישל והסביבה של ד"ר מ. אורלוביץ (לבוב 1917) וד"ר ק. וולסקי (פשמישל 1957).

לפי דבריו המפורטים של פרופ. שור בספרו (1903) ובחוברת הגרמנית (1915), שקטעים ממנה מובאים בספר זה, ניצלה העיר בתקופת ת"ח (1648/9 מרד הקוזקים) וב„מבול" (1656/7 — שבדים ובעלי הברית שלהם) שלוש פעמים מכיבושים. פלוגות יהודיות הצטיינו בהגנה על העיר מפני השבדים. היהודים סבלו סבל רב בימים אלה הן מצבאות שונים (לרבות הפולניים) והן מחמת התמוטטותם של החיים הכלכליים.

הטטרים, שהגיעו בשנת 1672 כחלק ממסע הצבאי התורכי עד לסביבות פשמישל, הובסו ע"י מתנדבים בפיקודו של ראש מנזר הרפורמטים, שיקובסקי. הלוחם היחידי שנפל בקרב ליל זה היה יהודי (ע' ספר פולני „אלף שנים של פשמישל" 1960, עמ' 93—96).

במלחמה הצפונית, שניטשה בשנים 1700 — 1710 על מורשת כסא המלכות בפולין, השתתפו הרוסים לצדו של המלך אוגוסט והשבדים תמכו בלשצינסקי. מכיון שפשמישל התנגדה ללשצינסקי, כבשו השבדים את העיר והטילו על תושבי העיר קונטריבוציה גדולה. התושבים סבלו גם הרבה מהרוסים, אף על פי שהעיר תמכה במלך אוגוסט (עי' קרמר „קורות" כנ"ל).

על עלילות דתיות בפשמישל ובסביבתה

א) עלילות על רקע דתי ליוו את חיי היהודים באירופה הנוצרית ובפולין מזמנים קדומים, והן היו מסוגים שונים. המסוכנת שבהן היתה עלילת דם: היהודי נאשם בפיתוי נוצרי לגנוב את לחם הקודש, בקנית כלי קודש או דברי קישוט שנגנבו בכנסיה, או בגידוף אמונת הנוצרים.

ב) תולדות יהודי פשמישל וסביבתה מספרות הרבה על עלילות דתיות, מהן גם סתומות ומעורפלות. המסורת העממית של יהודי פשמישל מספרת על 12 הקדושים. שמותיהם, נסיבות מותם ומקום קבורתם אינם ברורים. פרופ' שור מזכיר („יהודי פשמישל" 1903) שלוש עלילות: 1. נגד משה שמוקלר משנת 1630, המתוארת בפרוטרוט הן בספר והן במקורות; 2. נגד מספר יהודים, שהרגו, כביכול, את הבתולה אורינה מסטרה בירצ'ה, שׁשרתה בבית יהודים בפשמישל; 3. עלילת דם נגד ששה יהודים ויהודיה אחת מסטופניצה משנת 1759, שעליה נמסרו כמה מסמכים במקורות בלבד.

ג) ש. מ. לזר מספר על ביקורו בבית הקברות הישן, במאמרו שפורסם בשנת 1888, בספר השלישי של „האסיף" של נ. סוקולוב, שמוקדש בעיקר לסליחה שנכתבה לזכרו של ר' משה שמוקלר. נאמר לו, כי מצבתו של שמוקלר אינה קיימת כלל, אבל הצביעו על מקום מסוים ליד הגדר, שבו, לפי המסורת, נמצא קברו. לא רחוק מקברו של שמוקלר הראו לו את קברם, לפי המסורת, של שנים־עשר הקדושים. בתגובה על מאמרו של לזר הביע פרופ' ד"ר דוד קויפמן, ב„האסיף" (ספר רביעי, 1889) את דעתו, כי אין יסוד להנחה, כי 12 הקדושים נהרגו בעת ובעונה אחת.

פרופ׳ קויפמן מביא גם את שמו של יהודי פשמישלאי שנהרג באכזריות על קידוש השם, והוא ר׳ יהודי בהר״ב אהרון מפרעמסלי, המוזכר גם ע״י ר׳ שמואל בן הקדוש בר״ר דוד („חסד שמואל״, אמסטרדם תנ״ט 1699). יש לציין, כי לא מדובר במפורש על מקרה של קידוש השם הזה בפשמישל העיר.

ד) יוסף כהן צדק מזכיר בספרו „שם ושארית״ (קרקוב 1895) עוד קידוש השם מפשמישל, והוא — ר׳ אברהם, אביו של הרב בעל „מטה משה״, שכן היה בנו חותם „משה בהק״ר אברהם ז״ל הי״ד״.

ה) עלילת הדם הנ״ל מסטרה בירצ׳ה, הסתמכה על תביעה שהוגשה לבית דין בפשמישל, היות והשפחה אורינה שנהרגה, שרתה, כנראה, בבית יהודים בפשמישל. כתוצאות מברור התביעה, שהוגשה בשנת 1646, שחרר המלך, ולדיסלב הרביעי, את היהודים שהואשמו ברצח והעניש את אביה של אורינה ואת התובעים האחרים.

ו) בשנת 1664 העלילו עלילה על הסתה לגניבת כלים מהכנסיה במושצ׳יסקה, שבוצעה ע״י נוצרי בכנסיה בעיירה מושצ׳יסקה. הגנב טען, ששפחה נוצריה ששרתה בבית היהודי העשיר אברהם ישראלוביץ׳, חוכר הפרופינציה במושצ׳יסקה, הסיתה אותו ואילו היא טענה שהסיתה אותה רוחלה, קרובתו או שותפתו של אברהם. התביעה האשימה לא רק את שני היהודים ושני הנוצרים האלה, אלא גם את ברקו ילונקוביץ, ראש קהילת פ ש מ י ש ל ואת כל המוזגים מסביבת פ ש מ י ש ל. המשפט הועבר לבית הדין בלובלין, שדן את רוחלה ואברהם לשרפה והם אמנם הועלו בפומבי על המוקד, ואילו האחרים יצאו זכאים.

ז) אחת העלילות הנוראות ביותר היתה עלילת הדם של סטופניצה, בשנת 1759, (כפר נמל על יד הסאן מול דוביצקו), נגד ששה יהודים ויהודיה אחת. הם הואשמו בהריגת ילדים נוצרים וביניהם ילד בן שלוש שנים, בשיתוף פעולה עם עוד יהודים בלתי ידועים. הילדים הובאו, כביכול, לסטופניצה ונרצחו לשם השגת כמויות־דם גדולות ל„צורכי פסח״ לשם משלוחם למקומות שונים. הנאשמים הובאו בפני בית המשפט בפשמישל ועונו בארבעה סוגים של מכשירי עינוי, עשר פעמים בנוכחות השופטים. איש מהם לא הודה על אף העינויים. בכל זאת הסתמך בית המשפט על „העובדה״ שעל גופת הילד הופיע דם, בזמן שהביאוהו למקום הרצח המדומה, והוציא פסק דין מות נגד ששת היהודים. כ„מעשה חסד״ הוחלט, כי יש לבצעו ע״י התזת ראשיהם בחרב. גזר הדין בוצע, כנראה, מיד בפשמישל. האשה היהודיה נשארה בבית הסוהר, כדי שתוכל להעיד נגד שותפי הפשע שיתגלו פעם. יש להדגיש, כי התביעה התנהלה בשנה בה התקיים הויכוח בקתדרלה הרומו־קתולית בלבוב בין היהודים הרבניים והפרנקיסטיים, שטענו, כי ליהודים דרוש דם נוצרי. אפשר לתאר בנקל את החרדה שאחזה את יהודי פשמישל בעצם הימים ההם.

התפשטות מחוץ לרובע היהודי

מצבם הכלכלי הקשה של היהודים בפשמישל החל מהמחצית השניה של המאה ה־17 ונמשך עד לסוף המאה ה־18. בכל זאת חדרו היהודים בתקופה זו לרובעים נוצרים של העיר ושכרו שם דירות, בפרט בבתים של האצולה והכמורה („יורידיקות״). דחפום לכך הצפיפות והמצב הסניטרי הגרוע בדירותיהם ברובע היהודי, והצורך להבטיח דירות לילדים הנישאים. אבל היו גם מניעים כלכליים, כגון קירבה למחסן או לבית מלאכה שנמצא מחוץ לרובע היהודי, או האפשרות לעסוק במלאכה, שאין הצח העירוני מסכים לה ושב„יורידיקות״ היה קל יותר להסתירה מעיני הצח; אולי פעל גם הרצון להרחיק פעולות כלכליות מעיני מתחרים יהודיים. הכרח בתשלום מסים גבוהים לקהילה היהודית מפאת גידול חובותיה של הקהילה שימשו כמניע נוסף ליציאה מהרובע היהודי.

מפאת העזיבה ההמונית של הדירות ברובע היהודי לשם השתמטות מתשלום המסים לקהילה, פנתה זו, בשנת 1752, לוויאֶבודה, הנסיך צ׳רטוריסקי, בתלונה, שיציאה זו תערער את פעולותיה של הקהילה. הוואֶבודה איים על היהודים, שעברו לרובעים נוצריים, בענשים קשים, לרבות ענשי גוף, אם יסרבו לשוב לדירותיהם. אבל פקודה זו, כנראה, לא הועילה. וראיה לכך, כי גם המגיסטראט התחיל בפעולה נגד היהודים ברובעים נוצריים, כי מלחמה ביהודים היתה למגיסטרט מדור דור. אבל נתברר, כי הפעולה הזו נגד היהודים עלולה לפגוע באינטרסים של העירוניים הנוצריים, שהם בעלי הבתים, שכן האיסור על היהודים לשכור דירות מידי הנוצרים יפגע ביכולתם לשלם מסים למגיסטראט. לפי דברי פרופ׳ שור ומשה קרמר, הגיעו המגיסטראט והיהודים, בנובמבר שנת 1756 (או 1757), להסכם שלפיו ניתנת ליהודים רשות לשכור דירות ברינֶק וברחובות, שבהם גרו עד כה מחוץ לרובע היהודי; כן הותר להם לקנות מהכמורה ומהאצולה בתים ריקים בלי דיירים ולהחזיק לעולם בבעלותם, תמורת תשלום מסים מבתים אלה למגיסטראט, שהגדיל את הכנסותיו, שכן הבעלים הקודמים הנוצרים לא שילמו מסים בזכות הפריבילגיות המעמדיות שלהם. הותנה רק תנאי, שאסור ליהודים למכור את הבתים האלה לאצילים או לאנשי הכמורה, לבל יפסיד המגיסטראט את המסים המגיעים לו מהיהודים. לפי קרמר גרו בשנת 1765 ב„יורידיקות" כמעט 20% של כלל יהודי פשמישל.

התוצאה של מלחמת העירוניים ביהודים

עם צירופה של פשמישל למלכות אוסטריה בשנת 1772 היו רובם של יהודי העיר עניים, ומצבה הכספי של הקהילה היה נואש, גם מצב הנוצרים העירוניים היה בכל רע. החל מאמצע המאה ה־17 ירד מספר התושבים בשני חלקי העיר — היהודי והנוצרי. במלחמת הסוחרים הנוצריים נגד היהודים לא היתה יד הנוצרים על העליונה. אדרבא, נעלמו כמעט כל החנויות הנוצריות והמסחר הנוצרי ירד פלאים. עוד במחציתה הראשונה של המאה ה־17 כתב הסופר האנטישמי, מיצ׳ינסקי, בספרו „ראי כתר פולין" (קרקוב 1620), כי לרגל פעולתם של היהודים חוסל המסחר הנוצרי בפשמישל בשלמותו. פרופ׳ שור אינו מנסה לטשטש טענות הפולנים, אלא מדגיש, שאין לדרוש מהיהודים במלחמת הקיום שלהם שיותרו על התגוננות. הוא רוצה להבין את שני הצדדים, אך לא כן הסופר הפשמישלאי הויזר (1883) שלדעתו התעשרו הסוחרים היהודים במלחמה זו, בעוד שהסוחרים הנוצרים נדלדלו ונעלמו.

לפי מקור פולני („היסטוריה פולסקי" 1957/8, הוצאה ממשלתית) עלה בכל פולין במאה ה־16 מספר היהודים במקצועות המלאכה; „בפשמישל הם עובדים ביותר מ־20 מקצועות ועובדים, לא רק בשביל השוק היהודי, אלא גם בשביל השוק המקומי". (עמ׳ 454/5). פרוש הדבר, כי לא עלה בידי הצחים, על אף הפריבילגיות שלהם ודרכי הכפיה שהשתמשו בהם, להוציא את היהודים מעמדות חזקות במלאכה שנשארו בידי היהודים.

במוזגנות, מקור פרנסה חשוב (שלישי) נחלש מעמדם של הנוצרים כבר בסוף קיומו של שלטון פולין.

ככלות הכל נעשה מצבם הכלכלי של היהודים במאה ה־18 משנה לשנה קשה יותר. התרבו יהודים פושטי יד, רבים עזבו את העיר, כפי שאפשר ללמוד ממספר היהודים בפשמישל. ברישום התושבים משנת 1764 ברייסן האדומה היו 11 ערים, שמספר תושביהן היהודים עלה על 1000 נפש, בין אלה לבוב עם 6159, בעוד שפשמישל לא נמצאה כלל ברשימה זו. (ע"י מאהלר „תולדות היהודים בפולין" עמ׳ 244 — 242, הוצאת „ספרית פועלים" 1946)

המסורת (המקומית) על הקמת בית הכנסת הישן

הסופר ש. מ. לזר, בן למשפחה ותיקה בפשמישל, שספג בבית אביו הרבה ממסורת עיר מולדתו, בדק את המצבות בבית הקברות הישן, שבו חפרו בשנת 1888 מטעם הקהילה, ונתגלו מצבות רבות שנעלמו מתחת לפני האדמה; הבודקים השתדלו לפענח את הכתובות שעליהן. על תוצאות בדיקותיו מסר לזר פרטים אחדים במאמרו על הסליחה למותו של ר' משה שמוקלר הי"ד, שפירסם ב„האסיף" של נ. סוקולוב בשנת תרמ"ח (1888). שם נאמר: „בין כל מצבות פרנסי הקהילה בביה"ק הישן הנכבדה היא המצבה אשר לא נזכר בה שם הנטמן וזמן פטירתו, אך שמו נודע עפ"י קבלה וזה נוסחה: „תורה וגדולה כאחד, עם מעשיו הטובים להתייחד, מנהיג המדינה והקהילה, בנה בית ההקדש והמרחץ ובית הטבילה ועזרת הנשים יפה למעלה* והקדיש בית הכנסת וספרי התורה והמנורה כסף טהור כלה, גם ביתו היה פתוח לרוחה, והשיא בתולות ופרנס עניים וחיו בלי אנחה, וצדקה הניח אחריו לארץ ישראל מאה זהובים לכל שנה עד ביאת הגואל — תנצב"ה" ** — „כפי אשר ידענו שם המנהיג ההוא ר' אברהם הספרדי, שבנה בית הכנסת הגדולה (כך אצל לזר) אשר פה והוא בנין יפה ומפואר עד היום הזה. וכפי הקבלה נקבר אצלו גם אחיו, אשר היה שותף לו בהמצוה הזאת. זמן בנין בית הכנסת הוא לפי אגדת העם עוד במאה הראשונה לאלף הששי, אך מי יודע, אם אמת הדבר" ***.

בית הקברות הישן | דאס אלטע בית הקברות | The old cemetery

נוסח המצבה הנ"ל הוא כמעט זהה עם נוסח המצבה הראשונה, המובא בספר זה, לפי מאמרו של אברהם כהנא בענין זה שפורסם ב„הצופה לחכמת ישראל", בודפשט תרפ"ח (1928). ההבדלים

* לזר מעיר: כפי הנראה היא עזרת נשים בבית הטבילה ולא בבית הכנסת.
** הערת לזר: פה כתובות עוד אי־אלו מילים אשר אין לקראן, אך שם וזמן אינם כתובים.
*** עד כאן דברי לזר כלשונו.

החשובים הם: לזר כותב „בית ההקדש", ואילו כהנא — בית המקדש, בנוסח, בנוסח לזר ישנן, אחרי המילה „הגואל", כמה מילים שאז (תרמ"ח) לא ידעו לפענח, ואחרי כן: „תנצב"ה", אצל כהנא מופיעות במקום זה המלים: „זכויותיו יהיו לעד קיים" ואחרי כן המילים „ותהיה נפשו צרורה בצרה"ח". אצל כהנא יש הערה לנוסח המצבה, שמקורה בלתי ידוע לנו: „משנת של"ה (1575)". המראה שהאיש, שהיה מנהיג הקהילה והמדינה ושמו לא נמסר, מת 19 שנה בערך לפני גמר בניתו של בית הכנסת (שנ"ד—1594), שהיה ידוע בזמננו, ו־17 שנה בערך לפני הוצאת הרשיון לבניה ע"י ההגמון גוסטינסקי (1592). בכל זאת קורא כהנא את המילה העיקרית כ„בית המקדש". לזר, לעומת זאת, אינו מוסר תאריך של המצבה ומניח, כי האיש בנה את בית הכנסת, ובכל זאת הוא קורא את המילה העיקרית „בית ההקדש". אם המדובר הוא בהקדש, הרי על אף תפקידו הנכבד — אין להשוותו בחשיבותו הדתית למרחץ ולבית הטבילה, ולו רק בשל הקשיים והיוקר של בנית המקוה והמרחץ ובשל הצורך להעברת מים בצינורות תת־קרקעיים ובחפירת מעין מים. בימים ההם היו היהודים נאלצים אפילו להוביל מי־בישול ושתיה מהסאן. אין גם במצבה כל סימן של שבחים לפארו הפנימי של הבנין, שגם בזמנו נחשב כבולט ביותר ביופיו. המצבה מסתפקת בהודעה, כי „המנהיג" הקדיש את בית הכנסת (שאינו מכנה אותו הפעם „בית המקדש") יחד עם ספרי התורה והמנורה טהורת הכסף, כאילו בהם היה עיקר הערך, ולא בבנין עצמו. תאור זה היה משכנע, לו הנחנו, כי „המנהיג" בנה בית כנסת ארעי מעץ, צנוע, לפי תיאורו ברשיון ההגמון (גוסטינסקי) משנת 1592 שהעתקו נמסר בספר זה. לפיכך דרוש היה רשיון הכנסיה, שניתן על ידה ועל ידי ההגמון דאז (הרבורט) ביום 1.1.1570 לרכישת המגרש ע"י הקהילה למטרת בניה של בית הכנסת. הפעם היתה תוכנית לבניה באבן בממדים מפוארים, שלא גילו אותה בשנת 1570 מחשש אי־התאמתה להגבלות הסינודים במקרה זה, אולם בשנת 1592 נמסרו גם ממדי הבניה, שלא נמסרו בשנת 1570.

באשר למסורת, ששמו של בונה הבנין הכתוב על המצבה הנ"ל הוא אברהם, אין הוכחה לכך מלבד המסורת עצמה. הוא הדין לגבי מוצאו הספרדי ולגבי הטענה, שאחיו נקבר „על יד" קברו של ר' אברהם *. לא ידוע דבר על מציאת מצבתו של האח. פרופ' שור, שאינו סותר את המסורת הנ"ל מעיקרה, מניח, כי האחים הספרדים הגיעו לפשמישל עם זרם של סוחרים ספרדיים מתורכיה, שבאו בעקבות עיסקי המסחר של דון יוסף נשיא במאה הט"ז לרייסן האדומה והתישבו לרוב בלבוב, וגם בפשמישל. הם נקראו בודאי „תורכים (טרק)" **. יש להעיר, כי המסורת על שני האחים הספרדים מתאשרת גם ע"י הרב וינברגר, שמוצאו מפשמישל, כעת חבר בית הדין הרבני בת"א. הלה טוען, כי לפי המסורת בנו את בית הכנסת שני אחים ספרדיים, אבל בנוסח המצבה אין יסוד לטענתו, שהיא הועמדה על קברם של שני אנשים.

האגדה העממית המצוטטת ע"י לזר והרב וינברגר, כי בית הכנסת נבנה בראשונה עוד במאה הראשונה של האלף הששי אינה סותרת עובדות אחרות, פרט אולי לעובדה, שלא היה אפשרי הימצאו של בית הכנסת הזה במאה קדומה על המגרש שנרכש אלא במאה ה־16. יש אמנם לברר, אם האגדה העממית מתכוונת במפורש לומר שבית הכנסת מהמאה הראשונה של האלף הששי נמצא על אותו מגרש עצמו. ידוע, שקזימירש הגדול קיבל בשנת 1355 בפשמישל קהילה יהודית שהיתה מאורגנת זמן רב לפני כיבושה של פשמישל ע"י קז'ימירש, על כן לא נאלץ להקים אותה. שנת 1355 זהה בערך עם שנת תקט"ו באלף הששי, והנה המאה הראשונה באלף השישי, התחילה בשנת 1241 ונסתיימה בשנת 1339, היינו 16 שנה בלבד לפני הכיבוש. כן יש להזכיר, כי בין

* לזר אומר „אצלו" ולא „על יד".
** לדעת פרופ' שור יתכן, כי זהו מוצא השם „טירק" המצוי אצל משפחות יהודיות בפשמישל ובסביבתה.

המסמכים שהארכיבר סמולקה פרסם בשנת 1927 (לפי מאמרו של ההיסטוריון שָל), נמצאים גם כאלה המראים שבמאה ה־15 נמצא ברשות היהודים בית כנסת בקרבת רחוב גרודזקה, שהוא כנראה, זהה בחלקו עם רחוב הנקרא כעת — פרנציׁשקנסקה.

יהודי פשמישל ויחסם אל התנועות בקרב היהדות בשנות 1665—1772

בספרות המקיפה על התקופה ת״ח — תקל״ב (1648 — 1772) שנכתבה ע״י יהודי פולין קשה למצוא — פרט ל־12 שנה (ת״ח — ת״כ) — ספרים המתארים את קורות התקופה — אפילו בצורת קרוניקות חלקיות או זכרונות. נושאים כאלה היו מחוץ לתחום המקובל. יהודי גולה זו היו, כנראה, תמיד דרוכים ומצפים לביאת הגואל, ואת מהלך האירועים בארצות פזוריהם ראו, כאילו אינם שייכים לקורות האומה. הלא אפילו את בנית בתי הכנסת שלהם („מקדש מעט") היו מבצעים „על תנאי" („אלטניישול" בפראג נוסד „על תנאי"). עובדה היא, שלפני תקופת ההשכלה חסרה יהדות פולין היסטוריוגרפיה כמעט לחלוטין. רק בתקופת הגזרות ת״ח־ט׳, (1648/9) שנמשכה עד לסיום המלחמה עם השבדים ת״כ (1660), תקופה שבה נחרבו מאות קהילות, נהרגו רבבות רבות של יהודים ופוזרו מאות אלפים, בימים כשנראה, כאילו בא המבול וכלו כל הקצין, התחילו מספר סופרים יהודים בפולין לרשום את המאורעות הנוראים שאירעו בזמנם, ואפילו לכתוב בחלקם את קורות הזמן על רקעם הדתי, הכלכלי והסוציאלי. הידוע מביניהם הוא ר׳ נתן נטע האנובר, שתיאר בספרו „יון מצולה" את שואת ת״ח־ט׳ ובתוכה גם את התקפת הקוזקים על פשמישל שנהדפה. הוא מכנה את פשמישל „עיר גדולה לאלוהים של חכמים וסופרים" (מ. שור „יהודי פשמישל", 1903, עמ׳ 31). אבל התעוררות זו של יהודי פולין לרישום קורות הזמן היתה רק קצרת מועד ולא נמשכה אפילו עד לתחילת התקופה הגדולה של השבתאות ושל תנועות הספיח שלה, ולא קמה מחדש לפני חלוקת פולין הראשונה. זכרונותיו של דב בר בולחובר התיחסו אמנם אל סוף תקופה זו, אבל נכתבו אחריה ע״י משכיל למחצה. אי לזאת אין לנו קורות כתובים ע״י יהודים בני הדורות האלה בפולין. אין לנו גם זכרונות מסוגם של גליקל מהאמלן. והרי היתה התקופה תכ״ה — תקל״ב (1665 — 1772) הרת תנועות, שערערו עד היסוד את מסורת הדורות ואת חיי־הקהילות של יהודי פולין, בפרט בגלילים הדרום־מזרחיים שלה, לרבות פשמישל, עיר ברייסן האדומה. אין לשכוח, שבתקופה זו דוקא, חלה, כפי שכתבנו במקומות אחרים, הרעה במצבם הכלכלי והבטחוני של יהודי פולין. את הארץ כולה — כולל פשמישל — הציפו גלי רדיפות על רקע עלילות דתיות רבות וקשות, ביחוד במחצית הראשונה של המאה ה־18, רדיפות, שדוגמתן לא היו עד עתה, והיו עלולות להביא את היהודים לא פעם לידי יאוש.

עלינו להסתפק בהזכרת מספר עובדות ותאריכים. שבתי צבי הופיע כמשיח בשנת 1665 וכבר בשנת 1666 התאסלם ומת לאחר גירושו בשנת 1675. חלק מקהל מעריציו נשאר נאמן למשיח השקר, אף־על־פי שהמיר את דתו, מעשה שחשבוהו כעשוי למראית עין, וזה גם אחרי שהוטל עליו חרם ע״י כלל הרבנים, דבר שהיה נהוג בפולין, במיוחד בשנת ת״ל (1670). בתנאים כאלה נאלצו חסידי שבתי להסתיר את נאמנותם לשבתאות שהפכה לתנועת־סתר, הנרדפת ע״י כלל הרבנים וע״י מוסדות השלטון העצמי של יהודי פולין. הגליל המזרח־דרומי של פודוליה שגבל עם תורכיה ועם רייסן האדומה הפך למרכז שבתאי, ביחוד בשנת תל״ב (1672), שבה עבר לשלטונה של תורכיה למשך 28 שנים. גם ברייסן האדומה פעלה במשך שנים תעמולתם החזקה של השבתאים, שבראשה עמד הדרשן המקובל חיים מהלך (או מלאך). עם שוב פודוליה לחיק פולין בשנת 1700 הגיע משם גל של שבתאות מחודשת, ולא קל היה להמנע ממנו. גל זה הביא אתו גם נוסח תפילה חדש, שנוצר בפודוליה, בתקופת השתייכותה לתורכיה, מערבוב הנוסחאות הספרדי והאשכנזי ואשר נתקבל גם אצל לא־שבתאים.

עוד לפני הימים ההם כיהן בפשמישל, עיר מולדתו, דיין בשם יוסף (בן משה), שאין להחליפו עם הרב החשוב, שחי באותה התקופה בפשמישל, ר׳ יוסף סגל, מחבר הספר „צפנת פענח״. ואילו הדיין — שהיה גם ידוע כדרשן — פרסם ספר בשם דומה „צפנת פענח חדש״, שהודפס בפרנקפורט ע״נ אודר בשנת תנ״ד (1694). לפי פרופ׳ בלבן היה האיש שבתאי, אך כחבר בית הדין היה עליו להסתיר את השקפתו זו. בכל אופן היתה לו לדיין־הדרשן שהותו בפשמישל בלתי נוחה והוא נעשה מגיד־נוסע, עד שהגיע לברלין. בברלין יצא לאור, בשנת ת״ס (1700) פירושו לסידור התפילה בשם „כתר יוסף״, שלהפצתו התנגדו גדולי הדור בגלל חשד בנטית מחברו לשבתאות. אנחנו רואים איפוא, כי גם בפשמישל נדלקו שלהבת השבתאות, אבל עלה בידי יהודיה לכבותה בעוד מועד.

60 שנה לערך אחרי כן היתה שוב ליהודי פשמישל הזדמנות להשתתף בריב הגדול, שקם בין רבני אירופה בכללה וגם בין רבני פולין במסגרת ועד ד׳ ארצות. הריב נתגלע על רקע האשמתו של ר׳ יעקב עמדין את הרב ר׳ יונתן אייבנשיץ, אחד מגדולי התורה בזמנו, בשבתאות שנתגלתה, כביכול, עם הוצאת קמיעות בעילום שם „המשיח״. ריב זה פילג לשנים את המחנה הרבני והחילוני הנאמן ליהדות „התלמודית״ בפולין, כשנלחם איש ברעהו בחמה שפוכה. הרב הפשמישלאי הנודע לתהילה, ר׳ מיכאלי בן שמואל (תצ״ד — תקל״א, 1734 — 1771), צידד ברבי ר׳ יונתן והוא מתואר ע״י פרופסור שור, (בחוברתו הגרמנית „קורות היהודים בפשמישל״, וינה 1915) כאחד ממצדדיו הקנאים. המחנה של ר׳ יונתן ניצח במאבק זה, ולפי החלטת ישיבת ועד ד׳ ארצות בירוסלב, נשרפו בעיר זו, ביום 31 באוקטובר 1753 כתביו שהרב י. עמדין פרסם נגד ר׳ יונתן.

לא ידוע, אם התנועה הפרנקיסטית זכתה בזמנה לאוהדים בפשמישל. קשה להאמין בכך בהתחשב בעמדת הפראנקיסטים בענין עלילת הדם בויכוח בלבוב (עלילת סטופניצה).

ב־25 השנים שקדמו לחלוקת פולין הראשונה, היינו בשנת תק״ז (1747), קמה תנועה עממית גדולה — החסידות — עם „התגלותו״ של הבעש״ט (בטלוסטה). גם תנועה זו נתקבלה ע״י רבני פולין — לרבות רבני רייסן האדומה — בחשדנות; הם רדפוה והטילו עליה חרם בגלל התקפותיה על מחנה הלמדנים ומפני שקיבלה את נוסח התפילות הספרדי־הפודולי, דבר שעורר חשדנות בהשתייכות לשבתאות. לא ידוע לנו, אם רבני התקופה בפשמישל השתתפו במלחמה נגד תנועה זו. יש יסוד לקבוע, כי בין ראשי התנועה אחרי מותו של הבעש״ט ובין המותקפים ע״י הגר״א, היה לוי יצחק, בן העיירה הוסקוב על יד פשמישל, שם היה אביו רב מכובד. הלא הוא ר׳ לוי יצחק, שנקרא לאחר מכן „מברדיצ׳וב״. הוא ניסה ולא הצליח, לפייס את הגר״א כשהתקיף את החסידות. לא ידוע, אם ר׳ לוי יצחק פעל למען תנועתו גם בפשמישל.

בתי דין המיועדים ליהודים

היהודים בפשמישל — כמו בפולין כולה — לא יכלו להשפט בפני בתי המשפט הכלליים של המדינה — לפי הפריבילגיות שלהם. אם תבע יהודי בן בריתו לדין, לא היתה — פרט למקרים של פציעות — בשבילו פתוחה אלא הדרך אל בית הדין הרבני, שלפסק דין שלו היתה מובטחת הוצאה לפועל. אך יהודי שנתבע ע״י לא־יהודי לדין, הועמד בפני בית משפט מיוחד (פלטינלי), שהיה מורכב מנציגי הפלטין (הויאֶבודה) והקהילה.

היות ותביעות של יהודים בינם ולבין עצמם, הובאו אך ורק לפני בית דין רבני, דרושים היו, ולמעשה גם היו קיימים, שני הרכבים של דיינים בעיר, שבראשם עמדו הרב וממלא מקומו, שנקרא ראש בית־הדין. עריכת גיטין וחליצות היו בסמכותו הבלעדית של ההרכב הראשון. שתי מועצות דיינים אלה היו גם נוסעים לירידים, שהיו חשובים לאנשי פשמישל בגלילם, ביחוד

בירוסלב, במושצ׳יסקה ובקנצ׳וגה. בספרי בית דין זה נרשמו, ואחרי כן גם נתפרסמו ע״י שמש בית הכנסת, חוזים בין יהודים לבין עצמם. החוזים שלא נעשו לפי הנוהג הזה לא היו בני תוקף. פרופ׳ שור מצא בפנקס דיינים, שהתחילו לרשום בו באמצע המאה ה־17 תקנות לדיינים, שנערכו בשנת תמ״ט (1689). במסגרת סמכותו של בית הדין הרבני נכללו גם פעולות עונשין על עברות דתיות או על אי־ציות להוראות רשות הקהילה בדבר חלוקת המסים, זכות החכירה ואחזקה.

בראש בתי המשפט המעורבים, שטיפלו, נוסף על תביעות נגד יהודים מצד לא־יהודים גם בתביעות פליליות נגד יהודים מצד בני בריתם במקרי פציעות, עמד, להלכה, הוויאֶבודה, שהיה בעל שררה גבוהה בחבל ארץ גדול. (שטח השיפוט הפלטינלי, בפשמישל היה מלאנצוט במערב עד לדרוהוביץ וסטרי במזרח). לוויאֶבודה של הפלטינט הרוטני היו חמישה גלילים, שאחד מהם היה הפשמישלאי. אבל למעשה השתמשו גם וויאֶבודים של חבלי ארץ יותר קטנים מהגליל הפשמישלאי לשיפוט בבתי משפט המעורבים — בסגניהם, שנקראו פודוויאֶבודז׳י. בפלטינט הרוטני היו 3 סגנים כאלה, מהם אחד בשביל גליל פשמישל. הוויאֶבודה היה הערכאה (האינסטנציה) השניה לפסקי דין של בית המשפט שנשא את שמו. בערכאה הראשונה הוא שפט רק במקרים יוצאים מהכלל, שעליהם לא נימנו תביעות פליליות רציניות מאד, כגון כאלה הנובעות מעלילות דתיות. כלפי אלה היה מובטח ליהודים, לפי פרבילגיות המלכים, שיפוט של חצר המלכות או של בית משפט מיוחד שהיה על המלך למנותו. היו אמנם מקרים, שבתי משפט כלליים לא התחשבו בפרבילגיות אלה, וטפסו בידיהם את השיפוט בתביעות המבוססות על עלילות דתיות, כמו במקרה של ר׳ משה שמוקלר, שנשפט על אף מחאת הפודוויאֶבודז׳ — בבית משפט, שלא היתה לו סמכות לכך, ושלנאשם לא ניתנה אפילו הרשות לערער בפני חצר המלכות, אלא הומת מיד בשריפה.

הוויאֶבודה היה ממנה את הפודוויאֶבודז׳ בהסכמת נציגי היהודים, שקבעו בעצה אחת עם המועמד את תנאי עבודתו, שכן הקהילה היהודית היתה משלמת את משכורתו ומספקת לו לחגים את הצרכים המיוחדים שנקבעו מראש. נוסף לכך שולמו לפודוויאֶבודז׳, גם חלק מהקנסות שהוטלו על הנאשמים. בהסכם אחד עם הפודוויאֶבודז׳י של פשמישל (לפי מחקרו של פרו׳ בלבן) — מתנים היהודים שהפודוויאֶבודז׳ לא ישתתף לעתים קרובות בישיבות בית המשפט שהוא היו״ר שלו, כדי לחסוך בהוצאות נסיעה וגם בהוצאות החזקתו בפשמישל, שהיו גבוהות בהתאם לדרגת אצילותו. בגליל פשמישל היה קיים הנוהג, כי על הפודוויאֶבודז׳י להיות אציל, תושב הגליל ובעל אחוזה.

במכתב מינוי הנ״ל, שפרופ׳ בלבן מוסר העתק ממנו, מבקש הוויאֶבודה את סגנו, שיתחשב ביהודים של גלילו השרויים בזמן האחרון במצב כלכלי ירוד למדי וישתדל לעזור להם במדת האפשרות. המכתב מראה על יחס אוהד של הוויאֶבודה, אציל בעל דרגה גבוהה, ליהודי הגליל. מלבד הוויאֶבודה השתתף כחבר בית המשפט הפלטינלי וכמזכירו עוד נוצרי אחד, שייצג את הממשלה והיה מצוי אצל החוקים. במקרה העדרו של הפודוויאֶבודז׳ היה הוא מנהל את המשפטים. יש לציין, שבית המשפט הזה היה מוסמך לרשום פעולות משפטיות, שלא היה בהם משום סלע מחלוקת בין הצדדים שהיו מוסמכים להתדיין בפניו. פעולות אלה יכלו אמנם להרשם גם לפני בית משפט במדינה (ב.מ. הגרוד).

במשפטים שהתנהלו במאות ה־16 וה־17 השתתפו מצד היהודים שנים עד שלושה פרנסים („זקנים״), שהיו מקבלים את מינוים מהנהלת הקהילה. השתתף בהם גם שמש הקהילה, אך בלי זכות הצבעה. הפודוויאֶבודז׳ היה מאשר את מינויו מטעם הקהילה. הרישום בספרים נעשה בידי „הזקנים״. הספרים האלה היו מוחזקים בארון מיוחד של בית המשפט (בבית הכנסת), נעול בשני מנעולים, שמפתח לאחד מהם היה בידי היו״ר והשני — בידי השמש. ספרים אלה נעלמו בהתנפלות על בית הכנסת, שאורגנה על־ידי הישועים בשנת 1746.

מסי היהודים

החל משנת 1549 שילמו כל יהודי פולין — וכן יהודי פשמישל — מס גולגולת, שהוטל רק עליהם ללא הבדל מין, גיל ומקצוע. תחילה היה גובה המס זהוב אחד לנפש, אך הוא הלך וגדל. לפי החוק שיחרר מס זה את המשלמים מתשלום כל מסים אחרים. אבל למעשה היו הסיימים של המדינה מחליטים במצבים קשים — והלא החל במחצית המאה ה־17 עד לחלוקתה לא פסקו מצבים כאלה — שעל היהודים להשתתף גם בתשלום מסים אחרים. בין היתר הכביד במיוחד מס הארחת הצבא, שהיה יושב בזמן המלחמה באחוזות המלכותיות. המס הזה, שחויבו בו היהודים והעירוניים הנוצריים בלבד, שולם תחילה באספקת אוכל. אבל משנת 1605 הוחל בתשלום המס במזומנים והצבא היה בעצמו מבצע את הגביה, דבר שהיה לעתים כרוך בשוד ע״י החיילים ובמלקות לשמשי הקהילה. גבית מס הגולגולת היתה מתפקידי האוטונומיה היהודית מאז הקמתה.

דעתו של פרופ׳ שור היא, כי היהודים נאלצו להשתתף בניגוד לחוק, גם בתשלום כל הנטלים העירוניים, כאילו, תמורת שרותי העיריה. כך למשל, שילמו היהודים בפשמישל בעד השימוש במי־בארות עירוניות, אבל לא הורשו להשתמש במים ממוביל המים העירוני והיו מוכרחים להוביל מים מהסאן על חשבונם.

על יהודי פשמישל היה גם לשלם למוסדות שונים של הכנסיה תשלומים קבועים, לרוב ללא ביסוס חוקי.

על סופרי פשמישל *

ר׳ אשר אנשיל בר׳ יצחק

ר׳ אשר אנשל היה רב בעיר זסלב בוולין שנתפרסם בזכות ספר פרושים שלו „מאשר שמנה לחמו״. אביו ואחיו בנו בשנת 1701 את בית המדרש הגדול בפשמישל. ר׳ אשר העדיף, כנראה, לחזור לעירו מבלי לעלות על כסא הרבנות שלה, אף כי בשנת 1694 נתפנתה משרת רב, אחרי מותו של הרב ר׳ אריה יהודה לייב „החסיד״. ר׳ אשר הוא שהספיד את הנפטר בבית הכנסת הגדול בפשמישל. אין הוא מופיע ברשימת רבני פשמישל, לעומת זאת נזכר רב החייטים בשם זה. ספרו הנ״ל נדפס בדסוי בשנת תס״א, 1701, מפני שקשה היה בפולין בימים ההם להדפיס ספרי דרוש חדשים, בגלל איסור ועד ד׳ ארצות; הוא חיבר עוד ספר „אבני מילואים״ שלא הודפס כנראה ונשאר בכתב־יד.

ר׳ משה בר׳ ישעיהו כ״ץ

יש לציין, כי אין להחליפו עם ר׳ משה בר׳ אברהם, שהיה רב בפשמישל, שספרו „מטה משה״ זיכה אותו בפרסום רב. גם ר׳ משה בר׳ ישעיה הוציא לאור פרוש לתורה בשם זה בשנת תע״ח (1718). מבין ספריו נזכרים „דבר משה״ (על מדרש רבה), „השיב משה״ (שו״ת), „ויגד משה״ (באור על אגדות התלמוד), „ויכתב משה״ (פרוש לכתובים), „ברך משה״ (חיבור על התורה), „ברית מטה משה״ (הגדה של פסח עם ב׳ פרושים ע״פ פשט ומדרשים). הלה הופיע בברלין בשנת תס״א (1701) גם בשם משפחה כ״ץ־וועגגראב שמוצאה מפשמישל. גם הספר „ברך משה״ ראה אור באותו שם מורכב. בספר „מטה משה״ של ר׳ משה בן ישעיהו כ״ץ נזכרים עוד שניים מספריו והם „מסוה משה״ (אגדות והלכות) ו„פני משה״ (אגדות הש״ס), אבל לא ידוע, אם אמנם הודפסו. ראוי להזכיר גם ספרו „יד משה״, שבו הוא נקרא א ב ״ ד פרעמעסלא. זאת, כנראה, טעות הדפוס, כי ר׳ משה כ״ץ, לפני בואו לפשמישל, היה אמנם אב״ד של מעז׳יבוז׳, אבל בפשמישל לא היה אב״ד, שכן לא נעדר שמו של אב״ד בפשמישל בשרשרת אבות בית דין בעיר בשנים תס״א — תקכ״ח (1701 — 1768). אבל טעות זו גרמה לטעותו של פרופ׳ שור, שזיהה את ר׳ משה בר׳ ישעיהו כ״ץ וונגראב עם ר׳ משה „מת״ (ראשי תיבות של „מרביצי־תורה?) בר׳ אברהם, שהיה רב ואב״ד מפורסם של פשמישל במאה ה־16 וכתב את הספר „מטה משה״. בניגוד לר׳ מטה בר׳ ישעיהו כ״ץ כתב ה„מטה משה״ רק 3—4 ספרים, בעוד שר׳ משה בן ישעיהו היה ספרא רבא.

ר׳ יצחק אייזיק הלוי במוה״ר יעקב

היה שו״ב בכפר ז׳ורביצה ע״י פשמישל. חי חיי עוני, בדידות וסיגופים, והתמסר במיוחד ללימוד הזוהר ולתפילות. מת בדמי ימיו בשנת תקמ״ג (1783). רק לאחר מותו נודע, כי חיבר ספרים אחדים. ידועה אגדה המספרת שהזמין אליו לפני מותו אנשי פשמישל, כדי למסור להם את כתבי־היד שלו. בשנת תשכ״א עיבד ר׳ ש. י. עגנון את האגדה הזאת, ראה ספר „אמונת צדיקים״, הוצאת ורשה, משנת 1900 **.

---

* שלא נכללו במאמר על הרבנים.
** עיין בפרק „מקורות״.

מבין ספריו שחיבר יש לפרט: א) רזא מהמנא (פרושים לזוהר), נדפס בפעם הראשונה בלבוב בשנת תקמ״ח (1788) בדפוס פרידנטל, ספר שנחשב בחוגים מסורתיים בגליציה כספר קדוש. ב) אותיות דרבי יצחק. ג) ליקוטי ביאורים. ד) יסוד יצחק. שלשתם נדפסו בז׳ולקוא, השנים הראשונים בשנת תקס״א (1801), האחרון בשנת תק״ע (1810). בסיפורי החסידים נמסר, כי ר׳ יצחק איזיק נפגש פעם עם ר׳ ישראל בעל שם טוב, אך אין להניח שנמנה עם כת החסידים לאור אורח חייו, שלא היה בו משמחת חסידים. אחרי מותו נחשב כאחד מל״ו הצדיקים.

על ר׳ שבתי סופר מפרעמסלא

(לפי פרופ׳ אברהם ברלינר, פרופ׳ דוד קויפמן ור׳ יוסף כהן צדק)

ר׳ שבתי סופר, המוזכר על ידי פרופ׳ שור בשם משה המדקדק — כנראה בטעות ביחס לשמו הפרטי, — היה יליד פשמישל. לרגל פעילותו הספרותית והמדעית נתפרסם כידען וכסופר, בכל פולין וגם מחוץ לגבולותיה, ביחוד בצ׳כיה. שנות הולדתו ומותו אינן ידועות, אבל ידועים כמה תאריכים מימי חייו. הוא כתב שיר כהקדמה לספר החשוב „מטה משה" של הרב הפשמישלאי המפורסם ר׳ משה בן אברהם „מת", שפורסם בשנת 1591. כן ידוע, כי חיבר את הסליחה הגדולה, בת כ־45 בית, לזכר הקדוש ר׳ משה שמוקלר שנשרף בפשמישל בעקבות עלילה דתית בשנת 1630 *.

אבל עיקר פעולתו הספרותית של ר׳ שבתי סופר לא התבטא בכתיבת סליחות או שירים כהקדמה לספרים, אלא בחקירה מדעית לפי מושגי זמנו. היו אלו חקירות בתורת הדקדוק, הערות לחיבוריהם של המדקדקים הגדולים ר׳ משה ור׳ דוד קמחי (רד״ק), הערות שנתקבלו ע״י חכמי פראג שהשתמשו בהן בעבודותיהם.

נוסף לכך התמסר ר׳ שבתי לבדיקת נוסחאות של סידור התפילות, ובפרט לבקורת של הסידור המקובל בפולין, לשם קביעת השגיאות והשיבושים שחלו בו במשך הדורות. הוא בדק כל נקודה ודגש על יסוד כתבי יד עתיקים ובֵאְרָם לפי שיטתו בדקדוק. הערותיו השיטתיות לכל אות ותג בסידור, שימשו יסוד לספר ביקורת רב־כמות; כן חיבר הוא סידור מתוקן ומבואר. לאחר הדפסת הסידור דרש ועד ד׳ ארצות (בשנות 17־1619), בחוזר לכל הקהילות בפולין, לרכוש, לפחות, סידור אחד של ר׳ שבתי בשביל כל קהילה, למען יתפלל ממנו הש״ץ ושלפיו יוכלו חברי הקהילה לתקן את סידוריהם. הסידור הזה זכה להסכמות של גדולי הדור ההוא. הסידור נדפס לראשונה בפראג, ובגלל ערכו הגדול אזל מהשוק עשר שנים לאחר הדפסתו וכנראה לא נמצא עכשיו אף טופס ממהדורה זו. כעבור שנים רבות נדפס הסידור שנית בלובלין.

לחיבור הביקורתי־היסטורי של נוסחאות הסידור לא נמצא גואל. אחרי מותו של ר׳ שבתי סופר היו אמנם כמה נסיונות שלא הצליחו, מצד מעריכי עבודתו של המחבר להדפיסו באירופה המערבית. הספר נתגלגל באורח בלתי ידוע לאנגליה ונמצא בספרית בית המדרש לרבנים בלונדון. בתחילת המאה העשרים קיבל על עצמו פרופ׳ ד״ר אברהם ברלינר, אחד מגדולי המדענים היהודים בגרמניה, להוציא את כתב היד הזה, שכלל בהעתקו 450 דפי פוליו. ברלינר הוציא את הספר בשנת 1909 בפרנקפורט דמיין והוסיף הקדמה בשפה הגרמנית, ובה פרטים על חייו ופעולתו הספרותית של ר׳ שבתי.

גם קודם לכן העריכוהו ר׳ יוסף כהן צדק, פרופ׳ ד. קויפמן והמומחה הגדול לכתבי יד — מ. נויבאואֶר. מההקדמה הנ״ל של פרופ. ברלינר נודע לנו בין היתר, שר׳ שבתי, אף כי לא עסק בפסיקה, כתב מספר תשובות לשאלות, שהופנו אליו בעניני דת, שזכו לפרסום רב וגם פרסם

* עיין בפרק „מקורות".

ספר בחוק ובמשפט דתי. האיש היה, כנראה, גם בשטח זה ראוי להערכה, שכן ר׳ מאיר (מהר״ם) מלובלין הסכים, על אף טרדותיו בשאלות ותשובות, שיפנה אליו בכל מקרה של ספק והבטיח להשיב לו תשובה.

היחסים בין ר׳ שבתי ובין רבה הגדול של קהילת פשמישל, „מטה משה״, היו טובים. הוא הכיר את ר׳ שבתי מימי נעוריו והעריכו מאד. לפי פרופ׳ ברלינר הביע שבתי, במקרה מסוים, בגלוי, דעה מנוגדת לדעתו של ה„מטה משה״.

ר׳ שבתי התעוור, כנראה, אחרי שנת 1630. משירו בהקדמה לספר „מטה משה״ עד לעריכת הסליחה עברו 39 שנה, ומכאן שאיבד את אור עיניו בזקנתו.

פרק שלישי

ד"ר אליהו בלוך

בעלי המלאכה היהודיים הראשונים בפשמישל *

בסוף המאה ה־16 ובתחילת ה־17 היתה פשמישל, כלבוב, מרכז יהודי גדול ברייסן האדומה. הוכח, כי מתן הלוואות ברבית והחזקת בתי מרזח לא היו אז מקורות הפרנסה הבלעדיים של היהודים, כגירסתו של שיפר (ווירטשאפטס־געשיכטע פון די יידען אין פוילן אים מיטל־אלטער, ווארשע 1926). נוסף למסחר מילאה גם המלאכה תפקיד מכובד בכלכלה היהודית (ב. מרק, מאוריצי הורן), שאמנם לא הגיעה בחשיבותה למעמדו של המסחר. במסחר לבדו לא היה בו כדי לכלכל את כלל האוכלוסיה היהודית שהלכה ורבתה בערים ובעיירות, ביחוד מאז החלו סוחרים נוצריים מתחרים, בתמיכת הרשויות, ומציקים לסוחרים היהודים, כגדולים כזעירים. במאה ה־18 עסקו יותר יהודים במלאכה מאשר במסחר (פרט בבתי מרזח). (ראה: מאלר, תולדות היהודים בפולין, מרחביה, 1926). ידוע, כי במאה ה־16 היו בפשמישל: קצבים, זגגים, בורסקאים ופרוונים יהודים, ואילו המקורות שברשותנו ממחציתה הראשונה של המאה ה־17, מזכירים: אופים, חייטים, פרוונים, כובענים, טווים, אורגים, סנדלרים, ספרים, צורפים, צבעים ועוד בעלי מלאכה אחרים.

המכשול העיקרי לקיומה ולהתפתחותה של המלאכה היהודית היו הגילדות (אגודי האומנים) שמררו את חייהם של אנשי המקצוע היהודיים — המתחרים. בזמן שהחלו היהודים חודרים לענף המלאכה, היו כבר הגילדות של האומנים הנוצריים מאורגנות יפה ולרשותן עמדו כלים משוכללים להגנת מעמדן ולהתקפה על יריביהם. הניגוד החריף בין שתי עדות האמנים לא הוקהה במרוצת הזמן, כי נעדר ביניהם לגמרי כל מגע אישי־מקצועי, כשם שהיה קיים בין הסוחרים המשתייכים לאותן שתי העדות. הגילדות הנוצריות סירבו לקבל יהודים כחברים לשורותיהן והיה לאל ידן להטיל איסור על עיסוק במקצוע על כל אלה שלא היו רשומים בפנקס האגודה.

בעלי המלאכה היהודיים נקטו באמצעים, כדי להתגונן ולהתגבר על המכשולים והגזירות. באין ברירה לא נרתעו ממתן שוחד לפקידים ובעלי השפעה. כך ידוע על משפט נגד פקיד עירית פשמישל בשם מוזיקיביץ, שנאשם בקבלת שוחד למניעת בירור משפטי, על ידי העלמת מסמכי התביעה שהוגשו נגד בעלי מלאכה יהודיים על התעסקותם במלאכה בניגוד לחוק (מ. קרמר). כאשר האצולה רצתה להציק לאזרחי העיר הנוצריים, שהחלו מגלים „העזה" יתרה, היא לקחה את בעלי המלאכה היהודיים תחת „חסותה". לא פעם נתקבלו אפילו החלטות „בסֶימיקים" של השליאחטה (כנוסים של האצולה) לטובת היהודים, מבלי להסתיר את הנימוק, שהן משרתות, לאמיתו של הדבר, את האינטרסים שלה. האצולה דרשה בשנת 1645 מתושבי רייסן האדומה ומתושבי לבוב, לבל יקשו על בעלי המלאכה היהודים מפשמישל לעסוק במקצועם בשווקים מסוימים. יחס כזה אמנם פעל לטובתם של בעלי מלאכה יהודים, אולם לא היה בו כדי להסיר את כל המכשולים והסכנות שארבו להם.

מהמקורות שברשותנו מתברר, כי מכל המקצועות העדיפו היהודים, מטעמי הדת (כשרות ושעטנז) את תעשיות המזון וההלבשה. על הקהילות היה לדאוג לאספקת חלות לשבת, מצות

* לפי נתונים שנאספו בחלקם ע"י ד"ר דב ניצני.

לפסח ובשר כשר לבני העדה, שכן רק האופים והקצבים היהודים יכלו לספק את המצרכים האלה. למילוי התפקידים הנזכרים לא היה דרוש רשיון מיוחד מטעם השלטונות העירוניים.

הסכסוך עם הגילדות הנוצריות התעורר רק אז, כאשר האופים היהודיים מכרו, או ניסו למכור, את תוצרתם ללקוחות לא־יהודיים.

בפני האופים היהודים נערמו מכשולים נוספים, כי היו מוכנים לרכוש את התבואה מהאכרים במחיר גבוה מזה שהוצע ע״י אנשי הגילדות הנוצריות. העובדה שלא פעם ננקטו אמצעים נגד יהודים, מוכיחה, שהם עברו על ההגבלות והמשיכו בעסקיהם הבלתי חוקיים, כביכול.

המלך סטפן בָּטורי העניק לקצבים היהודים בפשמישל את הפריבילגיה (1576) למכור בשר גם ללא־יהודים, זכות שממנה נהנו יהודים בערים אחרות, כגון קרקוב, ופוזן. למעשה אישרה הפריבילגיה הזאת את המצב הקיים. הרי אין להניח, כי לפני הפריבילגיה הבשר הטרף נקבר, מה שהיה מיקר את הבשר הכשר ומכביד על הקצבים ועל הצרכנים היהודים. במרוצת הזמן חל בענין זה שינוי לרעת היהודים, שהרי נשללה מהם הרשות למכור את הבשר הטרף בשוק החופשי והם נאלצו למסרו לאגודת הקצבים הנוצריים במחיר הקניה.

הוראות כאלה שימשו רקע לתגובות־נגד ולסכסוכים עם נוצרים — חבריהם למקצוע. בתור צד בסכסוך הופיעו לא רק הקצבים היהודיים, שעסקו במקצוע כחוק אלא גם אנשים בלתי מקצועיים (פוּשֶׁרים בלע״ז) שנתפסו בקלקלתם. בלשים רשמיים ופרטיים היו בולשים במסירות אחרי „עבירות" היהודים, כדי לתפוס את עוברי החוק תוך אלימות ולשלול מהם את סחורתם. היתה זו גם שעת כושר לתת פורקן לרגשות השנאה. אין, איפוא, להתפלא שהקצבים היהודיים, שמכשירי עבודתם היו סכין וגרזן, השיבו מלחמה שערה (מאהלר). קרה גם שפַּטרוֹנים אדירים של היהודים — מנימוקים שונים — ורק לעתים רחוקות מתוך אהבת הזולת הנוצרית, תבעו לדין את אלה, שנהגו בגסות כלפי היהודים. הוא הדין לא רק לגבי קצבים, אלא גם לגבי בעלי מקצועות אחרים.

האגודה הנוצרית של הקצבים לא הסתפקה בזכותה לגבות מאת בעלי המקצוע היהודים מס יתר תמורת הרשות לעסוק במקצועם; יתר על כן, היהודים הורשו לקנות את הבקר לשחיטה בשעות מסוימות לאחר שהקצבים הנוצריים הספיקו להשלים את קניותיהם.

תחום תעשית המזון כלל גם ייצור משקאות חריפים, כגון יי״ש, בירה, יין־דבש ועוד. תעשיה זאת היתה חופשית וכל הרוצה היה רשאי לעסוק בה. העירונים, וגם האצולה והכמורה, עסקו ברצון במקצוע זה, שהכניס רווחים קלים.

בשנת 1561 נאסר על יהודי פשמישל — וכמו כן על האצולה — לבשל ולמכור בירה, הואיל ולא היו כפופים לסמכותם השיפוטית של בתי הדין העירוניים ולא היו תורמים לכיסוי הוצאות העיר; מעתה נזקקו, בכל מקרה ומקרה, לרשיון מיוחד. זאת ועוד — היהודים היו זקוקים לרשיון מיוחד משלטונות העיר לייצור ולשיווק משקאות חריפים. שלטונות אלה ידעו לסחוט תמורת כל רשיון תשלומים ניכרים, מלבד כספי שוחד. אחרי שריפה שפגעה קשה בתושבים היהודים, הוענקה להם ע״י המלך ולדיסלב הרביעי, בשנת 1638, הזכות לבשל יין־דבש, למכור בירה ולמזוג יי״ש.

יש לציין, כי הייצור של בירה, מלט ותמד, וכן מלאכת הטחינה, הותרו רק ליהודים, שבידיהם נמצאו סכומי כסף מספיקים למטרה זו (מ. הורן). אלה היו מיצרים ומשווקים כאחת והעסיקו ברובם נוצרים. אעפ״כ התנכלו לבעלי המקצועות, שהיו בדרך כלל פטורים מהגבלות. כן הכבידו על חיי האומנים היהודים ואף נעשו נסיונות להפסיק את פעילותם המקצועית. בתנאים כאלה נדחפו היהודים לעיסוק בלתי־חוקי בייצור משקאות חריפים.

נוסף על מקצועות האופים והקצבים היתה גם החייטות כמעט מלאכתם של היהודים.

לחייטים היהודיים היתה תעסוקה מלאה. עוד במאות ה־14 וה־15 היו להם הזמנות של לקוחות יהודים ונוצרים והם מכרו את תוצרתם בירידים ובשווקים.

לשם חיזוק הגנתם אחזו בעלי מלאכה יהודיים בנשק חדש: ייסוד אגודות מקצועיות יהודיות (צחים יהודיים), ביחוד באותם השטחים, שבהם עבדו יהודים רבים למען לקוחות נוצריים בעלי השפעה, האצולה והכמורה, שקנו ברצון את תוצרתם של היהודים.

במקום שבו הסכימו הצחים הנוצריים, באופן יוצא מהכלל, לקיום אגודה יהודית מקבילה, היה עליה לשלם לצֶח הנוצרי, ולפעמים גם למוסדות אחרים, כופר ששיעורו נקבע בחוזה וסולק בכסף או בסחורה.

האגודה המקצועית של החייטים היהודיים בשם „מלבישי ערומים" נוסדה באמצע המאה ה־17. פרטים על גילדה זו נמצאים ב„פנקס" האגודה, מהמעטים מסוגו, שנתגלה ע"י היסטוריונים שחקרו בארכיונים. בראש האגודה, שהיה לה תקנון משלה, עמד ועד שנבחר אחת לשנה. השתתפו בו גם חברי הנהלת הקהילה, שהשפיעו על הנהגת האגודה, וזו נהנתה מעזרה חמרית ומוסרית של הקהילה. חבר, בעל זכות הצבעה בהנהלת אגודה, היה גם רב הצֶח (פטרון) ששרת שלא על מנת לקבל פרס, אולם נהנה מחלק של הקנסות שהוטלו על עבריינים. בידי הרב היתה הזכות הבלעדית לאספקת חוטים „כשרים" לחייטים ולפרוונים.

האגודה „מלביש ערומים" חייבה את כל חבריה להקפיד על איסור שעטנז, ובידיה היתה סמכות הפיקוח על כך. כל יהודי שעסק במלאכת החייטות, חייב היה להשתייך לאגודה, וכחבר נתקבל רק מי שהוכיח, כי למד את המקצוע בבית מלאכה של חייט אומן, במשך שנתיים כשוליה, ושנה אחת כעוזר, והוסמך אחר כך. תקנות אלה, שחלו בהן, במרוצת הזמן, שינויים רבים, היו שונות בהתאם לאגודה ולמקום. גם סוחרי בגדים ישנים חויבו בהשתייכות לאגודה. מי שלא מילא אחרי תנאי הקבלה, לא נרשם כחבר, ונאלץ לעסוק במקצועו כ„אשפר" (פוּשֶר בלע"ז) בלתי חוקי —; כך היה הדין לגבי חייטים יהודיים בפרט, ולגבי בעלי מלאכה יהודיים בכלל.

משנת 1715 ואילך יכלו רק אנשים נשואים להתקבל לאגודה. הגבלה זו היתה מכוונת להגן מפני התחרות של הדור הצעיר. נהגו להבדיל בין אומנים צעירים, חסרי נסיון ובין ותיקים. רק אחרי התמחות של שנים במקצוע האומן רכש בעל המלאכה את הזכות להעסיק בבית מלאכתו עוזרים ומתלמדים. הנוהג הזה היה מוצדק, שכן רק אומן בעל נסיון היה מסוגל להקנות את מקצועו לדור הצעיר. אחרי שלוש שנות נסיון בעבודה רכש האומן הצעיר את הזכויות המלאות של חבר מן המנין באגודה. לשם הגבלת ההתחרות קבעו, בדומה לצֶחים הנוצריים, הנחיות לקביעת מספר השוליות והעוזרים המותרים בכל סדנה, ותקנות של שכר עבודה המגיע להם. החייטים היו לרוב אומנים זעירים שעבדו בביתם, אבל היו ביניהם גם בעלי אמצעים שהעסיקו מספר עובדים. מצב החייטים לא היה שונה בהרבה ממצבם של הפרוונים, האורגים והצורפים. כל חבר האגודה, ואפילו הפוּשֶרים, היו חייבים לשלם לאגודה מס קבוע לכיסוי ההוצאות, וביחוד לתשלום מס יהודי שנתי לטובת הצחים הנוצריים. הפושרים ידעו, כי האגודה היהודית היתה עלולה לאסור עליהם לעסוק במלאכה, אבל תמורת תשלום מתאים לאגודה ניתנה להם הזכות לשרת לקוחות קבועים ומסוימים ולעבוד לפי הזמנות. זכות זו הועברה בירושה לבנים, חתנים ונכדים.

על פי מקורות מהמאה ה־18 נתחייבו החייטים היהודיים בפשמישל לשלם לאגודה הנוצרית תשלום קבוע, בעד כל בגד חדש או תיקון של ישן המיועד ללא־יהודי: גם העוזרים חויבו בתשלום מס משכר עבודתם.

החייטים היהודיים לא הסתפקו ברשות למכור ללקוחותיהם היהודים והנוצרים (לעירונים, לאיכרים ולאצולה) את תוצרתם בלבד, אלא גם השתלטו על השוק המקומי, ומשום כך פרצו

סכסוכים ביניהם ולבין האגודה הנוצרית והשלטונות נאלצו איפוא לנקוט באמצעים להגנה על המלאכה הנוצרית. על מַשכירי דירות לפּוּשְׁרים, ברובעי עיר האסורים ליהודים, הוטלו קנסות כבדים; חמורים עוד יותר היו העונשים הצפויים לעוברים על תקנות הגבלה (ישירה או עקיפה) בהתעסקות במקצוע. בכל זאת לא הרתיעו, כנראה, האיומים והקנסות את היהודים.

קשה אמנם לקבוע, אם היו קיימות בפשמישל אגודות מקצועיות יהודיות אחרות במאה ה־17, מלבד צֶח החייטים. דעות ההיסטוריונים בשאלה זו — חלוקות. ידוע, כי במאה ה־18 היתה לחנונים אגודה מקצועית משלהם. יש להניח, כי האגודות היהודיות התארגנו ופעלו לפי המתכונת של הצחים הנוצריים והשתדלו לחקותם, אבל לאגודות היהודיות לא היתה הזכות, כמו לצֶחים הנוצריים, להחרים סחורות, מה שהגביל במדה רבה את סמכותם בתחום הביצוע.

העיר פשמישל היתה, נוסף על לבוב, מרכז של מלאכות פוזמנט וטויה (שמוקלער בלע״ז); שתיהן ייצרו חוטים שזורים, סרטים וציציות, אבל היה קיים הבדל ביניהן: בראשונה השתמשו במכונות ואילו מלאכת השזירה היתה עבודת יד אומנותית. בעלי הפוזמנט היו לרוב קבלנים גדולים, שהחזיקו במספר מפעלים, בהם העסיקו עובדים מקצועיים ובלתי מקצועיים. הם גם קיבלו עבודה מחוץ למפעל. שוזר (שמוקלר) מפשמישל, משה, הואשם בשנת 1630 בחילול הדת הנוצרית, הורשע במשפט ומת מענויים, מות קדושים.

ישנם רמזים מועטים בלבד על קיומם של כובענים יהודיים, אבל לעומת זאת היה ליהודים, כנראה, חלק רב במלאכת הסנדלרות. על כך מעידות האשמות הרבות והעונשים שהוטלו על הסנדלרים היהודים בגלל עבירות על תקנות המקצוע.

קשה במיוחד היה מאבקם של הפרוונים היהודיים על מקצועם. הם היו רשאים לעסוק בו בתנאי, שיתקבלו כחברים באגודה המקצועית הנוצרית, אולם זו סירבה בדרך כלל, להיענות לבקשותיהם, התיחסו אליהם כאל „מפריעים" ואחזו באמצעים נגדם. אחרי מאבק קשה וממושך עלה בידי הפרוונים היהודיים בפשמישל להשיג הכרעה לטובתם מידי המלך ולדיסלב ה־4 (1632—1648), אם כי תוך הגבלות לא קטנות. הפרוונים היהודיים לא יכלו למלא אחרי ההוראות שחייבו אותם למכור את תוצרתם בירידים בלבד; גם לאיסורים ולהגבלות אחרים לא שמו לב. הם קנו עורות בכל מקום שנזדמן להם ועיבדום בבתי מלאכה, שבהם הועסקו שוליות ועוזרים. הם מכרו את תוצרתם — פרוות זולות ויקרות — ללקוחות יהודיים ונוצריים, לאכרים, לעירונים ולאצילים בשווקים ובכל מקום שאפשר היה למכור.

הפרוונות היהודית שגשגה בפשמישל, כי העיר היתה, עד לחלוקת פולין מרכז מסחרי חשוב.

לירידים השנתיים בעיר, שנמשכו שמונה ימים, יצא שם טוב, וחשיבותם עלתה ממחצית המאה ה־17, לאחר שירוסלב השכנה, „פרנקפורט הפולנית", ירדה מגדולתה כעיר־יריד; הירידים האלה הכניסו לפרוונים רווחים גדולים. כאן יש להזכיר את הפרוון הפשמישלאי, קלמן, אשר השיג מהמלך סטפן בטורי (1578) — תמורת תשלום נאות לאגודה הנוצרית — פריבילגיה לפתוח בית מלאכה לפרוונות, עם בית סמוך לעיבוד עורות, ורשות להעסיק שוליות ועוזרים. יחד עם זאת הדגיש המלך, כי לצח הנוצרי הזכות למנוע עבודה מפרוונים יהודיים אחרים.

דלים הם המקורות על חלקם של יהודי פשמישל במלאכת־המתכת במאה ה־16, ובראשית המאה ה־17. עובדה זאת מפליאה, שכן בתקופה מאוחרת יותר היתה מלאכת הפחחות כמעט בלעדית בידי יהודים, אשר עבדו לא רק בסדנותיהם, אלא ביצעו גם עבודות גדולות, כגון, כיסוי גגות של כנסיות ומגדליהן, שנמסרו מתוך אימון רב, לפחחים יהודיים.

לעומת זאת ישנן הוכחות, כי רב היה חלקם של יהודים במקצוע הזגגות ובשיווק מוצרי זכוכית. זגג־אומן יהודי מפשמישל, יעקב, קיבל במתנה חלקת אדמה בת 15 מורגים תמורת ביצוע עבודות זגגות בבנין ארמון מלכותי.

מתלונות רבות נגד צורפים יהודיים אנו למדים, כי בעלי המקצוע הנוצריים חזו מבשרם את כושר התחרותם של חבריהם היהודים ולכן נלחמו בהם. מאחר שלא נתקבלו לצְח הצורפים, עסקו היהודים במקצועם בסתר. צורף יהודי מפשמישל הובא לדין, לפי הוראות מושל וולכיה, (הוספודר) באשמה של זיוף מטבעות (1629); צורף אחר הואשם בעלילת דם (1646), אולם יצא זכאי. הזיקה והחיבה לאומנות ולמלאכת מחשבת ומומחיותם הרבה של הצורפים היהודיים זכו להערכה מפי יהודים ונוצרים כאחת.

היחס של בעלי המלאכה היהודים בפשמישל אל שוליות ועוזרים העסוקים בסדנאותיהם, לא היה שונה מהיחס בערים אחרות.

במקומות עבודה גדולים היו ללא ספק חיכוכים בין המעבידים והפועלים. במפעלים קטנים, שבעליהם לא היו עשירים, נוצר יחס אבהי לפועלים; הם היו סמוכים על שולחן בעל הסדנא ולנו בצל קורתו. לא נדירים היו המקרים שהעוזר הראשי נשא את בת האומן לאשה ונהפך במרוצת הזמן לבעל העסק. השוליות היו חייבים להשמע לא רק לאומן אלא גם לאשתו שמשלה בהם ביד חזקה. אמנם להלכה נערכו חוזים מיוחדים להגנת החניכים, להבטחת התמחותם במקצוע ולהתנהגות טובה של מעבידיהם כלפיהם, אולם מלבד הוריהם, שלפעמים לא נרתעו מלנקוט באמצעים משפטיים, להגנה על זכויות ילדיהם, לא היה מי שידאג להם.

העליות והירידות במלאכה היהודית לא היו תלויות במומחיותם המקצועית והמסחרית של האומנים בלבד, אלא גם בגורמים אוביקטיביים, בגודל השנאה של העולם החיצוני וביכולת לעמוד בה במלחמות, בימי רעב, בשריפות, במגפות וכו׳. עם עלות מספרם של בעלי המלאכה היהודים והגברת כוחם, במאה ה־18 גברו השנאה והתוקפנות נגד המלאכה והמסחר היהודיים מצד חבריהם למקצוע, הנוצרים. הצְחים הנוצרים דרשו בתוקף להגביל באופן יעיל את התחרות היהודית. כאשר הגיעו למסקנה, כי העיריה ומוסדות ציבור אחרים לא היטיבו לפעול במידה מספקת לפי רצונם, האשימום בבגידה באינטרסים הנוצריים. בנידון זה לא היה המצב בפשמישל שונה מהקיים במקומות אחרים. גורלם של בעלי המלאכה היהודים בפשמישל היה כגורל חבריהם בכל ארץ פולין והם השתלבו בתוך המסכת הגדולה של יהדות הארץ הזאת, על פריחתה ושקיעתה, על שמחתה ויגונה.

פרק רביעי

פרופ׳ ד״ר נפתלי שנייד

פרופ׳ ד״ר נפתלי שנייד נולד בשנת 1899 בביאליץ׳. למד תולדות האמנות ופילוסופיה באוניברסיטאות בווינה, בברלין ובפראג. בשנת 1937 נתמנה למנהל המוזיאון היהודי של „איוו״ בוילנה. חיבר ספרים על ה„פרסקות בבית־הכנסת בדורה־אורופוס״, על „רמברנד והתנ״ך״; על „הציור הסיני״ ועל „האמנות הקלסית״. בשנת 1937 הוזמן ד״ר שנייד לפשמישל, בכדי לפקח על שיקום אמנותי של „בית הכנסת הישן״. לאחר שד״ר שנייד עסק מספר שנים בציור ובפיסול בירושלים, נתמנה כמרצה בתולדות האמנות בטכניון בחיפה. בזמן האחרון חזר לפעולתו האמנותית. שוהה כעת בארצות הברית.

בית־הכנסת העתיק של פשמישל ומקומו בתולדות הארכיטקטורה

בית־הכנסת העתיק של פשמישל, אשר חורבתו כשלעצמה משרה בלבנו לא רק רגשי צער ואבל, אלא סיפוק וגאוה על גדולתו שהיתה ללא שוב, תפס בתולדות האדריכלות היהודית מקום נכבד מאד. וזאת לדעת — הוא האב־־טיפוס לקבוצה מיוחדת של בתי־כנסת מרובים, המשמשים פתרון לבעיות תכנון ומיבנה שנבעו ממהותו של בית־כנסת ומתפקידיו.

להבנת חשיבותו תדריך אותנו סקירה על עיקרי הבעיות והפתרונות הקשורים בבתי־הכנסת הקדומים ממנו.

מכמה בחינות יש קווים מקבילים בין ביהכ״נ דנן עם זה שבוורמיזה (וורמס) על נהר ריין שנחרב אף הוא. התאריך 1034 הצביע כנראה רק על שנת היווסדו, אך עצם הקמתו חלה במאה הי״ב, ובמאה הי״ג נסתימה בנייתו. ברוב צורותיו ופרטיו עודנו רומני, בצורת חלונות הוא כבר כמעט־גוטי. תכנון הבית היה מוגדר ע״י העמודים שעמדו בצירו וחילקוהו לשתי „ספינות״ * בנינים דו־ספינתיים הופיעו גם באדריכלות הנוצרית, אבל לא לצורך כנסיות. במידה שאלה היו בניני אורך, היה מספר טורי עמודיהם זוגי ומספר ספינותיהם, משום כך, בלתי זוגי. ביחוד, בזכות יעקב פינקרפלד ז״ל ידוע לנו, שבארץ ישראל הופיעו בתי־כנסת דו־ספינתיים עוד לפני הקמת בית הכנסת שהיה קיים בוורמיזה, כגון בית הכנסת של הקראים ושל הרמב״ן בירושלים, מן המאות הי׳ והי״ג **. בוורמיזה שימש שולחן פשוט ומיטלטל כבימה לקריאת התורה מבלי שתשתלב בתוכנית הבית ומבנהו, למרות חשיבותה העיקרית בתפקידי בית־הכנסת.

את בית הכנסת של רגנשבורג (רטיסבון) אנו מכירים משני פיתוחי־נחושת שבהם הנציחו אלברכט אלטדורפר ב־1519, והיה זה ערב הריסתו או זמן קצר אחריה. בתמונות אלה נראה בית טרום־גוטי, שצורותיו מצביעות על המאה הי״ג, וגם בצירו מזדקפים העמודים. בוורמיזה היו אלה רק שנים; ואם עדות הצייר הגרמני נאמנה היא, הרי היו גם ברגנשבורג שלושה עמודים. ממספרם הבלתי ברור לא נוכל להסיק מסקנות הרבה. יש לזכור, שכאן חזרה התוכנית הדו־ספינתית, שהופיעה מחדש באלטנוי (על תנאי)־שול בפראג, מן המאה הי״ד. ברגנשבורג היתה כבר הבימה יותר מפותחת, בהתאם לתפקידה: בין שנים משלשת העמודים שבקו האמצעי, התרומם מעל בסיס של מדרגות, מבנה מפואר באבן, שאינו עוד רהיט אלא חטיבה ארכיטקטונית; הבימה

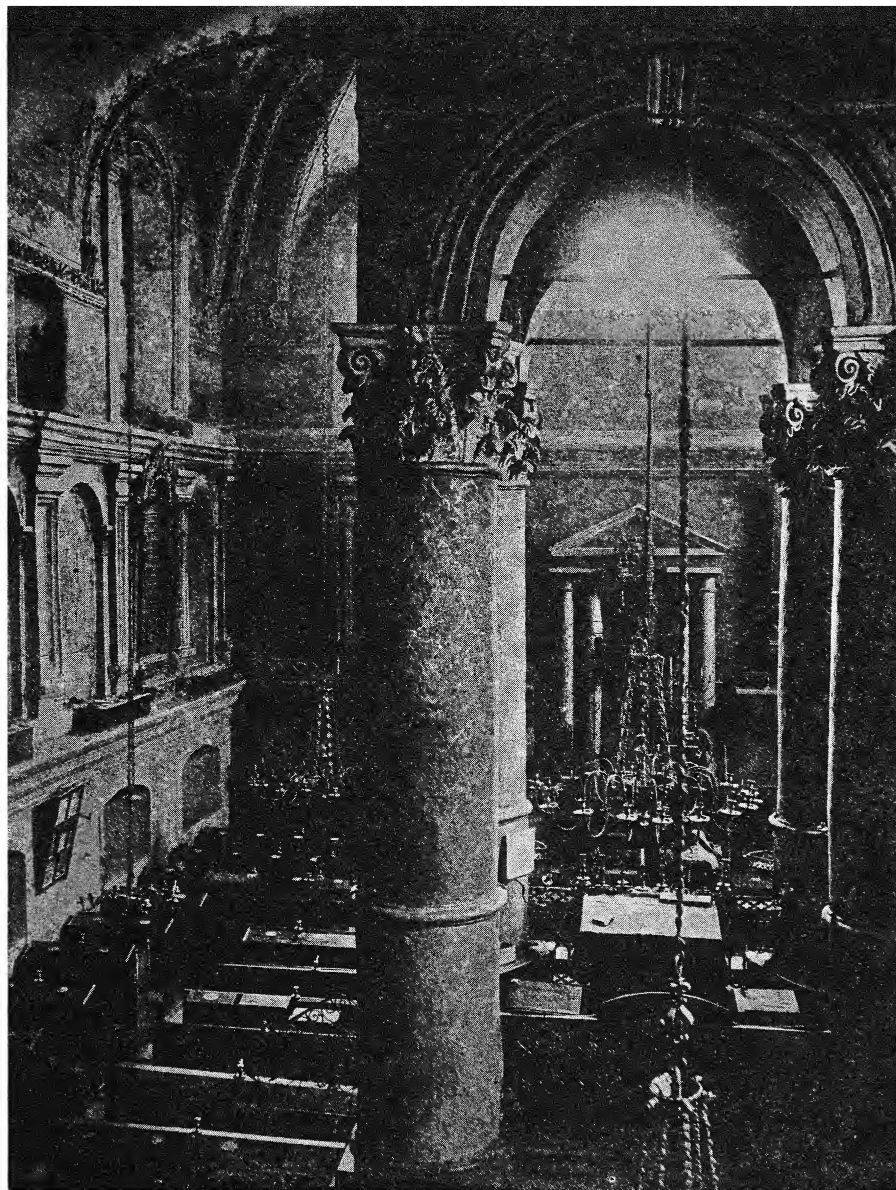
---

* בשם זה נקרא בארכיטקטורה המרחב שבין שני טורי עמודים וזה שבין טור עמודים ובין קיר.

** מסקנות פינקרפלד שימשו כיסוד להשערה, שבית־המקדש, השני כראשון, היה דו־ספינתי. (יעקב פינקרפלד, „בתי־כנסת באיטליה״, ירושלים תשי״ד).

נעשית יותר לחלק מעצם הבנין הגוטי שבפראג. (התפקיד המרכזי של המקום המיועד לקריאת התורה קרוב למצוא את ביטויו בדרך ארכיטקטונית ממש).

אחרון בבתי־הכנסת בעלי שתי הספינות נמצא בקרקוב, שהיא התחנה הסופית של טיפוס

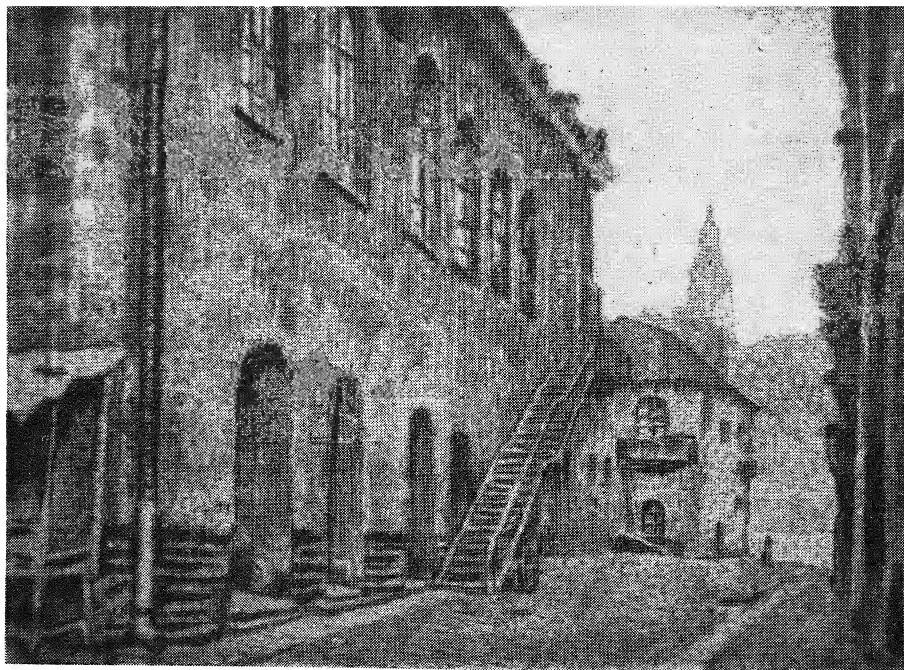

בית הכנסת העתיק | די אלטע שול | The ancient Synagogue

זה. בפנינה האדריכלית הזאת, גם היא מן המאה הי״ד, נוצרה הבימה מברזל, מעשה נפחות אומנותית, בדומה לזו של פראג. היחס שבינה ובין הבנין מתהדק כאן עוד יותר. אלא שגם כאן לא הגיעה הבימה לשלב של חלק אינטגראלי מהבנין. בתוך הטיפוס הדו־ספינתי אי־אפשר היה להשיג את הפתרון הסופי לבעית הפונקציונליות. היה צורך ליצור דבר חדש ביסודו, כדי להעניק לחלק המרכזי גם את מקומו המרכזי וגם את מלוא תפקידו המרכזי בתכנון ובמבנה. כך בוטלה התוכנית של בנין־האורך הדו־ספינתי ונוצרה התוכנית המרכזית היהודית.

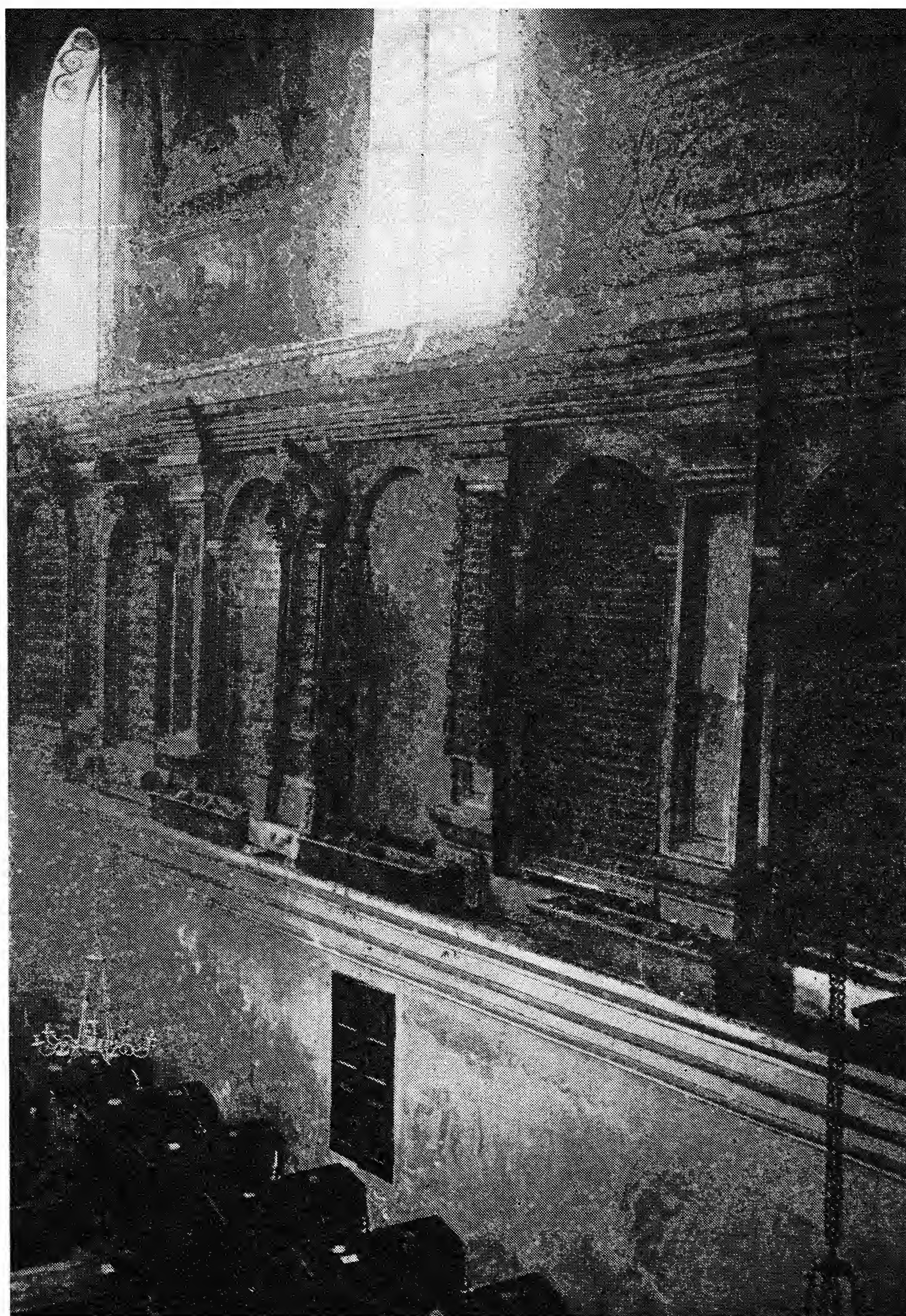
להלכה יכול גם בית־הכנסת של לובלין להחשב כראשון, אבל תאריך בניתו בלתי ידוע, ולאחר החורבן הגדול בשנות השואה, אין עוד שמץ של סיכוי לבירורו. ואילו בנוגע לפשמישל יש בידנו תאריך בטוח, שנ״ד (1594), המחייב להכיר בפשמישל, שבה נבנה האב־טיפוס של בית הכנסת. הבימה הפכה כאן למרובע מוקף ארבעה עמודים, וארבעתם מתאחדים מעליה בקשתות שמהן צומח הקמרון, וזה משתרע עד לארבעת הקירות (ר׳ תמונה). כך היתה הבימה לכעין שורש המצמיח מתוכו את הגזעים הנושאים את הקמרון ולמרכז הפונקציונלי־ארכיטקטוני. רק זכר לכיוון האורך נשמר כאן עוד ע״י כך, שארון־הקודש מודגש, בצורה חגיגית, באמצע הקיר המזרחי.

ההקדמות, כלומר הפתרונות שהושגו בטיפוס הדו־ספינתי, ואי־השלמות שבהם, דיים כדי לשכנענו, שזוהי יצירה ארכיטקטונית יהודית מקורית, ואין היא תוצרת איטליה, אשר בה הגו באותה המאה, גדולי הארכיטקטים את הרעיון של בנין מרכזי מסוג אחר. המשך החידוש הארכי־טקטוני שהושג בפשמישל מהווה פרק לתפארת בדברי־ימי הארדיכלות היהודית. במשך המאה הי״ז ניבנו כדוגמתו עוד כמה וכמה בתי־כנסת, בעלי ממדים צנועים כגון ברייישע **Rzeszów**

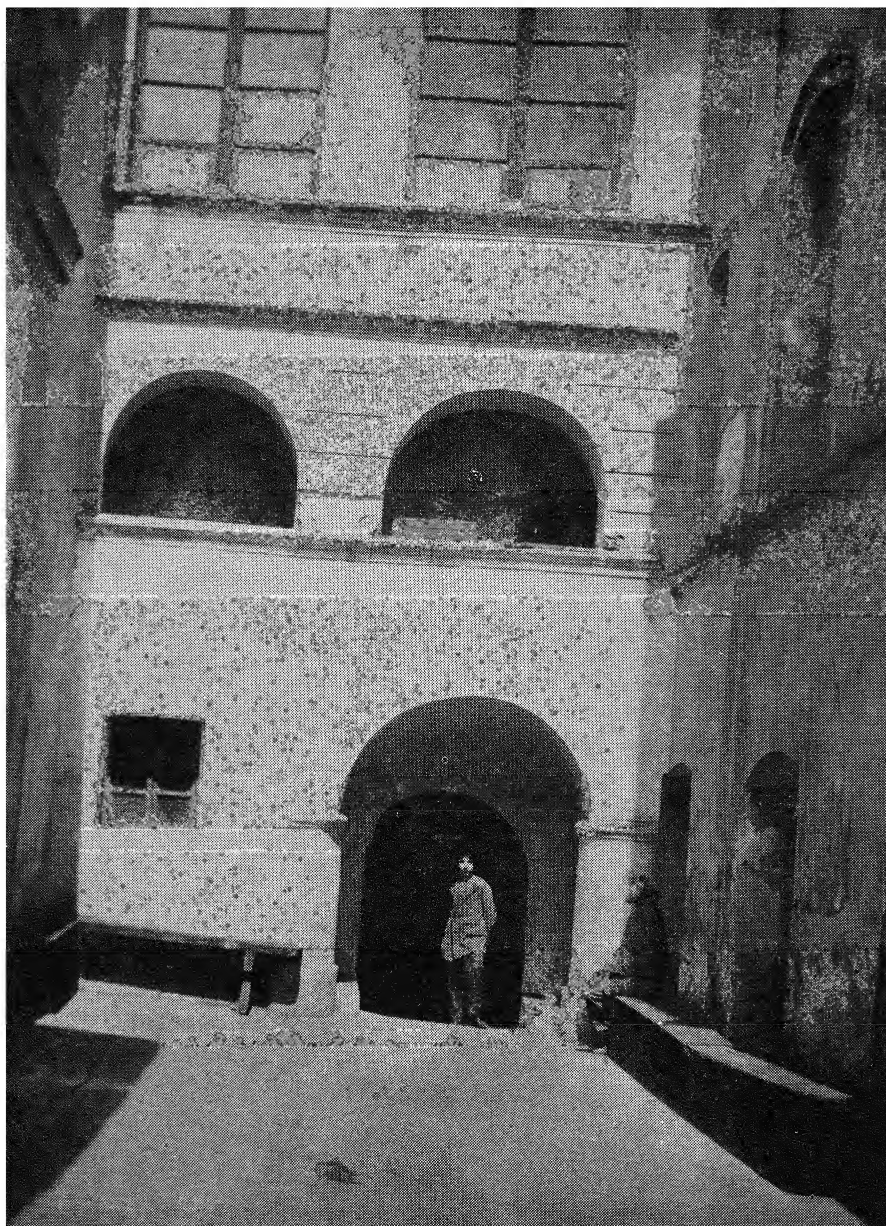

ציור של החזית הצפונית — א צייכנונג פון די צפון זייט פון דער אלטער שול

A sketch of the northern facade of the old Synagogue

The south wall — די דרום וואנד — הקיר הדרומי

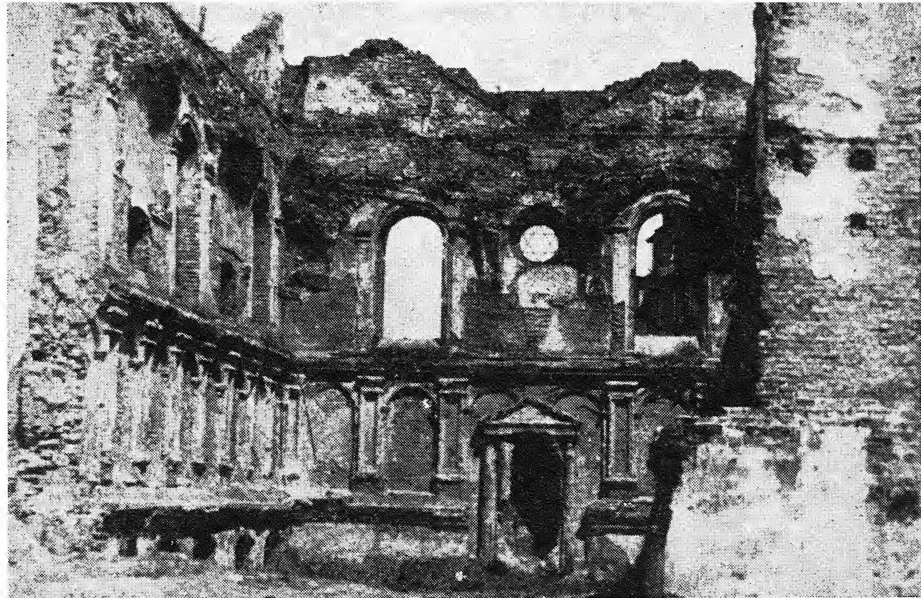

דער הויף פון דער אלטער שול
חצר בית הכנסת לפני הכניסה אליו
The yard of the old Synagogue

ובית הכנסת הגדול בוילנה, שעליו גאוותם של כל יהודי אירופה המזרחית. עד למחציתה הראשונה של המאה השמונה־עשרה היה בטיפוס המרכזי עוד מקום לגיוונו ע״י חידושים קונסטרוקטיביים ואסתיטיים. בטיקוצ׳ין, למשל, התרומם קמרון־הבינים, שבין ארבעת העמודים המרכזיים ובין הקמרון הראשי, בשתי קומות. עצם התוכנית הובאה, לשלמותה הסופית, בבית־הכנסת של הפרבר שבלבוב. בבנין האב אין עדיין יחס מתימטי מסויים בין המרובע המרכזי ובין שאר חטיבות הקמרון. בלבוב גובלים בתא המרכזי של הקמרון שמונה תאים באותו הגודל, כלומר אחד בכל ארבעת צדדיו ובארבע פינותיו, וכך נוצר שם קמרון בן תשעה תאים סדירים.

על הטיפוס שמוצאו מפשמישל נוסף, בגבולות המזרחיים, עוד גורם בולט מבחוץ, המעניין יותר מבחינה היסטורית מאשר מנקודת־ראות ארכיטקטונית, והוא תוספת טפחות ליורים לשם הגנה. ואמנם לא הצלחתי לברר, מתי התגוננו יהודים בבנינים אלה.

מלבד המקום הנכבד שבית־הכנסת בפשמישל תופס בדברי־ימי הארדיכלות של בה״כ, לא יישכח גם יופיו מלב כל מי שראהו. הניגוד בין החיצוניות הפשוטה והצנועה לבין הפנים המפואר על כל פרטיו, הגביר את הרושם החזק של היצירה המונומנטלית הזאת.

The ruins of the Synagogue　　די חורבה פון דער אלטער שול　　בית הכנסת בחורבנו

על גורלו של בית הכנסת העתיק אנו קוראים בעתון „נווה קולטורה״, ורשא, מיום 10.6.56 :

Paweł Jasienica, "O zbyt gorliwych władcach". "Nowa Kultura", Warszawa, 10.6.56.

W Przemyślu stała renesansowa kamienna synagoga z początku XVII wieku. Były to właściwie już tylko mury, (bo resztę zniszczyli hitlerowcy), ale miary ogromnej ceny zabytkowej i tak wielkiej mocy, ze jeden buldozer nie dał rady.

Urwała się stalowa lina, za którą ciągnął.

Dopiero dwa sprostały wzniosłemu zadaniu i zwaliły narożnik. Reszta poszła gładko. Synagogi już niema. Za to Prokuratura generalna uzyskała nowe zajęcie.

Centralny zarząd muzeów i ochrony zabytków chciał w tym roku odbudować nową synagogę, przygotował dokumentację i wydał na to pieniądze.

Rozbiórki dokonano bez jego wiedzy.

Wystarczył telefon miejscowego dostojnika.

על המושלים החרוצים יתר על המידה

בפשמישל עמד בית כנסת בנוי מאבן מתקופת הרנסנס מהמאה ה־17. למעשה היו אלה רק חומות, שנשארו ממנו לאחר שהרסו אותו קלגסי היטלר, אבל נותר שריד עתיק בעל ערך גדול ובעל ממדים כאלה שדחפור אחד לא יכול לו. מרוב עומס נקרעו הכבלים מפלדה. רק שני דחפורים הצליחו לבצע את „המשימה הנעלה" והפילו את עמוד־הפנה. היתר התנהל כבר „כשורה". בית הכנסת איננו קיים עוד. אבל לתובע הכללי נוספה תעסוקה. ההנהלה המרכזית של המוזיאונים ושל השמירה על העתיקות שהתכוננה השנה * לשחזר את בית הכנסת הזה, הכינה כבר את הדוקומנטציה והוציאה כבר כסף למטרה זו. את ההריסה ביצעו בלי ידיעת המשרד. הספיקה רק שיחת טלפון של בעל שררה מקומי...

* 1956.

פרק חמישי

מקורות

קטע משאלות-תשובות של הרב יהודה בן מאיר הכהן ממינץ *

שני אחים יתומים קטנים הם גדלים עם קרובים ועמד חירום בארץ והלכו קרובים והעמידום אצל גוי אחד בכפר להיות שמורים אצלו כי שמעו כי חיל בא עליהם והיו שם ימים רבים, ונדרו לו הקרובים שכר על השמירה לסוף באו הקרובים לפדותם ולשלם השכר לגוי שנדרו לו וכראות הגוי אותם אמר להם הנערים שלכם אחד מת והשני הנה עומד לפניהם ונתנו לגוי מה שנתנו ולקחו הנער העומד לפניהם והלכו להם וגדל עמהם עד שנשא אשה ולא שהה עמה כי אם חודש ימים ומת והניח חיים לכל ישראל ובאותו הפעם נקרא שם אחד מבני קהלינו ופלוני שמו ועד שהיו יושבים על המת התחיל שואל ודורש על המת היש לו אח או בן וענהו אחד מן היושבים ואמר אדני קרוביו היו והיו שני אחים ובעת החירום שהיה בפלוני שללנו שלל ושיבנו מן העיר פרימוט ואז אותם שנים קטנים היו ונשללו כשהוציאום מן העיר אל השדה השליכום בשדה וכשהוציאו גם אותו עקוד ידים ראינו שהם מושלכין על פני השדה בוכים ומתאנחים ומתוך כך ראינו כנען אחד והכרתיו ובקשתי ממנו להכניסנו וגם אותם הנערים ואם ירחמו עלינו מן השמים והוציאונו מן השביה אכבדנו לפי כבודו ושכר יהא מוכן עלי וכן עשה ונעשה לי נס ויצאתי מן השביה ובאתי אל בית כנען ההוא לבקש על הנערים ואמר לי אחד מן הנערים מת והשני הרי לפניך ולקחתיו והביאותו לביתי אחר זמן שמענו כי הביאו גויים נער אחד בפרגא למכור והיה אומר כי מעיר פרימוט נשבה ונמכר ליהודי יוני ועוד משוחרר אחד אשר בא מארץ יון אמר אני ראיתי בקונשטנטינא...

מגילת הסליחות בפרמישלא

קטעים מסליחה שנכתבה על ידי שבתאי הסופר לזכרו של הק׳ ר׳ משה שמוקלר הי״ד

אלהינו ואלהי אבותינו **,
אתה הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים,
אחד נמצא קדמון לקדמונים ואחרון לאחרונים,
איה קנאתך וגבורותיך שספרו לנו אבותינו הקדמונים,
האל הגדול הגיבור והנורא אשר לא ישא פנים.

בדבריך נעשו שמים וברוח פיך כל צבאם,
בראת, יצרת אף עשית כולם לכבודך בכל תנאם

---

* לפי „ספר הדינים״ שלו לפי קריאתו של הרב אליעזר בן יואל הלוי בספר ראבי״ה § 900 (הוצ׳ אפטוביצר) על יסוד הספר של פ. קופפר ופרופ׳ ט. לויצקי בשם „מקורות עבריים מהמאה ה־11—13 לקורות הסלבים וכמה עמים אחרים של אירופה התיכונית והמזרחית״ הוצאת האקדמיה הפולנית למדעים והמוסד ההיסטורי היהודי בורשא ובורוצלב בשנת 1956. (עמ׳ 36)

** שני הבתים הראשונים.

באחרונה בראת אדם להגיד חסדיך ואמונתך אשר ראם,
בדבר ה׳ שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם.

צדיק אתה ה׳ וישרים דיניך,*)
ציוה ישועות יעקב וגאל בניך,
צדקת הקדוש עם כל הקדושים יראו עיניך,
יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך.

אמן תתקיימנה הבטחותיך להפוך אבלנו לשמחה
את בית מקדשך תבנה במהרה ונקריב לפניך זבח ומנחה
את נקמת אויבינו תראנו וגם יגון ואנחה
כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה.

ואמן יאמנו דבריך עם עני תושיע
ואת משיח בן דוד תשלח גבורותיך להודיע,
אלהים פעלך בקרב שנים חייהו בקרב שנים תודיע,
אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע.

ארבע כתובות על מצבות מבית הקברות הישן בפשמישל**

משנת של״ה (1575). תורה וגדולה כאחד עם מעשיו הטובים להתייחד מנהיג המדינה והקהילה בנה בית המקדש(1) והמרחץ ובית הטבילה ועזרת נשים יפה למעלה והקדיש בית הכנסת ספרי התורות והמנורה כסף טהור כלה גם ביתו היה פתוח לרוחה להשיא בתולות ופרנס עניים וחיו בלי אנחה צדקה הניח אחריו לארץ ישראל מאה זהובים לכל שנה עד ביאת הגואל וזכותיו יהיו לעד קיים ותהיה נפשו צרורה בצרוה״ח.

פה נטמן איש ישר ונאמן גדול מרבן שמו הקצין ר״מ שמואל שמעלקא בר׳ יהושע שהלך לעולמו יום י״ב תשרי שנת 1628 והוא שפט (2) את ישראל שלשים שנה כי היה ראש ומנהיג הקהילה והמדינה ועמד בפרץ בכל עת ועונה בית היתה (היה) פתוח לרוחה כל עיף ויגיע מצא בו ממהר־מחזיק יד לומדי תורה תנצב״ה.

פ״נ ג׳ ניסן תע״ט (3) לפ״ק האלוף הראש מו״ה יחיאל מיכל בן צבי הירש שהיה מנהיג הקהילה ומדינה ורוב ימיו גבאי ומתעסק בח״ק הקברנים לשם ולתהלה תנצב״ה.

ואת עצמות יוסף העלו מעיר התמרים ונקברו פה בעיר העברים ועשו מספד תמרורים כלל ופרט שמעו צעקה גדולה ומרה כי בעצם שמחת תורה יצאה נשמת הר״ר בהקדוש ר׳ שמואל הי״ד (4) איך משמים נפל הידד ומישראל גלה כבוד הוא השליט ר׳ יוסף המשביר אביך הגביר מעשיו — שמים תנצב״ה.

---

*) שלושה הבתים האחרונים.

**) כפי שנמסרו ע״י אברהם כהנא ב„הצופה לחכמת ישראל״ בעריכתו של דר׳ יהודה אריה בלאוי ודר׳ צדוק העוושי, (בודפשט תרפ״ח 1928).

(1) סברה היא, כי אין זה בית הכנסת שנשאר עד ימינו ואשר נבנה בשנת שנ״ד (1594). יתכן שבנה בית כנסת זמני על המגרש, שבו אחרי 19 שנים נבנה בית הכנסת של ימינו.

(2) שפט = 389 (5) (1629) יהושע שמעלקא הנזכר הוא בודאי בנו של ר׳ שמואל רייך שמעלקא בפראג, שאצלו גר גיסו לעתיד המהר״ל מפראג, כשלמד אצל המהש״ל (ר׳ רבני פשמישל).

(3) תע״ט = 479 (5) = בערך 1719.

(4) „ה׳ ינקום דמו״ כך היו רגילים לכתוב על כל הקדושים שנהרגו על קידוש השם והכוונה היא לבנו של קדוש כזה.

תמצית אדיקט הרועים* שהוצא ביום 28 בפברואר 1753
ע״י ההגמון הרומו-קתולי בפשמישל וצלב שירקובסקי

בהסתמכו על מכתב חוזר של האפיפיור בנדיקט ה־14 ובהביאו במיוחד את דעתו לפיה מאס אלוהים ביהודים שנעשו ע״י מותו של ישו לעבדי נצח לנוצרים ואילו הנוצרים הפכו ע״י מותו של ישו לחופשים — הוציא ההגמון באדיקט משנה 1753 את האיסורים הבאים:

א) להעביר ליהודים חזקה על נכסי דלא ניידי הקשורים בסמכויות שלטון על האוכלוסיה הנוצרית; כמו״כ אין להעביר ליהודים חזקה על בתים, כיכרות, מקומות שבהם עוברים בערים ועיירות ב„חג הגוף הקדוש" תהלוכות עם הסקרמנט הקדוש. אם קיימים כבר חוזים על רכוש כזה, יש לבטלם;

ב) נכון שברוב המקרים אין להימנע מהחכרת פונדקים, מסבאות ליהודים. אולם, הבישוף מצטער על כך, שיחד עם עיסקאות כאלה מעבירים בעלי אחוזות לחוכרים היהודיים את סמכויות היוריסדיקציה על הנוצרים וע״י כך מפקירים את בני החופש לעבדים;

ג) יש להוקיע גם אלה, המשכירים עצמם ליהודים לשרות בבתיהם, בבתי כנסת, במיוחד לשרותים ביום הכיפורים, להתחפשויות כהמן בפורים, או כמיניקות לילדים יהודיים. חוץ ממקרה של פיקוח נפש, יש להעניש אנשים כאלה בכל חומרת הדין כגון שכיבה בצורת צלב בכנסיה, ובמקרה של התמדה במרי בהטלת חרם וסילוק העבריינים מחברת המאמינים בישו;

ד) יש לזכור את דברי דוד מלך ישראל בתהלים האומר: שמגע עם קדוש עושה אדם לקדוש, מגע עם רשע לרשע, עם נבחר לנבחר ועם כופר לכופר. משום כך ייענשו באופן חמור הגרים עם יהודים בבית משותף, המשתתפים בבריתות מילה וחתונות יהודיות, האוכלים אתם מצות. כן ייענשו היהודים, המעבידים נוצרים והבאים ביחסי מין עם נוצרים ומולידים ילדים עם „דם נוצרי";

ה) ביום ראשון ובימי החגים הנוצריים אסור ליהודים, שהם עבדי הנוצרים, הן לעבוד בעצמם והן להעסיק נוצרים בעבודות קשות, לפתוח חנויות, למכור משקאות חריפים לפני תום התפילה בכנסיה, לערוך חתונות בימי האדבנט והצום הגדול, ללוות את המתחתנים באורות לבתי הכנסת ולבתים או לערוך באופן דומה הלוויות;

ו) אסור ליהודים לקיים טכסים דתיים מחוץ לבתי הכנסת, שאושרו על ידי הכנסיה;

ז) אסור לנוצרים, ובמיוחד לאנשי הכמורה ללוות מיהודים כסף בנשך ולהלוות להם כסף;

ח) לשיפוטו של הבישוף עצמו שמורים העוונות הבאים: 1) החכרת רכוש חקלאי, אחוזות וכפרים, בתי חרושת לבירה ופונדקים ליהודים, תוך מסירת היוריסדיקציה על האוכלוסיה הנוצרית באיזו צורה נסתרת או באיזו אמתלה שהיא; 2) קבלת שירותים בשכר אצל יהודים או שירות כמיניקות של ילדים יהודיים; 3) יחסי מין של זכרים או של נשים עם יהודים; כמו״כ שמורה לבישוף הענקת כפרה על חטאים אלה, פרט למקרי מוות בעלי נכסים, אחוזות וכו׳, סופראינטנדנטים, מפקחים, מנהלים וכו׳ העסוקים באחוזות, וכן אנשי הכמורה נתבעים לשמור בקפדנות על הוראות הנ״ל של פקודת האפיפיור, שפורסמה והוסברה בזה.

את האדיקט של הבישוף ומכתב הרועים של האפיפיור יש לפרסם פעם בחודש לפחות בכל הכנסיות של הדיאצזיה ולהביאם לקריאה לפני היהודים, שאותם יש לכנס לאסיפה מיוחדת למטרה זו. את האדיקט יש למסור ליהודים ועליהם לשומרו בבתי הכנסת שלהם.

חתימה:

*) ההגמון הנ״ל הוציא כבר עשר שנים לפני כן, בשנת 1743 כתב־רועים נגד היהודים. ר׳ פרופ. שור בספרו (1903). נמסר ע״י ד״ר א. פרוידנהיים.

הצדיק הנסתר ר׳ יצחק אייזיק שוחט דכפר ז׳וראוויץ *
בעל אותיות דר׳ יצחק ורזא מהימנא

(מתוך ספר „אמונת צדיקים" ורשא, דפוס שולדברג משנת 1900, בעברית עממית מסורתית
עם תיקונים קלים)

נח) הרב הצדיק הנסתר ר׳ **יצחק אייזיק** שו״ב בכפר ז׳וראוויץ הסמוך לפרעמיסלא בגאליציה, בעל (המחבר) של ספר אותיות דרבי יצחק, ספר רזא מהימנא וספר יסוד יצחק, דרכו בקודש היה להסתיר מעשיו הקדושים ושום בן אדם לא ידע כל ימי חייו על קדושתו ורבים ראו בו בור ומשתגע ר״ל... פעם אחת בא אברך אחד לכפר הנ״ל אליו לבקשו שילמד אותו אומנות שו״ב, לזה השיב לו שאין ברצונו ללמד אותו אומנות שו״ב. שאל האברך, מדוע אין רצונו. אז הוביל ר׳ יצחק אייזיק את האברך החוצה ונענע בידו על פניו. וראה האברך שעל הגג עומד איש אחד וסכין בידו ושוחט את עצמו והדם שותת ממנו ולאחר שנתמצה הדם ממנו הוא נופל לארץ ולאחר רגעים אחדים הוא חי מחדש ועומד מחדש על הגג ועושה אותו מעשה. וכן כמה פעמים. אז אמר ר׳ יצחק אייזיק לאברך: זה היה שו״ב בחיים ואחרי שנפטר זה עונשו, כי לא היה ראוי לזה. רק אברך אחד בפרעמיסלא היה שלימד אותו אומנות שו״ב והאברך הזה היה כלי יקר וגם עליו גזר שלא יגלה למישהו את קדושתו... כשהתקרבה שעתו למות, שלח השו״ב הנ״ל את זוגתו הקדושה לפרעמיסלא להודיע לחברה קדישא שבעלה נוטה למות ר״ל, שיבואו תיכף השמשים של החברה לעמוד בעת יציאת נשמתו ולעשות ההכנות להביאו העירה לקבורה. והיא הלכה ברגליה העירה להודיע להח״ק ובאו תיכף השמשים לכפר הנ״ל לביתה ולא מצאו את ר׳ יצחק אייזיק בביתו. ושאלו על כן את אשתו היכן בעלך. היא השיבה להם: בעלי הלך ומסתמא הוא תיכף ישוב רק שלח אותי במהירות להודיע להח״ק, כי בא קיצו. אז התחילו השמשים לחרף אותה ושפכו עליה בוז וקלון: את משוגעת ובעלך משוגע. אמרת שבעלך שלח אותך להביא השמשים, שהוא נוטה למות ולסוף הוא בריא ומדוע הטרחת אותנו חינם. ובתוך כך בא בעלה הקדוש לביתו והיה מחזיק בידו מעט תבן ופניו כלפיד אש עד שנבהלו מאד מפניו. ואמר לשמשים: רבותי, שמעו נא, הנה הגיע קצי וכל ימי הסתרתי את עצמי מהבריות וכעת רצוני שתיכף אחר פטירתי תשלחו העירה להודיע שיבואו אנשים עם נייר ודיו להעתיק את הכתבים שלי המונחים בתיבה שלי לשם הדפסתם. וההעתקה מהכתובים תהיה כל זמן שאהיה מונח על הארץ, קודם שילבישו אותי את התכריכין. ולא דיבר עוד מאומה רק הניח את מעט התבן שבידו על הארץ והניח את עצמו על התבן על הארץ ואז התחילו רחושי שפתותיו ופניו כלפיד אש. ונסתלק תיכף אותו צדיק מן העולם. ושלחו תיכף להודיע להעיר על זה ונסעו כל העיר ולקחו בידם לכפר נייר ודיו וקרוב למאה תלמידי חכמים העתיקו את הכתבים, כל עוד שהיה מונח על הארץ. ואמר כשיראו השתנות בפניו, אזי לא יעתיקו יותר. ואח״ז השתנו פניו והתיבה עם הכתבים הנשארים סגרה את עצמה ואז הפסיקו מלהעתיק ועשו לו את הכבוד האחרון כראוי לו והספידו אותו מאד.

---

(1) ר׳ מאמר על הסופר ר׳ יצחק אייזיק הלוי (סופרי פשמישל).

פרק שישי

חנן טראו ודב נצני (קנופף)

רבני פשמישל

רצ״ה — תרנ״ג (1535 — 1893)

(א) פשמישל כמקום מעבר

לפני שקמה הרבנות של פשמישל והגליל, לא הראו רוב רבניה נטיה ורצון לעשות את כהונתם בעיר לדבר של קבע. אנו מוצאים בדברי ימי הרבנות בערים, כגון בקרקוב ובלבוב, ידיעות על מספר רבני פשמישל, כמקום מושבם הקודם לפני בואם לערים האלו. בעיקר שימשו לנו 5 הספרים הבאים כמקור לידיעות אלו: —

1) „עיר הצדק" מאת י. מ. צונץ (לבוב 1874), להלן לשם קיצור „י. מ. צונץ".
2) „כלילת יופי" מאת ח. נ. דמביצר (קרקוב 1888), להלן „דמביצר".
3) „לוחות זכרון" מאת ח. ד. פרידברג (פרנקפורט/מיין 1904), קיצור „פרידברג".
4) „אנשי שם" מאת שלמה בובר (קרקוב 1894), להלן „שלמה בובר".
5) „דעת קדושים" מאת י. ט. איזנשטט (פטרבורג 1890/1) להלן „י.ט. איזנשטט".

(ב) המהרש״ל

הראשון הידוע כרב ולפחות כריש מתיבתא של פשמישל היה ר' שלמה לוריה (מהרש״ל), שנולד בשנת ר״ע (1510) בברסט־ליטובסק ונפטר בשנת של״ג (1573) בלובלין. מתוך הנחה שהמרש״ל מילא תפקיד זה כבר בגיל צעיר בהיותו בן עשרים וחמש, אפשר לקבוע את שנת רצ״ה (1535) כתחילת השרשרת הידועה לנו של הרבנים בפשמישל, על אף הוודאות שישוב יהודי בפשמישל היה קיים כבר בתחילת המאה ה־15 ואפילו עוד קודם לכן.

הרב משה מאיר פרליש מפראג מספר בספרו על המהר״ל מפראג, שהלה נשלח ע״י מי שעתיד היה להיות חותנו, שמואל רייך שמעלקא, הפרנס, „הקצין" העשיר והקרוב למלכות בפראג, על חשבונו הוא לפשמישל, כדי שילמד שם תורה מפי המהרש״ל, שהיה אז ראש ישיבת פשמישל. מבנו של רייך שמעלקא, יהושע שמעלקש, שהיה באותה התקופה „קצין גדול" בפשמישל, נסתעפו משפחות אחדות של רבנים מפורסמים שנשאו את שם שמלקיש, כפי שמתברר מספרו של יוסף כהן־צדק „שם ושארית" (קרקוב תרנ״ה, 1895) וממגילת יוחסין של המהר״ל מפראג, שהוצאה על ידי משה טרויבע בלונדון.

הידיעה על המהרש״ל בפשמישל שנמסרה ע״י אישיות כהרב פרליש, בן עירו של המהר״ל, היא הוכחה על פעילותו של המהרש״ל בפשמישל, למרות ספיקותיו של הסופר ד״ר אברהם גוטסדינר (עובדיה) בספר „הארי שבחכמי פראג (המהר״ל)".

(ג) „מטה משה"

נולד בפשמישל ונקרא בשו״ת של הב״ח וגם ע״י אחרים בשם ר' משה מפרמישלא. למעשה היה שם משפחתו „מת" שיש ומפרשים אותו כראשי תיבות של „מרביצי תורה" או „מחזיקי

תורה". מענין שמעריציו מצאו לראוי לקוראו, במקום „מת", בשם „הרב משה איש חי". הוא בעצמו חותם בשם „משה בהק"ר אברהם ז"ל הי"ד (משה בן הקדוש רבי אברהם ז"ל, ה' יקום דמו). מפיו אנו למדים, כי היה תלמידו של המהרש"ל והיה סמוך על שולחנו. היה אחד הרבנים הנערצים בזמנו בפולין וזכה לכינוי „המופלא".

מקום כהונתו הראשון כרב היה בעלזא, ושם ניהל גם ישיבה גדולה. לאחר שעזב את בעלזא וגר זמן מה בבית חותנו בלודמיר, נבחר לרב בעיר מולדתו פשמישל, מקום שם ישב שנים הרבה וכתב את ספרו העיקרי „מטה משה" שלפיו הוא נקרא וידוע בעולם היהודי.

בשנת שנ"ז (1597) הוא נמצא כבר בעיר לובומלא ושם גמר את כתיבת ספרו „הואיל משה". באחרית שנותיו נקרא לשמש כרב באפטא וכאב בית־דין של הגליל קרקוב. אפטא היתה אחת הערים החשובות ביותר בזכות רבניה המפורסמים. שם נסתלק והובא לקבורות בשנת שס"ו (1606).

ספריו של הרב הם:

(1) „מטה משה", שהוצא בשנת שנ"א (1591) בקרקוב, הוא חיבור שיטתי על דינים. הספר הודפס שנית בפרנקפורט ד'מיין בשנת ת"פ (1720) ולאחר מכן — פעמים נוספות;

(2) ספר „תרי"ג מצוות" בחרוזים, נדפס גם הוא בקרקוב בשנת ש"מ (1580);

(3) הספר המקיף „הואיל משה" נדפס בפראג אחרי פטירתו בשנת שע"ב (1612), עם הקדמה של בנו הרב אברהם, מכיל דרשות ודברי פשט על התורה, על מאמרי חז"ל ועל פירוש רש"י.

מענין שבספרו „מטה משה" כתוב: „מי שאינו יודע איזה יום הוא יום שמת בו אביו או אמו, הורה לי מורי המהרש"ל ז"ל, לברור יום מיוחד ויתענה בו ויאמר קדיש". *)

(ד) ר' שמעון וולף ב"ר דוד טעבלה אוארבך

הרב, הידוע לנו בפשמישל אחרי בעל „מטה משה" הוא ר' שמעון וולף. אין מקורות על ראשית שנות כהונתו כרב בפשמישל, אבל ידועות לנו שתי הסכמות שלו על ספרים שחתם עליהם בהיותו רב בפשמישל מהשנים ש"ע — שע"א (1610 — 1611). קודם לכן כיהן בטורובין, בלובומלה ובלובלין, ואחר כך בפוזנן, מקום הרבנות החשוב ביותר בפולין בימים ההם, שם נשאר, לפחות, ארבע שנים. בשנת שפ"ח (1628) נקרא לכהן כרב ראשי בוינה, עיר מולדתו. מוינה עבר אחרי זמן קצר לפראג, שבה כיהן כרב ארצי של בוהמיה. הוא נפטר בפראג בשנת שצ"א (1631).

הרב ר' שמעון וולף היה מפורסם בזמנו כגדול בתורה, שעסק גם בקבלה. חיבוריו לא נדפסו. הוא היה נצר ממשפחת אוארבך הידועה מסוף המאה ה־15; מגילת היוחסין שלה פורסמה בשנת 1957 בלונדון בשפה האנגלית.

(ה) ר' שמואל בהרב משולם פייביש

הרב ר' שמואל הוזכר כריש מתיבתא ואב"ד בפרמיסלא ע"י הרופא והוגה הדעות, ר' יוסף שלמה (יש"ר) מקנדיה, (באי כרתים) בספרו „נובלות חכמה" במחצית הראשונה של המאה ה־17.

י. מ. צונץ מציגו כבנו של „המאור הגדול בישראל" מהו' משולם פייביש, הנודע בשם ר' פייביש מקרקוב, שישב שם על כסא הרבנות והיה בנו של ר' ישראל שמואל. שנות הולדתו ומותו של הרב ר' שמואל אינן ידועות לנו. כן לא ידוע לנו דבר על הוריו אלא שאביו ר' פייביש חי, בערך, בין השנים ש"ה — שע"ח (1545 — 1618). לדעתו של י. מ. צונץ היה הרב ר' שמואל גם מקובל. פרידברג מקדים, ברשימתו של רבני פשמישל, את הרב ר' שמואל, לרב ר' שמעון וולף

*) על פיסקה זו של ה„מטה משה" מפשמישל היפנה לפני זמן מה השר ד"ר יוסף בורג את תשומת לבו של הקהל בנאום לרגל יום השואה בהסתמך על מר דוד ויסברוד (הלחמי). אחרי השואה נתקבל מנהג זה על ידי רבים.

אוארבך. לעומת זאת טען ד״ר יוסף גלרנטר, שטיפל בקורות רבני פשמישל, כי בימי הרב ר׳ שמואל היו רבני עיר זו גם לרבני הגליל פשמישל. הואיל וידוע, כי הדבר קרה בשנת 1638, הרי יוצא מזה, שהרב ר׳ שמואל ישב על כסא הרבנות בפשמישל אחרי הרב ר׳ שמעון וולף, מפני שזה האחרון נפטר בפראג בשנת שצ״א (1631).

הרב ר׳ שמואל ידוע לנו עוד כמורו ורבו של ר׳ יהושע ב״ר יוסף („פני יהושע״) שהיה אחריו רבה של פשמישל.

(ו) ר׳ יהושע בהרב יוסף

לפי דעתו של י. מ. צונץ, נולד בוילנא בשנת שנ״ג (1593), אבל לדעת אחרים — קודם לכן. אביו היה רב. בנעוריו למד תורה מפי הרב ר׳ שמואל ב״ר פייביש בפשמישל ואחרי כן מפי המהר״מ — רבי מאיר בן גדליה — מלובלין ומפי הסמ״ע — הרב יהושע פאלק — בלבוב. לראשונה, בגיל הנעורים, שימש כרב בעיר טיקוטשין, משם עבר לגרודנו, ולאחר מכן, לפשמישל. משם נקרא לכהן כרב בלבוב דחוץ לעיר. בשנת שצ״ג (1633) עבר לקרקוב, ובה ניהל את הישיבה שלא על מנת לקבל פרס. ממקומות שונים בפולין ומחוצה לה נהרו אליו תלמידים והופנו אליו שאלות בכתב. הוא היה אחד הפוסקים הגדולים בדורו. באותו פרק זמן עצמו שימש כאב״ד של קרקוב הגאון בעל „תוספות יום טוב״, ר׳ ליפמן הלר. ר׳ יהושע ב״ר יוסף מת בשנת הפורענות הגדולה ת״ח (1648).

מבין ספריו יש להזכיר: (1) „מגיני שלמה״ — הגנה על רש״י בפני השגותיהם השונות של בעלי התוספות, נדפס לראשונה באמסטרדם בשנת תע״ד (1714); (2) „פני יהושע״ — שאלות ותשובות, חלק ראשון, על סדר ארבעה טורים, נדפס לראשונה באמסטרדם בשנת תע״ה (1715); (3) „פני יהושע״ — חלק שני, אוסף של שאלות ותשובות נוספות, שנדפס בלבוב בשנת תר״כ (1860); (4) ספר בחכמת הקבלה.

על אף התענינותו של המחבר בקבלה לא נתן לה דריסת רגל בעניני ההלכה בתשובות שלו. הפילפול המופרז לא היה אהוב עליו. היה ידוע ונקרא עד היום בשם „פני יהושע״ לפי ספרו בשם זה.

(ז) ר׳ יצחק אייזיק

הוא חתנו של קודמו — „פני יהושע״. לפי דעת ד״ר גלרנטר, שאינו מביא את המקור לאישור דעתו, היה הוא בנו של ר׳ שמואל שמעלקא, ואביו של הג״מ יהודה לייב, אב״ד ור״מ בקרקוב ושימש בפשמישל כדיין וכמו״צ (מורה צדק, בביטוי זה השתמשו כתואר לרב). אולם בכל זאת מוטל בספק, אם אמנם היה אב״ד בפשמישל, אך יתכן שקודם לכן היה רב בעיר אחרת ומשום כך זכה גם בתואר זה. פרופ׳ שור מביא אותו ברשימת רבני פשמישל ללא כל הסתייגות. תאריכי כהונתו אינם ידועים לנו, אך ברור, כי הרב ר׳ מנחם מנדל שבא אחריו, עלה על כסא הרבנות בפשמישל בשנת ת״ב (1642).

(ח) פשמישל כמושב רבנות הגליל

בשנת 1638 הורה המלך ולאדיסלב הרביעי לכונן תשעה מחוזות של הגליל המדיני פשמישל: דינוב, קנטשוגה, פרוכניק, ירוסלב, מושטשיסק, וישניה, הוסאקוב, סמבור וכל הכפרים של גורה־גורי (היום טורקה), שיהיו תלויים ברבנות ובקהילת פשמישל. אשר לרבנות, קבע המלך, שבית הדין הרבני של פשמישל יהיה ערכאה (אינסטנציה) שניה בשביל בתי הדין הרבניים שבמחוזות הנ״ל, כן הטיל על כל המוזגים היהודים במחוזות אלה לשלם לרב בפשמישל שלושה זהובים פולניים לשנה. משום כך קיבל בית דין זה את התואר „בית דין פשמישל והגליל״, מעמד

שהרים את קרנה של רבנות פשמישל. יש לציין שהגליל הרבני שנתחם היה קטן מהגליל המדיני של פשמישל ואין לזהות את שניהם ביחס לשטח שיפוטם.

(ט) ר׳ מנחם ב״ר יואל פייביש שטנגן (אשכנזי?)

שמה המקורי של משפחתו היה שטנגן והוא בא לפולין ממדינת גאלייך (Jülich) שבגרמניה הצפון־מערבית ונשא בקרקוב לאשה את שיינדל, בתו של ר׳ מרדכי מרגליות, מי שהיה ריש מתיבתא בשנות שנ״ב־שע״ז (1592 — 1617). מקום כהונתו הראשון של מנחם מנדל כרב היתה העיר פינטשוב. לא ידוע באילו שנים שימש שם כרב; בשנת שע״ה (1615) מופיע כרבה של פינטשוב בשו״ת הב״ח „חדשות״, בשם מנחם מנדל שטָנגי. בשנת שצ״ד (1634) אנו מוצאים רב בעיר שידלוב בשם מנחם מנדל אשכנזי, לפי הסכמתו על ספר „אהבת ציון״. שש שנים לאחר מכן, בשנת ת׳ (1640) מופיע רב בפשמישל הנקרא בשם זה עצמו — מנחם מנדל אשכנזי, לפי הסכמתו על ספר „אהבת השם״. כעבור ארבע שנים נוספות, בשנת ת״ד (1644) אנו מוצאים שוב רב בפשמישל בשם זה, אך ללא ציון שם משפחתו, לפי פסק־דין שהוציא ביריד גרומניץ יחד עם מספר רבנים, וביניהם בעל „תוספות יום טוב״. עוד בשנת ת״ג (1643) אנו מוצאים הסכמה על ספר „דמשק אליעזר למסכת חולין״ חתומה ע״י מנחם מנדל ב״ר יואל פייביש, ללא ציון שם משפחתו ומקום מגוריו. בשנת ת״ו (1646) הופיעה הסכמתו של איש בשם מנחם מנדל, נכדו של יואל פייביש שטנגן, על הש״ך לשולחן ערוך, יורה דעה, שהודפס בקרקוב באותה השנה. גם על ספר „נחלת יעקב״ שהופיע בשנת תי״ב (1652) יש הסכמה של מנחם מנדל, בנו של יואל פייביש, ללא ציון שם משפחתו ותאריך ההסכמה, אבל בראשה כתוב: „אב״ד ור״מ דק״ק פרמיסלא״. זוהי ההסכמה האחרונה הידועה לנו חתומה ע״י מנחם מנדל בנו של יואל פייביש.

לפי דעתו של החוקר יוסף כהן צדק היו בפשמישל שני רבנים זה אחר זה בשם מנחם מנדל, ששם משפחתו של הראשון היה „אשכנזי״, ללא ציון שם אביו או שם סבו, בעוד ששם משפחתו של השני מופיע עפ״י רוב כ„שטנגן״ (גם שטנגי) ושם אביו (או סבו) „יואל פייביש״.

אשר לשם „אשכנזי״, סבור ד״ר גלרנטר, שהרב שטנגן השתמש בו לפעמים, כדי לציין את מוצאו מגרמניה. מצד שני יש להעיר, שקרוב לבואו מגרמניה, כ־25 שנה קודם לכן, חתם בשם שטנגן.

לא הוברר, משום־מה מופיע הרב מנחם מנדל לפעמים כבנו ולפעמים כנכדו של ר׳ יואל פייביש. על כל פנים יש לציין, שעל מצבתו שנחשפה בשנת 1888, לרגל חפירות בבית הקברות הישן בפשמישל, נמצא השם „מנחם מנדיל בן הרבני החסיד יואל פיוויש ש ט נ ג ן זצ״ל״ (המלה „שטנגן״, כפי שפענח אותה יוסף כהן צדק). אשר לשם „מרגוליות״, לא השתמש בו ר׳ מנחם מנדל כל ימיו והוא נקרא בשם זה ע״י אחרים, שכן בניו מאשתו הראשונה קראו את עצמם בשם זה על שם משפחת אבי־אמם. וכך מכנה אותו גם פרופ׳ שור במאמרו על פשמישל באנציקלופדיה היהודית האמריקאית משנת 1905.

לפי החומר הרב, שנשאר לנו על פעולתו התורנית הענפה, היה ר׳ מנחם מנדל שטנגן בזמנו אחד הרבנים החשובים בפולין ואחד מגדולי הרבנים בפשמישל. הוא גם השאיר אחריו דור שלם של בני תורה, שהרי בניו וחתניו הרבים היו כולם רבנים בעלי שם.

(י) ר׳ אליהו בהרב מנחם מנדל מרגוליות

ר׳ אליהו, בנו של ר׳ מנחם מנדל שטנגן, נפטר זמן קצר אחרי שעלה אחרי מות אביו על כסא הרבנות בפשמישל ונקבר ליד קבר אביו תחת אותה המצבה. בנו של ר׳ אליהו זה בשם מנחם מנדל היה חתנו של הרב הסופר ר׳ יעקב אליהו, אב״ד בקהלות זלוטשוב וטישמניץ.

(יא) ר׳ אריה לייב ב״ר זכריה מנדל

אין לאל ידנו למסור פרטים על שנת הולדתו ומקומו. אך ידוע, שהיה תלמידו של ה„פני יהושע״ שמת בשנת ת״ח (1648) בקרקוב. ר׳ אריה לייב היה חתנו של ר׳ אפרים פישל בלבוב ומשום כך קראוהו גם בשם ר׳ לייב ר׳ פישלס. משנת תי״ב (1652) ואילך היה דיין בקרקוב, נתמנה בשנת תי״ד (1654) לרב בפשמישל והגליל וכיהן שם עד שנת ת״כ (1660). מפשמישל עבר לוינה כראש הישיבה וקיבל שם את התואר הרשמי „דער הוכגעלהרנטיר יוד״. כעבור ארבע שנים חזר לקרקוב כאב בית דין וכיהן שם כרב עד מותו ללא עת בשנת תל״א (1671).. הוא נמשך זמן קצר מאוד אחרי שבתי צבי ואף שיגר אליו לקושטא את הדרשן המקובל ר׳ ברכיה בירך שפירא. ר׳ אריה ליב הוציא ספר בשפה יידיש-דייטש בשם „תיקוני תשובה״ ומאמריו נמצאים בחיבורים הרבה שהופיעו בזמנו. הוא גם נזכר ברשימות רבני פשמישל של פרופ׳ שור משנות 1905 ו־1915.

(יב) ר׳ יוסף ב״ר יקותיאל לאזיל הלוי הורוויץ

נזכר תשע פעמים במשך 18 שנה 1663 — 1681) בפרוטוקולים של ועד ארבע ארצות כרב בפשמישל. פרטים נוספים אינם ידועים.

(יג) ר׳ אריה יהודה לייב ב״ר משה

מוצאו מלודמיר והיה נכדו של הרמ״א. משנת תל״ח (1678) ואילך חתם על פסקי דין ועל הסכמות שונות. נתמנה לרב — ולפי דעת אחרים לראש ישיבה בלבד — בלבוב שמחוץ לעיר. רבנות זו היתה מכובדת ביותר ורבנים גדולים ישבו על כסאה, לרבות ה„פני יהושע״. ר׳ אריה יהודה לייב ייצג את קהילתו בועד ארבע ארצות. בסוף ימיו, בשנת תנ״א (1691) עבר לגור לפשמישל וכיהן שם כאב בית דין עד פטירתו בשנת תנ״ד (1694). על כך מוסר לנו איש פשמישל, מחבר הספר „שמנה לחמו״, שגם ספד לו אחר מותו. (שמו אינו מופיע ברשימות של הפרופ. שור). ר׳ אריה יהודה לייב מתואר בספר „שם הגדולים החדש״ כמקובל מפורסם בדורו וכ„איש אלהים קדוש״. גם אחרים מספרים על טהרת נפשו. נטמן בפשמישל.

(יד) ר׳ יוסף סג״ל ב״ר משה חריף

היה חתנו של קודמו בפשמישל, ר׳ אריה יהודה לייב, וקודם לכן ריש מתיבתא בלבוב דחוץ לעיר. היה נערץ מאד ונקרא „ר׳ יוסף הצדיק״. בשנת תל״א (1671) הוציא ספר בשם „צפנת פענח״ ; מת ונקבר בפשמישל בשנת תס״ב (1702).

יש להבדילו מר׳ יוסף ב״ר משה, שהיה יליד פשמישל ודיין בעיר זו ולאחר מכן היה לדרשן נודד, עד שהגיע לברלין, ובה נשאר עד מותו בשנת תס״ב (1702). הלה הוציא בפרנקפורט דאודר בשנת תנ״ד (1694) ספר בשם „צפנת פענח חדש״.

(טו) ר׳ יצחק מאיר ב״ר יונה תאומים פרנקל

היה אחד מבני הרב המפורסם ר׳ חיים יונה, מחבר הספר „קיקיון דיונה״. מוצאו של ר׳ יצחק מאיר הוא מפראג, עד לשנת ת״ל (1670) היה חי בוינה, שם למד למודי חול. אחרי גרוש יהודי וינה ת״ל (1670) היה רב בטרביטש שבמורביה ולאחר מכן בהמבורג, באמסטרדם, בז׳ולקיב, בסלוצק ובפינסק. בשנת תס״ב (1702) עבר לגור לפשמישל, שימש בה כרב ומת באותה השנה. באמסטרדם הוציא ספר בשם „כתונת אור״.

(טז) ר׳ יחזקאל יהושע פייבל ב״ר יונה תאומים

נולד בגרודנו בשנת תי״ד (1654) והיה אחיו של ר׳ יצחק מאיר, והוא שקבע אותו כממלא מקומו אחרי מותו. בגלל יריביו לא נתמנה מיד אחרי מות אחיו לרב בפשמישל אלא בשנת תס״ה (1705). לפני כן היה רב בצילץ. הוא נתקבל כרב בפשמישל, כנראה, גם הודות היותו חתנו של ר׳ אריה לייב ב״ר זכריה מנדל, אחד הרבנים הידועים בעיר זו שנזכרו לעיל. התנגדותם של יריביו לא פסקה בהסתמכם על כך, שאת רוב זמנו בילה בבית אחד מבניו מחוץ לפשמישל. מפאת הסכסוך שהחריף החליטה הקהילה, בהסכמתו של הוויאֶבודה, לפטרו מכהונת רב וקיבלה במקומו את ר׳ שמואל שמלקא ב״ר מנחם מנדל מסלונים, שהיה, אגב, קרובו של המפוטר. לא עזרה למפוטר גם התמיכה מצד ועד ד׳ ארצות וועד הגליל. מאוכזב ומלא מרירות עזב ר׳ יהושע פייבל את פשמישל בשנת תע״ז (1717) בערך וקנה לו שביתה בבית בנו בעיר ברסלאו שבשלזיה. גם מכאן המשיך בפולמוסו עם מנהיגי הקהילה בפשמישל ועם ר׳ שמואל מסלונים, שבא במקומו, בפרסום ספרו בשם „תקע שופר״ בשנת תע״ט (1719). מענין הדבר, שעד סוף ימיו בשנת תפ״ו (1726) לא הפסיק לכנות את עצמו „רב מפשמישל״. לפי פרופ׳ שור חתומה אחת התקנות של ועד ד׳ ארצות משנת תע״ג (1713) גם על ידו, דבר המראה על היותו אז נציגה של קהילת פשמישל בוועד זה.

(יז) ר׳ חיים יונה בהרב יחזקאל יהושע פייבל תאומים

בנו של הרב הקודם, שאותו שלח, כביכול, אביו בשנת תע״ח (1718) מברסלאו לפשמישל להמשיך שם במלחמתו על כסא הרבנות. פרופ׳ שור מזכירו כרב בפשמישל, בעוד שמשה קרמר ב„קורות יהודי פשמישל בתקופת המאות ה־17 וה־18״ אינו סבור שמילא למעשה את תפקיד זה; הדבר מוטל איפוא בספק. מכל מקום אנו מוצאים אותו זמן מה לאחר מכן כאב בית דין של ברסלאו, שם מת בשנת תפ״ג (1723) על פני אביו.

(יח) ר׳ שמואל שמלקא ב״ר מנחם מנדל מסלונים

רבה של פשמישל משנת תע״ז (1717). היה קודם לכן מועמדם של מתנגדי ר׳ יחזקאל יהושע פייבל תאומים ונתמך ע״י הוויאֶבודה נגד רצונם של ועד ד׳ ארצות והגליל. לפי משה קרמר, בעבודת מגיסטר שלו שצוטטה לעיל, רווחה שמועה שהרב שילם, כביכול, בעד התמנותו 10 אלפים זהובים לקהילת פשמישל. לפי פרופ׳ שור היה ר׳ שמואל שמלקא חותנו של הרב ר׳ חיים כהן רפפורט בלבוב, שניהל את הויכוח המפורסם נגד הפרנקיסטים בקאתדרלה של העיר. ר׳ שמואל שמלקא מילא את תפקידו כרב בפשמישל עד שנת תצ״ב (1732), ואז נענה הוויאֶבודה לבקשתו והתיר לבחור בבנו יחיאל מיכל לרב במקומו עוד בחייו — בגלל גילו ומחלתו.

(יט) כסא הרבנות נרכש בכסף?

בבחירות הרבנים החל מהמאה ה־18 מופיע גורם חדש: תמורה כספית שנדרשה כביכול ע״י הקהילה מאת המועמדים לרבנות, למרות שיותר מ־100 שנה קודם לכן פורסמה תקנה של ועד ד׳ ארצות, חתומה גם ע״י ה־„מטה משה״, שלפיה אסור לחלוטין לקנות את כתר הרבנות. עם כל זאת קשה לראות בתופעה זו מעין שחיתות, שכן הכסף לא הוצע ליחידים מבין פרנסי הקהילה, אלא לקהילה עצמה, שנמצאה כבר עשרות בשנים במצב כספי קשה מחמת המלחמות הבלתי פוסקות וההפרעות הקשורות בהן. ראוי להזכיר שעוד בשנת 1661 נענה המלך יאן קאז׳ימיז׳ לבקשת יהודי פשמישל ברע להם ביותר, ללוות כספים במשכנתא על בית־הכנסת על אף הסכנה שהדבר היה עלול לגרור אחריו מכירה פומבית.

(כ) השלטונות מתחילים להשפיע על בחירות הרבנים

בתקנה המלכותית של סטפן באטורי משנת 1576 הובטח ליהודי פשמישל שהוויאֶבודה לא יהיה רשאי לקבוע להם רב נגד רצונם, אלא את זה שנבחר על ידיהם. גם בכנסים שונים של נציגי ד׳ ארצות נתקבלו החלטות האוסרות על המועמדים לרבנות להשתדל ע״י מתן כספים להשיג אישור או אפילו מינוי מצד הוויאֶבודה. על כך מוסר פרופ׳ שור (1903). אולם בבחירות ובפיטורים של רבני פשמישל בראשית המאה ה־18 לא שעו כבר הוויאֶבודים לתקנה מלכותית זו והתערבו לטובת מועמדים שונים או נגדם, כפי שמתאר בפרוטרוט משה קרמר בעבודתו הנ״ל. יש מקום להניח שלא הוויאֶבודים לבדם היו אשמים בכך, אלא שגם ידם של „אנשי שלומנו" היתה בדבר.

(כא) י׳ יחיאל מיכל ב״ר שמואל שמלקא

עלה, כפי שכבר הוזכר לעיל, על כסא הרבנות בפשמישל עוד בימי חייו של אביו וברצונו וכיהן בכהונה זו בעיר משנת תצ״ב (1732) עד מותו בשנת תקל״א (1771). שמעון מנחם לאזר מכנהו — רשכבה״ג, היינו — רבן של כל בני הגולה, והוא נקרא בפי הכול ר׳ מיכלי ליטוואק. ר׳ יונתן אייבשיץ מזכירו בספרו „לוחות עדות". הוא נמנה עם מצדדיו הקנאים במאבקו נגד ר׳ יעקב עמדין שהאשימו, כידוע, בהפצת השבתאות בקמיעות. יש לציין, כי גם אנשי המעלה הפולניים שבאו במגע עם ר׳ יחיאל מיכל התייחסו אליו בכבוד.

(כב) ר׳ נח בהרב יחיאל מיכל

ספק אם בנו של הקודם, ר׳ נח, אשר היה תחילה רב בשארוגרוד, ישב על כסא רבנות פשמישל. לפי הכתובת על מצבתו בבית העלמין הישן בפשמישל הוזמן לעיר זו, אולם קרוב לודאי שלא מילא את תפקידו בכלל או רק זמן קצר מאוד לפני מותו. לפי משה קרמר הוא נפטר בשנת תקכ״ח (1768), היינו הוא נקרא לכהן כרב עוד בחייו של אביו, שמת לפי פרופ. שור (וגם לפי גלרנטר) שלש שנים לאחר מכן.

(כג) ר׳ אריה לייב בהרב יחיאל מיכל

אחיו של הקודם. חי לפי דעתו של גלרנטר בפשמישל בשנות תקל״ב — תקל״ה (1772 — 1775) ועבר אחרי כן לגור בלבוב, שם היה, כנראה, רק „מגיד מישרים" ו„מורה צדק" במשך 35 שנה עד למותו בשנת תק״ע (1810). אין גם לקבוע בוודאות, אם אמנם מילא בפשמישל תפקיד של **אב בית דין.**

(כד) השינויים שחלו תחת השלטון האוסטרי

ראוי לציין שבימי כהונתו של הרב אריה לייב בפשמישל חל שינוי במעמדה המדיני של יהדות פולין שעברה, אחר חלוקתה הראשונה (1772), לשלטון האוסטרי. לשלטון האוסטרי היו זרים הריכוזים הגדולים של יהודים, שהיו שרויים ברובם הגדול בעוני ובדלות וכן מנהגיהם ולבושם. כן לא הבין השלטון החדש את הנוהג שהשיפוט נגד יהודים בענינים אזרחיים, לרבות פליליים קלים, לא היה בסמכותם של בתי המשפט הכלליים של המדינה.

במשך 13 השנים הראשונות לא חלו כל שינויים יסודיים במעמדה של הרבנות, במיוחד בזכות שיפוטה, אף על פי שעוד בשנת 1776 פורסם ע״י קיסרית מריה תרזה חוק מקיף שהסדיר את רוב עניני יהדות גליציה (כך קראו האוסטרים לחלק זה של פולין, שעבר לידם). רק בשנת 1785 חוקק קיסר יוסף השני חוק חדש והוסיף לו בשנת 1789 חוק מקיף יותר. בחוקים אלה בוטל בין היתר השיפוט של בתי הדין הרבניים בענינים שמחוץ לדת, ומצד אחר הוטלה על

הרבנים החובה להשתתף — מלבד שני העדים — באופן אישי בטקסי הנשואין ולהטביע עליהם בכך את הגושפנקה החוקית. החוק קבע, שחובת מינויו של רב לא חלה, אלא על עיר אחת בלבד בכל מחוז (כרגיל — עיר מושבו של השלטון). על כן נעשתה גם פשמישל למושב של רב מחוז. נקבע גם שבחירות הרבנים המחוזיים צריכות להתקיים פעם בשלש שנים. יש לציין שעם מינויו של רב מחוזי בפשמישל התבטל למעשה התואר „אב בית דין פשמישל והגליל", שהוקם עוד בימי שלטון פולין בשנת 1638.

(כה) ר׳ יעקב מנחם מנדל בהרב דוד שמואל שמעלקא

אביו היה אב בית דין וריש מתיבתא בקרקוב והוא עצמו היה חתנו של הרב הפשמישלאי, ר׳ יחיאל מיכל. היה קודם רב בטורקה ומשם עבר לפשמישל בערך בשנת 1776. ההיסטוריון משה קרמר מצא עוד בבית המדרש הקטן בפשמישל פרוכת שנתקבלה כמתנה מהוריו של ר׳ מנחם מנדל בשנת תק״ל (1770), היינו — עוד בימיו של הרב ר׳ יחיאל מיכל. ר׳ מנחם מנדל כיהן בפשמישל עד מותו בשנת תקנ״ב (1792). נכבדי פשמישל, שמואל וואהל ובנו יצחק, נמנים עם בני משפחתו.

(כו) ר׳ יוסף אשר אלנברג בהרב מנחם מנדל (ארנברג?)

בנו של הרב הקודם, כיהן בפשמישל בשנות תקנ״ג — תקפ״ו (1793 — 1826) (ואולי עד תקצ״א — 1831). היה מגדולי תלמידיו של ר׳ שמואל שאליר, ראב״ד בלבוב, וכונה בפי ש. מ. לאזר רשכבה״ג (רבן של כל בני הגולה). כינוי אחר שזכה בו היה — „הצדיק מפרמיסלא". המסורת העממית על הרב הזה היתה קיימת עד לזמן האחרון.

(כז) ר׳ יקותיאל אשר זלמן ענזיל צויזמיר בהרב מוהר״ם נחום

חתנו של הקודם. תלמיד מובהק של מו״ה ר׳ אריה לייב הכהן, אב״ד סטרי, בעל „קצות החושן" ו־„אבני מילואים". לספר „אבני מילואים" ערך הגהות ר׳ אשר ענזיל. הלה היה קודם אב״ד בסטרי ואחרי מות חותנו — בפשמישל. מספר שנות כהונתו שם אינו ידוע לנו. ספרו הכולל שאלות ותשובות הופיע בשנת תרמ״ב (1882) בפשמישל.

רפאל מאהלר בספרו „החסידות וההשכלה בגליציה ובפולין הקונגרסאית במחצית הראשונה של המאה ה־19" (הוצאת ספרית פועלים בע״מ, מרחביה, 1961, עמ׳ 178) מוסר לפי תזכירו של יוסף פרל לממשלה מתאריך 6 ביולי 1838, כי רבה המחוזי של פשמישל אנשל צויזמיר (= ר׳ ענזיל) עוסק במסחר, גר בסטרי ומבקר בפשמישל פעם בשנה לשם עסקיו ושלמעשה היה רב הגליל (= מחוזי) בפשמישל אדם בשם זינוול הלר, שלא נרשם כלל אצל השלטונות. התזכיר משמש הוכחה, שר׳ אשר ענזיל היה עוד במחצית 1838 רבה הרשמי של פשמישל.

(כח) ר׳ שמואל זיינביל הלר

לפי ספרו הנ״ל של מאהלר (עמ׳ 124 ועמ׳ 185), היה ר׳ שמואל זיינביל למדן מפורסם, אחיו של הרב ר׳ הרשלי הלר החריף ממוצא זאמושץ, שניהל לזמן מסוים את הישיבה בברודי. לא ידוע לנו, אם ומתי נתמנה ר׳ שמואל זיינביל לרב מחוזי בפשמישל וכמה שנים מילא את התפקיד הזה. כפי שמוסר הרב אפרים וינברגר, איש פשמישל, ניהל ר׳ שמואל זיינביל ישיבה בעיר זו, שבה למד בנעוריו גם האדמו״ר מסאנץ, הגאון ר׳ חיים הלברשטם, בעל „דברי חיים". אביו של ר׳ חיים, רבי אריה ליבוש, היה דיין בבית דינו של ר׳ שמואל זיינביל ונתקבל לאחר מכן לרב בטרנוגרוד.

(כט) ר׳ יוסף חנניא ליפא מייזילש בהרב נפתלי הירץ

נולד בערך בשנת תקפ״ג (1823); היה מגזע ר׳ שמעון מייזילש, אב״ד ז׳אלקווא ובנו ר׳ צבי הירש מייזילש, בעל „חמדה גנוזה״. נתמנה לאב״ד של פשמישל בשנת תרי״א (1851). מצד אמו היה מצאצאי רבני פשמישל: ר׳ יחיאל מיכל וחתנו ר׳ מנחם מנדל.

ר׳ יוסף חנניא ליפא, שלמד בפשמישל מפי דודו הגאון ר׳ אהרן משה טויבש, בעל „קרני ראם״, רבה של יאסי לאחר מכן, היה גדול בתורה ונחשב כחריף. רבים פנו אליו בשאלות והוא עצמו עמד בקשרים עם גאוני הדור, לרבות ר׳ חיים הלברשטאם מסאנץ, ר׳ שלמה קלוגר מברודי ור׳ צבי הירש חיות (שו״ת מהר״ץ). קשר זה מצא את ביטויו בספרי שאלות ותשובות שלהם.

שני הרבנים הראשונים נתנו גם הסכמותיהם לספרו „תפארת יוסף״ (שו״ת), שהוצא לאור אחרי מותו ע״י בנו ותלמידו ר׳ משה מייזילש עם הערותיו והגהותיו משלו בשם „כליל תפארת״. מבין חיבוריו ידועים גם ספרו „פני יוסף״ ו„קונטרס עגונות למוהר״ר. הגהותיו וחידושיו על הש״ס צורפו לתלמוד בבלי, הוצאת ראם, וילנא. הגאון נפטר בשנת תרכ״ה (1865) בדמי ימיו, בגיל של 42 שנה. והשאיר אחריו משפחה ענפה. ספד לו ר׳ יוסף שאול נתנסון, רבה של לבוב, ונטמן האחרון בבית העלמין הישן בפשמישל, שנסגר עם קבורתו שם. על זכרו הנערץ, מעידה העובדה, שאגודת פשמישלאים, שנוסדה בניו־יורק בשנת 1891 (26 שנה אחרי מותו) נקראה בשם „תפארת יוסף אנשי פשמישל״. האגודה הזאת קיימת עד היום.

(ל) ר׳ יצחק אהרן ב״ר מרדכי זאב סג״ל איטינגא (ר׳ איצ׳ה אטינגר)

נולד בשנת תקפ״ז (1827). היה בן למשפחת רבנים מיוחסת שמוצאה הקדום ממהרין. הוא שימש נשיא הארץ הקדושה של כולל גליציה, באישורה של ממשלת אוסטריה, ובתור שכזה היה שולח מדי שנה 50.000 פלורין לארץ ישראל. בזמנו מילא תפקיד זה גם אביו, ר׳ מרדכי זאב, בעל „מפרשי הים״ ושו״ת „מאמר מרדכי״, שמת בשנת תרכ״ג (1863). ראוי לציין שכבר אחד מאבותיו הזקנים, בשם ר׳ יהודה לייב, היה רבה של לבוב והגליל. כרב של פשמישל נתקבל ר׳ יצחק אהרן בערך בשנת תרכ״ו (1866) וכפי ששמענו מפי הרב ראובן מרגוליות, היה עשיר מופלג, שלא ביקש לעשות את התורה קרדום לחפור בו ושהה בפשמישל רק לפרקים. ר׳ יצחק אהרן נחשב בזמנו כבעל סמכות בעניני הלכה וחיבר ספר שו״ת „מהרי״א הלוי״, שהופיע אחרי מותו בשנת תרנ״ג (1893). הוא היה אב״ד בפשמישל כשנתיים בלבד, מאחר וכבר בשנת תרכ״ח (1868) בערך נבחר לרבה של לבוב, מקום שם כיהן עד מותו בשנת תרנ״א (1891).

(לא) החסידות וההשכלה בתקופת השלטון האוסטרי

מלבד השינוי במצבם החוקי של רבני המחוז שחל בימי קיסר יוסף השני — ועל כן גם במצבם של רבני פשמישל, — חל גם שינוי ביחסם לבני הקהילה. באמצע המאה ה־18 התחילה מתבלטת תנועת החסידות, אשר החדירה בחיי העם גורמים רגשיים, כשמחת החיים, אהבת הטבע, שלילת הסיגופים והתעניות המרובות. היא הרחיבה את השפעתה על המוני העם הפשוטים והלכה מחיל אל חיל. יחד עם זה הכניסה החסידות גם שינויים בסדרי התפילה, שהובאו מתורכיה, בשם „נוסח ספרד״, וגרמה בכך להתנגדותם החריפה של גדולי התורה. אלה ראו מצד אחד בכמה מביטוייו של הנוסח הזה נטיות שבתאיות ומצד אחר חששו, שמא יפגע אורח חיים חדש זה ושיתופם של פשוטי העם — בלימוד התורה. בכנסי רבנים, שהתקיימו עוד במאה ה־18, הוכרז על חרם נגד החסידים אשר לא הצליח לשבור את רוחם, אדרבה — אף חיזק את אוהדיהם שעברו גם להתקפת־נגד והתחילו כובשים בתי תפילה זה אחר זה.

כעשרים שנה אחרי שקמה תנועת החסידות במזרח אירופה, צצה ביהדות גרמניה תנועת

ההשכלה, שנושאה היה משה מנדלסון ותלמידיו. ניצני הספרות העברית החדשה ובמיוחד ה„באור" המפורסם הגיעו גם לפולין. יהודי פולין התנגדו לזרם החדש שבא ממערב. באותה התקופה עצמה עברה גליציה לשלטון האוסטרי והשפה הגרמנית היתה לשפת הממשל ובמידה מסויימת גם לשפת בתי הספר היהודיים הממשלתיים. גם רבני המחוז היו נאלצים להבין את השפה הזאת ולפעמים אפילו להשתמש בה בחגיגות ממשלתיות, וכך נפתח פתח לספרות ההשכלה הברלינית גם בשפה הגרמנית.

באותו פרק הזמן התפתחה בגליציה ספרות השכלה רחבה גם בשפה העברית. החסידות וההשכלה עוררו את התנגדותם של רבני הערים הגדולות בגליציה וידוע, שרבה של לבוב, ר׳ יעקב אורנשטיין, ניהל במחצית הראשונה של המאה ה־19 מלחמה חריפה נגד שתי התנועות האלה גם יחד. אף אם אין לנו ידיעות על התנגדות חריפה ופעילה מצד רבני פשמישל כלפי התנועות האלה, אין להניח שנשארו אדישים לגביהן. מכל מקום לא הרגישו הרבנים את עצמם עוד כמדברים בשם מחנה יהודי אחיד ובלתי מחולק.

(לב) ר׳ יצחק יהודה שמלקיש בהרב חיים שמואל שמעלקא

היה תחילה רב בעיר ז׳ורבנו שבגליציה המזרחית ומשם נקרא לכהן כרבה של העיר בז׳ז׳אני, שהיתה, החל בימי קיסר יוסף השני, מושבו של רב המחוז. בשנת תרכ״ט (1869) נתקבל כאב בית דין בפשמישל, שבה ישב על כסא הרבנות במשך 24 שנה, ובשנת תרנ״ג (1893) נבחר לרבה של לבוב, בה כיהן 13 שנה עד פטירתו.

כבר בהיותו בז׳ורבנו נחשב כגאון ושמו הלך לפניו עד כדי כך שבמרוצת הזמן נעשה בר סמכא מוכר בעולם היהודי, שאליו פנו בשאלות הקשות ביותר מכל פינות העולם היהודי. מבחר השאלות והתשובות המפורסמות שלו נדפס עוד בחייו בארבעה כרכים בשם „בית יצחק", השם שבו נקרא וידוע ר׳ יצחק שמעלקיש עד היום. אחרי מותו הוציא לאור חתנו, רבה של רישא, ר׳ נתן לוין, עוד שני כרכים נוספים עם הקדמה רחבה משלו.

הרב, בעל הדרת הפנים, ה„בית יצחק", עשה לילות כימים והיה שקוע כל ימיו, ראשו ורובו, בלימוד התורה והעריכוהו כאחד הפוסקים האחרונים בדורו. בדברי חולין עסק רק מעט מאוד, והיה נחשב כאדם פיקח ביותר. הוא היה אומר שבהיותו רב בז׳ורבנו הגה בתורה יומם ולילה ואז קראוהו „הרב הגדול". בעיר הגדולה יותר בז׳ז׳אני, שבה לא הספיק עוד לעסוק כל כך הרבה בתורה, כינוהו „הרב הגאון". בפשמישל, שבה נאלץ לעסוק רבות בעניני ציבור ורק מעט בתורה, העניקו לו את התואר „הרב הגאון הגדול"; ואילו בכרך הגדול לבוב, ששם לא הספיק לעסוק בתורה אלא מעט מאד, דיברו עליו כעל „שר התורה".

ה„בית יצחק" היה משוחרי ישוב ארץ־ישראל ויש להניח שאחד מתלמידיו הגדולים ליביש מנדל לאנדאו, לאחר מכן רבה של בוטושאני, שהיה בשנות התשעים עסקן ציוני גדול, בין עסקני גליציה המובהקים, השפיע עליו בכיוון זה. ר׳ יצחק שמעלקיש הצטרף גם לאגודת „ציון" בפשמישל לפני שעזב עיר זו. הוא העמיד בפשמישל תלמידים הרבה, ביניהם את בן אחיו ר׳ גדליה שמעלקיש, רבה של עיר זו לאחר מכן, וחתנו הרב ר׳ נתן לוין. ה„בית יצחק" נפטר בליל יום הכיפורים של שנת תרס״ו (1906) אחרי „כל נדרי". אל הלויתו, שנערכה למחרת יום כיפור, נהרו תלמידיו ומעריציו המרובים, שבאו מכל קצווי גליציה ללבוב. הארון, שאחריו הלכו רבבות המתאבלים, כוסה במעיל הבית (החלאטל) שלו, שבו היה מתלבש עשרות בשנים בשעת לימוד התורה.

*

* *

עם גמר סקירה זו על תקופה בת למעלה מ־350 שנה, שבה פעלו 26 רבני פשמישל, ועל הרקע ההיסטורי שלה ראוי להזכיר, כי הישיבה בפשמישל שבראשה עמד המהרש״ל, רבה הראשון של עיר זו הידוע לנו, נוסדה והוחזקה על ידי פרנס פשמישלאי יהושע שמעלקש, בנו של פרנס העיר פראג, שמואל רייך שמעלקא.

מהפרנס יהושע יצאו רבנים מפורסמים בפולין בשם שמעלקא או שמעלקיש במשך מספר דורות עד האחרון שבשורת הרבנים בסקירה זו, הפוסק הגדול ר׳ יצחק שמעלקיש, בנו של הרב ר׳ חיים שמואל שמעלקא.

הישיבה הנ״ל שהתקיימה בפשמישל במשך דורות רבים משכה אליה לא רק תלמידים אלא גם רבנים גדולים שעמדו בראשה, ואם גם חוסלה בדורות האחרונים, הרי המשיך הרב ר׳ יצחק שמעלקיש בשינוי צורה במסורת הנהדרת שלה להעמיד תלמידים ידועי שם*.

---

*) לאישיותו של ר׳ גדליה שמעלקיש שכיהן אב בית דין של פשמישל בתקופתנו — מוקדש בספר זה מאמר מיוחד.

חלק שני

יהודי פשמישל בימי שלטונה של אוסטריה (1918—1772)

פרק ראשון

י. אלטבאואר — ל. גץ

משנת 1772 עד שנת 1867

יחד עם כל גליציה עברה העיר פשמישל, החל משנת 1772 תחת שלטון אוסטריה. על אף השנויים, שחלו בהיקף שטחה של גליציה, מאז צרופה למונרכיה, לא הוצאו פשמישל וסביבתה מעולם מחוץ לגבולותיה.

בימי שלטון ההבסבורגים הורע מצבם של היהודים, הן מבחינה חוקית (צמצום האוטונומיה, חוקים אנטי־יהודיים), הן מבחינה כלכלית (הגבלות במסחר ובמלאכה). החובות, שלא סולקו אחרי חיסול מוסדותיה האוטונומיים של יהדות פולין (סיימים וסיימיקים) בשנת 1764, הגיעו לממדים, שעלו על מידת האפשרויות הכספיות של היהודים ונבעו לא רק מהתחייבויות הקהילות, אלא גם מאלה של הגלילים, התאים האוטונומיים של יהדות פולין. הגליל פשמישל, אחד מבין 12 הגלילים של ועד ארבע הארצות, השתרע מרישא (ז׳שוב) בצפון מערב עד סטרי בדרום מזרח. עם חיסול הגלילים הוטלו החובות על שכם הקהילות.

ק ה י ל ת פ ש מ י ש ל, על כל ישוביה במחוזה, שמספר היהודים הגיע בה בשנת 1765 ל־2418 נפש, היתה חייבת 382.000 זלוטי פולניים, נוסף לכך רבץ עליה חוב בעד הגליל בסכום של 21483 זלוטי פולניים וחוב בעד הכלל (גנרלנושץ׳) בסך 6518 זל״פ. העדיפות ניתנה לחובות ארציים כלליים, מאחר ויעודם העיקרי היה גביית מס גולגולת יהודי ומסים ממשלתיים אחרים.

מספר היהודים ב ע י ר פ ש מ י ש ל עצמה הגיע בשנת 1765 (לפי משה קרמר „יהודי פשמישל במעבר מהמאה ה־17 ל־18״) ל־1096 נפש. לפי ההסכם עם העיריה משנת 1757 ניתנה להם הרשות להתגורר גם מחוץ לגבולותיו של הרובע היהודי.

ה ג ל י ל פשמישל, (ז׳ימיה), שמספר היהודים בו בשנה זו הגיע ל־25724 נפש, היה אחד הגלילים הגדולים בגליציה שכלל 33 קהילות, ביניהן קהילות גדולות כגון: דרוהוביץ׳ (1923 נפש), ירוסלב (1884 נפש), סטרי (1727 נפש), רישא (1202 נפש), דוברומיל (1153 נפש), שיניאבה 1115 נפש).

השלטון החדש מצא בגליציה פסיפס מגוון של רשויות מקומיות וחוקים שונים: ערים מלכותיות, כגון פשמישל, וערים שהיו ברשות פרטית, כגון רישא. כל עיר נהנתה מפריבילגיה משלה וגם ליהודים שגרו בהן הוענקו פריבילגיות דומות במהותן. בדרך כלל נהנו היהודים בפולין במידה יותר גדולה מחופש אזרחי, והשלטונות הפולניים לא התערבו בחייהם הפנימיים.

השלטון האוסטרי הפעיל בכל גליציה חוקה אחידה ותקנות מפורטות. חוקים חדשים אלה, שביצועם היה בידי פקידים ביורוקראטים קפדנים, הכבידו על חיי היהודים. אופיים של החוקים האלה היה בחלקם ליברלי והם הביעו את רוח האבסולוטיזם הנאור, ששרר אז במדינות אחדות באירופה. אולם בחלקם המכריע היה מקור החוקים הרצון להבטיח את עליונות האוכלוסיה הנוצרית ולהגן עליה מפני ניצולה, כביכול, ע״י היהודים. הנטיה לפשרות וההתנגדות לכל שיטה כשיטה, האופיינית למהלך המחשבה האוסטרית, לא עמדה במבחן, כאשר הדבר נגע בתיקונים בחיי היהודים בגליציה. כל החוקים האנטי־יהודיים בוצעו בעיקביות וביד תקיפה.

עוד בשנת 1773, שנה אחת בלבד אחרי סיפוח גליציה לאוסטריה, הוצא חוק האוסר על היהודים להתחתן בלי אישור השלטונות. האוסטרים העבירו את הקהילות האוטונומיות לפיקוחה ולרשותה הבלעדית של המדינה. פקידי הקהילות ורבניה היו אחראים לפני השלטון לביצוע ההוראות.

הקיסרית מריה טרזה העניקה לבתי הדין הרבניים את הסמכות הבלעדית לשפוט את היהודים בענינים דתיים ובענינים אזרחיים. אם כי נקבעה לעניני היהודים הנהלה כללית (גנרל־דירקטוריום) עם רב ארצי בראשה, לא היתה זו אוטונומיה, מאחר וההנהלה היתה תלויה בשלטון מדיני. מס גולגולת שהיה קיים בזמן השלטון הפולני נשאר בתוקפו, ואף הוגדל ושונה רק שמו למס סובלנות (טולרנצגאֶביהר). גם על בשר כשר הוטל מס מיוחד.

בימי מריה טרזה היתה פשמישל עיר קטנה ועניה, אם כי בעלת מסורת ועבר מפואר. מצבה של העיר היה כה ירוד, עד כי נמכרה לתקופה בת שש שנים לרוזן איגנצי צנטנר, ורק בשנת 1789 החזיר הקיסר יוסף השני לעיר את האוטונומיה שלה, ואפילו הרחיב את זכויותיה של הנהלת העיר. אך תלותה המוחלטת בשלטון המחוז היה קיים עד לשנת 1867.

מספר היהודים בעיר גדל מ־1096 (בשנת 1765) עד 1486 (בשנת 1798) מתוך המספר הכולל של התושבים בסך 2902 נפש. גידול האוכלוסיה היהודית נבע בחלקו מהריבוי הטבעי ובחלקו מזרם המגורשים מהכפרים. בגלל מצבה הירוד של העיר לפני חלוקת פולין, רב היה בה מספר הדירות הפנויות, דבר שמשך אליו את תושבי הכפרים הסמוכים.

בימי מריה טרזה חיו היהודים ברובעים מיוחדים צפופים ועניים. רובם הוצאו כליל, הן מרצונם הטוב והן עקב סיבות חיצוניות, מחוץ לתחום השפעתה של התרבות האירופית. העוני המשווע והמאבק הקשה על פרנסה, מנעו מהעם אפילו את לימוד התלמוד, שנשאר מנת חלקם של יחידי סגולה בלבד. צפיפות המגורים ותנאים סניטאריים גרועים היו הגורמים לריבוי הטבעי הקטן ביותר של האוכלוסיה היהודית, וביחוד שגם הממשלה האוסטרית העמידה לפניה מטרה לרסן את גידול האוכלוסיה ע״י גזרות והטלת מסים כבדים. מעליב וכבד במיוחד היה המס החדש: מס הנרות שהונהג אחרי מספר שנים. בעד כל נר שהודלק בשבת, בחגים ובחתונות, חויב היהודי במס, שנמסר לגביה לחוכרים יהודיים, שהשניאו את עצמם בעיני העם בדרכי גבייתם. כן נהפך המס למקור שחיתות ואמצעי השתלטות על הקהילות, מאחר שזכות בחירה לקהילה לא ניתנה אלא לאלה, ששילמו מס בעד מספר מינימלי של נרות; בקהילת פשמישל — בעד 7 נרות־שבת לפחות.

עם עליתו של הקיסר יוסף השני על כס המלכות צומצמה האוטונומיה היהודית. לרבנים ניתנה סמכות השיפוט בענינים דתיים בלבד. נוצר המוסד של „רבני מחוז״ (קרייז־רבינר) ולא הוכרו רבנים אחרים.

גליציה חולקה אז ל־18 מחוזות. משכורתו השנתית של רב מחוז פשמישל הגיעה ל־300 גולדן, משכורתם של „מורי דת״, רבני העיר במחוז פשמישל היו דלקמן: בהוסקוב 120 ג׳, במושציסקה 40 ג׳, בשיניאבה 55 ג׳, ביבורוֹב 210 ג׳ ובקרקוֹביץ 100 ג׳.

בשנת 1785 הוציא יוסף השני פטנט המגביל באורח קיצוני את סוגי המסחר המותר ליהודים. נאסרה עליהם חכירתם של משרפות למשקאות חריפים, בתי מרזח, חוות חקלאיות, טירות אצילים, ארנונות דרכים, מלח, מנסרות, בתי מטבחיים, מידות ומשקלות. גזרות אלה פגעו בפרנסתה של שליש מהאוכלוסיה היהודית בגליציה וגרמו לעזיבת הכפרים ולנהירה לערים הצפופות. באותה השנה (1785) הוחל גם בקביעת שמות משפחה — לרוב גרמניים — לכל יהודי גליציה.

בשנת 1786 החליט הקיסר לייסד בתי ספר יהודיים, ששפת ההוראה שלהם תהיה גרמנית, והם היו מיועדים לילדי היהודים בגיל עד 13 שנה. היו אלה בתי ספר יסודיים־„נורמליים״ ובהם לימדו מורים יהודים בלבד לפי תוכנית לימודים, שלא כללה לימוד דת־משה. התוכנית הופעלה

בשנת 1787 ב־46 קהילות, בתוכן פשמישל וקהילות אחדות של המחוז. היהודים, ברובם המכריע, התנגדו לבתי ספר אלה בחריפות רבה, ביחוד לאחר שנתמנה יהודי מיוצא צ׳כיה, הרץ הומברג, מפקח על מוסדות אלה. הלה השניא את עצמו ואת בתי הספר בעיני היהודים בגלל זלזולו במסורת היהודית והתנהגותו המחפירה.

מערכת בתי הספר האלה נתקיימה עד 1806. בשנתם האחרונה לקיומם הגיע מספר התלמידים במחוז פשמישל ל־1200, לעומת 389 בלבוב, 105 במחוז טרנוב, 623 במחוז סטרי. במחוז פשמישל היו 7 בתי ספר, אחד מהם בירוסלב ואחד במוש׳ציסקה. בתקופת קיומם של בתי ספר אלה ניהלו השלטונות מאבק נגד „המלמדים" של החדרים, על שהיו מקבלים תלמידים מבלי להווכח שהם מבקרים בבתי הספר היהודיים הגרמנים, ונגד ההורים, שהשתדלו להתחמק משליחת ילדיהם לבתי הספר. אחרי חיסולם חויבו אמנם הילדים לבקר בבתי הספר הכלליים, אבל ללא הצלחה, למרות שדרושה היתה תעודת־גמר של בית ספר כזה לקבלת אישור לנשואין. מספר התלמידים היהודיים בבתי ספר הכלליים במחוז פשמישל בשנת 1817 ירד עד 29.

לשם ריסון גידולה של האוכלוסיה היהודית שמו השלטונות האוסטריים מכשולים לבריתות־נשואין. הן היו טעונות רשיון מטעם השלטונות, שלא ניתן אלא לאחר שהזוג הציג תעודות על לימוד השפה הגרמנית. בני הזוג נאלצו לעמוד בבחינה בלמודי־הדת על יסוד הספר „בני ציון", שהוצא ע״י מי שהיה המפקח על בתי ספר יהודיים גרמניים. הוטלו תשלומים גבוהים בעד קבלת הרשיון לנשואין בהתאם למצבו החומרי של אבי־החתן. אנשי מסחר חויבו ב־30 גולדן בעד הבן הראשון, ב־60 גולדן בעד הבן השני וב־120 גולדן בעד הבן השלישי. הנשואין, שסודרו לפי טקס דתי, לא קיבלו תוקף חוקי אלי אחרי רישום ממשלתי ורק לאחר שרב השתתף בחופה. התוצאה היתה, שחופות קדושין נערכו בסתר בלי רישום. המצב הגיע עד כדי אבסורד, כאשר בסטטיסטיקה הממשלתית משנת 1830 נאמר, כי בכל גליציה לא נרשמו בין היהודים אלא 130 נשואין בלבד.

פטנט הסובלנות, שפורסם ע״י קיסר יוסף השני בשנת 1789, ושהיה למראית־עין ליברלי מאוד, לא ביטל כלל את הפלית היהודים לרעה. רוב ההגבלות נשארו למעשה ללא כל שינוי. מתוך רצון להשוואת הזכויות הוטלה על היהודים החובה לשרת בצבא, דבר שלא עודד את היהדות הדתית דאז והנמוקים עמה. היהודים שרתו לרוב בחיל האספקה (טריין). בשבת העסיקו אותם רק באותן העבודות, שהוטלו על הנוצרים ביום ראשון. בעיני היהודים גרם הגיוס לצבא לא מעט לחטא ועוון. משנת 1790 אפשר היה להשתחרר מחובת הגיוס תמורת כופר־כסף, ששולם ע״י יוצא צבא עצמו או ע״י הקהילה.

באופן פורמלי נפתחו ליהודים אחרי הפטנט הדלתות לצחים, ששמשו למעשה אמצעי מלחמה נגד בעלי מלאכה יהודים. הוטלו גם הגבלות על עזיבת מקום מגוריהם והוטלה חובת הרישום על כל התושבים היהודיים. לפני כל נסיעה נדרשו לקבל רשות להמצא במחוז מסוים ודרכון מיוחד. ביחוד הוגבלה זכותם לשהות באזורים כפריים. זכות הגירה ניתנה רק ליהודים בעלי רכוש שלא עלה על 200 גולדן. לעומת זאת לא היה קיים כל איסור על עליה לארץ ישראל.

אסור היה על יהודים להעסיק עוזרים וחניכים נוצרים. גם על סוג התעסוקה של היהודים עצמם חלו הגבלות: מותר היה להם ליצר יי״ש, ליקרים ותמד, אולם בלי זכות מכירה, רשאים היו לסחור בקמח, אולם אסור היה לרכוש, לחכור ואפילו לנהל טחנות קמח. ייצור של אשלג הותר, אולם נאסר עליהם ייצור ומסחר במלחית, באבק שריפה, בכלי זיין מכל הסוגים ובדברי פולחן נוצריים.

★

לשני הזרמים שהיו קיימים ביהדות בימים ההם — החסידים והמתנגדים — התחיל חודר בצעדים איטיים זרם שלישי — ההשכלה. יחסה של הממשלה האוסטרית אל התנועה החסידית

היה עוין, אך לעומת זאת תמכה הממשלה במדת־מה בתנועת ההשכלה. במחציתה הראשונה של המאה ה־19 כתבו המשכילים בעיקר בעברית, אם כי גילו נטיה במקצת לשפה הגרמנית. בני העם, שעליו התכוונו המשכילים להשפיע, התנגדו להם ולא חשקה נפשם בהשכלה החילונית שהם הטיפו לה. המשכילים גם הואשמו בהסתה נגד החסידים, שנרדפו אז על צוארם ע״י השלטונות, ואף פרסום ספרים חסידיים נאסר. רפאל מהלר בספרו „החסידות וההשכלה״ שהופיע בהוצ׳ „ספרית הפועלים״ 1961, קובע, כי בשנת 1820 הוערך ע״י המשטרה מספר החסידים בפשמישל ב־100 ראשי משפחות. האוכלוסיה היהודית הגיעה בזמן ההוא בפשמישל ל־2000 נפש לערך (כ־400 משפחות).

לפי בלבן הוציא לאור האדמו״ר רבי מנדל בפשמישל בשנת 1800 אוסף של סיפורים חסידיים על נסים ונפלאות של רביים.

מבין אנשי ההשכלה קשור עם פשמישל יצחק ארטר שנולד ב־1792 בכפר קוניושקי במחוז פשמישל, אם כי פעולתו בזמן התבגרותו לא היתה בפשמישל, אלא בלבוב ובברודי.

לעומת זאת פעל בסביבות פשמישל, החל מאמצע המאה ה 19 הסופר והוגה הדעות, איש ההשכלה, ר׳ מרדכי יונה רוזנפלד, הידוע כה„שוחט מסושניצה״. חייו ופעולותיו מתוארים במאמר מיוחד בספר זה.

בשנת 1815 גברה שוב הריאקציה, וכל ההקלות שניתנו הודות לכתב הסובלנות, בוטלו.

מספר האוכלוסיה הכללית והיהודית במחוז פשמישל היה כדלקמן: (לפי בלבן)

בשנת	1789:	183756	נפש,	מהם 10123	יהודים
„	1821:	213057	„	„ 15045	„
„	1826:	227979	„	„ 15922	„
„	1827:	247095	„	„ 16498	„

פרופסור באוניברסיטה בלבוב הקֶט מתאר את העיר בשנת 1790 בספרו „רייזע דורך די סארמאטישע קארפאטן״ במלים כאלה: „העיר העתיקה הזאת הבנויה באופן בלתי מסודר, מאוכלסת ברובה ע״י יהודים וכמרים. הואיל וישנו כאן חיל מצב קטן, גרים כאן גם קצת גרמנים. למרות זאת מתחרים ביניהם הכמרים והיהודים על המקום הראשון. אבל קל לנחש, מי ינחל את הנצחון לחרפת הנצרות. היהודים גם כאן יהיו המנצחים״.

לפי קרמז׳ היה הרכב האוכלוסיה בעיר פשמישל כדלקמן: *

בשנת	1775:	4979	נפש,	מהם 1558	יהודים
„	1798:	2842	„	„ 1426	„
„	1830:	7538	„	„ 2298	„
„	1850:	10140	„	„ 4180	„
„	1870:	15185	„	„ 5692	„

בשנת 1820 נמצאו בעיר 17 סוחרי חוטים יהודים, 4 סוחרי פרוות, 4 בעלי בתי מרזח וסוחרים בתמד. בכלל היו אז בפשמישל 143 סוחרים, מהם 137 יהודים.

מהסטטיסטיקה דאז (לפי שְטֶגֶר) מתברר, כי רק אחוז אחד של הסוחרים היהודיים נמנה עם הסוחרים הרשומים. טפסנים יהודים היו נדירים אז בגליציה, רק במזרח לפשמישל גרו אחדים מהם. במחוז פשמישל חיו אז גם 5 יצרנים של גריסין ומבשל דבש אחד. נזכרים גם חבתנים.

בניגוד למקובל בארצות אחרות שבאירופה, בהן הלוו היהודים את כספם, לא היו כנראה אז ברשות יהודי גליציה אלא סכומים מוגבלים, ויתכן, כי לא היה להם אמון בלקוחותיהם. היהודים

* Ludność Przemyśla w latach 1521-1921. Przemyśl 1930.

נמצאו בין לווי כסף מאת האצולה והכמורה. והם הלוו את הסכומים האלה לאיש הקטן בריבית גבוהה. אכן עסקה בנקאית מובהקת זו היתה גם הסיבה לכך, שהאצולה והכמורה הופיעו לפעמים מתוך שמירה על האינטרסים שלהם, כמגינים על היהודים.

בשנת 1847 ניסתה הממשלה האוסטרית לחוקק חוק האוסר על יהודים ללבוש בגדים מסורתיים, שהבדילם מיתר חלקי האוכלוסיה. הצעה זו נתקלה בהתנגדותה החריפה של האוכלוסיה היהודית המסורתית. המחאות לא היו עוזרות בהרבה, אך החוק לא הופעל בגלל התנגדותם של בעלי התעשיה בוינה ובצ׳כיה, בטענם, כי ברשותם נמצא מלאי כה גדול באריגי משי וטפטה, שהפעלת החוק תפגע קשות במפעליהם.

המהפכה בשנת 1848 עוררה הד עצום גם בגליציה. המשלחת שנשלחה ע״י העיר לבוב לוינה בראשותו של הרוזן לובומירסקי — והשתתפו בה גם יהודים אחדים — דרשה רפורמות בחוקה, שויון ואמנציפציה. בעיר פשמישל נחוגה המהפכה ע״י הפגנה המונית ותאורה מיוחדת. הוקם גם „משמר לאומי״, שהיה מורכב ברובו מתלמידי הקורס לפילוסופיה בעיר, אולם הוא פוזר כבר בסוף השנה, נשקו פורק ולשם הפחדה גם הביאו תותחים לרחבה לפני המבצר (זמֶק).

למרות החוקה החדשה של שנת 1849, שהיתה יותר ליברלית, לא הוטב בהרבה מצב היהודים. בסוף שנת 1851 בוטלה החוקה ע״י הקיסר פרנץ יוסף ועד לשנת 1859 שרר למעשה אבסולוטיזם מוחלט. בעקבות מפלת אוסטריה בשנה זו ע״י סולפרינו חל שנוי לטובה. התחילה האמנציפציה, ונתגלעו ניגודים בין השמרנים לבין המשכילים באוכלוסיה היהודית. הפולנים, משולהבים מהחופש שהשיגו, פנו תחילה אל היהודים בכרוזים כאל „האחים הישראלים״ וקבלו את פניהם כבעלי ברית במלחמה על עתיד טוב יותר.

אולם לא עבר זמן רב והריאקציה בשלטון שבה לאיתנה. עוד בשנת 1857 אסר המושל בלבוב על היהודים להעסיק משרתים נוצריים, אבל האיסור בוטל ע״י וינה. בשנת 1858 הוציא ההגמון בפשמישל ויז׳חליצקי אגרת רועים, שבה קבע שכל הנוצרים המשרתים בבתי היהודים חוטאים חטא חמור והאשמים יורחקו מכל התפקידים בכנסיה ומהופעה כעוזרים בטכסי טבילה וקדושין.

אסונות רבים פקדו את העיר במחציתה הראשונה של המאה ה־19. בשנת 1830 שרר רעב בעיר. ביוני 1831 פרצה בראשונה מגפת חולירע שעשתה שמות באוכלוסיה. שטפונות פגעו קשה בשנות 1836 ו־1837 ברובע היהודי. בשנת 1849 העבירו הרוסים, שעברו דרך פשמישל להונגריה, מחדש את המגפה לעיר. לשיאן הגיעו המגפות בשנות 1852־1854. בחודש אחד הובאו לקבורות 30 איש מדי יום ביומו.

בבחירות לסיים הגליצאי שהתקיימו לראשונה בשנת 1861 ניסו השלטונות המקומיים לשלול מהיהודים את זכות הבחירה. כנס הקהילות היהודיות שיגר באי־כח מלבוב, מפשמישל ומשלוש ערים נוספות לוינה, בכדי להפר את זוממם. המשלחת הצליחה בשליחותה אצל המיניסטר שמרלינג, וזכות הבחירה האקטיבית והפסיבית הוענקה גם ליהודי גליציה.

בשנת 1867 העניק הפרלמנט הוינאי חוקה חדשה לאוסטריה, ומאז נהנו יהודי גליציה ביחד עם כל עמי אוסטריה מכל החרויות ללא כל הפליה (לפחות על הניר). בפשמישל נערכו בחירות לפרלמנט בוינה לראשונה בשנת 1873. בין המועמדים היה המטיף ד״ר ברנהרד לבנשטיין מלבוב, אביו של ד״ר נתן לבנשטיין, שהיה מנהיג המתבוללים וחבר הפרלמנט האוסטרי האחרון עד התפוררות המונרכיה.

פרק שני

ד. נ.

בעיר ובקהילה

גידול מספרם של תושבי העיר

המקורות היהודיים על נושא זה הם מעטים ומפוזרים. המקורות הפולניים מרוכזים בעיקר בחיבורים הבאים: א) ליאופולד הויזר, „מונוגרפיה של העיר פשמישל", פשמישל 1883 (להלן: „הויזר"), ב) ד"ר מיציסלב אורלוביץ', „מדריך בפשמישל והסביבה", לבוב 1917 (להלן: „אור־לוביץ'"), ג) ד"ר ולרין קרמרז', „תושבי פשמישל בשנים 1521—1921", פשמישל 1930 (להלן: „קרמרז'"), ד) מגר' קרזישטוף וולסקי „פשמישל והסביבה", פשמישל 1956 (להלן: „וולסקי").

השלטון המקומי אורגן מחדש — לפני תחילת התקופה הקונסטיטוציונית בשנת 1868, על יסוד החוקים מיום 5 במרס ו־12 באוגוסט 1866. נקבעה מועצה עירונית בת 36 חבר ורשות עירונית בת 6 אנשים, מהם יו"ר (בורמיסטרז'), סגנו ו־4 אססורים. המצב לא נשתנה, גם כשהופיע בשנת 1889 חוק חדש של ארגון הערים הגדולות בגליציה (פרט ללבוב וקרקוב), שבא להסדיר את סמכויות העיריות הנ"ל.

מספר התושבים בפשמישל היה: א) בשנת 1808 — 7,538 נפש, ב) בשנת 1850 — כ־9,500 והגיע בשנת 1857 — ל־10,140 נפש, מספר המהווה גידול של 34.5% ב־49 שנה. בשנת 1870, שבה התחיל מרשם תושבים מסודר ומחולק לפי כללי הסטטיסטיקה הדמוגרפית, הגיע מספר התושבים ל־12,505 נפש. הגידול במשך 13 השנים הקודמות (החל בשנת 1857) היה 23.3%. השנים הבאות מראות: 1880 — 22,040 ת', 1890 — 35,209 ת', 1900 — 46,295 ת', 1910 — 54,562 תושב. מספר התושבים גדל על כן במשך 40 שנים (1870 — 1910) בכ־289%. קרמרז', שממנו שאבתי את רוב הידיעות הנ"ל והבאות (הויזר מוסר אחרות), מסביר את ההתפתחות הנ"ל בארבעה גורמים שפעלו בפשמישל (עמ' 50 — 54) ואלה הם: א) ריכוז הדרגתי של משרדים ממשלתיים, ב) קיום בתי־ספר תיכוניים, ג) התפתחות הרכבת, ד) מיליטריזציה של העיר.

א) רצוי להזכיר ייסוד הצירקול (מרכז מחוז אדמיניסטרטיבי גדול), שאמנם ירד כעבור זמן לדרגת סטרוסטבו, וכמו כן ייסוד בית משפט מחוזי, הנהלה מחוזית של האוצר ומשרד המידות והמשקלות.

ב) הוקמו בעיר בתי ספר תיכוניים ממשלתיים, בפרט הגימנסיה (בשנת 1849), שמשכה ילדים רבים אף מהסביבה הרחוקה, ובשנת 1870 גם סמינריון למורות, אחד מהמעטים בכל גליציה. הגימנסיה, אחרי שהפכה לפולנית, פתחה, בערך בשנת 1890, כיתות מקבילות רוטניות, שמהן התפתחה, במשך שנים אחדות, גימנסיה רוטנית. מהגימנסיה הפולנית צמחה, באופן דומה, גימנסיה פולנית שניה בזסניה. בדרך זו נעשתה פשמישל למרכז משיכה של נוער לומד בבתי ספר תיכוניים. בשנת 1880 הגיע מספר הילדים בפשמישל, שבאו מחוץ לעיר, ל־2,9% של כלל התושבים וגדל עד שנת 1910 ל־3,5%. בשנת 1913 נוסד בעיר ע"י השלטון האוטונומי הארצי „בית ספר ארצי לסוחרים" (קופיֶצקי), שפעולתו עדיין לא הובאה בסטטיסטיקה. לפי אורלוביץ' (עמ' 89) ביקרו בגמנסיה הפולנית, בסוף שנת הלימודים 1910/11, ברח' סלובצקי 555 תלמידים,

בגמנסיה הרוטנית 849 תלמידים, בגמנסיה הפולנית בזסניה 490 תלמידים, מהם בכל 3 הגמנסיות ביחד — 649 פולנים, 878 רוטנים, 350 יהודים ו־9 גרמנים. לפי אותו המקור (עמ' 94) למדו באותו הזמן בסמינריון הממשלתי למורות 326 תלמידות, מהן 261 פולניות, 59 רוטניות ו־3 יהודיות.

ג) חשובה ביותר היתה התפתחות הרכבת, שמסילתה הגיעה בשנת 1859 מקרקוב לפשמישל ומכאן הוארכה במשך שנים ללבוב ולברודי. בשנת 1872 נסללה מפשמישל מסילה ראשונה מגליציה להונגריה, דרך חירוב, זגורז' ולופקוב. בחירוב צורפה אליה מסילה לסמבור, דרוהוביץ וסטרי, בעוד שמזגורז' נסללה מסילה לסנוק, ליסקו, לנובי־סונץ וכו'. באיזו מידה השפיעה סלילת כל המסילות האלה על גידול מספר התושבים, מראה מספר המפרנסים בעיר שהיה קשור בהפעלת הרכבת. כבר בשנת 1880 היו אלה 329 איש, ויחד עם התלויים בהם, היוו 6,2% של כלל תושביה, בעוד שבשנת 1910 (30 שנה לאחר מכן) גדל מספרם ל־973 (פי שלשה) והגיע יחד עם התלויים בהם, ל־8,5% של כלל התושבים. (לפי קרמרז' עמ' 52/53). יש לציין, שבפשמישל היו גם בתי מלאכה גדולים של הרכבת ותחנת חימום לקטרים. לא היו אז כלי הסעה מיכניים אחרים שעברו בקביעות בקוים בינעירוניים, אף כי יצאו מפשמישל 6 כבישים סלולים, בכיוונים הבאים; (1) ללבוב, (2) לרדימנו ירוסלב, (3) לדוביצקו, דינוב ומשם להונגריה), (4) לקרשיצ'ין, בירצ'ה וסנוק, (5) להוסקוב, (6) לניז'נקוביצה, נובה־מיסטו ודוברומיל. כבישים אלה (והצדדיים) הקלו בכל אופן על הנסיעה וההובלה מפשמישל ואליה.

ד) אבל ההשפעה העיקרית על גידול מספר תושביה של העיר באה מקביעתה למרכז צבאי גדול, ע"י הקמת מפקדת חיל צבא (אז אחד מבין 15 חילות של כל המונארכיה) וע"י הפיכתה, יחד עם עשרות כפרים בסביבה, למבצר החשוב בממלכה. אחרי התיכנון הוחל בבניה רחבת ממדים של ביצורים (פורטים) וסוללות כבדות, של דרכים צבאיות, קסרקטינים וצריפים, מחסנים, בתי־מלאכה ובתי־חולים לצבא בעיר ובכפרים, ובריכוזן ההדרגתי של יחידות צבאיות רבות ומגוונות. הוקמו מפקדות החיל והמבצר, של דיביזיות ובריגדות על הקצונה שלהם וכו'. העיר הפכה למחנה צבאי גדול. אורלוביץ וקרמרז' טוענים, שהוחל בכך בשנת 1873, בעוד שאחרים טוענים, כי רק בשנת 1878, אחרי קונגרס ברלין, הוחלט על כך מחמת גידול הסכנה מצד רוסיה, לאחר שעלתה על דרך הפנסלביזם הקיצוני. בכל אופן ברור, כי הוחל בביצוע התכנית זמן קצר לפני שנת 1880, היות ובשנה זו נמצאו בעיר 1375 אנשי צבא בלבד (פחות מ־1/5 של מספר אנשי הצבא בשנת 1890).

הרכבם המקצועי של התושבים

הדו"חות הממשלתיים על נושא זה במרשמים של השנים 1870/69, 1880, 1890, 1900 ו־1910 מספקים לנו ידיעות מפורטות ומסודרות. המרשם הראשון נתקיים כמעט בתחילת התקופה הקונסטיטוציונית, האחרון בוצע ארבע שנים לפני פרוץ המלחמה העולמית הראשונה (1914). במלחמה זו עזבו רובם של התושבים את העיר ונכנסו אליה מבני הכפרים, בעיקר יהודים. בחלק מימי המלחמה לא היו התנאים תקינים ולא היה בהם המשך להתפתחות העיר שמלפני המלחמה. אין לנו סטטיסטיקה אוסטרית מסודרת אחרי המרשם משנת 1910. אצל קרמרז' אינם מזדהים סיכומי מספר התושבים של העיר לשנים 1870, 1890, 1900, 1910 לגבי המקצועות עם הסיכומים של ההשתייכות הדתית. היות והמספרים בסטטיסטיקה המקצועית מסתמכים על מרשם ממשלתי אינדיוידואלי, לא היו ספקות לגבי המספרים האלה, כבסיס לסטטיסטיקה המקצועית, שפורסמה ע"י הממשלה. בניגוד לכך נתקבלו מספרי הסטטיסטיקה בענין ההרכב הדתי בספק רב. יש חשד, שהמספרים האלה התיחסו לסיכומים סטטיסטיים, שלא הקפידו על גבולות העיר, אלא כללו את

גבולות שיפוט הכמורה הרומית־קתולית והיוונית־קותלית, שמושבה בפשמישל, שכללו בתוכה בודאי, לעתים, כפרים בגבול העיר שלא היתה בהם כנסיה, או כומר לפחות, ושהשתייכו לתחום הכמורה היושבת בפשמישל. עוד יותר סביר נראה הדבר ביחס לקהילה הדתית היהודית, כי יהודי עשרות הכפרים בסביבת העיר נכללו בסטטיסטיקה כשייכים לקהילה הדתית של פשמישל, שמושבה היה בעיר.

להלן מספרים על הרכבם המקצועי של התושבים, לפי תוצאות המרשמים בשנים 1869/70—1910 (ר' קרמרז' עמ' 55—87). *

סוגי המקצועות	%	1870	%	1880	%	1890	%	1900	%	1910
מלאכה ותעשיה	26.6	3,320	25.0	5,513	23.7	8,323	21.8	10,064	19.7	10,768
מסחר (ותעסוקות דומות)	18.6	2,330	14.5	3,186	13.8	4,863	19.5	9,042	19.7	10,728
תחבורה	5.8	734	8.0	1,759	4.1	1,435	9.4	4,357	9.3	5,093
מקצועות אחרים	24.2	3,017	25.5	5,611	18.0	6,351	16.9	7,808	17.4	9,486
העדר מקצוע קבוע	9.1	1,131	11.4	2,518	11.8	4,168	5.7	2,637	7.3	3,971
חוסר מקצוע או מקצוע בלתי ידוע	15.5	1,946	9.4	2,080	6.6	2,322	6.2	2,890	8.9	4,832
צבא (והתלויים בו)	0.2	27	6.2	1,373	22.0	7,747	20.5	9,497	17.7	9,684
ס"ה התושבים	100	12,505	100	22,040	100	35,209	100	46,295	100	54,562

טבלה זו מראה, כי היצור בתעשיה ובמלאכה גדל אמנם במשך השנים במספרים מוחלטים, אך ירד באחוזים ביחס לכלל התושבים, מ־26.6% בזמן שלפני מיליטריזציה של העיר ל־19.7% בשנת 1910, השווה לאחוז של המסחר באותה שנה. אחוז המועסקים בתחבורה גדל באותו זמן מ־5.8% — ל־9.3%, בעוד שאחוז אנשי הצבא גדל באותה התקופה כמעט מאפס עד ל־17.7% (בשנת 1890 הגיע אפילו עד ל־22%).

על יסוד המרשם האחרון, לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1910), מבוסס הניתוח הבא של הקבוצות המקצועיות של הטבלה הנ"ל, בפרט של א) הקבוצות 1 ו־2 לחוד, ב) ושל הקבוצות 3 עד 6 לחוד — באחוזים בלבד :*)

(1) יצור תעשיתי בשלמותו (כולל מלאכה) ** 19.7% של כלל התושבים — הכולל בפרט :

א) תעשית מתכת (להוציא מתכות עדינות) 2.3%, מזה פחחות 0.7%

ב) תעשית מתכות עדינות, כולל שענות ואופטיקה 0.4%

ג) תעשית עץ 2.2%, מזה נגרות, מרפדיות, ייצור מברשות 1.8%

ד) ייצור מצרכי מזון 3.2%, מזה אפיה וקצבות 2.6%

ה) תעשית תלבושת וגלנטריה 5.5%, מזה סנדלרות 2.4%

ו) דפוס, צילום, כריכה 0.6%

ז) בניה 4.3%, מזה זגגות, צביעה, צפוי בלכה 0.9%

ח) ייצור תעשיתי אחר ובלתי מוגדר 1.2%

*) כל המספרים הנ"ל כוללים את התלויים ; בצבא הודגש הדבר לשם מניעת אי־הבנה.

**) הדגשה של המקצוע פירושה, כי המקצוע נחשב היה כבעל רוב יהודי.

(2) מסחר ותעסוקות דומות לו 19.7% **של כלל התושבים — הכוללים בפרט:**

א) מסחר בסחורות 11%

ב) בתי אירוח (מסעדות, **בתי־קפה,**
מלונאות, השכרת חדרים) 6.2%

ג) תעסוקות אחרות (סחר כספים,
ביטוח, תיווך) 2.5%

(3—6) **מקצועות אחרים** (**פרט לצבא**) 42.9%

א) תחבורה (רכבת, **דואר ואחרות)** 9.2%

ב) מינהל ציבורי, בתי משפט, שרותי בטחון ובריאות 4.4%

ג) **העובדים בבתי ספר וחינוך** (**כולל** חדרים) 2.2%

ד) **שרותים אישיים** (**עזרה** בבית, גילוח, **כביסה וכו׳**) 8.0%

ה) ללא מקצוע קבוע (בין היתר: **פועלים יומיים**) 7.3%

ו) **חקלאות** ומקצועות דומים (גננות, יעור, דיג וכו׳) 0.9%

ז) שרותי דת ומקצועות חפשיים (פרט לרפואה) 1.7%

ח) מדע, תיאטרון, מוסיקה, **ספרות,** ציור וכו׳ 0.2%

ט) ללא מקצוע או מקצוע לא ידוע 8.9%

(7) **אנשי צבא והתלויים בהם** 17.7%

חלוקת התושבים לפי הדת

הטבלה הבאה מראה מספרים כוללים מוחלטים ואחוזים לא מותאמים למספרים של המרשמים, מספרים שיש בהם, בפרט בשנת המוצא (1870), הפרשים גדולים ביחס למספר התושבים לפי הסטטיסטיקה הממשלתית (ר׳ אורלוביץ עמ׳ 30 וקרמרז׳ עמ׳ 54, 58, 65, 72, 78, 86).

שנת	רומו־קתולים	%	יונו־קתולים	%	דת משה	%	אחרים	%	ס״ה	××
1870	6,297	42.2	2,858	19.2	5,692	38.2	68	0.4	14,915	א
1880	9,563	43.4	4,712	21.4	7,645	34.7	120	0.5	22,040	ב
1890	16,671	47.4	7,177	20.4	10,998	31.2	368	1.0	35,214	ג
1900	21,320	46.0	10,429	22.5	14,109	30.4	446	1.0	46,304	ד
1910	25,306	46.8	12,018	22.2	16,062	29.7	692	1.3	54,078	ה

טבלה זו אינה נותנת תמונה נכונה של הרכב תושבי העיר, **היות וכלול בה חיל המצב של העיר, שברובו המכריע לא השתייך לתושבי פשמישל, ואף לא לתושבי הסביבה הקרובה, ובחלקו היה אפילו מחוץ לגבולות גליציה** (רובם קצינים ופקידים צבאיים). **אנשי הצבא לא היו איפוא קשורים לפשמישל, פרט למיעוט הקטן, וגם הם אינם באים בחשבון כבעלי מקצוע מיוחד, פרט לקצינים, פקידים צבאיים וסמלים מצבא הקבע.**

* הדגשה של מקצועות — פירושה, כי המקצוע נחשב היה כבעל רוב יהודי.

** בסטטיסטיקה המקצועית, לפי המרשמים, היה מספר כל התושבים: — לגבי (א) 12,505, לגבי (ג) 35,209, לגבי (ד) 46,295, לגבי (ה) 54,567.

המספרים הבאים מראים באיזו מידה השפיעה הכללת הצבא בסטטיסטיקה הנ״ל על שינוי התמונה הנכונה של מספר התושבים. אבל אין אפשרות לקבוע את הרכבו הדתי המדויק של הצבא.

מספר תושבי פשמישל בלי חיל המצב

שנת	מספר התושבים כולל הצבא והתלויים בו	מספר אנשי הצבא בעיר	מספר התלויים בהם	אנשי צבא יחד עם התלויים	% יחד	מספר התושבים בלי הצבא והתלויים בו
1870	14,915	10	17	27	0.2	14,888
1880	22,040	1,373	—	1,373	6.2	20,667
1890	35,214	7,197	550	7,747	22.0	27,467
1900	46,304	8,523	983	9,506	20.6	36,798
1910	54,562	8,524	1,160	9,684	17.7	44,878

השוואת שתי הטבלאות הנ״ל מראה א: כי מספר הצבא גרם במשך 40 שנה להפחתת אחוז היהודים בין תושבי העיר מ־38.2% ל־29.7%, אם גם מספרם המוחלט של היהודים גדל כמעט פי שלשה, ב: כי מספרם של הקתולים־הרומאים גדל באותו זמן פי ארבעה, של הקתולים־היונים יותר מפי ארבעה ושל האחרים פי עשרה, ג: כי מספר כל התושבים, בלי הצבא, גדל רק פי שלשה. מסתבר, כי הצבא הוסיף לאחוז בני דת משה, באופן יחסי, מעט, לעומת זאת הוסיף הרבה לנוצרים, עובדה המתבררת בזה שאחוז היהודים בצבא היה נמוך מ־10%, בהתחשב בחלק ניכר של אנשים ממוצא מערב־אוסטרי בין הקצינים והחיילים וברגימנט תותחני המבצר בכלל (בגליציה היוו אז היהודים כ־10%).

השוואה בין מספר התושבים בפשמישל (שאינו כולל את הצבא והתלויים בו) לבין זה בשלוש ערים הדומות בגודלן בגליציה*)

השנה	פשמישל	%	טרנוב	%	טרנופול	%	קולומיאה	%
1870	14888	100			21,154	142,1	16,909	113,6
1880	20,667	100	24,343	117.3	25,532	123,5	22,834	110,5
1890	27,467	100	25,693	93.5	25,861	94,2	28,686	104,4
1900	36,798	100	29,798	81.0	29,604	80,5	31,813	86,4
1910	44,878	100					40,255	89,7

עוד בשנת 1880 עולים מספרי התושבים ביתר הערים על פשמישל, אבל כבר בשנת 1890 יורד האחוז בטרנוב ובטרנופול ובשנות 1900 — 1910 גם בקולומיאה.

* ביחס לפשמישל הורד מהמספר הכללי של התושבים מספר החיילים לפי הסטטיסטיקה הממשלתית הנראית בטבלאות לעיל, ביחס לכל אחת משלוש הערים האחרות הורד מספר השווה ל־20% של חיל המצב הפשמישלאי, בהתאם למספר גדודי חיל הרגלי בכל אחת מהן, בהשוואה עם מספר הגדודים האלה בפשמישל.

ד. נ.

החינוך החילוני של ילדי ישראל בתקופה הקונסטיטוציונית (1918—1868)

בתקופה זו היו ילדי ישראל בפשמישל — ובגליציה בכללה — מתקבלים ללא קושי כתלמידים בבתי ספר עממיים ותיכוניים ציבוריים (פרט לסמינר למורות). בכל זאת היה אחוז התלמידים היהודים בין כלל התלמידים בבתי הספר העממיים, במיוחד בעשרות השנים הראשונות של התקופה, נמוך מאחוז היהודים בין כלל תושבי העיר, ובעיקר היה מספר הבנים קטן מאוד. לעובדה זו שם לב ההיסטוריון הפולני של פשמישל, ל. הויזר, במונוגרפיה על העיר, שהופיעה בשנת 1883. בסטטיסטיקה, שהכין בענין זה ביחס לשנת 1882, מוסר הוא טבלה ובה הפרטים הבאים:

המספר הכולל של ילדים בגיל חובת לימוד: 3,408, מהם:

ה מ י ן		א) קתול. רומ.	%	ב) קתול. יונ.	%	ג) בני דת משה	%
בנים	1,720	616	35.8	324	18.8	780	45.4
בנות	1,688	774	45.9	350	20.7	564	33.4
ס"ה	3,408	1390	40.8	674	19.8	1344	39.4

בקרו למעשה בבתי ספר צבוריים:

ה מ י ן		א) קתול. רומ.	%	ב) קתול. יונ.	%	ג) בני דת משה	%
בנים	924	554	60.0	227	24.5	143	15.5
בנות	1062	547	51.5	142	13.4	373	35.1
ס"ה	1986	1,101	55.4	369	18.6	516	26.0

טבלה זו מראה, שעל אף מספר הילדים היהודיים בגיל של חובת לימוד (1344) השווה כמעט למספר הילדים הקתולים-רומיים (1390), ביקרו בבתי הספר הכלליים פחות ממחציתם של ילדי יהודים בהשוואה עם הקתולים-רומיים (1,101 — 516) ופחות מ-40% של כלל הילדים היהודיים; אבל מספרים אלה אינם מראים עוד את המצב במלוא חריפותו ביחס לבנים. לגביהם יש לקבוע, שאפילו 20% ממספרם בגיל חובת לימוד, לא ביקר בבית ספר העממי העירוני (143 מתוך 781), בעוד שבין הקתולים-הרומיים ביקרו 90% (554 מתוך 616). הסיבה ברורה: ההורים היהודיים הדתיים (והם שהיוו אז הרוב המכריע) חששו מפני השפעתם השלילית של המורים הנוצרים על חינוכם הדתי של בניהם, אם כי לא נדרשו לכתוב בשבתות והיו חופשיים מלימודים בחגי ישראל.

בגימנסיה היחידה, שהיתה אז קיימת בפשמישל, היו בשנת 1882 — 689 תלמידים, מהם קתול׳-רומ׳ — 327, קתול׳-יונ׳ — 225, בני דת משה — 107 (היתרה כנראה — פרוטסטנטים). כאן היה אחוז היהודים גבוה מאשר בבתי הספר העממיים, מכיון שעל לימודים בגמנסיה לא נמצאו בין הקתולים קופצים רבים, אם גם באו תלמידים קתוליים מהכפרים הסמוכים.

בסמינר למורות הוגבל מספר התלמידות היהודיות כתוצאה ממדיניות הפולנים, שלא רצו להעסיק בבתי ספר עממיים מורות יהודיות. מדיניות זו נגד תלמידות יהודיות היתה עוד חלשה

בשנת 1882, שבה למדו בסמינר — 127 תלמידות קתול׳־רומ׳, 29 קתול׳־יונ׳׳, 20 בנות דת משה. המספר האבסולוטי והיחסי של התלמידות היהודיות היה אז עוד גבוה למדי, בהתחשב בעובדה שסיכוייהן לקבל משרות־מורה בבתי ספר עממיים היו קלושות מאוד. בתקופה יותר מאוחרת שלט בסמינר הנ״ל העקרון: אין מקבלים יהודיות, אלא אחת לשנה בלבד.

יש להוסיף, כי על יד הסמינר התקיים בית ספר בן 3 כתות (לאמונים). מלבדו היו קיימים בעיר בית ספר עממי בן 4 כתות לנערים, ובפרבר „בלוניה״ בית ספר מעורב (ילדים וילדות) בן 3 כתות. כן החזיק מנזר הבנדיקטיניות בית ספר עממי לנערות בן 7 כתות.

במרוצת הזמן גדל ציבור הורים יהודיים שלא יכול היה להסכים לכך שבניהם לא יקבלו חינוך חילוני, והשתדל איפוא, לתת להם תחליף לחינוך כללי בעזרת מורים יהודיים פרטיים. ילד ששוחרר מלימוד בבית ספר עממי על יסוד תעודת רופא או בדרך אחרת — נתחייב לעמוד בבחינה מחומר של 4 כיתות. אכן לא הספיק לימוד של 4 כיתות לילד יהודי בעיר גדולה כשפשמישל. נוסף לכך הקשו על רוב ההורים להקנות לילדיהם השכלה תיכונית. ההוצאות הקשורות בשכר לימוד פרטי (מורים יהודיים בעלי ידיעות הדרושות לכך היו מעטים) והחשש, שלימוד כזה עלול היה לערער את אמונתם הדתית של התלמידים. על כן נאלצו ההורים להסתפק במה שניתן להשיג בלימוד השפה הגרמנית למען כתיבה וקריאה בספרי קלסיקונים גרמניים. לא היו מעונינים רבים בלימוד השפה הפולנית מעל לתוכנית הלימודים של 4 כתות בית ספר עממי.

מי היו המורים היהודיים הפרטיים, שהורו מקצועות חילוניים במסגרת של 4 כיתות? באופן כללי לא עמדו מורים אלה בבחינות מקצועיות כלשהן, אלה היו לרוב אוטודידקטים, מהם בעלי השכלה כללית מקיפה יותר, שרובם זילזלו בהורים הנאמנים למסורת הדתית, ומהם בעלי השכלה כללית שטחית, שהתיחסו בכבוד כלשהו למסורת. ובכל זאת שמרו ההורים היהודיים על ילדיהם מפני השפעת המורים הנוצריים, אף כי אין לומר, שהמורים הנוצריים הפעילו את השפעתם הדתית על ילדים יהודים. נזכיר כאן מקצת שמותיהם של המורים היהודיים למקצועות חילוניים: האחים שיק, זיגל, גולדברג, אסטרייכר, רוסהנדלר (פקיד דואר). מפי שיק הצעיר למדו ילדים רבים את החומר של 4 כתות בית ספר עממי (ביניהם משה שור, מי שעתיד היה להיות רבה של ורשה ומלומד חשוב). פרט זה מסר לנו מר יואל נכט, שנמנה אף הוא, בזמנו, עם תלמידיו. לפי אותו מקור עצמו הגיע אז מספר תלמידיו של שיק הצעיר למאה ילד, בערך.

ד. נ.

השלטון בקהילה

התקופה הקונסטיטוציונית, שתחילתה בשנת 1868, לא הביאה עמה מיד כל שינוי בסדרי השלטון בקהילות היהודיות באוסטריה, ובכללה בגליציה. החוק האוסטרי על „הקהילות הדתיות הישראליות", שהופיע בשנת 1890 וקבע להן קוי פעולה וסמכות להטיל מסים ותשלומים תמורת שירותים בלבד, לא הותיר להם תפקידים רבים. הוא העניק רק אוטונומיה דתית מקומית ולא לכלל היהודים בכל המדינה כולה או בארץ מסוימת שבמדינה. לאוטונומיה הזאת לא היו גופים שלטוניים בדרגה שניה או שלישית. הקהילות נשארו בודדות. זכות הבחירה לנציגויות הקהילות נמסרה לאותם חברי הקהילה בלבד, ששילמו מס לצורכי דת בגובה שנקבע בחוק. מספר הבוחרים היה קטן, כפי שמראה הדוגמה של קהילת פשמישל בשנים האחרונות, לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1913—1907). לפי הלוחות של ל„אוניה האוסטרית הישראלית" מתברר, כי בקהילה חיו כ־18000 נפש (כולל תושבי הכפרים הסמוכים) ובתוכן כ־1200 משלמי מסים, כלומר פחות מ־7% של כלל היהודים, כולל אפילו ילדים.[1]

מחמת אובדנם של כל תיקי הקהילה לא עלה בידנו להשיג ידיעות על המוסדות ששלטו בה לפני הפעלת החוק החדש. עלינו להסתפק בשברי ידיעות המבוססות על המסורת העממית. ד"ר בלוך, חבר ועדת העריכה שלנו מזכיר, כי אבי סבתו, ר' מתתיהו ברודהים, שהיה „רגירר" („מושל") בפשמישל בזמן מלכותו של פרנץ יוסף, היה בין נכבדי העיר, שהופיעו בקבלת הפנים של הקיסר בשעת ביקורו בעיר. הוא הוצג לפני הקיסר וזה הפנה אליו שאלה טיפוסית במקרים כאלה וקיבל תשובה, לא בשפה גרמנית אלא בפולנית עממית. ותיקי פשמישל החיים זוכרים עוד את ר' יהושע שטייאר הזקן והשליט לשעבר, ה„רגירר" האחרון בקהילה. היה זה איש מכובד וכנראה עשיר או אמיד. העו"ד ד"ר פ. גוטליב, בן פשמישל, שמת לפני שנים אחדות בישראל, סיפר לנו, כי בשנת 1886, כשהיה תלמיד בכתה הראשונה של הגמנסיה, היה לו חבר בכתה, שאביו ד"ר בוימפלד, עו"ד בפשמישל, היה „פרזס" של „הקהילה הדתית הישראלית" במקום. היות ובשנת 1886 לא היתה עוד קיימת קהילה כזאת ולא „פרזס" של קהילה, טעה האינפורמטור שלנו, אם גם היה לו זכרון טוב, ביחס לשם התפקיד של ד"ר בוימפלד או ביחס לשנה שבה מלא תפקידו.

יש לנו ידיעות על ועד הקהילה ועל ראש הקהילה בערך משנת 1893. הגאון ר' יצחק שמלקיס עמד אז לעזוב את פשמישל, כדי לעלות על כסא הרבנות בלבוב, והמליץ בפני קהילת פשמישל על הזמנת בית דין רבני מעיר אחרת לשם הכרעה מחייבת ב„מלחמת החזנים" דאז (בין סטרוקי הצעיר ובין שכטר ואוהדיהם שנאבקו קשות על מקום החזן בשול הישנה) (2). ועד הקהילה, שבראשו עמד אז חיים וולף, אחד השותפים העיקריים של הפרופינציה ועשיר מופלג, הסכים להצעה זו. אוהדי החזן שכטר עם משה שיינבך בראשם לא ראו זאת בעין טובה, (3) בחשדם את הגאון באהדה לצד שכנגד.

---

(1) ר' לוחות „האוניה" לשנים 1907/8 — 1913/14, וינה.

(2) ר' מאמר „בתי תפילה" ובפרט את הפרק „השול הישנה" ו„השול החדשה".

(3) פרטים אלה קיבלנו מפי מר יעקב הרפודר, הגר בת"א.

שמו של משה שיינבך מופיע כאן בראשונה בקורות שלטון הקהילה והוא עתיד להיות כמעט במשך חצי יובל שנים השם המרכזי בקשר לקהילה. כבר אז היה מ. שיינבך חבר ועד הקהילה וראש „השכטריינים". מוצאו היה מכפר בז'ז'בה בנפת דוברומיל, לא רחוק מפשמישל, והוא היגר לעיר עם הזרם הכללי של מחפשי פרנסה, שהיתה מצויה בעיר בעקבות הפיכתה למרכז צבאי. האיש התפרנס בתחילה משני מקורות: עגלונות, הובלת חומרים והנהלת בית תבשיל עממי (ע"י אשתו). מכיון שזנח את „הפרנסות" האלה, היו מתנגדיו לעליתו בשלטון מזכירים לו, לעתים קרובות, את מקור פרנסתו הראשון וטענו, כי בשעת בואו לפשמישל לא ידע אפילו לחתום את שמו באותיות לטיניות, וידיעותיו, מה„חדר", היו כמעט אפסיות. כן הוסיפו לטעון, כי לא הרחיב בפשמישל בהרבה את ידיעותיו, שרכשן בכפר. ואכן לא צדקו מתנגדיו, כי האיש היה לא רק פיקח, אלא ידע גם ללמוד הרבה מהנסיון בחיים, אם גם לא הירבה לקרוא בספרים, אחרי שלמד לקרוא. במיוחד רכש ידיעות רבות בתפקידים „השלטוניים" שמילא אותם, ולא רק בשול שלו ובקהילה אלא גם בעיריה ובמוסדותיה וב„בנק הישן", שעל הנהלתו היתה לו השפעה רבה *.

מכל מקום הצליח שיינבך, כפי הנראה, בשתי פרנסותיו הראשונות. הצלחה זו אפשרה לו להחליפן באחרות, יותר מכובדות, להתלבש בצורה נאה ולנהל בית בהתאם למעמדו החדש וגם לחנך שנים מבניו לעורכי דין והשלישי — לרוקח. הוא נכנס לועד הקהילה, למועצת העיריה וכאסֶסוֹר למגיסטרט. האיש למד גם יפה דרכי התנהגות במגע עם אנשי השכלה בכלל ועם אנשי השלטון בפרט.

מ. ש. היה בעל אופי חזק ובעל יצרים, ביחוד שלט בו יצר השלטון. מתנגדיו התריעו נגדו בפרסומים מודפסים, כי אנשי מנגנון התעמולה שלו, בשעת הבחירות היו מצביעים במקום נפטרים ונעדרים מהעיר ולא ידוע על תביעות משפטיות בגלל עלבון שנגרם על ידי האשמות כאלו. אבל גם מתנגדיו המדיניים הלכו, בשעת הבחירות בדרכים כאלה. הדבר אמנם אינו מטהר את הדרכים האלה, אבל הוא מעיד על כך, כי היה זה „מנהג המדינה" של הזמן, מנהג קלוקל ובלתי מוסרי.

כשבשנת 1894 נוסדה אגודת „ציון" ונצטרפו אליה בזמן קצר שלש מאות עד ארבע מאות חברים, היה גם מ. ש. בתוכם. אבל כשהתברר אחרי שנים אחדות, כי שלטונות הארץ אינם רואים בעין יפה את התחיה של ההכרה היהודית הלאומית, נעשה מ. ש. ל„פולני מבטן ומלידה". אבל האם אפשר לדרוש מאיש, שקיבל חינוך מסורתי מינימלי וגם לא למד בבית ספר כללי, נאמנות מיוחדת לעמו, אם באותה התקופה ידעו יפה ברוב חלקי גליציה יהודים בעלי חינוך מסורתי קפדני, ולפעמים גם בעלי השכלה חילונית, לשחק את משחק „הפולניות" ולבגוד בכבוד עמם ובאינטרס שלו. היתה זו אז ירידה מוסרית כללית.

כזה היה האיש וכך פעל ואין להשתומם שהודות לשכלו ולכשרונותיו עלה בידו — זמן קצר אחרי מפלתו במלחמת החזונים — להיעשות בעל דעה מכריעה בעיר. על פיו נקבע — מי יבחר ומי לא יבחר לועד הקהילה ולמועצת העיריה, מי ייעשה ראש הועד ומי יחלום על כך לנצח. גם מועמדים לפרלמנט, אפילו בתקופה של זכות בחירה כללית וסודית, ומכל שכן לפניה, הבינו שעליהם למסור את ניהול הפעולות למ.ש., אם אמנם רצו בסיכויים כל שהם להצלחה.

מ. ש. בפקחותו כי רבה, היה מוותר על תואר „נשיא הקהילה" והעדיף את השליטה למעשה, בהשאירו את הראשות למראית עין לאחרים. מצב זה לא נשתנה, ומ. ש. ידע לשמור לעצמו את השליטה בועד הקהילה גם בתקופת זכות בחירה כללית לפרלמנט, אמנם בהסתמכו על מספר הבוחרים הקטן לקהילה. הוא היה שולח לקהילה בעיקר אנשים עשירים או לפחות אמידים, מבין

* ר' הערה (2) בעמוד הקודם.

אנשי מקצועות חופשיים אלה שהשתכרו יפה, ומבין היהודים המסורתיים, בעיקר למדנים וגם מנהיגים חסידים ואפילו ציונים וסוציאליסטים, „שקטים" כמובן, בתנאי שישמרו על יוקרתו ועל שליטתו בקהילה, שמטרתה העיקרית היתה לשמור על שלטונו בעיריה ובעיר. בעשר שנות חייו האחרונות מצא מ. ש. בעו"ד ותיק אחד, את היו"ר של ועד הקהילה שפעל לפי הקוים שלו.

ליהודי פשמישל, שהכירו את העיר בתקופה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, רצוי להזכיר את הרכב ועד הקהילה, החל משנת 1907, כדי לראות, על מי שלט האיש ומי הרכין לפניו את ראשו: הועד המצומצם: עורכי הדין גולדפרב והאאס, מהנדס ריניגר, מלך גינס, משה הירט, ליאו לנגבנק וארנולד רבינוביץ. יתר חברי הועד: אברדם, ליאו אשכנזי, יוסף איזק, שלום בוימוולד, מנחם ברודהים, לייב בומבך, שמעון גוטפריד, לייזר גרוסמן, ארקו דוד, מ. ל. דיאמנד, ברוך הנר, עו"ד ברטולד הרציג, יעקב הירשפלד, נפתלי ויקלר, אהרון לנדוי, דוד לונטל, יהושע מיזס, שמואל קנולר וליאו שורצטל. אופייני הדבר שברשימה הנ"ל חסרים בעלי מלאכה.

המנגנון המשרדי של הקהילה היה עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה מצומצם. תקציבה היה צנוע והגיע בשנת 1907/8, ל־112,000 כתר בערך, בשנת 1913/4 ל־140,000 כתר, סכומים פעוטים בהשוואה עם מספר משלמי המסים ועם מצבם הכלכלי הטוב למדי של חלק חשוב מתושבי העיר היהודים. אך יש לציין, כי רוב מוסדות הקהילה או אלה התלויים בה, היו מתקיימים על הכנסותיהם או אף הגיעו לעודף הכנסות. עם מוסדות כאלה נמנו בתי התפילה ובית המטבחיים מזה, ובית המרחץ ובית הקברות, לרבות חברה קדישא, מזה. הוצאות בתי הדין הרבניים לא היו גבוהות, כי הקהילה שילמה לחבריהם משכורות צנועות בהתחשב בעובדה, שהיו מקבלים דמי פסיקה ודמי רח"ש מהמעונינים בשרותי בתי הדין וחבריהם. בית החולים ובית הזקנים נוסדו ע"י קרנות (פונדציות) של שני עשירים מופלגים (הירטים), שתמכו בהם גם אחרי גמר בנייתם, מלבד התשלומים שהיו מקבלים בעד השרותים הניתנים במוסדות אלה. התמיכה בבתי הספר היהודיים לא היתה גבוהה, וזה מטעם פשוט: מספרם היה זעום ורמתם הלימודית נמוכה (שני בתי „תלמוד תורה"). נשארו „אגודת שתי האגורות" ו„המטבח לעם" הזקוקים לתמיכה מהקהילה. חברות סעד אחרות היו מקבלות תמיכות זעומות. טרם היו קיימים בימים ההם בתי הספר היהודיים הכלליים (עממיים וגמנסיה), בית היתומים, הבורסה לשוליות, בית ספר מקצועי לנערות ומפעל התמיכה באקדמאים, שנוסדו אחרי מלחמת העולם הראשונה.

למעשה לא נשאר כל תפקיד בידי הקהילה ולא היו בה גם מאבקים מפלגתיים, ואם פעם נתעורר ויכוח כלשהו, חשב לו ש.: „יקומו הנערים וישחקו". ש. גילה עוז רוח והרגשת חובה כלפי בני קהילתו, כשלא הצטרף עם התקרבות הרוסים בשנת 1914 לעיר לגל הבורחים מערבה ונשאר כסגן יו"ר הקהילה — בדומה לרב שמלקיש — במקום, כאחראי לגורל קהילתו. עבר עליו ועל כל בני קהילתו סבל רב וסיכון בשעת המצור ועוד יותר לאחר כיבוש העיר ע"י הרוסים. יזכר לטובה על יחסו זה לקהילה.

מ. ש. מת כנראה בשנת תרע"ז (1917) או שנה לפני כן אחרי שובו מלבוב לשם גרשוהו הרוסים.

ד. נ.

יהודי פשמישל והעיריה (1868—1918)

פשמישל נכללה, לפי החוק הארצי משנת 1889, בין 30 הערים הגדולות בגליציה (פרט ללבוב וקראקוב), שבהן הנהלת העיריה, המגיסטרט, מנתה 6 חברים: ראש העיריה, סגנו וארבעה חברי הנהלה, אסֶסוֹרים, שנבחרו ע"י מועצת העיריה. מספר חברי מועצת העיריה נקבע ל־36 חברים

ו־18 ממלאי מקום. הבחירות למועצה התנהלו בשלוש קוריות, שכל אחת מהן בחרה ב־12 חברי המועצה, למרות שמספר בעלי זכות בחירה בכל קוריה היה שונה. הקוריה הראשונה היתה מורכבת מאנשי הכהונה, מבעלי מקצועות חפשיים, מפקידים ממשלתיים ומפקידי מוסדות ציבוריים. הרכב זה הבטיח מראש בחירת 12 חברים נוצריים. לעומת זאת היו בשתי הקוריות הנותרות, שנקבעו לפי גובה המס ששילם בעל זכות הבחירה, רוב הבוחרים — יהודים. למעשה יכלו איפוא, היהודים כמעט בכל הערים בגליציה להשיג רוב במועצות, אולם לשם מניעת הסתה אנטי־יהודית, שהיהודים משתלטים על הערים „הנוצריות", באו הצדדים כמעט בכל ערי גליציה לידי הסכם של פשרה. מתוך 36 חברי המועצות העירוניות ו־18 ממלאי מקום, הובטחה מחצית המקומות במועצות ליהודים, ושני מקומות בהנהלת העיריה, במגיסטרט. כך היה גם בעירית פשמישל בתקופה זו; ההסדר הזה קוים עד גמר השלטון האוסטרי בשנת 1918.

החברים היהודים הראשונים בהנהלת העיריה, האסֶסוֹרים, היו, כנראה, ד"ר וילהלם רוזנבך והצלם ברוך הנר. ד"ר רוזנבך, יליד ירוֹסלב, היה עורך דין ומשפטן מובהק, מומחה במשפט המינהלי ובעל כשרונות גדולים. נבחר למועצת העיר בשנת 1885/6 ופעל בה כשלושים שנה כמרצה על התקציב העירוני וכאסֶסוֹר. במשך הרבה שנים כיהן גם כסגן דיקן של לשכת עורכי הדין בפשמישל. יהודי נאמן, שבנעוריו ינק ממקורות היהדות. מת בשנת 1922 בגיל 82 שנה.

האסֶסוֹר השני ברוך הנר, יליד וִיֶלקי אוצ'י, למד בנעוריו בישיבה, אולם כבר בגיל צעיר התחיל ללמוד לא רק את הלימודים החילוניים אלא התמסר לאומנות הצילום, שנוצרה בימים ההם, ולגרפיקה והגיע לדרגה אומנותית גבוהה. עבודותיו זכו בפרסים גם בתערוכות הצילום בחוץ לארץ והוא קיבל את התואר „צלם החצר הקיסרי המלכותי". לעיריה נבחר בשנת 1890.

פרט לעבודתו בהנהלת העיריה מילא תפקידים ציבוריים אחרים, בין היתר, תפקיד של מנהל קופת החסכון העירונית ושל מנהל קופת חולים. בגלל יושרו ושנאת הבצע, נהנה מהוקרה של רבים מתושבי העיר. מת בשנת 1926 בגיל 85 שנה.

עם עלייתה של השפעת משה שיינבך, עסקן מטיפוס של מושל הכל יכול, הוחלף ברוך הנר בהנהלת העיר ע"י ר' משה שיינבך ששימש אחרי כן שנים רבות כחבר המגיסטרט. אם כי לנציגות היהודית בעיריה היתה עמדה חשובה והשפעה על ניהול הענינים שהיו בסמכותה, כגון פיקוח על בניה, שמירה על הבריאות, פיקוח על השווקים ועל הרוכלות, החזקת בתי ספר עממיים, מועט היה מספר הפקידים היהודיים בעיריה ובמוסדותיה. בין הפקידים נמנו הרופא העירוני ד"ר מנהיים, בראונשטין (במחלקת הבניה), ליאון אקסר, ראש משפחה ידועה בעיר (קופאי) ורב סמל במשטרה העירונית ולדמן. בקופת החיסכון העירונית עבדה פקידה יהודית אחת, גב' הנר. אין לנו ידיעות, באיזו מידה תמכה העיריה בתקופה זאת במוסדות יהודיים ציבוריים. ידוע רק, כי העיריה הושיטה עזרה כספית ניכרת בהקמת בית הכנסת החדש ברחוב סלובצקי, אבל הפעם היה זה תשלום מס קואליציוני למשה שיינבך בעד הקולות היהודיים משנת 1907. עם הגברת כוחו של ד"ר ליברמן והסוציאליסטים בעיר, נעשה נסיון לערער את הקואליציה, שהיתה קיימת בעיריה ואשר היתה בעלת אופי ריאקציוני של אומרי־הן, ולמטרה זו הוקמה קואליציה נגדית. אולם רק מספר שנים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה הצליחה הקואליציה הנגדית להעביר בבחירות לעיריה מספר מוגבל של מועמדים למועצת העיריה וביניהם שני יהודים, את העו"ד אדולף מסטר ואת הקבלן הידוע שמשון ברנשטין. שניהם, כמו רוב היהודים בעיר בתקופה ההיא היו מתומכיו של ד"ר ליברמן. אחרי המלחמה נמנה שמשון ברנשטין בין הפעילים במחנה הלאומי הציוני. בתקופת המלחמה 1914/18 פסקה הפעילות האוטונומית של העיריה והיא התנהלה על ידי קומיסרים ממונים מטעם הממשלה.

ד. נ.

חיי הכלכלה של פשמישל בראשית המאה העשרים (*)

א. המסחר הסיטוני בכמה סוגי סחורות התנהל בהקף ארצי. בראש ובראשונה המסחר בחומרי ברזל, במכשירי ברזל ובצורכי מזון ומכולת עיקריים. במסחר בברזל עסקו המשפחות בוכבנד, לנגזם וויקלר, במזון — ארבעת האחים גנז על הסתעפויותיהם (בוימבלד, טורנהיים, מיזס, מאירס־דורף, שרף, אסטל) ואילו טויבה אינטרטר, טוכמן וניסן סחר עסקו בסוגים מיוחדים של מכולת, יעקב הירשפלד ומשה קלנג — בקמח. סוחרי התבואות היו טוחנים את התבואות שקנו לקמח בטחנות הקטנות מזו של פרנקל. סוחרי מצרכים אלה היו מגיעים בממכר סחורותיהם עד לסטרי במזרח ועד לז׳שוב במערב, וסיטונאי הברזל אפילו סיפקו את סחורתם בכל גליציה כולה. הוא הדין לגבי המסחר הסיטונאי של ראובן נכט בצרכים הדרושים למדי הצבא. גדול היה גם היקפו של המסחר בשלחים, כתוצרת גלמית לשם יצוא למערב אוסטריה. בהקשר זה ראוי להזכיר את הקונצרנים של המשפחות מילטאו וקופפר, שהיו להם חוזי קניה כוללים עם הצבא והרבה מחסני ייבוש בעיר ובסביבתה, והיו גם קונים שלחים בכפרים במחוז ז׳שוב. מלבדם היה גם הספק הגדול של בהמות בשביל הצבא, אנטמן, מרכז ושולח שלחים מערבה. סיטונאים גדולים של עץ בניה היו הפירמות בלך, גוליגר, נגל, משה כ״ץ, קרנר ובניו, שהיו גם ספקי הצבא, בהיקף גדול יותר משטחה של גליציה. בית הדפוס והוצאת הספרים פרוינד (קודם לכן אמקרויט ופרוינד) היה מהספקים הסיטונאים הגדולים בגליציה של סידורים, מחזורים, תחינות וספרי קודש אחרים, שהיו מגיעים לכל פינות העולם. והוא היה גם המו״ל של הספרים האלה, שהודפסו בפשמישל בבית הדפוס קנאָלר. מסחר סיטונאי במטפחות גדולות לנשים שהקיף את השטח עד ז׳שוב היה בידי בית מסחר דורנבוש.

ב. פשמישל היתה מרכזן של סוכנויות גדולות לתחומים נרחבים של מפעלים גדולים. יש להזכיר כאן, בין היתר, את הפירמה קלגסבלד והוניגוקס (מכונות חקלאיות ומכונות תפירה, שנמכרו בכל גליציה כולה); אשכנזי את מינץ, סוכנות ארצית של הפירמה ההונגרית הגדולה „רימה מורני״, (תוצרת ברזל); שלמה אשכנזי, סוכנות של טחנות קמח גדולות בהונגריה; ארנולד רבינוביץ, הסוכן הארצי של חב׳ הביטוח „אנקֶר״; פויאר, סוכן של חב׳ ביטוח גדולה אחרת מחו״ל.

ג. במסחר הקמעוני עסקו הסוחרים החשובים: לחפצי אופנה לגברים ולגברות — רייף, לחפצי זהב יקרים — לבנטל, למוצרי חרסינה מובחרת — רוזנברג, לחפצי אופנה מובחרים לגברים — דוד שטרנג, לפרוות — ברל ברודהיים וברנפלד, לחפצי סידקית — בנציון רוזנצוויג, גב׳ הלפרן ומרכוס דולדיג. זה עסק גם במסחר בסנֻדרים עממיים. סוחרי סידקית אלה עסקו גם במסחר סיטונאי בממדים גדולים. ותיק סוחרי הסידקית בפשמישל היה ר׳ הירשלי שפרלינג, שהיה, לפי שסופר, עוד נוסע בעגלה לוינה לשם רכישת סחורות (לפני שנת 1859). חנות של רהיטים מובחרים היתה בידי קלמן גוטליב. בפשמישל היו חנויות רבות של קונפקציה זולה לבגדי גברים; אחדים מבעליהן התעשרו. חנויות למעדנים המיועדות בעיקר לקציני הצבא היו בולטות ברחובות העיר (שניים של האוכסמברגים, של בוכבנד וכו׳).

---

* נכתב לפי אינפורמציה שנמסרה ע״י ה״ה משה אינטרטר, ד״ר י. זוהן, חנן טראו ואשתו, דוד נכט, ד״ר ליאו פרים, יעקב קרנר.

ד. תעשיה. המפעל התעשיתי החשוב ביותר במקום היתה טחנת הקיטור לקמח של פרנקל ושות׳ שנוסדה בשנת 1866 והיתה כבר בשנת 1883 בת תשע אבני ריחיים ומכונת קיטור בת 60 כ״ס. לפי אינפורמציה, שקיבלנו בענין זה מיעקב קרנר ז״ל, טחנה טחנה זו בתקופה אחרי המלחמה הראשונה 10 — 12 קרונות קמח ליום והיתה בזמנה טחנת הקמח הגדולה בגליציה. עבדו בה 50 — 60 פועלים נוצריים והיו עסוקים בה כ־11 פקידים יהודים, מהם שימש כמנהל כללי בזמנו מסטר, אביהם של עורכי הדין מסטר והשופט מסטר, והחל מסוף המאה ה־19 — דוד לבנטל. פרנקל האב, שיסד את המפעל, היה עו״ד ממוצא לבובי, בנו אלפרד היה אחריו בעל הטחנה היחידי, אחרי שרכש, בהדרגה, את חלקיהם של השותפים. בשנים האחרונות, שלפני המלחמה האחרונה, הוקמה ע״י משפחת נוסבוים טחנת קמח יותר קטנה, בעלת מכונות חשמל חדישות, שעבדה ביעילות ולא שבתה, כנראה, מחוסר עבודה. גם בזסניה עבדה טחנת קמח קטנה. בתקופת אוסטריה גרו בפשמישל בעלי מנסרות לעץ שנמצאו בסביבה, בפרט בניזינקוביצה — של שטומר, באוסטשיקי — של אנגל את הוטרר. אך עם כל ערכה של תעשיה זו היא לא הגיעה מעולם לממדים ארציים, כפי שהיתה תעשיה זו בסטניסלבוב. מבין תעשיות אחרות בפשמישל וסביבתה יש להזכיר את בתי הייצור של לבנים שרופות, בפרט של פרוידנהיים, טייך וגב׳ מיזס, ואת בית החרושת לצורכי הלבשה מקאוטשוק (בפרט צוארונים), שהשתייך לפירמה ליבר ושות׳, ואשר בו עבדו כ־50 פועלים יהודיים. בכמה בתי חרושת לקרטונז׳ (אריזה), בבתי חרושת לפיות (הילזן) לסיגריות ובבית חרושת לפקקי שעם של אליעזר קרטגנר עבדו פועלים או פועלות יהודיים, בכמה מהם במספר העולה על עשרה אנשים.

ה. רבים היו בפשמישל ספקים צבאיים, מהם שהתעשרו מאד. נזכיר את אליהו הירט (שבנה בכספו את בית החולים היהודי החדש), משה הירט (שהקים בכספו את מושב הזקנים והחזיק את המנין הפופולרי בכיכר „על יד השער״), שפיגל (הספקת מזון לבתי חולים צבאיים), דוד גוליגר ובריש קרנר (צרכי עץ לבנין), ספקי בשר שונים וכו׳. משפחת קרנר עסקה בהספקת עץ תדהר לצבא עד לקלוסטרנויבורג שליד וינה ובכל גליציה. הם היו, אגב, גם ספקי עץ אילה (בוק) לבתי חרושת טונט בוינה. — ספק צבעים לצבא היה ברוך זלץ.

ו. קבלנים צבאיים גדולים לבניה היו שמשון ברנשטיין, ווגנר והמהנדס רייניגר מבין היהודים — ומבין הנוצרים, הפירמה הולישר והבליטשק (שהובאה ע״י הצבא לפשמישל). שמשון ברנשטיין, בעל השכלה כללית ויהודית רחבה, היה בעל נסיון יוצא מהכלל, בנה בשביל הצבא בשטח של שלוש מפקדות חיל הגליציאיות, החל מבוקובינה וגומר בשלזיה. מהנדס רייניגר, שבא לפשמישל ממורביה, היה ממונה, נוסף על הקמת בנינים צבאיים בפשמישל וסביבתה, גם על שיפוץ פריודי של בנינים אלה. — ווגנר הביא בזמנו לפשמישל שיטות חדשות בבניה בבטון.

ז. בתי אירוח. הסטטיסטיקה המקצועית מראה בשני המרשמים האחרונים של התקופה עליה חשובה במקצועות האירוח במספרים מוחלטים ובאחוזים הממוצעים (כ־6.7%). באות בחשבון: מסעדות, בתי תבשיל, „מחלבות״ (שהן היו למעשה בתי אוכל צמחוניים, אהובים מאד על החיילים והסמלים), בתי קפה, בתי בירה, בתי מלון, חדרים להשכרה. במיוחד היו משגשגים בתי קפה, מהם מפוארים, שדומים להם לא היו בגליציה אלא בלבוב ובקרקוב, וכן „המחלבות״.

ח. בעלי מלאכה רבים באו לפשמישל מכל פינות גליציה בפרט ממקצועות הבניה, ביניהם בעלי רמה מקצועית גבוהה, כגון צייר השלטים והצבע הידוע, פרים, שהועסק הרבה ע״י הצבא בעבודות שיפוץ ובעבודות חדשות וגם ביצע את העבודות האומנותיות בשביל התושבים, או הצורפים־האומנים, שביניהם ראויים לציון ארמהויז — ולפלינג, שליסלברג ובניו, או הפחחים, יוצרי הקשוטים לכרכובי הבתים, או יצרני הדלתיות לתנורים של בתי האצולה. (הידוע ביותר

בזמנו היה יהודה ארליך), או יצרני האינקרוסטציות המיוחדות לרהיטים, או תופרי „הרברנדות" (גלימות) לכמורה, כגון: לייב פסטרנק ואחרי כן לייב פילרסדורף. גם הפרוונים הפשמישלאים היו בעלי מלאכה מעולים.

ט. כספים: בדיעבד מתברר, שבתקופה שאנחנו מטפלים בה, רב היה מספר העשירים בפשמישל — כמובן, בקנה מידה גליצאי, וביחס לאוכלוסיה הכללית העניה. היו ביניהם עשירים רבים, שבחלקם חיו רק על הכנסות כספיהם בלבד, ובחלקם היו גם סוחרים, קבלנים, תעשינים, ספקים וכו׳. כהוכחה לכך תשמש ההערכה, שנעשתה בזמנה ע״י מר הירש אינטרטר שנחשב כמומחה בשאלה זו, ואשר היה בתקופה ההיא „חשטר" חשוב (מתווך בין לווי כספים ומלויהם הפרטיים) וידע מנסיונו הממושך את מצבו הכלכלי של כל יהודי ויהודי. לדברי משה אינטרטר, אחיו של הירש, עברו פעם שניהם על רשימת האנשים שנחשבו כבעלי רכוש בנכסים ובמזומנים. בהערכתו הזהירה של רכושם, הגיע אחיו לסכום כולל של 50,000,000 כתר (היינו לפי השער בתקופה ההיא ליותר מ־10,000,000 דולר). קשה להעריך איזה חלק מרכוש היהודים ניתן לגיוס לשם הלוואות פרטיות. פעלו תמיד בעיר כמה „חשטרים", כמו כן היו תמיד יהודים שמתן הלוואות כספיות היה מקצועם.

י. מוסדות בנקאיים יהודיים. היו כמה בנקאים יהודים חשובים. בראש וראשונה — המוסד הבנקאי של אשכנזי ומינץ, של ליאופולד זיסויין (אחרי כן מנהל וכנראה גם שותף של סניף ה„וינר בנק־פריין") ושל יעקב אהרליך. מלבדם פעלו כבנקים 12 קואופרטיבים לאשראי, שנמצאו בידי יהודים. הותיק מהם היה „הבנק הישן", שמנהלו הראשון היה בזמנו אביו של פרופ׳ שור. השפעה מכריעה על הבנק הזה קיבל משה שיינבך, דבר שעזר לו גם בשליטתו הפוליטית על חלק מתושביה היהודיים. אחרי כן נוסד הבנק „ז׳ירו", שנתקל בשנים האחרונות של התקופה ההיא בקשיים שלא התגבר עליהם. מבין היתר יש להזכיר את „הספודקי־בנק" (של אנשי בית המדרש הגדול עם ר׳ יעקוב הירשפלד ויעקב סחר בראש), ה„הוסקובר בנק" (נוסבוים, אהרנפרוינד, אברהם רבהן), הבנק של ויקלר וזילברפלד, הבנק של משפחות תאומים, הבנק של הירש שטיינר, הבנק מיסודו של ביליג (ואחיו מברלין), „„קסה פקטורובה" (מיסודם של חוגי סוחרים ועו״ד). הרבית במוסדות אלה, לרבות התשלומים הצדדיים, לא תמיד היתה נמוכה. מלבד מוסדות אלה היו כמה עשירים יהודים „צנזורים" בבנק האוסטרו־הונגרי שה„ז׳ירו" שלהם (הערבות) על שטרות, במסגרת האשראי שלהם בבנק הזה, היה מבטיח אשראי למגישי שטרות לבנק הממלכתי ברבית נמוכה יחסית. גם קופת החסכון העירונית היתה מבטיחה הלוואות מספר לצורכי היהודים. הוא הדין לגבי הבנק האפוטקאי הגליצאי.

י״א. הפרופינטורים של פשמישל, פרוידנהיים, וולף, רייזנר והרציג, החזיקו את הפרופינציה המקומית, פרט לשנים האחרונות לקיומו של מפעל זה. היה זה העסק החשוב ביותר מסוג זה בכל הארץ בגלל הצבא הרב בעיר ובסביבתה, והיה לעמוד התווך של הכלכלה היהודית בעיר. הועסק מנגנון גדול של עובדים, שרק בין „הרויזורים" על גבולות העיר היה מורכב גם מלא־יהודים; מספר גדול של מוזגנים יהודים פעל בכל פינות העיר. נוסף לכך החזיקו הפרופינטורים של פשמישל בכמה פרופינציות גדולות מחוץ לפשמישל, כגון: סטניסלבוב, ירוסלב, והיו גם בעלי עסקים אחרים גדולים, כמו פריידנהיים — משרפה גדולה של לבנים, וולף והרציג — עסקי ויסות נהרות וכן השתתפו בבנקים ובהקמת בתים.

י״ב. הקמת בנינים. בעלי מקצועות שונים, כגון סוחרים, מלווי כספים, תעשינים ואף עורכי דין מצליחים, היו רגילים לבנות לעצמם בתים, לפעמים גם מפוארים, שכן נמצאו, הודות למספרם הרב של קצינים גבוהים, צרכנים רבים לדירות גדולות, דבר שהשפיע על שכר דירות בינוניות. בנית בתים היותה איפוא לא רק השקעה בטוחה, אלא בחלקה גם משתלמת יפה.

זאת ועוד — יש לראות בבנית בתים מסוג יותר פשוט ובהקמת דירות לא גדולות, פעולות פיתוח ספקולטיביות במגרשים שבפרברים. בוני בתים כאלה לא התכוונו להחזיקם, אלא למוכרם בריווח, כדי לבנות אחרים במקומם וחוזר חלילה. כך נבנו הרבה בתים ע״י שיפר ברחוב דלוגה (אחרי כן דבורסקיגו), על ידי טייך ברחוב דוברומילסקי (אחרי כן סלובצק׳יגו) ובממדים יותר קטנים בפרבר „ויגודה" ע״י דמפף. שיפר הניח אחריו רכוש גדול, בחלקו בבתים, לשלשת ילדיו־יורשיו, שהספיקו להפסידו, ואילו טייך ודמפף הפסידו את רכושם עוד בחייהם.

י״ג. בעלי אחוזות. בסביבתה הרחבה של פשמישל לא היו אלא יהודים מעטים בין בעלי אחוזות גדולות, כמו כן היו גם חוכרים יהודיים מעטים של אחוזות כאלה. מבין בעלי האחוזות יש להזכיר את ר׳ משה תאומים, (בעל האחוזה טרויטשיצה) שגר בפשמישל והיה היהודי העשיר ביותר בעיר, ואת האחוזות בבעלות יהודית בולסטרשיצה, נקלו ורוקשיצה. עם חוכרי אחוזות גדולות נמנו במיוחד משפחות ברוך, שישבו מדורות בנקלו, ורבים מבניה היו משכילים שמרנים (ר׳ יונה רוזנפלד, המשכיל שומר המסורת, שנרדף ע״י החסידים, חינך שם בזמנו את בני הדור הצעיר של המשפחה). כנראה שבסביבת פשמישל — מזמן הפיכתה למרכז צבאי — חדלה החקלאות באחוזות להוות מקור פרנסה מושך, דבר המאשר את ההנחה, שבעיר היו אפשרויות יותר גדולות להשקעות כספים. לפני המיליטריזציה של הסביבה חי בה החקלאי המפורסם והעשיר הגדול, ר׳ בריש טירק, שנטמן בבית הקברות של העיר והיה ידוע בזמנו ברחבי גליציה כנדבן.

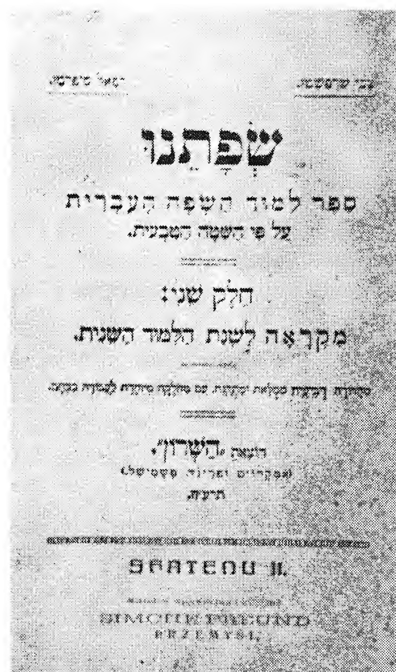
סוף דבר. בסיכומו של הדבר, אין לומר, שהיה קיים בעיר, החל מתקופת המיליטריזציה, מעין גן עדן כלכלי. הוכחה ברורה לכך תשמש העובדה, שגם בשנות השמונים והתשעים של המאה הקודמת, גדל זרם הגירה לוינה, לגרמניה ולארה״ב. בארה״ב היו עדיין התנאים למהגרים קשים ביותר. ה„שופים" מצצו את דמם של העובדים בעבודה קשה וה„פדלרים" לא עשו חיל במקצועם העלוב. עוד בשנת 1889 נוסדה בניו־יורק האגודה הראשונה של פשמישלאים לשם עזרה הדדית למקרי מחלות ואחריה נוסדו אגודות נוספות.

היו כנראה עוד אנשים נוספים בפשמישל, שעל אף האפשרויות שתוארו, לא מצאו את לחמם בה, אם גם היו מוכנים לעבוד עבודה קשה ולהסתפק במועט. לא נוצר אמנם בעיר פרולטריון יהודי קבוע, כדוגמת קולומיה, ופועלי בתי המלאכה הקיימים השתדלו להגיע למעמדם של „מייסטרים" בעזרת מימון בתי המלאכה משלהם מכספי הלוואות או נדוניות. אבל היו כנראה גם כאלה שחיפשו דרכים אחרות, בכדי להגיע למצב איתן יותר. בפשמישל היו אולי התנאים פחות גרועים מאשר במרכזים יהודיים אחרים בגליציה, שבהם היה אחוז היהודים גדול מאשר בפשמישל.

ד. נ. בתי דפוס עבריים בפשמישל

1) אם גם קשה להאמין, אך עובדה היא, כי הדפוס העברי הראשון בפשמישל נוסד אך מקץ שנת תרכ״ט (1868), כפי שמוסר זאת ר׳ חיים דב פרידברג בספרו „תולדות הדפוס העברי בפולניה", עמ׳ 164, שהופיע, מושלם ומתוקן, ע״י מר ברוך פרידברג, בשנת תש״י (1950) בתל־אביב. תחילה היה זה סניף בלבד של בית הדפוס של ר׳ דב בריש לוריא, שהחזיק בתי דפוס בלבוב ובז׳ולקיה. התחילו בהדפסת הספר „שירי תפארת" של נפתלי הרץ ויזל בהוצאה חדשה. עוד טרם נגמרה הדפסת הספר הזה, צורף אחרי שנה לשותפות ר׳ חיים אהרן ז׳ופניק. עבדו אז בבית הדפוס שני סַדָרים וההגהה היתה בידי הסופר המשכיל הפשמישלאי ר׳ נפתלי וויניג. אבל כעבור זמן מועט נתפרדה החבילה, ומר ז׳ופניק יסד בית סידור משלו ואת ההדפסה היה מבצע, החל משנת תרל״א (1871), בבית הדפוס של הקיפוטלה היוונית־קתולית בפשמישל. בשנת תרל״ג (כ־1873) הצטרף לשותפות ר׳ חיים קנאללר (סופר תורני וחסיד צנז ידוע). בשנת תרמ״ח (1888) הצטרף

כשותף שלישי מר המרשמידט, אביו של העו״ד המרשמידט, ובמקומו נכנס, אחרי 10 שנים (תרנ״ח), מר וואלף. בשנת תר״ע (1910) עברה השותפות לידי ר׳ חיים קנאללר ובנו. ר׳ חיים קנאללר מת בתום מלחמת העולם הראשונה והדפוס עבר לידיו של בנו בלבד, שהעבירו, לרגל עליתו ארצה בשנות השלושים, לידי חתנו שמעון מיזס, שהתכונן גם הוא לעלות אחרי חותנו, אבל לא הספיק לעלות וניספה יחד עם בני משפחתו בשואה. מן הראוי להוסיף, כי עשרות שנים לפני כן קיבלו השותפים את בית הדפוס של הקפיטולה היונית־קתולית לניהולם (לא ידוע, אם כבעלים או כחוכרים) וכך הפך לבית דפוס מעורב עברי־לועזי. לרגל שותפות זו הדפיס בית הדפוס הזה ספרים תורניים, ספרי חסידות וגם את כל ההוצאות הרבות של הוצאת הספרים הפשמישלאית, אמקרויט ופרוינד (קודם אטיל אמקרויט). היתה זאת אחת ההוצאות הגדולות של ספרי תפילה, מחזורים, תחינות וספרות דתית אחרת בגליציה, עם הפצה כמעט בכל ארצות העולם. נוסף לכך, הודפסו בו טפסים שונים לתצרוכת הכמורה היונית־קתולית וגם טפסים לתעודות לידה של יהודים, הזמנות לחתונות וגם מודעות באותיות עבריות ולועזיות. המגיה, בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה, היה ר׳ צבי הירש ב״ר יצחק (הידוע בעיר בשם הירשלי ר׳ יצחק׳ס), שכאילו חיבר ספר על תולדות פשמישל שלא זכה להדפסה ואבד בימי המלחמה.

שְׂפָתֵנוּ
ספר למוד השפה העברית
על פי השטה הטבעית.
חלק שני:
מקראה לשנת הלמוד השנית.
SPATENU II.
SIMCHE FREUND
PRZEMYSL.

2) לפי ספרו הנ״ל של פרידברג היה קיים בפשמישל, לפני מלחמת העולם השניה, גם בית דפוס עברי בשם „יתומי פרוינד״. הכוונה כנראה להוצאת הספרים פרוינד. אבל ליורשו של פרוינד, ר׳ אהרון פרוינד היושב בישראל, לא ידוע דבר על כך. יתכן שגלופות הספרים, שנדפסו בבית דפוס קנאללר ע״י המו״ל פרוינד, נרכשו מקנאללר על־ידי משפחת פרוינד, אבל הם לא הגיעו לסידור הדפסה עצמית.

3) היה קיים בפשמישל גם בית דפוס, שהיה מיועד בעיקר לשפות לועזיות, ובעליו היה שוורץ, בעל בית מסחר לספרי לימוד, אחר כך השותפות „שוורץ ורובינסון״. בית דפוס זה עסק במיוחד בהדפסה לועזית. בעברית הודפסו בו אך מודעות ודברי דפוס בשביל המסחר בלבד.

על ר׳ חיים קנולר, שהוזכר לעיל כשותפו הקבוע במשך עשרות בשנים של בית הדפוס הנ״ל, ידועים עוד פרטים אישיים נוספים. הוא היה אחיו הבכור של ר׳ שמואל קנולר והתרכז כולו בספרות התורנית, בלימודה לשם שמים ולה־פצתה, וכן בעריכת ספרים על נושאים תורניים. בחייו נהג קנולר ביושר ובטוהר מידות. התיחס אל העובדים במפעלו בהגינות ובכבוד. בהקשר זה נזכיר, כי על יד קברו השמיע יוסף סטיפי, נוצרי, שעבד פעם במפעלו במשך שנים כמכונאי, ונעשה אחרי כן מדפיס עצמאי חשוב בפשמישל, דברי הספד נרגשים, עובדה המעידה על יחסו של היהודי הדתי הזה אל עובדיו ועל מוסרו הגבוה. ר׳ חיים קנולר שהיה „לומד עם הקהל״ בבתי המדרש בעיר דברי אגדה ודברי תורה, היה ממנהיגי חסידי סנץ בעיר. מבין ספריו ראויים לציון מיוחד „פרי חיים״ ו„דבר יום ביומו״.

פרק שלישי

ד. נ.

תנועות פוליטיות ברחוב היהודי

תולדות התנועה הציונית בפשמישל עד למלחמת העולם הראשונה

לדברי ד״ר נ. מ. גלבר, (1) נוסדה בשנת 1875 בפשמישל ע״י מנחם ברודהיים, מורה דת בבית הספר בעיר, ואביגדור מרמלשטיין, מורה עברי, אגודה בשם „ישוב ארץ־ישראל״, שמטרתה היתה עריכת מגביות לטובת „מזכרת משה״, שהוקמה בימים ההם בלונדון להטבת מצב הישוב על ידי עבודת אדמה. לא ידוע דבר על פעולת חברה כזאת וכן אם נוסדו חברות דומות במקומות אחרים בגליציה. (בקשר עם מאמר של ברודהיים ב„„המגיד״ בשאלה זו). היה זה כנראה נסיון שלא הצליח. בכל אופן אין כל זכר, לפי מיטב ידיעתנו, על אגודה כזאת בעירנו.

אבל נשתמרו זכרונות בעירנו על ייסוד אגודה אחרת בפשמישל, בשם „דורשי תורה ודעת״. גם היא נוסדה בשנות השבעים על ידי חוג משכילי פשמישל, חובבי מסורת, ומטרתה היתה „הפצת השפה והספרות העברית״. ד״ר גלבר מוסר (2), כי יוזמי האגודה היו אייזיק שלתיאל גרבר (בן ירוסלב, שגר אז כנראה בפשמישל) והיינריך מאצנר (אחרי כן תושב ברלין), אחד מחבריה הפעילים, אביגדור מרמלשטיין, והיו״ר הראשון שלה יעקב אהרליך (איש מלא וגדוש תרבות עברית והשכלה כללית, בזמנו מקובל מאד כמרצה בשפה הגרמנית). לנו ידוע כחבר גם יוסף פריי, אביהם של ד״ר נחמן וד״ר מרדכי פריי, עסקנים ציוניים בתל־אביב וקודם לכן בוינה. לפי כתבה מפשמישל מדצמבר 1881 ב„אויצ׳יזנה״, עתון המתבוללים (מס׳ 1/82), נוסדה האגודה הנ״ל בשנת 1877 ופעלה עוד בזמן הופעת הכתבה. כעסקניה נזכרים שם: אהרליך, אורבך, ובוימגרטן, מורה לדת. ברשות האגודה הזאת היתה ספריה יפה ובה ספרים במדעי היהדות בשפה הגרמנית, וכן אולם קריאה. אחרי שנתפרקה בשנות התשעים, עברה הספריה לאגודת „ישורון״ ומכאן לחברת „ציון״.

על אגודת „דורשי תורה ודעת״ אפשר לומר, שמילאה תפקיד חשוב בהכשרת הלבבות של האינטליגנציה המקומית, בעלת השכלה עברית — לקבלת הרעיון הציוני.

רצוי להקדיש קווים אופייניים אחדים לתאור תקופת הציונות, שהיתה בגליציה בעלת היקף רחב, והיה בה משום מנהיגות רעיונית לאומית, החל משנת 1892, ארבע שנים, בערך, לפני הופעת „מדינת היהודים״ של הרצל. בגליציה היא מופיעה בשם מפורש „ציונות״ (ולא „חיבת ציון״) וחבריה בשם „ציונים״ (ולא „חובבי ציון״). תנועה בשם „חיבת ציון״ כמתכונת פעולותיה ברוסיה או אירופה המערבית לא היתה קיימת בגליציה מעולם. אף התנועה (שמרכזה היה בטרנוב), שנוסדה בימי הרצל בסוף המאה ה־19, ורצתה להתמסר להתישבות מעשית, לא הזדהתה עם „חיבת ציון״ שברוסיה. בגלל התנאים המדיניים הקשים היתה ההתעוררות הציונית ברוסיה מוגבלת בפעולתה ולא יכלה להתפתח לתנועה מדינית, כפי שהיה הדבר, בשנות השמונים, בוינה, ואחרי כן גם בברלין. מהתנועה הזאת הסתעפו פלגים גם בגליציה, בבוקובינה וביתר ארצות אוסטריה. בגליציה עצמה שימשה מורשת תנועת ההשכלה והחינוך המסורתי והחסידות — קרקע פוריה

(1) „תולדות התנועה הציונית בגליציה״, עמ׳ 65/67.

(2) שם.

לתנועה עממית רחבה. אחרי תקופת הכנה של 10 שנים לערך ועל יסוד השגים בתחום החינוך הפוליטי מערב־אירופי, התחילה התנועה הזאת בגליציה להתבטא, בשנות התשעים הראשונות, בשורה של שבועונים ודו־שבועונים בפולנית, בעברית וביהודית, שבהם התכוונה לפעול לביסוסו של רעיון התחיה המדינית והתרבותית של האומה. שלמה שילר כתב אז את ספרו, בשפה הפולנית, בשם „הקיום הלאומי של היהודים" (1894) ועוד לפניו נכתבה החוברת „מה צריכה להיות הפרוגרמה של הנוער היהודי". הופיעו על הבמה הציבורית האידיאולוגים הצעירים מלאי מרץ: אהרנפרייס, יהושע טהון, ברוידה, אברהם קורקיס, אדולף שטאנד, גרשון ציפר, דוד מלץ, פלד ועוד.

ר׳ לייביש מנדל לנדאו
Rabbi Leibish Mendel Landau

נתפרסם כתעמלן וכמארגן מודרני (על אף חינוכו הרבני) ר׳ לייבוש מנדיל לנדאו מפשמישל, שנסע מעיר לעיר ומועידה לועידה ונאם לא דרשות, אלא נאומים בעלי תוכן של חינוך לאומי. לסמל של תנועת התחיה הזאת נעשתה „חגיגת המכבים", שביטאה את הרעיונות ואת ההרגשות של צעירי התנועה. זאת לא היתה חגיגת חנוכה המסורתית (שהיתה לה חמימות משפחתית), אלא חג של התרוממות רוח של הנוער, שראה במכבים סמל לעוז רוחה של האומה. הנואם השתדל לעורר את גאותם הלאומית והאנושית של שומעיו ולהשניא עליהם את העבדות שבגולה. בן פשמישל הדגול, אברהם סונה, אמר פעם, שבחג המכבים יצרה לה התנועה הציונית המודר־נית את החגיגה העיקרית שלה. כזאת היתה התנועה הציונית הגליצאית הקדמהרצלאית, שבאה אחר כך לר־כוש את לבבות יהודי גליציה ובפרט של הנוער.

בעקבות התנועה הזאת קמה בפשמישל בשנת 1893 אגודת „ציון", ובתחילת שנת 1894 אגודת „ישורון". הראשונה נרשמה מבחינה חוקית כחברת סניף של אגודת „ציון" שבוינה, מבחינה אידיאולוגית היתה קשורה לתנועה הציונית הגליצאית שמרכזה היה בלבוב. השניה — אגודה לאומית נאמנה לתרבות עברית, ולמעשה — אם לא להלכה — ציונית. באגודת „ציון" פעלו יעקב אהרליך, ר׳ לייבוש מנדל לנדאו, תלמידו של הרב ר׳ יצחק שמלקיש, שידע גם לנאום וגם לנהל שיעורים בשפה העברית; אביגדור מרמלשטיין, מנהל של בית הספר העברי „תקות ישראל" והסוחר שמואל שוועבר. היו"ר הראשון של „ציון", שנבחר בדצמבר 1893 היה ר׳ מרדכי שמעלקיש, אביו של הרב ר׳ גדליה ש. ואחיו של הרב ר׳ יצחק שמלקיש. הלה לא היסס להצטרף, לפני עוזבו את העיר, (1893) לאגודת „ציון", דבר המעיד שבאגודה זו עוד היתה אז אפשרות של חברות לרב מסורתי וגדול כמוהו. וראוי להדגיש שר׳ לייביש מנדל לנדאו, מי שהיה אחרי כן מועמד לכיסא הרבנות בקולומיה ויארוסלב, נבחר אז לסגן יו"ר „ציון". באגודת „ישורון" פעלו בין היתר הרופא ד"ר קוטנה, הסוחר יהושע מיזס, שלמה אוירבך, פקיד גבוה בדואר (תלמיד לשעבר בבית ספרו של יוסף פרל בטרנופול). לאגודה „ציון" היו בשנים הראשונות לקיומה בין 300 — 400 חבר. על כן היתה זאת אגודה עממית למדי בהתחשב במספר של 10,000 יהודים בעיר בימים ההם. אופינית היא העובדה, שמשה שיינבך, שהתחיל בימים ההם לעלות בסולם פעולתו הציבורית בעיר, מצא לנכון להצטרף לחברה זו. האגודה „ישורון", שהיתה בה תנועה חינוכית ערה, רשומה בדו"חות של המרכז הציוני בלבוב כחברה ציונית, אם גם לא היתה כזאת לפי תקנונה.

בעיר היו קיימות איפוא שתי אגודות לאומיות. בהתחשב בתנאי הזמן ובחוסר בכוחות־פעולה הרי זאת הופעה ציבורית־לאומית מענינת. יש לדעת, שבשתי אגודות אלה, בפרט „ישורון",

לא היו עסקנים שידעו להרצות בשפה פולנית. על כן כמעט לא הצטרפו לאגודות אלו אנשים דוברי פולנית, במיוחד מבין האקדמאים או מבין המתמחים הרבים בערכאות שבעיר, וכל שכן עורכי־דין, רופאים, מהנדסים. שונה היה המצב ברוב הערים האחרות בגליציה, בהן הצטרפו לתנועה גם אקדמאים רבים ואנשי המקצועות החופשיים. בפשמישל התפתחו תנאים נוחים להת־בוללות יהודית, שכן היה בה אחוז היהודים קטן, מאשר בערים דומות, כגון קולומיאה, סטניסלבוב, טרנופול וטרנוב.

בעירנו קמה בתחילת שנות התשעים אגודה „צ׳טלניה נאוקובה", שאמנם מבחינה רשמית לא היתה יהודית — שכן השתייכו אליה תמיד 2—4 לא יהודים — אבל למעשה היתה זאת אגודה יהודית. כדאי לציין, שאגודה זו ריכזה בתוכה כמעט את כל האינטליגנציה היהודית דוברת פולנית. אגודה דומה אינה ידועה לנו בערים אחרות של גליציה, בזמן ההוא. יש לציין, שגם פעולתו של ד״ר ליברמן, שבא לפשמישל בשנות 1893/4 לערך, משכה מהתנועה הציונית חלק מאוהדיה, לא רק בשל פעולתו הסוציאליסטית, אלא גם בשל אופיה הלשוני של תעמולתו, שהתנהלה אז על טהרת השפה הפולנית. משנה לשנה הלך וגדל מספר בני האינטליגנציה, שגמרו את חוק למודיהם בבתי ספר תיכוניים ובאוניברסיטאות, וירד מספר האנשים, שקיבלו בביתם חינוך גרמני למחצה. יחד עם זאת פחת כמובן גם מספר מועמדים חדשים לחברות בשתי אגודות.

באגודת „ציון" נתגלה גורם נוסף מפריע להתפתחותה: החברים הדתיים — ומספרם היה אז גדול למדי — התחילו מרגישים את עצמם שלא בנוח, הן בבית והן בבתי התפילה, ורבים מהם עזבו משום כך את האגודה.

זאת ועוד — בפשמישל לא האיר המזל פנים בזמן ההוא לאינטליגנציה הציונית מבין בעלי המקצועות החופשיים. עורך הדין הציוני היחידי שהיה בעיר — למעשה רק מתמחה העומד לפני פתיחת לשכת עורך־דין — היה ד״ר קורנהויזר, שעזב את העיר בשנת 1894 ופתח את לשכתו ביאסלו. עם הופעת התנועה ההרצלאית היה הוא בגליציה אחד משניים או שלושה הנאמנים של הועד הפועל הציוני בוינה.

בשנת 1898 התחילו באגודת „ציון" רושמים פרטיכלים בשפה פולנית גרועה; בישיבות לא דובר פולנית ולא נערכו הרצאות בשפה הפולנית. בתקופה הקדמהרצלאית נערכו בפשמישל, לעתים, ביקורים של עסקנים ציונים, אינטלקטואלים, שהופיעו באספות ובנשפי המכבים. אבל ביקוריהם לא מילאו את החוסר במנהיגים ובמחנכים מקומיים, שהיו נחוצים לחינוך הדור הצעיר. גרו אמנם בפשמישל שני עסקנים ציונים בעלי שם בארץ כולה — הרב ר׳ לייבוש מנדל לנדאו ואביגדור מרמלשטיין — אבל פעולתם המקומית נחלשה בשנים האחרונות לפני הופעתו של הרצל. ר׳ לייבוש מנדל היה עסוק בהשגת כיסא רבנות באחת הערים של גליציה, על אף התנגדותה החריפה של בלז. בסופו של דבר נתייגע במאבק זה, עד שוויתר על גליציה ומצא לו רבנות בבוטושני ברומניה, לשם העתיק את ביתו בספטמבר 1897, מיד לאחר הקונגרס הציוני הראשון. מרמלשטיין היה כולו עסוק, החל משנת 1895 בניהול בית הספר שלו, שהיה אז בן 4 — 5 כתות, ובהגנתו בפני התקפות של חוגי החרדים על מוסד זה. הוא היה אמנם לפעמים מתמסר לכתיבת חוברות תעמולה ציונית ביידיש (דער ציוניסטישער סדר, חנוכה ליכטער, א בריעף פון ציון צו איהרע קינדער) שערכם לגבי פשמישל הנאורה היה מפוקפק מאוד. היתה לו אפשרות לעזור לועד אגודת „ציון" בפעולות מנהליות בלבד, אבל הוא התרחק מפעולה תעמולתית בין מתנגדי הציונות בעיר. האוטוריטה שלו בעירו ירדה. בפרטיכולים של הישיבות והאספות שבידינו המקיפים תקופה של שמונה שנים, לא נמצא אפילו רמז קל לנסיון מצד אוהדיו להציעו כיושב ראש האגודה.

לא ידוע לנו, כיצד נתקבל הרעיון ההרצלאי בפשמישל, אך אין סיבה להניח, שנתקל

Protokół

z III. posiedzenia Wydziału z dnia 14. Sierpnia 1899 r.

Porządek dzienny:

1) Wysłanie Depeszy na kongres w Bazylei
2) Odczyt p. Mojżesza Margla, kand. teologii
3) Nabożeństwa w lokalu Stowarzyszenia
4) Wnioski.

Obecni p. Gödel przewodniczący, p. Herzig sekretarz i pp. Mermelstein, Ores, Langbank, Freund i Taffet.

P. Herzig wnosi, by bez wszelkiej Debaty uchwalono wysłanie Depeszy na kongres w Bazylei, co przyjęto. P. Mermelstein wnosi aby wysłano depeszę hebrejską, p. Ores wnosi niemiecką. Wniosek p. Mermelsteina przyjęto.

Na wniosek p. Herziga przerwano posiedzenie na 5 minut poczem p. Mermelstein przedłożył następujący tekst depeszy:

„Zionisten-Congress, Basel.
Techesakhnu jedejchem sikhnei Israel, baaważaschem legules Israel
Chewras Zion"

którą to Depeszę natychmiast wysłano.

/.

בהתנגדות כלשהי. לו היתה אמנם מתעוררת תנועה נגדית בשנה שקדמה לקונגרס הציוני הראשון, הרי היו הדיה מגיעים לספר הפרטיכל של האגודה, שהוחל בו ביום 10 באפריל 1898 (*). מכל מקום אין יסוד להנחה, שהופעתו של הרצל לא נתקבלה בפשמישל, שהיתה אז כבר עיר ציונית, באותה התלהבות, כפי שנתקבלה ביתר ערי גליציה ובכל אוסטריה. הלא כאן — כמו בכל גליציה — החלה התנועה ארבע שנים לפחות לפני הקונגרס הראשון בשם „ציונות" והיתה מאורגנת ומנוהלת ע"י נתן בירנבאום כתנועה מדינית לאומית מודרנית. להופעתו של הרצל היה כאן רק התפקיד היחידי — לתת לתנועה זו תנופה גדולה. ההרצליניזם לא מילא את התפקיד הזה למעשה בפשמישל — בגלל חוסר אינטליגנציה מקצועית ציונית ושל נוער אקדמאי לאומי במקום.

קטעים מספר הפרטי־כולים של אגודת „ציון" בפשמישל:

14.8.1898

...P. Godel wnosi, by zaprosić Dra Herzla na mówcę na wieczór makabeuszowski a w razie gdyby ten nie przyjął, prosić komitet akcyjny we Wiedniu o mowce.

7.12.1898

...Prezes Ehrlich oświodcza, że z Wiednia otrzymał odmowną depeszę od Dra Herzla a później i odmowny list.

החל משנת 1898 ניכרת ירידה בלתי פוסקת באגודת „ציון", שהיתה בפשמישל נציגותה הרשמית של התנועה הציונית. באשר למספר חברי „ציון", שהגיע בשנת 1894, אם לא, כפי שנמסר ל־400, אבל לפחות ל־300 חברים, נכחו באספה השנתית של האגודה, שנתקיימה ביום 10 באפריל 1898, לא יותר מ־93 חברים, אף כי האספה נועדה לבחירת ועד חדש. בשנים הבאות הלך וירד מספר החברים, עד שבשנת 1903 לא נשארו אלא 107 בלבד, על אף העליה המתמדת במספר יהודי העיר.

בשנות 1904 — 1906 נתקיימו אספות כלליות, שהשתתפו בהן לפעמים כ־40 איש, ופעם הופיעו רק 21 חברים. רמת הויכוחים בישיבות הועד היתה נמוכה למדי וסוג הנושאים שדובר בהם היה מוגבל מאד. בבעיות עקרוניות דנו רק לעתים רחוקות.

בעוד שבשנה הראשונה לקיום האגודה היה עדיין רב מספרם של חבריה החרדים והשמרנים, הרי רבים מהם עזבוה במשך השנים וטעמם עמם. הנה אנו קוראים בפרטיכל ישיבת הועד מ־13 בנובמבר 1898, שהוצע בה לערוך ערב מוסיקלי בהשתתפות נשים בזמרה. להצעה זו התנגד אחד מחברי הועד הדתיים, אבל הועד עבר על התנגדותו זו בשתיקה, סימן, שהשפעת החרדים באגודה היתה כבר מעטה.

מענין לציין, כי בישיבה הזו הוצע גם להזמין לערב המוסיקלי־ווקלי הזה נואם מוינה דוקא, ולא פחות ולא יותר אלא את ד"ר תיאודור הרצל בכבודו, שסירב כמובן להיענות להזמנה.

לא ידוע הרבה על הרצאות רציניות או נאומי תעמולה. נהגו בעיקר בכל שנה ושנה לערוך „ערב המכבים", שאליו היו מזמינים נואמים מחוץ לעיר. פשמישל זכתה בתקופה זו לשלוח לקונגרס הציוני רק פעם אחת ציר מקומי — היה זה לקונגרס השלישי בשנת 1899 — את יעקב אהרליך, שזכה כמועמד ל־94 קול.

גם האגודה הלאומית השניה, „ישורון", ירדה בתקופה ההרצלאית והתפרקה בשנת 1899. בהחלטת הפירוק היתה כלולה גם העברת כל האינבנטר והספריה שלה לאגודת „ציון", בתנאי שזו תכסה את חובות האגודה; ועד „ציון" הסכים לכך.

* ספר הפרטי־כולים הזה ניצל מכליון והובא לישראל ע"י ד"ר ליאו לנדאו, העסקן הוינאי הידוע, מוצאו מפשמישל, חבר האגודה האקדמאית „אגודת הרצל" בעיר זו.

היו״ר האחרון של „ישורון" היה אוירבך. הלה נבחר בשנת 1902 ליו״ר של אגודת „ציון" ומלבדו הופיע בשנים האחרונות של התקופה ההרצלאית כיו״ר הנריק גודל, שהיה סגן יו״ר בזמנים שאהרליך היה יו״ר. היו גם יושבים ראש מבין המתמחים לערכאות (לא ילידי פשמישל), אבל אלה, כזרים במקום, לא ידעו לפעול בשטח אירגוני או חינוכי.

בעוד שהתנועה הציונית נמצאה בכל רע, התחיל גדל בגמנסיות שבעיר דור ציוני חדש, שקרא ספרות ציונית והיה אחוז התלהבות לאידיאל הציוני. בעיר הופיעו גם אקדמאים ציוניים אחדים. מן הראוי להעיר, שהגימנזיסטים מבין חוגי הנוער התחילו לפעול ואפילו בחלקם צורפו לועד אגודת „ציון" עוד בזמן לימודיהם בגמנסיה, דבר שהיה כרוך בסיכון גדול לגירושם מבית הספר זמן קצר לפני בחינת הבגרות. והנה אירע מאורע בקשר עם פעילות בני הנוער הלומד, חברי אגודת „ציון". במעבר בין השנים 1903־1904 החליט מספר תלמידים של שתי הגמנסיות המקומיות לבוא לאספה הכללית של „ציון" לשם בחירת ועד חדש, שיפעל להחיאת החיים הציוניים בעיר. היות והבחורים האלה לא הסתירו אף פעם את כוונתם „התוקפנית" הזאת, כתב מי שהיה מעונין בכשלונם להגשים תכניתם זו, מכתבים בעילום שם להנהלת הגמנסיות ובהם הודעה, כי תלמידי שתי הגמנסיות ישתתפו באספה הכללית של האגודה. משום כך הלכו מנהלי שתי הגמנסיות עם שני מורים בערב לאספה שבדירת האגודה, שנמצאה בקומה הרביעית. אבל טרם הגיעו לשם, עלה בריצה בחור מבין דיירי הקומה הראשונה והודיע על בוא „המשלחת". התלמידים עזבו בבהלה את האספה והסתתרו בחדרי השכנים.

הנוער התחיל, למעשה, כבר משנת 1902 ואילך לבקר באגודה, ואחרי כן אף למלא בה תפקידים שונים, עד כדי דחית רגליהם של רוב החברים המבוגרים שיצאו מן האגודה. האגודה היתה במשך שנים מוסרת, תמורת תשלום קטן, אחד משלשת חדריה, לחוג גימנזיסטים ציונים למפגשים וללימוד משותף.

האגודה מסרה גם — עוד בימי הרצל — חדר אחד לקבוצת עובדי החנויות ופנקסנים, שהופיעה בשם פופולרי אז לקבוצות כאלו — „אחוה". הקבוצה מנתה כ־40 איש, כהתחלה — מספר לא קטן לסוג חברים, שעד כה לא היה כמעט מיוצג בה. אבל התקוות בכיוון זה לא הוגשמו, מאחר ורק חלק מהחברים החדשים היו ציונים. לא ברור, האם היה מעבר כלשהו מקבוצה זו לארגון „פועלי ציון" שנוצר בעיר שנה לאחר מכן; בכל אופן יש לקבוע, כי ביום 4.8.1903 הופיע כנציגם בישיבת הועד שלף, שהיה אחר כך לעסקן קיצוני בתנועה הסוציאליסטית־ציונית בעיר, ואפילו הפך לתעמלן של תנועת ס.ס. (סוציאליסטים־טריטוריאליסטים).

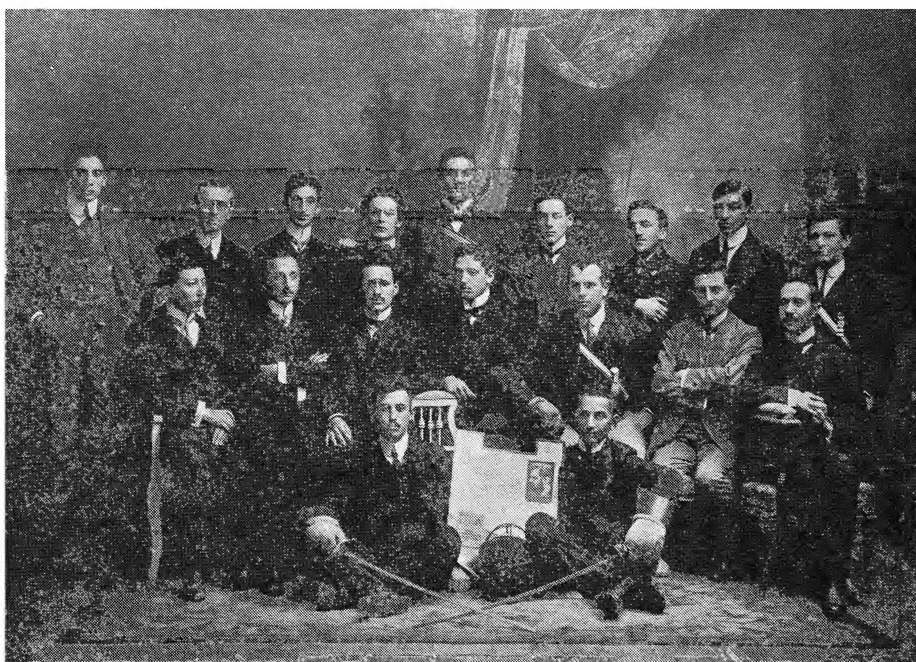
המצב באגודה „ציון" היה, איפוא, בשנת מותו של הרצל (1904), רחוק ממשביע רצון, וגרוע מזה, לא נמצאו חברי ועד חדשים שהיה באפשרותם להעלות את האגודה על דרך המלך. הופיע אמנם איש חדש, קלמנס רובינסון, יו״ר, שהשתדל למלא את תפקידו בנאמנות, אבל לא היה לו המעוף הדרוש, כדי להלהיב את חבריו בועד. עמם נמנה, החל משנת 1903 מתתיהו מיזס, אז רק בן 18 שנה, אבל בעל השכלה כללית ויהודית במידה יוצאת מגדר הרגיל, שידע את השפות עברית, יידיש, פולנית וגרמנית על בורין. הוא השתתף בפעולתו של הועד עוד שנתיים נוספות לפחות, אבל בכל התקופה ההיא מילא בעיקר פעולות מנהליות ותפקידי גזבר.

גם נסיון אחר, שנעשה אמנם ע״י אקדמאי צעיר, יוסף גלרטר, להקים בשנת 1906 לערך, אגודה חדשה בשם „התחיה" לא הצליח, כי היה זה מפעלו של איש בודד בלבד.

אבל תקוותיו של הנוער הציוני להתפתחות נאה, התחילו מתגשמות, על אף הקשיים המקומיים, אם גם בקצב איטי. תחילה בחוגי הנוער שעזב את הגמנסיה הפולנית בשנת 1904; היתה זאת קבוצה של שישה בוגרים בעלי הכרה ציונית, אמיצי לב בהפצת רעיונותיהם, תוססים ברגשותיהם ומלאי תקוות. הקבוצה חלמה על ייסוד אגודה אקדמאית ציונית עוד בהיותם תלמידי

גימנסיה, וחיכתה בכליון עינים לבחינת הבגרות. ומשעמדו בה, באו בדברים עם תלמידי האוני־ברסיטאות מן המחזורים הקודמים, שחזרו לפשמישל לימי החופש, ויחד יסדו את האגודה שקבלה את השם „אגודת הרצל". היו אלה שנים עשר מיסדים — ביניהם שני ציונים־למחצה שנתקבלו למנין. ואלה המיסדים:

1) משה וינטר, מי שהיה אחר כך שופט בבית המשפט המחוזי בסמבור; 2) שלמה טורנהיים, אחר כך מהנדס בארה"ב, 3) נתן איזק, אחר כך מהנדס בלוקסמבורג, 4) משה פיירמן, דוקטור למשפטים, מורה בסמינר יהודי למורות בלבוב, גם חבר זמני במערכת ה„טאגבלאט" הציוני בלבוב, דיבר עם אשתו רק עברית; 5) הנריק ליליען, ד"ר לפילוסופיה, מורה בגימנסיות ממשלתיות, ואחר כך המנהל הראשון של הגימנסיה היהודית בלבוב בשנת 1919; 6) יוסף זילברמן, ד"ר למשפטים ועו"ד; 7) אריה פרשטנדיג, ד"ר למשפטים ועו"ד; 8) ליאו לויטרבך, ד"ר למשפטים, חבר נשיאות ה.א.צ. אחרי כן המזכיר הכללי של ההנהלה הציונית העולמית ומנהל מחלקת הארגון שלה; מחבר של ספר יוחסין המטפל ב־8 דורות של משפחת לויטרבך, ספר שזכה להערכות רבות; 9) דוד מרגוליעס, מהנדס, 10) יעקב נדל־פרוסט, עו"ד בארה"ב; 11) דב קנופף, כעת נצני, ד"ר למשפטים ועו"ד, חבר נשיאות ה.א.צ., חבר הפולקסרט בפשמישל ב־1918/9, עסקן ציוני בגולה, 12) הרמן רייף, ד"ר למשפטים ועו"ד.

„אגודת הרצל" לפני שנת 1914 — „אגודת הרצל" פאר 1914 — "Agudath Herzl" before 1914

עומדים מימין: פריד, קלוגמן, הרשדרפר, פמשטיין, לודביק מינץ, קופפר, פריזל, לנדאו, ליאו מינץ
יושבים: פסטרנק, קנופף־ניצני, רוזנפלד, דולדיג, הלפרן, לאוטרבך, רייף גוטפריד, איזנר

Standing left to right: Leo Minz, Landau, Friesel, Kupfer, Ludwik Minz, Pömstein, Herschdörfer, Klugman, Fried

Sitting: Reif, Lauterbach, Halpern, Duldig, Rosenfeld, Knopf-Nizani, Pasternak, Eisner, Gottfried

מן הראוי להזכיר גם את ליאו פרכטנברג, פרופסור לניבים של לשונות האינדיאנים באוניברסיטה בארה״ב, שליווה את פרופ׳ ויצמן בנסיעתו התעמולתית הגדולה הראשונה בארה״ב אחרי מלחמת העולם הראשונה, אחד ממיסדי החוגים הציונים הראשונים בגימנסיה של פשמישל, שעזב בקיץ 1904 אחרי בחינת הבגרות את פשמישל והיגר לארה״ב (להוריו). היה עוד בגימנסיה בין יוזמי ייסוד אגודה אקדמאית ציונית בפשמישל אחרי בחינת הבגרות של שנתונו, אבל לא הספיק להשתתף בייסוד זה.

על קבוצה יותר גדולה קשה היה אפילו לחלום בפשמישל. האוירה ששררה בעיר זו, וביחוד בקרב האינטליגנציה היהודית, היתה בימים ההם בלתי־ציונית לחלוטין. הדור הישן של האינטליגנציה דגל, במעט או בהרבה, ברעיונות ההתבוללות, לא היתה בו כל קבוצה קטנה של אוהדי הציונות. הדור הבינוני שבה נטה בחלקו לסוציאליזם ובחלקו ראה את השקפת־עולמו ברדיקליזם־סרק פוליטי. היה זה ברובו אלמנט פסיבי מבחינה לאומית ואף שלילי. רק יחידים הודו בהשתייכותם ליהדות הלאומית, וברובם היו אלה מועמדים לעורכי־דין, בני ערים אחרות, שעברו כאן את הסטז׳ שלהם. בדור הצעיר, מבין הנוער האקדמאי, לא היו מתבוללים מובהקים, אבל גם כמעט ולא היו ביניהם ציונים. רובו של הנוער הזה עמדתו ביחס ליהדות „לאומית״ כביכול, היתה נייטרלית, שלא דרשה מהם ולא כלום. בשנים הקודמות להופעת „אגודת הרצל״ היה אמנם הנוער האקדמאי הזה מקיים ברובו הופעות ספרותיות, שהיו לפעמים גם קשורות בבעיות יהודיות, אבל הכל נעשה מתוך גישה של נייטרליות רעיונית.

האגודה החדשה, שנוסדה ברגע של ההתעוררות הגדולה בציונות עקב מותו של הרצל (בה קשור גם שמה של האגודה) — התפתחה בשנים הראשונות בקצב איטי. מספר חבריה לא עלה בהרבה וכן לא עלתה השפעתה והאבטוריטה שלה בעיר. אך במרוצת הזמן, ביחוד החל משנת 1910, לאחר הפסקה בשנים 1908 ו־1909, באה מן האוניברסיטאות (ולא במישרין מבין בוגרי בתי הספר התיכוניים) שכבה חדשה של נוער, שחונך רובו בוינה ובלבוב בקורפורציות של סטודנטים, שנהגו להתאמן בסיף. נוער זה היה מלא מרץ ורוח התלהבות, אם כי לא תמיד בעל הכשרה רעיונית מספקת. הוא משך אחריו את השכבה הקשישה, הצנועה אך העולה עליו מבחינה רעיונית, והכניס חיים חדשים באגודה, שהלכה וגדלה במספר חבריה וכן שפעו במיוחד חייה הפנימיים. באולמה היפה של האגודה נתקיימו יום־יום פגישות (בודָה בלע״ז), שירה, מסיבות עליזות, אך סולידיות, על כוס בירה (קנייפֶּה בלע״ז), חיי ידידות כנים, עבודה חינוכית להעמקת הרעיון, בחינות הצעירים, שיעורים והרצאות פנימיות והוזמנו מרצים ומטיפים ציוניים לקהל הרחב. (כדאי להזכיר בהקשר זה את הרצאותיהם של שלמה שילר, בוריס שץ, שמריהו לוין ונחום סוקולוב). נערכו נשפים שנתיים פומביים, שהכנסותיהם היו מוקדשות למטרות לאומיות, תערוכת „בצלאל״ וכו׳ וכו׳.

האגודה הפכה לכוח מושך ומספר הסטודנטים שהצטרפו אליה עלה וגדל משנה לשנה, וביניהם גם כאלה, שתלו בהם תקוות גדולות מבחינה מוסרית ורעיונית. היתה זו כבר השכבה השלישית, שהיוותה מעין מיזוג והמשך של שתי השכבות הקודמות: נתמזגו בה הכרה אידיאולוגית והאמונה בכוחות התנועה ובתפקיד האגודה. שלוש השכבות חיו יחד חיי אחוה ואחדות; „אגודת־הרצל״ שימשה דוגמה של אגודה אקדמאית, אשר בה חיו בצוותא שמונה ואחרי כן אף עשרה מחזורים של אינטליגנציה. חברי האגודה היו נפגשים יום־יום ב„בודה״ ורקמו יחד את המסכת של חיי חברה מאושרים ושל אהבת אידיאל משותף. גם „הקשישים״ („אלטר הר״) לא הרגישו את עצמם פטורים מעבודה למען האגודה, אף על פי שהיו רשאים לכך, לפי התקנות. האגודה נמצאה החל משנת 1910 בקו של התפתחות בלתי־פוסקת. אברהם סונה השפיע על כיוונה האידיאו־לוגי ודרכי עבודתה של „אגודת הרצל״.

עוד בשנים 1911 ו־1912 רכשה לה „אגודת־הרצל" שם ואבטוריטה בעיר, דבר שסייע לעלית קרן הציונות, שהיתה עד אז ירודה בפשמישל. אגודת „ציון" נעלמה ונשכחה, אבל הציונות היתה חיה בעיר והיתה מורגשת בה ומעוף כנפיה הרעננות נשמע באויר. באירועים ש„אגודת הרצל" יזמה, השתתפו חוגים רחבים. ראוי להזכיר כאן את הרצאתו של שמריהו לוין באולם העיריה. לא רק האולם הגדול היה מלא מפה לפה קהל מובחר, אלא גם לפני בנין העיריה עמדו בכל העברים קבוצות אנשים, שלא הצליחו להשיג כרטיסי כניסה. גם בהרצאתו של נחום סוקולוב, היה האולם הענקי של בית הפועלים מלא מפה לפה. כאן הורגש לא רק ארגון מצוין של האגודה, אלא נראו גם מאותות הזמן במקום. אז היה כבר נאה להיות ציוני בפשמישל: חלום הבחורים מהימים ההם כשלבשו עדיין מדי גימנזיסטים קיבל צורה מוחשית.

מפעל רב ערך היתה גם תערוכת מוצרי „בצלאל" בשנת 1912, שנמשכה שבוע ימים והביאה הישגים כספיים ומוסריים. ארגון למופת והתמסרות הנוער (בעיקר אקדמאים ובחורות) נתנו את התוצאות הרצויות. ראוי לשבח מיוחד המארגן של רוב המופעים האלה: היה זה האקדמאי ליאו לנדאו, שהראה כבר אז את כושרו הארגוני, שעתיד היה להתגלות בפעולתו הציבורית. זכורה לטוב השתתפותן של חברות בתערוכת „בצלאל", שהיו מאורגנות החל משנת 1904 באגודת נשים ציוניות — „הדסה". היה זה ארגון נערות צעירות שהצטיין בחן נעורים שלו. היו״ר הראשונה היתה חוה קרבס. על אגודה זו נמנו גם האחיות ברוס, ארנסטינה רינדה (אחרי כן רבנית בלבוב), רוזה רייף, צ׳רנה קרנר, גב׳ מלון, שנישאה לעסקן הציבורי הקה ושזכתה לעלות ולחיות בישראל על עבודה חקלאית, ועוד ועוד. אגודה זו לא זכתה לקיום ממושך ורצוף. בימים לאחר המלחמה העולמית הראשונה קמו אגודות־נשים גדולות, שחברותיהן היו לרוב נשים בעלות עמדה ציבורית חשובה.

„אגודת הרצל" קנתה לה שם בקרב הנוער הציוני בגליציה, למרות שרוב עבודתה היתה מכוונת כלפי פנים, ללא כל פרסומת בעתונות. והיו ימי משבר בתוך הנוער הציוני בחבל ארץ זה. לאחר שנות שגשוג והתלהבות באה תקופה של שפל. על אף העליה במספר החברים, הורגשה התרופפות של המתח הרעיוני. כתגובה על המשבר נערכה בסתיו 1912 ועידת הנוער הציוני הגליצאי בדרוהוביץ׳. בועידה זו נוסדה הסתדרות ארצית שנקראה אחר כך בשם „ה.א.צ." (הסתדרות אקדמאים ציונים) והנהלתה נמסרה לשלושה חברי „אגודת הרצל". בזה הביעה הועידה את אימונה בנוער של הקורפורציה הזו. „אגודת הרצל" לא מעלה באימון זה. שלושה סמסטרים של עבודת הנשיאות הפשמישלאית של „ה.א.צ." חיזקו את היסודות האידיאולוגיים והארגוניים של הסתדרות ארצית חדשה זו. הנשיאות עבדה ללא פרסומת אבל ביעילות, והצליחה בפעולותיה הודות לעזרתה הטכנית והכספית ובתמיכתה המוסרית של „אגודת הרצל". מן הראוי להזכיר את ארגון הכינוס של יושבי ראש האגודות האקדמאיות הציוניות בתחילת 1913 ואת הועידה השנתית הנהדרת בסתיו 1913, שתיהן בפשמישל. כן נעשתה הכפלת החוזרים, הדו״חות ושל הקורספונדנציה הרבה, ע״י האחים. „אגודת הרצל" סייעה גם להוצאת החוברת של הד״ר א. לאוטרבך „על תפקידי הנוער הציוני" בקיץ שנת 1914. ואלה הם הדפים היפים ביותר בתולדות האגודה מלפני מלחמת העולם הראשונה.

המלחמה הפסיקה לא רק את התפתחותה של ה.א.צ., אלא גם עבודתה של „אגודת הרצל" שותקה אז. אבל המסורת ה„אגודתית" היתה כבר מבוססת למדי. אין איפוא להתפלא, כי גם המלחמה לא הצליחה לבטלה והאגודה המשיכה בקיומה גם בימי המלחמה על־ידי פגישות האחים בוינה ובפשמישל, וכן על־ידי חליפת מכתבים בין המפוזרים בכל רחבי אוסטריה. בסתיו שנת 1918 התחדשו פעולות „אגודת הרצל". מספר חבריה עלה והשפעתה על הנוער גברה על ידי האיחוד עם הקורפורציה הצעירה „יהודיה" שנוסדה בינתיים, והיא היתה שוב לגורם חשוב בין האינטליגנציה הציונית בעיר ובמדינה.

עם כל הזכויות וההערכה שרכשה לה האגודה בכללה אין לסיים את הפרק הזה על קורות „אגודת הרצל" מבלי להזכיר את החלוצים המצטיינים הראשונים של האגודה, ובשורה ראשונה את ד"ר צבי לופט, שמשון גולדשטיין וד"ר דוד זק, ומבלי לפרט מבני הסמסטרים המאוחרים יותר אחרי המייסדים, את החברים הבאים: 1) פנחס קופפר, ד"ר למשפטים ועו"ד, חבר נשיאות ה.א.צ.; 2) יהושע הרשדרפר החביב, ד"ר לרפואה, שהתישב בקרקוב ופעל שם כעסקן ציוני, כרופא וכצייר וגם עסק בספרות יפה; 3) ליאו דולדיג, ד"ר למשפטים ועו"ד, חבר הנשיאות השניה של ה.א.צ.; 4) יעקב רבהן, ד"ר לרפואה, שאיתרע מזלו והיה ראש קהילת פשמישל האחרון ונפל על משמרתו; 5) יבדל לחיים טובים וארוכים ליאו לנדאו, ד"ר למשפטים, האמרגן המצוין של האגודה והעסקן במועצת קהילת וינה, שפעל במסגרתה, בין היתר, כיו"ר איגוד בתי התפילה בוינה וכמנהל המחלקה לעזרה סוציאלית בקהילה.

בשנים 1921 — 1925 חלה הפסקה בפעולתה של „אגודת הרצל". אולם השרשרת לא נותקה. באפריל 1925 חידש אותה דור חדש של צעירים נלהבים והמשיכוה לפי המסורת המפוארת עד לחורבנה של פשמישל היהודית. על כך יסופר בחלק השלישי.

ועידת ה.א.צ. בפשמישל אוקטובר 1913.

ה.א.צ. קונפערענץ אוקטובר 1913

H.A.Z. Conference, Przemyśl, October 1913

יושבים מימין: ד"ר ל. דולדיג, ד"ר ד. קנופף, ז. הורוביץ, ד"ר י. שורצברט, ד"ר י. רוזנפלד, ד"ר ל. לאטורבך, ד"ר פ. קופפר, א. סונה.

Sitting left to right: A. Sonne, Dr. P. Kupfer, Dr. L. Lauterbach, Dr. S. Rosenfeld, Dr. I. Schwarzbart, Z. Horowitz, Dr. D. Knopf, Dr. L. Duldig

„יהודיה"*

(קורות אגודת אקדמאים אחת)

שרידי זכרונות

ראויה אגודת־אקדמאים "יהודיה", — אם כי היתה חזיון „מלחמתי" גרידא ובת־קיום קצר — למקום כבוד ולציון בר־קימא בתולדות התנועה הציונית של הנוער האקדמאי בפשמישל.

וחבל מאד, כי לא נשתמר כל שריד מארכיונה של אגודה זו, אשר היה יכול לשמש רקע רב־גוני לרקימת האגדה היפה ששמה היה „יהודיה", ולהוסיף נופך יקר במחרוזת הפנינים של הציונות הגליצאית.

„יהודיה" נוסדה בפשמישל, בשלהי 1917, על ידי מתי מספר של בוגרי בתי־ספר התיכוניים, אשר בעטיה של המלחמה לא ידעו טעמם וריחם של חיי אזרח אקדמאי: צעירים, אשר מתחת ללבושם הגס של חיילי צבאות המונרכיה האוסטרו־הונגרית היו הדורי רוח של רומנטיקה ציונית בכל טהרה ושגבה.

וכך נולד הרעיון להקים לתחיה אגודת „אקדמאים" בעיר רבת צעירים.

לפני מלחמת 18—1914 נתקיימו בפשמישל, כבכל שאר ערי גליציה, „חוגי־סטודנטים" (קרי: תלמידי בתי ספר תיכוניים) שמגמתם היתה להשלים את השכלת חבריהם במדעי היהדות וכן לטפח את רוח הלאומיות והציוניות. ממעין הכוחות האלה שאבה לפני המלחמה ביד רחבה „אגודת הרצל", שפעלה שנים מספר לפני 1914/18. עם פרוץ המלחמה נתפזרו אנשי „אגודת־הרצל" בתפוצות המונרכיה, מי לצבא ומי לפליטה. משנת 1914 עד 1917 היתה „הציונות" בפשמישל שקועה בתרדמה עמוקה. והנה קם קומץ זעיר של צעירים, אשר לא יכלו לראות בשויון־נפש במצב הקפאון — והקימו את „יהודיה", למלא מקום „אגודת הרצל", שהעדרותה הורגשה בעבודה חנוכית וצבורית כאחת.

חברי האגודה „המלחמתית" הזאת היו לא רק פשמישלאים, אלא גם בחורים ממקומות אחרים שבאקראי נקלעו לאכסניה זו.

ללא כל אמצעים, ללא צל קורה מעל הראש, ללא מדריכים מנוסים, כאורחים נודדים — לרוב בלתי קרואים, פתחו הצעירים האלה בעבודה קדחתנית בשדה הארגון בעיר. בזכותה של פעולה מאומצת נתלכדו באגודה זו, לאחר זמן קצר עד מאד, קרוב ל־40 בחורי־חמד, כולם נלהבי רעיון התחיה וקדושת האומה, כולם ששים אלי קרב בנגע ההתבוללות והטמיעה שפשתה בקרב יהודי העיר — מחד, ובשאננותם של חובבי הציונות מאידך.

ביזמת „יהודיה" נתארגן — על בסיס דמוקרטי רחב — „ועד ציוני מקומי" אשר היה עד אז נחלת „נוטבלים" ספורים, שכל פעילותם הציונית היה לפאר את „נשפי המכבי" בהופעתם. בשטח הארגון — מותר לומר ללא הפרזה — חוללה האגודה ממש פלאים. פעלה והפעילה, הפיחה רוח חיים בעצמות יבשות... חברי האגודה שמשו דוגמא חיה של ציונים מסורים ונלהבים, והתלהבותם זו משכה והלהיבה גם אחרים. לאחר חדשים מספר נשתנו צורות החיים הציוניים שנוי יסודי, מן הקצה אל הקצה.

כן אורגנה בכוחות „יהודיה" ועדת קק"ל עם יו"ר הנכבד והחביב כאחת, ד"ר יוסף קנולר, שהיה אחרי־כן ליו"ר „נצחי" של הקהק"ל בעיר.

* מתוך חוברת „ארבעים שנה (תרפ"ד—תש"ד) לייסוד אגודת הרצל, פשמישל", תל־אביב 1944.

השתתפות פשמישל בועידה הארצית ב־1918 בלבוב הוכיחה לעיני כל את הברכה המרובה, בה היתה מלווה עבודתה של „יהודיה". מפשמישל יצאה משלחת בת 6 איש עם הרה"ג הרב דמתא מרן ר' גדליה שמלקיש ז"ל בראש, אשר נבחר כנשיא הכבוד של הועידה. מה„אזרחים" השתתפו ה"ה אברהם חיים קלגסבלר, ד"ר שוצמן ואינג' יעב"ץ, מטעם „יהודיה" — קובה הרציג וכותב הטורים האלה, אשר ארגנו ונהלו את הבחירות לועידה כדין וכדת.

ומי יזכור את כל פרטי העבודה הברוכה שנעשתה בשדה הציונות המקומית ע"י „יהודיה".

וכאשר בשלהי 1918 התחילו שבים בני „אגודת־הרצל", יכלו להוכח, כי חוט השני של המסורת האקדמאית בחיי הציונות בעיר נרקם ונמשך ללא הפסק.

עם בואם של אנשי „אגודת הרצל" נתעוררה שאלה עדינה, אם לקיים בעיר שתי אגודות נפרדות, או למזגן לחטיבה אחת? מתי מספר היו מחייבי „החלוקה" של העיר, אולם „שוללי החלוקה" הוו חלק הארי של אנשי „יהודיה". המחלוקת היתה חריפה, כולה קודש ולשם שמים... ולאחר קרבות „הומריים" באסיפות עם נאומים מפוצצים של „התותחים" משני הצדדים, אשר השתדלו לצוד נפשות בדרך של השפעה רעיונית ועיונית, ולאחר אסיפה „דרמטית" אחת נתמזגו שתי האגודות והיו לאחת. האחות הבכירה — „אגודת־הרצל" אספה את אחיה הצעירים. אנשי „יהודיה", פרט לבודדים, עברו ל„אגודת הרצל", שנשארה האגודה היחידה בעיר — וחדשה את ימיה כקדם. לכבודם של אלה, אשר נשארו מחוץ לתחומי „אגודת הרצל" יש לומר, כי המשיכו בעבודתם הציונית בהסתדרות המקומית כמקודם.

יתכן מאד, כי הסקירה הצנועה הזאת תשאר הציון היחידי ל„יהודיה" ולכל בחורי־החמד

„יהודיה" 1918 "Yehudia"

עומדים מימין: סגל, איזנר, כץ, רבהון, טרכטנברג, מורגנרוט, שמידל, בירקן, פריש
קופפר אורטנר, פנסטר, ברודהיים, טורבה, פופרס, שפץ, מורגנרוט, קליינהאוס, טוכמן
יושבים: זק, מורגנרוט, גולדפרב, הרציג, פרוינד, קופפר, זק, נגל, טרכטנברג, גוטפריד

Standing left to right: Frisch, Birken, Schmiedel, Morgenroth, Trachtenberg, Rebhun, Katz, Eisner, Segal, Tuchmann, Kleinhaus, Morgenroth, Spatz, Poppers, Torbe, Brodheim, Fenster; Ortner, Kupfer

Sitting: Nagel, Sack, Kupfer, Freund, Herzig, Goldfarb, Morgenroth, Sack, Gottfried, Trachtenberg

אשר טיפחוה וגידלוה. לפיכך יורשה להזכיר את שמותיהם של מספר מיסדי האגודה הזאת וכמה מפעיליהם המקריים. על מיסדי האגודה נמנו: טולו קופפר ז״ל, קובה הרציג, וילק נגל וכותב הטורים האלה. נזכור רק את שמות הפעילים ביותר: ד״ר דוד ז״ק ז״ל ואחיו ברנרד, יולק גולדפרב, לייב פופרש, ד״ר סמל (כעת רופא בחיפה) ומילק שמורק (כעת בת״א). והסליחה עם כל החברים־האחים, החביבים והיקרים, אשר שמם לא נזכר כאן, כי הסקירה נכתבה מתוך הזכרון גרידא, לאחר 27 שנה. יתכן כי מאותה הסיבה ניטשטשו הפרטים וחלו כמה שבושים — ועל כך הסליחה עם הקורא.

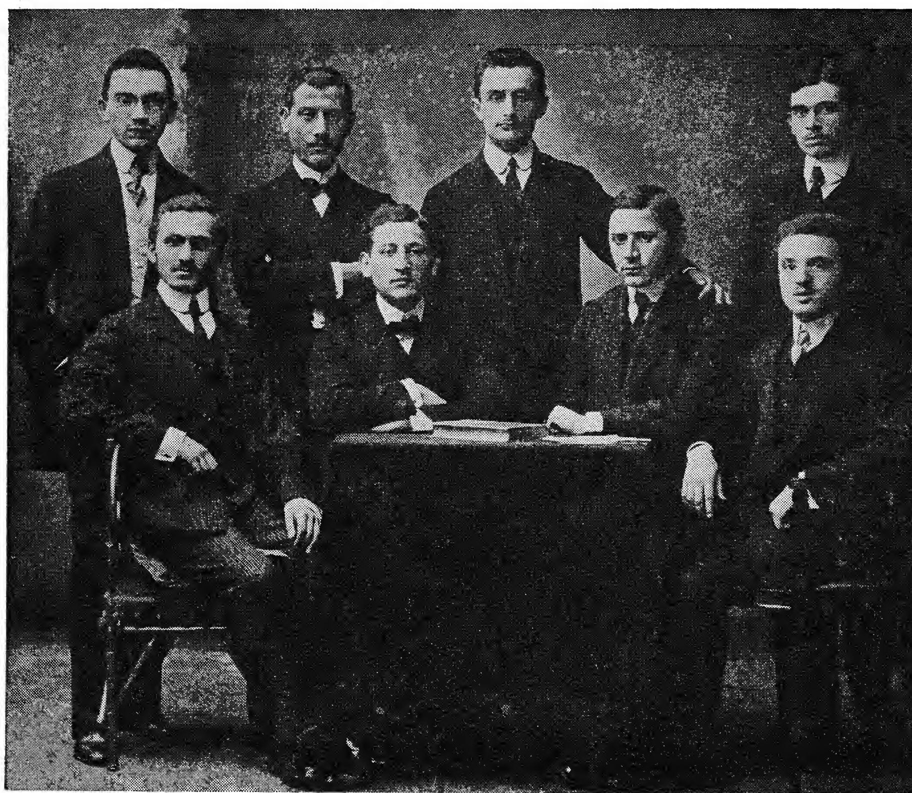
צ ב י ע מ י ת (פרוינד)

ה„סניור" הראשון והאחרון של אגודת „יהודיה"

י. א.

על „העבריה"

בשנת 1908 בערך נוסדה בפשמישל, עם ביצוע החלטות שנתקבלו בועידה של „הברית העברית העולמית", שהתקיימה בברן, אגודה בשם „עבריה", כסניף של הסתדרות בשם זה. מטרת האגודה היתה, הפצת ידיעת השפה והספרות העברית בקרב הנוער היהודי. האגודה בפשמישל היתה בין הראשונות בגליציה שהוקמו לפי החלטות של ועידת ברן. האגודה הצליחה להגשים את מטרותיה בזמן קצר, וחבריה פעלו בהתלהבות ובמסירות. חלק מחבריה נמנה עם נוער בעל

"Ivria" before 1914 — די עבריה פאר 1914 — העבריה לפני 1914

עומדים מימין: א. כץ, י. אנטמן, י. קנולר, מסנר
יושבים: י. רוזנבאום, י. כץ, ג. קנולר, י. מן
Standing left to right: Messner, J. Knoller, I. Antman, E. Katz
Sitting: J. Mann, G. Knoller, J. Katz, I. Rosenbaum

חינוך יהודי ועברי מסורתי, וכן עם צעירים וצעירות אחרים, שהיה להם קשר עם הנוער הזה. אם כי „העבריה" לא היתה ציונית לפי תקנותיה, הרי למעשה היו חבריה חדורים רוח ציונית־לאומית. אחרי שנים נתברר, כי פעולותיה של „העבריה" סייעו לא רק להגשמת המטרות של „הברית העולמית העברית" אלא גם להתפתחות התנועה הציונית בעיר.

חברי אגודת „העבריה" השתייכו לפלגים שונים של התנועה הציונית. היו ביניהם חברים של הארגון הציוני הדתי „השחר", ביניהם יצחק מן ויהושע כץ שהיו בין מייסדיה של „העבריה"; אברהם סונה — איש הרוח של התנועה הציונית בעיר; האחים יוסף וגבריאל קנולר; מנס קרתגנר; שמואל הירשפלד; צבי באומולד; אפרים פורת (אז אינהורן); אהרון פרוינד; אברהם איזמן וישראל רוזנבאום.

הפעולה של האגודה היתה עָנפה מאוד. בראש וראשונה נרכשו ספרים מהספרות העברית החדשה, וגם הוצאות חדשות של ספרות ההשכלה ותרגומי ספרים לועזיים. רכישת ספרים חשובה נתאפשרה פעם מהכנסת הרצאתו של סונה, שאליה בא מספר רב של שומעים. חברי האגודה הירבו לקרוא בספרי הספריה. בשיחות עם חברי ה„עבריה" על הבעיות הלאומיות היה משום עונג רב. על הספרים החדשים נערכו באגודה, לעתים קרובות, וויכוחים. נוסף לכך היו עורכים, מזמן לזמן, מסיבות לכבודם של סופרים חשובים וגם חגיגות לאומיות שעיקר תוכניתן היה — הקראות ודיקלומים. „העבריה" התפתחה משנה לשנה, עד פרוץ מלחמת העולם בשנת 1914; אז דאגו

עומדים מימין: וירט, גרניק, שכנר, סובל, בירמן, פרייפלד.

יושבים: לנגסם, פרץ (עריף), הלפרן, ברנשטין, זילפן, טוכמן, ממבר, איזנר, זידורץ, קנפל

Standing left to right: Freifeld, Bierman, Sobel, Shachner, Granik, Wirt

Sitting: Mamber, Tuchmann, Silfen, Bernstein, Halpern, Fratz, Langsam Kneppel, Siedwerts, Eisner

עסקניה, טרם שהתפזרו כחיילים וכפליטים, שרכושם העיקרי, הספריה, תישמר במקום בטוח. הם העבירו אותה לידי הנהלת הקהילה שהמשיכה לפעול גם בזמן המלחמה, וכך ניצלה הספריה.

מלחמת העולם הראשונה הפסיקה את פעולת האגודה. חלק מחבריה גויס לצבא, חלק עזב עם זרם הפליטים את העיר לפני הכיבוש הרוסי. עם שחרור העיר ע"י הצבא האוסטרי הורגשה התעוררות מה בקרב הנוער היהודי שגדל בינתיים וגם בין חניכי הקלויז ובתי המדרש, שטרם חלה עליהם חובת הגיוס. בחורים אלה, שהרגישו בריקנות נפשית מחד ובצמאון לתוכן חיים חדש מאידך, חיפשו דרך לשנוי פני חייהם. הנוער בא לידי ההכרה, כי הלשון העברית ותרבותה הן חלק בלתי נפרד של התחיה הלאומית. וכך נוסדה אגודה בשם „התחיה", שהיתה בתקופה זו המשכה של „העבריה". בין מייסדיה היו ישעיהו וולק (עריף) ואברהם שטיינר (אבני). עם סיום המלחמה בשנת 1918, חזרו החברים הותיקים של „העבריה" לפשמישל ומצאו ב„התחיה" המשך השרשרת של רעיון התחיה העברית שטפחו אותו. כך באה התמזגות שתי האגודות לאחת, בשמה המקורי „העבריה". הספריה שניצלה שוב מילאה את תפקידה. חיי הרוח והתרבות בקרב הנוער היהודי בעיר התעוררו מחדש. התווספו כוחות חדשים ורעננים ובוצעו פעולות רבות, כגון: אספות וכינוסים על נושאים תרבותיים, הרצאות ומשפטים ציבוריים, כגון: משפט על שאול ודוד המלך, על הנוער היהודי בעיר, קורסים לעברית לנוער ולמבוגרים.

בין הפעילים בתקופה שבין שתי מלחמות העולם יש לציין את ה"ה פנחס ארבסמן, יוסף אורטנר, יהושע ברנשטין, אברהם כץ, אריה קהוה, הגב' פנינה פרנקפורטר, אסתר זילפן.

עם הרחבת החוג של דוברי עברית בעיר ועם הגברת הפעולות התרבותיות להקנית השפה העברית שנעשתה לקנין התרבותי של כל האגודות הציוניות בעיר ועם ייסוד הגימנסיה היהודית, נחלש היקף פעולותיה של „העבריה", והיא התמזגה מספר שנים לפני החורבן עם האגודה של הנוער הציוני העממי „אחוה".

א. בלוך

„פועלי ציון" בפשמישל — עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה

(מזכרונות בן הדור)

מועד תחילת פעילותם של „פועלי ציון" בפשמישל חל בימי התמוטטות המהפכה הרוסית ב־1905. הריאקציה הפוליטית המשתוללת ותופעות הלווי שלה, הפרעות, גרמו לגל יציאה מוגבר של יהודים שנמלטו מממלכת הצאר. פליטים יהודיים מרובים עברו את עירנו בנדידתם מערבה. חלקם נאלצו להפסיק, מחוסר אמצעים, את המשך מסעם. פשמישל היתה כידוע עיר מבצר: הצבא והמשטרה פחדו פחד מות מפני „מרגלים רוסיים". לכן נאסרה על קרבנות הפרעות השהות בה, אפילו לימים מועטים בלבד. היה עליהם להסתתר בפני העין הפקוחה של הרשות.

הם קיבלו עזרה, אם כי בהיקף מצומצם ביותר, מחוגי אנשים צעירים מאד — תלמידי גימנסיות, פקידים, פועלים אחדים — שדאגו לאכסונם ה„בלתי לגלי" של הנוסעים ולהוצאות הנסיעה עד לעיר הקרובה (רישא, טרנוב, אולי אפילו קרקוב). האמצעים הדרושים לכך נאספו ע"י בקורי זוגות בחנויות של יהודים, בבקשת „סיוע למהגרים מרוסיה". הפניות המרובות אל הציבור היהודי בפשמישל מצאו בדרך כלל אוזן קשבת. המשטרה לא הצליחה מעולם לגלות את המתרחש מאחורי גבה וכמובן — על כך היתה גאותם של הבחורים.

צעירים אלה נפגשו פעמים מספר בשבוע בדירות פרטיות ושוחחו על התנועה הציונית־סוציאליסטית ברוסיה. אחד מחברי החוג היה יצחק שלאף. אביו נמנה עם חברי „אגודת־ציון" והיה חתום על ה־„וולט". לא רבים היו אז בפשמישל חותמי הבטאון הציוני המרכזי. שלאף הצעיר, בהיותו תלמיד הגימנסיה האוקראינית, הבין קצת רוסית, בכל אופן במידה מספקת כדי לקרוא באזני קהל שומעיו מתוך „ווזרוז'דזניה" („התחיה", אחד מכתבי העת הראשונים של הציונות הסוציאליסטית הצעירה). כך הופצו הידיעות על מהות הרעיונות החדשים, על דרכי תעמולה והשגיה ועל הנצחונות על היריבים. קרה ש„מהגר" הביא ברכת חברים חיה מרוסיה — וגדולה היתה השמחה. במקרים בודדים התעכב פליט תקופה ממושכת בפשמישל, כמובן, ללא רשות. הוא החזיק אז מעמד, אם כי בקשיים רבים, כמורה לעברית ועזר לארגון ההולך ומוקם כנואם ותעמלן. עם סוג זה של מורים ועסקנים נמנו: רוזובסקי ואברהם ויויורקה שחיבר גם שירים. כעבור מספר שנים התפרסם הלה כמשורר בברית־המועצות. מורה לעברית ונואם רצוי באספות היה אברהמסון שהיה אמנם גר ברישא, אולם היה מבקר לעתים קרובות בפשמישל ומשרת נאמנה את „פועלי־ציון". רוזובסקי ואברהמסון עלו לארץ־ישראל. „רוסי" אחר התגורר אצל הצורף שליסלברג ועבד זמן ממושך בבית מלאכתו ברחוב פרנציסקנסקה — כל עוד הדבר נתאפשר לו; הוא היה בעל מחשבה צלולה למדי באידיאולוגיה הציונית־סוציאליסטית שעדיין לא התגבשה בימים ההם. את היכרותו של שלאף עם „ווזרוז'דזניה" יש לזקוף לזכותו. הוא הגיע לפשמישל, כאחד הראשונים בין פליטי הפרעות, אבל כותב הטורים האלה אינו יכול, לצערו, להעלות את שמו מהנשיה.

בינתיים הוקם גם בעירנו מגע אישי וקשר בכתב עם קבוצות דומות בערי גליציה אחרות. בכנס ה־3 של „פועלי־ציון" האוסטריים, שבו הוגש מצע ברוח ציונית־סוציאליסטית, שהוכן בידי שלמה קפלנסקי, יוצגה הקבוצה מפשמישל כבר בצורה נאותה. משלחת זאת, שאחד מחבריה היה שפנדורף, תרמה תרומה מיוחדת במינה: תמונה, בצורה מוגדלת להידור אולם הועידה, המראה

את פנחס דשבסקי (המתנקש בחיי קרושבן, מסית לפרעות מסוג „המאה השחורה״). תמונה זו שצוירה בידי יהושע הרשדרפר, על פי תצלום, היתה מקשטת את מעונה הדל של אגודת „פועלי ציון״ בפשמישל. מעון כזה היה כבר קיים, אם כי נאלצו לעתים מזומנות להחליפו — פעם היה צר מלהכיל את כל באיו, ופעם עלו החובות על חשבון שכר הדירה במידה כזאת, שבעל הבית לא הסכים עוד להמתין לסילוקם.

לנכס צאן ברזל של המעון נחשב במשך שנים מספר החבר שטרק. הוא התגורר בחדר סמוך למעון ועליו ועל אשתו הוטל תפקיד לדאוג לסדר ולנקיון. גב׳ שטרק, אשה נמוכת קומה, שלטה ביד חזקה גם במטבח: כאן נמצא „המזנון״, בו סעדו החברים את ליבם כשחשקו בכך וכשהפרוטות נמצאו בכיסם. חבר, שידו לא השיגה לשלם, ביקש ל„רשום״. נקוה, שכל החשבונות סולקו! כשהתישב חבר שטרק, גבה הקומה ורחב הגרם, על מושב עגלתו, שממנה נהג לחלק בעיר בקבוקי סודה, התנופף לכל צד זקנו הארוך השחור בו זרקה כבר השיבה. הוא עצמו לא שחה עם הרוח לחלוטין: נאמן ומסור היה ל„אגודתו״, בימים טובים כברעים. כל הישג העלה חיוך על שפתיו, כל כישלון קימט את מצחו קמטים אין־ספור. ראוי הוא שזכרו יועלה בכבוד ובחבה!

מעודו לא הצטיין הארגון בניהול כספים יעיל; אפילו לא בתקופה בה מנה 300 או 400 חבר. אלה היו עובדי חנויות, פקידים פרטיים, גם פועלים שעליהם ביחוד היתה גאות החברה: סנדלרים, חייטים, נגרים; גם חוגר חביות אחד וחרש דוודים היו בנמצא. לפי „מסורת״ מקודשת נמסר תפקיד היושב־ראש בידי פועל דוקא, ליואל זילברמן (בקיצור: „יוליוש״) שהיה נגר לפי מקצועו, לפרוכטר — חייט. מאוחר יותר היה פרוכטר לחבר ועד קהילת פשמישל. לגזבר נתמנה סנדלר, ברן שמו. מעולם לא נראה אלא מנפנף בידו את פנקס הגביה שלו וקורא: „חברים, לשלם״! למרות הכל לא הסתדרו עניני הכספים. הסתייעו בנשפים, קטנים כגדולים... ובחובות.

ב־„נרודני דום״ של האוקראינים קרא המשורר מוריס רוזנפלד, שהוזמן בשעת מסעו דרך גליציה ע״י פועלי ציון לפשמישל, מתוך יצירותיו. לפי בקשתו של המשורר הוגשה לקהל גם תכנית מוסיקאלית ומשום כך שר זמר אופרה, מיוצאי פשמישל, שחזר בימים ההם מגרמניה לשם ביקור אצל הוריו, אריות מתוך אופרות של וגנר. כתמורה דרש הזמר הגשת זר פרחים על הבמה: דרישה זו נתמלאה במלואה בידי שתי בנות חמודות. נשף זה היה אמנם השג רב מבחינה מוסרית, אולם כשלון מבחינה קופתית — למרות האולם שהיה מלא מפה לפה. לא היתה זאת אשמתו של בעריש שנור, שבידיו רוכזו קופות כל הארגונים המסונפים וקרנותיהם. הוא ידע יפה להפריד ביניהן, לכל אחת שמר קופסה נפרדת. שנור התגאה על שני דברים: על מוצאו ממשפחה יהודית טובה (דודו היה רב בטרנוב) ועל היותו חבר „פועלי־ציון״.

מבוקש ביותר, כמרצה בנשפים ספרותיים, היה יעקב זרובבל, עורך ה„ידישר ארבעטער״ בלבוב. הקוראים ציפו בקוצר רוח לכל גליון העתון שהופיע בערבי שבתות. בהזדמנויות חוזרות תרמו לקרן העזרה, על מנת לקיים את בטאון המפלגה.

מקרב חברי המפלגה בעירנו יצאו תעמלנים זריזים, נואמים מוצלחים, מתווכחים חריפים, שתחום פעולתם חרג לפעמים, מחוץ למסגרת המקומית. ברגר, שוליה של חרט, היה מצוי ביותר אצל ספרות החוברות של פו״צ ושל ה„בונד״, כינוהו „בבל״ (Bebel). בבל, כידוע, מנהיג דגול של הס.ד. הגרמניים, היה חרט לפי מקצועו. בוויכוחים עם היריב המדיני התלבטו איצקביץ־לנגברג (צורף) ושטיינברג, פקיד במפעל פרטי.

היריב המדיני היה — בראש וראשונה — פ.פ.ס. פועלים יהודיים אורגנו באגודה „אחוה״ („ברידערליכקייט״) מיסוד ה־פ.פ.ס.; הם היוו את חיל המחץ, שנשלח להפריע לתעמולת „פועלי ציון״ ולמוטטה במדת האפשרות. כאשר הוקם אח״כ הז׳.פ.ס., המהדורה הגליצאית של ה„בונד״ הרוסי, השתמש גם הוא במאבקו בפועצ״צ באותם האמצעים והשיטות שהופעלו קודם לכן ע״י

ה־פ.פ.ס. בנידון זה לא חל גם כל שינוי כלפי פוע״צ, כאשר המדור היהודי של פ.פ.ס. התאחד עם הז׳.פ.ס. לארגון אחד. כמקודם לא הכירו בסוציאליזם של הפוע״צ; הציונות הפועלית היתה, לדעתם, המצאה ערמומית של בעלי רכוש ציוניים, שכוונתם — להסיח דעתם של פועלים יהודים ממלחמת מעמדות, כדי להקל בזה על ניצולם.

המלחמה ב„סכנה״ הציונית לא הצטמצמה בחילופי דברים בלבד. בעקבות הדיבורים באו מעשים. הפריעו לכל אסיפה של פוע״צ שנסתיימה לא פעם בתגרות ידים, בשבירת שמשות, שולחנות וכסאות — יותר לא היה במעון. מאורעות אלה הכבידו כמובן על התקציב ושימשו תירוץ נוח לבעל־הבית, להפטר מדייר בלתי רצוי.

לעתים קרובות הופיעו באסיפות פוע״צ נואמים מן החוץ. הובא כל „תותח״ שניתן היה לגייסו למלחמה ביריב קשה וחסר מעצורים. נזכיר קודם כל את ד״ר דניאל פסמניק. מכיון שכיהן כדוצנט בשוייץ, הודיעו עליו במודעות, על הופעתו באולם הקטן של הסוקול — כעל פרופסור. זה עורר לעג בפי אחד מנואמי הז׳.פ.ס., התפר בלום מקרקוב שטען: „פוע״צ חולים במחלה אנושה, רופא רגיל אינו מסוגל עוד לרפאם, יש צורך בפרופסור״.

טענות בעלות רמה אחרת לגמרי, העלה נגד הציונות הסוציאליסטית ארנולד גלברג, אחד ממנהיגיה הרוחניים של ה־ז׳.פ.ס. בפשמישל. אינטלקטואלי, בעל השכלה רחבה מאד ומצוי אצל הספרות הסוציאליסטית, הטיח גלברג לצורך פולמוסו ציטטות מתוך ספרי מרכס, אנגלס, קאוטסקי, פלכנוב תוך מאמץ להוכיח, כי לפי כל כללי המדע הציונות הפועלית היא „לידת סרק״ מנקודת ראות של המטריאליסם ההיסטורי. בצורה רבת רושם יצא נגדו אליאס טיש. הוא מחץ את גלברג בנשקו שלו, השאול גם הוא מכתבי אבות הסוציאליסם המדעי — כך סברו לכל הפחות מצדדי טיש. השקפות גלברג לא התמידו להתבסס על הסוציאליסם הקולקטיביסטי. כשם שנהג פעם לצטט את מרכס ואת אנגלס בתכלית השלמות, כך ציטט בתקופה מאוחרת יותר, את מכס שטירנר ואת גוסטב לנדאור. את משא נפשו ראה באינדיבידואליזם ובאנארכיזם. הנה שוב הפך „שאול״ עורו והיה ל„פאולוס״.

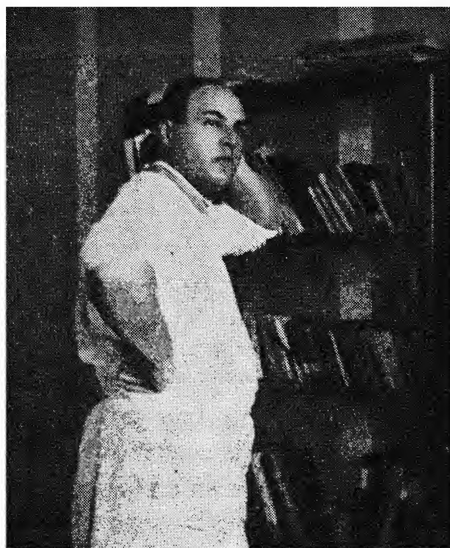
היות ודובר זה עתה על „פולמוסים״ למיניהם, נזכיר עוד מערכה אחרת בשטח זה. אחרי אזכרת אבל ב„טמפל״ לזכר קרבנות הפרעות ברוסיה, ארגנו פוע״צ הפגנת רחוב שבראשה נישא דגל שחור. המשטרה התערבה ותוך התקוטטות היכה נושא הדגל מכות נאמנות את קצין המשטרה שניסה לאסרו. נושא דגל זה היה חבר „בלתי חוקי״ מרוסיה שבדרך זו נמלט מעונש כבד ומגרוש. „זוהי לי הפעם הראשונה שספגתי מכות״ נאנח השוטר; היתה זאת ההפגנה הראשונה של יהודים ברחובות פשמישל.

באסיפות עם גדולות הופיעו גם ורה פבזנר, תועמלנית מאמריקה, רבת הצלחות, ברל לוקר, יעקב זרובבל, שהוזכר כבר, וקסריאל (קתריאל) — לאו חזנוביץ וכן ויטבסקי. באסיפה רבת רושם הופיע כנואם באולם הגדול של בית עירית פשמישל ד״ר חיים ז׳יטלובסקי, אחד המיסדים של תורת הציונות הסוציאליסטית. עם אורחי פוע״צ בפשמישל נמנה גם ד״ר מקס רוזנפלד, ששרת בצבא בפשמישל בזמן מלחמת העולם הראשונה. עם סיום המלחמה היה ליו״ר הראשון של מועצת העם היהודית בעיר זו.

זכויות רבות במיוחד כלפי ארגון פוע״צ בפשמישל רכש לו יצחק קנדל שהקדיש למפלגה את כשרונו הארגוני, את יכולתו כנואם ואת הלהט שבו. רחבת הקף היתה פעילותו בשעת מלחמת הבחירות הראשונות, על בסיס זכות הבחירה הכללית לפרלמנט האוסטרי, במחוזות הבחירות היהודיים, למען מועמדים ציוניים. במחוזות אחרים תמכו פוע״צ במועמדים הסוציאל־דמוקרטים, לפיכך בפשמישל — בד״ר ליברמן. אחרי הצלחתו בבחירות ראה את עצמו חייב להודות בעל פה ובכתב לארגון פוע״צ בפשמישל על תמיכתו בו. לחגיגה של הנחת אבן הפינה ל„בית־הפועלים״

מטעם הפ.פ.ס. הוזמנו פוע״צ בצורה רשמית, דבר שהוא ראוי לציון, כי עד אז לחמו הפ.פ.ס. בפוע״צ ללא מעצורים ואפילו שללו מהם את זכות קיומם. במשך שנים אחדות, עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה כיהן יצחק קנדל בתור מזכיר ארצי של מפלגת פוע״צ בלבוב. בימי המלחמה נפל בשבי הרוסים, עבר שם לקומוניסם ופעל אחרי שובו מרוסיה לוינה למען הצטרפות פוע״צ לקומאינטרן. הוא בילה את שנותיו האחרונות בארה״ב, תוך עבודה על ספרו „מרכס ושאלת היהודים״, אך לא הצליח לסיים את הכתיבה. אחרי מחלה קשה שיחרר אותו המות מסיבלו. גם אחיו הבכור של יצחק קנדל, משה, היה חבר הנהלת מפלגת פוע״צ באוסטריה. קודם היה פקיד ה„וינר בנקפריין״ לבוב, אחרי כן מנהל סניף בנק זה בזגרב; נמלט מפני היטלר לקובה ושם נפטר. בן עיר אחר, בן־ציון טאג היה מזכיר האגודה המקצועית „אלגמיינער יידישער אנגעשטעלטן אונד ארבייטער געווערק־שאפטס־פערבאנד״.

כדרכם בכל מקום, הקדישו גם פוע״צ מפשמישל תשומת לב מרובה לבני הדור הצעיר, המכונים „הפועלים הצעירים ועובדי המסחר המתחנכים״, כלומר השוליות. התעמולה בחוגים אלה נשאה בדרך כלל פרי. ההרגשה העצמית של בחורים אלה (בחורות לא היו ביניהם), שרק זה עתה יצאו מבין כתלי בית־הספר או מהחדר, ושמצבם בבית ובמקום עבודה לא היה קל כל עיקר, באה על סיפוקה, ביכולתם ליצור מקירבם ובכוחות עצמם ועד אגודה, ספריה משלהם, אסיפות משלהם ועתון משלהם („דער יוגענדליכער ארבעטער״) — כפי שאולי לא היו קיימים בכל מסגרת אחרת. הם תמכו בנאמנות באגודה ואחרי התבגרותם — במפלגה. הנשיא לש׳ עבר של בורסת היהלומים בתל אביב, משה אינטרטר, התחיל את הקריירה הצי־בורית באגודת הצעירים של פוע״צ בפש־מישל. הוא מילא בה את התפקיד האחראי כגזבר.

דר. סעווערין שענקער
Dr. Seweryn Schenker

לתנועת פוע״צ בפשמישל היו מסונפות אגודת גמנסיסטים, וברית הסטודנטים של אוניברסיטאות, „חירות״; סמל אגודה זו היה עשוי כסף ותוכנן בידי וולפלינג, צורף מקצועי, אח״כ מהנדס. כמו כן היתה קיימת קבוצת בחורות. זקן „חירות״ הראשון היה עורך הדין המתמחה, ד״ר אהרון פינקנטל שהשתקע אח״כ כעו״ד בפשמישל. פינקנטל הוחלף ע״י יצחק קנדל ואח״כ ע״י אליהו בלוך. חבר נאמן של „חירות״ היה סֶוֶרין שנקר. אחרי שובו מהשבי הרוסי עשה כרופא־נשים בפביניציה, על יד לודז׳; הצטיין במבנה גוף של ענק, אופי אציל ולב של זהב. השתתף במרד גטו ורשה ונפל בקרב.

בישראל הלך לעולמו ד״ר יצחק גנץ. הוא היה בעל הנפש היפה באגודת „חירות״, אוהבה הלוהט ומעריצה הנלהב של הספרות האידית וחובבה; הוא עזב את משרת השופט בפולין העממית ועלה עם משפחתו לישראל. אולם שנות היטלר הרסו את בריאותו, התייסר הרבה בתל־אביב טרם ניתק פתיל חייו. בנו היחיד עובד כפקיד בבנק הפועלים בתל־אביב.

מחוגי הגמנסיאסטים, חברי פוע״צ מפשמישל, יצא גם יהושע פריידנהיים, שהיה אח״כ ער״ד בוינה. במאוריציוס, לשם גורש ע״י ממשלת המנדט, פיתח פעולה מבורכת בין תושבי המחנות. הוא מתגורר כיום בירושלים, חיבר ספרים על נושאי החוק הציבורי והוענק לו פרס של עירית תל אביב. חבר „חירות״ אחר היה ד״ר הנריק מייזל, פרופסור המיקרוביאולוגיה בורשה, מחבר מחקרים מדעיים מרובים. כמו כן נמנה עם יוצאי האגודה ד״ר יצחק טייך, נציג פוע״צ בועד קהילת פשמישל וציר לקונגרסים בשנים שאחרי מלחמת העולם הראשונה.

התכנית ללימוד עצמי של חוג הגמנסיאסטים ושל „חירות״ היתה עשירה ומגוונת. שאיפתם היתה למוד תורת המרכסיסם ואת תולדות תנועת העבודה הבין־לאומית ולהכיר, באמצעות דברי ימי הכלכלה היהודית, את ההגירה היהודית ואת מבנהו החברתי והמקצועי של העם היהודי. המטרה היתה לחזק את הביסוס המרכסיסטי־מדעי של הציונות. הרצאות וויכוחים לאין ספור הוקדשו לנושאים הנ״ל ושיחות פרטיות הרבה סובבו סביבם.

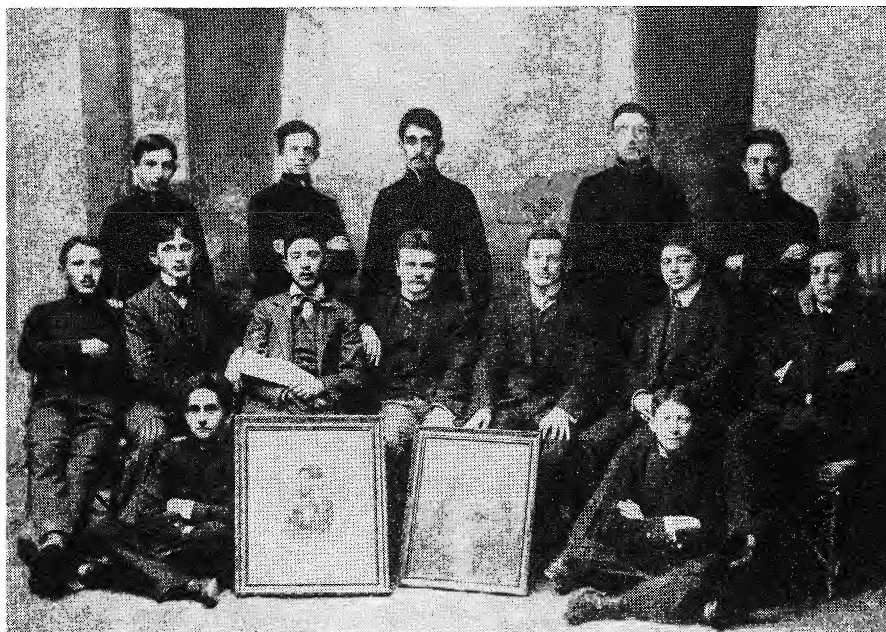
במשך שנים אחדות היתה פשמישל מקום מושבו של הועד המרכזי של ארגוני הגמנסיסטים חברי פוע״צ בגליציה. חברי הועד המרכזי היו: יצחק קנדל, אליהו בלוך ושלום הרציג. הרציג ניספה בשואה; אלמנתו גרה בישראל. כמו כן מתגורר פה א. בלוך, שהיה אחרי המלחמה הראשונה פעיל בתנועת פוע״צ בוינה והיה שם חבר הועד הלאומי היהודי, שהתכנס בראשותו של רוברט שטריקר. אחרי התמוטטות הממלכה האוסטרית־אונגרית עד לעליתו ארצה היה בלוך שנים מספר יושב ראש הארגון האוסטרי של „א״י העובדת״, שהמשיך בקיומו ובפעילותו בשם „בנין הארץ״, בתקופת משטרו של רודף הפועלים, דולפוס. בלוך היה חבר ועד קהילת וינה וציר לקונגרסים ציוניים. עוד שני יוצאי פשמישל אחרים נוספים היו חברי ועדת קהילת וינה: ד״ר לאו לנדאו, נשיא אגודת בית כנסת גדול, המכונה „פאלנישע שול״ ומנהל המחלקה לעזרה סוציאלית בקהילה; וד״ר נחמן פריי, רופא ידוע ואהוב על אוכלוסי וינה היהודיים. ד״ר לנדאו וד״ר פריי, שניהם ציונים כלליים, חיים כיום בארץ.

משבר חמור עבר על ארגון פוע״צ בפשמישל, כאשר חלק מחבריו, ביניהם פעילים ואהודים מאד, התפלג ועבר לס.ס. (ציונים־סוציאליסטים, כך כינו לעצמם טריטוריאליסטים הסוציאליס־טים), בהקימם ארגון עצמאי. ההתקפות שכיוון הארגון החדש הזה ל„הארץ־ישראליות״ של פוע״צ הצטיינו בחריפות, בזעם, לפעמים אף ברשעות. עם מנהיגי הס.ס. נמנו שלאף שכבר הוזכר לעיל, שלום פרוינד וד״ר ו.ע. פורדס. זה האחרון גר עתה בוינה, הוא יו״ר ארגון פוע״צ שם והשתתף בקונגרס יוצאי פולין, שהתקיים בינואר 1961 בתל־אביב. כבר בתור אדם צעיר עסק בכתיבה, פרסם מסות באכסניות ספרותיות ובכתבי עת יהודיים־פולניים ורשם, בין היתר, את חוויותיו בתוך המצודה הנצורה, פשמישל. ד״ר פורדס חיבר ספרים אחדים בגרמנית, לרבות מחקר פסיכולוגי שבו הוא מנסה לפענח טיפוסי אדם ואת אופיים.

במרוצת הזמן נעלמו הס.ס. מהבמה בפשמישל כבכל מקום אחר; אולם הפילוג שהם גרמו היווה מהלומה קשה לפוע״צ, שממנה החלימו רק כעבור זמן ממושך למדי. קבוצת הס.ס. היתה בפשמישל חזקה יותר מאשר בכל עיר אחרת בגליציה, כאן פעלו חבריה המוצלחים ולכן נקבע בעיר זו מקום מושב להנהגתם המרכזית.

המכשול הגדול שהכביד על התפשטות פוע״צ היה נעוץ במהותה של האידאולוגיה שלה. הקושי היה בזה, כיצד לקרב קונצפציה מסובכת מאד לתפישת שכלו הישר של הפועל הפשוט. כבר מכס נורדאו הצביע בזמנו, (באמסטרדם 1899), על סרוב הפועלים היהודיים לקבל את הציונות, בו בזמן שהם מצטרפים לתנועה הסוציאליסטית תוך התלהבות, כי רק ממנה הם מצפים לגאולה. הפועל היהודי, דוגמת חברו שאינו יהודי, נדחף ע״י מצבו החברתי בתוך מדינה, שהיתה אז כמעט מחוסרת כל מדיניות סוציאלית והגנה חוקית על העובד, ישר לזרועות המחנה הסוציאליסטי,

שהבטיח ללוחמיו גן עדן עלי אדמות, אחרי שתקום באמצעות מלחמת המעמדות, החברה ללא מעמדות; לפועל היהודי ניתן, נוסף לנ״ל, סיכוי לשחרור ממפלצת האנטי־שמיות. הפועל, בעל „ההכרה המעמדית״ לא היה לאומי, בעיני הבורגנות הוא נחשב ל„בר־נש אנטילאומי וחסר מולדת״. לכן חדרה בקושי התעמולה הלאומית־ציונית לתחושת הפועל היהודי. ו„אגודות אחוה״ הציוניות לא השיגו מעמד כלשהו בציבוריות, הן היו ארגוני פקידים גרידא, בלי כל תוספת כוח של פועלים, ובלי יוצא מן הכלל נטמעו כולן בתוך תנועת פוע״צ הסוציאליסטית. בפשמישל נערמו קשיים רבים במיוחד על דרכי פעולת פוע״צ. היה עליהם להתגבר על התנגדות משמאל ומימין והם פעלו במדה שהספיקו כוחותיהם. כשפרצה מלחמת העולם הראשונה עמדו פתאם כולם בפני מצב חדש לגמרי ובפיהם השאלה: מה כעת?

חוג של תלמידי גימנסיה ואקדמאים מתנועת פועלי ציון בפשמישל 1909

סטודענטן און אקאדעמיקער פון פועלי ציון באועגונג, פשעמישל 1909

Group of Students of Poalei Zion, Przemyśl 1909

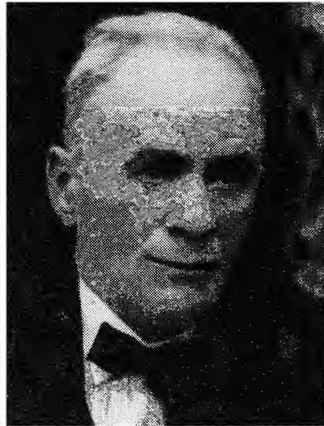
עומדים מימין: ברננקה, רובינפלד, רובינפלד, פרוידנהיים, מיזלס

יושבים: פפפר, הרציג, שנור, קנדל, בלוך, גנס, גוליגר, מנדל, פפפר

Standing left to right: Meisels, Freudenheim, Rubinfeld, Rubinfeld, Bernanke
Sitting: Goliger, Gans, Bloch, Kandel, Schnur, Herzig, Pfeffer, Pfeffer, Mandel

ד״ר א. בלוך

ד״ר הרמן ליברמן*

דר. הערמאן ליבערמאן   Dr. Herman Liebermann

דמותו של ד״ר הרמן ליברמן, שראשיתו תעמלן סוציאליסטי בערי גליציה וסופו מיניסטר בממשלת הגולה הפולנית בלונדון, עוצבה ונתחשלה ע״י התקופה ותנאיה, בהם גדל וחי את חייו רבי־ההישגים. הוא הצליח להתאים את הגורמים האוביקטיביים שהושפע על ידיהם לאישיותו.

ליברמן נולד בדרוהוביץ בשנת 1869, למד בגימנסיה, תחילה בעיר מולדתו ואחר כך בסטרי הסמוכה. בית־הספר הגליצאי, ביחוד הגימנסיה, הרחיק את הנוער היהודי מערכי היהדות, ע״י הקנית ידיעת השפה הפולנית, הספרות וההיסטוריה של העם הפולני לתלמידים היהודיים. שעורי הדת היהודית, כפי שהורוה בבתי־ספר אלה, לא היה בכוחם להחליש את השפעת התרבות הזרה. הסביבה הפולנית כשלעצמה, מצידה לא נעשו כל נסיונות לקרב או לקלוט את היהודים בתוכה, לא מבחינה רוחנית ולא מבחינה חברתית. היהודים נשארו לגביה זרים, בני דת אחרת, והיחס אליהם היה בדרך כלל עוין, ובמקרה הטוב ביותר אדיש. המפלגות הפוליטיות, פרט לפ.פ.ס.ד., לא טרחו אפילו לרכוש יהודים כחברים למפלגה.

כתריס בפני הטמיעה שימש בדרך כלל בית ההורים, ביחוד הבית הדתי, בו דברו יידיש, ואשר דאג לחינוכם היהודי של הילדים. כוח ההשפעה של ההווי היהודי בבית היה גדול ומנע את התרחקותו של הדור הצעיר ממורשתו. העיירה היהודית הגליצאית במאה התשע־עשרה ובתחילת המאה העשרים היתה רוויה „יידישקייט״, והכל שחיו בה נשמו את אווירתה.

אין להניח, שלבית הוריו של ליברמן בדרוהוביץ, משנות 80־1870, היו הרצון והסגולות להשרות רוח לאומית פולנית על הילדים, לו גם היה אביו בעל השכלה חילונית, ולא היה שומר

---

* תירגם, מכתב יד גרמני, י. אלטבאואר.

מצוות ובביתו היו מדברים פולנית. גם בית הספר לבדו לא הקנה לליברמן הצעיר את הזיקה המובהקת לעם הפולני ותודעתו הפולנית־הלאומית יש להסבירה בעיקר על רקע קשריו עם הסוציאליזם הפולני.

בתקופה ההיא היוו היהודים את מרבית הפרולטאריון בדרוהוביץ; מאוחר יותר, עם חדירת ההון הגדול לשם ועם התפתחות התעשיה, נושלו הפועלים היהודיים מעמדתם. לפיכך פנו אל הקונגרס הציוני הראשון במשאלה לאפשר להם עליה לארץ־ישראל, הואיל ומאיימת עליהם סכנת עוני ומחסור. מטעם ה„ואֶלט" (Welt), השבועון הציוני בוינה, הוטל על ד"ר ש. ר. לנדאו התפקיד לעמוד על מצב־הדברים במקום, והוא דיווח על שליחות זו בקונטרסו „בין פרוליטארים יהודיים". כאן, בדרוהוביץ־בוריסלב, מצא כעבור זמן מה את דרכו לסוציאליזם היהודי ד"ר מקס רוזנפלד (נולד ב־1884), מי שהיה לאחר מכן עסקן „פועל־ציוני", ובתום מלחמת העולם הראשונה יו"ר המועצה העממית היהודית (הפולקסרט) בפשמישל, אשר הוקמה כצעד מהפכני במקום הקהילה הריאקציונית.

גם ליברמן, בעל רגש חם, חדור מחשבה סוציאלית וזיקה ליושר ומוכן תמיד לקרבנות (מסגולות אופיו במשך כל ימי־חייו), ראה במו עיניו את העוני והסבל, ולפיכך התמרד במשטר החברתי הקיים. אולם הוא לא תפס, שהסובל והנענה, אשר גורלו נגע כל כך לליבו, היה יהודי. הטרידתו מחשבה אחת ויחידה בלבד: המשטר החברתי הקיים הוא אסון וחרפה, ולפיכך צריך לשנותו ולמגרו ע"י מלחמת מעמדות למען הסוציאליזם בהנהגתה של מפלגה סוציאליסטית־מהפכנית. בה במידה, שהסבל והעוני זיעזעו את נשמתו והוא ראה בהם חרפה אנושית כללית, כן נמשך ליברמן בעוצמה גדלה והולכת אל הסוציאליזם במתכונתו הפולנית.

באותו הזמן היתה קיימת בגליציה מפלגה סוציאליסטית אחת, פולנית במהותה ובאופיה, שהטביעה את חותמה מבחינה רוחנית ותרבותית על התנועה כולה, ולא ניתנה כל אפשרות להקמת תנועת פועלים יהודית.

כך היה ד"ר ליברמן לסוציאליסט פולני וכזה נשאר במשך כל ימי־חייו. כבן 20 כבר היה תעמלן מצויין נודע ברבים, ונמנה עם מייסדי האגודה של הפועלים היהודיים „ברידרליכקייט" (אחוה) בדרוהוביץ'; והתעמולה היתה לו לטבע שני.

כשנתיים אחר גמר למודיו בגמנסיה עשה בפריס, שהשפיעה עליו השפעה מכרעת עד כדי כך שרישומיה לא נימחו לעולם. הרפובליקה השלישית כבר היתה אז יציבה, וסיסמאות המהפכה של 1789, אם כי ניתן להן לפעמים פירוש שונה ממשמעותן המקורית, השפיעו, השפעה מעמיקה, על החברה והמחשבה הסוציאליסטית. ליברמן, שבא במגע עם הסוציאליזם הצרפתי והושפע במידה רבה ע"י מסורתה המהפכנית של צרפת, התקרב גם לאמיגרציה הסוציאליסטית הפולנית, בין היתר אל סטניסלב מנדלסון (חתנו של נחום סוקולוב) ולמהפכנים רוסיים. כחשוד בפעולות נגד המדינה נעצר כנתין זר וחזר לגליציה. סיים את חוק־לימודיו כמשפטן באוניברסיטת קראקוב והחל עוסק בפרקליטות. גם כאן טעם טעמו של בית־סוהר.

למרות מוצאו היהודי מצא ליברמן את מולדתו הפוליטית במפלגה הסוציאליסטית הפולנית. גורמים מסייעים לכך היו אופיה הבינלאומי של מפלגה זו, תפקידה וקשריה עם המפלגות הסוציא־ליסטיות של שאר ארצות־הכתר של אוסטריה, שהיתה להן תוכנית ונציגות משותפת בפרלמנט האוסטרי.

הפ.פ.ס.ד. היתה חברה בעלת מעמד חשוב באינטרנציונל השני. עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה היווה האינטרנציונל, על משרדיו בבריסל, גורם ממשי שלעקרונותיו התיחסו אז בכבוד, שכן כחו של הסוציאליזם מושתת היה על האמונה, כי עקרונות אלה סופם לנצח וכי ביום פרוץ המהפכה הסוציאלית תיפתרנה כל השאלות החברתיות, לרבות שאלת האומות חסרות עצמאות מדינית.

הפ.פ.ס.ד. היתה כולה שקועה במאבק לשיפור תנאי חייהן וזכויותיהן הפוליטיות של שכבות העם הרחבות, ולא נתפנתה כדי לעסוק בבעיות לאומיות, שהחוגים הראקציוניים עשאון קרדום לחפור בו. ה„פטריוטיזם" הפולני היה למונופולין בידי ה„שליאחטה" (האצולה) והבורגנות; בצעוד הסוציאליסטים ברחובות העיר ניפנפו מעל ראשיהם רק הדגלים האדומים ובפיהם המנונם „השטנדר האדום", ואילו המחנה האזרחי היה בעליו הבלעדי, כביכול, של הדגל הפולני הלאומי ושל ההמנון „עוד לא אבדה פולין". כך התקיימו שני מחנות יריבים, והתהום שביניהם לא ניתנה להיגשר.

בגליציה הנחשלת שהיתה חסרה תעשיה מפותחת, נאלצה תנועת הפועלים הפולנית למצוא בעל ברית במלחמתה במחנה האויב, כדי להסתייע בו במאבקה המר, ותפקיד זה נועד לפועלים ולזעיר־הבורגנים היהודים. זהו ההסבר העובדתי, מלבד גורמים סוציאליסטיים כלליים, לעובדה שהפועלים היהודים אורגנו במסגרת הפ.פ.ס.ד. — המפלגה המדינית הפולנית היחידה, אליה השתייכו יהודים בהמוניהם כחברים.

ליברמן, בבואו בשנות ה־90 להשתקע בפשמשיל יזם גם כאן את יסודה של אגודת „ברידר־ליכקייט" של פועלים יהודים. במסגרתו של ארגון זה ניעורו לראשונה עובדים ושכירים יהודים מן העייפות והאדישות הפוליטית וצורפו לשורות לוחמי מלחמת האמנציפציה של מעמד הפועלים הבין־לאומי. הם חונכו להיות אנשים גאים בעלי הכרה מעמדית, מכאן ואילך היתה להם מטרה והיה להם דגל. הם נלכדו ע"י התנועה, שתארה לפניהם את „ארץ הבחירה" בכל מקום בו הם חיים ולוחמים.

את „גן העדן" של החופש האזרחי ושל שיווי־הזכויות הבטיח ד"ר ליברמן באספות־בחירות גם לאזרחים יהודיים, הוא פנה אליהם אל בעלי בתים וסוחרים זעירים, בעלי מלאכה ולרוכלים, למתווכים וזבנים. הם באו אליו בהמוניהם, זקן ונער, אנשים ונשים, והקשיבו לנאומיו הלוהטים, שדיברו אל לבם ונתקבלו על דעתם. הוא נאם בפניהם גרמנית ותיבל דבריו בפסוקים מהנביאים. הוא הלהיב את שומעיו, שנתנו לו את קולותיהם בבחירות. בא[redacted] מצביעים יהודים אלה נבחר ליברמן פעמיים לבית הנבחרים בוינה. הוא היה להם, ליהודי פשמישל, לפועלים ולמעמד הבינוני, לסמל, למרות חוסר כל אפשרות להציע להם תועלת חומרית תמורת נאמנותם — זכיונות או רשיונות להספקת סחורות. אדרבה — לעתים קרובות היו להם, לחסידיו, דין ודברים עם החבורות השולטות בעיריה ובקהילה, שהיה בכוחן לגמול טובה לידידים ולהעניש „אויבים".

הזדהותו של ליברמן עם יהודי פשמישל מצאה את ביטויה בנובמבר 1918, בהיותו חבר המועצה הלאומית הפולנית, ששימשה כממשל זמני בעיר אחרי התפוררות המונארכיה. מפקדה הצבאי של העיר הטיל על יהודי פשמישל קנס ציבורי בסך של שלשת מיליוני כתר ואיים לגבותו בכוח. משלחת של הפולקסראט הציעה את עצמה אז כבת־ערובה להתנהגותה הלויאלית של האוכלוסיה היהודית. הצעתה זו לא נתקבלה ע"י המועצה, ועל כן העמיד ד"ר ליברמן את עצמו כבן־ערובה ואליו הצטרף חבר מועצה לא־יהודי, מנהיג המפלגה האנטישמית בעיר, ד"ר טרנבסקי, ורק אז בוטלה הגזרה.

לעומת זאת רשאית התנועה הלאומית היהודית בעירנו להטיל על ליברמן את האחריות להצרת צעדיה בפשמישל. מצב זה לא נשתנה, עד שליברמן העתיק את נקודת־הכובד של פעולותיו הפוליטיות לוורשא, לאחר שנבחר ציר הסיים הפולני, וגם הפעם בעזרת קולותיהם של יהודי פשמישל. רק אז נפתחה הדרך בפני פעולות עצמאיות של התנועה הלאומית היהודית, שהחלה לנהל מדיניות יהודית בלתי־תלויה.

יחסו של ד"ר ליברמן אל הפועלים היהודים, אשר עזבו את הפ.פ.ס.ד. ויסדו מפלגה משלהם, ה־ז'.פ.ס. (מפלגת פועלים יהודית), לא היה טוב מאשר יחסו אל הציונים. לא רק שלא היתה לו כל הבנה לתנועתם „הספרטיסטית", אלא הוא גם הוקיעם כמחריבי המפלגה, אויבים ובוגדים

במעמד הפועלים. יתכן שבפלוגתא זו נתון היה להשפעת הפירוד של המפלגה הסוציאליסטית הצרפתית, שפילוגה הפנימי היה לנגד עיניו, לפיכך מצא לנחוץ להשתמש בכל סוג של נשק במלחמתו ב־ז׳.פ.ס. הפלגניים.

מטבע ברייתו היה ליברמן לוחם; המאבק היה לחם־חוקו. הוא לא נרתע מפני ההיאבקות עם הכת השלטת בעיריה, עם ראש העיריה, שמאחוריו עמד ראש המחוז (הסטארוסטה), ועם גבאי הקהילה, שנמנו עם אותה החבורה שהיתה רודה בעם ברצועה ולסירוגין גם במדוחי־שוא. בלב גליציה שלטה כנופיה זאת בדומה לפחות טורקיים ושמה ללעג את עקרונות הדמוקראטיה, שלפיהם היו צריכים להתנהל המוסדות הציבוריים. מצב זה לא היה שונה אז גם ביתר ערי גליציה.

משימה אחרת, שד״ר ליברמן נטל על עצמו, היה המאבק נגד שני אויבי־עם עריצים, המיליטריזם והכמורה. הסוציאליזם הבינלאומי הטיף לאחוות עמים ואילו המיליטריזם עסק בהכנת מלחמה למען ה„קיסר והמלוכה״. אגרוף המיליטריזם הכביד עולו על צואר העם ובאותו זמן הסתער הקלריקליזם בשם הכנסיה על נפשו.

העזה רבה היתה דרושה אז, כדי לפתוח במלחמה נגד המיליטריזם, שכן אוסטריה הקיסרית היתה, כידוע, מדינה צבאית מובהקת. משמעו של המיליטריזם לא היה צבא אדיר בלבד, אלא שיעבוד דעת הקהל לאינטרסים של הצבא והעומדים בראשו. באוסטריה היתה שלטת הלשכה הצבאית של הוד מלכותו הקיסר; היא הכריעה על מנויים של מיניסטרים וקבעה גורלן של ממשלות. קציני „הקיר״ה״ היוו כת מתבדלת, שלא היתה מעורה בחיי „הציביליסטים״. חבר הגנראלים דרש לעצמו יראת כבוד מיוחדת; גולת כותרתו בעיר היה מפקד הקורפוס העשירי (הפשמישלאי) — הגנרל אנטון פון גאלגוצ׳י, שנהנה מאימונם המלא בתכלית של בעלי הדרגות הגבוהות ביותר, לרבות הקיסר בכבודו ובעצמו.

מדי פעם, כשד״ר ליברמן היה מתקיף ב„גלוס פשעמיסקי״ את הקאמרילה הצבאית ומוקיע את ספיחי המיליטאריזם, ההתעללות בטירונים והלקאת החיילים ושם ללעג את הקצונה, ניתנה פקודה להחרים את העתון. בכל זאת מצא לו חלק מן המהדורה המוחרמת דרך אל הקוראים. העם קרא את העתון, הזדעזע מהנעשה בצבא ושמח לכל פגיעה בשלטונות. מפקד הקורפוס אסר על קציני חיל־המצב לבקר במקומות ציבוריים (בתי קפה, מסעדות, מספרות), בהם הציגו לקריאה את ה„גלוס־פשעמיסקי״; השלטונות האזרחיים עמדו לצידו של הגנרל. הם לא נקפו אצבע להגנת חופש הדבור והעתונות המובטח לפי חוקת המדינה, ולא עשו דבר נגד ההתנכלות לקיומם ופרנסתם של אורחים, רובם יהודים, שמצבם הכלכלי נתערער בשל גזירות הגנרל.

מאבקו עם הגנרל עלה לו לליברמן במאסר, אבל בצאתו את בית־האסורים היו המוני המפגינים נושאים אותו על כתפיהם.

ליברמן פתח גם בהתקפה על ההגמון הקתולי של העיר, ד״ר יוזף סבסטיאן פלצ׳ר. על „הכס הקדוש״ ברומא ישב אז „אפיפיור הפועלים״, ליאו ה־XIII, שהבין את השאלה הסוציאלית בתקופה בה הגיע הקפיטליזם לשיא התפתחותו. כדי להרחיק את מעמד הפועלים מהסוציאליסטים „האפיקורסים״ הטיף לפתרון הבעיה הסוציאלית ברוח „התורה הנוצרית״. כזה היה גם הרעיון הראשי באגרת האפיפיור "Rerum novarum". בהסתמכו עליה הכריז ההגמון פלצ׳ר מלחמה על הסוציאליסטים „שלו״, שבראשם עמד היהודי ד״ר ליברמן. ברוח זו פירסם ההגמון גם אגרת רועים, שהוקראה בכל כנסיות העיר, לפיה נהפכו יהודי וסוציאליסט למושגים זהים.

על „אגרת רועים״ זו ענה ד״ר ליברמן בשבועונו בשורת מאמרים בשם „קוו ואדיס, דומינה״? מאמרי פולמוס אלה היו מתובלים בהבאות מדברי אבות הכנסיה לא פחות מאגרת הרועים של ההגמון. בטאון הכמורה „אֶכוֹ פשעמיסקיע״ נהג לשנן לקוראיו מדי פעם את הסיסמא „אל תקנו אצל יהודים״ — סיסמא זו רוככה אחר כך והיתה מתונה יותר — „קנו אצל נוצרים

בלבד" — והשמיץ את ד"ר ליברמן, בכנותו אותו „היהודון האדום", שכן אדום היה שערו ו„אדומה" היתה השקפתו הפוליטית. ליברמן לא שם לב להשמצות אלה: „הכלבים נובחים, השיירה מתקדמת" היתה סיסמתו.

העזה בלתי רגילה היתה דרושה למלחמה בראשי הכנסיה ולהאבקות אתם בארץ בה כל האוכלוסיה, כולל גם מעמד הפועלים, היתה אדוקה ומאמינה בכנסיה. על קיר האולם במועדון עובדי הרכבת בפשמישל (עובדי הרכבת והדפוס היו משמנה וסולתה של המפלגה הסוציאליסטית בגליציה) התנוסס, בין תמונות מרכס ואנגלס, גם האיקונין של ישו. אחד מפעילי המפלגה, לנצוצקי, מי שעתיד היה להיות ציר קומוניסטי לסיים, הסביר לכותב הטורים האלה: „ישו היה הסוציאליסט הראשון".

במידה שליברמן היה שנוא על מתנגדיו, שפחדו מפניו, היה גם אהוב על הפועלים הפולנים, האוקראינים והיהודים ועל כלל היהודים. מצדדיו הרגישו את לבו החם, ידעו את נכונותו להקרבה עצמית למען החברה; כולם העריצו אותו כסניגור מזהיר במשפטים פליליים, ששרת את דלת העם ללא טובת הנאה. העם התרשם מאורח חייו הצנוע. כאשר צעדו הפועלים ברחובות העיר, רעמו קריאותיהם „יחי הסוציאליזם, יחי ד"ר ליברמן". לעומת זאת נתנה החבורה השלטת חופש לרגשי שנאתה ללא מסווה ובאכזריות בלתי מסויגת.

בשנת 1907, כאשר הוכרז על נצחונו של הד"ר ליברמן בבחירות לפרלמנט, לא נרתעה חבורה זאת מלהורות למשטרה להסתער בחרבות שלופות על אלפי מפגינים שהתאספו בככר בית העיריה לחלוק כבוד לד"ר ליברמן; מספר רב של אזרחים נפצעו בהסתערות המשטרה, שהיה בה משום עונש על בחירת יהודי בעיר „נוצרית" כציר לפרלמנט.

קשה לוודא, אם מוצאו היהודי של ליברמן עורר תגובות שליליות בקרב חברי מפלגתו הלא־יהודים. עובדה היא שהטיחו כנגדו את חטא „יהדותו" כאשר הצטרף באורח פעיל למחנה המתנגדים למשטרו של פילסודסקי. מאמר פולמוסי, פרי עטו של אחד מחברי מפלגתו לשעבר, פתח במילים „נישט זו היציג, הער משה איציג", ונימה קנטרנית זו נמשכה לאורך כל המאמר.

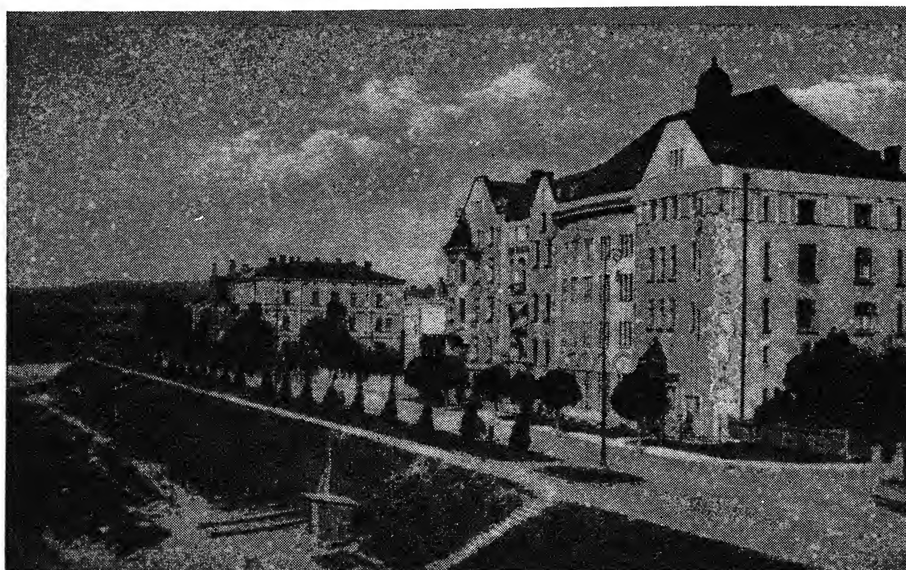
הודות להתמצאותו בעניני צבא שרכש לו במידה ניכרת במלחמתו בגנרל גאלגוצ׳י, הטילה הסיעה הסוציאלדמוקרטית בפרלמנט הוינאי על ד"ר ליברמן להיות דוברה בדיוני התקציב של מיניסטריון ההגנה. בשטח הפרלמנטארי התבלט ליברמן כנואם מזהיר וכמשפטן מוכשר, ידיעותיו הרחבות היו לו לעזר רב.

ההתעוררות בין פועלי פשמישל התחילה עוד בשנות ה־90, לפני בואו של ליברמן להשתקע בה. אולם הנטע שהוא מצא היה עדיין רך. נוסף על פועלים מתישבי עירנו מצא ליברמן כאן עוד אלפי אנשים שהיו עסוקים או קשורים בבנין המבצר, שהוקם אז לפי הוראות המטה הכללי בוינה.

בשנת 1894 יסד ליברמן, יחד עם חבריו לדעה, את התא המפלגתי הראשון בעיר והתחיל את עבודתו התעמולתית וההסברתית בהצלחה; שכר פעולתו היה רב. אותו קומץ אנשים עצמו הקים שני מבצרים: צבאי, מופנה נגד רוסיה, וסוציאליסטי מכוון נגד המשטר השולט. עוד ב־1897 נכבש המוסד הסוציאלי החשוב: קופת־החולים, ומאז שלטו בה באי כח תנועת הפועלים. לא עבר זמן רב, ומדי שנה בשנה באחד במאי, הפגינו אלפי פועלים את כוחם, בערכם תהלוכות רבות רושם. העברת החגיגות האלה מ„הגן המרכזי" שבעיבורה של העיר אל הפארק המרכזי, „הזאמעק", סימלה את התקדמות המפלגה מהפרברים אל מרכז העיר. כוחה של המפלגה נודע ברבים גם על ידי הקמת מעון מפואר — „בית הפועלים" — על גדות הסן. כאן שוכנו כל המוסדות של המפלגה ושל האגודות המקצועיות, מכאן גם התנהלו הפעולות התרבותיות, ביניהן „מקהלת הפועלים" מיסודו של הד"ר יוסף אקסר *. האולם המרווח של „בית הפועלים" שימש אכסניה

---

* נפטר בשנת 1956 בתל־אביב.

בית הפועלים | דאס ארבעטער היים | The worker's house

לאספות המפלגה ולמפגיניה. כן הושכר גם להצגות תיאטרון, לקונצרטים ולהרצאות, וכך היה לגורם תרבותי חשוב בעירנו.

מבין המוסדות המשקיים של המפלגה יש להזכיר את מאפית הפועלים, בה עבדו פועלים בתנאים סניטריים נאותים, שהיו נדירים ביתר המאפיות שבעיר; המאפיה עשתה להוזלת מחיר הלחם.

נוכל לציין, כי עם פרוץ מלחמת 1914 היתה פשמישל לא רק מבצר צבאי אלא גם מבצר סוציאליסטי.

עננים שבאו מהבלקן התקשרו בשמי אירופה. עמי־אוסטריה החלו מתעוררים ושואפים לשחרור לאומי; לפיכך הועלתה גם „השאלה הפולנית" על סדר היום הפוליטי. היה זה צו השעה למצוא את המקום הנכון בין בריתות העמים הקיימות, להתכונן למלחמה ולאגור נשק. פילסודסקי החל בהקמת ארגונו הצבאי, „הקלעים", שנהפכו במרוצת הזמן ללגיונות הפולניים ועתידים היו ללחום בממלכת הצאר שכם אחד עם צבאות אוסטריה וגרמניה בסיסמא של „פולין חפשית". ליברמן, התנדב אף הוא ללגיון, והופיע ביום פרוץ המלחמה בפשמישל — דמות תמירה במדי צבא מקושטים, חגור חרב קצינים פולנית עקומה. בצבא פולין הוא עלה לדרגת סגן־אלוף.

בשנים האחרונות של המלחמה הודח ליברמן מהלגיונות בשל עמדתו האנטי־אוסטרית. הוא התפרסם בהגנתו רבת־הרושם ומלאת־ההשראה על הלגיונרים שהועמדו ב־1918 בפני בית משפט צבאי במרמרוש שיגט, באשמת בגידה במולדת האוסטרית.

מאז שלהי 1918 התחיל פרק חדש בתולדות אירופה וגם בחייו של הד"ר ליברמן, אשר מכאן ואילך היה כולו נתון למדינת פולין. לפיכך נצמצם את הדיבור על תקופה מאוחרת זו שאירועיה אינם מענינו של ספר זה. את הערכתה של זו נשאיר להיסטוריונים של פולין ושל תנועת העבודה הפולנית.

כציר הסיים הפולני היה ליברמן פעיל בועדות רבות, וכאן עמדו לו ידיעותיו הרבות ונסיונו הפרלמנטארי, שרכשם בזמנו בבית הנבחרים בוינה. פעולתו האמיצה ללא חת לגילוי השחיתות בקרב כת הקולונלים השלטת, „בחורי פילסודסקי", השניאתו על העריצים הכל־יכולים הללו. מכיון שהופיע כתובע בשם הסיים במשפטו של מיניסטר־הכספים, שהואשם בשימוש לרעה בתפקידו לטובת הכנופיה המושלת, נשלל ממנו החופש האישי, ובפקודת פילסודסקי נכלא, בניגוד לחוק, במחנה הריכוז בברסט־ליטובסק. אחרי שהתעללו בו במשך שנתיים, הועמד למשפט, נידון למאסר ולשלילת זכויותיו האזרחיות. עם צאתו ממחנה הריכוז ביקר לזמן קצר בפשמישל, שם נתקבל בהתלהבות ע"י המוני העם, ביניהם יהודים רבים, ונישא על כתפיהם בחוצות העיר. כך הפגינה האוכלוסיה המקומית את מחאתה נגד העוול, שנעשה לליברמן ע"י הרודן הפולני.

ליברמן נסע לפי הוראות מפלגתו לצ'כוסלובקיה ולצרפת ופעל שם במרץ למענה. בפרוץ מלחמת העולם השניה היה בין מייסדי ממשלת הגולה הפולנית בראשותו של הגנרל שיקורסקי, וכיהן כסגן יושב־ראש המועצה הלאומית. עם כניסת רוסיה למלחמה (1941) נמנה ליברמן על מחייבי הברית אתה. בממשלת שיקורסקי קיבל על עצמו את תפקיד שר המשפטים, אולם לא האריך ימים בתפקידו זה, וב־21 באוקטובר 1941 נפטר באופן פתאומי, על משמרתו כרע, נפל.

ליברמן מת בגולה, בלונדון, ונקבר בבית הקברות בהייגייט, בסמוך לקיברו של קרל מרכס, מקום מנוחה נכבד ללוחם למען הסוציאליזם והדמוקרטיה. הוא נטמן באדמת נכר ולא בפולין מולדתו, שלמענה ולמען עמה הקריב את לבו ודמו.

הד"ר ליברמן היה אנטיציוני; הוא נלחם ב„אוטופיה" הציונית והצליף בשוט לשונו על „חולמי הגיטו" הזרים ומוזרים לרוחו. כנושא תפקיד בעל חשיבות ממלכתית במדינה הפולנית, לא היסס מעולם להתרומם מעל לאינטרסים של כלל היהודים אם דרשו זאת, לכאורה, האינטרסים של המדינה. אבל יחד עם זאת אין לשכוח, שדווקא הוא האיש שהביא לראשונה לפועלי פשמישל היהודים את חזון הסוציאליזם, ולימד גם את שאר היהודים שבעיר לא לכוף את ראשם ולא להכנע אלא לזקוף קומתם בגאוה, כיאה לאדם ולאזרח בן־חורין.

ולאות הוקרה לד"ר ליברמן, מקדישה שארית פליטתנו, שרידי פשמישל, את השורות האלה בספר זיכרון זה.

ד"ר ליברמן חוזר מבריסק דליטא   ד"ר ליבערמאן צוריק פון בריסק

Dr. Liebermann returns from Brześć

ד. נ.

לקורות תנועת ההתבוללות היהודית בפשמישל

המדובר בהתבוללות בפולנים ובהזדהות לאומית עמם, שכן אין לדבר בגליציה כלל על התבוללות אחרת בתור תנועה, אף לא בתרבות גרמנית, על אף העובדה, כי רבבות יהודים שמעו, ובחלקם דיברו וגם כתבו גרמנית בימי האמנציפציה החוקית, הפורמלית. אין גם לערבב את הגישות הפוליטיות האוטונומיסטית או הצנטרליסטית עם ההתבוללות הפולנית או הגרמנית. ידועים לנו יהודים, שדיברו, בעיקר גרמנית, והיו בכל זאת בעלי גישה אוטונומיסטית (למשל — שמלקי הורוביץ המפורסם) ולהיפך — היו כאלה שהשפה הגרמנית לא היתה שגורה בפיהם ואף־על־פי־כן היו, מתוך הכרה ברורה, מעריצי הקיסר והשלטון של וינה.

נמצא בידנו טופס של דו־השבועון העברי־פולני „אויצ׳יזנה" — „המזכיר אהבה לארץ מולדתו", עם הנשר הפולני בכותרת, כשעל חזהו מצויר מגן דוד. הטופס הוא מיום 1.1.1882 והעתון התחיל מופיע באפריל 1881. לפי הטקסט העברי היה הטקסט הפולני כאילו תוספת לעברי, אבל למעשה בלטה המגמה השולטת בעתון — בטקסט הפולני, שבו דובר, לא רק על אהבת ארץ המולדת (משמע — פולין שלפני חלוקתה), אלא גם על מיזוג שלם עם הפולנים. בחלק העברי נאמר במפורש במאמר פרוגרמטי, כי על יהודי הארץ לא רק „לדרוש את שלומה", אלא גם „לאהוב אותה, לתמוך בבניה בלי הבדל דת, במלחמת החיים נגד עמים אחרים ולהרגיל את לשונם לדבר בשפה „כאחד העם", כך שלא „תהיה השפה מבדלת בינם לבין עצמם". דברים אלה אינם מזדהים כלל עם „מיזוג שלם" עם הפולנים, אלא גם אינם סותרים את הפרוגרמה הנזכרת בחלק הפולני. יש רק לציין, כי העורך העברי היה זהיר בביטויו. החלק העברי כולל גם מאמרים ספרותיים וכן שירים, אבל אין כמעט כל זכר לבעיות היהודים מחוץ לגבולות פולין, אפילו לא לגבי יהודי רוסיה, שזה עתה, בשנת 1881, סבלו מ„סופות בנגב" והתחילו בהגירה. בחלק הפולני נתפרסמו מלבד מאמרים מגמתיים גם סיפורים מחיי היהודים בגליציה או ביתר חלקי פולין.

הגליון הנ"ל כולל שתי כתבות מפשמישל, אחת עברית ואחת פולנית, וגם קטע של מחזה עברי בחרוזים של המשכיל הפשמישלאי אטלס: „הנרדף מארץ רוסיה". הכתבה העברית היא פרי עטו של אביגדור מרמילשטין. אין בה רמז כלשהו להטפה להתבוללות, אבל גם הדגשה של עמדה לאומית אין בה. מאחר והעתון הופיע עד אז כבר במשך 9 חדשים, חייב היה מרמילשטין לדעת את מגמתו. מצד אחר יש להזכיר, שמרמילשטיין היה יחד עם שאלתיאל גרבר עורכו של הירחון העברי הפשמישלאי, שהופיע החל משנת 1881 בשם „האוהב את עמו ואת ארץ מולדתו" עם תוספת בגרמנית „דער פטריוט". תוספת זו מוכיחה, שהכוונה היא לא לפולין או לגליציה אלא לאוסטריה, והמילה „עמו" מכוונת לעם יהודי. בכל זאת רואה ד"ר גלבר בעתון זה של מרמילשטין נטיה להתבוללות, * היות ומרמילשטין כתב בגליון מספר 12 של „האוהב", שצריך לעורר את האהבה לפולנים, אדוני הארץ, וללמד את הנוער לדבר פולנית. לנו נראה שד"ר גלבר טועה במתן פירוש כזה, ונראה לנו שגם לפי תוכן הכתבה הנ"ל ב„אויצ׳יזנה" אין יסוד לפירוש הנ"ל ביחס ל־„האוהב". בכתבה של מרמילשטין מיום כ"ד שבט תרמ"ב (1882), ישנו דו"ח על ביקורו של הרב ד"ר ברנרד לוונשטין, מהטמפל הלבובי, בפשמישל — לפי הזמנת האגודה „דורשי

* „תולדות התנועה הציונית בגליציה" של ד"ר נ. מ. גלבר, הוצ' ראובן מס, עמ' 229.

תורה ודעת" שנזכרה במאמר אחר בספר זה *. האורח השתתף באספת האגודה, דבר שנתן ליו"ר האגודה, יעקב אהרליך, ולחבר הצעיר שלה, שלמה אוירבך, הזדמנות לנאומי ברכה נלהבים בשפה גרמנית, שעליהם השיב האורח באותה שפה עצמה. למחרת היום נערכה הרצאה פומבית של האורח, בשפה הגרמנית, באולם ציבורי גדול, במעמדם של מאות שומעים מבין פני העיר, לרבות נוצרים רבים, על הנושא: „רבי יהודה הלוי, פילוסוף, משורר ואוהב עמו וארץ אבותיו, ועל קרבתו הרוחנית עם המשורר הפולני אדם מיצקביץ'". גם הנוצרים קיבלו את ההרצאה במחיאות כפיים. לפי דו"חו של מרמילשטין, דיבר המרצה על יהודה הלוי בהתלהבות, דוקא על רקע געגועיו לארץ ישראל. אפשר להבין מזה, כי האגודה לא שינתה בהזמנה להרצאה זו את גישתה הרחוקה מהתבוללות, וגם המרצה עצמו לא דיבר כמתבולל.

האגודה היתה — באותו הגליון, לפי הכתבה מפשמישל, בחלקו הפולני — נושא לביקורת מצד מתבולל בגלל הזנחתה את השפה הפולנית. נזכרה אפילו פעולה נגדית של חוג אוהדי השפה הפולנית מבין חבריה, שהביאה זמנית לשינוי המצב בענין זה לטובת השפה הפולנית. דובר בכתבה גם על תוכנית ליסוד „אגודה בשם קרשבסקי" לשם הפצת השפה הפולנית בין הנוער היהודי, שלא נתמכה במידה מספיקה ע"י „דורשי תורה ודעת", שבין עסקניה מפורטים: אהרליך, אוירבך ובוימגרטן. הכתבה מלאה הצהרות של נאמנות להתבוללות הפולנית, ומביאה לשם תמיכה בעמדה זו, קטע מהמחזה הגרמני „דבורה" של מוזנטל בזו הלשון: בשבילנו מתה עיר ציון העתיקה, אין ירושלים מולדתנו. הארץ, שלאדמתה אנו שותפים ואת שפתה אנו מדברים, הארץ המגינה על עריסות ילדינו, זאת היא מולדתנו"... עד כאן הכתבה.

על פעולות נוספות של אנשי ה„אוצ'יזנה" בפשמישל לא ידוע לנו. בודאי לא התבלטו, שכן לא נשאר לנו כל זכר לדבר. אבל מצד אחר לא החזיקה גם האגודה „דורשי תורה ודעת" מעמד זמן רב. כאמור, נמסרה ספריתה, שכללה במיוחד ספרי „חכמת ישראל" רבים, בעיקר בגרמנית, לאגודת התרבות הלאומית „ישורון" שקמה ב־1894, ומכאן עברה, כעבור שנים אחדות, לאגודת „ציון".*

מכל האמור אין להסיק, כאילו ההתבוללות התרבותית בפולנים לא היתה עובדה מסוימת ולאו דוקא פרוגרמה מדינית בלבד. אדרבה, משנה לשנה, עם גידול הביקור בבתי ספר הפולניים, גברה הפולניזציה של הנוער המקומי, אליו הצטרפו גם מבוגרים. התפתחות בתנועה הציונית בעיר לא שינתה בהרבה את המצב, שנוצר לרגלי פולוניזציה לשונית זו. העסקנים המשכילים של התנועה הזאת לא הצליחו לקרב את חוגי הנוער והמבוגרים שדיברו פולנית. הם המשיכו את המסורת של האגודה „דורשי תורה ודעת", והרצו באגודות „ישורון" ו„ציון", אך רק בגרמנית. אי לכך נשארו בתקופה ההרצלאית רוב החוגים דוברי פולנית מחוץ למסגרת של התנועה הלאומית. העסקנים האלה לא ידעו גם לעורר בילדיהם חיבה לגבי המסורת היהודית ולתת להם חינוך יהודי יסודי. כך, למשל, היה בנו של יעקב אהרליך, מי שהיה מנהיג ציוני ומשכיל וחובב השפה העברית, העו"ד החשוב ד"ר שלמה אהרליך, מתבולל מובהק, אם כי לא היה פעיל בתנועת ההתבוללות. והוא הדין לגבי בנו של מורה הדת, יעקב בוימגרטן, יוליוש בוימגרטן, משפטן. קשה אמנם לאמר, שדרך זו של הבנים היתה לפי רצון הוריהם.

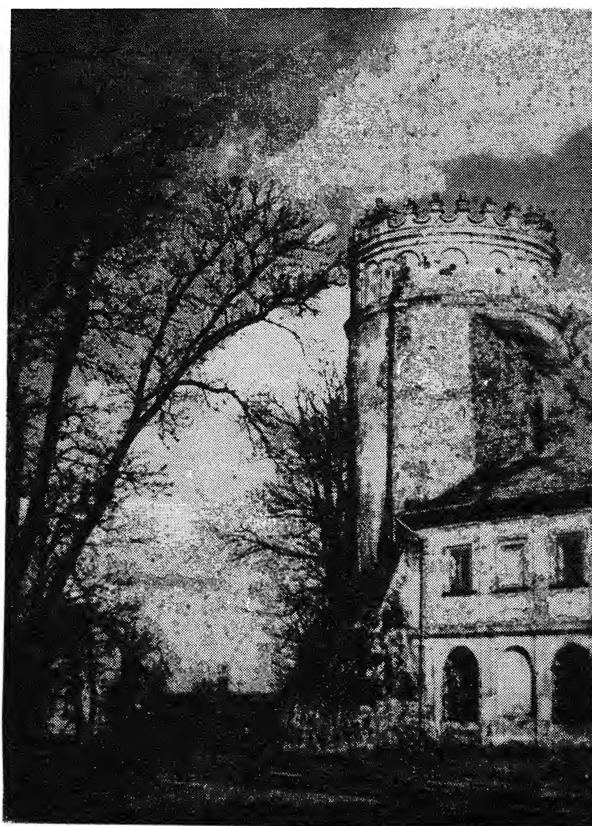
בתחילת שנות התשעים נוסדה בפשמישל על ידי חוגי אינטליגנטים יהודיים האגודה „צ'יטלניה נאוקובה", שבראשה עמדו במשך שנים גב' מנדרוכוביץ', אשתו של עו"ד, המשפטן יוליוש בוימגרטן הנ"ל, ופקיד הדאר אדולף גנס שהתנצר כעבור מספר שנים בקרקוב. האגודה, שמטרתה היתה טיפול בבעיות תרבות ובחיים חברותיים, לא היתה לפי תקנותיה יהודית, אך למעשה היתה מורכבת כמעט מחברים יהודים בלבד. היא היתה משמשת למעשה כעמדה חזקה

* „תולדות התנועה הציונית בפשמישל בתקופה האוסטרית".

של התבוללות, אם כי לא פעלה למען התבוללות, לפי הפרוגרמה המוצהרת שלה. מספר חבריה היה רב וברשותה היו אולמי קריאה יפים ובהם עתונים הרבה וספריה גדולה ומטופחת. האגודה היתה עורכת הרצאות פומביות של משוררים וסופרים פולנים ידועים וחשובי האינטלקטואלים הפולניים ראו בהזמנת האגודה להרצאה כבוד רב לעצמם. עם המרצים נמנו בין היתר המשוררים הגדולים קספרוביץ ופשיבישבסקי, הסופרת זפולסקה והסופר והמבקר ממוצא יהודי, וילהלם פלדמן, שמצא את אשתו בין עסקני התרבות באגודה זו(התנצרה כעבור שנים!).

גם האינטליגנציה הלאומית הצעירה היתה רגילה, לאחר שהצ׳יטלניה הפסיקה להדגיש את אופיה הפולני ונעשתה, למעשה, למוסד להשאלת ספרים בלבד, — להצטרף לאגודה זו, כדי שתוכל לקבל מבחר של ספרים בהשאלה. גורלה הסופי של ספריתה הענקית לא ידוע לנו.

בין הנוער האקדמאי ובגימנסיות היו בתקופה שאחרי מות הרצל רק מתבוללים מועטים. בתקופה הניאופולנית נשארו בין האינטליגנציה הותיקה כמובן מתבוללים, אבל אם הופיעו בעמדות ציבוריות כלשהן, העדיפו לדבר על עצמם כעל בלתי־מפלגתיים. גם הסוציאליסטים ממוצא יהודי בפשמישל הפסיקו בתקופה הניאופולנית לדבר על פולניותם של יהודי העיר *.

מגדל הטירה   די „באשטע“   The Tower

* חלק חשוב של הידיעות על „הצ׳יטלניה“ קיבלנו מד״ר פ. גוטליב, עו״ד לשעבר בפשמישל ומשנת 1936 בקרקוב, שהגיע בשנות החמישים עם אשתו ובנו, שהוא כעת רופא מנתח בהדסה, לישראל, ומת כאן בסוף שנות החמישים.

פרק רביעי

חיי דת

ד. נ.

בתי תפילה ובעלי תפילה

(זכרונות מלפני מלחמת העולם הראשונה ולאחריה)

א) ה„שול" הישנה

השול הישנה, שאנו זוכרים אותה מילדותנו, גופה העיקרי היה מתחילה בנוי אבן, והוקם, כפי שהעיד על־כך שער הברזל לשעבר, בשנת שנ"ד לפ"ק (1594). (פרטים על כך, וגם ידיעות על מה שקדם לבית כנסת זה ובאילו קשיים הצליחו להקימו, הובאו בחלק ההיסטורי של הספר). אחרי כן נוספו, בצפונו ובמערבו של הגוף העיקרי, החלקים שבהם היתה בזמנו הישיבה המקומית, ושם היתה הגישה לעזרת הנשים, חדרים להתיעצויות ומנין החייטים. אבל תאריך הקמת התוספת אינו ידוע. גם לא ברור באיזו תקופה נבנה בחצר השול, משמאל לשער, הבנין הקטן, בעל שני מקומות תפילה, האחד למטה, שבו ניתנה, בכל שעות היום, האפשרות להתפלל למנינים בנוסח ספרד המזרח־אירופאי, והשני — בקומה השניה, למנין שקט יותר של המתפללים בנוסח אשכנז. בשול עצמה התפללו תמיד בנוסח אשכנז. הגבאי הראשון במחצית השניה של המאה ה־19, היה ר' חיים יצחק בלומנפלד, יהודי מכובד ותורני, שלא התיר לאומרי „קדיש", להגיד את „ויצמח פרקוני". ר' חיים יצחק יהודי מעשי היה — בנו למד ערכאות (בזמנו „ציויליסט" מצוין, בקי בחוק האזרחי). בן בתו היה עו"ד ד"ר לודביג גרוספלד, ממלא מקומו של ד"ר ליברמן בשלטון ב־פ.פ.ס.ד. ובתום המלחמה השניה מיניסטר בממשלת פולין.

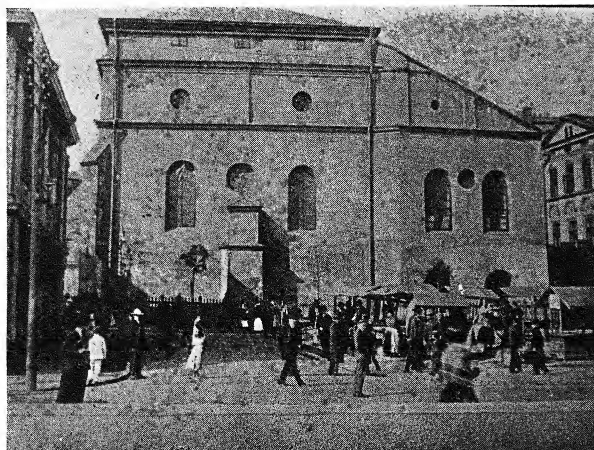
זכור לנו ה„פלוש" בחלק האחורי (המערבי) של אולם השול, שבו לא היתה מערכת ספסלים הקשורה בשולחנות עמודים ובו היתה, בשעת הדחק, אפשרות להשתתף — בעיקר בעמידה — בתפילה באולם. כאן התקיימו בימי פולין, לפני חלוקתה, ישיבות של אחד משני בתי הדין הרבניים שפעלו בקהילה.

מהחצר המרוצפת שירדה לבנין מצד הרחוב היהודי מאחורי השול, נכנסת לחדר לא גדול, שהיו יורדים אליו בכמה מדרגות. עמד שם כיור ובזמננו היו עוד אנשים שזכרו את ה„קונה", שבה היו פעם (כנראה, כבר לא בתקופת אוסטריה) מעמידים שם לקלון יהודים שהטילו במעשיהם חרפה על הקהילה. היו קושרים אותם לעמוד בצוארם וברגליהם (את ה„קונה", זכר גם ר' שמואל קנולר). יוצא איפוא שרצפת אולם השול היתה נמוכה משטח הרחוב מאחורי השול. תמיד נמצאו בקהל מספר למדנים, אם גם לא למדו בשול. כך זכורים לנו ר' יצחק תאומים ואחיו ר' משה ובעל השכלה תורנית מקיפה, כמו ר' יהושע מיזס.

הרב ר' גדליהו שמעלקיש התפלל במשך השנה במנין ביתי משלו, אבל בחגים — בשול. כאן היה דורש הרב את שתי דרשות השנה המקובלות וכן אחרות שהיה רגיל להשמיען בהזדמנויות שונות, לרגל יובלות מדיניים או מלכותיים, ביום הגנוסיא (יום הולדת הקיסר) וכו' ולפעמים גם לרגל מאורעות יהודיים. בשול היו קוראים בערב ראש חודש ניסן את הסליחה לזכרו של ר' משה שמוקלר היו"ד, שנשרף בפשמישל על קידוש השם בשנת ש"צ לפ"ק (1630) (מחבר הסליחה

היה הפשמישלאי ר' שבתי הסופר). מלבד זה קראוה בשני בתי המדרש. בשול שלט בסוף המאה ה־19 ובתחילת המאה ה־20 בן למשפחת גנס, שברובה התפללה בשול עם חתניהם, בתנאי ואלה לא היו חסידים. בקהל בלטה השתתפותו הרבה של „עמך", שנלחם גם את מלחמת החזן סטרוקי, בימי מלחמת החזנים, והיה מוכן לקרבנות כספיים לטובתו. על עמדתה הסופית של מועצת הקהילה במלחמת החזנים השפיעה אולי גם העובדה, ששני הפרופינטורים החזקים (חיים וולף וקלמן פרוידנהיים) התפללו בשול. הראשון היה במשך שנים גם ראש ועד הקהילה, על השני מסופר, כי בשעת „הקערות", למנחת ערב יום כפורים, היה זורק כסף רב בין הקהל.

על הארכיטקטורה של השול מובא בספר זה מאמר מיוחד כתוב בידי פרופ' ד"ר שנייד, שטיפל לפני פרוץ המלחמה העולמית השניה בשיפוץ האולם הפנימי שלה. מדובר שם בזלזול בציורי צבעים של השול שבוצעו בשנת 1840. גם החלונות היו פשוטים מאד. על הקירות היו טבלאות עץ שהיו חקוקות עליהן תפילות. גם המראה החיצוני לא היה, בפרט מצד המזרח (הרחוב היגילונסקי), יפה ביותר, כנראה זכר לאיסור הכנסיה הקתולית להידור בבניית בתי כנסת. בכיוון זה חל שינוי בשנת 1911, כש„הקונסרבטורים" הממשלתיים שע"י הנציבות בלבוב מצאו, כי אין לשמור בלבד על בנין בעל סגנון אמנותי רב, אלא יש לדאוג גם לכך שיופיו הפנימי ישתקף גם מבחוץ. ביוזמתם נבנתה מצד המזרח (יגלונסקה) — במקום שקו הגג לא היה יפה — אטיקה האופיינית לסגנון הרנסנס הפולני, וכן הוסר השער העתיק מצד המערב.

החזית של בית הכנסת הישן מצד רח' יגילונסקה לפני שנת 1912
דער פראנט פון דער אלטער שול אויף יאגיעלונסקה גאס פאר 1912
The facade of the Synagogue Jagiellonska street before 1912

רק לאחר מלחמת העולם הראשונה התחיל מר חיים קלגסבלד ז"ל, הגבאי הראשי, מטפל בשינוי מראהו הפנימי של השול. בראש ובראשונה דאגו לציור אומנותי, לשינוי החלונות, לחידוש החיקוקים בטבלאות העץ של הקירות (האותיות הוחלפו לפי הצורך וכו'). הוכרז על תחרות אומנותית ועל חידוש הציור של פנים השול. בחירת התוכנית נמסרה לועדת מומחים. נבחרה ובוצעה תכניתו של אמן פשמישלאי פיארינג, שהוגשה ראשונה בעילום־שם. (האיש נמצא עכשיו באוסטרליה). מלאכת החידוש, שהתקרבה לסיומה עם פרוץ מלחמת העולם השניה עלתה בכסף רב, שחלקו הניכר נדב מר קלגסבלד, שלא חסך גם עמל בארגון השיפוץ ובהשגחה עליו. הנאצים

החריבו את השול. נשארו ממנה 3 קירות שרופים בלבד. (ר׳ תמונה בספר). שרידים אלה נהרסו בבולדוזרים אחר מפלת הנאצים, ע״י ביורוקרט פשמישלאי, כאילו על דעת עצמו. (ר׳ גם בספר את תמונות השול בפארה).

בשול היה מתפלל שנים הרבה, עד לשנות התשעים, חזן בשם סטרוקי. העם אהב את תפילתו והיה קשור אליו מאד. אחרי מותו, בתחילת שנות ה־90, כיהן בנו כחזן בעיירה הונגרית. הקהילה הזמינה במקומו של סטרוקי הזקן חזן מרוסיה, שכטר, שהיה בעל קול יפה וחזק ואדם מוסיקלי מאד. העם אשר אהד את סטרוקי האב, לחץ על ועד הקהילה לפטר את שכטר ולקבל במקומו את סטרוקי הבן. כשהקהילה לא נענתה לבקשה זו, התחילה בעיר האבקות קנאית של שכבות העם נגד אנשי שכטר (שכטריינים). אוהדי סטרוקי הביאו את סטרוקי הבן על חשבונם מהונגריה לפשמישל וקיבלוהו כחזן לבית כנסת בזסַניה שנבנה באותו הזמן, והוא היה מתפלל שם חדשים אחדים. המאבק הקנאי נמשך בינתיים, עד שועד הקהילה הסכים סוף סוף לפטר את שכטר ולקבל את סטרוקי הבן כחזן השול. אז עזבו את השול תומכי החזן שכטר ויסדו בית כנסת בביתה של גב׳ ליפר בת שיפר, (בזמן מאוחר יותר היה הבית הזה ידוע כבית מיזס). אחרי הנאצים התחילו יהודי פשמישל שוב להתפלל בבית זה (ר׳ צילום). בין מנהיגי השכטריינים התבלטו משה שיינבך, בריש קרנר, לייזר גרוסמן ועוד. זמן־מה לא שימש בבית כנסת זה כל חזן. לבסוף קיבלו את החזן פרכטנברג שמוצאו היה גם הוא מרוסיה, גם הוא בעל תרבות מוסיקלית. חלק מהמתפללים בבית הכנסת הזה יזמו, בשנים האחרונות, לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, יסוד בית כנסת חדש ויפה ברחוב סלובצקי.

ב) בית המדרש הקטן (ד.ג.)

לא ידועה לנו שנת הקמתו, אף לא המשוערת, בעוד שידועות לנו שנות בנית בית הכנסת הגדול — שנ״ד (1594) ובניית בית המדרש הגדול ת״ס (1700). לפי המסורת אשר בפי הרופא

In the small Beith Hamidrash אין קליינעם בית מדרש בבית המדרש הקטן

ד"ר זוהן משרידי השואה המתגורר בפשמישל כעת, שומר הקברים הנאמן של העיר, בן למשפחת טודט שבניה היו מדורות גבאים בבית המדרש הקטן, — ימי בית תפילה זה הם כמעט כימי בית הכנסת הגדול. בכל זאת לא נראית לנו המסורת הזאת סבירה, היות ובזמן הקמת בית הכנסת הגדול היה מספר היהודים בפשמישל ובסביבתה הכפרית, שהיתה אז עוד דלילה מאד, קטן מדי, בכדי למלא את האולם הגדול של בית הכנסת, אפילו ב„ימים נוראים", גם לו כל הגברים היו מתפללים רק במקום זה. אמנם נועד בית המדרש, לפי שמו, גם ללימוד תורה, אבל הלא התקיימה בפשמישל, לפחות ממחצית המאה ה־16, ישיבה חשובה, על כן היה בשביל לומדים קבועים מקום מיוחד ללימוד תורה. אין לשכוח, שבין הבנינים, שנוספו לאולם העיקרי של בית הכנסת הגדול במשך הדורות, היו גם חדרי ישיבה.

בית המדרש הקטן שרת במשך דורות כ„אכסניה" ליהודים הבאים העירה ממרחקים בעגלות עמוסות סחורה, או לאלה שבאו העירה, כדי לקנות סחורות ולהובילן בעגלותיהם למרחקים. בדרך כלל היו נכנסים העירה עם הנץ החמה או עוד לפני כן, ביחוד בחורף, כשהיו זקוקים לאכסניה חמה. תפקיד זה נעשה במיוחד חשוב החל משנת 1916, כשהיה בית המדרש מואר כל הלילה ופתוח לאורחים כאלה, שקיבלו גם, ללא תשלום, כוס תה חם עם סוכר, שניתן אז במצמצום. עזרה אחרת לצורכי התושבים, הפעם לבני העיר עצמה, הוגשה ע"י חברת „לינה", שמתפקידה היה לספק לחולים בעיר, ללא תשלום, לינה ע"י חברי החברה או ממלאי מקומם. מנהליה התרכזו בעיקר, כנראה, בבית המדרש הקטן. כאן ניתנה לחברה בשבת אחת בשנה הזכות, שנדרי העולים לתורה יהיו בראש ובראשונה מיועדים לטובת החברה.

בבית תפילה זה, שבו התפללו, מאז קיומו, בנוסח אשכנז, היה מספר למדנים חשובים. בין אחרים ר' אהרן צבי דולדיג, שמת בתחילת המאה ה־20; מהזמן שלפני השואה זכור ר' אשר מייזלס, מזקני חסידי הושיאטין. מבין הסוחרים, שלא גילו כל נטיה כיתתית, יש להזכיר את ר' שלמה מורגנרוט, מבין הגבאים — את ר' אשר טודט ואת ר' מאיר בוכהולץ, הראשון טיפל במיוחד בעניני חב' „לינה", ואילו השני בסידור שירותי התה בלילה. יש גם להזכיר את העסקן העממי החרוץ ר' משה גולדפרב, מסגר לפי מקצועו, הרוח החיה של בית התפילה בשנים קודמות.

ר' אברהם כהנא מספר במאמרו, בכתב העת „הצופה לחכמת ישראל", בודפשט, תרפ"ח (1928), כי מצא בבית תפילה זה פנקס החב' „מקראי קודש" (לומדי תנ"ך), שנוהל החל משנת תקפ"ד (1824). לדעתו היה זה פנקס מענין מאוד, לא רק מבחינת עצם מציאותו ותוכנו, אלא גם מבחינת סגנונו.

ג) בית המדרש הגדול (ד.ג.)

עדות לכך, שמוסד זה נבנה, בערך, בשנת ת"ס לפ"ק (כ־1700), נמצאת בספר „שמנה לחמו", הקשור במאורע זה אשר נדפס בדסוי (גרמניה), שנה לאחר מכן; ספר חשוב מבחינת תוכנו ובעל כמה המלצות של רבנים גדולים מערים שונות, חברי ועד ד' ארצות. ספר זה נדפס מחדש בשנת 1897 בדפוס דויטשר, קרקוב. מיסדי בית המדרש הגדול היו ר' יצחק, אביו, ור' נתן, אחיו של ר' אנשל אשר, מחבר הספר „שמנה לחמו". הלה היה רב בעיר הוולינית, זסלב, ואחרי כן חזר לעירו, שבה פעל כמגיד ודרשן בבית המדרש שהוקם ע"י אביו. הבית היה בעל קומות אחדות: למטה היו חנויות, מעליהן בית התפילה ומעליו נמצאו דירות פרטיות. הבנין החזיק מעמד במשך 206 שנה, עד שבשנת תרס"ו (ב־1906) „הוכת שאיה ונהרסו אשיותיו", היינו נחרב באופן יסודי. הבית הוקם מחדש כעבור ארבע שנים (תר"ע, 1910) וביום ג' כסלו בשנה זו חגג קהל רב את הנחת יסודותיו המחודשים והוכנסה בהם צנצנת זכוכית, ובה מסמך המעיד על מאורע זה. יהודי, שחזר לפשמישל אחרי השואה, שבה שוב נהרס בית המדרש, מצא בין ההריסות את הצנצנת ובה קלף היסוד. הוא הביא את המסמך לישראל ומסר אותו לאברהם כהנא.

על „בעלי הבתים" החשובים של בית המדרש נימנו לפי מר יואל נאכט, בשנות התשעים — מלבד אביו, ר' ראובן נאכט, גם ר' יעקב הירשפלד, מגיד במקום, ר' מרדכי גרינשטיין, האחים המרשמיד, שאחד מהם, ר' ישראל היה בזמנו מהשותפים של בית הדפוס „ז'ופניק, קנולר והמרשמיד" ובני משפחת סחר.

מבית המדרש הגדול יצא, בזמנים יותר מאוחרים, עסקן המזרחי, ד"ר שמואל הירשפלד, הרב מביאלה, שעליו מסופר בספר זה. התפללו בו עוד בשנת תרצ"ה (1935) בנוסח אשכנז, ואז החליט רוב המתפללים לעבור לנוסח שקוראים לו במזרח אירופה „ספרד". לרגל חילופין אלה נשלחה משלחת של נכבדי בית התפילה לבית הקברות הישן „לבקש סליחה" ממיסדי בית המדרש שנקברו שם.

בעים השיב
ויהי בשנת חמשת אלפים שש מאות שבעים לבריאת עולם
במלך מלך לבני אוסטריה אדוננו הקיסר
פראנץ יאזעף הראשון יר"ה
ובשבת על כסא רבנות עדתנו הרב הגאון פאר ישראל
מוה גדליהו במוה מרדכי שמעלקיש שליט"א
העיר ה' את לבב העוסקים בצרכי צבור באמונה הרא הב
הרב הנגיד מנהל ומשגיח קרא בתורה מגיד משרים
ולומד שחרים תמידים כסדרם בבית המדרש הגדול
וחבר לנשיאי ראשי עדת ישראל בעירנו
מוה יעקב מרדכי במוה אברהם הלוי לבית הירשפעלד

והרבני הנגיד המנצח על מלאכת הקודש
מוה ראובן במוה יואל לבית נאכט
והרבני הנגיד המנעים זמירות לכבוד ה' בבית הזה
מוה חיים צבי במוה יוסף יצחק ממשפחת טייטעלבוים
בלוית האברך ירא ה' הסוכן על אוצר הקודש
מוה אברהם דוד במוה ישעיהו לבית ענגלבערג
לשים ולבנות את בית ה' ההרוס אחר אשר כשלש מאות שנה
עמד על תלו ונודע בשמו בית המדרש הגדול מיסודו של אבי
הרב בעהמ"ח ספר שמנה לחמו זצ"ל
הרב הגדול מוה אשר אנשיל במוה יצחק זצ"ל
שהיה רב בשנות החמשת אלפים וארבע מאות ועוד והבית הזה
הוכת שאיה בשנת חמשת אלפים שש מאות ששים וששה

תהרסנו אשיותיו כרסיסים בעוהר ביום השלישי לחודש כסלו בהיות הבקר יום שלישי פ' ויצא שנה הזאת נאספו אנשים ונשים עם גדולים כל איש
אשר נדבה ידיו ונשאו כפי לתרבה אל המלאכה אל הרבים אשר לפני כבר הבנין ובראשם הכרי ועד העוסק בבנין הנקובים בשמותם למעלה אשר עליהם
נספחו הגבירים הר משה במוה יעקב למשפחת הירט מיסד בית הזקנים בעירנו והר שמשון במוה אריה ליב לבית בערנשטיין ואחרי אשר ראש הועד
הרב הגאון האבד והראשי הר יעקב מרדכי הירשפעלד הנ"ל ברכו את המקהלה בנים נאים ואמים נעימים משולבים ברועי תורה
עריבים ומתוקים מאת הבימה אשר הוכנה כבר והלבבות נתמלאו ברגשי ידידי ירו אבן הפינה התחת יסודי בית מדרשנו בביתנו מורה רוממות
בשעה טובה ומצלחת בצקון והש לשוכן שרים נגמור בנין בית המדרש הזה במהרה ולשכללו ברוב פאר ויפי ככביר הוש כן בבית הזה ולתפארת עדתנו וכרה לגב
אלהי נטיבה יתהיה משכורתם שלימה מאתה אלהי ישראל להתברך ממעין הברכות איש איש בכל משאלות לבבו לטובה אמן
ולמען לא יסוף זכר אנשי חסד אלה מקרבנו ודור אחרון על עפר יקום יזכרם לטובה דקקנו את הדברים האלה במגלת ספר ולמען תהיינה
השורות האלה לעד כי לא ישכח זכרונם מפי זרענו ובים העשירי לחודש אדר שני בשנה זאת הבאנו את הספר הזה וקראו בו
ויתנהו ויהיו בכלי זכוכית בצנצנת למשמרת לדורות עולם ביסוד קרקע בנין בית המדרש הזה בכותל המזרחי תחת אבני שתיה ארון בית ה'
אלהינו למען יעמוד ימים רבים עד בא הגואל ובנה בית מקדשנו ותפארתנו במהרה בימינו ומשיח צדקנו ממרך בהיכני אמן
פרעמישלא עירה ימים לחודש אדר שני שנת חמשה אלפים שש מאות ושבעים

יער הבנין

קלף של מגילת היסוד של בית המדרש הגדול שנתגלה בין הריסותיו
דער קלף היסוד פונס גרויסן בית המדרש געפונן צווישן די חורבות
The foundation parchment of the great Beith Hamidrash, discovered in its ruins

ד) הקלויז הגדול והקלויזלעך (לפי מר חנן טראו בעיקר)

1) בקלויז הגדול, שבנינו הוקם במאה ה־19, התרכזו חסידי בלז, בלז'וב ובוקובסק. בזמנו התפללו שם גם חסידי סנץ ושיניוה.

2) חסידי שיניוה עזבו את הקלויז, היות ולא היה להם נוח לחיות תחת „שלטון" חסידי בלז והם יסדו „קלויז" משלהם, בביתו של נטע טייך, ברחוב סרבנסקה. מבין עסקני שיניוור „קלויז" בלטו ר' חיים קנולר, מחבר הספרים „פרי חיים", „דבר יום ביומו" ועוד; ר' אלעזר גולדקלנג; ר' סנדר איצ'י הורוביץ ובנו; ר' וולויש פופרס; הרב מזמושץ; ר' שאול פרלשטין, אביו של חבר הכנסת מר שלמה פרלשטיין, וגם ר' נטע טייך עצמו.

3) מהקלויזליך האחרים יש להזכיר: —

(א) ססובר קלויזל, שעסקניו החשובים היו: ר׳ משה רבהן, אביו של אברהם רבהן, ור׳ משה קלנג, סוחר קמח.

(ב) בויאנר קלויזל, אשר בו התבלטו בני משפחת נוסבוים, רנד ור׳ אברהם אהרנפרויד.

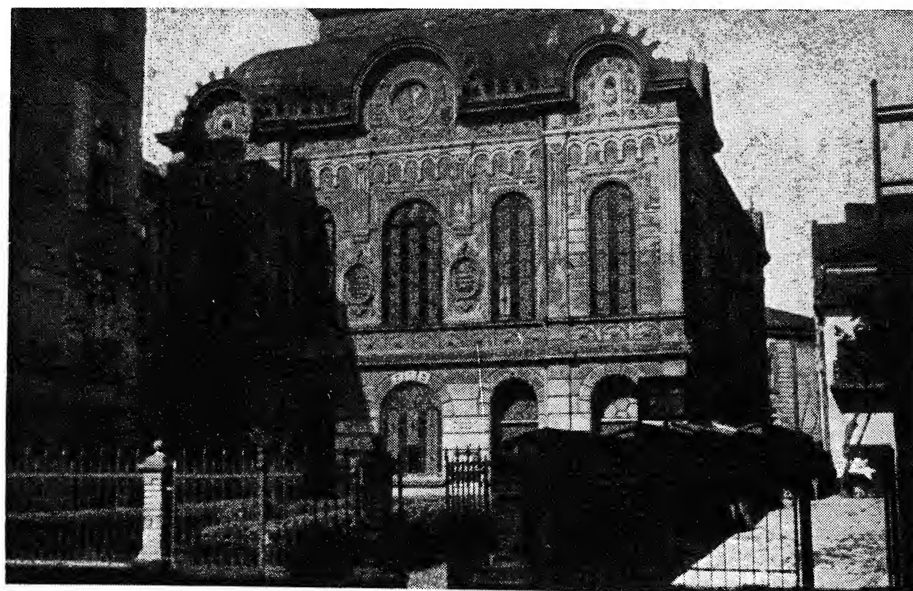
(ג) הושיאטינר קלויזל, התבלט בו בזמנו ר׳ פנחס באואר.

(ד) טשורטקובר קלויזל, שבו התפללו אחרי מלחמת העולם הראשונה ראש בית הדין דאז, הרב וידרקהר ור׳ איזיק הרציג, חבר ועד הקהילה.

4) כמה מהאדמורים, שהיו קשורים בבתי תפילה הנ״ל, היו באים מזמן לזמן לפשמישל; לפחות הגיעו העירה פעם בשנתיים, לפני המלחמה הראשונה, האדמור מססוב והאדמור מבוקובסק. הראשון היה מקבל חסידים באחד הבתים ברחוב היהודי. חסידיו היו מתאספים פעם בשבוע בחורף בזמן הביקורים שלו בפשמישל בקלויזל שלו, שעתיים לפני עלות השחר. הרבי אמר בעמידה את כל פרקי התהילים במשך השעתיים והקהל החזיק החרה אחריו לסרוגין (פסוק מפיו ומשנהו מפי הקהל, לפי המקובל). הרבי מבוקובסק, כשהיה בא לביקור, היה מתפלל בקלויז הגדול, שבו היו מתאספים בני הסביבה הקרובה ואף הרחוקה, כדי להשתתף בתפילה בשבתות, והיו ממלאים את הקלויז עד אפס מקום. היה צורך להתקין סורגים מיוחדים בחלונות, אחרת — היתה סכנה, כי הקהל המצטופף בקלויז ינפץ את השמשות.

ה) ה„שול״ החדשה (ד.ג.)

רבים קראו לה אף „השול של שיינבך״, ולא בצדק, כי נהוג היה בידי יהודים גליצאים לקרוא למקום תפילה בשם אדם שבנה אותו בכספו הוא או היה יהודי גדול בתורה, התפלל בו בקביעות, והדריך ולימד את המתפללים בו. לשיינבך היתה השפעה רבה על הקמת השול וכן

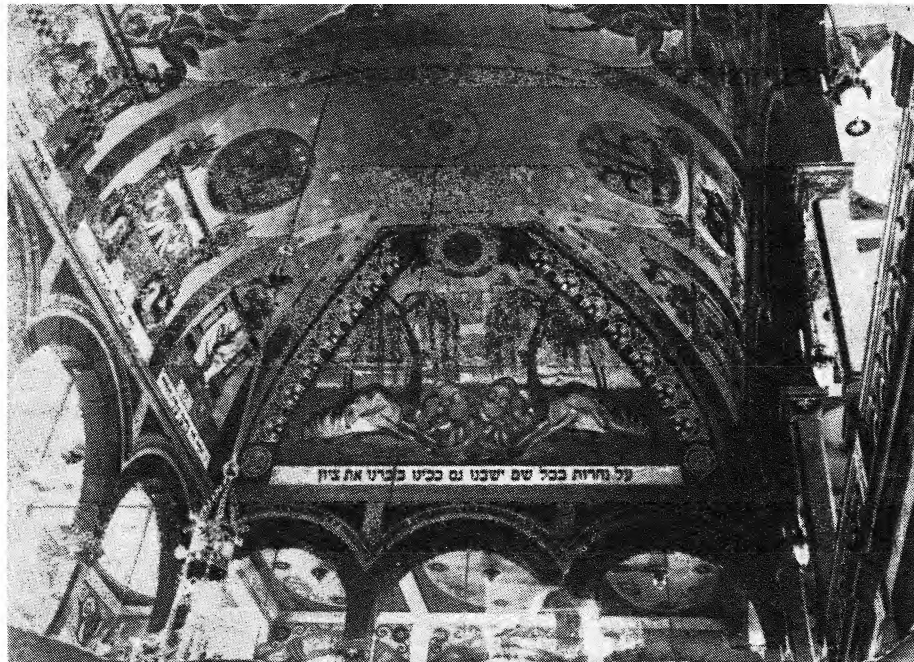
The new Synagogue
Now a warehouse

די נייע שול
איצט א מאגאזין

בית הכנסת החדש
כיום מחסן

עשה הרבה למענה. הוא היה מנהיג קבוצת „השכטריינים", שעזבו את „השול הישנה", אחרי שנוצחו במאבק החזנים שכטר־סטרוקי. הוא גם הפך, למעשה, את בית התפילה, שאורגן בבית שיפר־ליפר (אחרי כן מיזס), לשול, שהיה בה אפילו, במשך מספר שנים (עד 1903 בערך), חזן קבוע (פרכטנברג).

שנים אחדות לפני פרוץ המלחמה העולמית הראשונה, התחילה פעולתו של שיינבך לטובת בנית שול יפה במקום בית התפילו; בבית מיזס. נמצא מגרש ברח' סלובצקי לא רחוק מ„מגרש על יד השער". לשיינבך היתה השפעה גדולה בקופת החסכון של העיריה ודעה מכרעת בגדול הקואופרטיבים — בנקים יהודיים — „הבנק הישן". מבנק זה אפשר היה להשיג לא רק אשראי, אלא גם סיוע כספי. שיינבך העז עוד יותר: משותפיו הפולניים בשלטון העיריה דרש וגם קיבל

הויטראז'ים בבית הכנסת החדש — די וויטראזשן און דער שיינבאך שול

The stained glasses in the new Synagogue

מספר תרומות מתקציב העיריה בשביל השול שלו. דעתו של שיינבך היתה, כי אין כאן ענין של בנין פשוט, והגה את הרעיון שיש להעסיק במשימה זו אדריכל בעל טעם, ולכך נבחר פילצקי, פולני, בר־סמכא במקצועו, שבנה בזמנו בעיר בתים יפים הרבה. אמנם לא נבנה בית הכנסת בסגנון „גבוה", וראו בו אפילו משהו דומה לתחנת רכבת, אבל כשאחרי המלחמה העולמית נסתיימה עבודת החלונות עם הויטרז'ים ובוצע הציור היפה, הוקם בכל זאת בית כנסת לתפארת. לפני המלחמה הראשונה נגמרה רק בניתו של שלד בית הכנסת. בימי פולין המחודשת נהנו בוני בית הכנסת מירידת ערך הכסף, שהקטינה את חובותיהם והדבר איפשר לבצע, ביד רחבה, סידור פנימי יפה. החל מחלונות עם ויטרז'ים, וכלה בציור וצביעה אומנותיים בחלקם

הגדול של הקירות והתיקרות. העבודה נמסרה לצייר־אומן פרופ׳ ביננשטוק, אחיו של ד״ר מקס בינשטוק מטרנוב, פרופ׳ בגימנסיה בפשמישל. הביצוע עלה יפה מאד.

„השול החדשה״ שנוסח התפילה בה היה אשכנזי, לא נהרסה בימי הנאצים, כנראה, בגלל ניצולה כאורווה לסוסי הצבא. בתום המלחמה השניה סודר בה מחסן אריגים. ד״ר זוהן ניסה, בדרך משפטית, להתנגד לכך, אך לא הצליח במאמציו להציל את ה„שול״. עכשיו קיימת, כאילו, תוכנית של העיריה להשתמש בבנין זה למטרות חינוכיות.

ו) הטמפל (ה. כ.)

מקום מיוחד בין בתי התפילה בעיר תפש בעירנו ה„טמפל״, אשר כינויו הרשמי היתה: „אגודת תפילה לישראל״ (איזראעליטישר בעטהויז־פעריין״). הוא הוקם, כנראה, בשנות תרמ״ו־תר״ן (1886—1890) ע״י קבוצת יהודים נאורים, אשר ביקשו — בלי כל נטיות לדת הרפורמית ובלי רצון לפגוע בדרכי המסורת המקובלים — להקים בית תפילה מודרני, לפי רוח הזמן ולפי דוגמאות של בתי הכנסת הרשמיים בקהילות אוסטריה ואירופה המערבית. היתה גם הכוונה לאפשר לקצינים יהודיים של הצבא, שהיו ברובם יוצאי המערב, לבקר בבית תפילה שלפי טעמם. בהתאם לכך לא סטו סדרי הנוהל והתפילות (אשר התנהלו בנוסח אשכנז) מהדרכים המקובלות ורק צורותיו החיצוניות של הטמפל היו שונות במקצת.

בנינו היפה, בצורת ריבוע, מכוסה לבנים אדומות, כשמדרגות רחבות מובילות לדלת הכניסה, הוקם לא רחוק מבית הכנסת הגדול, ברובע היהודי. חזיתו היתה מכוונת כלפי הנהר סאן.

עיקר ההבדלים בין הטמפל ובין בית הכנסת הישן היה בכך, שהיכל הטמפל היה חסר את „האלמימר״ (הנקרא אצלנו „בלימר״) המסורתי. לא תוקנו בו וילאות בעזרת־נשים, החזן (המכונה „קנטור״) ומשורריו לבשו גלימות שחורות ומצנפות קטיפה וההברה האשכנזית של התפילות היתה „מקושטת״ לפי נוסח וינה. כל הסידורים היו מכוונים לשמירה על הסדר, השקט וההדר החיצוני.

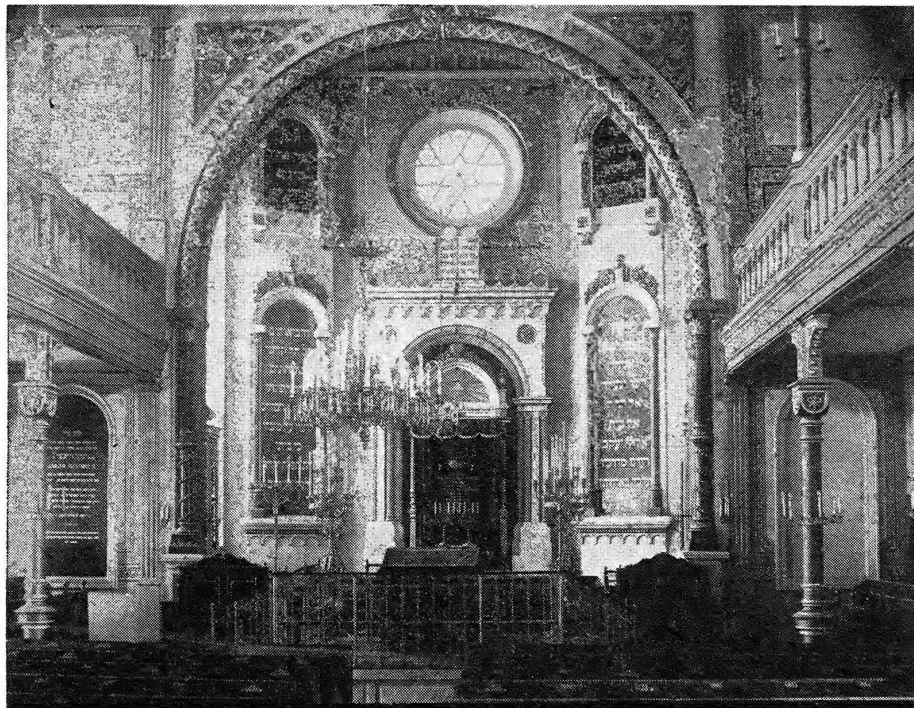
החזן רוזנברג עם מקהלת הטמפל — דער חזן רוזענבערג מיטן טעמפלכאָ

Cantor Rosenberg with the chorus of the Temple

רק כעבור שנים רבות, כשנבחר הרב ר׳ גדליה שמלקיש לרבה של העיר, השתדלו אנשי הטמפל לאפשר לו ביקור בבית תפילתם, ולכן הקימו אלמימר בצורת במה לקריאת התורה, ע״י הריסת הקיר המזרחי, הרחקתו ובניתו מחדש — מאמץ אשר עלה בעמל רב ובהוצאות מרובות.

הנהלת הטמפל היתה בידי ועד, אשר בראשו עמדו, במשך רוב זמן קיומו, ליאון שוורצטל כיו״ר ויעקב בוימגרטן, המורה לדת, כמזכיר. בין הגבאים היה גם הנריק בלט. מבין החברים האחרים יש להזכיר את השופט שווארץ, העו״ד ד״ר שווארץ, הסוחר קלמן גוטליב (אביו של העו״ד ד״ר גוטליב וחותנו של העו״ד ד״ר טויבר). אולם האישיות המרכזית בניהול הענינים, מאחורי הפרגוד, היה יעקב רייזנר, אשר, בלי ספק, היה היוזם הראשי של המוסד שגייס בשבילו את העזרה הכספית הדרושה משותפיו ב„פרופינציה״ ה״ה קלמן פרוידנהיים, חיים וולף ושאול הרציג.

עמוד התווך של הטמפל היה שמשו ר׳ אליהו זינגר, אשר חותנו, ר׳ יצחק פוגל, כיהן כ„בעל־קורא״, ובנו מאיר שרת שנים רבות כקנטור (חזן). בשנים בין שתי מלחמות עולם כיהן כחזן מר רוזנברג. בכהונת „בעל־תפילה״ בימים הנוראים (תפילות שחרית ונעילה) ובמועדים (תפילות טל וגשם) נתכבד מדי שנה בשנה ר׳ פנחס לויטרבך, שמשך בתפילתו המסורתית קהל רב של מתפללים. כ„בעל־תקיעה״ שימש זמן רב ר׳ אביגדור מרמלשטיין, המורה הידוע בעיר. הניגונים והנעימות שהיו מקובלים בבתי הכנסת של מערב אירופה ויצירותיהם של זולצר, ליבנדובסקי ואחרים היו לאות ולמופת לטמפל.

The East wall of the Temple — די מזרח וואנד און טעמפעל — הכותל המזרחי בטמפל

מאירועי השנה בלטו במיוחד ההקפות בשמחת תורה, אשר נערכו בפאר רב וברוב עם, ורבים מכל העיר, השתתפו בהן.

סופו של הטמפל היה כסופם של רוב בתי הכנסת בעיר — הוא נהרס בפרוץ מלחמת העולם בשנת 1939 על ידי צבאותיו של הרשע הגרמני.

ז) ה„שול" בזסניה (ד. נ.)

זסניה היתה במשך מאות שנים פרבר של העיר, ולכן היה שם מספר היהודים קטן באופן יחסי. אף כי בסוף המאה ה־19 התחילה עליה במספר התושבים היהודים, לא הביאה העליה הזו לייסוד בית כנסת מרכזי במקום. עיקר הקשיים נעוץ בפיזור הבנינים שע"י הכבישים, ששנים מהם, העיקריים, לירוסלב ולהונגריה, יצאו ממוצא הגשר ונתפלגו מיד, ללא דרכים מקשרות ביניהן. בשנת 1894 קמה תוכנית לבנות שול לתושבי הפרבר. עם חברי הועדה המכינה נמנו משה וַרט, סנדר זוהן (אביו של הרופא), מיכאל וינר, יהושע שניידר, משה יואל פסט, פנחס טננבאום (הקופאי של הבנק הישן) והנריק ויזל. הלה גר אמנם ברינק, היינו מעברו השני של הסאן, אבל לא רחוק מהגשר שעל הסאן.

בית הכנסת בזסניה, היום מוסך לאוטובוסים — די שול אויף זאסאניע, איצט א גאראז' פאר אוטובוסן

The Synagogue at Zasanie, now a bus garage

בתרומות של יהודי זסניה רבים הוחל בבנית בית הכנסת על מגרש קרוב למוצא הגשר שעל הסאן, לא רחוק מפרשת הדרכים של שני הכבישים העיקריים. המגרש נתרם למטרה זו על ידי מר סנדר זוהן. בסתיו 1895 לפני „הימים הנוראים" היה גוף הבנין גמור למחצה. מקרשי הפיגומים נעשו שולחנות וספסלים זמניים.

ר' משה יואל פס, חבר הועד, התפלל את התפילות העיקריות. דרך תפילתו עוררה את התלהבותו של הקהל. אבל תיכף, אחרי יום כיפור, התמוטט אחד מקירות הבית, והיה צורך,

לא רק להקים קיר חדש ולחזק את יתר חלקי הבנין, דבר שעלה בכספים נוספים וגם לא איפשר להשתמש באורח זמני בבית תפילה, אלא גם גרם לועד, ובפרט לחבריו שטיפלו בביצוע הבניה, דאגות חמורות. היו טוענים שנעשו שגיאות בתוכנית הבניה, ואמנם — נהרג אחד הפועלים, אסון שנחשב כמובן כפשע פלילי חמור שעל פיו עלולים היו כמה מחברי הועד להענש בתשלום פיצויים, אם תוכח אשמתו של אחד מהם. במצב כזה נטל משה יואל פס את כל האחריות על עצמו והוא נידון לשלש שנות מאסר. אחרי התלבטויות ומאמצים גדולים הצליחו להוציאו מבית הסוהר, לאחר שנת מאסר בערך. ברור, שהגנתו של האיש עלתה בדמים רבים.

אבל יהודי זסניה לא הסכימו להתפלל ב„ימים הנוראים" הבאים (1896) בשול אחרת, לא משלהם. נערכה עוד מגבית והבניה נגמרה סופית בקיץ של שנת 1896. כעת ניתנה גם לסטרוקי הצעיר, שהובא על ידי מצדדיו לפשמישל, האפשרות לעבור כאן לפני התיבה ב„ימים הנוראים". לאחר שבלחצם של חסידי סטרוקי עזב שכטר את השול הישנה, עבר סטרוקי הצעיר מהשול בזסניה לשול הישן.

נתמזל לו מזלו של בית הכנסת הקטן בזסניה, שלא נהרס בימי הנאצים, והוא עומד עדיין על תילו, בדומה לבית הכנסת החדש (שיינבך). אך הוא אינו משרת צרכי תפילה של ישראל.

ח) המנינים בתחומי העיר (ד. נ.)

מלבד השול המרכזית, השול החדשה וזו שבזסניה, בתי המדרש, הטמפל, הקלויז והקלויזלך שנזכרו, היו קיימים גם מנינים או „שולכלך". אף בקלויז הגדולה נמצאו מנינים בחדרים מיוחדים של הבלזאים ושל חסידי בלז׳וב ובוקובסק. מיוחד במינו היה מנינו של ר׳ משה הירט („בככר על יד השער"), שבו התפללו מהנץ החמה עד לשעות הצהרים. מחוץ למרכז העיר נערכו המנינים של משפחות בלך וברנשטיין ברחוב מיצקיביטשה; של טייך ושל הרב שמלקס ברחוב סלובצקיגו; המנין פפר ברחוב בשטובה, של פישל נגל בטרגוביצה, המנין בויגודה, שבזמנו היה בביתו של אבוש דמפף, ובזמן האחרון בצריפו של דוד גוליגר, המנין של עובדי המסחר בבית הספר שפירא, בודאי היו עוד מנינים במרכז העיר ובפרבריה.

ט) החיים והדמויות בקלויז הגדול (חנן טראו)

אנשי הקלויז לא סבלו שחבריהם יתנהגו בחייהם הפרטיים מחוץ לקלויז שלא לפי המושגים המקובלים עליהם. והיה ואיש מהם חרג מן המסגרת, היה הדבר מעורר את זעמם, עד כדי כך, שהמנהיגים והקהל היו מאלצים אותו לעזוב את הקלויז, ואף היו מוציאים אותו בצורה דרמטית. מספר רב של צעירים, ופמוטים בידיהם, היה מתקדם נגדו בצוותא וצועק „החוצה!! החוצה!" (ארויס) וליהודי הנפגע לא היתה ברירה, כי אם להיסוג ולעזוב את הקלויז לצמיתות.
מבין הדמויות שהיו בקלויז התבלטו: —

שָמשון רץ, קבלן בנין בזעיר אנפין, חסיד בלזאי, שהיה רודה באנשי הקלויז ועומד על משמר קיום המצוות בתקיפות.

משה ברודר, יהודי תקיף, היה נוטל לעצמו את הרשות לשמור על כשרות היהודים ומנהגיהם כדת וכדין והיה נוהג בהם בעריצות עד כדי כך, שהיה מטיל פחד על רבים. הוא החליט בסוף המאה ה־19 לעלות לארץ־ישראל, אך כעבור כשנתיים חזר. לא היתה לו, כנראה, אפשרות למצוא את מקומו בארץ ואחרי שובו נשתנה במידה רבה, ולא נשאר אצלו זכר מתקיפותו הקודמת.

ר׳ סנדר איצ׳י הורוויץ, יליד ליטא, יהודי חרד, תלמיד חכם מופלג (במרוצת הזמן התחיל להתפלל בשיניור קלויזל).

ר וולויש פופרס, בעלה של האחות היחידה של הגנסים, יהודי חרד, למדן.

הרשלה אסתר־יֶנטיס, חסיד בלזאי, היה מתפלל בסגנון מיוחד לבלזאים ובנימה שלהם. חסיד במלוא מובן המלה. נמצא תמיד במצב רוח מרומם, היה שמח בחלקו, אוהב את הבריות, ובמיוחד היה אומר, שהנהו עשיר לא פחות מרוטשילד, שכן אם הוא פותח את ארנק־הכיס שלו, רואה הוא בו גולדן ואם רוטשילד פותח את ארנק־הכיס שלו, רואה אף הוא רק גולדן אחד, אלא מאי — רוטשילד יודע שמתחת הגולדן הזה מצויים עוד הרבה גולדנים אחרים „ואילו אני הרשלי אינני סקרן". היה גר בזסניה. בליל שבת היה מסב בביתו עם חסידים וחבית בירה בידיו. היו שותים ושרים זמירות עד חצות הלילה, ובשבת, בבוקר השכם, היה ר' הרשלי מופיע בקלויז לתפילה, היה גם עובר תכופות לפני התיבה ומתפלל תפילת שחרית בהתלהבות יתרה.

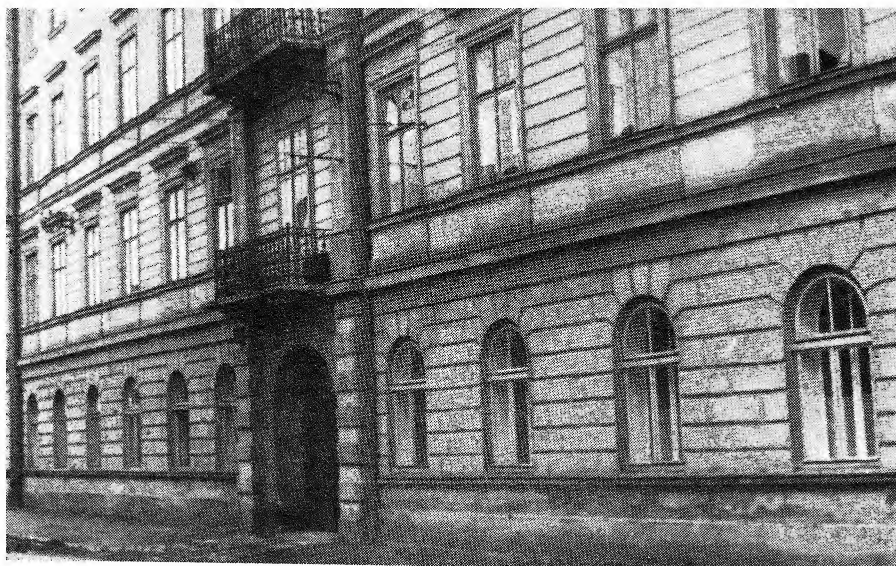
ר דוד נוימן, איש תמים וצדיק, היה מתפלל בצורה מיוחדת, בבטאו את התפילה מילה במילה, כל מילה כפנינה בפיו. בן 40 היה במותו.

ר' שלום בלזר מצאצאיהם של האדמורים מבלז, שקהל חסידיו לא היה גדול והיה חי חיי צנע. בביתו היו מבקרים חסידים בלזאים ונשים הרבה, כי נחשב לצדיק.

ר' וולף סופר, יהודי מאמין נלהב, סופר סת"ם, היו לו שני תפקידים חשובים בקלויז: ב„ימים הנוראים" היה מתפלל פסוקי דזמרה (בתפילת שחרית) ותקע בשופר.

במשך עשרות בשנים היה משמש כחזן בקלויז איש שכינוהו „החזן הקטן".

ר' מיכלה (מיכאל) מלאך היה משגיח מטעם הקהילה בבית המטבחיים, והיה גר ברח' סרבנסקה, ענוותן, פניו היו מורדות ולא היה מסתכל בפני אדם, וראוהו כקדוש. בביתו היה שורר שקט מופלא, איש לא הרים את קולו. בשעת ההקפות בשמחת תורה התבלטה בין הרוקדים במיוחד דמותו של מיכלה מלאך. בקומה זקופה ובעיניים כמעט עצומות רקד בלי הפסק וריקודו הביע אמונה ומסירות ללא גבול. למידת צניעותו אופייני הספור הבא: במוצאי שבת, כשחזר מעבודתו

בית הכנסת ברח' מנישה, היחידי שמתפללים בו שרידי היהודים
די איינציגע שול, אוף מנישאגאס ווי יידן איצט דאווענען
The only synagogue in use at the Mnisza street

בבית המטבחיים בחצות הלילה, מצא את השער נעול. צלצל, יצאה שומרת הבית. הוא לא נכנס (מחשש יחוד), היא סגרה את השער והוא צלצל שנית, שוב הופיעה השומרת ושוב לא נכנס, על כן סגרה שנית. כשצלצל בשלישית, באה שומרת הבית אל אשתו והכריזה „בעלך השתגע".

לפי זכרונו של כותב הטורים האלה התבלטו בזמנו (בתחילת המאה ה־20) בין בחורי הקלויז הרבים בעיקר שלושה בחורים בלמדנותם הגדולה, והם: א) יעקב באומן, בנו של סוחר זעיר בשם פנחס באומן, ב) מני (מנדל) יולס, גיסו של אברהם טראו, ג) חנניה ליפא מייזלש, נכדו של הרב ר' משה מייזלש.

י) בעל התפילה ר' ישראל פליק (ח.ט.)

ר' ישראל היה חתנו של קבלן הבנין הידוע בזמנו, יוש'ה טייך, אשר בנה בפשמישל את רוב הבתים ברחוב סלובצקי. סרול (ישראל) פליק היה יושב בביתו ולומד תורה כל עוד חותנו העשיר היה מפרנס את משפחתו. כשירד יוש'ה טייך מנכסיו, נאלץ סרול פליק לחפש אחרי מקורות פרנסה. הוא החל לנסוע מעיירה לעיירה כסוכן חברת־ביטוח. בזמן ההוא נתגלה אצלו קולו הלירי היפה להפליא וכשרונו להתפלל, ואז התחיל גם מופיע מדי פעם בפעם כבעל תפילה במקומות שונים וכן גם בבית הכנסת של שיינבך, שבו לא היה בזמן ההוא, בדרך כלל, חזן קבוע. בזכרונו של כותב הטורים האלה נחרתה תפילתו של סרול פליק ביום ראשון של סליחות, בשעה ארבע לפנות בוקר בקלויז, שנתמלא אז מפה לפה. בתפילתו זו הוא זיעזע את שומעיו עד עומק נשמתם.

חנן טראו ודב נצני (קנופף)

הרב גדליה (גדלצ׳ה) שמלקיש

Rabbi Gedaliah Schmelkes

על סף תקופה חדשה בחיי היהודים בגליציה ועם חיזוק מעמדם החוקי, וכן בימי עלית התנועה הלאומית היהודית בארץ זו, זכתה האוכלוסיה היהודית בפשמישל למנהיג רוחני ולמורה דרך בכל תחומי הדת והמוסר — הלא הוא הרב ר׳ גדליה שמלקיש.

ר׳ גדליה היה מצאצאי משפחת רבנים מפורסמת. הוא נולד בשנת תרי״ז (1857) לאביו ר׳ מרדכי, בנו של הרב ר׳ חיים שמואל שמלקא ואחיו של בעל „בית יצחק״, הרב ר׳ יצחק שמלקיש, שישב 24 שנה על כיסא הרבנות בפשמישל ולאחר מכן בלבוב. ר׳ גדליה שקיבל, כמקובל, חינוך מסורתי מובהק והצטרף לתלמידי דודו, ר׳ יצחק, הצטיין בתפיסה מהירה ובזכרון, בבחינת „בור סיד שאינו מאבד טפה״. בבית אביו רכש לו את הצירוף הנפלא של תלמוד תורה עם דרך ארץ, שכן פנה הלה לפרנסה חילונית. ר׳ מרדכי, שדמותו וקלסתר פניו היו כשל יהודי חרד, כשהוא גם מודרני, לא היסס להצטרף לראשוני התומכים בתנועה הציונית בפשמישל. גדליה הבן הושפע, כמובן, מאווירה ביתית וציבורית זו וסימני היכר של עלוי נתגלו בתכונותיו כבר בשחר ימיו. עם חבריו בימי בחרותו נימנו בין השאר, ר׳ לייבוש מנדל לנדאו, מי שעתיד היה להיות עסקן ומטיף ציוני ידוע ורב בבוטושני שברומניה, ר׳ שמואל קנולר, אהרון לנדאו ומרדכי שפיץ.

דודו, ר׳ יצחק שמלקיש, שידע להעריך, הערכה נכונה, את בקיאותו ואת התמדתו של גדליה, הסמיך אותו, לאחר סיום חוק לימודיו, לרב. אך הצעיר לא אבה לעשות את התורה קרדום לחפור בו וחשב לבחור, כאביו בזמנו, במסחר כמקור פרנסתו. בגיל 18 שנה נשא לאשה את מרת אסתר זילבר, בתו של ר׳ בריש זילבר מטרנוב, העתיק את מקום מגוריו לעיר זו, והיה סמוך על שולחנו של חותנו, כנהוג בימים ההם, במשך שנים אחדות, ובו בזמן הוסיף ללמוד בקלויז של חסידי סאנץ בטרנוב.

בגמר המזונות („קעסט״ ביידיש) חזר ר׳ גדליה לפשמישל, נכנס למעגל חיי הכלכלה ונכשל בו כישלון חרוץ. על־כן נאלץ לשוב ליעודו העיקרי. אך דא עקא, לפי חוק חדש בגליציה,

היה חייב רב בערים גדולות לעמוד בבחינות בגרות ממשלתיות. ר׳ גדליה לא היסס הרבה, התכונן כהלכה, התגבר על קשיי הלימודים החילוניים ועמד בבחינות בהצטיינות. דרכו לכיסא הרבנות, באחת מערי הארץ הגדולות, היתה פתוחה לפניו.

בעצם הימים ההם, בשנת תרנ״ג (1893), נבחר דודו, ר׳ יצחק, לרבה של קהילת לבוב, וכך נתפנתה הרבנות בפשמישל. ר׳ גדליה הציע את מועמדותו, אך קם לו מתחרה בר׳ נתן לוין, חתנו של ר׳ יצחק שמלקיש ותלמידו אף הוא. אך המחנה הגדול של חסידים וחרדים אחרים בעיר התנגד ברובו לשני המועמדים כאחת, בגלל השכלתם החילונית שהיתה להם למכשול.

ר׳ גדליה נתמנה אמנם למנהל הרבנות, אך לא לאב בית־הדין, דבר שהעכיר את רוחו. כעבור שנים אחדות (תרנ״ח, 1898) הצליח להבחר לאב בית־הדין בקהילת קולומיה ומאורע זה גרם לו סיפוק רב. הוא עבר לקולומיה, אך כאן קפץ עליו רוגזם של המפלגות והפלגים השונים ששלטו אז באוכלוסיה היהודית בקהילה זו. חלק מחסידי העיר האשימו את הרב באוביקטיביות יתרה כלפי הזרמים השונים של החסידים; הציונים תמהו על אשר הרב, כשהשתתף בלבוב בחגיגת גילוי האנדרטה של אדם מיצקביץ, גדול משוררי פולין, הירשה לענוד לו על דש בגדו סרט פולני לאומי בשעת החגיגה, ואילו הסוציאליסטים היהודיים דנוהו ברותחין על אשר עמד, כביכול, לימין אויביהם הפוליטיים בקרב יהודי העיר, אם כי להאשמות האלה לא היתה הצדקה כלשהי.*) כל זה לא היה בו, כמובן, כדי לגרום לאושרו האישי המיוחד של ר׳ גדליה כרבה של קולומיה. על־כן חלם הרב על שיבתו לעירו, מה גם שידידיו בפשמישל לחצו עליו בכיוון זה.

בפשמישל נוצר בינתיים מצב בלתי נוח לחלוטין. ומעשה שהיה כך היה: לאחר צאת ר׳ גדליה מפשמישל לקולומיה, ניסו חוגי חסידים וחרדים אחרים לנצל את המצב והביאו לפשמישל את ר׳ משה מייזילש ממושצ׳יסק, בנו של מי שהיה רבה של פשמישל, ר׳ יוסף חנניה ליפא מייזילש, והכריזו על היבחרו לרב, מבלי לקבל את הסכמתו של ועד הקהילה לכך. ר׳ משה מייזילש לא ביקש ולא קיבל משכורת מקופת הקהילה. אבל מצדדיו לא התדיינו אלא בפניו בלבד, ולא בפני בית־הדין של הקהילה, שעם חבריו נימנו בימים ההם הדיינים ר׳ נתן הבנשטרייט, המכונה הרב מזמושץ, ר׳ משה יעקב פלדשטיין ור׳ לייב מייזילש, אחיו של ר׳ משה הרב.

היה ברור לכל, כי לא יתכן המשך למצב זה. לא ארכו הימים ומקורביו הנאמנים של הרב ר׳ גדליה — בסיועם של חשובי העיר מבין חוגי החרדים והנאורים כאחת — פנו אליו בבקשה לעלות על כסא הרבנות בקהילת פשמישל. ואכן נבחר הוא לרב ולאב בית־הדין בשנת תרס״ד (1904) ונתקבל בשובו מקולומיה בכבוד רב ובהדר הראוי לו.

ר׳ משה מייזילש — בהתגברו על התנגדותו הפנימית — הסכים כעבור זמן קצר, לאחר ביקור רשמי בליווי תומכיו בבית הרב שנבחר, להצטרף לבית־הדין הרבני בקהילה כמורה הוראה.

תקופת כהונתו של הרב ר׳ גדליה פתחה פרק חדש בתולדות הקהילה, באשר נעשה מנהיגה הרוחני והמוסרי בימים הקשים שעמדו לבוא.

א.

רמתו המוסרית של הרב היתה נעלה ביותר. בניגוד מוחלט לנוהג, שהיה מקובל בחוגי הרבנים, סירב הרב לזכות במתת־יד מידי משתתפים במסיבות משפחתיות שונות. הוא ראה בכך משום השפלת כבוד מעמדו כרב.

אופינית היתה גם עמדתו של הרב בועידת היסוד של „אגודת ישראל״ בקטוביץ בשנת 1912, שבה היה מתומכי ההצעה לבטל את ה„רחש״ (רב, חזן, שמש), במידה שזה משתלם לרב

*) פרטים על כך אפשר למצוא במאמרו של משה ראט על רבני קולומיה בספר קולומיה משנת 1957.

באופן ישיר ע״י בעל השמחה. לדעתו היתה חייבת לבוא כל הכנסתו מקופת הקהילה ולא מבני הקהילה. *

עליונותו הלמדנית היתה מפורסמת בבית ישראל. יודעי דבר האמינו, כי ר׳ גדליה היה מגיע לדרגת למדן וידען הגבוהה ביותר, אלמלא היה מקדיש שנות חייו אחדות למסחר.

בהתאם להשקפתו הציבורית והמדינית נמנע הרב לחזק מראש, וללא הסתייגות, את עמדת תקיפי הקהילה, אשר שרתו את האינטרסים של המדיניות הפולנית, בכל מעשיהם ובכל הזמנים, לרבות בשעת בחירות. בניגוד לרבנים אחרים התרחק מפעולה מאין זו וידע לשמור על דעתו החפשית והבלתי משוחדת בעניני הציבור והקהילה ובשאלות המדינה והאומה.

למרות מעמדו הרשמי לא היסס הרב שמלקיש להצטרף אל המחנה הלאומי הציוני כבר בימים הראשונים של התנועה וההסתדרות הציונית בגליציה. עם כינון „המזרחי״ לקח חבל בפעולות הארגון ובקביעת דרכיה הרוחניים של הסיעה הציונית החדשה הזאת. נאמנותו להסתדרות הציונית השלמה מנעה את סכנת פרישתו של „המזרחי״ ממנה, סכנה שרחפה על המחנה הלאומי בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם הראשונה. הרב השתתף כציר בקונגרס הציוני התשיעי בהמבורג בשנת 1909 והעשירי בבזל בשנת 1911. בנאום, שנשא בזה האחרון בעברית ובגרמנית צרופה, הדגיש במיוחד את חלקה של האמונה הדתית במחשבה ובמעשה הציוני.

אך עם כל התמסרותו לרעיון הציוני עמד ר׳ גדליה מעל כל ריב פנימי וידע לשמור מכל משמר על האחדות בקרב השורות הציוניות.

סגולותיו האישיות הנדירות, מסירות נפשו ויושר ליבו, היקנו לו אוטוריטה בקרב בני קהילתו. „הנאורים״ השתדלו לקרב את הרב גם ל„טמפל״ שלהם ועל כן הסכימו לדרישתו והקימו בתוכו „אלמימור״, הבמה המסורתית, ולשם כך היו נאלצים להרחיב ולחדש את הבנין במאמץ שעלה להם בכסף רב.

ב.

שנות כהונתו הראשונות של הרב שמלקיש בפשמישל חלו בתקופה של התעוררות התסיסה הלאומית, המדינית והסוציאלית, המיוחדת במינה, בכל רחבי אוסטריה הקיסרית. הלך רוח זה השפיע ממילא גם על מהלך הענינים בגליציה, בה התנגשו האינטרסים המדיניים של ממשלת אוסטריה בשאיפותיהם הלאומיות של עמי הארץ, הפולנים והאוקראינים, שהיו מסוכסכים בינם לבין עצמם.

במערבולת פוליטית זו הוכיח ר׳ גדליה את גודל רוחו ואת אומץ לבו. כשציוני גליציה הציעו בשנת 1906 בראשונה מועמד שלהם לבחירות לפרלמנט האוסטרי — הלא הוא אדולף שטאנד הנודע — כנציג המחוז ברודי־זלוצ׳וב, לא נירתע הרב להתערב אישית, באורח פעיל, במאבק מדיני־לאומי זה. יש כמובן מקום להנחה, כי הרב הבין כשורה את הסכנה שארבה לו עצמו בהופעה פומבית זו נגד מתבולל, שהסתמך על התמיכה מצד הממשלה הארצית. אך לא שעה לכך איש כר׳ גדליה שמלקיש.

ובזה לא סגי, ההמשך היה רציני יותר. כאשר נתקיימו בשנת 1907 הבחירות הכלליות לפרלמנט האוסטרי, לפי זכות בחירה כללית, הוצע הרב שמלקיש כמועמד ציוני במחוז בוצ׳ץ׳־טלומץ׳, אך הוא ויתר מרצונו הטוב לטובת ד״ר נתן בירנבאום, שנשא את נפשו למנדט בפרלמנט. לעומת זאת הסכים הרב להופיע כמועמד במחוז מיאלץ־טרנובז׳ג, על אף הסיכויים האפסיים להיבחרו שם, שכן מתנגדו היה המועמד הרשמי פרופ׳ ד״ר מיכאל בובז׳ינסקי, שעתיד היה להתמנות זמן קצר לאחר מכן כנציב הקיסר בגליציה (שטאטהאלטר), ואשר אותו היתה מוכנה הממשלה להעביר בבחירות בכל מחיר. בהסכמת בני משפחתו לא ויתר הרב על מועמדותו זו, על אף הרמז הברור, שהוא עלול לסכן את מעמדו כרב.

* לפי ידיעה שנמסרה ע״י אברהם כהנא באחד ממאמריו על הרב.

בפשמישל נוסד ועד לתמיכה בתעמולת הבחירות במחוז זה של הרב וחברי הועד, מהם סטודנטים מ„אגודת הרצל״, אירגנו את הפעולה ממרחקים. הופעתו של הרב במיאלץ וביתר העיירות של מחוז הבחירה עוררה התלהבות כבירה ובלתי נשכחת. ברור, כי לא הוא, אלא המועמד הפולני הרשמי נבחר הודות לדרכי האלימות וההונאה שהיו מקובלות בימים ההם בבחירות בגליציה. אולם עצם מתן הסכמתו של הרב להעמיד את עצמו במאבק מדיני נגד אישיות פולנית רשמית בדרגה זו, מאבק שנראה חשוב מנקודת מבט המדיניות היהודית הלאומית בארץ, היה בו משום מעשה גבורה לאומית וקרבן אישי רב ערך.

ג.

בימי מלחמת העולם הראשונה סבלה פשמישל קשה, בהיותה נצורה כעיר מבצר חשובה. עם התקרבות הצבא הרוסי לשערי העיר נצטוה רוב האוכלוסיה, לרבות היהודים, לצאת אותה. כאן נתגלתה מחדש מידת מסירותו של הרב גדליה לצאן מרעיתו. הוא סירב לעזוב את בני עדתו, נשאר עמם בעיר הנצורה על אף הסבל הרב, האישי והציבורי, שהיה כרוך בהחלטה זו, מה שמצא את ביטויו בעיקר לאחר השתלטות הרוסים על העיר. לא פעם הטילו השליטים החדשים את האחריות להתנהגות יהודים על הרב עצמו ולעתים קרה שנאלץ היה להופיע באישון לילה במפקדה הרוסית, כדי להגן על בני קהילתו. למרבה צערו ולמרות מאמציו המרובים לא עלה בידו למנוע את גירוש יהודי פשמישל. אדרבה הוא השגיח על יציאתם התקינה, נשאר בקרב בני עמו ועזב בשבת את העיר עם האחרונים.

שני בניו של הרב גורשו לסיביר, בנו הצעיר, משה, מת שם בטיפוס. תלאותיו של הרב בפרק זמן זה רופפו את בריאותו למשך כל ימי חייו. עם שחרור הערים לבוב ופשמישל חזר הרב עם משפחתו לעירו העזובה מתושביה ומכאן יצא לריפוי לוינה, לשם נמלטו הרבה מתושביה היהודים של גליציה. מחסור בצורכי מזון חמור הציק אז לבני הבירה וממילא סבלו ממנו פליטי החרב, וביניהם הרב ובני משפחתו. בוינה השתתף הרב לעתים בישיבות הועד הציוני. בשנת 1917 חזר הרב לפשמישל.

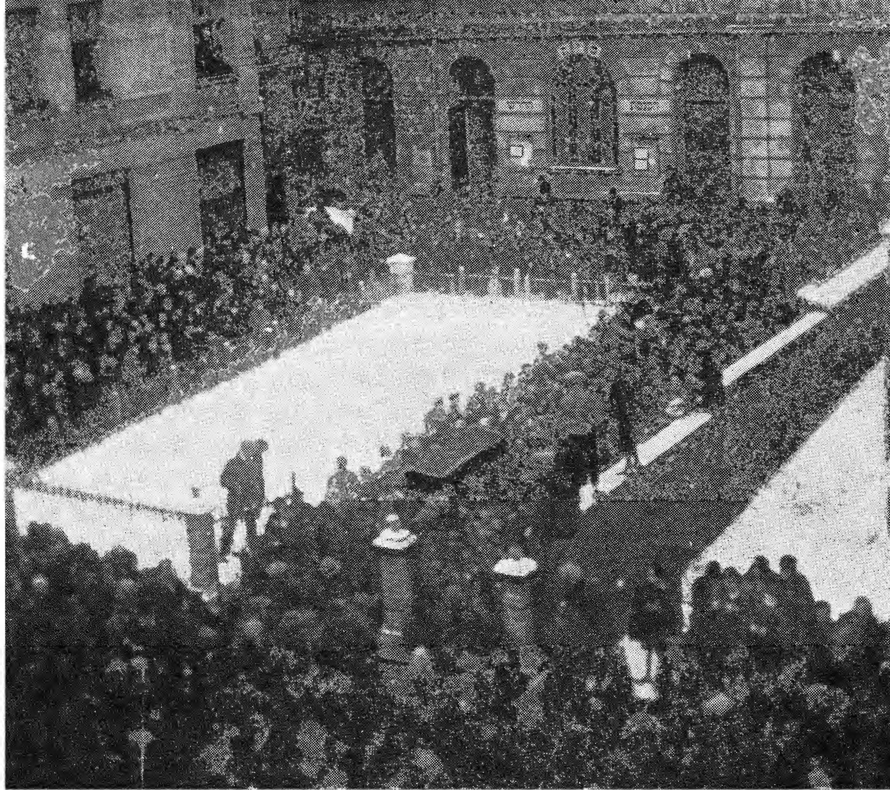
עם תום המלחמה נתמנה ר׳ גדליה לחבר המועצה היהודית העממית (פולקסראט), בת 19 חבר, שכוננה על־ידי ועדת קצינים יהודים לאומיים. מועצה זו באה במקום ועד הקהילה, שפוזר על־ידי אותה הועדה עצמה, ופעלה כגוף מחליט בכל עניני הקהילה לשעבר, מלבד התפקידים החדשים, שהזמן גרמם על רקע המאבק בין הפולנים והאוקראינים.

בימים ההם הואשמו חנוונים וסוחרים יהודים בפשמישל בהאמרת מחירים של צרכי מזון ומצרכים אחרים, מה שגרם להסתה נגד היהודים בכלל. על כן הוצע להטיל חרם על מפקיעי שערים. הרב התנגד תחילה להצעה חמורה זו מטעמים דתיים טהורים, אך נאלץ להסכים לה נוכח המצב המדיני המתוח.

היה זה מומנט דרמטי וטרגי, כאשר עלה הרב בליווי של ר׳ שמואל קנולר על בימת בית־הכנסת המלא מפה לפה ובטכס בלתי נשכח, הכריז תוך תקיעת שופרות על הטלת החרם. היה זה בשבילו מאמץ נפשי גדול.

ר׳ גדליה רצה להגשים את משאת נפשו ולעלות, כמה שנים לפני מותו, ארצה על אף גילו, בריאותו הרופפת וחוסר כל רכוש, בכדי למלא בה תפקיד, לאו דוקא רבני. אך מאמציו בכיוון זה עלו בתוהו. הרב נשאר על משמרתו בפשמישל וסבל הרבה משנאת ישראל שפשטה בגבולות המדינה.

ידועה היתה התענינותו במעשה הציוני ובמנהיגי הציונות לפני המלחמה. כך למשל בא הוא בשנת 1910 לאולם ההרצאות הגדול בעיר, כדי להאזין לדברי אדולף שטאנד, כשהוא יושב ביציע למעלה, מול פני המרצה. היה זה אצל רב מסורתי צעד בלתי מקובל, המראה גם הוא

הלוויה של הרב גדליה שמלקיש / די לוויה פון הרב גדליה שמעלקיש
The funeral of Rabbi Gedaliah Schmelkes

על עוז רוחו. כאשר דוד וולפסון, נשיא ההסתדרות הציונית אחרי מות הרצל, עבר דרך פשמישל, היה הרב גדליה שמלקיש בין אלה שברכוהו בתחנת הרכבת.

הרב הלך לעולמו ביום כ״ח בטבת תרפ״ח (21.1.1928) והובא למנוחות עולמים בבית העלמין בפשמישל. ספד לו מספד גדול ראש ועד הקהילה, ד״ר לייב לנדאו הנודע.

ד.

מורשתו של הרב מתבטאת בהעמדת תלמידים חשובים ובעיקר בחיבוריו הספרותיים־התורניים *, ביניהם הערות לסדרים „זרעים" ו„טהרות", הנחיות למסורת הש״ס, שו״ת, מאמרי מוסר, מחקרים לתרי־עשר ודברי פלפול **.

על אף פעולתו הלמדנית והרבנית המסועפת מצא הרב שעה פנויה לטפל גם בעזרה סוציאלית לטובת בני עדתו ולערוך גם בחינות בתולדות ישראל לסטודנטים שעמדו להתקבל ב„אגודת הרצל".

מן הראוי לציין שמידותיו התרומיות של הרב נתגלו בעיקר בטוהר אופיו. ידוע לנו שהיה מעמיד את עצמו — מבלי שנתבקש לכך — לרשותם של אנשים ביום צרתם, ובתוכם אנשים שהיו ידועים לו כמתנגדיו. הוא היה תמיד מוכן להביא גם קרבנות במקום שראה צורך במילוי חובה מוסרית.

* פירוט החיבורים לפי אברהם כהנא.
** חלק מכתובים אלו נאסף בקובץ „אמרי רגש" והובא לבית הדפוס ע״י אלמנתו, הרבנית מרת אסתר, בעיר פיוטרקוב בשנת תרצ״א (1931).

(ד. נ.)

על „כלי הקודש" של הקהילה במחצית היובל האחרונה של שלטון אוסטריה

א) בבית הדין הרבני. אחרי בחירתו של ר' גדליה שמלקיש למנהל הרבנות (בלי מינויו לאב בית דין) בשנת 1894 היו חברי בית הדין הרבני: ר' נתן הבנשטרייט ור' לייב מייזילש ואולי גם ר' משה יעקב פלדשטיין, שהיה מכל מקום חבר בית הדין עם שובו של ר' גדליה מקולומיה לפשמישל (1904). אז הצטרף לבית הדין כמורה הוראה גם ר' משה מייזילש, אחיו הבכור של ר' לייב מייזילש, ונעשה סגנו של אב בית הדין. פרטים על השתלשלות הענינים ביחס לר' משה מייזילש נמצאים במאמר על ר' גדליה שמלקיש.

פרטים נוספים בנוגע לחברי בית הדין:

1) ר' נתן הבנשטרייט היה ידוע בשם „הרב מזמושץ'", היות והיה בזמנו רב בעיר זו בפולין הקונגרסאית והוכרח כנתין אוסטרי ע"י השלטון הרוסי לעזוב את משרתו. היה מפורסם כמקל בשאלות עקרות הבית לאיסור והיתר בכשרות המטבח ועל כן פנו בשאלות אלו רק אליו. יודעי דבר אומרים, כי היה בשטח זה, מיחידי סגולה שבדורו. נכדו, הרב באב"ד, דיין בבית הדין בזמן פולין המחודשת, הלך בעקבותיו.

2) ר' לייב מייזילש היה בנו של ר' יוסף חנניה ליפא מייזלש, רבה המפורסם של פשמישל, קודמו של ה„בית יצחק".

3) ר' משה יעקב פלדשטיין נהנה מהערכה כללית בעיר גם הודות ללמדנותו וחריפותו וגם בזכות צניעותו. תלמידו לשעבר, פרופ' ד"ר מנס קרתגנר, מתאר אותו במלים: „על אף חריפותו היתה דרך הלימוד שלו רחוקה מפלפול ושמרה באופן קפדני על הטכסט. בהירות מחשבתו היתה מופתית ולא היתה אפשרות להובילו לדרכי תוהו". חותנו היה ר' שמעון, שמש השול, שהיה נערץ בעיר.

ב) השוחטים ומשגיחי הכשרות. מבין אלה זוכרים הותיקים שלנו את:

1) ר' שלום שוחט, שלא ידוע עליו הרבה;

2) ר' חיים עזרא בלום, איש מכובד מאוד, אשר בהגיעו לגיל 70 שנה מלאו את מקומו;

3) חתנו ר' אנשל קוה, אב ל־12 ילדים, שכולם נספו בימי השואה פרט לבן אהרן, שהוא מורה בישראל;

4) ובנו ר' יונה בלום, שלימד שנים רבות משניות בין מנחה למעריב במנין השול בחצר, והיה ידוע כמציר ציורים לצרכי בתי תפילה (בעיקר לוחות מזרח). הוא נספה עם אשתו בתקופת השואה. לישראל עלו שתי בנותיו, בן ונכדה;

5) ר' מיכאל היסטר, איש פיקח מאוד. בנו שלמה היה בזמן פולין המחודשת חבר בית הדין וניהל ישיבה קטנה;

6) ר' ניסן מן, תלמיד חכם רציני ובעל תפילה אהוב בזמנו בקלויז, אביהם של הסופרים הדגולים, יעקב ויצחק מן, שלמדו עיקר תורתם מפי אביהם. בגללם היה נאלץ לעזוב את הקלויז. אחרי עזיבתו את הקלויז התפלל בימים הנוראים תפילת שחרית בשול הישנה ושימש בעל קורא.

7) ר' מיכאל פרידמן, המשגיח על הכשרות בבית המטבחיים (עי' ר' מיכאל מלאך במאמר על „בתי תפילה").

ג) מבין השמשים יש להזכיר: מלבד ר' שמעון הנ"ל מהשול — גם את ר' וולף מהקלויז, ר' אברהם איצ'י מבית המדרש הגדול, ר' אלי זינגר מהטמפל ור' יוסף אשר ממנין הירט.

(ד. ג.)

אדמו״רים ידועים הקשורים בפשמישל

א) הראשון מבין האדמו״רים שהיו קשורים בעיר, הוא ר׳ לוי יצחק, המכונה „מברדיצב״, שנולד בשנת ת״ק (1740) בעיירה הוסָקוֹב ליד פשמישל, כבנו של הרב דשם, ר׳ מאיר, ונתחנך שם. ר׳ לוי יצחק, שישב אחרי נשואיו בראשונה על כסא הרבנות בערים רצ׳יבול, ז׳ליחוב ופינסק, הגיע לאחר מכן לברדיצ׳ב, ונתפרסם לדורות בזכות תכונותיו המיוחדות. הרבי נחשב כאחד מגדולי האדמו״רים בדורם הראשון ונפטר בשנת תקע״א (1811).

ב) הרב והאדמו״ר המפורסם ר׳ משה טייטלבאום, הידוע גם לפי שם ספרו בכינוי „ישמח משה״, נולד בפשמישל בשנת תקי״ט (1759) ולמד תורה מפי אחי אמו, ר׳ אברהם אריה, אב״ד סטריז׳וב (מחבר הספר „דרישת הארי״). ר׳ משה היה מתלמידיו של „החוזה בלובלין״. ר׳ משה היה — לפי המסורת המקומית — גם דיין בפשמישל וישב אחר כך על כיסא הרבנות בעיירה שיניבה, לאחר מכן עבר לגור בהונגריה בעיר אוהל, שם פעל כרב וכאדמו״ר ונפטר בחודש תמוז תר״א (1841). מפרסומיו ידועים, מלבד „ישמח משה״, — גם הספרים „תפילה למשה״, „מעין טהור״ וחידושים על יו״ד (יורה דעה). ר׳ משה היה לאביהן של שתי שושלות אדמו״רים בהונגריה: במרמרוש — סיגט וסטמר.

ג) עם תלמידיו של „החוזה בלובלין״ נמנה גם ר׳ צבי אלימלך ב״ר פסח שפירא, שמוצאו היה מהעיירה ריבוטיץ׳ (בין דוברומיל ובירצ׳ה, בסביבת פשמישל). התישב כאדמו״ר בדינוב ע״י הנהר סאן, עיירה הנמצאת בערך באמצע המשולש פשמישל־ריישא־סנוק, והיה בזמנו אחד מגדולי האדמו״רים בגליציה המרכזית. הוא חיבר ספרים הרבה, בין היתר „בני יששכר״ (הוא בעצמו נקרא לרוב לפי ספר זה), „ריח דודאים״, „והיה ברכה״, „ברכה משולשת״, „דרך פקודיך״, „אגרא דפרקאי״, „אגרא דכלה״, „מגיד תעלומה״, „כלי הרואים״ על ספר עובדיה. הרבי ר׳ צבי אלימלך נפטר בשנת תר״א (1841) בגיל 52 שנה ומחצה. הסופר ר׳ יונה רוזנפלד, „השוחט מסושניצה״, תלמידו של נחמן קרוכמל, קיבל בזמנו היתר לשחיטה מה„בני יששכר״. אחרי מותו מילא את מקומו (בדינוב) בנו בכורו ר׳ דוד, מחבר הספר „צמח דוד״. הלה השתתף בחנוכת הקלויז בפשמישל, שבה היו חסידיו בעלי השפעה מרובה. אחרי מותו של ר׳ דוד נתפלגה השושלת ומהפלגים האלה נשארו במשולש פשמישל, ריישא וסנוק חסידיהֶם של השושלות בלז׳וב ובוקובסק.

ד) אביו של האדמו״ר המפורסם, במיוחד בגליציה ובהונגריה, הרבי ר׳ חיים הלברשטם, היה מספר שנים דיין בבית הדין הרבני של פשמישל בזמן שהרב ר׳ שמואל הלר היה אב״ד שלו. ר׳ חיים הלברשטם למד בתקופה זו במשך מספר שנים בישיבתו של הרב הנ״ל (ר׳ המאמר על „רבני פשמישל״). הוא נתפרסם אחרי כן כפוסק בעל חשיבות רבה. הרבי ר׳ חיים נהג בפיזור כספים בין הנצרכים ויחד עם זה חי חיי צנע. ידועה גם מלחמתו החריפה נגד נכדיו של ר׳ ישראל מרוז׳ין, שהוחל בה באמצע שנות הששים של המאה ה־19.

ה) בזמן מלחמת העולם הראשונה השתקע בפשמישל ר׳ פנחס טברסקי, נצר ממשפחת האדמו״רים האוקראינית, שמוצאו היה מהעיירה אוסטילה בוולין (Ustiług) והיה חתנו של הרבי ר׳ יששכר דוב מבלז. למדן מופלג היה ובעל מידות תרומיות ורכש לו אהדה רבה בפשמישל.

חסידי בלז ראו בו את נציג רבם. בדומה לאב היו גם חמשת בניו למדנים גדולים. ר׳ פנחס מת בימי השואה מות קדושים מחוץ לפשמישל (כנראה בסמבור).

ו) בשנת תרצ״ב (1932) התישב בפשמישל האדמו״ר מסדיגורה ר׳ מרדכי שלום יוסף פרידמן (מצאציו של ר׳ ישראל מרוז׳ין), ועקב הסולידריות הגדולה של חסידי רוז׳ין נעשה „שלחנו" בעיר חשוב בשביל כל החסידים שגרו בעיר ובסביבתה. בכל זאת עזב האדמו״ר את פשמישל כשנה או שנתיים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה ועלה לישראל, בה חי כעת.

הרבי מרדכי שלום יוסף מסדיגורה — דער סאדעגערער רבי
The Rabbi of Sadogora

ז) בימי מלחמת העולם הראשונה ואחריה ישב בפשמישל במשך שנים אחדות גם הרבי צבי אלימלך, בנו של ר׳ דוד, נכדו של ה„בני יששכר", שכאבב״ד בעיירה בלז׳וב נקרא „הבלז׳ובאי". היה ידוע כלמדן גדול וכבעל תפילה נאה. הוא נפטר בריישא בתקופה בין שתי מלחמות העולם. חסידיו הרבים בפשמישל היו באים לשמוע את תפילותיו ב„ימים הנוראים" ובין באי ביתו היו גם מספר אנשים אינטליגנטים, שלא היו שומרי מסורת כלל. על ידידיו ומבקרי ביתו נמנה בפשמישל העו״ד ד״ר לייב לנדאו, שמוצאו היה גם הוא מדינוב.

ח) השתקעותם של האדמו״רים החשובים הנ״ל בפשמישל לא השפיעה באופן מכריע על יחס הכוחות בין פלגי החסידות בעיר: הפלג הבלזאי נשאר חזק יותר יחסית כמקודם. אבל מצד שני — על אף ההגמוניה של הפלגים הגדולים — נשאר עוד בפשמישל מקום לפעולה לאדמו״ר צנוע ועממי בימים שקדמו למלחמת העולם הראשונה, הלא הוא מי שנקרא בפי העם „דער גרבז׳ער

הרבי מבלז׳וב
דער בלוז׳יווער רבי
The Rabbi of Błażów

האדמו״ר מבלז׳וב זכה להערצה והוקרה מאת חסידיו. מאלף הוא המעשה הנאה של אחד מחסי־דיו, ר׳ דב בעריש שורץ, שתרם עבור רבו כסא מפואר מכוסה כסף ומצופה זהב עטור שלושה כתרים. מעשה זה עורר בשעתו הד רחב בציבור החרדי בעיר ומחוצה לה.

הכסא של הרבי מבלאז׳וב
די שטיל פונם בלוז׳יווער רבי
The chair of the Rabbi of Błaźów

רבי״. שמו כמצניע לכת הלך לפניו וגם עוניו היה ידוע. נמצא פולני נוצרי, העשיר, אמיל פיסקורז׳, שראה כחובתו לקבוע לו דירה באחד מבתיו ללא דמי שכירות. היה זה קתולי אדוק ותזכר לו נדיבות ליבו זו לטובה. אך קרה כדבר הזה אמנם לפני מלחמת העולם הראשונה.

ט) הרבי העממי מגרבזֶה היה, כביכול, מבשר הופעתם של אדמו״רים חדשים מסוג זה בעיר בתקופת פולין המחודשת, היינו אחרי המלחמה הראשונה. אנחנו מפרטים אותם לפי הפרטים שנמסרו על ידי מר שלמה טוכמן כדלהלן:

ממוצא בלז ר׳ ברוך רוקח, שבית מדרשו היה ברח׳ בשטובה; ר׳ משה רוקח, שקראו לו „דער וולדיצ׳ר רבי״, ר׳ חנוך לַנדמן, שבית מדרשו היה בזסניה;

ממוצא שיניווה ר׳ שמואל שמחה לזר ור׳ שמואל גווירצמן;

ממוצא קומרנו ר׳ זיידא ספרין, שהיה ידוע בעיר בשם „הרבי מקומרנו״;

ממוצא ר׳ אורי (ר׳ אורלי) מסמבור — ר׳ אליהו יאללס, נכדו של ר׳ אורלי מסמבור וחתנו של ר׳ שלום יאללס מסטרי.

בשנות השלושים הגיע מספרם של האדמו״רים בעיר כמעט ל„מנין״. יש להעיר שגם אז היה הפלג הבלזאי הגדול בעיר והוא שלח שני נציגים למועצת הקהילה, כשזכות הבחירה הגיעה לפי חוק הקהילות הפולני לכל היהודים בגיל 25 שנה ומעלה ולא היתה עוד קשורה בחובת תשלום של מסי הקהילה.

ישעיהו עריף (שריד)

דמויות מהקלויז הגדול בפשמישל

(א) ר׳ מיכאלי מלאך

משהכרתיו בילדותי, לא הבנתי על שום מה נקרא „מלאך" (שם משפחתו, נדמה לי, היה פרידמן...) מלאך בלי כנפיים, בצורת בשר ודם המתהלך על פני האדמה ככל אחד מאתנו — לא נתקבל על דעתו של ילד כמוני. אולם בהגיעי לכלל בגרות, הבנתי, כי הוכתר בשם זה על היותו „קדוש" וטהור במידותיו כמלאכי עליון. אציל ברוחו, בעדנותו. בעל קומה גבוהה היה, רזה, חיוורון פניו ומבט עיניו החולמות והמהרהרות העידו בו, כי שקוע הוא בעולם טהור ונשגב, וכל הקשר שלו עם המציאות שלנו היה רק מקור פרנסתו כמשגיח על כשרות בבית המטבחיים. מקצוע שעל הגבול בין קודש לחול... שתקן היה האיש, ממעט שיח בדברי חול. מקום תפילתו בקלויז לא היה בכותל המזרחי בין העשירים ונכבדי העיר, אלא ליד הקיר הצפוני ומתחת לשעון הקיר, אף על פי שזרם הזמן עם גלי תמורותיו ושינויו לא פגעו בו, כי הוא היה חי כאילו מחוץ למסגרת זמן ומקום... ולא היה בשעון, שמעל לראשו, כל סמל לחייו.

בעול העיקרי לפרנסת משפחתו נשאה אשתו — כרוב נשי ישראל. היא היתה מוכרת בדים לכפריים מעל אחד הדוכנים (חנות לא היתה לה) ברחוב, בין שורת שולחנות ממכר רבים כאלה, שנועדו לכך.

(ב) ר׳ הרשלי אסתר ינטס

עני ואביון היה ר׳ הרשלי, אולם תמיד שמח בחלקו — „א לוסטיגער דלות". מהטיפוסים של הרשלי אוסטרפולר או אפרים גרידיגר הגליצאי. גם הוא הצטיין באופטימיותו המתרוננת, אימרותיו השנונות, שבדיחות הדעת ופקחות רבה היו בהן.

אחת מאלה נשארה בזכרוני עד היום הזה:

ר׳ הרשלי אסתר ינטס היה אומר: „אין אני מקנא בגבירים עשירים, כי מה יש להם — ואין לי? תאמר כלי כסף וזהב — וכי מה התועלת הם מפיקים מכלים אלה? הם יכולים רק לראות אותם, ואם אני רוצה — נכנס אני אליהם ורואה אותם גם אני. אלא מאי, להם יש הזכות למשכן (לתת אותם בעבוט), ולי אין הזכות הזאת, נכון! אבל אם הם מגיעים למצב המאלצם למשכן אותם — הרי אין עוד מקום לקנא בהם".

כך היה ר׳ הרשלי מלגלג לקניין הפרטי ולנכסיהם של העשירים.

חביב היה ר׳ הרשלי וליבו טוב עליו. תמיד מסתפק בקב חרובים משבת לשבת ומתפרנס מתרומות סתר של נדיבי לב ומתמיכת בנו היחידי.

(ג) ר׳ וולף סופר סת״ם

ר׳ וולף הסופר היה מוכר לי מקרוב, כי בנו אנשל היה חברי ב„חדר" וידיד. רבות ביקרתי בבית הוריו. מבין סופרי סת״ם בעירנו בימים ההם, היה רבי וולף המקובל ביותר, כי הוא עשה את מלאכתו לא רק באמונה ולשם פרנסה, אלא מלאכת קודש היתה היא לו. לא אחת עזרתי לו בהגהה של פרשיות תפילין ומזוזות. היינו מתייחדים בשטיבל הבעלזאי, שהכניסה

אליו היתה בפרוזדור לקלויז הגדול. שם היה הוא מאיית כל מלה ומלה לאותיותיה ובהעתק השני בדקתי אם, חס וחלילה, לא טעה באות יתרה או חסרה.

ר׳ וולף ומשפחתו גרו רחוק משאונו והמולתו של רחוב היהודים. דירתו נמצאה ברינק, בבית שדייריו לא היו יהודים. הוא התגורר בחדר אפלולי, מעין חדר עליה תחת הגג וללא שכנים. היה זה ברחוב שקט ושלו. השקט, כנראה, היה דרוש לו להתיחדות ולהתרכזות בעבודתו. והשקט הזה לא הופרע ע״י החיילים בקסרקטין, שאליו פנה חלונו ולא ע״י צלצולי פעמוני בית היראה שבקרבת המקום. היו אומרים עליו — אם זכרוני אינו מטעני — שלפני כתיבתו את השם המפורש טובל את עצמו במקווה. זוכרני שר׳ וולף נזהר משתית מים בלתי רתוחים מחשש בליעת יצורים חיים שבטיפת המים, ותהיה בכך משום אכילת „אבר מן החי״.

בביתו שררה אוירה של אצילות וטוהר מוסרי, כי גם אשתו של ר׳ וולף הצטיינה בעדינותה וטוב ליבה.

(ד) א ב ר ה מ ט ש י ש ו ר

טיפוסי מתמידים, המזכירים את „המתמיד״ לביאליק, היו מרובים בקלויז שלנו, אבל עילויים מעטים היו ביניהם. בתקופה שאנו מתארים אותה כאן, היה אברהמטשי שור עילוי, אליו נשאו הכל עיניהם. יתום היה אברהמטשי מאביו, ואמו היתה מפרנסת את משפחתו. הוא היה גבה קומה, פאותיו וזקנקנו עטרו את פניו החוורים. כמגדל אור היה לכל המפליגים בים התלמוד ונושא כליו. כל מי שהתקשה להבין דבר סתום, בלתי ברור — פנה אליו, והוא היה מתרץ קושיות ומיישר הידורים, מלבן ומבהיר את הטעון ליבון והבהרה.

בדרך כלל היה הבדל בין החסידות והלמדנות. מי שהעמיק בחסידות העדיף להגות בספרי יראים של אדמו״רים, קדושי עליון, והיו ביניהם שהפכו את לימוד הגמרא למעין תפילה ועבודת הבורא. לעומת זאת הלמדנים, שהשכילו להפליג בים התלמוד, עסקו פחות בחסידות — ועם אלה נמנה אברהמטשי שור.

חסידי הקלויז בהילולא בבית הקברות — קלויז חסידים אויפן בית עולם

Hasidic celebration at the cemetery

ישעיהו עריף

חנוך יהודי

החינוך התורני בעירנו בשנים 1898—1925

אני זוכר את „מלמדי" פשמישל משנות נעורי הראשונות עד שנת 1925, שבה עזבתי את העיר. והנה רשימת המלמדים שהרביצו תורה, לפי זכרוני, לילדי ישראל בשנים אלו. מלבד המלמדים, ששמותיהם מפורטים להלן, היו בעירנו גם „מורי שעות" (שטונדן־געבער), שלא היה להם „חדר" והיו באים לביתו של התלמיד ללמדו שעה אחת ביחידות. הם לימדו גם קריאה („עברי") את הבנות שלא נשלחו ל„חדר". מלמדי קריאה ותפילות נקראו דרדקאים. לימוד ההלכה (דינים) היתה הדרגה הגבוהה ביותר (הרביעית).

	שם המלמד	כינויו	שם המשפחה	מקום לימודו	המקצוע
1	נתן		וולק	בית המלמדים (6) (אח"כ רטושובה)	קריאה, תפילה
2	יצחק	ר׳ איטשילי מוסטר(1)	וולק	„ „	חומש
3	זלמן			„ „	קריאה, תפילה
4	חיים	סופר	ריספלר	„ „	„ „
5		הדוברומילי (1)		„ „	„ „
6		הסוסנובאי (1)		„ „	חומש
7		המושציסקאי (1)		תלמוד תורה	„
8	ישראל	ר׳ סרואל		„ „	תלמוד (גפ"ת)
9	דוד	ר׳ דודל (2)	אורי	„ „	„ „
10	יעקב	ר׳ יענקלי (3)		טרגוביצה	הלכה (דינים)
11	יוסף	ר׳ יוסף (4)		„	תלמוד (ג פ"ת)
12	אליהו	ר׳ אלי	וולק	זאסאניה	קריאה, תפילה
13	אהרון	ר׳ אהרלי		רטושובה	„ „
14	יצחק	ר׳ איציקל (5)		„	חומש
15	מרדכי	ר׳ מוֹטְלי	אוֹרֶס	„	תלמוד (גפ"ת)
16	אפרים	ר׳ פרואים		טרגוביצה	„ „
17	שלומה	ר׳ שלמהלי		ואלובה	חומש
18	שמרל	ר׳ שמרל		„	„

הערות: (1) לפי מקום שממנו באו לפשמישל: „מוסטר" מעיירה „מוסטי ויאלקי"; (2) ר׳ דודל אורי, אחרי כן רב בעיירה קשיבצ׳ה (בין פשמישל לדוביצקו) היה בין היתר מחנכם של הרבנים ד"ר שמואל הירשפלד, אחרי כן רב של ביאלה גליציה, ושל ר׳ אליעזר מיזס, בנו של ר׳ יהושע מיזל, אחרי כן רבה של סמבור, מחנכו של המרצה הידוע והמלומד ד"ר הרצל לנדאו, הגר אתנו בתל־אביב; (3) ר׳ יענקלי היה מלמד, על אף היותו סגי־נהור בזקנתו; (4) ר׳ יוסף היה בנו של המלמד ר׳ יענקלי; (5) אינו זהה עם ר׳ איטשלי מוסטר (וולק). הלה היה אביו של כותב המאמר הזה; (6) אחרי עזיבת בית מלמדים — ברטושובה.

הערות כלליות: א) בחדרי הדרדקים הגיע מספר התלמידים עד 50 ומסיבה זו היה צורך להשתמש בעוזרים (ריש דוכנא = בלפר = בהעלפער). תפקידם היה הטפול בתלמידים של חדרי

הדרדקים (ילדים בגיל 3—5 שנים). „הבלפר" לימד את הילד את „מודה אני" בהשכמה, הלבישו ורחצו, ואם הפעוט התקשה ללכת, „נשאהו" על כתפיו ל„חדר". ריש הדוכנא היה לעתים קרובות רעב ללחם, ולפעמים היה מחמת הרעב המציק, פורס מצידתו של הילד.

ב) בחדרים, שבהם למדו חומש, לא עלה מספר הילדים על 20, או לכל היותר — 25.

ג) „תלמוד תורה", הנזכר כאן אין לערבבו ב„תלמוד תורה" של קרן (פונדציה) הסרטרים, שבה לימדו, מלבד לימודי תורה, גם לימודי חול; במוסד זה טיפל ר' יהושע מיזס.

(ד) לפני כן רוכזו ה„חדרים" ברובם ב„בית המלמדים", שהיה במרכז העיר היהודי. היה זה ביתו של ר' משה לייזר „חאשטער", שהיה פעם בעצמו ריש דוכנא, ואחרי כן התעשר כספק צבאי והיה למתווך בעסקי הלוואות וגם בעצמו מלווה בריבית. היה זה בית שנעזב על ידי המלמדים מחמת הזוהמה.

ה) הריכוז השני של החינוך התורני היה ב„תלמוד תורה", בביתה של סושה החלבנית (היא היתה המפרנסת ובעלה „למד תורה"). כאן למדו רק החל מחומש. היו כאן מלמדים טובים והתשלום בעד הלימוד היה נמוך. תומכי המוסד, במידה שהיו יודעי תורה, היו גם באופן קבוע משתתפים בבחינות הילדים, כדי לשמור על דרגת הלימוד.

ו) הדרגות במקצועות המלמדים לא היו מוגדרות לחלוטין. מלמד החומש לימד גם ראשית ידיעות גמרא ומלמד הגמרא המשיך גם בלימוד חומש עם פירוש רש"י, וכן אפילו בלימוד הדרגה הרביעית.

ז) לא לימדו „נביאים", היות וחשדו בלימוד הנביאים כמקור המניע לאפיקורסות (התנגדות לקרבנות ללא חזרה בתשובה, רוח אוניברסלית יותר ועוד).

ח) תלמידים רבים לא היו באים לחדר אלא אחרי הצהרים, היות ובשעות לפני הצהרים למדו בבתי הספר העירוניים לימודי חול.

ט) רוב המלמדים התפרנסו בדוחק. במקרה הטוב ביותר היה „החדר" בדירה של שני חדרים עם חלונות, ולפעמים חדר במקצת אור מבחוץ רק לאחד מהם. בכל זאת שימש הוא לא רק כחדר הלימודים בלבד, אלא כמקום אוכל ולינה למשפחת המלמד. זאת ועוד — היו בין המלמדים כאלה שהיו להם גם דיירי משנה, כגון אלמנות או גרושות עניות. לרוב היו גם בני משפחתו של המלמד עובדים במקצת. אשתו היתה, למשל, מורטת נוצות או בתו היתה תופרת או עסוקה בבתי אחרים בהוראת עזר ל„בנות טובים" וכדומה; בשבתות ובמועדים נערכו „מנינים" של קבוצות בעלי מלאכה. בכל ההכנסות האלה לא היה כדי פרנסה הראויה לשמה.

תוספת חברי ועדת העריכה למאמר זה:

א. (ד.ג., ח.ט.) מספר מלמדים היה לומד במקומות תפילה שונים בשבתות ובחגים ולפעמים גם בערבים בימות חול עם הקהל את פרשת השבוע, או פרק משניות או „עין יעקב". אחרים היו מספרים לקהל מדרשים או (לפי מקום התפילה) גם מעשיות חסידיות. בין המלמדים „המספרים" יש להזכיר את אפרים „פרוים" מלמד, שהיה בין מבקרי בית המדרש הקטן. כשהופיע שם בשבת, היו שומעי המעשיות עוזבים את המספרים האחרים ומתרכזים סביב לפרוים המלמד שידע תמיד למשוך אותם בסיפוריו שפעלו על דמיון המקשיבים.

ב. (ח.ט.) טיפוס חולם אידאליסטי היה ר' איצ'ילי מלמד, אוהב ישראל. על אף אדיקותו הגדולה העריך מאד את מקיימי מצוות שבין אדם לחברו בלבד. הלא אפילו לבנו, שעזב את מחנה החרדים, אבל שמר על מצוות שבין אדם לחברו, היה לפעמים אומר: אני כואב אמנם, שאינך מקיים את המצוות שבין אדם למקום, אבל אני מתנחם לפחות בזה, כי הנך מקיים את המצוות שבין אדם לחברו.

ג. (ח.ט.) טיפוס אחר היה ר' יושה שפָץ, אחד המלמדים היותר טובים בלמודי התלמוד,

שאינו נזכר בדברי מר עריף. איש „יבש" אמנם, אבל חרוץ מאד, ולא רבים היו מלמדים הדומים לו בחריצותו. מבין תלמידיו יש להזכיר את אברהם טראו, מי שהיה מתלמידיו הצעירים של בעל „בית יצחק" בפשמישל והיה לומד תלמוד עם הקהל בבית הכנסת ברח' שיינוכה בלבוב, לאחר שעבר לשם.

ד. (ד.נ.) חברנו לשעבר בועדת העריכה, יעקב קרנר ז"ל, היה מספר על סבו, ר' סיני מלמד, את הדברים הבאים: הוא לא היה עני, אדרבא היה לו בית משלו שבו החזיק את ה„חדר הדרדקי" שלו. פרט למקרים יוצאים מהכלל של ילדים מבתים אמידים, לא היה דורש ומקבל שכר לימוד. היה מחזיק בביתו 36 (ל"ו) מזרונים המיועדים לעניים נעים־ונדים וללא קורת גג על ראשם. מחציתם היתה מוכנה לכל ערב וערב. על כך נודע בעיר ולא חסרו אורחים לכל ערב וערב. את המזרונים היו מניחים הן על הרצפה בחדר הגדול והן על השולחנות וכך מצאו העניים מקום לינה. כל אחד מהם זכה גם בכוס תה: ועל אף ההפרעות מצד המשטרה לא זנח ר' סיני את מנהגו זה, אלא המשיך בו. ר' סיני מלמד היה חותנו של ר' בריש קרנר, שילדיו הצטרפו כולם למחנה הלאומי. בין נכדיו של ר' סיני נמצאים גם עסקנים יהודיים בניו־יורק ששמם דירסטנפלד, ואחד מהם, ליאון, פעל בזמנו בכשרון גדול באיגוד של נוער פשמישלאי בעיר זו.

ה. (י. א.) עוד מלמד אחד, אשר בזמנו היה ידוע ברבים כמורה מצויין, ראוי כאן להזכירו — הריהו ר' מרדכי פכטאלט, ראש למשפחה מסועפת, ובין השאר סבם של האחים אלטבאואר בת"א. הוא היה ממקורביו של הרב גדליה שמלקיש, אשר לא פעם היה נועץ בו, כברבני מופלג, בעניני הלכה וכיו"ב. ר' מרדכי היה מורם של בני טובים בעיר, שלא אחד מהם למד אצלו עד הכנסו לברית נשואין. אחדים מהם התפרסמו אחר־כך בשדה המדע והעסקנות הציבורית, כמו הפרופ' משה שור, האחים יוסף ומתתיהו מיזיס, פרופ' קרתגנר (כיום בציריך), האחים ד"ר מרדכי ונחמן פריי, ד"ר פוירמן ורבים אחרים. נוסף על תלמוד בדרגה גבוהה, לימד גם נ"ך, ובייחוד נביאים, מבלי להתחשב בחוגים החרדיים הקיצוניים, שלא ראו לימוד זה בעין יפה וחשדו בו משום כך באפיקורסות. נוסף על ההוראה פעל כדרשן ומטיף בבית המדרש הקטן ובמנינים בעיר, ורבים נהרו בשבתות בשעת מנחה ל„עושה צדקה" ברחוב קז'מיז'ובסקה, כדי לשמוע את דרשותיו המאלפות מעניני דיומא. תלמידו המפורסם, הפרופ' משה שור, אשר המשיך ללמוד אצלו גם בימי הפגרה באוניברסיטה, דיבר עליו באהבה רבה ובהערכה עמוקה וכינה אותו ה„פרצפטור אין יודאיציס" שלי, ר' מרדכי מלמד.

ד. נ.

בית הספר „תקות ישראל"

פרק זכרונות

בסתו 1894 או באביב 1895 יסד ר' אביגדור מרמילשטין, עסקן לאומי נודע בפשמישל, בית ספר עברי בשם „תקות ישראל", שהיה אחד מבתי הספר העבריים הראשונים בגליציה, שנוהלו על יסודות חדשים. ברחוב היהודי — אפילו בערים הגדולות — שלט עדיין „החדר" שלטון גמור. במידה, שהמשכילים פרצו את חומות החינוך שלו, עשו זאת בדרך הכנסת מקצועות חילוניים ל„תלמוד תורה" ולפעמים עלה הדבר בידם; והוא הדין ב„תלמוד תורה" של הסרטרים בפשמישל. אבל הלימודים במקצועות המסורתיים התנהלו לפי שיטות ישנות ואת המקצועות החילוניים לימדו בפולנית, כדי לקיים את חובת תוכנית הלימודים של המדינה.

בבית הכנסת „תקות ישראל" לא נעשה אפילו נסיון לכלול בתוכנית הלימודים שלו מקצועות חילוניים והיא התרכזה אך ורק בלימודי היהדות. הילדים היו חייבים ללמוד לא רק 3 שעות בכל יום אחרי הצהרים, פרט לערבי שבתות וחגים (בהתחשב בלימודי בית הספר הכללי לפני הצהרים) ו־6 שעות ביום ראשון ובימי הפגרה בבית הספר הכללי, אלא גם נדרשו להכין שעורים בבית. שפת ההוראה הגרמנית היתה מובנת לרוב הילדים מתוך קירבתה לדיבור היידי. לא השתמשו בשפה הפולנית כשפת לימודים, אף כי רוב הילדים שלטו בה, וזה משתי סיבות: א) רובם של המורים לא שלטו בה במידה מספקת, ב) הקהל היהודי התיחס בסובלנות בבית הכנסת ובבית הספר רק לשפה הגרמנית. ומענין, כי על אף ההסתה הגדולה נגד בית הספר „תקות ישראל" מצד רוב החרדים לא עמד ענין השפה הגרמנית במרכז ההתקפות. הושמעו הרבה טענות על פעולת מיסיונרים ועל אפיקורסות. אם כן, מדוע לא לימדו ביידיש? לא היה זה לפי רוח הזמן, ולא קל היה למצוא מורים, שכן נדרשה מהם השכלה, ואילו המשכילים ברובם היו שוללי יידיש.

השימוש בשפה הגרמנית גרם אמנם לקשיים בלימודים של אותם הילדים שלא שלטו בה, מכיוון שהתחנכו בביתם על השפה הפולנית.

באשר למקצועות הלימודים לא היה קיים לימוד הדת, אם גם בתעודות בית הספר הופיע מקצוע בשם זה. ורק בהזדמנויות שונות, בעיקר לפני החגים, נתנו דברי הסבר של טכסים ותפילות (הלל, הגדה של פסח) ונלמדו המגילות הנועדות לקריאה בחגים. לימוד שיטתי של כללי הדת לא היה מקובל, ואילו הדקדוק העברי נלמד בצורה מקיפה בכל יום ויום ונרכשו בו ידיעות רחבות, והוא הדין לגבי התנ"ך, שנלמד בתרגום גרמני בצירוף נתוח דקדוקי.

בשימוש היה גם מספר כריסטומטיות בהתאם לכיתות ועל יסודן נערכו שיעורים בכתב. בכיתה החמישית התחילו בלימוד התלמוד. בהיגוי הלשון העברית השתמשו בהברה אשכנזית, אבל הנגינה היתה לפי כללי הדקדוק (מלרע, מלעיל), דבר ששיווה לשפה קצב מתאים והגביר את עושר הצלילים. השימוש בהיגוי זה היה הופעה נדירה בגליציה. בית הספר נמצא בראשונה בבית ישן בן קומה אחת, שעמד ברחוב לבובסקה (מיצקיביצ'ה) על מגרש גדול שבבעלות משפחת אייזנר; אחר כך בנו עליו מספר בתים גדולים, ביניהם גם בית הדאר. בית הספר עבר, כנראה, לרגל התחלת הבניה על המגרש, לבנין קטן בן קומה אחת ובו ארבעה חדרים שבהם שוכנו 5 כיתות. היה זה ברחוב שניגורסקיגו, ושם נשאר גם, כשעבר המוסד לבעלותו של המורה שפירא. מבין המורים החשובים שלימדו בו, יש להזכיר נוסף על שפירא גם את נסים טפט ומלך פנט.

שכר הלימוד היה בסך 6 כתרים לחודש, סכום גדול למדי בשנות התשעים. ניתנו הנחות לילדים בני עניים או למשפחות מרובות ילדים.

א. בלוך

לימודי-דת

לימוד דת־משה היה בנם־החורג של שלטונות החינוך בגליציה. מועצת החינוך הארצית — כמחלקה של נציבות הקיסרות בלבוב — הוסגרה, לחסד ולשבט, לשכבה העליונה האצילית־קלריקלית בחברה הפולנית. התחוקה האוסטרית הבטיחה שויון זכויות מלא לבני כל הדתות המוכרות, ועל כן לא היה כל מוצא אלא „לדאוג" גם ללימודי־הדת של התלמידים היהודיים בבתי הספר הרשמיים, אך „דאגה" זו היה בה משום זלזול בחוק ובביצועו.

ללימוד זה נקבעה במערכת השעורים בבתי הספר התיכוניים, שעה אחת לשבוע בלבד לעומת שתיים ליתר הדתות. ניתנה הוראה להשתמש בספרי־לימוד בחיבורי־סיכום חסרי ערך שמחבריהם — מורי דת — לא הוכשרו במידה מספקת לעבודה זו, אך התחשבו במיוחד בדרישותיהם של השלטונות ובמגמותיהם. בנדיבות־לב זו היתה כרוכה תועלת מעשית למחבריהם — המהדורות הגדולות, החוזרות והנישנות היו להם למקור פרנסה בלתי אכזב.

לא הורגשה כל דאגה להכשרתם המקצועית של מורים מוסמכים. כל מי שרכש לעצמו, לדעת מועצת החינוך המקומית, השכלה כללית „מספקת", היינו כושר מסויים ללמד בלשון הפולנית, והציג אישורו של רב כלשהו על ידיעותיו „היהודיות" הנחוצות למקצוע — הוסמך כמורה־דת, בתנאי מפורש, כמובן, שלא היה חשוד מבחינה פוליטית.

בעל סמכא מהימן, כמרדכי ברוידה, מספר, כי אף רבנים, שלא ראו את הלימוד בבתי ספר רשמיים בעין יפה, לא נרתעו תמורת תשלום גבוה מפני מתן תעודה כזו, בלי שים־לב להכשרתו של המועמד להוראה.

היה מקום להנחה, כי יחול שיפור במצב, כאשר מספר אידיאליסטים ציוניים החליטו להקדיש את זמנם למשרה שלמה או חלקית להוראת הדת. לאחר שרכשו לעצמם בבית ידיעה מקיפה בלימודי היהדות המסורתיים, עמדו בבחינת הבגרות והשיגו את הסמיכות לרבנות בבית המדרש בוינה ואת הדיפלומה האקדמאית באוניברסיטה בעיר זו. אך התקוה נתאכזבה — מספר המועמדים היה מועט ואף הם לא החזיקו מעמד נוכח הקשיים המרובים שנערמו לפניהם. בדרך כלל לא נשתנה הרבה, הטיפוס השולט בין מורי הדת נשאר כמו שהיה, והוא — האיש הלא מתאים. אין תימה, איפוא, שמורים כאלה לא הצליחו לרכוש את אהדתם ואת הערכתם של התלמידים והוריהם, ומצד הממונים עליהם וחבריהם, המורים למקצועות אחרים לא זכו כלל להכרה באוטוריטה שלהם.

כזה היה המצב בגליציה כולה וכן בפשמישל.

כאשר המדובר היה בעירנו במורה־הדת היהודי, הרי העלו על הדעת, בלי משים, את יעקב בוימגרטן, אם כי היו מורים כאלה גם לפני הופעתו, בימי עבודתו ואחרי הסתלקותו. בוימגרטן שהגיע לפשמישל, כנראה לערך בשנת 1880 מעיר המשכילים ז'ורבנו, היה מצוי אצל „חכמת ישראל" בלשון הגרמנית ובעל שיטה לימודית משלו. הוא לא השתמש בבית הספר התיכון בספר לימוד ואף התלמידים לא נדרשו ללמוד מספרי לימוד. המורה הרצה את חומר הלימודים שכלל בכיתות הנמוכות סיפורי המקרא ובכיתות הגבוהות עיקרי דת־משה ומוסר יהדות לפי „פרקי אבות".

בוימגרטן בחר לו בכל כיתה בתלמיד מסוים שישב בשורה הראשונה שבסוף הספסל מימינו, שנאלץ לעמוד בשעת ההרצאה (קרבן מהימן לשיטתו) ולהקשיב לדברי המורה, לפחות למראית־עין. אף יתר התלמידים עשו כן, בדרך כלל מבלי לעמוד. המורה נהג באירוניה עוקצנית ובסרקסם חודר כלפי תלמיד שהפריע בצורה קשה. מעולם לא פקעה סבלנותו ולא קרה שניצל את עזרתו של מנהל בית הספר, של מחנך הכיתה או של מורה אחר. כל אשר אירע בשיעורי־הדת היהודית בין המורה ותלמידיו נשאר ענין יהודי פנימי.

לפי שיטת ההוראה של בוימגרטן לא ניתנו מעולם שיעורי בית והתלמידים לא נבחנו. ועל כן אותם התלמידים, שהוריהם לא דאגו בעצמם לחינוכם היהודי של בניהם, יצאו מלימוד כזה במטען ידיעות מועט ביותר. מצב מעין זה לא היה אפשרי, לו היה קיים פיקוח כלשהו בדומה ללימודי דתות אחרות ומקצועות כלליים. הקהילה שהיתה מוסמכת לכך הזניחה את תפקידה זה לחלוטין.

בגליציה היה הפיקוח על לימודי־הדת היהודית מסמכותו של נציג הדת במועצת החינוך הארצית, שנתמנה ע״י השלטונות. בימי בוימגרטן הופקד תפקיד זה בידי פרופסור לספרות יוונית עתיקה באוניברסיטת קראקא, בעל סמכא במקצועו, אך לא יותר מזה. מלומד זה, שלא היה לו כל ענין ביהדות, לא היה מעלה על דעתו את המחשבה המשונה לקלקל את היחסים שלו עם החוגים השולטים, בעלי ההשפעה, בשל לימודי־הדת, וכל שכן, לאחר שצעירים ציוניים, חמומי מוח, הגו את הרעיון ליטול את לימוד־הדת תחת כנפיהם ולדרוש הכללת ידיעות מסוימות בשפה העברית כשפת התפילות בתוך תוכנית הלימודים המקובלת.

נוכח המצב הזה נתגלתה בעיה, איזה ציונים יש לתת במקצוע „דת״, מקצוע שנרשם בראש רשימת הציונים בתעודת בית הספר. הקו המנחה של בוימגרטן היה ברור : אסור ל„הכתים״ תעודה טובה לכשעצמה ויש להתחשב, במידה מכסימלית, במעמדם החברתי של הורי התלמיד. יעקב בוימגרטן לא היה חסידו של עקרון : ציון בהתאם לרמת הידיעות, על אף הידיעות ברמה שווה (לחיוב או לשלילה), זכו בנו של חיט זעיר ובנו של רופא הגדוד להערכה שונה. אך יש לציין ולהדגיש, כי המורה לא ביקש לעצמו, על ידי כך, יתרונות אישיים כלשהם, לא חומריים ולא חברתיים. כוונתו היחידה היתה למנוע כל התמרמרות בחוגים שמהם היתה צפויה...

יוצא, איפוא, כי הורי התלמידים לא ראו צורך לבוא בדברים עם המורה בענין התקדמותם או התנהגותם של ילדיהם בשעורי הדת. למעשה לא ניתנה גם כל הזדמנות לכך, כי „בימי ההורים״, כאשר כל המורים היו מוסרים להורים דו״ח קצר על מצב הלימודים של ילדיהם, נעדר בוימגרטן מחדר המורים. כמורה־עזר — זה היה תוארו הרשמי — לא היה בוימגרטן כלל חבר בחבר המורים ולא השתתף בישיבות המועצה הפדגוגית.

פרק בפני עצמו היתה „תפילת מנחה״ שנערכה מדי שבת ושבתו לתלמידי בתי הספר התיכוניים. הם התאספו בשעה קבועה בחצר בית הספר וצעדו מכאן שנים, שנים דרך רחובות סלובצקיאָגו ויאגיאלונסקה לבית הכנסת. החזן ערך את התפילה בליווי מקהלת תלמידים מודרכת. בוימגרטן דרש דרשתו על פרשת השבוע. והיה כשהופרעה דרשתו ע״י תלמידים שובבים, הרי לא ראה הדרשן דרך אחרת לפעולה אלא להפסיק את הדרשה ולקרוא את המפריעים לסדר, כדרכו בשעת שעוריו בכתה.

כשמקלו, בעל ידית־הכסף, בידו, ראשו חבוש צילינדר, לבוש הדר, בעל קומה נמוכה, אך זקופה, כך צעד מורה־הדת היהודית, יעקב בוימגרטן, בראש גדוד תלמידיו אל „תפילת הנוער״ בבית הכנסת, שבו היה מתפלל ושבו נמנה עם „בעלי הבתים״ המכובדים. תלמידים רבים, במיוחד הצעירים ו„בעלי המזג״, ראו — מעוּדדים ע״י הנסיבות המתוארות — סיבה מספקת ללעוג ל„קטכט״ (כומר, מורה לדת נוצרים) שלהם (לא רק בשל ידיעתו הלקויה את הלשון הפולנית

שנפלה בהרבה מידיעתם הם את הלשון) ולעשות מעשי־קונדס על מנת לפגוע בו. רק חוג קטן של צעירים מתבגרים בכיתות העליונות ראה — עקב התעמולה הציונית — חובה לעצמו להתיחס בכבוד גם אל לימודי־הדת היהודית ואל מורה־הדת שלהם.

עמדתו של בוימגרטן עצמו אל הציונות ואל הלאומיות היהודית אינה ידועה. הוא היה נוהג לשמוע הרצאות באגודה הלאומית „ישורון" וב„ציון", הרצה בעצמו לפני שנות התשעים באגודת „ישורון" וניהל שם קורס לדברי־הימים. מעולם לא קבע עמדה נגד הציונות ונגד המגמה או התנועה היהודית־לאומית, דבר שהיה מעלה את מעמדו בפני „נותני הפרנסה" שלו. מעשהו זה ראוי לציון נוכח העובדה, כי רבים מבין חבריו למקצוע בערים אחרות לא נהגו כן.

מתמיהה היא ההערצה שממנה נהנה בוימגרטן מצד תלמידיו. היה זה נוהג מקובל מימים־ימימה שמדי שנה בשנה ביום הולדתו היו מתאספים כל בוגרי „המחזור" היהודיים בדירתו ומוסרים לו — מלבד תמונת הכיתה — מתנה מיוחדת (כלי כסף או זהב, לפי בקשה מרומזת מראש). קירות דירתו של בוימגרטן היו מרופדים בתמונות של דורות תלמידיו. השמחה בחגיגות אלה היתה גדולה, התלמיד הראוי ביותר נאם נאום ברכה וחתן השמחה עצמו דאג למצב רוחם המרומם של אורחיו.

לא נעדרו גם סצינות מבדחות. בדומה לתלמידי הכיתה הגימנסיאלית העליונה, הופיעו בשורת המברכים גם תלמידות בכיתה הליציאלית העליונה. קרה פעם שהדוברת לא ידעה להמשיך את נאומה, אך מיד קם המורה עצמו והציל את המצב: הוא לחש לאזני התלמידה הנבוכה מלים מתאימות אחדות שהובנו היטב על ידיה ועזרו לה לסיים את הנאום בהצלחה.

יובל ההוראה החמישים היה הזדמנות נאותה להביע לבוימגרטן הערצה מיוחדת. לרגל מאורע זה נערכה בבית הכנסת תפילה חגיגית, בה השתתפו תלמידים רבים לשעבר, גם כאלה שהעתיקו בינתיים את מקום מגוריהם אל מחוץ לפשמישל. קנטאטה שנוגנה ע"י מקהלת תלמידים, בליווי תזמורת צבאית חוברה ע"י ארנולד גאלברג, שלא היה לו כל ענין בדת היהודית או בתנועה הלאומית היהודית (רק זמן־מה היה פעיל בו'.פ.ס., בדרך כלל התענין בבעיות פילוסופיות ואומנותיות, רחוקות מיהדות). יראת כבוד בפני המורה הזקן שלו משכבר הימים — והיא בלבד — עוררה את גאלברג לחבר את חיבורו המוזיקלי. פרופ' משה שור, שהיה אף הוא תלמידו של בוימגרטן בגמנסיה, נשא אז נאום חגיגי.

מהו סוד אהדתם האמיתית וחיבתם הכנה של תלמידיו לשעבר, אף בהיותם כבר גברים בשנות העמידה, שקנה לו באומגרטן? הגינותו, אופיו ללא דופי, גם חוש ההומור שלו, ולא באחרונה — נאמנותו והתמדתו בעבודתו המקצועית כמיטב הבנתו בנסיבות של הימים ההם — כל אלה סייעו בידו לרכוש לעצמו ידידות.

כאמור לעיל, קדמו לבוימגרטן מורי־דת אחרים בפשמישל, כן היו מורים בזמנו ואחריו. הראשון (בשנות ה־70), כנראה, מנחם ברודהיים, נזכר במקום אחר בספר זה. מורה־דת היה גם וילהלם דיאמנד, שלימד בזמנו כמנהל „תלמוד תורה" גם מקצועות כלליים. הוא הקדיש הרבה מזמנו, במשך שנים רבות, לעבודה באגודת „שני הקרייצרים" בהתנדבות והתמסר לעבודה זו בלב ונפש. מורה־דת, ספירו, היה מבקר, כרב־עוזר במלחמת עולם הראשונה, חולים ופצועים בבתי חולים צבאיים. העלמה אנטונינה וולף היתה אהובה מאד כמורת־דת בבתי ספר לנערות. ד"ר יוסף מיזס, לעתיד הרב הצבאי הראשי בפולין, אחיו של מתתיהו מיזס, השתדל — הראשון בעירנו — להנהיג אז לימוד הלשון העברית במסגרת תכנית הלימודים.

בתקופה בין 1918 — 1939 שימש כמורה־דת ש. מנקס, חסיד נלהב של היינריך היינה. כשאחד התלמידים הזכיר את שמו של המשורר, הרי נפסק מיד השיעור לדת והמורה התחיל

מדקלם את „הרבי מבכרך", עד תום השיעור, לשמחת התלמידים שהשתמשו לא פעם בתחבולה זו, בכדי לא להבחן באותו יום. כן שימש ה' גוטסמן מורה־דת בבתי ספר עממיים.

בגמנסיה העברית שולב לימוד ה„דת", שנכלל בתוכנית הלימודים הרשמית, בלימודי התנ"ך והמורים לשפה ולספרות עברית, יעקב איזן, פייגה הבר, יוסף אורטנר, והסופר הצעיר, שבתאי רפפורט * שימשו גם מורי דת.

פרט לאחד היו כל מורי־הדת היהודית בפשמישל — אלה ששמותיהם פורשו ואף האחרים — בעלי רצון טוב. לא בהם היה האשם, שזריעתם הדלילה הביאה קציר דל — הנסיבות גברו עליהם. יש מקום לחשש, שמה שנקרא פעם „לימוד דת משה" וכל הקשור בו, יישכח בקרוב, כי אכן הוא חי עדיין בזכרונו הקלוש והמטושטש של חוג אנשים קטן המצטמצם והולך בדרך הטבע משנה לשנה...

* שבתאי רפפורט שסיים את חוק לימודיו במכון למדעי יהדות ורבנות בוורשא ובמקצוע של פסיכולוגיה באוני־ברסיטה בוורשה התבלט בכשרונותיו הספרותיים. כבר בגיל 24 התחיל לפרסם את מאמריו בכתבי עת עבריים בפולין „בדרך" וב„גליונות" בנושא על תורת פרויד, פסיכולוגיה והחסידות. משנת 1937 פורסמו כ־20 מאמרים של ש. רפפורט במאסף הספרותי, שהופיע בשנת 1930 בוורשה בשם „ספר השנה של הסופרים העבריים" הופיע מאמרו על בעש"ט ותנועת החסידים. נספה בשואה בגיל 33.

ד. נ.

לימוד השפה העברית בפשמישל בתקופת מחצית היובל האחרונה של שלטון אוסטריה

לימוד השפה העברית לא נחשב בעיני יהודי פשמישל כאחד ממקצועות הלימוד המקובלים, עד שקם אביגדור מרמילשטיין ויסד בתחילת שנת 1895 את בית הספר שלו „תקות ישראל"*). אחרי שנים של התלבטויות על קיום בית הספר הזה, נתעייף מרמילשטיין והגיע למסקנה, שאין באפשרותו להחזיק מעמד והעביר את בעלות בית הספר לידי המורה שפירא. מרמילשטיין היה סבור שתקל עליו פרנסת בני ביתו על ידי מתן שעורים פרטיים. גם בידי שפירא עצמו לא עלה להחזיק מעמד לזמן ארוך במלחמתו על קיום המוסד, אף על פי שגר אצלו ולימד בבית ספרו חותנו הזקן, המורה הותיק טלר (לשם חיסכון בהוצאות), ובמרוצת השנים נאלץ אף הוא לסגור את בית הספר.

הגורמים שהכבידו על קיום מפעלם של מרמילשטיין ושפירא היו תוכנית הלימודים והזמן המוגבל שעמד לרשות התלמידים. בבית הספר „תקות ישראל" הוקדשו ללימוד השפה העברית והתנ"ך (פרט לכיתה ראשונה שכל השעות היו מיועדות ללימוד השפה) שלוש שעות אחרי הצוהרים, זמן שלא הספיק כדי להתקדם בלימוד התנ"ך. הגדלת מספר השעות למטרה זו היתה בלתי אפשרית, מאחר ורוב התלמידים של המוסד ביקרו בשעות לפני הצוהריים בבתי ספר כלליים.

תוספת של שעות לימודים מעל לשבע שעות ביום (הוא הזמן שילדים למדו בשני בתי ספר ביחד) עייפה את הילדים וגם מנעה מהם הכנת שעורים לבית הספר. גם שפת ההוראה הגרמנית ב„תקות ישראל", הוסיפה על העומס בלימודים.

בתקופה שאחרי סגירת בית הספר „תקות ישראל" נתקבלה גם בגליציה השיטה הידועה של לימוד השפה „עברית בעברית" בהברה ספרדית. הנוער דרש, בהשפעת התנועה הציונית, לימוד הלשון העברית בדרכים חדשות. בין אלה, ששאפו ללמוד עברית, מתוך השראה של התנועה הציונית, היו גם הבנות. ומאחר שבית הספר „תקות ישראל" נועד רק לבנים, אין להתפלא שלמוסד היה צפוי חיסול גמור, גם מסיבה זו.

לפני חיסולו של בית הספר הזה, קמו לו מתחרים, והם המורים העבריים שעבדו בשיעורים ליחידים:

ש מ ע ו ן מ נ ח ם ל ז ר, ניסה, טרם שעזב את פשמישל בשנת 1896, להתפרנס רק על הוראת נ"ך, ולא קשה היה לאישיות מסוג זה, בעל ידיעות מעמיקות בתנ"ך, להיות מתחרה לבית הספר, אבל הוא עבר לקרקוב לשם עריכת „המגיד".

החל בשנת 1896 נתפרסם בעיר המורה לעברית ניסן טפֶּט, יליד דמביצה, חותנו של הדיין צינמן בז'שוב. בהגיעו לפשמישל שימש לראשונה כמורה ב„תקות ישראל", ונמנה עם החשובים ביותר שעבדו במוסד זה במשך שנים. כבעל משפחה מטופל בילדים, התקשה להתפרנס ממשכורתו ומשום כך נאלץ לעזוב את משרתו והתחיל לעבוד כמורה פרטי. הנסיון הצליח. בבתים רבים בעיר היה טפט למחנכם של הבנים ולפעמים גם של הבנות, והקנה להם ידיעות בתנ"ך ובשפה העברית. הוא לימד בשיטת תרגום וגם לפי הכלל „עברית בעברית", בהברה

* ר' זכרונות על בית ספר „תקות ישראל", עמ' 149.

אשכנזית וספרדית. הוא לימד אפילו בהברה הגרמנית המערבית ביחוד את הילדים של קציני הצבא, שרצו לתת לילדיהם חינוך יהודי כלשהו. הוא מילא את תפקידו באמונה ומתוך הכרה שזהו תפקיד חשוב ויעוד לאומי. על אף עבודתו הקשה בשעורים פרטיים מהבוקר עד הערב, מצא טפט זמן גם לעבודה ציונית. השתתף בישיבות הועד של אגודת „ציון", במכירת שקלים וכו'. יחד עם הסופר לעתיד, שמואל מייזילש, יסד בפשמישל, בסוף שנות התשעים אגודה בשם „שפה ברורה", שמטרתה היתה לעודד את הדיבור העברי. עם ילדיו דיבר טפט עברית, החל משנות נעוריהם, תופעה נדירה בימים ההם, אפילו בבתים של מורים עברים ותיקים, ביחוד כשאם המשפחה לא שלטה בשפה הזאת. בספטמבר 1914 ברח טפט עם בני משפחתו לוינה, ונשאר בה עד לשנת 1935. אחרי מות אשתו ועלית בתו היחידה לארץ ישראל חזר לפשמישל, שבה השתקעו בינתיים בניו: אפרים וישעיהו. בוינה המשיך טפט בהתלהבות בעבודתו הציונית ובמקצוע ההוראה של השפה העברית. טפט נמנה עם מבקריו אצל הרב הראשי פרץ חיות, אשר העריכהו מאוד. הוא מת באופן פתאומי בפשמישל בהתכוננו לעלות לארץ ישראל.

ניסן טפט Nisan Tafet

לצפרים נודדות אפשר להשוות את המורים הרווקים, שהתחילו להגיע לערי גליציה וגם לפשמישל. הם באו, בעיקר מרוסיה, החל משנת 1905, שנת המהפכה, עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה. היו אלה לרוב בורחים מפני השירות הצבאי הרוסי וראו בערי גליציה רק תחנה ראשונה בקו בריחתם.

לא נזכיר את כולם, אולם מן הראוי להרחיב את הדיבור על אחד מהם, שהיה מלומד חשוב בחכמת ישראל ואשר כבר במשך שלוש שנות שהותו בפשמישל, התבלט בכשרונו המדעי ובהכרתו הלאומית, אם כי לא הצטיין במיוחד בהוראה.

היה זה אפרים איינהורן (אחר־כך פורת, בירושלים), יליד וולין, שהגיע לפשמישל בתחילת שנת 1906 לערך, בבורחו מפני השירות הצבאי הרוסי. היה איש צנוע ורציני, לא ביקש רווחים גדולים ושאף להרחבת ידיעותיו בשפה העברית ובספרותה, ביחוד התמסר לספרות ימי הביניים וגם ללימוד השפה הגרמנית, שהיתה כעין מפתח למדע של חכמת ישראל. אברהם סונה הביע את דעתו אחרי מספר שיחות איתו, כי „הצעיר איינהורן מתענין גם בבעיותיו המדעיות של הדקדוק, והוא גם בעל ידיעות רחבות במקצוע זה". איינהורן מצא חן בעיני מספר משכילים צעירים בעיר, וגם בעיני בחורי הקלויז בעלי גישה לאומית והשפיע במיוחד על התפתחות החוג, שמתוכו קמו מייסדי אגודת „עבריה". הוא היה אחד מעמודי התווך של הנוער הלאומי הפשמישלאי בשעת שהותו בעיר.

במשך שלוש שנות שהותו בעיר למד איינהורן לקרוא ולהבין גרמנית ובעזרת ידידיו בעיר נתקבל לסמינר המורים של „עזרה" בירושלים, בו גמר חוק לימודיו בשנת 1913 בזמן מלחמת השפות. א. פורת למד אחרי מלחמת העולם הראשונה באוניברסיטאות גרמניות שפות שמיות ומדעי יהדות מפי מלומדים בעלי רמה וקיבל תואר דוקטור לפילוסופיה. לאחר שנשא אשה יוצאת בוקובינה, נתמנה למנהל סמינר למורים עבריים ברומניה. במרוצת הזמן עלה פורת ארצה ופעל כאן רבות כחוקר ומוציא לאור עבודות בלשניות וספרי פרשנות של ימי הביניים והשתתף בועדות האקדמיה ללשון העברית. פורת היה קשור כל ימי חייו לעיר פשמישל, אם כי ישב בה

שלוש שנים בלבד, ולא ראה אותה אחרי כן כיובל שנים. הוא היה אהוב על בני פשמישל, שלא ניתקו את הקשר אתו עד יום מותו בשנת 1961.

מבין „הצפרים הנודדות" בקרב מורי פשמישל נזכור עוד 4 רווקים שבאו לפשמישל ולא שהו בה זמן רב, איש מהם לא הגיע מבחינת היקף הידע והמסירות לאלה של פורת. האחד מהם, כהן, היה יליד הישוב הישן בארץ ישראל, מוצא משפחתו היה מגליציה. נאלץ לעזוב את ירושלים וחיפש עבודה בגליציה כמורה לשפה העברית; לא הצטיין בידע וגם לא השפיע על הנוער. השני — רוזובסקי, פליט רוסי, היה נעים הליכות והתרכז בלימוד השפה בעיקר, שהה בפשמישל זמן לא רב. השלישי — דלוגץ', היתה בו היכולת של מורה רגיל, אבל לא הצליח לרכוש לו את אהבת הנוער. הרביעי — ויויורקה, לא ראה בלימוד השפה העברית יעוד חייו, אותו מצא בכתיבת שירים ביידיש.

מורה שאהב את תפקידו והשתדל למלאו כמיטב יכולתו היה הנדלר, שבא לפשמישל מעיירה לא רחוקה ושהה בפשמישל מספר שנים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. הוא התמסר בפרט ללימוד נביאים וכתובים ולקריאה עם תלמידיו בספרי הפילוסופיה היהודיים של ימי הביניים.

היקף ידיעותיו היה רחב וגישתו למקצועו היתה רצינית. הוא היה רחוק מציונות ואפילו שללה. תלמידיו היו מספרים שלפעמים בשעת קריאת פרק נעלה בנ"ך, למשל באיוב, אחזה בו התלהבות גדולה. אם הבחין בתלמיד כשרונות ומסירות ללימוד, היה לפעמים — גם אם התלמיד גמר את הלימודים אצלו, ממשיך לקרוא אתו בשבתות פרקים מסופרי ימי הביניים שלא על מנת לקבל פרס.

חוג „הצרכנים" ללימוד השפה העברית וספרותה הלך וגדל עם התעוררות התנועה הציונית בעיר בקרב הנוער בשנים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, אבל האפשרויות ללימוד, תמורת שכר צנוע, לא היו מרובות. לא תמיד נמצאו הורים, ואף אמידים, שהיו מוכנים להוציא למטרה זו כסף רב, ביחוד להקנית השפה העברית לבנותיהם. והנה, בערך בשנת 1912, אירגן ד"ר יוסף גלרנטר, על בסיס מודרני, אגודה בשם „שפה ברורה", שלקחה על עצמה את התפקיד לדאוג להחזקת בית ספר עברי הן לבנים והן לבנות. לועד הצטרפו כמה משכילים ותיקים, ביניהם כיו"ר ר' יעקב אהרליך, העסקן הציוני בעל ותק והידען החשוב. למטרה זו נשכר בית בודד קטן ברח' ריטנה ונרכש הריהוט הדרוש. דאגו גם למורים מתאימים וביניהם הוזמנה ע"י ד"ר גלרנטר מורה מצוינת ומנוסה, גב' צפורה הבר, שנשארה פשמישלאית ולימדה אחרי כן גם בבית הספר העממי והתיכון היהודי. אמנם השמחה על הקמת המפעל לא האריכה ימים, כי הוא נהרס בשנת 1914 עם פרוץ המלחמה.

מר ישעיהו עריף, כעת חבר קיבוץ שריד, מספר בזכרונותיו על פשמישל מהזמן אחרי הצהרת בלפור, כי ברחוב היהודי הורגשה בימים ההם בקרב הנוער העממי כמיהה גדולה ללימוד השפה העברית. אז אירגן הוא וחברו אברהם אבני (שטינר) בשביל הנוער הזה, שהיה ברובו הגדול עני, שיעורים ללימוד השפה תמורת שכר לימוד סמלי. מספר התלמידים היה גדול מאוד. לאחר זמן־מה הופיע בעיר זוג מורים עבריים, אח ואחות, בשם שתדלן, בעלי כושר הוראה מצוין. עריף ואבני ויתרו על מתן שיעוריהם, כי קיוו שהתלמידים יפיקו תועלת רבה יותר מהמורים החדשים. אך התוצאה היתה אחרת: הצטרף אמנם מספר תלמידים ותלמידות חדשים, אולם נעלמו רוב התלמידים הותיקים. הזוג שתדלן לא יכול להתקיים על משכורת סמלית והעלה את גובהו הסמלי לריאלי ואז ויתרו רוב הילדים העניים על המשך הלימוד.

בינתיים הוחל — בתקופת פולין המחודשת — בהקמת בית ספר עממי יהודי, ואחרי כן גם בבניית גימנסיה יהודית עם תוכנית למקצועות כלליים ועבריים ונסללה דרך חדשה להפצת לימודי השפה העברית בפשמישל.

פרק שישי

אברהם בן יצחק סונה

Abraham Sonne אברהם סונע

ה. כ.

תולדות חייו

קסם מיוחד וסוד מיסתורין טמונים באישיותו האצילה, הרב־גוונית, והמסובכת של אחד מבני פשמישל הדגולים, אשר בחייו ברח מן הכבוד ומהפרסום, והשאיר אחריו שם של משורר מחונן, הוגה דעות, מחנך ומנהיג רוחני של דור ציונים.

אברהם סונה (SONNE) נולד ביום י״א באלול תרמ״ג (13.9.1883) בפשמישל, בנם של יצחק סונה וטויבה מבית דויד. בילדותו נתיתם מאביו, יליד סטארי סמבור, ועל כן חזר משם לפשמישל בעקבות אמו, אשר נישאה מחדש לר׳ ישראל אינטרטר, בעל בית מסחר בסיטונות למזון ולפירות, כגון, אורז, שזיפים וכו׳.

אברהם נתחנך בבית סבו, אבי אמו, ברוח דתית־מסורתית מפי מלמדים, כן רכש לעצמו יסודות ההשכלה הכללית מפי מורים פרטיים, שכן מעולם לא ישב על ספסל בית ספר. כפרי לימודיו הפרטיים, אשר המשיכם בכל ימי חייו, קנה לו השכלה עמוקה וכמעט אוניברסלית וידיעות מפליאות ברוב שטחי המדע, האומנות והחיים. במיוחד רכש לו ידיעות בשפה העברית המקורית והמדוברת וידיעת השפה הגרמנית, אשר בה שלט בכשרון בלתי שכיח אפילו אצל משכילים ממוצא גרמני, ובה השתמש, בדרך כלל במגע עם אחרים.

שנים רבות התעמק בספרים והתרחק מן החברה. היה חי חיי בדידות המוקדשים להשתלמותו הרוחנית וכנראה גם לכתיבה. בשנים אלו התידד עם א. מ. ליפשיץ מלבוב, מי שעתיד היה להתפרסם כמחנך וכסופר. ליפשיץ התרשם מאד מכשרונותיו של הצעיר והקדיש מרץ רב כדי לעודדו ולהדריכו, כי ראה בו כוכב עולה.

הימים הם ימי ראשית המאה העשרים, בהם קם בפשמישל הדור הראשון של אינטליגנציה ציונית, כלומר של בוגרי הגימנסיון הפולני ואחדים מהם הצליחו לבוא במגע אישי עם בן דורם המתבודד, יפה התואר ואציל הרוח, לבוש בגדי מסורת מצוחצחים, ונהנו משיחותיו רצופות מחשבה מקורית, חכמה, חן ויופי. כשחוגים אלה ניגשו בשנת 1904 ליסוד חברה של תלמידי

אוניברסיטה ציוניים, היה סונה יועצם שהציע לקרוא לה בשם „אגודת הרצל". כעבור שנים אחדות עזב סונה את עיר מולדתו ויצא לבירות המערב, לוינה ולברלין, שם השלים את השכלתו. אלה היו גם ימי יצירה של שיריו הראשונים והופעת פרסומיו.

מזמן לזמן חזר סונה לפשמישל לשמחת ידידיו ומעריציו, אשר שתו בצמא את דבריו ולפעמים אף הצליחו לשתף את האיש בפעולה הציונית המקומית, אף־על־פי שהלה התרחק מכל תנועה מאורגנת.

כשנוסדה בשנת 1912 הסתדרות האקדמאים הציוניים (ה.א.צ.) בגליציה ולמקום הנהלתה נקבעה פשמישל, עזר סונה בהרבה לעיצוב דמותה, השתתף בועידתה בשנת 1913 והרצה בה הרצאה רבת רושם בגרמנית על הנושא „הנוער שלנו".

עוד בשנת 1912 הוזמן מטעם בית המדרש למורים בירושלים, מיסודה של חברת „עזרה" בגרמניה, לשמש בו מרצה לספרות העברית ולפסיכולוגיה, אך בעצם יום בואו ירושלימה נפצע קשה בהתהפך העגלה שבה נסע מתחנת הרכבת, נפל למשכב ואחר החלמתו חזר בקיץ 1913 לוינה. ציוני פשמישל בחרו בו, בלי ידיעתו, לציר לקונגרס הציוני ה־11 בוינה. הוא השתתף בקונגרס ובו נפגש עם ח. נ. ביאליק, אשר פירסם בזמנו את שיריו של סונה ב„השלוח", וכן קיבלו אותו רבים בהערצה ובידידות לבבית.

משנתרפא חזר בחורף 1913 ארצה, אחרי ביקור קצר בפשמישל, והרצה בבית המדרש למורים בהנהלתו של דוד ילין בירושלים עד לקיץ 1914. בזמן כהונתו החל המאבק על שלטון השפה העברית בבתי הספר היהודיים בארץ, אבל סונה סירב להשתתף בו, כי הסתייג מדרכי ניהול המאבק.

בשנות מלחמת העולם הראשונה נמצא סונה בוינה, שבה התמסר בהתאם לנטיותיו, לקריאה וכתיבה ולמגע עם נציגי התרבות והאומנות. בין מכריו היו סופרים בעלי שם בעולם הספרות, כגון, ג'ימס ג'ויס, הוגו פון הופמנסטל, ארתור שניצלר, ריכרד בר־הופמן, יוסף פופר־לינקיאוס ובמיוחד הרמן ברוך ואֱליאס כַּנֶתי, אשר קישרו אתו קשרי ידידות הדוקים.

בינתיים נפלה עיר מולדתו, המצודה פשמישל, לזמן־מה לידי הרוסים, ובימי הכיבוש אבדו כל כתביו שהשאירם בבית אמו. אבדה זו, שעליה מאן לדבר, השאירה בלי ספק פצע קשה בנפשו.

בוינה התקרב סונה לחיי הציבור היהודיים והחל להיות פעיל במוסדות ציוניים. עם תום המלחמה והתפוררות ממלכת אוסטרו־הונגריה נבחר לחבר „המועצה היהודית הלאומית" אשר הוקמה בראשותו של רוברט שטריקר בוינה. כשהגיעו לוינה הידיעות הראשונות על הפוגרומים שנערכו ע"י צבאות פולין במזרח גליציה — ובממדים קטנים גם בפשמישל — נשלח סונה מטעם מועצה זו למערב אירופה, כדי להזעיק את דעת הקהל בעולם. תחנתו הראשונה היתה קופנהגן, בה הוקם בראשית המלחמה משרד עזר מטעם ההנהלה הציונית העליונה, שמושבה היה אז בברלין. סונה מילא שם את תפקידו בנאמנות ובא בעיר זו גם במגע אישי עם גיאורג ברנדס, אשר לפניו הוצג ע"י ארתור שניצלר.

כאשר נקראה בפברואר 1919 הועידה הראשונה (אחרי המלחמה) של ציוני אירופה ללונדון, הוזמן גם סונה אליה. בהזדמנות זאת התקרב לאנשי הצמרת הציונית, התידד עם יוליוס סימון ונענה לבקשתו להצטרף למנגנון החדש של משרד ההנהלה הציונית בלונדון בהנהגתם של חיים וייצמן ונחום סוקולוב. הוא נתמנה לעוזרו של י. סימון בניהול מחלקת ההתישבות, כיועץ בכיר של ההנהלה עיבד תכנית למימון צרכי ההתישבות. תכנית זו שימשה ברבות הימים בסיס לפרוגרמה של קרן היסוד שנוסדה בועידה הציונית העולמית בלונדון בקיץ 1920.

אחרי ועידה זו נתמנה סונה למזכירה הראשי של ההנהלה הציונית ויחד עם יוליוס סימון, נחמיה דיי־לימה ורוברט סולד יצא לארץ ישראל לשם בדיקת מצב הענינים שם. הוא היה ממחברי

הדו״ח של „הועדה לריאורגניזציה״, אשר הציעה הצעות מרחיקות לכת בשטחי הפעולה המשקית, הכספית והחינוכית בארץ. עם שוב המשלחת ללונדון, שם נתגלה שינוי יסודי ביחסי ד״ר ויצמן וחבריו כלפיה, החליטו חברי המשלחת לפרוש מן ההנהלה ויחד עמם עזב גם סונה את משרתו ולא חזר עוד לפעולה ציבורית.

שוב קנה שביתה בוינה וכיהן כמורה, וכעבור זמן־מה כמנהל, בפדגוגיון העברי מיסודו של הרב צבי פרץ חיות. עם עלית הנאצים לשלטון בגרמניה וביצוע „תורת הגזע״ שלהם, הצטרף סונה לחוג אישים בראשותו של המדען איגנץ צולשן, אשר קיבלו על עצמם את התפקיד לעיבוד תכנית להכחשת התורה הפסולה הזאת. בהיותו אחד הפעילים בחוג זה, נאלץ לברוח מאוסטריה עם כיבושה בידי הנאצים במרץ 1938 והגיע דרך איטליה ושווייץ באוגוסט 1938 לארץ ישראל, בה השתקע בירושלים.

כאן קבע לעצמו אורח חיים משלו, רחוק מן החברה, בחר לו קומץ אנשים ידידים טובים, אשר אתם עמד במגע רוחני. מצב בריאותו היה רופף וכשהחריפה מחלת הריאות, שנשאה בקרבו זה משנים, שלחוהו הרופאים לבית־החולים ברמתיים. שם נפטר ביום י״ג בסיון תש״י (20.5.1950) והובא לקבורות בבית העלמין שבנחלת יצחק ליד תל־אביב.

אברהם בן יצחק החל מחבר שירים עוד בילדותו. אך הוא הטמינם שנים רבות טרם הסכים, תחת לחץ ידידיו, לפרסם את הראשון שבהם בשנת 1908. במשך כל שנות חייו לא פרסם אלא שנים עשר שירים בלבד, בהם „הזורע״, שלא רצה, כי יֵחָשב כשלו, אחרי שהיתה בו יד פיכמן העורך.

ואלה הם שיריו שנדפסו בימי חייו:

„חורף בהיר״ (לבוב, אדר תרס״ג), „השלוח״, י״ט, תרס״ח (1908).

„בלילה יעבור זעם״ (לבוב, תרס״ג), „השלוח״, כ׳, תרס״ט (1909).

„לא ידעתי נפשי״ (וינה תרס״ט), „השלוח״ כ״י, תר״ע (1910).

„לילות כי ילבינו״, „העברי החדש״ תרע״ב (1912).

„מזמור״, „העברי החדש״, תרע״ב (1912).

„כנטות היום״, „השלוח״ כ״ז, תרע״ב (1912).

„ההרים שחוברו מסביב לעירי״, „רביבים״ ג־ד, תרע״ג (1913).

„אלול בשדרה״, „רביבים״ ג־ד, תרע״ג (1913).

„מלכות״, „רביבים״ ג־ד, תרע״ג (1913).

„בודדים אומרים״, „העוגן״, קובץ ב׳, תרע״ח (1918).

„אשרי הזורעים״, „אלמנך מצפה״, תר״צ (1930).

רוב שיריו נתפרסמו כאמור בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה. מעז שתק המשורר, שתיקה ספרותית, ולא פרסם דבר פרט למאמרים בודדים שהופיעו בעילום שם בעתונות היהודית בוינה ואחד על מנדלי מוכ״ס, שנתפרסם ב„דר יודה״ (בלשון הגרמנית) בשנת 1919.

רק אחרי מותו, בשנת תשי״ב (1952) הוצאו כל י״א השירים הנ״ל בכרך אחד ע״י רעיו של המנוח יחד עם קובץ שירים וקטעי שירים אשר נמצאו בין הנירות שבעזבונו וביניהם השיר „למה נבלו דגליכם״.

באותה השנה פרסמה לאה גולדברג ספר לכבודו בשם „פגישה עם משורר״. מאמרים רבים על הערכת אישיותו ומפעלו הספרותי הופיעו מאז בעתונות בארץ ואחדים משיריו מצאו את מקומם באנתולוגיות וספרי לימוד.

עם מותו הלך מאתנו אחד מגדולי עירנו, ענק הרוח, איש השירה, אשר קנה לו לעד שם בעולם התרבות העברית.

לאה גולדברג

על אברהם בן יצחק סונה

ההרים שחברו מסביב לעירי
צפון הסוד ביערותיהם

המלים הללו של השיר, שירו של אברהם בן יצחק סונה, מעוררות, ודאי, בלב רבים מבני עירו את זכר נוף מולדתם, את טבע ילדותם, את התמונות השמורות עמם מנעוריהם. ויש עוד אחדים מהם הזוכרים את המשורר עצמו בתקופה ההיא, בעיר ההיא, אותו איש צעיר, מזהיר, לפי עדותם, שהכירוהו אז ושהיה פעם בפעם מרצה לפניהם הרצאות ושתלו בו תקוות רבות — כך הם אומרים — ואשר גם אז, כפי שניתן להבין לנו, אשר הכרנוהו אך בתקופה האחרונה בחייו, כאן בארץ ישראל — גם אז בימי נעוריהם ובעודו איש צעיר היה טומן בחובו משהו אישי משלו, אשר לא ניתן לאיש זולתו לפענחו או אפילו לנחשו.

אלה שזוכרים אותו מימי שבתו בעירו, ואף מאוחר מעט יותר, מימי היותו איש מרכזי בהסתדרות הציונית והוא עוד צעיר לפי הערך, וכבר שיריו נודעו וזכו לשבחים רבים וכבר חדל משום־מה לפרסמם, אלה — אם יצרפו עובדה לעובדה מאותן העובדות המעטות הידועות לכולנו מחייו, היו צריכים, מן הסתם, לסכם את האיש כמי ש„לא הצליח", „לא קיים את אשר הבטיח", לא השיג דבר.

וכי מה נותר לנו ממנו למעשה? קובץ שירים צנום מאד, אפילו אם נצרף בחשבון את השירים השלמים וקטעי השירים שנמצאו בין ניירותיו אחרי מותו, מאמר אחד מ־ "Der Jude" של בובר, ואותה תורה שבעל־פה, אותם דברים שאמר באזני אנשים שונים היושבים עתה בערים שונות, פזורים על פני העולם כולו, ואחדים מהם כבר הלכו לעולמם כמוהו. ואפשר לומר: זה הכל. ולמעשה זה מעט מאד.

אלא שהנה עומדת לפנינו דמות, ששום „למעשה" כמושג המקובל בין הבריות, איננו מתאים לה. דמות אדם שאנייתו הנטרפת הגיעה הרחק יותר מכל ספינה שבאה אל החוף, אדם אשר ה„מעשה" של חייו היה כוחו הרוחני, שהרוח הפכתהו למעשה, ואשר המעט, אשר הניח בכתב עשה למען השירה העברית והמשוררים שהיא יקרה להם יותר מעשרה כרכים עבים של משוררים אחרים; ואשר דבריו שאמר כדרך־אגב נכנסו בלי משים לתוך ספריהם של סופרים — עבריים ולא עבריים — והם עתה נקראים בלי שידע איש מי הגה אותם ומי אמרם לראשונה; אדם שהיה התחנה החשובה ביותר בחייהם של רבים, ושיש מן הסתם לא מעטים גם עכשיו, אשר בפנותם אל הציבור בעל פה או בכתב, כשהם בודקים את דבריהם שואלים את עצמם: „מה היה סונה אומר על כך?". אני עצמי פגשתי אדם אחד כזה בלונדון, הסופר קאנטי — שעד היום איננו פוסק לשאול עצמו שאלה זאת לגבי כל דבר שהוא מתיחס אליו בכובד ראש. וכך עושה אני, ויש ודאי גם רבים אחרים שלא הכרתים פנים.

המשורר אברהם בן יצחק פרש מן הספרות בשעה ש„ההצלחה" האירה לו פנים. האיש אברהם סונה „לא הצליח" משום שלא היה בעיניו דבר המגוחך יותר מהצלחה. את עולם המעשה הוא שבר במו ידיו. אני לא אנסה לנחש — מדוע. לא אבוא בהנחות וסברות. הוא לא רצה שאיש

ידע זאת, אף לא הקרובים לו ביותר — לא רצה לגלות דבר על עצמו עד יום מותו באותו חדר עלוב שבבית־חולי השחפת במושבה בישראל. לא רצה, ובשבילי — רצונו קודש.

הכרתיו בשתים־עשרה שנות חייו האחרונות. בודד בתוך האהבה שאהבוהו אלה שחשבו עצמם לידידיו (או שהיו ידידיו — לגביו קשה למצוא הגדרה מדוייקת למושג זה של יחסי־אדם), חולה ומסתיר את מחלתו — מה מעטים ידעו אז כמה חולה הוא! „הולך בטל" לפי הגדרת רבים, לפי הגדרת אלה שאינם יודעים מה קשה אותה עבודה רוחנית הנעשית בקרבו של אדם פנימה ואיננה מתגלה בשום „מוצר", ושרוי תמיד בהרגשה טראגית של עולם נחרב, של אירופה חרבה, של עם יהודי השרוי באפס מוצא בתחתית התהום. הכרתיו בכל אלה, אך גם בהומור העדין, המבהיק ובגלויי טוב־הלב הנסתר ובכשרון מופלא לצחוק.

שתי תכונות היו לו שאין לעבור עליהן בשתיקה: הוא שנא שנאה בלתי פשרנית כל התיימרות מזוייפת של „תרבות", של עליונות הנאחזת בקטנות, פרטנסיה אינטלקטואלית, העמדת פנים של רוחניות ומנהיגות רוחנית (ומדינית), והיה לו יחס של חיבה גדולה ושל דרך־ארץ נוגע עד לב לאנשים פשוטים ולדברים פשוטים ביותר שבחיים. מכאן ההומור. מכאן גם אותו הבלתי נתפס שהיה מתגלה בו לעתים לא קרובות, אך באיזה עוז כובש ומשכנע, זה שאין לו מילה בעברית ושהצרפתים קוראים לו Tendresse את תכונתו זו השניה לא אהב להציג לראווה ומעטים ידעוה. אבל היתה מתגלה בעל כרחו. סיפר לי בלונדון א. קאנֶטי, שהיה אהוב עליו מאד, כיצד בערב ספרותי אחד, כאשר פגע בו, בקאנֶטי, הסופר הנודע רוברט מוזיל, עבר סונה, בלי אומר ודברים אליו, את כל האולם הגדול, גביע יין מלא בידו, והביאו לו והגישו לפניו, והכל ידעו כי בתנועה האילמת הזאת היתה הפגנת ידידות למי שנפגע שלא בצדק. מי שלא ראהו ולא הכירו איננו יכול לתאר לו, מן הסתם, את התמונה הזאת, אך אלה שידעוהו, שידעו את תנועותיו והילוכו, צריכים רק לעצום את העיניים כדי לראות את כל אותה התמונה: זה היה כאילו מלך קם והקריב בהכנעה יין למי שרצה לנחמו.

אלה הם קוים קטנים לדמותו. על שיחותיו, על סגנון דיבורו, על היקף הדעת, הזכרון והמחשבה שלו סיפרתי פעם במקום אחר ולא אוכל לחזור על דברי. רק אחת רצוני לחזור ולהדגיש ברשימות זכרון אלו: יחסו החם אל ימי ילדותו, אל נוף נעוריו, אל אותה יהדות שבתוכה גדל. לא היה ביחס זה שום דבר מן האידיאליזאציה הסנטימנטאלית, לא שום נסיון לראות את הדברים יפים יותר מאשר היו — אבל היתה הדעת, כי אלה היו חיים של אנשים חיים, ובכל מה שהוא חי באמת יש גם האמת גם היפה. מתוך סיפוריו שמעתי את רשרוש אותם היערות עצמם שבשורה אשר הבאתי בתחילת הרשימה, וראיתי את דמות סבו, וידעתי אפילו את המשרתת שהיתה בבית, והכרתי את שוק הדגים ואת בית הכנסת, ועוד דברים רבים ושונים. רק על הוריו לא סיפר לי דבר מעולם. וודאי היתה לכך סיבה. אבל העיר וכמה מאנשיה — בעיקר אלה שהיו זקנים או צעירים ממנו — היו מופיעים פעם בפעם בסיפוריו היפים והורגש, כי עדיין הם מלוים אותו בבדידותו. אחדים מהם היו אתו פה, בארץ, ואנו, שמקרוב באנו, ידענו, כי יחסו אליהם אחר ושונה מאשר אלינו בגלל אותו הרקע המשותף הקושר תכונות אישיות עם זכרונות אישיים ומולדת.

ושוב אני חוזרת אל אותו שיר:

ההרים שחברו מסביב לעירי
צפון הסוד ביערותיהם
ממעל לו רעש ים אילנות
ובחביון צלם צפון הסוד.

מושלם, אחד השירים הראשונים בעברית שנכתבו בהברה הספרדית (בנגינת מלר״ע, לפחות), אשר צלילו לא שובש במשך כל השנים האלה. זהו שיר אשר גדולתו הצנועה תיתפס רק באזנו של אדם השומע את שלמותו המוסיקאלית של משפט עברי־שירי, „שיר שלשונו הלירית איננה מתיימרת להיות „השתפכות נפש״, שהלך הרוח שלו טמון בהרמוניה של הלשון ובהירות התמונה ואשר שום דבר לא נתיישן ולא נבל בו והוא — ככל יתר שיריו — עומד עד היום בפתח השירה העברית החדשה. ועוד: מי שהכיר את האיש, כמעט ותמה מה שלם הקו הנמשך משיר ראשון זה עד האחרון אשר פרסם. השירה הזאת מתחילה ב„סוד״ — אמנם סודו של היער הוא, אך אין משורר רואה סוד ביקום, אם אין סוד בלבו. והסוד הזה הלא הוא זה שלא נגלה ולא יתגלה עוד, כי הוא שמר עליו וסיים את שיריו באותה השורה הנודעת:

„והיה חֻקם התמיד בלי אמר״.

הלא זה חוקם של הבודדים אשר על שפתיהם, כדברי השיר האחר („בודדים אומרים״) „שירה נעצרת״, חוקם של „הזורעים ולא יקצורו״.

הקורא את השירים כולם תמה מה רב בהם האור. המלה „אור״ היתה חוזרת בשירים כה רבים של אברהם בן יצחק. הנה בשיר הראשון — „ועל סודו נח האור״. ובזה שבא אחריו „אורות חולמים״, אורות חורים״. ואחרי זה ב„לא ידעתי נפשי״ „עת תקרין הארץ את אורה מתוכה״, ו„חורף בהיר״ הלא הוא שיר שכולו אור. וב„מזמור״: „עולם מלא משמשו ושבור־גונים״... ובאור הבהיר הזה עולם שירתו של אברהם בן־יצחק הוא כמעט תמיד „עולם מצערו מתרונן״, כאשר נאמר בשיר „בודדים אומרים״, ואפילו בשיר החתימה, „אשרי הזורעים״ יתאר את הנדיבים כאת אלה אשר „תפארת נעוריהם הוסיפה על אור הימים ופזרונם״. אור הימים ליווה, איפוא, את שירתו עד הסוף, ובהיותה נושאת יגון מעולם לא היתה בכיינית. השירים הללו עומדים כסלע מואר בפתח תקופה חדשה של השירה העברית ואנו עוד נושאים אליהם עינים, מתוך מבוכת לשון יצירתנו בימים האלה.

שנים רבות תחלופנה, אופנות ספרותיות רבות עשויות להחליף זו את זו, „טעם של דור צעיר״ אחד ישתנה ויפנה מקום לטעם אחר ולבחירה אחרת, אבל יום אחד יבוא אולי מבקר המסכם את חמישים השנים הראשונות של היצירה השירית בלשון העברית בגולה ובארץ, וידע אל נכון: השירים המעטים האלה, שיריו של אברהם בן יצחק, היו אמת המידה היחידה הנכונה לאפשרות התפתחותה של הלשון העברית החיה האומרת שיר. אלה, שאינם יודעים זאת עכשיו — ינסו נא לקרוא דברים אחרים שנכתבו לפני מלחמת העולם הראשונה וישוו־נא, בלי משוא פנים, את דרך הלשון והביטוי שלהם, עם זו שאנו שומעים אותה ללא מאמץ של הסתגלות מודעת. ישמעו, ישפטו ואולי יבינו כבר עתה את דבריו של המבקר הזה בשכבר הימים הבאים. ובזה יאמר, ודאי הכל.

זה המשורר. והמשורר היה האדם. והאדם הלך מאתנו ולא ביקש שנפרשו. בשביל אלה שהכירוהו נותר הוא כאותו יער המתואר בשירו הראשון:

וראשו בשמים
ועל סודו
נח האור.

אשרי הזורעים ולא יקצורו

אַשְׁרֵי הַזּוֹרְעִים וְלֹא יִקְצֹרוּ
כִּי יַרְחִיקוּ נְדוֹד.

אַשְׁרֵי הַנְּדִיבִים אֲשֶׁר תִּפְאֶרֶת נְעוּרֵיהֶם
הוֹסִיפָה עַל אוֹר הַיָּמִים וּפִזְרוֹנָם
וְהֵם אֶת עֶדְיָם הִתְפָּרְקוּ עַל אֵם הַדְּרָכִים.

אַשְׁרֵי הַגֵּאִים אֲשֶׁר גַּאֲוָתָם עָבְרָה גְּבוּלֵי נַפְשָׁם
וַתְּהִי כְּעַנְוַת הַלֹּבֶן
אַחֲרֵי הֵעָלוֹת הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן.

אַשְׁרֵי הַיּוֹדְעִים אֲשֶׁר יִקְרָא לִבָּם מִמִּדְבָּר
וְעַל שְׂפָתָם תִּפְרַח הַדּוּמִיָּה.

אַשְׁרֵיהֶם כִּי יֵאָסְפוּ אֶל תּוֹךְ לֵב הָעוֹלָם
לוּטֵי אַדֶּרֶת הַשִּׁכְחָה
וְהָיָה חָקָם הַתָּמִיד בְּלִי אֹמֶר.

פרק שביעי

סופרים ומשכילים

אברהם כהנא

ר׳ מרדכי יונה רוזנפלד (מישו״ב שו״ב)

Mordechai Yona Rosenfeld מרדכי יונה רוזענפעלד

מתוך משכילי פשמישל וסופריה המובהקים יש לקבוע מקום נכבד לשו״ב ר׳ מרדכי יונה רוזנפלד, או כפי שהיה מכונה בשמו הספרותי, מישו״ב (כלומר, מרדכי יונה שוחט ובודק).

לפי תפקידו היה שו״ב. תחילה במֻדיקה על יד פשמישל ואחר כך בכפר סושניצה, הסמוכה לפשמישל. הוא לא הסתפק בד׳ אמות של שחיטה ובדיקה גרידה, כשאר אנשי גילו, אלא הקדיש הרבה מזמנו לחקירה ולפילוסופיה. ברבות הימים רכש לו ידיעות בלשונות ובבלשנות, ולא היה בקי כמוהו, לא רק בש״ס ופוסקים, אלא גם ב„מורה נבוכים״ „חובת הלבבות״ ו„אור ה׳ לקרשקש״, אבן עזרא.

מישו״ב חיבר ספרים אחדים, בעלי ערך מדעי רב. בראש וראשונה יש להזכיר את ספרו „אור קרוב״, שהוא ביאור על חיבור „אור החיים״ לגאון והמקובל ר׳ יוסף יעב״ץ, תלמידו של דון יצחק אברבנאל. מחברו של „אור החיים״ יוצא כידוע למערכה נגד הרמב״ם והעיונים הפילו־סופיים שלו ומראה בעליל, שרוב המשכילים וחכמי תקופת ספרד לא עמדו בניסיון, ובשעת השמד בגדו ועזבו את עמם והמירו את דתם, בעוד שההמון הפשוט קידש שם שמים בפרהסיא בכל מאודו ובכל נפשו. ומכאן איפא ראיה, כביכול, שצריך להתנגד לחקירה ולהשכלה. ר׳ מרדכי יונה רב את ריב הרמב״ם, המורה לצדק ולמד זכות על החקירות והעיונים הפילוסופיים, כי רק בעזרתם אפשר להוכיח לחכמי אוה״ע את אמיתות התורה והאמונה. מצד אחד הוא מוכיח, כי הרמב״ם מיחס חשיבות לעיונים ולהסתכלויות פילוסופיים מופשטים (כלומר, עיון לשם עיון גרידה), כי כל אלו צריכים לחייב את תרי״ג המצוות המעשיות, על דקדוקיהן ופרטיהן ומעשים טובים, הלכה למעשה.

בחיבורו „אור קרוב״ הוכיח מישו״ב בקיאות מפליאה ומקיפה בשדה הספרות הפילוסופית שלנו.

פירוש לספר „אור חיים״ הזה הוציא לאור הגאון והלמדן ר׳ צבי אלימלך מדינוב ז״ל, בעל „בני יששכר״, בשם „מעין גנים״ שבו הוא פוגע במשכילי ישראל על מעלם ועל פשעם ועל טפלם בפילוסופיה, מבלי לקיים את מצוות התורה. אבל „מעין גנים״ הוא חיבור בעל אופי

פולמוסי ולא מדעי אוביקטיבי. מישו״ב אמר לתקן את העבודה על הצד היותר טוב. על רבו ואלופו זה, הרבי צבי אלימלך מדבר מישו״ב ביראת כבוד גדולה ומכנהו בהקדמתו בשם „מורי ורבי הגאון קדוש ישראל המחבר ספר „בני יששכר״.

מישו״ב חיבר גם פירוש נפלא לספר „איוב״ (שנדפס בלבוב אצל ר׳ יעקב ערנפרייז בשנת 1875) והשקיע בו הרבה מידיעותיו הפילוסופיות והבלשניות. החיבור הזה הוא אחד מהמשובחים במקצוע זה, וחבל רק על כי לא השאיר יותר פירושים לשאר ספרי התנ״ך או שמא אבדו ועקבותיהם לא נודעו. הפירוש הזה מתחלק לשני חלקים:

א) „הוכח מלים״ — המטפל בצד האטימולוגי־בלשני;

ב) „כנף רננים״ — ביאור לשיטות הספר ולדיאלוגים.

ערך רב יש להקדמה הנפלאה אשר לביאור הזה, הדנה באישיות מחברו של ספר „איוב״, ובערך הטעמים, טעמי המקרא לביאור התוכן. בהקדמה הזאת הוא מסביר, מדוע ראה על כך, לחבר חיבור על ספר שיש לו כבר פירושים למדי מקדמת דנא. בפירוש זה הוא מתנגד לרמב״ם, שתמיד מילא פיו תהילתו ושתה בצמא את דבריו, על כי רצה להכניס בדוחק שיטות פילוסופיות שונות של כת העש״עריה ואריסטו בשיחות אשר בספר. מישו״ב מוכיח, כי ההסברות הללו קלושות הן ואינן עומדות בפני רוח הביקורת, מפני שיש בכל השיחות הללו סתירות רבות לשיטות הללו.

נוסף על כך חיבר מישו״ב גם חיבור „נותן טעם לשבת״ ופירוש מצוין בשם „עין בוחן״ על ספר „בחינת עולם״ לר׳ ידיעיהו הפניני הבדרשי.

מתוך חיבוריו מסתבר, כי מישו״ב הושפע ע״י רנ״ק בעל „מורה נבוכי הזמן״ וסיגל לעצמו את סגנונו הבהיר והמדויק.

לפי תלמידו המובהק, המשכיל המצוין, ר׳ שמואל בראַך בפשמישל, נולד ר׳ יונה מרדכי רוזנפלד בשנת תקנ״ט בדינוב (זקנו היה דיין ומו״צ בק״ק פשמישל) והיה תלמידו של הצדיק והגאון ר׳ צבי אלימלך מדינוב, מחבר ספר „בני יששכר״. עם גמרו את תורת השחיטה, התישב במַדיקה ואחר כך בסושניצה שעל יד פשמישל. עבודותיו הראשונות בשדה הבלשנות העברית פירסם ב„המגיד״ * והסב על עצמו את עיני כל גדולי הדור, המשכילים והחכמים, כשד״ל, שור, בובר, יעקב רייפמן וכו׳.

עוד בישיבתו במַדיקה רדפו אותו החסידים עד חרמה, כי לא יכלו לשאת את עומקה ורוחבה של השכלתו, ודרשו מאת הרב הפשמישלאי ר׳ יוסף אשר עהרענבערג, שיעבירו ממשרת השחיטה, אבל קצרה ידו לעשות כך בשים לב לכתב הקבלה, שזכה מידי הרב הצדיק ר׳ צבי אלימלך מדינוב. למרות השכלתו הצטיין מישו״ב תמיד ביראה. כל חייו חי חיי דוחק ועוני. עד לשנת השבעים התפרנס מהשחיטה ומצא בה מחיה בדוחק. כבן שבעים אנוס היה לעזוב את משרתו ונתקבל כמלמד וכמורה בביתו של בעל האחוזות ואיש הנדיבות ר׳ יהושע בראך בנקלו שעל יד פשמישל וחינך שם את בניו.

שם בא על שכרו, מצא נופש וחיבר את מבחר חיבוריו. בימי חייו האחרונים חזר לסושניצה, אבל נמנע ממנו להמשיך בעבודה ולכן חי בעוני ובדוחק גדול.

רק ידידים בודדים ותלמידים חביבים ומחזיקי טובה, תמכו בו תמיכה כל שהיא. עד סוף ימיו עמד בקשר עם משכילי הדור, ביחוד עם אלה, אשר בפשמישל ובסביבתה (ירוסלב וכו׳).

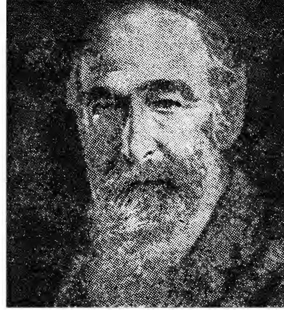
אבל עד מהרה חלה מחלה אנושה ובחושו כי קיצו הולך וקרב, ציוה להביא אותו לפשמישל ומת בשנת 1886 (תרמ״ה) בהיותו בן פ״ו שנה.

לצערנו אין כל ציון במצבתו של האדם הזה, שהיה מורה העם.

---

* ב„המגיד״ מס. 9 מיום 24.4.1874 הופיע פרסום של בית מסחר לספרים פויסט בקרקוב על שני ספרים:
(א) „אור החיים״ מאת ר׳ יוסף יעביץ עם ביאור יקר מאת מישו״ב.
(ב) „בחינת עולם״, עם ביאור יקר מאת הנ״ל.

שמעון מנחם לזר *

שמעון מנחם לאזאר Shimon Menachem Lazar

אחד הלמדנים והמשכילים החשובים והפוריים מיוצאי עירנו, שהתפרסם בפולין ומחוץ לגבולותיה, היה ר׳ שמעון מנחם לזר, עורך „המצפה״.

היה מצאציו של הרב ר׳ אליעזר איש הורוביץ (מצאצאי השל״ה הקדוש), אב״ד בקליש. לזר נולד בפשמישל בג׳ כסלו תרכ״ב (2.12.1862) לאביו ר׳ יהודה לייב לזר, יהודי חרד וצנוע, בעל נפש רגישה ורוח פיוטית, חובש „ספודיק״, אבל יחד עם זה — שומע עברית וחובב מליצה. מכאן שורש השכלתו של לזר הבן, שחונך אמנם בדרך המסורת של יהודים חרדים, וגם על לימוד התנ״ך — לפי דברי ש. מ. לזר עצמו ב„קורות חייו״. אביו לא היה סומך על המלמדים, אלא היה בעצמו מלמד את בנו בכל שבת ויו״ט פרקי נביאים וכתובים עם פירוש רש״י וכן דרשות. בימי לָמדו ב„חדר״ נחשב בין התלמידים „הגרועים״, כי „ליבו לא הלך אחרי פלפולים ומסקנותיהם הרבים התלויים בשערה״. בהגיעו לימי הבחרות התמסר ללימוד התלמוד, וכעבור זמן לא רב „נתגלה כתלמיד חכם מצויין״. „כאילו בא אליו מלאך ולימדהו בן לילה את כל התורה כולה על רגל אחת״. נוסף על לימוד התלמוד רכש לזר גם ידיעות בלשון העברית ובלימודי חוץ ושקד על קנית ידיעות בהיסטוריה היהודית והכללית.

חיבה יתרה היתה לו לתנ״ך, שבו התעמק וירד למעמקיו. הוא לא הושפע ע״י המחקר התיאולוגי הפרוטסטנטי, אלא הלך בדרכיו הוא. עוד בימי נעוריו חיבר את חיבורו הראשון במקצוע זה בשם „דרכי ספר הושע וביאורו״. כבר בחיבור זה גילה מקוריות רבה, אם כי מאז התקדם המדע התקדמות רבה וחכמה זו התפתחה והלכה לאין ערוך. אך הוא לא הסתפק בכך, אלא כתב פירושים לכל ספרי התנ״ך.

היה ביכולתו תמיד לומר ולחדש משהו. כן חיבר דברי עיון אתנולוגיים לחקר קורות עמי המזרח, ביחוד בימי התנ״ך. ראוי לשבח חיבורו במקצוע זה „עמי ארץ ישראל ושכניהם״, שנדפס בזמנו ב„האשכול״ של גינציג. להפתעה גדולה גרם חיבורו המפורסם „חידות האגדות הנפלאות

---

* על פי מאמרו של א. כהנא „שמעון מנחם לזר (עורך „המצפה״)״ עם תוספות לפי זכרונותיו של ש. מ. לזר „קורותי העיקריים בימי חיי״ שפורסמו ב„מאזנים״, גליון ט״ו (קס״ה), תרצ״ב.

על עשרת השבטים", לחקר מהות האגדה והמציאות בנושא המסובך הזה. המאמר נדפס בזמנו ב„השלוח" והופיע אחר כך בהוצאה מיוחדת.

עבודתו העתונאית התחילה בעיקר מאז התישב בקרקוב. על פרק זה בחייו כותב ש. מ. לזר: „אחרי אבדן כל הוני נצנץ שבריר תקוה ממקום שלא פללתי. יעקב שמואל פוקס מביאליסטוק, אחיו של חוקר קדמוניותינו, ד"ר שלמה פוקס ז"ל, קיבל עליו בברלין להמשיך את הוצאת „המגיד", העיתון העברי הראשון, ואחרי כן העבירוהו לקרקוב. אנוכי הייתי בימים ההם בפשמישל וכתבתי בקביעות מאמרים ציבוריים ומדעיים. פוקס שמח במאמרי ולא ארכו הימים וקרא לי שאבוא לעזרתו. שמעתי בקולו ובשנת תרנ"ו (1896) נעשיתי סופר ועורך עברי".

בתחילה ערך לזר יחד עם חברו פוקס את „המגיד", ואחרי כן, החל משנת תרס"ד (1904), ערך בעצמו את „המצפה" כמעט במשך י"ח שנה. לזר השקיע בעיתון זה עבודה רבה בכתיבת מאמרים פובליציסטיים ובעיקר בפרסום מחקרים על התנ"ך. עיקר פעולותיו יש למצוא ביצירת במה ספרותית לכוחות צעירים, שהתחילו זה עתה בפעולתם, כגון ד"ר יוסף מיזש, מתתיהו מיזש, אשר ברש, דב קמחי, ש. עגנון, אביגדור פוירשטיין (המאירי), ועוד.

שאלו נא עוד היום את בעלי־הבתים המשכילים וחובבי השכלה דאז ויספרו לכם, באיזו התלהבות ציפו בכל ערב שבת להופעת גיליון „המצפה" וחדשותיו הספרותיות!

יחסו של לזר אל עוזריו היה כיחס כל העורכים ההגונים — הוא נהג בהם כובד ראש. את הגרפומנים והלבלרים החלשים דחה בשתי ידים. אך אל בעלי כישרון התיחס בבחינת „שמאל דוחה וימין מקרבת", ואנשי כישרון אמיתיים לא נרתעו לאחור והמשיכו את נסיונותיהם ועבודתם, עד אשר גברו על המכשולים והתבצרו בתוך הספרות והעתונאות.

לזכות גדולה תחשב לו ללזר העובדה, שקיים את הביטאון הספרותי הזה, כאמור, כמעט במשך י"ח שנה, בלי תמיכה כספית מצד הציבור, אך המלחמה החריבה את מפעלו. לזר נקרא בשנת 1916 לשרות צבאי בגיל 54 *, אך מיד עם שחרורו חזר לעבודתו בלי כל עזר וסיוע ונתנסה בקרבנות לא מעטים בהמשכת עבודתו.

בימי המלחמה יצאו לאור גליונות מספר משבועונו, אבל בשעת חירום וסער שעברו על היהודים, אנוס היה לוותר על המשך עבודתו ובשנת תרפ"ב (1922) נעלם שבועונו מבמת החיים.

לזר לא פסק לעבוד, גם בתנאים הקשים ביותר. אדרבא, הוא הוסיף לעסוק בחקירותיו בעבודות מסוימות ובשנים האחרונות לחייו הוציא לאור בברלין מילון גרמני־עברי בהשתתפות הפרופסור טורטשינר (כיום טור־סיני, היושב בירושלים). לזר מסר גם להוצאת „דביר" פירוש חדש ומקורי למדרש. ועוד חיבורים רבים נוספים בשדה חכמת ישראל יצאו מתחת ידיו, כי תוכן חייו היה הכתיבה, ההגות והעיון.

שמעון מנחם לזר נפטר ביום י' מנחם אב תרצ"ב (12.8.1932). חייו היו חיי התלהבות ופוריות וחיי עבודה רבה עד ליומו האחרון.

---

* בתקופה זו כתב חיבור „פנס לנבוכים בדרכי החייל". „את הספר החשוב הזה", לדברי לזר ב„קורות חייו", „שהוא שיטה שלמה בחיי האדם והיהודי והשקפה מקורית על כל החיים והעולם וביקורת דעות מקובלות ומוסמכות, לא הוצאתי לאור".

דמויות של משכילים בפשמישל

(מתוך המאמרים של אברהם כהנא ז״ל ב„אונזער טריבונע״ בפשמישל) *

בתקופה של תנועת ההשכלה נתברכה גם העיר פשמישל במספר דמויות מענינות הראויות להערכה.

1) **יעקב אהרליך** נולד בלבוב בשנת 1838 להורים שעברו מרוסיה לאוסטריה. קיבל חינוך ברוח ההשכלה וחיבת שפת עבר. משעבר לגור בפשמישל פתח בנק, אולם לא רק בעניני כסף שקעה רוחו. יעקב אהרליך פיתח פעולה תרבותית והשכלתית ענפה בעיר. הוא יסד את האגודה הידועה „דורשי תורה ודעת״ שמטרתה היתה טיפוח מדעי היהדות באמצעות הרצאות. לרוב היה בעצמו המרצה. האגודה הזאת היתה עריסתה של התנועה הציונית בעיר.

ארליך דאג גם לחינוכם המעשי של בחורי בתי המדרש ורבים מביניהם רכשו הודות לו השכלה חילונית ומקצועות מעשיים וחפשיים. יעקב אהרליך, שהיה בעל כשרונות ספרותיים, חיבר מספר עבודות ספרותיות בשפה הגרמנית והעברית. מסתו „על הנצרות וניגודיה״ מענינת מאוד, אך חלק ממנה אבד בזמן מלחמת העולם הראשונה. חיבוריו העבריים נכתבו בסגנון מליצה. בקובץ שירים עבריים הוא דן בנושאים שונים: הקדשות, ביניהן למשה מונטיפיורי, שיר לרגל יובלו ה־70 של המשורר מאיר הלוי לטריס. שירים על נושאים תנכיים, כתובות למצבות. וכן קינות אופיניות לדמותו כנוסח הכתובת על מצבתו שהוא חיברה בעצמו:

ידעתי מה ערכי — אפס ואין,
על כן לא רמו בי לבב ועין.
קרבי בחנת, צרבת כליותי.
בדד ודומם, נשאתי מצוקותי,
עליך בטחתי ונס כל עצבוני,
הגיתי בדברך ושב כל ששוני,
רק חסד ואמת בכל לב אהבתי
לא גמלתי רע, כי אם לשלום תאבתי.
יה סלח! עתה בידך אפקיד רוחי
כרוב חסדך הנני — וערב לי נוחי.

יעקב אהרליך נפטר בפשמישל בשנת 1916 בשיבה טובה.

2) **ישראל משה סוביל** (סובעל) נולד בשנת תקפ״ד (1824) משכיל בנוסח דתי־שמרני־בעל־ביתי. בעל לשון ובקי בחרזנות לפי הסגנון דאז. השאיר כתבי יד רבם של דרשותיו בבית המדרש הקטן. כתב הקדמות והערות לפנקסי הקהילה בפשמישל. בדפוס הוציא רק ספר אחד „אות לטובה״ שיצא לאור בשנת תר״ל (1870). הספר מכיל שלוש דרשות: א) על ערכו של חג חנוכה. ב) על הבעיה „צדיק ורע לו״. ג) על נחמת ציון. דרשה זו מוקדשת למשה מונטיפיורי שלכבודו חיבר גם שירים ועבור אחד קיבל ממנו פרס בסך 4 ל״ש.

בין חבוריו נמצאים גם שירים פטריוטיים לרגל הולדתו של יורש העצר, הארכידוכס רודולף, והכתרתו של הקיסר פרנץ יוזף כמלך הונגריה.

---

* תירגם מיידיש י. אלטבאואר.

נוסף על עבודות ספרותיות אלה שנכתבו כולן בלשון מליצית השאיר את החיבורים הבאים: 1) „חומר בקודש" פרושים לתנ"ך. 2) פוטר מים, על ההפטרות. 3) אבות לבנים, פירוש על מסכת אבות. 4) דורש טוב, אוסף דרשות. 5) ויגד משה, על האגדה. 6) שירי תפילות. קובץ שירים על אירועים, אישים שונים. בשדה המדע היה שמרני מאוד. לכן לא השלים עם הפירושים המודרניים של שד"ל.

3) נפתלי וויניג נולד בשנת 1820. לפי עדות עצמו היה מוצאו ממשפחת רבנים, למדנים וסופרים. דיוקנו מתבטא בחוברת הפולמוס „משפיל גאים" שהוצאה לאור בשנת 1873 בדפוס א. ז'ופניק בפשמישל. יש בה חומר מכל הסוגים: שירים לפי הטעם דאז, שיר לכבוד מונטיפיורי לרגל מתן תרומתו לבנין בית המדרש ל־10 לומדי תורה (כל שורה של השיר נגמרה ב־תרכ"ה).

בספרון נמצא מספר קינות על המגפה שפקדה את העיר בשנת תרל"ג (1873) ובה ניספו כמה גדולים וגאונים. יש בו גם כמה נסויי פלפול על הסוגיא „מצוות צריכות כוונה". המטרה העיקרית של ספרו היה הפולמוס עם מתחרו ר' משה סובעל המשכיל הדתי השמרני. הוא מבטל את שיטת הדרשנות שלו ושל שומעיו הבורים. נפתלי וויניג, שחי חיי דוחק ונתמך בסתר ע"י המשכילים המודרניים, מת בשנת תר"ן (1890) בגיל 70, שבור ורצוץ.

4) יהושע אטלס, שהיה דמות מעניינת בין משכילי פשמישל, נולד בשנת 1856 ונפטר בוינה בשנת 1892. מוצאו ממשפחת סופרים. על אף היותו סוחר במקצועו הקדיש את זמנו הפנוי ללימודים ורכש לו השכלה רחבה וידיעת שפות. חיבר הרבה שירים ליריים ופילו־סופיים בעברית ובגרמנית. נושאי שיריו היו מאורעות השנה. קובץ שיריו, המוקדש למשה מונטי־פיורי, מכיל שירי הערצה לכבוד המשכיל הפשמישלאי יעקב אהרליך על פעילותו הענפה להת־פתחותה ולהיאתה של השפה העברית בעיר. ספרו השני, „הנרדף", שהוצא לאור בשנת 1884 היה מחזה בשלש מערכות על הפרעות ביהודים ברוסיה. אין למחזה ערך אמנותי, אולם יש בו סגנון עברי הראוי להערכה.

בעזבונו הספרותי ישנו גם תרגום של „טורנדוט" מאת שילר (בעברית „תרצה"). כוונתו של יהושע אטלס היתה להוכיח שאפשר לתרגם בשפה תנכית את כל היצירות הקלאסיות של עמים אחרים. אטלס לא נמשך אחרי זרם המשכילים בני תקופתו, כגון: ברנדשטטר, מרדכי בן הלל הכהן ואחרים. הוא נשאר נאמן לעברית המסורתית ללא כל חידושים.

ד. נ.

בירך (ברכיהו) שפיר, משורר-ברחן

לפני עיני רוחי עומד עוד הגבר הנמוך והצנום, בעל התלתלים הארוכים, ועל ראשו מגבעת רחבת השוליים, בעל הפנים הקמוטות במקצת, אבל עדינות, לבוש „מרינרקה" מבד פלוש חום, ועניבה קשורה לצווארו „א לא בוהם". כזה היה בירך שפיר. היה אמנם לבוש כאומן אירופאי, אבל בכל זאת היה בדחן מסורתי בחתונות יהודיות — „מרשליק" — בפשמישל, אחרי שחזר לעיר מנדודיו הארוכים בכל גליציה. כל היודע, שהמרשליק אינו ליצן בלבד, אלא גם איש המופיע לפני החופה, לעתים קרובות כאילו היה נמנה עם כלי הקודש, בוכה עם החתן והכלה, מזכיר את הוריהם, הנמצאים כבר בעולם האמת, מעורר חוויות על רקע הווי יהודי — יבין, שתלבושת זו של המרשליק, וכמובן גם התנהגותו בחיים לא יכלו להתקבל בשויון נפש ע״י אנשים, שבליבם פעמו זכרונות מימים עברו, ומכל שכן לא מצא הדבר חן בעיני המרשליק, ר׳ אלי, שהיה לפני הופעת ר׳ בירך, הבדחן היחידי בפשמישל ובסביבתה הרחבה. ר׳ אלי התחיל מתגונן בפני מתחרו ונלחם בו. מילה אחת היתה שגורה בפיו: „אפיקורוס", ובכך היה לרוב מנצח במלחמתו נגד בירך שפיר, שעלה עליו בפוריותו בשיריו. היו בין יצירותיו שירי רגש וגם שירי הומור; תוכנם היה מושך, מלבב, בחלקו סנטימנטלי, הלחנים שלהם, שחוברו ע״י בירך שפיר עצמו, היו נאים והוא גם ידע לבצעם באופן ברור, שעורר ענין בקהל השומעים.

בפשמישל חי גם אחיו החורג, אלימלך קניג, יהודי חרד, שהחזיק „תאים" לרחיצה על הסן ע״י הטרגוביצה בשביל יהודים אדוקים. בין שני האחים שררו יחסי שנאה. ב. שפיר נולד, כפי שמוסר ה„לקסיקאָן פון דער יודישער ליטעראטור, פרעססע און פילאָלאָגיע" של ז. רייזין, * בין השנים 1854 — 1860 ליהודי עני, פשוט, ר׳ מרדכי בן משה. הוריו מתו עליו עוד בילדותו, ועל כן אין להשתומם על אשר נאלץ כבר בגיל רך מאוד ליטול על עצמו את התפקיד הקשה של ראש דוכנא (בעהעלפער) ב„חדר" בעיר ולאחר מכן בכפר. כאן מצא אנשים טובים, כנראה בעלי השכלה, שעוררוהו ללמוד את השפות הגרמנית, הפולנית והצרפתית — בודאי מחוץ לכתלי בית הספר. על אף הכל לא נותרה לו, בסופו של דבר, דרך פרנסה אחרת, מאשר לקחת, בין השנים 1869 — 1875 בגיל של 15 שנה, את מקל הנדודים לידיו ולהיהפך לזמר נודד. כך עברו עליו כ־15 שנה, ובשנים אלו חיפש פרנסות שונות, לרבות הוראה בעיר ובכפר. בשנות נדודיו פרסם קובצי שירים ביידיש מגורמנת לרוב עם תרגומים בעברית בצדם. שפיר — אף כי לא כתב בעברית של המשכילים — הראה בשיריו מידה מסוימת של שליטה בעברית מקראית, בכל זאת לא ניסה, כשחזר לפשמישל אחרי נדודיו, להיות למורה עברי, אלא הסתפק בלימוד בנות יהודים „מתקדמים" לקרוא בסידור התפילות, כן לימד נערות שפות זרות.

אבל מקצועות הוראה אלה לא השביעו, כנראה, את רצונו, כי היו רחוקים מזמרות, מבדחנות ובמיוחד משירה, כי ב. שפיר ראה את עצמו, בראש ובראשונה — משורר. נאבקו בנשמתו כל הנטיות האלו ובלי ספק, לא מתוך שיקולי פרנסה בלבד. והנה מצא שפיר בפשמישל מקור פרנסה נוסף. הלא הם „קופלטים", סוג שירים מיועד במיוחד לקאברטים ולמועדוני לילה, שעוררו את התענינותו עוד בימי נדודיו, כפי שמתברר מהחלק השני של אוסף שיריו הגדול. **

* כרך ד׳, עמ׳ 477 — 484 שנת 1929, להלן „הלקסיקון".
** הוצאת פויסט, קרקוב, 1886.

שפיר חזר בתחילת שנות ה־90 לעירו, שבה התחילו מתפתחים חיי בתי קפה במידה גדולה יותר מאשר בערים אחרות מסוגה של פשמישל. הלא חיו בעיר לא רק מאות קצינים, ואפילו 9 גנרלים, וגם רופאים, שופטים, ופקידים צבאיים, בחלקם בעלי משפחות, שנהנו בעיקר מחיי בתי קפה וממסבאות מסוגים שונים. „משפחת" הקצונה הזאת, הדוברת גרמנית והבלתי תלויה בתושבי העיר, לא הסתפקה בקזינו הצבאי הגדול וב„מֶסוֹת" (מועדון בלעדי לקצינים) של הפור־מציות השונות ודרשה גם זמר, בדחן, קופלטיסט, ואפילו פזמונאי לעת מצוא (למשל לימי הולדתן של הגברות). חלק מבני „המשפחה" הזאת מצא בשפיר את ספקה לתצרוכתו זו. שפיר היה בודאי גם מוכר לבני ה„משפחה" את פרסומיו בשפה הגרמנית. הוא היה מופיע בפגישות השבועיות של חלק ה„משפחה" במגרש הטניס הצבאי על יד „בודי" בזסניה, שבהן ניגנה תזמורת צבאית. בהפסקות שבין נגינה ונגינה היה גם מהנה את קהל הקצינים ונשותיהם ביצירותיו והיה זוכה למחיאות כפיים ממושכות.

קשה לראות בבירך שפיר סופר ההשכלה, כי רחוק היה האיש מכל תנועה ספרותית ומכל קשר עם כתבי־העת של אנשי השכלה, אף כי הירבה לכתוב גם בעברית. בעיקר תירגם שיריו מיידיש. ובכל זאת לא נחשב סופר עממי יידישאי, כי הרי כתב ביידיש מגורמנת, אך בכוונה באותיות אשוריות. הוא היה בודאי קשור לשפת יידיש, אבל לפני חלק מקהל קוראיו התביש בה קמעה וקרָאָה בשם „מונד־ארט" (אידיום), אבל גם על אידיום זה לא שמר באותה מידה, שבה דאג לגרמנית נקיה בפרסומיו. רק בערוב ימיו, כשפרסם את האוסף הספרותי האחרון שלו בשם „גיבורי ישראל או נרות חנוכה", מצא, כי לא הלך בדרך הנכונה בכותבו בשפה מגורמנת, ומעתה עליו לכתוב בשפת יידיש טהורה מכל שמץ של גרמנית. תמוה מדוע לא ראה שפיר את הדרך הזאת קודם לכן.

אמת נכון הדבר — ב. שפיר היה לפי מקצועו „אקטור", ורוב שיריו נושאים אופי זה. בכל זאת היה גאה על היותו משורר, שהיה כותב גם שירים להנאתו, שלא היו מיועדים להופעותיו הציבוריות, אדרבא — לשיחה עם עצמו בבדידות בחדרו. כך נוצרו שירים, שזכו להערצה בכל גליציה, והושרו בפי רבים, אף כי ששם המחבר לא היה ידוע להם. לא תמיד הצטיינו בטעם טוב, אבל לעתים ניכרה בהם דמעה או התרגשות של פיטן אמיתי.

שפיר היה קשור לפשמישל בלב ונפש, והתגאה במוצאו ממנה (ר' שמו „בירך שפיר אויס פ ש מ י ש ל" בפרסומו הנ"ל).

בשנת 1906 לערך נאלץ לעזוב את פשמישל ואליה לא חזר עוד, ומת בקרקוב בשנת 1915.

ב„לכסיקון" נמצאות שתי גרסאות על מסיבות מותו, ולפי שתיהן היה בסוף ימיו עיוור ועזוב, והתגורר בחדר עלוב. בעוד שלפי גירסה אחת חי אמנם בדחקות, אבל השאיר סכום כסף שהספיק לסידור הלויה ולהקמת מצבה, הרי לפי הגירסה השניה הוא מת כמעט מרעב. רצונו להקבר בפשמישל לא קויים. הוא סבל הרבה בימי חייו, ולא תמיד ללא אשמתו. עם פשמישל מקשרות אותו לא רק שנות חייו לא מעטות, אלא גם נושאי שיריו המרובים.

פרק שמיני

בימי מלחמת העולם הראשונה (1914 – 1918)

יוסף אלטבאואר

פשמישל בזמן המצור במלחמת העולם הראשונה (1914—1915)

(זכרונות)

כבר בימים הראשונים אחרי פרוץ המלחמה, למרות הנצחונות של הצבא האוסטרי, הוחל בהכנות למקרה של מצור. עדיין הדהדו באויר קריאות הידד לחיל המצב שעזב את העיר ופניו לגבולות הממלכה, וכבר האדימו פני השמים מלהבות האש, שאחזו בכפרים הסמוכים לביצורים החיצוניים של העיר. כל השטח בקוטר של שבעה קילומטרים מעבר לפס המבוצר החיצוני נהפך לאדמה חרוכה. כל עצי היערות והחורשות, שהיו עלולים להפריע בטווח הראיה נגדעו ללא רחמים. האוכלוסיה של הכפרים ההרוסים הועברה למחנות במערב המדינה. לתושבי העיר ניתנו הוראות להכין מזון בכמות מספקת לשלשה חדשים. חוליות מיוחדות מורכבות מפקידים ואזרחים עברו מבית לבית, והיה אם לא מצאו את מלאי המזון הדרוש, נצטוו הדיירים לעזוב את העיר תוך שבוע ימים.

הואיל ולדלת העם לא היו האמצעים הדרושים לקנית המזון, פונה חלק גדול של האוכ־לוסיה למורביה. השכבה האמידה עזבה את העיר מרצונה הטוב, מפחד מפני הבאות. בעיר לא נשארו אלא השכבה הבינונית וחלק מהפקידות בלבד, כ־20000 איש (מתוך 48000 של האוכלוסיה האזרחית) ומהם כ־8000 יהודים, לרוב בעלי מלאכה וסוחרים זעירים.

פשמישל אגרה נשק ומזון וציפתה...

הימים הקשים לא בוששו לבוא. כבר במחצית ספטמבר 1914 טעמה העיר לראשונה את טעם המלחמה. רבבות חיילים מובסים בקרב ע״י לבוב, שרידי החיל של הגנרל אופנברג עם אלפי כלי רכבם שנסוגו מערבה, מצאו מחסה זמני במבצר. כל רחובות העיר נסתמו על ידי עגלות איכרים, שגויסו לעזרת הצבא (פורשפאן), ועל ידי כלי רכב צבאיים. בין לילה רוקן כל מלאי הסחורות שבעיר על ידי הקצינים והחיילים. הסוחרים נשארו עם שטרות כסף בלי כל אפשרות לחדש את המלאי. ב־22 בספטמבר 1914 נסגרה הטבעת סביב העיר. החל המצור הראשון שנמשך 21 יום עד 10 באוקטובר 1914.

החיים בעיר לא נשתנו, חוץ מרעם התותחים שנשמע ממרחק, לא הרגישו בעיר שמתנהלת מלחמה במרחק של שבעה קילומטרים ממרכז העיר. רק פעם אחת (6.10.14) הופגזה העיר. ביום זה ניזוק ביתו של מר אברהם רבהן ברחוב סלובצקי, אבל לא היו כל קרבנות.

מהעתונות המקומית, שהופיעה בשלוש שפות: פולנית וגרמנית Wiadomośći Wojenne Kriegsnachrichten והונגרית Tabory Ujsag ידענו על המתרחש בעולם, מאחר שברשות הצבא היתה תחנה טלפונית אלחוטית.

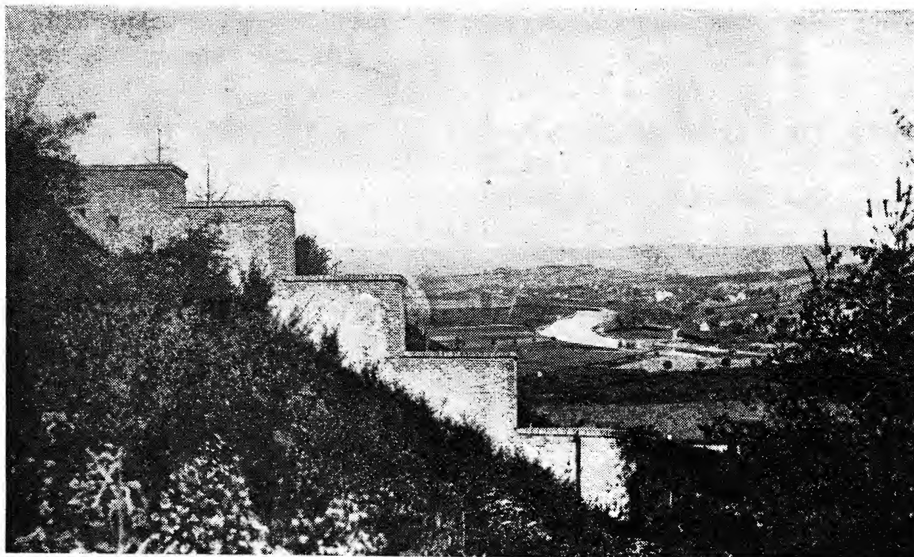
ההתקפה היחידה הרצינית של הרוסים על המבצר בכפר סיעדליסקי נהדפה בקלות. 40000 הרוגים ופצועים רוסים נשארו בשדה הקרב. המבצר לא ניתן לכיבוש.

ב־10 באוקטובר 1914 נפרצה הטבעת של המצור. הצבא האוסטרי הדף את הרוסים ושחרר את העיר. בתקופת ההפוגה בין שני המצורים שנמשכה עד ל־12 בנובמבר 1914 פונו מהעיר כחמשת אלפים תושבים נוספים.

השלב השני של המצור, שנמשך 122 יום, היה שונה במהותו מהמצור הראשון. העיר לא הופגזה ע״י תותחים רוסים, אלא מזמן לזמן הופיעו מטוסי האויב בשמי העיר והטילו פצצות שלא גרמו כמעט כל נזק. מספר הקרבנות של ההפצצות האלה במשך כל תקופת המצור לא עלה על עשרה הרוגים. למרות סכנת ההפצצות התקיימו בכל יום ראשון קונצרטים של התזמורת הצבאית ברחבה לפני בית העיריה, בהשתתפות המוני עם. בתי הספר פעלו כשורה. שתי הגימ־נסיות הפולניות צורפו תחת הנהלתו של מר בוירסקי. השעורים נתקיימו בבנין של בית המשפט השלום שממול הטמפל. רוב התלמידים היו יהודים. הלמודים נמשכו עד לשלשה ימים לפני כניעת המבצר, כי באותם הימים האחרונים של המצור הופגזה העיר לעתים קרובות וסכנה היתה צפויה למתהלכים ברחובות.

האויב הגדול ביותר שהחל לאיים על תושבי העיר היה — הרעב. יוקר החיים הגיע לממדים דמיוניים, קילוגרם סוכר עלה ב־12 כתרים (4½ דולר דאז), קילוגרם בשר — 24 כתר. לחם לא היה בנמצא. אכלנו לרוב צנימים צבאיים, אורז, אפונה ותחליף של קפה. רוב הסוסים נשחטו בגלל המחסור במספוא, והבשר נמסר לחלוקה במנות בין הצבא והאוכלוסיה האזרחית. חלוקת התלושים למזון החלה בראשית ינואר 1915 והתקיימה בבית שגרנו בו, ברחוב מיצקביץ מס. 22, הסמוך למפקדת המבצר (פעסטונגסקומנדו). במשך שעות רבות הזדנבו במרפסת, לפני המשרד, תורים ארוכים. הורי סיפקו לעומדים בתור קפה חם ללא סוכר, הקלה פורתא ביום כפור עז, דבר שעזר לנו במקצת להתפרנס, כי אבי לא יכול לעסוק במקצועו הרגיל, בגלל חוסר חומר גלם.

למרות הרעב לא היה מצב הרוח ירוד. הכל קיוו, שיום הגאולה עומד לבוא בקרוב.

The wall of the fort at the corner of Sanocka street

חומת המבצר בקצה רחוב סנוצקה

די פעסטונגס מוירן ביים סוף פון סאנוצקאגאס

הפעילות התרבותית לא פסקה. בבית הקולנוע היחידי „אולימפיה" הוצגו הסרטים, שנשארו כל שלושה שבועות מחדש. העתונות מסרה ידיעות מעודדות על שחרורו הקרוב של המבצר, אולם לא כן היה הדבר. אחרי התבוסה בקרב גדול, שמטרתו היתה להתקרב לצבא האוסטרי, שחנה בהרי הקרפטים, השפיעה ההודעה הרשמית של מפקד המבצר הגנרל קוסמַנק, כי בהסכמת הקיסר פרנץ יוזף הוחלט על כניעה בגלל הרעב השורר, כרעם ביום בהיר.

בליל 22 במרס 1915 בחצות, פשטו השוטרים בעיר, העירו את האוכלוסיה משנתה והורו עליה לעזוב את הבתים, להשאיר את החלונות פתוחים ולצאת לשדות, שכן עומדים לפוצץ את כל העמדות המבוצרות. היה זה ליל תופת שקשה לשכוח אותו. כשהתחילו לפנות בוקר ההתפוצצויות של הביצורים, הגשרים ומחסני התחמושת, בעת ובעונה אחת, חשבנו שהגיע קץ העולם. עם תום ההתפוצצויות חזרנו לביתנו. כל העיר היתה מכוסה שברי זכוכית, ובמשך תקופה ארוכה גרה האוכלוסיה בחדרים, שחלונותיהם היו סתומים בכל מיני חומרים, שהיד השיגם.

ביום 22 במרס 1915 בשעה 8 בבוקר נכנסה הפלוגה הרוסית הראשונה לעיר והסתדרה בחזית מושב המפקדה האוסטרית ברחוב מיצקיביץ 16. כעבור שעה קלה פורסמה בחוצות העיר הודעה רשמית חתומה ע"י הגנרל הרוסי ארטמונוב והגנראל האוסטרי קוסמַנק, המודיעה על כניעתה של העיר ללא תנאים והקוראת את האוכלוסיה להמשיך את חייה הנורמליים. באותו יום התחילו התושבים לזרום אל מחסני האספקה (פערפלעגס מאגאזין) ולהוציא מהם את שרידי המלאי שנשאר ובמשך מספר שעות, עד אשר הרוסים תפסו מה הענין, רוקנו המחסנים. עלי טבק לאלפים, בלתי מעובדים הוצאו מהמחסנים ונתגלגלו בחוצות העיר. הביזה הופסקה ע"י הרוסים במשך היום.

כעבור ימים ספורים הביאו סוחרים רוסים העירה מכל טוב. גם הצבא הרוסי חלק צרכי מזון ביד רחבה לכל האוכלוסיה בלי הבדל דת.

התקרבו ימי פסח. לשם אספקת מצות נתארגנה ועדת עזרה בראשותו של סגן יו"ר הקהלה משה שיינבך, הרב גדליה שמלקיש ומר יעקב קרנר. המצות הובאו בעיקר מירוסלב הקרובה, שאוכלוסיתה היהודית עזרה לשכניה ביד רחבה. כדי להקל על התושבים, התירה הרבנות אכילתם של סוגי מזון שונים, האסורים בפסח בשנים כתיקונן.

תמונתה של העיר בשבועות הראשונים של הכיבוש הרוסי לא השתנתה. הקצינים האוסטריים טיילו באופן חפשי בחוצות העיר, אפילו עם חרבותיהם על מתניהם (הרוסים הרשו להם לחגור את החרבות כאות הערצה על עמידתם בגבורה במבצר).

המצב נשתנה, כאשר רובם הגדול של החיילים השבויים הועבר לרוסיה. הוחל בחיפושים ובחטיפות ברחובות העיר. התירוץ היה — העדרם של כ־5000 איש ממספר החיילים שנקבע בזמן הכניעה (124000 חיילים). כ־4000 איש, ביניהם יהודים רבים, שמעולם לא שרתו בצבא, נאסרו והובלו ברגל ללבוב ומשם לרוסיה.

ביום 25 באפריל 1915, ביקר גם הצאר הרוסי בפשמישל והתאכסן בחוילתו של מר פרנקל בעל טחנת קמח. בשעת סיורו בחוצות העיר, אסור היה לעמוד על יד חלונות הבית ולהסתכל לרחוב. שורות שורות של חיילים עמדו במדרכות, פניהם מופנים אל הבתים, כדי להשגיח על כל תנועה של התושבים.

זמן קצר לאחר ביקורו של הצאר, הוצאה פקודה, שעל כל יהודי פשמישל לעזוב את העיר בהקדם האפשרי, וָלֹא, יפונו בכוח. הסיבה — פשמישל העיר עיר מבצר, ובערי מבצר אסורה הכניסה על היהודים.

הלך רוח של תשעה באב שרר בעיר אחרי פרסום הגזירה. האחריות לביצועה הוטלה על ועד מיוחד בראשותו של הרב שמלקיש, אשר התהלך בעיר והביא דברי נחמה לכל. לאט לאט

התחילו התושבים היהודיים לעזוב את העיר, בהפקירם את כל רכושם, שלא יכלו לקחת אתם. הרוב נסע לבובה בעגלות איכרים. ראוי לציין שלא קרו כל תקלות והתנפלויות בדרך. משפחתי נסעה ברכבת לעיר סמבור. הנסיעה נמשכה 24 שעות במקום שעתיים בזמנים כתיקונם. מדי פעם בפעם נאלצנו לתת כופר נפש לכל מיני טפוסים ששרצו בקרונות. לסמבור הגענו ב־2 במאי 1915. לפי הידיעות שהגיעונו, היה האחרון שעזב את העיר, ב־10 במאי 1915, הרב שמלקס.

למזלנו לא טעמנו זמן רב את השלטון הרוסי. העיר סמבור שוחררה כעבור 10 ימים.

ביום 3 ליוני 1915 הגיעה הידיעה המשמחת שגם פשמישל נכבשה ע״י הצבא האוסטרי. יומיים אחר כך הרשו לי ההורים, ורק בן 14 הייתי, לנסוע בעגלה עם מספר מכרים לפשמישל המשוחררת. הגענו העירה בשעות אחרי הצהריים. העיר היתה בעיני כמתה, איש לא נראה ברחובות. בטיילי ברחוב מיצקיביץ שמעתי את הד צעדי. בדירתנו מצאתי ערמות קש עד לגובה של מטר אחד. ולא היה בה זכר לרהיטים. על שאלתי, מי גנב את הרהיטים, ענה לי שומר הבית: „הכל לקחו הרוסים״, "Wszystko Moskale zabrali" כשהסתכלתי לתוך דירתו של השומר, הבחנתי במיטותינו. מיד נשתנתה הנימה והחל הסיפור, כי לולא היו לוקחים אליהם את המיטות היו החיילים שורפים אותן. אותו הדין לגבי רוב הרכוש היהודי בעיר שנגזל ע״י פולנים. חלק מהרכוש הוחזר במרוצת הזמן מתוך פחד מפני בית המשפט. אחרי יום 22 ביוני 1915, יום שחרורה של לבוב, בה גרו רוב המגורשים, התחילה השיבה לפשמישל, שקבלה לאט לאט את צביונה הנורמלי. אחר זמן קצר, עם התרחקותה של חזית המלחמה מזרחה התחילו לחזור לעיר גם אלה שעזבוה בהתחלת המלחמה.

Въ Еврейскій ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТЪ!

По приказанію Коменданта крѣпости „Перемышль" объявляю вамъ, что всѣ евреи гор. Перемышля и уѣзда должны выѣхать изъ предѣловъ Перемышльскаго уѣзда въ самый короткій срокъ. Желая облегчить эту эвакуацію, я назначилъ Исполнительный Комитетъ изъ самихъ-же евреевъ. Свободные вагоны будутъ предоставлены для отъѣзжающихъ евреевъ-жителей города Перемышля и Перемышльского уѣзда.

Если евреи не будутъ добровольно выѣзжать и не исполнять распоряженій Комитета, то я буду вынужденъ прибѣгнуть къ самымъ энергичнымъ мѣрамъ: полкъ казаковъ произведетъ эвакуацію въ нѣсколько часовъ, но пускай тогда ослушники пеняютъ на самихъ себя.

Начальникъ Перемышльскаго уѣзда

Гвардіи Полковникъ

Киріаковъ.

Къ печати разрѣшено Начальникомъ Уѣзда

DO ŻYDOWSKIEGO KOMITETU WYKONAWCZEGO!

Za rozkazem Komendanta twierdzy „Przemyśl" zawiadamiam was, że wszyscy żydzi m. Przemyśla i powiatu przemyskiego mają wyjechać z obrębu powiatu przemyskiego jak najprędzej. Chcąc ulepszyć ewakuacyę naznaczyłem „Komitet wykonawczy" złożony ze samych żydów. Dla odjeżdżających żydów-mieszkańców m. Przemyśla i powiatu przemyskiego będą dostarczane wolne wagony.

Jeżeli zaś żydzi nie będą wyjeżdżać dobrowolnie i nie będą wypełniać rozporządzeń komitetu, będę zmuszony uciec się do środków najenergiczniejszych: Pułk kozaków przeprowadzi ewakuacyę w przeciągu kilku godzin, tylko niechaj wtenczas nieposłuszni zarzucają winę samym sobie.

Naczelnik powiatu przemyskiego

Gwardji Pułkownik

Kiriakow.

Drukiem Józefa Styfiego w Przemyślu Rynek 18.

צום יודישען עקזעקוטיווקאמיטע

איבער פעראָרדנונג דעס קאמאנדאנטען דער פעסטונג „פשעמישל" פערשטענדיגע איך איך. אז אללע יודען פון דער שטאדט פשעמישל און פשעמישלער פאוויאט האבען ארויסצופאהרען פון פשעמישלער פאוויאט וויא אם שנעללסטען. ווילענדיג פערבעסערען דיא ריימונג האב איך בעשטיממט איין עקזעקוטיווקאמיטע צוזאממענגעזעטצט אויס לויטער יודען. פיר דיא וועגפאהרענדע יודען – איינוואהנער פאן דער שטאדט פשעמישל און פשעמישלער פאוויאט וועלען צוגעשטעללט ווערדען פרייע וואגאנען.

ווען אבער דיא יודען וועלען נישט גוטווילליג אוועגפאהרען און וועלען נישט אויספיהרען דיא ווייזונגען פון דעם קאמיטע. וועל איך זיין גענעטיגט צו ערגרייפען דיא שטרענגסטען מיטטעל. א רעגימענט קאזאקען וועט דורכפיהרען דיא ריימונג אים פערלויף פון איניגע שטונדען. נור זאללען זיך דיא אונגעהאָרזאמען זעלבסט פארווערפען דיא שולד.

נאטשעלניק פון דעם פשעמישלער פאוויאט

גוואַרדיא פולקאווניק

Kiriakow.

צו גירוש היהודים בשנת 1915 מטעם שלטון הכיבוש הרוסי

פארטרייבונגס באפעל פון די רוסישע אוקופנטן אין יאר 1915

Order to exile Jews issued in 1915 by the Russian occupants

י. מיכאלסבורג

בפשמישל הנצורה *

ברחוב יאגילונסקה נפצעו פצעי מות שני עגלונים יהודיים ונערה שעמדו ברחוב וחזו במטוס רוסי שחג מעל העיר...

יהודים לבושים מעילים ארוכים, כשמבטם עצוב, מצפים יום יום בכליון עינים לידיעות מהחזית...

היהודים עורכים הצגות בשפת יידיש למטרות צדקה. החזן הראשי פרימן, המנצח על מקהלת נערים, הלחין גם מרש לכבוד הגנרל קוסמנק.

האוכלוסיה מראה אותות חיבה לחיל המצב. אם נמצאים עדיין בידי מישהו לבנים משומשים, הריהו נותן אותם בחפץ לב לחיילים. אף חייל אינו יוצא רעב לאחר ביקורו בבית יהודי; מוזגים לו כוס תה לפחות, הדבר היחידי שבאפשרותם להתחלק אתו.

22.4.1915 — 13, יום לאחר נפילת המבצר — מאחר שהחיפושים אחרי 6000 החיילים הנעדרים מחיל המצב נשארו בלי תוצאות, נעצרים כבני ערובה גברים, שניירותיהם מעוררים חשד, ורק יחידים מבין הקשישים משתחררים. תהלוכה ארוכה ועצובה מבין בני ערובה אלה נמשכת בכוון ללבוב, רובם יהודים. כולם לבושים חליפות שלבשום בשעת חטיפתם, זה לבוש מעיל ארוך (קפטן), זה חלוק עבודה, השלישי לבוש חליפת קיץ בהירה ונעול נעלי לקה. נשים וילדים בוכים, רצים על יד המובלים לגירוש ומנסים להגיש להם חבילות אוכל ובגדים, אבל נידחים ע״י המשמר, לפעמים באיום בשוט.

28.4.1915 — מאז נמצא בעלי בשבי, מבקרים בביתי יום יום אנשים, מוכרים לי ולא מוכרים לי. הם מושיטים לי יד ודמעות נראות בעיניהם. יש מציעים לי לגור בדירתם, לבל אשאר בודדת, או מבקשים ממני להלוות אליהם במכונית לבובה ולהשאר אתם, כל זמן שארצה. הם מזכירים לי, כי זה כמה חדשים לא היתה אפשרות לקבל כל כסף מוינה. מתוך היסוס שלא לפגוע בי מציעים להעמיד לרשותי, בלב שלם, כל סכום כסף לכיסוי הוצאות הדרך למולדתי. אלה הם יהודים, שאינם יכולים לעשות כל עסקה, ביודעם, כי אני עומדת לנסוע הביתה דרך רוסיה בודדת ובלי מגן, וכך שהם עצמם צפויים לעתיד בלתי ידוע. הסבל הוסיף הוד ויופי לארשת הפנים, שנראו לי תמיד קרים וללא נוע.

2.5.1915 — הקצינים הרוסיים הבכירים, יש בהם מין אבירות אישית וטוב לב, וקשה להבין כיצד תיתכן עריכת רדיפות היהודים בהשראת אנשים אצילים כאלה. פינויים של היהודים מהעיר מאפיל על הכל. נאמר להם, כי אין להם זכות להתגורר במבצר, ועל כולם לעזוב את העיר תוך שמונה ימים, ולא — יגורשו ממנה בכוח. בינתיים הוגלה חלק גדול של היהודים כבודדים. במשרדים, בהם מוציאים רשיונות נסיעה ללבוב, מזדנב תור בלתי פוסק מהשעות המוקדמות בבוקר עד שעה מאוחרת בערב, עד כדי כך, שאין להאמין באפשרות להתקדם.

מאי 1915 — מראה של תחנת הרכבת הפשמישלאית עורר דיכאון. הרחבה לפניה וכל אולמי ההמתנה שלה גדושים יהודים־פליטים, שרק ימים ספורים נשארו להם לעזיבת העיר. האנשים מבלים כאן יום ולילה עם בני ביתם וכל הונם ארוז בידם. הרכבות המועטות מלאות וגדושות במידה כזאת, שהן יכולות לקלוט רק חלק קטן מהפליטים. הם יושבים על חבילות ועל ערמות של הכסתות, סועדים את שארית לחמם עם שום, הילדים לא רחוצים מתגלגלים בין הערמות, בוכים ומתקוטטים. קבוצת נשים מפטפטות ואחרות, שבורות ומיואשות, מבלות את זמנן בדומיה.

מחזה מהרכבת ללבוב — מזמן לזמן נשלח המבט על הכביש המוליך לבובה: בשיירה מדכאה שלא ראינו דוגמתה יוצאות עגלות וכרכרות מכל הסוגים ועמוסות כלי בית. אלה הם היהודים העוזבים את העיר ברכב וברגל.

* קטעים מהספר „אים בעלאגערטן פשמישל" (לייפציג, 1915). המחברת, אשתו של קצין אוסטרי, שהתה בעיר עד תחילת מאי 1915. תירגם מגרמנית י. אלטבאואר.

ד״ר ויקטור עמנואל פורדס

יום כפור במבצר

(זכרונות מימי המלחמה)

הולכת ומתעבה האפילה, ומתוכה מנצנץ קיר בית הכנסת בלובן אבניו כחומת מבצר. על רקע השמים התכולים מצטייר כמו צריח ראש הבנין על זיזיו החדים כשניים. כל מראהו של בית הכנסת עטוף אפילה, ורק מבעד הזגוגיות המטושטשות של החלונות המשוקעים בתוך הכתלים רועד ומהבהב אור קלוש. דרך שער אבנים כבד אני נכנס אל חצר צרה ומרוצפת, ההולכת ויורדת אל האפלולית של הפרוזדור. אין אני שומע לא קול שאון של תפילה ולא קול רחש של גניחות, לחישות ואנחות הבוקעות ועולות כרגיל אותה שעה מתוך בתי הכנסיות. מסביב רובצת איזו דומיה מוזרה, שאין האוזן רגילה בה. דמויות מספר תקועות בפינות לאור נרות רועדים, וכל קהל המתפללים נצטופף, כנראה, פנימה בבית הכנסת גופו. ואמנם עומד כל קהל המתפללים באולם הגדול של בית הכנסת, אך אין הוא ממלא את חללו. אחורית, מקום שם אני עומד, טורים לא מועטים ריקים עדיין ומחכים למתפללים, ואפילו הקיר הפונה לצד האלמימר שומם מאדם.

ארבעה עמודים כבדים, המחוברים ע״י גדר ברזל, מתרוממים בכל תפארת עוזם מעל להמון בני אדם, מעל לאור נרות מהבהב, ונושאים על שכמם קימורת אבנים אפילה, כעין רקיע על עננים.

עיני תרות אחרי קהל המתפללים ואיני מוצא בו שום מודע ומכר. כמעט כולם ברחו מן העיר מחמת הפחד והאימה. לפני שבועות מספר היו מהלכות לצד מערב במשך יומיים רכבות ארוכות, גדושות המוני נמלטים, עם ערב רב של מיטלטלים, חבילות וארגזים, והומות מקול בכי של נשים וילדים — תמונה מחרידה של מנוסה מבוהלת מפני האימה שנתקרבה כסערת רעמים אל העיר, עד שסגרה עליה כטבעת פלדה סביב.

אני מתבונן מקרוב ומבחין — ע״פ מראה החלוקים הדהויים והטליתות הבלויות — בבני העוני שנשתיירו בפרברי העיר, אני רואה יהודים מהסביבה ומהעיירות הסמוכות שנטרדו לכאן בסערת המלחמה. מבחין אני בהמון זקנים וישישים, שימי חייהם הארוכים העמיקו לחרוש בפניהם הכמושים, אשר כנראה לא יכלו או לא רצו עוד לנוס, ומאידך רואה אני — כאילו בניגוד ובסתירה להם — יהודים כפריים שזופים ומוצקים. אך בראש ובראשונה אראה בתוך הקהל ועל ידו במעבר סמוך לאלמימר, וכצניפה מלוכדת מאחורי הקהל את התכלת האפורה של מדי חיילים, אותו לבוש אחיד ופשוט השופך כאילו נהרה צוננת, רחוקה ומוזרה על אפילה זו של קומות כפופות, על ניצנוץ זה של טליתות מתנופפות, ועל ריצוד זה של אור נרות מהבהב. בעיני רוחי לובש כל המעמד הזה צורה מוזרה של איזה חג לא נודע, אשר כמוהו לא נחוג עוד מעולם. בודד אעמוד מאחורי הקהל וכמו אצפה לדבר מה, ובעת אשען על אבני הגזית של הקירות נדמה לי לפתע, כי אך בזכרונות תמול שחלף אני תקוע, וכי שומר קברים אני בעיר של מתים. סביב לי צללים אשר יפקדוני בליל זוהר יחד עם קול שאון רחוק זה של שחר עולה. אך לפתע נחרד הקהל, והלחש נדם. הנה שם מחזית בית הכנסת מיתמר ועולה ניגון רוגע תחילה כאנקת יגון, הרועד עדיין כזכרון אבל, אך המתפעם כבר בעצב תהומי ורווי דמעות: „כל נדרי״. זהו קול דורות אשר לא יישכח, קול עדות ווידוי על הכשלון ועל הדם השפוך.

ומקשיב לו הלב הפועם בדממה, ומקשיבה לו האוזן הכפופה לאנקת בכי יורד ומכאוב מחריד. והעין הקפואה ניבטת מלפניה, כאילו ביקשה לחזות ממש אותו ניגון המרחף אי שם מעל שלהבות הנר הרועדות, כעין עשן הקטורת. ולפני אותו ניגון תפילה כורעים טורים, טורים: כל ראש עטוף בטלית והשקוע הרחק משאונו של עולם בתפילת לחש, כל קומה, הגלומה בחלוק שחור משתחווה, וכל יד נישאת וזונקת אל על. וכל זה יחד ינוע ויחוג וירעש כגלי יאור שהרעידתו הרוח וכעצי יער לעת סערה. ולא ייעף ניגון הקינה ובלי ליאות ישא דבר יגונו משא דמעות ופחד, ויעורר בקול את המתים שיהיו עומדים פה אתנו, לנגד עינינו הרואות — כאילו יאבה הניגון להתפלל על כולם, על החיים ועל המתים, על הניצבים ועל שאינם ניצבים פה עמנו עוד, וכאילו יאבה עתה לדבר בקול ולבטל את הגזירה ולהתחנן.

וליל אפילה תהומית ניבט אל תוך החלון פנימה, ורעש ממרחקים יבוא: אחת ושתיים ושלוש...

ופקוחה עין הליל, עין הקטל, עין המות.

וכמו רוח אימים עברה על כולם. נתעמעמו הנרות הדולקים, וכל עין צופיה פתע אל החלונות.

וקולו של בעל התפילה כאילו נשבר בבכי תמרורים.

והקהל הקדוש של המתפללים עונה לקראתו כמו מתייפח לפתע בקול רם ואדיר, ואוזן כל אדם תשמע פה את יללת הלב הקורא בקול: „אחינו בני ישראל העומדים בתפילה, אחינו החיילים!"

מי מכם לא יזכור, כי בו ברגע, עם צאת הכוכבים על ערבות השמים — גם שם, מולנו, בחזית האויב, בצינת השוחות ובסחי הביקתות, גלומים באדרות שחומות ועטופים טליתות וכלי לבן, כורעים עתה בליל כפורים זה אחינו בני ישראל ומשתחוים לאבינו שבשמים. והנה נגזר על מלאך המות לשלח בני ישראל זה בזה להרוג ולהשמיד איש את אחיו. והיום נחתם בדין, מי יחיה ומי ימות בידי אחיו.

ובלב ייאוש אין אונים... הוביש מקור הדמעות... והמחשבה מתייגעת בלי הרף...

הנה כל השדות הרחוקים האלה שהוצפו בים האפילה, שנקבעו ונפרצו ע״י שוחות, גדרי תיל וסוללות! ומעל להם ברקים מתבזקים בזה אחר זה, ורעמי פגזים עולים בזינוקי אש, ושלהבות פתע של זרקורים מסנוורים... ושוב ליל אופל — ובתוך מסתרי הליל ובתוך מעמקי האדמה ובשוחותיה, ובתוך מחילות העפר מסביב אשר אין להן קץ — המונים המונים של בני אדם כעבדים לפני אדוניהם דרוכים לכל צו וקשובים לכל פקודה.

ושם בליל ישימון זה, בעמל פרך של אנשי צבא, ואולי ברגעי גסיסה אחרונים, חוגגים את ליל כפורים זה אחינו בני ישראל משועבדים לשליט עריץ, רתוקים באדרות חיילים, והם עתידים אולי מחר להיות טרף לכלי משחית.

הקשבה דרוכה ונואשת על ייסוריה הנוראים. וניגון האבל מתנשא ומתנה את זעם החיים, והוא הולך ונבלע עתה בקול רעש הקהל — ויהי לקול סערה, ההולך ושוקע בלחש שפתיים יוקד וחופז, רווי אנחה, זעקה חנוקה ודמעה רותחת.

על הטליתות הדהויות, על הספרים העתיקים שהצהיבו, על פני זקנים שהלבינו שערותיהם — על כולם שוהה ניצנוץ נרות אדמדם וחולף, ואל מרום התקרה כמו גל אדיר מתנשא קול המון רעש, הפורץ כל חומה וחודר עם הבהובי האור אל מעמקי הליל.

הדים של קול רעש מתרוצצים עדיין בפרוזדור... רועדות השלהבות של נרות דולקים ועזובים. קול ובת קול ישמיע כל צעד... ובחוצות ליל ישימון ובוהו.

לובן תכריכים שפוך על מרצפות האבנים, ומבעד לוילונות המוגפים של העננים נשקף ירח — כדמות אימים בזוהר ירקרק מזהיב.

וערבות שמים גלמודות לבלי קץ זרועות אור נוצץ. וכמו היכל אלוהים נראה ליל זה הבוער, בהתקדש חג לאל עליון.

ולמטה אור בחלונות זעירים של משכנות נמוכים כנקיקי סתר, ודממה ברחובות שכמעט כלתה מהן רגל אדם.

אך קץ לדממה: הנה נתגלגל רעם רוגז ובת קולו סובבת הולכת באופק; הוא נרגע לרגע קט, ובמשנה זעם נתעורר שוב.

החל שיח לילה של התותחים...

(הודפס בשפה פולנית ב„מוריה", שנת שתים עשרה, גליון מס׳ 3 מינואר 1917, טבת תרע"ז, וינה־לבוב ותורגם על ידי ד"ר משה מיקם־מהלר, חיפה).

הועד למען החייל היהודי בשנת 1917 דער הילפסקומיטעט פאר יידישע זעלנער, 1917

Welfare committee for Jewish soldiers 1917

יושבים מימין: טוסיה לופט — גב׳ בוגן, שפירא, פפיטה לופט — גב׳ קרוכמל — גב׳ לבנטל

Sitting from left : Mrs. Löwenthal, — Mrs. Krochmal, — Pepita Luft, Spira, Mrs. Bogen, — Tusia Luft.

מברק הודיה

שנשלח ע"י קהלת פשמישל לקיסר פרנץ יוזף לרגל כבושה מחדש של העיר ע"י הצבא האוסטרי ביום 3.6.1915.

Mit Bewunderung, Jubel, Stolz, von begeisterter Freude getragenen Herzen und sich stets steigender Zuversicht und Hoffnung blicken in dieser Zeit alle Voelker der Monarchie auf unsere treuverbuendeten Truppen, welche unter weiser und genialer Fuehrung heldenmuetig, beispiellos zaehe und tapfer kaempfend und Sieg aus Sieg davontragend, ganz Westgalizien, einen Teil Ostgaliziens und auch die altehrwuerdige und unsere heimatliche Stadt Przemysl zurueckeroberten.

In diesem erhabenen und unser teueres Vaterland beglueckenden Augenblick wagt es die in Wien weilende Representanz der Israelitischen Kultusgemeinde in Przemysl namens der gesamten dankerfuellten, stets Kaiser- und Reichstreuen juedischen Bevoelkerung der Stadt Przemysl die tiefempfundenen Gefuehle und die Versicherung der unverbruechlichen Treue und unwandelbaren kindlichen Liebe zur geheiligten Person Euer Majestaet alleruntertaenigst mit dem innigsten Wunsche zu Fuessen zu legen. Gott erhalte, Gott beschuetze Euere Kaiserliche und Koenigliche Majestaet, unseren heissgeliebten obersten Kriegsherrn und Herrscher, und fuehre auch fernerhin unsere unbesiegbaren, treuverbuendeten Armeen zu einem endgueltigen, herrlichen Siege und zu einem fuer unser heissgeliebtes Vaterland segenreichen Frieden.

Der Praesident der isr. Kultusgemeinde in Przemysl
Dr. Jacob Glanz

למברק זה נתקבלה התשובה הבאה:

Seine K. u. K. Apostolische Majestaet haben die patriotische Kundgebung der Repraesentanz der isr. Kultusgemeinde in Przemysl mit aufrichtiger Befriedigung entgegenzunehmen geruht und danken huldvollst fuer die im Namen der gesamten juedischen Bevoelkerung Przemysls anlaesslich des hocherfreulichen Ereignisses der Wiedereroberung ihrer Heimatstadt in treuer Ergebenheit dargebrachten Segenswuensche.

Auf Allerhoechsten Befehl — Freiherr v. Schiessl

חלק שלישי

יהדות פשמישל בשנים 1939-1918

פרק ראשון

יוסף אלטבאואר

פשמישל עוברת תחת שלטון פולני

שעת התפוררותה של הממלכה האוסטרו־הונגרית בימי נובמבר 1918 היתה גם הרת־סכנות ליהודי פשמישל, שכן הורגשה כבר בעיר אווירה של המהפכה המתקרבת.

עוד בימי אוקטובר התארגנה במחתרת קבוצה של קצינים ציונים מחיל המצב העצום ששרת בעיר, והתחילה דנה בעוד מועד על האמצעים שיש לנקט בהם לקראת הסערה העומדת להתחולל. מחשש פרעות היתה הדאגה הראשונה נתונה להשגת נשק בכמות מספיקה להגנה עצמית. המצב הפוליטי המסובך נבע מהעובדה, ששתי האומות — הפולנים והאוקראינים — תבעו את השלטון על העיר, מה שהכביד על עמדת היהודים. היהודים החליטו, איפוא, כי עליהם להימנע מהתערבות בסכסוך בין שני העמים, ולשמור על שלום האוכלוסיה היהודית, כסקטור לאומי עצמאי.

בסוף חודש אוקטובר 1918 ניסה ד״ר הרמן ליברמן, (הציר היהודי בפרלמנט האוסטרי, תושב פשמישל, מראשי המפלגה הסוציאליסטית הפולנית פ.פ.ס) בכנס, שאליו הוזמנו מספר קצינים יהודיים, וגם יולק שרף, צבי לופט וגם אחד מעורכי הספר, ד״ר קנופף־ניצני לגשש, מה תהיה עמדת היהודים עם חילוף השלטון. התשובה הנמרצת שניתנה ע״י יוליוס שרף היתה: „אנו נתנהג כיהודים לאומיים, בהתאם לאינטרסים שלנו״.

היום המיוחל אחד בנובמבר 1918 הגיע. ברחובות העיר הופיעו משמרות מזוינים של חיילים פולניים ואוקראיניים עם סמלים בצבע אדום־לבן וצהוב־כחול על כובעיהם, והתחילו לפרק מהקצינים האוסטריים את נשקם ולהסיר מכובעיהם את התג המלכותי. גם החיילים היהודיים לא פיגרו אחריהם.

מאות קצינים וחיילים יהודיים בעיר ענדו את הסרט הכחול־לבן במקום התג של הקיסר האחרון והפגינו בדרך זו, כי: „גם אנו אומה ככל האומות, גם לנו צלצל הפעמון של שחרור לאומי״. בינתים נשאה ההכנה המוקדמת של ארגון הקצינים היהודיים את פריה. הוקמה מועצה של חיילים יהודיים (יידישער זולדאטענראט) שהתחילה מיד בפעולה. נוצלה ההזדמנות של התוהו ובוהו בעיר ונרכש נשק בכמות ניכרת. ממחסן הנשק, ברח׳ מיצקביץ, שהיה בפיקוד קצינים יהודיים, הוצאו, בהתאם לתוכנן מראש ע״י החיילים היהודיים ותלמידי הגמנסיה מכיתות שביעית ושמינית, חברי ״השומר״, כ־200 רובים ואלפי כדורים. וכך נפתרה שאלת חימוש המיליציה היהודית שאורגנה על־ידי מועצת החיילים.

המעשה המהפכני הראשון בחיי פשמישל היהודית, שבוצע ע״י הקצינים, היה פיזור ועד הקהילה המורכב מגבאים והקמת מועצה עממית במקומו. (דער יידישער פולקסראט). לפי עדות הד״ר הרצבאום, אחד ממיסדי המיליציה (החי בתל־אביב) ובנציון פֶּט העתונאי ז״ל, ששרת בצבא בפשמישל, היה זה האוברליינטנט קייזר, שנכנס בראש קבוצת קצינים יהודים לאולם הישיבות של הקהילה, גרש את חברי הועד והכריז: „מהיום יכהן כועד־הקהילה הפולקסראט בראשותו של ד״ר מקס רוזנפלד״, עסקן פועלי־ציון ידוע ומחבר ספרים פוליטיים על אוטונומיה אישית של היהודים בפולין.

ל„פולקסראט״ נכנסו, לפי מנוי ועד הקצינים, 19 חבר בהרכב דלהלן:

ציונים — 6: ד״ר י. שטיינהרדט, ד״ר א. שוצמן, ד״ר ד. קנופף (ניצני), ח. קלגסבלד, מ. הוניגוקס, אינג׳ מ. יעבץ.

מפועלי ציון — 3: ד״ר מ. רוזנפלד, גוט־רוזנבלט (י. פרוכטר).

„יד־חרוצים״ — 2: ל. נסנפלד, טאובנפלד.
מפ.ס.ס — 2: מ. אסטריכר, י. זיגמן.
ז׳.פ.ס — 2: ד״ר ליב לנדאו, א. זלצברג.
בלתי מפלגתיים — 2: ד״ר פייפר, ד״ר פרובשטין.
יצחק תאומים, מהחוגים הדתיים, הרב ג. שמלקיש.

בתקופה מאוחרת יותר צורפו באי־כח החרדים: משה כץ (ממזרחי), א. הרציג, אברהם פריד לייזר בומבך (אגודה). מהציונים: א. שכטר. במקום ד״ר קנופף, שעזב את העיר, נכנס ד״ר משה ריכטר (מאי 1919). עד לבחירות שהתקיימו בשנת 1924 חלו שינויים קטנים בהרכב הועד.

יש להדגיש, כי אף־על־פי שהפולקסראט הוקם בצורה מהפכנית ע״י מנוי ולא ע״י בחירות ליגליות הוא הוכר „דה פקטו״, ע״י השלטונות במשך 6 שנים בערך עד לבחירות.

יודי־ גר פאלקסראט

צ. 20

לעגיטימאציע

פאר דעם מיטגליעד פונם יודישען פאלקסראט אין פשעמישל

ה. דר. קנאפף בערל

פשעמישל דען

דער פארזיצענדער:

דער סעקרעטער:

בינתיים התפתחו המאורעות בעיר בקצב מהיר. ביום השישי 1 בנובמבר 1918, נחתם הסכם בין הפולנים והאוקראינים, שלפיו יתנהל לע״ע השלטון בעיר במשותף. הוקמה מועצה לאומית מורכבת מ־5 פולנים, 5 אוקראינים ויהודי אחד: ד״ר ליב לנדאו. כל סקטור לאומי הורשה להקים מיליציה ולהשתמש בצבעים לאומיים.

אולם האידיליה נמשכה רק 3 ימים. אור ליום השלישי, ב־4 בנובמבר 1918 הפרו האוקראינים את ההסכם בהשתלטותם על החלק הדרומי של העיר (המרכז בגדה הימנית של הנהר סאן) ולקחו בשבי את המפקדה הפולנית עם הגנרל פוחַלסקי בראשה. החלק הצפוני (זסניה) נשאר בידי הפולנים.

המפקדה האוקראינית שמרה על ההסכם בדבר המיליציה היהודית שהמשיכה להתקיים במרכז העיר. לאחר שנחתם ב־5 בחודש הסכם חדש על שביתת נשק בין הפולנים והאוקראינים, השומר על חלוקת העיר בין שני השלטונות, נשלחה לחלק הפולני בזסניה משלחת של המיליציה היהודית בראשותו של ד״ר לופט והותרו גם משמרות יהודיות ברובע זה של העיר. אולם משבאו לסייר בו, הותקפו לא פעם ביריות ע״י חיילים פולניים. — חלוקת העיר נשמרה עד ל־11 בנובמבר 1918, יום בו חזרו וכבשו הפולנים את כל העיר.

פעולתם הראשונה של החיילים היתה שוד וביזה בחנויות היהודים ברחוב הראשי פרנצ׳יס־קנסקה והריגת יהודי זקן ברחוב, יעקב רוטר הי״ד. המיליציה היהודית פוזרה ומפקדיה נאסרו.

בעיר הוכרז עוצר לילה. השלטון בעיר עבר לידי מפקד צבאי, סגן אלוף טוקז׳בסקי, שנעזר ע״י חברי המועצה הלאומית הפולנית, שנבחרו באחד בנובמבר, ואשר פעלה זמן רב גם בתפקיד השלטון האזרחי.

בעיר השתולל טרור נגד היהודים. התנפלויות, גזיזת זקנים ופגיעות אחרות היו ללחם חוקה של האוכלוסיה היהודית. הפולקסראט לא היה בידו רק למחות. השלטונות הצבאיים הפיצו עלילת שוא, כאילו נלחמה המיליציה היהודית בפולנים לצד אוקראינים, ביום כיבוש העיר ע״י הפולנים.

מטרתה של העלילה הזאת היתה לשמש נימוק להטלת קנס ציבורי (קונטריבוציה) בסך 3 מיליון כתר על האוכלוסיה היהודית. היהודים נתבעו לשלם את הקנס עד 21 בנובמבר 1918 בשעה 12 בצהרים. אחרת יגבו החיילים בעצמם את הכסף הדרוש לשם כיסוי הקונטריבוציה. הפולקסראט נקט באמצעים לביטול הגזירה. הידיעה הועברה באמצעות נוסע פרטי למועצה הלאומית היהודית בוינה, שנתארגנה לשם שמירה על זכויות היהודים.

ב„וינר מארגענצייטונג״, ביום 20.11.1918 אנו קוראים:

Krakau 20 Nov. 1918.

Die polnische Telegraphen Agentur meldet :

Der polnische Liquidationsausschuss erhielt heute vom jüdischen Nationalrat in Wien folgendes Telegramm: Der Kommandant in Przemysl, Oberstleutnant Teodor Tokarzewski, erliess eine Proklamation an die jüdische Bevölkerung und fordert den Erlag von drei Millionen Kronen bis den 21 d.m. 12 Uhr mittags, widrigenfalls er Plünderungen der Juden durch seine Soldaten androht.

Wir erheben gegen diese Schändlichkeit schärfsten Protest, verständigen gleichzeitig unsere Organisationen in der Schweiz, Haag, Kopenhagen, London und Washington. Wir erwarten sofortige Benachrichtung, dass dieser Befehl in Przemysl rechtzeitig widerrufen und alle Verkehrungen getroffen wurden, um die angekündigten Pogrome zu verhüten.

Jüdischer Nationalrat in Wien.

למברק זה נתקבלה תשובה דלהלן:

Oberstleutnant Tokarzewski verlangte tatsächlich von den Przemysler Juden drei Millionen Kronen als Kaution, dass, die seitens der Juden bisher gemeinsam mit den Ruthenen vorgenommenen Feindseligkeiten polnischem Militär gegenüber, nach Abmarsch der Truppen nach Lemberg nicht forgesetzt werden. Ueber sofortiges Einschreiten des polnischen Nationalrats in Przemysl, nachdem seitens der jüdischen Vertreter vollständige Neutralität zugesagt worden war, wurde diese Verfügung am 19 d.m. früh, also 36 Stunden vor dem Eintreffen des Telegramms des Wiener jüdischen Nationalrates zurückgezogen. Dies mitteilend, müssen wir uns in schärfsten Protest dagegen verwahren, dass solch unkontrollierte Gerüchte gleichzeitig ohne Anfragen über deren Stichhältigkeit weitergegeben werden und dass dabei unter der Adresse der polnischen Soldaten Ausdrücke, wie Schändlichkeit und Plünderungen angewendet werden."

יש להדגיש כי חלק גדול בביטול הקונטריבוציה יש לזקוף, נוסף למחאות מצד היהודים, לזכותו של ד״ר ליברמן ושל חבר המועצה הלאומית הפולנית וציר לסיים מטעם המפלגה הלאומית הדמוקרטית (אנדציה) ד״ר ליאונרד טרנבסקי, שהתבטא לפני המפקד טוקז׳בסקי „רק על גופתי תגבה את הקונטריבוציה״.

האוירה העכורה בעיר גברה לאחר ימים מספר, כשנתקבלה הידיעה הנוראה על הפוגרום בלבוב. בזעם עצור נתאספו המוני העם בבית הכנסת הגדול לתפילת אזכרה ובנאום, שופע כבוד לאומי, הספיד הרב שמלקיש את הקרבנות שנפלו על קידוש השם.

גם על העתונות היהודית לא פסקו הגזרות, על ה־ Nowy Dziennik העיתון הציוני, שהופיע בקרקוב והביא כתבות על המצב האמיתי בעיר, הוטל איסור הפצה. האגודות האקדמאיות „אגודת הרצל״, „יהודיה״, „חרות״ ואקדמאים מז׳.פ.ס. הגישו מחאה אל המועצה הלאומית על פגיעה בחופש הדיבור.

כתגובה על המחאה, נתבעו נשיאי האגודות לדין באשמת העלבת השלטונות. המשפט התקיים במאוחר, בחודש אפריל 1919, כאשר המועצה הלאומית חדלה כבר להתקיים. („אחרי הבחירות לסיים בפברואר 1919). החברים: לופט, וגוטפריד מ„אגודת הרצל״, גולדפרב מ„יהודיה״, ד״ר גוטדאנק מז׳.פ׳ס׳ וטייך מ„חרות״ נקנסו ב־210 כתר או שלושה שבועות מאסר.

אחר ביטול הקונטריבוציה החל הפולקסראט בעבודה ענפה. נוסד מטבח זול לנצרכים בבתי „האיזנרובקה״ ונפתח אולם לחלוקת תה. כן התחילו בשיקום כל המוסדות הסוציאליים. המצב הכלכלי של האוכלוסיה הלך ורע מיום ליום. מקורות הפרנסה, שבאו בחלקם הגדול מהצבא האוסטרי, נסתמו, וחדשים טרם נוצרו. על המסחר, שהיה קשור במטרופולין וינה, עבר משבר. הקשר עם ורשה טרם נוצר, ועד העזרה וההצלה של הז׳וינט, התחיל בפעולות רק במאי 1919.

הקרבות בסביבת העיר בין הפולנים והאוקראינים טרם שככו ובכל זאת הוכרז על בחירות לסיים המחוקק הראשון. ראשי הציבור היהודי פנו לאוכלוסיה היהודית בכרוז, שלא להשתתף בבחירות, כל עוד לא הוכרע הסטטוס הפוליטי של העיר, וכך לא הוצגה שום רשימה יהודית.

בבחירות שהתקיימו בפברואר 1919, קיבלה מפלגת האיכרים 27975 קול ו־3 מנדטים, פ.פ.ס. 10669 קול, — מנדט אחד (ד״ר ליברמן) והאנדציה 10423 קול (ד״ר טרנובסקי). נתברר, כי למרות הסיסמה של אי השתתפות, הצביעו כ־3000 יהודים בעד ד״ר ליברמן, מתוך המסורת של שנים רבות, ונאמנות למי שהיה ציר פשמישל בפרלמנט האוסטרי.

התוצאות לא בוששו לבוא. השלטונות הפולנים הוציאו את המסקנות וטענו: „אם נהניתם מזכויות, עליכם גם לנשוא בחובות. עד עכשיו לא חלה עליכם חובת הגיוס לצבא, כעת חייבים גם אתם בגיוס לצבא״.

זמן מה אחרי הבחירות התחילו חטיפות ברחובות העיר. כמה מאות צעירים יהודיים בגיל מ־18 עד 24 שנה נעצרו בחוצות העיר, הועברו לבדיקה רפואית והובאו לקסרקטין ברח׳ צ׳רניצקצי. שם נדרשו להשבע שבועת אימונים. הרוב המכריע סירב ואילו חלק מצער — נכנע. במשך שבועות ארוכים ניסו לשטוף את מוח הנעצרים ולשכנעם, לפעמים גם במכות. יום יום הובילום לעבודת כפיה. חלק הצליח לברוח, חלק לא עצר כח לעמוד בסבל ונכנע.

בסופו של דבר נאלצו לשחרר את היתר, נוכח עמדתם האמיצה, במשך חדשים מספר. גם על הנוער הלומד לא פסח הסבל.

באחד בפברואר 1919 נמסר לתלמידים היהודיים של הכתה השמינית בשתי הגימנסיות הממשלתיות — במרכז העיר ובפרבר זסניה אולטימטום בזו הלשון:

Do uczniów Żydów gimnazjum polskiego w Przemyślu :

Młodzież polska wstrząśnieta do głębi ostatniem zachowaniem się uczniów Żydów, a mianowicie: 1) Łączeniem się tychże z bandami ukrainskiemi; 2) gremialnem wstrzymaniem się od wstępowania do wojska polskiego, celem bronienia kresów Rzeczypospolitej, wzywa uczniów Żydów tutejszego zakładu, by w przeciągu 48 godzin, zakład nasz opuścili i nie uczęszczali więcej z nami na lekcje szkolne, w przeciwnym razie młodzież polska wyciągnie z tego odpowiednie konsekwencje."

פרוש האולטימטום היה גירוש התלמידים היהודים מבית הספר. למראית עין פוזרו הכיתות "ו" עד "ח" בגימנסיה, במרכז העיר ו, "ז"—"ח" בגמנסיה בזסניה, אולם למעשה נוסדו בשביל התלמידים הפולנים קורסים באותה הגמנסיה, עם אותם המורים והם המשיכו בלימודיהם ללא כל הפרעה.

הפולקסראט ניסה לבוא לעזרת הנוער שגורש מבית הספר, ופתח ביום 28.3.1919, קורסים לתלמידים היהודיים של שתי הגמנסיות. אולם בגלל חוסר אמצעים נאלץ לסגור אותם אחרי חדשיים. חלק מהתלמידים המגורשים עבר לגמנסיה הממשלתית האוקראינית והרוב התאמץ ללמוד בכוחות עצמם ולגשת בסוף השנה לבחינות אקסטרנים.

ד"ר מקס רוזנפלד, יו"ר הפולקסראט, לא זכה לההנות מפרי עמלו. זמן קצר, לאחר שנבחר כציר לסיים ממחוז חלם, נפטר באופן פתאומי בוינה (9.2.19) ללא עת. רק בן 35 שנה היה במותו. אבל כבד וצער רב שרר בעיר עם הגיעה הידיעה על מותו. במקומו נבחר, כיו"ר הפולקסראט ד"ר לייב לנדאו, עורך הדין הידוע.

עם הרעת מצב האספקה התחילה הספסרות משתוללת בעיר. המחירים האמירו ושכבות רחבות של האוכלוסיה היהודית, לא השיגה ידן לרכוש את מינימום המזון. הפולקסראט נקט אמצעים נמרצים לריסון הספסרות.

ביזמתו ובאישור השלטונות, הכריז בית הדין הרבני בעיר חרם על הספסרים. המודעות על החרם פורסמו בשתי שפות — בעברית — שהוכרזה כשפה רשמית של הפולקסראט — ובאידיש. ביחד עם המודעות פירסם הרב שמלקיש כרוז שבו הוא מביע תקוה, שלא יהיה צורך בחרם ושבקרוב הוא יבוטל. לועד החרם נבחרו מ. שצקר (יו"ר), ד"ר מורגנשטרן, ד"ר שורץ, ד"ר ריכטר, ויצחק תאומים.

ואלה היו תקנות החרם נגד פורצי האיסורים :

א. אסור לאכול ולשוחח עמו ולסעוד עמו.
ב. אסור על כל אדם, חוץ מאשתו ובני ביתו, לישב ב־ד' אמותיו.
ג. אין מזמינים אותו.
ד. אין מצרפים אותו למנין.
ה. אסור בתכבוסתו בתספורת ונטילת סנדל.
ו. אסור לבוא עמו בדברים חוץ לצורך.
ז. סוקלים את ארונו אחר מותו.
ח. אין קורעין עליו ואין מספידים אותו. בית דין רשאי להוסיף שלא ימולו את בניו ושלא יקברוהו בקבר ישראל.

הפרסום על איום הטלת החרם השפיע על ריסון הספסרות, והיו רק מקרים בודדים שהובאו לבירור ואחרי שהביעו חרטה, נקנסו בקנסות גדולים לטובת הנצרכים בעיר.

ימים טרופים אלה, כשההתנפלויות לא פסקו (בין הקרבנות היו גם הרב הנכבד גדליה

שמלקיש, המעון של חברת „ציון" והעסקן ליפא גלר, שקצין סטר לו על הלחי, מפני שהעיז להכנס לתא הרכבת שבו הוא ישב.

יש גם להעלות נקודות אור בחיי העיר. הצהרת בלפור ואישור המנדט על ארץ ישראל הכניסו רוח מעודדת בלב האוכלוסיה היהודית ועוררו תקוה לגאולה קרובה. בסוף מרץ 1919 נערכה תפילה חגיגית בבית הכנסת הגדול לרגל החלטת ועידת השלום בפריס על ארץ ישראל. המוני עם השתתפו בתפילה.

האגודות האקדמאיות „אגודת הרצל" ו„יהודיה" ערכו נשף חגיגי באולמי בית הפועלים בזוסניה. בהזמנה לנשף אנו קוראים:

„לרגל מסירת ארץ ישראל לעם היהודי יתקיים ביום 9.4.1919 נשף חגיגי". לפי אישור השלטונות הצבאיים, שימשה ההזמנה כרשיון הליכה בשעת עוצר לילה שעדין היה בתוקפו (מ־11.11.1918).

הארגונים הציונים התחילו מתארגנים מחדש.

הוכרז על מפקד השוקלים שבעיר והוקמה ההסתדרות הציונית המקומית המאוחדת עם ד"ר שוצמן בראשה.

אגודת נשים ציוניות „הדסה" חידשה את פעולותיה. באספה, שבה השתתפו 200 נשים, נבחר ועד חדש בראשותן של הגבירות הבר וקרוכמל.

„העבריה" התחילה בפתיחת קורסים ללימוד השפה העברית וצליל השפה העברית נשמע ברחובות העיר. בפסז' „גנס" נוסדה ספריה עממית שטיפלה גם באומנות הבימה והציגה „ימי המשיח".

ביום 7 בפברואר 1919 הופיע הגליון הראשון של השבועון „דער פרעמיסלער יוד", ביטאון של פשמישל הציונית, ובו ניתן מקום לתלונות נגד השלטון המדכא. נעשו הצעדים הראשונים לארגון רשת חנוך יהודי יסודי ועל יסודי.

ארגוני הנוער „השומר" והאקדמאים הגיעו בתקופה זו לשיא הפעולות. „אגודת הרצל" יזמה כנס של הסתדרות אגודות האקדמאים הציונים (ה.א.צ.) בגליציה, שהתקיים בפשמישל בפברואר 1920. בכנסים מסוג זה בפשמישל, שהפכו במרוצת הזמן למסורת, היתוו דרכי הפעולה של הנוער האקדמאי לאור השינויים בציונות.

לפי יוזמת ד"ר מאוריצי ריכטר, העסקן הציוני, הונחו היסודות הראשוניים לארגונים הכלכליים של הסוחרים ובעלי המלאכה היהודיים. התחילו הכנות ליסוד אגודה ספורטיבית יהודית.

הפעולות האלו הופסקו לתקופה קצרה עם הגברת הסכנה של פלישת הרוסים גם לחלק זה של גליציה.

לאחר נצחון הפולנים באוגוסט 1920 התחילו החיים חוזרים לאט למסלולם הרגיל.

מ. הניש

ד"ר מכס רוזנפלד

היושב הראש הראשון של ה„פאָלקסראט" בפשמישל *

ד"ר מכס רוזנפלד השתייך לחוג האינטלקטואלי המצומצם בגליציה, שלבו נמשך לציונות הסוציאליסטית. את חנוכו הציוני קיבל רוזנפלד בתנועת הנוער ולידי הסוציאליזם הגיע ממראה עיניו ומרשיו בתוך סביבתו הקרובה. כיליד דרוהוביץ, מרכז הנפט בגליציה, ניתן לו לרוזנפלד כבר בנעוריו לעמוד מקרוב על הבדלי המעמדות והניגודים הסוציאליים החריפים שבין אילי הנפט ובין המוני הפרולטריון המנוצל. ואין ספק, שמכאן בעיקר נבעה התעוררותו המוקדמת להיות מראשוני מניחי היסודות לתנועת פועלי ציון בגליציה, ובתנועה צעירה זו הוא התבלט מהר כדוברה ומנהיגה הרוחני. תודות לידיעותיו וכשרונו הספרותי תרם הרבה לביסוסה המדעי של הפרוגרמה שלה. במאמריו ובהרצאותיו הצטיין כהוגה סוציאליסטי, אולם יחד עם כך גילה יחס חם וער לעניני היהודים והציונות. היה זה, איפוא, טבעי ומובן, שמעיניו ומחקריו הבאים נתונים היו לבעיות הלאומיות היהודיות בגולה ויצירת המשק העברי בארץ־ישראל.

ד"ר מאקס ראָזענפעלד
Dr. Maks Rosenfeld

בדרך עבודתו המדעית לחקר הבעיה הלאומית פרסם רוזנפלד תחלה בקבץ הציוני „היימקער" (שיבה הביתה) מסה נוקבת לשאלת האוטונומיה הלאומית של היהודים, ולאחר מכן שורת מאמרים ב„העולם" על שרשי הלאומיות היהודית, ובסיכום דבריו הוא קובע: הלאומיות היהודית היא בעצם חזיון סוציולוגי מיוחד במינו, ועם היות היהודים מובדלים כלפי חוץ ומאוחדים מבפנים אחוד הדם, הדת, המסורת והתרבות, הריהם צבור מיוחד ומאוחד גם לגבי צרכי הכלכלה. ואשר להסתדרותו של העם, הריהו מאורגן בקהלות קטנות המהוות בתוך ישוב העמים גיטאות בודדים, אך הם מצטרפים לאחדות אחת שלימה וגדולה החופפת ושולטת על כולם.

הרעיונות הללו גובשו ברבות הימים על־ידי רוזנפלד בתכנית מושלמת לבנינה של הקהלה היהודית על יסודות דמוקרטיים ולאומיים כגרעין לאוטונומיה יהודית בגולה. והוא, איש המדרש והתיאוריה, היה גם לאיש המעשה, שניסה לראשונה לממש את התכנית הזאת בחיים. כאשר הועמד בראש המועצה היהודית העממית בפשמישל, שנוסדה ביזמתו, היה מעשהו הראשון לכבוש את הקהלה, וכראשה הוא גם פעל בעוז ובמרץ למען הפיכתה לקהלה עממית, שלפי ספריו התיאורטיים עליה להוות אבן הפנה של האוטונומיה היהודית.

ואת דעותיו על היסודות הסוציאליים בבניין הארץ הביא רוזנפלד לידי ביטוי בהיר ונמרץ במאמרו „לוחות־אבן סוציאליים" בירחון „דער יודה" של בובר, שהופיע אחר־כך גם כחוברת ביידיש. בדעותיו אלה הוא מתגלה כנושא הלפיד של השאיפות הסוציאליות של היהדות הקלאסית, ויש לו העוז לבטא במפורש, שלא עשרת הדברות הן שיא תרומתה של היהדות לעולם ואף לא שיא־החשיבות בדת ישראל, אלא דוקא „לוחות־האבן הסוציאליים, אשר בהם חקקו משה והנביאים את חוקי היסוד בשביל הסדרים והנוהגים והתקנות הסוציאליים של עם ישראל. ועתה, עם שובנו

* מתוך מאמר שפורסם ב„דבר" ביום 3.3.59.

לארצנו, עלינו לעשות את הלוחות הסוציאליים הללו נר לרגלינו ולמעשינו. כי אנו שואפים — כדברי רוזנפלד — „לא רק לפתרון הטריטוריאלי של השאלה היהודית, כי־אם גם לגאולתו של העם היהודי".

בשני ספריו בעלי מחקר יסודי ומעמיק, „שאלת היהודים בפולין" ו„יהודים ופולנים", גלל רוזנפלד יריעה היסטורית רחבה של השתלשלות היחסים והתנאים בין שני העמים וחדר לתוך עומק הבעיות המעיקות על היהודים והדורשות במפגיע את פתרונן.

בעת הבחירות למוסד המחוקק הראשון של פולין המשוחררת, נענה רוזנפלד לדרישת מפלגתו והעמיד את עצמו לבחירה במחוז חלם וגם נבחר בו, כציר היחידי והראשון של התנועה הציונית־הסוציאליסטית, אל ה„סיים" בוואַרשה.

כמה שבועות לפני מותו בא רוזנפלד מפולין לוינה, בדרכו לשוייץ כציר לקונגרס הסוציאליסטי בברן ולכינוס המועצות היהודיות הלאומיות שנועד לציריך. בשהותו בוינה, השתתף בדיוני המועצה היהודית הלאומית שם נועץ עם ראשי הנהלתה בדבר ניסוח הדרישות של העם היהודי לועידת השלום. הוא גם עיבד בימיו האחרונים טיוטת־מצע בענין הגנתם של המיעוטים הלאומיים.

ופתאום בא הקץ לכל תכניותיו ותקוותיו לעתיד, כי בעודו בוינה חטפהו המוות ביום 9 לפברואר 1919.

עם מותו החטוף של מכס רוזנפלד בגיל שלשים וחמש שנים אבד לתנועת הפועלים הציונית אחד מטובי הכוחות בשטחי יצירה ופעולה שונים, אדם תרבותי וכשרוני ובעל ידיעות נרחבות, שפעל כבר רבות בימי חייו הקצרים ועוד הרבה מזה אפשר היה לקוות ממנו בעתיד.

פרק שלישי

צבי לופט

נובמבר 1918

(פרק על הגנה יהודית בפשמישל)

ד"ר צבי לופט Dr. Zvi Luft

.1

עצם תקופת ההגנה לא נמשכה יותר מ־11 יום. מראשון בנובמבר 1918 ועד 11 בו. תקופה זו היא חלק של תקופה יותר ארוכה, שהחלה בשלהי אוקטובר 1918 ונמשכה בערך עד אפריל 1919, היא תקופת יצירתה וקיומה של המועצה העממית היהודית בפשמישל. הקמת מועצה יהודית היתה מאורע בעל חשיבות מכרעת בחיי הישוב היהודי בעירנו. באוירה של התעוררות לאומית כללית, שנוצרה בסוף המלחמה בשטחי הקיסרות האוסטרית לשעבר, הבשיל ונקצר היבול של העבודה הרבה שהושקעה בתריסר שנים שקדמו למלחמה בחינוך לקוממיות לאומית, אשר בה נטלה על עצמה חלק לא קטן אגודתנו, „אגודת הרצל". תוצאות ההתעוררות הזאת הורגשו גם אחרי חיסול המועצה העממית היהודית. ההמון האמורפי של יהודי פשמישל הפך בין לילה לגוף בעל הכרה לאומית ונשאר כזה — עם עליות וירידות הכרחיות — עד ימי קיומו האחרונים.

את ימי אוקטובר 1918 בליתי בתור קצין אוסטריה, בחופשה בפשמישל. היו אלה ימי צפיה כללית להתרחשות מאורעות גדולים. אך את טבעם לא חזה איש מראש. החיים זרמו במסלולם הרגיל. מספר חברי „אגודת הרצל" בעיר היה קטן מאוד, באשר רובם המכריע היה בשרות פעיל, ורק אלה אשר במקרה זכו לחופש כמוני, נמצאו בפשמישל. מבין חברים „בלי מדים", שהיו אז בעיר, הנני זוכר בעיקר את יולק שרף; מבין לא־חברים, אך קשורים אלינו, את הרצבאום.

בשלהי אוקטובר השתנה פתאום המצב: ידיעות שונות נלחשו מפה לאוזן, דובר על סוף המלחמה, על השינויים העלולים להתרחש, על אפשרות של התפוררות הקיסרות האוסטרית והקמת מדינות לאומיות. זוכר אני ישיבה אחת שכונסה באורח חשאי ע"י הציר הסוציאליסטי ד"ר ליברמן (או באיניציאטיבה שלו). אם אינני טועה, השתתפו בישיבה זו מטעם הציונים שרף ואנוכי. הדובר מתוך שנינו היה שרף. הרושם המטושטש, שנשאר בזכרוני, הוא שדובר על אפשרות של התפרצות הפרעות ושעיקר הויכוח היה סביב לחלוקת הכסאות בגוף, אשר עמד להוצר ע"מ לייצג את האינטרסים של היהודים.

בשבילי היה ברור, שהגיעה השעה לארגן כוח הגנתי, ובהחלטה זו יצאתי מהישיבה. היו ביני ובין חברי ויכוחים קצרים, אם הדבר הוא רצוי ואפשרי. קראתי לשיחה את ראשי „השומר־הצעיר". היה אז בעיר — אם זכרוני איננו מטעה אותי — טדק ווייסברג ובשיחה נכח גם אלטבאואר ועוד מראשי פלוגות, כולם סטודנטים של המחלקות הגבוהות, פרט לווייסברג, אשר לבש מדים. בשיחה זו, אשר לדברי אלטבאואר, התקיימה בקפה „הבסבורג", הודעתי בסגנון המתאים לימים הרומנטיים ההם ולרגש הרומנטי הפועם אז בקרבי על הקמת הארגון.

.2

פתאום הוחש קצב המאורעות. באה הכרזתו של קיסר קרל לעמיו, אשר בה הודיע על יצירת פדרציה של עמים בתוך המונרכיה ההבסבורגית. באו ידיעות על ארגון המועצות הלאומיות, על התפרקות המונרכיה, על גמר המלחמה, בעיר שרר עוד שקט, אך רבתה המתיחות. נפתחו מחסני הצבא, פשטו הידיעות על חלוקת מצרכים או שדידתם — ע״י ההמון. בשבילנו השאלה העיקרית היתה שאלת הנשק. ביום האחרון של אוקטובר הודיע לי טדק, שבמחסן הנשק של הצבא אפשר „לקחת" נשק. מיד אורגן הדבר ובערב (היה זה ליל חרפי אפל וסגריר) הופיעו עשרות אחדות של „שומרים" כ״א לבוש שכמיה. ממחסן הנשק של הצבא ברחוב מיצקביץ עד למחסן המרכזי שלנו, אשר נקבע במרתפו של ליאו אסטל (ברחוב יגילונסקה), סודרה כעין שרשרת. אינני יודע, מי היו „הלוקחים" הראשונים. שנים, שנים מתחת לשכמיות הועברו הרובים מיד ליד והונחו במרתף; כעבור שעה קלה נפסקה המלאכה, אך במחסן שלנו היו כבר איזו מאות רובים מוחרמים.

דוד וייסברג Dawid Weissberg

הדבר היה ב־30 לאוקטובר. בראשון לנובמבר התפרקה המונרכיה והשלטון עבר מרשות קיימת ל„לא־רשות". בעיר הוקמו 3 מועצות לאומיות: הפולנית, האוקראינית והיהודית. ברשות המועצה היהודית, שקבלה שם „עממית", הוקמה מיד המיליציה היהודית והחלה בשמירת הסדר, בעיקר ברובעים היהודים. מיותר לאמור, שגם הפולנים וגם האוקראינים הקימו כוח צבאי משלהם.

פרשה זו מופיעה בזכרוני בצורה מטושטשת לגמרי. זוכר אני בודאות שקרו בעיר מקרים רבים של הורדת סמלי הקצינים, סימן להתפוררות השלטון הצבאי. מזכירים לי שהתקיימה בליל שבת אסיפה גדולה של חיילים יהודים ב„קהל" ובה הוכרז על הקמת המועצה העממית היהודית, על תפיסת שלטון מאת שליטי הקהל ע״י פלוגת חיילים ועוד פרטים מסוג זה. חברים, אשר על כוח זכרונם יכול אני לסמוך, מספרים לי, שהפיקוד על המיליציה נמסר להאופטמן אייזנר, בעל ה„אייזנרובקה" (גוש בתים ברחוב מיצקביצ׳ה).

אני זוכר, שב„מטה הראשי", אשר מושבו היה בימים הראשונים באולמי הקהל, היו מוך גוטפריד וליאו אסטל מחברינו, ועוד שנים או שלושה אנשים, אשר שמותיהם שכחתי ואת קיומם לא הרגשתי. עול העבודה העיקרי היה מוטל על מוך גוטפריד ועלי. אסטל, בהיותו קצין תותחנים, לא יכול היה לעזור לנו הרבה. הרצק הרצבאום השתתף באופן פעיל, גם יוליק גולדפרב. נדמה לי, שגם רינגל, וייסמן שתפו פעולה. טדק וייסברג ואתו קבוצת שומרים עם אלטבאואר, רינדה ורובינפלד עבדו עבודת פרך. אלה היו כעין „שטבס־קומפני", שמרו על חדר הנשק, נשלחו בשליחויות וסתמו כל חור אשר נתהווה.

קשה לתאר את התוהו ובוהו של הימים והלילות הראשונים. אני זוכר את מוך גוטפריד ואת עצמי (ואת וייסברג תמיד על ידי), כל אחד באמצע קבוצה של 5—10 איש צועקים, שואלים, מחכים לפקודות, כשהאולם הגדול של ה„קהל" מלא חיילים ומתנדבים, הצועקים והרועשים אף הם. לאט, לאט סודרו הקבוצות הראשונות ומשם נשמעו תדיר קולות פיקוד, צעקות וקללות, לפי נוסח הצבא האוסטרי. במהרה נתעוררה שאלת אספקת האוכל, ובהנהלת נשים מספר סודר המטבח. החלפת משמרות, קביעת תורנות, תרגילי סדר ותרגילי רובה, הרשמה וקשר, דינים וחשבונות

על הנעשה בעיר, דאגה לאוכל ולינה — כל זה ועוד עשרות ענינים אחרים תבעו בלי הרף את פתרונם. עד היום הזה אינני מבין, כיצד קרה הנס, שהמיליציה שלנו פעלה מיד ופעלה טוב ולשביעת רצונה הגמורה של המועצה העממית, אשר לא חסכה ממנו מחמאות ודברי הערכה. כנראה שהמרץ ואימוץ כל הכוחות מצד המפקדה היו שקולים כנגד ליקויי הארגון וחוסר הרוטינה. ייתכן גם, שההתלהבות העצומה בקרב היהודים והרגשת הרצינות של המצב עשו את שלהן.

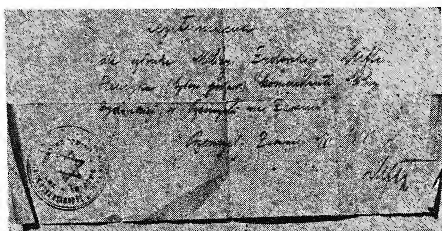
אף פעם לא חסרו אנשים לעבודה ומתנדבים לפעולה. גם הגברים וגם הנשים עשו את עבודתם באמונה בשעות יום ולילה, מבלי לשים לב לעייפותם ולעניניהם הפרטיים. ואשר לרצינות המצב, הרי צריך לזכור, ששני המחנות היריבים לטשו את עיניהם לפשמישל.

אם כי בהתחלה הוסכם ביניהם על שביתת נשק זמנית, התכוננו שני הצדדים לתפוש את השלטון בהזדמנות הראשונה. ולא עברו ימים מספר והנה האוקראינים השתלטו על העיר עצמה והפולנים התבצרו ב„זאסאניה". נהר סאן הפריד ביניהם, וכה חיכו שני הצדדים לרגע של ההתמודדות המכרעת. במצב זה נמצאו יהודים, במלוא מובן המלה, בין הפטיש והסדן. גברה המתיחות בעיר, לא חסרו התנקשויות מזוינות בין היריבים, והפטרולים היהודיים המשוטטים ברחובות לא פעם נמצאו באש היריות. לא היו אמנם התפרצויות המוניות של האספסוף, וזאת בודאי יש לזקוף במידה לא קטנה לזכות פעולת המיליציה, אך בודאי לא חסרו נסיונות בודדים של שוד וחמס.

עד כמה שזכרוני איננו מטעה אותי, לא היו למיליציה קרבנות בנפש, פרט לפצוע אחד או שנים.

3.

אחרי שאוקראינים השתלטו על העיר עצמה, התעוררה שאלת יהודי „זאסאניה". המועצה העממית היהודית החליטה לארגן ברובע זה מיליציה יהודית דוגמת המיליציה שבעיר. תפקיד הארגון הוטל עלי. בישיבת המועצה מסר לי יושב־ראש שלה, מקס רוזנפלד, כמה חשוב וחיוני הוא התפקיד, ולא חסך מלים, כדי לשכנע אותי, שעלי לקבל את הפיקוד. לא בלב שלם נפרדתי מחברי במטה הראשי, אשר עבר בינתים לבית נוסבאום ברחוב יאגילונסקה. מצויד בכתב המינוי ב„פשפוסטקה" אוקראינית ופולנית עברתי את הגשר על הנהר סאן ונכנסתי לתפקידי החדש.

תעודה של חבר ההגנה בפשמישל
זעלבסטשוץ לעגיטימאציע
Selfdefence Indentitycard

החיים הצבוריים של יהודי „זאסאניה" התרכזו אז סביב לבית הכנסת ברחוב „גרונולצקה". לא רחוק משם קבעתי את מושבי. אך כמה שונים היו חיים אלה מחיי העיר גופא! היהודים ברובע זה היו שרויים בפחד. מספרם לא היה גדול ופזורים היו ברחובות רבים, בחלקם באותן פינות, אשר היו ידועות כמקומות מיועדים לפורענויות. אלה היו פרברי הספר, בדרך ל„היצלובקה", ל„וינגה גורה", לאוסטרוב ו„גא בודי". בקושי עלה בידי לשכנע מספר אנשים, שיתנדבו לעבודת המיליציה. אומץ לבם לא היה גדול ורק הודות לזה, שהצלחתי למצוא ולהעמיד בראש הפטרולים מספר אנשים מבין ה„אפאשים" וה„סיביריאקים" המקומיים, יכולתי לספק איך שהוא את דרישות השמירה. נשק לא היה לנו, פרט למספר קטן של רובים.

מיד עם בואי ל„זאסאניה" התקשרתי עם המפקדה הפולנית. צבא פולני רב היה מרוכז בקסרקטין של הגדוד ה־77 ובראשו עמד „פורוצ'ניק", ששמו נשמט מזכרוני. יחסו היה הוגן

ומיד נתן פקודות שלא להפריע לעבודתנו. מה רב היה איפוא תמהוני, כשבלילה הראשון לפנות בוקר הגיעתני הידיעה, שהפאטרול היהודי שנשלח לרחוב בושקוביצקה (בעיקר בגלל מציאותו שם של בית חרושת לנרות וסבון השייך למר הקה, עסקן ציבורי, הנודע בעיר), נאסר על נשקו היקר. עם עלות השחר הופעתי אצל ה„פורוצ׳ניק״. אחרי מו״מ קצר הצטדק לפני על „אי־הבנה״ שנפלה, נתן פקודה לשחרר את האנשים, ובקצת היסוסים גם להחזיר את הנשק. ושוב עבר יום בעבודת ארגון, באימון אנשים ובסידור הפטרולים. אך באישון הלילה באה שוב הידיעה: רוב הפטרולים נאסרו ונלקח מהם הנשק.

הפעם קבל אותי ה„פורוצ׳ניק״ מתוך מבוכה קלה. שוב הצטדק ושוב הבטיח, נתן פקודות, שיחרר אנשים, החזיר נשק. אך בבוא הלילה השלישי נלקח בשבי כל המחנה שלי. הפעם קבל אותי ה„פורוצ׳ניק״ מתוך הרגשה ניכרת של הקלה. לפי האינפורמציה, אשר קבל מאת הנתונים לפקודתו, היה כאן מקרה של „פרובוקציה״ חמורה מצד הפטרולים היהודיים. אך פרובוקציה זו לא היתה צריכה — אילו היה הדבר תלוי בו — להפריע להמשך פעילות המיליציה. אך פקודה ברורה בידו מאת המועצה הלאומית הפולנית להפסיק בהחלט את קיום השמירה היהודית ולפרקה מיד.

בזה נגמר פרק „זאסאניה״. האנשים שוחררו, הנשק הוחרם ואני חזרתי בפחי נפש ע״מ למסור דו״ח לשולחי, למועצה העממית היהודית.

שלושה ימים אלה נתנו לי הרבה מאד. ראיתי את יהודי הרובע הזה בפחדם ובחוסר רצונם להשתתף בפעולות המיליציה. אך הכרתי אותם אחרי כן בעקשנותם ובהתמדתם, על אף המאסרים, המכשולים והסכנות הממשיות, בהן נמצאו. היו אלה אנשים פשוטים, מוכנים למשמעת, אחרי שקבלו אותה על עצמם, העושים את עבודתם בשקט ומתוך שקידה. פקודה היתה פקודה. את חובתם מלאו בלי רעש והמולה ובאמונה!*).

.4

כשחזרתי למטה שבבית נוסבוים, ידוע כבר היה בעיר, את אשר לא ידעתי ב„זאסאניה״, כי הפולנים מתכוננים להתקפה על האוקראינים בחלק זה של פשמישל. זו היתה גם — כפי שהבינותי — הסיבה לפירוק המיליציה היהודית ב„זאסאניה״.

במטה השתרר בינתיים שקט יחסי. אחת הסיבות היתה, שאחרי ימי ההתלהבות הראשונה התנדף חלק המתנדבים. הנשארים הורגלו כבר במקצת לעבודתם השגרתית. המטה, נשאר בבנין ה„קהל״, והטירונים הועברו למקום יותר שקט ובטוח, כמדומני לחצר בית החולים היהודי שברחוב „בשטובה״.

תרגילי סדר ורובה, בהם אומנו במשך הזמן, הפכו אותם לפלוגה צבאית ממש. אך למרות שידעו לעמוד בשורה, לשבור אותה לרבעים, לצעוד בקצב הצבאי ולטעון ולהריק את הרובה, מראיהם לא היה „מארציאלי״ ביותר. היה זה ערב־רב בבגדי אזרחים עם חייל נשכח פה ושם. בחורי ישיבה, סטודנטים, „לײדיגגעהערס״ ואולי גם פועלים מעט. האינטליגנציה, פרט לסטודנטים המועטים, עזבה כבר את שורות המיליציה. באחד הביקורים נתקע בזכרוני פרט מעניין: בקצה האגף הימני, בתוך „פליגלשרז׳ה״ עמד אחד מחברי „עבריה״ בוימולד ז״ל (אשר אחרי זה מת במגפת הגריפה) בכובע של „ביבר״ על ראשו, במעילו המסורתי $3/4$ אורך, פניו עטורים זקן, על אפו משקפים, רובה על שכמו וחגורה צבאית על בטנו. בחורי ישראל מן הימים ההם!

*) יצויין, שהמפקדה של ההגנה דאגה גם ליהודים שבסביבות פשמישל. האחים גולדשטין יחד עם מרק ארגנו מטעם המפקדה את ההגנה בעיירה ביז׳נקוביצה, ששם היה המצב חמור מאוד.

אכן היה המטה במקום באמת בלתי נוח. בית נוסבוים קרוב היה לגשר הרכבת, במקום היחידי, אשר דרכו יכלו לחדור הפולנים העירה. וכשהחלו הפולנים בהתקפתם ב־10 לנובמבר, יכולנו לראות מחלונות הבית את כל הקרב לפרטיו. ההתקפה לא עלתה יפה ונהדפה. הרכבת המשורינת, אשר שלחו הפולנים, כדי להבקיע לעצמם דרך העירה, הגיעה רק לאמצע הגשר והוכרחה לסגת. היו חילופי יריות, אשר פגעו בעיקר בבית נוסבוים, ואי אלה קרבנות (ביניהם לודביג איברל, אשר כפטריוט פולני נלחם בשורותיהם, נפצע בהתקפה על הגשר ומת אחרי כן מפצעיו).

למחרת היום בשעה 2 אחה״צ חודשה ההתקפה. הרכבת המשורינת עברה את הגשר. הפולנים החלו בהפצצת העיר מתותחיהם. שריקות פגזים וקול נפץ של רימונים התמזגו עם טרטור מכונות יריה ויריות קצרות של הרובים. הגנתם של האוקראינים לא עמדה על הגובה. התנגדותם נשברה במהרה.

קבוצה אחת שלהם חדרה לבית נוסבוים. לא הועילו מחאותי, כי הרי נייטרליים אנחנו ומוכרים בתור שכאלה ע״י שני הצדדים. בשביל האוקראינים היה הבית כמעט עמדת המפתח בכל זאת פלא הוא, שרק ברגע האחרון הוברר להם הדבר. משום כך המשיכו בהתגוננותם מחלונות הבית הפונים לצד הגשר ועלינו היה להשלים עם הכרח לא יגונה זה.

אך התותחים הפולנים ירו בלי הרף. פה ושם פרצו להבות והאוקראינים הוכרחו לסגת בקחתם קצת מתחמושתנו. גם עלינו היה לחפש מקום בטוח יותר. וע״כ ניתנה הפקודה לעבור בהפסקה בין מטחי היריות לבניני ה„קהל". מספרנו בבית נוסבוים לא היה גדול. מלבדי ומלבד אחותי טוסיה, נמצאו בו אז כתריסר בחורים, ביניהם „שומרים" אחדים ורובינפלד בתוכם.

בבניני ה„קהל" נמצאו עשרות אחדות של חברי המיליציה, אשר היו צריכים בערב זה לצאת לשמירה. ממכרינו המשותפים מצאתי שם רק את הרצבאום ואת גולדפרב.

מצבנו לא היה נעים ביותר. רעש הקרב התגבר מאד. האוקראינים נסוגו, קבוצות קבוצות. על יד דלת הבנין נפל חייל אוקראיני פצוע קשה והיה עלינו להכניסו לתוך הבית ולחבשו. כבר נשמעו מקרוב צעקות הפולנים המתקדמים. הבית הקרוב נפגע בכדור תותח והתחיל לבעור באש גדולה.

בין כה וכה שקטה הסביבה. גם בבנין השתררה דומיה, על אף עשרות האנשים הנמצאים בו. היה הכרח לברר, מה מצב הענינים בחוץ, ואם אפשר להתפזר כל אחד לביתו. את התפקיד הזה לקח על עצמו הרצבאום. אך לא עבר עשרות צעדים ונתפס על מדרגות ה„טמפל" ע״י קבוצת פולנים. נדמה לי שרצו מיד להרגו, אך באחרונה הסתפקו במאסרו.

בינתים החשיך הלילה, ורק אור הלהבות של הבתים הבוערים חדר דרך החלונות. באולם הקהל ישבו, שכבו, הסתובבו לאור עששית קטנה עשרות מיליציאנטים שנותרו לפליטה. בחדר הקטן הסמוך, דירתו של החצרן, התקיימה לאור הנר מועצת המלחמה האחרונה. השתתפו בה שנים או שלושה אנשים והחייל האוקראיני הפצוע. בלתי אפשרי כבר היה לעזוב את הבנין. הצבא הפולני כבר נכנס העירה בהמונים. מדי פעם בפעם נשמעו דפיקות פראיות על הדלת ויריות מכל צד. להשאר בבנין, בתוך איזור הקרב, עם הנשק המועט (המחסן שלנו נמצא בבית נוסבוים) היה לא פחות מסוכן. וע״כ נתתי הוראה, אשר נראתה לי אז כאפשרות יחידה: לאסוף את כל הנשק ולזרוק אותו לתוך בור השופכין. היה זה מספר אקדוחים, שנים או שלושה כידונים, אי־אלו חגורות צבאיות וקצת תחמושת אחרת.

אחותי ועוד אשה או שתים מצאו מחסה בדירה פרטית בקומה עליונה של הבית. יתר האנשים שמרו לפי פקודה, על שתיקה ושקט גמור.

כך עבר עלינו ליל נדודים. ועם עלית השחר החלה האבקואציה. זוגות זוגות או ביחידות

התפזרו כל הגברים. רובם גרו בסביבת היאגילונסקה ומשום כך נמצאו למעשה כבר בעורף הפולנים המתקדמים. עד כמה שידוע לי, הגיעו כולם בשלום לבתיהם.

בבנין הקהילה נשארנו ארבעתנו: אחותי וגב' טנצר, גולדפרב ואנכי. עלינו היה לעבור את שורות הפולנים. יצאנו את הבית והלכנו בכוון השוק. בקצה „פלץ ריבי", ממולנו, פגשנו את הפולנים הראשונים. לצורך התיעול נחפרה הככר לכל רוחבה, ובחפירה פלוגת פולנים מוכנים עוד לקרב. הלכנו ללא היסוס לקראתם והצלחנו. הסרג'נט הממונה על הפלוגה, בודאי חייל ותיק מהצבא האוסטרי, נתן לי כבוד צבאי ונתן לנו לעבור ללא דין ודברים. הנני זוכר, שעמדתי רגע קט ושאלתי למצב העיר.

בשוק עברנו שוב ע"י שורות חיילים. עלינו במדרגות בפינת השוק ונפרדנו מגולדפרב, שהגיע לביתו. למזלו הרע הדלת היתה סגורה ועד שפתחוה, נתפש ונאסר ע"י פטרול פולני.

הגענו ל„גרוצקה". כאן נתקלנו בפטרול של אנשי הללר המפורסמים. עוכבנו ונשאלתי, אם פולני או אוקראיני אנכי. עניתי: „יהודי". ומשום מה נתנו לנו לעבור. (הקטע הזה נשכח לגמרי מזכרוני והסיפור הוא לפי האינפורמציה, שקבלתי מאחותי).

עוד צעדים אחדים והגענו הביתה. עייפות רבה תקפתנו. פשטתי את המדים ושכבתי לישון. וכשיצאתי שוב העירה, בבגדי אזרח יצאתי... תמה פרשת המיליציה.

סוף דבר: באותו לילה, בו נכנסו הפולנים העירה, נהרג ע"י הפורעים יהודי אחד.

כן קרו מקרים של ביזה בחנויות יהודיות ברחוב פרנצישקנסקה ונגרם נזק לרכוש יהודי אחר.

בפקודת השלטונות הפולניים פוזרה המיליציה. רבים מחבריה נאסרו, אך שוחררו אחרי זמן מה.

השלטונות הפולניים לא נגעו בי. זמן מה אחרי זה תבעו אותי למשפט בקשר לרשימה עתונאית, שבה גוללתי את פרשת הפרעות בלילה מ־11 ל־12 לנובמבר. במארס 1919 נערך אצלי חיפוש מדוקדק בבית, אך לא נתגלה דבר.

כשנה אחרי זה נשמע עוד הד למאורעות 1918. הפעם מסר קומנדנט יהודי בוינה לקונסוליה הפולנית שם האשמה נגדי בקשר לפעולותי במיליציה. הייתי אז בקרקוב.

נערך חיפוש בבית, נעשתה חקירה, אך הודות להשתלשלות מענינת של דברים, נמסרה הנהלת החקירה לפקיד, שעליו הייתי ממונה בזמן המלחמה. החקירה לא העלתה דבר!

(מתוך חוברת „ארבעים שנה (תרס"ד־תש"ד) לייסוד „אגודת הרצל", פשמישל")

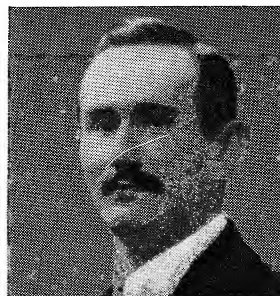
פרק רביעי

י. א.

במדינה, בעיריה, בקהילה

במדינה

בשנת 1922 הוכרע המצב המדיני של גליציה המזרחית. יחד עמה צורפה גם פשמישל באופן סופי למדינת פולין החדשה. תוך זמן קצר נערכו בחירות לסיים. כל המפלגות היהודיות, פרט ל„בונד", התאחדו והוגשה רשימה אחת של מועמדים לסיים (מס' 17). באזור פשמישל קיבלה הרשימה הלאומית המאוחדת 15438 קול (11.8%). ה„בונד" קיבל 403 קולות (0.3%). מטעם הרשימה הלאומית נבחר כציר לסיים משה פרוסטיג, עסקן ציוני דגול. בפעם הראשונה, וגם האחרונה, זכתה פשמישל היהודית הלאומית לנציג משלה. עם זאת יש לציין, כי המסורת של הצבעת היהודים בעד ד"ר ליברמן לא נשברה עדיין בימים ההם. אלפים אחדים של בוחרים יהודים לא התכחשו עדיין לנאמנותם רבת-השנים לליברמן והצביעו בעד רשימת המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פ.פ.ס.), עם ד"ר ליברמן בראשה. נוצר מצב פרדוקסלי. מספר הקולות, שהרשימה היהודית הלאומית קיבלה בבחירות לסנאט, היה גדול ממספר הקולות שניתן לרשימה בבחירות לסיים, למרות שמספר בעלי זכות ההצבעה היה קטן בתשעה שנתונים. (לסיים היתה זכות בחירה בגיל 21 ולסנאט בגיל 30) ראיה שלא בעד פ.פ.ס. הצביעו הבוחרים היהודים אלא בעד ד"ר ליברמן...

משה פרוסטיג Moshe Frostig

עוד פעמיים נוספות נערכו בחירות דימוקרטיות לסיים ולסנאט בשנת 1928 ובשנת 1930, בהן הוגשו רשימות יהודיות. בבחירות האחרונות, שבהן שונתה שיטת הבחירות והותאמה לדיקטטורה של אנשי פילסודסקי, לא השתתפו יהודי פשמישל בתור גוף לאומי.

בבחירות בשנת 1928 לא עלה בידי העסקנים להביא לידי איחוד לאומי. הפעם הוגשו שלוש רשימות יהודיות. של הציונים על כל סיעותיהם, של ה„בונד" ושל הגוש הכלכלי. הרשימה הציונית קיבלה: 14448 קול (6.8%), של הגוש הכלכלי 2166 קול (1%), של ה„בונד", 322 קול. כל הרשימות היהודיות זכו ל־16936 קול, אמנם יותר מאשר בבחירות בשנת 1922 (15.841), אולם שיעור האחוזים לגבי כל המצביעים הוקטן מ־11.8% ל־8.0%, בגלל השתתפות האוקראינים בבחירות, שהפעם לא הוחרמו על ידיהם. גם הפעם „גזל" ד"ר ליברמן מספר לא קטן של קולות יהודיים ומנע השגת מנדט יהודי בעיר.

בפעם השלישית, בשנת 1930, היה הכישלון בבחירות לסיים גדול יותר. הרשימה הלאומית קיבלה רק 9900 קולות (4.9%) וה„בונד" 137 קולות. המפלגה השולטת של אנשי פילסודסקי השתמשה באמצעי לחץ וטירור כלפי האוכלוסיה היהודית, ביחוד בערי השדה ובכפרים והכריחוה להצביע בעד רשימתה. נתווספה עוד סיבה לכישלון: במכתבו של נושא הרשימה הלאומית בעיר, מתתיהו מיזס אל ד"ר קנופף מיום 24.11.30 אנו קוראים: „לצערנו פשמישל לא נענתה. הרגש של עירנו לד"ר ליברמן לא דעך, אדרבה הוא גבר עם חבישתו בבית הסוהר בברסט דליטא. תומכי ליברמן יצאו לרחוב בסיסמה: יש להציל יהודי ולהוציאו מבית הסוהר. לא הועילה ההסברה, כי לד"ר ליברמן מובטח מנדט ברשימה הארצית וכי הקולות היהודיים יעזרו רק לפבלובסקי (המועמד של פ.פ.ס.). כעת נוכחו, איך בוזבזו הקולות היהודיים".

המצב המדיני הקשה והיאוש ששרר בין האוכלוסיה היהודית במדינה השפיע במידה כזאת, שלא חודשה כל פעילות בבחירות הבאות.

המצב בעיריה לא נשתנה עם החלפת השלטון האוסטרי. עד שנת 1928, בה התקיימו הבחירות לעיריה, נמנה עם חברי ההנהלה, בתור אססור, ד״ר יוסף שיינבך, בנו של משה שיינבך. יהודי מתבולל הקרוב למפלגה הלאומית הדמוקרטית (אנדציה) הפולנית. בכתבה בשבועון „פשעמעשלער נייעס", מיום 31.5.25 אנו קוראים: השבועון האנטישמי „זימיה פשעמיסקה" מתקיף את אוהדה היהודי ד״ר שיינבך שעד עכשיו היה חייל נאמן לענינים של ה„נארודובה דמוקרציה" שהעז להצביע נגד הקו של המפלגה בענין הטלת בלו על משקאות חריפים, דבר שפגע בפרנסתם של בעלי המרזח היהודים". חברי המועצה היהודיים, ד״ר לנדאו וד״ר פרובשטין, הצליחו אז לבטל את רוע הגזירה.

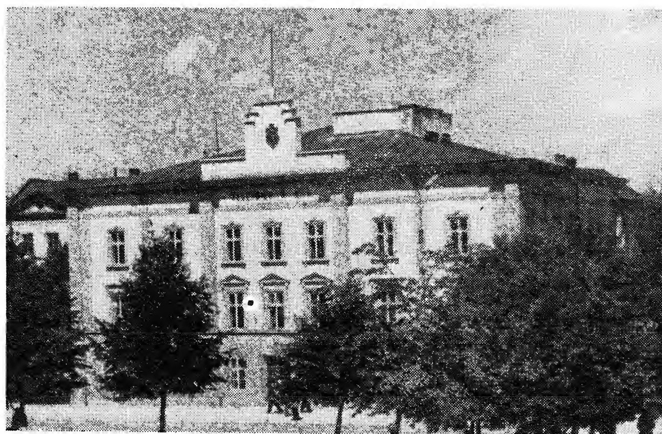
בשנת 1928 חל שינוי גמור במצב היהודים לגבי העיריה. בשנה זו התקיימו הבחירות לעיריה, עדיין לפי השיטה של קוריות. הפעם נוספה קוריה רביעית עממית. הגוש היהודי הלאומי המאוחד התקשר הפעם בהסכם לצורכי הבחירות עם המפלגה הפולנית של תומכי פילסודסקי (בב.ו.ר.) והצליח בכל הקוריות. מתוך 40 חברי המועצה נבחרו 18 מועמדים יהודים מהגוש המאוחד. חלק מהארגונים היהודיים, „פועלי ציון שמאל" וה„בונד", אשר התקשרו עם המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פ.פ.ס.), והופיעו בתור גוש דמוקרטי, נחלו מפלה ניצחת. הגוש הלאומי המאוחד קיבל בקוריה העממית הרביעית 2400 קולות, הגוש הדמוקרטי רק 350 קולות, הקומו־ניסטים 70 קולות.

נבחרי הגוש המאוחד היו: ד״ר צבי רייכמן, ליפא גלר, י. אמסטר, וילהלם הספל, ד״ר אפרים שוצמן, יוסף רינדה, אליהו שובר, מאיר הונגוקס (ציונים כלליים), ד״ר מרדכי שטנר חיים עליאס, פיפעס, אלישע שטיין („התאחדות"), ד״ר ישראל שטינהרדט (רוויזיוניסט), משה כץ, הירש נוסבאום (מזרחי), מתתיהו מיזס, מאוריצי שצקר, אברהם לאופר (סוחרים), ד״ר צבי רייכמן נבחר כסגן ראש העיריה ווילהלם הספל — כחבר הנהלת העיריה (לבניק). בפעם הראשונה בתולדות העיר נבחר סגן ראש העיריה יהודי. נציגי הסיעה היהודית בעיריה נבחרו כחברים בכל המוסדות העירוניים. נתקבלו פקידים יהודים נוספים לעיריה. בתקציב העירוני אושרו הקצבות למוסדות יהודיים, לפי המפתח. כך, למשל, בתקציב לשנת 1930/31 שהובא לדיון ע״י סגן ראש העיריה ד״ר רייכמן, אושרו ההקצבות הבאות למוסדות היהודיים: לבית יתומים — 4000 זלוטי; למושב הזקנים — 6300 זלוטי; לפנימיה (בורסה) של הנוער העובד — 3500 זל'; לבית הספר המקצועי לבנות — 1000 זל'; לבית החולים היהודי — 3000 זל'; למטבח עממי — 300 זל'; לאגודה של שתי אגורות „דווצנטובקה" — 200 זל'; לאגודת ביקור חולים — 200 זל'; לגמילת־חסד — 200 זל'; לגמנסיה היהודית 2000 זל'; לבית הספר העממי היהודי — 500 זל'; לעזרה הדדית של האקדמאי היהודי „סמופומוץ" — 200 זל'; ל„יובל" — 250 זל'; ל„קנזונטה" — 100 זל'. בתקופה זו הוקצב גם מגרש עירוני לבנין בית ספר מקצועי עם פנימיה לנוער העובד, כן נקבעו שמות יהודיים לרחובות בסביבת בית הכנסת הגדול כגון רח' פרץ, ביאליק, סוקולוב.

העיריה פעלה בהרכב הנ״ל עד שנת 1934 (6 שנים). היא פוזרה לפי צו משרד הפנים ובמקומה מונה ממונה מטעם הממשלה. הסיבה הרשמית היתה, כי ההנהלה היא בלתי יעילה, אך הנימוק האמיתי הוא בחילוקי הדעות שנתגלו בקרב חברי המפלגה השולטת ה„סנציה", לפי שנקראה המפלגה של אנשי פילסודסקי.

בבחירות הבאות שהתקיימו כבר לפי השיטה היחסית, הוקטן מספר חברי המועצה היהודיים. בין החברים החדשים שנבחרו הפעם למועצה נמנו מר טפט מטעם ה„התאחדות". להנהלת העיריה נבחר הפעם בתפקיד של „לבניק", מר הספל. המשרה של סגן ראש העיריה לא היתה הפעם בידי יהודי. לעומת הקטנת מספר הנבחרים היהודים, הוגדל מספר חברי המועצה

מהמפלגה האנטישמית, שניצלה את במת העיריה להסתה אנטי־יהודית, ולא פעם הכשילו את אישור ההקצבות לטובת המוסדות היהודיים. הסיסמה של המפלגה האנטישמית בבחירות היתה: שמירה על האופי הפולני של העיר. קשה היה המאבק של נבחרים היהודים בעיריה על זכויותיה של האוכלוסיה היהודית, שמצבה הכלכלי ירד והלך מיום ליום. בכתבה ב„כוילה", מיום 8.7.1937 מוסר שמאי טננבאום, כתב העתון: „עיקר פעולות העיריה היה הוצאת תעודות עוני לאוכלוסיה היהודית. בתקופה לפני החגים היתה תעסוקה רבה למחלקה למתן הלוואות במשכון (לומברד), של קופת החיסכון העירונית. מאות ראשי משפחות יהודיים הצטופפו בתור, כדי למשכן את תכשיטיהם ולהשיג סכומי כסף קטנים לשם הכנת מצרכים לחג. מר הספל, חבר ההנהלה, שריד השואה, מסר לנו כי בפרוץ המלחמה בשנת 1939, שרר תוהו ובוהו בעיר. אחרי הפצצות כבדות מהאויר, פנתה האוכלוסיה שנפגעה מההפצצה לראש העיר שיגיש עזרה לחילוץ החללים. התשובה היתה: יש לכם „לבניק" יהודי, תפנו אליו.

בית העיריה　　דאס מאגיסטראט　　The City Hall

מאז הקמת ה„פולקסראט" המהפכני התקיימו בחירות לקהילה בפעם הראשונה בשנת 1924. בשנה זו התנהלו הבחירות לפי השיטה הישנה הרובנית. הרכב הקהילה לא נשתנה בהרבה עקב הבחירות. ד"ר לייב לנדאו המשיך בכהונתו כראש הקהילה (הכנוי „פולקסראט" בוטל), ומר חיים קלגסבלד — כסגנו. ההנהלה היתה מורכבת מה"ה: מ. שצקר (סוחרים), ד. קרינציס (יד־חרוצים), ד"ר א. שוצמן (ציונים), ד"ר איזנר (בלתי מפלגתי), ש. באבד (אגודה). עם ייצוב המטבע הפולני (הזלוטי) בסוף שנת 1924, לאחר האינפלציה הדוהרת של המרק הפולני, כשמיליון מרק נהפכו ליחידה הקטנה ביותר, אורגנה גבית המיסים בקהילה (הסימפל שטייר). המס נקבע בדירוג, החל ממינימום של זלוטי אחד (חמישית דולר) עד ל־300 זלוטי. ייצוב המטבע איפשר ניהול ענינים סדיר לפי תקציב מוכן מראש.

בשנת 1928 אורגנו מחדש הקהילות במדינת פולין. לפי החוק החדש נקבע מספר חברי ועד הקהילה ל־20, ומספר חברי ההנהלה ל־10. זכות בחירה ניתנה לכל גבר יהודי מגיל 25 שנה, בלי להתחשב בתשלום מס. שיטת הבחירות היתה יחסית.

בבחירות בשנת 1928, שהתנהלו כבר לפי השיטה החדשה, הובלט באופן דרסטי הפירוד בציבור היהודי.

13 הרשימות הבאות של מועמדים הוגשו הפעם לועד הבחירות:

הרשימה הציונית המאוחדת (עם חיים קלגסבלד וד"ר מ. שטנר); רשימת קצבים (הנד); 2 רשימות בלתי מפלגתיות (ד"ר מ. שורץ, ש. גרוסמן), הבונד (ש. קריגר), יד חרוצים (מ. אסטע־רייכר); „אגודה" (ש. באבד); פועלי־ציון (ד"ר ב. טייך); שתי רשימות של חסידים (י. רוטמן, י. רוזנברג), 4 רשימות אינדיבידואליות. בבחירות, שהתקיימו ביום 8.7.28, חולקו דלקמן 20 המנדטים: **הציונים — 7; יד־חרוצים — 4; אגודה — 4; קצבים — 2; פועלי ציון — 1; רשימות אינדיבידואליות — 2.**

למרות שהסיעה הציונית היתה הגדולה ביותר, נבחר כראש הקהילה חבר האגודה, שמואל באבד, כתוצאה מקואליציה של הסיעות הקטנות. כחברי ההנהלה נבחרו: מ. הקה, ל. גלר, (ציונים כלליים), מ. כץ (מזרחי), ד"ר ב. טייך (פועלי ציון), י. שטרודלר, מ. קרינציס (יד־חרוצים), א. דילר (אגודה), י. רוזנברג (חסידים). אם כי הביקורת על הנהלת הקהילה, בתום ארבע שנות פעילותה, לא היתה חיובית ביותר, יש לציין ביחוד את מאמצו היעיל של ראש הקהילה בדבר חידוש בית החולים. בשנת 1930 הגיע התקציב של הקהילה ל־364.000 זלוטי, מתוך זה 44% הוקצבו לפקידות; 20% — לענינים דתיים; 4% — להחזקת בית החולים; 11% — לעזרה סוציאלית; 19.2% — תמיכות למוסדות, ורק 0.8% לקרנות ארץ ישראליות ולהכשרה; 1% — לצרכי תרבות.

הבחירות האחרונות לפני החורבן התקיימו ב־1.9.36. הפעם היה הפירוד גדול יותר. 20 רשימות עם 760 מועמדים התחרו על 20 מקומות בקהילה, ביניהם רשימה אחת שהופיעה בשם מוזר „יהודים אוביקטיבים" עם י. רוטמן בראשה. מספר בעלי זכות הבחירה הגיע ל־5000.

תוצאות הבחירות היו דומות לאלה שבשנת 1928. הסיעה הציונית היתה שוב הגדולה ביותר בקהילה (7 מנדטים). לאחר שבבחירות להנהלת הקהילה שוב נעשתה קנוניה בין „האגודה" והמיעוטים והסיעה הציונית קופחה באופן בולט. הוגש ערעור נגד בחירות ההנהלה. הערעור נתקבל, והבחירות להנהלה בוטלו. בינתיים שלט בקהילה קומיסר ממונה מטעם השלטונות ד"ר רביץ, עו"ד מתבולל המקובל במפלגת השלטון ה„סנציה". השלטון של הממונה נמשך כשנה ויותר. רק בסוף 1937, לאחר שמושל המחוז לבוב, ציוה על בחירות חדשות להנהלה, נבחרה הנהלה חדשה בהרכב הבא:

ד"ר יעקב רבהן, שנבחר כראש הקהילה, אברהם שכטר, אליהו שובר (ציונים כלליים),

יעקב כץ (מזרחי), ליזר שכנר, יעקב מנדל (אגודה), הרש רוזנברג (חסידים), בריש שטרמר (סוחרים זעירים), יוסף שטרודלר (בונד, יד חרוצים), יעקב רוטמן (בלתי מפלגתי). ואלה הם שנבחרו לועד הקהילה האחרונה, לפני החורבן: ליפא גלר, וילהלם הספל, שמעון מורגנרוט, אדולף נויברוט, חיים עליאס, מגר׳ פפפר, יעקב כץ (ציונים מאוחדים), ד״ר בנימין טייך (פועלי ציון), יצחק קאופשטין (חרדים בלתי מפלגתיים), ליאון נסנפלד (יד־חרוצים), ליאון קרוליק (קצבים), יוסף אשר הורוביץ, דוד לנגסם (אגודה), הירש רוזנברג, מרדכי דורנבוש (חסידי בלז), יוסף שטרודלר (בונד), איזידור זלצברג (חייטים), ד״ר ברנדשטטר (קומבטנטים), יעקב רוטמן (בלתי מפלגתיים), הרמן פויער (סוחרים זעירים).

תקופת כהונתה של הנהלה זו היתה הקשה ביותר בתולדות יהדות פשמישל. הגזירות האנטישמיות בדבר השחיטה הכשרה, הנישול השיטתי של היהודים מעמדות בכלכלה, גרמו להתרו־ששות של האוכלוסיה היהודית ולהקטנת ההכנסות של הקהילה.

רק חלק קטן של התושבים היהודים חויב במס קהילה. הרוב המכריע של משלמי מס חויבו ב־50 זלוטי לשנה. רק שלושה אזרחים בעיר חויבו ב־600 זל׳ לשנה. הגרעון גדל מיום ליום.

הקהילה היתה נתונה במאבק קשה בדבר ההקצבה הזעומה של בשר כשר לעיר. בשנת 1938 הוקצבו 30000 ק״ג בשר כשר לתקופה של שלושה חודשים לאוכלוסיה של 20000 יהודים.

ד״ר יעקב רבהן
Dr. Jacob Rebhan
ראש הקהילה האחרון
דער לעצטער ראש הקהל
The last Head of the Jewish Community

הקהילה ארגנה הדרכה מיוחדת למנקרים כדי לאפשר שימוש בחלק האחורי של הבשר, שלא הוכשר בלי ניקור. גברה השחיטה הכשרה במחתרת שגרמה לתביעות משפטיות ולהטלת קנסות כבדים. לביעור הקבצנות ופשיטת־יד אירגנה הקהילה חלוקת תמיכה פעם אחת בשבוע לנצרכים, בעזרת 200 משפחות אמידות, שעשו לביעור הנגע של חזרה על הפתחים. בין הפעולות הקונסטרוקטיביות של הקהילה, יש לציין במיוחד ארגון ועדה להקניית מקצועות פרודוקטיביים לנוער היהודי וחנוך לערכי עבודה. בסביבת העיר נוסדה חוה חקלאית בה קיבלה הדרכה עשרות מבני הנוער, ביניהם כ־30 אקדמאים. גם ועדת תרבות בראשות של י. הספל פעלה רבות. ב־1936 הוקמה ועדה מיוחדת בראשותו של מר ח. קלגסבלד לחידוש ולשיפוץ של בית הכנסת הגדול.

GMINA WYZNANIOWA ZYDOWSKA W PRZEMYŚLU.
הקהלה העברית בפשמישל
Nr. TELEFONU 17-89.

L. 1613/39 מספר — Przemyśl, dnia 15 / VII 1939

חשוב'ע ברודער

אנליגענד איבערשיקן מיר אייך אלע בעשטעטיגונגען
אויף די פון אייך איבערגעוויזענע געלדער, פאר די הילפסגעלדער און
סטיפענדיעס, וועלכע מיר האבן לויט אייער ווינטש און אנעמפעלונג
אויסגעצאהלט.

מודעה!

מיר זענען מודיע אז **מצות** אויף **פסח**

(מעות-חטין) פיר ארימע ודעט מען טיילען לויט דעם

אנגעגעבענעם סדר:

זונטאג דעם **26.3.** **A, B, C, D, E, F,**

מאנטאג „ **27.3.** **G, H, I, J, K, L,**

דינסטאג „ **8.3.** **M, N, O, P, R, S,**

מיטוואך „ **29.3.** **T, U, V, W, Z,**

יעדען טאג פון 9. - 1.
און פון 4. - 6. נאכמיטאג.

אויך מאכען מיר אויפמערקזאם דאס די יעניגע וואס וועלען זיך נישט מעלדען ביז מיטוואך דעם 29. ד. מ. פערליערען דאס רעכט אויף בחנם'דיגע מצות.

די קהלה פערוואלטונג.

פשעטישל, דעם 23 מערץ 1939

המודעה האחרונה

די לעצטע מודעה

The last notice

תקציב הקהילה בשנת 1938/39 הגיע ל־295,000 זל׳ וההכנסה ממסים הגיעה רק ל־55000 זל׳. בדין־וחשבון של הנהלת הקהילה ל„ארגון יוצאי פשמישל בארצות הברית" מיום 15.6.39, על חלוקת כספי תמיכה שנשלחו ע"י הארגונים, נמסר, כי 7000 נפש, פירושו 36% מהאוכלוסיה היהודית בעיר נהנתה מקמחא דפסחא, סימן מובהק להתרוששות הקהילה בת מסורת מפוארת של מאות בשנים.

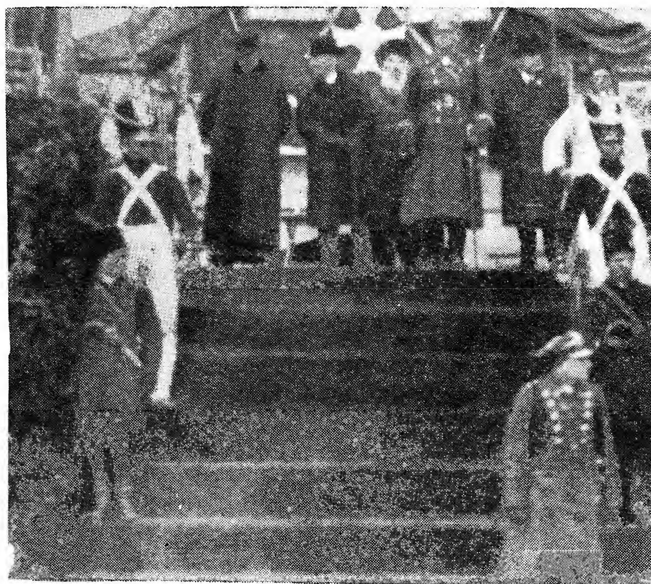
כזה היה מצב הקהילה בשלהי הקיץ 1939, שנה גורלית ליהדות אירופה. ב־1939 החל ראשית הקץ של הקהילה העתיקה והנכבדה הזאת.

ד. ג.

בית הדין הרבני *)

מאז מותו של הרב גדליה שמלקיש, לא נתמנה ממלא מקומו עד לשואה. בעיר פעל רק בית דין רבני בראשותו של הרב צבי (הרשלי) גלזר, שחבריו היו הרב יהושע וידרקר, ר' שלמה היסטר ור' אברהם באב"ד.

1. ר' הרשלי היה חתנו של ר' משה מיזילש, אף הוא בזמנו חבר בית הדין בפשמישל. הרב גלזר שמוצאו היה מפולין הקונגרסאית, היה מתלמידיו של הגאון ר' חיים אליעזר ואקס, בעל ספר שו"ת „נפש חיה" וחבר הרבנות בקאליש בשנות תרכ"ב־תר"מ (1862—1881). לפי אינפורמציה מוסמכת היה הרב גלזר „בקי בכל מכמני התורה". כראש בית הדין הרבני היה הרב גלזר נציג הרבנות כלפי השלטונות הפולניים והשתתף באיצטלא זו רשמית בכל הטכסים הממלכתיים.

הרב גלזר על במת ההצדעה — הרב גלאזער בעת א פאראד

Rabbi Glazer at a parade

*) האינפורמציה סופקה ע"י רבה של שכ' יד אליהו, א. וינברג ז"ל ומשה טוכמן.

2. ר׳ יהושע וידרקר, „דער ניישטעטער״ הרב „מנובה מיאסטו״ היה תלמידם של הגאונים ר׳ שלום שוודרון מברז׳ז׳ן, מחבר שו״ת מהרש״ם, ור׳ מאיר אריק מיאזלוביץ, מחבר הספר „מנחת פתים״, מתואר ע״י הרב ר׳ אלטר מאיר, אשר הכירו שנים רבות עוד מחצר האדמו״רים בצ׳ורטקוב, כבעל תפיסה מהירה ומוח חד, שאינו מאבד טיפה.

תחילה עסק הרב ב„מסחר וקנין״ ורק כעבור שנים הסכים לעלות על כסא הרבנות בנובה מיאסטו (על יד פשמישל) משם עבר בשנת תרפ״ג (1923) לבית הדין הרבני בפשמישל.

מבין ספריו ידוע ביותר „חידושי מהרי״ו על שולחן ערוך — אור חיים״, שעשה רושם רב בעולם הלומדים.

הרב יהושע וידרקר
דער ניישטעטער רב
Rabbi Y. Wiederkehr

3. ר׳ שלמה היסטר, בנו של השוחט מיכאל היסטר יליד פשמישל, איש חביב ומקובל על הבריות, היה תלמידו של ר׳ גדליה שמלקיש ור׳ משה מיזילש, כהן כדיין בבית הדין.

4. אברהם בבא״ד דיין, נכדו של הרב מזמושץ׳, נתפרסם כמומחה לשאלות היתר ואיסור, דובר עליו במאמר אחר בספר זה **). הרבנים שנזכרו ב־1—3 ניהלו כל אחד כעין ישיבה זוטא, אמרו יום יום שעורים בתלמוד ובפוסקים לפני חוגי בחורים והעמידו הרבה תלמידים. חלק מהם נמצא כיום בישראל.

**) ראה מאמר על כלי הקודש בתקופה האחרונה של שלטון אוסטריה.

פרק חמישי

האוכלוסיה היהודית בפשמישל — הרכבה החברתי וכלכלתה

האוכלוסיה

בתקופה 1918—1939 נערכו שני מפקדים של האוכלוסיה בשנת 1921 ו־1931.

בשנת 1921 היה מספר היהודים בעיר כ־18360, מתוך האוכלוסיה הכללית של 51038 נפש, 38%.

בשנת 1931 פחת מספר היהודים בעיר עד 17326 נפש, ל־34% מכלל האוכלוסיה.

לפי הדין והחשבון של ועד הקהילה מ־15.6.39 הגיע מספר היהודים באותה השנה ל־19400 נפש. (כנראה נכללו במספר זה יהודים תושבי כפרים, שהשתייכו לקהילה).

ההשואה לערים הגדולות האחרות בגליציה:

		1921		1931	
מס׳	העיר	מס׳ היהודים	% מהאוכלוסיה	מס׳ היהודים	% מהאוכלוסיה
1	לבוב	76800	35.0	99600	31.9
2	קרקוב	45200	24.6	56500	25.8
3	פשמישל	18360	38.3	17300	34.0
4	סטניסלבוב	15900	56.2	24800	41.4
5	טרנוב	15600	44.2	19300	43.0

מטבלא הנ״ל מתברר, כי מבחינת האוכלוסיה היהודית ירדה פשמישל ממקום שלישי למקום החמישי בערי גליציה. הגורמים לכך היו: המצב הכלכלי שהורע, ההגירה לארצות אירופה ואמריקה והעליה לארץ ישראל, שהחלה כבר בשנת 1920. בשנת 1939 צוינה שוב עליה באוכלוסיה היהודית בגלל ראמיגרציה וגירוש מגרמניה ומאוסטריה.

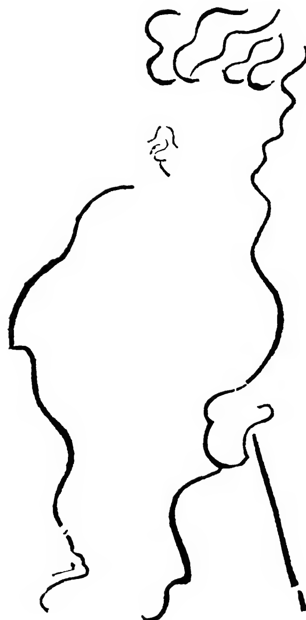
ההרכב הסוציאלי

ההרכב הסוציאלי של האוכלוסיה היהודית בתקופה 1918—1939 היה יציב תוך סטיות מינימליות.

אם כי אין בידינו סטטיסטיקה רשמית מיוחדת על התעסוקה של האוכלוסיה היהודית בעיר, אפשר לקבוע בקירוב, לפי הנתונים של דינים והחשבונות של הגמנסיה העברית, בהם צוינו המקצועות של הורי התלמידים במוסד. לפי הנתונים האלה עסקו ההורים:

במסחר	52.2%
במלאכה	10.8%
בתעשיה	6.5%
בפקידות	14.1%
במקצועות חפשיים ומורים	6.2%
בחקלאות	2.5%
בעלי בתים	2.4%
שונות	1.3%
מחוסרי עבודה	4.0%
בס״ה	100.0%

דמויות מהעיר בראי עקום
אין קרומען שפּיגעל
PERSONALITIES OF THE CITY IN CARICATURE

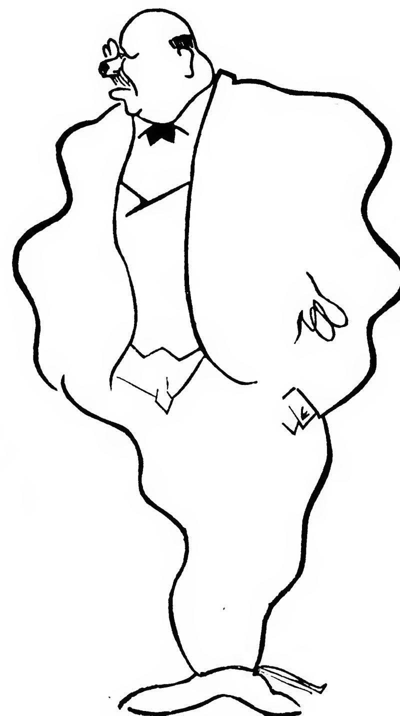
שאול אקסר, מורה למוסיקה
S. Akser, music teacher

ד"ר לייב לנדאו
Dr. Leib Landau

ד"ר הרמן ליברמן
Dr. Hermann Liebermann

ד"ר א. איזנר
Dr. E. Eisner

ד״ר ש. גרבשייד
Dr. S. Grabscheid

הסופר א. גלברג
Arnold Gahlberg

ד״ר א. רוזנצווייג
רושם לידות, לוחם לשמות עבריים
Dr. A. Rosenzweig

ד״ר מיכאל שורץ
Dr. Michał Schwarz

ד״ר יצחק זוהן
Dr. Isac Sohn

Mateusz Mieses
מתתיהו מיזס

אחוז ניכר של בעלי השכלה אקדמאית בין האוכלוסיה היהודית הטביע את חותמו על המצב החברתי והתרבותי של פשמישל היהודית וקבע את צביונה.

כ־100 עורכי־דין יהודיים פעלו בעיר, ביניהם משפטנים מדרגה מעולה ובראשם ד״ר לייב לנדאו שהתפרסם בכל רחבי פולין. נוסף לעבודתם המקצועית עסקו רבים בעבודה ציבורית ותרבותית.

כמאה רופאים יהודיים פעלו בעיר. מספר מהם עבד, ללא תמורה, במרפאות של בית החולים היהודי שרמתו היתה נאותה למדי.

המקצוע של רוקחות: שבעה בתי מרקחת, מתוך תשעה שהיו קיימים בעיר, היו בידי רוקחים יהודים. עשרות מורים ומחנכים, הן בבתי ספר יהודיים, הן בבתי ספר ממשלתיים בעיר וכן בערי פולין הרחבה, הרביצו תורה לנוער. אחדים שימשו כמנהלי בתי ספר תיכוניים (ד״ר אקסר בצ׳נסטוכובה). מהנדסים יהודיים, הן עצמאיים הן בשרות הציבורי, תכננו ובנו בתים חדישים יהודיים בכל חלקי העיר. בין המהנדסים ראוי להזכיר את המהנדס סלו שפר, שהכין ללא תמורה תכניות למוסדות צבוריים. פשמישל היהודית ספקה גם רבנים בעלי תואר אקדמאי. כרב ראשי של הצבא הפולני כיהן האלוף ד״ר יוסף מיזס, בן משפחה ידועה בעיר. ד״ר חיים אסטל חניך תנועת „השומר״ כיהן כרב בעיר קרומיריז׳ בצ׳כוסלובקיה. חבר „אגודת הרצל״, מיכאל פטרון בחר במקצוע של רב וד״ר שמואל הירשפלד כיהן כרב בביאלה.

היהודים היו גם מיוצגים בפקידות הממשלתית הבכירה; ד״ר גנס ומר הניג במשרד האוצר. בין השופטים בעיר ישבו בכס המשפט ארבעה יהודים: לוינטל, הורניק, שורץ ואיזנר.

גם באומנים ובסופרים נתברכה פשמישל היהודית. הציירים מ. פוירינג ואוטו אקסר התפרסמו ברחבי פולין. האחרון שימש כצייר התפאורות בתיאטרון הגדול בלבוב. אדולף בינשטוק, מורה לציור בגמנסיה, צייר בכישרון רב את ציורי הויטרז׳ים בבית הכנסת החדש ברח׳ סלובסצקי. בין האומנים יש להזכיר את הקריקטוריסט המצטיין ארטור אולר (ראה עמוד 208־209).

ארנולד גלברג, הנריק זלץ, אמיל הנר נימנו עם הסופרים בעיר. מתתיהו מיזס הידוע, העתונאי הפורה אברהם כהנא (אבר״ך) נזכרים בספר זה. (עיין פרק על דמויות ואישים).

גם אומנות המוזיקה טופחה בפשמישל היהודית. מחוץ ל„יובל״, האגודה לדרמה ולמוזיקה, יש לציין את הדמות הידועה בעיר, בעל בית ספר למוזיקה, שאול אקסר, את המורים למוזיקה בבתי ספר, הפסנתרן יעקב קוריטן, הכנר המצטיין קלמנס זילבר, את המורה לפסנתר, גב׳ טייך, אשת המורה בגימנסיה הממשלתית והעסקן הציבורי גבריאל טייך, את הכנרית גב׳ מלץ מבית וייסברג, אשת המהנדס מלץ, את הכנר יוסף קרונברג, פקיד בעיריה.

עשרות מוסדות תרבותיים, חברתיים וסוציאליים, על עסקניהם וארגוני נוער עם מאות חברים, פעלו בעיר. להם מוקדשים פרקים מיוחדים בספר זה.

בעיר פעלה ספריה „צ׳יטלניה נאוקובה״, ובה 40.000 כרכים בשפה פולנית ושפות אחרות. פעם בשבוע התקיימו בה הרצאות על נושאים ספרותיים ומדעיים. היושב־ראש האחרון של המוסד הזה היה המורה היהודי בגימנסיה ממשלתית ברנדלר.

אין בכוחן של השורות המועטות לתאר את החיים התוססים והפוריים של פשמישל היהודית שנדמו לעולם. אין לאל ידינו לציין את כל האישים הראויים לכך. לבולטים מהם הקדשנו פרק מיוחד.

חיי הכלכלה בתקופה 1918—1939

עם קום המדינה הפולנית בשנת 1918 חל שינוי קיצוני בחיים הכלכליים של יהודי פשמישל. העיר חדלה מלהיות עיר צבאית, על כל הכרוך בה. אגף האספקה הצבאית, שהיה ברובו בידי יהודים צומצם לממדים קטנים, וגם ממנו נושלו, במרוצת הזמן היהודים בשיטתיות ע״י המשטר החדש. הבניה של מתקנים צבאיים פחתה ואיתה אספקת חומרי בנין והקבלנות, מקצוע יהודי בעיר.

האינפלציה הדוהרת רוששה את כל מפעלי המסחר הותיקים, בעלי מסורת מסחרית של שנים. ענף הסחורות הקולוניליות, שפשמישל היתה מרכזו ירד בהדרגה מגדולתו. מזמן לזמן צצו פירמות חדשות, שניסו לנצל את הקוניוקטורה של האינפלציה, אולם הן נעלמו כלעומת שהופיעו.

יצוב המטבע בשנת 1925 לא השפיע בהרבה על שיפור המצב הכלכלי של יהודי פשמישל, כתוצאה ממדיניות הממשלה, שמטרתה היתה — נישול היהודית מהעמדות הכלכליות שתפסו. המיסים הגבוהים שהוטלו, ללא רחמים, על האוכלוסיה היהודית, מנעו ממנה כל שיקום כלכלי אחרי האינפלציה.

אחד הענפים החשובים, שהיה בידי יהודי פשמישל, התעשיה והמסחר בעץ, התמוטט בשנת 1930, עקב הדמפינג הרוסי. הוא התאושש במקצת לתקופה קצרה בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה. בין הסיטונים של ענף זה יש להזכיר את אנגל־הוטרר גוליגר וגוטפריד.

נקודות אור בכלכלת העיר היו מפעלי תעשיה שהתקיימו בתקופה זו. ביניהם בית חרושת „פולנה״, למכונות חקלאיות, למכונות תפירה ולאופניים של העסקן הציוני הדגול, מר חיים קלגסבלד ובנו שמעון (כעת מהפעילים ב„התאחדות בעלי התעשיה בישראל״). במפעל עבדו 400 פועלים, רובם פועלים יהודים, שינוי מהפכני בחיי היהודים בעיר.

בין יתר מפעלי התעשיה יש לציין מפעל מתכת „ציקלופ״ שהוקם ע״י עוה״ד ד״ר ל. פייפר ושנוהל ע״י מר קלינגר. בית חרושת לצעצועים מכניים „מינרבה״ של משפחת יוסף רינדה עסקן ציוני, חבר מועצת העיריה. בית חרושת למכונות חקלאיות של משפחת הוניגוכס; בית חרושת לכפתורים של משפחת פיפה; בית חרושת לרהיטים ולכלי עבודה לנגרים של משפחת לנגסם; בית חרושת למוצרי קוסמטיקה „איה״ של הרוקח לאופר; בית חרושת לפיות לסיגריות של משפחת פולר; בית חרושת לנרות מיסודו של העסקן הציוני רב פעלים מרדכי הקה; מנפטה מודרנית לפשתן של העסקן הציוני ליפא גלר; בית מבשלה לבירה „ויקטוריה״ של משפחת רבהן. נוסף למפעלים הנזכרים לעיל פעלו בעיר עשרות בתי מלאכה ומפעלים תעשיתיים בקנה מדה קטן.

פשמישל היתה ידועה כעיר בעלת מסורת של מלאכה יהודית. לפי הדו״ח של אגודת בעלי המלאכה היהודים „יד חרוצים״ משנת 1938, הגיע מספר בעלי מלאכה היהודיים בעיר ל־1500. הענפים שבהם עסקו היהודים היו: עובדי מתכת (פחחים ומסגרים), נגרות, צבעות וחייטות (מספרם 250 — לפי הדו״ח של אגודת אומני חייטות היהודים משנת 1938), סנדלרים, אופים, כובענים, פרוונים, ספרים ואחרים.

באותו דין וחשבון מתואר המצב הקשה של בעל המלאכה היהודי בעיר, „עקב מדיניות הנישול אין בעל מלאכה יהודי מקבל כל עבודה ממוסד ממשלתי או עירוני. אין הבנקים הממשלתיים נותנים לו כל אשראי. גזירות שונות שכוונתן להציק לבעל מלאכה יהודי נגזרות מפעם לפעם. עול המסים בכל צורתם הורס את קיומם״.

„יד חרוצים"

הנריק בלט
Henryk Blatt

תפקיד מכובד בהגנת הזכויות של בעל המלאכה היהודי מילא הארגון של בעלי המלאכה „יד חרוצים". היו מיוצגים בו בעלי המלאכה היהודים מכל ענפי המלאכה. האגודה נוסדה בשנת 1868, יחד עם ארגונים דומים בערי גליציה אחרות. מטרת האגודה היתה הגנה על הזכויות המקצועיות של חבריה, ביחוד בצחים. אף על פי שהיהודים היוו רוב בהם, התנכלו החברים הנוצריים לזכויותיהם, ע"י הכשלת המועמדים בבחינות וכו'. בשנים לפני 1900 עמד בראש האגודה החייט הנריק בלט, איש משכיל. מר בלט נבחר בשנים האחרונות לפני החורבן כיו"ר כבוד של האגודה לכל חייו. הנריק בלט היה גם עסקן רב־פעלים במוסדות אחרים בעיר, ושימש גם כחבר הועד של קרן היסוד בעיר, מטעם הבלתי ציוניים. הוא נפטר בסיביר, לשם הוגלה אחרי כיבוש העיר ע"י הסובייטים. אחרי הנריק בלט, החל משנת 1905 כיהן כיו"ר עורך־הדין ברטולד הרצוג.

עם חדירת הרעיון הסוציאליסטי לשכבות של בעלי המלאכה, גברה באגודה השפעתם של העסקנים המקורבים לפ.פ.ס: ליאון נסנפלד ומיכל אסטרייכר ובתקופה יותר מאוחרת של עסקני „הבונד" יוסף שטרודלר וד"ר גוטדנק. האגודה השתתפה בחיים הפוליטיים בעיריה ובקהילה ונציגיה נבחרו לועד הקהילה.

בין הפעולות הפוריות והחשובות לתועלת ציבור בעלי מלאכה ולחינוך הדור הצעיר, יש לציין, תוך הערכה, את „הקופה הקואופרטיבית" של בעלי המלאכה, שדאגה לאשראי זול לחבריה. המוסד התחיל בפעולתו בשנת 1925.

מספר חברי הקופה בשנת 1938 היה 150. בראש הקופה עמדו ד"ר גוטדנק, ד"ר זוהן, ליב פילרסדורף והרמן רובין. מוסד לתפארת של האגודה היתה הפנימיה לנוער העובד. בין העסקנים הפעילים של יד־חרוצים יש לציין את הצורף יצחק איזיק שליסלברג, חבר ועד הפנימיה, ונציג בעלי המלאכה בלשכה הממשלתית למלאכה בלבוב. בעד פעילותו לפיתוח המלאכה הוענק לו אות הצטיינות. בין הפעילים הצטיינו ה"ה קרינציס, פרובשטין, אוברלנדר ופ. בין.

המסחר

קרנו של המסחר היהודי ירד בתקופה בין שתי מלחמות העולם בעקבות הירידה של כוח הקניה של האיכרים, ומשברים כלכליים שפקדו, מזמן לזמן, את המדינה ועקב מדיניות הפיסקלית של הממשלה והחרם על פירמות יהודיות. המצב הגיע עד לידי כך, שעסקים רבים נסגרו בגלל עול המיסים לכל סוגיהם. אפילו את מס העסק (הפטנט) לא השיגה ידם לשלש בלי עזרת הארגון.

לשם הגנת האינטרסים של הסוחר היהודי, נוסדו שני ארגונים של סוחרים בעיר: „התאחדות הסוחרים" ו„התאחדות של סוחרים זעירים". התאחדות הסוחרים מנתה כ־750 חבר. היא הושיטה עזרה לחבריה, הן בהגנה מפני הטלת מיסים בלתי צודקים, הן בהענקת אשראי, אשר סוחר יהודי לא היה יכול לקבלו ממקור ממשלתי. לשם כך נוסד בנק קואופרטיבי של הסוחרים והתעשיינים. בבדיחת דעת קראו לו „די רייכסבנק". בגלל שמו המשפחתי של מנהלו, מר אלויס רייך. היוזמים

של הבנק היו העסקנים ד״ר מאוריצי ריכטר, וליפא גלר, שעמדו זמן רב בראש המוסד. המאזן של הבנק בשנת 1932, לפי הדין וחשבון שפורסם ב„כוילה״, הסתכם ב־428471 זלוטי ו־30056 דולרים; הרווח היה 15526 זלוטי. בשנת 1928 הסתכם הרווח ב־18000 זלוטי. המוסד העניק הקצבות למוסדות, כמו לגמנסיה העברית, לקרן היסוד ולמוסדות סוציאלים.

העסקנים, שפעלו ב„התאחדות הסוחרים״, היו: מתתיהו מיזס, ששימש זמן רב כיו״ר ה„התאחדות״. ליפא גלר, הרוקח קרול ויזל, ליאון אמסטר, ליפא דיאמנט, אלפרד פרנקל (בעל תחנת קמח גדולה), מרקוס גוטמן, אפרים כץ, זיגמונט היימן, אמיל קלאוזנר, אברהם לאופר, יוסף רינדה, שמעון מורגנרוט, הירש מילטאו, משה פרלרוט, שמואל רוזנפלד, מאוריצי שצקר, ואדולף נייבורט. „התאחדות הסוחרים הזעירים״ מנתה כ־500 חבר, ופעלה הרבה לטובת האיש הקטן. בין העסקנים יש לציין את: אברהם פולר, איכנבאום, פנר, קסלמן וטפט.

לעזרת הסוחר הקטן פעלה הרבה „האגודה הקואופרטיבית לאשראי״ Związek kredytowy. היא היתה ידועה בעיר גם כ־אי.ק.א. בנק (J.C.A) מאחר ו„האיקה״ תמכה בו. המוסד נוסד ב־1910. העסקנים באגודה היו: הרב גדליה שמלקיש, ד״ר ברנרד גנס, אפרים קנולר והשופט איזידור לנדה. מטרתו היתה עזרה קונסטרוקטיבית לסוחר הזעיר ולבעל המלאכה הקטן. ההלוואות הוענקו לנצרכים לזמן ארוך, בתשלומים קטנים שבועיים.

החל משנת 1921 פעל המוסד כקואופרטיב והוא הרחיב את פעולתו בין כל שכבות האוכלוסיה היהודית. המוסד רכש לו אימון של הציבור הרחב ומדי שנה ושנה גדל מספר הפקדונות והמחזור הכללי. לקואופרטיב היה גם אשראי בבנקים ממלכתיים.

הנריק בלט, מקס אוקסנברג, ד״ר ליאון פרובשטיין וד״ר קלמן רייך ניהלו את המוסד, בשנים האחרונות לפני החורבן, במסירות ולא על מנת לקבל פרס.

בין האגודות המקצועיות היהודיות שפעלו בעיר, יש לציין את האגודה המקצועית של הפקידים הפרטיים שמנתה כ־200 חברים, ובראשה העסקנים: ד״ר קרונגולד, אדמונד לנדאו והגבירות ראב שטגמן וגנס.

י. א.

מוסדות חינוך ותרבות

הגמנסיה העברית

חבר עסקנים ובראשם ש. פריצהנד (מורה בגמנסיה ממשלתית), שמואל רוזנפלד וד״ר אפרים שוצמן החליט בשנת 1919 להקים מוסד חינוכי יהודי דו־לשוני, שבו שפת ההוראה תהיה עברית ופולנית. שאיפת היוזמים באה לבטוי בתקנון של „החברה לבית ספר עממי ותיכוני יהודי בפשמישל״.

לפי התקנון, מטרת החברה היא הפצת השכלה כללית ויהודית בקרב האוכלוסיה היהודית בעיר ובמיוחד הקניית השכלה לנוער היהודי במקצועות הנלמדים בבתי ספר עממיים ותיכוניים ובכל ענפי המדע של היהדות והדת היהודית.

בתחילה נפתח גן ילדים, בהנהלתה של הניה קרוכמל ועל ידו אורגן קורס לגננות. (בין חניכות הקורס היו שתי גננות שהמשיכו את עבודתן בארץ — עדה בלום ואסתר זילפן). כן נפתחו שעורים ללימוד השפה העברית לכל שכבות האוכלוסיה היהודית.

גן ילדים ראשון של גב׳ ה. קרוכמל — ערשטער העברעישער קינדערגארטען

The first Hebrew kindergarten of Miss H. Krochmal

ביוזמתו של היו״ר הראשון של החברה הד״ר אפרים שוצמן נפתחו ב־1920 שתי הכיתות הראשונות של בית הספר העממי, וכעבור שנה, נכללו בו כבר ארבע כיתות.

שאיפתה של הנהלת החברה היתה מכוונת ליסוד גמנסיה יהודית שתשרור בה אוירה יהודית לאומית ויחסי אהדה בין המורים וחניכיהם.

הכתה הראשונה של בית הספר העממי העברי — העברעישע פאָלקס־שול, ערשטער קלאס

The first Hebrew elementary school class

בשנת 1927 נפתחה הכתה הראשונה של הגמנסיה, שלא הוכרה לע״ע ע״י שלטונות החינוך הממשלתיים. שמה היה „קורסים גמנסיאליים״. מדי שנה נוספה כתה. בראשיתו שוכן המוסד בבית שכור ברחוב גורנה 4. המנהל הראשון של „הקורסים הגמנסיאליים״ היה גבריאל טייך, מורה בגמנסיה ממשלתית. מנהלת בית הספר העממי היתה יוליה מאיר. באותו הזמן נפתח סניף של בית הספר העממי בפרבר זסניה, הודות למרצו ויוזמתו של ה׳ מרדכי הקה, עסקן ציוני בעיר, הרוח החיה של המוסד. בבית הספר בזסניה היתה המורה גב׳ פנינה פרנקפורטר (לימים פקידה בסוכנות היהודית בירושלים).

בשנת 1925 עברה הנהלת ה„קורסים הגמנסיאליים״ לזמן קצר לידי ש. פריצהנד ואחר כך לידי סטניסלב בֶּלבסקי, מורה ותיק בגמנסיה הממשלתית הפולנית שהמשיך את עובדתו עד שנת 1928.

חוסר שיכון מתאים האיט במקצת את התפתחות המוסד. הודות למרצה של החברה ולנדיבות לבו של הצבור היהודי בפשמישל תוקן המצב. בשנת 1928 הוקמה הקומה הראשונה של בנין בית הספר ברחוב טרנבסקי 15 (חנוכת הבית התקיימה ביום 14.10.28 בנוכחות הרב ד״ר לוי פרוינד מלבוב, באי כוח של הממשלה, העיריה, הקהילה היהודית ומוסדות צבוריים יהודיים). בשנת 1934 נבנתה קומה נוספת.

הקמת הבנין וארגון מחדש של בית הספר ע״י מנהלו החדש, ד״ר דוד אינהורן, הוא שלב תנופה בהתפתחות המוסד שזכה להכרה רשמית ע״י השלטונות הממשלתיים בלבוב.

ביום 4.12.29 אושר המוסד כגמנסיה הומניסטית בן 8 כתות לבנים ולבנות. מאז התפתחה הגמנסיה בצעדי ענק. בחינת הבגרות הראשונה נתקיימה בשנת 1930. יו״ר הועדה הבוחנת מטעם

הממשלה היה מר זגמונד סקורסקי, מנהל הגמנסיה הממשלתית בפשמישל. הבוחן למדעי יהדות היה ד״ר לוי פרוינד מלבוב. כל הנבחנים עמדו בבחינה. אחרי תקופה קצרה שבה היתה מנהלת הגמנסיה גב׳ בטי פיירמן, מנהלת גמנסיה יהודית בלבוב, וויטולד נובק מהגמנסיה הממשלתית. עברה ההנהלה בשנת 1932 לידיו המנוסות של ד״ר יוסף אוסטרן שנהל את המוסד עד לחורבנה של פשמישל היהודית.

קורס לגננות — קורס פאר פרעבליסטינס — Kindergarten Teachers Course

יושבים מימין: ג. זלצברג, י. איזן, הנדלר, ש. פריצהנד, ק. רייס, ג. טייך, ליסיקיביץ, גולדברג, א. רייזנר
Sitting from left: A. Reisner, Goldberg, Lisikiewicz, G. Teich, K. Reiss, S. Fritzhand, Haendler, J. Eisen, G. Salzberg

בתקופתו הגיעה הגמנסיה לרמה נאותה במקצועות כלליים ויהודיים כאחד.

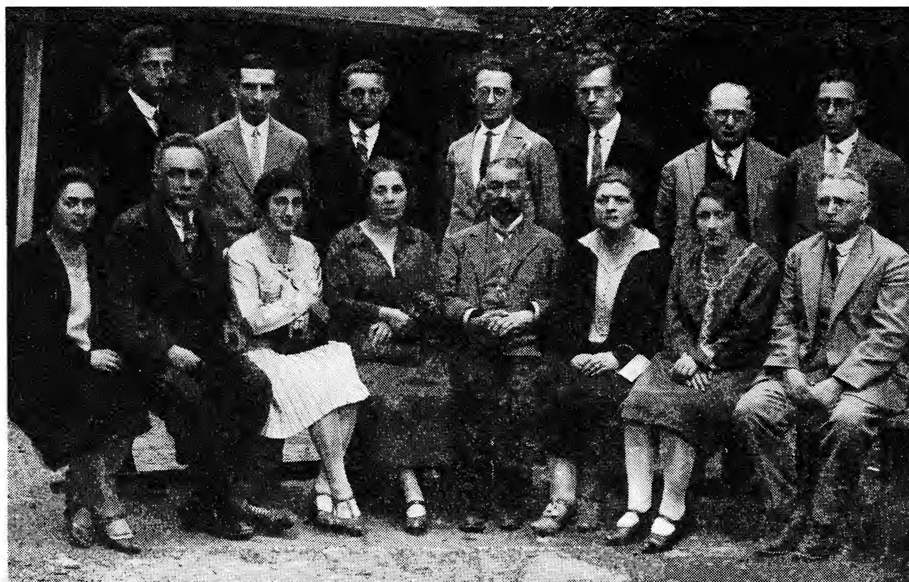
בבעלות הגמנסיה נמצאו מעבדות לפיסיקה, לכימיה ולביולוגיה וכן אוסף מפות גיאוגרפיות והיסטוריות. במוסד היו חדרי מלאכה, כרכיה ונגריה, מתפרה ומסגריה. בשנת 1937 כללה הספריה 4406 ספר מכל הסוגים בשפה הפולנית, העברית, הגרמנית והאנגלית. מספר הספרים העברים הגיע ל־498 כרך.

למען התלמידים כוננו חוגים לשפה ולספרות הפולנית והעברית. בחוג העברי התקיימו הרצאות על החיים היהודיים בעיר ובארץ ישראל. הוקמו חוגים לבלשנות, לידיעת הארץ, לטבע, לספורט ולחינוך גופני בשלוב עם שלטונות הצבא.

במקהלת בית הספר השתתפו כ־70 תלמיד. במוסד ניתנה לחניכים אוטונומיה מסוימת. מועצת תלמידים עליונה הוציאה לאור עתון בשם „חיינו" בשפה הפולנית והעברית.

ע״י הגמנסיה פעל גם ועד הורים, בראשותו של הקפיטן מ. אשר (1936) והחברים ד״ר א. קרונברג, פרופ׳ ראוך, בקון וה׳ נויבורט. ועד ההורים עזר להנהלת הגמנסיה בעבודת החינוך ודאג להזנה נוספת של התלמידים. ארוחות בוקר ניתנו ל־200 תלמיד, ל־60% מהם ללא תשלום. הועד אכסן במחנות קיץ ובבתי הבראה כ־20 תלמידים עניים.

הודות לרמתו הנאותה של המוסד הרשו השלטונות בשנת 1937 פתיחת ליצאום בעל מגמה

המורים הראשונים — די ערשטע לערערס — The first teachers

עומדים מימין: מ. סובל, י. איזן, ד״ר מ. אלטבאואר, ב. ברטהולץ, ש. וורם, י. אורטנר, ד״ר מ. ויזינגר
יושבים: ש. פריצהנד, צ. הכט, י. מאיר, ס. בילבסקי, פ. הבר, ז. פרידמן, ג. טייך, ד. קהוה
Standing from left: Dr. M. Weisinger, J. Ortner, S. Wurm, B. Brettholz, Dr. M. Altbauer J. Eisen, M. Sobel
Sitting from left: D. Kawe, G. Teich, Z. Friedmann, F. Haber, S. Bielawski, J. Mayer C. Hecht, S. Fritzhand

הומניסטית וריאלית. ועם התפתחות המוסד צר היה המקום מהכיל את כל תלמידיו והנהלת החברה רכשה בשנת 1936 מגרש סמוך לבית הספר. במאי 1937 נבחרה ועדה להקמת בנין נוסף בראשותו של המהנדס ס. שפר שהכין — שלא על מנת לקבל פרס — את התכניות להרחבת המוסד. ועדה שניה לגיוס אמצעים פעלה בראשותו של מר חיים קלגסבלד, יו״ר החברה. אולם המשימה לא הוגשמה. במלחמת העולם השניה חוסלה הגמנסיה היהודית עם חיסולם של יהודי פשמישל. היום נמצא בבנין מוסד חינוכי פולני.

מספר התלמידים בשנת הלמודים 1936־37 הגיע ל־527. 333 בגמנסיה, 194 בבית הספר העממי.

כ־1,6% של תלמידי בתיה״ס היו יתומים.

מספר המורים היה בשנת 1936־37, בגמנסיה — 21, בבית הספר העממי — 5.

מזכירות הגמנסיה היתה בידי דבורה קהוה וקלרה לויכטר.

המורים הראשונים במוסד היו: ד״ר משה אלטבאור (כעת מנהל המוזיאון ההיסטורי בתל־אביב ומרצה ללשונות סלביות באוניברסיטה ירושלים), יעקב איזן, יוסף אורטנר, בנימין ברטהולץ, פיגה הבר, צסיה הכט, שמואל וורם, ד״ר מיכאל ויזינגר (זיו) (כעת מנהל המחלקה לחינוך תיכון במשרד החינוך והתרבות בירושלים), גבריאל טייך, יוליה מאיר, מרדכי סובל, זוסיה פרידמן, ש. פריצהנד.

בשנים 1936־37 היה הרכב המורים בגמנסיה כדלקמן: ד״ר יוסף אוסטרן כמנהל, יעקב איזן,

אדולף ברייט, אשר איזנשטין, ד״ר רגינה איזנר, בסיה פריירֿ, שולמית גלברט, פיגה הבר, מגר׳ נורברט הלפרן, ד״ר ליאון אינגבר, יעקב קוריטן, ד״ר נלה מרגוליס, יוסף אורטנר־פורסט, שרה אלנברג, מגר׳ שבתי רפפורט, חיים שפירא (רב צבאי), יהושע שלזינגר, מקס שטהל, מגר׳ זיסיה טאוב, מגר׳ בסיה טאוב, שמואל וורם. עם המורים נמנה בשנת 1931-34 ד״ר נתן קודיש ורעיתו (כעת מנהל בי״ס בתל־אביב).

בחינת הבגרות במקצועות העבריים, 1934
מאטורע־עקזאמענס אין עברית־געגנשטאנדן
Matriculation in Hebrew 1934

יושבים מימין: ד״ר נ. קודיש, י. איזן, י. אוסטרן (המנהל), הרב לוי פרוינד (יו״ר), מ. פרלרוט, פ. הבר
Sitting from left: F. Haber, M. Perlroth, Rabbi L. Freund, J. Ostern, J. Eisen, Dr. N. Kudisch

בבית הספר העממי לימדו: מריה פלד, יוליה מאיר, רוזה נגלר, אננה רבן, מגר׳ ליאון זלצמן. כרופאי המוסד כהנו: ד״ר מרטין אברדם וד״ר ברטה מרמלשטיין.

בהנהלת החברה לבית ספר עממי ותיכון השתתפו ד״ר אפרים שוצמן יו״ר, משה פרלרוט, ומשנת 1936 מר חיים קלגסבלד.

חברי ההנהלה היו בתקופה מ־1919 עד 1939: שמואל רוזנפלד, אליהו שובר, ד״ר נתן הלפרן, ברוך בלומנפלד, ליאון אמסטר, שלמה ברנר, אברהם כהנא (אברך) (נפטר בתל־אביב), יהושע אנגלהרד, מהנדס עמנואל גוטמן, אפרים כץ, פפי מרמלשטין, דוד כץ, שמעון מיזעס, קפיטן מוריס ראוך, ד״ר מיכאל בוקסבאום, ד״ר ברוך פרייעד, אשר טוכמן, ד״ר דב קנופף (ניצני), ד״ר צבי רייכמן (נפטר בתל־אביב), מלך צוקר, יהושע לנדמן, ליפא גלר, מהנדס מנדל יעבץ, ד״ר בנימין טייך, שמעון מורגנרוט, משה רינדה.

מספר חברי החברה בשנת 1936 היה 171.

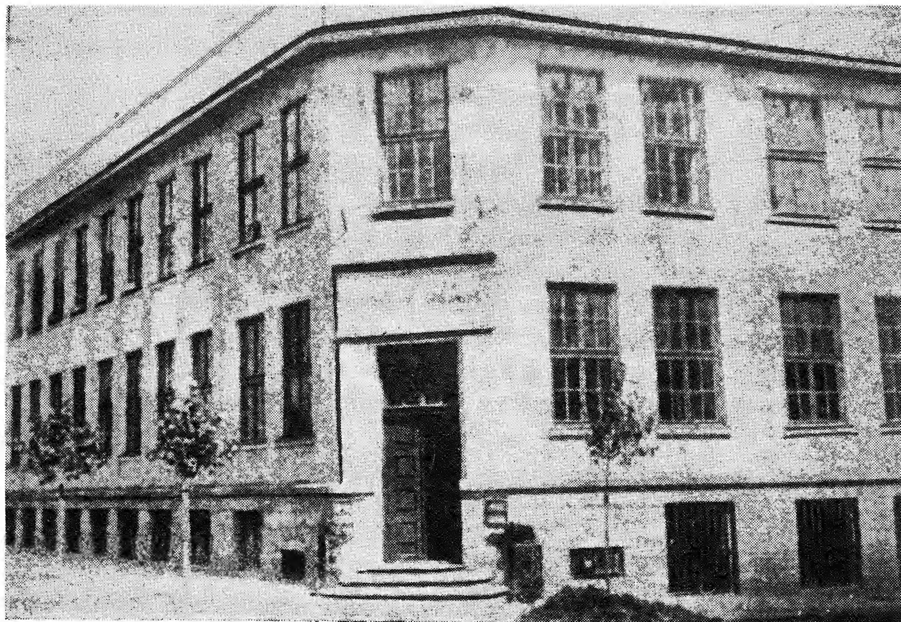
התקציב הגיע בשנת 1936 לסך 168,293 זלוטי (כ־34,000 דולר בזמנו). עירית פשמישל השתתפה בו בסכום של 2000 זלוטי לשנה, והקהילה היהודית בסכום של 2400 זלוטי. כן עזרה הקהילה בסכום של 10,000 זלוטי בהקמת הבנין.

The management — פאַרוואַלטונג פון יידישן שולפאַריין — ההנהלה של החברה למען בית הספר

עומדים מימין : א. כץ, — א. כהנא, ש. פריצהנד, אמסטר, בלומנפלד, י. אנגלהרדט, ד. כץ
יושבים מימין : פ. מרמלשטין, ש. מיזס, מ. פרלרוט, מ. כץ, ש. רוזנפלד

Standing from left: D. Katz, S. Engelhardt, Blumenfeld, Amster, S. Fritzhand, A. Kahane, —, E. Katz
Sitting from left: S. Rosenfeld, M. Katz, M. Perlroth, S. Mieses, P. Mermelstein

The highschool building — די גימנאַזיע — בנין הגמנסיה

גן ילדים „עדן"

בעיר פעל גם גן ילדים פרטי „עדן" דו־לשוני (פולנית ועברית), בהנהלתה של גב' גניה בין (כעת מורה באולפן בתל־אביב) בו חונכו הילדים בגיל רך ברוח של היהדות הלאומית. השירים העברים שהפעוטות למדו בגן ובהחגיגות שנערכו בחגים, החדירו בבתים של הורי הילדים אוירה יהודית ציונית.

גן ילדים של גניה בין   געניה בינ"ס קינדער גארטען   Genia Bien's Kindergarten

בית ספר מקצועי לבנות

בשנת 1920 הוקמה בפשמישל ביזמתה של דבורה ציטרון, אגודה לעידוד החינוך המקצועי בקרב הנוער היהודי. "Towarzystwo warsztatów dla młodzieży żydowskiej"
ראשית פעולתה של האגודה היה בית מלאכה לימודי, שנפתח בדירה שכורה ברחוב דבורסקיגו. התלמידות הראשונות, רובן יתומות ממלחמת העולם הראשונה, למדו תפירה ורקמה בהדרכתן של מורות מקצועיות, וקיבלו שכר בעד עבודתן. רמת השכלתן של הבנות היתה נמוכה ביותר, שכן כמעט שלא הספיקו, בגלל המלחמה, לבקר בבית ספר. בתה של דבורה ציטרון, ד"ר אולגה ציטרון, הקדישה את זמנה הפנוי — באותה תקופה שימשה מורה בגמנסיה לבנות — להרמת השכלתן של הנערות, והקנתה להן ידיעות כלליות במסגרת של בית ספר עממי.

בית מלאכה למודי זה שימש יסוד לבית ספר מקצועי סדיר, שהוקם בשנת 1924 בהנהלתה של ד"ר אולגה ציטרון, אשר הקדישה את כל מרצה, השכלתה ותכונותיה הנעלות לפיתוח המוסד. לא היה זה תפקיד קל כל עיקר בזמנים ההם להחדיר לשכבות מסוימות של יהודי פשמישל את ההכרה, שיש לתת הכשרה מקצועית ראויה לשמה גם לבנות ושבית ספר מקצועי אינו מיועד למיעוטי כשרונות בלבד. בהסברה שיטתית הצליחה ד"ר ציטרון לרכוש את אימון ההורים ומספר התלמידות שנרשמו לבית הספר גדל משנה לשנה.

Laboratory לאבאָראטאָריע אין דער פּאכשול מעבדה בבית הספר

תוכנית הלימודים היתה תלת־שנתית, ובוצעה בהתאם לדרישות של המיניסטריון לחינוך ולתרבות. לימוד השפה העברית היה חובה. הבנות למדו, מלבד המקצועות העיוניים, תפירה, רקמה, אריגה וטווית שטיחים. בשנת 1931 נוספו גם שעורים בכלכלת הבית ונפתח מטבח לימודי. בית הספר קיים בערבים קורסים לתפירה ולבישול בשביל מבוגרות.

בשנים הראשונות לקיומו שכן בית הספר בדירה שכורה, בביתו של י. תאומים, אחר כך עבר לבנין ברחוב לוקשינסקי 12 שנבנה ב־1929 בתמיכתה הכספית של חברת איק״א (I. C. A.) ובתרומות של גופים צבוריים שונים ואנשים פרטיים. איק״א סיפקה גם את הציוד, כגון מכונות תפירה, נולים וכו׳.

תקציב בית הספר כוסה בחלקו משכר לימוד ומההכנסות של בתי המלאכה. איק״א וגם המיניסטריון לחינוך ולתרבות העניקו לבית הספר תמיכה שנתית קבועה. על יד בית הספר פעל גם ועד מורכב מ־7 חברים מנבחרי הצבור הפשמישלאי, ששימש כגוף מיעץ להנהלת בית

בנין בית הספר המקצועי לבנות
די פאכשול פאר מיידלעך
The art & craft Schoolbuilding for Jewish girls

הספר בבעיות ארגוניות ותקציביות. בועד הצבורי השתתפו: ד"ר יעקב גלנץ, שמואל באב"ד, פרופ' ג. טייך, ד"ר א. שוצמן, ד"ר י. זוהן. המזכירה היתה חנה זלדוביץ־אפשטין (כעת בירושלים).

בשנת 1938 למדו בביה"ס הזה 170 תל־מידות.

הרכב המורים במוסד היה דלקמן: ד"ר אולגה ציטרון, הגבירות: קרוה, רוזה, האחיות זלדוביץ, הכט, שודרון מגר', זיסיה טאוב, יעקבקוריטן.

חבר המורים של בית הספר המקצועי לבנות, 1934
באמצע גב' ד"ר אולגה ציטרון

די לערער פון דער פאכשול פאר מיידלעך, 1934
אין דער מיט ד"ר אולגה ציטרון

The Teachers of the arts & craft school for girls
In the middle Dr. Olga Citron

פנימיה לשוליות

"Bursa żydowskiej młodzieży rękodzielniczej" אחד המוסדות שהיה לתפארת של הציבור היהודי בפשמישל הוא הפנימיה „בורסה" של הנוער העובד.

היוזמים ליסוד הפנימיה היו בעלי מלאכה מאגודת „יד חרוצים". בשנת 1926, כשהמשבר הכלכלי פגע קשה בסדנאות ובבתי מלאכה היהודים, לא היה ביכולתם להחזיק ולכלכל שוליות. מספר המתלמדים במלאכה הלך וקטן, וביחד עם זה פחתה האפשרות לחינוך פרודוקטיבי של שכבות נוער רחבות. העסקנים האמינו, כי בנין פנימיה, שבה ישוכנו המתלמדים וגם ילמדו מקצוע בהשגחתם של אומנים מנוסים, יפתור את הבעיה.

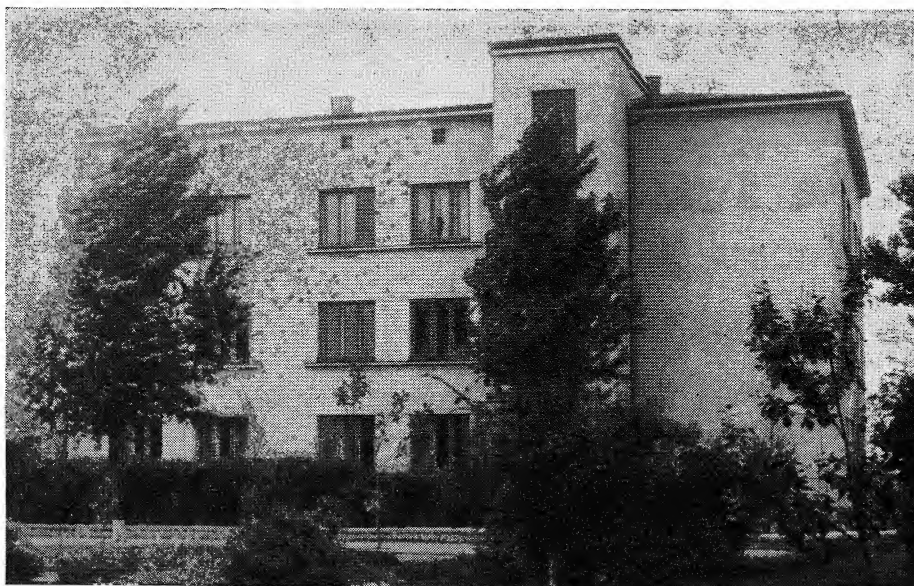
הפנימיה הוקמה על מגרש שהוקצב למטרה זו ע"י עירית פשמישל בשנת 1927 ברחוב המלך לשצינסקי. ע"י „יד־חרוצים" הוקם ועד הבנין שהורכב מהמהנדסים: ס. שפר, מ. יעבץ, ה. בזר, ע. גוטמן, ד"ר שינבך, ומ. שצקר. נוסדה חברה מיוחדת בשם „חובבי הפנימיה של הנוער היהודי העובד" בראשותו של: ליאון נסנפלד, ד"ר גוטדנק, יוסף שטרודלר, פרידמן, ליב פילרסדורף, ריינהרץ וד"ר יצחק זוהן, שהתחילה בגיוס הכספים הדרושים.

עירית פשמישל הקציבה למטרה זו 25,000 זלוטי. קופת החסכון העירונית תרמה 5,000 זלוטי, הקהילה היהודית הקציבה 20,000 זלוטי, הצבור היהודי תרם 45,000 זלוטי. אבן הפנה של הבנין נורתה ב־17.4.35.

התכניות וההשגחה בוצע ע"י המהנדס סלו שפר. הבנין בן שתי הקומות, שנבנה וצויד בכל הנוחיות, יכול לקלוט עד 100 תלמיד. נבנו חדר אוכל מרווח, חדר ספריה, מקלחות, חדרי לימוד ודיור.

חנוכת הבית התקיימה ב־2.2.37 בנוכחות נכבדי העיר. בלוח הזכרון שנקבע בכניסה לבנין, חרוטות המלים האלו:

האגודה של בעלי מלאכה יהודיים „יד־חרוצים" מקדישה את ההיכל הזה לנוער העובד היהודי, למען יהיה בית יוצר לאופי, לעיצוב האופי הטוב, לטיפוח אהבה למלאכה ולחינוך לאזרחות טובה.

The Jewish Boarding School — די יידישע בורסע — בנין הפנימיה

מוסדות חינוך תורניים

1. תלמוד תורה

המוסד שוכן בבנין משלו ע״י החברה „בית תלמוד״ בראשותו של אברהם דילר, עסקן דתי בעיר.

מספר התלמידים בשנת 1938 הגיע ל־150. רובם בני משפחות עניים שידם לא השיגה לשלם שכר לימוד. למדו בו תורת ישראל לפי תוכנית החדר המסורתי. חבר המורים היה מורכב ממנהל וארבעה מורים. התקציב השנתי היה קטן, כ־9000 זלוטי (1800 דולר). הקהילה השתתפה בו בסכום של 1200 זלוטי, היתר כוסה ע״י דמי חבר וע״י מגביות שנערכו מזמן לזמן.

2. בית ספר לבנות — ״בית יעקב״

בית ספר דתי לנערות „בית יעקב״ הוחזק ע״י חברה שנקראה בשם זה. למדו בו כ־120 נערות, כ־40% מהן בלי כל שכר לימוד. התלמידות קבלו במוסד חינוך דתי מקובל לגבי נשים דתיות והשכלה כללית בדרגה של בית ספר עממי. המוסד התקיים בעיקרו מתרומות הקהל ומתמיכה פעוטה של הקהילה בסכום של 600 זלוטי לשנה (120 דולר).

בראש המוסד עמד אברהם דילר.

3. ישיבה „עץ חיים״

הישיבה כללה שלש כיתות, ולמדו בה כ־200 תלמידים. לא היה בית משלה והיתה מפוזרת בשלשה מקומות בקלויז. במנין של חסידי הוסיאטין ואצל ר׳ איצלה. לכל כתה היה משגיח מחנך, שמתפקידו היה להרביץ תורה לילדים ודרך ארץ.

כתה א׳, היתה מין מכינה ללימוד גמרא וניהל אותה המלמד ר׳ איצ׳לה.

בכתה ב׳, היה התלמיד מעמיק את ידיעותיו בגמרא ונכנס לעולם הפוסקים. מחנכה היה דער איסטריקער. כתה ג׳, היתה מכשירה את התלמיד לשליטה עצמית בחומר של ש״ס ופוסקים וכן פתחה לפניו את העולם הרחב של דין ישראל. המחנך של כתה ג׳, היה דער בערצ׳ער. לאחר סיום כתה ג׳, היה התלמיד יכול לבחור לעצמו דרך של השתלמות בישיבה גבוהה לשם קבלת סמיכה.

בראש הישיבה עמדו ישראל זידוערץ ושלמה היסטר.

הנאת סופרים   תרבה חכמה

תעודה

ישיבת „עץ חיים" בק"ק פרעמישלא.

מספר ___

עבור התלמיד ___ נולד בשנה ___

מספר פנקס המחלקות ___ דף ___ במחלקה ___ בחורף / בקיץ תר

4. הישיבה הגבוהה

הישיבה נוסדה בשנת 1924 ע"י מועצת גדולי התורה בפולין שעל־יד „אגודת ישראל", בראשותו של הרב מאיר שפירא מלובלין. למדו בה כ־200 בחורים מפשמישל ומסביבתה. כמקום ללימודים שימשה „עזרת הנשים" בקלויז ובבית מדרש הגדול. תכנית הלימודים: ש"ס ופוסקים.

כראשי הישיבה כיהנו הרב שמשון פוגלמן והרב שבתאי סגל. בועד למען הישיבה, שנתמכה על־ידי „האגודה", השתתפו: ר' אפרים נוסבאום, ר' הרשלי שטיינר, ר' יעקב הירשפלד, ר' שמואל באב"ד, ראש הקהילה, והרב יהושע ווידרקר, אב בית הדין בעיר, מאיר לייבריך, אברהם דילר, פייבל יולס ומוטיל לאוב.

מבין חניכי הישיבה נמצאים בארץ: הרב אפרים ווינברגר *, הרב של שכונת „יד אליהו" בתל־אביב, שלום רוקח, שלמה טוכמן (סולל בונה), משה שוורץ (קופת־עם) ומשה ווילנר.

הישיבה הגבוהה   The high Yeshiva

יושבים מימין בשורה שניה: א. נוסבאום, ש. לנגסם, ה. שטיינר, ש. באב"ד, הרב י. וידרקר, י. הירשפלד, מ. לאוב, מ. ל. רייך, א. דילר, פ. זילפן

Sitting from left, second row: F. Silfen, A. Diller, M.L. Reich, M. Laub, Y. Hirschfeld, Rabbi Wiederkehr, S. Babad, H. Steiner, S. Langsam, A. Nussbaum

*) נפטר בשנת 1963.

י. א.

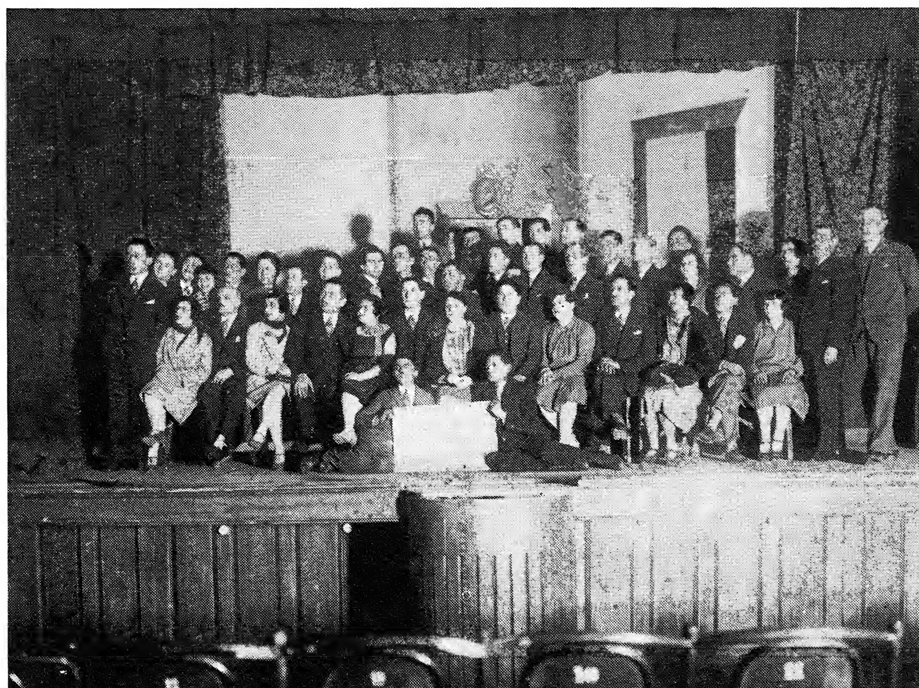
מוסדות תרבות יהודיים בפשמישל

„יובל", אגודה יהודית של שוחרי מוסיקה ודרמה בפשמישל

אחד המוסדות להפצת תרבות מוסיקה ואומנות תיאטרון היהודי, שהשפעתו חרגה אף מתחומי העיר, היתה אגודת „יובל". היא רכזה סביבה את כל האינטליגנציה היהודית בעיר וגם שכבות עממיות מכל הזרמים — ציונים, אידישיסטים ואפילו מתבוללים שהיו קרובים למפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פ.פ.ס.). מטרת האגודה היתה להקנות לשכבות הנוער תרבות מוסיקלית תוך הדגשת המוסיקה היהודית, וכן להפיץ את אומנות התיאטרון היהודי והכללי ע"י הצגות של מחזות יהודיים וערבי קריאה של משוררים יהודיים.

האגודה מלאה גם תפקיד של אמרגן ודאגה לביקורים של להקות תיאטרון בעיר, כגון „הבימה" ו„אהל" מארץ ישראל ו„הוילנער טרופע", אשר הציגו לפני הקהל היהודי את הצגותיהם המפורסמות.

האגודה נוסדה בשנת 1919. האספה הכללית הראשונה התקיימה ב־13.9.19 וכיו"ר הראשון נבחר העו"ד ד"ר יוסף אקסר (נפטר בתל־אביב ב־1957). היא התקיימה עד שנת 1937, לאחר שרוב העסקנים הפעילים באגודה עזבו את העיר וחלק מהם עלה ארצה. עם העסקנים הפעילים של „יובל" נמנו ד"ר בנימין וינטראוב (כעת עו"ד בחיפה), ליאון גולדפרב המזכיר והנפש החיה של האגודה, המשוררת רחל קורן, ד"ר מאוריצי איזנר, ד"ר לייב לנדאו, יוסף שטרודלר, ז'ק שפיגל, ד"ר אקירט, גניה בין. באגודה היו שתי סקציות. הסקציה למוסיקה בראשותו של המוסיקאי יוסף נגר והסקציה לאומנות התיאטרון, בראשותו של ד"ר יוסף אקסר.

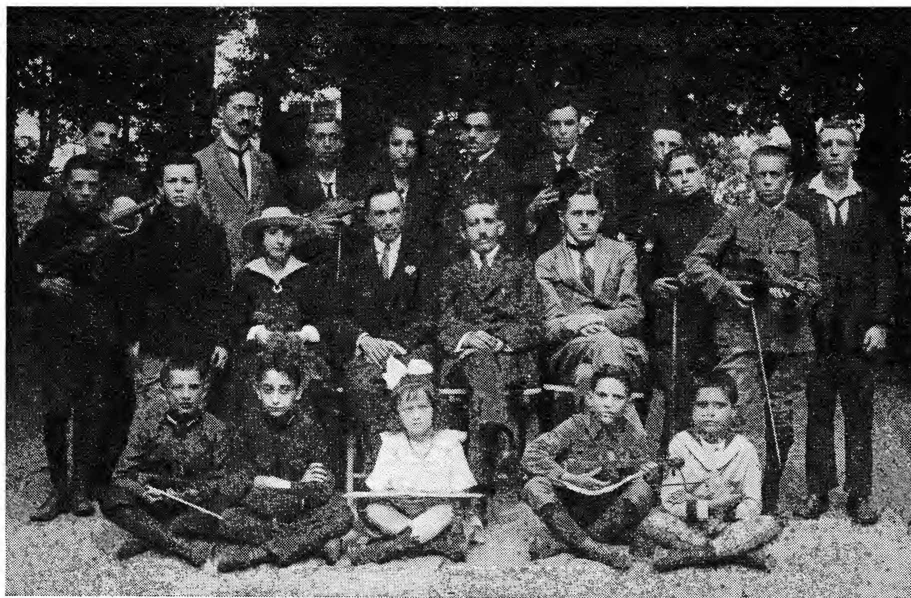
„יובל" אחרי הצגת גולדפדן — „יובל" נאך א גאלדפאדען פארשטעלונג

"Juwal" — assembly after Goldfaden show

בסקציה למוסיקה התקיים בית ספר למוסיקה בו רכש לו הנוער ידע מוסיקלי. התזמורת והמקהלה שעל יד האגודה הופיעו בקונצרטים פומביים ורסיטלים שרמתם היתה נאותה. בין המצטיינים בסקציה היו — הפסנתרניות יוהנה אקסר ורינה אקסר, הזמרות — מילדוורף וברגר; הזומרים פלסן וארנשטין, הכנרים — אינג׳ שליסלברג (כעת מקורות ת״א), רוזנברג וגולדברג.

הסקציה הציגה בהצלחה רבה בכוחות עצמיים את המחזה המוסיקלי "Druciarz. "Der Rastelbinder, בניצוחו של ד״ר יוסף אקסר. ההצגה בוצעה פעמים רבות בעיר ומחוצה לה, בירוסלב וברז׳שוב הקרובות. בדצמבר 1924 אירח „יובל" כנס של אגודות יהודיות לזמרה ולמוסיקה ובא כוחה של „יובל" נבחר לסגן יו״ר של חבר האגודות לזימרה בגליציה. לכבוד הכנס נערך ערב של שירה יהודית בניצוחו של יוסף נגר והושמעו הרצאות על שירה ומוסיקה יהודית.

אלפרד פלון, המבקר המוסיקלי של העתון „חוילה" ויו״ר חבר האגודות, כתב בדו״ח על הכנס: „אגודת „יובל" ממלאה את תפקידה ברמה גבוהה ותופסת מקום נכבד בין האגודות המוסי־קליות היהודיות הפועלות בפולין הקטנה (גליציה)" („חוילה" מיום 19.12.24).

The "Juwal" music school — מוזיקשול פון „יובל" — בית הספר למוסיקה של „יובל"

יושבים מימין: גולדפרב, שפיגל, ד״ר אייזנר, אֶקירט

Sitting from left: Ekiert, Dr. Eisner, Spiegel, Goldfarb

הסקציה לאומנות התיאטרון הגיעה להשגים בעלי ערך רב. בין המחזות שהוצגו יש לציין באופן מיוחד את „הדיבוק" של ש. אנסקי, בביומו של ראש הקהילה ד״ר לייב לנדאו, שגילם גם את תפקידו של הרבי ממירופיל. בכדי להשוות מקוריות למחזה, שיתף הבמאי בחורים שהיו פעם מיושבי ה„קלויז" ולא נמנו על חברי האגודה. ההצגה חרפה ממסגרת של חובבות, היתה לה הצלחה יוצאת מהכלל, הוצגה גם בערי הסביבה וזכתה להערכה בפי כל.

בין המחזות שהוצגו בשפת אידיש ראוים לציון: „דער שטימער" לפינסקי בביומו של ד"ר לייב לנדאו, „הרביזור" לגוגול, ומספר מחזות של א. גולדפדן. הסקציה הציגה גם מחזות בשפה הפולנית. הידוע מביניהם היה „ד"ר שטיגליץ" בביומו של ד"ר אקסר, שזכה למספר הצגות הגדול ביותר בפשמישל ובסביבה.

לעתים שותפו בהצגות שחקנים מקצועיים כאורחים כאיגנץ ברסקי מהתיאטרון בקרקוב. בין השחקנים החובבים אנו מוצאים את הגבירות: יוהנה אקסר, רוברטה שוצמן, אנדה וויינטראוב, אולגה גרוספלד, אידה שטגמן, גניה פילרסדורף, טוסיה כהן, בלנקה פילרסדורף, קלרה אלכסנד־רוביץ־גוטפריד. והגברים: יוליאן גולדפרב, פלטיאל ברננקה, יוסף שטרודלר, ד"ר א. מרגלית, אליהו פילרסדורף, נורברט בריפר, וילהלם טוכמן, יוסף ויסמן, פביאן בינשטוק, (כעת במשטרת ישראל), בנו פריפלד, שלמה נוסבאום.

עם המחזות שהוצגו, נמנו „המבול" של ה' ברגר, „האבהבים" של שניצלר, „פלורט את פטפון" מאת הנקין.

Żyd. Towarzystwo dramatyczno-muzyczne „Juwal"
w Przemyślu.

Sobota dnia 12. grudnia 1925

Sala DOMU ROBOTNICZEGO

WYSTĘP GOŚCINNY

IGNACEGO BERSKIEGO

ART. TEATRU KRAK. „BAGATELA"

FLORETTE i PATAPON

farsa w 3 aktach M. Hennequina, grana przeszło 60 razy
w krak. „Bagateli"

OSOBY:

Florette	pp. Julian Goldfarb
Patapon	Ignacy Berski
Riquette, żona Floretta .	Anda Weintraubowa
Blanka, żona Patapona .	Olga Taubenfeldowa
Juliusz Barbet . . .	Paltiel Bernanke
Maubissac	Józef Strudler
Pontay	Sal. Nussbaum
Pani Mazanbran . .	Ida Stegmanowa

אגודה לאומנות תיאטרון ע״ש אסתר רחל קמינסקי.

מסורתה המפוארת של אגודת „יובל" שהתפזרה, חודשה על ידי יסוד אגודה חדשה ב־1937 בראשותו של ד״ר ב. אקירט, ולאחר מכן, של ד״ר אדולף קריס. אגודה זו היתה קיימת עד לחורבן והצליחה לתרום את חלקה לחידוש התרבות התיאטראלית היהודית בעיר. על עסקניה נמנו קלמנס זילבר, מורה למוסיקה שחבר מחזה מוסיקלי „שדכנס מאניעוער", שהוצג בהצלחה ע״י להקת חובבים בביומו ובנצוחו. בתור שחקן אורח השתתף במחזה אחד השחקן הידוע יוסף קמן.

בין העסקנים הפעילים יש להדגיש את מצגר וממבר.

מועדון למוסיקה „קנזונטה" מאנדאָליניסטן־קלוב „קאַנזאָנעטא" Music club "Canzonetta"

„קנזונטה" מועדון למוסיקה

חוג של נוער לומד ביוזמתו של קלמנס כהן, (אחר כך רופא בבית החולים היהודי) ארגן בכוחות עצמו והקים בתקופה, לאחר מלחמת העולם הראשונה מועדון למוסיקה. במשך הזמן נוסדה תזמורת של מנגני מנדולינה שהגיעה לרמה גבוהה וזכתה להצלחה הודות להתמדה ומאמץ. כעבור זמן קצר העזה גם להופיע בקונצרטים פומביים וזכתה לביקורת חיובית. המועדון תרם תרומה נאותה להפצת המוסיקה בין תלמידי הגמנסיות ובוגריהן.

הקנזונטה ערכה גם סיורים בערים דרוהוביץ, סטרי, טרוסקביעץ, סקולה, והקונצרטים בנצוחו של קלמנס כהן זכו להצלחה. בין העסקנים הצעירים יש לציין את יצחק ליכט יו״ר המועדון, א. ברודנר (כעת רופא קופת חולים בתל־אביב) יוסף רבן, ברונק טורבה.

מוסדות חברתיים בעיר

1. המועדון החברתי היהודי "Żydowski klub towarzyski"

אחרי תקרית אנטישמית שבבית קפה בו היתה נפגשת האינטליגנציה היהודית, יזמו בשנת 1919 מספר חברים יצירת מפגש יהודי אינטימי, שבו אפשר יהיה לפתח חיים חברתיים ללא הפרעה. המועדון נמצא בתחילה ברחוב דבורסקי 6, במועדון הקודם של קצינים אוסטריים „שלרפיה". בראשיתו היה זה מועדון אקסקלוסיבי לאינטיליגנציה היהודית ולמספר אורחים אמידים בלבד. טופחו בו חיים חברתים ותרבותיים נאים. בין הפעולות התרבותיות יש למנות הרצאות על נושאים ספרותיים ומדעיים וערבי מוסיקה. אורחי חוץ מצאו במועדון במה להופעתם. במרוצת הזמן נפתח המועדון לשכבות הרחבות של הצבור היהודי בעיר ומספר החברים הגיע עד ל־400, ואז נוספו לפעולות החברתיות ותרבותיות גם פעולות סוציאליות.

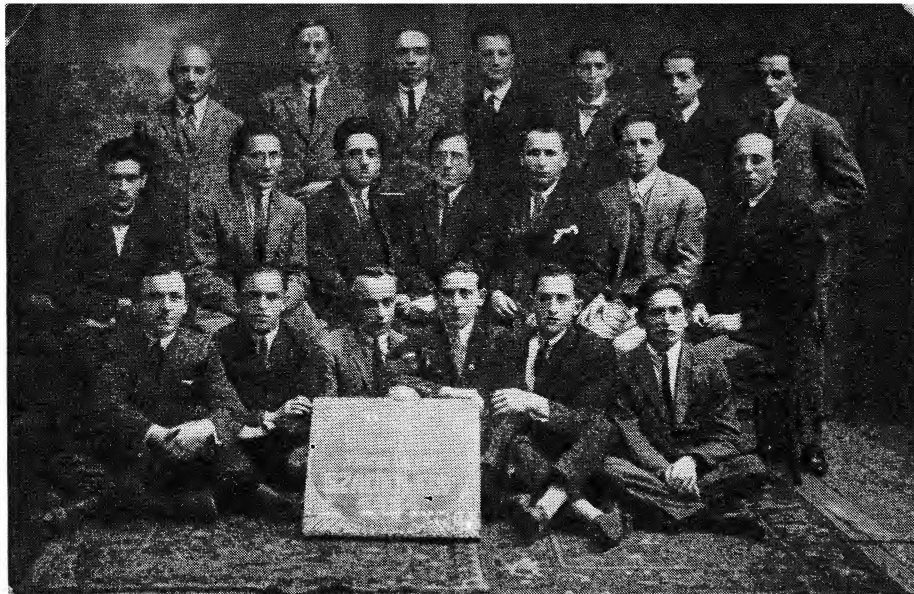
בשנת 1934 עבר המועדון למעונו החדש ברחוב מיצקביץ, לדירה שהיתה ה„חצר" של האדמו"ר מסדיגורה. המועדון סודר ברוב פאר. נכללו בו ספריה, אולמות להרצאות ולנשפים ואחרים. המועדון הטביע את חותמו על חיי החברה היהודית בעיר. בתור נשיאי המועדון כהנו ד"ר מיכאל שורץ וד"ר יוסף אקסר. בין פעילי המועדון התבלט מר שמואל רבהן.

2. לשכת בני ברית „הומניטס"

בין המוסדות החברתיים יש להזכיר במיוחד את לשכת „בני ברית" — „הומניטס" שהיתה תא מכובד בעיר לפעולות תרבותיות וסוציאליות במשך תקופה ארוכה. נשיא הלשכה היה, במשך שנים רבות עורך הדין המכובד ד"ר דניאל הס.

לשכת האחיות שפעלה ב„הומניטס" עסקה בעבודה סוציאלית, באסוף בגדים לנצרכים, בעזרה לנוער הלומד. בין הפעילות יש להזכיר את הגברות לידיה טייך ויוהנה אקסר. הלשכה נסגרה ב־1939 ע"י שלטונות הפולנים באופן דרמתי. עוד בחצות התקיים ערב שירה בלשכה, „שירת הברבור", ובשעה שלוש אחרי חצות הופיעו נציגי המשטרה וצו סגירה בידם.

3. לנוער היה מועדון משלו — מועדון הנוער היהודי Żydowski klub młodzieży שנוסד בשנת 1924, לשם טיפוח חיי תרבות וחברה בנוער. נשיאו במשך שנים רבות היה ד"ר מלבר.

מועדון לשחמט — שאכיסטן קלוב — Chess club

פרק שביעי

י. א.

מוסדות הבריאות היהודים בפשמישל (*)

בית החולים היהודי

בקהילה היהודית לא נשתמרו כל מסמכים על בתי חולים יהודיים בעבר. גם הפנקסים והרשימות של בית החולים החדש נשרפו על ידי הגרמנים, בזמן שהותם הקצרה בבנין, בימי מלחמת העולם הראשונה.

שרידים המעידים על פעולות הקהילה בשטח הבריאות נתגלו בכתובות שעל מצבות עתיקות בבית הקברות הישן מהמאה ה־16 וה־17. באחת מהן נמסר על איש (השם לא פוענח), המכונה „מנהיג הארץ". היה זה כנראה חבר „ועד ארבע ארצות" וחבר הקהילה, אשר הקים הקדש, בית מרחצאות ומקוה. לפי אותה הכתובת הניח העסקן עזבון בסך מאה זלוטי לשנה למען ארץ ישראל עד בוא המשיח.

מתקופה מאוחרת יותר נשמרה המצבה של ראש הקהילה, אברהם משה בר אליקום, אשר ניהל את בית החולים „הנמצא בעיר". באותה הפינה נמצאים גם קברותיהם של מספר רופאים. במונוגרפיה של ליאופולד האוזר על העיר פשמישל, כתוב: „בית החולים היהודי נוסד על ידי הקהילה היהודית מתרומות בשנת 1842. הנכס מורכב מבית וקרן בסכום של 4364 גולדן, 14 סנט באובליגציות. הון בית החולים מבוסס על ריבית מהקרן ועל הכנסות מבית המרחצאות היהודי. ההשגחה מתנהלת על ידי הקהילה היהודית. ההנהלה: מנהל, קונטרולור ורופא".

במקרה, נשתמרה בלשכת בית החולים החדש, חותמת ישנה של בית החולים מהמחצית הראשונה של המאה התשע עשרה. החרט הביע בחותמת זו את הסימנים האופיניים של אותה התקופה. לבושו של הרופא, המחזיק בדופק של החולה השוכב במיטה, הוא מתקופת הבידרמאייר. הכתובת היא גרמנית, השפה הרשמית דאז.

על ההווי של בית החולים הזה, אנו קוראים בזכרונותיו של משה גלנצמן, הידוע כמשה קרנקנפוטר, — הסניטר הותיק בשרות בית החולים היהודי מהשנים 1875 עד 1937.

חותמת של בית החולים ממחצית המאה התשע עשרה — א. אלטער זיגעל פונם יידישן שפיטאל

An old Seal of the Jewish Hospital

(*) מתוך ספר היובל של בית החולים היהודי בפשמישל בשנים 1924־34.

ששים שנה בשרות הבריאות (*)

(זכרונות)

„כשעברתי בקיץ בשנת 1875 על יד בית החולים היהודי קרא לי מנהל בית החולים דאז, מר מרגוליס, והציע לי את המשרה של אח רחמן „קרנקנפוטר" במוסד. הבעתי את הסכמתי לכך, וכעבור שבוע ימים התיצבתי במשרד בית החולים לשם קביעת תנאי העבודה. נפגשתי במשרד עם מנהלי בית החולים, מרגוליס, שורצטל, חיים בלומנפלד וחיים וולף. הם אישרו שנתקבלתי מטעם הקהילה כעובד סניטרי במשכורת של 12 גולדן לחדש וכלכלה. כשנכנסתי לשרות, הייתי בן 15. מאז, פרט להפסקה של שלוש שנים, בהן שרתי בצבא, הנני עובד בבית החולים היהודי.

בית החולים הישן עד לשנת 1904

בית החולים הישן היה בן 2 קומות ועמד על המגרש שבו נמצאת עתה הקהילה היהודית. בסמוך לבנין השתרעה חצר רחבה. הקומה הראשונה כללה את משרד בית החולים, את המטבח ושני חדרי חולים גדולים. בקומה השניה היו ארבעה חדרי חולים וחדר קטן, שהיה מיועד לחולי־רוח, לעת הצורך. בית החולים הוחזק על ידי הקהילה ושימש חולים עניים בלבד.

המקורות של תקציב המוסד היו תרומות האוכלוסיה של העיר ושל הסביבה „דמי שבועות", („וואכן געלד"). ניתנו לבתים קופסאות מיוחדות לשילשול מטבעות בהן למען בית החולים. דמי מחלה לא נגבו אלא מזרים או מבעלי אמצעים בלבד. התשלום הגיע ל־15 גולדן לחודש.

ניהול בית החולים היה בידי ועד מנהלים שנבחר מבין חברי הקהילה. המנהל הראשי היה מרגוליס ולמעשה היתה ההנהלה הראשית בידי שנינו. חולים נתקבלו לפי המלצתו של רופא, אבל ההכרעה האחרונה היתה תמיד בידי מרגוליס. ערעורים על אי קבלתו של חולה הועברו להחלטת השלטונות העליונים. לכל החולים, ללא יוצא מהכלל, הגישו אוכל לפי תפריט אחיד, ורק לעתים רחוקות היו סטיות מהמקובל. המטבח של בית החולים שימש גם למטרות אחרות, הוא סיפק מים חמים ליולדות בעיר, ולא פעם באו בלילות לבקש מים חמים בשביל אמבטיה לתינוק. כן סיפק המטבח, ביחוד בשבתות, תה חם לעיר ולמקומות המרוחקים. לפעמים ניגשו מתפללים ולומדים ב„קלאוס", שבקרבת המקום, למטבח לשתית כוס תה חם. בשבתות הביאו גם עקרות בית את סיריהם עם אוכל לחימום, ולא אחת היו מריבות בין הנשים כשהוחלפו הסירים. תנועה מיוחדת הורגשה במטבח כשהזדמן רבי מפורסם לביקור בעיר. אז העמידו עקרות הבית לרשותה של הפמליה של הרבי את ה„צ'ולנטים והקוגלים" — ככיבוד לסעודות חגיגיות. במשך חודשי החורף בישלו במטבח בית החולים בסירים גדולים מרק חם עם שעועית, שחולק יום יום, בערך למאתיים עניים, בתוספת פת לחם. מרגוליס הקציב את מצרכי המזון לפי משקל. הוא גם הורה על דיאטה לחולים, ולפעמים רשם, על דעת עצמו, תרופות, לפי המרשמים של פרופיסורים מוינה, שאסף, אותם, והסדירם לפי סוג המחלה.

כשנכנסתי לשרות היה ד"ר דאואר, רופא אורדינטור, איש זקן בן 60, טוב לב ודואג לחולים. לאחר צאתו לוינה, בא ד"ר שישקובסקי במקומו, גם הוא טוב לב, נכון תמיד לעזור לחולים. לא פעם מיהר בחצות ליל, במזג אויר קשה, לבית החולים, לשם טיפול בחולה. בדומה לקודמו, לא קיבל גם ד"ר שישקובסקי כל שכר. כאשר הבאתי לו פעם שלוש מאות גולדן, שהוענקו לו על ידי הקהילה, כמענק, סירב לקבל ותרם את הסכום לטובת בית החולים. בזמן העדרו מילא את מקומו סלבר, רופא מנתח. ד"ר שישקובסקי קרא לפעמים לקונסיליום או לניתוח את ד"ר אורלובסקי — מנהל בית החולים הכללי בעיר, ואחרי כן את מי שבא במקומו ד"ר מדייסקי, את ד"ר ביבר, או ד"ר קיבוז'ינסקי.

*) מזכרונותיו של משה גלנצמן — רשומים ע"י ד"ר שטיינהרדט (תורגם מפולנית ע"י י. אלטבאואר).

ביקור רופאים התקיים כל יום לפי הסדר הבא: בשעה שמונה בבוקר הגיע הרופא לחדר החולים ובלי לפשוט את בגדיו העליונים ניגש ישר לבדיקת החולה ורשם תרופה ודיאטה. בדיקות במעבדות כנהוגות בימינו לא נעשו.

לחדר המתים אשר בחצר, היו מביאים גם את המתים מהכפרים שבסביבה ומכאן הובילו אותם לבתי הקברות המקומיים. סביב בית החולים נשמעו יום יום יללות ובכיות של קרובי הנפטרים. ולזה נתלווה שאון העבודה מבית מלאכה למצבות שהיה בחצר הסמוכה, וקולות של תינוקות בית רבן מ„חדר" מהבית הסמוך. זו היתה סימפוניה של שאון פטישים וצחוק ילדים משחקים בסביבת בית החולים. ניתוחים רציניים לא בוצעו בבית חולים זה. לעיתים קרובות ביצע הרופא בעצמו ניתוח קטן, ואני שימשתי כעוזר. מכשירים כירורגיים חדישים שהם בשימוש בימינו לא היו ידועים אצלנו. בכל זאת, תודה לאל, לא קרו אסונות. לרוב היו מקרים של כויות מדרגות שונות, שנגרמו עקב טיפול בלתי זהיר בפתיליות נפט וספירט. בחדר חולי הרוח נתקבלו החולים מהעיר ומהסביבה. אם המחלה נמשכה יתר על המידה, שוחררו החולים שרובם היו משוטטים ברחובות העיר. חולים במחלות מדבקות שונות אושפזו יחדיו, אולם יש לציין כי גם בבית החולים הכללי העירוני לא היה המצב טוב יותר. מספר הבדיקות הגיע לפעמים ל־40 ליום. הבדיקות נערכו במשרד בית החולים ותמיד היה נוכח המנהל מרגוליס שנחשב למומחה. אחרי התפטרותו של ד"ר שישקובסקי, שעזב את משרתו בגלל גילו ומצב בריאותו הרופף, בא מנהל חדש ד"ר ארליך מז'שוב. גם ד"ר ארליך לא הכניס שינויים וסדרים חדשים בבית החולים. השיטה הישנה נשארה בעינה, ואפילו לא נרכשו מכשירים חדשים. הרופא החדש היה אמנם מסור לחולים, אבל לדעתי, פיגר במקצת לגבי קודמו.

ראשית בית החולים החדש

כבר בשנים האחרונות של המאה הקודמת צץ רעיון לבנין בית חולים חדש, לאחר ששלטונות העירו לא פעם, כי לא יסבלו עוד שבית החולים יימצא במרכז העיר ובתנאים הגייניים ירודים. במרוצת הזמן הבין הציבור, כי יש צורך דחוף בהקמת בנין חדש לבית חולים. נפוצו שמועות בעיר, כי אליהו הירט מתכונן לרכוש למען הקהילה מגרש או בנין מתאים למטרה זו. משה שיינבך הקדיש במיוחד את זמנו לענין זה. לפי יזמתו תרמה לאה שורץ — אלמנתו של יעקב שורץ — סכום של עשרת אלפים כתר. בתחילה התכוונה הקהילה לרכוש את החווה של ליכט, אולם התכנית לא הוצאה לפועל, בגלל התנגדותם של שלטונות הצבא (קרבה למחסן של חומרי נפץ). הקהילה רצתה אף לרכוש את המגרש שבו נמצא הסמינריון הדתי של הכנסיה היוונית, ברחוב בשטובה, אולם בעל החלקה סירב למכור לקהילה את החלקה הזאת. בשנת 1900, רכש אליהו הירט את הבתים שבהם נמצא כעת בית החולים ורשם אותם על שם הקהילה היהודית בפשמישל. ההכנות להפעלת בית החולים החדש נמשכו עד שנת 1904. לראשונה הועברו לבנין החדש רק אותם החלקים של הציוד שאפשר היה להשתמש בהם. כל היתר, כגון: מיטות, מזרונים, כלי מיטה ומכשירים רפואיים נרכשו במשך השנה הראשונה לאחר העברת בית החולים. טכס פתיחת בית החולים התקיים בנוכחות ה„סטרוסטה", ראש העיר ונכבדים אחרים. הבנין החדש בן 30 המיטות ובו ציוד משוכלל, הכיל בקומה השניה חדרי חולים ואולם לניתוחים. בקומת הקרקע היו מרפאה ומחסנים. הביתן לחירורגיה שימש אז כמחלקה למחלות מדבקות. בביתן המנהל שוכנו המטבח, המכבסה והמחסנים. בקומה ב' היו המעבדה החימית והבקטריאולוגית. כרופאים ראשיים (משרה של מנהל בית חולים לא היתה אז) שימשו ד"ר קוטנה וד"ר ארליך. לניתוחים רציניים הוזמנו הרופאים המנתחים ד"ר מדייסקי, ד"ר טוקרסקי, ומאוחר יותר ד"ר סלנק — מנהל בית החולים הכללי דאז. בתחילה הייתי אני העובד הסניטרי היחידי במוסד. בתקופה מאוחרת יותר, נתקבלה אחות מגרמניה

— אידה זילברשטרן. זמן קצר לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, מונה ד״ר ארליך כרופא ראשי בבית החולים הכללי, ובמקומו בא ד״ר בלך. המצב בבית החולים החדש לא נשתנה אמנם בהרבה מבחינת שיטות הריפוי והתזונה. בכל זאת חל שיפור. גם בבית החולים החדש היו מבשלים ל„אקספורט״ בשביל בית הזקנים הסמוך. כטבחית שימשה, במשך 40 שנה, אשתי סרלה ז״ל.

The Jewish Hospital　　דאס יידישע שפיטאל　　בית החולים היהודי

גורל בית החולים בזמן המלחמה העולמית הראשונה

עם פרוץ המלחמה נמסר בית החולים על ציודו, שנרשם לפי הוראות הרופא הממשלתי המחוזי, ד״ר פטרס ומר משה שיינבך — סגן יושב ראש הקהילה, לרשותו של הצלב האדום האוסטרי. לא ארכו ימים, והתחילו להוביל לבית החולים פצועים מהחזית. כמפקד בית החולים הצבאי שימש ד״ר סלנק. הקהילה לא פעלה באופן סדיר, רק מר שיינבך נשאר על משמרתו. לפני כניעת המבצר ומסירתו לרוסים, הועברו החולים לבנין הגמנסיה ברחוב סלובצקי, והציוד אוחסן בבית החולים הזמני, שהוקם על ידי הצבא האוסטרי בבית פרוידנהיים. בימי הכיבוש הרוסי נשאר בית החולים ריק. לפני כיבוש העיר בחזרה על ידי האוסטרים, שוכנו בו חילים גרמנים למספר ימים והם עשו שמות בכל המסמכים. הוציאו מהבנין את כל הפנקסים והספרים, כמאה בערך, ושרפום בחצר המוסד. עם עזיבת הגרמנים הועבר בית החולים שוב לרשות הצבא האוסטרי שהפך אותו לבית ספר לנכי מלחמה. בסוף מלחמת העולם הראשונה פתח הצלב האדום בבנין זה בית חולים למחלות מדבקות למען האוכלוסיה האזרחית, בהנהלתו של הרופא הממשלתי הראשי. מצב זה נמשך גם בזמן שהעיר עברה לשלטון הפולני, עד אשר קיבלה הקהילה לידה את המוסד ההרוס לגמרי. לאט לאט התחילו משקמים את בית החולים מיסודו. קורות המוסד משנת 1923 ידועים לציבור הרחב ואין לי מה להוסיף.

שיקום בית החולים אחרי מלחמת העולם הראשונה *

במאי 1921 כינס בא־כח הג׳וינט האמריקני ד״ר רודולף כהן, מספר אזרחים נכבדים לשם התיעצות על האמצעים לטיפול במצב בריאותה המדאיג של האוכלוסיה היהודית.

המחסור במוסדות חיוניים, כבית חולים ומרחצאות ציבוריים שנהרסו כליל בתקופת המלחמה, גרם להחמרת מצב הבריאות בעיר. מחלות מדבקות, כטיפוס, גרענת, מחלות עור עשו שמות בקרב האוכלוסיה היהודית, שסבלה אחרי המלחמה מעוני ומחוסר־כל, כתוצאה מהאינפלציה הדוהרת ומיוקר החיים.

בהמלצת המועצה העממית היהודית ה„פולקסראט״ (כינויה של הקהילה היהודית אחרי המהפכה) מונה ד״ר אלכסנדר שטיינהרדט לבא־כח הג׳וינט, כאחראי לשיקום הבריאות במחוז פשמישל.

הודות למאמציו של ד״ר לנדאו, ראש הקהילה, הוחזר בנין בית החולים לרשות הקהילה. הבנין שהיה בלתי ראוי לשימוש, תוקן באופן יסודי על ידי הקהילה. בעזרתו של הג׳וינט נרכש ציוד חדש וכן מכשירים רפואיים חדישים, וביום 13.1.1924 נפתח והופעל מחדש בית החולים היהודי על ציודו המודרני. תנאי ה„הקדש״, ששררו בו עשרות בשנים, חוסלו לתמיד. ד״ר אלכסנדר שטיינהרדט נתמנה למנהלו ומילא תפקיד זה עד לימי השואה.

בית החולים — בתוך גן גדול, על גבעה ברחוב ששקיביץ — כלל שלושה ביתנים: 1) ביתן

The Medical Staff — מעדיציניש פערסאָנאַל — הפרסונל הרפואי

שורה ראשונה מימין: ד״ר שטנר, ד״ר הלפרן־וייסברג, ד״ר הס, ד״ר שטינהרדט, ד״ר שמורק, ד״ר טירקל
שורה שניה מימין: ד״ר דיאמנט, ד״ר לבל, ד״ר סגל, ד״ר באואר. מאחור: האחיות ומשה קרנקענפוטר

First row from left: Dr. Tuerkel, Dr. Schmorak, Dr. Steinhardt, Dr. Hass, Dr. Halpern-Weissberg, Dr. Schattner
Second row from left: Dr. Bauer, Dr. Segal, Dr. Loebel, Dr. Diamant
At back: nurses and Moshe Krankenfuter

(*) עפ״י רשימתו של ד״ר אלכסנדר שטיינהרדט, מנהל המוסד, בספר היובל של בית החולים.

ראשי, 2) ביתן חירורגי, 3) ביתן משקי. כן היו בו שש מרפאות ומעבדה כימית־בקטאורולוגית. מספר מיטותיו היה 100.

1) המחלקה למחלות פנימיות — שבראשה עמד ד״ר אלכסנדר שטיינהרדט, כללה 10 חדרים.

2) המחלקה ליולדות — שהיתה הראשונה בגליציה (בלבוב וקרקוב נפתחו מחלקות ליולדות בתקופה מאוחרת יותר) שהשפיעה במידה גדולה על ירידת אחוז התמותה בין היולדות — כללה 8 חדרים. בראשה עמד ד״ר זיגפריד דיאמנט.

3) המחלקה לחירורגיה — כללה 6 חדרים, מהם 2 ספטיים. בראשה עמד ד״ר מרק טירקל (כעת מנתח באקודור).

בבית החולים היו המרפאות כדלקמן:

1) מרפאה למחלות פנימיות ולילדים — בראשה עמדו ד״ר שטיינהרדט, ד״ר וילצ׳ר וד״ר קנולר (מת בחיפה).

2) מרפאה גינקולוגית — בראשה עמדו ד״ר דיאמנט, ד״ר מ. אברדם וד״ר א. רייף (כעת רופא בתל־אביב).

3) מרפאה למחלות עיניים — בראשה עמדו ד״ר מ. מיזס־רייף (כעת רופאה בתל־אביב) וד״ר א. איזנר.

4) מרפאה למחלות אף, אוזן גרון — בראשה עמד ד״ר מ. גנס (כעת רופא בקופת חולים בתל־אביב).

5) מרפאה למחלות עור — בראשה עמדו ד״ר ש. טורנהיים וד״ר ברנד.

טכס ירית אבן יסוד להרחבת בית החולים, 1938
גרונדשטיין לייגן פאר פארברייטונג פונם יידישן שפיטאל, 1938
The foundation-stone ceremony for the hospital extension, 1938

6) מחלקה למחלות עצבים — שבראשה עמד ד״ר שטנר שניהל גם את המעבדה הבקטאו־רולוגית (כעת רופא קופת חולים בתל־אביב).

כל בדיקות הרנטגן נעשו על ידי ד״ר א. רינדה לפי חוזה מיוחד עם בית החולים. עם האחיות שעבדו בבית החולים נמנתה נטקה מאירסדורף, ששרתה, עד למותה בשנת 1960, כאחות ראשית במרכז קופת החולים בתל־אביב.

בית החולים שימש גם כמקום התמחות ברפואה לרופאים יהודיים צעירים שלא נתקבלו בבתי חולים ממשלתיים, בשל הפליה אנטישמית.

עם הרופאים העוזרים והמתמחים נמנו: ד״ר הנריק לבל (על עוז רוחו בזמן השואה מסופר בפרק על השואה); ד״ר אדמונד מאיר; ד״ר גרשון ולטר; ד״ר ישראל סגל; ד״ר שלמה הס; ד״ר זיגמונד מיסטר; ד״ר דוד מאיר; ד״ר צסלב פורדס; ד״ר אברהם ולקר; ד״ר ארנולד מייסטר; ד״ר ישראל פופרס; ד״ר וילהלם דיור; ד״ר אדמונד לרכר; ד״ר קלמנס כהן; ד״ר זיגמונד פרסטר; ד״ר עמנואל קופפר; ד״ר ברונו הסל.

בתקופה שבין 1924 עד 14.9.38 אושפזו בבית החולים 12,529 חולים, ב־166,349 ימי מחלה, מהם 79,203 ללא כל תשלום. שיא בימי המחלה נרשם בשנת 1932. במרפאות ביקרו וקיבלו טיפול בתקופה ההיא — 131,698 איש, מהם 53% נשים ו־47% גברים.*

תקציבו של בית החולים כוסה ממקורות כדלקמן:

1) הקצבה תמידית של הקהילה, אשר הקדישה למטרה זו את ההכנסות מדמי רישום לחופות ומדמי קבורה ומצבות.

2) דמי מחלה של החולים.

3) תרומות.

4) סיוע של עירית פשמישל.

בשנת 1924 הגיעו הכנסות בית החולים לסך	28,737	זלוטי
מהן הקציבה הקהילה	11,383	״
תקציב קהילת דוברומיל	1,700	״
דמי מחלה	15,654	״
ההוצאות היו בסך	66,464	זלוטי

בשנת 1938 הוחל בהרחבת בית החולים. הוכנו תכניות על ידי המהנדס שפר ונורתה אבן פינה לביתן המרפאות אך הבית לא נשלם. כיום משמש בנין בית החולים היהודי כבית ספר לאחיות־פולניות. לאחר החורבן עבר, איפא, המוסד המפואר של יהדות פשמישל לידי זרים.

חברת „ביקור חולים״ **)

חברת „ביקור חולים״ נוסדה לפני כ־100 שנה. בסוף המאה ה־19 היתה אחד המוסדות הפילנטרופיים המוכרים ביותר בעיר.

התקנון הראשון של החברה חובר אמנם בשנת 1870, אולם גם לפני כן היה קיים תקנון שאבד בתלאות הזמן.

עם עסקני החברה נמנו האזרחים הנכבדים ביותר בעיר, כגון: יהושע מיזס, שחתם על התקנון הראשון, משה הירט, שלום באומבלד, ליאון מזוזה, מנדל הלפרין, אפרים לאופר, מאוריצי בריפר, ד״ר שמואל קוטנה.

מטרת החברה היתה הגשת עזרה רפואית לחולים עניים ע״י אספקת תרופות ואמצעי ריפוי אחרים ללא תשלום.

*) מתוך דו״ח של בית החולים היהודי משנת 1938.

**) לפי רשימה של מקס אוקסנברג בספר היובל של בית החולים היהודי בפשמישל 1934.

ועד החברה הצליח לרכוש את אמונו ואת הערצתו של הציבור הרחב בעיר. כסימן מובהק לפופולריותו תשמש העובדה שאשה גלמודה מפשוטי העם, רוזה בלך, שעמלה קשות בימי חייה, הורישה לחברה בית ברחוב סרבנסקה. לאחר קבלת הירושה נהרס הבית הישן לפי החלטת הועד והוקם במקומו בנין חדיש בעזרתו העיקרית של אפרים לאופר, שפדה את המשכנתא של הבנין החדש.

פעולות החברה לפני מלחמת העולם הראשונה ואחריה, עד הפעלת בית החולים ב־1924, היו לעזר רב לאוכלוסיה חסרת האמצעים. מלבד התרופות או תמורתן זכה החולה גם לרופא שטיפל בו ללא תשלום. ראוי להדגיש, כי רבים היו הרופאים היהודיים שהתנדבו לפעולה הומניטרית זו.

שיקום בית החולים שחרר את החברה מהגשת עזרה רפואית, כי המרפאה בבית החולים קיבלה עליה את כל משימותיה של החברה.

יו״ר החברה היו באחרונה ה״ה מקס אוקסנברג ואברהם כהנא.

חברה לשמירת בריאותה של האוכלוסיה היהודית בפשמישל „טוז״ (*)

המטרה המוצהרת של החברה היתה שמירה על הבריאות, הפצת הרעיון של היגיינה ונקיון בין שכבות רחבות של האוכלוסיה היהודית.

הסניף בפשמישל שנוסד ב־1927 טיפל במיוחד במאתיים תלמידי בתי הספר הדתיים: ״בית יעקב״, ״תלמוד תורה״, ישיבת ״יסודי החוקה״. הילדים נבדקו בדיקות רפואיות, נהנו מטיפול בשניים ללא תשלום וקבלו כרטיס חינם למרחצאות. בחודשי החורף סופקה להם ארוחת בוקר חמה. לפני חג הפסח סופקו למשפחות נצרכות חומרי ניקוי, סיד לסיוד הדירות, צבע וסבון.

הסניף רכש בשנת 1934 מגרש גדול בסביבה כפרית שעליו הוקם בית לצרכי קייטנה ל־200 ילד מדי שנה בשנה.

בשנת 1938 עמדו בראש הסניף ד״ר יוליוס זיסווין, ד״ר סטפ, ד״ר ברנד, ד״ר זוהן, ד״ר דיאמנט, ד״ר קוטנה, הרוקח גרין, ד״ר שורץ, ד״ר גלנץ, ד״ר מסטר. לימינם עמדה מועצה של חברות פעילות: רנה ריזנר, צילה גולדשטיין־הבר, לוסיה מרגוליעס, וישקה רבינוביץ־רייכמן.

(*) מתוך דו״ח החברה משנת 1938.

י. א.

מוסדות סוציאליים יהודיים בפשמישל

1. בית יתומים (אוכרונקה) *)

בית היתומים נוסד ב־1917, אחרי שלוש שנות מלחמה נשארו הרבה ילדים בעיר ובסביבה עזובים ללא פיקוח. חלקם יתומים משני ההורים, חלקם יתומים מאבותיהם שנפלו במלחמה. כולם חשוכי השגחה. ביוזמתה של מריה בובר־מסטר התארגן ועד מורכב בעיקר מנשים עסקניות הגברות: מינה מינץ, אדלה מרגוליעס, ונגז׳ין, ציטרון, הירשפלד ואחרות. הועד שכר בית מהנגר טיכל ברחוב גרוטגר ופתח את המעון ליתומים. בהתחלה שוכנו בו 20 ילדים, במרוצת הזמן גדל המספר עד 70 ילד. לפי הכתבה בעתון „דער פרעמיסלער יוד" מ־21.2.1919 נמצאו במוסד 177 יתומים, מגיל 5 עד 12 שנה, גרו בו 85 ילדים ול־92 ילדים שימש המוסד מעון יום. הניהול היה בידי הגב׳ שניר, שנעזרה על ידי המורה גב׳ רבן. הילדים בגיל לימוד חובה ביקרו בבתי ספר. אחרי הצהרים קיבלו הילדים שעורים בעברית.

בית יתומים — Orphanage

אחרי פטירת המיסדת הגב׳ מסטר, נבחר ליו״ר ד״ר יואכים גולדפרב.

בית היתומים נהנה מתמיכה חמרית ומוסרית של הציבור היהודי בעיר. את העזבון הראשון קיבל המוסד מכתריאל הרטמאיר, שהוריש לבית היתומים מחצית בית המלון, — „ויקטוריה" ברחוב מיצקיביץ, שהכנסותיו היו קודש למוסד. כעבור זמן קצר קיבל המוסד בירושה מפישל גולדמן בית בן 2 קומות ברח׳ טרנבסקי. בית היתומים הועבר לבית זה ובו הוא התקיים עד לשואה. הבית פונה משכנים והותאם לתפקידו החדש בהנהלתו של סגן יו״ר ההנהלה, ד״ר יצחק זוהן, שהיה מפקח על בריאותם של החניכים. החניכים ביקרו בבית ספר עד גיל 17 ואחר כך הופנו ללמוד מקצוע למשך שלוש שנים. המקצוע לחניך נקבע על יסוד מבחן פסיכוטכני. שכר הלימוד שצריך היה לשלם לאומנים ומייסטרים הכביד אמנם מאד, אך הודות לעזרה שהושטה ע״י חברת "יד חרוצים" התגברו גם על מכשול זה.

במשך תקופת קיומו של המוסד עברו דרכו כ־400 יתומים, שחונכו לאזרחים פרודוקטיביים. רובם ניספו ביחד עם המנהלת, בזמן השואה. שרידים יחידים — שני מרפאי שניים נשארו בחיים, אחד בפולין ואחד בארצות הברית. אחרי מותו של יו״ר המוסד ד״ר יואכים גולדפרב (1930) עמד בראשו ד״ר דניאל הס.

*) מתוך דו״ח של המוסד משנת 1938.

היובל העשרים של המוסד וערכו החינוכי צוין באופן מיוחד בשנת 1937. בחגיגה מיוחדת בה הובעה הערצה מיוחדת לעסקנים המיסדים, שהתמסרו לטיפול בבית היתומים: מוריצי בריפר; ד״ר ברנרד גנס; ד״ר יעקב גלנץ; ד״ר יואכים גולדפרב; ד״ר ליאו וליאונורה פרובשטין; משה שינבך; מינה מינץ; מריה מסטר; יעקב הירשפלד; הרב שמלקיש; רוזה והנריק בלט; דבורה ציטרון; רוזה דיאמנט; ברטה גנס; ד״ר לייב לנדאו; לולה מנטל, ואדלה מרגוליעס.

באותה השנה הגיע התקציב של המוסד ל־30,000 זלוטי.

2. מושב זקנים

בית הזקנים בן שתי הקומות, שנמצא ברחוב ששקביץ 13, הוקם בשנת 1907, בתרומתם של הזוג משה וחיה הירט, נדבנים ידועים בעיר, לזכר בנם יחידם. המוסד עמד בשכנות בית החולים היהודי שדאג גם לאספקת אוכל לזקנים והשגיח על בריאותם של 20 דייריו. להחזקת הבית דאגה „החברה של ידידי בית הזקנים היהודי בפשמישל״, שבראשה עמדה בשנת 1938 העסקנית אדלה מרגוליעס. גם הקהילה היהודית השתתפה בתקציב להחזקת המוסד.

מושב זקנים — Old-age Home

בין העסקניות של „חברת ידידי בית הזקנים״ בלטה הדמות של האשה הצדקנית לאה קנולר שהתמסרה בכל לבה להטבת מצבם של הזקנים. היא ארגנה חוג מתנדבות מבין הנשים האמידות בעיר, שקבלו על עצמן להכין על חשבונן ארוחות מיוחדות בתאריכים קבועים, ביחוד בשבתות ובחגים.

3. המטבח העממי

המטבח העממי הזול היה אחד המוסדות ההומניטריים הותיקים בעיר. הוא נוסד בשנת 1870 ביוזמתו של המהנדס רייניגר, נסגר זמנית בתחילת המלחמה העולמית הראשונה ונפתח מחדש בשנת 1915, בהנהלתה של גב' לולה מנטל, עסקנית ציבורית, בתחום עזרה סוציאלית. המוסד סיפק 250 ארוחות חמות ליום לנצרכים בתשלום סמלי, מחציתן ניתנו חינם אין כסף. כן סופקו מדי יום ביומו 80 ארוחות לחניכי תלמוד תורה. המוסד התקיים בשני חדרים שכורים. תקציבו כוסה בחלקו ע"י הקהילה ובחלקו ע"י תרומותיהם של אזרחי העיר. בשנים האחרונות לפני החורבן עם התרוששות הציבור היהודי נהנו מהמוסד אזרחים הרבה שפעם תרמו לטובת המוסד. בשנת 1938 עמדו בראש המוסד ד"ר שמואל קוטנה ובנימין אלמר.

4. תחנת יעוץ מקצועית ופסיכוהיגינית ליד בית היתומים.

תחנת יעוץ מקצועית ופסיכוהיגינית בפשמישל נוסדה ביוזמת החברה למען יתומים "צנטוס" בלבוב ע"י עסקן בשטח עזרה ליתומים, ד"ר דניאל האס, בשיתוף פעולה עם הרופאים ד"ר יוליוס זיסווין, ד"ר יצחק זוהן והפסיכוטכני מגר' מ. געפערט, שניהל את התחנה.

התחנה שוכנה בשני חדרים בבית היתומים וצוידה במכשירים בהתאם לדרישות המדע, ובה גם ספריה מקצועית בפדגוגיה ובפסיכולוגיה. חניכי המוסד עברו בדיקה פסיכוטכנית והופנו, בהתאם לתוצאות הסקר, למקצועות מתאימים.

5. חברת „גמילת חסד".

מטרת החברה שנוסדה בשנת 1926 היתה לעזור לשכבות הנצרכות בין הסוחרים הזעירים ובעלי המלאכה, אשר לא יכלו להנות מאשראי במוסדות בנקאים בעיר, בגלל העדר ערבים מתאימים ולא יכלו לשלם רבית מרווחים הזעומים ממשלוח ידם. חברת "גמילת חסד" אפשרה לנצרכים האלה הלוואות בלי רבית ובתשלומים נוחים, שלא פעם הצילו את עסקיהם מחיסול גמור.

עד שנת 1930 ניזונה החברה מהקרן שנצטברה במקום ומהלוואות של הז'וינט והגיע למחזור של 5000 זלוטי לערך. משנת 1931 נעזרה החברה בתמידות ע"י הרליף של יהודי פשמישל בארצות הברית והמחזור השנתי בשנת 1938 הגיע כבר לסך 12,394 זלוטי.

בתקופה מ־1926 עד סוף 1938 נהנו 5278 משפחות מהלוואות בסכום כולל של 367,873 זלוטי.

הנהלת המוסד בשנים האחרונות היתה מורכבת מד"ר מיכאל בוקסבאום, יו"ר, הרוקח יעקב כץ, ב. שטרמר, חיים עליאס, עסקן בתנועת העבודה, ש. פרנקפורט, ליאון סטריער, פיבל הרצליך, יוסף טפר, מרקוס פלסן, א. ורט, ה. אנטל, יוסף אטינגר, י. בלוך.

6. אגודה של שתי אגורות (צויי קרייצער פארײן, דווצנטובקה).

אחת מאגודות צדקה הפופולרית ביותר בעיר, שנוסדה ב-1881, היתה „הצויי־קרייצר־פארײן". מקורו של השם המשונה הוא בשיעור דמי חבר של שתי אגורות לשבוע, שאיפשר גם למעוטי יכולת להצטרף לאגודה. מטרת האגודה היתה לסייע לתלמידים מדלת־העם ברכישת השכלה יסודית ותיכונית, ע"י השאלת ספרי לימוד ומכשירי לימוד אשר יד הוריהם לא השיגה לקנותם. כן עזרה האגודה בהלבשת התלמידים בגמנסיות, לאחר שמחובתם היה ללבוש מדים מיוחדים, שמחירם לא היה זול. לפעמים שילמה גם האגודה שכר לימוד בגמנסיות בשביל תלמיד שלא השיג ציונים טובים. (תלמיד שציוניו היו טובים היה פטור משכר לימוד). תשלום כזה הציל את הילד היהודי, שלא היה נאלץ, משום כך, להפסיק את לימודיו בבית הספר בגלל כישלון זמני.

רבים מבין האוכלוסיה היהודית בעיר השיגו תואר אקדמאי והגיעו למעמד של בעלי מקצוע חופשי הודות לעזרה והסיוע של האגודה האצילה הזאת. בין מיסדי האגודה היה מורה הדת המכובד בעיר, יעקב באומגרטן. כיו״ר האגודה כיהנו האזרחים המכובדים ביותר בעיר והתפקיד נחשב כאות כבוד והערכה. בשנים האחרונות היו יושבי ראש האגודה הנריק בלט, בקודמות ד״ר מיכאל שווארץ, ד״ר ליכטבך ואחרים. לפי הדין וחשבון משנת 1931 ניתנה עזרה ל־850 תלמידים יהודים בעיר, מספר זה מהווה כ־5% מכל האוכלוסיה היהודית בעיר.

7. אגודה לעזרה הדדית של האקדמאים "Samopomoc akademicka"

האגודה נוסדה בשנת 1923 ביוזמת סטודנטים מתוך מגמה לעזור לחבריהם, שיד הוריהם לא השיגה לשאת בהוצאות כלכלתם של בניהם בערי האוניברסיטאות. הנהלות האוניברסיטאות והטכניון, היפלו לרעה את הסטודנטים היהודיים ולא שחררום משכר לימוד ואף סרבו לדחות את תשלום השכר עד גמר הלימודים, לפי שנהגו לגבי סטודנטים פולניים.

ההפליה הזו מנעה מסטודנטים יהודיים רבים את האפשרות להמשיך בלימודיהם. האגודה נטלה עליה את העול לדאוג לשכר הלימוד. היא באה בקשרים עם האגודות האקדמאיות מסוג זה בלבוב ובקרקוב, שברשותן עמדו מעונות סטודנטים, ובהמלצתה ניתן דיור זול לסטודנטים הנצרכים.

בשנת 1928 השיגה האגודה שיא בהתפתחותה, כשתקציבה השנתי הגיע ל־50,000 זלוטי (10,000 $). כ־50 חבר נהנו מעזרת האגודה. כ־15,000 זלוטי הוקדשו לתמיכות ששולמו מדי חודש בחודשו לחברים נצרכים, וכ־35,000 עלה שכר לימוד ששולם בשבילם.

האגודה נהנתה מתמיכה כספית ומוסרית של כל שכבות החברה היהודית בעיר. הקהילה, לשכת האחים ״בני ברית״, המועדון החברתי ואיגוד הסוחרים קבעו סעיף מיוחד בתקציביהם כתמיכה באגודה. הפעילים באגודה היו חברי ״אגודת הרצל״ ו״גורדוניה״ האקדמאית.

כיושבי ראש כיהנו: עורך־הדין ד״ר אדולף פפר, וד״ר צבי רובנפלד. אחרון עד לשואה היה הרופא ד״ר מרטין אברדם, כסגנים י. שטרמר מ״אגודת הרצל״ וק. גולדפרב מ״גורדוניה״ (שניהם כעת בישראל).

עם הגברת העליה לארץ פחתה פעילותה הנמרצת של האגודה.

י. א.

הספורט היהודי בפשמישל (*)

הספורטאים היהודים החלו בפעולתם בפשמישל מספר שנים לפני פרוץ המלחמה העולמית הראשונה. קבוצה של תלמידי גמנסיה יהודיים, בעלי הכרה ציונית, בראשותו של צבי לופט ומ. גוטפריד, החליטו להגשים את רעיונו של ד״ר נורדאו על ״יהודי השרירים״ וארגנו את המועדון הספורטיבי ״השחר״ — Jutrzenka שסימלו היה כחול-לבן.

ענף הספורט היחידי שטיפלו בו לעת עתה, היה כדורגל. עדיין לא היה באפשרותם לרכוש מגרש ספורט ללא תמיכה מצד הציבור, שעדיין לא גילה הבנה לתחיה הפיזית של הנוער היהודי וזלזל אז במה שנקרא — ספורט. הצעירים הסתפקו במועט והשתמשו בשדה מרעה העירוני ״בלוניה״ ללא רשות ולא פעם גורשו בשעת האימונים ע״י הרועים. עם פרוץ המלחמה ב־1914 נפסקה פעולת המועדון ורק ב־1919 נוסד ״הגיבור״, שהמשיך את המסורת של ״היוטז׳נקה״.

״הגיבור״ נוסד ביוזמתם של צעירים בעלי מרץ ואמביציה. הפעילים ביותר היו האחים פולר וקנפל יצחק. מסביבם התארגנה קבוצת חובבי ספורט יהודי והודות לעזרתם, תרומותיהם ולהתלהבותם של השחקנים הצעירים, התקדם ״הגיבור״ משנה לשנה. קבוצת הכדורגל עלתה במהרה מליגה ג׳ לליגה ב׳ באיגוד הארצי לכדורגל במזרח גליציה.

עשר שנות „הגיבור״, 1930 צען יאָר „הגיבור״, 1930 Tenth Anniversary "Hagibor"

יושבים מימין: קלאוזנר, ד״ר ויינטראוב, שויונטניצקי, ד״ר פייפר, ברנפלד
Sitting from left: Bernfeld, Dr. Peiper, Swiątnicki, Dr. Weintraub, Klausner

*) החומר סופק בעיקרו ע״י ד״ר ב. וינטראוב.

בין הפעילים באגודה יש להזכיר את ה"ה גולדפרב (פקיד בתחנת קמח של פרנקל), האחים וויסמן, ברק ברנפלד (שופט לכדורגל), מַשלר (בעל בית מרקחת), האחים גוליגר, האחים רינדה, עו"ד ד"ר אקסר, ש. רבהן, הוטרר ואנגל.

בתחילה השתמש "הגיבור" לאימוניו בשדה פתוח "בלוניה", אך בשנת 1920 מסרה העיריה למועדון הספורטיבי הפולני "פולוניה" את רוב השטח שהיה בשימוש של אירגונים ספורטיביים אחרים או סתם חובבים. "פולוניה" גדרה ופיתחה את השטח והקציבה ל"הגיבור" רק זמן מועט לאימונים.

יושב ראש של "הגיבור" דאז ד"ר בנימין ווינטראוב (כעת בחיפה) הצליח במרצו לשכנע את ראש עירית פשמישל, מר קושצבסקי, ומועצת העיריה החליטה בהתחלת שנת 1926 למסור ל"הגיבור" שטח אדמה עירונית של 5000 מ"מ על הגדה הימנית של הנהר סן בקרבת המינסרה של האחים גוליגר. תוך התלהבות גדולה, התקינו פעילי אגודת "הגיבור", במשך זמן קצר מגרש ספורט משוכלל, שכלל מגרש לכדורגל, מסלול ריצה, מגרש למשחק טניס, יציע ומלתחה למתרחצים ולשחיינים בנהר סן הסמוך.

מאז הקמת המגרש למשחקי ספורט היו נוהרים מאות צעירים וצעירות יהודיים למקום לשם אימונים בכל ענפי הספורט: כדורגל, כדור־סל, טניס, אתלטיקה קלה, התעמלות, שחיה וכו'.

התנאים החדשים נשאו פרי: "הגיבור" עלה לראש הטבלה של הליגה ב' בכדורגל, קרה גם, שבמשחקים ידידותיים בין "הגיבור" וה"פולוניה" המקומית חברת ליגה א' היתה ידו של "הגיבור" על העליונה לשמחתו הגדולה של הציבור היהודי בעיר.

הרכב קבוצת הכדורגל בתקופת הזוהר שלה בשנת 1926-27 היה:

רבן

בק.................קנפל

וסרמן............פיכטנהולץ............פרנקפורט

מיגל.........נ. פולר.........וולפסטל.........ש. פולר.........הולצמן

שחקני "הגיבור", האחים פולר, השתתפו בנבחרת של העיר פשמישל במשחקים בינארציים נגד תורקיה, "הכח" מוינה, "מכבי" מברנו.

קבוצת כדורגל של "הגיבור" (בחולצות פסים) בבוריסלב, 1928 — "הגיבור" אין שפיל אין בוריסלעוו

"Hagibor" team at a match in Borislaw 1928.

התפתחותו המפתיעה של "הגיבור" משכה אליה גם את החוגים המתבוללים וביניהם את העו"ד הידוע בעיר ד"ר ליאון פייפר, שנבחר להנהלת המועדון. בתקופה זו שימש כיו"ר האגודה ד"ר יוסף אקסר (נפטר בתל-אביב בשנת 1956). אחריו — ד"ר מ. טירקל וד"ר מרתין אברדם. בסוכות 1937 נערך בפשמישל, תחת חסותו של ארגון "מכבי" בפולין, שאליו השתייך "הגיבור", יום של ספורט יהודי, בו התחרו מאות חברי "הגיבור", בכל ענפי הספורט. המאורע הפך לחג ספורטיבי של כל הציבור היהודי בעיר.

פרט ל„הגיבור" פעל בעיר גם מועדון יהודי נוסף לספורט „יוטז'נקה", שהיה מורכב ברובו מנוער עובד. השפעתו בתוך הציבור הספורטיבי היתה מועטה.

גם לנוער הציוני, חברי „השומר", היה מועדון לספורט, „השחר", שהתקיים מספר שנים. חברי „השחר" עברו אחר כך ל„הגיבור", והמועדון התחסל.

קורס לאתלטיקה קלה של „הגיבור", לפני אולם הספורט הצבאי — א קורס פאר לייכטאטלעטיק פון „הגיבור"
Course in light athletics — "Hagibor"

פרק עשירי

י. א.

התנועה הציונית בפשמישל

1939 — 1918

עם תום מלחמת העולם הראשונה בשנת 1918, נשתנו לגמרי בעיר התנאים והנסיבות של פעילות התנועה הציונית. הכרזת בלפור וההתעוררות הלאומית בקרב העם היהודי יצרו אווירה חדשה גם בקרב יהודי פשמישל. הציונות נהפכה לתוכן חייהם היומיומיים. המסורת ה״ליברמנית״ החזיקה אמנם זמן רב מעמד, אולם רק בתקופת בחירות, כזכר להערכה אישית בלבד, אולם ללא יסוד פוליטי או רעיוני. עד שנת 1923 פעלה ההסתדרות הציונית המקומית כסניף של ארגון ארצי, בו היו מיוצגות כל הסיעות. בשנה ראשונה אחר מלחמת עולם היתה פשמישל מסונפת למרכז הארצי הציוני בלבוב. אחר כך למרכז של מערב גליציה ושלזיה בקרקוב. משנת 1924 שוב צורף הסניף למרכז בלבוב. בשנת 1923 נפרדה ״התאחדות־פועלי־ציון״ מהארגון הארצי ופעלה כמפלגה עצמאית. בשנת 1935 עזבה גם הסיעה הרביזיוניסטית את ההסתדרות הציונית והגרעין המשיך לפעול כהסתדרות הציונית הכללית (סתם ציונים).

ההסתדרות הציונית הכללית

ההסתדרות הציונית הכללית המקומית היתה אחד הסניפים הגדולים במזרח גליציה, והשפעתו היתה ניכרת במרכז המפלגה בלבוב. שלשה חברים מהועד המקומי היו מיוצגים במועצה הארצית של המפלגה בלבוב.

עם חבריה נמנו החוגים האזרחיים בעיר, מאות בני נוער, חוגים עממיים ובעלי מלאכה.

נוסף לחברים משלמי מס, היה למפלגה חוג רחב של אוהדים, שנענו לכל קריאה, הן לרגל הבחירות לסיים, לעיריה ולקהילה הן בקשר לפעולות ציוניות, כגון: מגביות קרן קיימת וקרן היסוד. בשנת 1937 הגיע מספר החברים המבוגרים מעל גיל 18 משלמי מס בסניף המקומי ל־450.

ההסתדרות הציונית הכללית בפשמישל היתה בפועל הגדולה בין כל הפלגים הציוניים בעיר, והיא היתה מיוצגת במוסדות העיריה וקהילה ביחס לכוחה. יושב ראש הסניף המקומי של הציונים הכלליים כיהן תקופה מסוימת כסגן ראש העיריה וציוני כללי שני היה חבר הנהלת העיריה עד לחורבן.

גם בקהילה היוו הציונים הכלליים את הסיעה הגדולה ביותר; ראש הקהילה האחרונה היה חבר המפלגה של הציונים הכלליים.

למרות הבדלי השקפות בין המפלגות הציוניות, קויים במשך כל הזמן שיתוף פעולה כלפי חוץ, בתחום פעולות המדיניות הארצית והמקומית. רק בבחירות האחרונות לעיריה, שיתפה ״התאחדות פועלי־ציון״ פעולה עם הסוציאליסטים הפולנים.

הסניף ביצע בהצלחה את כל הפעולות הציוניות הענפות. הפיץ שקלים, אירגן בחירות לקונגרסים ציוניים. יום הבחירות לקונגרסים נתן את אותותיו בעיר, ההתעוררות בקרב האוכלוסיה היהודית לא היתה פחותה מזו שביום הבחירות לסיים הפולני. השלטונות הפולנים בעיר עקבו בעירנות אחרי מהלך הבחירות, והתענינו בתוצאות הבחירות ובהתמודדות בין המפלגות הציוניות ודרשו דו״ח עם סיום מנית הקולות.

בשנת 1937 היה מספר השוקלים בעיר 2294, מזה: 1068 ״ציונים כלליים״; 1062 ״התאחדות־פועלי־ציון״; 164 „מזרחי״.

באותה השנה נבחרו בפשמישל לקונגרס הציוני ד״ר צבי רייכמן, ד״ר א. שוצמן (ציונים כללים), ז. הרינג (התאחדות).

בא כוח הסניף הפשמישלאי היה חבר במועצה הראשית של הסתדרות הציונים הכללים בורשא. הסניף לא פיגר גם בפעולותיו למען הקרנות הלאומיות: ״קרן קיימת״ ו„קרן היסוד״.

ועד הקרן הקיימת, 1925 קרן קיימת קאָמיטעט, 1925 Keren Kayemet Committee 1925

יושבים מימין בשורה השניה: —, זילפן, מרינשטראוס, ד״ר יוסף קנולר, —, —, —

עומדים מימין: —, ניק, —, הורן, גרומט, —, —, וירט

Sitting from left, second row: —, —, —, Dr. Joseph Knoller, Marienstraus, Silfen

Standing from left: Wirt, —, —, Gromet, Horn, —, Nick, —

הציוני הכללי ד״ר יוסף קנולר כיהן שנים רבות כיו״ר הועד של ה״קרן הקיימת״, והיה הרוח החיה שבו. חיים קלגסבלד היה היו״ר הנמרץ של ״קרן היסוד״. ביוזמת המפלגה נוסדה ב־1925 ״עזרה״ מוסד עזרה למען ״החלוץ״ בראשותו של חבר המפלגה ש. שפילמן שהיה מסור שנים רבות לעבודה זו. משנת 1935 פעלה גם ההסתדרות למען ״החלוץ הכלל הציוני״, בראשותו של ד״ר צבי רייכמן. היתה זאת אחת הפעולות הארגוניות והמועילות של הסניף. על יד הסניף התקיימו ופעלו ארגוני נוער לומד: הנוער הציוני, „עקיבא״, הנוער העממי „אחווה״ עם ע. גרומט וליאון לנדאו בראשו. „אגודת הרצל״ ו„הרצליה״ של נוער האקדמאי. חוג נשים ציוניות עם גב׳ ב. מולט וגב׳ א. קנולר בראשו, ארגון „ויצו״ ובראשו גב׳ ד. ציטרון ונ. אוסטרן. הסניף דאג גם להכשרת חלוצים בחוות בסביבת העיר.

העסקנים הציונים הכללים הם שיסדו את הגימנסיה העברית וטיפחו בה את החינוך הלאומי של תלמידיו. פעולות תרבותיות מסועפות נוהלו ביחוד ע״י ארגוני נוער ציוני כללי. בשנים האחרונות לפני החורבן אורגנו בלילות שבת מסיבות של ״עונג שבת״ בהן השתתפו מאות חבריה.

"Ezra" committee
Centre: S. Spielman

„עזרה" קאמיטעט
אין דער מיט ש. שפילמן

הועד של „עזרה"
באמצע ש. שפילמן

מסיבת פרידה לעולים הראשונים של „אחוה", 1932
א געזעגנונגס־אוונט פאר די ערשטע עולים פון „אחוה", 1932
Farewell party for the first Olim from "Achva", 1932

קבוצת בעלי מלאכה של הציונים הכלליים — א גרופע פון סתם־ציוניסטע בעלי מלאכה

A group of Zionist Artisans

A group of Zionist Women — א גרופע פון ציוניסטישע פרויען — חוג נשים ציוניות

הבטאון המקומי של הציונים הכללים "פולקספריינד", בעריכת עמנואל גרומט, מביא ביום 21.9.28 את הסקירה הבאה על פשמישל היהודית בשנת תרפ"ח:

„השנה החולפת עמדה בסימן של בחירות לסיים ולסנאט. שמונים אחוז של כל הקולות היהודיים ניתנו לרשימה הציונית למרות הטירור. אמנם המנדט לא הושג בגלל חוקת הבחירות המיוחדת, אבל העם הביע את נאמנותו למנהיגות הציונית. נצחון מלא הושג בבחירות לעיריה. היהודים השיגו 18 מנדטים, בהתאם לגודל האוכלוסיה היהודית. האסימילציה וה"אגודה" לא השיגו אף מנדט אחד.

בבחירות לקהילה השיגו הציונים הישג ניכר, אם כי לא הושג רוב ציוני בגלל הפירוד ואמביציות אישיות. צויינה עליה בעבודת הנוער הציוני הנאמן לציונות הכללית ולמנהיגיה. במיוחד יש לציין את "אגודת הרצל" שעל ידה נוסד ארגון של חברים קשישים יוצאי האגודה. ההכנסות ל"קרן היסוד" לא פחתו למרות שנת הבחירות. בין כל ערי השדה בגליציה המזרחית השיגה ה"קרן הקימת" בהכנסותיה את המקום הראשון.

בשדה החינוך היהודי נרשמו שני מאורעים חשובים. עם התחלת הבנין של בית הספר המקצועי לבנות, שאיפשר חינוך פרודוקטיבי מקצועי לנוער משדרות רחבות של הציבור, פעולה חיונית נוכח המצב הכלכלי הקשה. בגמר בנין הגימנסיה העברית, שהקנה חינוך לאומי לנוער. לבסוף התבססותו של ה"פולקספריינד", שהגן על ציבור היהודים מפני עוול ולחם באנטישמיות ובשמאל מפ.פ.ס., אשר זילזל בשבועונו בכל האידיאלים הקדושים הציוניים, למרות שרוב קוראיו הם יהודים".

הועד המקומי של הציונים הכלליים — לאָקאלקאָמיטעט פון סתם ציוניסטען

The local committee of General Zionist

עומדים מימין: שץ, המר, י. ליכט, ד. נוימן, ז. אשר, מ. שודרון, ל. זלצמן, ח. דנהירש (דניאלי)

יושבים מימין: ד"ר ש. טננבאום, פ. מרמלשטין, ד"ר צ. רייכמן, ד"ר צ. רובנפלד, ד"ר מ. שובר, ה. סגל

Standing from left: H. Dannenhirsch (Danieli), L. Salzmann, M. Schwadron, Z. Ascher, D. Neumann, I. Licht, Hammer, Schatz

Sitting from left: H. Segal, Dr. M. Schweber, Dr. Z. Rubenfeld, Dr. H. Reichmann, P. Mermelstein, Dr. S. Tennenbaum

קצרה היריעה מלציין את כל הפעילים החרוצים והנאמנים, חיילי השורה האלמונים במחנה הציוני. ויסלח לנו אם נזכיר רק אחדים מני רבים: ד״ר משה ריכטר; ד״ר צבי רייכמן; ד״ר אפרים שוצמן; המהנדסים הנריק בזר ומנדל יעבץ; חיים קלגסבלד, מאיר הוניגוקס; ליפא גלר; ד״ר מתתיהו שובר; ד״ר שמאי טננבאום; וילהלם הספל; גב׳ פפי מרמלשטיין ושמואל רוזנפלד.

ליב יפה בכנס של קרן היסוד בפשמישל, 1930

ליב יפה אין פשעמישל

Leib Joffe on Keren Hayessod meeting in Przemyśl, 1930

ק. י. גולן (גולדפרב)

תנועת העבודה הציונית בפשמישל

„פשמישל האדומה" — כך כינו רבים מתושביה את עירנו. בית הפועלים, אחד הבניינים הגדולים בעיר, התנשא מעל הגדה הצפונית של הנהר סאן כמצודת הפ.פ.ס. (המפלגה הסוציאליס־טית־דמוקרטית הפולנית) וכסמל כוחה ומעמדה במקום. ואמנם השפעתה בציבור היתה רבה, למרות שפשמישל לא היתה עיר תעשייתית. בהנהגת מפלגה פולנית זאת היה מספר לא מבוטל של יהודים וחוגים רחבים מבין האוכלוסיה היהודית, אם גם לא נמנו עם חבריה, תמכו בה.

מנהיגיה של המפלגה הסוציאלדמוקרטית הפולנית וביניהם הרמן ליברמן הדגול, הכריזו מלחמה על הציונות כתנועה ריאקציונית וקלריקלית *).

באוירה עויינת זו פילס לו בקושי את דרכו הרעיון של תנועת העבודה הציונית, אשר ניצניה הופיעו בעת ובעונה אחת עם הקמתה של ההסתדרות הציונית בגליציה וגם בעירנו.

הארגונים „עברי", „אחוה" ובסוף „פועלי־ציון" תקעו יתד בפשמישל. בשנת 1905 פעל אף בפשמישל ועד מחוזי של פועלי ציון וב־1909, בועידה הראשונה של האקדמאים מטעם תנועה זאת נבחר ועד מרכזי עם יצחק קנדל בראש ומושבו בפשמישל.

עם החלשת תנועת פועלי־ציון ברחבי גליציה חדל לפעול גם הסניף בפשמישל ושרדו רק חברים בודדים קשורים למרכז, אשר מצאו אחר האיחוד עם ה„התאחדות" את מקומם במפלגה המאוחדת הציונית־סוציאליסטית „התאחדות — פועלי־ציון".

הדי התסיסה האידיאולוגית בתוך ההסתדרות הציונית במזרח גליציה שהתעוררה, בהשפעת „הפועל־הצעיר" בארץ־ישראל ו„צעירי־ציון" ברוסיה, הגיעו גם לפשמישל. לאחר מלחמת העולם הראשונה יצאו חוגי נוער ואינטליגנציה נגד השמרנות בתוך ההסתדרות הציונית ונגד התרחקותה מהמעשה הציוני. הם פתחו במאבק ליתר התרכזות בפעולה למען ארץ ישראל, לעליה ועבודה עצמית, ללימוד השפה העברית ולתוכנה המתקדם של הציונות.

קבוצות אלה פשטו צורה ולבשו צורה, כגון הפרקציה העממית „צעירי־ציון", קבוצה ציונית רדיקל־דמוקרטית, איגוד ציוני־סוציאליסטי עממי שהצטרף בשנת 1920 להתאחדות של הפועל־הצעיר — צעירי־ציון. הראשונים שהצטרפו לתנועה היו חברי אגודת „צעירי יהודה".

לאחר הרחקתה של ה„התאחדות" מן ההסתדרות הציונית בגליציה (1923) התארגנה התנועה כמפלגה ציונית עצמאית ואז גם הוקם סניף בפשמישל. בראש הסניף עמד חיים עליאש (ב־1924 נבחר לועד המרכזי של ההתאחדות בגליציה המזרחית) מסור בלב ובנפש כל ימיו לתנועה, לה הקדיש את מיטב כוחותיו ולא פעם הקריב למענה את ענייניו האישיים. זמן מה לאחר האיחוד עם פועלי־ציון פרש לקבוצה שנקראה „התאחדות־אנטי־איחוד" ואחר כך חזר לכור מחצבתו. מראשי התנועה האחרים הצטיינו בפעילותם אלישע שטיין, יו"ר הסניף; ד"ר מרדכי שטנר, יו"ר הסניף (עתה בת"א), יוסף וולקשטיין־בן־יצחק (חבר הועד המקומי בקבוצת שילר). מהחלוצים הראשונים שהטביעו את חותמם על דמותו של הנוער החלוצי במקום, יש להזכיר: האחים יצחק והרץ אנטמן, ברגלס, מרדכי קנר (עתה בת"א), מאלברג, יוסף ויינברג (עתה בירושלים), אריה קהוה (עתה מורה בת"א), ישעיה טפט.

בסניף ששכן במועדון משותף עם „העבריה" ברחוב מיצקביץ, מצאו את מקומם בעיקר

---

*) ראה ספרו של ד"ר נ. מ. גלבר „תולדות התנועה הציונית בגליציה", ע' 738 — „בפובליציסטיקה היהודית בגליציה נדונה עמדת הסוציאלדמוקרטים במאמרו של ד"ר ש. ר. לנדאו „ציונות או סוציאלדמוקרטיה" ושמואל מייזלש מפשמישל בעלון: „ציוני או סוציאליסטי" (1898 בגרמנית (י.ג.), שהוכיחו את אי־נכונותן של הטענות הסוציאלדמוקרטיות והצביעו על האופי הלאומי של הפועלים היהודים שמקומם אך ורק בשורות התנעה הציונית".

בני נוער מן החוגים העממיים. הפעולה התרכזה בחלוץ, בהפצת השפה העברית, בעבודה למען קרן קיימת לישראל ולמען „עזרה". בין פעילי הקק"ל היה ידוע במסירותו ובהישגיו צבי האובן.

עם הבחרם בשנות העשרים הראשונות של נציגי ה„התאחדות" בגליציה לסיים (ד"ר אברהם זילברשיין, צבי הלר, ד"ר קופל שווארץ, ד"ר מ. בינשטוק), נתן גם הסניף את דעתו לעניני המדיניות המקומית — „עבודת ההווה" בטרמינולוגיה של הימים ההם. פעולה זאת נעשתה בסניף הפשמישלאי כמו ביתר חלקי התנועה, תוך לבטים תמידיים על שמירת עדיפותם לענייני ארץ־ישראל.

הועד המקומי של ההתאחדות — לאקאל קאמיטעט פון „התאחדות"

Local committee of Hitachduth

יושבים מימין, שורה ראשונה: צ. האובן, נ. מילטאו

שורה שניה: א. שטיין, מ. וייזינגר (זיו), י. וולקשטיין, ח. עליאש, מ. כנר, י. אנטמן

עומדים מימין, שורה שלישית: ש. אנטמן, ב. רוטנברג, ה. ווילנר, י. גולדפרב (גולן), ר. רוזנפלד, שפירא

שורה רביעית: צ. הורוביץ, ז. הרינג, נ. פטרון, מ. ארבסמן, י. רובין, פ. טוגנדהפט, מ. אייכנבאום

Sitting from left: first row: N. Miltau, Z. Hauben
Second row: J. Antmann, M. Kanner, H. Elias, J. Wolkstein, M. Weisinger, E. Stein
Standing from left: third row: Shpira, R. Rosenfeld, I. Goldfarb, H. Willner, B. Rottenberg, S. Antmann
Fourth row: M. Eichenbaum, F. Tugendhaft, J. Rubin, M. Erbsmann, N. Patron, Z. Hering, Z. Horowitz

הפעולה בסניף קיבלה תנופה רבתית בשנת 1937 לאחר הצטרפותם של חוגים מן האינטלי־גנציה, במיוחד מבין שורות המורים בגימנסיה העברית. מאז גברה השפעתו של הסניף בחיים הציבוריים של העיר והיא אף חרגה מתחומה ותרמה תרומה נכבדה לתנועת העבודה בגליציה ומחוצה לה.

מקבוצה זאת נשארו בזכרוני: בנימין ברטהולץ, שמואל וורם וד״ר מיכאל וייזינגר־זיו (עתה בירושלים). זה האחרון השפיע השפעה מכרעת על חוגים רחבים מבני הנוער הלומד שתעו במבוכה ובחיפושים בין הסוציאליזם שהתנכר למציאות של העם היהודי ובין הצורה המיושנת של ה„קורפורציה" הציונית שהתרוקנה מתוכן רעיוני ומן הקשר החי עם ארץ־ישראל. וייזינגר־זיו מצא את הדרך ללבו של הנוער ורכש אותם למען האידיאלים של הציונות המגשימה בעלת פאטוס סוציאלי ומוסרי אוניברסלי.

את הגרעין הראשון לאגודת תלמידי הגימנסיות (1927) היוו שלושה: קלמנס־ישראל גולדפרב־גולן (עתה בירושלים), פעיל באגודה, בסניף ואחר כך במרכז התנועה (מזכירות בוסליה, מרכז החלוץ, חבר הועד הפועל של המפלגה, מזכיר כללי בגליציה המערבית, ציר לקונגרסים ציוניים); שלמה מילטאו, מפעילי האגודה הסניף ויוסף פרנס שנמנה עם אנשי התנועה זמן קצר בלבד (מכהן כיום כפרופסור בפקולטה לוטרינריה באחת האוניברסיטאות בפולין). קבוצת תלמידי בתי ספר תיכוניים הניחה יסוד בשנת 1928 לאגודה של סטודנטים, בהתחלה בשם „גורדוניה אקדמאית" ואחר כן „אגודת האקדמאים הציונים־הסוציאליסטיים". בשיא התפתחותה השתייכו לאגודה בפשמישל כ־80 חברים, בוגרי גימנסיות וסטודנטים שלמדו באוניברסיטאות בפולין ובארצות אחרות. במסגרת האגודה פעלה קבוצה של סטודנטים־חלוצים שרבים מהם נמצאים היום בארץ. הסניף הפשמישלאי היה הגדול ביותר מבין האיגודים של סטודנטים ב„התאחדות־פועלי־ציון" והועידה הארצית השניה נערכה בפשמישל. האגודה הוציאה לאור בטאון חד פעמי בפולנית "NASZE DROGI".

„NASZE DROGI"

Jednodniówka akademików hitachdutowych w Przemyślu.

Drogiemu Prezesowi
Ch. Eljasowi w ćwierćwiecze
jego pracy sjońskiej składamy

Dr. Arieh Tartakower

Przed nowemi zadaniami

מבין פעילי האגודה עברו אחר כך רבים לפעילות מרכזית בתנועה. ד״ר מיכאל וייזינגר־זיו מייסדה של האגודה והיו״ר הראשון שלה, נבחר לנשיאות הארצית של המפלגה בלבוב, ואחר כך לנשיאות של המפלגה בפולין, ציר לועידת האיחוד בדנציג ואחד ממעצבי המחשבה הציונית

הסוציאליסטית בפולין (ראה „פרקי גליציה", פרקים לתולדות תנועת העבודה בגליציה המזרחית" לד"ר נתן מלצר ע' 189).

זאב (זיגמונט) הרינג — המזכיר הכללי של המפלגה בגליציה, עורך הבטאון „דאס פרייע ווארט", ציר לקונגרסים ציוניים (עתה חבר הועדה המרכזת של הועד הפועל של הסתדרות העובדים הכללית), מרדכי באואר, חבר מזכירות „בוסליה", חבר הועד הפועל של המפלגה, ציר לקונגרסים ציוניים (עתה בקבוצת משמר השרון), ד"ר אברהם שטנרברג, מזכיר כללי של המפלגה במערב גליציה, חבר ההנהגה הראשית של „גורדוניה" (עתה בת"א). בין הפעילים באגודת הסטודנטים ובסניף המפלגה נמנו: ה. אוגרטן, עמיל אנגלהרט (נפטר בארץ), הלה ארטג, ה. אורנשטין, שמואל ברנשטיין (עתה בירושלים), אנשל גולדפרב, שרה הרינג־הירש (עתה בחיפה), שרה הורשובסקי, קופל ויזינגר (אחר כך מראשי גורדוניה, מת בתאונת עבודה בארץ), אברהם וייס, ד"ר עדה ליכטבך־באס (עתה בת"א), מתתיהו מרק, דז'ינה סינקובר־מרגלית (עתה בחיפה), ד"ר

מועצת הנוער של ה„התאחדות" יוגנט־קאָמיטעט פון „התאחדות"

Youth committee of "Hitachduth"

יושבים מימין, שורה ראשונה: קרפל, אייזנברוך, ארנסט, הרינג, פרנקפורטר, ארבסמן, ליכטבך, זינגר, הורשובסקה, ש. אנטמן, ווילנר, קרייצשטיין, באואר

שורה שניה: גולדבלט, כנר, זלצברג, רובין, רוזנפלד, וולקשטיין, קרבס

עומדים מימין: ז. הרינג, קסל, מסנר, פטרון, קראוס, אייכנבאום, קנולר, מלר, פלזן, ליכטבך, דינקס, האובן באומן

Sitting from left, first row: Bauer, Kreitzstein, Willner, S. Antmann, Horszowska, Singer, Lichtbach, Erbsmann, Frankfurter, Hering, Ernst, Eisenbruch, Kreppel

Second row: Krebs, Wolkstein, Rosenfeld, Rubin, Salzberg, Kanner, Goldblatt

Standing from left: Baumann, Hauben, Dinkes, Lichtbach, Felsen, Meller, Knoller, Eichenbaum, Kraus, Patron, Messner, Kessel, Z. Hering

רוזגה פייר־ברלר (עתה בבריסל), מיכאל פרנקל (היגר מפשמישל לארגנטינה), יצחק קניגסברג־הראל (עתה בת"א), א. קניגסברג (עתה בחיפה), קסל, שמחה אנטמן (כעת מורה בירושלים), האחים קונרייך.

המסגרת הארגונית התרחבה ונוסף ל„גורדוניה" שעליה מתפרסמת רשימה נפרדת, הוקם סניף של נוער חלוצי מטעם המפלגה „בוסליה". אחד מפעיליה היה מרקוס דינקס־וולפסהאוט (עתה בפריס), „העובד", ארגון למטרות עליה של בעלי מלאכה שמפאת גילם לא יכלו להיות חברים ב„חלוץ". מרדכי קנר שעמד בראש ארגון זה עבר למזכירות הארצית של „העובד", אגודה של תלמידי בית הספר התיכון למסחר „קדימה", היו"ר שלה היה יעקב באומן (עתה בת"א).

לצורך תיאום הפעולות בין ארגוני הנוער בסניף הוקמה מועצת הנוער שבראשה עמד יוסף רובין (עתה ברמלה).

בעקבות האיחוד עם פועלי ציון בשנת 1933 פרשה קבוצה קטנה מן המפלגה והתקשרה עם „התאחדות־אנטי־איחוד" ומאידך הצטרף חוג מבין חברי פועלי ציון, ביניהם פעילי המפלגה המאוחדת, ד"ר בנימין טייך — יו"ר הסניף, ד"ר מורוס סובל, וזלץ (עתה בת"א).

הסניף של „התאחדות — פועל ציון" השני בגודלו במזרח גליציה, ריכז מעל ל־300 חברים פעילים. המועדון ברחוב סלובצקי המה מדי ערב מחברים ובמיוחד מבני נוער. התנהלה בו פעולה ארגונית והשכלתית עניפה, כולה על טהרת ההתנדבות. בירורים פרוגרמטיים על דמותה ודרכה של הציונות, על הסוציאליזם הבין־לאומי ושאלת היהודים, על הבסיס הסוציאלי של המפלגה, על הגשמה עצמית ועל הפעולה הפוליטית והכלכלית בגולה — היו נושאי הרצאות ועוררו ויכוחים תכופות סוערים. כן נעשתה פעולת הסברה בין הציבור היהודי ולא יהודי במקום. הרצאות, אסיפות ועלונים שהוצאו לאור מדי פעם לפעם עמדו בסימן של קריאה נגד השאננות והאשליות בחיי הגולה ובמאבק אידיאולוגי עם הרוויזיוניסטים והציונים הכלליים מזה ועם השמאל המתנכר לעם היהודי מזה. הוגברה הפעולה ב„חלוץ" ובארגוני עליה אחרים וכן בקרנות הלאומיות. השפעתה של המפלגה באה לידי ביטוי בנצחונותיה בבחירות לקונגרסים הציוניים. בראש פעילי הבחירות עמד יוסף וולקשטיין־בן־יצחק שניהל את מערכות ההסברה ואת העבודה הארגונית במסירות ללא גבול וביעילות.

גם בשטח „עבודת ההווה" עלתה קרנו של הסניף. נציגיו נבחרו למועצת העיריה (ד"ר מ. שטנר) ולקהילה היהודית (חיים עליאש). נעשו נסיונות רציניים בשדה הפעולה המקצועית והוקמו ארגונים של עובדי מסחר ופקידים במשרדים פרטיים ואף סקציה של פועלי מתכת, היחידה באגודות המקצועיות שבהשפעתה של „התאחדות־פועלי ציון" בגליציה. „פ.פ.ס" שהתנגדה תקופה ארוכה לציונות החלה להבין את משמעותה ההיסטורית של תנועת העבודה הציונית כפתרון לשאלת היהודים שהיא לעצמה לא ראתה בה פתרון של ממש, וכן נוכחה בכוח השפעתה של תנועת העבודה הציונית ברחוב היהודי. תמורה זו בגישתה של פ.פ.ס. איפשרה שיתוף פעולה עם „התאחדות פועלי־ציון" בשטחי פעולה פוליטיים ומקצועיים שונים ובמיוחד במאבק נגד האנטישמיות במסגרת הועד למלחמה בפאשיזם ואנטישמיות.

ניצוצות אלה של הבנה ואחוה בין פועלי המקום הפולנים לבין המוני היהודים האירו להרף עין לפני אפלת ההשמדה האיומה שירדה על יהדות פשמישל עם יהדות פולין כולה.

*

(י.א.) בשנת 1932 ביקר דוד בן־גוריון בפשמישל והיה אורחה של „גורדוניה". כשבשנת 1952 הוגש לו צילום מבקורו ע"י משה גביש (מרמלשטין), ענה לו דוד בן גוריון: „ביקורי בגליציה

חרות בלבי, כי שם ראיתי המון נוער לוהט לעלות לארץ, ובשובי משם הרגשתי ביתר עוז ההכרח לפעול בדחיפות למען הגברת העליה, ואיני בטוח אם רבים מאלה שנפגשתי עמם בעיירות גליציה עודם חיים וזכו לעלות. זה היה ביקורי היחיד בחיי בגליציה, ומשום כך כה יקר לי כל זכר מהבקור ההוא".

Ben-Gurion in Przemysl, 1932 בן־גוריון אין פשעמישל, 1932 בן־גוריון בפשמישל, 1932

ד״ר יעקב שכטר

התנועה הרביזיוניסטית ״הצה״ר״ בפשמישל

מאז ומתמיד תססו חייו הפוליטיים של הנוער היהודי בפשמישל. אולי בכל עיר אחרת בגליציה לא היו הניגודים הפוליטיים כה בולטים וחריפים כשם שהיו בין מחנות ומפלגות שונים בקרב הנוער הפשמישלאי. ברור, כי בתמונה רב־גוונית זו לא נפקד גם מקומה של ״ברית הצוהר״ — המפלגה הרביזיוניסטית על כל ארגוניה וזרועותיה.

במסעו הראשון הגדול בפולין בשנת 1926 לא פסח זאב ז׳בוטינסקי על פשמישל. רושם הופעותיו הבלתי נשכחות בערים אחרות והשפעת אישיותו המקסימה והכבירה, נחרתו עמוק בזכרונם של יהודי פשמישל. היו אלה ימים של ויכוחים נמרצים בין פלגי התנועה הציונית על ״המטרה הסופית״, על ה״אופנסיבה הפוליטית״, על הרחבת ״הסוכנות היהודית״ ועל כל יתר הבעיות המסעירות שרוחו הגדולה של זאב ז׳בוטינסקי העלתן על במת המריבה הפוליטית הציונית. הסטודנטים הציוניים, שהיו מאוגדים ב״אגודת הרצל״, ערכו הרצאות וסימפוזיונים בהם הופיעו דבריהן של המפלגות השונות וביניהם גם ראשי המפלגה הרביזיוניסטית מלבוב ומקרקוב.

״ברית הצוה״ר״ בפשמישל נוסדה רשמית בשנת 1927. עמדו בראשה צבי פרויניד (עמית) ז״ל, ליפה סימה, פליט מרוסיה, ואחרים. הוקם קן ראשון של ״ביתר״, והתקיימו הפגישות הראשונות בין מייסדי אירגון הנוער העממי ״מנורה״. בשנת 1928 נערכה הועידה האזורית הראשונה שבה השתתפו שליחי הסניפים הקטנים מערי השדה. קרה שממקום מסוים, הופיע בתור ״ציר״ חברה היחידי של המפלגה, ונוכחותו בועידה באה רק כדי להעיד, כי גם למקום נידח זה חדרה כבר ״תורתו של ראש בית״ר״.

קבוצת „ביתר" בפשמישל

א גרופע פון „ביתר" אין פשעמישל

A group of "Betar" in Przemysl

המאורעות בארץ בשנת 1929, שבאו כאילו לאשר את דברי ז'בוטינסקי על ההכרח בהקמת כח עברי מזויין, נתנו גם בפשמישל דחיפה חדשה למפלגה הרביזיוניסטית. אז הצטרף אליה עוה"ד ד"ר בנימין וינטרוב, שעליו הוטלה הנהלת התנועה ואשר במרוצת הזמן היה לאחד הפעילים המסורים והקנאים ביותר; הוא אירגן וניהל את מחוז בית"ר והיה המפקד המחוזי. לתנועה הצטרף גם ד"ר פישל באב"ד ז"ל, בן למשפחה ידועה ואדוקה בפשמישל, שהשפעתו היתה גדולה, בעיקר בחוגים דתיים. ד"ר וינטרוב הספיק לעלות ארצה עוד בשנת 1935 ועכשיו הוא אחד מעורכי־הדין הידועים בחיפה. ד"ר באב"ד נאסר ע"י נ.ק.וו.ד. בשנת 1939 ומאז נעלמו עקבותיו.

בתקופה זו גדל ביחוד כוחו של בית"ר. הודות לקשריו המצוינים של ד"ר וינטרוב נוצר מגע הדוק בין מפקדת בית"ר ושלטונות הצבא הפולני. נערכו מחנות אימון בקונקובצה, בירוסלב ובמקומות אחרים, בהם אימנו קצינים פולניים את לוחמיה העתידים של המחתרת העברית בארץ ישראל בשיטות מלחמת גרילה ובשימוש בנשק.

רגש הגאווה וההתרוממות־רוח הלהיבו את האוכלוסיה היהודית בערים הקטנות בראותם את הבחורים היהודים השזופים, החסונים כארזים במדי בית"ר ונשק חם בידיהם, צועדים ברחובות לעיניהם התמהות של האנטישמיים הפולניים. היתה זאת "הכחשה חיה" לדעה קדומה המקובלת על הפולנים, כי אכן היהודים פחדנים הם ואינם מסוגלים למאבק מזויין למען חירותם. מחנות ומצעדי בית"ר שימשו גם כמכשירי תעמולה המשובחים ביותר בשביל המפלגה הרביזיוניסטית. משנת 1930 זרמו המוני הנוער היהודי לשורותיה של בית"ר בפשמישל ובסביבה, ובבחירות לקונגרס הציוני בשנת 1931 עלתה המפלגה הרביזיוניסטית במחוז פשמישל למקום השני, כשב־עידותיה האזוריות משתתפים עשרות צירים מכל הערים והעיירות שבסביבה.

„ביתר" במצעד יום העצמאות הפולני ע"י בית העיריה   „ביתר" מארשירט אין א פאראד פארן מאגיסטראט

"Betar" on parade

בשנת 1932 הוקם אירגון סטודנטים רביזיוניסטיים בפשמישל בשם ״אמונה״. אחרי אסיפה סוערת ב״אגודת הרצל״ פרשו מהארגון הכללי הזה סטודנטים רביזיוניסטיים בהנהגת כותב טורים אלה, פ. באבד, וו. אסטל וי. שטרמר. באופן כזה פורקה השותפות האירגונית האחרונה בין ציונים כלליים ורביזיוניסטיים בפשמישל. המאבק הרעיוני החריף והלך, וכך הוכשר מבחינה הרעיונית הרקע לפרישה סופית מההסתדרות הציונית.

כשנוסדה ״ההסתדרות הציונית החדשה״ בשנת 1935, היתה פשמישל בין מקומות אלה, שבהם חולל מאורע זה מהפכה רוחנית ממש. להסתדרות החדשה זרמו חברים חדשים, בעיקר מחוגי האינטליגנציה הציונית המקומית. הצטרפו אליה, בין האחרים: ד״ר שטיינהרד מטובי הרופאים בפשמישל איש עדין נפש ואציל רוח, ונורברט הלפרן, ממנהיגיה הרוחניים של ״אגודת הרצל״, בעל כשרונות יוצאים מגדל הרגיל, אשר עמד בזמנו בראש המתנגדים לשיתוף פעולה עם סטודנטים רביזיוניסטיים וגרם לפרישתם מ״אגודת הרצל״. והנה עבר גם הוא להצה״ר, ואחריו הלכו למחנה של המרד הלאומי רבים מחבריו.

כשהביא ז׳בוטינסקי ליהודי פולין את בשורת ״הפנוי״ (האבקואציה), מצא הרעיון הזה תומכים נלהבים בין המוני העם בפשמישל וסביבתה. בפרוץ מלחמת השמד נגד היהודים ב־1939, הגיעה המפלגה הרביזיוניסטית בפשמישל לשיאה. בקרב הנוער ובחוגי האינטליגנציה ובין המוני העם התגבשה ההכרה, כי אכן אין עתיד לחיי התנוונות בגולה, ואין מוצא אלא להצטרף למאבק האקטיביסטי הגדול להקמת מדינה יהודית בדורנו, המאבק שנוהל ע״י זאב ז׳בוטינסקי.

הגיעו ימי השואה ופג המתח הדראמתי של המאבק הרעיוני בקרב יהודי פולין. בחורבנה של יהדות פולין הושמדו והומתו אלפי ביתרים וצוהרים בני העיר פשמישל והסביבה. נסתיים אחד הפרקים היפים והמענינים ביותר בתולדות העם והתנועה הציונית — גילוי חי ותוסס למאבק הנפשי והרעיוני ולחיפוש הדרך לפיתרון ולגאולה.

א. בן פזי (גולדברג)

תולדות "המזרחי" בפשמישל

עם הוסד המזרחי העולמי בשנת תרס"ב, ע"י הרב ריינס זצ"ל, הגיעו הדי המאורע גם לגליציה, ולפשמישל עירנו, שהיתה בימים ההם עיר של חכמים וסופרים, בני־תורה ומשכילים.

היהודים האלה, שהיו ספוגים אהבה וגעגועים לציון וקדשיה, ורעיון המזרחי היה קרוב לליבם, היו מטבע הדברים החומר הפוטנציאלי ליסוד הסתדרות "מזרחי" מקומי.

מפאת חוסר כוח ארגוני, שאיפיין את החוגים הנ"ל ברובם ממעמד הסוחרים הבינוני, לא יצא הדבר לפועל עד סוף מלחמת העולם הראשונה. אולם רבים מבני החוגים האלה השתתפו בפעולות ציוניות כלליות: במפעלי השקל, במכירת מניות הבנק הקולוניאלי, בשקידה על לימוד השפה העברית וכו׳, וכו׳.

מורם ומנהיגם הרוחני והדמות המרכזית שאליו התיחסו בחיבה ובכבוד, היה הרב הגאון ר׳ גדליה שמלקיש זצ"ל, רב העיר. מלבד היותו גאון בתורה ובמדע ניחון גם במידות תרומיות. אחד מיחידי־סגולה שאישיותם הדגולה מכריחה גם את יריביו להתיחס אליו בכבוד ובהערצה. הוא היה ממיסדי המזרחי העולמי הראשונים.

הרב הגאון הזה שימש כעמוד־ענן מורה הדרך לחוגים שהזכרנו לעיל, ועליו היתה גאותם. וכך נוצר בפשמישל גרעין של "מזרחי" שטרם קיבל צורה מוחשית ארגונית. היה זה בשנת תרע"ח עם גמר מלחמת העולם הראשונה.

עם התמוטטות ממלכת אוסטריה־הונגריה בשלהי המלחמה, הוקמה בעירנו המועצה העממית (פולקס־ראט) שהרכבה מנציגי כל המפלגות. למועצה זו נכנס כבא־כח מפלגת ה"מזרחי" — שהתארגנה באופן רשמי בשם זה בפשמישל — ר׳ משה כ"ץ, יהודי ת"ח מכובד, אהוב ומקובל על הבריות. הוא גם נבחר באספה הראשונה של ה"מזרחי" כיו"ר המפלגה.

להיחידים הבודדים שהזכרנו לעיל, הצטרפו אז מאות יהודים, ביניהם הרבה בעלי תורה והשכלה. חוץ מהרב שמלקיש, שנבחר שנה שנה כיו"ר הכבוד, אפשר להזכיר מהחברים הבולטים במיוחד: ר׳ שמואל קנולר, ר׳ שמואל בראף, ר׳ יהושע בקנרוט, ר׳ שמעון רפפורט, מ. פרלרוט, ר׳ יוסף פריי, אביהם של האחים ד"ר פריי הידועים בת"א, א. קנפל, הסופר כהנא־אברך הרוח החיה של המפלגה.

"המזרחי" בפשמישל ריכזה מאות יהודים בני־תורה והשכלה, יהודים שרשיים מעורים בתורה ודעת, בעלי נימוסין שאפשר היה לפאר בהם כמה וכמה קהילות.

מדי שבת בשבתו התקיימו באולם "המזרחי" הרצאות מעניני דיומא, או על פרשת השבוע, ואף פעם לא נזקקו למרצים מן החוץ. יתפלץ הלב בזכרנו, שכל אלה נכרתו ואינם, קשה להינחם על אבדן הנפשות היקרות האלה והכאב צורב לזכרם הקדוש. מי יתן לנו תמורתם.

חוץ מהרצאות שבועיות, והחזקת בית כנסת מיוחד לתפילה, השתתף "המזרחי" בכל הפעולות הציוניות הכלליות, ובמיוחד בעבודת קרן־היסוד שפעלה בחוגי המעמד הבינוני. ובשנת 1924, עם התארגנות קרן־היסוד בפשמישל, תחת נשיאותו של ר׳ אברהם חיים קלגסבלד, נכנס כותב הטורים האלה, לנהל את המזכירות מטעם "מזרחי", וכיהן בעבודה זו עד שנת 1930. בשנת 1925 אורגן גם „חלוץ מזרחי", מרכזו היה בלבוב. בראש הסניף בפשמישל עמד ד. בנארי (כיום משרד החינוך ת"א) שפעל ודאג להכשרת הנוער הדתי לעליה.

קבוצת חלוצי מזרחי   א גרופע פון „מזרחי" חלוצים   A group of Mizrachi pioneers

עד שנת 1930 כללה הסתדרות ה"מזרחי" בפשמישל גם את "צעירי מזרחי", שנציגיהם שותפו בועד הכללי. ברם, עם גידול מספר החברים הצעירים במפלגה, על דרישותיהם הספציפיות, שלא נכללו במסגרת הכללית של ה„מזרחי", כגון שעורי עברית, הרצאות וכו'. עם גבור הדרישה לעליה בקרב הנוער, ושאלת ההכשרה הכרוכה בה, נבע הצורך לארגון הנוער במסגרת מיוחדת. וכך קם הארגון המסונף ל"מזרחי" בשם "תורה ועבודה" שראה את תפקידו בעיקר בארגון הנוער הדתי ודאגה להכשרתו לעליה.

הארגון הפשמישלאי של "תורה־ועבודה" שימש גם, מטבע הדברים, כעין מרכז־משנה — אחרי המרכז בלבוב — לכל ארגוני "תורה־ועבודה" מהעיירות הסמוכות, בסביבת פשמישל.

בפשמישל התקיימו מפרק לפרק פגישות וועידות מחוזיות, ושם גם התקיימה פלוגת הכשרה מרכזית מכל הסביבה. המפלגה במקום הגישה להם עזרה מוסרית וגם עזרה חומרית על ידי הספקת עבודה.

כותב הטורים האלה שימש, עד עליתו ארצה בשנת 1936, כיו"ר הארגון הנ"ל.

ליבי אל הנוער היקר והקדוש הזה. כל געגועיהם, חלומותיהם ותקותם היתה — העליה לארץ. לא זכינו, ולא זכו הם, ועצמותיהם פוזרו בארץ הטמאה. מעטים מהם ניצלו ומצאו מפלט בעליה. הם נמצאים במקומות שונים בארץ, בהתישבות ובסדנאות. רוב רובם ניספו בשואה. ינקום ד' דמם.

ובסיום, עלי להעמיד יד ושם לנפש יקרה, ליעקב אלויס הי"ד. בחור חמד, בר־אורין וירא־שמים. בן לאלמנה עניה, שעליו היתה פרנסתה. ביום עסק במלאכה ובערב בשיעורים בתורה. צנוע ונחבא אל הכלים, אבל התבלט בניגוד לרצונו בכל עבודת הסניף, שהיה גם מזכירו, ובמיוחד בעזרה לחבר בודד שהוזקק לכך. במסירותו שימש דוגמא ומופת לכל חבריו שאהבוהו והעריצוהו.

לפני עלייתי ארצה התאמצתי להשפיע עליו שיקבל על עצמו הנהגת הארגון במקומי. הוא בצניעותו הרבה התנגד לזה בתוקף.

הוא העדיף את עבודת החייל הפשוט שהיתה חביבה עליו. אבל לבסוף ביטל רצונו מפני רצוני ובהסכמת כל החברים נבחר ליו״ר הסניף.

אחרי עלותי ארצה עמדנו בקשר מכתבים תכוף, ומה מאושר היה להודיע לי על התפתחות הארגון או על איזה פעולה חשובה שיזם והוציא לפועל. עם פרוץ המלחמה, כשהתכונן כבר לעלות ארצה, נכנסו הנאצים ימ״ש לעיר וכידוע, ראשית דרכם היתה לקבל לידם רשימות כל המפלגות עם יושבי הראש. וכך קיבלו גם את שמו. והוא היה בין הראשונים שהוצאו להורג.

ינקום ד׳ נקמת דמו ותהא נשמתו צרורה בצרור החיים הנצחיים בתוך כל קדושי האומה.

הסתדרות „תורה ועבודה״ בפשמישל — אָרגאַניזאַציע פון תורה ועבודה אין פשעמישל

The Organisation "Torah Vaavoda" in Przemysl

י. א.

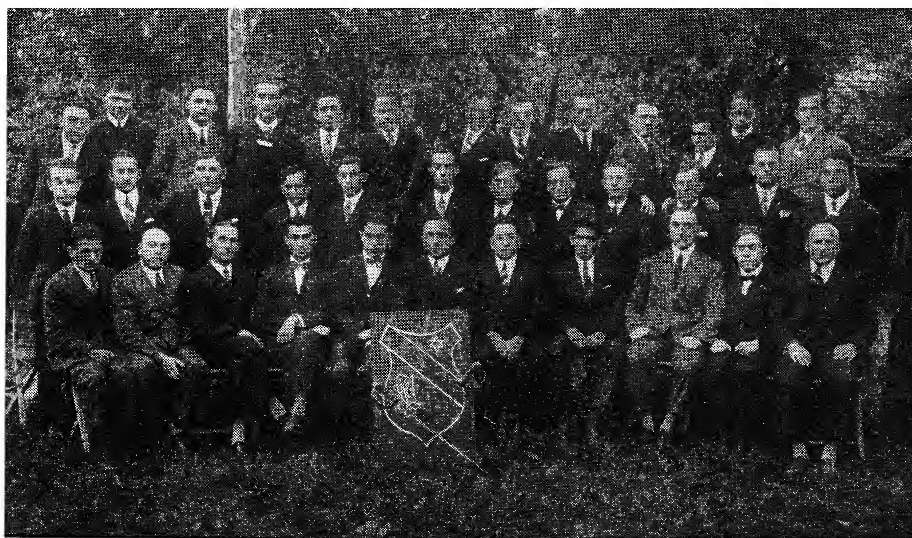
תנועות נוער ציוניות בפשמישל

„אגודת הרצל״ המחודשת (*)

(1939 — 1925)

ההפסקה בפעולותיה של ״אגודת־הרצל״ חלה משנת 1921 עד 1925. הקשישים התפזרו, מי לשם סיום חוק למודיו, מי לרגל פרנסתו. הבוגרים מן המחזורים שלאחרי המלחמה נסעו לאוניברסיטאות והעיר התרוקנה מהנוער האקדימאי. באפריל 1925, כשחלק גדול מן הסטודנטים חזר מערי האוניברסיטאות נתאפשר חידוש ״אגודת־הרצל״. בין יוזמיה של האגודה המחודשת יש להזכיר את שמעון מיזס, מתתיהו שוובר, צבי רובינפלד ויוסף אלטבאואר. לאלה נצטרפו הסטודנטים מן המחזורים 1921—1924.

תנאי התפתחותה של האגודה המחודשת היו לגמרי אחרים מאלה של הגרעין משנת 1904.

„אגודת הרצל״, 1926

"Agudath Herzl", 1926

שורה ראשונה מימין: רבהון, שובר, נגל, טראו, א. טננבאום, גוטמן, הורן, מיזס, לנדאו סימה, גוטפריד

שורה שניה מימין: קופפר, רינדה, י. אלטבאואר, נוסבאום, גיטר, לב, לאוב, טריבץ, פלדהוף, כהן, מרינשטראוס, י. ליכט

שורה שלישית מימין: מילטאו, ש. ליכט, אקירט, ברטהולץ, שטרייפר, מ. אלטבאואר, אסטל, קריס, ש. טננבאום, רובנפלד, רבהון, זלצמן, פוהורילה

First row from left: Gottfried, Sima, Landau, Mieses, Horn, Guttmann, O. Tannenbaum, Trau, Nagel, Schweber, Rebhun

Second row from left: I. Licht, Marienstrauss, Kohn, Feldhof, Treibetz, Laub, Löw, Gitter, Nussbaum, J. Altbauer, Rinde, Kupfer

Third row from left: Pohorille, Salzmann, Rebhun, Rubenfeld, S. Tannenbaum, Krys, Astel, M. Altbauer, Streifer, Brettholz, Ekiert, S. Licht, Miltau

---

*) עובד לפי החוברת ליובל 40 שנה של „אגודת הרצל״.

פשמישל הפכה כבר מזמן לעיר ציונית, ובימי המלחמה ואחריה גדלו ונתחנכו צעירים ציונים למאות, ביחוד בתנועת הסקאוטינג הלאומי "השומר הצעיר" (אפיה של תנועה זו היה לגמרי אחר מזה של "השומר הצעיר" כיום). ומן ה"שומרים" האלה בא רובו של חברי "אגודת-הרצל" בגילויה החדש.

תפקידה של "אגודת-הרצל" היה לחנך נוער אקדימאי ציוני ולתת לו את המסגרת הארגונית המתאימה ביותר, ולרתום אותו בעול המשמעת והפעילות הציונית. וערך רב היה דווקא למסגרת הקורפורציונית, שמשכה רבים מבין הנוער ההולך בודד. ותצוין עוד סגולה אחת של "אגודת-הרצל" מימים ההם: הציונות יצאה מזמן משלביה הראשונים ותהליך הדיפרנציאציה הרעיונית בתוך המחנה הציוני עבר כבר מרחק רב. גם בין הנוער הלומד היו רבים שנטו לכיוון זה או אחר שבציונות. וכוחה של המסגרת האגודתית היה בזה, שהיא הצליחה תוך תקופה מסוימת לכלול בתוכה את הנוטים לכל הזרמים שבציונות. הניגודים האלה עזרו רק להעמקת הצד הרעיוני שבעבודת האגודה.

ורבות ומגוונות היו העובדות והפעולות שהיה צורך לבצעם.

נוסף לצד החברותי-הפנימי (מסיבות, טיולים וכו' וכו') — מילאה "א. ה." את כל העבודות הגדולות והיום-יומיות של התנועה הציונית בתקופה הנ"ל: החל מעזרה פעילה מאד למען הקרנות הלאומיות, הפצת שקלים, תפקידים ארגוניים בתוך ההסתדרות הציונית הכללית המקומית — וכלה ב"פוליטיקה הגבוהה" במוסדות המקומיים והארציים.

„הרצליה", 1933
אגודת בנות אקדמאיות

„הרצליה"
אקאדעמישער פרויען־פאריין

"Herzliah" 1933
Academic Women Union

ביזמת ״אגודת־הרצל״ נוסדה בפשמישל הסתדרות הנוער הציוני העממי ״אחוה״ וחברי האגודה שימשו בתור נשיאה במשך תקופה רבה.

כן נוסדה על־ידי ״אגודת הרצל״ ארגון בנות־אקדימאיות ״הרצליה״, שבמרוצת הזמן הפכה כמעט לחלק בלתי נפרד של האגודה.

תשומת־לב רבה הוקדשה לבעית ה„רזרבה״ מבין הנוער של הגמנסיות, וביחוד בשנים האחרונות לפני המלחמה טיפלה האגודה בהסתדרות תלמידי בתי־הספר התיכוניים.

כן כדאי להזכיר, כי החברים עמלו הרבה (ב־1933) ביסוד ארגון בעלי־מלאכה והדריכום בעבודה ציונית והכשירו רבים מהם לעליה.

ותצוין באופן מיוחד העבודה התרבותית של „אגודת־הרצל״. כלפי פנים וכלפי חוץ. באגודת הרצל, „שלא כבאגודות אחרות מסוגה, עיקר העבודה היה לא ה„סייפא״, אלא ה„ספרא״. למזלה נמצאו בין החברים, היושבים ישיבת קבע בפשמישל, אחדים שתודות להם לא הסתפקו חבריה בעבודה יום־יומית, אלא הקדישו הרבה מזמנם לעבודה רוחנית־תרבותית, לשיחות על בעיות ציוניות ויהודיות כלליות, לספרות העברית והאידיש ולספרים שבספרות העולמית שעסקו בבעיה היהודית. „אגודת הרצל״ היתה מן הקורפורציות המועטות בגליציה שמסיבותיהן התנהלו לא רק בפולנית, אלא גם בעברית.

ולכפי חוץ: „אגודת־הרצל״ יסדה אוניברסיטה עממית שבה הרצו, פרט למרצים מן החוץ, רבים מחבריה. עבודה זו כללה גם את סביבת פשמישל והרבה מחבריה ביקרו בעיירות סמוכות לשם הרצאות וכו׳.

האוניברסיטה העממית כללה 4 ענפים: מדעי יהדות (המרצים: א. כץ, פ. ארבסמן);

“Agudath Herzl”, 1935

„אגודת הרצל״, 1935

היסטוריה כללית (המרצה: א. טננבאום); מדעי טבע (המרצה: מ. שליסלברג); מדעי חברה המרצה: ד"ר י. גרובטוך).

בשנת 1926 השתתפו בה 200 תלמידים.

בשנת 1930 אירחה „אגודת הרצל" כנס של איחוד האגודות האקדמאיות בפולין „ירדניה". השתתפו בו 30 צירים מכל הארץ. את ההרצאה על העבודה התרבותית נשא אחד החברים המוכשרים ב„אגודת הרצל", נורברט הלפרן. הרצאתו פורסמה במלואה בעתונות הציונית ושמשה כמצע של העבודה התרבותית באגודות האקדמיות.

במרוצת הזמן נטשה „אגודת־הרצל" לגמרי את הפוליטיקה הארצית „לאנדעספוליטיק" והקדישה את כל מרצה לבעיות ארץ־ישראל ולהכשרה לעליה. דחיפה רבה לכוון זה שימשו בקוריהם של אחינו מארץ־ישראל (גולדשטיין ולופט). מימי „המכביה" הראשונה החל זרם העליה של החברים ובשנים 1932—1939 עלה מספר די ניכר. חלקם יצאו לכפר (לקבוצות ולקבוצים) וחלקם מצא את מקומם בעיר. המלחמה הפסיקה את עליה זו, ורק בודדים הצליחו לעלות גם בימי המלחמה.

בשנת 1944 ו־1954 חגגו חברי „אגודת הרצל" בארץ את יובלה ה־40 וה־50 של יסוד האגודה. מתוך קרוב ל־200 חבריה שהשתייכו לאגודה במשך שנות קיומה השתתפו בכנס כ־40 חברים (20%) מהראשונים מיסדי האגודה, ממחזור 1904 עד לצעירים ממחזור 1939. הוכחה שהרעיון בו הגתה „אגודת הרצל", נשא פרי. במשך 35 שנות קיומה רשמה „אגודת הרצל" דף מזהיר בתולדות הציונות בפשמישל. חבריה מפוזרים בכל פינות הארץ וממלאים תפקידים נכבדים בחיי האומה, מי בפקידות הבכירה, מי במוסדות, בקיבוצים, מי בצבא הקבע, מי במשק הפרטי ובמקצועות חפשיים. כולם שאבו כוח ועידוד בפעולתם מהמסורת הציונית של „אגודת הרצל".

י. א.

תולדות „השומר הצעיר" בפשמישל

ראשית „השומר" בפשמישל היה בשנת 1914. הידיעה על התנועה שנוסדה בלבוב ע"י הנריק סטרנר, („הסקאוטינג היהודי"), הגיעה גם לפשמישל. קבוצה קטנה בת 10 נערים עם קובה (יעקב) שפכנר בראשה, היוותה את הגרעין הראשון של הצופים היהודיים בעיר. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה התפרדה החבילה והקבוצה לא קמה לתחיה אלא בסוף 1915 בדמותה החדשה, לאחר שגליציה שוחררה בחלקה הגדול מהכיבוש הרוסי.

פליטי החרב שחזרו מוינה, עיר לידתה של תנועת „השומר" המחודשת, ייסדו את קן התנועה בפשמישל. בנובמבר 1915 התארגנו הקבוצות הראשונות מתלמידים ותלמידות של הגימנסיות הפולניות בעיר, לע"ע מהכיתה החמישית. הנהלת הקן היתה בידי „הוינאים" דוד ויסברג, אליהו בין, דינה טורבה (דישקה), משה הקה (כעת ד"ר משה אורן, מורה בית הספר התיכון „גאולה" בת"א).

תכנית הפעולה שהתנהלה לפי „המדריך למנהלים השומרים", שהוצא בוינה Poradnik kierownikow szomrowych היה בה מיזוג הפרוגרמה של חוגי הנוער הציוני הלומד והצופיות היהודית.

הקבוצה הראשונה, ה„עורב", בהדרכתו של מנחם צונציגר (כעת חיפה) ניגשה במרץ לעבודתה וכבר בפברואר 1916 הצליחה לעמוד בבחינה הן בצופיות הן במדעי היהדות. (עברית, היסטוריה יהודית וידיעת ארץ ישראל).

The Beginning — 1916

בראשית — 1916

מקבוצה זו יצאו עם גדול שורותיה, המדריכים הראשונים של התנועה בעיר, והם: בנימין ברטהולץ, ליפא סטמפל, משה ורט, יוסף אלטבאואר (כותב הטורים האלה), משה שליסלברג, שיקו רינדה, דוד צונציגר. המדריכות הראשונות היו: לאה זיגל, מניה הלפרן, פרידה רבהן. התנועה הלכה וגדלה ובשנת 1917 הקיפה כ־80% מהנוער היהודי הלומד. מספר החברים הגיע ל־500 נער ונערה. הקן כלל 2 גדודים: גדוד שומרים ע"ש "יהודה המכבי" וגדוד שומרות ונחשב כאחד הגדולים בגליציה. כדאי להדגיש, כי הפעולה התנהלה במחתרת, מאחר שחל איסור חמור על תלמידי הגימנסיות להשתייך לתנועה. העובר על האיסור היה צפוי לגירוש מבית הספר. בזמן הפעולה היה צורך, לא פעם, לקבוע נקודות תצפית לשם אזהרת התלמידים בפני המורים שעלולים היו להזדמן בקרבת המעון. לא אחד מה"שומרים" נרדף על ידי המורים, בהודע להם על השתייכותו לתנועה. כשחזרנו מהטיולים ומפעולות בשדה, לא העזנו להכנס העירה, אלא התפזרנו במבואותיה, והסתרנו את מגבעת הצופים מתחת לשכמיה.

המדריכים הראשונים, 1918 — די ערשטע אינסטרוקטאָרן, 1918 — The first instructors, 1918

שורה ראשונה מימין: סובל, זק, קראוט, אימברמן, פילרסדורף
שורה שניה מימין: ורט, ברטהולץ, רבהן, לופט, הלפרן, וייסברג, סטמפל
שורה שלישית מימין: צונציגר, פופרס, ברנד, אסטל, דורטורט, בין, הרציג, לב, אלטבאואר, טייטלבאום, רינדה

First row from left: Pillersdorf, Imbermann, Kraut, Sack, Sobel
Second row from left: Stempel, Weissberg, Halpern, Luft, Rebhan, Brettholz, Warth
Third row from left: Rinde, Teitelbaum, Altbauer, Löw, Herzig, Bien, Dortort, Astel, Brand, Poppers, Zwanziger

מצב זה נשתנה בשנת 1918. הרגשנו את עצמנו כה חזקים והתנועה היתה כה המונית, שלא פחדנו כבר להכנס בשורות מלוכדות עד למרכז העיר.

המעון הראשון היה במרתף בבית טורבה ברח' ולדיצ'ה 14. משם עברנו לרחוב קופרניקה לבית זינגר. עם גידול השורות לא הספיק המקום, והתנועה עברה לבית מיזס ברח' מנישה 5, לדירה מרווחת בת כמה חדרים, משם למעון האחרון ברח' שניגורסקיגו, בבית רובינפלד, לבית קטן עם חצר גדולה. כאן נמצא המרכז משך שנים רבות וגם אגודות נוער אחרות השתמשו בו לפעולותיהן התרבותיות.

עם גידול התנועה גדל גם מספר דוברי עברית בין בני הנוער. המורים צבי דיזנדרוק, ששרת בצבא האוסטרי בפשמישל, טפט, שתדלן ואחותו היו מורי הלשון העברית.

טקס השבעת הקבוצות הראשונות של השומר וחנוכת הדגל של התנועה שהתקיים

ב־23.7.1916 (יום מותו של הרצל) בפיקוליצה הפך לחג הציונים בעיר. מאות אורחים מבין בני העיר וקבוצות שומרים מירוסלב הסמוכה השתתפו בטכס. שושביני החג היו: הרב הצבאי של פשמישל, ד״ר יוסף מיזס, שקידש את הדגל, ופטרון התנועה — צבי לופט. שניהם הופיעו במדים צבאיים של קצינים אוסטריים. הופעתם זאת לא נשארה בלי תוצאות, שניהם נתבעו לדין משמעתי. אין לשכוח, כי בתקופה ההיא לא הביטו השלטונות האוסטריים בעין יפה על הציונות והציונים.

פיקוליצה — 23.7.1916 Pikulice 23.7.1916

טכס חנוכת הדגל ע״י הרב הצבאי ד״ר יוסף מיזס וצבי לופט

די פאן־אנטהילונג דורך דעם פעלדראבינער ד״ר יוסף מיזעס און צבי לופט

Raising the Colours by the Army Chaplain Dr. Joseph Mieses and Zwi Luft

הטכס השני של השבעה התקיים ב־5.8.17 בנוכחות ראש ההנהגה הארצית של „השומר״, אליעזר ריגר (לימים פרופ׳ באוניברסיטה העברית והמנהל הכללי של משרד החינוך והתרבות, מת בארץ). שניים מבין ראשי הקן בעיר, אליהו בין ודינה טורבה, נמנו גם עם חברי ההנהגה הראשית.

ביולי 1918 התקיים בטרנבה ויז׳נה הכינוס הראשון של מדריכי התנועה שנקרא לפי החותמת: „הכנסיה הראשונה של מנהלי השומרים בג׳יציה ובבוקובינה״. מהקן בפשמישל השתתפה בו משלחת רבת־חברים. חברת הקן, פרידה רבהן, קראה הרצאה עיקרית על דרכי החינוך של הבנות בתנועה. בכנס זה הותוו דרכים חדשות של התנועה, שנקראה מאז „השומר הצעיר״ ונקבעה הברכה החדשה „חזק ואמץ״. נעלמה הברכה הישנה מפי השומרים „שים לב״.

אחרי הכנס בטרנבה התחיל הקן ביתר מרץ בעבודה הציונית. למעשה כל הפעילות הציונית בעיר קשורה עם „השומר הצעיר״ בתקופה ההיא. בימי נובמבר 1918, עם התפוררות המלוכה

האוסטרית השתתפו השומרים המבוגרים בהגנה שאורגנה בעיר. החל ממרס 1919 הוציא הקן לאור בטאון בשפה הפולנית ועברית „משמר הסן" שהפך אחר כך ל„המשמר".

הקבוצה הראשונה של הנוער העובד ב„השומר הצעיר" די ערשטע ארבעטער־גרופא אין „השומר הצעיר"
The first group of working youth "Hashomer Hazair"

The youngest group די יונגסטע גרופע קבוצת הצעירים

המשמר

Pisemko młodzieży szomrowej w Przemyślu.

ROK I. Czerwiec Lipiec 1919. Siwan Tamuz 5679 ZESZYT 4-5

TREŚĆ

Adres Redakcyi i Administr.: Przemyśl, ul. Mickiewicza [illegible]

[illegible]

A group of girls — א גרופע מיידלעך — קבוצת בנות

השורה הראשונה של המדריכים הותיקים עזבה את העיר לשם לימודים בערי האוני־ברסיטאות. דור חדש בא במקום — אדם דורטורט, צבי רובנפלד, משה ברנד, משה סובל, חיים לב, מ. פילסדורף, גולדה הרציג, שינקה פופרס, אסתר סק, רוניה קראוט, לורקה אימברמן. התנועה הטיפה להגשמה ולחלוציות, וטיפחה את הרעיון של צדק סוציאלי — לעת עתה מבלי לבססו על תורת מרקס — האידיאלים האלה נישאו בתנופה על ידי חברי התנועה. בסוף 1919 גייס הקן אל שורותיו גם נוער עובד שלא מבין תלמידי הגמנסיה. יוסף אלטבאואר, בטקה אנדרמן, וחיה קלגסבלד (גץ), הם המדריכים הראשונים שקרבו גם את שוליות בתי המלאכה אל התנועה, הקנו להם השכלה והטיפו לציונות וחלוציות. במעשה היה משום חידוש לגבי הנוהג שלפיו גויסו לתנועה רק נערים משורות הנוער הלומד בבתי ספר תיכוניים.

החינוך ב„שומר הצעיר" נשא פרי. בשנת 1920 עולה הקבוצה הראשונה של השומרים ארצה. שלמה גולדשטיין, נתן זיגל, צבי פינק (מת אחר כך בארץ), מ. אורנר, דוד צונציגר, יוסף ורט, גב' שיין, יצחק אסטמן, מלכה גלנצברג, אלטבך, צבי באואר, דבורה סליק־קושניר, הם החלוצים הראשונים יוצאי פשמישל. ביחד אתם עולה ארצה הפטרון הרוחני של „השומר" — צבי לופט.

בשנת 1924 נקבעה הדרך החדשה של התנועה, לפיה היא חדלה להיות תנועה לאומית צופית, ותבעה מחבריה הגשמה חלוצית אישית. שורותיה מצטמקות במקצת. בראש הקן, שנהפך לבינוני בגודלו, עומד מיכאל ויזינגר (כיום ד"ר מיכאל זיו, מנהל מחלקה במשרד החינוך והתרבות). הקן פעיל כמרכז אזורי. המבוגרים עוזבים את העיר, וחלק מהשומרים נוטשים את התנועה מטעמים אידיאולוגיים, מאחר וגברה בתנועה הנטיה למחנה השמאל. המנהיגות עוברת לידים יותר צעירות. ברונק טורבה, אשר מת בשנת 1926 ערב עליתו ארצה, וידידו א. טישלר (טישקה) (מת בקיבוץ מרחביה זמן קצר אחרי עליתו) — הם ראשי התנועה בעיר. את מקומם תופס אחר כך אולק האוזמן. עקב הנטיות השמאליות סובלת התנועה מרדיפות השלטונות הפולניים. מפעם לפעם נערכים חיפושים אחרי ספרות בלתי כשרה. למרות הבדלי השקפות תומך הציבור האזרחי בתנועה, הן מבחינה רוחנית הן מבחינה חומרית. בראש האגודה למען „השומר הצעיר" עמד הציוני הכללי אינג' הנריק בזר.

התנועה התמזגה עם „החלוץ" והמשיכה בדרך ההגשמה. בשנות 1930—1939 נע המספר הממוצע של חברי הקן בין 80—100.

מפעם לפעם הוציא הקן לאור כתב־עת על הווי התנועה ובבעיות ליבון דרכיה. הם נמצאים כעת בארכיון של „השומר הצעיר" במרחביה, ואלה הם: „ניצוצות" (1931), „עולמנו" (1926), „הצעיר" (1930), „אנחנו" (1922).

בחוברות אלה עוברת כחוט השני הכמיהה והשאיפה של נפשות עדינות אלה לחיי עבודה בארץ ישראל ולהגשמת הציונות והסוציאליזם.

רק קומץ קטן מהנערים המופלאים האלה זכה להגשמת חלומותיו, והם נמצאים בקיבוצים ובמקומות עבודה אחרים בארץ.

ד. סים

תנועת „גורדוניה" בפשמישל

מרתף ברחוב סלובצקגו 29. שלושה חדרים קטנים וחשוכים ופרוזדור צר, באחד החדרים — במה פרימיטיבית, על הקירות תמונות דהויות של ד"ר הרצל וא. ד. גורדון, ריהוט דל — כזה היה מראה המקום ששימש עריסה למפלגה ציונית־סוציאליסטית „התאחדות" ותנועת נוער חלוצית־עממית „גורדוניה" בפשמישל. המראה החיצוני לא מעודד ביותר וההרגשה היא קשה. בכל זאת — עם בוא הערב, או בימי שבת וחג, משתנית התמונה וגם הרושם המדכא הראשון חולף.

ערב־ערב, כבר בשעות מוקדמות, מתכנסות במרתף קבוצות חברים וחברות בני כל הגילים, והמרתף חי חיים לא רגילים. מפינה אחת נשמעים דברי הרצאה או שיעור בעברית, בפינה אחרת פורץ ויכוח סוער, וכל זה מתערבב לעתים קרובות עם ריקוד ושירה נלהבת. הודות לפעילות ולאווירה רעיונית וחברתית, רצינית ויסודית נוצר ניגוד בולט למראה החיצוני. חברים קשישים יותר מתלכדים במפלגת „התאחדות" שהרימה מחדש על נס את דיגלה של תנועה ציונית־סוציאליסטית.

גם הנוער בא. בתחילה יחידים ובודדים, מתערבבים עם המבוגרים, ואינם מוצאים סיפוק בחברתם, עוזבים, אבל חוזרים, והפעם כבר לא כיחידים. בעזרת קבוצת חברי „התאחדות" — ואזכיר רק אחדים מבין רבים — חיים עליאס, אלישע שטיין, והנמצאים אתנו בארץ: ד"ר מ. שטנר, ד"ר מ. וויזינגר (ד"ר מ. זיו), י. וולקשטין (בן יצחק), חבר קב' שילר, רובין, י. גולדפרב (גולן).

לנוער שהתארגן נמסר, למרות הצפיפות, חדר מיוחד. וכך קמה תנועת „גורדוניה" לא בכדי להוסיף עוד תנועת נוער אחת למחנה המפולג, אלא למען חידוש פניה של תנועת הנוער היהודי.

בדומה לתנועת הנוער לכל פולין, ובעיקר בגליציה קמה גם תנועת „גורדוניה" בעירנו כתגובה על המצב הלא־תקין ברחוב היהודי ועל המגמות של תנועות הנוער, שהיו אז קיימות — „השומר הצעיר", „הנוער הציוני", ואחרי הפילוג „עקיבא" — שריכזו בשורותיהן בעיקר נוער לומד או נערים בני שכבות מיוחסות. הנוער העובד או הנוער משכבות עממיות — והם היו רוב שבנוער היהודי בגליציה — נשארו ללא דואג, מחוץ לכל מסגרת אירגונית ומחוץ להשפעתו של הרעיון הציוני. גרוע מזה — הנוער העובד הצטרף לתנועות אנטי־ציוניות ובעיקר לתנועה הקומוניסטית, שניצלה לרעה את מצבו הכלכלי הקשה ואת מעמדו החברתי הנחשל של נוער זה בקרב הציבור היהודי.

מדיניותה האנטישמית של ממשלת פולין שבימים ההם רוששה את האוכלוסיה היהודית מבחינה כלכלית. הנער היהודי, שנתון היה כבר מצעירותו במלחמת הקיום ולעתים היה מפרנס המשפחה, לא ידע שמחת נעורים מהי. הוא לא יכול היה להסתגל למסגרות הקיימות, שלא היו לפי רוחו ואף זרות לתפיסתו היהודית והתנכרו לגורלו המיוחד של הנוער הזה. המצב השתפר רק עם קום תנועת נוער עממית, תנועת „גורדוניה". תנועה זו ידעה לפתח גישה חדשה לבעיות היום־יומיות של הנוער העובד, וכן סללה דרכי חינוך והסברה חדשות להבנת גורלו והתפתחותו של העם היהודי. וכאן שורש תנועתנו הציונית־סוציאליסטית של מפלגת־האם „התאחדות".

תנועת „גורדוניה" קראה לנוער העובד וגם הלומד להצטרף לשורותיה. שכן רבים התאכזבו מתנועות הנוער הקיימות. בתפיסתה הציונית־סוציאליסטית של תנועתנו ראה הנער היהודי גם פתרון לדרכו בחיים. הקמת „גורדוניה" היתה מעין הכרח היסטורי ובהשפעתה התחילו גם יתר תנועות הנוער קולטים נוער עובד, אבל תנועתנו ריכזה את רוב הנוער העממי.

קשה היתה העבודה הארגונית והחינוכית של ראשוני „גורדוניה" בפשמישל. מביניהם חיים בישראל: אתקה רנד, דב דנק, אהרן מלברג (גבעתי), האחים שניר, צביבר, יעקב קנר. מחוסרי נסיון בהדרכת נוער למדנו מנסיונן והישגיהן של תנועות אחרות, כולל לא־יהודיות, אבל בעיותינו היו שונות מבעיותיהן, ומשום כך היו שונות גם הדרכים והגישות לפתרונן. סבלנו מחוסר מקום מתאים לריכוז הנוער הזקוק למרחב ולחופש תנועה. קיומן של תנועות נוער מאורגנות השפיע אף הוא, לא מעט, על דרך התארגנותו של הקן המקומי. יציאתם המהירה להכשרה של בוגרי „גורדוניה" הראשונים ועליתם ארצה החלישו שוב את התנועה. המפנה בא בתחלת שנת 1930, בעקבות המאורעות בשנת 1929 בארץ ישראל.

„גורדוניה" אקדמאית　　　אקאדעמישע „גורדוניה"　　　The Academic "Gordoniah"

בסניף המקומי של ה„התאחדות" היו פעילות — בניהול עבודה תרבותית וחברתית — קבוצות ארגוניות שונות, וביניהן גם קבוצות תלמידים מבתי־ספר תיכוניים בשם „אגודת גורדון". חניכי שתי הקבוצות („גורדוניה" ו„אגודת גורדון") היו אמנם קרובים מאד בגילם, במוצאם החברתי ובחיפוש פתרונות לבעיותיהם, אך בכל זאת לא היה קיים, במשך זמן רב, כל מגע ביניהן.
בשנת 1930 חלה התפתחות מהירה של „אגודת גורדון", שריכזה בתוכה עשרות סטודנטים (רוב רובם משכבות עממיות) ופיתחה פעולה חינוכית רצינית. בהשפעת המאורעות של שנת 1929 וכתוצאה של תסיסה רעיונית, החליט חלק מחבריה (קופל וויזינגר, מאיר רוזן, אריה זנקל, מיכה וולקשטיין — בן יצחק, שלמה רמרז, חנה ופלה עליאס, דב בולחובר, מאיר פרנקפורט, אלימלך זנדבנק ודב סים), אחרי וויכוחים סוערים והתלבטויות נפשיות קשות, להצטרף לשורות מגשימי הרעיון הציוני־חלוצי.

רוח חדשה באה לחדר הקטן והחשוך; במרץ ובתנופה ניגשו כל בני הקן לפעולה. אחרי המאמץ הבלתי רגיל, ובעזרת חברי „התאחדות", נרכש בית ברחוב ששקביצ'ה. שלושה חדרים יפים וחצר גדולה איפשרו עבודה רגילה ומסודרת וגם ביצוע פעולות שלא תמיד היו מקובלות על תנועות נוער. בית התנועה הפך, כעבור זמן קצר, לביתם השני של רבים מחניכיה; הם בילו בו שעות רבות, אם בהכנת שיעורים, אם במשחק או בפעולות שונות.

התחלנו בארגון חדש של הנוער ולא קלה היתה העבודה. קשה היה המצב בגולה ובארץ בשנים 1929/31. סגירת שערי הארץ, המשבר הכלכלי הקשה, עזיבת הארץ ע"י בוגרי תנועות הנוער ועמידתם מנגד — כל אלה השפיעו קודם כל על הנוער עצמו, שהתחיל עוזב, מתוך אכזבה ויאוש, את שורות תנועות הנוער הציוני־חלוצי והחל מבקש פתרונות אחרים לבעיותיו מחוץ למחנה הציוני, ונתפס לסיסמאות קומוניסטיות, שנשמעו אז בקולי־קולות ברחוב היהודי. דוקא ברגע קשה זה הראתה תנועתנו את חיוניותה, את שורשיותה ואת נאמנותה לעם היהודי, לתנועה הציונית־סוציאליסטית ולערכים שיצרה אותם במשך שנות קיומה. בשנת משבר זאת הגיע הקן המקומי לשיא התפתחותו במספר חבריו (מ־200 עד 300 חניכים) ובפיתוח כלים ארגוניים וחינוכיים חדשים. במקום הוקמה פלוגת הכשרה ונערכה פגישה עם בוגרי התנועה, אשר בגלל צימצום העליה המשיכו בסבלנות במשך הרבה שנים את עבודתם בפלוגות הכשרה. גברה השפעתנו בעיר, במפלגה ובמיוחד בקרן הקיימת, שבה תפסנו והחזקנו במשך שנים את המקום הראשון בין מתנדביה. יום הזכרון למותו של א. ד. גורדון, שנערך מדי שנה ע"י הקן המקומי באולם ציבורי, היה לא רק ליום „התנועה" אלא הפך גם להפגנה של כל הציבור הציוני. השפעתנו על הסביבה הקרובה והיותר רחוקה, גברה, וקמו סניפים חדשים בעיירות השכנות ובעירנו הוקם מרכז אזורי לתנועתנו.

השנה היא 1930 — ראשוני „גורדוניה" מקימים מחדש את חולדה, שנחרבה ונעזבה במאורעות 1929. התנועה כולה מתגייסת לעזרת הקבוצה הראשונה שלה. יחד עם „קרן היסוד" וקק"ל נוסד „מפעל חולדה", שמשקלו החינוכי־תנועתי עלה אפילו על ערכו הכלכלי הרב. פגישה עם פנחס לוביאניקר (עתה לבון), שבא לעירנו במסגרת „מפעל חולדה", חיזקה את שורותינו והופעתו בוויכוח קשה עם מתנגדי הציונית (ביניהם גם אלה שעזבו לא מזמן את הארץ) החזירה לנו את האמונה בערכי תנועתנו והכניסה רוח חדשה בכל הציבור היהודי־ציוני, ללא הבדל מבחינת השתייכותו לתנועה או למפלגה.

אחרי התגברותה על המשבר התחזקה התנועה החלוצית והיא חדרה לחוגים חדשים. בהשפעת תנועתנו התארגנה במשך הזמן, במסגרת המפלגה „התאחדות", תנועות־אח חלוציות, „בוסליה" ו„אחודיה". נרקמת מערכת פעולות משותפות, מורגשות השפעות הדדיות, מוקמים מפעלים תנועתיים משותפים. החברים מרדכי באור, ש. ברנשטיין, ד"ר א. שטרנברג, ז. הרינג, נרתמו בימים ההם לעבודת התנועה.

מדריכינו עמדו לפני בעיות מיוחדות וקשות. רוב החניכים באו משכבות עממיות, מחוסרי השכלה בינונית, אבל צמאים לדעת. לא פעם היינו משתפים את עצמנו בחפוש אחר פתרון לבעיות הכלכליות והמשפחתיות של החניכים, נוסף על הפעולה התרבותית והרעיונית, שהיה צריך לעשותה לשם חינוכם. בתנועה רכשו רוב החניכים את המושגים הראשונים על עולם ומלואו, על העם היהודי ובעיותיו, על הפועל היהודי בגולה ובארץ, על מקומנו בתנועה הציונית ובתנועה הסוציאליסטית. לא אחד מהם למד בקן לראשונה לקרוא ספר ולהבינו — פה התפתח הנער לקראת דרכו החדשה. הנער הועמד לראשונה לפני הצורך להסתגל לחברה ולהשתלב בה, לשאת באחריות קולקטיבית ולהשתתף בעזרה הדדית בין חניך לחניך ובין חניך למדריכו. לדוגמה ולמופת היה ארגון שיתופם של כול החניכים במפעלי תנועה מקומיים וארציים. אחרי עבודות

קבוצת „בוסליה" „בוסליה" גרופע "Boseliah" group

הכנה במשך חדשים של איסוף „פרודוקטים" וחיסכון פרוטה לפרוטה, היו החניכים ברובם (80%) יוצאים למחנות קיץ, שהפכו לאחת התחנות החשובות בפעולה החנוכית ולעזר רב בעיצוב דמותו של החניך. רבים השתתפו בכל מפעלי התנועה הארציים, אם במחנות למדריכים, אם בועידות או בכינוסי התנועה השונים.

הקן הלך, התחזק והתבסס. קם דור חדש של מדריכים (הניה ויס, מניה שולדנפרי, ד. רובינפלד, חייקה גולדשטיין, דבורה קנול, זיגו סם, א. ברג, א. קרבס, ב. וניג) שהצליחו, בהגיע זמנם, אחרי עליתנו ארצה, לפתח ולהגדיל את הקן המקומי עד ליום המר והטראגי של 1 בספטמבר 1939, יום פרוץ מלחמת העולם השניה, שהביאה שואה על עמנו ועל תנועתנו. הושמד חלקו השורשי והתוסס של עמנו ונסתם המעין הלא־אכזב של מילואים לתנועה ולקבוצה. בוגריה נמצאים פזורים במספר קבוצות: חולדה, שילר, משמר השרון, רמת דוד ועוד.

רבים, הנזכרים מעל דפי הספר הזה, והלא נזכרים, השתתפו בכל נפשם ומאודם בהקמת תנועתנו ובעיצוב דמותה בעיר ופעלו רבות להרמת קרנו של העם היהודי. מעטים זכו לחזות בהגשמת חלומותיהם, רבים נשארו בגולה, רבים מתו בארץ, איש איש על משמרתו.

מאיר רוזנר — חניך ישיבה, הצטרף לחברי „אגודת גורדון". מלא מרץ ולהט פנימי שדחף אותו מחלום לחלום, מפעולה לפעולה ללא מנוחה וארגעה. צעיר בגילו וברוחו, מת במגיפת טיפוס שפרצה בחולדה בשנת 1935.

קופל וויזינגר — המבוגר שבחבורה, הגיע אלינו מ„אגודת גורדון" לאחר שהפסיק

לימודיו. תמיד שקט ומיושב בדעתו, שימש עד עליתו ארצה מדריך ומחנך לדור המדריכים שבא אחריו.

מיכאל (מישו) טוגנדהפט, תלמיד הגימנסיה העברית, הצטרף לראשוני התנועה במקום, ובמשך תקופה ארוכה היה המדריך היחידי.

שני חברים אלה נפלו קרבן לתאונת עבודה.

חיים זייף (ליבר) — מבין חניכי התנועה המקומית, חבר קבוצת שילר.

דב (הנק) רינגלר — מראשוני התנועה במקום, מאותו הנוער שלא ידע לאות ומנוחה. בשאיפתו לרכוש השכלה וידע לחפש דרכים חדשות. היה הרבה שנים חבר „כפר החורש".

אתקה רנד־סגל — גם היא מראשוני התנועה, עבדה בכל העבודות הקשות בארץ.

שלושת החברים הנ"ל מתו בארץ מיתה חטופה.

אברהם שרף מצעירי התנועה, מת אחרי מחלה קשה.

ולבסוף, אריה (לונק) שנקל ואשתו אדלה, אברהם (בוינק) ודבורה פריי, זיגו סם לא זכו להגיע ארצה. הם שמרו על גחלת התנועה עד הרגע האחרון, פעלו במסירות ונאמנות ללא גבול, מי בקן המקומי, מי בהנהגה הראשית של התנועה, ועוד רבים שבגבורתם והקרבתם קידשו את שם העם היהודי.

יהיה זכרם ברוך.

י. א.

תנועת „הנוער הציוני" בפשמישל

לידתה של תנועת „הנוער הציוני" או — כפי שכונתה בראשונה — „הנוער העברי", היא בשנת 1926, כאגודת־בת של „אגודת הרצל" האקדמאית בפשמישל בשם „התקוה". ב„התקוה" התארגנה השכבה הצעירה של הנוער הלומד, החל מכתה השישית של הגמנסיה.

בשנת 1928 הצטרפה „התקוה" לתנועת הנוער העברי, מבלי לנתק את הקשרים עם „אגודת הרצל" שחבריה המשיכו להדריכה. הקן הפשמישלאי תפס מיד עמדה בולטת בתנועת הנוער הצופית הלאומית והחלוצית הזאת, שמרכזה היה בלבוב הודות לפעילותו הפוריה בכל ענפי העבודה הציונית, ובעיקר החלוצית והחינוכית בקרב הנוער. היה זה קן מפואר מורכב מטובי הנוער היהודי בעיר, שבתקופת שיא ההתפתחות מנה קרוב ל־500 חברים. ראשי הקן, אריה מצגר, חיים דנהירש (דניאלי), זיגו (שלמה) אשר, היו חברים בהנהגה הארצית. הסניף הפשמישלאי היה במרוצת הזמן לגליל והרחיב את פעולותיו בערי השדה הסמוכות. הוא ארגן מחנות קיץ, קורסים למדריכים, ייסד נקודת הכשרה לכל הסביבה והפיץ את הרעיון של החלוץ הכלל־ציוני בין שכבות רחבות של הנוער היהודי. היה זה אחד מארגוני הנוער הגדול ביותר שבעיר.

בארכיון התנועה שהובא ארצה נמצא דו"ח של ההנהגה הראשית מיום 26.11.30 ושם נאמר: „עקבתי אחרי ההתפתחות של הקן מיום הוסדו ונוכחתי לדעת שאחר שנה וחצי נשתנתה האוירה בין המדריכים הצעירים, שהיו רגילים לעיוניות מופרזת. היום הם קבוצה פעילה הנוטלת אחריות לחינוך של 150 בני נוער. אנו כבר קוצרים את פרי עמלנו הראשון: נוסדה „עבריה", השפה העברית נשמעת במידה גדולה והולכת בקרב הנוער בעיר".

הנהגת „הנוער הציוני" אַנפירונג פון „הנוער הציוני"

The Management of "Hanoar Hazioni"

בחוזר של הנהגת הקן ושל הגדוד „א" (הקשישים) מיום 1.1.32, שהוצא אחרי הקרע ועזיבת השורות על ידי אנשי „עקיבא", נאמר: „אחרי המשבר, שתוצאותיו היו רק זמניות, עלינו להביא את הקן למצבו הפורח הקודם".

בגדוד „א", נשארו אמנם מעטים, אולם הם הפעילים ביותר בארגון. זיגו מנהל את המחלקה של „התקוה" וקבוצת „זוהר", יעקב בלום מדריך את הקבוצה החלוצית. ליאון מצגר (תמרי) הוא ראש הקן. סלה ליטאואר־אשר היא ראש גדוד „ג" ומדריכה של קבוצת „דגניה", זוש'קה שפיזר (תמרי) מדריכה את קבוצת „שלגית", לולה איסמן היא לעת עתה בלי תפקיד בגלל למודיה בלבוב. לגדוד „ב" נוספה מחלקה ע"ש „טרומפלדור".

בחופשת החג אורגן קורס מדריכים על נושאים שונים. בגדוד „ב" התארגנה המערכת של העתון, שיוצא לאור פעם בשנים או בארבעה שבועות.

בגדוד „ג" נפתחו קורסים שונים וכן נפתחה ספריה, בה נערכו מסיבות ליל שבת עם הקראות בעברית.

אלה הן תמונות מההווי של ארגון הנוער המפואר הזה, ששאף להשתלמות ולהגשמת האידיאלים הציוניים. הוא פעל עד פרוץ המלחמה העולמית השניה 1939. רבים מהם לא זכו להגיע לחוף מבטחים. מספר קטן של חניכי התנועה הצליח לעלות ארצה. הם ממשיכים בעבודה בקיבוצים של הנוער הציוני (יעקב בלום, מרדכי רכס) או במקומות אחרים. אחדים תופסים עמדות מכובדות במנגנון הממשלתי, כגון ליאון רייך (אריה עתיר) בנציבות שרות המדינה, משה נכט (היועץ המשפטי של משרד הבטחון), פ. הניג (בקטריולוג ראשי בבית חולים בילינסון). הם נמצאים גם בין העסקנים בעיריות ובמועצות המקומיות, חיים דניאל, ת"א, משה דרימן, כרכור; בין עורכי דין, תעשינים ופקידים במוסדות — שלמה אשר, שמעון לנגסם, נתן דניאלי ואחרים.

י. א.

אגודת הנוער העברי „עקיבא" בפשמישל *)

עם הופעתו של ד"ר הרצל התארגן הנוער הלומד בגימנסיות הממשלתיות הפולניות במערב גליציה בארגונים שנקראו על שם „רבי עקיבא". הסיסמה „שיבה ליהדות קודמת לשיבה לציון", היתה נר לרגלי הצעירים, אשר התנערו מדרכה של האינטליגנציה בימים ההם, שהיתה ברובה נוטה למגמות ההתבוללות. קסמה להם דמותו הנפלאה של רבי עקיבא, פטרונו הרוחני של מרד בר־כוכבא, הממזג אהבת אדם עם אהבת תורה, דבקות ביהדות על אף הסכנות, מסירת נפש והקרבה עצמית.

קן „עקיבא" בפשמישל היה סניף תנועת „עקיבא" שמרכזה הארגוני והרוחני היה בקרקוב.

בשנות 1926—1939 קיבלה אגודת „עקיבא" אופי של תנועה חלוצית ויזמה את איחודם של ארגוני סטודנטים הקרובים לרוחה בכל רחבי פולין ואף עודדה גרעיני תנועה ברוב ארצות אירופה. כתנועה החלוצית הסתייגה „עקיבא" מהחלוציות הציונית־סוציאליסטית שהיתה מקובלת בימים ההם על הזרמים החלוציים השונים.

בשנת 1930 עזבו כ־10 „בוגרים", תלמידי הכתה הששית בגמנסיה, את „הנוער הציוני" בפשמישל והחלו בארגון סניף אגודת „עקיבא" בעיר, למורת רוחה של ההסתדרות הציונית הכללית המקומית.

המייסדים מנחם וירט, צבי זילברמן, דוד האוסמן ראו את העובדה הזאת בבחינת קנאת סופרים תרבה חכמה. המגמה היתה לכלול במסגרת תנועת הנוער את אלה מכלל 3500 עד 4000 נערים שטרם אורגנו, מאחר שבתקופה ההיא מנו כל תנועות־הנוער כ־800—1000 חברים בלבד.

A "Akibah" group　　„עקיבא" גרופע　　קבוצת „עקיבא"

*) עפ"י החומר שהומצא ע"י דוד גזית ומנחם ווירט.

ניגשנו בלהט לרכישת חברים, תקציב לא היה לרשותנו. אנשי „העבריה" התירו לנו להתאסף במועדונם בשעות אחה"צ. לאחר חודשים מספר זכינו למועדון הראשון — חדר שכור ברחוב טרגוביצה. שם ערכנו את מסיבות „עונג שבת" בלילות שבת בנוכחות 50 חברים. שם פתחנו גם חוג לתנ"ך, שהיה הראשון במינו בעיר. הפגישות במועדון לנוער התקיימו בשעות הבוקר המוקדמות, ולאחר סיום הקריאה יצאנו לבית הספר. לימוד פרק יומי בתנ"ך לא הופסק אף בימי חורף הקרים, בחשכה לפני זריחת החמה.

A youth group of "Akibah" יוגנט גרופע פון „עקיבא" קבוצת נוער „עקיבא"

לא היה זה לימוד ארכיאולוגי של העבר הרחוק, הרגשנו, כי דברי התורה והנביאים הם כמכוונים לכל אחד ואחד בדורנו, והם כוללים בתוכם תשובות על בעיותינו. בין כותלי „עקיבא", שהיתה ציונית כללית, לא הטיפו לאמונה דתית, אולם לא ששו לערעורה ולהחלשתה. גישתם של מנהיגי התנועה היתה: היהדות קיימת בזכות דת ישראל ובזכות מסורתה העממית העשירה. העם התרכז בבית המדרש ובו, בין דפי הגמרא, שכח את תלאותיו ואת צרותיו היום-יומיות. כאן התעלה האדם היהודי ע"י עיון בספר הקדוש. יש איפוא להמשיך בדרך זו, להזהר מניתוק השרשרת וממורשת אבות ולהתאימה לתקופה החדשה המודרנית. לא היתה זו רומנטיקה אלא דחף רעיוני עמוק, אהבת ישראל כנה וחיפושי דרך רציניים להכנת החברים לקראת הגשמה חלוצית בקיבוץ בארץ־ישראל.

שנים רבות עד פרוץ מלחמת העולם השניה הקדיש השבועון „בני עקיבא", לפני כל חג, גליון לקירוב הלבבות, למשמעות תפילות החג ולמנהגיו המקודשים. המגמה היתה לגלות את המאור שבחגי ישראל. שאפנו שכל דבר יהודי לא יהיה זר לנו.

כתום שנה עבר הקן לרח' שניגורסקה, לא הרחק ממועדון „השומר הצעיר". כאן קם מועדון תנועתי ממש, ובו גדודים וקבוצות, מספר החברים עלה עד מאה. בקיץ יצאנו למחנות

אזוריים, שבהם נפגשו חברינו עם חברי סניפים אחרים, כגון: דוביצקו, רדימנו, פרונחניק, ירוסלב וכו׳. הבוגרים שבנו יצאו למחנה־מדריכים מרכזי, שנערך מדי שנה בשנה בסביבות זקופנה שבהרי הטטרה. ממחנות אלו, שבהם לקחו חלק 400—550 מדריכים מכל קצוות פולין, היו המשתתפים חוזרים מעודדים, מלאי מרץ והתלהבות ומאמציהם הארגוניים הוכפלו. כל חניך נתבע לעבודה מאומצת למען הקהק״ל ובמהרה עלינו למקום הראשון בעיר. לעולם לא אשכח את דברי ההערכה של יו״ר הקהק״ל באותם הימים, הד״ר יוסף קנולר: „אם ארגון נוער בן 100 חברים, הקיים שנתיים, יכול להגיע למקום ראשון בעיר — תארו לעצמכם, כיצד היינו מגדילים את הכנסותינו אילו מנה ארגון זה 500 חברים״... הקן בפשמישל הצטיין בפעילות למופת. בכל פעולות התנועה, בקיבוצי הכשרה, במחנות הדריכים, בפעולות השתלמות בתנ״ך ובמדעי היהדות. הבחינות נערכו בפומבי בקרקוב בראשות טובי הפדגוגים, כגון פרופ׳ קופילביץ, בן־ציון רפפורט. ערב פרוץ המלחמה מנה הקן כ־200 חבר.

מהקן בפשמישל יצאו פעילי תנועת „עקיבא״ בהיקף ארצי ועולמי. מארגני הנוער היהודי בעיירות הסביבה, מיסדי קיבוצי התנועה בארץ. חברינו השתתפו בכתבי עת של התנועה („צעירים״, „דברי עקיבא״). בין הפעילים הבולטים ראוי להזכיר את מנחם ווירט, ציר התנועה בקונגרסים הציונים התשעה־עשר והעשרים, חבר המזכירות העליונה של התנועה בוורשה ושליחה לארצות הבלקנים. מראשוני הקיבוץ בפתח־תקוה ומייסדי בית יהושע (היום מנהל מחלקה ב„רסקו״); דוד גזית (האוסמן) ממארגני הנוער בפולין ובגליציה ומחבר מגשימיה בארץ (היום במרכז קופת חולים); צבי כספי (זילברמן) ממארגני התנועה המגשימה בחוץ לארץ וממיסדי הקיבוץ בחדרה (היום מנהל בית־ספר בירושלים); מאיר לוי מראשוני קבוץ „נוה איתן״; דוד שטולץ (מעובדי האגוד המקצועי בנתניה); שרה שורץ־אילון. נעלה גם את זכרה של הראשונה מחלוצות קננו — אסתר שורץ, שלא זכתה להגיע לארץ, כי מחלה קשה הכריעתה בגולה. זכורים יהיו גם שני חברינו היקרים שנקטפו בדמי נעוריהם בארץ — אלה ווירט ויעקב (ינק) נכט.

חשנו את הסכנה האורבת לנו מחית־הטרף הנאצית ויצאנו בתנופה בהסברה מקיפה, הן ע״י אסיפות והרצאות והן בכתב, על עמודי „דברי עקיבא״. כגולת הכותרת במבצע רב־רושם זה שימשה התערוכה האנטי־היטלרית באולם „סוקול״. היה זה מאורע בעיר באותה שנה (1934) ועבודת־נמלים של מחצית השנה הושקעה בהכנתה. תערוכה פשמישלאית זו נדדה לאחר מכן בעשרות ערים ועיירות של גליציה. ייאמר לזכותה של „עקיבא״: תנועה זו היתה ראשונה שעוררה את בעיית הנאציזם בכל חומרתה והצביעה על סכנתה ליהודים 5—6 שנים לפני שהתחיל הצורר בביצוע מזימותיו השטניות.

בשנת 1932 ביקר בפשמישל מזכיר הסתדרות העובדים דאז דוד בן־גוריון, בשליחות „החלוץ״. כארגון חלוצי, המכין את חבריו להגשמה בקיבוץ בארץ, החלטנו להיפגש עמו. הפגישה נערכה בחדרו במלון שמול תחנת הרכבת, ובמשך שעה התנהל ויכוח ער על עבודה עברית, יחסה של ממשלת „הספר הלבן״, ובעיקר על זרמים בחינוך בארץ (דבר ששללנו אותו) ועל מקומו של התנ״ך בחינוך. מי שעתיד היה להיות ממקימי מדינת ישראל העצמאית התרשם, כנראה, בשיחתו עם שלושת הגימנזיסטים בני ה־16.

בחודש מאי 1939 יצאנו מחיפה לפשמישל לביקור־הורים קצר. מצאנו בפשמישל קן שוקק חיים. דור־ההמשך לא הכזיב וכולם היו דרוכים לעליה. קבוצה גדולה התכוננה לצאת להכשרה קיבוצית, הלא הם אנשי וילנא, שיצאו לעבר הגבול הרוסי ברגל וידו של הצורר השיגתם והשמידתם. יהא זכרם ברוך!

„עקיבא״ בפשמישל היתה נצר משגשג של הנוער היהודי המפואר בעירנו, אשר רק חלק זעיר ממנו זכה לחונן את עפרות ארצנו ולהמשיך בה את שרשרת הדורות.

שמחה אנטמן

„הצופה"

בין אירגוני הנוער הרבים שבעירנו היה גם אירגון צופים „הצופה", שלא היה מסונף לשום מרכז, הואיל ובפולין לא היה קיים מרכז צופים יהודי.

בשנת 1928 יסדו ישראל בוש ושמחה אנטמן את קן־הצופיות בשביל צעירים וצעירות, שלא מצאו את מקומם באחת התנועות הקיימות שבעיר, בגלל זיקתן למפלגתיות.

בחדר קטן, שבעליית־גג הבית, שבמרתפו היה שוכן ה„יובל" (ב„כיכר השער" — Plac na Bramie היו מתחנכים הצופים הצעירים ברוח הצופיות הכללית של מייסד התנועה הצופית העולמית בדן־פאואל וברוח תורתו של א. ד. גורדון. האופי הספורטיבי של האירגון, הטיולים להכרת הטבע, תרגילי־סדר ופעולות מעין אלה של הגדנ"ע שלנו, היוו את כוח־המשיכה של התנועה, שאליה זרמו צעירים וצעירות, מגיל ביה"ס היסודי והתיכון, בהסכמת הוריהם ואף בעידודם. שלא כבשאר התנועות היה כאן הרוב בנות. ראשי הצופים היו: סרולק בוש, ש. אנטמן, אלק קרתגנר ויצחק קניגסברג. ערב ערב התאספו הצעירים, שרו, רקדו, ולמדו את תורת ה„סקאוטינג" וההיסטוריה של עם ישראל והציונות; בחורף — בחדר ובקיץ — על גדות הסאן או על ה„זָמֶק". הספר האהוב ביותר על חניכי „הצופה" היה ספר „יזכור" (בתרגום פולני), שהוקדש לשומרים הראשונים, אשר נפלו על משמרתם בארץ. סיסמת הברכה של הצופים לא היתה „שלום", כמו אצל אירגונים ציונים אחרים, ולא „חזק", כמו אצל „השומר־הצעיר", אלא „שים־לב". בתוכנית פעולות החינוך שמנו את הדגש על הנחלת ערכים רוחניים ומוסריים, יהודיים וכלל־אנושיים, והמטרה הסופית של החניכים היתה עליה לארץ־ישראל אחרי הכשרה חקלאית או מקצועית.

קבוצת „צופים"
פסח 1929

א גרופּע סקאוטן
פסח 1929

A group of "Zofim"
Passover 1929

פרק אחד עשר

מפלגות יהודיות אחרות

הרב אפרים וינברגר *)

„אגודת ישראל" בפשמישל

בשנת תר"פ התעוררו עסקנים אחדים מחוגי היהדות החרדית ויסדו אגודת ישראל, בפשמישל. מיסדיה וראשיה בעירנו היו: ר' שמואל באב"ד, צבי שטיינר, ליזר בומבך, פייבל זילפן, אברהם דילר, דוד לנגזם, אברהם פריד, מאיר לייב רייך, אנשל מאירסדורף ועוד. שלושת האחרונים זכו לעלות ארצה ונפטרו כאן.

עוד בראשית צעדיה התפתחה אגוד"י יפה כארגון חזק ובעל השפעה. עסקני „אגודת ישראל" יסדו בפשמישל ישיבה גדולה בשם „עץ חיים". מאות בחורים למדו והשתלמו בישיבה זו. ראשי הישיבות היו הרב שמעון פוגלמן, מתלמידיו הראשונים של רבי מאיר שפירא מלובלין (אז רבה של גלינא וסנוק), הרב ר' שבתי סגל, שזכה לעלות ארצה ושימש שנים אחדות כספרן בספריית רמב"ם בת"א, הרב אשר מייזלש. לישיבה זו זרמו גם תלמידים מסביבת ריישא.

„אגודת ישראל" יסדה גם בית ספר חרדי לבנות „בית יעקב". לשם כך באה לפשמישל הגב' שרה שנירר ז"ל, מיסדה של בתי ספר „בית יעקב". כדאי לציין, שגם הורים רבים, שלא נמנו עם החרדים, שלחו את בנותיהם למוסד זה. לפני פרוץ מלחמת העולם השניה התחילה „אגודת ישראל" לפעול למען הקמת בנין גדול לבית הספר.

בתקופה מסויימת שלטה „אגודת ישראל" בהנהלת הקהילה בפשמישל. ר' שמואל באב"ד, יו"ר אגד"י בפשמישל, נבחר כראש הקהילה, ור' יעקב הירשפלד וראשי אגוד"י היו חברי מועצת הקהילה.

אגוד"י יסדה גם כמה מפעלים כלכליים שהתפתחו יפה. בדומה לרוב עסקני הארגונים בפשמישל, עשו ופעלו גם עסקני אגוד"י באמונה ובלב טהור, שלא על מנת לקבל פרס.

„צעירי אגודת ישראל"

פרק מיוחד מהווה פעולתם של „צעירי אגודת ישראל". אחרי יסוד אגוד"י, התאספו בעירנו כמה צעירים בעלי כשרון, בעלי יזמה ומעוף, ויסדו ארגון של „צעירי אגודת ישראל".

המייסדים היו: הרב שמואל דוד מייזלש, תלמיד חכם, בעל השכלה, סופר, משורר, הוגה דעות ונואם מצויין, הרב ראובן וינקלר, בעל תכונות וסגולות תרומיות, מי שעתיד היה להיות רב בעיר אופולה, ר' אפרים נוסבאום, יהושע פיש (לנגזם), הרב אפרים ז'ופניק, יחזקאל פריד, אברהם כ"ץ.

ב„צעירי אגודת ישראל" התרכזו בזמן יותר מאוחר, כמה מאות בחורים, רובם ככולם בני תורה והשכלה כללית. הצעירים, שברשותם היה בית כנסת משלהם ברחוב יאגילונסקה, ארגנו שעורים בתורה, הרצאות תורניות בכל שבת וראש חודש. גם ספריה הוסיפה לפיתוחה ושגשוגה של ישיבת „עץ חיים".

הם הוציאו שבועון בשם „דער יידישער וועג", עם הוספה לספרות חרדית בעברית. עורכי העתון היו מייזלש וגם וינקלר. הם עשו ופעלו למען בנין ארץ ישראל ולמען העליה. בתקופה זו עלו כמה חברים של צאגוד"י לארץ ישראל החיים כיום אתנו. אחדים גם זכו לעלות אחרי השואה, ביניהם כותב הטורים האלה, שלמה טוכמן, עזריאל פרנקל ועוד.

---

*) רבה של שכונת יד־אליהו בתל־אביב, נפטר ללא עת בכסלו תשכ"ד.

לעיצוב דמותם הרוחנית של חברי צאגוד״י תרמו רבות שני רבנים צעירים, גדולי תורה וידועי שם: הרב שלמה היסטר, חבר בית הדין בפשמישל, הרב ר׳ אליעזר מיזיש, אחרי כן רבה של סמבור.

אחד המייסדים של „צעירי אגודת ישראל" שנשאר בחיים, הוא מר ישראל וידרקעהר, בנו של ראש בי״ד ר׳ י. וידרקעהר. הוא פעל רבות בשטחים שונים למען שגשוגה של צאגוד״י. כיום הוא עסקן דתי ידוע בקהילת אנטורפן.

Street scene, 1932 — אויף דער פראנציסקאנער גאס — תמונת רחוב — 1932

י. א.

הז׳.פ.ס. (אחרי כן „בונד״) בפשמישל

ראשית תנועת הז׳.פ.ס. בפשמישל היא בשנת 1905, כאשר פועלים יהודיים של „הברידער־ליכקייט״ המסונפת לפ.פ.ס.ד. הפולנית, עזבו את שורות המפלגה הפולנית ויסדו את הז׳.פ.ס. (מפלגת פועלים יהודים), למורת רוחם של מנהיגי הפ.פ.ס.ד., אשר ניסו גם לשבור אותם. בין העסקנים הראשונים המייסדים של הז׳.פ.ס. בפשמישל היו: בינשטוק, א. גלברג, ה. כץ, א. גוטדנק, א. פכטאלט ופסט (פקיד קופת חולים והאדמיניסטרציה של „נובי גלוס פשמיסקי״). זה האחרון הראה אומץ לב מיוחד בהתחשב עם גישתם המפלגתית של מעסיקיו.

ההופעה הציבורית הראשונה של המפלגה החדשה בפשמישל היתה צריכה להיות הרצאתו בשפה הפולנית של מנהיג המפלגה, הענריק גרוסמן מקרקוב, אשר פרסם לפני כן ביסוס תיאורתי של תנועתו בשפה הפולנית. ההרצאה לא התקיימה בגלל הפרעות מצד חברי הפ.ס.ד. — יהודים ונוצרים כאחת, אשר הפסיקו אותה בצעקותיהם. למרות ההפרעות מצד הפ.פ.ס.ד. עלה בידי המייסדים להקים בפשמישל ארגון מקומי. חבריו היו ברובם חייטים, סנדלרים, עובדי יד אחרים ומספר גדול, יחסית, עובדי מסחר (זבנים). פרט לזה הקימה המפלגה גם ארגון מתלמדים במלאכה ובמסחר, דבר שעשו גם „פועלי ציון״, אבל לא הפ.פ.ס.ד. רק בשנת 1912 הגיעו הז׳.פ.ס. והסקציה היהודית של הפ.פ.ס.ד. לידי הסכם בדבר הפעולה בקרב היהודים. ההסכם אושר ע״י המוסדות הראשיים של הפ.פ.ס.ד.

קבוצה של „בונד״ חוגגת את האחד במאי

א גרופע פון „בונד״ פייערט דעם 1 מאי

1st May celebration of the "Bund"

השפעתה של הז׳.פ.ס. בעיר לא היתה גדולה במיוחד, אם כי היו לה אוהדים רבים בקרב אותם הזבנים והפועלים לשעבר, אשר שמרו אמונים למפלגה, גם כשנהפכו לסוחרים עצמאיים או אמנים (מייסטרים). גם חוג מצומצם של סטודנטים הצטרף למפלגה. הנוער הלומד היהודי הסוציאליסטי השתייך תחילה לארגון בעל אורינטציה סוציאליסטית־פולנית של סטודנטים „פרומין״, אולם עם יסוד ארגון Zjednoczenie משותף לפולנים, אוקראינים ויהודים עבר ברובו לארגון החדש. ארגון סטודנטים בלתי סוציאליסטי בעלי השקפה מתבוללת, לא היה קיים בפשמישל. רוב רובו של הנוער הלומד מצא את מקומו במחנה הציוני.

פעולה תרבותית וחינוך אידיאולוגי התנהלו בין חברי המפלגה על ידי האקדמאים, ביניהם לייב לנדאו (החל משנת 1909 בערך), האחים זון, אברהם גוטדנק, אדולף פרים, מאוריצי אקסר וארנולד גלברג. זה האחרון עזב, אחרי מספר שנים של פעילות את המפלגה וגם את המחנה הסוציאליסטי בכלל.

בין החברים הבולטים של הז׳.פ.ס. בפשמישל יש להזכיר את לייב לנדאו, אשר נבחר בראשית שנת 1919 כיו״ר מועצת העם המהפכנית (הפאלקסראט) במקום ד״ר מקס רוזנפלד שנפטר. אחרי כמה שנים, כשהתקיימו בחירות לועד הקהילה הוא נבחר מטעם מפלגתו לועד הקהילה, וגם כיו״ר של ועד הקהילה, אם כי נתקל בקשר עם זה בקשיים במפלגתו.

י צ ח ק ז ו ן (אחרי כן רופא לפי מקצועו), אחד מהעורכים של הירחון "Zjednoczenie" כלי בטוי של ארגון באותו שם של נוער סוציאליסטי מבין תלמידי בתי ספר תיכוניים ואוניבר־סיטאות בלבוב. הארגון הנ״ל היה משותף לפולנים, אוקראינים ויהודים.

אחיו הצעיר מ ש ה ז ו ן, עסקן פעיל, מסור ואהוב על חברי המפלגה. אחרי גמר שרותו בצבא כרופא עבר ליוגוסלביה והיה גם שם פעיל בארגונים הסוציאליסטיים.

א ב ר ה ם ג ו ט ד נ ק, בעל ידיעות רחבות בשדה הסוציאליזם ומסור מאוד למפלגתו. מילא תפקידים שונים במוסדות צבוריים כשליח מפלגתו.

א ד ו ל ף פ ר י ם, סניגור מקובל בעיר, שנבחר מרשימת מפלגתו למועצת העיר.

י ו ס ף ש ט ר ו ד ל ר, חניך ארגון הנוער, אשר רכש לו בתקופה יותר מאוחרת שליטה מטעם מפלגתו ב„יד חרוצים״ ומטעמה נבחר לועד הקהילה. לזכותם של אנשי ה„בונד״ ב„יד חרוצים״ ובמיוחד של יוסף שטרודלר יש לזקוף את הקמת הפנימיה („בורסה״) לנוער העובד היהודי בעיר (אלמנתו ובתו של יוסף שטרודלר גרות בישראל).

גם אחרי מלחמת העולם הראשונה, כאשר בשנת 1920 התמזג הז׳.פ.ס. עם ה„בונד״ הכלל־פולני, לא גדלה בהרבה השפעתו של ה„בונד״ בעיר. כך, למשל, בבחירות לסיים בשנת 1922 השיג ה„בונד״ באזור הבחירות פשמישל 403 קול לעומת 15148 קולות שנתנו למחנה הציוני. בתקופת ה„בונד״ התמסרה המפלגה לפעילות כלכלית. בעזרת ה„ג׳וינט״ הוקמו קואופרטיבים כגון: צרכניה, קואופרטיבי יצור של חייטים, צבעים וכו׳. אגודות מקצועיות יהודיות, שנמצאו תחת השפעתו של ה„בונד״, היו מסונפות לאגודות מקצועיות כלליות אבל נהנו מאוטונומיה מסוימת.

בעבודתה התרבותית, דיגלה המפלגה בשפה יידיש. נוסדה ספריה ציבורית, נערכו הצגות תיאטרליות, אורגנו הופעות של מרצים ידועים מחוץ לעיר. שמה של אגודת הנוער של המפלגה בימים ההם היה „צוקונפט״.

י. א.

השתתפות יהודי פשמישל במפלגות פולניות

יהודי פשמישל ב„פ.פ.ס.״

אישיותו הבולטת של ד״ר ליברמן גרמה רבות להצטרפותם של מספר עסקנים יהודים לשורות ה־פ.פ.ס. (המפלגה הסוציאליסטית הפולנית). הם הגיעו במפלגה זאת לעמדות חשובות והשפיעו על דמותה של המפלגה בעיר. בין העסקנים יש לציין את ד״ר לודביק גרוספלד, עורך דין וסניגור של קומוניסטים, ששירת בפולין החדשה כמיניסטר. את ליאון נסנפלד, עסקן בקופת חולים, מיכאל אסטערייכר, יוסף זיגמן, מקסימיליאן טיטלבאום, עורך ה„גלוס פשמיסקי״, דורנבוש — עתונאי, ואחרים. נוסף לחברי המפלגה היה גם לפ.פ.ס. חוג אוהדים מבין הציבור היהודי.

יהודי פשמישל במפלגה הקומוניסטית

המצב הכלכלי הקשה, התרוששותן של שכבות רחבות מבין הציבור היהודי, המדיניות העוינת של השלטון הפולני, סגירת שערי ארץ־ישראל — אלה היו הגורמים לנהירת הנוער המיואש לשורות המפלגה הקומוניסטית, שקיוה לפתור בתנועה זו את בעיותיו. אלה היו אידיאליסטים, קנאי הרעיון של עולם המחר.

בתקופה יותר מאוחרת היוו יוצאי „השומר הצעיר״ וה„בונד״ תגבורת מה לשורות הקומוניסטים. למפלגה היו גם אוהדים מבני משפחות אמידות מסוג סלון־קומוניסטים.

בין הצעירים שהצטרפו למפלגה הקומוניסטית היו לוחמים אמיצים, בעלי אמונה כנה, שבילו את רוב זמנם בבתי סוהר הפולנים. אחדים גם מתו בכלא. בין הבולטים היו יעקב וילנר, האחים עמנואל וברנרד סוקל, הלינה שטיין, סלק נתנזון (כעת ברוסיה), דן אנטנברג, לולק פייער, שלשתם חניכי „השומר הצעיר״. חלק מהם, שנשאר בחיים אחרי השואה תופס כעת עמדות נכבדות בפולין החדשה.

י. א.

פרק שנים עשר

עתונים יהודיים בתקופה 1918 — 1939

בתקופת המעבר בין שלטון לשלטון, כשהעיר היתה במצב ללא הגדרה ברורה מבחינה מדינית, כשחלק מהאוכלוסיה היהודית הצהירה, למעשה, על ידי השתתפותה בבחירות לסיים על השתייכותה למדינת פולין, היה צורך בביטאון יהודי, שיגן על זכויות הציבור היהודי הרחב, אשר הכריז על ניטראליות בזמן הסכסוך בין הפולנים והאוקראינים והופקד משום כך להתעללות ונגישות מטעם השלטונות הפולנים.

1) השבועון הראשון שנוסד בפשמישל בתקופה זו הוא „דער פרעמיסלער יוד", הגליון הראשון הופיע ביום 7.2.1919. המוציאים לאור היו ד"ר אפרים שוצמן, ד"ר משה ריכטר והעורך האחראי צבי לופט. המערכת נמצאה בבית ברח' מיצקביץ 21, בו שוכנו כל המוסדות הציוניים בעיר. השבועון נדפס בבית דפוס של קנולר.

במאמר הפרוגרמתי אנו קוראים: „דער פרעמיסלער יוד" וויל פערטרעטען דעם יודישען שטאנדפונקט צו אללע שטעדטישע ענינים. מיר וויללען אויך שטארקען און אבהיטען דעם צוזאמענהאנג מיט כלל ישראל, אים גייסט פון שלום מיט אונזערע שכנים אין אנערקענונג אונזערע רעכטע. מיר וויללען אריינברינגען דעם נאציונאלען גייסט אין דער יודישע גאס".

השבועון סבל קשות מהחרמות מטעם התביעה ונסגר, לאחר שהופיעו לא יותר מ־20 גליונות. הניסיון להוצאת שבועון בעיר חודש בשנת 1924.

העתונים — די צייטונגען
The Newspapers

2) בשתוף עם ה„טאגבלאט" בלבוב, הוצאה תוספת שבועית לעתון „פ ש ע מ י ש ל ע ר נ י י ע ס". הגליון הראשון הופיע בינואר 1924. העורכים היו ד"ר משה ריכטר ומנחם אורנשטין. בסך־הכל הופיעו כ־50 גליונות.

3) „פ ו ל ק ס פ ר י י נ ד", — „אורגאן פיר פוליטישע, עקאנאמישע, געזעלשאפטליכע ענינים", הופיע משנת 1927 עד יולי 1929 בתור שבועון בעריכתו של מר עמנואל גרומט. המערכת נמצאה ברחוב דבורסקי 14, בית המוסדות של הציונים הכלליים. אחרי הפסקת ה„פולקס־פריינד" הופיע שבועון חדש בשם:

4) „א ו נ ז ע ר ט ר י ב ו נ ע" בעריכתו של עמנואל גרומט. הגליון הראשון הופיע ב־25.7.30 והאחרון מס. 49 ב־1.7.32. הופעתו של השבועון הופסקה מכיון שלא יכול היה להחזיק מעמד בגלל קשיים כספיים וקרבת העיר לבוב, שבה הופיע העתון „כוילה" פעמים ביום ואשר הביא שפע ידיעות מהמתרחש בפשמישל.

5) „פ ש ע מ י ש ל ע ר ט ר י ב ו נ ע" הופיע החל מ־1934 בתור תוספת לעתון הלבובאי בשפת אידיש „דער נייער מארגען" (מקודם טאגבלאט).

6) נוסף לעתונים הנ"ל, שהיו כלי מבטא של הציונים הכלליים, הופיע פעמים ירחון שהוצא ע"י מועצת הנוער של מפלגת העבודה „התאחדות" ו„גורדוניה" בשפה פולנית בשם "Nasze Drogi" (דרכנו) שני גליונות הופיעו בשנת 1930 בעריכתו של ז. הרינג.

7) הרביזיוניסטים הוציאו פעם אחת עתון בשנת 1931 בשם „דער ציוניסטישער אמת".

8) תלמידי הגמנסיה העברית הוציאו, מ־1935 עד 1938 שבעה גליונות של בטאונם בשפה פולנית ועברית בשם „חיינו".

9) בין העתונים הבודדים שהוצאו לאור בפשמישל בשפה העברית, יש גם להזכיר את שני הירחונים של תנועת הנוער הציוני „השומר", בעריכתו של בנימין ברטהולץ.

10) אוהדי המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פ.פ.ס.) ולמעשה אוהדי ד"ר הרמן ליברמן פרסמו מדי פעם ופעם, לפני הבחירות, עתון בשפת האידיש „פאָלקסשטימע", הערוך ע"י מר אסטרייכער, אחד מחסידיו הנלהבים של ד"ר ליברמן.

11) הפ.פ.ס. הוציאה במשך שנים רבות שבועון בשפה פולנית "Nowy Głos Przemyski" שהיה ערוך בעיקר ע"י יהודים חברי המפלגה והתקיים ממודעות יהודיות וקוני עיתון יהודיים. העתון נקט תמיד עמדה אנטיציונית מובהקת, אם כי נלחם בהופעות אנטישמיות בעיר ובעיריה.

פרק שלשה עשר

שמחה אנטמן

ה„חלוץ״ וחלוצי פשמישל הראשונים

הארגון החלוצי הראשון בגליציה הוקם בברודי עוד בשנת 1905 בהשפעתו של יוסף אהרונוביץ׳, שהטיף לחלוציות ולעליה לארץ־ישראל. החלוצים הראשונים מערי גליציה שהושפעו לא מעט מן הערכים של „הפועל־הצעיר״, שניהל מאבק רעיוני ממושך עם „פועלי־ציון״, עלו בשנות 1907 — 1908. אחרי ועידת־היסוד של הסתדרות „החלוץ״ בגליציה, בסוף שנת 1919, התחילה עליה גדולה („העליה השלישית״) שגם חלקה של פשמישל היה ניכר בה. היסוד לתנועה חלוצית גדולה בעירנו הונח ע״י חברי „השומר״, רובם מבין הנוער הלומד, ובודדים חברי „החלוץ״, אשר עלו לארץ בשנות 1920־1921. אירגון חדש זה שכן בחדר קטן ברחוב מיצקביץ׳ 19, יחד עם אגודת „צעירי־יהודה״, שחבריה היוו אחר־כך את גרעין ה״התאחדות״. מבין מייסדי „החלוץ״ בפשמישל יש להזכיר את האינג׳ יעבץ ואת הסטודנט שפילמן, ומבין ראשוני החברים את יעקב אייזנר, הרץ אנטמן, שאנקה אנטמן, רוז׳קה בכמן, שמואל דופלט, שמחה ויטוב, יוסף ויינברג, משה טוכמן, האחים טייכמן, מטילדה, מיטלמן, מילרדובנה, פראץ, קנופף, ראב, שטרן, שיינר. אליהם הצטרפו בשנות העשרים הראשונות בין השאר: משה אלטמן, מינקה אנגל, פרידה אנטמן, האחיות מנ׳קה וסימקה אנטמן, טונקה אסטרייכר, בוטרמן, בין, בר, גלנצברג, גרינר, מאיר דיק, משה הירט, ואלק זידוורץ, טובה זינגר, ברטה בלוגר, פרידה קראוז, צילה שור, ועוד רבים, שלצערו של כותב־השורות הללו, נעלמו שמותיהם מזכרונו. לא מעטים התמסרו לעבודה תרבותית, טיפחו את הרעיון החלוצי בקרב הנוער והקנו לחבריהם את השפה העברית (בזה הצטיינה במיוחד נחמה גראניק). משה טוכמן וישעיה פראץ נודעו כעבור זמן־מה גם בשל פעילותם הרבה במרכז „החלוץ״ בלבוב.

ההכשרה החקלאית הראשונה של ראשוני „החלוץ״ אורגנה בתמיכת ועד הקהילה בבית הקברות היהודי שברחוב סלובצקי. נוסף להכשרה חקלאית זו למדו רבים גם מקצוע, בעיקר נגרות או חייטות, מתוך הכרה שלימוד זה ייקדם הלכה למעשה את שאיפתם לעלות לארץ ישראל. אך המאורעות בארץ בשנת תר״פ (תל־חי) והפרעות בתרפ״א (רצח ברנר), ובעקבות הפרעות — ההפסקה הזמנית של העליה ופירסומו של „הספר הלבן״ של צ׳רצ׳יל בשנת 1922, ריפו אמנם את המתח בתנועה החלוצית, אך לא את ידיהם של ה„אידיאליסטים״ שבה. בדומה לערים אחרות, כן גם אצלנו — יצאו רבים, הן מאורגנים בקבוצות והן כ„בודדים״, לעבודת הכשרה באחוזותיהם של בעלי־אחוזה יהודיים ולא יהודיים, מתוך תקווה לחידוש העליה; אך שערי הארץ נשארו נעולים. לאחר אישור המנדט על א״י ע״י חבר הלאומים (ביולי 1922) גברו הסיכויים לעליה שגרמו לגלי התלהבות בין 400 חלוצי גליציה. אם כי השמחה לא היתה מלאה, שכן הותנתה העליה בכושר הקליטה הכלכלי של הארץ, ושטח עבר־הירדן הוצא מגבולות „הבית הלאומי״. ארץ־ישראל הופיעה עתה לא כאידיאל רחוק, שאי־אפשר להגשימו, אלא כמציאות וכפתרון לשאלה היהודית הלאומית והסוציאלית. לאחדים מחברי הסניף ניתן לעלות מיד, אך אחרים היו נאלצים לצפות לקבלת „סרטיפיקאט״ (רשיונות עליה) שנה ואף שנתיים.

בשנת 1924 חל מפנה לטובה בקצב העליה: החלה אז „העליה הרביעית״, שהיתה אזרחית המונית, בעיקר מפולין („עלית גרבסקי״), והיא אמנם עלתה מבחינה כמותית על כל הקודמות לה, אך לא עלתה בקנה אחד עם התפיסה החלוצית ועם נקודת־הראות של תנועת העבודה הציונית. הסתדרות „החלוץ״, ולידה כבת־ברית נאמנה ה„התאחדות״, נטלו איפוא על שכמן את המשימה

לעורר בקרב הנוער — בניגוד לתפיסה העסקית של בני העליה הרביעית — את הרוח החלוצית ואת האידיאלים של ארץ־ישראל העובדת.

הנוער בפשמישל, פרט לחלק שהיה מאורגן ב„השומר", היה, בדרך כלל, עד לאותה תקופה אדיש לגבי האידיאלים של תנועת התחיה הלאומית, ולגבי הגשמתם על אחת כמה וכמה. הנוער היהודי שקע ברובו בתוך החיים היומיומיים ללא מטרה, בנשפי ריקודים, בטיולים ב„קרזו", ב„הר־המבצר" Zamek או ברדיפה אחרי קריירה מדומה. אך עתה, משהושפע מן ההתעוררות, שעוררה „החלוץ", החל הנוער בשינוי־ערכין. תסיסה זו הורגשה לא רק בקרב הנוער הלומד, אלא גם בין בעלי־מלאכה, בני חנוונים וסוחרים זעירים ובני דלת העם. החדר הצר, שברחוב מיצקביץ' 19, קסם עתה יותר מן המועדון הנרחב של ה„בונד", שברח' סלובצקי, שניסה למשוך את הנוער העובד אליו, ובמקרים רבים אף הצליח. חברי „החלוץ" ה„וותיקים" בעזרת ראשי ה„התאחדות" (ביניהם יש לציין במיוחד את: חיים עליאס, יצחק אנטמן, יוסף וולקשטיין, מרדכי כנר, אריה קווה, אלישע שטיין), השמיעו באזני הנוער בשורה חדשה, שלא היתה ערטילאית, אלא מבוססת על עובדות ממשיות בארץ. ונוער זה, שבדרך כלל תעה בדרכי־החיים, תהה והתפלא, וראה פתאום את עצמו משתלב בדרך העם החדשה.

היה זה, כאמור, בשנת 1924. קבוצות של „החלוץ־הצעיר", שהורכבו מן השכבות העממיות (פועלים, נוער עובד ולומד), הוקמו במסגרת „החלוץ הכללי", וגם במסגרת „החלוץ הדתי" של ה„מזרחי" הוקמו אז קבוצות צעירים. השינוי הורגש בכל בית ובכל מקום. צלילי השפה העברית

קבוצה של החלוצים הראשונים בשנת 1922

א גרופע פון ערשטע חלוצים, 1922

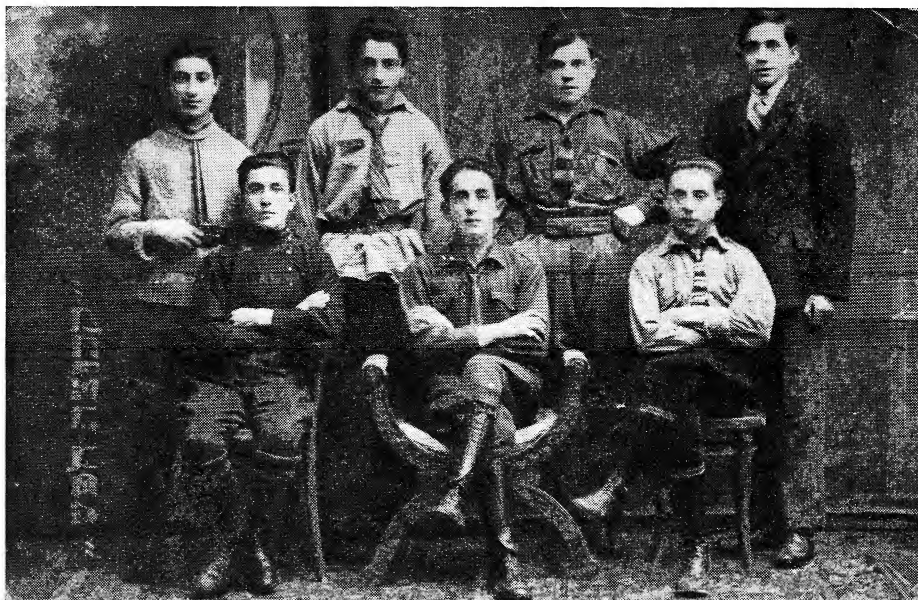
A group of first pioneers, 1922

עומדים מימין: טייכמן, י. פראץ, ה. אנטמן, ש. אנטמן, מטילדה, י. ווינברג, פ. ליכטבך.

יושבים מימין: ר. בכמן, ק. קנופף, ש. שפילמן, מ. טוכמן, מ. לרד.

Standing from left: P. Lichtbach, J. Weinberg, Matilda, S. Antmann, M. Antmann, I. Fratz, Teichmann.
Sitting from left: Mühlrad, M. Tuchmann, S. Spielmann, K. Knopf, R. Bachmann.

נשמעו ברחובות העיר, ובערבים היתה ניכרת פעילות השכלתית רבה לא רק בין כותלי ה„הסתדרות", אלא גם על גדות הסאן Na Wybrzeżu או על „הר־המבצר". הקבוצה הראשונה ב„חלוץ־הצעיר" היתה „קבוצת חופש" בת שישה חברים: צבי אבנד, דוד אייזן, שמחה אנטמן, אנשל ענטע, מרדכי רובינפלד ושפיגלר. אליהם הצטרפו משה לבנדל, צבי שפאץ וזילבר, כולם מהנוער העובד. (כולם היו גם חברים ב„התאחדות" במסגרת הקבוצה). הקבוצה השניה היתה

קבוצת „החלוץ הצעיר", 1924

א גרופע פון „החלוץ הצעיר", 1924

A group of young pioneers, 1924

מורכבת ברובה מנוער לומד ועליה נמנו: רגינה אייזן, מינקה אורטנר, סרולק בוש, שיקו ווארט, מישו טוגנדהפט, מוטיו לנגזאם, סבינה מייסטר, פישלר, קראוז ועוד. כמדריכים לשתי הקבוצות נקבעו שניים מראשי „החלוץ" שבאותם הימים: פילק שטרן והרץ אנטמן. התארגנה אף קבוצת בנות, שהורכבה מהאחיות פלוגר, משתי פייגות — פייגה בלאושטיין ופייגה „שווירק" (היום לבנדל), מהאחיות מינקה ורוז'קה קראוז, שנספחו ל„החלוץ" עם זרם ההתלהבות הכללית. רבים מבין חברי קבוצות אלה הוכשרו כמדריכים לקבוצות צעירות יותר, שהוקמו במרוצת הזמן. נוער זה המשיך במסורת הישנה של טיפוח ערכי החלוציות והגשמה ציונית של „השומר־הצעיר", אשר החל עתה סוטה והולך מדרכו המקורית בשל נטיות חבריו לשמאלנות יתר. ערב ערב התאספו הקבוצות לשעורי עברית, לשיחות והרצאות, ואילו בשבתות התאספו כל חברי ה„הסתדרות" לדיונים על המצב בתנועה, ושמעו על הנעשה בהכשרה ובארץ־ישראל, על פי ה„חוזרים" שנתקבלו מן המרכז בלבוב. חברי „החלוץ" היו גם הראשונים, שהתנדבו לכל מגבית לקרנות הלאומיות, לליגה למען א"י העובדת ולהפצת השקל. רבים מהם היו גם חברי „עזרה" — האגודה למימון מפעל „החלוץ", הכשרה ועליה, שבראשה עמד עם היווסדה הח' שפילמן, ואחר כך ד"ר ווייסברג וש. קנאלר.

ניכר היה בעיר, שהוסרה המחיצה בין הציבור הרחב לבין החלוצים, ונחלשה בהדרגה

התנגדות ההורים ליציאת בניהם להכשרה ולעלייתם לארץ. „קבוצת חופש" יצאה להכשרה לטישקוביץ (ע"י פשמישל) לאחוזת לובומירסקי, ואליה הצטרפה קבוצת הבנות הנ"ל. הבית, העבודה והחיים המשותפים בכפר במשך חדשים פיתחו וחיזקו בהם את החוש הקולקטיבי. ברכה רבה היתה צפונה גם בפגישות ובוועידות הארציות של „החלוץ", שאחדות מהן התקיימו גם בפשמישל. הן תרמו לשיתוף פעולה בין הסניפים, להחלפת דעות, ולהרגשת הכוח של מחנה גדול ומאוחד. בפגישה הארצית הגדולה של „החלוץ", שהתקיימה בלבוב באוגוסט 1924, השתתפו רבים מחברי סניפנו, הן מהוותיקים והן מ„החלוץ-הצעיר". פגישה זו היתה חוויה גדולה ועמוקה לכל המשתתפים, וסימן להתעוררות כללית במחנה החלוצי.

העליה נמשכה בזרם מוגבר ורבים מחברינו עזבו את ביתם ועלו לארץ. אך כבר בראשית 1926 הגיעו מהארץ ידיעות על משבר כלכלי, שגרמו לא רק להאטת קצב העליה, אלא גם להחלשת הרצון לעליה בלב החלוצים בעלי הכרה. יתר על כן: כמה מחברינו „ירדו" וחזרו הביתה, ודבריהם על המצב הקשה בארץ השפיעו על בעלי-רוח תבוסנית ויצרו אווירה פסימית ביותר במחנה החלוצי. אך גם בימים קשים אלה נמצאו חברים, אשר לא הושפעו מדברי המיואשים החוזרים, אדרבה — קראו ביתר עוז להגשמה עצמית ולעליה בכל התנאים, וגם בסניפנו נשארו רבים נאמנים לעקרונות החלוציות, ונענו על אף הכל לקריאה ועלו לארץ, ביניהם יוסף וויינברג, הרץ אנטמן ואחרים.

החיים בסניפנו נמשכו כבעבר; לא הוזנחה כל פעולה ואף לא ענייני הבידור, השירה בציבור וריקודי ה„הורה". היה בפעילות זו כוח משיכה רב אשר עורר גם בנוער, שלא היה מאורגן ב„החלוץ", אמונה רעיונית-חלוצית מסויימת וקירבה אותו למפעל הציוני. בדרך זו נתהדקו הקשרים בין חברי „החלוץ" לבין חברי ה„עבריה", שאחדים מהם אף תרמו לא מעט להעלאת רמת ההשכלה בקרב חברי „החלוץ" ולהנחלת השפה העברית. בשטח זה יש לציין במיוחד את אורטנר וקווה. פה בלט רגש השותפות הרעיונית-לאומית והלך הרוחות, שרווח אז בעולמם של כל השותפים בתנועת התחיה העברית. מגע זה עם ה„עבריה" (אגודה להחייאת הלשון העברית ולטיפוח ערכי תרבות לאומיים), המריץ לא מעטים מחברי „החלוץ", שבעטיים של תנאי חייהם הקשים לא ניתן להם לרכוש השכלה, להתמסר עתה ללימודים אינטנסיביים, עבריים וכלליים, כדי להעלות את רמתם האינטלקטואלית. לאחדים אף שימש מגע זה אתגר ללימודים תיכוניים אכסטרניים וגבוהים. שלושה מבין אלה, שהציצו ונפגעו היו: משה הירט, ישראל בוש ושמחה אנטמן שעזבו את עבודתם ובית הוריהם ונסעו ל„ירושלים דליטא", היא ווילנה, לקנות דעת. שם מצאו סעד מוסרי והדרכה מפי המלומד, בן פשמישל, הד"ר משה אלטבאואר.

הסתערות חלוצית חדשה ומוגברת בעירנו באה עם הקמת גרעיני חלוץ חדשים במסגרת ה„גורדוניה", „בוסליה", „איחודיה" וקיבוצי-עליה של „התאחדות". גם איגוד הנוער האקדמאי Z.A.S.S., שעל יד ה„התאחדות", התחיל בפעולה נמרצת לחידוש תוכנה הפנימי של הציונות ברוח החלוציות, יחד עם פעולתו ההשכלתית (באוניברסיטה העממית) להתחדשות רוחנית-תרבותית של המוני העם. בשלהי שנת 1933 נערך בז.א.ס.ס. ברוב פאר נשף פרידה לחברים החלוצים לפני עלייתם לארץ (ראה התמונה). רבים מהם עלו כסטודנטים ורבים גם הצטרפו להתישבות העובדת. בביקורי בפשמישל בסוף שנת 1936 הביע החי' חיים עליאס ז"ל את צערו על חלוצי עירנו בארץ אשר אינם ממשיכים במסורת של פעילות, התנדבות וטיפוח הרעיון החלוצי, כנאה ויאה לחברי התנועה מפשמישל.

תהא רשימה זו מצבת-זיכרון צנועה לחיים תוססים ,שנמשכו כעשרים שנה עד שהקיץ הקץ עליהם וכן לכל חברי „החלוץ" שבעירנו, בין שהזכרתי את שמותיהם ובין שמחמת שיכחה לא הצלחתי בכך — דמויות יקרות וטהורות, אשר נספו בשנות השואה, או נעלמו אחרי המלחמה — ובתוכם אחי יצחק אנטמן. יהא זכרם ברוך וחי בלבותיהם של יוצאי פשמישל וצאצאיהם.

שמשון גולדשטיין

Shimshon Goldstein (Gilad)

נולד בשנת 1894 לסוחר עצים בפשמישל, למד שם בגימנסיה ועמד בשנת 1912 (יחד עם צבי לופט) בבחינת הבגרות. הצטרף ל„אגודת הרצל" ונמנה עם טובי החברים הצעירים, הן מבחינת נאמנותו לאגודה והן מבחינת כשרונותיו. גולדשטיין התחיל ללמוד משפט ומדעי המדינה, אבל עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה חלה הפסקה בלימודיו. נתגייס ולחם בטירול בחזית האיטלקית כקצין (סגן) בחיל התותחנים. השתתף במאורעות של חודש נובמבר 1918 בפשמישל, בארגון ההגנה. כשלחייהם של יהודי העיירה ניזנקוביצה (דרומה לפשמישל) היתה צפויה סכנה, נשלח לשם בראש מספר חיילי ההגנה מזוינים ברובים אוסטריים, דבר שהיה כרוך בסכנה לא מעטה.

גולדשטיין שרצה לעלות ארצה בדצמבר 1918, פנה לראשונה לוינה, וכשלא ראה אפשרות להגיע משם לאניה המפליגה לארץ, הצטרף למשלוח שבויים רוסיים, שהוסעו למולדתם, כדי להגיע ארצה דרך אודיסה. את תלאות הנסיעה תיאר במכתבו אל ד"ר לויטרבך, שקטעים ממנו נמסרים להלן. התיאורים מעידים על עוז רוחו ורצון ההקרבה שלו לרעיון הציוני.

היה מוכשר מאד ורכש לעצמו השכלה מקיפה ושליטה בלשונות, מה שהכשיר אותו למלא בהצטיינות את תפקידו כמזכיר תחנת הנסיונות ברחובות, שבה שירת עד מותו בשנת 1951. הוא קיבל על עצמו תפקיד זה, משום שעבודתו החלוצית הקשה רופפה את בריאותו, ולא היה מוכשר לעבודה פיזית.

שמשון גולדשטיין, איש המוסר הנעלה, היה מוכן תמיד להקדיש את כל היקר לו למען האומה.

שמשון גולדשטיין מספר על קורות עליתו לארץ *

יקירי,

זה שתים־עשרה וחצי שנה עברו מיום שנפרדנו לרגלי נסיעתי ארצה, ומאז ועד היום טרם קיבלת ממני כל סימן חיים.

לא אוכל, כמובן לפרט כאן את כל מה שעבר עלי במשך התקופה הארוכה הזאת, אסמן איפוא רק בקוים כלליים את התחנות החשובות ביותר בפרק חיי זה.

*) מתוך מכתבו אל ד"ר לויטרבך מיום 18 ביוני 1931.

ה ד ר ך ל א ר ץ ־ י ש ר א ל בתקופה ההיא, שלאחר מלחמת העולם נמשכה שנה שלמה, מסוף 1918 עד סוף 1919. שלושה שבועות נסיעה ברכבת מוינה לאודיסה, יחיד בין עשרות משפחות שבויות במלחמה ששבו אז לרוסיה, לרוב בקרון מיועד לבהמות, בהפסקות בין תחנה לתחנה, תוך כדי יריות ממחנות אויבים (פולנים, אוקראינים, אנשי פטלורה, בולשביקים, „לבנים") וכנופיות שודדים, חיפושים ואיומי מות. משהגעתי לאודיסה, נוכחתי לדעת, כי לשוא הם מאמצי להמשיך בדרכי ארצה באורח חוקי או בלתי חוקי, כי הנני נמצא בעיר סגורה ומסוגרת ע"י ההסגר הצרפתי־אנגלי. עשרה חדשים ההם היו אולי הפרק הקשה ביותר בחיי: כפועל יהודי יחידי בין „גויים" במחלבה גדולה, טעמתי בראשונה את טעם העבודה הגופנית השחורה; ואח"כ — כשומר באותה המחלבה עם נשק ביד, נגד שודדי לילה, בקצה העיר ברובע המפורסם בשודדיו, („מולדבנקה") עברו עלי שבועות החורף הקשה. כחייל פשוט במיליציה היהודית האודסאית, לרוב במשמרות לילה הקשים ביותר שהיו נושאים באחריות בשעת סכנת הפוגרומים שהתפשטו אז, הלוך והתפשט, בכל רחבי הפרובינציה הרוסית. עד אשר נתחלף המשטר עם כניסת הצבא האדום, עם גריגורייב בראשו, אחרי נסיגת הצבא הלבן של המתנדבים („דוברובולצים") ושל האנטנטה (צרפתים, אנגלים, יונים ופולנים), פורקה המיליציה היהודית, ועם רוב חבריה נכנסתי ליחידה צבאית יהודית מיוחדת, שאורגנה תחת דגלם של „פועלי־ציון". כשסולק גריגוריב, שנתגלה כ„פוגרומשצ'יק", הוטל, בשורה הראשונה על גדודנו, בתור יהודי, לצאת נגדו לקרב, ובזכות זו ביליתי יום קשה בחזית בין רוסים לבין עצמם. על הגדוד היהודי עברו אח"כ כמה גלגולים, הפך ל„אינטרנציונלי" ולבסוף העבירוהו, בניגוד להסכם, מהעיר אל החזית הרחוקה. בדרך מקרה, לא צורפתי למשלוח, כי ימים ספורים לפני קבלת הפקודה הועברתי לפלוגה גרמנית („ספרטקוס") בדרגת ראש הגדוד. בדרך נס ניצלתי גם מגורלו של הבטליון הגרמני, שלא נשאר ממנו כמעט שריד ופליט בקרב הראשון עם המתקוממים מבין הקולוניסטים הגרמנים, וזה הודות לידידים אחדים מא"י (מחברי „השומר") שהפצירו בי ערב הקרב לעזוב את עסקי הצבא, כי הגיעה השעה לתקוה מחודשת לצאת את הגיהנום הרוסי ולעלות ארצה. החלה פרשת ארגון פליטי ארץ־ישראל והרשמתם ע"י הקונסול הגרוזיני שנמשכה שבועות וחדשים, תוך כדי עבודה קשה (בטחינת מלח, בביח"ר לריבה וכו') וחוסר עבודה, יוקר החיים ורעב ללחם ממש. פעם היינו כבר כשבעים נפש בסירת־מפרש שהיתה צריכה להוציאנו מהעיר לבפטוריה (קרים) שנמצאה אז תחת שלטון בריטי, אולם אחרי כשבועים נכשל המו"מ עם שלטונות ההסגר ברגע האחרון, והושבנו העירה, שבה עלתה אז ככר לחם ב־600 רובל, בשעה ששכר פועל — אם מצא עבודה — לא עלה על 60—40 רובל ליום. כעבור זמן קצר נתחלפו שוב משמרות, הצבא האדום גורש מהעיר ולתוכה נכנס דניקין. פרשת הרעב נמשכה, ואיתו הלכו וגברו שבעתיים המאמצים והלבטים לנסיעה ארצה. אחרי הרפתקאות רבות הצליחו קרוב ל־700 נפשות, ואני בתוכם, לקבל את הרשיון הדרוש, את התעודות הדרושות כפליטי א"י, לשכור אניה בסכום ענקי ולצאת אחרי שבעים ושבע בדיקות את עיר החוף. אחרי 3 שבועות נוספים של יסורים והשפלות בדרך הגיעה האניה „רוסלן", הראשונה מרוסיה, לחוף יפו, בעצם ימי חנוכה תר"ץ (דצמבר 1919).

ב א ר ץ : בימים הראשונים לבואי נפל החלל הראשון בתל־חי (שפושניק). משקי הגליל העליון דרשו עזרה תכופה, אולם הציבור, גם הפועלים, התיחסו באדישות לענין. עלה אז בידי בקושי רב לארגן כמנין בחורים מבין העולים החדשים, שבאו אתי, ואחרי ימים ספורים עלינו לתל־חי. ששה שבועות השתתפתי בהגנת המקום. (אחד ממכתבי מהתקופה ההיא אל „אגודת הרצל" הודפס, נדמה לי, אח"כ בעתון פולני). מתל־חי ירדתי לדרום ונכנסתי לאחוזת לונדון בכרכור, לעבוד כפועל חודשי ראשון, בעיקר בהכשרת הקרקע, בהוצאת סידריות וכו'. כעבור חצי שנה בערך חליתי בקדחת שעשתה באותה השנה שמות בכרכור, ולא חסרו גם קרבנות

בחיי אדם. נוסף על המלריה חליתי גם במחלת אבני־המרה, עבר עלי נתוח קשה ומפאת המחלה שכבתי חודשים אחדים בבי״ח בתל־אביב. אז הגיעה ארצה בעליה השלישית הקבוצה הפשמישלאית עם לופט בראשה, ולאחר עבודה בכבישי ראש־פינה וחיפה־ג׳דה הם עברו לאום־אל־עלק — תל־צור. אך עזבתי את ביה״ח, הצטרפתי גם אני לקבוצה הזאת. החלו שנתיים של עבודה מאומצת במקום הנגוע בקדחת, בכבישי זכרון יעקב — בנימינה, ביבוש ביצות שוני וקברה, הקמת משק חקלאי עצמי מהכנסות מעבודות ה„צדדיות" האלה בין סלעים, אף ללא דרך־עפר, ללא תמיכה וללא עזרה מצד המוסדות המישבים. כל הפרק ההירואי הזה, היה ספוג התלהבות ומרטירולוגיה כאחת. הרעיונות שהונחו ביסוד הנקודה ההיא היו: באין הון לאומי מספיק להתישבות חקלאית המונית, ומתוך צורך הכרחי להוזלתה, יש להקים את המשקים החקלאיים על יסוד השתתפות המתנחל מהכנסותיו מעבודה צדדית ולהפסיק את שיטת התקציבים לכלכלת האנשים, ששולמו אז לכל חבר משק חקלאי מדי חודש בחודשו. כיום הנקודה הזאת עזובה ושוממה, ורק עד אחד אילם לסבל שהושקע במקום — קברה של חברה שנשרפה חיים בשעת עבודתה.

מתל־צור עברתי לתל־אביב כשמחלת הקדחת אינה מרפה ממני. אז בא גם המשבר הראשון ובעקבות חוסר עבודה עברתי לגור לירושלים. כאן יסדנו קבוצת עבודה, מורכבת ברובה מיוצאי תל־צור, ששאפו לשוב לחיי כפר כמושב עובדים. תוך כדי חוסר עבודה חלקי הסתדרנו קודם בשכונת רוממה, התגוררנו שם כשנה באהלים ועבדנו בהפסקות בכבישים ובהכשרת מגרשים בשכונה זו ובאחרות מן החדשות, כבית־הכרם ורטיסבון (רחביה). בתקופה ההיא ניהלתי מו״מ בלתי פוסק עם המרכז החקלאי וגם עם המחלקה להתישבות בדבר התישבות שרידי תל־צור, ואולם הדבר נמשך יותר משנתים. בינתיים התפזר רוב החברים, חלק יצא את הארץ, ואני הסתדרתי אז בעבודה כמעט קבועה במחלקת המים של עירית ירושלים, כאחד העוזרים של השרברב הראשי במשך שנה ויותר. בסופו של דבר הציעו המוסדות, שנעבור למושב חדש בכרכור המיועד ל־10 משפחות. יצור זה, עם היותו מזער ובלתי נורמלי מלכתחילה, נחשב אז בעינינו כגולת הכותרת של שאיפתנו. בעלותנו לכרכור בקיץ תרפ״ה היינו רק 5—6 חברים וחברות, ושאלת החברים החסרים נהיתה לסלע המחלוקת בינינו לבין עצמנו וגם לגבי מוסדות־חוץ. למרות הכל התחלנו בעבודה. במשך כשנה וחצי לשהייתי במקום הספקנו להקים 10 רפתות ו־5 בתים, נוסף על עבודה בשדה. רוח של חיים ותנועת בנין חדרו למקום הזה, שהיה עד אז עזוב ושומם, והנה קיבל בבת אחת צורה אחרת. השינוי הזה נתן את הדחיפה לאנשי האחוזה, שלא העזו קודם לגשת לכל פעולה מקיפה שהיא, להקים להם גם את בתיהם ומשקיהם ולחפש מעינות־מים, שבהם תלוי עתיד המקום. אולם החברים החסרים לא שבו מחו״ל, ובמצב הבלתי נורמלי הזה אי אפשר היה להמשיך בלי חיכוכים עם אלה שרצו לרשת את מקומם; החברים שבמקום שכחו כול מה שעשיתי למען הגשמת התישבות זו, והם מררו את חיי. לבסוף, אחרי עמל רב שהשקעתי במקום בעבודה של 16—18 שעות ליום, בבנין ובשדה, לא ראיתי כל אפשרות להמשיך במקום, ביחוד בהתחשב במצב בריאותי הרופף, ומתוך צער רב עזבתי את המושב ועברתי שוב העירה, לתל־אביב.

כאן לא פסקה מחלת הקדחת שלי. הפעם ארכה תקופת המלריה כ־14 חדשים רצופים. זאת היתה גם תקופת המשבר השני, התקופה המחפירה של סיוע למחוסרי עבודה. אם כי הייתי בכפר תמיד חבר נאמן להסתדרות החקלאית, לא הייתי חבר בשום מפלגה שהיא בארץ. אמנם קרובים היו ללבי רעיונותיו של א. ד. גורדון, אולם לא במובן המפלגתי הצר. עברתי שוב לירושלים, ובה הבראתי מיד. נכנסתי לעבודה במחלקה לעבודות הציבוריות של הממשלה, כפועל יומי בלתי קבוע אצל קבלנים פרטיים, יהודים וערבים, ועבדתי 3—4 ימים בשבוע בעבודה שחורה וקשה, לרוב בין פועלים ערבים, בבנינים שונים של פקידי הממשלה, בעשית טיט וביטון והגשתם,

בטעינה ובפריקה ובהגשה של אבני בנין וכו׳. הדבר נמשך כשנה. אסונות קטנים שפגעו בי בזמן ההוא, בעבודה מתוך התאמצות יתרה, הבהילו, כנראה, אחדים מידידי, והם הפצירו בי לקבל עבודה קלה „זמנית״ בתחנת הנסיונות החקלאית, בתל־אביב, כעוזר מזכיר לחצי יום. להצעה זו, שהיתה בה משום הכרעה לגבי כל עברי ועתידי בארץ, הסכמתי אחרי פקפוקים רבים: שיקולי המסורת של שנות עבודה גופנית קשה, שנתקדשה בעיני מתוך הסבל הכרוך בה, והבוז לפרנסה קלה, ומאידך — נימוקי חשבון הגיוני והאמת האכזרית, שכוחותי הדלים לא יעמדו לי לאורך ימים, ויש להציל את שאריתם, כל עוד לא עבר המועד. החשבון הקר גבר על ה„סנטימנט״, וכך נסתיים הפרק ה„הירואי״ בחיי, אחרי תשע שנות עבודה בארץ. עברתי לתקופת חיים פרוזאיים של „פקיד״ זמני וחלקי בשכר של 5 לא״י לחודש.

עד היום אני ממשיך לעבוד במוסד זה. לאט לאט הורגלתי לאווירה החדשה ולאורח־חיים החדש והשלמתי עם המצב. גרם לכך הסיפוק שאני מוצא בעבודת התחנה המטפלת בכל הפרובלימות של חקלאות הארץ, האשליה של אווירה חקלאית בתוך חיי עיר...

ד״ר מתתיהו גנס

ד״ר צבי לופט

Dr. Zvi Luft

צבי לופט היה אחד הדמויות הבולטות והחשובות בקרב יהודי פשמישל שיכלו להתפאר ולהתגאות בה. דמות של חלוץ מושלם; מילא במסירות ובנאמנות כל תפקיד בכל התנאים שנצטווה למלאותו, כן חתר תוך הקרבה עצמית ליעוד שהציב לפניו. איש החזית היה לופט, „אחד החלוצים שבתוך כל הדורות ובכל העליות", כך כינוהו שמואל יבניאלי.

נולד בפשמישל בכ״ב חשון תרנ״ה (21.11.1894) לאביו יעקב זאב, סוחר, מצאצאי בעל „טורי הזהב" ולאמו מחלה לבית רפס. למד בבית ספר עממי ובגימנסיה ממשלתית בפשמישל. בנעוריו הצטרף ל„חוג ההשתלמות של תלמידי גימנסיה הציוניים, שהתחיל את פעולותיו בחשאי, מכיון שפעולה גלויה של חוגים אידיאולוגיים מסוג זה היתה אסורה מטעם שלטונות הגימנסידה. אחרי שנה הפך החוג לאגודת „בר־גיורא" — גרעין ציוני של תלמידי גימנסיה. לופט השתלם בעצמו ואירגן את השתלמות חבריו בלימוד השפה העברית ובידיעת היהדות והציונות. הוא נמנה עם המייסדים של תנועת הצופים היהודית „השומר", שממנה צמחה אחר כך תנועת „השומר הצעיר". היה פעיל באגודות הנוער „התקוה" ו„צעירי ציון" והשתתף ביסוד אגודת הספורט הראשונה בפשמישל „השחר".

עולים בזכרוני אותם הזמנים, כאשר ישבנו, תלמידי גימנסיה בני חמש עשרה, בבית הורי, וקראנו בהתלהבות משפט אחרי משפט, בחוברת של הוגה הדעות הציוני בגליציה — שלמה שילר.

אחרי גמר לימודיו בגימנסיה הצטרף לופט ל„אגודת הרצל" האקדמאית ונמנה מיד עם הפעילים ביותר באגודה. כאשר האגודה נבחרה לשמש מרכז של „התאחדות האקדמאים הציונים בגליציה" „ה.א.צ״, בראשותם של חברי „אגודת הרצל" ל. לאוטרבך, ב. קנופף ופ. קופפר, מילא הצעיר שבחבורה, לופט, ביעילות ובהתלהבות את תפקידו בניהול המשרד.

באותו זמן נרשם לופט בפקולטה למשפטים של האוניברסיטה בקרקוב.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה התנדב לופט לצבא האוסטרי, למרות שלא חלה עליו עדיין חובה בגלל גילו. כשפסלוהו בגלל חולשת גופו, לא הרפה מהחלטתו וניסה שנית. הפעם נתקבל ללגיון המתנדבים האקדמאי „דויטשמייסטר" בוינה. שאיפתו של הנוער הלאומי היהודי

דאז היתה להזים את העלילה על מוג לבם של היהודים ועל המנעותם משרת בצבא על ידי התנדבותם לצבא כחיילים קרביים בחזית. עם סיום קורס לקצינים נשלח במהרה לחזית עם חטיבתו הפשמישלאית מס. 10.

כאן בשדה הקרב הראה אומץ לב וגבורה. קיבל אות הצטיינות גבוה והועלה לדרגה של סגן משנה. בהסתערו בראש פלוגתו על עמדת האויב נפצע 4 פעמים. הוא נלקח לבית חולים צבאי פצוע קשה. הרופא שטיפל בו קבע, כי מצבו הוא ללא תקוה. אך לופט התגבר על מצבו הקשה, הודות לרצונו העז לחיים. קם מערש הדווי ונשא את סיבלו מבלי להתאונן. רק הקרובים לו מאוד ידעו את מצבו לאמיתו. לאחר ניתוחים ניסה במאמצים להניע את זרועו הימנית שרוסקה, אך ללא הועיל. אולם רוחו לא נשבר, ושוב, במאסו בשירותים קלים שהטילו עליו ניסה את מזלו, להגיע לקו החזית. בהסתירו בזריזות את נכותו כמעט שעלה בידו להערים על מפקדיו. הוא חוזר לפשמישל, ממשיך את חוק לימודיו בתורת המשפטים ומקדיש את חופשתו לחינוכו והדרכתו של הנוער מתנועת „השומר". בעודו במדים מארגן ומשתתף בטכס פומבי של חנוכת הדגל של הקן המקומי של „השומר".

עם גמר המלחמה היה בין מארגני ההגנה היהודית בפשמישל.*

עם סיום פרשת ההגנה חוזר לופט לחיים אזרחיים. הוא מסיים את חוק לימודיו בקרקוב והוסמך בשנת 1920 לדוקטור למשפטים. בתקופת לימודיו עמד בראש „התאחדות האקדמאים הציונים" (ה.א.צ.) וגם היה פעיל ב„החלוץ".

בשנת 1920 עלה לארץ ישראל עם קבוצת חלוצים מפשמישל והביא אתו את מרץ העלומים, את קסמו האישי, את אופיו האציל וכן יוזמה וכושר פעולה.

בארץ נתברר לו, כי רק על ידי כיבוש העבודה העברית אפשר לגאול את המולדת. כאחד מתלמידיו הנלהבים של א. ד. גורדון ספג לתוכו את ציוויו ואת תורתו ומסר אותה לחבריו שבמחיצתו. חיש מהר הפך את חזונו למעשה. התחיל בעבודה החלוצית בסלילת הכביש חיפה־ג'ידה וראש פנה, ואחר כך כפועל חקלאי. יסד וניהל את הקבוצה „תל־צור", שליד זכרון יעקב (קבוצה בת 25 חברים, שנתארגנה למטרת ייבוש ביצות וסלילת כבישים). צבי לופט הוא אשר ניהל את המשק והיה אחראי לו. הוא הגה את הרעיון של משק הנושא את עצמו, בלי להזקק לעזרה של תקציבים של המוסדות הלאומיים. אף על פי שאדמת תל צור היתה בחלקה אדמת טרשים קשה היה להתקיים בכוחות עצמיים. המשק היה בין הראשונים שגידל טבק והראשון שהוציא לשוק את התוצרת של גן ירקות וכן היה לקבוצה עדר עזים. בימים ההם היתה זאת הופעה נדירה ביותר להתחרות עם הערבים במכירת התוצרת. חרותים בזכרוני דבריו של לופט מימים ההם שסיפר לי, כי היה להם אז תקציב של שמונה מיל ליום לנפש וגם בתקציב הזה קשה היה לקיים. תנאי המשק היו חמורים. הקדחת אכלה את בריאות החברים, ולופט הוא אשר היה המעודד והמגרש את היאוש מבין שורות הקבוצה. בשלהי תרפ"ג גזרה פיק"א, בעלת האדמה על פינוי המקום ותל־צור פוזרה.

מאז החל לופט למלא תפקידים חשובים בקרב ציבור הפועלים ובמוסדותיו. היה חבר מרכז „הפועל הצעיר" (31־1923), חבר אספת הנבחרים „ב" ו„ג", חבר ומזכיר כללי של המרכז החקלאי של ההסתדרות (37־1923), ציר לקונגרסים הציוניים ה־15 וה־16, ציר מטעם ההסתדרות לקונגרס הבינלאומי של פועלי חקלאות, חבר הנהלות „יכין", „ניר", „הבוקר" (של מגדלי בקר), חבר בברית פיקוח של הקואופרציה החקלאית, ב„השדה" ובחברה לבנין דירות לפועלים חקלאיים. משנת 1937 מילא תפקיד נכבד כמנהלה הכללי של חברת הביטוח „הסנה" ופעל רבות למען ביצורה ופיתוחה. בתפקיד זה שנטל על עצמו היה לופט במרוצת הזמן מבעלי יוזמה ואחר מהמומחים

---

*) ראה עמוד 193 — 198.

הגדולים בשטח זה. פרסם הרבה מאמרים בעניני ביטוח וגם חוברת „תפקיד הבטחון הסוציאלי בארץ ישראל" (1946) ועם זאת היו עיניו, כפי שהגדיר זאת דוד רמז, נשואות לא לצד ביטוח כי אם לצד הבטחון. חלומו האמיתי היה להיות אחד מראשי צבא ההגנה לישראל.

צבי לופט היה איש הסינטזה המיוחדת — כך אמר עליו דוד הורוביץ, — הוא היה ריאליסט, שידע למתוח ביקורת נוקבת, וביחד עם זאת איש הדמיון והיצירה, איש החזון הקשור במציאות. רק מעטים יודעים, כי לופט היה אחד מהראשונים שחלם על חיפוש נפט בארץ, ואולי הראשון, שהביא בסודי סודות משלחת מדעית מאירופה לארץ, אשר הכינה מחקר בדבר מציאות נפט בארץ.

צבי לופט היה בעל קסם אישי, שעשה רושם בלתי נשכח על כל אלה שבאו במחיצתו. היה בעל הופעה חיצונית נאה ואצילה. תחושת האצילות הפנימית הטביעה את חותמה על כל הוויתו. את סבלו ומכאוביו נשא בסתר ובצנעה. ברגעים הקשים ביותר לא סרה בת־צחוק מקלסתר פניו הנאים.

צבי לופט שהיה בעל לב חם ואוהב ידידות וחברות, היה סלקטיבי מאוד בבחירת אנשים סביבו, אבל ידע גם את סוד אהבת האדם, שזו אולי תכונתו הגדולה של האדם הזה, תשלובת של תכונות סותרות ומתמזגות".

ברגעים קשים שבחייו היו כל מעייניו נתונים לבית הוריו, אשר בפשמישל, ובו שתי אחיותיו — טוסיה ופפה, שמלאו בנגינה ובחדוה את בית לופט, שהיה למרכז חברותי לנוער ציוני בעיר.

אותו הלב החם, אשר מעולם לא הכזיב את חבריו וידידיו, הכזיב אותו עצמו. בשנים האחרונות של חייו נתגלתה אצלו מחלת לב, שאלצתו לעתים קרובות להתאשפז בבית חולים, והיא גם הכריעה אותו...

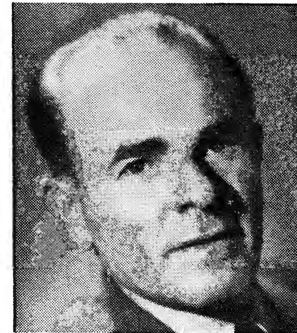
לופט נפטר ללא עת בגיל 54 בתל־אביב בי"ח באדר תש"ט (19.3.1949). זכה לראות את מולדתו חפשית ובתקומת ישראל כשנה אחת בלבד.

שלמה גולדשטין *

כיבוש והתנחלות
(פרקי העליה השלישית)

... ישנם לילות במסדה הרובצים כבדי נשימה
מרוב דם, מרוב כוחות אשר בעורקיהם יזרומו...
... אז תועלנה מדורות לילה... וסביבו בני מסדה
במחולות — רקוד יצאו"

("מסדה" ליצחק למדן)

Shlomo Goldstein

העליה

הצהרת בלפור מחד, והדוגמא הזהה שהראו לנו הלאומים הנכרים — כשהקימו לעצמם מדינות חדשות ועצמאיות על עיי חרבות — מאידך, נטעו בקרבנו את האמונה, שגם בכוחנו אנו להביא לתחייתו המהירה של העם בארצנו, ארץ כדוגמת ארצם של האחרים. אין זאת, כי אם היתה זו אותה רוח התעוררותו של הרגש הלאומי, שדירבנה אותנו להגשמת תוחלתנו השלמה על אדמת אבות.

עוד בטרם קמה הסתדרות "החלוץ" בגליציה, צצה תנועה ספונטנית של עליית הנוער לארץ־ישראל, נוער שקיבל חינוכו בהסתדרות "השומר", שהיתה אז תנועה צופית בעלת ערכים לאומיים וציוניים. והיה זה קומץ תלמידי בתי־ספר תיכוניים וחניכי תנועה זו, אשר התארגן לשם הגשמת מטרתו העליונה, הלכה למעשה.

אבל, דא־עקא מכשולים רבים נערמו בדרכנו: אמנם נדמו הדי המלחמה העולמית, אך עדיין רעמו התותחים במלחמתם של הפולנים ברוטנים, בגליציה, במהפכות ברוסיה ובעת חילופי המשטרים התדירים באזורנו.

לא רק מחוץ, אלא גם מבית רבו המכשולים: ההסתדרות הציונית העולמית טרם הספיקה להתארגן ולהתגבש, והועד הפועל הציוני, שמרכזו היה בלונדון, התנגד לעליה ונימוקיו איתו: הדרכים לארץ־ישראל משובשות, הימים זרועים עדיין מוקשים והגבולות בין מדינה אחת לחברתה — סגורים. באזורי הגבול שוררים תנאי חירום ואימת המוות מרחפת על כל המנסה לחצות אותם.

היה, איפוא, עלינו לרקום את חלומנו במסתרים, שם עין זר לא תשורנו ואוזני הורינו לא תשמענו.

קדמה לעלייתנו תכונה פנימית עזה. ראשית היה עלינו להכשיר את עצמנו, מבחינה נפשית ורוחנית, כי לא מעטים היו במחננו המהססים. ואכן, היו שחזרו בהם, נטשונו ופנו להמשך לימודיהם. אך אלה שנותרו, נחושה היתה החלטתם וגמרו אומר לעלות בכל מחיר.

היינו זקוקים גם להכשרה גופנית. לשם־כך חכרנו חלקת אדמה להכשרה חקלאית. טיפחנו גן־ירק, חטבנו עצים ביער והיו שלא הסתפקו בכך ונסעו לכפרים הסמוכים, כדי לרכוש ידיעה מקצועית אצל האכרים הנוצרים.

* רשם את דברי זכרון אלה על ערש דווי לפני פטירתו.

תוך כדי כך גברה ההתחקות אחר השיטות והדרכים ל„גניבת הגבולות". מטרת התענינותנו היתה חציית הגבול המקומי, במגמה להגיע לוינה וממנה — לנמל טריאֶסט. משם, כך שמענו, נוכל להגיע בדרך הים לארץ־ישראל. התכונה נמשכה עד שלהי 1919. עתה החלטנו לחצות בסתר את הגבול עם צ׳כיה בבסקידים שבהרי הקרפטים.

הגיעה השעה להחליט, מי ומי ההולכים ראשונה. הפלנו פור. וכך עזבנו את העיר בסוף חודש מרס 1920, מיד לאחר חג הפורים. בזכרוננו עדיין שמורים הדיו של נשף הפרידה שנערך למעננו.

כה משונה להזכר באותו ערב חגיגי שערך הועד הציוני המקומי דווקא באולם „סוקול", אולמה של ההסתדרות הספורטיבית הלאומנית הפולנית, שנודעה לשמצה ביחסה לבני עמנו.

אינג׳ יעבץ ברך: „הנכם יוצאים היום לדרך הרת סכנות. בסופה ממתינה לכם ארץ הקודש, אליה עורגים כולנו".

קירותיו של אולם „סוקול" ידעו דברים רבים על העם היהודי, דברי נאצה, חרפה והסתה. לפתע למדו דברים חדשים: „צאתכם לשלום ותצלח הדרך בידכם"...

פרק „המסע בדרך" הוא פרק בפני עצמו. פרק מלא הרפתקאות ותהפוכות, אשר במסגרת הצרה שברשותנו לא יוכל להכלל.

נעבור, איפוא, כברת ארץ רבה, אל הימים בהם הגעתי, סוף סוף, לאחר מכשלות וכשלונות, לוינה, עם חברי יצחק אסטמן. כאן הצטרפו אלינו בני פשמישל, לייבוש פופרס, מלכה גלנצברג, דבורה קושניר, צבי באואר וצבי פינק.

כשזכיתי להגיע לוינה שוב לא נתקלתי במחסומים בדרכי. פנינו לנמל טריאֶסט, ממנו יצאנו באנית נוסעים לעבר אלכסנדריה. שם עלינו על סיפונה של האניה „בורלוס", ספינה שחציה מיועד לנוסעים וחציה — למשא.

כך מצאנו עצמנו בחודש אוגוסט 1920 בנמל יפו, נרגשים ונסערים. השמים מעל ראשנו תכולים היו וטהורים. לא נותר צל של ספק: הגענו.

סוללים כביש

בעצם הימים הללו פתחה הממשלה המנדטורית בסלילת כבישים. מוסדותינו השתדלו לקבל בשבילנו מלאכה זו. לשכת העבודה של „הפועל הצעיר" נטלה על עצמה את סלילת הכביש חיפה־ג׳דה־נצרת. לאחר יומיים נשלחנו, חבורה של בני פשמישל, לחיפה, מצויידים בדמי הנסיעה של לשכת העבודה. משם יצאנו להרי נצרת, נקודת המוצא של סלילת הכביש, מקום בו הקימונו את מחנה העבודה. מדי יום ביומו הצטרפו אלינו עולים חדשים, מקרוב באו, קבוצות קבוצות, הנושאות שמות ממקומות מוצאן.

במחנה עבודה זה שהיתי כששה שבועות, כשלפתע הופיעה במחננו משלחת מטעם המרכז החקלאי ו„הפועל הצעיר", אשר הציעה לנו לעלות להתישבות.

היתה זו לנו, לצעירים ולצעירות, שאך עתה הגיעו לארץ, קפיצת־דרך נחשונית, מעודדת ומרוממת. קיבלנו הבשורה בהתלהבות.

תל צור

עלינו, ארבעה חברים, להכשיר את המקום. אחרינו עמדה לעלות חבורת בני עירנו. לפנינו השתרע שטח נטוש בהרי שומרון, לא הרחק מן המושבה זכרון־יעקב, מקום עזוב ושומם, עליו עמד בעבר הכפר הערבי אום־איל־עלק. רוב התושבים הערבים נטשוהו בפקודת פיק"א. נותרו שתי משפחות, שלא רצו לעזוב את המקום בכל מחיר.

בחלק השני של הכפר מצאנו מבני חימר ואבן, ששימשו את קודמינו, את האדם והבהמה גם יחד. בנויים היו בצורת האות ח׳, כשלפניהם חצר סלעית וסביבם — חומה. הגגות מכוסים היו באדמה והמבנים פנימה מחולקים היו ה„חדרים״ לשניים: החלק העליון לבני האדם והתחתון — לבהמה.

חלק זה של הכפר הכרח היה להכשירו לתנאי דיור תרבותיים יותר: ריצפנו את הקרקע וביטלנו את החלוקה בחדרים בין הבהמה והאדם. הבהמות הועברו למשכנן המקובל. טייחנו וסיידנו את הקירות. תחת גגות האדמה יצקנו גגות ביטון והרכבנו דלתות וחלונות מסורגים. חלק מן המבנים הוכשר לשמש כרפת, דיר ומחסנים. משם פנינו לבנין המטבח וחדר האוכל.

לא עברו ימים רבים עד שפתחנו את הדף החדש בחיינו.

לצורך קיומנו זקוקים היינו לעבודה נוספת על עבודתנו החקלאית. קיבלנו על עצמנו את סלילת הכביש, שראשיתו בביצות המאירות שליד הקבוצה שוני, שלידה נוסדה אחר־כך בנימינה, ואחריתו בזכרון יעקב. את רווחינו מהעבודה הקבלנית, או היומית בסלילת הכביש, הקדשנו לבנין משקנו החקלאי.

מאחר והחלטנו לעמוד ברשות עצמנו ולא להזדקק לתקציבים ול„טובות״ מן החוץ, הוכרחנו לנקוט במשטר של „הידוק החגורה״.

האמנם לא נוכל ליצור בכוחותינו אנו משק למופת?

באותם ימים נולד שמה העברי של האחזותנו. ישבנו ליד ה„מטבח״ שלנו: שתי אבנים שביניהן, עצי חרובים להסקה, ועליהן דוד הבישול. עודנו שותים את המרק המהביל, המהול בפיח, הועלה השם החדש לכפר אום־איל־עלק: „תל צור״. הגינו את השם, תחילה בחשש ואחר־כך בדבקות.

הכשרת קרקע הטרשים שלנו לזריעה ושתילה נתקלה בקשיים. למעשה, לא היתה כלל בסביבתנו קרקע הראויה להכשרה. לפניך השתרעו רק סלעים, סלעים וחילוקי אבנים. רק במרחק של מהלך שעה תמימה הציצו מבין הנקיקים חלקות אדמה קטנות, בנות חמשה דונם ועד חמישים דונם, אותן עיבדו בזמנו הערבים. החלקה הגדולה ביותר שגילינו השתרעה על שטח של מאתיים דונם. לחלקות אלה הגענו מדי בוקר רכובים על פרדות ועמנו גם המחרשה. ליד בתינו אנו לא הצלחנו להכשיר, אלא כשלושה דונם לגידול ירקות.

נחילי היתושים ששרצו בכל אשר פנית הזכירו לנו השכם והערב את חובתנו לייבוש הביצות המאירות, שפשטו בסביבה מקדמת־דנא. וכך, תחת להקדיש זמננו לבנין, פנינו לייבוש הביצות.

בעיה כאובה נוספת היתה בעיית המים, כי לא נמצאו במקום ההאחזות אלא במרחק של קילומטר וחצי, שם נבע מעיין מים.

איך נגיע אל המים? איך יגיעו המים אלינו? כשרכשנו את חמורנו היה „תפקידו״ הראשון לשאת דליי מים מן המעיין למשק. רק במרוצת הזמן יכולנו להניח צינור אל מקום המגורים, אך מחמת תנאי המקום העביר הוא אך מעט מים והפך למקור שתיה בלבד. בינתיים התקדמה והלכה סלילת הכביש. הכנסתנו מעבודה זו גדלה אך בגלל הביצות ריחפה על המקום אימתה המתמדת של המלריה. יתושי האנופליס עשו שמות בחברים, שרותקו למיטותיהם. וכך, נאלצנו להוציא את הכנסותינו לטיפול הרפואי.

באותה תקופה מנתה קבוצתנו כ־25 בחורים ו־4—5 בחורות, שחולקו לענפי המשק השונים שהקמנו: ענף הבקר, שכלל ארבעה ראשים, עדר עזים בן חמישים ראש והפלחה, בה עבדו שני זוגות של בהמות עבודה. בעוד שהגברים עוסקים בעבודה קשה, עסקו הנשים, למורת רוחן, בעבודות מטבח וכביסה. לא עברו ימים והן נזעקו למלחמת חורמה: „בעבודות מטבח עסקנו

בפשמישל. כאן, לא יהיה הבדל בינינו לביניכם" פנו לגברים. צירפנו אותן לעבודתנו בפיצוץ החצץ בכביש.

הפכנו למרכז האזורי של מפלגת „הפועל הצעיר" ונערכו אצלנו כינוסיה השונים. הגיע היום ומועצת המפלגה בחרה בתל־צור למקום כינוסה, כשהיושב ראש הוא יוסף שפרינצק ז"ל. זכורני ביקורו המאלף של חיים ארלוזורוב ז"ל. היה זה לו ביקורו הראשון בארץ ישראל. הוא בא, ראה והביע התרשמות עמוקה ממאבקנו בתנאי המקום.

בני חבורתנו, יוצאת פשמישל, היו בני גילים שונים: מחד — המבוגרים, שסיימו בחו"ל את חוק שירותם הצבאי כקצינים בצבא האוסטרי, כמו חברינו ד"ר צבי לופט, לייב פופרס, אחי שמשון ועוד. מאידך — הצעירים, אליהם השתייכתי אני. במרוצת הזמן הצטרפו אלינו גם יוצאי ערים אחרות, כגון רוזבדוב ואושוינצ'ים (מהם יושבים כיום בכרכור). מובן שההבדלים האלה נתנו אותותיהם בגישות השונות שנתגלו לגבי בעיותינו החברתיות.

תוך כדי כך נתגבשה הדעה לגבי צורת האחזותנו החקלאית ונבחרה צורת „מושב עובדים".

התחלנו בבנין חיינו על יסודות קואופרטיביים, כשלכל אחד „חשבון" משלו. ימי העבודה נרשמו לזכותו של כל אחד ואחד לחוד.

החלו הגיוסים השונים של הישוב העברי בארץ, שהוכרז על ידי „הועד הלאומי". ביניהם היה הגיוס ל„משטרה המעולה", הז'נדרמריה של רוכבים, שנזעקה לשמירת גבולות הארץ. גם אנו תרמנו חלקנו בגיוסם של ארבעה חברים: ש. טוכמן, יוסף ורט ויוסף לב יוצאי פשמישל וכן, ברוך גופר (כיום מנהל גן־החיות התל־אביבי), שנמנה עם יוצאי עיר אחרת.

הפסדנו ארבעה חברים, נוסף לכך פסקה סלילת הכביש ואיתה — ההכנסות ממנה.

לא עברו ימים רבים ומגפה כללית פגעה בבקר, בפרות, בעגלות ובסוס העבודה. גם על עדר הצאן לא פסחה הרעה. רק חמורנו היחיד ניצל והמשיך כדרכו להוביל מים, או מצרכי מזון שקנינו ב„זכרון".

פנינו ביתר שאת לייבוש ביצות שוני וביצות כבארה. באלה האחרונות נוח היה יותר לעבוד, כי קיבלנו מגפיים. אך המלריה לא הרפתה מאתנו.

הצהבת והדיזנטריה באו בעקבותיה בממדים כאלה, שהנהלת קופת־חולים ציוותה עלינו, בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים, לעזוב את המקום ללא דחוי, ובתור אמצעי לחץ בדוק בחרה קו"ח, שלא להגיש לנו כל עזרה רפואית.

האמנם נכנע, לאחר כל נסיונותינו, לאחר כל העמל שהשקענו? האמנם יהיו החולי והמגיפה מחסום מפני ההתלהבות והשאיפה לכיבוש המקום? האמנם נרתע?

התשובה לאמצעי לחץ זה היתה גם היא חדה וברורה, בלתי משתמעת לשתי פנים: תל צור לא תנטש. המאבק למענה יימשך.

חשנו ברעה העשויה להתרגש עלינו: לא היו עוד מים, לא היתה קרקע הניתנת לעיבוד ומעל לכל: אין תקציב. אין זאת, כי אם נגזרה על נקודתנו גזרת כליה.

מאורעות שנות העשרים העמידונו דרוכים מול התפרעויות הדמים של ערביי הסביבה.

גם עולמנו הרוחני נתערער. היוכוחים, שנבעו מהאמונה ומהלהט של התקופה הרומנטית חלפו ותחת האושר והבטחון בא הדכאון. רוח נכאים נשבה בכל. למן הבוקר ועד כיבוי האורות מצאו החברים פורקן בפולמוסים טבולים ברותחין.

אכן, פקד אותנו משבר חמור: „מצבי הרוח", שפשטו באירופה בעקבות התורות הפילו־סופיות בגרמניה מצאו הד גם אצלנו: לא אחת עזב את המשק לזמן־מה... חבר זה או אחר. אופנת היאוש הנפשי החלה להתפשט יותר ויותר, עד שהגיעה לשיאה עם הנסיונות לאיבוד לדעת. הרגשנו עצמנו בודדים, ללא תומך, ללא דואג, הפקרנו למלחמת הקיום שגזרנו על עצמנו על

קרקע המקום. ידענו, כי עלינו להכריע, אם ברצוננו להמשיך אם לאו. ניסינו להחזיר את הרוח של שמחת היצירה ששררה במעוננו כמקודם, להחזיר את הרוח החברית ואת הרצון לחיות, לסבול ולשמוח ביחד. שוב ויכוחים לאין־קץ, אוירה עכורה וקרע גלוי בין החברים הותיקים: לופט, אחי שמשון ופופרס זכרונם לברכה, לבין החברים הצעירים ובכללם אני. שוב ושוב היה חדר האוכל, בין ארוחה לארוחה, זירה לפולמוסים. שוב היתה העבודה בביצות רווית כאב ומרירות. הרגשנו כי באו מים עד נפש.

בעידנא דריתחא קמנו ארבעה חברים ויצאנו את המקום. בחמת־פתע מהולה בכאב פנינו לעבר תל־אביב ובכיסנו פרוטות ספורות. חברנו צבי לופט המנוח בא לפייסנו ולבקשנו לחזור לתל־צור. עזיבתנו היוותה מכה קשה למשק. בלאו־הכי שרד בו אך קומץ חברים.

הבחננו ביגון העמוק הנסוך על פני לופט. ליבו היה מלא חרטה על הפולמוס שהתנהל בינינו, על כל המאבק בין גישתו הוא וגישת שאר החברים המבוגרים וגישתנו. אכן, גם פגיעתנו אנו היתה חמורה.

החלטנו לשוב לתל־צור. אולם לא חלף זמן רב מאז שובנו, וכול בני הקבוצה הגיעו למסקנה, כי בתנאי המקום הרי זה מעל לכוח אדם להמשיך ולהתקיים. רק עתה התחלנו להבין את משמעות דבריהם של שליחי המוסדות הראשונים ובכללם, כאמור, קופת חולים, שטענו זה מכבר השכם והערב, כי אין להמשיך במאבק במקום הזה.

עתה אפפה אותנו אוירת הקדרות והכאב של הפרידה. האומנם אין מנוס? התהלכנו כצללים. ואז, פגעה בנו המכה המוחצת האחרונה.

כדרכנו מאז קנינו את מצרכי האוכל ב„זכרון", שהובלו גם באותו יום מר ונמהר על גב חמורנו לעבר המשק, בלוויית אחד החברים. הפעם התעתד הוא לקנות לנו פח שמן, אלא שהמוכר נתן לידיו תחת זאת פח בנזין. החבר כדרכו הכניס את הפח למטבח לצרכי טיגון. עובדת המטבח שלנו היתה צפירה לנצ'ק־לופט, ארוסתו של חברנו לופט.

חברי י. פ. ואני נכנסנו אותה שעה למטבח לשתות מעט מים, כשזעקה מחרידה פלחה את האוויר, זעקתה של צפירה! לעינינו נתגלה מחזה אימים נורא — חברתנו בוערת כולה בלהבות, שאחזו בבגדיה ובגופה וכילו אותה. היא שפכה את פח השמן המדומה המלא בנזין, על המחבת הלוהטת ומיד היתה למאכולת האש שזינקה כנגדה.

עטנו לעברה עם כל הבא ליד. האש כובתה, אך סיכויי הצלת חייה היו אפסיים. לאחר שלושים ושש שעות של מאבק עם מר המוות נפחה את נשמתה. חברה השכול סיתת בידיו את המצבה לקבר. היה זה הקבר היחידי שהשארנו אחרינו במקום.

יצאנו לכיבוש מקומות עבודה אחרים בשומרון, אך גמרנו אומר: לא יירחק היום ואנו נתאגד שוב ונהיה למשק. הפעם שמנו פנינו ליסוד ישוב עברי חדש של בני פשמישל במקום אחר.

שוממה נותרה הקרקע אחרי שעזבנוה. נסיונותיהן של קבוצות אחרות להמשיך בהאחזות באום־אל־עלק, עלו בתוהו. אדמת הטרשים העקרה לא ניתנה לכיבוש.

אחרי ימים נזכר חוג יוצאי העיר לבוב בחברתנו צפירה ז"ל, הטמונה בקרקע השוממה, והעביר עצמותיה לקבוצת גן־שמואל, שם הוקמה לה מצבת נצח. שרידנו האחרון נטמן באדמה זו.

ואם יעיף עתה עובר אורח עינו על כביש זכרון יעקב בואכה „רמת הנדיב" לקברו של הברון דה־רוטשילד — אל עבר הסלעים העוטרים סביב, אולי יבחין בכיברת ארץ לא גדולה, עזובה וקרחה, הזרועה לאורכה ולרוחבה דרדרים וחילוקי אבנים, שהיתה פעם „תל־צור" שלנו.

חלק רביעי

אישים ודמויות

הרב פרופסור ד״ר משה שור

Rabbi Professor Dr. Moshe Schorr

הרב משה שור נולד בפשמישל בשנת תרל״ד (1874) למשפחה מכובדת. אביו, מיוצאי ברודי, היה בעל השכלה רחבה ושומר מסורת, שחינך את ארבעת בניו והכשירם ללימודים של מקצועות אקדמאים. הוא הכין את משה, בנו בכורו, עוד בשנת 1880 לרבנות, ומסר אותו לידי מורה פרטי שהכין אותו לבחינת ארבע כיתות של בית ספר עממי ולא הכניסו לבי״ס יסודי עירוני. יחד עם זה למד הנער מקצועות תורניים מפי מלמדים מסורתיים, למען יוכל לשמש בעתיד, לפי כוונת האב, „רב נאור״ באחת מקהילות ישראל.

בבחירתו לא התכוון האב בודאי לפרנסה בטוחה יותר, היות ודוקא בגליציה היו הסיכויים לקבלת משרה של „מטיף״ מינימליים בגלל מיעוט משרות כאלה, בעוד שבשנים 1880—1900 היו שם סיכויי פרנסה לעורכי דין, טובים מאד, ובמיוחד בשביל משה שור בפשמישל, מאחר ואביו היה שם מנהל הקואופרטיב היהודי לאשראי הותיק ביותר בעיר („הבנק הישן״). יש להניח, כי גם הבן מצידו, בסיימו בשנת 1892 את חוק לימודיו בגמנסיה בפשמישל, ראה במקצוע של רב נאור בגליציה אפשרויות רבות יותר לעבודה מדעית שעניינה אותו מאשר במקצועות החופשיים.

נתעוררה השאלה של בחירת מוסד לימודי מתאים. עד כה לא היה קיים באוסטריה בית מדרש לרבנים נאורים, מוכר על ידי הממשלה, ועל כן נאלצו מועמדים לרבנות נאורה ללמוד בבתי המדרש בברלין ובברסלאו. אבל בשנת 1892 היה כבר ידוע, כי מנהיגי היהדות באוסטריה מטפלים, במגע עם הממשלה, בייסוד מוסד מעין זה בוינה. כבסיס למוסד זה שימשו הלימודים שהוחל בהם ב„בית המדרש״ בעיר זו, שנוסד בשנות הששים במאה הי״ט ע״י המטיף ר׳ אהרון ילינק והרצו בו בעלי־סמכא רבניים כר׳ א. ה. וייס (מחבר „דור דור ודורשיו״) ומאיר פרידמן (איש שלום). משה שור נכנס, כנראה, עוד בשנת 1892 ל„בית המדרש״ הקיים ועבר בשנת 1893 עם פתיחתו ל„בית המדרש לרבנים״,* המוכר והנתמך ע״י הממשלה, ובעת ובעונה אחת נרשם כתלמיד האוניברסיטה של וינה.

* זה היה שמו הרשמי של המוסד החדש.

לאחר שגמר את חוק לימודיו בבית המדרש וקיבל סמיכות לרב (1899), הטרידה את שור הדאגה להשגת משרה של „רב נאור" במשכורת תמורת לימוד כל כך ארוך (6 שנים). במידה שבאה בחשבון גליציה, היו הסיכויים קלושים יותר מאשר בשנת 1880. הלא משרות כאלה היו קיימות שם רק בלבוב ובקרקוב, ואלה היו, כששור קיבל תעודת רב, תפוסות. בתי תפילה „נאורים" היו קיימים בשלוש הערים הבינוניות: סטניסלבוב, פשמישל וטרנופול, אבל לא היה בכוחן להחזיק רב על חשבונם. למשרות אלה ציפו מועמדים גליצאיים רבים, מהם שגמרו את לימודיהם שנה אחת או שנים אחדות לפני משה שור, וביניהם היו חמישה שהצטיינו במיוחד כסופרים עבריים או כמדענים.

שור, שלא רצה לעזוב את גליציה ועם זאת להשאר בה ולצפות במשך שנים למשרת רב שתתפנה ולחיות ממשכורות ארעיות, החליט לוותר לעת עתה על משרת רב בגליציה ולהסתפק בשנים הקרובות במשרה צנועה של מורה ממשלתי לדת־ישראל בבית ספר תיכון (1899). בתפקיד זה ניתנה לו לשור האפשרות להרים את קרנו של לימוד הדת וגם להבטיח במידה כלשהי את לימוד השפה העברית כשפת התפילות. זאת ועוד — שור עשה גם למען יצירת ארגונם של מורי הדת בגליציה בבתי הספר התיכוניים והעממיים (1904).

שור החליט מכבר להתמסר לחקירת קורותיהם של יהודי פולין, והוא החל בזה עוד בשנת 1896, לפני שגמר את חוק לימודיו בוינה, בחפשו חומר היסטורי גם בארכיוני גליציה. לפי עדותו של שור עצמו,** נראתה לו הספרות ההיסטורית הכללית של יהודי פולין, לא רק מצומצמת, אלא גם דילטנטית שהסתמכה על מקורות מוגבלים שלא עובדו די־צורכם.

על יסוד עבודתו בארכיונים הוציא שור כבר בשנת 1897 מחקר בשפה הגרמנית על דון יוסף נשיא, על עסקיו המסחריים עם פולין ועל השתדלויותיו המדיניות למען אחיו, שגרו בארץ זו, בפני מלך פולין זיגמונט אוגוסט. אחרי כן כתב שור חיבור (דיסרטציה) להשגת התואר „דוקטור לפילוסופיה" ונושאה היה „ארגון משטרם של יהודי פולין עד לחיסול האוטונומיה שלהם". מחקר זה נחשב כיסודי בעיני ההיסטוריונים היהודיים בפולין. בועידה השלישית של ההיס־טוריונים הפולניים בקרקוב, בה הרצה על תפקידיה ודרכיה של ההיסטוריוגרפיה של יהודי פולין, דרש שור בראש וראשונה זירוז הוצאות בקורתיות של המסמכים הנמצאים בארכיונים והצעתו נתקבלה. בביצוע החלטה זו התמסר שור בראשונה להוצאה בקורתית של תעודות הנוגעות לעיר־מולדתו פשמישל לתקופה של 230 שנה (מ־1542 עד 1772) ולגבי נושאים מיוחדים בלבד. בעבודה זו חיפש שור נושאים בלתי מקובלים, דבר שגרם לכך שלא טיפל לחלוטין בקורות הרבנים ובספרות המסורתית. לפי תוכנית זו נערך גם מבחר המקורות, שהוא חיפשם בעיקר באוספים של תעודות „הגרוד" הפשמישלאי, שהיו מרוכזים בלבוב במצב מסודר וכן באוסף תעודות של עירית פשמישל, שהיו רק בחלקן מסודרות, וגם בשני פנקסים של בתי הדין הרבניים ושל צך החייטים היהודים שנמצאו במשרד הקהילה. לרשותו עמדו אז רק תעודות עירוניות מעטות מלפני שנת 1542, שהוצאו אחרי כן (בשנת 1927) ע"י הארכיוור סמולקה, ובהן נמצא חומר רב ובלתי ידוע, משנת 1402 ואילך. שור עבר על מאות תעודות ופרסם 145 מהן כתובות באותיות לטיניות ו־24 כתובות באותיות אשוריות על 224 עמודי אוקטב. לפי הקדמתו היה זה מבחר של התעודות החשובות ביותר, המעיד על עבודה רבה שהשקיע בה המחבר, בפרט בהתחשב בכתב יד שהיה לעתים מטושטש ובקיצורים שקשה היה לפענחם. לאוסף זה הקדים משה שור מבוא שיטתי ומרוכז המשתרע על כ־70 עמוד הכולל חומר שנראה לו כחשוב ביותר. לספרו נתן את השם: „היהודים בפשמישל עיבוד והוצאה של חומר ארכיוני..." הספר קיבל בשנת 1903 פרס מקרן על שם ווָלברג, שנמסרה לחלוקה לפקולטה הפילוסופית של האוניברסיטה בלבוב.

** בהקדמה ל„יהודי פשמישל" (אוקטובר 1902).

הספר, על אף שמו הצנוע שימש דוגמה לדרכים חדשות של תיאור קורותיהן של קהילות יהודיות בגליציה. עיקר החידוש שבו — האחריות הגדולה בקביעת עובדות, חיפוש אחרי מסמכים ציבוריים (ממשלתיים, עירוניים, כנסייתיים), כתובים גם לטינית, כן זנח את השיטה המקובלת במחקר שבו שימשו הרבנים כציר בתיאור החיים היהודיים.

עוד בשנת 1905 כתב שור מאמר אנגלי על קורות פשמישל בשביל האנציקלופדיה היהודית האמריקאית ובו נעשה גם נסיון למסור רשימה של רבני פשמישל.

שור, שמאז התמנותו למורה דת בבית ספר תיכון, גר בלבוב עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, שהה במשך תקופה זו שנה אחת בברלין, שבה השתתף, על יסוד מלגה של מיניסטריון החינוך בוינה, בקורס לשפות שמיות. בלבוב התרכזו סביב שור מדענים יהודיים שונים, ביניהם כמה „רבנים נאורים" (לפי הכשרתם הלימודית, אבל ברובם לא עסקו במקצועם). לאחר שנשא לאשה את בתו של הביבליוגרף הוילנאי המפורסם בן־יעקב, נעשה ביתו בלבוב מרכז רוחני לחוג גדול של מלומדים יהודיים.

בינתיים חל שנוי בתוכנית חייו של שור. עברו שנים על שנים ולא נראו סיכויים לקבלת משרה מתאימה של רב נאור בגליציה, וגם התעסקותו בקורות יהודי פולין לא הבטיחה לו פעילות מדעית קבועה, כי טרם נוצר באוניברסיטאות בגליציה הצורך בקתדרה להיסטוריה של יהודי פולין. מצד אחר התחיל שור מתענין בחומר היסטורי אחר: בקורות המזרח העתיק, ובתוכן בקורות המשפט הבבלי והאשורי העתיק, ובמיוחד בקודקס של המלך חמורבי בבבל. המלומד הגרמני, פרידריך דליטש, ערך בשנות 1902־3 סדרת הרצאות על Bibel und Babel (המקרא ובבל) והעמיד בהן את חמורבי ואת תחוקתו הסוציאלית מעל משה ותורתו. נתעורר ויכוח גדול בענין זה, ובו שללו המלומדים היהודים וחלק מבין מבקרי המקרא הגרמניים (קניג, סלין) את נכונות דעותיו של פרופסור דליטש. על רקע ויכוח זה נמשך גם משה שור אחר חקר תולדותיהן של בבל ואשור, לרבות חוקיהן, כפי שנתגלו בתעודות בכתב היתדות. על כן זנח שור, לאחר שגמר את הוצאת אוסף התעודות על פשמישל, כמעט לגמרי את הטיפול בקורות יהודי פולין והתמסר לנושאו המדעי החדש, בנצלו את הידיעות שרכש בשפות השמיות.

אחרי עבודת הכנה שנמשכה שנים הוציא שור בסיוע האקדמיה למדעים בוינה מחקרים רבי כמות ואיכות על התחוקה הבבלית והאשורית. בשורה ראשונה יצא בשנות 1909—1910 ספר בן שלושה כרכים על תעודות המשפט הבבלי מתקופת שושלת המלכים הראשונה. הספר זכה להערכה מיוחדת באירופה המערבית. בשנות 1913 ראה אור ספרו „תעודות הדיון והמשפט האזרחי הבבלי העתיק". כן חיבר מספר פרסומים חשובים אך פחות מקיפים, שטיפלו, ב„מוסד השמיטה בבבל", בשני קטעים נוספים שנתגלו מקודקס חמורבי. בעקבות פרסום מחקריו התחילו להתענין בשור גם המדענים הפולנים והאקדמיה למדעים בקרקוב. בדרך זו יש להבין את מינויו לדוצנט לשפות שמיות ולקורות המזרח העתיק באוניברסיטת לבוב. מאמרים אינפורמטיביים שלו יצאו לאור הן בפרסומים היסטוריים בגליציה והן בהוצאות עבריות בפולין ומחוצה לה. משה שור נעשה בעל סמכות מדעית במקצועותיו ודרכו המדעית היתה סלולה לפניו.

יטעה מי שיחשוב, כי שור שכח לחלוטין את תחביבו המדעי, הלא הוא קורות יהודי פולין, לרבות בני עירו פשמישל. בשנת 1909 הוציא שור את הפריבילגיות הכלליות של היהודים (ולא את המקומיות, בדומה לעבודתו בספרו „יהודי פשמישל").

לאחר שאוסטריה הצליחה לשוב ולכבוש את פשמישל מידי הרוסים, פרסם שור לאות שמחה ספרון קטן בגרמנית, שהוא תמציתם של מספר פרקים מספרו הגדול „היהודים בפשמישל" (1903). גם רשימת רבני פשמישל שנכללה בספרון, לא היותה אלא צמצום החומר על הנושא שנתפרסם במאמרו בשנת 1905 באנציקלופדיה היהודית האמריקאית. אחרי פרסום הספרון לא

טיפל עוד שור, לפי מיטב ידיעתנו, בקורות יהודי פולין, גם לא לאחר שפשמישל נתפרסמה, החל בשנת 1927, עקב גלוי שאלות ותשובות (שו״ת) לר׳ יהודה הכהן ממאינץ, ועל כך רב הצער.

שור חזר ללבוב, לאחר שהעיר נפלה מחדש בידי אוסטריה, ושהה בה בשעת הפרעות בנובמבר 1918 ובזמן הקרבות שניטשו בין הפולנים והאוקראינים. הוא השתתף גם באנקיטה על „בעית היהודים", שנערכה ע״י השלטון הפולני העראי בלבוב. כאן יש להעיר, כי שור — על אף היותו פקיד ממשלתי משנת 1899 ומרצה באוניברסיטה משנת 1910 — הגדיר תמיד את היהודים כלאום ולא הסתיר מעולם את ציונותו, דבר שיש ליחדו למעטים בלבד מבין המרצים והמורים היהודיים במוסדות הגליצאיים השונים. לאחר שנוסדה בלבוב בשנת 1919 חברה להקמתם של בתי ספר יהודיים לאומיים, יסודיים ותיכוניים כאחת, הועמד שור בראשה והיה זה צעד מדיני מובהק. כן התמסר ההיסטוריון, לאחר שוך הקרבות במלחמה העולמית, לניהול ועדת עזרה ליתומים יהודיים שמספרם בגליציה, במיוחד המזרחית, היה רב למדי.

הפולנים התיחסו אליו בכבוד, כפי שניתן להווכח ממינויו לחבר הועדה המזרחית של האקדמיה הפולנית למדעים בשנת 1918 ולחבר האקדמיה בשנת 1928, כאשר ישב כבר על כסא הרבנות בורשה. גם „האגודה המדעית" בלבוב הזמינתו בשנת 1920 כחברה והוא היה גם אחד ממיסדיה של „האגודה למדעי המזרח" בעיר זו. והיתה זאת תקופה של שנאה גדולה ליהודים מצד רוב הפולנים וגם התסיסה במדינה היתה גדולה.

בשנת 1923 הגיע שור להישג אישי גדול, משרה שלא עלה בידו להשיגה בגליציה לפני מלחמת העולם הראשונה, היינו — משרה של „רב נאור", נפלה בחלקו באותה שנה בבירת פולניה: שור נתמנה רבו של בית הכנסת ברח׳ טלומצקי, בו שימש פאר קודם לכן המלומד הנודע, הרב ד״ר פוזננסקי.

הביוגרפים של שור משתוממים על ההספק הרב של שור במשך 16 שנות־רבנות זו. ואמנם כן — הרב הוסיף גם לאחר התמנותו, כרב בורשה להיות בעל קתדרה לשפות שמיות ולקורות המזרח העתיק. שור פנה לכינון מוסד למדעי היהדות בבירת פולין; בהכנותיו השתתפו ממיטב העסקנים והמדענים הלאומיים היהודים, כגון מארגן רשת החינוך הלאומית, ד״ר מ. בראודא, שגר אז בלודז׳, ד״ר בלבן, שנתמנה בינתיים לפרופסור להיסטוריה של יהודי פולין באוניברסיטת ורשה, הסוציולוג ד״ר א. טרטקובר וההיסטוריון והסופר ד״ר שיפר ואחרים. בהשתדלותו הקים ועד בית הכנסת הגדול בורשה בית מיוחד למען ספריה עברית מדעית ומכון לחכמת ישראל. המכון הזה נפתח בשנת 1928 ושור היה במשך שנים, תוך הפסקות, הרקטור שלו ומרצה לתנ״ך ולבלשנות עברית. הרב שהציג גם את יהדות פולין בועדות ציבוריות רבות בורשה, ולאו דוקא בעניני חינוך ודת בלבד, עמד בראשה של הנהלת קרן היסוד בארצו, של אגודת שוחרי האוני־ברסיטה העברית ושל ועדה אנטי־היטלריסטית.*

נשיא פולין מינה את פרופ׳ שור בשנת 1935 לחבר הסינט ובתפקיד זה השמיע הרב בעצם התקופה האנטישמית בפולין, נאומי אזעקה על מצבו הנואש של עמו. רצוי לציין, כי שור הסתייג מדמגוגיה ורגיל היה להקפיד על האמת.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה והתקרבות הגרמנים לורשה עזב שור ביום 6 בספטמבר 1939 עם משפחתו את העיר והלך מזרחה. אבל בהגיעו לאוסטרא בוולין אסרוהו הרוסים, שנכנסו בינתיים לגבולות פולין, והובילוהו מכלא אל כלא אסור באזיקים, עד שהגיע לאוזבקיסטן באסיה, בה נפטר בכלא ביום 8 ביולי 1941 (תש״א).

שור, שהוציא את נשמתו בכלא על לא עוול בכפו, אהב את עיר מולדתו והיה מנאמני יהדות פולין ושרת אותה תמיד במיטב כוחותיו.

---

* שמה המדויק של הועדה אינו ידוע לכותב הטורים האלה.

ד"ר לייב לנדאו

Dr. Leib Landau

המאמרים הבאים, להוציא מאמרו של ד"ר ויינטראוב, חוברו והובאו לרשות מערכת הספר הודות למאמציו של ד"ר יז'י סאוויצקי ולפי יזמתו האישית.

הלה, פרופסור לדיני־פלילין באוניברסיטת ורשה, היה בזמנו נציגה של הרפובליקה העממית הפולנית ליד בית המשפט הצבאי הבינלאומי העליון בנירנברג במשפט נגד פושעי המלחמה הראשיים והופיע בפני בית המשפט הממלכתי העליון של ארצו בתור תובע במשפטים נגד התליינים שבמחנות הריכוז מאידאנק ואושוויץ ונגד ראש הממשל במחוז קרקוב, וכן נגד מי שהקים את את גטו ורשה ונגד מושל מחוז ורשה ובמשפטים נוספים רבים נגד פושעי מלחמה.

פרופ' סאוויצקי הקדיש את ספרו „ג'נוסיד — מקביעת המושג ועד לחוזה (1948—1933)", קרקוב 1949 לזכרו של לייב לנדאו, ואלה דברי ההקדשה:

„לעלוי נשמתו של ד"ר לייב לנדאו, הלוחם ללא־לאות למען שוויון בני־אדם, הסניגור הגדול במשפטי פלילין, לקרבן הג'נוסיד, הנני מקדיש עבודתי זו".

ולא ידע איש את קבורתו של לנדאו עד היום הזה, ועל כן באים במקומה דברים אלה בספרנו זה כאות הערצה וכבוד.

ד"ר ב. וינטראוב*

(רשימות וזכרונות)

ד"ר לייב לנדאו נראה בעיני כאישיות הגדולה ביותר בציבור היהודי של פשמישל וכאחד האישים הבולטים בציבור היהודי בפולין בכלל.

לנדאו נולד בשנת 1880 בדינוב, עיירה המרוחקת כ־45 ק"מ מפשמישל. אביו מנחם מנדל, עבר בשנת 1891 לערך לפשמישל, בה כינוהו „דער דינאווער וויט" על ששימש שם זמן מה כראש המועצה המקומית. היה בקי בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה, כתב עברית יפה לפי טעם זמנו ופירסם מאמרים, בין היתר ב„המגיד". מ. מ. לנדאו גידל אמנם זקן והיה לובש מעיל עליון ארוך, אבל היה רחוק מדתיות אדוקה. אופיוניות הן המלים, שהכין לעצמו ככתובת על מצבת קברו. הן נמסרות על פי הזכרון ע"י חנן טראו.

* נעזרתי בעריכת המאמר הזה ע"י ד"ר ד. ניצני, אשר מסר לי פרטים נוספים בלתי ידועים.

„אמנם חטאתי ועויתי
ובדרכי ה׳ שגיתי
אך עמו אהבתי
ובתורתו הגיתי
זאת כתבתי אני מנחם מנדל לנדאו״.

לבנו לייב, האהוב עליו, השתדל לתת חינוך מסורתי ב„חדר״ ובבית. לייב לנדאו סיים את חוק לימודיו בבית הספר העממי בדינוב, למד בגמנסיה הפולנית בפשמישל, בה עמד בשנת 1899 בבחינת הבגרות. הוא בחר בלימודי המשפט ומדעי המדינה וסיימם באוניברסיטה בלבוב. כאקדמאי היה משתתף בחיים הרוחניים של העיר ובמיוחד השתייך לחוג של סטודנטים יהודיים, שבו היו מרצים ומתוכחים על ספרותה של פולין הצעירה ועל בעיות התרבות של התקופה. בימים ההם היה מפרסם פיליטונים בשבועון הציוני בשפה הפולנית „ווסכוד״ ובירחון הפולני של הנוער הציוני „מוריה״, שבו גם פורסמה הפואמה הגדולה שלו „ממעמקים״.

לייב לנדאו היה תמיד יהודי לאומי, בעל תודעה יהודית והמסורת היהודית היתה קרובה מאוד ללבו. הוא לא היה דתי, אבל היו לו סנטימנטים לטכסים דתיים יהודיים.

בהיותו סטודנט באוניברסיטה לא השתייך לנדאו לשום מפלגה. עם הציונות לא הזדהה מעולם, אם גם היה מפרסם מאמרים בעתונים ציוניים. בשעת הווסדה של ז׳.פ.ס. (המפלגה הסוציאליסטית היהודית) לא נכנס מיד לשורותיה.

תקופת ההתמחות בערכאות עברה עליו במשרדו של עו״ד ד״ר ליברמן, פרקליט בעל שם ברחבי אוסטריה. במשרד זה ניתנה לו ההזדמנות לטעום גם טעמן של סניגוריות פוליטיות. כבר אז רכש לעצמו שם של משפטן מובהק. צעדיו הראשונים בפרקליטות התחיל לייב לנדאו בעיר סָנוֹק.

עוד לפני עלותו בסולם המקצוע פרצה מלחמת העולם הראשונה ולנדאו הגיע עם משפחתו באוגוסט 1914 לוינה ביחד עם זרם הפליטים. כבר בשנת 1915 חזר לנדאו לפשמישל והמשיך את פעילותו בערכאות. בהצלחה יוצאת מהכלל זכה לנדאו בסניגוריה על יהודי כפרי מסביבת בוקובסק. המשפט התנהל בפני בית המשפט המחוזי בפשמישל. היהודי הכפרי הזה נידון ע״י בית משפט של מושבעים בסנוק על שיתוף בהריגת ילד בלתי חוקי וישב כבר מספר שנים בבית הסוהר. לייב לנדאו הביא במאמציו לחדוש המשפט שהועבר לבית המשפט המחוזי בפשמישל והנאשם שוחרר. הרושם של פסק דין זה היה עצום, והדרך לפרסום ולקריירה של סניגור מצליח היתה סלולה לפני לנדאו. מאז הופיע לנדאו כסניגור במספר משפטים פליליים גדולים גם מחוץ לפשמישל. בין היתר בשני משפטים מפורסמים בלבוב, של הקומוניסטים (1920) ושל שטייגר (1923) שהואשם בהתנקשות בנשיא מדינת פולין. החל משנת 1920 היה כבר לנדאו סניגור בעל שם בכל רחבי פולין.

נפגשתי עם לייב לנדאו הן בשטח העבודה המקצועית, הן בשטח העבודה הציבורית.

הוא היה בעל מוח חריף ובעל ידיעות רחבות מאוד בחוק ומשפט וכן בבעיות תרבות העולם. ליבו החם היה ער לכל תופעה בחיים יהודיים. באשר להצלחתו ברוב המשפטים הגדולים שבהם הופיע, סבורני, כי היא היתה פרי סגולותיו המיוחדות ודרכי עבודתו כסניגור: את ההגנה בנה על יסודות הגיון ברזל ועקביות בולטת; מסקנותיו שהותאמו לחוק היו ללא דופי; בהגנתו היה מגלה ידיעה עמוקה של הנפש האנושית וידע בכשרון רב לתת ביטוי לאמת שברגשות הלב; ונוסף לכך פעל הטקט שלו, שבו היה נוהג כלפי חבר השופטים ואשר יצר אווירה של אהדה ואימון, דבר חשוב ביותר נוכח האנטישמיות הגוברת והולכת בגליציה אחרי הקמת השלטון הפולני לאחר מלחמת העולם הראשונה.

העיר פשמישל היתה קשורה בלנדאו קשר אמיץ, שכן פעל כאן רבות בשטחים שונים. בהתחלת שנת 1919 (אחרי עזיבתו של ד"ר מקס רוזנפלד את פשמישל) היה לנדאו במשך שנים רבות ראש המועצה העממית, שמילאה גם את תפקידי הקהילה היהודית בעיר, ובתפקיד זה תרם הרבה להסדרת מינהל הקהילה ולהעמדתה על רמה מתאימה. הוא היה גם חבר מועצת העיריה בתקופה זו.

בחיים הפוליטיים, עוד לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הצטרף לנדאו לז'.פ.ס. ונהיה לעסקן חשוב בה ולאחר הקמת פולין (1918) היה מנהיגו של ה„בונד" המקומי, שהשפעתו ברחוב היהודי של פשמישל לא היתה גדולה.

זמן־מה אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשעמדתי בראש הארגון הדרמטי־המוסיקלי „יובל" בפשמישל והוחלט בו להציג את „הדיבוק" בכוחות מקומיים, פניתי אל לייב לנדאו בבקשה, שיקבל על עצמו את בימויו של המחזה. הוא הסכים והבטיח גם להופיע כשחקן ראשי („הצדיק"). באותה הצגה הופעתי אני כאחד מעוזריו של „הצדיק" ועד היום נשאר בזכרוני הרושם הגדול של משחקו המשכנע של לנדאו.

אזכיר עוד את שיחתי עם לנדאו שנתקיימה באביב שנת 1941. דרך מקרה נקלעתי במערבולת מלחמת העולם השניה, כאשר נסעתי שבועיים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה מא"י לפולין. ביקרתי שם בערים שונות והרציתי על המצב בא"י ועל הצורך בעזרה לאסירי עכו (הייתי אחד מהם). עם פרוץ המלחמה לא יכולתי כמובן לחזור ארצה. והנה לאחר ששהיתי שנה וחצי לערך בפולין פגשתי פעם את לנדאו ברחוב בלבוב ושיחתנו התנהלה על קוי עבודתו כפרקליט במשטר החדש שנוצר לרגל כיבוש גליציה המזרחית ע"י רוסיה הסוביטית. לנדאו תיאר את קשיי עבודתו המקצועית, שהדרך בה אינה סוגה בשושנים, ובין היתר סיפר לי, כי לאחרונה הגן על יהודי עני, שהיה פעם סוחר מנופקטורה עשיר, ולאחר שכל רכושו הולאם, מצאו בביתו 3 או 4 מטר בד לחליפה והוא הואשם בקונטררבולוציה. „הגנתי עליו", אמר לנדאו, „בציינִי, כי זה אדם עני וחתיכת הבד צריכה היתה לשמש כיסוי לגופו לעת הצורך". אולם לאחר השמעת מלים אלה הופסקתי ע"י יו"ר בית הדין, שהיה לבוש מדי צבא, : „אם אתה חושב", פנה אלי, „להגן על קונטררבולוציונרים, חשוב, מה יהיה גורלך" — לייב לנדאו הוסיף : „אמרתי : ,סליחה' וישבתי על מקומי. בזה נגמרה הגנתי". —

את שלוות חייו של לייב לנדאו העכירה מחלתו הממושכת של בנו גבריאל. אחרי שהתגבר, במידת מה, על המחלה והתחיל בלימודים באוניברסיטה של לבוב, עבר לייב לנדאו עם משפחתו ללבוב (בסוף שנות העשרים) כדי להיות בקרבתו. בנו, שהיה פעיל בארגון האקדמאי של פועלי ציון „חרות", מת ללא עת בשנת 1937. תנועת „פועלי ציון" בלבוב יסדה ספריה ציבורית להנצחת שמו.

מ. מלמן

זכרונות על לייב לנדאו*

בבואי להזכיר את האישים של העולם, אשר ירד תהומה בתקופת האפלה של הכיבוש הנאצי, מזדקרות לנגד עיני דמויות אצילות ונהדרות, שכל אחת מהן ראויה שתיכתב עליה מונו־גרפיה מיוחדת. על דמויות אלו אפשר להתבטא בדברי י. ל. פרץ : הנה הם : „מיר גרויסע שבת־יונטובדיקע יידן".

*) מחבר המאמר הוא איש תיאטרון יהודי ותיק החי היום בפולין. תרגם מהמקור הפולני יוסף אלטבאואר.

בין הדמויות היהודיות המופלאות האלה, שקמו לנו במחציתה הראשונה של המאה העשרים, מאירה דמותו של לייב לנדאו מפשמישל. איש צנוע, נוח בהליכותיו, נעלה באצילותו, ולדרגה כזאת העלה גם את מקצועו של פרקליט.

לייב לנדאו היה מקורב לאיש הקטן שברחוב היהודי. כיבדוהו והעריצוהו גם גדולי המשכילים היהודיים והפולניים.

משפטן בחסד עליון וגם חובב ספרות ותיאטרון, וביחוד את התיאטרון של עמו. נתחנך באווירה של תקופת ההשכלה הגליציאית, אשר פניה היו מועדות הן לתרבות ולשפה העברית המתחדשת, והן לשפתם של גיטה ושילר ולספרות הפולנית הקלסית. לייב לנדאו טיפח, בניגוד לאווירה שהיתה שוררת בין בני דורו, את שפת העם — יידיש, ששלט בה על בוריה.

לנדאו היה הומניסטן במקצועו ובחייו הפרטיים. מלים אלו נראות כעין ביטוי של חיבה מיוחדת לעבר, לעולם שנהרס, והן עלולות אולי, להאפיל על הערכה אוביקטיבית.

אבל בכל זאת, בבואי להעריך אותו ללא כל דעה מוקדמת, לא היה לייב לנדאו אחר אלא כפי שאני מעלה אותו בזכרוני.

ראשית שנות העשרים — תקופה של התענינות הנוער בבעיות החברה והתרבות היהודית בגליציה. הצטרפתי לנוער זה. כבר אז הייתי כולי נתון לתיאטרון. עניינו אותי ביחוד החוגים החובבים של התיאטרון בערים שונות בגליציה. והנה נודע לי, כי „יובל" בפשמישל הציג את „הדיבוק", של אנסקי ועורך דין צעיר, לייב לנדאו, הצליח, באופן יוצא מהכלל, בתפקידו של הצדיק ממירופול.

הנני יושב בבית הקפה „ורשאווה" בלבוב, ע"י השולחנות הקבועים של ה„שטאמגאסטים" (אורחים ותיקים), שולחנות שונים — בעיות שונות — וויכוחים חמים שונים. האווירה האוסטרית הווינאית מרסנת את חום מזגם של המתווכחים.

על יד שולחן אחד יושבת קבוצה של סופרים יהודים צעירים, אמנים — שחקנים לעתיד. הנושא: לייב לנדאו, כצדיק ממירופול. נשמעות הדעות של אלה שהיו בפשמישל וחזו בהצגה: „איזו הדרת פנים! והדושיח עם לאה! כאילו ישב על כס המשפט, איזו הדגשה של שאלות מיוחדות!.. איזה כוח שכנוע... ואיך הוא מספר בצורה עממית מובהקת את האגדות החסידיות"...

האווירה בבית הקפה מקילה על התערבות של האורחים הקבועים מבין השולחנות הסמוכים. עורך הדין לייב לנדאו נתפרסם כשחקן. טרם יאיר כוכבו כפרקליט במשפטים מפורסמים.

במשפט המפורסם של כנס הקומוניסטים בכנסיה של ג'ורג' הקדוש בלבוב נתפרסם ברבים שמו של עורך הדין בפשמישל. המשפט נגד שטייגר על התנקשות בנשיא פולין הפליא את כולם. הוא נתגלה כמשפטן מזהיר בעל כשרונות מעולים, כסניגור, כעורך דין בעל ידע מקצועי וכללי וכבעל הגיון ברזל. נאומיו היו בנויים על בסיס רעיוני מוצק.

„לו הייתי מגן על איש (שטייגר), אשר עשה מה שעשה מתוך מניעים רעיוניים, הייתי מגן אולי על גיבור, אבל דעתי ברורה, שהנני מגן על איש חשוד חף מפשע, שאין לו סגולות להיות גיבור" אמר לנדאו, וכך נעשה הוא עצמו גיבור של המשפט נגד הלא־גיבור.

בזמן ההוא הכרתי את לייב לנדאו. היה אז עודנו צעיר, בעל בלורית שחורה, וראשו כאילו פסל יפה מעשה ידיו של אמן. אף נשר עדין לו, ומבט חד ופיקח חודר דרך ה„צויקר" (משקפיים). כל הדמות — יהודי חסון יפה תואר. כזה היה וכך הנני זוכר אותו כששערו מלבין במקצת, כשנפגשנו באחרונה בשנת 1941, שבוע לפני פלישת הגרמנים לרוסיה הסובייטית.

נפגשתי אתו פעמים רבות, בלבוב ובוורשא.

תמיד עניינו המתרחש בתיאטרון היהודי. הוא חיווה את דעתו המשכנעת על המחזות וההצגות ועל השחקנים. ידע את הצדדים החלשים של התיאטרון היהודי ושל שחקניו. הוא לא

סבל את ההתרפסות ואת שפילותו של השחקן היהודי על הבמה, כי כמו בחיים אהב גם על הבמה אנשים יפים ורפרזנטטיביים. פעם בשבתי בביתו הראה לי את תמונת אביו. תמונה של יהודי יפה תואר כדמות משה של מיכל אנג'לו. „למה לנו — היה אומר — להבליט את הכיעור הגלותי? עלינו להראות את אנשינו הגדולים והגאים".

והנה מעשה שהיה:

עורך עתון יומי („גאזעטה צודז'יענגה") מהעתונות הצהובה — תאומן (יהודי מומר מדור ראשון או שני) השמיץ את לנדאו במשך זמן היותו סניגור של שטייגר ואחרי כן סניגורם של קומוניסטים. אף העמיד לפני משרדו של לנדאו שכירי העתון שניהלו תעמולה בין לקוחותיו למען לא יכנסו למשרדו. המומר לא נרתע אפילו מלהשמיץ את זכר אביו, הנקודה הרגישה ביותר בנפשו של לנדאו.

והנה סנסציה! העורך תאומן רוצח את אשתו מתוך קנאה. מתא האסירים הוא פונה אל לנדאו שיטול על עצמו את ההגנה לפני בית המשפט של מושבעים.

לתמהונו הרב של הקהל מסכים לנדאו, ולידידיו הנדהמים הוא מסביר: „על עורך דין מוטלות אותן החובות המוסריות, כמו על רופא כלפי החולים שלו. כשם שאסור לרופא לסרב הגשת עזרה רפואית לאיש, ויהיה זה אויבו, כן על עורך דין להגן גם על אדם שיש עמו חשבונות אישיים".

לייב לנדאו לא האריך בנאומיו, אלא אם כן הנושא דרש פתרון של שאלות מסובכות. בדרך כלל ביקש להשמיע נאום בעל תוכן מרוכז, שימשך שלושים דקות. בהופעותיו הכריעו התוכן והאמת המשכנעת בצליל קולו.

פעם אמר לנדאו לחתנו, עורך דין, ואחר כך פרופסור מרצה של החוק הפלילי באוניברסיטה בוורשה, יזי סוויצקי, „תזכור, לקולו של הסניגור אסור שיהיה בו צליל מזוייף, הוא חייב להיות אמיתי כתוכנו של נאום ההגנה".

ימי המלחמה הגיעו. בשנות 1939 — 1941 התגורר לנדאו בתחומה של גליציה שנמצאה תחת שלטון הסובייטים. צחוק הגורל הוא שלא ניתן לו, לעורך הדין המפורסם, שלימד סניגוריה על הקומוניסטים, לעסוק במקצועו תחת השלטון הקומוניסטי. הוא לא ידע ולא רצה להידחק.

רק בתחילת שנת 1940, כשהסופור הגדול אלקסיי טולסטוי, הגיע לבובה ונמסר לו, כי ללייב לנדאו, מכרו מפריס שפעל אתו ביחד בליגה לזכויות האדם, טרם ניתן רשיון של עורך דין, תוקן המצב הודות להתערבותו של טולסטוי בפני השלטונות.

הייתי נפגש עם לייב לנדאו באותן השנים (1940—1941) והבחנתי בו אותו הדיוקן הנאה כפוף במקצת. בלוריתו שזורה בלובן, ברקות נראו שערות שיבה, פניו הגבריים הביעו כוח, אבל העיניים נתערפלו במקצת בתוגה, כאילו העידו על הכאב שנשא איתו על סבל משפחתו, קרוביו, בני דורו, ובני עמו; כאילו היה חש בהתקרב השואה.

בפעם האחרונה ראיתי את לייב לנדאו כשבוע לפני עוזבי את לבוב. סעדנו ארוחת הצהרים בביתו, רעיתו, גברת קמינסקה ואני. מצב רוחו האופטימי הרגיל של ההומניסטן היה עכור במידת מה, כאילו חזה את אשר עלול לבוא.

בפגישה אחרונה זו שוחח לנדאו כרגיל על נושאים רבים בחכמה ובחריפות מתוך המעיין המתגבר של ידיעותיו. בויכוח על ענינים פוליטיים היה מוכיח, כי גרמניה של היטלר תתנפל על רוסיה הסובייטית, הביע חשש (אז היה אסור להביע בפומבי דעות אפיקורסיות כאלה), כי בשלב הראשון יכבשו הגרמנים את לבוב. כן שוחח על התיאטרון היהודי הממשלתי בלבוב; האמין בפריחתו — „אם רק לא תפרוץ מלחמה". — אנו לא חזינו את הסכנה הזאת. הוא בהגיונו הגיע למסקנות כאלה.

אין אני יודע פרטים על קורות חייו בזמן הכיבוש הנאצי. לא ייתכן, שגורלו היה שונה מגורלם של כלל היהודים. אדרבא, היה אולי מר ביותר, על היותו דמות פופולרית ונערצת ע״י יהדות פולין בימים שלפני המלחמה. כאיש הקידמה וכסניגור של קומוניסטים — היה לנדאו בעל סגולות מספיקות, כדי ש„ייהנה" מיחס „מיוחד" מצד ההיטלריסטים.

מספרים על התנהגותו האצילה של עסקן מפ.פ.ס., אדם אוסטרובסקי, אשר החביא אצלו את משפחת לנדאו. לרוע מזלם נפלו הם קרבן של הלשנה ונאסרו.

המחתרת של עסקני פ.פ.ס. הצליחה לפדות אותו בדרך כלשהיא מבית הכלא, אבל כשנוכח לדעת כי אין כל אפשרות לשחרור רעיתו, חזר לנדאו לבית הכלא, כי לא רצה להתחמק מגורל אשתו.

בין מאה אלף יהודי לבוב מצא את מותו גם לייב לנדאו, אחד מגדולי הדור האחרונים של יהדות פולין.

יהושע אברהמי

ימיו האחרונים של לייב לאנדאו *

פרק זכרונות

בסוף שנת 1940 טולטלתי ללבוב עם רעייתי ובני בן ה־12. לא הכרתי אדם בעיר. עם כיבושה ע״י הגרמנים ואחרי הקמת הגיטו נשארתי ללא קורת גג. היה זה ד״ר לייב לנדאו, שהציע לי חדר אחד בדירתו בת שלושה החדרים, בהם התגורר עם משפחתו הקרובה והרחוקה. החיים בדירה משותפת, המגע היום־יומי, השיחות הממושכות איתו היוו בשבילי בימי אימה אלה, בהם גבר חוסר הבטחון והפחד מפני מה ילד היום, חוויה בלתי נשכחת.

התיאור הזה אינו משקף בבהירות את המצב ששרר אז. בתחילה היתה זו הכרה מעורפלת ואחר כך — ברורה ומוחלטת, כי אנו עומדים לפני האבדון.

ביתו של לייב לנדאו היה מלא אנשים מהשעה המוקדמת בבוקר עד לשעת העוצר. היו אלה שבורי לב, אשר בקול חנוק דמעות הביאו בשורות איוב על מוות ועל שלטון אימים שהשתלט בחוצות הגיטו. הם באו לבקש ממנו עצה וישע, כאילו היה בכוחו לעזור.

בשעת העוצר, כשפסקו הבכיות ההמוניות ושפיכת הלב, היו מתאספים אצלו דיירי הבית, — נשמעו שאלות של המיואשים: מה הלאה? לייב לנדאו כשפניו מאובנות, הקשיב והפטיר לפעמים מלים ספורות, כשראה באופק זיק של תקווה. אנו שהסתכלנו בו, ידענו שדבריו המאופקים — משמעם: אין הצלה.

לא צרותיהם של בני עירו בלבד תקפו עליו, אלא גם צרותיהם של יהודי עיירות אחרות אשר מכוח תפקידו נאלץ לבקר בהן לשם התיעצות עם פרנסי הקהילות. ראינוהו בשובו מביקורים אלה, כשגברה עליו המתיחות בעטין של צרות. השעות, שבילה בקרון הרכבת עם אחיו לצרה, כשהנושא היחידי של שיחותיהם היתה השמדת העם המתרחשת כנגד עיניהם וההשפלה המזעזעת בעת המגע עם הצורר, הטביעו את חותמם על לייב לנדאו. בשעות הערב, כשהיה נכנס לחדרנו, כאילו לשם מנוחה, נתן ביטוי עז לרגשותיו, לכל מה שעבר עליו במשך היום. הוא תיאר את המצב הטראגי, את השבר והאסון ללא מוצא. לפעמים התפרץ בחדרו מעומס המתח וההשפלות שעברו עליו במשך היום, כי לא רצה שאלה שביקשו ממנו עידוד ותקווה יראו אותו בסבלו.

* תירגם מפולנית יוסף אלטבאואר.

ליב לאנדאו היה מעין חוזה, בעל כושר ראיה לעתיד וידע לבטא את אשר התרחש בתוך ליבו. הוא ידע, כי לא הכל יאבדו, כי יחידים ישארו בחיים. לא ידע כיצד ינצלו, אבל ראה אותם בחזיונו חיים, בריאים ושלמים. הוא חש, כי הגרמנים יפסידו במלחמה זו, אך לא ידע, כמובן, מתי. לנדאו חזה אותם בורחים ברבבות, מזי רעב, לבושי סחבות. כן חזה את מות בתו, אבל ידע שחתנו ינצל. ראה ותאר את מותו הוא ואת מות אשתו.

כל נבואות החורבן שניבא באותו לילה אפל בדומית החדר הקטן, נבעו מכוח ראיה פנימית ומהרגשת ביטחון של נבואות אמת. כל אשר ראה בחזונו הקודר — קם ונהיה — — —

מתוך נאום הסניגוריה של עו״ד ד״ר לייב לנדאו במשפט נגד הקומוניסטים בלבוב בשנת 1920 *:

... המעמדיות והלאומנות הן שני האלילים, שחילקו בימים אלה את האנושות לשני מחנות אויבים. במערבולת זו נעלמה הרוח האלוהית האמיתית הנעלה ביותר והקדושה מעל לכל והאנושות איבדה את צלם האדם.

עלינו להרים מעל למעמדות ולאומיות את הנס הבזוי של האנושות. אין סתירה בין מעמד ולאום ואפשר להגיע לאהבת אמת של האדם.

מדברי הימים אנחנו נמצאים למדים, כי כל מאבק של מעמד לשחרורו החברתי היה מביא אתו שחרור קבוצות שלמות של לאומים ומעלן אל במת החיים ההיסטוריים... המהפכה הצרפתית עוררה לחיים שורה שלמה של לאומים והעמידתם ברשות עצמם... גם ללאום יש צורות שונות של חיים, מדי פעם מופיעים בשורותיו הפעילות מעמדות חדשים, ומכניסים כוחות חדשים ותוכן מחודש למושג „הלאום״ ביצרם בשבילו צורות חדשות של קיום... מתחוללים מאבקים ובעקבותיהם משברים של האנושות... אין בכוחו של קודקס פלילי לתפוש את היאבקויותיה של הרוח האנושית ושום קטיגור לא יעצור את התקדמותה מערפילי הימים הקדמונים, כשהיא נאבקת, נשברת, מחפשת דרכים חדשות, נכשלת, שותתת דם וטועה — ולפניה מטרות בכל פעם יותר נעלות, אבל גם יותר רחוקות. היא לא תשיגן לעולם! אבל כמו ניצוץ שניתז משלהבתה — היא תמיד תערג ותמיד תשאף לעל, למקור הקדמון. זה יעודה, זה תוכנה, אלה הם חייה. קפאון — הוא מותה, נסיגה — חטאה...

פויסט של גטה — התגשמות המושג הכולל של בן־אדם, נופל בידי הרע וגווע ברגע, כשהוא שכור מאושרו אומר „התעכב רגע זר, אחא, כמה יפה אתה!״

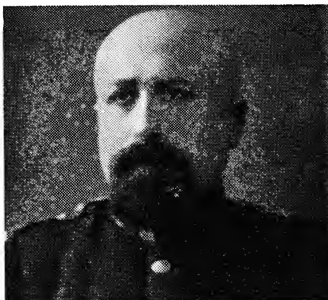
יכול איש לטעות בשאיפותיו, לרדת לדרכי עקלתון, להסוב אחור, אבל כל זמן ששאיפותיו נקיות וכוונותיו טהורות, כל זמן שהן נישאות באהבה לאנושות, באהבה לגזע האדם — הן נעשות קדושות...

---

* **לפי הפרוטוקול הסטנוגרפי שפורסם בהוצאת** Książka i Wiedza Warszawa (1958)

ד. נ.

הרב ד״ר יוסף מיזיש (מיזס)

Rabbi Dr. Joseph Mieses

בנם של יהושע מיזיש, סוחר סיטונאי במכולת ובעל השכלה תורנית וחילונית מקיפה, ואשתו חיה לאה, בתו של ר׳ לייזר גנס. נולד בשנת 1882 בפשמישל, בה חונך, עד אשר גמר, כתלמיד פרטי, את חוק לימודיו התיכוניים בשנת 1900. האווירה בבית, שבו נמצאה ספריה מובחרת גדולה, מסורתית וחילונית כאחת, הידועה למדענים היהודיים בגליציה, היתה ספוגה תרבות והאב, תלמיד חכם, השתדל להקנות לילדיו דעת ובינה. יוסף מיזיש, שנועד מנעוריו להיות „רב נאור" בדומה לאחיו, לא ביקר בבתי ספר חילוניים והצטיין בכשרונות גדולים ובחריפות שכלו.

אחרי שעמד בבחינת הבגרות, נשלח לוינה לבית המדרש לרבנים ולאוניברסיטה (בפקולטה לפילוסופיה) וזכה בהסמכה לרב ובתואר דוקטור לפילוסופיה. היות ולא נמצאו בגליציה אלא משרות ספורות בלבד ל„רבנים נאורים" ורבים היו המועמדים למשרות אלה, הסתפק יוסף מיזיש לעת עתה, במשרה של מורה לדת בדרגה אקדמאית בבית ספר תיכון. החל בשנת 1913 לימד מיזיש דת בגימנסיה הפולנית הראשונה בפשמישל. דרכו בהוראת המקצוע היתה חדשה, שכן דרש מתלמידיו ידיעות רחבות בעניני דת־משה וגם לימוד השפה העברית לצורכי קריאה בתנ״ך ובפרקי אבות. במידה שניתן הדבר לעשותו במסגרת השעות המעטות, שהוקצבו ללימודי הדת, היה שוקד על מילוי תוכנית זו.

באותן השנים וגם קודם לכן התחיל מיזיש לפרסם עבודות מדעיות בבעיות התרבות היהודית ובבלשנות, ובתוכם, מאמר ביקורתי על התרגום העברי של ר׳ סעדיה הגאון, של הספרים „בראשית" ו„שמות". המאמר הופיע גם בשפה הפולנית בדו״ח הנהלת הגימנסיה הממשלתית הפולנית, מס׳ 1, בפשמישל לשנת הלימודים 1913/14. נוסף על כך פרסם מיזס מספר מאמרים מדעיים עבריים בשבועון „המצפה", (קראקא) בעריכת ש. לזר. בשנת 1919 יצאו מתחת עטו של מיזיש מילויים למלון התלמודי של לוי.*

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הגיע מיזיש כפליט לוינה. שם ניצל את הספריות המדעיות לחקירתו בבעיות של חכמת ישראל. בעיקר ראויה לציון מיוחד עבודתו
Die älteste gedruckte deutsche Übersetzung des jüdischen Gebetbuches aus dem Jahre 1530 und ihr Verfasser, A. Margaritha, Wien 1916. (דפוס פרשבורג). עבודתו זו מעידה לא בלבד על היקף הידע וחריפותו של מחברה, אלא גם על זהירות ואחריות בקביעת עובדות ובהסקת מסקנות.

בשנת 1916 נתמנה מיזיש רב צבאי בדרגת סרן (הויפטמן) בצבא האוסטרי־הונגרי, במחוז

*) Neuhebräisches Wörterbuch, ein Supplement enthaltend Berichtigungen zur J. Levy's Neuhebräisches Wörterbuch. Lfg 1, Wien, Hickl, 1919

הגדול של הגיס (הקורפוס) העשירי לשעבר, שכלל את השטח מרז׳שוב וסנוק במערב עד לגרודק וסטרי במזרח. מיזס היה כפוף למפקדה הצבאית בפשמישל, שבה נמצא מרכז פעולתו.

יוסף מיזיש לא הסתפק בעריכת טכסים עם דרשות בקסרקטינים של הצבא, אלא טיפל גם בצרכים הדתיים של החיילים, בבעיות ובלבטיהן של משפחותיהם. בהסתמך על החוק המבטיח תמיכה ממשלתית למשפחות כאלה, היה מעביר תלונות על אי־ביצוע החוק או על השהיות במילוי בקשות ע״י משרדי המנהל האזרחי — למפקדה הצבאית בפשמישל, וזו דרשה במשרדים הנוגעים בדבר בירורים או זירוז בטיפול. במקרים הרבים של סירוב למתן התמיכה בגלל העדר נישואים לפי החוק, היה מיזיש מסדר בעצמו חופה וקדושין בין האשה ובעלה, החייל, ובמקרים של קושי בהופעת החייל היה מיזיש עוזר בהשגת יפוי־כוח ממנו בשביל אדם אחר, שיופיע בשמו בחופה.

בעיה נוספת, שטיפל בה מיזיש במרץ רב, היתה השגת רשיון לכינון מטבחים כשרים בשביל מחלקות ומוסדות בצבא, שהיה בהם מספר ניכר של חיילים יהודים, בפרט קשישים. מיזיש לא היה הרב הצבאי הראשון שהשיג מטבחים כאלה, אך לא היה דומה לו בהיקף הישגיו. לא קל היה לשכנע את המפקדה הצבאית בפשמישל בצורך ובאפשרות הביצוע במקרים קונקרטיים רבים, אבל מיזיש הופיע בפני המפקדה באומץ המיוחד לו. בסופו של דבר נמאסו התערבויות אלה על המפקדה והיא השיגה בוינה ביטול מינויו כרב צבאי.

יתכן שלפיטוריו גרמה גם השתתפותו של מיזיש בטכס החנוכה הפומבית של דגל קן השומרים בפשמישל בכפר פיקוליצה, (לא רחוק מהעיר) בנוכחות מאות אנשים במגרש פתוח — בשנת 1916. מכל מקום עוררה השתתפותו זו בטקס תנועת נוער ציונית ביקורת בחוגים שראו בהופעתו זו הפרת משמעת צבאית.*)

כשקמה פולין החדשה, נתמנה מיזיש רב ראשי של הצבא הפולני בדרגה גבוהה של פּוֹלקוֹבניק (קולונל). מושבו היה בוַרשה ורבנים צבאיים בכל המדינה היו כפופים לו ועובדים בפיקוחו. בשנים אלה (1932 — 1919) ** היה מיזיש לעתים קרובות מבקר באיגוד הסופרים והעתונאים היהודיים בוַרשה, וגם זה מעיד על אומץ ליבו, שכן היה ידוע לממשלה הפולנית שמתנגדיה החריפים משתתפים באיגוד זה. לפעמים שמע מיזיש במועדון האיגוד הערות קשות על הממשל. מספרים, שבמקרים כאלה היה פונה אל המעיר במילים אלה: „לא שמעתי כלום״. בשנת 1932 נשלח מיזיש „הביתה״ ובכך נגמרה הקריירה הצבאית שלו והוא בן 50 שנה, עדיין מלא מרץ.

בימים ההם חזר מיזס לעבודתו המדעית ופרסם שורת מאמרים מדעיים, גם בכתבי־עת יהודיים בצרפת, באנגליה ובגרמניה. עיקר פעולתו הספרותית התרכזה אז סביב לתרגומו החדש של התנ״ך לפולנית, בו עבד כנראה כבר שנים רבות שקדמו לפיטוריו מהצבא. מתרגום זה לא הופיעו בדפוס אלא חמשה חומשי תורה בלבד בהוצאת ש. פרוינד בפשמישל בשנת 1931.

לפי כשרונותיו במחקר בעיות הבלשנות העברית ובתרגומו של ר׳ סעדיה גאון (ר׳ לעיל), יש להניח, כי השיג בתרגומו זה רמה גדולה של נאמנות וביקורת. ב„מיין לעקסיקאן פון שרייבערס א.א.וו.״ של מלך ראוויץ (מונטריאל 1947), מצאנו שבח והלל למפעל הזה, באשר לדעת יודעי דבר לא תורגם עדיין התנ״ך לפולנית בשפה כה נהדרת ובדייקנות מופתית כזו. *** סיפרה לנו אחותו של י. מיזיש, ד״ר מרים רייף־מיזיש שאחיה גמר את תרגומם של רוב ספרי התנ״ך, אולי אפילו של כולם, אבל לא הספיק לפרסמם והחומר שהוכן, אבד בשואה. מיזס מת בפשמישל בשנת 1942 — לא בפעולות הנאצים, כפי שהודיעו בזמנו — אלא מאינפקציה בטטנוס.

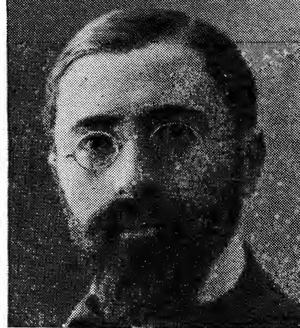
* ר׳ תנועת הנוער „השומר״, עמ׳ 270.

** במאסף Mateusz Mieses: Udział Żydów polskich w nauce we w. XIX i z początku w. XX. Żydzi w Polsce odrodzonej, Cz. II pod redakcją Dra Schipperą Dra Tartakowera i Haftki.

*** ר׳ „מיין לעקסיקאן פון שרייבערס א.א.וו... צווישן די צוויי וועלט־מלחמות״, עמ׳ 265.

ד״ר א. מנצ׳ר

מתתיהו מיזיש (מיזס) *

Mateusz Mieses

בתולדות ישראל באירופה במאות האחרונות פעלו חכמים רבים, שונים זה מזה בתכלית שנוי. אך קוו אחד לרובם — הם באים להעיד על כושרם המדעי של בכירי עמנו ועל סגולתם לנצל את שיטות חכמת העמים לטובת חקר ההיסטוריה והספרות העברית העתיקה והחדשה.

יתכן שיש במעשים אלה משום נסיון לאפולוגטיקה בפני שונאי ישראל ויש וכרוכה בהם סכנה של התרחקות מתורת ישראל המסורתית, אך ללא ספק רב הוא חלקם של חכמי ישראל אלה בהתפתחותה המודרנית של תרבות עמנו. עם חכמים אלה נמנה מתתיהו מיזיש,**) מגדולי בניה של קהילת פשמישל.

מיזיש נולד ביום 30.6.1885 לאבא המשכיל, יעקב יהושע (1857 — 1920) שרכש לעצמו מעמד מכובד במסחר וקנה דעת וחכמה בידעו על בורין את הספרות הרומית העתיקה והצרפתית החדשה. אביו היה מצאצאיהם של גאוני ישראל, ר׳ יהושע השל בן יוסף, מחבר „פני יהושע״, ר׳ אליעזר אמסטרדם, קרוב למשפחת אדמורי בלז ונכד אחיו של יהודה לייב מיזיש, ממנהיגיה הנודעים של תנועת ההשכלה בגליציה.

מתתיהו מיזיש, שאמו היתה בת משפחת גנס המכובדת והידועה בפשמישל, למד בילדותו תורה מפי ר׳ חיים צבי גלזר ונתחנך בבית יהודי מסורתי־תרבותי שארבעת בניו וחמש בנותיו רכשו לעצמם השכלה גבוהה ודעת מקורות. מתתיהו היה הבן השלישי במשפחת מיזיש.

מתתיהו מ. הצטיין בידיעות מקיפות ביותר בשטחי מדע רבים, במיוחד בהיסטוריה ובבלשנות. זכרונו המזהיר, כוחו הרב בניתוח ההגיוני ובמזיגה המדעית היסודית, שקידתו אין קץ ויושרו האישי עשוהו אחד מבניה הבכירים של יהדות גליציה וקהילת פשמישל. מיזיש, שלמד תורת ישראל ב„חדר״ ומפי מורים פרטיים ועמד בבחינה החיצונית לשש כתות בגמנסיה פולנית, לא נמשך לעולם המסחר כמשאלת הוריו, אלא הקדיש את עתותיו ואונו למדעים ההומניסטיים. בכל זאת זה לא מנע ממנו לקבל לידיו את ניהול חנות הוריו אחרי מות אביו אותה ניהל בלי הצלחה גדולה עד לחורבן. בתקופה בין שתי מלחמות העולם היה מ. מיזיש עסקן פעיל בהתאחדות הסוחרים היהודיים וכיהן שנים רבות כיו״ר ההתאחדות והגן על המסחר היהודי מפני הגזירות העוינות. בשנת 1930 היה מיזיש מועמד ראשי בבחירות לסיים הפולני באזור פשמישל.

* המחבר נסתייע בעיקר בדברי אחותו של מ.מ., גב׳ ד״ר רייך־מיזיש, תל־אביב.

** כך נכתב השם העברי בשער ספרו „העמים העתיקים וישראל״.

חיבורים ומאמרים רבים, בעיקר בגרמנית, בפולנית, בעברית וביידיש יצאו מתחת ידו.

בהיותו בן חמש עשרה שנה (1900) פירסם שיר עברי ב„המגיד" בקראקא, ואילו בשנת 1905 ראתה אור עבודתו הקטנה והמענינת „הפולנים והיהודים" וארבע שנים לאחר מכן (1909) נתפרסם ספרו העברי „העמים העתיקים וישראל".[2] כאן מנסה המחבר בכשרון רב לעמוד על הקשרים ההיסטוריים והרוחניים בין עמי המזרח העתיק — ממצרים עד ערב המוסלמית — לבין ישראל הקדומה. קשרים אלה לא היו תמיד ידידותיים, אדרבה — שרשי שנאת ישראל נתגלו כבר בימים רחוקים אלה. נחוצה — לדעתו של מיזיש תגובה... צריכים אנו להשיב לא באפולוגטיקה חלשה... רק בפולמיקה עזה וגאה ואיתנה... חרב חדה ומורטה של אלכסנדר נחוצה למען חתוך את קשר הרשעים הזה. Die beste Abwehr ist der Hieb לא להסתפק בהגנה, לצאת חוצץ לקרב צריכים אנו ואז יראה צדקנו"...[3] לאחר תקופת השואה נראים אולי דברים אלה סתמיים וחסרי שחר, אך בימי כתיבתם — לפני המלחמה העולמית הראשונה — היה בהם משום חיזוק לעמנו הנרדף, מה־גם שהמחבר הראה אומץ־לב מדעי ואישי שעורר כבוד והערצה. הרי קובע מיזיש ללא רתיעה"... לא צליבת ישוע יצרה את שנאת הנצרות אלא להיפך, השנאה הנוצרית־הנכרית יצרה את אגדות הצליבה ע"י יהודים. אותם העכום ששנאו את ישראל כבר לפני זה נטבלו לשם הנצרי, כוננו את רגש משטמתם הקדומה, במעשה חדש, נגד היהודים..."[4]

בשנות 1917 — 1918 שהה מיזיש בוינה ואחרי סיום המלחמה חזר לפולין החדשה, בה השתתף בעתונות הפולנית־יהודית במאמרים שעודדו את בני עמו. בימים ההם התווכח מיזיש עם פרופ. ז'לינסקי, שעמדתו כלפי דת ישראל היתה עוינת למדי,[5] על הנושא הקרוב לשניהם „הלניזם ויהדות" ובדבריו ובעמדתו האמיצים ייצג את עמו בכבוד ובכשרון רב.

בעיות הגזעים והאנטישמיות החדשה עוררו את התענינותו המיוחדת. במסגרת זו נציין שלושה ספרים:

א) W kwestyi nienawiści rasowej חקר הגזעים כמקור לשנאת ישראל (לבוב, 1912). בספר זה מתפלמס מיזיש עם דעותיו של ה.סט. צ'מברליין.[6]

ב) Zur Rassenfrage לשאלת הגזעים (וינה, 1909).

ג) Der Ursprung des Judenhasses מקורה של שנאת ישראל.

ספר מונומנטלי זה[7] מוקדש כולו להבהרת יסודותיה של האנטישמיות מימים קדומים עד לימיו עצמם ומתאר את תולדותיה על כל פרטיהן.

הקורא בימינו אנו בספר זה אינו יכול להשתחרר מהרגשה של כוונה אפולוגטית שקיננה בנפשו של המחבר, אך זו היתה רוח התקופה בשכבות עם מרובות[8] ובתור שכזאת יש להבין כוונה זו.

עמדה מיוחדת במינה היתה לו למיזיש כלפי הלשון היידיש, שהעריכה הערכה בלשנית ולאומית כאחת. ב„ריב הלשונות" נאבק מיזיש למען הכרת הלשון העממית ובשנת 1907 הרצה בועידה בצ'רנוביץ על נושא זה. אך היו שם מסתייגים מעמדתו הקיצונית של מיזיש ואף י. ל. פרץ בתוכם.[9]

---

2) פאדגורזע, דפוס דייטשר תרס"ט (1909).

3) „העמים העתיקים וישראל", שם, מבוא, עמ' 2.

4) שם, עמ' 139.

5) פרופ' זילינסקי, „דת יון", בתרגומו של ג. אלקושי, ספרית מס, תשי"א, בפרט סיכום הספר (עמ' 193—198) וגם רשימת ד"ר יהושע בראנד בעתון „הארץ" מיום 3.6.55.

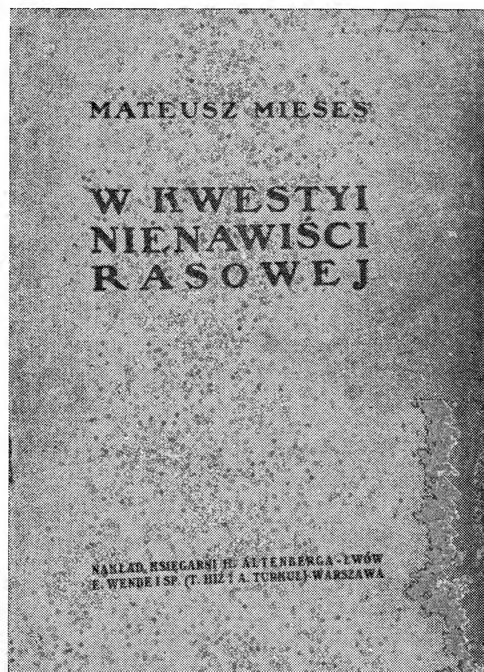
6) Grundlagen des 19. Jahrhunderts

7) וינה־ברלין, הוצאת הארץ, 1923, עמ' 582.

8) ר' ד"ר גידמן משה, Jüdische Apologetik, Wien, 1906

9) ר' ד"ר מיכאל ויכרט, „זכרונות, חלק 1, תל אביב, 1960, עמ' 160/159.

את שנות 1914 — 1907 הקדיש מיזיש לחקר הלשון ותוצאות חקירתו נתפרסמו בספר Die jüdische Sprache, ein historisch-gramatischer Versuch (1924). לספר זה קדם (1915) נסיון לנתח את לשונות היהודים ומקורותיהן בספרו Die Entstehungsgeschichte der jüdischen Dialekte. ארבע שנים לאחר מכן (1919) פרסם מיזיש את הספר Die Gesetze der Schriftgeschichte בו הוא מצביע על הקשר בין הלשון לבין הדת.

מאמריו וחיבוריו של מיזיש הגיעו למספר כה רב, עד כי אין כלל אפשרות לסקור את כולם, ולו את העיקריים, במסגרת מאמר מסכם קצר. נזכור עוד שתים־שלוש מבין עבודותיו המדעיות החשובות ביותר.

בספר „המתיהדים באירופה המזרחית" "Judaizanci w Europie wschodniej" מתאר מיזיש את התעמולה הדתית היהודית במאות הראשונות של ימי הביניים בין עמים ושבטים שונים באירופה המזרחית, ביניהם, פרט לכוזרים — בין הטטרים, הבולגרים הקמיים, ובין שבטים רוסיים מזרחיים ומערביים.

בספר פולני בן שני כרכים „פולנים־נוצרים ממוצא יהודי" (ורשא 1938) מתוארת פרשת החיים של 315 משפחות פולניות ממוצא יהודי הממלאות תפקידים רשמיים בממלכה החדשה. כוונתו היתה להוכיח, כי התערבות היהודים לא הזיקה לפולנים[10] היו שהאשימוהו בהטפה להתבוללות פולנית בספר זה, אך מיזיש התגונן בפני טענות מעין אלה. „אני הראיתי רק, שהיסוד הישראלי בציבור הפולני אינו משחית והורס, כמו שמטיפים דורשי שנאת הגזע... בהקדמתי

10) ד״ר גלבר נ. מ. בספר „אישים ודמויות בחכמת ישראל באירופה המזרחית לפני שקיעתה", הוצאת „עוגן", ארה״ב, תשי״ט, עמ׳ 286—282 (בעריכת ד. ש. פדרבוש).

לספרי אני מדגיש את גאון יעקב ואת מעלת הדבקים בעבר וסבורני, שנמנע להקיש מחיבורי מחשבות שהן בניגוד קיצוני לכל הלך רוחי והשקפותי על העולם״.[11]

חדשים אחדים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה (יוני 1939) פירסם מיזיש ספר על חלק היהודים במלחמת פולין לפני חלוקתה השלישית בשנת 1795.

נראה לנו שדוקא הספר שאבד בשואה היה מיועד להיות ספרו החשוב ביותר של מיזיש, הלא הוא „אנציקלופדיה לתולדות הדתות, השוואת תולדות התפתחותן״. עלתה תכנית במוחו להוציא 16 כרכים הדנים בנושא מכובד זה. לפי עדות אחותו, ד״ר מרים רייף, היו בשנת 1938 מוכנים לדפוס כבר 11 כרך. החומר נעלם בימי האסון שירד על יהדות פולין, לאחר שמיזיש טמן את עזבונו הספרותי בכותל אחד הבתים. ד״ר קרונברג, מי שהיה מראשי מועצת היהודים בזמן שלטון הנאצים, הוציא כאילו את החומר כולו והעבירו לגרמניה. אין לאתר כעת בודאות את מקום הימצאו של האוצר המדעי הזה.[12]

חקירותיו המדעיות של מיזיש על האנטישמיות ועל בעיות תקופתו הביאוהו לפני 40 שנים, היינו 16 שנה לפני המלחמה העולמית השניה, לידי הכרה לאומית מיוחדת השוללת את ההתבוללות, אך גם אינה מאמינה ללא הסתיגות בכוחה של א״י המחודשת״... ארץ ישראל של ימינו (1923) עומדת תחת שלטון בריטי ויהודי הוא נציב עליון. יש מקום לתקוה, כי... הארץ תתפתח במהרה ותקלוט... המוני יהודים ויצמח ישוב יהודי חדש, ממלכה יהודית שלישית. אין זה מתקבל על הדעת, כי שאלת היהודים במקרה הטוב ביותר תבוא בדרך זו על פתרונה. בא״י לא ימצא אלא רק חלק קטן של יהודים את מקומו... חשיבותה של א״י יהודית תוכל להיות רבה לשם יוקרתה של היהדות, אך תהיה מועטת למדי לגבי שאלת היהודים כשלעצמם. הטראגדיה הגדולה של בני עמנו הנמצאים במצב של מעוט לא תעבור מן העולם ע״י הציונות גם במקרה הטוב ביותר, בתנאי ההתפתחות האידיאלית ביותר״.[13] מיזיש מאמין באמונה שלמה, שהעם מצפה, כי נצחון ההומניות שבוא יבוא יגרור אחריו גמר סבלותיו, סיום כל ההתגרויות הדתיות, שבת גדולה של תולדות העולם, תקופה משיחית של מנוחה ואושר למען הנודד הנצחי.[14]

בשנותיו האחרונות דיבר מיזיש „בהתלהבות על ארץ ישראל, על המדינה שתקום, על גבולות רחבות מים עד ים ממש״.[15]

בימי השואה ניספו אשתו ושלושת ילדיו. כשרונותיו המדעיים עמדו לו והם נוצלו ע״י הגרמנים. אולם בחודש ינואר 1945, כארבעה חודשים לפני סיום המלחמה, העבירו הגרמנים אותו ויהודים רבים אחרים ממחנה פלשוב למחנה אושביץ ומשם למחנה בגרמניה. מיזיש הלך כמאה קילומטר, אך לפני הגיעו למחנה החדש נפטר, שבע סבל ונדודים.

---

11) בוסק מאיר, „חדשי חייו האחרונים של מתתיהו מיזס״, „דבר״, 25.9.1950.

12) ר׳ בוסק וגלבר, במאמריהם הנ״ל.

13) Der Ursprung des Judenhasses

14) שם, עמ׳ 582, סיום הספר.

15) בוסק מאיר, כלעיל ב־11.

ד. ג.

פרופסור ד״ר יעקב מן (מאנן) [1]

יעקב מן שנולד בשנת 1888 בפשמישל לאביו ר׳ ניסן, שו״ב בקהילת פשמישל, ולאמו מינדל, רכש את השכלתו המסורתית הראשונה מפי מלמדים שונים ואחר כך למד עם אחיו יצחק תורה מפי אביו, שהיה תלמיד חכם. מן לא למד בבית ספר חילוני, אך קיבל שיעורים פרטיים במקצועות חילוניים אצל ד״ר משה פיירמן. [2]

בהיותו בן 20 לערך עזב מן את עיר מולדתו ונסע ללונדון, שם התכונן בתנאים קשים מאוד לבחינות הבגרות. כעבור שנתיים התחיל ללמוד היסטוריה וספרות באוניברסיטת לונדון וכן למד באותה התקופה בבית המדרש לרבנים בלונדון, ובעיקר יצק מים על ידי פרופ׳ א. ב. ביכלר.

בשנת 1914, לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, אחרי שסיים את חוק לימודיו בבית המדרש לרבנות ובאוניברסיטה, קיבל מן משרת רב בעיר בסביבת לונדון, אולם לפני שהספיק להכנס לתפקידו, פרצה המלחמה, ובגלל נתינותו האוסטרית לא ניתן לו לכהן במשרה זו. תודות להתערבותו של ד״ר הרץ, רבה הראשי של הקיסרות הבריטית, שיעקב מן היה בינתיים מזכירו, לא נעצר ולא נשלח למחנה של נתיני האויב. אדרבה, הורשה להשאר בלונדון, בתנאי שיתיצב מדי פעם בפעם במשטרה.

את שנות המלחמה ניצל למחקרים ולעיונים בכתבי־יד של הגניזה הקהירית ובמסמכים הקשורים בהם, שהיו מרוכזים בספריות המוזיאון הבריטי ושל אוניברסיטאות אוקספורד וקמברידג׳ וגם באוצרו הפרטי של החכם אלחנן אדלר בלונדון. כתוצאה מעבודות מחקר אלה פירסם בשנות 1920 ו־1922 את ספרו הראשון „היהודים במצרים ובארץ ישראל תחת שלטון הכליפים הפטמידיים״[3] המבוסס בעיקר על החומר שנמצא בגניזה בקהיר ואשר טרם פורסם. הכרך הראשון של הספר (1920) מתאר את קורות היהודים במצרים ובחלקן גם בארץ ישראל בתקופת השלטון של שושלת הפטימידים (969 — 1171) וגם אחריה במשך 50 שנים נוספות, היינו בתקופתם של הרמב״ם ובנו ר׳ אברהם. הכרך השני (1922) כולל העתקים ובחלקו צלומים של המקורות, שנתגלו בגניזה בקהיר על ידי פרופ׳ שכטר מסינסינטי שנים אחדות קודם לכן. רוב המסמכים שנתגלו הועברו לאנגליה וחלקם נשארו במצרים או הועברו לארה״ב. מן טיפל במסמכים באנגליה, פרט לאלה שנערכו בשפה הערבית במידה שידיעותיו בלשון זו לא הספיקו כדי חקירתם.

ההיסטוריונים היהודיים טיפלו עד אז בתקופת הפטימידים רק בקצה המזלג, שכן לא ידעו עליה הרבה. פרופסור מן נעשה, על כן, חוקר מומחה בתקופה היסטורית זו, ונתפרסם כהיסטוריון חשוב, גם מחוץ לספרות הכתובה באנגלית. בהערכה מקיפה מאוד על ספרו קובע בעל המאמר,[4] שמַן חסר „כשרונות בלשניים״ שהיו לפרופ׳ גרץ בזמנו, אבל מודה שלמן ידיעות

---

[1] רוב הידיעות על האיש ומפעלו נתקבלו מגב׳ ד״ר מעכה מן וה׳ עמנואל מן, ירושלים. הערכת מפעלו המדעי מסתמכת בחלקה על דעתם של ד״ר בן ציון הלפר (ב„התקופה״, כרך י״ח) וד״ר רפאל מאהלר ב„בלעטער פאר געשיכטע״ II (ורשא, 1938).

[2] בן פשמישל, שגר אחרי כן בלבוב, ר׳ פרטים עליו במאמר על התנועה הציונית בפשמישל בתקופת אוסטריה, במאמר על „אגודת הרצל״.

[3] The Jews in Egypt and Palestine under the Fatimid Chaliphs

[4] ד״ר בן ציון הלפר, „היהודים תחת שלטון הכליפים הפטימידיים״, „התקופה״ כ׳, י״ח, עמ׳ 175—215, הוצאת שטיבל, ורשא, תרפ״ג.

רבות והוא בעל חריצות יתרה בחקירה ומצטיין בזהירות גדולה ובדיקנות ניכרת במסירת הטקסטים. בקשר לסגולותיו של יעקב מן בכתיבת היסטוריה יש להעיר, כי ההיסטוריון היהודי הידוע, מיוצאי פולין, ד״ר רפאל מהלר כתב 15 שנה אחרי ד״ר הלפר מאמר גדול על שני הספרים רבי ההיקף והחשובים מאוד של מן משנות השלושים.[5] על אף התנגדותו לגישה האידיאליסטית של מחברם, הביע את התפעלותו ואת הערצתו לכשרונותיו של מן ולחריפותו במציאת פתרונות. והמאמר הוא שיר הלל מפורט לגודל מפעלו ההיסטורי. ד״ר הלפר לעומת זאת, העריך, כנראה, את מן בהשוותו לגרץ.

מן, שספרו על חיי היהודים תחת שושלת הפטימידים שימש לו „תיזה״ לקבלת התואר „דוקטור לספרות״ באוניברסיטת לונדון בשנת 1920, יצא כבר בשנת 1921 לארה״ב, שהה כשנה בבלטימור והוזמן בשנת 1922 לסמינריון התיאולוגי Hebrew Union College בסינסינטי, שם שימש פרופסור לדברי ימי ישראל, לספרות עברית ולתלמוד, עד יום מותו בשנת 1940. בשנת 1923 ביקר מן במצרים לרגל עבודות מחקר נוספות בכתבי היד של הגניזה, ובהזדמנות זו ערך גם ביקור קצר בארץ ישראל. כאשר הוזמן בשנת 1927 ע״י האוניברסיטה העברית בירושלים כפרופסור־אורח לדברי ימי ישראל, נסע שנית למצרים ואסף חומר וצילומים מאוסף הגניזה שבידי מר ז׳ק מוסרי בקהיר. לאחר ביקורו במזרח נסע בשנת 1928 ללנינגרד ושם קיבל פוטו־סטאטים של כתבי יד שונים שנמצאו בספריה הממשלתית הציבורית. בשובו מברית המועצות התעכב בגרמניה, נשא שם לאשה גב׳ מרגיט קליין, בתו של רב מצ׳כוסלובקיה, וחזר אתה לסינסינטי.

כפרי מחקריו פרסם מן בארה״ב את ספרו החשוב „טכסטים ומחקרים בהיסטוריה ובספרות היהודית״,[6] בשני כרכים, שהכרך הראשון ממנו, המוקדש בעיקר לתקופת גאוני בבל והכולל עמ׳ XVI+728, הופיע בסינסינטי בשנת 1931, והשני, המוקדש ברובו לקורות הקראים והכולל עמ׳ XXIV+1600, הופיע בפילדלפיה בשנת 1935, בתמיכתן של קרנות מדעיות פרטיות גדולות בארה״ב.

רבה היתה העבודה של מן במשך שנים לשם הכנת החומר המדעי המקיף. תוך כדי הוצאת הספר פרסם מן גם מחקרים שונים בפריודיקות מדעיות יהודיות וגם בנושאים אחרים של מדעי היהדות. מן היה גם במשך שנות כהונתו במוסד התיאולוגי מעורכי ספר השנה של הקולג׳, שבו פרסם מאמרים רבים ושונים. לפי דעתו של ד״ר רפאל מאהלר גילה יעקב מן בספריו אלה פנים חדשות במחקר ההיסטורי וקשה להבין, כיצד התגבר מן על היקף העבודה הזאת. הכרך הראשון של הספר מטפל בארץ־ישראל ובמצרים, בבבל, בסוריה, בקורדיסטן ובצפון־מערב אפריקה, ואילו השני, הכולל חומר היסטורי על הקראים החל מהמאה ה־9 וכלה ב־19, מטפל בארצות המזרח הקרוב ובארצות אירופה המזרחית ודרום־מזרחית. מבין המחקרים שפרסם מן בעברית ראוי לתשומת לב מחקר מקיף בשם „תנועות משיחיות בימי מסעי הצלב הראשונים״ [7]. המחקר דן בין היתר בנוצרי ממוצא נורמנדי, שהתגייר בשנת 1120 והצטרף, כעבור שנה אחת, לתנועה משיחית בצפון ארץ ישראל.

בשנת 1940, שנת מותו, הוציא מן את הכרך הראשון של ספרו האחרון בשם: התנ״ך, כפי שקראוהו ודרשוהו בבית הכנסת הישן״.[8] ספר זה מטפל ב„מחזור הקריאות Cycle התלת־

[5] הדברים פורסמו בכותרת „צוויי מונומענטאלע ווערק פון יעקב מאנן וועגן דער יודישער געשיכטע״, ב„בלעטער פאר געשיכטע״ וו, מ׳ 150—174, בהוצאת חוג ההיסטוריונים ע״י חב׳ ידידי ייוו״א, ווארשע, 1938, ר׳ גם הערה (1).

[6] Text's and studies in Jewish History and Literature

[7] „התקופה״, כ״ג, כ״ד, הוצאת שטיבל.

[8] The Bible as read and preached in the Old Synagogue

שנתי הארצישראלי הנוגע לספר „בראשית" ו„שמות". המחזור כולל קטעים מנביאים ומתהלים עם פרקי מדרשים מהגניזה המתיחסים למחזור זה ומדרש חדש לספרים אלה. (המדרשים כלולים בחלק העברי). תוכנית הכרך השני, כפי שהוכרז עליה בכרך הראשון, כללה הרכב דומה ל„מחזור" התלתשנתי של „בראשית" ו„שמות", אלא שהוא מתיחס לספרי התורה „ויקרא", „במדבר", „דברים". דובר גם על כרך שלישי, שבו היתה צריכה להופיע, נוסף לסקירה על „המחזור" ה ש נ ת י הבבלי וספיחיו, גם סקירה היסטורית על עליתו והתפתחותו של „בית הכנסת הישן" שכלל קריאה בתורה, בנביאים, בתהילים וכן באגדה, שמקורה בקריאה זו.

והנה בסוכות תש"א (1940) מת יעקב מן במחלת לב. בעזבונו נשאר חומר רב שהספיק להכינו לכרך השני. החומר סודר והוכן לדפוס ע"י ידידו של המנוח, הסופר והמדען הידוע ישעיה סונה, בן דודו של יצחק סונה וגיסו לשעבר של יצחק מַן. אלמנתו של יעקב מן נישאה כעבור שנים אחדות לישעיה סונה. יש מקום לתקוה, שאמנם בקרוב יופיע הכרך השני.

יעקב מן הניח שני בנים, אחד מהם פעיל בתנועת העבודה הציונית בארה"ב. מַן נחשב בעיני רבים כאחד המאורות בשמי מדעי היהדות במאה ה־20, ביחוד בחקר ההיסטוריה היהודית.

פרופ׳ יוסף קלוזנר

ד״ר יצחק מן*

Dr. Itzhak Mann

אדם צנוע וענוותן, שלא נדחק לראש־התור, היה יצחק בן ניסן מָן. ואף־על־פי כן, כשנלקח מאתנו ביום ראשון לחול־המועד של פסח, תשט״ז, הורגש מאד חסרונו בתוך קהל העברים והציונים הנאמנים. והעדרו יהא מורגש בכמה שטחים של החיים הציוניים והספרות המדעית העברית.

ד״ר מָן נמנה עם טיפוסי סופרים עברים ועסקנים ציוניים מן הדור הקודם. נולד בשנת 1890 בעיר פשמישל (פרימיסלא״ בספרות של ימי־הביניים) המפורסמת בתולדות היהדות של גליציה, עיר של רבנים וגאונים ואף של סופרים ומשוררים עבריים ושל עסקנים ציוניים חשובים.

אביו ר׳ ניסן שו״ב היה יהודי תלמיד־חכם וחסיד אדוק. כשנודע לחסידים, שיצחק בן־השוחט התחיל לומד „טרף־פסול״, התחילו רודפים את אביו האדוק ומנעו אותו בחוזק־היד מלעבור לפני התיבה.

ואולם רדיפות אלו חישלו כברזל המתחמם באש את רוחם של צעירים כיצחק מן. בן ארבע־עשרה היה כשהוא ועוד כארבעים צעירים בני חוגו נתכנסו בסוכה רעועה להיוועץ מה לעשות לנוכח הרדיפות והנגישות בגלל הציונות שלהם. אז קם יצחק הנער והשביע אותם לשמור אמונים לרעיון־התחיה של עמנו, לשונו וארצו, וכל ארבעים הצעירים ענו במועל־ידיהם אמן אחר דברי־ההשבעה הנלהבים.

וביחד עם הטפתו הנלהבת לציונות התחיל מכין את עצמו לקראת בחינות חיצוניות בלימודי־הגימנסיה. עמד בבחינות ונכנס לאוניברסיטה בווינה, ששם למד מדעי־הרוח ומדעי־הטבע כאחד: פילוסופיה, לשון וספרות יוונית, מתימטיקה ופיסיקה, ובשנת 1920 קיבל שם תואר דוקטור לפילוסופיה.

---

* מאמרו של הפרופ׳ ד״ר יוסף קלוזנר ז״ל נדפס תחת הכותרת „אחד מן הפוחתים והולכים״ בספר „האדם והחברה״ שיצא לכבוד זכרו של ד״ר יצחק מן בהוצאת „נור״ בירושלים בשנת תשי״ז והוא מובא כאן בקיצור מה. פרופ׳ קלוזנר לא סיפר על פעולתו של יצחק מן באגודת הנוער החשובה „עבריה״ בפשמישל, שעליה מדובר בספר זה במאמר מיוחד, ולא על חברותו בזמן לימודיו בוינה באגודה האקדמאית „תיאודור הרצל״, שממנה יצאו במשך השנים הרבה עסקנים וסופרים לאומיים.

שנים אחדות עבד בהולנד ובשנת 1924 עלה לארץ משאת־נפשו, ביחד עם חברת־נעוריו, רעיתו הרופאה המשכלת, והתיישב בירושלים. אחרי שנתיים נתקבל לעבודה בלשכה הראשית של הקרן הקיימת, שבה התגלם עיקר־פעולתו במשך שלושים שנה, עד יומו האחרון.

אכן, חלק הגון מן העבודה התרבותית בקרן הקיימת היתה מסורה בידיו הנאמנות. הספריה המצויינת „לנוער" שבה פורסמו עשרות מונוגרפיות על התנועות הציוניות וקבצים שונים שהוציאה הקרן הקיימת מזמן לזמן, נערכו בידי ד"ר מן, שתיקן ושיכלל אותן בתוכנן בלשונן ובסיגנונן. בכל אלה ניכרת יד של סופר, שיש לו השכלה עברית שרשית וגם השכלה כללית יסודית.

ואולם ד"ר מן עסק הרבה בספרות גם מחוץ לקרן הקיימת וביחוד בתרגומים של ספרי מדע יסודיים. הוא העז לגשת אל התרגום העברי של הספר המונומנטלי „הקאפיטאל" מאת קרל מארקס בשני כרכים גדולים (הראשון יחד עם ד"ר צבי ויסלאווסקי), שהוא מפעל מרשים לכשעצמו, ואכן קיבל ד"ר מן על תרגום זה את פרס טשרניחובסקי לשנת 1948.

מפעל חשוב הוא גם תרגום הספר „על בריאת העולם" מאת פילון האלכסנדרוני, ממקורו היווני, וכן תירגם ד"ר מן את „המאמרות" של הפילוסוף היווני הקדום הראקליטוס האֶפֶל ומן ההיסטוריון טוקידידס תירגם מן המקור היווני את „פריקלס על הדימוקרטיה". ואילו מן הספרות הסוציאליסטית הקלאסית תירגם ד"ר מן מגרמנית את ספרו של פרידריך אנגלס, חברו של מארקס, בשם „הפיכת המדע בידי מר אויגן דיהרינג" וכן את ספרו של פליכנוב „על האישיות בהיסטוריה". יש להזכיר גם את ספרו של ה. מארקוסה „שיטת הגל" — מסכת קשה מאד, הדורשת סגנון עברי פילוסופי מיוחד.

נוסף לזה ערך, תיקון ושיפר את „מאה שנה לפסיכולוגיה" לפרופ' פליגל (שתורגם על ידי ד"ר מ. בריל) ואת ספרו של המזרחן הגדול י. גולדציהר „הרצאות על האיסלם", וכן גם את ספרו של ד"ר א.ביין „תולדות ההתיישבות הציונית" וערך עריכה סיגנונית את „דברים אחרונים" של מ. מ. אוסישקין, ועוד.

וכך לפנינו עבודה ספרותית מגוונת.

ויש להוסיף על כך גם את עבודתו הציבורית של ד"ר מן. הוא בנה לו בית נאה בשכונת־תלפיות שבירושלים, ואף כאן נתגלה כאדם ציבורי רב־פעלים. היה חבר הועד של תלפיות וביחוד היה פעיל כראש בית־הכנסת של תלפיות. הוא היה עובר בבית־כנסת זה לעתים קרובות לפני התיבה ומי שלא שמע את ד"ר מן קורא את חמש המגילות או את ההפטרות בשבת־חזון ובשבת נחמו לא שמע קריאה מסורתית נאה מימיו. ועוד ביום־טוב ראשון של פסח תשט"ז קרא לפני הציבור את מגילת „שיר השירים" בהטעמה יוצאת מן הכלל, אף־על־פי שכבר הרגיש את עצמו לא בטוב. ולמחרת ביום ראשון לחול־המועד הלך לעולמו לאחר התקפת־לב פתאומית קשה.

אכן, ד"ר יצחק בן ניסן מן היה מאלה המועטים ההולכים ומתמעטים בתוכנו, ששורשם העמוק ביהדות הלאומית וכל חייהם נתונים לתחייתה, ללשונה, ספרותה ולבניין־ארצה ותקומת־מדינתה. ומי שבא עמו אפילו במגע קצר בלבד, לא ישכח אותו לעולם.

אברהם כהנא (אבר״ך)

Abraham Kahane

„יפיותו של יפת באהלי שם״ — מזיגה נאה זו, האופינית לדמותם של טובי הציונים בגליציה, מצאה בטוייה המושלם באברהם כהנא.

ליהנות מתוכו של „רמון״ ההשכלה החילונית, ועם זאת לשמור אימונים לתרבות קדומים מקודשת — עצם היכולת של ניווט נפשי מכוון זה, לא רק כשרון בה, אלא גם משום עדות לטוהר פנימי איתן. אם תוסיף לכך גם את הרקע של מלחמת הקיום הקשה, הרי אז ירבה הזוהר שבעתיים.

כהנא נולד בטרנוב בכ׳ באייר תרמ״ט (1889). עודנו ילד נתיתם מאביו ומשחר נעוריו נשא בעול הפרנסה למשפחתו, ועם זאת השכיל לשקוד בדביקות על למוד תורה ועל לימודים חיצוניים ואף לעסוק בצרכי ציבור באמונה.

בשחרותו נמנה עם ראשוני המארגנים של תנועת „המזרחי״ בטרנוב, יסד ספריה עברית והיה אחד מפעילי תנועת „השחר״ בגליציה בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה והיה משתתף קבוע בפרסומיה.

בימי המלחמה הגיע עם זרם הפליטים לפראג. שם נפגש בחוג המשכילים הציוניים, שהתרכזו מסביב לאגודה האקדמאית „בר־כוכבא״ ובסופרים יהודיים מבני המקום שהאירו פנים ליוצאי מזרח אירופה. בפגישות שנערכו בין „שני העולמות״ נתרקמו יחסי הבנה ורעות, ורב בכך חלקו של אברהם כהנא, אשר ידע להאיר באור יקרות את דמותה הנלבבת של יהדות המזרח השומרת מסורת אבות.

על אף ענוותנותו התבלט כהנא בחוגי הציונים בפראג כבעל תפיסה מקורית וכבעל עט פורה, והדבר פתח לפניו את השערים לעתונות היהודית בשפה הגרמנית בפראג, בברין ובוינה. ושוב, באחת ידו עושה במלאכה ובשניה מחזקת ספר הלימוד. ימי שהותו בפראג היו גם קודש לרכישת ידיעות מעמיקות במדעי היהדות, לרבות הפילוסופיה. והא בהא תליא. ידיעות אלו הן שנותנות בידו את המכשיר לחיבור מסות היסטוריות ספרותיות ומונוגראפיות על אישי היהדת.

בשנת תר״פ (1920) נשא אשה — גולדה לבית נכט — והשתקע בפשמישל, ובה המשיך בעבודתו הספרותית ובפעולתו הציבורית. יבולו הספרותי — שירים, סיפורים, הומורסקות, „דיוקנאות ואיקונין״, מאמרים על בעיות העומדות ברומו של עולם ומחקרים. הוא היה אף מלקט פתגמים מתוך הספרות התלמודית (לימים הגיע לקט אחד לידיו של הפרופ׳ דב סדן, ולא זו בלבד שקיבלו בעין יפה, אלא שעודד את המחבר ואף הקדים מבוא למהדורה הנוספת).

לפעמים היה עוסק גם במלאכת התרגום, ואף זו נעשתה מתוך בחירה האופינית לאיש. כן תרגם את מחזהו של הסופר הצ׳כי ירוסלב ורהליצקי על המהר״ל מפראג ואת „מסעי גוליבר״.

יש והיה חותם בפסידונימים שונים, כגון — ב„המצפה״ של ש. מ. לזר, ב„העולם״ ובה„הצפירה״ — אבר״ך, אב־המון, רמ״ח ועוד.

כאמור, דבק כהנא בפעילות ציבורית, ובימי שיבתו בפשמישל נמנה עם חוג מעריציו של הרב ר׳ גדליה שמלקיש. אך לא רק בתנועת „המזרחי״ היה פעיל, אלא נמנה גם על נאמני הגמנסיה היהודית, ובהרצאותיו על בעיות התרבות העברית ריתק חוגי נוער נרחבים באגודת „העבריה״.

בשנת תרצ״ו (1936) עלה לארץ ישראל. כאן פרסם את דבריו בעתונים „הצופה״, „הארץ״, „דבר״, „מישור״, „סיני״, „נרות שבת״ ועוד. עזבונו הספרותי כולל: ספריו לתולדות יהודי ביהם, המסות על אברהם מאפו ועל מיכה יוסף לבנזון, דברי חסידות, מסות על הרמב״ם, על הבעש״ט ועל הגר״א, מחקרים על קורות סופרי ההשכלה בגליציה ועוד.

כל הפרסומים האלה הם בתחום „רשות הרבים״, פרי רוחו ויצירתו שהעניק בטוהר־ליבו ובעטו החרוץ לאלפי קוראיו. אך את „רשות היחיד״ שלו לא רבים ידעו, והיא האירה בזיו צניעותו וענוותנותו. בורח מן הכבוד היה, חש לדבר מצווה, מסתפק במועט, אוהב בריות, דן כל אדם לכף זכות.

לא קלים היו חייו בארץ. בעית הפרנסה העיקה עליו וחש גם בקיפוח בעצם עמידתו בשולי הפעילות הציבורית. לא שיחקה לו השעה לתפוס את העמדה הנאותה שודאי היה ראוי לה לפי הכשרתו והשכלתו. אף־על־פי־כן לא רטן, לא התאונן; אדרבה, קיבל את היסורים באהבה, נאמן לקוו המנחה אותו, עד יומו האחרון — י״א באלול תשי״ד (1954).

הרב ד״ר שמואל הירשפלד

Rabbi Dr. Shmuel Hirschfeld

(מזכרונות בנו)

אבי ז״ל, הרב ד״ר שמואל הירשפלד, נולד בפשמישל בשנת 1892. הוא היה בנו יחידו של ר׳ יעקב הירשפלד. ר׳ יעקב הירשפלד היה נמנה על סוחרי פשמישל. ועם זאת היה מקדיש כל רגע פנוי ללימוד התורה. ביזמתו נבנה בית המדרש הגדול ברחוב וָלובה. בבית מדרש זה היה ר׳ יעקב הירשפלד מקיים שעורי משניות, מדי ערב בערב בהשתתפות קהל רב. בתקופה יותר מאוחרת היה סבי ז״ל לראש בין חברי הנשיאות של הקהילה בפשמישל מטעם אגודת ישראל.

אבי נולד איפוא בבית דתי ביותר וחינוכו היה על ברכי המסורת היהודית. ברם לסבי ז״ל לא היו זרים דרכי העולם. הוא שלט בלשון הפולנית והגרמנית בכתב ובדיבור. על־כן לא רצה למנוע גם מאבי את „למודי החול״. לבית ספר כללי אי אפשר היה לשולחו. על כן למד אבי ז״ל את לימודי החול אצל מורים פרטיים. וכך הכין את עצמו לבחינת בגרות ממלכתית. על ספסל הנבחנים בגימנסיה הפשמישלאית ישב עלם עם פאות וזקנקן שהפליא את בוחניו בידיעותיו. לאבי ז״ל יצא שם של בקיא בתורה ובלימודי חול. אבי נשא בגיל צעיר את אסתר פרידמן, בת משפחה עתירה בנכסי תעשיה, יערות, בתים ועבר לגור בויליצקה, עיירה הידועה ממכרות המלח העתיקים. כאן שקע אבי בעסקי המשפחה אבל לא לזמן רב. פורצת מלחמת העולם הראשונה. הרוסים מתקדמים וכובשים זמנית גם את ויליצקה שבמבואות קרקוב. המשפחה עוקרת לוינה, בירת אוסטריה. אבי נרשם כתלמיד בבית המדרש לרבנים שבראשותו של פרופ׳ שווארץ וכתלמיד בפקולטה הפילוסופית של אוניברסיטת וינה. שנות המלחמה עוברות עליו בלימודים. המלחמה מסתיימת והוא רב ובעל תואר של דוקטור לפילוסופיה. עבודת המחקר שלו היא על הנושא: „יוסף אזופוביץ״ — אחת הדמויות המעניינות בהיסטוריה של יהודי פולין. הוא נבחן גם על ידי גדולי הדור וקיבל מהם את הסמיכות לרבנות. אבי חזר עם משפחתו לויליצקה. אבל גם הפעם לזמן קצר. קהילות שונות מפצירות בו, כי יסכים לכהן בכס הרבנות. הוא מהסס — אין ברצונו להפוך את הרבנות לקרדום לחפור בו. ברם בשנת 1926 הוא נענה לפנית הקהילה בעיר ביאלה שבגליציה המערבית, בגבול שלזיה.

העיר הזו למרות היותה קרובה לגבול גליציה, היתה מיוחדת במינה. יהודיה היו כולם מתבוללים בתרבות הגרמנית. לא יידיש ואף לא פולנית נשמעו ברחובותיה, רק גרמנית. מצבם

הכלכלי של יהודי ביאלה היה טוב ביותר. בתור עיר תעשית אריגים לא ידעה מצוקה. בנין מפואר של בית כנסת התנוסס בראש הגבעה שחלשה על העיר. אבי ז״ל ראה זאת כתפקידו הקדוש לקרב יהודי עיר זו ליהדות ולציונות.

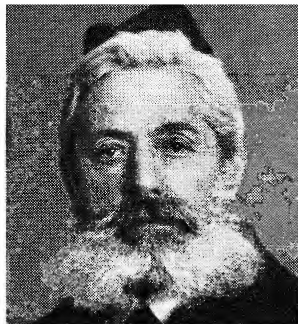
כיושב ראש הסתדרות „המזרחי״ ראה זאת כמגמת חייו לקרב קהילה זו לציונות ולערכי היהדות הדתית. הוא לא הסתגר בד׳ אמותיו אלא החל לפתח פעילות צבורית ענפה.

בגבור יד השלטון הפולני באזור, נעשה אבי מליץ יושר של הקהילה היהודית הזו בפני השלטונות, אם זה ענין שבדת, או הפליה של יהודים לרעה, או חששות השלטון כלפי קבוצי ההכשרה הרבים שבעיר, ידע אבי תמיד לשכנע את הגוי ולרכך את לבו. לאט לאט ראו בו יתר הקהילות שבשלזיה את נציגם בפני השלטון והפנו אליו כל בעיה שדרשה טיפול אצל השליט והיה זה אפילו המיניסטר בעצמו. היה פעיל גם בתנועה הציונית ונבחר לחבר הועד הפועל הציוני המורחב. בשנת 1937 מבקר אבי בארץ וחולם על התישבות בה. ברם אין הוא מעלה על דעתו לעזוב את קהילתו דוקא ברגעים הקשים כשפרעות אנטי־יהודיות קשות עברו עליה באותה השנה. הוא דוחה בינתיים את ביצוע הרעיון. בשנת 1939 הוא יוצא לשוייץ לקונגרס הציוני. לאזניו מגיעה השמועה על המלחמה העומדת לפרוץ. הוא ומספר חבריו שוכרים מטוס וברגע פרוץ פעולות המלחמה הם נוחתים על אדמת פולין. הוא חוזר כדי להיות ביחד עם קהילתו בעת קשה זו ואינו מוכן לחפש מקלט בשוייץ בה נמצא אז. בעד מסירותו זו שילם מחיר רב. צבאות היטלר מגיעים לביאלה תוך שעות. הוא ומשפחתו, אמי ושתי אחיותי, נעים ברגל מזרחה. הוא מגיע עד פשמישל, העוברת כעבור שבועות מספר לידי הצבא האדום. שלטונות הכיבוש הרוסיים ממנים אותו לתפקיד של מנהל בית ספר יהודי בדוברומיל. אבל כשהם מוציאים פקודה כי בית ספר ינהל את לימודיו גם ביום השבת, מתפטר אבי מתפקידו ועובר ללבוב. יתר משפחתי נשארה בינתיים בטרנוב, שמעבר הגרמני של הגבול.

בלבוב מתכנן הוא בריחה לעבר וילנה, אבל מהלת לב קשה מונעת ממנו האפשרות. מלבוב הוא פונה לידידיו וחבריו לתנועה ומצביע על אפשרויות של הצלתו, אבל ללא תוצאות. הצבא הנאצי מתפרץ מחדש ולבוב נכבשת על ידי הנאצים. אבי חוזר למשפחתו לטרנוב. הגסטאפו מתחקה על עקבותיו. בערב אחד נודע לאבי שכנראה הלילה יבואו לאסרו. בדומית הליל הוא שומע את צעדי הגסטאפו מעבר לחלון. ליבו חדל מלפעום. בהפרץ הדלת ע״י אנשי הגסטאפו הם מוצאים אותו ללא רוח חיים.

אמי ואחותי כורות לו קבר במו ידיהם. עם חיסול גיטו טרנוב, נעלמות גם הן.
תהי נשמתם צרורה בצרור החיים.

ר׳ יצחק יעקב תאומים *)

Itzhak Jacob Thumim

ר׳ יצחק יעקב תאומים נולד בשנת תרכ״ג בעיר בוצ׳אץ׳, לאביו, רבה של בוצ׳אץ׳, הגאון ר אברהם תאומים, בעל שאלות ותשובות „חסד לאברהם״, ולאמו מרת פרומה, בתו של הגאון רבי צדוק רפפורט מדובנה, מחבר הספר „מזבח כהנים״, נינו של הגאון הגדול רבי חיים כהן רפפורט אבד״ק לבוב.

ר׳ איצקל נתיתם מאביו בהיותו בן שלוש ועל כן העתיקה אז המשפחה את מקום מגוריה ללבוב. בגיל עשר עבר הנער לעיר כורוסטקוב, שבה נתחנך על ברכי התורה בבית הרב דמתא. נשא לאשה את בתו של הלמדן והעשיר המופלגה ר׳ אפרים פישל אברדם, מסטרי־סמבור. ר׳ איציקל ששקד על לימוד התורה מתוך הרחבה בבית חותנו, הוסמך להוראה על ידי הגאונים המפורסמים, ר׳ צבי הירש אורנשטיין ור׳ איצ׳ה אטינגר מלבוב, אך סירב לעלות על כסא הרבנות והעדיף להתפרנס ממסחר.

עם פטירת חותנו עבר ר׳ איצקל תאומים לגור בפשמישל, בה פתח בנק בשותפות עם אחיו הגדול והמפורסם בתורה, בעושרו ובמידותיו התרומיות, ר׳ משה תאומים, ועם חתניו (של ר׳ איצקל), כן בנה בתים ורכש אחוזות ומכרות נפט בבוריסלב.

ר׳ איצקל הוציא לאור יחד עם אחיו את שתי מהדורות של שו״ת „חסד לאברהם״ פרי עטו של אביהם וכל אחד מהם חיבר מבוא מיוחד לספר זה.

כאשר נוסדה ההסתדרות העולמית של „אגודת ישראל״, השתתף ר׳ איצקל כציר בועידת היסוד שלה בקאטוביץ (1912), והיה מראשי המדברים בה, נאם והלהיב את הצירים. מאחר שהתקשר כבר קודם לכן בקשרי ידידות עם גדולי הדור וגאוני התורה שהשתתפו בועידת קאטוביץ, היה הוא אחד הפעילים ביותר בועידה זו ונבחר לחבר ההנהגה העולמית הראשית של ה„אגודה״. ר׳ איצקל ראה ב„אגודת ישראל״ את ליכודה הרוחני של היהדות, את חזות הכל, והעמיד את עצמו בראש הלוחמים במלחמה נגד חסידי בלז ונגד כל אלה אשר התנגדו בתוקף לארגונה של „אגודת ישראל״.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה עבר ר׳ איצקל ומשפחתו לוינה ונשאר בה עד שנת 1917. גם כאן התמסר כולו ל„אגודת־ישראל״ וריכז מסביבה את היהודים החרדים יוצאי הונגריה, מתפללי „שיפשול״. ידידותו עם ראש קהילת וינה, ד״ר אלפרד שטרן, עם רבה הראשי ד״ר

*) קיצור מאמרו של זאב זוהר ב„שערים״, עתון יומי בתל־אביב מיום 16.11.56, עם הוספות).

גידמן ועם מנהיגיה האחרים של יהדות וינה המתקדמת, וכן עם רקטור בית המדרש לרבנים, ר' אריה שווארץ, עמדה לו לעזר בפעולותיו המסונפות והרב־גווניות לשיקומם החומרי והרוחני של פליטי החרב.

עם שובו לפשמישל אחרי מלחמת העולם הראשונה חזר לאט לאט לעסקיו ולפעילותו הציבורית וייסד בה בשתוף טובי העיר את הפולקסראט. בשנת 1921 נסע תאומים שוב לוינה, וחזר לפשמישל בשנת 1935. תקופה זו הרחיקה את ר' איצקל מהתנועה. עם כניסתם של חברים חדשים לועד הפועל העולמי של „אגודת־ישראל" בראשות הד"ר פנחס כהן בוינה, הונהג סדר חדש לחלוטין והפעולות נשתנו תכלית שינוי. ר' איצקל לא גרס פעולות פוליטיות מקיפות והיה רחוק מהן. הוא התנגד לפוליטיקה שניהלו ראשי „אגודת־ישראל" העולמית בכללה וביחוד התנגד לפעולות הפוליטיות בענין ארץ ישראל וישובה. שאיפתו של ר' איצקל תאומים היה להפוך את „אגודת־ישראל" לארגון רוחני־תורני ותו לא, וכאשר לא עלה הדבר בידו, הסתלק ממנה.

בשנת 1923, הוקם ביזמתו ובעזרת „האגודה" האוסטרית בבאדען ע"י וינה, בית היתומים לקרבנות המלחמה מטעם „אגודת־ישראל". היה זה מוסד לדוגמה שהתקיים עד לפלישת הנאצים לאוסטריה.

לר' איצקל תאומים היתה ספריה תורנית מפורסמת ובה כ־15000 כרך, ביניהם ספרים יקרי מציאות, אינקונבלים, הוצאות ראשונות וכתבי יד נדירים מאד.

ארבע בנות היו לו: הבכורה, פרומה, שנישאה לר' אהרון זלדוביץ ממינסק, בנו של ר' ברוך זלדוביץ, נינו של הגאון מוילנה. בתו השניה, ויטה, אשתו של ר' שלום שנבלום, בנו של ר' יוסף שנבלום מרישא. השלישית, גולדה, אשתו של ר' שמואל באב"ד, בנו של הגאון ר' משה באב"ד, אב"ד בלבוב, וחיה, אשתו של ר' אבא אטינגר, בנו של ר' שלומה, בנו של הגאון ר איצ'ה אטינגר אב"ד בלבוב.

בשנת 1940, כאשר פשמישל נספחה לרוסיה, נאלץ ר' איצקל לעזבה. מאז התגורר בלבוב בבית בתו, מרת שנבלום. גם בתנאים קשים אלה התענין בגורלם של הנידחים והפליטים וביקש להושיט להם את עזרתו ולעודדם.

ר' יצחק תאומים נפטר בשנת תש"א (1941) לפני כיבוש לבוב ע"י הנאצים.

ד״ר משה-מאוריצי ריכטר

Dr. Maurycy Richter

אחד העסקנים הציוניים הבולטים בפשמישל. נולד בינוב על יד לבוב בשנת 1887. השתתף בארגון תנועת הנוער הציוני בתחילת המאה ה־20. היה בין מארגני האגודה האקדמאית הציונית „יהודיה" Judea בלבוב. **מיד** אחרי סיום מלחמת העולם הראשונה השתקע כעורך דין בפשמישל, ובכל מירצו וכוח ארגונו התחיל בעסקנותו הציונית. כבר בשנת 1919 יצג את הסיעה הציונית בפולקסראט. ליכד את שורות הציונים בעיר ועמד בראשם שש שנים. בבחירות לסיים נקבע כמועמד של הרשימה הלאומית המאוחדת במחוז סמבור. ארגן והדריך מוסדות כלכליים בעיר. בשנת 1932 עבר ריכטר ללבוב והמשיך בה בפעולתו הציונית.

היה אחד המשפטנים המובהקים והתפרסם כפרשן־חוקים. הוציא מספר ספרים מקצועיים, והיה חבר המערכת של בטאון המשפטנים Nowa Palestra וחבר בלשכת המסחר והתעשיה בלבוב.

בשנות המלחמה עלה ארצה מרומניה כפליט. בארץ התמסר לארגון עולי פולין. ב־1947 חזר ריכטר לפולין במגמה לעזור לשרידי השואה. מת בורשה בשנת 1955. משפחתו נשארה בישראל. בתו טובה ריכטר־ראוך היא ציירת נודעת; בנו, אדם ריכטר, התפרסם כפוליגלוט ושימש מתרגם ראשי במשפט אייכמן.

ד״ר צבי-הנריק רייכמן

אחת הדמויות הבולטות בפשמישל היהודית. נולד ברז׳שוב בשנת 1892. התחיל בפעילות ציונית עוד בהיותו תלמיד־גמנסיה. בשנות לימודיו באוניברסיטה נמנה עם מיסדי האגודה האקדמית הציונית „מכביה" ברז׳שוב והיה נשיאה שנים רבות. במלחמה הראשונה השתתף בקרבות בכל החזיתות כקצין אוסטרי וזכה לאותות הצטיינות רבים. אחרי גמר המלחמה עבר לצבא הפולני.

Dr. Henryk Reichmann

לאחר מלחמת העולם הראשונה המשיך בפעולתו הציונית, לראשונה ברז׳שוב ואחר כך בפשמישל, שבה עבד בשנות העשרים כעורך דין. מיד תפס עמדה בעיר והטביע את חותמו על החיים היהודיים בפשמישל. היה עסקן ללא לאות, שהזניח את חייו הפרטיים ואת עסקיו והקדיש את כל חייו לעבודה ציבורית. במהרה הגיע למנהיגות של יהדות פשמישל. שנים רבות כיהן כנשיא ההסתדרות הציונית הכללית המקומית. הוא יצג את הסניף בועד הפועל הארצי וכציר בקונגרסים ציוניים אחדים.

משנת 1935 נמנה עם חברי מועצת הסוכנות היהודית. משנבחר בשנת 1928 לסגן ראש עירית פשמישל הגן על זכויותיה של האוכלוסיה היהודית. בזמן כהונתו זו נהנו כל המוסדות היהודיים בעיר מתמיכות מתקציב העיריה.

בשנת 1939 עבר ד״ר רייכמן עם הצבא הפולני את הגבול ההונגרי ובמחנה השבויים המשיך בפעולתו התרבותית הציונית בין כמה מאות חיילים וקצינים יהודיים, שבויים במחנה. הוא ניצל בנס אחרי שעברו עליו כל התלאות של מסע המות מהונגריה לאוסטריה. בשנת 1945 חזר לפשמישל לזמן קצר. לבו נשבר למראה החורבן בעירו, יצא לקרקוב ומיד חידש בה את העבודה הציבורית. היה יוזמו של „האחוד הציוני״ וכיהן כמזכיר כללי של הועד היהודי המחוזי. בשנת 1949 עלה ארצה, התישב בחולון והמשיך בפעולתו הציבורית. שם נבחר ליו״ר הסניף של הסתדרות הציונים הכלליים. נפטר בתל־אביב ביום 13 במרץ 1951 והובא לקבר ישראל בנחלת יצחק.

י. א.

ד״ר אפרים שוצמן

Dr. Efraim Schutzmann

עסקן ציוני אציל ואדם עניו, מסור לרעיון הציוני בכל לבו.

בנו של חוכר אחוזה בפודוליה, התחנך בחיק הטבע שהשפיע עליו לכל ימי חייו.

קיבל את החינוך התיכוני בגימנסיה ממשלתית בסטניסלבוב. אחרי גמר חוק לימודים בפקולטה למשפטים, בחר במקצוע של עורך דין והתיישב בפשמישל.

כאן הקדיש את חייו לפעולה ציונית והיה למעשה למנהיג של הציונים הכלליים בעיר. לא תמיד היתה למנהיגותו גושפנקה רשמית מאחר והאיש מטבעו לא רודף כבוד היה.

בשנת 1918 לאחר פיזור מהפכני של הקהילה, נתמנה מטעם הציונים כחבר הפולקסראט.

ד״ר שוצמן היה אחד היוזמים והמייסדים של הגימנסיה העברית בעיר, שהיתה לו יקרה מכל יקר, ולה התמסר בכל נפשו. פעיל ללא לאות בכל ענפי הפעולה הציונית, חבר מועצת העיריה מטעם הגוש הציוני, פעמים רבות יושב ראש של הסניף המקומי של הציונים הכלליים. אשתו רוברטה לבית אקסר נהפכה בהשפעתו לאחת העסקניות הציוניות הפוריות.

עם כיבוש העיר על ידי הרוסים בשנת 1939 ברח ללבוב, כדי להנצל מגירוש לסיביר — מגורל של העסקנים הציוניים בעיר. שם הסתתר מעיניה הפקוחה של הנ.ק.וו.ד. עם כיבוש לבוב על ידי הגרמנים בשנת 1941, הוזמן ע״י העסקנים הציוניים בלבוב לשמש מנהל המשרד לשיכון ביודנראט. בתפקיד זה דאג לחלוקה צודקת של דיור לאוכלוסיה היהודית שגורשה לגיטו, ולחם נגד כל אלה שרצו לנצל את תפקידם למטרות אנכיות. במחלקתו אורגנה ביוזמת הד״ר שוצמן, עבודה ציונית מחתרתית שמטרתה היתה הברחת צעירים יהודיים מעבר לגבולות פולין.

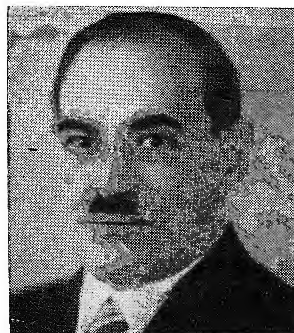
ד״ר שוצמן נפל על משמרתו. מכתב אליו, בו ביקש ממנו אחד מחברי המפלגה בפשמישל לפעול לשם הצלת בנו ממחנה ינוב נתפס על ידי הגיסטאפו. למחרת היום פנו לראש היודנראט בלבוב בשאלה מי הוא ד״ר שוצמן. כשנקרא למשרדו של ד״ר לנדסברג, ראש היודנראט, נתבקש להלוות לאנשי הגיסטאפו לרישום פרטיכל קצר.

ד״ר שוצמן לא חזר עוד למשרדו. כשנשלח פקיד היודנראט לברר מה היא סיבת העדרו של ד״ר שוצמן, הודיעו לו שהוצא להורג.

וכך היה קיצו של לוחם ציוני זה. אמיץ, ללא דופי ונאמן לרעיון התחיה הלאומית.

י. א.

אברהם חיים קלגסבלד

Abraham Chaim Klagsbald

אברהם חיים קלגסבלד נולד בשנת 1875 בחשנוב. בנם של אביגדור וברנדל קלגסבלד.

חשנוב היתה עיירה קטנה בגליציה המע־רבית, שבה קיבל את חינוכו התורני והצטיין בשקידה רבה. לא ביקר בבית ספר ממשלתי כמו רוב ילדי היהודים בחשנוב. למד בחדר ואביו היה מעירו בכל יום בשלוש לפנות בוקר ללימוד תורה. בחשאי היה קורא, כבר בגיל ילדות, ספרים בגרמנית ובכל הירחונים והעתונים שיצאו אז לאור בשפה העברית. קרא את כל הקלסיקאים, והאהוב עליו ביותר היה היינה. לילדים שלו נהג תמיד לקרוא את השירים של היינה. קלגסבלד היה אוטו־דידקט, אולם בעל ידיעות רבות. הצטיין בכושר שיכנוע מיוחד ובחריפות בויכוח.

אביו היה משמיד את כל הספרות הלועזית וגם את הספרים בעברית שהיה קורא בהם. בתקופה שהחסידים היו שרים „מען הערט אוף אללע מיסטן, העברעישע ליעדער זינגען — דאס זענען ציוניסטן. די אורדינירע ייגגן". קשה היה להחזיק מעמד כציוני. כשהילד הגיע לגיל בר־מצוה לקח אותו אביו הנואש ל„סנצר רב" שישפיע עליו לחזור לדרך הטובה. ה„סנ־צר רב" דיבר עם הילד שלוש שעות ובסוף אמר לאביו שמבנו יהיה או רב גדול בישראל או בישוף קתולי.

אז כבר בהיותו נער, מצא את דרכו למחנה הציוני והגיע לידי מיזוג הרמוני של תורה ודרך ארץ, של דבקות בערכי היהדות המקו־רית ולשאיפת הציונות המודרנית.

בגיל 21 עזב את חשנוב והתיישב בעיר פשמישל. הציונות המקומית הלוחמת שנדחתה אז לקרן זוית, רכשה בו חבר ער ומוכשר, שהצטרף לקבוצה הקטנה של פעילים כחייל פשוט עד שהגיע תורו והועמד בראשה.

למרות עסקיו המרובים, לקח חיים קלגס־בלד חלק בכל הפעולות הציוניות בעיר ובגלי־ציה כולה. כשגדלה התנועה הציונית בתום מלחמת העולם הראשונה וחידשה את פעו־לותיה, היה חיים קלגסבלד לאחד הפעילים ביותר בתנועה. ביוזמתו ובעזרתו נוסד השבו־עון הציוני בעיר „דער פרעמעסלער יוד", נוסדה הגימנסיה העברית. חיים קלגסבלד היה היושב ראש הראשון של הנהלת הגימנסיה והקדיש את כל מרצו לפיתוחו של המוסד וסייע לגידולו בתרומות־כסף ניכרות. זמן מה שימש כראש הסניף המקומי של הציונים הכלליים, היה נשיא הועד של „קרן היסוד" מיום היוסדו עד פרוץ מלחמת העולם השניה ופעל רבות להגברת התרומות למען הקרן. היה חבר הנהלת הקהילה מטעם הציונים הכלליים. ביוזמתו ובעזרתו הכספית שופר בית הכנסת העתיק. היתה זו התקופה המפו־ארת בפעילותו הציבורית.

בתקופה בין שתי מלחמות עולם עבר קלגסבלד ממסחר לתעשיה. יסד ופיתח בית חרושת למכונות חקלאיות ולמכונות תפירה „פולנה". בפרוץ מלחמת העולם השניה עבדו במפעלו אלף פועלים, מהם כשליש פועלים יהודיים. המפעל שימש במשך זמן קיומו מקום הכשרה לחלוצים שעלו ארצה, והם היו מרא־שוני הפועלים המקצועיים בענף המתכת.

עלה ארצה בשנת 1940 בזמן המלחמה ביחד עם כל משפחתו. כאן יסד וניהל ביחד עם בנו, המהנדס שמעון קלגסבלד, מפעל חרושתי בענף המתכת. למרות עסקיו מצא זמן להתענין בספרות העברית ובחיי התרבות של המדינה. מת בתל־אביב בי"ז באב תשי"ח.

א. כהן

דברי הספד אשר לא נאמרו

ידידי הטוב חיים קלגסבלד הלך לעולמו וגם אני מרגיש את הצורך הנפשי להצטרף לדברי הקבוצה הזעירה של אנשי פשמישל, אשר עמדה על יד קברו, עטופת יגון ותוגה, שארית הפליטה של חבריו הותיקים, ידידיו וידידי משפחתו, שרידי התנועה הציונית בעירנו, אשר בה ישב המנוח ופעל במשך רוב שנותיו.

לנו אבד חבר קרוב ואהוב, ידיד מסור, יועץ ועוזר, בן־אדם נחמד ויקר, בעל אישיות רב־גוונית, עשירה ודינמית.

בהופעתו החיצונית, במיזוגו המוצלח של מעשיות ואידיאליזם היה הוא, בלי ספק, איש יוצא מגדר הרגיל, היום־יומי, ובכל זאת היה טיפוס קלסי, טיפוס נהדר של יהודי וציוני גליצאי.

מוצאו היה מעיירה קטנה בגליציה המע־רבית, מסביבה השקועה בחיי המסורת, בה קיבל את חינוכו התורני, המעמיק, למד בשקידה, ומה שלמד שמר בלבו כל ימי חייו, הודות לכשרונותיו המבריקים.

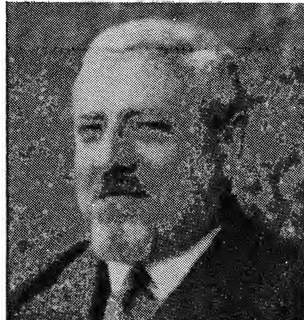
אלה אשר עמדו במחיצתו של המנוח והיו עדים לפעולתו, זוכרים ויזכרו כל חייהם את החבר היקר, את האיש המלא חן וזוהר, את דמותו המקסימה, את הדר פניו, את האדם הנחמד, את היהודי הפיקח והמלא הו־מור, מלא דעת ובינה, רוח וחכמה.

ביתו היה בית ועד לחכמים, אורחים וידי־דים רבים ובקרב משפחתו הוא הופיע כפיגו־רה פאטריארכאלית, כרע מסור לרעיתו, כאב וסבא אהוב על בניו ונכדיו, וחסרות מלים כדי להביע את רגשי החיבה והצער והנחמה שבליבנו.

אנו חבריו הותיקים מבכים בלב כואב את פטירתו של חיים קלגסבלד, חברנו החביב, ידיד אהוב, ציוני נאמן ורב־פעלים ואחד מנציגיו האחרונים של הדור הראשון, דור הבונים של הציונות בגליציה, אשר היתה ואיננה.

י. א.

ליפא גלר

Lipe Galler

ליפא גלר נולד בשנת 1888 בגרודק יגו־לונסקי. כנצר משפחת רבנים קיבל בעיקר חינוך תורני. מגיל צעיר הצטרף לתנועה הציונית ונמנה עם המייסדים של חברת „אהבת ציון" בקשיבצה הקרובה לפשמישל.

בשנת 1919 העתיק את מגוריו לפשמישל ומיד תפס עמדה בציבור הציוני בעיר ונמנה עם העסקנים החרוצים בסניף המקומי של הציונים הכלליים. שנים רבות היה חבר הנהלת הסניף, חבר הנהלת הועד למען „קרן היסוד", חבר הנהלת הקהילה היהודית מטעם הציונים משנת 1928 — ונציגם במועצת העיריה במשך שמונה שנים. פעל רבות למען הגימ־נסיה העברית בעיר ושימש שנים רבות כסגן יו"ר של הנהלת המוסד.

פעולותיו בשדה הכלכלה חרגו מהמסגרת המקומית. בתור תעשיין ויצואן ותיק של פשתן, נתמנה כחבר בועדת התקנים לפשתן מטעם המשרד למסחר ותעשיה. בעיר היה אחד ממייסדי ה„בנק של הסוחרים ותעשיי־נים היהודים" וחבר ההנהלה. פעילותו היעילה הביאה לשגשוג המוסד לתועלת הציבור היהודי בפשמישל.

ליפא גלר פעל גם רבות בשטח סוציאלי בתור חבר הנהלת בית היתומים.

מ־1923 היה יו"ר בית הכנסת החדש ברח' סלובצקי; נספה בשואה של יהדות אירופה.

ד״ר בנימין וינטראוב

ד״ר אלכסנדר שטיינהרדט

Dr. Aleksander Steinhardt

ד״ר אלכסנדר שטיינהרדט נולד בשנת 1884 בעיר חוצין שבאוקראינה. התחנך, כפי שהיה מקובל אצל הורים שומרי מסורת, ב־״חדר״. בגיל שלוש עשרה, עבר בדרך בלתי ליגלית, את הגבול הרוסי־אוסטרי והגיע לעיר טרנופול מתוך דחיפה להמשיך בלימודים ולהשיג השכלה גבוהה.

בטרנופול למד בגימנסיה והתפרנס ממתן שעורים פרטיים בשפה העברית שהיתה שגורה בפיו.

בשנת 1903 או 1904, לאחר שעמד בבחינת הבגרות בטרנופול, נסע לוינה, למד בפקולטה לרפואה וקיבל תואר דוקטור בשנת 1910.

החל משנת 1905 השתתף ד״ר שטיינהרדט, שקראו לו בשם הראשון „סשה״, בפעולות האירגונים הציוניים, היה חבר נלהב של התנועה הציונית ונשאר נאמן לשאיפתו ולהכרתו הציונית עד ליום מותו בשנת 1947.

ד״ר שטיינהרדט השתקע בעיר פשמישל בסוף מלחמת העולם הראשונה (1918). היה רופא לא רק לפי מקצועו, אלא מתוך הרגשת יעוד ומתוך שאיפה לעזור לכל נצרך, ביחוד לדלת־העם שברחוב היהודי שבעיר פשמישל. הקים בשנת 1919, בעזרת ועד הקהילה היהודית אמבולטוריום ליעוץ רפואי, חינם אין כסף שמקומו נקבע ברח׳ דבורסקי 36.

יום יום היו מבקרים בו עשרות חולים מבין דלת העם ומחוסרי פרנסה בעיר, דורשי עזרה רפואית.

האמבולטוריום ליעוץ הרפואי הזה, שלו הקדיש ד״ר שטיינהרדט את כל מאמציו, היה קיים בערך שנתיים, עד לשיקומו של בית החולים היהודי שיצא לפועל הודות ליוזמתו ולמאמציו של ד״ר שטיינהרדט, שהלהיב את יו״ר הקהילה היהודית בעיר לפעולה זו.

יש לציין, כי עלה בידי ד״ר שטיינהרדט לצרף לעבודתו, הן באמבולטוריום ליעוץ הרפואי והן לתוכניתו להקמת בית חולים יהודי, את מרבית הרופאים היהודיים שבעיר פשמישל, אשר הצטרפו לפעולה הרפואית למען דלת העם.

עם פתיחת בית החולים בשנת 1924 מינתה הקהילה את ד״ר שטיינהרדט למנהלו והוא כיהן בתפקידו עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

ד״ר שטיינהרדט הקדיש את כל זמנו ומרצו להתפתחותו של בית החולים היהודי ולפעולות רפוי של דלת העם. טיפל בחולים רבים שביקרו בביתו שלא על מנת לקבל שכר, וכמעט לא היה סיפק בידו להינפש מעבודתו הרבה, שכן ביקרו אצלו במשך כל היום אנשים שונים, שהיו קשורים בהנהלת בית החולים, ולא פעם היה צורך לטכס עצה למימון המוסד. פעולותיו היו ביטוי נאמן להרגשת יעודו כבן העם, שלמענו פעל ולבריאותו הקדיש את מיטב כוחותיו ומאמציו.

בעבודתי הציונית נמצאתי במגע מתמיד עם ד״ר שטיינהרדט, ומצאתי אצלו עידוד לפעולותי. הוא הצטרף יחד אתי ל„ציונות הגדולה״, תנועת ז׳בוטינסקי, והיה חבר בה עד יום מותו. מחשבותיו ושאיפותיו היו נתונות לעליה לישראל ולבנית עתידו ועתיד ילדיו בארץ. למרות התעסקותו הרבה במקצועו כרופא לא הזניח ד״ר שטיינהרדט את הקשר עם התרבות היהודית. לא פעם מצאתיו בביתו יושב ומעיין בגמרא ולעתים ראיתיו בחברת חיים קלאגסבלד, כששניהם יושבים בספריה ומעיינים בגמרא ומתוכחים.

בחודש פברואר שנת 1933 הצטרף ד״ר שטיינהרדט עם אשתו לטיולנו המשותף לארץ ישראל. מי שלא ראה את ד״ר שטיינהרדט באיזו התלהבות הסתכל בכל כפר, מושב ועיר, בכל צמח, בילדי הארץ ובהתפעלותו כמעט תוך עצירת הנשימה היה פונה אלי: „בְּנִי — אני מרגיש צעדי משיח".

לדאבוני לא זכה ד״ר שטיינהרדט מסיבות שונות לעלות לארץ ישראל לפני פרוץ המלחמה.

שנות המלחמה היו לו לגיהינום ויסורים, שנות פחד ודאגה לשלום אשתו וילדיו. בשנים האלה הסתתר בכפר שעל יד סמבור בו עבד במשק חקלאי עבודה פיסית. האסון הראשון שפגע בו היה מות אשתו. היא הסתתרה בלבוב, יצאה בכדי להצטרף לבעלה בסביבת העיר סמבור, נתפסה בשעת הנסיעה ונרצחה ע״י הנאצים.

בתום המלחמה האכזרית התכונן לעלות לישראל עם ילדיו. היה בידו רשיון עליה, אולם בריאותו נפגעה קשה במלחמה ולבו הפסיק לפעום לפני עלותו ארצה.

בנו ובתו של ד״ר שטיינהרדט חיים בישראל. בנו אלפרד התפרסם בארץ כבמאי סרטים.

י. א.

וילהלם הספל

נולד בשנת 1892. משחר נעוריו פעיל בתנועה הלאומית, בתחילה בשורות ה„שו־מר", ואחר כך כמזכיר ההסתדרות הציונית המקומית בדרוהוביץ, שם שימש כפקיד בכיר בחברת נפט „גליציה". בשנת 1919 השתקע בפשמישל וכאן יסד מפעל טכני מסחרי „ארטסיה". מיד עם עברו לפשמישל התבלט כעסקן ציוני מסור וחרוץ ביותר בעיר, הפעיל בכל ענפי העבודה הציונית. תועמלן ומתרים מצליח לקרן היסוד, פטרון הנוער החלוצי עד פרוץ מלחמת העולם השניה. חבר בהנהלה

Wilhelm Haspel

המקומית של הציונים הכלליים ובמועצה האר־צית בלבוב. גם למוסדות תרבות וחינוך יהו־דיים הקדיש את מרצו וכושרו הארגוני. הספל נמנה עם חברי ההנהלה של הגימנסיה העב־רית ושל בית הספר המקצועי לבנות. מקומו כעסקן לא נעדר גם בארגונים כלכליים יהו־דיים ב„התאחדות הסוחרים" וב„מועצת הבנק של הסוחרים ותעשינים".

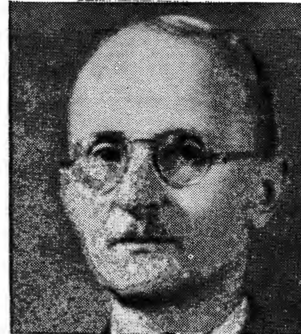
אחרי הנצחון של הגוש הלאומי בבחירות לעיריה בשנת 1930 נבחר וילהלם הספל כחבר יהודי שני (נוסף לסגן ראש העיריה ד״ר רייכמן) בהנהלת העיריה, ובתפקיד של „לבניק" מכהן הוא גם בקדנציה שניה כיהודי יחיד בהנהלת העיריה, עד החורבן. בתפקידו זה לחם בעוז נגד כל הפליה ביחס ליהודים ולחם באומץ נגד הכנופיה האנטישמית בעיר שארגנה חרם על המסחר היהודי והעמידה משמרות על יד חנויות יהודיות.

הספל היה ראש הסיעה הציונית במועצת הקהילה משנת 1936, כשההנהלה היתה בידי הציונים. יש לציין במיוחד את פעילותו היעי־לה לחיסול הקבצנות בעיר ע״י סידור קונ־סטרוקטיבי, ועזרה לשיקום. הוא היה בין הראשונים שהכניס אווירה ציונית לאומית בלשכת „בני ברית", שהיתה רחוקה מהציונות.

בשנת 1939 נמלט ללבוב. בדרך נס ניצל ביחד עם שתי בנותיו מהשואה. אשתו נרצחה בידי הנאצים.

מתגורר כעת בארצות הברית.

אינג׳ צבי (הרמן) מנדל יעבץ

Ing. Herman Jawetz

צבי יעבץ נולד בשנת 1878 בהאלושצינצה שבמחוז טרנופול. מצאצאיו של הרב יעקב בן צבי. למד בגימנסיה בטרנופול וסיים את חוק לימודיו כמהנדס־מכונאי בפוליטכניון בלבוב. עוד בהיותו תלמיד גימנסיה אירגן חוגים ציוניים מבין הנוער הלומד, על אף הסכנה שיגורש מבית הספר. המשיך בפעולתו הציו־נית בזמן לימודיו בפוליטכניון. לאחר סיום לימודיו נתקבל כמהנדס בשרות הרכבות, תחילה בלבוב ואחר כך בפשמישל והגיע לדר־גה של מהנדס בכיר (יועץ).

ליהודי שהיה פקיד ממשלתי דרוש היה אומץ לב כדי להבליט בפומבי את השקפתו הציונית וכדי להשתתף בעבודה ציונית בעיר. יעבץ נשא את הדגל הציוני בגאווה. עם עברו לפשמישל תפש מיד עמדה בתנועה הציונית בעיר. בשנת 1918 היה זמן מה חבר ה„פֿאָלקס־ראט" מטעם הציונים ועמד בראש הועד המקו־מי של הציונים הכלליים. יעבץ היה אחד מיוזמיה של הגימנסיה העברית וממייסדיה, וכן ממייסדי מועדון הספורט היהודי „הגיבור".

טיפוס של עסקן ציוני מסור, ענו, לא רדף כבוד, בעל אופי טהור, מוכן לקרבנות במאבקו למען השגת האידיאל. כל שכבות האוכלוסיה הן היהודית והן הפולנית, התיחסו אליו בכבוד.

נפטר בשנת 1942, בגיטו פשמישל, שבור ורצוץ בתוך עמו הכלוא.

יוסף בן אליעזר

חיים עליאש

חיים עליאש היה הרוח החיה בקרב התנו־עה הציונית־הסוציאליסטית בפשמישל בתקו־פה בין שתי מלחמות העולם. הודות לעבודתו המסורה והנאמנה קמו בעיר מוסדות תרבות יהודיים, נוסדו קרנות ציוניות ומוסדות ציו־ניים אחרים, כשכל מפלגה מתחרה ברעותה. ידה של תנועת הפועלים הציונית בהתחרות זו היתה בדרך כלל על העליונה, הודות למרצו של חיים עליאש ועוזריו. תפקידים חשובים ומרכזיים הוטלו עליו. הפעילות הציונית והציבורית היתה דרושה לו כאוויר לנשימה.

Chaim Elias

חיים עליאש היה כמעט כל השנים עד שנת 1939 יו"ר של המפלגה הציונית „התאחדות", ואחרי האיחוד — של „התאחדות פועלי ציון". היה גם במשך תקופה רבה נציגה של המפ־לגה במועצת העיריה, יו"ר של ועד קק"ל, חבר פעיל בהנהלת קרן היסוד בעיר ובועד העזרה למען החלוץ, חבר בקופת גמ"ח ועוד.

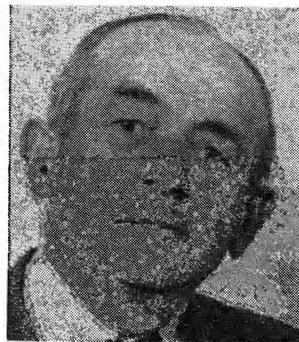
לחיים עליאש היתה שאיפה אחת בחיים, והיא להיות ציר בקונגרס ציוני עולמי. הוא זכה להגשים את השאיפה הזאת והשתתף כציר מטעם „התאחדות פועלי ציון" בקונגרס הציו־ני ה־19.

הציבור ראה בעליאש לא את איש המפלגה המובהק בלבד, אלא קודם כל איש המצפון, הצדק והיושר. הוא רכש את אימונן של כל המפלגות.

בכוחו של חיים עליאש היה לתרום עוד רבות לציבור היהודי בפשמישל ולתנועה הציונית בה.

בשנת 1939 נעצר על ידי השלטונות הסו־בייטיים בעיר כ„מסוכן" למהפכה הפרולטרית והוגלה לסיביר. שם בטונדרות של „עולם המחר" נפטר אחד המעולים שבעסקנים הציו־ניים־הסוציאליסטיים של הציבור היהודי בפשמישל.

מרדכי הכה

Mordechai Hacke

נולד בדמביצה בשנת 1875. השתקע בפש־מישל בשנת 1897. נמנה עם בעלי־התעשיה בעיר.

בימי מלחמת העולם הראשונה ארגן יחד עם רעייתו עזרה לשבויי־מלחמה יהודיים מרוסיה שנפלו בשביה של הצבא האוסטרי. בשנת 1918 סייע לד"ר צבי לופט בארגון של המיליציה היהודית בפרברי „זסניה". פעל רבות בארגון של עלית החלוצים מרוסיה שנתעכבו בפשמישל בשנת 1919.

היה חבר הקהלה היהודית בפשמישל וסגן היו"ר שלה וחבר מועצת העיריה. עזר בשי־קומו של בית החולים היהודי בעיר, יסד בית־ספר עברי והקים „תלמוד־תורה" בפר־בר „זסניה" ודאג לקיומו, כיו"ר הוועד המפקח. מהיוזמים בהקמת בית־הספר המקצועי לבנות בפשמישל וחבר הנהלתה. היה חבר ההנהלה של קופת החסכון של העיר פשמישל. את חמשת ילדיו, 2 בנים ו־3 בנות, חינך ברוח ציונית־עברית. מהם 2 בנים ובת אחת בארץ. עסקן ציוני מסור, שהגשים את הרעיון הציוני הלכה למעשה.

בשנת 1935 עלה ארצה והשתקע בשנת 1937 כחקלאי בבית־ינאי על־יד כפר ויתקין. שם יזם את הקמת בית־הכנסת המרכזי בכפר ויתקין, השיג את הכספים הדרושים והקים את בית־הכנסת „היכל־מרדכי" לתפארת. בבית ינאי עבד בגנו ובפרדסו עד יומו האח־רון. נפטר בשנת 1954.

י. א.

יוסף רינדה

דמות של עסקן צנוע שאינו רודף כבוד. נולד בשנת 1867 בגלוגוב שעל יד רז'שוב. בשנת 1890 השתקע בפשמישל. יוסף רינדה היה אחד מהסוחרים הגדולים והמכובדים בעיר. בית המסחר לצעצועים בסיטונאות היה מפורסם גם מחוץ לעיר. בשנים בין שתי מלחמות העולם יסד גם מפעל תעשיתי לצע־צועים „מינרבה", בו הועסקו פועלים יהודים.

Joseph Rinde

עסקנותו הציבורית התרכזה במיוחד באר־גון הסוחרים. רינדה נמנה בין מייסדי הבנק של הסוחרים וחברי הנהלתו עד לחורבן.

משנת 1925 היה גם חבר של לשכת המס־חר בלבוב כנציג של ארגון הסוחרים היהו־דיים בפשמישל. כחבר ועדת השומה הגן על

ציבור הסוחרים מפני הטלת מסים בלתי צודקת. ב־1928 נבחר כחבר מועצת העיריה מטעם הציונים הכלליים.

יוסף רינדה היה גם נדבן ביד רחבה. בבית הזקנים ובבית החולים נקבעו לוחות זכרון, כאות הוקרה על תרומותיו הגדולות.

העמיד משפחה ענפה, 4 בנים ו־3 בנות, אחת מהן היתה אשתו של הרב הראשי בלבוב ד״ר לוי פרוינד. בבית שררה אוירה ציונית.

עם כיבוש העיר ע״י הסובייטים נאלץ לעזבה בגלל הרדיפות. בשנת 1942 חוזר לפשמישל ונכלא בגיטו. שם מת בשנת 1942 מיתה טראגית: הוא ואשתו שמו קץ לחייהם כדי לא ליפול לידי הקלגסים הנאציים.

אברהם שכטר

Abraham Schächter

בן למשפחה ידועה בפשמישל. נולד בשנת 1883. תחילה עבד כפקיד ואחרי שנים רכש אחוזה ברוקשיצה שעל יד פשמישל. משק זה שימש כמקום הכשרה לחלוצים. החל בפעילותו הציונית עוד לפני מלחמת העולם הראשונה והמשיך בה בהתמדה. בשנת 1918 צורף למועצה העממית (הפאלקסראט), שקמה במקום הקהילה שפוזרה. כחבר המועצה הצטיין בעבודתו המסורה בתחום עזור וסעד לנצרכים. שכטר אירגן וניהל בית תה עממי ומטבח זול למשפחות ממעמד בינוני שנתרוששו. בתקופה יותר מאוחרת נבחר כחבר מועצת הקהילה בעיר והתמסר במרץ למפעל השיחזור של בית הקברות העתיק. הוא נמנה עם העסקנים החרוצים של הציונות הכללית על כל מוסדותיה. א. שכטר היה גם פעיל בארגון הספורט היהודי „הגיבור״. בזמן הכיבוש הראשון של הגרמנים ניצל בנס ממות. אחרי גירוש הרוסים היה חבר ביודנרט וניהל את מדור הכספים בו.

מאיר הוניגווכס

Meir Honigwachs

מאיר הוניגווכס נולד בשנת 1877 בגורליצה. מאז התישב בפשמישל בשנת 1900 נמנה עם העסקנים הציונים הפעילים בכל שטחי העבודה הציבורית.

ב־1918 היה, מטעם הציונים, חבר ב„פולקסראט״ והמשיך בפעילותו הציבורית גם בתקופה מאוחרת בקהילה ובמועצת העיריה, ושימש בה כיו״ר של ועדת התקציב. בתור נציג הסיעה היהודית הלאומית במועצה כיהן גם בתפקיד יו״ר של מועצת קופת החיסכון העירונית.

בסניף המקומי של הסתדרות הציונים הכלליים נמנה עם הפעילים המצטיינים ושימש בתפקידים מינהליים רבים בכל שדות הפעולה הציוניות.

כתעשיין וסוחר פעל רבות גם במוסדות ובארגונים כלכליים ויהודיים בעיר. עלה ארצה עם כל משפחתו.

נפטר בת״א בשנת 1946.

עה משפחת מיזיש (מיזס)

משפחה מסונפת זו התפרסמה בבניה ובנו־תיה מחוץ לגבולות של העיר פשמישל. על הבולטים שבהם, מתתיהו וד״ר יוסף מיזיש, נכתב במיוחד בחלק אחר של ספר זה. כאן נזכיר בקצרה את יתר בני המשפחה, כולם כאחד בעלי כשרונות בלתי רגילים.

אסתר רפפורט, הבכירה שלטה ב־18 שפות ותירגמה יצירות ספרותיות מלשונות שונות לאחרות, ביניהן גם לעברית ויידיש. בעלת ידיעות רחבות ומעמיקות במדע היהדות.

חנה וינקלר, ציירת מוכשרת. הנושא החביב שלה היו טיפוסים יהודיים.

רחל, החימאית, עבדה לפני השואה בבית החולים היהודי בפשמישל .

אליעזר, הצעיר במשפחה, למדן מופלג בתורה, דתי עד לקנאות. ישב על כסא הרבנות בסמבור על אף גילו הצעיר.

ותבדל לחיים ארוכים, היחידה שנשארה לפליטה ממשפחה גדולה זו והחיה אתנו ביש־ראל, ד״ר מרים מיזס־רייף, רופאת עיניים.

י. א.

על משפחת אקסר

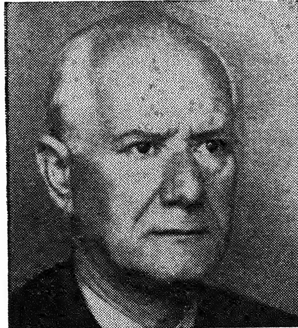
ראויה לציון משפחה יהודית מכובדת אחת בפשמישל, שבניה, על אף היותם רחוקים מהתנועה הלאומית, התבלטו בעיר. זאת היא משפחת אקסר.

ראש המשפחה ליאון אקסר, אחד מהפקי־דים היהודיים המועטים בעירית פשמישל הע־מיד דור של 4 בנים ובת אחת, כולם בעלי השכלה אקדמאית, שהצטיינו הן בתכונותיהם והן בעסקנותם.

הבכור ביניהם ד״ר אלכסנדר אקסר היה מטמטיקן מצטיין, אינטלקטואליסט מוב־הק, בעל תכונות מוסריות החורגות מגדר רגיל. טיפוס של נזיר מתבודד. עזב בנעוריו את העיר והשתקע בציריך, בה שימש כמורה למטמטיקה ומת בציריך עריריי בשנת 1949.

השני ד״ר יוסף אקסר — למרות

ד״ר יוסף אקסר

Dr. Jozef Akser

קירבתו למפלגה הסוציאליסטית הפולנית פ.פ.ס.ד., פעם בו לב יהודי חם. לפי מקצועו עורך דין, יצק מים על ידי רבו, עורך הדין המפורסם, ד״ר ליברמן. חובב מוסיקה ובעל תכונות אמנותיות. היה אחד המייסדים של „יובל״, אגודה למוסיקה ואמנות התיאטרון היהודית ויושב ראש שלה במשך תקופה ניכ־רת, מנהל הסקציה הדרמטית ובמאי של מספר הצגות. יוסף אקסר התמסר גם לספורט יהודי לאומי ושימש זמן מה כיושב ראש של האגודה הספורטיבית „הגיבור״. היה גם פעיל באגודות חברתיות. כיהן כיושב ראש המועדון החברותי היהודי ובלשכת „בני ברית״. נפטר בתל אביב בשנת 1957.

ד״ר פיליפ אקסר — איש בעל תרבות מוסיקלית, מורה למתמטיקה בגימנסיה ממשל־תית בפשמישל, ואחרי מלחמת העולם הרא־שונה מנהל ובעל גימנסיה יהודית בצ׳נסטו־חובה. נספה בזמן השואה.

ד״ר מאוריצי (מאנק) אקסר — עורך דין מפורסם בלבוב; פרקליט במשפטים פלי־ליים וסניגורם של קומוניסטים. עסקן במפלגה הסוציאליסטית הפולנית. שוחר אמנות תיאט־רון, היה מקורב לתיאטרון בלבוב. בנו ארוין, שניצל בשואה הוא כעת במאי מפורסם בתי־אטרון הפולני הלאומי בוורשה.

הצעירה במשפחה רוברטה שוצמן לבית אקסר — נשואה לעסקן ציוני נאמן, היתה אשה בעלת מרץ וכשרונות, וכמו כל

המשפחה שוחרת מוסיקה. רוברטה שוצמן היתה פעילה מאוד בכל ענפי העסקנות — ב„יובל", בארגון נשים ציוניות, בארגונים סוציאליים ובלשכת „בני־ברית".

אחיו של ליאון אקסר — ש א ו ל א ק ס ר, בעל בית ספר למוסיקה ומורה בו. היה טיפוס של אומן „מפוזר" גם בחיצוניותו, דמות אפינית בעיר. בנו אוטו אקסר, צייר מוכשר, שימש כצייר תפאורות, קודם בתיאטרון הגדול בלבוב וכעת בוורשה.

ד"ר דוד זק

Dr. David Sack

נולד בפשמישל בשנת 1894. אחד ממשפחה ציונית ענפה. סיים את הגימנסיה בפשמישל והמשיך את חוק לימודיו בפקולטה לרפואה באוניברסיטה שבפראג. שם הוכתר בשנת 1924 בתואר דוקטור לרפואה. משחר ילדותו חבר בתנועת נוער ציונית, חבר ה„יהודיה" האקדמאית ו„אגודת הרצל". הגשים מיד אחרי שסיים את לימודיו בפועל את תורתו הציונית. בשנת 1925 עלה לארץ כחלוץ. בהתחלה שימש כרופא בית בבית חולים „הדסה" בצפת. כאן התבלט מיד כרופא מומחה ומסור לתפקידו.

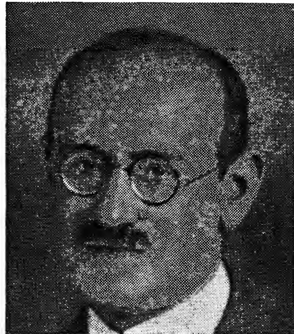
כעבור זמן עבר לבית החולים „הדסה" בירושלים, בו נתמנה לרופא עוזר של המנתח ד"ר וונדרליך. בימים ההם פירסם מאמרים מדעיים על בעיות קונקרטיות של הרפואה בארץ־ישראל.

בשנת 1932 עבר ד"ר זק לתל־אביב. כאן המשיך את עבודתו בקופת חולים ובפרקטיקה פרטית והצליח לקנות לעצמו שם של רופא מצויין, אהוב ונערץ על החולים שלו. מספר המתרפאים אצלו גדל ובחלק גדול טפל זק שלא על מנת לקבל פרס ובנדיבות לב. דמות של רופא אציל בעל לב חם. עניו בהליכותיו מסתפק במועט. נפטר באופן טרגי בדמי חייו בשנת 1944 בתל־אביב.

ד"ר ניסן שטיין־גולדשטיין

ד"ר ניסן גולדשטין נולד בפשמישל בשנת 1879. אביו דוד, בנו של רב, חינך את ילדיו ברוח המסורת והחסידות. בנו ניסן נתפרסם בגיל צעיר מאד כעילוי.

בהיותו בן תשע נבחן על ידי ר' יצחק שמלקיש, רבה של פשמישל, והנער הפליאו בכשרונותיו ובידיעותיו. ניסן גולדשטין המשיך בלימודיו והתעתד להיות רב בישראל.

Dr. Nisan Stein-Goldstein

בשנת 1892 למד בישיבת בלז. בן שש עשרה נשא אשה והיה סמוך על שולחן חותנו. אשתו היתה עסוקה בטחנת הקמח של אביה, והוא המשיך בלימודים. סמיכות לרבנות ניתנה לו על ידי הרבנים: גדליה שמלקיש מפשמישל, שלום הכהן מפודהיצה ואריה הכהן מצ'רנוביץ.

אחרי שנה של הכנה מאומצת, עמד בשנת 1904 בבחינת הבגרות בגימנסיה הגרמנית בלבוב, והוא אז אב לארבעה ילדים. הופעתו בין כותלי בית הספר לפני חבר הבוחנים

בלבושו המסורתי, בזקנו ובפיאותיו, עשתה רושם משונה. לאחר שקיבל סמיכות שימש כרב בעיירה רוהטין. דרשותיו על הלכה נתקבלו בהתלהבות על ידי קהל שומעיו, אולם במהרה נוצרה תהום בין הסביבה החסידית והרב, בעל ההשכלה החילונית. הדבר הזה השפיע על השקפותיו הדתיות והוא נאלץ לעזוב את משרתו. מאותה סיבה נכשלה מועמדותו לרב בירוסלב. הוא עבר ללבוב ושם שימש כספרן בספריה של הקהילה היהודית וכמורה פרטי לתלמידי הגימנסיות. נרשם לאוניברסיטה בלבוב ובשנת 1913 הוסמך לד״ר למשפטים. שנתיים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה הרצה על תולדות ישראל בסמינר למורים עבריים בלבוב.

בשנת 1914 נמלט עם משפחתו לוינה. שם ויתר לחלוטין על הקריירה הרבנית ועסק בערכאות. כעורך דין זכה להערכה מגדולי המשפטנים והשופטים, הודות לחריפות מוחו וידיעותיו הרחבות. למרות היותו עסוק במקצועו לא ניתק את הקשר עם מדע היהדות.

עם ייסוד המוסד ע״ש „מיימונידס״ ללימודי היהדות בוינה נתמנה מרצה למשפט תלמודי.

גולדשטין היה אחד הפרשנים הגדולים של התלמוד, ונחשב לגאון בחוגי הלמדנים. פירסם מאמרים רבים בכתבי עת מקצועיים, שמצאו הד רחב בעולם המדע. מת בגיל 54.

(מתוך מאמר שפורסם לזכרו בעתון הציוני בוינה „די שטימע״ מיום 27.10.33 ע״י הרב א. קמינקא).

ד. נ.

ויקטור עמנואל פורדס

בנו של הרופא ד״ר מאיר פורדס ואשתו צציליה מבית הסקלר, נולד בשנת 1881 בעיירה סונדובה-וישניה (בקו הרכבת פשמישל-לבוב). לא ידוע מתי העתיקו הוריו את מקום מגוריהם לפשמישל, בכל אופן ביקר בגימנסיה בפשמישל, מקום עבודתו של אביו ויקטור. היה תלמיד מוכשר ועמד בבחינת הבגרות בהצטיינות. יש לציין שבין חבריו היהודיים בכיתתו היו בעלי כשרונות כרפאל טויבנשלג, לייב לנדאו וי. קריגר, שביניהם לא קל היה להצטיין. פורדס הראה במיוחד כשרונות ספרותיים ושליטה גמורה בשפה הפולנית, בפרוזה ובשירה. בכל זאת אף פעם לא ניסה להופיע כפולני, אף על פי שמביתו לא הביא איתו כמעט שום מסורת יהודית וגם לא קיבל חינוך יהודי מגמתי. אם גם לא היה ציוני מאורגן, היה מפרסם מאמרים ושירים יפים בכתבי-עת ציוניים בשפה הפולנית. פורדס הצטרף למחנה הטריטוריאליסטים ונלחם בעל פה ובכתב למען מטרותיו. משלא הצליחה התנועה לממש את מגמותיה, עבר למחנה של פועלי ציון, שעמו הוא נמנה עד כה.

פורדס זכה בשנת 1903 לתואר „דוקטור למשפטים״ ובשנת 1912 היה לעורך-דין, לראשונה בפשמישל, ובשנת 1919 עבר לגור לוינה, בה הוא עבד במקצוע זה עד מותו. בימי המצור הרוסי על פשמישל, במלחמה העולמית הראשונה, נשאר בעיר וכתב זכרונות על קורות הימים ההם.[1]

פורדס, עורך הדין, לא הסיח מעולם את דעתו מבעיות הרוח והספרות, הרצה על בעיות שונות, כתב מסות, מאמרים ושירים, הוציא גם כמה ספרים בשפה הגרמנית, בפרט „דס ליכטשפיל״ (1919), „הקרטותיקה של האני״ (1934). החל מ-1946 משמש פורדס כחבר ועד הקהילה היהודי בוינה והחל מ-1954 יו״ר איגוד „פועלי-ציון״.[2]

על אף ישיבתו הממושכת בוינה במשך יותר מ-44 שנה הרגיש פורדס את עצמו כיהודי פולני. הוא ייצג את היהדות הפולנית שנשארה לפליטה באוסטריה בועידת היהודים הפולניים בישראל בתחילת שנת 1961. נפטר בשנת 1963.

[1] מזכרונות אלה מביאים אנו בספר זה פרק יפה, שהודפס בשפה הפולנית ב„מוריה״, ירחון הנוער הציוני בשם „יום כפורים במבצר״.

[2] חלק מהדברים הנ״ל נלקחו ממילון הביאוגרפי Who is Who in World Jewry ניו-יורק 1955, עמ׳ 590.

ר׳ שמואל באב״ד

Shmuel Babad

אחד העסקנים החרוצים והפעילים מבין היהדות החרדית בפשמישל. שמואל באב״ד נולד בשנת 1878 בטרמבובלה לאביו ר׳ משה באב״ד, רב בטרמבובלה, ואחר־כך — בלבוב. למד תורה מאביו וגם קיבל חינוך כללי. איש תרבות היה בכל הליכותיו. השתקע בשנת 1904 בפשמישל.

אשתו גולדה היתה בתו של ר׳ יצחק יעקב תאומים, בנו של הגאון מבוצ׳ץ׳. היתה עסקנית סוציאלית ופעלה רבות למען עניי פשמישל.

לפני מלחמת העולם הראשונה עסק בבנקאות ואחר כך במסחר. יחד עם זאת פעל רבות בעסקנות ציבורית. היה אחד ממייסדיו של הסניף המקומי „אגודת ישראל״ ויושב ראש שלו. נבחר מטעם „אגודת ישראל״ להקהילה, וכיהן כיו״ר הקהילה, אחר שד״ר ליב לנדאו, קודמו בתפקיד זה, עבר ללבוב. בזמן כהונתו כיו״ר ועד הקהילה פעל רבות לשיקומו ולשכלולו של בית החולים היהודי.

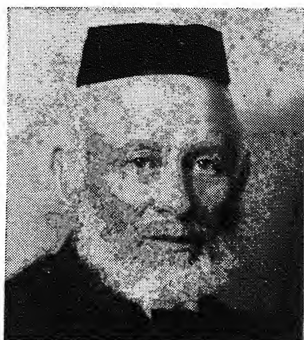
הקדיש הרבה ממרצו להפצת תורה בין הנוער והיה אחד ממיסדי הישיבה הגבוהה בפשמישל וממנהליה.

בשנות השואה היה חבר ביודנראט. נפל על משמרתו ומת מות קדושים.

בנו פישל היה עסקן פעיל בתנועה הרביזיוניסטית; הוגלה על ידי הרוסים לסיביר ושם מת. בתו חיה בישראל.

ר׳ שמואל בן ר׳ דוד קנולר *

ר׳ שמואל בן ר׳ דוד נולד במחצית השניה של המאה הקודמת בפשמישל, בה התחנך ב„חדר״ ולמד בישיבה, למעשה מפי הפוסק ר׳ יצחק שמלקיש. בעיר זו הקים גם את ביתו וגידל את ילדיו על ברכי המסורת, אולם גם ברוח ההשכלה העברית החדשה. עוד בצעירותו נמנה עם ראשוני הציונים בעירו והיה פעיל באגודות ובחוגים. את בניו לא שלח ל„חדר״, אלא לבית הספר העברי הראשון שהוקם בפשמישל בשם „תקות ישראל״, הידוע גם בשם „בית ספרו של מרמילשטיין״, ולבנותיו שכר מורה פרטי, על מנת שילמדו עברית

Shmuel Knoller

בבית. מנהג נאה נהג בבניו — היה לומד איתם דף גמרא מדי יום ביומו, השכם בבוקר בטרם לכתו לעבודתו. הוא נתן לבניו גם חינוך כללי, באפשרו להם להתכונן בבית לבחינה השנתית בגימנסיה ואחרי כן לבחינת בגרות. לבנו בכורו יוסף נתן להמשיך אח״כ בלימודי הרפואה באוניברסיטה. היה זה צעד מהפכני באותם הימים לגבי יהודי, מתפלל בקלויז.

ר׳ שמואל היה לובש „בקישה״ ארוכה ומעיל פרווה נאה בחורף וחבש בשבת ובחגים „שטריימל״ לראשו. מקובל ומכובד היה בעירו ונמנה עם ידידיו המקורבים ביותר של גדליה

* עפ״י זכרונות נכדו גבריאל בן ר׳ יוסף קנולר.

שמלקיש, רבה של הקהילה, יחד גדלו ולמדו ויחד רקמו את חלום חיבת ציון.

ואכן זכה סבי, למה שלא זכה ר׳ גדליה, לעלות לארץ ישראל. בשנת 1933 הגיע ארצה והצטרף לבית בנו, ד״ר יוסף קנולר בת״א ואחרי כן בחיפה. עסק בכל עבודות הבית, עבד בגנה, אולם בעיקר למד. בחיפה סיים את ספרו „מכתבים אל אחי״, לקט פירושים לתורה המצטיין בבהירות המחשבה ובדיוק ההגדרה. בארץ לא הפסיק את קשריו עם עיר מולדתו ואף זכה ליצגה בחגיגות מחצית היובל ליסוד תל־אביב. גדולה היתה שמחתו, כאשר זכה ללמד את נכדו טעמי המקרא ולהאזין לקריאתו בתורה מדי שבת בשבתו במשך 5 שנים.

נפטר בישראל בשנת 1938.

Mordechai Gottfried

הרב אלטר מאיר

מרדכי גוטפריד *)

מנופה של תל אביב נעלמה דמות ציורית. חוברות השירה שלו היו נושרות מתיקו בכל עת ובכל שעה. כמאה ושבעים חוברות מלאות שירה וחרוזים הספיק לפרסם ולחלק בין שבילי הכיסאות ויושבי בתי קפה. מתי הספיק לעיין ולהגות וגם לכתוב? זכרון גדול היה לאיש. דבר, שראה או שמע פעם אחת, נקלט במוחו עולמית ולא טושטש. טרגיים היו חייו, חיי רוחו וחיי גופו כאחת. הרבה גורמים, רוחניים ונפשיים עיצבו חיים לא חיים אלה. במזגו התערבבו הוגה דעות, משורר, תלמיד חכם ומקובל; שיריו היו מגוונים, נשמתו עשירה, כינורו לא פסק מלנגן ולא ידע מנוחה; תמיד אץ־רץ, כאילו מישהו מלהיט אותו; כן היה גם אופן דיבורו בחיפזון, פולט משפט לעבר השולחן בעברו סמוך לו בחפזון, ובטרם הספיק לסיים את המלים האחרונות וכבר מרחף הוא בין הכיסאות והשולחנות הקרובים ומערים ערימות של חוברות בין הצלחות שעל השולחן.

התפרנס מהעלאת הגיונות ומכתיבת הערכות, ובקושי השתכר כדי ארוחה צנומה. כתב על דפוסי מוסר ויופי של מדינת ישראל ועל בעיות העומדות על הפרק בכל עת ובכל שעה. בעל כשרון היה במציאת שמות לשפע חוברותיו, שצצו מתחת ידיו כל שבוע, והשמות משכו את תשומת הלב.

מרחוק אפשר היה להכירו בלבושו המיוחד: כובע רב־שוליים עטר את ראשו וגם בקיץ הלוהט לא נפרד ממקטורנו החורפי, ובשעה שהפרוטה היתה מצויה בכיסו היה מריק את כיסו ונותן לכל פושט יד. בשנותיו האחרונות סבל ממחסור ולא הטיח דברים לא כלפי מעלה ולא כלפי מטה, לא קינא באיש, את הנטל הכבד והסבל נשא בדממה. נצר ממשפחה אמידה ובעלת אוצרות רוח ובעצמו לא זכה ליהנות מניצוץ הגדלות שקינן בקרבו.

*) מאמר זה הועתק ברשותו האדיבה של המחבר מהעתון „הפועל הצעיר״, מס. 45.

*) על חייו של האיש נכתבו בזמנים שונים בעתונות מאמרים רבים, שכללו לפעמים גם פרטים דמיוניים או דמיוניים למחצה. נמסור את הפרטים הבאים:

גוטפריד שהיה בן למשפחה למדנית ומכובדת — סבו ר' צבי ג. חיבר את הספר התורני „ליקוטי צבי" — נולד בפשמישל וקיבל שם חינוכו התורני בבית אביו ר' עזריאל. הוא עזב את העיר עוד בימי בחרותו, פעם כדי ללמוד מפי הרב בלבוב ובשניה כדי לטעום לימוד תורה בטרנוב, שהיה נאלץ לעזבה, היות ונחשב שם כמשכיל והוכה על כך על ידי חרדים. בשנת תר"ע (1910) הוציא חוברת שירים בשם „זמרת יה". אחרי ששירת בצבא בראשית מלחמת העולם הראשונה והשתקע בקביעות בוינה, חי שם חיי בוהמין. התחיל לפרסם דברי שירה והגות בחוברות קטנות, שלמימונן עזרו לו אוהדי ספרות שונים. אחרי ספוח אוסטריה לגרמניה הנאצית, עלה האיש לא"י ושהה בה עד יום מותו. ערכה הספרותי של עבודתו שנוי במחלוקת.

מאיר הניש

המגיד ר' פנחס שלמה שוסהיים

על פעולתם של ה„מגידים" בגליציה, הדרשנים שאומנותם לדרוש דרך קבע בשבתות בבתי כנסת בענייני מוסר ודת, בפעולת ההטפה לרעיון שיבת ציון ותקומת האומה ידוע מעט מאוד. אחד מסוג המגידים הללו, מהמצוינים ומהראשונים שבהם, היה המגיד ר' פנחס שלמה שוסהיים, שנולד בפשמישל בשנת תרי"ד (1854) והיה מתלמידיו של הרה"ג ר' יצחק שמלקיש. אחרי חתונתו התגורר בעיירה רדימנו, הקרובה לפשמישל ובה קבע האברך בשבתות עתים לשיעורים בתורה לבעלי המלאכה שבמקום — בהתנדבות. מרדימנו עבר ללבוב ושימש בה באיצטלא של מגיד בבתי מדרש שונים.

לאחר מכן קבע מושבו כמגיד בעיירת מולדתי זבלוטוב ושם היתה לי הזדמנות עוד בילדותי להכיר את האיש. דמות אצילה, מלבושו הפשוט היה ללא רבב, בעל נימוסים טובים ונעים הליכות ומסביר פנים לכל אדם. לביתו היו סרים, לא רק מחסידיו שומעי ליקחו, אלא גם בחורים מתמשכלים וחובשי בית המדרש. אחרי ארבע שנות שיבתו בזבלוטוב נקרא לטיסמיניץ, כדי לכהן במגידות בבית הכנסת הגדול. בבואי לאחר שנים לגור בסטניסלבוב, מצאתיו שם כמגיד קבוע בבית הכנסת „אגודת אחים", שידוע היה בשם „דעם מגיד"ס שול". כאן היה מחובב מאוד על הקהל, ששבע ממנו רצון ועונג רב. כאן היה גם פעיל ביותר ב„מזרחי" ובימי מלחמת הבחירות לפרלמנט האוסטרי השתתף כתועמלן לטובת המועמדים הציוניים. יהא זכרו של מגיד מעולה זה ברוך.

בנו בכורו, אהרון לייב, שנולד בשנת 1879, היה ידוע כפובליציסטן ביידיש של „פועלי ציון" בגליציה.

---

*) השלמה של ועדת העריכה.

ד. נ.

פרופסור ד״ר מנס קרתגנר

פרופסור קרתגנר הוא מדען חשוב שזכה בשני כתרים — כתר של תלמיד חכם ושל משכיל. נולד בפשמישל בשנת 1897, בן יחיד לר׳ אליעזר קרתגנר ולאשתו צלובה, בתו של ר׳ מנס גוט מפשמישל. אביו יליד המשולש סן־ויסלה, גלילו של ר׳ נפתלי מרופציץ, היה בר אורין ואף כי לא היה חסיד, היה נוהג לנסוע, לעת מצוא, לאדמו״ר מרוזבדוב, פעמיים אף נסע בלוית בנו. אשתו של פרופ. קרתגנר רוזה, מבית אינטרטר, אביה וסבה היו פשמישלאים. אחותו מנדה נישאה לישעיהו סונה, חוקר וסופר ידוע במדעי היהדות, שהיה פרופסור בסמינר הרבנים בסינסינטי, והשניה משיה, ד״ר לרפואה — לסופר ד״ר יצחק מן.

הפרופסור קרתגנר קיבל חנוך מעולה, הן בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה והן במקצועות כלליים, ואימן ידו אפילו בנגינה בכינור. תנ״ך ודקדוק עברי למד מפי המורה־הידען הנדלר, שקרא אתו גם את „מילות ההגיון״ לרמב״ם ואת ״האמונות והדעות״ לר׳ סעדיה גאון. מורו לש״ס ופוסקים היה הדיין ר׳ משה פלדשטיין. מעולם לא ביקר קרתגנר בבית ספר עממי כללי או בגמנסיה והתכונן „כפריבטיסט״ לבחינות בבתי ספר אלה. בבחינת הבגרות עמד בלבוב בשנת 1915, לאחר שעברו עליו ועל הוריו שתי תקופות מצור בפשמישל.

מטרת לימודיו היתה הסמיכה ל„רבנות נאורה״, אבל תוכנית זו שונתה והצעיר עבר ללימודי הרפואה, שגמרם בשנת 1924 בציריך, שם היה בשנות 1937 — 1929 רופא ראשי בפולי־קליניקה של האוניברסיטה. בשנת 1935 נתמנה דוצנט הפקולטה הרפואית של האוניברסיטה המקומית ובשנת 1950 לפרופסור. קרתגנר החל בשנת 1937 בפרקטיקה פרטית. פרסם מספר עבודות מדעיות על מחלות הלב והריאות ושתים מביניהן קרויות על שמו.

על אף עבודתו כרופא וכמרצה באוניברסיטה מוצא פרופ. קרתגנר זמן להתענין גם בבעיות הרוח של היהדות ושל האנושות. הוא לא שכח את הגרסא דינקותא ונוהג לקרוא הרבה. הוא בעל ספריה מובחרת ומעודכנת, ובה גם ספרים בשפות קלסיות. פרסם בשנת 1962 מסה פילו־סופית־בלשנית בשפה הגרמנית „לבנינה של השפה העברית״, שבה הוא מראה בקיאות רבה ועמוקה בתחום מוצאה של המחשבה, כפי שהיא באה לידי גילוי בשפה היונית והעברית. קורא יהודי יצטער, שברופא החשוב הזה „הלך לאיבוד״ חוקר במדעי היהדות בעל רמה גבוהה. מן הראוי לציין — אמנם לא על יסוד המסה הנ״ל בלבד, — כי השקפתו על תוכנה העיקרי של היהדות מבוססת על הרעיון היסודי, כי הדת היא מהותה העיקרית של היהדות. אופינית תשובתו על השאלה, ממה התרשם ביותר בביקורו האחרון בישראל (1961): „מפגישה עם הרב כהנמן,* אצלו מצאתי יהדות בלתי מזויפת וחסרת בעיות, טוב לב, צניעות ויושר״. פרופ׳ קרתגנר אינו עסקן דתי ואינו נמנה עם חברי ארגון מדיני יהודי כלשהו.

---

* ראש ישיבת פוניבז׳.

פרופ׳ ד״ר מקסימיליאן רוזה

נולד בפשמישל בשנת 1883, בנו של אליהו ולאה לבית ישראלוביץ. נאלץ ללמוד בגימנסיה בעיר ודוביצה, לרגלי מצבו הכלכלי הקשה של הוריו, ומגיל 13 התפרנס בכוחות עצמו כ„גוברנר״ (מחנך). סיים את חוק לימודיו באוניברסיטה בקרקוב. עד סוף חייו היה נוהג לבקר בעיר מולדתו פשמישל שהיה קשור אליה בכל נימי לבו. פשמישל וקרקוב, נשתזרו בחייו ביתר עוז מאשר ערים אחרות. מפשמישל ירש את האווירה של מרד וסוציאליזם, בקרקוב עוצבה אישיותו, כמלומד וכחוקר.

אחרי שהוסמך לדוקטור לרפואה התמחה בקרקוב, בברלין ובשווייץ. שם עשה כרופא קנטונלי לחולי רוח. עבודתו של רוזה במחיצתו של פרופסור ברודמן בטיבינגן השפיעה על דרכי עבודתו המקצועית והמדעית בעתיד. רוזה התמסר מאז לעבודת מחקר לציטוארכיטקטורה של המוח.

בשנות מלחמת העולם הראשונה עמד רוזה בראש המחלקה למחלות רוח ועצבים בבית החולים הצבאי המרכזי בפשמישל ואחר כך בבתי חולים צבאיים בקרקוב. בשנות 1925—1928 עבר לברלין, שם ניהל את המחלקה לבדיקות המוח במוסד וילהלם. בתקופה זו היה עורכו של כתב עת לפסיכיאטריה. בשנת 1929 נקרא לוורשה, שם נמסרה לו הנהלת המוסד לבדיקת המוח, שנוסד על־ידי החברה הפולנית לסיוע לחקירת המוח. כשמקסימיליאן רוזה קיבל את הקתדרה לפסיכיאטריה באוניברסיטה שבוילנה עבר המוסד ביחד אתו לוילנה. בתקופה זו זכו רק יחידי סגולה מבין היהודים לתפקיד נכבד כפרופסור של אוניברסיטה. בוילנה פתח רוזה בפעילות מדעית רחבה נוסף להוראה וניהול הקליניקה הנירולוגית.

רוזה פרסם עשרות עבודות מדעיות בפולנית ובגרמנית, רובן על האנטומיה של המוח מנקודת מבט ציטוארכיטקטונית (המבנה של התא האפור של המוח).

גולת הכותרת בעבודתו המדעית היתה בדיקה ציטוארכיטקטונית של מוחו של המרשל פילסודסקי. רוזה התגאה בעבודה זאת, אולם לא זכה לסיימה. בהיותו בשיא עבודתו המדעית דעך פתיל חייו. מקסימיליאן רוזה נפטר בשנת 1938.

(מתוך הרצאתו של פרופ׳ אורז׳כובסקי על מקסימיליאן רוזה מיום 24.11.38).

פרופ׳ ד״ר הנריק מיזל

נולד בפשמישל בשנת 1894. כאן עמד בבחינת הבגרות בשנת 1912. אחרי סיום חוק לימודיו ברפואה בוינה, התמסר לעבודת מחקר. בשנות ה־20 התמחה במכונו של החוקר הנודע לטיפוס בהרות, פרופ׳ ויגל בלבוב. עד פרוץ המלחמה היה מנהל המעבדה הבקטריולוגית הרפואית המחוזית בלבוב.

בתקופת השואה ניצל הודות לעזרה של רבו פרופ׳ ויגל אחרי שעברו עליו התלאות במחנות אושוויץ ובוכנואלד. עם תום המלחמה בשנת 1945 נתמנה כמנהל המכון לבקטריולוגיה ורפואה נסיונית בוורשה, ואחר כך לפרופסור למיקרוביולוגיה ואימונולוגיה באוניברסיטה בוורשה. היה מומחה לחיידקים „קלוסטרידיה״ ובנושא זה פרסם כ־100 עבודות מחקר, וכן הרצה רבות בקונגרסים בינלאומיים. פרופ׳ מיזל הוא חבר האקדמיה הפולנית למדעים, חבר של האיגוד המלכותי לרפואה בלונדון, חבר הועד של האיגוד הבינלאומי של המיקרוביולוגים ומכון התקנים לסטנדרדיזציה של ווקצינות (נסיובים). זכה למספר אותות הצטיינות בעד עבודתו המדעית הפוריה.

פרופ׳ לודביק ברונו זוהן

נולד בשנת 1914. בנו של ד״ר יצחק זוהן, רופא ועסקן בפשמישל וד״ר פרידריקה מבית השלס. התחנך בגימנסיה הפולנית בפשמישל, למד משפטים באוניברסיטה של לבוב ובמוסד ללימודים דיפלומטיים והוסמך כמגיסטר למשפטים. בתקופה 1935—1939 עבד במוסד למשפט הבינלאומי פרטי בלבוב. פרסם סקירות על ספרים על נושא זה, שהופיעו בגרמניה, בצרפת, באיטליה, בארצות אמריקה הלטינית, בארצות הברית ובבריטניה. בזמן לימודיו סבל והוכה פעמיים על־ידי הסטודנטים הפולנים האנטישמיים „חבריו" ללימודים. אחרי גמר חוק לימודיו בלבוב (1939) המשיך בלימודיו באוניברסיטה הוורד שבקמברידג׳ (ארצות הברית) והוסמך כדוקטור למשפטים באוניברסיטה בהוורד. לודביק זוהן המשיך בחקר המשפט הבינלאומי ופרסם עבודות רבות על נושא זה. הוא כיהן בתפקידים נכבדים במשך עבודתו, ביניהם — כחבר המשלחת של בית המשפט לצדק בינלאומי בועידה של האומות המאוחדות בסן־פרנציסקו (1945) וכיועץ המזכירות של האומות המאוחדות בענין הסכמים לישוב סכסוכים בדרכי שלום (1948).

משנת 1951—1953 שימש כפרופסור עוזר למשפטים ובשנת 1953 נתמנה כפרופסור למשפטים בבית ספר פלטשר למשפטים ולדיפלומטיה. כן הרצה כפרופסור אורח באוניברסיטה של קליפורניה למשפט וארגון בינלאומי.

פרופ׳ זוהן הוא בעל שם בינלאומי בזכות עבודותיו ופרסומיו הרבים בתחום המשפט הבינלאומי.

ד״ר הלנה רוזנבך-דויטש

בת פשמישל שנתפרסמה בעולם המדע כחוקרת וסופרת בתחום הפסיכואנליזה ופסיכולוגיה. בתו של ד״ר רוזנבך, עורך דין מכובד בעיר וחבר הנהלת העיריה לפני מלחמת העולם הראשונה, קיבלה חינוך מקיף ביחס לחינוך בנות ממעמד בורגני בימים ההם. בניגוד לרצון אביה המשיכה בלימודים באוניברסיטה וסיימה את חוק לימודיה כד״ר לרפואה באוניברסיטת וינה. התמחתה במקצוע של פסיכואנליזה, במחיצתו של ד״ר פרויד. נישאה לד״ר דויטש, דוצנט בפקולטה לרפואה באוניברסיטה בוינה, שהיה חבר ה„קדימה" הציונית בוינה (נפטר לפני מספר חדשים). עד כיבושה של אוסטריה ע״י היטלר היתה פעילה בוינה, שם פרסמה בשפה הגרמנית מספר ספרים על נושאים פסיכולוגיים. אחר שעברה לבוסטון, המשיכה לפרסם מאמרים בכתבי־עת מקצועיים בשפה האנגלית. בין היתר פרסמה חיבור מקיף על ג׳ורג׳ סנד. ספריה נתרגמו לשפות שונות, ביניהם שני ספריה לשפה עברית: „פסיכולוגיה של אשה", שהופיע בשנת 1961 (מרחביה) ו„פסי־כולוגיה של האמהות" שהופיע בשנת 1962 (מרחביה). פירסומיה הרבים בפסיכולוגיה ובפסיכו־אנליזה הקנו לה מעמד של מדען בעל שם בין־לאומי.

נספח

י. א.

ארגון יוצאי פשמישל בישראל

ארגון יוצאי פשמישל בישראל נוסד בשנת 1944, מיד לאחר שהגיעו הידיעות המחרידות על חורבן קהילת פשמישל העתיקה, עיר ואם בישראל.

מטרתו הראשונה והדחופה היתה להגיש עזרה וסעד לשרידי הפליטה. ראשית פעולתו היתה משלוח שלושה ארגזים גדולים לשרידי הקהילה של צרכי הלבשה, הנעלה ומצרכים אחרים.

במרוצת הזמן, עם עלות מספרם של עולי פשמישל לישראל, הושיט הארגון עזרה לעולים החדשים בסידורם הראשון, על ידי מתן הלוואות בלי ריבית. למטרה זו נוסדה קופת גמילת־חסד, הפועלת גם היום, אף כי גל העליה נפסק. הארגון ממשיך במסורת של מתן קמחא דפסחא לנצרכים ונעזר בפעולה זו על ידי ארגון עולי פשמישל בארצות־הברית.

בכל שנה, ביום חיסול הגיטו בפשמישל, נערכת אזכרה לזכר קדושי העיר. הספר הזה להנצחת הקהילה הוצא על ידי הארגון.

עולי פשמישל באזכרה לזכור קדושי עירם, בתל־אביב — אזכרה נאָך די פשעמישלער יידן אין תל־אביב

Oley Przemysl in Tel-Aviv at a commemoration of fellow-citizens

מרכז הארגון הוא בתל־אביב, וכן קיים גם סניף בחיפה. בראש הארגון עומדת מועצה בת 20 חברים.

מספר עולי פשמישל בישראל הוא למעלה מ־2000, ביניהם חלוצים ותיקים ועולים חדשים. הם מפוזרים בכל פינות הארץ מדן עד אילת, בערים, בכפרים, במושבים ובקיבוצים.

עולי פשמישל תופסים עמדות בכל ענפי הכלכלה שבארץ: בתעשיה ובמוסדותיה הראשיים, במלאכה, במסחר ובבנקאות. רבים מהם — בעלי מקצועות חפשיים: רופאים, עורכי דין, מהנדסים,

רוקחים, מורים בבתי ספר יסודיים ותיכוניים. בצבא — קצינים וסמלים, רבים עטורי אות הקוממיות, ההגנה וסיני; כמו כן קצינים בכירים במשטרת ישראל, פקידים בכירים, הממלאים תפקידים נכבדים בממשלה ובמוסדות המוניציפליים, חקלאים בקיבוצים ובמושבים, בועד הפועל של ההסתדרות הכללית ועסקנים במפלגות. באמנות — ציירים בעלי שם ופסלים.

הארגון מקיים מגע עם ארגוני ה„לנדמנשפטים" הפשמישלאים בארצות הברית, בארגנטינה, בבלגיה ובצרפת — בארצות אלה מתגורר חלק ניכר של יוצאי פשמישל וחזקה זיקתם לישראל וליוצאי עירם החיים בה.

ביסוד הארגון פעלו: הגבירות ד"ר מרים מיזס־רייף, בלהה באומן, רגינה צ׳ופ והאדונים: הרץ אנטמן, יחזקאל פויר, שלמה צ׳ופ.

חברי המועצה האחרונה הם: ד"ר צבי רובינפלד, מינה בבה, שרה בורשטין, צילה ברודנר, אידה גלשטיין, אלימלך מצגר, בנימין זלץ, דזוניה פפרבאום, קלרה פקלמן, אריה קהוה, משה קופפרברג, אמיל קסטנר, ישראל שמיד. נציגי חיפה: חנוך הנד, אינג׳ משה וורט, ד"ר בנימין וינטראוב.

המנהלים של קופת גמילת חסד: נחום פולר, אשר רוזנפלד, סימה פאר. חברי מערכת של „ספר פשמישל": ד"ר דב ניצני, אינג׳ יוסף אלטבאואר, ד"ר מרדכי שטנר, ד"ר אליהו בלוך חנן טראו, אינג׳ ליאופולד גץ, ד"ר מתתיהו גנס, חנוך הנד, שלמה גולדשטין ז"ל.

חברי הועד שנפטרו: ד"ר יוסף אקסר, שלמה גולדשטין, ד"ר יוסף גרוסמן, שמואל רבהן, יעקב קרנר, סטלה שפייזר־לנדרר.

נשיאות האספה של ארגון עולי פשמישל בישראל. מימין: ד"ר צ. רובנפלד, ד"ר מ. שטנר, ח. טראו, א. קהוה, ד"ר ב. וינטראוב, אינג׳ י. אלטבאואר, ח. הנד, ד"ר ד. ניצני

The Presidium at an assembly of Irgun Oley Przemysl

From left: Dr. D. Nitzani, H. Hand, Eng. J. Altbauer, Dr. B. Weintraub, A. Kawe, H. Trau, Dr. M. Schattner, Dr. Z. Rubenfeld

ארגוני היהודים יוצאי פשמישל בניו-יורק

דו"ח על יסוד החומר שנתקבל מארצות הברית.

עם הגל הראשון של ההגירה היהודית לארצות הברית מפשמישל במאה הי"ט, הוקמו בניו-יורק המוסדות הראשונים, שבהם התארגנו יוצאי עירנו היהודיים. הם פעלו מתוך רגש סולידריות ולשם השגת מטרות חברתיות, סוציאליות ודתיות — כדוגמת הארגונים אשר נוסדו קודם לכן על ידי מהגרים, שמוצאם מארצות מזרח אירופה.

אלה הם הארגונים הראשונים אשר נוסדו על ידי אנשי פשמישל בתקופה ההיא ואחריה:

1. הארגון הראשון והותיק נוסד בשנת 1889 ונושא את השם: די פרסט פשמישלר סיק בנפיט סוסייטי.
2. בשנת 1891 הוקם ארגון שני בשם: קונגרגיישון תפארת יוסף אנשי פשמישל.
3. השלישית לפי זמן הוסדה היתה ה"לשכה": אורדר לייזור גנס.
4. אגודת נוער: פשמישלר יאנג מן אנד יאנג ליידיס.
5. ארגון נשים לעזרה וסעד: פשמישלר ליידיס אייד סוסייטי.
6. בסוף מלחמת העולם השניה נוסד ועד עזרה לאנשי פשמישל נפגעי השואה בשם: יונייטד רליף פור פשמישל.

נשתדל להרחיב את הדיבור על כל ארגון וארגון לחוד לפי הידיעות שנתקבלו בארץ.

די פרסט פשמישלר בנפיט סוסייטי

האגודה הזאת, הותיקה והמבוססת בין ארגוני הפשמישלאים בניו-יורק, נוסדה ע"י הרמן גולדשטיין, יליד פשמישל, בחודש מאי של שנת 1889. כשנתקבל אצל המיסדים האישור הממשלתי לאירגון היו בו, בין האחרים, גם שמותיהם של יעקב קנולר ולואי בוקסבוים, גם הם ילידי פשמישל. פעולתה העיקרית של האגודה היתה מכוונת לצרכים סוציאליים, כלומר למתן עזרה כספית ומעין ביטוח למקרי מחלה ומות של חברים.

10 דולר לשבוע היו מובטחים לחברים חולים לתקופת שלושה השבועות הראשונים ו־7 דולר לשבוע בתקופת 7 השבועות הנוספים, ובמקרים של מחלות כרוניות או של חוסר עבודה גם סכום יותר גדול.

להלוואות רגילות היתה קיימת קרן מיוחדת פרי לואון פונד, שנוסדה ונוהלה בידי נתן קורץ וידועה כ"קרן קורץ". חברים יכלו ללוות מקרן זו במקרה הצורך.

בתוך האגודה הוקם גם מדור הדואג לחברים שהגיעו לגיל זקנה שנוסד ונוהל ע"י החבר דננהירש שמוצאו מרומניה. קרן הזקנים הזאת שילמה בעד החברים הזקנים, שהגיעו לגיל 65 שנה, את התשלומים שלא היה ביכולתם לשלם.

סימלה של העיר פשמישל שימשה כסמל האגודה, כלומר — דוב וכוכב על גבו.

כדי להבטיח לחברים מקום קבורה, רכשה האגודה שלושה בתי עלמין. הראשון הוא "ושינגטון סמטרי" באיזור ברוקלין, שעד כה נטמנו בו כ־400 איש ונשארו פנויים בו כ־15 מקומות קבורה, השמורים בשביל חברים בעלי זכויות מיוחדות.

בשנת 1902 נרכש באיזור לונג־איילנד בית קברות נוסף "מאונט ציון סמטרי" שבו מצאו את מנוחת עולמם כ־500 איש.

היות וגם בית העלמין הזה נתמלא, רכשה האגודה בשנת 1924 בית קברות שלישי גדול ממדים "בית דוד סמטרי" באיזור לונג־איילנד ובו נקברו עד כה כ־100 איש.

האגודה משתתפת גם בכיסוי הוצאות של לוויות והקמת מצבות.

מקומות קבורה שמורים בראש ובראשונה לאנשי פשמישל, אולם גם ליוצאי ערים אחרות

שמורים מקומות קבורה, לראשונה לאלה שהתחתנו בחברי האגודה או בילדיהם, בתנאי שהצטרפו לאגודה כחברים. יש להדגיש, כי חברי האגודה הם ברובם בני גליציה.

בשנת 1959 חגגה האגודה ברוב פאר את יובל קיומה השבעים וערכה סעודה חגיגית, בה השתתפו חבריה בהמוניהם. האגודה מתכוננת לחוג במאי 1964 „יובל היהלום" שלה, לקיומה במשך 75 שנים, 75 שנים של עזרה לנצרכים, של דאגה לחולים, של ניחום משפחות אבלות ושל מתן תמיכות לארגוני חסד שונים לשם עזרה במילוי תפקידיהם.

בשנת 1961 עמדו בראש האגודה:

נשיא: בן ביבר

יו"ר: הרברט ק. פילרסדורף

סגן יו"ר: סם גוטליב

המזכיר לכספים: בנימין בוקסבאום

מזכיר רושם: ויליאם קנולר

גזבר: ויליאם שניידר

חברי הועד: בנימין רפס, בנימין גרינברג.

בין החברים הותיקים נמצא עו"ד שמואל גולדשטיין, אשר נבחר ליו"ר איגוד הגליצאים „הר המוריה".

קונגרגיישן תפארת יוסף אנשי פשמישל

החברה הנושאת את שמו של הרה"ג ר' יוסף חנניה ליפא מייזלס, רבה של קהילת פשמישל שנפטר בשנת 1865. מטרותיה בעיקר סוציאליות, אבל היא דואגת גם לצרכי הדת של חבריה ומבטיחה להם מקומות לתפילה בשבתות ומועדים. מהעזרה הכספית של החברה נהנים גם לפעמים אנשי פשמישל הגרים מחוץ לניו־יורק. מספר חבריה הוא 200 לערך.

בראש החברה עמדו בשנת 1959 החברים:

נשיא לשעבר: ז'ק ברסטוק

נשיא: בנימין קרן

סגן הנשיא: שמעון שוורץ

המזכיר לכספים: הרמן שלוצקי

מזכיר רושם: אמיל נייבורט.

גזבר: זיגמונד גולדשמיט.

בשנת 1962 אורגנה ע"י האגודה אספת זכרון לחללי השואה בפשמישל בנשיאותו של מר ז'ק ברסטוק, יו"ר לשעבר של האגודה. נאם בה יו"ר של האגודה מר בנימין קרן, את הנשמות הזכירו הרב אהרון צבי ויצנר והחזן אברהם רוט.

אורדר לייזר גנס

על שם לייזער (אליעזר) גנס, הבכור בין חמשת האחים ממשפחת גנס בפשמישל, שהיה חותנו של ר' יהושע מיזס, נוסדה „לשכה", כלומר ארגון חברים, בנוי על יסודות ארגוניים, בדומה למבנים של לשכות מיסדרים כגון „בני־ברית" אשר קושרים את חבריהם בקשרי אחווה ומצטיינים בסמלים וטכסים סודיים הנותנים להם אופי מיוחד במינו. בני ערים רבות ממזרח אירופה ארגנו את ה„לנדסמנשפטים" שלהם בצורה זו ורובם היו מאורגנים במסגרת ה„מסדר הבלתי תלוי ברית־אברהם" „אינדפנדנט אורדר ברית אברהם".

הלשכה עסקה בשורה ראשונה בביטוח חיים הדדי של חבריה והיתה מוציאה פוליסות על 600 דולר. המשבר, אשר פקד את ארה"ב בשנת 1922, גרם להתמוטטותה ולפירוקה של הלשכה יחד עם רוב האירגונים מסוג דומה.

פשמישלר יאנג מן אנד יאנג ליידיס

ארגון נוער זה פעל בעיקרו בשטח חיי החברה והתרבות בקרב חבריו וחברותיו. למטרות אלו היו מוקדשות אספותיו שבהן התקיימו הרצאות, נשפי ריקודים וכו׳.

הארגון התפתח יפה ורכש לו חברים רבים שמספרם הגיע עד ל־600. בין עסקניו הפעילים הצטיין ל. ליכטנפלד, נואם ומארגן מעולה, נכדו של המלמד ר׳ סיני מפשמישל, וכן פורט וקרויט (בנו של ר׳ בונם קרויט).

במרוצת הזמן נתגלו בתוך הארגון ניגודים וסיכסוכים על רקע אישי ומפלגתי, והם הביאו לבסוף לפירוקו. רוב חבריו נשארו נאמנים לעניני פשמישל והצטרפו לאגודה הותיקה פרסט פשמישל סיק בנפיט סוסייטי.

פשמישלר ליידיס אייד סוסייטי

ארגון נשים זה התמסר למגביות כספיות למטרות עזרה וצדקה. בדומה לשכבות אחרות של יהדות ארצות הברית, מצטיינות גם הנשים בין יוצאי פשמישל בכושר פעולה מיוחד בשטח של החיים הציבוריים ועומדות לימינם של גופים העוסקים בהושטת עזרה וסעד.

יונייטד רליף פור פשמישל

בסוף מלחמת העולם השניה, כשהגיעו לארצות הברית הידיעות על גודל השואה ועל חורבן הקהילה היהודית בפשמישל, הוקם ועד זה, אשר הורכב מנציגי שלושה מבין הגופים הנזכרים לעיל, דהיינו:

1. פרסט פשמישלר סיק בנפיט סוסייטי;
2. קונגרגיישון תפארת יוסף אנשי פשמישל;
3. פשמישלר ליידיס אייד סוסייטי.

Nathan Kupfer נתן קופפר

הועד קיבל עליו את התפקיד הציבורי החשוב והדחוף לאסוף כספים, מזון ובגדים לשם הושטת עזרה לקורבנות השואה, בני פשמישל, אשר נשארו בחיים, ולהקים קשרים עם שארית קהילתנו.

העזרה ניתנה באופן ישיר ובחלקה גם באמצעות גופים כלליים כגון הג׳וינט. הועד הצליח גם בחיפוש קרובים של אנשי פשמישל בארצות שונות, כגון אוסטריה, צ׳כיה, בלגיה, איטליה, צרפת ואפילו סין. הוא פנה לבני פשמישל בניו־יורק ובערים אחרות ופניותיו נשאו פרי.

בינואר 1946 התקיימה בניו־יורק אספה המונית בראשותו של הרמן יאנגליב, אשר בה נאמו שמואל גולדשטיין, נתן קופפר, הרברט זוסמן וכתוצאתה נתקבלו במקום תרומות בסכום של 7.168 דולר. בראש הועד עמדה בראשונה הגב׳ ז׳יני זלצברג כנשיאה ואחריה נבחר לנשיא מר נתן קופפר. הוא היה במשך למעלה מ־7 שנים הרוח החיה בארגוני יהודי פשמישל, ובמיוחד של „פרסט פשמישלר סיק בנפיט סוסייטי״, בהם הקדיש את רוב מרצו וזמנו לענינים ציבוריים.

הנהלת הועד היתה מורכבת בשנת 1946 מהחברים הבאים: כסגני הנשיא — אנה גולדברג, ג׳ו דנק, רגינה שפינרד, נתן קורץ, מרטה ברסטוק, הרי גולדברג, ברנרד קריגר, כגזבר ז׳ק וייס, כמזכירה הלן קויפמן. בשנת 1962 נבחר ליו״ר ז׳ק ברסטוק ולגזבר — נתן קופפר.

העובדה, כי למרות כל קשיי הזמן והסביבה, ידעו יוצאי פשמישל לשמור במשך יובל וחצי על נאמנותם לבני עירם באשר הם שם, ולהחזיק אירגונים ומוסדות המוקדשים לעניניהם היהודיים, הנה הוכחה לדבקותם בעיר מולדתם. הקשר בין שני המרכזים בניו־יורק ובישראל מבטיח את הנצחת זכרונה של קהילת פשמישל עתיקת ימים, שהיתה ואיננה.

נפלו למען תקומת ישראל

Gave their life for the rebirth of Israel

אונגר אליהו

Unger Eliyahu

נולד בתל אביב ב־13.8.1936 להוריו יהודה וצילה לבית פינק, משפחה ציונית מפשמישל. חניך בן שמן ולאחר מכן עבר לבית הספר החקלאי „מקוה ישראל" ובו סיים חוק לימודיו. היה חבר גרעין „שומריה" בקיבוץ זיקים ושימש כמרכז ומדריך חקלאי בגרעין ובקיבוץ. גוייס לצה"ל בינואר 1955. השתתף בקרבות ובקרב על חוסאן, ביום 26 בספטמבר 1956 נפצע. על אף פצעיו האנושים המשיך להלחם בעוז ובגבורה עד הסוף. נקבר בבית הקברות הצבאי בקרית שאול.

אינטרטור יעקב

Intrator Jacob

בן נחמיה ורחל, נולד ב־26.12.1904 בפשמישל. אחד החיילים האלמונים, ששירתו את העם והמולדת בחייהם ובמותם. למד בבית ספר תיכוני ובשנת 1933 עלה ארצה. חבר ותיק ב„הגנה", שימש כמה שנים בנוטרות והשתתף בהגנת משק הפועלות בעיינות ובן שמן. באחרונה עבד בתעשית היהלומים. במלחמת השחרור שירת בחי"ם, בין הקשישים הותיקים. בשעת שירותו נפגע ונפל ליד מחסום ביפו, ב־7 באוגוסט 1948. נקבר בנחלת יצחק.

*) מתוך ספר „יזכר", הוצאת משרד הבטחון תשט"ז.

אנגל יוסף

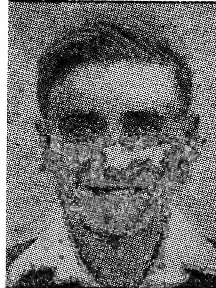
Engel Joseph

בן יהושע ורחל. נולד ב־20.8.1908 בפשמישל. בן למשפחה ציונית ומנעוריו חבר בתנועת „דרור". גויס לצבא הפולני. כתום המלחמה הצטרף לקיבוץ הכשרה בבודפשט, עבר עם זרם מבריחי הגבול אל איטליה ושם היה בין מיסדי קיבוץ הכשרה בפירנצילה. ב־18 בינואר 1946 העפיל לארץ בספינה „אנצ'ו סירני" והצטרף למשק גשר.

עם פרוץ מלחמת השחרור לא היה מרוצה על שהופקד על זרקור ותבע שיוציאוהו לשמירת השדות. בתפקיד זה הצטיין בשיקול־דעת ומסירות. בצאתו יחד עם חברו לשמירת השדות ארבה להם כנופיה ששמה קץ לחייהם. נפל ב־4 באפריל 1948.

נקבר בגשר.

בוימינגר יוסף („קז'יק")

Bauminger Joseph

נולד ב־17.5.1928 בפשמישל. ישב במחנה ריכוז, ולאחר תלאות עלה בידו להגיע, בשנת 1945 בדרך ההעפלה למולדת. היה בין עצורי עתלית ושוחרר על ידי ה„הגנה" ב„מבצע עתלית" הנודע. בארץ היה זמן מה בקיבוץ דפנה ועבר למקוה ישראל ושם למד. הנער השקיע את כל מרצו ומאודו בתורה והיה מתמיד גדול.

כשפרצה מלחמת־השחרור התגייס לצבא ועבר לגוש עציון והשתתף בקרבות הגוש, ועם נפילתו נפל גם הוא בכפר עציון ב־13 במאי 1948. נקבר בהר־הרצל בירושלים.

בכרך גדעון (פאול)

Bachrach Gideon (Paul)

בן ד"ר ארתור וד"ר אלבינה לבית לאוטרבך, בת משפחה ציונית ידועה בפשמישל. נולד ב־23.8.1928 במורבסקה אוסטרבה ולמד שם בבית ספר יהודי. בראשית 1940 עלה עם הוריו לארץ ישראל. למד במוסד לנוער עולה במגד שליד פרדס חנה. אחרי סיום בית הספר העממי במגד למד בבית הספר למסחר „ספרא" בתל־אביב וסיימו בהצטיינות. ב־1947 עמד בהצלחה בבחינת הבגרות הלונדונית. שירת ב„הגנה" מגיל 14 והשתתף בפעולות „ליל וינגייט". אחרי בחינת הבגרות התייצב לשרות לאומי כנוטר רוכב באבן יהודה וכעבור ארבעה חדשים, עם גבור פעולות האיבה בארץ, עבר לשירות צבאי. על אף היותו בן יחיד להוריו סרב להשתחרר משירות קרבי. באפריל 1948 צורף לגדוד של צבא ההגנה

לישראל. השתתף בקרבות כפר־סבא הערבית ובואדי ערה. בקרב טנטורה התנדב עם חברו להוציא את הפצועים בין שתי החזיתות. נפגע קשה בבטנו ונפטר מפצעיו בבית חולים ב־25 במאי 1948. נקבר בנחלת יצחק.

הירשברג אהרון (ארתור)

Hirschberg Aharon (Artur)

בן ליאו וסושה. נולד ב־27.5.1926 בפשמישל. למד בבית ספר עממי ותיכוני והשתייך לקומסומול. ב־1942 ניסה לברוח מגיטו פשמישל ולהצטרף לפרטיזנים. נידון למוות וניצל. הועבר למחנה עבודה באושבינצ׳ים ועבד יחד עם שבויי־מלחמה אנגלו־סכסיים. כשהגן על כבודו של בחור יהודי שהוכה על ידי אחד מה„היטלר־יוגנד" נידון שוב למוות. אך בזכות היותו מטובי העובדים קיבל חנינה בהשתדלות מנהלי העבודה. יצא בנתיב הבריחה לאיטליה והצטרף לקיבוץ „דרור" באוסטיה שליד רומא. הצטרף לאצ״ל ויצא מהרשימה של המיועדים להעפלה, נדד דרך גרמניה לצרפת ומשם העפיל באניה „לנגב" ואחרי המאבק עם הבריטים בנמל חיפה נשלח לקפריסין.

כשהורשה לעלות והגיע ארצה ב־19.2.1948 התנדב מיד לשרות קרבי ונסע להתאמן בבאר יעקב. בזמן האמון תקפו הערבים מרמלה. שם נפצע ונשא עוד את נשקו כ־200 מטרים עד שנפל נטול הכרה. מת מפצעיו ב־23 במרץ 1948. נקבר בנחלת יצחק.

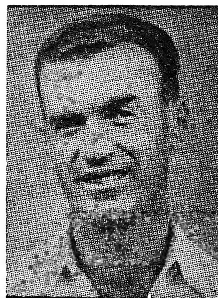
זלץ ישעיהו ברוך („ברוש")

Salz Yeshayahu

בן בנימין ובתיה (ברטה), נולד ב־1929 בפשמישל. עלה עם הוריו לארץ ב־1933. גמר בית ספר עממי. המשיך ללמוד בבית ספר התיכוני למסחר. היה חבר בהסתדרות הצופים, ואחר כך בשבטי „הבונים". בן 16 הצטרף ל„הגנה". בחי״ש תל־אביב גמר קורס מ״כ בבן־שמן ובתקופת ה„הגנה" במחתרת התמסר לאמן את הכיתה שהופקד עליה. יצא עמה ללוות את השיירה מפתח־תקוה לבן־שמן המנותקת מראשית מלחמת השחרור. נפצע קשה ועמד על משמרתו עד שאיבד את ההכרה. הובא לבית חולים צבאי אנגלי בבאר־יעקב ושם מת ב־14 בדצמבר 1947. נקבר בנחלת יצחק.

טוגנדהפט מיכה („מישו")

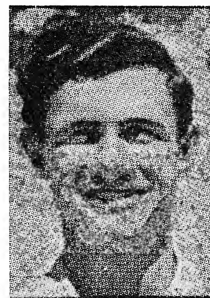

Tugendhaft Micha

בן צבי ולאה, נולד בדצמבר 1910 בפשמישל. גמר בית ספר תיכוני פולני והמשיך

את לימודיו באוניברסיטה בלבוב בפקולטה למשפטים. עלה לארץ כחלוץ בשנת 1935. עבד בקיבוץ נען בחקלאות. מטעמי בריאות פרש משם בשנת 1940 ולאחר שסיים מועד שירותו בנוטרות עבד זמן מה בליטוש יהלומים. בזמן האחרון עבד כלבורנט במכון „זיו" ברחובות. חבר ה„הגנה" מיום עליתו. בימי מלחמת־העולם השנייה סיים בהצטיינות קורס לנוטרות (בדרגת קורפורל) ושירת בה שנתיים. עם גיוס שנתונו לצבא ההגנה לישראל צורף לחמ"ד ובעבודתו זו נספה לרגל התפוצצות ב־22 בספטמבר 1948. נקבר ברחובות.

מידב עמנואל-מנחם

Medav Emanuel-Menachem

בן יהושע וצפורה, נולד בו׳ בסיון תרפ"ה בפשמישל. עלה ארצה עם הוריו ב־1934, שנות נעוריו ולימודיו עברו עליו בחיפה. התחיל ללמוד בבית־הספר „נצח ישראל" של „המזרחי" והמשיך בבית הספר הריאלי בעיר והצטיין בלימודיו. חבר לתנועת „הצופים" ומדריך מרכזי בסניפה שבחיפה. לאחר שסיים את חוק לימודיו יצא להכשרה בקבוצת יבנה. כעבור זמן נצטווה לעבור ירושלימה ולארגן שם את סניף „עדת הצופים הדתיים". באותו זמן למד באוניברסיטה. התנדב לצאת כמורה ומדריך לגולת קפריסין. עם שובו מתפקידו חזר ללימודיו בירושלים.

עם פרוץ המהומות והטלת המצור על העיר העתיקה, התנדב לצאת כמורה ומדריך אל העיר העתיקה והשתתף באופן פעיל בהגנת העיר העתיקה. ארגן את חניכיו הצעירים ואימנם לפעולות ההגנה. ב־3.3.1948, בהיוודע לו על אסון שקרה במשפחתו בחיפה, קיבל לראשונה רשות לצאת את העיר העתיקה, אך משהיה כבר בשיירה היוצאת, ראה לפתע, כי הבריטים אסרו את מפקד העיר העתיקה, והוא החליט לחזור. עם החמרת המצב בעיר העתיקה היה לאחד מעמודי־התווך של הגנתה העקשנית. נפצע קשות בשעת הנחת מוקשים בשטח שנפרץ על ידי הערבים ומת ב־14 במאי 1948 בעיר העתיקה שבירושלים.

סגל מיכאל (מרק)

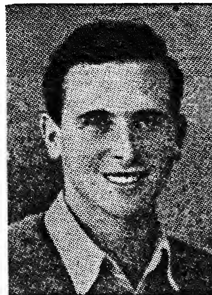
בן שלמה ומלכה, נולד ב־25.2.1912 בפשמישל, במשפחה חסידית עניה, למד ב„חדרים" ובבית ספר עממי פולני. מצא את דרכו לקן „השומר הצעיר", נענה לצו התנועה ופנה להגשמה ולהכשרה. כשעלה ארצה ב־1936 הוטלה עליו עבודת אפיה במחנה הפלוגה בגן־שמואל. כשעלתה חבורתו להתישבות ביד מרדכי, הוכרח להישאר עוד זמן רב בין עובדי המאפיה בנתניה. משעבר סוף סוף לקיבוץ הוטלו עליו שם תפקידים רבים שקיים אותם במסירות ובכשרון. כשנוסד העתון „על המשמר" נקרא סגל להיות מראשוני עובדיו.

Segal Michael

השתתף בהגנת יד מרדכי, תחילה מפני הכנופיות ואחר כך מפני הצבא המצרי הסדיר. נפל מפגיעת פגז בעמדתו ב־19 במאי 1948. נקבר ביד מרדכי.

שטולצברג אהרון („שטולץ")

Stolzberg Aharon

בן מרדכי וגיטל, נולד ב־16 במאי 1922 בפשמישל במשפחה חסידית־ציונית. למד ב„חדר" ובגימנסיה עברית. עלה ארצה עם הוריו בשנת 1935 והמשיך את לימודיו בבית הספר הריאלי בחיפה. משסיים את שנת הלי־מודים בכיתה ו', יצא לשנת עבודה בקבוצת מעין ובקרית ענבים. אחר כך חזר לבית הספר הריאלי וסיים בו את לימודיו בהצטיי־נות. היה חבר בתנועת „הצופים". אחרי סיימו את לימודיו היה אחד ממיסדי „קבוצת הצו־פים" וממתוי דרכה. כחבר קבוצה זו הצטרף לפלמ"ח עם היוסדו, עלה לדרגת מ"כ, מ"מ, אף שימש בתפקיד קצין־הסברה חטיבתי. הש־תתף בהורדת מעפילים לחופי הארץ, בהעב־רת עולים דרך גבול הצפון, בפיצוץ הרכבות, בליל וינגייט, בפריצת מחנה עתלית, בפיצוץ הראדאר ועוד. בשנת 1947 היה חבר מזכירות הקיבוץ המאוחד ופעיל בעניני בטחון והנוער. בתפקיד זה מצא את מותו בנסעו לנגב לשם ארגון עזרה לישובים מרוחקים. נפל ב־16 בדצמבר 1948 בדרך בין חלוצה לרביבים, בעלות הטנדר בו נסע על מוקש.

נקבר בחיפה.

שפר לובקה

בת יצחק ורגינה, נולדה ב־1914 בפשמישל. בילדותה נתיתמה מהוריה וגדלה בבית־קרו־ביה. נמשכה לקן „השומר הצעיר". ב־1939 עלתה ארצה. תחילה עבדה בקיבוץ מצפה־הים שבנתניה, ואחר כך עברה להתנחל ביד מרדכי. יצאה לשנתים לעבוד במערכת „על המשמר", ולאחר כך חזרה לתפקידה במשק. על סף מלחמת־השחרור סיימה קורס מחוזי לנשק קל.

Shefer Lubka

בימי ההפגזות וההסתערות המצרית על המשק עברה בין העמדות בריצה, בזחילה ובזינוק דרך חפירות. פגזים התפוצצו מסביב לה והיא לא נפגעה. בבוא ההכרח לנטוש את המקום, נשאה יחד עם יצחק רובינשטין באלונקה חבר פלמ"ח פצוע. בגלל ההרעשה הכבדה לא יכול המשורין של „חיות הנגב" להגיע אליהם. ומתוך ציפיה לעזרה ממקום אחר, נשארו לשמור על הפצוע, ושם נפלה בידי האויב ב־24 במאי 1948.

חלק חמישי

החורבן והשואה

פרק ראשון

ד״ר מ. שטנר

אם תזקינו, אף תבינו
באותיות ספוגות דם
כן תחושו וכן תאזינו
לקול קינה ונהי — שלא ידם.

אז איר וועט קינדערלאך
עלטער ווערן
וועט איר אליין פארשטיין
וויפיל אין די אותיות ליגן טרערן
און וויפיל געוויין.

מתוך שיר עם יהודי

כשנסקור את מאורעות השואה בפשמישל, ניוכח, כי הגרמנים נהגו בעירנו כשם שנהגו בכל הקהילות היהודיות שבעברי אירופה — לפי תוכנית אחת, באותה הדיקנות הפרוסית, באותה האכזריות בביצוע הגירושים והרציחות. בעירנו נהגו בדרך מיוחדת בביצוע ההשמדה, הואיל ופשמישל נמצאה בגבול בין המזרח ובין המערב. כידוע תוכננה השמדת היהודים בחלק המזרחי של פולין באכזריות ובמהירות יתרה, בהתחשב ברמתם התרבותית של האוכלוסיה הלא־יהודית וביחסם לגבי היהודים; השמדה המונית במזרח, במקומות כבבי־יאר או סטניסלבוב, ובמערב — העברה כביכול למקומות עבודה אחרים. במערב בכפפות משי, במזרח — בגרזן. בפשמישל נהגו הרוצחים לפי שתי השיטות. החשבון הסופי — השמדת הקהילה ללא רחמים, רק מעטים ניצלו, בסך הכל — כשלוש מאות יהודים מתוך עשרים אלף.

הרי דין וחשבון רשמי של הועד היהודי בפשמישל אל מועצת העיר פשמישל מיום 12.9.1945:

„הועד המחוזי היהודי בפשמישל מעביר כדלהלן רשימה של קרבנות המשטר הנאצי בזמן הכיבוש הגרמני. רשימה זו נערכה בהסתמך על ידיעות ישירות של הועד היהודי ועל גביות עדות מפי עדים מהימנים רבים שניצלו:

1) בתחילת יוני 1942 רצחו הגרמנים את כל התושבים היהודים בזסניה, בערך	45	איש
2) ב־18 ביוני 1942 העבירו אנשי ס.ס. מפשמישל למחנה ינובסקה בלבוב	1000	„
3) מ־27.7 עד 3.8.1942, בזמן האקציה הראשונה נשלחו לבלזץ	12500	„
4) ב־18 בנובמבר 1942, בזמן האקציה השניה נשלחו לבלזץ	4000	„
5) מ־2.9 עד 3.9.1943 נשלחו ע״י הסס. (3500 איש לאושוויץ ו־600 איש לשבניה)	4100	„
6) ב־11.9.1943 רצחו אנשי הגסטאפו בגיטו ואחרי כן שרפו את הגוויות של בערך	1000	„
7) אחרי האקציה הראשונה רצחו אנשי הגסטאפו, בסוף אוגוסט 1942	100	„
8) ב־28.10.43 שלחו אנשי ס.ס. מגיטו פשמישל לשבניה	100	„
9) מיום 11.9.43 עד סוף אפריל 1944 הרגו אנשי הגסטאפו וס.ס. והמפקד של המחנה שואמברגר את המתחבאים בבונקרים	1000	„
בס״ה	23.845	איש

אלה הם המספרים הסטטיסטיים היבשים, כ־24.000 נפש נשמדו, תוך עינויים, סבל, השפלה וים של דמעות. איבוד צלם האדם מחד וגילויי גבורה אל־אנושית והקרבה עצמית מאידך.

---

*) בהשתתפותם ועזרתם האדיבה של ניצולי השואה: גב ברודנר, גב׳ כספי־פינקלשטיין, גב׳ באומן, גב׳ טננבאום־קנפל, ד״ר שטרמר, י׳ קנפל.

ההקדמה לשואה, שעתידה היתה להתחולל על יהודי פשמישל, חלה ביום 8.9.1939 בערב. כידוע, פרצה המלחמה באחד בספטמבר 1939 ובימים הראשונים התנהלו הגיוס וכל ההכנות האחרות בשרות הבטחון כתיקונם. ולא היה איש שיעלה על דעתו, — הואיל ופשמישל היתה רחוקה מהגבול — כי האויב יגיע במהירות כה רבה לשערי העיר. פתאום פשטו שמועות בעיר על התקרבות הגרמנים הרוצחים בדרכם את כל הגברים היהודים. ב־8 בספטמבר, באישון ליל התחילה הבריחה, כשכל אשה מלווה את בעלה, ובמקרים רבים גם את הבן או את הבנים בדרכם ללבוב או לחירוב. מהגברים נשארו מעטים, ברובם חולים וזקנים ו„סתם" יהודים שקיוו להינצל ב„עזרת השם".

הימים היו ימי סתו — לפי הכינוי הפולני „סתו זהב" — ודרך הבריחה היתה נוחה כטיול ביום בהיר ויפה. אך בכל מקום, פגשו הבורחים בפולנים, וביחוד באוקראינים, ששמחו לאידם של היהודים, בהשמיעם תמיד אותן המילים: „זה הסוף שלכם — הגרמנים עוד מעט וישחטו את כולכם".

אחרי כניסת הרוסים לעיר ביום 28.9 חזרו רוב הבורחים לפשמישל. אחרים הגיעו, לפי הידיעות שנתקבלו אחרי־כן, לרומניה ולהונגריה.

הפצצות העיר גרמו נזקים מעטים. קרבנות בנפש היו קשים במיוחד אחרי הפצצת ביתו של כץ בטרגוביצה, בו מצא מקלט מספר גדול של תושבי הסביבה. לאט לאט השתרר שקט, אך היה זה שקט לפני הסערה. סיפרו, שהצבא הפולני נסוג אחרי קרבות קשים והעיר נשארה ללא שלטון. נפוצו גם שמועות שהפולנים יפציצו את הגשר הגדול מעל לנהר סן, ולכן השתדלו התושבים הגרים קרוב לגשר לברוח עד כמה שאפשר לעבר מרכז העיר. ואכן פוצץ הגשר וכעבור שני ימים, ב־14.9, נכנסו הגרמנים העירה. לפי הידיעות שישנן בידינו היו הגרמנים בשני הימים הראשונים — „בסדר". האופטימיסטים שבין היהודים ראו בהם בתחילה אנשי תרבות, ומשום כך אין לפחד מפניהם.

בראשית שלטונם לקחו הגרמנים אנשים רבים לעבודה, והחזירום בשלום לבתיהם, אולם כעבור ימים נעלמו עובדים יהודים, תחילה בודדים, ואחרי כן קבוצות שלמות. בשלב הבא הוציאו הגרמנים יהודים מבתיהם, לפי רשימה, שנועדה להיות רשימת נקם עבור 12 גרמנים שנורו, כביכול, ע"י יהודים בימים הראשונים. מלבדם נלקחו כל היהודים שנמצאו ברחובות. לפי האומדן נרצחו אז כ־600 יהודים, כמחציתם פליטים ממערב פולין.

בין הנרצחים היו (לפי הרשימה על המצבות בקבר האחים בבית הקברות בפשמישל):

		שנת הלידה	תאריך הפטירה
.1	ד"ר אוסואלד בטאואר	1880	19.9.39
.2	ד"ר נפתלי פנסטר	1897	19.9.39
.3	יחיאל נלקן	1884	18.9.39
.4	אהרון זילבר		18.9.39
.5	אברהם מוזס זילבר		18.9.39
.6	ד"ר מד. דוד לייב אוסטר	1906	18.9.39
.7	מוזס לוזר דינגוט	1909	19.9.39
.8	אברהם ארטג	1882	19.9.39
.9	הרמן פישלר	1885	18.9.39
.10	שמרל קסטנבאום־שוף	1908	18.9.39
.11	ישראל בקון	1901	19.9.39
.12	ברוך (מצבה שבורה)		18.9.39
.13	לייזר וסרמן	1898	17.9.39

14. קיוה גראוב	שנת הלידה 1904	תאריך הפטירה 17.9.39
15. לייב קרוננפלד	1869	18.9.39
16. שמואל קסל	1883	18.9.39
17. אדוארד קונקה	1881	19.9.39
18. יוסף גולדפרב	1920	18.9.39
19. אייזק פליקזון	1911	18.9.39
20. לייב קסטנר	1888	17.9.39
21. מאיר בר	1877	18.9.39
22. מוזס הירש	1874	18.9.39
23. יוסף ארם	1885	18.9.39
24. ישראל ווגמן	1920	18.9.39
25. איזק וייס	1903	19.9.39
26. אדולף רכטר	1875	18.9.39
27. מויז׳ש גרוסמן	1892	18.9.39
28. איזאק טראום	1899	18.9.39
29. מוזס פרידמן	1898	18.9.39
30. סמואל רינק	1902	18.9.39
31. פיניו פרנק	1919	18.9.39
32. רובין וייס	1896	18.9.39
33. מנדל פרוייר	1892	19.9.39
34. וולף קסטנר	1889	18.9.39
35. לייב לסינג	1912	18.9.39
36. ליאון פירר	1900	19.9.39
37. אברהם רובינפלד		19.9.39
38. הנריק צבינגרמן	1922	19.9.39
39. סמואל מ. לבנטל		18.9.39
40. מויז׳ש ברוך אדלר	1921	17.9.39
41. פסל זיבצנר		21.9.39
42. פריזנר	1921	18.9.39

נפטרו לפי גביית עדויות

43. מהנדס שפר
44. עו״ד פרובשטין
45. עו״ד ברוך
46. הרב גלזור
47. ד״ר גיטר
48. שרף נטע
49. דויטש
50־51. זלצברג ובנו (נמצאו חבוקים)
52. אינג׳ גוליגר
53. ד״ר מכס שפל

לפי הידיעות שנתקבלו באחרונה הועברו בשנת 1957 לבית העלמין בפשמישל לפי צו ממשלתי ובעזרתה הכספית 6000 גופות של יהודי פשמישל שנרצחו בבירצ׳ה, קוניקובצה, לובצ׳וב, גרוכובצה. כל קבוצה הוטמנה לחוד בקבר אחים ועל המצבה נרשם שם של מקום הרצח ומספר הקרבנות.

כל הקדושים האלה נורו בשלושה מקומות: ליפוביצה, פרלקובצה ופיקוליצה ואפשר היה במקומות אלה לזהות רק חלק קטן מהנרצחים. לפני צאתם מהעיר, בימים האחרונים, הספיקו הגרמנים להרוס ולשרוף עוד הרבה בתים יהודיים. ביניהם את כל בתי הכנסת הגדולים — ה„טמפל", בית הכנסת הגדול, הקלויז ובית המדרש הגדול.

ב־18.9.39 נכנסו הרוסים והיהודים נשמו לרווחה, ויחד עם הרוסים חזר חלק גדול מהיהודים שברחו מפני הגרמנים. הם נתקבלו בהתלהבות והכול חשבו, כי לגבי פשמישל נסתיימה המלחמה. יקום אמנם משטר חדש, אבל — שלום יהיה בעיר!... הפחד הבלתי פוסק, הדאגה לחיים, פשוטו כמשמעו, חלפו. כשיצאה התזמורת הרוסית לחוצות פשמישל וניגנה את השיר „קטיושה", שהיהודים חשבוהו לניגון יהודי, היתה שמחתם גדולה. באיטיות ובהדרגה החלו הרוסים להנהיג את משטר החיים בעיר לפי המתכונת שלהם.

היהודים האמינו, כי למעשה לא ישתנה הרבה בהשוואה למצב ששרר לפני המלחמה. ביום השלישי, לאחר כניסת הרוסים ערכה האינטליגנציה בעיר אסיפה באולמי ה„קלוב" ברחוב מיצקויטשא, כעין אסיפת אבל לזכר הנרצחים בידי הגרמנים. אסיפה זו שימשה פתיחה לחיים מסודרים בעיר, אולם כעבור יומיים הודיע הממשל הצבאי הרוסי שאולמות הקלוב הועברו לרשות הפועלים.

יומיים לפני כניסת הרוסים לחלקה המזרחי של העיר הודיעו לפתע, שעל היהודים לעזוב את זסניה תוך 24 שעות. יהודי שיימצא שם אחרי הזמן הזה ייהרג במקום. הואיל והגשר על הסאן פוצץ עוד לפני כניסת הגרמנים אפשר היה לעבור לחלק המזרחי של העיר רק דרך גשר צבאי,

הככר המרכזית בזסניה — צענטראלער פלאץ אויף זאסאניע — Central square in Zasanie

אבל המעבר היה אסור מלכתחילה על כל האזרחים ובפרט על יהודים. היהודים שלמרות הנסיון המר בימים האחרונים, לא למדו מהתנהגות הגרמנים כלפיהם, לא האמינו, שאמנם יוציא המושל הצבאי את הפקודה הנ״ל והחליטו לשגר משלחת אליו ואל ראש העיר הפולני. אף יהודי לא העז לצאת לרחוב, ועל כן הוחלט לשגר את הגברת ברודנר אשת רופא ובעלת הופעה נאה. היא נכנסה לחדר ראש העיר בלדיני וביקשה את עזרתו בענין הגירוש. מר בלדיני התרעם ושאל אם היהודים סוברים שאין לו למה לדאוג אלא ליהודים, וסרב להתערב בענין הגירוש אצל הגרמנים. במקום נכח מהנדס העיר מר קוטק שיצא אחרי הגב׳ ב. וביקש את סליחתה על התנהגותו של ראש העיר. אחרי קבלת תשובה כזו החליטה ללכת ישר למושל הגרמני הצבאי. זה קיבלה בסבר פנים יפות והצהיר שאינו יודע ולא כלום על צו הגירוש והיהודים יכולים להשאר במקומותיהם ללא דאגה.

בשמוע היהודים תשובה זו החליטו סוף סוף — למרות הבטחות מושל העיר — לעזוב את זסניה, ובבוקר השכם התחילה היציאה של היהודים, רובם ברגל דרך הסן, כשהם נושאים על ראשיהם את שארית נכסיהם. רק מעטים הצליחו לקבל סירה קטנה או עגלה רתומה לסוסים להעברת ילדים ובני ביתם. הפולנים עמדו על שפת הנהר, והסתכלו מרוצים ל„אקסודוס״ של היהודים.

עם כניסת הרוסים לפשמישל, בא הקץ לפעילות הפוליטית והציבורית של היהודים — הן בגלל הוראות הממשלה והן מפחד מפני מעשי תגמול. כן חדלו מלפעול מוסדות ה„קהילה״ היהודית, ונכסיה, פרט של המוסדות הדתיים, הולאמו. הואיל והממשל החל באופן רשמי בפעולות אנטידתיות עברו כמה מוסדות דתיים לפעילות מחתרתית (כגון שחיטה וכו׳).

מובן שבמשטר הקומוניסטי הרוסי חוסלו כל המפלגות הציוניות — בלי יוצא מן הכלל, שכן לגבי הרוסים היתה הציונות על כל גווניה זהה עם הקונטרבולוציה. רובם של הפעילים יצאו מפשמישל מחשש „הזמנה״ ל־נ.ק.וו.ד. עצירת אנשים על ידי הבולשת החשאית היתה, בלי ספק, תוצאת „מסירותם״ של הקומוניסטים הותיקים המקומיים, אשר פעלו כ„מוסרים״ לפי פקודה מגבוה. גם ה„בונד״ הפסיק את פעילותו — אגב, מפלגה קטנה מאד בפשמישל — בהיותו חבר באינטרנציונל השני.

המועדונים והדירות של כל המפלגות הפוליטיות על ריהוטן והונן עוקלו ע״י השלטונות הרוסיים. והוא הדין גם לגבי המוסדות הציבוריים היהודיים, שאף הם הפסיקו את פעילותם, כגון: בית היתומים היהודי, שעבר לרשות הסעד הממשלתי, חדל להיות מוסד יהודי. כן עבר לרשות הממשלה בית החולים היהודי, ואת ניהולו העבירו לידי רופאה רוסית יהודית בשם טרוינקר, אולם אופיו היהודי של בית החולים טושטש. גם החברה לעזרה הדדית לאקדמאים הפסיקה את פעילותה, וכן קופות „גמילות חסדים״, „יד־חרוצים״, „בני־ברית״ ושאר החברות ומוסדות צדקה הציבוריים היהודיים. וכך היה גם גורלם של המוסדות התרבותיים והחנוכיים. בית הספר התיכון היהודי הפרטי הפך לבית ספר בן 11 שנה, ושפת ההוראה שבו — יידיש. הספריה המדעית, צ׳יטלניה נאוקובה, שברשותה היו כשלושים אלף ספר ואשר היתה למעשה, הספריה הגדולה בפשמישל, הפסיקה גם היא את פעילותה. להלכה הולאמה הספריה אך למעשה נשדדו רוב הספרים.

בזמן הרוסים התרוששה לחלוטין האוכלוסיה היהודית בפשמישל. כל מפעלי התעשיה והחנויות, אשר רק כעשרה אחוזים מהם היו בבעלות לא־יהודית הולאמו, וכל חומרי הגלם והסחורות שנמצאו, נתפסו על ידי הממשלה. כל הבתים שהיו בבעלות פרטית הועברו לרשות המינהל העירוני ומשרדי העיריה גבו את שכר הדירה. בעלי המלאכה הוכרחו לחסל את מקומות עבודתם ולהכנס „מרצונם הטוב״ לקואופרטיבים ו„ארטילים״.

נערכה בדיקת כל הדיפלומות שבידי עורכי הדין ורק מעטים מאד קיבלו רשיון לעסוק במקצועם. (כמאה עורכי דין נאלצו לעבור לפקידות או לעבודות אחרות). צומצמה עבודתם של הרופאים הפרטיים והם נאלצו לעבוד בבית חולים או במרפאות במשך שעות רבות ביממה.

במרוצת הזמן הורגש חוסר עבודה במידה ניכרת. היהודים שעבדו במוסדות קואופרטיביים או במשרדים ממשלתיים, קיבלו שכר עבודה נמוך שלא הספיק לצרכי יום־יום. משום כך נאלצו רבים למכור מנכסיהם כל חפץ שניתן למכירה.

החל באפריל — מאי 1940 גורשו כשבעת אלפים יהודים מפשמישל לרוסיה האסיתית, ברובם כאלה שברחו מהמערב למקום מבטחים בפשמישל וכן מפעילי מפלגות פוליטיות וקצינים פולנים לשעבר, בעלי הון ובעלי בתים רבים. כל אלה הוכרזו ע״י הרוסים כ„אנשים מסוכנים לציבור". בו בזמן החלו הרוסים במתן דרכונים לתושבי העיר. לכמה אלפים מבין התושבים ניתנו דרכונים ובהם סעיף שלפיו רשאים היו לגור רק במרחק משבעה עד מאה קילומטרים מהעיר. כך נשללה ממשפחות רבות קורת גג והן נאלצו לנדוד ממקום למקום. הפעולה הזאת גרמה להתרוששות גמורה, כי במקומות החדשים קשה היה להשיג מקום מגורים.

החרמת הדירות וצמצום החדרים בדירות גדולות בוצעו בהיקף מלא. הדירות על הריהוט שבהן, הועברו לידי אנשי צבא בעלי דרגה גבוהה או לפקידים בכירים. מספר פעילי המפלגות נאסרו ולאחר משפט קצר נידונו ל־10 עד 15 שנות עבודה במחנות במזרח הרחוק. כן נכלאו אליאס מהתאחדות פועלי ציון ופישל באבד מביתר. שניהם נשלחו לסיביר ולא חזרו. אופיני לשיפוטם של הרוסים היה שדנו למאסר כמרגלים לטובת הגרמנים את אלה שברחו מהמערב ולא נכללו בגירוש הגדול באפריל 1940. המונים נכלאו בבית הכלא שנועד ל־300 אסירים בערך, ולמעשה היו שם תמיד כאלף וחמש מאות אסירים.

אלה היו קורות יהודי פשמישל בתקופת הרוסים, מ־28.9.1939 עד 21.6.41. היו אלה, יחסית, זמנים שקטים. על אף הגירושים והפחד התמידי מה־נ.ק.וו.ד. אפשר היה לטפח חיים חברותיים, שלא היו לצנינים בעיני הקומוניסטים הותיקים. יש לציין שרוב האנשים שהוגלו בימי שלטון הרוסים היוו את רוב שארית הפליטה של יהודי פשמישל.

תקופה זו נסתיימה במפתיע עם פרוץ המלחמה בין הרוסים והגרמנים. התקפת הגרמנים באה לאוכלוסיה ואף לרוסים כהפתעה והראיה — הרוסים ברחו בבגדי שינה באישון לילה. בשתיים בבוקר בערך התחילו הגרמנים להפציץ את העיר שהיתה ממש על הגבול ונכנסו כבר בצהרי אותו היום (21.6.41). לאחר שהרוסים התאוששו, נסוגו הגרמנים מהעיר תוך אבידות קשות והחל קרב על העיר שנמשך כשבוע ימים.

בהפסקה זו הספיקו כל הרוסים, האזרחים ואנשי הצבא, לברוח. יחד עמהם ברחו עוד יהודים רבים הרצויים לרוסים. ב־28.6.41 נכנסו הגרמנים העירה.

בזמן הקרבות הסתתרה כל האוכלוסיה במרתפי הבתים. כשנכנסו הגרמנים, היו כל הרחובות וכל הבתים ריקים מאדם. הגרמנים כבר ידעו את רחובות היהודים, ועל כן הלכו מבית לבית ופקדו על היהודים בקריאות : Juden Heraus שייצאו למפקד. בזמן כניסת הגרמנים לעיר היו בה כשבעה עשר אלף נפש. נפוצו שמועות שונות על גישתם הטובה יותר ליהודים, על חוסר אלימות, וכו'. כשיצאו למפקד ונלקחו לעבודה, אחרי בדיקת כושרם הגופני, נוכחו היהודים לדעת, שהפעם נקראו אמנם לעבודה, כי אכן חזרו הביתה מדי ערב וערב.

היהודים הקימו ועד מנכבדי העיר עם ד״ר זיסויץ, ד״ר האס, ד״ר דולדיג בראשו ששימש כמקשר עם המפקדה הגרמנית. הגרמנים דרשו מהיהודים כספים וציוד למען הצבא — טרם הגיעו אנשי גסטאפו לעיר.

כעבור ימים מספר באה הגסטאפו, ומיד נצטוו היהודים לענוד „מגן דוד", ובזה החלה סדרת ההפרדה. בעיר הופיעו מודעות שתיארו את היהודים כפשפשים, חיידקים, נחשים ארסיים. הלא־יהודים נקראו להתרחק משכניהם היהודיים. היתה זאת מלחמה פסיכולוגית שאילצה לבסוף את היהודים לנטוש את מקומות מגוריהם בסביבה לא יהודית ולעבור לגרברז׳ה — למקום שעליו הצביעו הגרמנים כרובע יהודי לעתיד. הגרמנים הקימו משרד עבודה („ארבייטסאמט"), בהנהלה גרמנית עם פקיד בכיר אוקראיני בראש. פקידים יהודים נתחייבו לספק פועלים לכל סוג עבודה שחורה בעיר ומחוצה לה. כל היהודים הוכרחו להרשם במשרד עבודה זה ולקבל כרטיס עבודה. המשרד נמצא בקומת קרקע ומשרד העבודה בשביל לא־יהודים בקומה השניה והשלישית. יהודי שניסה לעלות למעלה נאסר והוכה מכות אכזריות.

במשרד העבודה המיועד ליהודים, בהנהלתו של ד"ר ש. טננבאום, נרשמו כל היהודים. מי שהרגיש שאינו מסוגל לעבודה, הוכרח להיבדק בדיקה רפואית ורק נכים או רופאים שוחררו מעבודה. הרופאים עשו את אשר ביכולתם כדי לעזור לאלה שלא היו כשרים לעבודת כפים קשה. פועלים ופועלות כאלה אורגנו בקבוצות בפיקודם של „פולקס־דייטשה" לרוב סדיסטים שמררו את חייהם של הפועלים. כן הכריחו את התלמידים והתלמידות של הגימנסיה לנקות את הרחובות ולהעמיס את האשפה על עגלות ולגרור אותן — דוקא בצהרי יום יפה בזמן שחבריהם הגויים טיילו להנאתם באותם הרחובות. כוונתם העיקרית של הגרמנים היתה דיכויים הנפשי של היהודים והשפלתם לעיני כול. הרופאים היהודיים, שנהנו אמנם מזכויות אחדות בדומה לכול הרופאים בארבעת החדשים הראשונים, נצטוו שלא לקבל לטיפול חולים אריים, באיום של עונש מות במקרה הפרת הצו. וכך בטלה בעצם הפרקטיקה הפרטית שלהם.

לאט לאט חזרו חיי הרחוב היהודי למסלולם. כמו כן, כבזמן הרוסים, החלו ה„ארטלים" לפעול כסדרם, אמנם בפיקוח הגרמנים. היו אפילו מקרים שהיהודים היו מנהלים של בתי חרושת כמו „פולנה", „מינרווה", ועוד. אנשים שבזמן הרוסים לא העזו לעסוק במסחר, פתחו חנויות קטנות בסביבה יהודית מלבד החנויות שנפתחו ע"י היודנרט — שקיבל מנות מזון זעירות מהגרמנים. נרמז להם לסגור את החנויות או להשאירן בפיקוח גרמני.

במרוצת הזמן נצטוו היהודים לא לערוך קניות בשוק, אלא בשעות מסוימות, מהשכם בבוקר על השעה שמונה ובערב משעה שש, היינו בשעות שאי אפשר היה לקנות מצרכי מזון בשוק. לבית יהודי שנראה להם אמיד, היו מדי יום ביומו נכנסים גרמנים וגם מהגרמנים המקומיים, „פולקס דייטשה" — והיו מוציאים לפי „פקודות" רהיטים, פסנתרים, שטיחים, כלי כסף וחרסינה. ה„הגונים" באו בהצעות „קניה", כמובן בזיל הזול. והיהודים מכרו מכיון שידעו שיהיו נאלצים למסור את כל רכושם ללא תמורה אם לא יסכימו למחיר המוצע. אבל באופן כללי עוד שרר סדר כלשהו. תגובת הגרמנים על איזושהי „עבירה" של היהודים היתה אמנם חריפה מאד, כגון: בגלל ענידת „מגן דוד" בזרוע הימנית, או ביקור בשוק בשעות אסורות — מכות רצח, בית סוהר לזמן ממושך, וכד׳.

בזמן הראשון שוחררו כמה יהודים שנכלאו בבתי הסוהר, אבל כעבור זמן קצר לא ניתן יותר כל שחרור. לפי ידיעות שבידינו נשלחו אסירים אלה לבית הכלא המרכזי ושם נרצחו.

בראשית חודש יוני 1942 נרצחו כל ארבעים וחמש הנשים היהודיות שהיו מרוכזות בזסניה בשני בתים.

מבין המשומדים שביניהם היו רבים מהאינטליגנציה, כמו: ד"ר רביץ׳, רבן, ד"ר גרבשיד הצעיר, ד"ר אירגנג, נהרגו כחודש אחרי האקציה הראשונה. בימים שלפני האקציות התהלכו מרוצים, שכן הורשו להוריד את „מגן דוד" מעל זרועותיהם, ולהתהלך באופן חפשי בחוצות העיר. הדבר ניתן להם לאחר השתדלותו של הבישוף הפולני.

כשבוע לאחר כניסת הגרמנים הוקם, לפי פקודת הגסטאפו, היודנראט עם הד״ר איגנץ דולדיג בראשו, שהציע לצרף ליודנראט למעלה מעשרים איש, ביניהם רבנים, רופאים, עורכי דין, ותעשיינים וכו׳. בישיבה הראשונה, וכמדומני גם באחרונה, הודיע ד״ר דולדיג שתפקידו הבלעדי של היודנראט הוא להוציא לפועל את כל הפקודות הניתנות על ידי הגסטאפו. ד״ר דולדיג הקים כמה ועדות: א) ועדת כספים ובראשה ד״ר דולדיג, ב) ועדת כלכלה ובראשה ד״ר קרונברג, ג) ועדת בריאות ובראשה ד״ר וילטשר, ד) ועדה לדת ולתרבות, ה) ועדת שיכון ובראשה ד״ר פינקלשטיין, ו) משטרה ובראשה טראו וגולדברג. כל הועדות האלה תכננו למעשה את כל פעולותיהן בהתאם להוראות הגסטאפו והיו אחראיות לכל עבירה שעבר יהודי.

ד״ר איגנץ דולדיג ראש היודנראט
ד״ר איג׳אץ דולדיג
פרעזעס פון יודענראט
Dr. Ignatz Duldig
Head of Judenrat

עד לחודש יולי 1942 נהגו הגרמנים „לפי החוק״, תוך החמרה בדין כלפי עוברי עבירות והפקעת דירות יהודיות על הרהיטים הנאים ביותר. בבוקר של יום חורפי קר מאד ב־26.12.1941 הופיעו לפתע בכל הרחובות אנשי „שופו״ והורידו מהיהודים והיהודיות שנמצאו ברחוב את כל הפרוות ואף צוארוני פרווה תלשו מהמעילים. כן חלצו מרגלי ההולכים, ברובם נשים, נעלי חורף, כגון „ולנקי״ והשאירון בקור הקשה, יחפים ברחוב. בו בזמן הסתערו אנשי שופו ואזרחים גרמניים עם שוטרים פולניים על כל הבתים היהודים והוציאו משם את כל הפרוות, בגדים ובדים טובים. היהודים התיחסו לשוד ולגזל הזה באדישות והתנחמו שלא באה גזירה רעה יותר.

קרה שהאוקראינים או פולנים שהתעללו „באופן פרטי״ ביהודים, נענשו לפעמים קשה, מה שעורר תקוה בלב היהודים, כי לפחות לא ינתן לאוקראינים ולפולנים להתעלל ביהודים.

בתקופה קשה זו התפרנסו היהודים בחלקם ממלאכה, ובחלקם, על אף האיסור, בינם לבין עצמם (חייטות, סנדלרות וכו׳), ממסחר ולפעמים בינם לבין לא־יהודים. אחרים מצאו בקושי את מחיתם ממסחר חליפין עם הגויים — חפצים שונים עבור מזון. ההתרוששות שהחלה עוד בזמן הרוסים עלתה לממדים עצומים. ליהודים מעטים היה עדיין כסף או שווה כסף. לעתים קרובות הכריחו אנשי היודנרט את המעטים האלה לתרום למען היודנרט.

בסוף יוני ובתחילת יולי 1942, התחילו דולפות שמועות על פרעות ביהודים: בטרנוב, רישא וכו׳. קשה היה לבדוק את מהימנותן של הידיעות האלו שלא פסקו, ולכן השתדלו חברי היודנרט להודע מהגסטאפו אם נכונות השמועות. אנשי הגסטאפו הודו שזוהי אמת לאמיתה והבטיחו למנוע את רוע הגזירה מיהודי פשמישל אם יהיו „ילדים טובים״. על שאלת חברי היודנרט: כיצד? ענה בנטין, „הבוס״ של הגסטאפו, שאם יתן לו היודנרט אלף אנשים צעירים המסוגלים לעבודה במחנה בלבוב (שקראו לו „ינובסקי״) לא יאונה ליהודים בפשמישל כל רע. לאחר היסוסים בדיון באסיפה פומבית נתקבלה הדרישה ונבחרה ועדה שהיתה מורכבת ממשה גוטפריד, ד״ר אבֶרדם, ד״ר טננבאום, ד״ר פינקלשטיין ואחרים.

רשימת הנבחרים ל„עבודה״ נערכה על פי רשימת משרד העבודה שמנהלה מצד היהודים היה ד״ר טננבאום. לא הקפידו במיוחד בגיל ובמצב הבריאות, אבל השתדלו להכריע תוך כדי שמירה על זכויות וחובות, כגון: בן יחיד במשפחה, צעיר חולה במחלה שעבודה קשה עלולה היתה לסכן את בריאותו. לפי השמועות, שאי אפשר לקבוע היום את מהימנותן, בחרה הועדה

בתוספת של מאתים איש, בכדי שאפשר יהיה, לפי הצורך, להוציא אנשים. נפוצו גם שמועות על מעשי שוחד והפליה לרעת אלה שידם לא השיגה לשלם.

הגיע יום העברתם של 1000 האנשים ללבוב — 18.6.1942. הצעירים נכלאו ונמצאו תחת משמר כבד של המשטרה היהודית. אבל בו ביום נכנסו אנשי גסטאפו ו„שופו", ולמען ה„סדר" ערכו את „המשלוח" לפי תכנית מסויימת והביאוהו לתחנת הרכבת. בשעת סידור המשלוח קרו מקרים שבני משפחה שבאו להפרד מקרוביהם ורצו אחרי כן לחזור הביתה, — נורו בידי אנשי משמר־הגסטאפו, באמתלה זדונית שהחוזרים הם אנשי המשלוח שרצו לברוח בחזרה הביתה.

רבים היו הקרבנות ביום זה וכל רחובות הגיטו היו מגואלים בדם — הקדמה למאורעות בעתיד. נוסף לדרישה של אלף האנשים תבעה הגסטאפו מהיהודים גם סכום כסף ובאין ברירה הסכים היודנרט לתביעה זו. היהודים נתנו איפוא, מלבד תרומת דם גדולה, גם תרומות זהב וכסף, בכדי להחלץ מצרות נוספות. אבל כל הפדיונות והקרבנות האלה היו לשוא. כעבור זמן קצר נסגר הגטו, ובעקבות סגירתו באה האקציה הראשונה.

בתחילת יולי 1942 היה כבר ברור שהגטו עומד להיסגר בימים הקרובים, אבל גבולותיו לא סומנו עדיין. בעשרה ביולי היה ידוע לכל שגבול הגטו יקבע ברחוב יגילונסקה, החל מרחוב מנישה עד קצהו של אותו הרחוב בגוש הנמצא בין רחוב יגילונסקה ובין רחוב מנישה.

OGŁOSZENIE

o odgraniczeniu dzielnicy żydowskiej miasta Przemyśla.

Na zasadzie § 1 rozp. o ograniczeniu pobytu w Gen. Gubernatorstwie z 13 września 1940 (Dz. Rozp. G. G. I. 288) i wydanych do tegoż uzupełnień, zarządzam za zgodą Starosty z dniem **16 lipca 1942 godz. 8 rano odgraniczenie dzielnicy żydowskiej** i wyznaczam granice dzielnicy żydowskiej w m. Przemyślu następująco:

Brzeg Sanu do mostu kolejowego wzdłuż toru kolejowego do wiaduktu, (ulica Szczepanowskiego) **przez wiadukt do ul. Wiktoria** (Jagiellońska) tą ulicą **do ul. Mniszej** przez tor kolejowy, wzdłuż linii kolejowej Kraków-Lwów **do granicy miasta z gminą Wilcza,** następnie wzdłuż tej granicy, a właściwie **wzdłuż ul. Reymonta do miejsca naprzeciwko tartaku Bystrzyckiego, a stąd w kierunku północnym do rzeki Sanu.**

Granice dzielnicy żydowskiej **są** w terenie **przez tablice oznaczone.**

Upoważnieni do pobytu w Przemyślu żydzi są obowiązani w wyżej oznaczonej dzielnicy zająć mieszkanie do dnia **15 lipca 1942 godz. 22-giej.** Żydzi, którzy bezprawnie opuszczą przydzieloną im dzielnicę, będą karani po myśli § 4b. wspomnianego rozporządzenia w brzmieniu z dnia 15 X. 1941 (Dz. Rozp. GG. str. 595). Podobna kara spotka osoby, które takim żydom świadomie udzielą schronienia.

Wyżej oznaczona dzielnica ma **tylko wejście od ul. Wiktorii** (Jagiellońskiej) **i Lwowskiej,** inne wejścia zostaną zamknięte. Dzielnicę żydowską mogą żydzi opuszczać celem udania się do miejsca pracy.

GIESSELMANN

Stadtkommissar.

קביעת גבולות הגיטו

דאס פעסטשטעלן די געטא־גרענעצן

Proclamation of Ghetto boundaries

החלק הזה היה מחובר עם כל הגטו על ידי פתחים בחומות הבתים שהובילו אל אמת־המים (הויאדוקט) ומשם לגרברז׳ה. כשנודע הדבר ברבים, התחילו יהודים מכל העיר שעד אז נשארו שם, זורמים אל שטח גטו זה. הם ראו בו מקום מבטחים, מכיון שהיה לו פתח לחלק הארי של העיר. ומובן, שהכל הלכו לקרובים ולידידים וביקשו מהם לקבלם — ואכן נתקבלו בסבר פנים יפות. וכך התרכזו בשטח קטן יחסית (בעשרה בתים) כאלפיים איש על כל מטלטליהם. ביום 14 ביולי הופיעו הודעות על הסגירה הרשמית של הגטו החל ממחרת היום. בהודעות אלה נאמר שכל יהודי שיימצא בלי רשיון מיוחד מחוץ לגטו, צפוי לעונש קשה וגם לעונש מות. וכל לא־יהודי, אשר יתן מקלט ליהודי בביתו, צפוי לעונש דומה. ואכן נסגר הגטו. ב־15.7.

מענין, שמרגע סגירת הגטו, הרגישו כל היהודים את עצמם חפשים יותר למרות היותם כלואים, וזאת בגלל שתי סיבות: א) עד כה חיו בסביבה עויינת, ב) עד עכשיו יכול היה להיכנס לביתם בכל רגע איזה שהוא גרמני, שכן בזמן האחרון, לפני סגירת הגטו באו כל מיני טיפוסים פליליים מגרמניה — שנהגו להכנס לדירות יהודיות ולעשות בהן כבשלהן כאוות נפשם. מעכשיו היה הגטו „מחוץ לתחום" לכל לא־יהודי, לרבות הגרמנים.

עם סגירת הגטו, התחילו האנשים להסתדר בדירותיהם החדשות איש איש לפי יכולתו. בראש וראשונה היה צורך לדאוג לפרנסה. כמה אנשים זריזים פתחו מלבד החנויות הרשמיות של היודנרט, חנויות קטנות בדירותיהם, בהן אפשר היה לקנות מצרכים מותרים למכירה, וחפצים אחרים המיועדים לצריכה יומיומית. מכירת בשר היתה אסורה לחלוטין. ליהודים צפוי היה עונש מות על אכילת בשר. המצרכים הושגו ע"י היודנרט שקיבל מהגרמנים את המכסות המיועדות ליהודים. ונוסף לכך הוברחו מהחלק הארי של העיר. מקור פרנסה לעקרות בית רבות היתה אפית עוגות. לעוגות אלה היה ביקוש רב בחנויות, כי לרבים היה זה האוכל היחידי לפיהם. היודנרט הקים מטבח ובו ניתן פעמיים ביום מרק או קפה.

ואשר לחיים הדתיים — נשאר פתוח רק בית כנסת קטן אחד ברחוב מנישה שבו התכנסו הגרים בגוש מנישה של הגטו. ומלבדו פתחו בכמה מקומות בגרברז׳ה — ביחוד ברחוב צ׳רניצקגו — „קלייזלך", בהם התקהלו המתפללים תוך נקיטת כל אמצעי הזהירות. החיים החברתיים והתרבותיים הצטמצמו לטיולים ברחובות, כי רק כאן אפשר היה להודע מה חדש בעיר ובעולם. כן פעל משדר רדיו מחתרתי אחד.

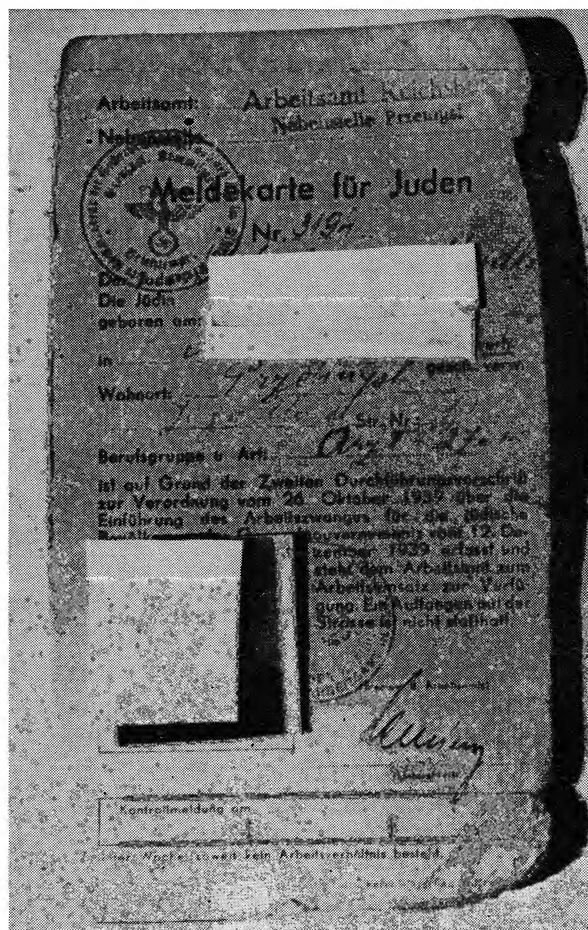
אחרי שבוע ימים של מנוחה בגטו הסגור, החלו מרחפות באויר שמועות שונות על אקציה העתידה לרדת על ראשי היהודים בזמן הקרוב ועל הצורך להרשם לעבודה חיונית כלשהי לטובת הגרמנים. היו עבודות שונות: „באודינסט", „ורמכט", „רייזר" ואחרים. הואיל והדרישה המוגברת להרשם לעבודה עלתה בהרבה על מקומות העבודה הפנויים, היתה קבלת עבודה, משום כך, מותנית במתן שוחד או בדרך פרוטקציה.

ב־23.7.1942 הודיעה הגסטאפו ליודנרט, שאכן ביום 27.7.1942 תערך האקציה שתכלול מרבית דרי הגטו. לא יגורשו אלה המועסקים בעבודה חיונית ואחרים שיקבלו חותמת הגסטאפו על כרטיסי העבודה. היודנרט נצטווה להתכונן לאקציה. המתיחות גברה עד לנקודת השיא — שכן עדיין לא היה ידוע אופיה של אקציה. אף על פי שכבר טעמו טעם של גירוש בזמן שנשלחו האלף ללבוב השתדל כל איש למצוא מקום עבודה מתאים בכל מיני דרכים. ב־24 ביולי אסף היודנרט את כל כרטיסי העבודה של האוכלוסיה והעבירם לגסטאפו. וב־26 בו הוחזרו חלק הכרטיסים שהיו מסומנים בחותמת הגסטאפו.

ביום זה אחר הצהרים הצטופפו המונים לפני משרד היודנרט וחיכו לקבלת גזר הדין. מי שלא היה שם, לא יוכל לתאר לעצמו את המחזה המחריד שנתגלה שם — צעקות, יללות עד לב השמים, התעלפויות, פגיעות בעובדי היודנרט. אולם הכל לשוא. ד"ר דולדיג הביא 5000

כרטיסים חתומים, יותר לא יכול היה להשיג מידי הגסטאפו. ובגטו חיו בימים ההם כ־22 אלף איש (ל־17.000 שהיו בזמן כניסת הגרמנים נוספו עוד כ־5000 יהודים מהסביבה כגון: בירצ׳ה, קשיבצ׳ה, ניז׳נקוביצה, דינוב, וכו׳). נידונו על כן לגירוש 17.000 איש.

עוד בזמן חלוקת החותמות הוקף כל תחום הגטו על ידי אנשי הגסטאפו ושופו, על חגור קרבי מלא. אסור היה לצאת ולהכנס לגטו. הלילה הזה היה ליל שימורים — איש מתושבי הגטו לא עצם עין. מכל קצות הגטו נשמעו לעיתים תכופות יריות ומתוך השקט היחסי בפנים הגטו בקע מידי פעם בפעם בכי ילדים ומבוגרים. במשך הלילה הלכה המשטרה היהודית בגטו מבית

Arbeitsamt:
Meldekarte für Juden
Nr.
Die Jüdin
geboren am
in
Wohnort:
Str. Nr.
Berufsgruppe u. Art:
ist auf Grund der Zweiten Durchführungsvorschrift zur Verordnung vom 26. Oktober 1939 über die Einführung des Arbeitszwanges für die jüdische Bevölkerung des Generalgouvernements vom 12. Dezember 1939 erfasst und steht dem Arbeitsamt zum Arbeitseinsatz zur Verfügung. Ein Auffangen auf der Strasse ist nicht statthaft.
Kontrollmeldung am

החותמת על התעודה הנ״ל שדחתה זמנית את הגירוש
סטעמפל אויף דער מעלדעקארטע וואָס האָט צייטווייליק אָפּגעלייגט די אויסזידלונג
The seal on the card, which delayed temporarily the exile

לבית והכינה לדרך את כל המיועדים לגירוש, אף הוציאה אנשים רבים מבתיהם והובילתם לכיכר הגירוש. היו מקרים הרבה ששוטרים הוציאו בכוח את הוריהם...

בבוקר השכם נתגלו על כל הקירות בגטו מודעות בזו הלשון:

1. היום תתחיל בפשמישל „יודנאוסזידלונג" (גירוש היהודים מפשמישל).
2. לא יגורשו: א) אלה שכרטיס העבודה שלהם נחתם בחותמת הגסטאפו; ב) היודנרט ועובדיו; ג) עובדי בית החולים שישאר לע"ע פתוח;
3. מי שישתמט מהגירוש — יירה.
4. מי שיעזור ליהודי להשתמט מהגירוש — יירה.
5. על היהודים הגרים בגוש מנישה והגטו להתאסף היום בשעה 7 בבוקר, החל מהויאדוקט עד צ׳רניצקיגו, קופרניקה, בכיכר טרגוביצה ומשם יובלו לתחנת הרכבת.
6. לכל אחד מהמועברים מותר לקחת אתו חבילה שמשקלה לא יותר מ־10 ק"ג.

בעיירה על יד פשמישל — ניז׳נקוביצה — גר ד"ר קלינגהופר, שהיה חביב על כל האוכלוסיה בלי יוצא מן הכלל, רופא טוב ואדם הגון מאד. תחביבו היה התעסקות בדבורים. היו לו 12 כוורות בערך. אהב גם פרחים וגידל מיני שושנים. לפני סגירת הגטו נשלחו לפשמישל כל יהודי העיירות הסמוכות, ביניהן גם יהודי ניז׳נקוביצה — וביניהם הרופא ד"ר קלינגהופר. כשנסגר הגטו היה אמנם מדוכא מאד, לא משום שנעשה לו עוול אלא משום שהאמין בכך, כי העולם כולו טוב — הוא לא יכול היה עדיין להשלים עם המצב האיום. נשבר דבר־מה בקרבו — האימון באדם. אך, עד לאקציה הראשונה עוד קיננה התקוה בליבו ששוב ישתנה הכל לטובה. לפתע באה האקציה. ביום הראשון של האקציה הראשונה, פגש ברחוב צ׳רנצקיגו איש מאנשי ה־ס.ס. ולא ברך אותו לשלום בהורדת המגבעת — בהתאם לפקודה. אז ניגש אליו אותו איש־ס.ס., סטר על לחייו ושאל אותו „מדוע אינך מוריד את המגבעת?" ד"ר קלינגהופר הוריד את „המגן דוד" מעל זרועו, זרק לפניו את הסמרטוט וצעק בפניו — אתם רוצחים! ואלוהים יעניש אתכם". הרופא נלקח כמובן מיד לפינה בגטו ונורה לאחר שסבל עוד מכות אכזריות.

על אף האזהרות והעונשים הצפויים למגורשים, הסתתרו רבים מהם ולא יצאו לכיכר הגירוש. אבל המשפחות ברובן על כל נפשותיהן, טף וזקן, יצאו במלבושים הטובים ביותר, כבחגים, עם צרורות עפ"ר עטופים בסדינים לבנים, על שכמיהם. הם הלכו אמנם מדוכאים, אבל גם סבורים היו שמעבירים אותם למקום עבודה במזרח.

רוב האנשים התאספו, איפוא, בכיכר הגירוש. נכים, קשישים וחולים, אשר לא יכלו ללכת ואשר נלקחו מבתיהם באלונקות, הובאו לכיכר קטנה בגטו ונורו במקום. בין אלה היו: מר לאוב, התופרת לטה. ד"ר גרבשייד, זקן הרופאים, שרצו להובילו לכיכר זו, ידע את הצפוי לו, ועל כן מחה נגד הפקודה והודיע שיש בכוחו עוד לנסוע יחד עם המגורשים במשלוח היוצא מזרחה. ורק אז הובילוהו יחד עם האחרים במשאיות לגרוכוצה, ושם נהרגו כולם. אחרי כן הוציאה הגסטאפו את משפחותיהם לכיכר הגירוש אחרי שיצא כבר המשלוח הראשון לרכבת ושם נורו כולם. היתה גם אשה חולה שבאה עם ילדה בזרועותיה. היא נורתה ואת הילד המית איש גסטאפו בלקחו את הילד ברגלו האחת וניפץ את ראשו בקיר.

מקרה מענין אירע באותו הבוקר, מיד בתחילת האקציה, שהעיד על כך שהיחסים בין הגסטאפו לבין הוורמכט לא היו מהטובים.

כשהתחילה האקציה, דרש המושל הצבאי של העיר שהיהודים שעבדו בוורמכט לא ייגרשו על אף חוסר החותמת מהגסטאפו. היא לא נענתה לדרישה זו ואז תפס הוורמכט את הגשרים המחברים את שני חלקי העיר ולא הרשו לגסטאפו לעבור עליו ואף איימו שלא ירשו לעבור למשלוח ברכבת.

סוף סוף, אחרי שיחות טלפוניות עם קרקוב, נענתה הגסטאפו לדרישת הוורמכט. בעיצומה של האקציה באותו יום נקראו לגסטאפו ראש היודנרט ד״ר דולדיג ועוזרו מר רכטר — ושם נהרגו ונקברו במקום בלתי ידוע.

למרות האזהרות והעונשים שהיו צפויים למשתמטים, כפי שהזכרתי לעיל, היו מקרים הרבה של בריחת אנשים מכיכר הגירוש, אחרים הסתתרו במקומות לא מתאימים, נמצאו על ידי גרמנים ונורו במקום. אפשר היה לראות על כל צעד ושעל גויות של נשים, גברים וילדים. אחרי צאת הרכבת הראשונה אחרי הצהרים, נצטווה היודנרט לאסוף את כל הגויות — „לעשות סדר" — ולהובילן לבית הקברות. הגויות נטענו על עגלות, כשהן עדיין שותתות דם. כך נסתיים היום הראשון של האקציה הראשונה. ביום זה הועברו כשבעת אלפים יהודים, ועדיין היו האנשים בטוחים שאכן מעבירים אותם למקום אחר. בכדי להמחיש את חוסר אמונתם של יהודינו רבים באפשרות של טבח אכזרי כזה, די בדוגמה זו: כשסיפר, כ־6 שבועות אחרי האקציה הראשונה, עובד רכבת פולני, שבבלזץ משמידים את היהודים בחשמל, בבית מרחץ, לא האמינו היהודים וראו בכך בדותה הנועדה להפחידם.

אחרי הפסקה של שלושה ימים התכוננו היהודים ליום השני של האקציה. ההכנות היו אטיות. נערכו התיעצויות על הציוד שכדאי לקחתו לדרך. (כך, למשל, התיעץ עם חבריו הד״ר הנר אם לקחת יותר משני מזרקים ואיזה זריקות לקחת, הלא שם במזרח בודאי שאין שום דבר. ד״ר בלוך הקשיש, התיעץ אם לקחת יותר משני זוגות נעלים, כמה כותנות וכו׳). כל המגורשים התיחסו בכובד ראש ל„נסיעה" — תיכף אחרי ביצוע המשלוח הראשון, הוציאה הגסטאפו פקודה דחופה שכל הגוש מנישה וגם החלק עד קופרניקה של הגטו יפונה תוך שעה. מהגוש הנ״ל הוציאו האנשים המבוהלים רק מה שיכלו לשאת אתם הואיל והמעבר לוויאדוקט מהבתים, הוביל רק דרך פירצות קטנות בקירות, אפשר היה לקחת רק חפצים קטנים. באופן כזה היו מוכרחים כל האנשים, שנמצאו בחלק זה של הגטו, להשאיר כמעט את כל מטלטליהם שהוצאו על ידי הגרמנים ונשלחו בקרונות משא של הרכבת למקום בלתי ידוע. עבודות „הנקיון" בבתים הנ״ל ובכל הבתים האחרים שנעזבו על ידי בעליהם הוטלו על היהודים שנשארו במקום.

מן הראוי לציין שעל יד הבתים שפונו, התקהלו ערב־רב של פולנים — שציפה לביזה — אבל הגרמנים לא הרשו להם להכנס לבתים והיו מקרים של יריות לתוך ההמון שהתפרץ לבתים אלה.

המשך האקציה הראשונה נקבע ל־31.7.42. היהודים דרי צ׳רניצקגו, קופרניקה על כל הרחובות הסמוכים נקראו לשתיים־שלוש אחר הצהרים לכיכר הגירוש, לפי המתכונת הקודמת. ידוע שביום זה לא היו משתמטים. בכל אופן לא חיפשו הגרמנים ביום זה אחרי משתמטים. היהודים היו דייקנים ובאו במועד למקום הגירוש. בסך הכל 3000 איש ושוב היו שלושת ימי „מנוחה".

ביום 3.8.42 בוצעה הפעולה הסופית של האקציה הראשונה. ביום זה נצטוו כל היהודים שנשארו בגטו, — הן אלה שהיו בידיהם חותמות הגסטאפו והן אלה שלא קיבלו את החותמת — להתאסף בכיכר שלפני משרד היודנרט ב־7 בבוקר, להחזיק בידיהם את כרטיס העבודה ולחכות לבוא הגסטאפו. היהודים באו לפי הפקודה ועמדו במקום הנועד במצב הכן כמה שעות עד שבאה כל חבורת הגסטאפו עם ה„בוס" הראשי, שרנר מקרקוב בראשה. אנשי הגסטאפו עברו מאיש לאיש ובדקו את כל הכרטיסים. באותו הזמן עברו אנשי גסטאפו ו־ס.ס. מבית לבית ובדקו כל פינה, אם לא הסתתר מישהו. מצאו אמנם כמה אנשים חולים, אבל על פי הרוב היו אלה בעלי כרטיס חתום, ואילו אלה שלא היתה בידיהם חותמת, נשלחו, לאחר שהוכו, לכיכר הגירוש.

אחרי הבדיקה הגדולה הזאת הורשו כל היהודים לשוב „הביתה". אבל פקדו על אלה שלא

היתה להם חותמת וגם על מספר מצומצם של אנשים בעלי חותמת מבין עובדי היודנרט — להתאסף בשעה 3 אחה"צ בדיוק בכיכר הגירוש.

כולם באו בהתאם לפקודה. על הרנטגנולוג, ד"ר רינדה, על אשתו ובתם, שמר משמר מיוחד, הואיל והוגשה נגדו תלונה על ידי פולקסדייטשה שטיפל בחולים אריים. נמצאו שם גם ד"ר האס הקשיש, קרנר, רוזנפלד, ד"ר שטנר, ד"ר אוברהרד, ד"ר גוטדנק ורבים אחרים. למזלם של ד"ר שטנר, אוברהרד וד"ר גוטדנק, נדרשו הם ע"י ד"ר וילצ'ר, מנהל מחלקת הבריאות של היודנראט להישאר כעובדי דזינפקציה. הגסטאפו לא התנגדה להישארותם ולשובם לבתיהם. ביום זה קרה, שי. גולדברג הוצא מהרכבת והורשה אף הוא לחזור הביתה.

בזה נגמרה האקציה הראשונה. ביום הראשון גורשו 6500 איש, ביום השני — 3000, ביום השלישי — 3000 בערך. ביחד 12.500 איש.

למחרת תום האקציה דרשו אנשי הגסטאפו סכום כסף ניכר בעד סידור ההעברה (רכבת, טיפול וצידה לדרך בשביל המועברים), וכן תבעו תשלום בעד הקמת גדרי התיל החדשים בגבולות הגטו המצומצם. בלית ברירה שולם הכל.

בשעה שהוכן הטרנספורט השלישי של האקציה הראשונה הופיעו כמה אנשי גסטאפו ו־ס.ס. בבית החולים, הוציאו את כל החולים החוצה וחיסלו כמעט את כולם ביריות. חולים שהיו מסוגלים ללכת ורוב עובדי בית החולים הועברו במשאיות לכיכר הגירוש.

במשך האקציה מ־27.7 עד 3.8.42 קרו מקרי התאבדות ומקרים של „אבטנזיה" מרובים במשפחות של רופאים. רינדה הזקן ואשתו היו הראשונים ובעקבותיהם הלכו רבים אחרים.

אחרי האקציה הראשונה חיכו אנשים הרבה לסימני חיים מאלה שהלכו, ובאמת הגיעו גלויות אחדות של כמה אנשים למשפחותיהם או לידידיהם. רק דרישות שלום והודעות ש„הכל בסדר". כעבור זמן רב נודע שגלויות אלה סופקו על ידי אנשי הגסטאפו למגורשים בדרך שהוכרחו לכתוב בהן לפי שהוכתב להם.

הרוחות נרגעו בהדרגה. הקנס הכספי שולם ולעת עתה לא היו לגסטאפו כל דרישות ליהודים שנשארו. בא זמן של שקט שלאחר סערה. האנשים החלו להסתדר במקומותיהם החדשים. פתחו את החנויות שהיו סגורות בזמן האחרון, בתי הכנסת — הקלייזלך — נתעוררו לחיים חדשים.

כששה שבועות בערך, אחרי האקציה הודיע הגסטאפו שהיא מוכנה לסלוח לאלה שהסתתרו והשתמטו מהאקציה, ולתת להם חותמות נוספות, בכדי שיוכלו להסתדר באופן „ליגלי" בגטו.

אנשים רבים האמינו להבטחות אלו וקיבלו אמנם על כרטיס העבודה שלהם חותמת, אך לא חותמת עגולה, כי אם חותמת בצורה אליפטית. כל אלה היו מאושרים על שניתן להם, כביכול, לחיות באופן ליגלי בגטו.

אך כעבור ימים אחדים הודיעה הגסטאפו על ידי היודנרט, שעל בעלי החותמת החדשה להופיע לשם קבלת עבודה מתאימה, למקום מסויים בגטו. האנשים באו והגסטאפו הושיבה את כולם במשאיות, כאילו לשם הסעה למקום עבודה. כפי שנודע לאחר כך הם הובלו לבית הקברות ושם נרצחו — כמאה איש בערך.

באותו פרק זמן חוסלו גם כל המשומדים בעיר. לפתע, ללא הודעה מיוחדת, נלכדו כולם על ידי מצוד שנמשך זמן קצר, והובלו דוקא לבית הקברות היהודי ושם חוסלו — למרות ההבטחות שניתנו בזמנו לבישוף הפולני.

כחודש לפני האקציה השניה, במחצית אוקטובר בערך, כבר ידוע היה שהמשלוחים שיצאו באקציה הראשונה הושמדו, ואז החלו היהודים בגטו לעבוד במלוא הקיטור, בכדי להתכונן לאקציה חדשה באופן יעיל יותר. כמעט בכל בית הוקמו בונקרים — מקום מחבוא בטוח — מכל הסוגים. מבצרים תת־קרקעיים, מבנים שצוידו בכל המצרכים הדרושים (מים, דברי מזון וכו').

באותם הימים כבר התחילו מדברים על אקציה חדשה. היודנראט הכחיש אמנם את השמועות, אך המליץ לכול להרשם ל„ורקשטטה", המוסד העומד להיפתח בקרוב. לו היה זה לכל הפחות מקום שאפשר היה ללא קשיים להרשם שם — אך הדבר היה תלוי בתשלום שצריך היה לקבל המנהל המיועד של המוסד הגרמני — פרסטר. משום כך לא נרשמו במועד, אלא רבים חיכו לרגע האחרון. עד ל־16.11 1942 לא היה ידוע דבר על אקציה חדשה. כפי שהוזכר אף היודנרט הכחיש את כל השמועות בדבר האקציה. ביום ה־17.11 היה כבר ידוע, שתערך אקציה בימים הקרובים, וכבר בשעות הערב כותר הגטו, כמו באקציה הקודמת על ידי הגסטאפו ושופו.

האקציה הזאת היתה צריכה להיות האקציה המחסלת את הגטו או כמו שקראו לאקציה ממין זה „יודנריין אקציון" (טיהור מהיהודים), והיו אז בגטו 9500 איש בערך וכאלף וחמש מאות העובדים במקומות חיוניים (ורקשטטה, ורמאכט, רייזר וכו'), שאותם התכוונו לעת עתה להשאיר בחיים. אבל הפעם שיבשו היהודים את חשבונם של הגרמנים.

עם התחלת האקציה ביום 18.11.42 לפנות בוקר רוכזו לפי פקודת הגסטאפו כל העובדים בקסרקטים בצ'רנצקיגו ואסור היה שם, להכנס ולצאת אחרי השעה שמונה בבוקר. באותה השעה עברו הגרמנים בעזרת המשטרה היהודית מבית לבית והוציאו את כל היהודים לככר הגירוש. היה זה יום חורפי סגרירי — ירד שלג מהול בגשם, ודיכאון קשה אחז בכל הקבוצה שהובלה לטבח. רבים השתדלו לברוח בלכתם לכיכר וגם מהכיכר עצמה ברחו כמה אנשים, אבל רוב הבורחים נהרגו, ביניהם ד"ר בלך — העו"ד הצעיר. ושוב נפלו קרבנות רבים באותו היום. גם אותם האנשים המעטים שהגרמנים גילו בבונקרים נהרגו במקום. בתום האקציה חיסלו אנשי הגסטאפו גם את בית היתומים שבו היו כ־80 ילדים, אשר נשארו אחרי האקציה הראשונה. באקציה זו היה „ביקוש" רב לילדים; לקחו אף את בנו היחיד של ד"ר רבהן, שהיה אז ראש היודנרט.

ביום זה רוכזו בכיכר הגירוש כ־3500 איש ולפי החשבון היה „גרעון" של 4500 איש בערך שיד הגרמנים לא השיגתם.

עדיין חיכו בכיכר האנשים שרוכזו שם לגירוש, והנה הודיעו על „אפל" (מפקד) בקסרקטין של כל אלה שרוכזו שם. כשעמדו כולם במצב הכן, בא ראש הגסטאפו בנביץ עם כל פמליתו ועם האורחים מהגסטאפו מקרקוב וקרא מגליון שבידו את שמותיהם של כל הנאספים. אלה שנקראו נשארו בקסרקטין ואלה אשר שמותיהם לא נקראו הובלו בלי רחמים לכיכר הגירוש. ביניהם היו גם ד"ר סטף ואשתו ואחרים. אחרי המעשה נודע, שמי שנרשם רק בימים האחרונים לפני האקציה ל„ורקשטטה" לא נתקבל לעבודה ובזה נחרץ גורלו לגירוש.

לפי ה„חשבון" היו צריכים עוד לחיות בגטו, כאמור, כ־4500 איש, אשר לא נכללו במספר העובדים, ועל כן החליטו הגרמנים באין ברירה — יום־יומיים אחרי האקציה — להקים גטו חדש מורכב מאלה שנשארו בבונקרים. זמן רב עוד נשארו יהודים שם ולא העזו לצאת, כי ידעו כבר מימי האקציה הראשונה את כל תחבולות הגרמנים. אף על פי שניתנו הבטחות „קדושות" עם כל ה„ארנוורטים" („דברת כבוד") הגרמניים. המצב הזה נמשך כשבוע ימים. אחרי שאנשי היודנרט, אשר אפשר היה לבטוח בכנותם, החליטו, שאפשר כבר לצאת לאור היום ולהסתדר בדירות החדשות.

אחרי האקציה השניה חולק הגטו לשני חלקים: גטו א' וגטו ב'. גטו א' בשביל עובדים וגטו ב' בשביל לא־עובדים. המעבר מגטו א' לגטו ב' ובחזרה היה אסור בהחלט. לגטו א', שבעצם היה צריך להיות בעתיד מחנה לעבודת כפיה (צוונגס ארבייטס לאגר), היה מיועד החלק סביב לככר איוושקויצ'ה, ולגטו ב' החלק הקידמי של הגטו הקודם.

בגטו א' היו 800 איש בערך ובגטו ב' כ־4000 והמספר הזה השתנה מיום ליום הואיל ומהסביבה, מהעיר ומכל מקומות אחרים, נהרו יהודים לגטו החדש כאל מקום מבטחים.

עד תחילת פברואר 1943 היתה חלוקת הגטו לשנים בלתי רשמית. עם בואו של ס.ס. שוואמברגר קיבל המחנה את תוארו הרשמי. שוואמברגר בא מרוזבדוב, אחרי חיסול גמור של הגטו המקומי, יחד עם כמה יהודים שנשארו לפליטה: יונס, וסרמן ועוד. מבין תושבי הגטו שלנו היו כבר מוכנים לעזרה טייך, דודוביץ.

שוואמברגר התחיל בעזרת יועציו, לקבוע סדר חיים במחנה לעבודת הכפיה.

קודם כל סידרו את הוורקשטטה (בתי מלאכה): נפתחו שלוש מחלקות לתפירה, לתעשית צעצועים ולמיון של בגדי ההרוגים. המחלקה האחרונה סיפקה את כל חומרי הגלם הדרושים לשתי המחלקות האחרות. לבסוף פתחו עוד בית מלאכה מכני לניקוי נוצות.

כל העובדים היו חייבים להימצא במקום העבודה כבר בשעה 6 בבוקר. על כל מחלקה היו ממונים אנשי המשטרה היהודית ומשגיחים מבין העובדים שהיו אחראים בפני שוואמברגר לפריון ולזמן העבודה (14—12 שעות). כל שאיחר לעבודה או נעדר ממנה, היה צפוי לעונש קשה. קרו מקרים כאלה — והעונש היה — העברה לגטו ב׳ נוסף על עונש גופני.

במקום זה מחובתנו להעיר שהתנהגותם של המשגיחים היתה ללא דופי. חוץ ממעשה יוצא דופן אחד בשוטר לרסן, שהיה אדם רע וסדיסט מטבעו והיה ממש מאושר כשניתן לו להלשין על מישהו. יתר המשגיחים השתדלו לעזור לעובדים כפי יכולתם ואפילו הסתכנו לא פעם.

בגיטו א׳ היו כ־1000 עובד (מלבד כ־300 „בלתי־חוקיים״, ילדים, זקנים, חולים). גם בגיטו ב׳ עבדו כ־300—200 איש שיצאו לעבודה ל„רייזר״, „באודינסט״ ואחרים. נוסף לאלה עבדו כמאה איש בוורמכט והם היו מרוכזים בקסרקטין.

גטו א׳ או המחנה, היה במשך כל היום ריק מאדם שכן עבדו כולם. רק לפנות ערב אפשר היה לראות את האנשים משוטטים בחוצות. מזמן לזמן, ביקר שוואמברגר בעצמו — ועל פי רוב היה הכל בסדר גמור, כי למשטרה היהודית היו נקודות תצפית טובות מהן הודיעו בזמן המתאים בסימנים ידועים מראש, ששוואמברגר בא, ואז היו כל העובדים במקומם והעבודה התנהלה כשורה. אך היו מקרים יוצאים מהכלל, כששוואמברגר הפתיע את המחנה בביקורו, נגרם אסון גדול לאלה שנתפסו בקלקלתם. הם נענשו קשה בהעברה מהמחנה לגטו ב׳, במלקות, עצירה בבית כלא וכו׳.

במאי 1943, פקד לפתע שוואמברגר על היהודים במחנה לארגן תזמורת. הואיל ובין העובדים בגיטו א׳ לא היו אנשים רבים שידעו לנגן, ביקש פרופיסור זילבר, שלקח את היוזמה לידיו, משוואמברגר, שירשה לו להוציא מגיטו ב׳ אנשים יודעי נגן. מבוקשו ניתן לו וכבר בשבועיים אחרי יסודה הופיעה התזמורת בפומבי, באחת הגזוזטראות הפתוחות לרחוב איוושקביצ׳ה. שוואמברגר עם אשתו ופמליתו „כיבדו״ את ההופעה הראשונה הזאת בנוכחותם ובשמעם את הוולסים הוינאיים ומנגינות אחרות. זה לא הפריע לשוואמברגר בעבודתו, כי יום אחרי ההופעה הראשונה הרג שני אנשים, שעמדו על יד גדר התייל ורצו לעשות עסקה כלשהי עם אריים. התזמורת ניגנה כשלוש פעמים בשבוע — היתה זו מין „פלצמוזיק״ בשביל העובדים שהתקהלו, לפי פקודה מראש, על יד מקום ה„קונצרט״.

וכך — בין קונצרט ליריות ובין יריות לעבודה, חלפו הימים ללא ניצוץ של תקוה. הכל הרגישו, שהקונצרטים הנם תמרון הטעיה, מין תרופת הרדמה לקראת הבאות.

במחצית אפריל 1943, התארגנה קבוצת צעירים בהנהגתם של ברונק קסטנר וגרין — צעירים בעלי מרץ ורצון לפעולה — שיצאו מחוץ לגיטו, בדרכם ליערות בסביבת פשמישל. הם קיבלו ידיעה לפיה נמצאים שם פרטיזנים והיו בטוחים שיזכו לעזרתם ויוכלו להשתלב בחייהם ולקחת חבל בפעולותיהם. הם נעזרו לפני יציאתם ע״י כל תושבי הגיטו שהעלימו מהיודנראט את יציאתם.

לצערם הגדול של כל היהודים נתקבלה הידיעה, שכל הקבוצה שמנתה כ־12 איש נהרגה

בסביבת פשמישל על ידי אוקראינים וניצול אחד בלבד. הוא חזר דווקא לגטו למחרת פגיעה קשה באיש הגסטאפו, רייזנר.

עדים שונים סיפרו בפרשה זו, לפי משמע אזנים או מראה עינים, כביכול. אבל מכל העדויות האלה אפשר ליצור תמונה כזאת: ב־10.5.1943 בערב, עבר רייזנר — שהיה מבוסם — דרך גדר התיל לגיטו, כנראה, בדרכו לצעירה יהודית שהכירה. בדרכו פגש בצעיר יהודי — מאיר קרבס — שהיה בחברת נערה ועוד צעיר אחד. רייזנר היה ידוע לשמצה כאחד האכזריים בגסטאפו. כשראה את קרבס, כיוון מולו את אקדחו ופקד עליו להרים את ידיו ולהסתובב. קרבס, שהבחין בסכנה, לא היסס אף רגע, שלף לפתע סכין, דקר את רייזנר מספר פעמים, ולקח מידיו את האקדח. רייזנר גנח ארצה, והתחיל בוכה, ביקש רחמים — והתעלף. קרבס שחשב את רייזנר למת, ברח מיד העירה, בה מצא מחבוא.

כשנודע הדבר ברבים, נכנסו אנשי הגסטאפו לגיטו, הרגו כמה אנשים ולקחו 50 בני ערובה. אך הבטיחו להחזירם, אם קרבס ועוזריו יימסרו לידיהם. המשטרה היהודית פתחה בסריקה בסביבות הגיטו ובחלק הארי של העיר ובדרכם פגשו בגרין שלא ידעו עליו כי חזר מהפרטיזנים, ועוד צעיר אחד אשר שמו היה גרוסט או גרופט, כלאו אותם, אבל את קרבס לא מצאו.

קרבס שהסתתר, כפי שנודע לאחר מכן, בבית הכנסת „שיינבך", בעלית הגג, התחיל להרגיש ברעב ושלח פולני מכר, שפגשו ברחוב על יד מחבואו, לגטו, בבקשת עזרה מידית, באוכל ובמים. שליח זה, נתקל במשטרה היהודית וכך נודע לה מקום מחבואו של קרבס. קרבס לא השתמש באקדח שהיה בידו ומרצונו הטוב הסגיר את עצמו למשטרה, שהודיעה לגסטאפו שכל חבורת ה„פושעים" נמצאת כבר בידיה.

שלושת האנשים הועברו לידי הגסטאפו, שערכה תליה פומבית בכיכר הגטו, בה הוכרחו להיות נוכחים כל תושבי הגיטו על חברי היודנראט בראשם. הגסטאפו פקדה על השוטרים היהודיים להוציא לפועל את פסק־דין התליה. ראשון השוטרים שעליו הוטל לתלות את האנשים, התעלף. אחרי משא ומתן קצר לקח עליו את המשימה שוטר אחר ועשה את אשר הוכרח לעשות. קרבס נתלה הראשון, ואחריו גרין. גרין צעק לפני עליתו לגרדום „רוצחים אכזרים, דמנו בראשכם. האל ינקום את נקמתנו". אחרי ההוצאה לפועל של פסק הדין הזה, הוצאו עוד 27 איש מבני הערובה, והרגום ביריות, וזה למרות ההבטחה שישחררו את כולם. יתר 23 האנשים אמנם שוחררו.

זמן קצר אחר המאורע הזה, הציעה הגסטאפו הצעה מוזרה: יש להחליף את 30 הצעירים שנכלאו אז בבית הסוהר בגלל עבירות שונות, ועמדו להיות מוצאים להורג — בזקנים שימסרו על ידי היודנראט. נתעוררו ביודנראט חילוקי דעות רבים, אך אחרי התלבטויות מרובות הוחלט לעשות את „העיסקה" הזאת. כל הענין לא היה ידוע בגטו ובלילה אחד פשטו שוטרי הגטו על כל הבתים והוציאו כל אדם שנראה להם זקן. ה„עיסקה" הוצאה לפועל: הזקנים הלכו לכלא והצעירים יצאו ממנו.

הפרשה הזאת היתה נושא לויכוחים סוערים, בימי ההשמדה ועוד זמן רב לאחר השחרור. היא הסעירה את כל הקיבוץ הקטן בגטו, ואחרי המלחמה גם את כל היהודים בעיר. אבל בויכוחים לא ניתנה התשובה לשאלה „המותר היה לעשות זאת?" בכל הפרשה הזאת בלט רק דבר אחד: הגרמנים רצו לפגוע בערכי המוסר היהודי, להשפילם ולהעמידם במבחן בעיות שבתנאים נורמליים לא היו בגדר המציאות.

כך התנהלו החיים בגטו א׳ ו־ב׳, ובין פרשה לפרשה חיו היהודים בשקט יחסי. לעתים דרשו לפתע כמה עובדים מקצועיים ממחנות עבודה אחרים והסימן לדרישה זאת היתה כניסת משאיות לגטו. בכלל — כניסת אוטו לגטו היתה מבשרת רעות. כל רעש של מוטור בגטו, שנשמע בדמי הלילה, היה מעורר פחד וגרם לבריחה לבונקר, שהיה כבר מוכן מראש. כשהתברר, כי

מדובר רק בדרישה או בהודעה בלתי חשובה, נרגעו הרוחות. במשך חודש אוגוסט דיברו כבר בגיטו ובמחנה העבודה על אקציה חדשה — אך השמועות לא נתקבלו ברצינות. גם ב־2.9.1943 לפנות בוקר, כששמעו טרטור מכוניות בגטו, לא חשבו שזוהי תחילת אקציה. רק כשנוכחו לדעת, שהגטו הוקף כבר על ידי הגסטאפו, ידעו שאכן התחילה האקציה.

בשעה שלוש בבוקר נשמעו היריות הראשונות — ומיד נפלו הקרבנות הראשונים — אלה שניסו לברוח ברגע האחרון מהגטו, על פי רוב אנשים, שהסתננו בזמן האחרון מהחוץ לגטו היחידי שנשאר עוד מכל הגטאות במזרח.

כל דרי גטו ב׳, נצטוו לצאת לכיכר הגירוש. כמעט כולם התחבאו בבונקרים. אבל הגרמנים, בעזרת בטליון לטי שלם, בציוד מלחמתי, הוציאו את כל היהודים שאפשר היה להוציאם מבונקרים — 3500 איש בערך. הכניסום לקרונות רכבת ושלחום לאושוויץ. היה זה ב־2 לחודש, ובשלושה לחודש ספטמבר, הוציאו הגסטאפו גם ממחנה העבודה 600 איש, ושלחום למחנה השמדה בשבנייה. את יתר 250 האנשים השאירה הגסטאפו לעבודות „נקיון״, כביכול. לפי חשבונם המשוער של הגסטאפו חסרו עוד בערך 1200 איש. הם התחילו מחפשים אותם בכל המרץ. בעזרת שופו וחיל הנדסה הפציצו כל בית שנראה להם חשוד ואחרי עמל ותלאות עלה בידם למצוא עוד 300 יהודים. הגסטאפו לא נגעה בהם לרעה אלא ריכזם בשני בתים מגודרים בגדר תיל, מינתה יודנראט חדש ובראשו מר נויבורט, והוטל עליו לדאוג לפרנסתם של היהודים שנמצאו שם. לפי הבטחת הגסטאפו היו צריכים היהודים להשאר שם שבועיים ואחרי כן להשלח לעבודה לשבנייה. לעת עתה השתדלו גם הגרמנים לגלות את יתר היהודים שעוד נמצאו בבונקרים, וראש הגסטאפו פרסם אפילו הודעה שלפיה התחייב לשלוח את האנשים, שמרצונם הטוב יצאו מהבונקרים, לשבנייה. אותה ההבטחה ניתנה אישית ליודנראט, על „ארנוורט״ (על „דברת־כבוד״) שיקיימוה.

על סמך הבטחה זו, יצאו כ־900 יהודים מהבונקרים והודיעו על נכונותם „לצאת לעבודה״. חלק קטן מהם נתקבל על־ידי שוואמברגר תמורת „פדיון שמן״ למחנה, אחדים נשלחו לעבודות נקיון והשאר נשלח לגטו הזמני החדש. במשך כמה ימים שררו שקט וארגעה. בעשרה בספטמבר פקד שוואמברגר לפתע על „אפל״ (מפקד) במחנה ופרט לכמה יחידים העביר את אלה שקבלם כביכול למחנה, אל הגטו הזמני.

בזמן ה„אפל״ חיפשו אנשי הגסטאפו בכל הקסרקטין ובכל המקומות יהודים שהתחבאו. במרתף הקסרקטין נמצאה ילדה בת שמונה, בתו של ד״ר פָליק, אסיר מלחמה של הגרמנים, שאשתו הלכה בשלושה בספטמבר לשבנייה. הילדה היתה בלונדינית נחמדה. מצא אותה אחד מאנשי הגסטאפו — מילר, איש חסון, גובהו למעלה משני מטרים ומראה פניו הטילו אימה. כל הנאספים בכיכר ראו שמילר לא ידע מה לעשות בילדה, ואחרי היסוסים זרקה ממש לידי שוואמברגר. הלה, גם הוא לא ידע איך להתנהג, אבל ברגע האחרון של התעוררות רגשי אנוש, זרקה לזרועות היהודים שהיו צריכים להשאר במחנה, באמרו: „הא, קחו לכם את המציאה״. אגב, הילדה הזאת ניצלה ונמצאת עתה בבית אביה באנגליה. כדאי לציין, של„אפל״ זה, הוזמנו כל נכבדי העיר — האזרחים הגרמניים. כולם באו בלבוש חג, בכדי לחזות הנעשה ביהודים.

ביום 11 לספטמבר פקד בנביץ — ראש הגסטאפו על „אפל״ בגטו הזמני. אף איש מהנוכחים באפל, והיו שם כ־1200 איש, לא חשד שזה עתה בא סופם. חשבו רק שיישלחו כבר לשבנייה. בנביץ עצמו, יחד עם שלושת אנשי הגסטאפו ריכל, טימה ובנש הופיעו בחצר הגטו ויחד אתם גם כמה אנשים מהמשטרה האוקראינית. בנביץ הוציא מתיקו גליון נייר גדול והתחיל לקרוא דבר־מה שלא הובן ברגע הראשון, או שלא רצו להבין פירושו. אבל אחרי כמה רגעים כבר ידעו כל אלה שעמדו במצב הכן, שזהו פסק דין מות. הנימוק לפסק דין זה היה: השתמטות מהגירוש. אחרי קריאת פסק הדין דרש בנביץ מכל הנאספים הנדהמים שלא תהיה שום בהלה ושלא תישמענה

צעקות או יללות. הוצאת פסק הדין לפועל לא תכאב, כולם יומתו על ידי ירית עורף. הוא דרש שמדי פעם בפעם יתפשטו לגמרי חמישים איש וילכו בסדר למקום ההריגה. וכך היה.

בביתן שעמד בגיטו האחרון, שקראו לו בגלל צורתו החיצונית העגולה „קרקס", התפשטו, האנשים הלכו והתקרבו בשלווה למקום התופת על יד בית הכלא, שם חיכו להם שלושת אנשי הגסטאפו הנ"ל. בשקט ובשלוה ומבלי להזיל דמעה הלכו כולם למות. אנטמן — יהודי כפרי מפיקוליץ, מטיפוסו של „אריה בעל גוף", שגובהו היה כשני מטרים בערך, רצה להיות הראשון בתור ואחריו באו בנו ואשתו — חסונים וגבוהים כמוהו. ואחריהם כולם.

שש שעות נמשכו היריות. כל יריה הדהדה וצרמה באזני כל היהודים שעוד נשארו ושרוכזו בקסרקטין.

פה יללה אם: „כעת יורים בילדי" ושם נאנחה אחות ובכתה כאילו חשה שזה עכשו פוגעים באחיה. ובפנה עמד אחד — מכה „על חטא" — אומר וידוי בהתלהבות, כאילו הוא עומד בפני גזר דינו... רבים החלו סותמים את האזנים במשהו...

תיכף אחרי תום היריות הופיע בחצר הקסרקטין איש הגסטאפו, ריכל, ודרש ממפקד המחנה שוואמברגר, שיתן לו שני אנשים לעזרה בשריפת גופות הנרצחים במקום התופת. נתנו לו: גראור מדוברומיל ולפלינג (צורף) מפשמישל. למחרת דרש עוד שני אנשים ואז דרש שוואמברגר מהיהודים שיבחרו בעצמם בשני יהודים נוספים. איש לא היה מוכן לעשות זאת, על כן התיישב שוואמברגר בחצר הקסרקטין והודיע, שאת שנים הראשונים שיופיעו בחצר יקח לעבודה הבזויה. לרוע מזלם הופיעו ראשונים שני כנרים ידועים, פרופיסור זילבר ומר רוזנצויג, ואותם העביר שוואמברגר למקום ההריגה.

הכנר קלמנס זילבר

דער פידלער קלעמענס זילבער

The Violonist Klement Silber

חמישה ימים וחמישה לילות דלקו המדורות ותמרות עשן סמיך ושחור כפיח עטו על כל סביבת הגיטו, בתוך גבולות הגיטו, וגם בכל העיר. לפי שסיפרו אחרי כן תושבי העיר, היה האויר מורעל מריח מתקתק שעורר בחילה. הכל היה מכוסה כאילו שכבת שמן דביק שניתן למישוש בידים. הידים, הפנים ואפילו פרוסת הלחם (שהיתה אז יקרת המציאות) כשנלקחה לפה, עוררה בחילה.

אחרי שריפת כל הגופות, תחת השגחתם של אנשי הגסטאפו, הוכרחו ארבעת היהודים שעזרו בעבודת השריפה לנפות את האפרות ולחפש, אם לא נשארו שם חתיכות זהב או דברי ערך אחרים. אחרי גמר עבודת הניקוי, הובילו אנשי הגסטאפו את ארבעת היהודים האלה לבקונצ׳יצה וחסלום ברימון־יד. את האפרות שנשארו הטעינו הגרמנים על עגלות וזרקום לסאן.

מן הראוי להנציח במקום זה שני קדושים שמרצונם הטוב עלו על המוקד בגלל אהבתם ומסירותם למשפחותיהם. האחד, בנו של הפרופיסור ברנדלר, שהחליט ברגע האחרון למות יחד עם הוריו והשני — שמואל נגל (קפיטן) שסרב להשאיר את אשתו וילדו לבדם בדרכם האחרונה.

Common grave ברידער־קבר קבר אחים

אחרי הטבח הזה, שררו דממה ודכאון כללי במחנה הקטן שנשאר לפליטה. לא היו עוד כל אשליות בנוגע לסוף המר. אחרי התאוששות קלה התחיל כל איש חושב על אפשרות של הצלה. מי שידו השיגה התקשר עם פולנים שבעיר, וביקש עזרה — מקום מקלט. דברים כאלה לא יצאו

לפועל בן רגע. ההתקשרות היתה קשה, והתשובות מהפולנים עצמם איחרו לבוא. אף על פי כן ברחו מספר אנשים. קרה שאשה ברחה והבעל נשאר, ולהיפך. בהודע הדבר לשוואמברגר — ולא קשה היה לגלות את החסרים בין מספר אנשים כה קטן ובפרט, כשנערך „אפל" פעם או פעמיים ביום. קרוב שנשאר — אחת דינו למות. היו גם יוצאים מן הכלל. יצא גם מספר ניכר של אנשים מהגיטו מבין אלה שהיו בו „בלתי חוקיים".

כל דרי המחנה הקטן חשבו שזוהי האקציה האחרונה. האקציה בשנים לספטמבר היתה באמת האחרונה, אבל להפתעתם היתה עוד אקציה „קטנה". ביום 28 לחודש נובמבר נכנסו לגיטו הקטנטן אנשי הגסטאפו והוציאו ממנו מאה איש שנשלחו לשבנייה. נשארו עוד במחנה כ־150 איש מלבד בלתי־חוקיים, ביניהם כמה ילדים. אחרי האקציה הקטנה הזאת, הצטמצם לאט, לאט מספר האנשים על ידי בריחות ואפילו כל אנשי היודנראט ערקו. נשארו רק מתי מספר, שנשלחו אף הם בסוף פברואר 1944 לסטלובה וולה וחלקם לאושביץ.

בין אלה שנשארו עד הסוף המר, היה הסופר הידוע מתתיהו מיזס. אדם צנוע, שעבד וכתב בזמן שהותו בגיטו ובמחנה (לפי עדות אנשים שנמצאו בקרבתו), ורשם זכרונות על כל מה שקרה בימי השואה. הוא היה בין אלה שנשלחו בשלושה בספטמבר 1943, לשבנייה. אבל לפי פקודה מגבוה הוחזר לפשמישל. עוד כששה חדשים לפני האקציה האחרונה, בשנים בספטמבר, ביקרו במחנה גרמנים בעלי דרגה גבוהה. בין הגרמנים האלה היה מלומד אחד שרצה לבקר את הספריה (הספרים שנצטברו מכל הספריות הפרטיות והצבוריות של יהודי פשמישל). הלה הכיר בספריה את מר מיזס, שהיה אז מנהלה. הוא שוחח במשך זמן־מה עם מיזס והכירו כאדם בעל ידע רב והשתדל להצילו. ואמנם נשאר מיזס במחנה עד לחיסולו הגמור — ואז נשלח לפלשוב. משם הוכרח ללכת ברגל לגרמניה עם התקרבות החזית. בדרך לא החזיק מעמד ונורה.

מ. מיזס שהיה מנהלה של הספריה ושאיתו עבדו עוד כעוזריו משה ושמואל גוטפריד, ד"ר אוברהרד, אשר טוכמן, איזידור מאהלר, פרופ' ברנדלר הרגיש את עצמו כמושל עצמאי במקום. כשבא פעם לפתע שוואמברגר לספריה וראה שהאנשים משוחחים, העיר: „האדונים משוחחים להנאתם, כן? על כך ענה מיזס: מה כל השאלות? בין כה ובין כה הפסדתם במלחמה. שוואמברגר לא הגיב ועזב את הספריה.

כאמור, חוסל המחנה בסוף פברואר. כך שלהלכה לא היה עוד צריך להמצא אף יהודי אחד מפשמישל. אבל למעשה נשארו עוד לפליטה כמה בונקרים עם כ־120 יהודים בפשמישל העיר ובסביבתה. בחדשים ממרץ עד אוגוסט 1944 חוסלו, לפי הידיעות שנתקבלו, שלושה עד ארבעה בונקרים עם ארבעים עד חמישים יהודים בתוכם.

כדאי להזכיר במקום זה את הד"ר ליבל שעד 1934 בערך היה גינקולוג בעיר פשמישל (חותנו של מאיר הוניקוקס ז"ל). הוא קיבל בהתחרות משרת מנהל בית החולים היהודי בשדלץ והראה שם את כוחו כרופא וכמארגן המוסד. באוקטובר 1939 מינו אותו הנאצים ליושב ראש היודנראט והוא מילא את התפקיד בכבוד ורכש לו לרגל זה את אהדתו של הקהל היהודי. הוא המשיך לעבוד כמנהל בית החולים. ביום שבת 28 לאוגוסט, כשהנאצים פקדו על כל היהודים להתאסף ב„אומשלאגספלץ למיון, בא ד"ר ליבל יחד עם כל האחראים, אם כי כמנהל בית החולים היה זכאי להשאר בבית החולים, מה גם שראש הגסטאפו הבטיח לו שלא יאונה לו כל רע.

ד"ר הנריק ליבל
Dr. Henryk Loebel

על ה„אומשלגס פלץ" שכבו הרבה יהודים פצועים והרוגים מיריות, ואז ביקש ד"ר ליבל מהרוצחים הגרמנים שתנתן לו הרשות להעביר את הפצועים לבית החולים. הרשות ניתנה לו וכך ניצלו הרבה פצועים וגם בריאים בבית החולים. באותה שבת לפנות ערב, הועברו אלה שנבחרו במיון כמסוגלים לעבודה, לגיטו הקטן, וד"ר ליבל נצטווה על ידי ראש הגסטאפו לצאת מבית מגוריו בבית החולים ולעבור לגיטו הקטן. על זה ענה ד"ר לבל לאיש הגסטאפו „אני לא אעזוב את בית החולים, אשתתף בגורלם של האחיות והאחים" — ואמנם השתתף בגורלם.

יומיים אחרי חיסול הגיטו, חוסל גם בית החולים. אחרי שנורו בנוכחותו כל החולים במיטותיהם, בין אלה גם ילדים, הוצא ד"ר ליבל עם אשתו לאחורי בית החולים ונורה שם יחד עם כל הרופאים, האחים והאחיות. ברגע האחרון של חייו קרא ד"ר ליבל „מות לכם רוצחים העם היהודי יאריך ימים אחריכם" ונפל כחייל נאמן על משמרתו.

בנם של הליבלים, ויטק, הסתתר במשך חדשים יחד עם עוד מספר יהודים צעירים, עד שלבסוף נהרגו על ידי הגרמנים.

בתחילת יולי 1944 התחילה החזית מתקרבת במהירות רבה לפשמישל וב־23 ביולי התחילו הפצצות העיר על ידי מטוסים רוסיים. הפצצות אלה היו הסנוניות הראשונות שבישרו את השחרור לכל שארית הפליטה שנשארה עוד בבונקרים. ובעשרים ושבעה ביולי 1944, בשלוש לפנות בוקר, שמעו דרי כל הבונקרים שנשארו בחלק הגבוה של העיר, קול עולה ובוקע ממרכז העיר „דווי נזאד" ואז כבר ידעו כולם, שהרוסים נכנסו העירה. היה זה ביום 27.7, היום שבו החלה לפני שנתיים האקציה הראשונה בפשמישל.

קשה לתאר את השמחה המהולה בדמעות ששררה ביום השחרור. בבוקר, בשעה תשע בערך, כבר יצאו ראשוני היהודים מהבונקרים, אף על פי שהצבא הרוסי עדיין לא הגיע לעיר ורק פרטיזנים רוסיים הופיעו בריכוזים קטנים. ביום הראשון לשחרורם, חיפשו היהודים בעיר איש את רעהו, וערכו כעין מפקד של שארית הפליטה. ביום זה נמצאו רבים שחזרו למקום מחבואם, כי לא יכלו עדיין לעכל את הרגשת השחרור. טרם האמינו שבאה הגאולה. אוקראינים ופולנים רבים הפיצו שמועות שהגרמנים עוד ישובו. אבל היו אלה שמועות־שוא. כעבור כמה ימים כבר התרכז מספר קטן של יהודים — כמאה איש — כדי לעשות את חשבון הנפש, ולהחליט על הבאות.

מיד אחרי השחרור, ביום 27 לחודש יולי 1944 החלו מתי מעט של הניצולים לצאת מהבונקרים, חלשים, חסרי אונים, ברובם גל עצמות — אבל כולם היו שכורי שמחה על שחרורם, על החופש שלא טעמו ממנו משך השנים האחרונות. כל השארית הזאת — אפשר היה לספור כמאה איש במספר, יצאו מאפלת הבונקר לאור היום ובמשך הזמן עלה מספר הניצולים למקסימום של 250 נפשות. הם לא הרגישו בימים הראשונים בחולשתם ולא שמו עוד לב לפצעיהם הגופניים והנפשיים ולא חשבו על ריפוי או הבראה. כמה ימים נהנו מהחופש, אך אחרי זמן קצר נשתנה המצב. יצאו כולם, השרידים המעטים מחוריהם — „מאפילה לאורה", לחיים חדשים מלאי תקוה שפצעיהם עוד מעט ויתרפאו, אבל חיכתה להם אכזבה מרה. הם נפלו מתוך חלל ריק שנמצאו בו עד כה, לחלל ריק שני, הואיל וכל הסביבה „הגויית", שלפני המלחמה היתה אנטישמית, היתה עכשו אחרי מפלתו של היטלר עוד יותר אכזרית לגבי שארית הפליטה. השאלה הראשונה, אותה שמעו מפי הפולנים „הידידים" כביכול, היתה: ואתה משה, עוד חי? על כל פנים, הניצולים ביקשו דירה ופרנסה והשתדלו להסתדר איך שהוא. בישיבה כללית נבחר ועד יהודי, לפי הוראות הועד היהודי המרכזי בלובלין, בהנהלתו של ד"ר זורמשטיין (בלובלין היה אז מושב הממשלה הפולנית הזמנית). בראש הועד בעיר עמד ד"ר מ. שטנר. לועד זה היה שדה פעולה נרחב, אבל

לא הועמדו לרשותו שום מקורות כספיים — לא על־ידי הממשלה ולא על־ידי הועד היהודי המרכזי ובודאי לא על ידי הקהילה היהודית, שהיתה מחוסרת כל אמצעים.

בראש וראשונה היה צריך לעזור לאלה, אשר ממש רעבו ללחם. שנית, היתה דרושה עזרה דחופה ליתומים, אשר נשארו ללא קורת גג, ולאלה שנשארו, לפי שעה, אצל פולנים.

למרות הקשיים הגדולים, זז הכל לפתע פתאום. הועד קיבל אחרי שידולים ומאמצים רבים בית אחד, שהיה פעם ברשות „הקהילה" ברחוב טרנבסקיגו, מעזבונם של משפחת גולדמן. בבית זה הוקצעה קומה בשביל בית היתומים. הפעולה הזאת — הקמת בית יתומים היתה למעשה החשובה והדחופה ביותר, הואיל ובפשמישל העיר ובסביבתה נמצאו הרבה יתומים במקומות פרטיים אצל פולנים ובמנזרים שונים, שהוחזרו לועד היהודי לפי דרישתו. בזמן מאוחר יותר, ההחזרה לא היתה כל כך פשוטה הואיל ועל פי רוב דרשו „האפוטרופסים" סכומי כסף דמיוניים.

במאמצים רבים הועברו לבית היתומים מיטות, אשר נשארו מבית החולים היהודי לשעבר, וציוד מתאים. כמו כן אורגנה התמיכה הכספית הדרושה לניהול בית היתומים.

כך נאספו 80—100 יתומים. עד התחלת 1946, היו היתומים במקום, אך לפי דרישת הועד המרכזי, הועברו בהדרגה היתומים לקרקוב, לובלין ולודז' — אבל רק בחלקם, כי „הבריחה" שאורגנה עוד באופן מחתרתי באמצע 1945, ושעל ידיה עברו הרבה ניצולים לגרמניה בדרכם ארצה, עשתה מה שביכולתה, כדי להעביר חלק ניכר מהיתומים ארצה. הועד המרכזי בלובלין הקציב סכומי כסף חדשיים לשם ניהול עבודות העזרה. הג'וינט התחיל בפעולות עזרה ע"י משלוחי מזון, סוכר, קמח ושימורים. גם מאירגון עולי פשמישל בארץ ישראל נתקבלו חבילות ניכרות עם בגדים ומצרכים אחרים.

פעולת הועד היהודי שהנהלתו עברה לידי ד"ר רובינפלד, אחרי שד"ר שטנר יצא את פולין בסוף 1945, נמשכה עוד כשנתיים בערך, עד שחוסל מגבוה. נשאר רק איגוד דתי שמחובתו היה לדאוג לצרכים הדתיים של יהודי המקום.

יושבים מימין: לזר, ד"ר בלך, ד"ר רובינפלד, ד"ר זוסוין, פולר — —

Orphanage 1946. Sitting from left: — — Poller, Dr. Süswein, Dr. Rubinfeld, Dr. Blech, Lazar

ד״ר ל. פרים

זכרונות*

הגיעה שנת החורבן — 1939.

ביום 8 לספטמבר 1939 הוטלו הפצצות הראשונות על פשמישל; חרדה ובהלה אחזה באוכלוסיה היהודית והלא־יהודית. גרתי אז ברחוב סלובצקי 33 בבית טייך ע״י הגמנסיה. אבי ואחותי הצעירה יוספה עברו אלי ממעונם ברחוב מיצקביץ המסוכן. כל הכרכרות והמוניות שהיו אז בעיר נעו עם מטענם של „בני מזל״, מזרחה. נמלכתי בדעתי, אם לא כדאי גם לי ולמשפחתי לעשות כמוהם. ברשותי היו רק 900 זלוטי ובעד נסיעה לסטניסלבוב דרשו 1000 זלוטי. עוד מעט וגם כלי הרכב היו יקרי מציאות. היססתי עד לערב. נסיתי להתקשר בטלפון עם אחי אדולף, אולם לא באה כל תשובה. בשומעי בינתיים רעש בביתי, הבינותי, כי מספר דיירי הבית הצליחו להשיג כרטיסי נסיעה לרכבת האחרונה שעמדה לזוז מזרחה. בין המאושרים היה הבן הצעיר של משפחת טייך. פתאום מישהו הודיע, כי הוצאה פקודה לכל יוצאי צבא לעזוב מיד את העיר בכיוון מזרחה. בדומה לרוב היהודים החלטתי גם אני ללכת ברגל ונילוו אלי אשתי ובני קרול בן הארבע־עשרה.

הלכנו דרך רחוב מיצקיביץ׳ מזרחה. מאחורינו התנשאו הלהבות של פסג׳ גנס שנפגע מפצצה. לרוב צעדנו חבורות חבורות. חייל שנזדמן בדרכנו סיפר, כי הלבישוהו מדים וציוו עליו לצעוד ללא מטרה. היה רצוי לנוע במהירות, כי נהנינו מחסות הלילה. לא עבר זמן רב ונשמעו תלונות על עייפות משכתי מאחורי את אשתי ואת בני העייף, כי רציתי להגיע לפני עלות השחר למקום ישוב. עברנו על פני ד״ר מורגנשטרן ובנו, שצעדו בשארית כוחותיהם, ובהשכמת הבוקר הגענו אמנם למושצ׳יסקה.

לאחר ארוחה קלה באכסניה יצאתי לסיור. העיירה המתה מפליטים יהודים. נכנסנו למשרדו של ד״ר גולדברג (חתנו של ד״ר טאובר). שם פגשנו בין היתר בד״ר גנס (מהפסג׳) ובד״ר איזנר (חברי מספסל הלימודים) שבכוונתו היה לחזור לפשמישל, כי השאיר שם את אשתו. (לאחר מכן נודע לנו כי כ־80% מהצועדים איתנו שבו העירה). קבוצות אחרות שהגיעו בינתיים הותקפו לדבריהם בדרך ביריות ופצצות. בעזרת מכר, תושב מושצ׳יסקה, הצלחתי לשכור עגלה ב־200 זלוטי. על העגלון היה לחכות לנו עד שקיעת החמה במקום שנקבע. ואמנם נפגשנו. צירפנו אלינו, לבקשתם, את בראונשטיין הצעיר, בנו של פקיד העיריה, ואת בתו של רופא שיניים קרסטן ונסענו מזרחה. תכניתנו היתה להגיע להורודנקה, מקום מושבה של משפחת אשתי, ומשם לגבול רומניה. נסענו בעגלתנו עד קומרנו בחסות הלילה ואחרי כן הלאה מזרחה. רק מטלוסטה נסענו גם ביום. כאן פגשנו בד״ר לודביק גרוספלד וד״ר זיגמונט קופפר, שנלוה עלינו, וכך הגענו לטלומץ׳ ומכאן בקושי להורודנקה (המשטרה חסמה את הדרכים המובילות להורודנקה, בל נבחין בבריחתם של הנשיא מושציצקי ושל המיניסטר בק עם פמליתו).

קרובי אשתי בהורודונקה, ד״ר דוד כהן וד״ר א. הסל, יעצו לנו לנסוע לשטצילץ לאחוזתם של משפחות גולדנברג, מרגלית ורוזנבאום, קרובי רעיתי. שמענו לעצתם ואחרי הליכה מזורזת משך שעה הגענו לטירה שבמקום.

בשעות הצהריים הריקו עלינו המפציצים הגרמניים את מטענם, וכעבור שעה קלה הגיעו

* תירגם מפולנית יוסף אלטבאואר.

לטירה הטנקים הפולנים, שחיפשו מחסה מתחת לעצים בבוסתן. צוותי הטנקים סיפרו, כי הצבא הסוביטי העומד הכן בגבולות מתחבר, כאילו, עם החיילים הפולנים. (היה זה אחרי חתימת החוזה בין רוסיה לגרמניה). הואיל והמרחק לגבול היה רק 4 ק״מ ואנו היינו עייפים מאד, החלטנו שנצא רק עם עלות השחר.

קשה היתה האכזבה, כאשר עם שחר אסרו עלינו טנקים רוסיים להתקדם ודרשו מאתנו לחזור. חייל רוסי הפציר בי, בבני, במרגלית ואשתו ובמספר גברים בלתי ידועים לי, לצאת לדרך להורודנקה. החייל החרים את העגלה, בה נסענו בלי לדעת את הכיוון ואת המטרה. כשחצינו את הורודנקה פנו לנו העוברים ושבים עורף, וביניהם אייזנר הצעיר, מחשש שמא מכירים הם את ה„מסוכנים״ האלה (היוצאים את שטח הכיבוש הסוביטי).

במרחק קטן מגבולות העיר נעצרה העגלה ונצטווינו לרדת. בשדה שהתעכבנו נמצאו כבר קבוצות של קצינים ושוטרים פולניים שנפרק מהם הנשק. הגשם השוטף הציק לנו בחניתנו מאונס. עצובים הסתכלנו — אני ובני — איש בפני רעהו, מבלי להוציא הגה, מפינו. פתאום ראינו את אשתי רצה בדרך השוממה אלינו. שמחנו וגם דאגנו, כאשר הבינונו מתוך שיחתה עם מפקד המחנה הסוביטי, כי הורשתה להצטרף אלינו, בתנאי שתשאר כאן ותחלק עמנו את גורלנו. אחר כך הריצו אותנו חזרה העירה, הוכנסנו לבנין של בית המשפט והתחילו לכוון אותנו לבית הכלא שעל יד בית המשפט. לבקשת אשתי, ששלטה בשפה האוקראינית על בוריה, הרשה המפקד, לנו ולמשפחת מרגלית, להשאר באולם בית המשפט, שבו בילינו שלוש יממות, וד״ר כהן והסל דאגו לארוחותינו. בחצות הלילה השלישי לאחר חקירה שוחררנו.

הורודנקה העיר נראתה כמחזה עגום. בחוצות משמרות של חיילים רוסיים המובילים אסירים, לרוב אוקראיניים. פליטים יהודיים מתהלכים בעיירה ללא מטרה וללא בטחון. מבין אנשי פשמישל פגשנו בבתם של גרוסמן (סוחר הפחם) ובאשתו של ד״ר קרוג. אחרי החגים, שעברו באוירה עכורה ובלתי חגיגית לחלוטין, נוכחתי לדעת, כי אין כל סיכויים להשתחרר מהמלכודת ועל כן החלטתי לשוב לפשמישל ביחוד לאור השמועות, כי העיר נמצאת בידי הסוביטים.

ברכבת סופר לנו, כי הגרמנים השתוללו בעיר במשך ימים מספר ולפני שנסוגו מעבר לסאן (לפי החוזה עם הסוביטים), רצחו כ־300 יהודים, ביניהם את העו״ד ד״ר בטאואר, העו״ד ד״ר פנסטר, המהנדס בלייכר, משה גרוסמן (חברי לכתה) ואחרים. השמועות האלו עשו עלינו רושם איום ולכן הפסקנו את הנסיעה בסמבור. כאן התארחנו אצל ויזלברג, דודה של גיסתי ז״ל. בין הפליטים מפשמישל פגשנו בגב׳ בוכולטר־פנקס, בעלת הבית שבו גר אבי. אחרי היותנו שלושה ימים בסמבור נרגענו במקצת וחזרנו לפשמישל. כיוונו את צעדינו לדירתנו הקודמת, שהיתה תפוסה ע״י המשרתת שלנו ואחותה. הן טענו, כי הסובייטים מסרו להן את הדירה, שכן נאמר, כי אני כביכול הייתי בין היהודים שנרצחו ע״י הגרמנים. אשתי השיגה אמנם אצל השלטונות הסובייטיים צו על החזרת דירתנו, אולם מחשש, שמא יצרפו אלינו דייר בלתי רצוי מחמת גודל הדירה, ביקשנו מפליט מזוסניה, מרק טפר, ובני משפחתו לחלק אתנו את הדירה. בינתיים נצטוויתי להופיע מיד במשרדו של קצין סוביטי, שהודיעני, כי משרדי על ריהוטו וציודו הוא כעת רכושה של המדינה.

כמעט כל החנויות היהודיות בעיר היו פתוחות. (נשארו האב והבן שטרנג, פמשטיין, אייזנר ובנו, אדולף דרומלשלגר ואחרים). החנויות המו מחיילים וקצינים סוביטיים שהריקון בקניות המוניות. אורחים שביקרו אצלנו יום־יום היו: הרופא ד״ר שנקר סברין, שהשאיר את משפחתו בפביניצה, ד״ר גוסטב טאובנשלג, שופט־חוקר בלודז׳, ד״ר רודולף ויינברג וד״ר קריג מבירצ׳ה. היתדדנו אז גם עם ד״ר יוסף מיזס (הרב הראשי של הצבא הפולני).

אבי, שהרגיש כנראה, שנשארתי בלי כסף, הזמין אותי לעבוד בבית מלאכה שלו, ולמרות שתוצרתי בהכנת כתובות על זכוכית היתה מועטה (לפעמים בהעדרי עשה אבי את מלאכתי מחדש) היה משלם לי 10 זלוטי ליום. יום אחד, כשהבאתי את השלט המוזמן למשרד הדירות, קיבל ממני איש צעיר נמוך קומה את ההזמנה ושילם לי עבורה. שמו היה קסטנר, ששמש כמנהל פנקסים ראשי במשרד הדירות. הוא הודיע לי, כי הוא יליד קרקוב ועבר לפשמישל, אחרי שהתחתן עם בתו של ד״ר בטאואר ז״ל. בהמשך סיפורו רמז, כי הוא מכיר אותי, צחק על המקצוע החדש שלי והצהיר, כי הוא ממנה אותי לעוזרו, הואיל ואני יודע אוקראינית. מאז היה מכתיב לי ואני רשמתי בספרים בשפה האוקראינית וגם למדתי את תורת הפנקסנות. בינתיים אחד מהצמרת הסובייטית נתן את עינו בדירתו של קסטנר וכאשר האחרון לא ויתר מרצונו הטוב על הדירה, הודח מתפקידו והועבר ללבוב. מנהל המשרד קרא לי והטיל עלי את התפקיד של מנהל פנקסים ראשי. הצהרתי לפניו, שאינני בקי כל כך בפינקסנות ושאת כל עבודתי ביצעתי תחת הדרכתו של קסטנר ושאין אני יכול לקבל עלי את התפקיד. בכעס מסר לי, כי אי־קבלת התפקיד תחשב כסבוטז׳ה. הרגעתי אותו והסברתי לו את אי־אפשרות של מילוי דרישתו. מתוך רצון לנצח, באופן חלקי לפחות, מינה את ד״ר וינברג, ואחרי שבוע את ד״ר בלך למנהל פנקסים ראשי ואותי למבקר. הואיל ובהנהלת הבתים היו עסוקים 21 מנהלי פנקסים, היה עלי לבקר את ספריהם ולדווח למנהל פנקסים ראשי. בין מנהלי הפנקסים היה ד״ר מרק, איגנץ טוכמן ואחרים. המשרד עבר בינתיים מהבית ברחוב דבורסקי אל ארמון ההגמון הרומו־קתולי ע״י ה„זאמֶק״.

לא ארכו הימים ועברו גם עלי צרות בקשר עם דירתי. משפחת טפר הועברה לדירה אחרת ולדירתי באה במקומה משפחת פועלים פולנית בת 4 נפשות, ונוסף להם עוד שתי דיירות, ואני ומשפחתי הצטופפנו בחדר האמצעי. אחרי הפצרותי הרבות קיבלתי רשות לנטוש את הדירה ועברתי עם משפחתי לחדר נפרד בבית שברחוב רד׳ילובסקי 5 ע״י ולדיצ׳ה. בבית זה התגורר ד״ר וולפסטל עם הוריו ומשפחה יהודית מזסניה. ברובע זסניה, שהיה תחת שלטון גרמני, נשארו משפחות יהודיות מועטות, לרוב נשים, ושמועות שונות נפוצו על גורלן. רק עורכי דין מועטים בעיר הוכרו ואושרו — ד״ר אוברהרדט, ד״ר טננבאום, ד״ר א. פפר וד״ר דז׳ביצקי — מקום מושבם היה בפשמישל. ד״ר וולפסטל בניז׳נקוביצה, ד״ר גולדברג בדוברומיל. ד״ר מורגנשטרן עבד כמנהל פנקסים בקואופרטיב. אחי אדולף עבד במשרד לאספקת מזון. אחותי גב׳ שטרודלר היתה מתכננת בקואופרטיב ואחותי הצעירה, שהיתה מורה בגמנסיה פולנית בזסניה לפני המלחמה, לימדה מתמטיקה בבית ספר ברחוב דבורסקי שבו הורו גם רימר וד״ר קריג. כל הרופאים אושרו והורשו להמשיך במקצועם — לרוב בפוליקליניקה. היו אלה: ד״ר אקירט, איזנר, הדנטיסט איברל, הלרינגולוג ביבר ואחרים. כעבור זמן־מה החלה תקופה של גירושים המוניים של האנשים שלא נשאו חן בעיני השלטונות. כאלה קיבלו לרוב ידיעות מוקדמות ממקור מהימן, לפיהן עומד להתרחש משהו לרעתם, ועל כן עזבו בחשאי את העיר. ביניהם היה העו״ד ד״ר טייך, מנהיג פועלי ציון, שהופיע לאחר מכן כנוטריון אי־שם במזרח גליציה. סליק, בעל חנות עורות, נסע לדוברומיל. אחי הצעיר (היום בחולון) נסע לבוֹבּה. בעיר סיפרו, כי העו״ד ד״ר איגיניוס איזנר והנריק בלט גורשו לרוסיה. אפילו העתונאי המקומי לוס הצעיר, שהיה תחילה מאוהדי האדונים החדשים, נאלץ לברוח. הטיהור הבא כלל את השופטים וקציני צבא לשעבר. בין השופטים היהודים היה ד״ר הורניק ובין הקצינים היהודים היה קלאוסנר. משפחות המגורשים, שגורלם נשאר בלתי ידוע, גורשו אף הן אחר כך לאסיה. בדרך זו אבד גיסי, אמיל הנר, שגורש מבוצ׳ץ׳, אשתו, אחותי רוזה (היום בוורוצלב) ואמו הישישה (אחרי כן בנהריה) גורשו לקזחסטן. אלה שנשארו בפשמישל קיבלו דרכונים. שֶנקר וטאובנשלאג שהיו זרים, כביכול, לא הורשו להשאר בעיר הגבול ועברו ללבוב. האידיליה הזו נמשכה עד לאביב 1941. אז הכריזו

השלטונות על גיוס צבאי, ממנו הצילני ד״ר שטנר (היום בתל־אביב) שכיהן אז כרופא בועדת הגיוס.

ב־21 ביולי 1941 שמענו פתאום בעיר רעם תותחים והתפוצצות רימונים ובמשך שבוע ימים הסתתרנו במרתפים שונים.

עלי להדגיש במיוחד את התנהגותו המשקיטה ואת קור רוחו של הרב ד״ר יוסף מיזס שהסתתרנו אתו לא פעם במקלטים. בשעת נדודים בין מקלט ומקלט נפגשנו עם שטרנג ומשפחתו ועם אחי אדולף. אבי ואחותי יוספה הסתתרו במרתף ביתם. בינתיים התחיל הצבא הסוביטי לסגת מזרחה ופעם לפנות בוקר הגיעתנו הידיעה, כי הגרמנים נמצאים כבר בעיר. ידענו את הסכנה המאיימת על גברים ועל כן לפי הסכמת ד״ר דיאמנט הועברתי לבית החולים היהודי הזמני כ„חולה״ ושם ביקרו אצלי פעמיים ביום אשתי ובני. כ„חולים״ כאלה שכבו שם גם ד״ר אוברהרט, ד״ר מרק ואחרים. כרופאים כיהנו ד״ר איזנר וד״ר שטינהארדט. בינתיים התברר, כי השכיבה בבית החולים נהפכה לסכנה. לכן עזבתי אותו וחזרתי לדירתי.

במהרה התארגן ה„יודנראט״ עם איגנצי דולדיג בראשו. כחברים ביודנרט שמשו לפי זכרוני, מרק הקשיש, ד״ר קרונברג, גולדמן ואחרים. הצווים הראשונים חייבו ענידת סרטים ומסירת מכשירי רדיו ופרוות.

כיודעי גרמנית היו כמעט רק יהודים פעילים במפקד האוכלוסיה של פשמישל, שנערך לפי ההוראות. בסיימי את תפקידי ברובע פוֹדזמצ׳ה נקראתי למשרד המחוז (סטרוסטבו) וכאן נצטויתי ע״י פקיד בלתי מוכר לי לארגן הנהלה של בתים מוחרמים, כדוגמת הסוביטים. ניסיתי לצרף אלי את ד״ר וינברג בתארו כעוזר חיוני בתפקידי, אולם ללא הצלחה. מחשש שמא זוהי מלכודת, הצהרתי שהייתי מבכר לעבוד תחת הנהלתו של אוקראיני (הואיל וענדתי את הסרט הצהוב), אולם הפקיד הגרמני השיב בקצרה, שהוא הטיל עלי את ההנהלה. בכדי לחסוך בכוח אדם של מנהלי חשבונות, הסכים הפקיד להצעתי שמנהלי הבתים ימלאו טפסים מתאימים, אבל דרש שאני אהיה אחראי לניהולם הנכון של הספרים.

מספר הבתים היה 853. גייסתי 63 מנהלי בתים, ביניהם 15 יהודים. אני הייתי הקובע את גובה שכר הדירה והמחליט על תיקונים בבתים ודאגתי שהתשלומים יוכנסו ללא השהיה לקופת משרד המחוז. משרדי היה בזמן הכיבוש הסוביטי בארמון ההגמון ולאחר החזרתו לבעליו החוקיים עבר למשרדי המחוז.

בני, שלא הורשה כיהודי ללמוד בבית הספר, היה יום יום מבקר בסדנתו של סבא ולמד שם את מקצוע הצבעות. בינתיים נפוצו שמועו, כי בקרוב יקבע גיטו ליהודים. אחותי גב׳ שטרודלר הקדימה רפואה למכה ושכרה דירה ברובע גרבן׳ה לשם עברה כל משפחתי. אבי החזיק גם להבא בסדנתו ברחוב מיצקביץ, אולם שנוי הדירה השפיע עליו לרעה.

בינואר 1942 נכנסה למשרדי בריצה בת אחותי כשהיא צועקת: דודי, סבא נפטר! בן 76 היה, מת בשינה. אחרי ארונו שהובל בעגלת אכרים צעדה רק המשפחה, 6 איש (רק לחמשה יהודים מותר היה ללוות את המת), אחרים התגנבו לבית הקברות בחשאי. כך נגמרה תקופת חיים אחת של משפחת פרים והחלה תקופה אחרת: הגיטו — ההדחה שלי ושל 15 היהודים מתפקיד.

השתדלתי ונתקבלתי לעבודה בבנין ברחוב דבורסקי ובני היה עסוק כצבעי של כתובות במשרדי הצבא. ביחד אתי עבדו במפעל המהנדסים גוטליב ווינדלינג, חתני קרנר.

באחד הימים בחודש יולי 1942, הודיעוני במשרד ה„יודנרט״, כי למחרת היום תיערך „אקציה״ וכי בשבילי ובשביל אשתי השיגו חותמת של מנהל משרד הסעד בגיטו, כביכול, ולבני מאגודת בעלי מלאכה, שמנהלה היה גיסי שטרודלר. מענין לציין, כי הוא שכח לדאוג לחותמת

לעצמו, לאשתו ולבתו, שנאלצו משום כך לחיות מאז בסתר. אחי אדולף, שלא ידע, כי גם לו דאגו שיקבל חותמת, הסתתר בעיר ביחד עם בנו. אחותי הצעירה (שנישאה בגיטו לפרופ׳ רימר) ניצלה מהגירוש, הואיל ועבדה במטבח של הגיטו.

ביום הגירוש כינסו את האומללים ברחבת בית החרושת ללבנים והודיעום על נסיעתם לביאלה פודלסקה, שם יעבדו תחת הנהלת המשטרה הגרמנית.

בחוצות הגטו שוטטו משמרות של הגסטאפו. האוירה היתה עכורה. רבים איבדו את עצמם לדעת; ביניהם אמסטר הבכור, שטדטלר־קסלר, חותנת אחי (גב׳ שוורץ) ואחרים. פחדנו לחזור לדירותינו. הסתתרנו באולמי היודנרט. במקלט היו שם אתנו ד״ר מורגנשטרן, ד״ר זילברמן, ד״ר הלפרן ומשפחותיהם. עם שקיעת החמה לחש מישהו, כי בגיטו אין איש, וכי ביחד עם המגורשים עזבו גם אנשי הגסטאפו את הגיטו. חזרנו נפחדים אל משכנותינו. בין המגורשים היו ד״ר ברנקה עם משפחתו, ד״ר וינברג עם אשתו, פרופ׳ טייך, ד״ר זילברמן, הוולפסטלים הזקנים, האחיות זילבר (סוחרי פחם), גב׳ טראו עם בתה, האחיות בילט (מהעתונים). מספר ימים אחר כך נקראו לגסטאפו יושב־ראש היודנרט, דולדיג, רכטר הצעיר (בנו של הרצען לשעבר), ד״ר דוד לנדאו והמהנדס קרייזלר, וכולם נורו. אותנו הובילו יום יום בקבוצות למקום העבודה והחזירונו לגיטו. בנובמבר 1942 נפוצה שמועה, כי כל העובדים ירוכזו בקסרקטין ואחרים יגורשו. מבלי לוודא את נכונות הידיעה הגנבנו, אני ובני, את אשתי לקבוצה שהובילוה העירה. כאן הסתתרנו עד לערב. אחר העבודה עם שקיעת החמה הובילונו אל הקסרקטין בפרבר פשֶקופנה. בינתיים הצליחו אחותי שטרודלר ובתה לצאת את פשמישל לפי נירות אריים. פולניה אחת ידידה של שוליה, שעבד אצל אבי, היתה צריכה להוציא מהגיטו את אחותי הצעירה. אך, לפי שנודע לנו אחר־כך, לא רצתה אחותי לנטוש את שני היתומים שבעלה (רימר) טיפל בהם וחזרה לגטו. (כולם, פרט לרימר, ניספו בבלזץ). כשחזרנו אחרי ימים אחדים עם הקבוצה לגיטו, נודע לי כי אנשי הגסטפו החזירו את אשתי ונשים אחרות לגטו. למחרת היום בדרך למקום העבודה הצליח בני בחרוף נפש להשתמט מהקבוצה ולהעביר את אמו למקום עבודה. בלבוב צריכים היינו להפגש ועלה בידה להגיע לשם. אולם אחרי שלושה שבועות הוסגרה כיהודיה ונהרגה.

כעבור זמן קצר הועברתי מהקסרקטין לגיטו העובדים. גרתי במטבח אצל גב׳ אֶיסלר, שמסרה לי, כי אשתי, לפני שבני הוציא אותה מהגטו, התגוררה באותו מקום. בני הצליח מספר פעמים להשתמט בלילות מהקסרקטין בפשקופנה, לבקר אצלי בגיטו ולחזור לפנות בוקר, דבר שהיה כרוך בסכנת נפשות. עבדתי ביחד עם גב׳ קֶסטנר (ממשפחת קופידו) במיון הלבנים של המגורשים. פעם לא הופיעה לעבודה ואחר מספר ימים נודע לנו שמתה ממחלת טיפוס בהרות. מאותה המחלה מתו גם בערך בפברואר 1943 מהנדס גוטליב וד״ר הרשדרפר. עבודתי הבאה היתה בספריה בהנהלתו של מתתיהו מיזס. הכרתיו מקרוב, התידדתי אתו והערצתיו. הוא נהפך לדמות המרכזית של אותו חלק הגיטו. הודות לתכונותיו, לידיעותיו הרחבות וקסמו האישי הצליח לרכז סביבו את האינטליגנציה היהודית. אפילו ד״ר מורגנשטרן הסקפטיקן נהפך לאחד מתלמידיו. לא המשכתי לעבוד ימים רבים בספריה. הועברתי לעבודה במכבסה. עבדו שם ד״ר אוברהרד עם משפחתו, בנותיו של ד״ר שטנר, אשתו של משה גוטפריד ושל רבהן. במהרה נדבקתי גם אני בטיפוס וידידי, הרופא ד״ר איזנר, העבירני לבית חולים בגיטו של הלא־עובדים. טיפלו בי ד״ר שטנר וד״ר מאיר.

אחרי שלושה שבועות, כשרק חזרה אלי הכרתי, הוציא אותי ד״ר איזנר מבית החולים, הואיל ולמחרת היום היה צריך להערך מבחן במכבסה, אם העסוקים בה מוכשרים לעבודה. הצלחתי למחרת הבוקר, בהשעני על שטרודלר, להגיע בקושי למכבסה. אולם השם הוסיף לי כוחות ברגעי המשבר. בהקרא שמי עברתי בריצה חזקה לפני הבוחנים; עמדתי במבחן. עלי להזכיר, כי בני,

בשעת מחלתי, סיכן את נפשו כמה פעמים בלילות: חמק לגיטו מהקסרקטין, הביא לי סוכר, פירות וכדומה, שקיבל, כפי שנודע לי, מגב׳ שטנר.

שוב הגיעו שמועות מחרידות על גירושים שעומדים להערך. בינתיים פוזר המחנה בפשקופנה ובני חזר אלי למטבח שגרתי בו. נאלצתי להסתיר אותו, שלא יעבירו אותו אל הגיטו של הלא־עובדים. ארוחת בוקר סעד אתי במטבח של הגיטו (מנהלו היה המהנדס זק), ארוחת הצהרים הבאתי לו אחרי העבודה הביתה).

בבוקר אחד, בלכתנו למטבח, שמענו יריה. היתה זו גב׳ אייסלר שגרנו אצלה, שנהרגה על־ידי איש גסטפו בזמן שניסתה למכור דבר מה על־יד הגדר. בעלה נהרג מספר ימים קודם ובנם בן 11 נשאר איתנו. ביום בהיר אחד, בשובי הביתה, לא פגשתי את בני. מפי שוטר יהודי נודע לי, כי לקחוהו ביחד עם הקבוצה של פשקופנה, והובילוהו לחלק הגטו של הלא־עובדים. רצתי מיד בכיוון זה וראיתי את בני המיואש בתוך קבוצתו. הסברתי לראש הקבוצה, חייל ס.ס., כי חלה כאן טעות, כי בני נתקבל לעבודה במסגריה. הסתמכתי על ד״ר קרונברג, אשר מיד יצא מבית המלאכה ואישר את דברי והצליח להוציאו מהקבוצה.

באוגוסט 1943 הופיע אצלי אחי אדולף, שהתחבא כששה חדשים בעיר ביחד עם בנו, הפצרתי בו שיגלח את ראשו (זה היה סימן היכר של העובדים), בכדי שאוכל להכניסו לרשימת העובדים, אך הוא סירב. הרגשנו באויר את הסערה המתקרבת. ב־1 בספטמבר בחצות הלילה העירנו בן אחותו של שטרודלר, אורנשטיין הצעיר, ששימש כשוטר בגיטו, וסיפר בחרדה, כי משהו עומד להתרחש. אחי ובנו רצו לשערי הגיטו, אולם מסביב לגיטו היו משמרות. בחוצות התהלכו קבוצות מיואשות אובדות עצה. הרופא ד״ר איזנר יעץ לי ללכת לעבודה. ביקשתי את אחי שילך אתי למכבסה והוא סירב. הוא ובנו ירדו למרתף הבית במכבסה. שמענו, כי תושבי הגיטו של הלא־עובדים גורשו לאושביץ. אחרי ליל נדודים נצטוינו גם אנחנו לעלות לקרונות הרכבת שנסגרו הסגר מוחלט.* המשמרת שליותה אותנו היתה מורכבת מאסטונים במדי ס.ס. בלילה הוצאנו בתחנה שֶבניה על־יד יסלו ונמסרנו לידי אוקראינים במדים שחורים. לאור לפידים רצנו דרך היער נרדפים ע״י רוצחים אלה, שצרחו את המלה „לוס״, מלה גרמנית היחידה שידעו. בדרך נורתה יריה. אחד הנוגשים רצח את גב׳ אסטל, שלא היה בכוחה לרוץ ביחד אתנו. הוכנסנו למחנה. שם נערך עלינו חיפוש מדוייק, אף את טבעת הנשואין הורידו מהאצבע. הפשיטו מעלינו את המעילים העליונים, ובעלות השחר הובילונו לצריפים מזוהמים שבהם היתה צפיפות, וריב פרץ על כל שעל מקום פנוי. כעת יכולנו להבחין, מי אתנו: מתתיהו מיזס, מרק (מטחנות קמח), ד״ר מרק עם אשתו, קרונברג הצעיר, ד״ר אוברהרד עם משפחתו. אחרי טרדות רבות הצלחתי להכנס לבית מלאכה לצבעות שניהלו מר שטיינלאוף מקרקוב. בסדנא מצאנו את הצבע פינקל מפשמישל. בערבים התכנסנו במידת האפשר מסביב למ. מיזס, שבפיו היו תמיד ידיעות מהעתונות.

כעבור שבועות מספר הגיע לשֶבניה משלוח חדש של יהודי פשמישל, בתוכם איגנץ טוכמן, בנו וד״ר קריס. לדברי האחרון קפצו במשלוח הקודם מהרכבת הוא עצמו ובן אחי, שחזר לפשמישל ושם הסתתר, וכן אחי, שלא חזר העירה. ד״ר קריס עצמו חזר אף הוא לפשמישל, אולם גירשוהו משם לשבניה. החייט זלצברג, שהובא עם המשלוח ההוא, נורה למות זמן קצר אחרי הגיעו למקום, כאשר מצאו בכיסיו כסף בניגוד להוראה. המשמר, שהביא את המשלוח הזה, הוציא את מתתיהו מיזס משבניה, כדי להחזירו לפשמישל. לפי ספורו של ד״ר קריס כינס הגסטאפו את כל אלה, שהסתתרו בבונקרים בזמן הגרוש מ־2 בספטמבר, בבית אחד והציתוהו — כולם ניספו, ובתוכם פמשטיין עם משפחתו.

---

* נשארו רק בודדים, ביניהם שטרודלר, איזנר, קרונברג וד״ר שטנר עם משפחתו.

פעם עם שחר הוציאונו מבתי המלאכה לשדה, כ־3100 גברים ונשים עמדנו בשורה ואיש הגסטאפו עבר בין השורות, הסתכל בפני כל אחד, שאל מספר שאלות וגזר: אלה נשארים בשורה ואלה יוצאים. כ־450 איש הוצאו מהשורות, הועמסו על מכוניות, הועברו ליער בקרבת המקום ונורו. בין המומתים היו ד״ר אוברהרד, הצבע מייסטר ואשתו של ד״ר מרק.

ביום סתיו אחד הוציאונו עם עלות השחר מהצריפים לשדה. ירד גשם ושקענו בבוץ. מסביב אנשי גסטאפו בלוית אוקראינים לבושים מדים שחורים. כיוונו כלפינו את לועי המרגמות. המחשבה הראשונה היתה: הגיע הקץ. עברו שעות של מריטת עצבים. פתאום נפוצה שמועה בין 3000 הנאספים: יבחרו ב־120 בעלי מלאכה הדרושים להם עדיין. בינתיים הביאו שולחן. מאחוריו התישבה חבורת ס.ס. ונירות בידיהם. הלב דפק, כאילו הלם בו פטיש. לפתע שמעתי את שמי, יצאתי והתיצבתי ביחד עם האחרים שנקראו בשמותיהם. בשומעי אחר־כך שם זר אחר, התכוונתי לחזור אל בני, שהושיט לי את ידיו. בו ברגע נקרא גם שמו. התחבקנו. נמצאנו בין הניצולים. בני ביקשני, שאשתדל להציל את העלמות אוברהרד עם אמם. רשמתי את שמן על פתק ומסרתיו לאחד מהאורדנונגס־דינסט היהודי בבקשה להמציאו לאלה היושבים ע״י השולחן. למחרת היום סיפר לי השוטר, כי השליחות הזאת עוד מעט היתה עולה לו בחיים.

היה זה ליל אימים, לאחר שנשארנו רק 120 בצריפים העזובים. כצללים התהלכנו בהם. למחרת היום חזרנו לסדנא והתחלנו בעבודות הצבעות. מישהו סיפר, כי הקרונות חזרו מאושויץ עם הבגדים של המגורשים. בבית מלאכה עבדו כ־14 „צבעים״. ביום בהיר אחד נכנס לבית המלאכה יהודי מגרמניה מהנהלת המחנה, ומסר, כי מחנה מסוים דרש מספר פועלים, ביניהם 4 צבעים, ושאני עם בני נבחרנו לעבודה זו. הובילונו ביחד עם אחרים, ביניהם גם ליבר, לפוסטקוֹביָה ע״י דמביץ. כאן החזיקו אותנו לע״ע רחוק מ„המקומיים״ שנראו כצללי אדם, מכיון שלא עברנו את החיטוי. בלילה סגרו אותנו בחדר הרחצה, בלי שתהיה לנו אפשרות לשכב. למחרת היום הריצו אותנו למקום המרוחק כ־8 קילומטר לתחנת החיטוי. בדרך ספגנו מכות אכזריות ואחד הנערים שלא עמד לו הכוח ללכת נפל חלל.

הוכנסנו למחנה. שם פגשנו בהירשהורן, שוליה לשעבר של אבי ז״ל. הוא שימש בתפקידו של צבע ראשי במחנה. שוכנו פה 4000 איש, רק יהודים, ועבדנו בשביל הצבא. ה„קפו״ היה צעיר יוצא וינה, פולדי ולדהורן, וסגנו שטראובר מפשמישל, אשר טען, כי זמן קצר לפני פרוץ המלחמה למד בסדנתו של אבי את מקצוע הצבעות, היות והתכונן לעלות ארצה. הוא השתדל להכניס חיים חברותיים למחנה, והצליח אפילו פעמיים לארגן בחשאי הצגת מחזה יהודי בצריף סגור. כתשעה חדשים ישבנו במחנה זה. פעם בלילה קרא לי שטראובר להתיעצות בדבר בריחה והתנגדות, שכן הגיעו ידיעות, כי החזית מתקרבת ועומדים לחסל את המחנה ולהוציא אותנו להורג. אולם כבר למחרת היום הריצו אותנו אנשי הגסטאפו לתחנת הרכבת. היו בינינו הירשהורן, ליבר, ד״ר זעלענפרוינד וד״ר שיינגוט, רופא מדוביץ. הכניסונו לקרונות משא — מאה איש בקרון שנפתח רק פעם ביום תחת משמר. היה זה בחודש יולי, גהינום שרר בקרון, מחנק ללא נשוא. פשטנו את כל הבגדים אפילו את פת הלחם לא יכולנו לאכול. שתי יממות הובילונו ובלילה השני נעצרה הרכבת. לזעקות שלנו שיפתחו את הקרונות ענה איש הגסטאפו באדישות ובשקט: בעוד כמה דקות תראו, מה יעשה אתכם. הבינונו שאנו נמצאים באושויץ ובכוחות האחרונים זעקנו „מאסענמערדער״. בני שכב במצב עלפון. בינתיים שכנע מנהל בתי המלאכה בפוסטקוביָה, שליוה את הטרנספורט, את אנשי אושויץ, כי זהו טרנספורט של בעלי מלאכה מומחים מיוחדים. מיד הופיע איש ס״ס וחקר את כל אחד מאתנו. הודעתי, כי הנני צבע אמן ובני הוא עוזר מומחה, יוצא מהכלל. הועמדנו בצד, התעוררה בנו תקוה. בחושך הבחנו שעוד מספר קטן היה בין הנבחרים וביניהם גם הירשהורן. חיכינו באולם גדול בחרדה וחששנו שמא זאת מלכודת. בבוקר הלבישונו

וחילקונו בין הצריפים, שבהן נמצאו קבוצות יהודים מצרפת ומיון, שאחר יומיים של רעב חיכו לארוחת צהרים, הם ביקשו מאיתנו פת לחם. ראינו מסביב את הארובות המעשנות ושכחנו את הרעב. יומיים היינו כאן. ביום השלישי קעקעו מספרים על ידינו והובילונו למחנות שונים. הירשהורן ואני הועברנו לגליביץ. כצבע ראשי נצטוויתי לקשט את קירות חדר האוכל המרווח של המחנה. הצעתי לציין את ארבע עונות השנה והצעתי נתקבלה. כעוזרי נקבעו בני והצבע דמביצר מרופצ׳יץ׳. עבדנו כשלושה שבועות. פעם קרה שאיש גסטאפו הסתכל בעבודתנו ושאלני, מי הוא העוזר שלי. כששמע שבני הוא, התחיל צורח: „אין כאן סנטוריום" ומיד פקד להוציאו. רצתי אל מפקד המחנה שהעריצני על עבודתי היפה. זה הרגיעני והבטיחני שישלח את בני לעבודות צבעות בעיר. עם גמר עבודות הציור בחדר האוכל עבדתי במרתף, מתחת לצריף, בציור סימנים ובעיקר בציור תמונות בשביל מפקד המחנה ועוזריו. נאלצתי לעבוד עד 11 בלילה.

בינתיים התחילו לעתים קרובות חגים מעל ראשינו אוירונים אמריקנים. במקרים אלה סגרו אותנו במרתפים. הרגשנו בעליל, כי הולך ומתקרב קיצם המר של הגרמנים. קיוינו, כי אולי בקרוב תבוא הגאולה. ביום 19.1.45, עם שחר חילקו לכל אחד כיכר לחם והודיעונו שעלינו להיות מוכנים למסע ארוך ברגל. עברנו את גליביץ ובלילה אחרי הפסקת המסע, כשחיפשנו בשדה המושלג מקום לנוח, נוכחנו לדעת שנגנבו מאתנו שתי ככרות הלחם, המזון היחידי שבידינו. למזלנו הגענו בהמשך מסענו למחנה. שם „כובדנו" ב„מרק". למחרת היום הובילונו בכיוון בלתי ידוע. צעדנו יום ולילה. עייפים ולאים הגענו למחנה בבלכהמר. גם כאן קיבלנו מרק ואחרי שבילינו לילה בצפיפות איומה עם „המקומיים" יצאנו החוצה, בכדי להתמצא במצב. נמצאנו במחנה מוקף חומה גבוהה עם צריחי משמר. למחנה זרמו אסירים שבאו ממחנות אחרים, צללי אדם בלבוש סמרטוטים, במקום שרר תוהו ובוהו. צרור יריות הדהד מהצריחים. מישהו מתושבי המחנה שלנו ידע לספר, כי המפקד שלנו, אוברשרפיהרר שפיקר, בחר לו חמישים איש החביבים עליו, בכדי להוציאם מהגהינום, והוא מחפש 59 איש חזקים לסבלות. היתה לי הרגשה, כי כל האסירים יוצאו להורג, לפני שהצבא הרוסי יגיע למקום. חשתי דחיפה פנימית לפעולה. למרות שהמפקד הביע ספקות, אם אנו מסוגלים לעבודה קשה זו, הרשה לנו להצטרף לקבוצה של נושאי משאות. הוטל עלינו לסחוב את העגלות העמוסות רכושם של רודפינו. קפואים ורעבים צעדנו שלושה שבועות ודחפנו בשארית כוחותינו את העגלות. ככה עברנו את הסודטים, את הערים: ניסה, פרנקנשטיין וליגניץ והגענו עד סכסוניה. בלילות נסגרנו בגרנות וסככות, ורק לעתים רחוקות קיבלנו, בהשתדלות המפקד מזון מבושל — תפוחי אדמה אחדים, „מרק" או „קפה". רק פעם אחת, בעברנו על יד איזה טירה, מצאנו מקום לינה ונתכבדנו במרק אמיתי. כוחותינו נתדלדלו מיום ליום. אלה שלא היה בכוחם לצעוד נורו ללא רחמים וגופותיהם נזרקו לתעלות בצדי הדרך. לא פעם סחב אותי בני בשארית כוחותיו ולחש לי: הנה הם מסתכלים בך.

בסוף ינואר 1945 הגענו למחנה בגרוס־רוזן בסכסוניה. בילינו לילה בצריפים ללא גגות כשהרצפה מכוסה בוץ קר. למחרת היום, אחרי ארוחה מפוקפקת הוטענו בקרונות־פלטפורמה פתוחים. חלק היה מוכרח לעמוד וכך נסענו 4 יממות בלי מזון ובלי שינה. הרוינו את צמאוננו בשלג מבגדי השכן. כיוון הנסיעה היה בוכנוולד.

לאחר שהורדנו מהקרונות, התברר שמספר רב קפא ונשאר בפלטפורמות. לילה תמים הוחזקנו לפני שערי המחנה. וגם לאחר מכן נאלצנו לבלות חמש יממות תחת כיפת השמים, שכן נדרשנו לעבור חיטוי. סוף סוף הוכנסנו לצריף עץ שהיה מאוכלס שלדי בני אדם שנתפראו במאבקם להשאר בחיים. בקושי מצאנו מקום ב„קומה השלישית" של „מיטות" קרשים ונאלצנו להיאבק עם השכנים על שטח מחיה. בלילה מסר לי בני, כי מכרנו טוכמן הצעיר יועץ לנו לצאת מהמחנה הזה, כי מוות בטוח צפוי לנו כאן. עלינו להשתדל להצטרף לקבוצות הנשלחות לעבודה.

אולם למרבה הצער הוכרזנו — אני ובני — כבלתי מסוגלים לעבודה. מאז שכבנו בצריף עם אחינו לצרה. מדי פעם בפעם הורצנו לחצר על אף הכפור. בכל יום בשעה שלוש נערך מסדר, חיכינו בשלג עד שעה שש קפואים ועייפים, עד שאיש ס.ס. הואיל למנות אותנו ולחלק לנו את התלוש לארוחת צהריים ליום הבא. פרט לזאת שכבנו באפיסת כוחות על הקרשים. בני התחיל להתאונן על כאבים בחזה ולבקשתי שוחרר ע״י רופא מלהופיע במסדר. כשחזרתי פעם מהמסדר הרגיעני, כי הוא מתאונן רק, בכדי להשתמט מהמסדרים. לרוע מזלנו היתה האמת אחרת.

החום החל לשרוף אותו והוא הועבר לצריף של הנכים. אחר כך, לפי הוראות הרופא (יהודי מיון) הובילוהו ל„רֶויר״. החלפנו בינינו מבט אחרון. בכל יום במשך שלושה ימים יכולתי להניע את רגלי, בכדי להגיע עד לבלוק ושאלתי את הסדרן (חייל שבוי מפולין) על שלום בני. תשובה, כי הכל בסדר, הכניסה בי רוח חיים.

היה סוף פברואר 1945. חמישה ימים, לאחר שבני הובא לרֶויר לריפוי, הגיעתני הידיעה האיומה על פטירתו. בשארית כוחות זחלתי למקומי על הרצפה. נפלתי על „משכבי״, לא שמעתי את הקללות של שכני שהפרעתי את מנוחתם. במשך שבעה לילות אחרי כן זחלתי על ארבע מחוץ לצריף. וכאן בדממת הלילה התיפחתי בקול רם באמירת קדיש. שלושה שבועות עברו עלי כאילו בהזיה ורק לפעמים חזרה אלי הכרתי והתחלתי לחוש בכאבים חזקים ברגלים. בחרדה הבחנתי באצבעות הבקועות עד לעצמות בשתי הרגלים. היו אלה תוצאות של הצעדה של שלושת השבועות בשלג וכפור. השכנים הודיעו לרופא, אשר הבחין בהתחלת הריקבון. למחרת היום ירדתי ממשכבי, בכדי לעמוד לפני ה„חירורג״. שני פולנים צעירים עמדו ע״י שולחן הניתוחים. האחד שאל אותי מספר שאלות ואחר כך העיר לשני: חבל על העבודה, הוא לא יעמוד בניתוח, חוץ מזה ימיו ספורים בכלל. לבקשתי חבש לי את רגלי בנייר עד לברכים, עד למקום שהגיע הפס השחור. כשאחר שבוע הורידו לי את התחבושת מנייר, התברר, כי הפסים השחורים נעלמו וכי כבר הרגשתי ברגלים. אחרי שבוע הופיע „הרופא הראשי״, ממוצא צ׳כי, ויעץ ליהודים הנמצאים בצריף שיתחבאו בימים אלה במקום שאי־אפשר יהיה למצוא אותם, כי עלול דבר מה להתרחש.

ביום 11 באפריל 1945 באה ה„גאולה״. בחוץ הדהדו יריות. צעירים אחדים מהשרות הסניטרי נשאו על הכתפיים טנקיסט אמריקאי והובילוהו לצריף. צעקות, המולה ורעש מסביב. חולים אחדים נשענים על איזה חפץ הביטו בעינים ללא הבעה על המתרחש מסביב, על הגאולה. אבל הגופות הצונחות על הרצפה הוכיחו, כי היתה זאת „גאולה״ מעינויים לנצח. כעבור 24 שעות שידר הרדיו את הידיעה על מותו של הנשיא רוזבלט. הייתי כאילו מעולף. נשען על הקרשים הבטתי והרהרתי על המתרחש סביבי. מי שהיה מסוגל ללכת עזב את הצריף. פעם הביאו האמריקאים שיירה של גרמנים, לרוב נשים ונוער, ואמרו להם להסתכל במה שעוללו לנו אבותיהם, אחיהם ובעליהם. נפחדים הפנו את ראשיהם, ונשבעו בצביעותם, שלא ידעו על המתרחש בשכנותם כלל ועיקר. אחרי שבוע הוכרזתי כמסוגל להעברה והעבירו אותי לבנין בית החולים המרוחק כמה מטרים.

באולם היו 20 מיטות ושכבו בהן חולים מכל הלאומים. הרופא המטפל, אותו איש ס״ס כמקודם, סיפר פתאום שהוא יהודי ששמו אורלובסקי. אחרי זמן קצר פרצה בבית החולים מגפה של טיפוס הבטן. ניגשתי לרופא ואמרתי, שלמעשה אין מגישים לי כל טיפול, ואני כבר מרגיש שבכוחותי לעזוב את בית החולים ושאין כל טעם להשאר כאן. עזבתי את המוסד על דעת עצמי. האויר הצח הדהימני, היה זה חודש מאי. מהעוברים נודע לי, כי במחנה התארגנו ועדי עזרה לפי לאום, שכולם שוכנו בצריפים לפי מוצאם. הצלחתי להתמנות לרַשָם הבלוק בו שוכנתי, ורשמתי את הבאים החדשים. כולם הודיעו לי שמטרתם היא ארץ ישראל ואפילו הבטיחו לקחת

אותי איתם. הועד הפולני הוציא דוקומנטים לכל יוצאי פולין ועל כן קיבלתי אף אני תעודת זהות חתומה ע"י קפיטן אמריקאי, מפקד המחנה. (הועד היהודי טיפל ברשימת שמות הניצולים היהודים מכל הארצות).

במשרד המחנה מצאתי רשימה, כי בני נפטר ב־4 למרץ 1945 מדלקת ריאות. פניתי לקרמטוריום ודרשתי את המסמכים והפקיד היחידי גימגם, כי, אם בני מת בתחילת מרץ, לא נשרף מחוסר דלק, אלא נקבר בקבר אחים. ציירתי תבנית של מצבה ונסעתי לוימַר ביחד עם חברי לצרה, גרטנקראוט, שגם בנו נפטר. ושם הזמננו לוחות מצבה. עם הלוחות על גבינו הגענו ל„ביסמרק טורם" ושם על אחד מהקברות — ובלב הרגשתי שזה מקום קבורת בני — הצבתי את הלוח עם הכתובת. היה זה החסד האחרון שגמלתי לבני.

שוב הוכנסתי לבית חולים אחרי בדיקה רפואית. שאפתי לצאת לעולם הרחב והנה שוב אני קשור למיטה. עצבות תקפה אותי, כשראיתי שכולם מתפזרים לכל כנפות הארץ. פעם, בסוף יוני, 1945, הכריז מישהו, כי הרוסים עומדים להכנס לבוכנוולד, וכי האמבולנס האחרון עומד בעוד שעה קלה לנוע מהמחנה. התרוממתי ובבגדי הפסים רצתי בכיוון האמבולנס. ד"ר אורבך, הממונה על המחנה, פקד לפנות לי מקום באמבולנס. הגעתי לויסבדן. כאן נתקבלתי בבית החולים. האבחנה היתה — פורונקולוזיס. ניתנה לי מטה משלי. היה זה משכבי הראשון שעליו שכבתי כאיש חופשי.

מצבה לזכר קרבנות הגיטו
דענקמאָל־מצבה לזכר די קרבנות פון געטא
A monument in memory of the ghetto victims

פשמישל היום

יהודי פשמישלאי, העובר היום ברחובות פשמישל, מרגיש תיכף בחוסר הצביון היהודי של העיר. בכל הרחובות הראשיים, שבהם היו תמיד, כתשעים ותשעה אחוז חנויות יהודיות, לא תמצא עכשיו אף חנות אחת יהודית. כל העיר, על רחובותיה, שהיו פעם הומים מאדם, ותוססים חיים, כאילו נרדמו. העיר הגדולה עושה רושם של עיירה קטנה נידחת. ישנם יהודים מעטים, בס״ה — כ־100 איש — מאלה רק 10 משפחות יחד כ־20 נפש — מפשמישל, והיתר, יהודים מסביבת פשמישל כגון בירצ׳ה, מושצ׳יסקה, דינוב וכו׳.

רוב היהודים עובדים כפקידים ממשלתיים וכעובדים בקואופרטיבים. אין חרושת יהודית, אין בעלי מלאכה יהודיים, יש רק סַפָּר יהודי אחד — נויבורט. יש כמה רופאים — ד״ר זיסוין,*) ד״ר זון (סונצקי), ד״ר בלך, כמה עורכי דין, ד״ר טורסקי־טיטלבאום, ד״ר האופט ואשתו ד״ר הלפרין.

חיים תרבותיים אין. קיים אמנם סניף האגודה התרבותית היהודית בפולניה, שבראשו עומד מר יעקב וילנר, אבל כל פעולותיה של האגודה הן עריכת מסיבות לכבוד איזה חג לאומי או ביום השנה לגטו פשמישל. יש גם איגוד דתי בלי הנהלה ובלי סימן חיים.

כל הבתים שהיו שייכים פעם ל„קהילה" — הולאמו. בית הכנסת של שיינבך העומד על תילו הפך למחסן טקסטיל. בית הכנסת בזסניה הפך למוסך ולבית הכנסת הגדול וכן ל„טמפל" אין זכר.

בית הקברות מוזנח לגמרי, יש רק כמה מצבות במצב טוב הודות לקרובים, שנשארו בחיים.

שארית הפליטה בפשמישל הולכת ומתנוונת. אלה אשר נשארו אין להם רצון להגירה, לא לישראל ולא לחוץ לארץ. גמרו אומר לסיים את חייהם בפשמישל.

מי שעבר באותו הזמן במקום שבו היה הגטו, מתגלית לפניו תמונה מוזרה. כמעט כל הבתים, שהיו כולם בבעלות יהודית, שקעו כאילו באדמה ונתפוררו באין משגיח ושומר. אולי אחת הסיבות לכך היא העובדה, שלילה לילה, באו גויים וחיפשו מטמונים במקום. אבל כל הניצולים ראו בתופעה זו, אות לקללה שרבצה על כל השטח הזה.

---

*) נפטר בשנת 1963.

ספר פשעמישל

יידיש־טייל

רעדאקטאר: דוד שטאָקפיש

ארויסגעגעבן דורך דעם אירגון יוצאי פשמישל אין ישראל

תשכ״ד — 1964

PRZEMYŚL MEMORIAL BOOK

YIDDISH-PART

Published by Irgun Yotzei Przemyśl
in Israel

געדרוקט אין ישראל, 1964
Printed in Israel, 1964

דפוס „יפת" תל־אביב, רח' הרכבת 6, טעלעפ. 63102

די מאפע פון פשעמישל האָט געצייכנט י. אלטבאוער,
די מאפע פון געטאָ אין פשעמישל — נ. שטריך, י. אלטבאוער.

אינהאלט פונעם יידיש-טייל

אריינפיר-ווארט

דער געדאנק צו פאראייביקן אונדזער אלטע קהילה, איז צום ערשטן מאָל ארויסגעבראכט געוואָרן אויף דער יובל־מסיבה לכבוד דער 40־יאָריקער עקזיסטענץ פון דער פשעמישלער „אגודת הרצל", וועלכע איז פאָרגעקומען אין תל־אביב, סוף 1944. אין יענער צייט האָבן נאָך די הארמאטן געדונערט אויף די פראָנטן און די ידיעות וועגן חורבן פון דער יידישער פשעמישל זענען געווען פארנעפלטע.

אין אָנהייב פון די פופציקער יאָרן זענען געמאכט געוואָרן די ערשטע צוגרייטונגען צונויפ־צוזאמלען דעם נייטיקן מאטעריאל פארן יזכור־בוך. פאר דעם צוועק איז אויפגעשטעלט געוואָרן א קאָמיטעט בראש מיט ה׳ חיים קלאגסבאלד ז"ל, וועלכער האָט אויך פינאנסירט די ערשטע אויסגאבן. ד"ר יוסף געלערטער ז"ל האָט אָנגעהויבן זאמלען היסטאָרישן מאטעריאל און ד"ר יצחק מאן האָט געזאָלט באשטימט ווערן אלס רעדאקטאָר פון בוך. אין דער זעלבער צייט האָט דער אירגון יוצאי פשמישל אדורכגעפירט א געלד־אקציע פארן ספר. אָבער דער פרווו ארויסצוגעבן דאָס יזכור־בוך איז צוליב פארשידענע סיבות ניט געלונגען און דער קאָמיטעט האָט פארלויפיק באשלאָסן צו רעזיגנרין און דאָס צונויפגעזאמלטע געלד פארווענדן אויף אנדערע צוועקן. אָבער אין עטלעכע יאָר ארום, איז דער ענין ווידער דערוועקט געוואָרן.

אָנהייב 1958 האָט די לייטערין פון דער תל־אביבער אָפטיילונג „יד ושם", די שרייבערין רחל אויערבאך, זיך געווענדעט צו איינעם פון די פשעמישלער יידן אין תל־אביב ער זאָל באנייען די ארבעטן פארן ספר. יענער האָט מסכים געווען, נאָר מיטן באדינג, ער זאָל באקומען הילף פון נאָך לאנדסלייט — און אזעלכע האָבן זיך געפונען. ס׳איז געשאפן געוואָרן אן איניציאטיוו־קאָמיטעט, וועלכער האָט זיך אָנגערופן „סעקרעטאריאט". בראש פון אים זענען אוועקגעשטעלט געוואָרן: אינזש׳ יוסף אלטבאוער, ד"ר דב ניצני און ד"ר מרדכי שאטנער. יעדער פון זיי האָט אויף זיך גענומען די אויפגאבע צונויפצוזאמלען מאטעריאל, לויט באזונדערע היסטאָרישע תקופות:

ד"ר ניצני — פון די ערשטע צייטן פונעם יידישן ישוב אין פשעמישל, ביזן סוף פון דער עסטרייכישער הערשאפט.

אינזש׳ אלטבאוער — די נייע פוילישע תקופה (1918—1939).

ד"ר שאטנער, אליין פון די ניצול־געוואָרענע — וועגן חורבן און אומקום.

די קאָרעספאָנדענץ איז געפירט געוואָרן דורך ד"ר ניצני, די בילדער האָט צונויפגעזאמלט אינזש׳ אלטבאוער. דעם קאָמיטעט איז געלונגען איינצושטעלן פארבינדונגען מיט די וויכטיקסטע לענדער וווּ עס וווינען פשעמישלער יידן און מיט די פוילישע וויסנשאפטלעכע אינסטיטוציעס אין פשעמישל און אין אנדערע ערטער, וועלכע האָבן צוגעשטעלט ווערטפול מאטעריאל. אין ישראל האָבן מיר זיך געווענדעט צו אונדזערע לאנדסלייט איבערצוגעבן מאטעריאלן וועגן דעם יידישן פשעמישל — און באקומען צענדליקער בריוו, גביית־עדות, זכרונות וועגן דער קהילה, אירע אנשטאלטן, פערזענלעכקייטן און זייער טעטיקייט. דער קאָמיטעט האָט זיך אויך באנוצט מיט מאטעריאלן פון ביכער און צייטונגען וואָס זענען פריוויליק צוגעשטעלט געוואָרן דורך א ריי פערזאָנען, צווישן וועלכע מיר דערמאָנען דעם פארשטאָרבענעם יעקב קערנער.

ביים סוף פון יאָר 1960 איז דער קאָמיטעט (וועלכער האָט זיך גערופן „קאָמיטעט צו זאמלען היסטאָרישן מאטעריאל וועגן פשעמישל") געקומען צו דער מסקנה, אז לויטן פארנעם און

כאראקטער פונעם צונויפגעזאמלטן מאטעריאל, איז געווונטשן צוצוטרעטן צו דער רעדאקציע־נעלער ארבעט. ד״ר משה אלטבאוער, אין צוזאמענארבעט מיט די קאָמיטעט־מיטגלידער אינזש׳ יוסף אלטבאוער און ד״ר מרדכי שאטנער, האָבן צוגעגרייט א פּראָספּעקט, וועלכער איז אין מערץ 1961 דערשינען אין עברית, יידיש און ענגליש. דער פּראָספּעקט האָט פיל געהאָלפן צו זאמלען דעם נייטיקן פאָנד פארן בוך, מיט וועלכן ס׳האָט זיך פארנומען דער קאָמיטעט פון דער פּשעמישלער לאנדסמאנשאפט אין ישראל, פאראלעל מיט דעם רעדאקציע־קאָלעגיום. דאָ ווילן מיר אויסדריקן אונדזער דאנק און אנערקענונג די יורשים פון חיים קלאגסבאלד ז״ל, וועמענס באדייטנדיקע שפענדונג האָט דערמעגלעכט צו דעקן די ערשטע אויסגאבן.

אין אפּריל 1961 איז ד״ר אריה מענטשער פון חיפה באשטימט געוואָרן אלס רעדאקטאָר פונעם עברית־טייל. בערך אין דער זעלבער צייט האָט דער קאָמיטעט געענדערט זיין נאָמען „רעדאקציע־קאָלעגיום״, אין פאָלגנדיקן צוזאמענשטעל: יוסף אלטבאוער, אליהו בלאָך, לעאָפּאָלד געץ, שלמה גאָלדשטיין ז״ל, מתתיהו גאנס, חנוך האנד, חנן טראו, אריה מענטשער, דב ניצני און מרדכי שאטנער. אין יאָר 1962 האָבן די לאנדסמאנשאפטן אין ניו־יאָרק, דורך זייער פאָרשטייער ה׳ נתן קופּפער, געמאָלדן וועגן זייער מיטהילף אין פינאנסירן דעם ספר און אויך צוגעשיקט וויכטיקע מאטעריאלן. אין יאָר 1963 איז דעם ה׳ דוד שטאָקפיש איבערגעגעבן געוואָרן דאָס רעדאגירן און קאָריגירן דעם יידיש־טייל פון בוך. דעם עברית־טייל האָט קאָריגירט ד״ר נתן קודיש, וועלכער איז פריצייטיק געשטאָרבן אין אפּריל 1964.

ביים רעדאגירן דאָס בוך, האָבן מיר געשטרעבט אויף א קאָנצענטרירטן, אָביעקטיוון און אלזייטיקן אופן ארויסברענגען די באגלויבטע היסטאָרישע פאקטן וועגן דער אנטשטייאונג, אנטוויקלונג און אויפבלי פון אונדזער קהילה ביז איר חורבן, ביים גלייכצייטיקן פאראייביקן די אלע מענטשן, וועלכע האָבן דאָרט געלעבט און געווירקט. מעגלעך, אז נאָך אנדערע זענען ווערט געוועזן דערמאָנט צו ווערן אין דעם ספר, נאָר צום באדויערן האָבן מיר ניט געהאט קיין מאטעריאל וועגן זייער לעבן און טעטיקייט. מיר האָבן אויך ניט פארזען די פעלערן, ביים באמיען זיך ארויס־צוברענגען, ווי ווייט מעגלעך, א פול און ארומנעמענדיק בילד פונעם פּשעמישלער יידנטום — פון זייער לעבן און אומקום. מיר וועלן זיין צופרידן, אויב פּשעמישלער יידן וועלן אָנווייזן אויף די פעלערן און צוגעבן וויכטיקע פּרטים; פארשטייט זיך, אז דאָס וועט האָבן א באדייטונג נאָר אין פאל, אז עס וועט דערשינען א דערגענצונג צו דעם בוך, מיט די אויסבעסערונגען און מיט דעם וואָס עס פעלט.

די מיטגלידער פון דער רעדאקציע־קאָלעגיע, הגם זיי האָבן געלייענט א סך וואָס האָט א שייכות צו דער טעמאטיק פון אונדזער יזכור־בוך, האָבן ניט פּרעטענדירט ארויסצוגעבן אן אָריגינעל, וויסנשאפטלעך־היסטאָריש בוך. אדרבה, זיי שיקן אָפּ דעם לייענער צו די מקורות, פונוואנען זיי האָבן געשעפּט זייערע ידיעות.

דאָס דאָזיקע בוך איז ניט באשטימט בלויז פאר פּשעמישלער און פאר די וואָס האָבן געווירקט אין דער שטאָט, נאָר אויך פאר זייערע קינדער און קינדס־קינדער, זיי זאָלן וויסן דאָס אָרט פון זייער אָפּשטאם — די עיר ואם בישראל, וואָס איז געוועזן און איז מער ניטאָ...

דער רעדאקציע־קאָמיטעט האָט געארבעט אויף א קאָלעגיאלן אופן. די אחריות פארן אינהאלט פון די ארטיקלען איז קודם־כל חל אויף די מחברים גופא.

דער רוב פון די באטייליקטע אין בוך זענען ניט קיין פּראָפעסיאָנעלע שרייבערס און דעריבער איז מעגלעך, אז לייענער מיט אן אנטוויקלטן ליטערארישן געשמאק, וועלן ניט געפעלן א ריי מאמרים — דערפאַר בעטן מיר פון די לייענער פארשטענדעניש.

צום סוף ווילן מיר אויסדריקן אונדזער דאנק די אלע אינסטיטוציעס און פּערזאָנען, וועלכע האָבן באזונדערס געהאָלפן אונדזער אויפטו: דער פרוי פּראָפ׳ לאה גאָלדבערג פון ירושלימער

אוניווערסיטעט; ד״ר אלישבע און ד״ר מאוריצי האָרן און אפּאָלע (פּוילן), לעקטאָרן פון געשיכטע; ד״ר קזשישטאָף וואָלסקי, סעקרעטאר פון דער „געזעלשאפט פריינד פון דער וויסנשאפט אין פשעמישל״; דעם ה׳ לעשעק וולאָדעק אין פשעמישל; דעם ד״ר י. זקי, דאָצענט אויפן קראָקעווער אוניווערסיטעט; דעם ה׳ משה מאָרגענשטערן אין תל־אביב; דעם פּראָפ׳ בערנארד מארק, דירעקטאָר פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין ווארשע; דעם פּראָפ׳ ד״ר נפתלי שנייד אין די פאר. שטאטן.

א הארציקן דאנק די אלע לאנדסלייט פון פשעמישל אין לאנד און אין אויסלאנד פאר זייער הילף אין צושטעלן מאטעריאל, בילדער און פינאנסירונג ביים ארויסגעבן דאָס בוך.

רעדאקציע-קאמיטעט

תל־אביב, אייר תשכ״ד (מאי 1964).

ד״ר יעקב צינעמאן

די שטאָט ביים טייך סאַן

פשעמישל איז געווען די שטאָט ביים סאַן, וואָס האָט זיך מאָלעריש צעלייגט אויף ביידע ברעגעס פון דעם דאָזיקן טייך. דער סאַן האָט דער שטאָט געגעבן איר אייגנטלעכן קאָלאָריט, אָן וועלכן מ׳האָט זיך נישט געקענט פאָרשטעלן די פשעמישלער לאַנדשאַפט. מייסטנס זענען די וואַסערן פונעם סאַן געפלאָסן רואיק, סטאַטעטשנע, כמעט אידיליש. ביי אַזאַ נאָרמאַלן צושטאַנד, האָבן אפילו קינדער זיך געקענט באָדן אינעם טייך. זענען אָבער פון די נאָענטע און ווייטע בערג אריינגעפלאָסן אינעם טייך ריזיקע וואַסער־שטראָמען. האָבן זיי געשטורעמט אומברחמנותדיק, מיט א גרויזאַמער, זיגערישער מאַכט און ברויזנדיקן שוים אויף זייערע צעיושעטע כוואַליעס. דער אידילישער סאַן איז מיט איין מאָל אויסגעוואַקסן צענפאַכיק און זיך פאַרוואַנדלט אין א שטורמישן ים, וואָס האָט אָנגעוואָרפן אַן אימה. מיט צעשראָקענע אויגן און אין דראַמאַטישער שפּאַנונג איז דעמאָלט דער שטאָטישער המון געשטאַנען אויף דער לאַנגער אייזערנער בריק און מיט פחד זיך צוגעקוקט, ווי די כוואַליעס פון דעם משוגע־געוואָרענעם טייך טראָגן פויערישע כאַטעס, צעבראָכענע הויז־איינריכטונגען, שטאַלן און טיילמאָל — אפילו בהמות, וואָס די פאַר־פלייצונג האָט פּלוצלינג פאַרכאַפּט און מיטגעריסן מיט זיך.

האָט זיך אָבער דער צעשטורעמטער טייך בארואיקט, זענען די וואַסערן ווידער געפלאָסן שטיל און ממש אידיליש, ווי ס׳וואָלט דאָ גאָרניט געשען ערשט מיט א פּאָר טעג צוריק. נישט איינמאָל האָבן אָרגאַניזירטע מענטשלעכע הענט געפּרוּווט צוימען מיט מאָדערנער אינזשעניערישער טעכניק די אויסברוכן פונעם סאַן. מ׳האָט זיך באַמיט צו רעגולירן דעם הילוך פונעם טייך, אָבער דאָס האָט נישט קיין סך געהאָלפן אין די טעג פון זיין ווילדקייט.

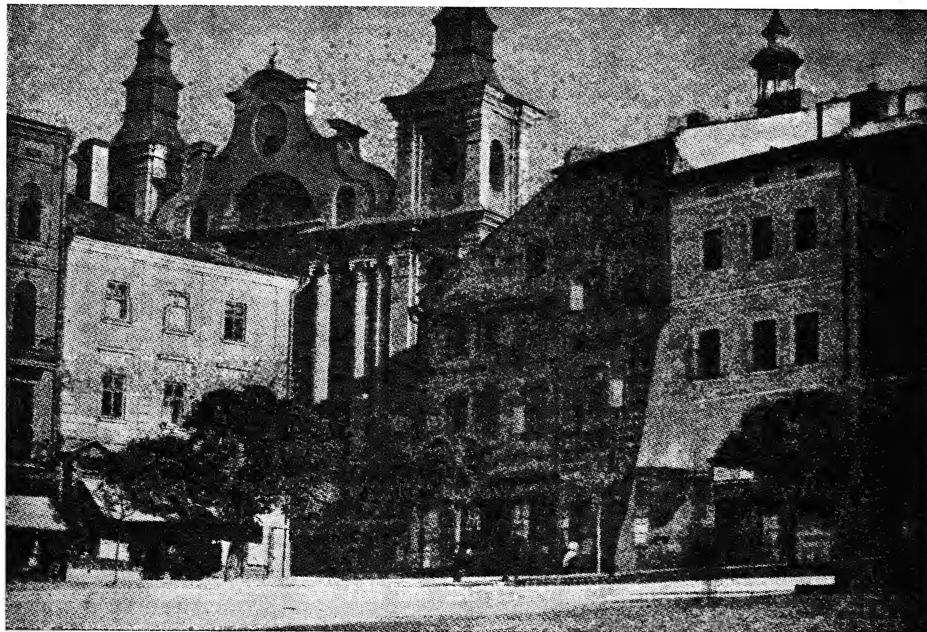
אויף דעם הויכן, מאַסיוון באַרג, וואָס איז ארומגערינגלט מיט א וואַלד און מיט א פּאַרק, האָבן זיך געפונען חורבות פון אַן אַלטן שלאָס. דער דאָזיקער שלאָס מיט זיין ריזיקן, פּרעכטיקן

פארק, וועלכן די פשעמישלער קינדער און דערוואקסענע, האָבן גערופן מיט זיין פוילישן נאָמען „זאמעק“ (יידיש: „שלאָס“), איז נעבן דעם סאַן געוואָרן דער צווייטער און בולטסטער הויפט־מאָטיוו פון דער פשעמישלער פּאַנאָראַמע. דער פארק ביים שלאָס איז געווען א געלונגענע סינטעזע פון וואלד און גאָרטן. די רחבותדיקע אלייען זענען געווען פּרעכטיק אויסגעפּאַרמט, מיט שטיינער און זאמד געפלאַסטערט, מיט שמעקענדיקע בלומען און קאָלירטע פלאנצן באַצירט. אומעטום האָבן זיך געפונען ברייטע, באקוועמע בענק, אָבער סך הכל א פּאָר שריט ווייטער, האָט מען זיך געקענט פארלירן אינעם וואלד. דער פארק האָט פארנומען, ווי געזאָגט, א ריזיקן שטח און פאר די פשעמישלער תושבים איז ער געוואָרן ממש א גן־עדן צוליב זיין נאַטור־פּראַכט און סודותפולער ברייטקייט.

פון דעם שלאָס און זיין פארק האָט פון איין זייט געפירט צו דער שטאָט א פּרעכטיקע לאנגע אלייע, וואָס האָט זיך רחבותדיק צעלייגט אויף דעם שטאָטישן ברעג פונעם טייך. די אלייע האָט אין די עסטרייכישע צייטן געטראָגן דעם נאָמען פונעם אלטן קייזער פראנץ יוזעף; און נאָך דעם יאָר 1918 — דעם נאָמען פון יוזעף פּילסודסקי. נאָך דעם צווייטן וועלטקריג האָט זי באקומען דעם נאָמען „וויבזשעזשע מאניפעסטו ליפּצאָוועגאָ“ („ברעג פון יולי־מאניפעסט“).

אין דער צווייטער זאסאניע־זייט פון טייך סאַן האָבן זיך געצויגן ברעגעס אָפּגעלאָזענע, האלב־ווילדע ערד־שטחים אין זייער פּרימיטיווקייט, מיט שטיינער און זאמד באדעקט און ווייניק הייזער.

אין דער מיט פון דער שטאָט, נאָענט צום סאַן, האָט זיך אויסגעשפּרייט דער רינג־פּלאַץ. דאָ איז געשטאַנען די געביידע פון מאגיסטראַט. דעם אלטן „ראטוש“ (ראטהויז) האָבן די עסטרייכער

א טייל פונעם רינג־פּלאַץ
קטע מה„רינק“
Part of the market-square

געלאָזט צענעמען באלד נאָך זייער אָקופּאציע פון גאליציע. ארום דעם רינג־פּלאץ זענען געשטאנען שורות פון אלטע, מאסיווע הייזער. פון דעם רינג־פּלאץ האָבן געפירט צוויי גאסן, ווו עס האָבן זיך קאָנצענטרירט כמעט נאָר יידישע געשעפטן און דירות; די פראנציסקאנער־גאס און די קאזשימיערזשאָווסקע־גאס. זיי האָבן זיך געצויגן כמעט פּאראלעל, ביזן פּאראייניקן זיך פאר דעם „טויער", ווו ס'האָט זיך קאָנצענטרירט א טומלדיקע באוועגונג און ס'האָבן זיך צונויפגעטראָפן 5 וויכטיקע שאָסייען. אפילו ביי די הויפּט־ארטעריעס פון דער שטאָט, האָט אין די זייטיקע געסלעך די נאטור זיך עקשנותדיק געהאלטן אין קליינע, אָבער שטארקע פּאָזיציעס, וואָס האָט דאָ־און־דאָרט צוגעגעבן דער פּאנאָראמע פון דער אלטער היסטאָרישער שטאָט א ביסל דאָרפישן קאָלאָריט, וואָס האָט זיין יניקה געצויגן פון די געדיכטע פעלדער און וועלדער, וועלכע האָבן פון אלע זייטן ארומגענומען די שטאָט און זי פארוואנדלט אין אן אינדזל אין דעם אָקעאן פון פעלדער, וועלדער, סעדער, גאָרטנס, בערג און טאָלן. אין דער מיטן פון דעם אָקעאן האָבן זיך געשלענגלט די וואסערן פענעם סאָן, וואָס האָבן עדות געזאָגט וועגן דער אייביקער פארבינדונג צווישן שטאָט און דאָרף, צווישן מענש און נאטור.

מגדל השעון הישן, 1949

דער אלטער זייגער, 1949

The old clock tower

ד. נ.

צו דער געשיכטע פון די יידן אין פשעמישל

(קורצער איבערבליק)

די פאַרגאַליצישע תקופה — ביזן יאָר 1772

א

ווי לאַנג עקזיסטירט די שטאָט פשעמישל? אין יאָר 1961 האָט פשעמישל געפייערט, צוזאַמען מיטן טויזנט־יאָריקן יובל פון פוילן, אויך אירע אייגענע טויזנט יאָר קיום. ביי ביידע — ביי דער מדינה און ביי דער שטאָט — איז ניט גענומען געוואָרן אין חשבון דאָס יאָר 1961 אלס זייער אָנהייב, נאָר ווי דאָס שפּעטסטע יאָר פון זייער אנטשטיין. דאַכט זיך, אז ביידע זענען עלטער, א סך עלטער, ווי מע מיינט. *

און ווי אַלט איז דער יידישער ישוב אין פשעמישל? ביזן יאָר 1927 האָבן מיר, שטיצנדיק זיך אויף פּראָפ' שאָרס ספר „די יידן אין פשעמישל" (1903), געגלויבט, אז דער אָנהייב פון פשעמישלער יידישן ישוב דאַטירט זיך פון יאָר 1542. אָבער זינט דעם דערמאָנטן יאָר 1927 וויסן מיר, אז דער יידישער ישוב אין שטאָט איז ווייניקסטנס עלטער מיט א... 400 יאָר. ווען פּראָפ' שאָר האָט אין יאָר 1902 פאַרענדיקט זיין ספר, איז אים נאָך פרעמד געווען די ידיעה וועגן דער פשעמישלער שאלת־תשובה צום רבי ר' יהודה הכהן פון מיינץ, אין דייטשן ריינלאַנד, וועלכע איז באַקאַנט געוואָרן ערשט אין יאָר 1927; און אויך די עלטערע שטאָטישע אַקטן פון פשעמישל זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן ערשט אין יאָר 1927.

די פריער דערמאָנטע שאלת־תשובה קען נאָר שטאַמען פון דער צייט צווישן די יאָרן 1020 און 1040, ווייל נאָר אין יענע יאָרן איז הרב יהודה געווען טעטיק אלס פוסק און חבר פונעם בית־הדין של מיינץ. די שאלת־תשובה איז געשיקט געוואָרן פון פשעמישל און ס'איז פאַרלאַנגט געוואָרן אן ענטפער אויף דער פראַגע: צי דאַרף א יונגע אלמנה, וועמענס מאַן איז געשטאָרבן א חודש נאָך דער חתונה, נעמען חליצה, נאָך דעם ווי ס'איז דאָ א חשד, אז דעם מאַנס איינציקער ברודער לעבט נאָך? אין דער שאלת־תשובה ווערט באַצייכנט, אז די צוויי ברידער זענען אלס יינגלעך געווען אין פשעמישל, ביים דעראָבערן די שטאָט. ווי באַוווּסט, איז פשעמישל דעראָבערט געוואָרן אין דער תקופה 1020 — 1040: איינמאָל אין יאָר 1018 דורכן פוילישן קעניג באָלעסלאַוו כראַברי, און דאָס צווייטע מאָל — אין יאָר 1031 דורך דעם רוטענישן פירשט יאַראָסלאַוו דעם קלוגן. דערפאַר איז אָנצונעמען, אז דאָס פריסטע יאָר פון דער שאלה איז — עטלעכע יאָר נאָך 1018. איבער דער שאלת־תשובה האָט זיך געפירט א דיסקוסיע צווישן יידישע פוסקים און יידישע היסטאָריקער, ווייל אין דער שאלת־תשובה איז די שטאָט באַצייכנט געוואָרן מיטן נאָמען פרימוט אין דער מדינה פלוני. אָבער די געלערנטע האָבן כמעט איינשטימיק אידענטיפיצירט פרימוט מיט פשעמישל. אויך די פויליש־מלוכהשע היסטאָריאָגראַפיע האָט דאָס אָנגענומען. *

פון די אַקטן פון דער שטאָט פשעמישל, וועלכע זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן אין יאָר 1927 און „גייען צוריק" ביזן יאָר 1402, זעט מען, אז אין פאַרלויף פון פריערע 140 יאָר (1402—1542), האָבן יידן געוווינט אין פשעמישל, געהאַט זייער קוואַרטאַל און זייער שול — ניט ווייט פון דער היינטיקער פראַנטשישקאַנער גאַס. זיי האָבן פאַרקויפט סחורות די מיעשטשאַנעס, זיי געבאָרגט געלט און געפירט א ניט־גרויסן, אָבער סטאַבילן האַנדל. דאָס יאָר 1402 איז נאָר די פריסטע דאַטע

* זע אַרטיקל „חיי יהודי פשעמישל בעבר" — ז' 15 און ווייטער.

* זע דעם דערמאָנטן אַרטיקל.

פון די ארויסגעגעבענע אקטן, ווייל פריערדיקע דאָקומענטן האָבן זיך פשוט ניט אויפגעהיטן. אין שטאָטישן ארכיוו פעלן פריערדיקע אקטן, ווייניקסטנס פון א 440 יאָר.

ב

דאָס יאָר 1402 איז ניט ווייט פון די צייטן פון קעניג קאזשימיעזש דעם גרויסן (1340 — 1370). דער דאָזיקער קעניג האָט אָנגעהויבן אין דער העלפט פון 14טן יאָרהונדערט מיטן דערפאָלג־רייכן איינגעמען רויטרייסן (טיילווייז אלס יורש, טיילווייז אלס דעראָבערער). אָנגעהויבן האָט ער דווקא פון פשעמישל. אזוי איז מעגלעך געוואָרן פאר די יידן פון פוילן צו באזעצן זיך אויך אין רויטרייסן און פאר אלעמען — אין פשעמישל. אין יאָר 1364 און דערנאָך אין 1367, האָט דער קעניג ארויסגעגעבן צוויי פריווילעגיעס פאר יידישע ניי־איינגעוואנדערטע, באזונדערס פון מערב־אייראָפּע, וועלכע האָבן איבערגעלעבט די שרעקן פונעם „שווארצן טויט" צו באזעצן זיך אין פוילן און אין רויטרייסן. אזוי האָט נאָכן דעראָבערן פשעמישל, געקענט דאָרט אנטשטיין א יידישע קהילה, ווען זי וואָלט נאָך ניט געהאט עקזיסטירט. אָבער פאקטיש איז שוין אין פשעמישל יאָ געווען א יידישע קהילה, ווען קאזשימיעזש האָט די שטאָט איינגענומען. דאָס באאשטעטיקט בפירוש פראָפ' באלאבאן אין זיין ארבעט "Kiedy i skąd przybyli Żydzi do Polski?" ** . ער זאָגט אז פשעמישל און לעמבערג זענען געווען די איינציקע יידישע קהילות, וועלכע דער קעניג האָט געטראָפן אין רויטרייסן. פון דער תקופה פון מאזשימיעזשס הערשן ווייסן מיר ניט קיין סך, אויסער אפשר פון דער פשעמישלער פאָלקס־טראדיציע, אז וואַרשיינלעך איז א יידישע שול געבויט געוואָרן אין ערשטן יאָרהונדערט פון דעם זעקסטן טויזנט (לויט דער יידישער צייט־רעכענונג) ד.ה. — צווישן די יאָרן 1241 און 1340. (אגב: געבויט — מיינט נישט דווקא אויף דעם אָרט, וווּ זי איז שפּעטער געשטאנען).

פון דער שאלת־תשובה פון 11טן יאָרהונדערט ווייסן מיר אלנפאלס, אז אין יענער צייט איז אין פשעמישל געווען א יידישער ישוב — ווייל נאָר אזעלכער האָט געקענט זוכה זיין א שאלת־תשובה פון א פוסק וואָס האָט געוווינט פון זיי אזוי ווייט. און א ישוב מיינט: מיט א שול, א מקווה, א בית־הקברות. „קהילה" מיינט אפשר אויך — א באוויליקונג פון דעם מושל הארץ.

אָבער דווקא אין פשעמישל, לייענען מיר אין דער פריווילעגיע פון זיגמונט אוגוסט פון יאָר 1559, אז די פשעמישלער יידן וווינען דאָרט פון די אלטערטימלעכע צייטן (אויף לאטיין הייסט דאָס Ab antiquo — פון אומגעדענקלעכע צייטן), אָן א קעניגלעכער פריווילעגיע. מיט אנדערע ווערטער — דער עיקר איז ניט געווען די פריווילעגיע, ס'האָט אויך געקענט זיין א ישוב אָן א פריווילעגיע.

איינס מוז מען באמערקן: פון דרום־מזרח און דעם דרום פון מזרח־אייראָפּע, זענען אין ערשטן יאָרטויזנט פון דער קריסטלעכער צייט־רעכענונג, ארויס יידישע פליטים פון אזיע און פון באלקאַן. אזוי, אז קיין צופלוס פון יידישע אימיגראנטן קיין רויטרייסן האָט ניט געפעלט אויך ווען פשעמישל איז געווען אָפּגעשניטן פון פוילן (1087—1350).

אזוי ווי ס'איז ניט פאראן אויף די נייערע צייטן, פון יאָר 1542, א ברייטערע היסטאָרישע אָפּהאנדלונג, מוז מען זיך שטיצן אויף דעם ספר פון פראָפ' שאָר „די יידן אין פשעמישל", ער־שינען אין יאָר 1903 און אויך אויף אנדערע היסטאָרישע ארבעטן, ליידער, נאָר פון יאָר 1542.

ג

מיר ווילן דאָ דערמאָנען דריי וויכטיקע קעניגלעכע פאראָרדענונגען (ציטירט אין פראָפ' שאָרס ספר פון 1903):

** געדרוקט אין ערשטן באנד, ז' 17 פון "Miesięcznik Żydowski", לאָדז, 1931.

א) די פריער־דערמאָנטע פריווילעגיע פון קעניג זיגמונט אוגוסט פון יאָר 1559, וועלכע באשטעטיקט די יידן פון פשעמישל די שטענדיק פארזיכערטע רעכט צו וווינען אין שטאָט, באזונדערס אין דער יידישער גאַס, ווו זיי וווינען פון גאָר אלטע צייטן צו באזיצן דאָרט און צו פארריירשנען זייערע הייזער און אנדערע הייזער וועלכע זיי וועלן דאָרט קויפן; דערביי איז פאר־זיכערט געוואָרן, אז זיי אונטערליגן נישט די געוויינלעכע געריכטן, נאָר דער קעניגלעכער יוריס־דיקציע; אז זיי האָבן די זעלבע רעכט ווי ניט־יידישע בירגער צו קויפן און פארקויפן סחורות.

ב) דער סטאטוט פון קעניג סטעפאן באטאָרי (1576), וועלכער רעגולירט די פרייע וואלן פון די פרנסים און פון רב און זיכערט דעם אָנטייל פון די יידישע פרנסים אין די וואָיעוואָדישע געריכטן קעגן יידן. די פריווילעגיע פון קעניג וולאדיסלאוו דעם פערטן (1638) אז די פשעמישלער קהילה און דער פשעמישלער רב, זענען די צווייטע אינסטאנץ פאר די דערמאָנטע קהילות אין קרייז פון פשעמישל און פון די אָרטיקע רבנישע בתי־דין. אז אָן דער הסכמה פון דער צווייטער אינסטאנץ, טאָרן ניט די דערמאָנטע קהילות האָבן שולן און א בית־הקברות און זענען פארפליכטעט צו צאָלן פשעמישל באזונדערע קהילה־שטייערן. אזוי איז אנטשטאנען דער גרויסער ראבינישער גליל פשעמישל.

די פשעמישלער קריסטלעכע סוחרים און זייערע גילדעס האָבן לויט דער פריווילעגיע פון יאָר 1559, וועלכע האָט געזיכערט די יידן גלייכע רעכט צו קויפן און פארקויפן סחורות, ארויסגעוויזן גרויס קעגנערשאפט און אָנגעהויבן פירן א הארבע מלחמה קעגן די רעכט פון זייערע יידישע קאָנקורענטן. נאָך א שארפן געראנגל, האָבן די שטאָטישע צעכן ווידער אָנגעהויבן באקעמפן די יידישע בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן ניט געקענט געהערן צום צעך, וועלכער האָט געטראָגן אן אויסגעשפּראָכן קריסטלעך־רעליגיעזן כאראקטער. דאָס איז געווען א קאמף פון פראָטעסטן און פראָצעסן, וועלכע זענען דערגאנגען ביז דער קעניגלעכער קאנצעלאריע; פון איבערפאלן און קאָנפיסקאטעס פון פראָדוקטן און סחורות; פון צייט צו צייט — אויך איבערפאלן אויף די פארקויף־שטעלעס און ארבעטס־פלעצער, דירות און אפילו בתי־תפילות, וואָס פלעגן זיך אויך ענדיקן מיט הריסות און בלוטיקע געשלעגן. ביידע צדדים האָט עס געקאָסט א סך מאטעריעלע פארלוסטן, ענערגיע, געלט, אינטערווענצן און אויך — בלוט.

דער קעניגלעכער הויף האָט פארשידנארטיק רעאגירט: טיילמאָל — געשיצט די יידן; אן אנדערש מאָל — געהאלטן מיט די ניט־יידן. אין יאָר 1645, נאָך לאנגע יאָרן פון קאמפן, זענען ביידע צדדים דערגאנגען צו אן אלגעמיינעם שריפטלעכן הסכם, וועלכער האָט באדארפט רעגולירן די קעגנזייטיקע רעכט אין אלע צווייגן פון דערווירטשאפט. דער יידישער צד האָט אין דעם הסכם ניט געווינען קיין סך, אָבער דערפאר געמוזט באצאָלן פאר דעם ווינציקן וואָס ר'האָט באקומען. דערביי איז, לויט שאָרן, שווער געווען איינצוהאלטן דעם רוב אָנגענומענע פארפליכטונגען. ס'האָט אָבער לאנג ניט געדויערט — און ס'האָבן זיך אָנגעהויבן נייע מריבות, פראָטעסטן און פראָצעסן וועגן ניט מקיים זיין דעם הסכם. די אלטע מלחמה האָט זיך ווידער צעפלאקערט און געדויערט ביזן יאָר 1772, ווען פשעמישל איז געוואָרן א קליינע, אָרעמע שטאָט.

צום סוף פון דער איבער 200 יאָר דויערנדיקער מלחמה, זענען אין פשעמישל פאר־שוווּנדן די קריסטלעכע געוועלבן. אין האנטווערקעריי זענען די קריסטלעכע צעכן געבליבן ביי זייער געזעצלעכער הערשאפט, אָבער די יידן זענען געווען פארטראָטן אין די מיינסטע צווייגן פון דער מלאכה. אמת, לרוב זענען די יידן געווען לעצטנס זייער אָרעם און זייער צאָל אין שטאָט איז שטארק געפאלן. אין יאָר 1765, האָט פשעמישל, אָן די פאָרשטעט, געציילט ווייניקער פון טויזנט יידישע נפשות. דערפאר איז ביי יידן געוואקסן די צאָל מקבלי נדבות.

נישט בעסער איז געווען די לאגע פון די מיעשטשאנעס. א טייל פון זיי האָט עמיגרירט

און צוליב דעם זענען געבליבן ליידיק א סך הייזער פון די רייכערע, דאָרט ווו ס'האָבן געוווינט לאָקאַטאָרן. ס'איז דערגאַנגען דערצו, אַז דער מאַגיסטראַט האָט אין יאָר 1757 געמוזט באַשטעטיקן, אַז די יידן דאַרפן דינגען די פרייע דירות אין די הייזער פון די מיעשטשאַנעס, אויסער דעם יידישן פערטל; און אַפילו קויפן די קריסטלעכע הייזער.

דאָס אַלץ איז געקומען אין רעזולטאַט פונעם אַלגעמיינעם מצב אין דער מדינה, וואָס האָט פון דער העלפט 17טן יאָרהונדערט זיך געפונען אין א כסדרדיקער ירידה. דער באַרג־אַראָפּ האָט זיך אָנגעהויבן מיט דעם קאָזאַקן־אויפשטאַנד אין יאָר 1648, דערנאָך זענען געקומען די מלחמות מיט די שוועדן און רוסן, שפּעטער — מיט די טערקן אאז״וו. פּשעמישל איז אין יאָר 1648 אַפילו ניצול געוואָרן פון די קאָזאַקישע הענט און ניט דעראָבערט געוואָרן. אויך אין די יאָרן 1655—1656 איז די שטאָט בייגעשטאַנען צוויי באַלאַגערונגען פון די שוועדן און זייערע פאַרבינדעטע. פּשעמישלער יידן האָבן זיך גוט געשלאָגן קעגן די שוועדן, אָבער דאָס ווירטשאַפטלעכע לעבן האָט זיך אָנגעהויבן קייקלען באַרג אַראָפּ. דאָס האָט אַזוי געדויערט ביז פּוילן איז צעטיילט געוואָרן.

ד.

מיר ווילן איצט באַרירן דעם ענין פון דער יידישער אויטאָנאָמיע און איר מעמד אין פּשעמישל. ווען די פּוילישע רעגירונג האָט בערך אין יאָר 1580 געגעבן די יידן די רעכט אַליין צו באַשטימען זייערע אינערלעכע ענינים — איז איר אייגנטלעכע כוונה געווען — צו באַקומען אַן אָרגאַן אויף איינצוקאַסירן פאַר דער רעגירונג די יידישע שטייערן, דער עיקר — דעם קאָפּשטייער. און אין צייטן פון קריג — אויך די אַנדערע שטייערן, וועלכע יידן האָבן ניט געצאָלט אין פרידנס־צייט. די אָרגאַנען פאַר דער אויטאָנאָמיע זענען געווען (נאָר פאַר פּוילן, אָן ליטע): א) דער ועד ארבע ארצות (גערופן אויך גענעראַלנאָשטש), אין וועלכן עס זענען געזעסן די רעפּרעזענטאַנטן פון די גלילים פון גרויספּוילן, קליינפּוילן, וואָלין און רויט־רייסן אַלס דריטע אינסטאַנץ.

ב) די ועדים פון די פיר גלילים, וועלכע זענען מיט דער צייט דערגאַנגען ביז 12 (צווישן זיי, בערך פון יאָר 1680, אויך דער גליל פּשעמישל וועלכער איז אַנשטאַנען דורך דעם אָפּרייסן זיך פון מערב רויטרייסן) — אַלס צווייטע אינסטאַנץ.

ג) די זעלבשטענדיקע קהילות, וועמענס צאָל איז אין 1764 געווען אין מלוכהשן גליל פון פּשעמישל (פון ריישע און צפון־מערב ביז סטרי און דרום־מזרח) — 33, אַלס ערשטע אינסטאַנץ.

די גענעראַלנאָשטש האָט באַקומען פון דער רעגירונג די אינקאַסע פון גאַנצן קאָפּשטייער און אים צעטיילט צווישן די גלילים. די ועדים פון די גלילים האָבן פון זייער זייט, אים צעטיילט צווישן די זיי אָנגעהעריקע קהילות, וועלכע האָבן ווידער זייער קאָנטיגענט צעטיילט צווישן יחידים און „פּשיקאַהאַלקעס״. די דריי אינסטאַנצן זענען כלפּי דער רעגירונג געווען פאַראַנטוואָרטלעך איינצוקאַסירן די שטייערן.

נאָך דעם ווי די שטייערן זענען צוליב די מלחמות כסדר געשטיגן, און די פּרנסות פון די יידן זענען אַלץ געגאַנגען באַרג אַראָפּ און די קהילות האָבן פון זייערע שטייערן ניט געקענט באַפרידיקן די אייגענע באַדערפענישן — האָט דער חוב פון אומגעצאָלטע שטייערן פאַר דער רעגירונג כסדר זיך פאַרגרעסערט און די חובות פון די קהילות, באַזונדערס פון די הלוואות צו דעקן די פריערדיקע חובות — זענען פון יאָר צו יאָר געוואַקסן. דער רוב קהילות, צווישן זיי אויך די פּשעמישלער, זענען למעשה געווען באַנקראָט. דאָס איז אויך צוו. אנד. געווען די סיבה פון דעם, אַז דער סיים פון יאָר 1764 האָט באַשלאָסן אָפּצושאַפן די יידישע אויטאָנאָמיע און אירע שטייער־אינסטאַנצן (אויסער די קהילות).

ה

נישט דאָ איז דאָס אָרט לענגער זיך אָפּצושטעלן אויף דעם יידישן גייסטיקן לעבן אין פשעמישל אין די פוילישע צייטן. אין דער בארימטער כראָניק פון די יאָרן ת״ח־ת״ט „יין מצולה״, ווערט געשריבן וועגן פשעמישל: „עיר גדולה לאלוהים של חכמים וסופרים״. די שטאָט האָט ארויסגעגעבן א סך חשובע סופרים. צווישן אירע רבנים זענען געווען פיל בארימטע גדולי תורה, איר ישיבה האָט אין דער פוילישער צייט געצויגן צו זיך א סך תלמידים. פּראָפ׳ שאָר דערמאָנט צוויי יידישע דאָקטוירים מיט אויסלענדישער בילדונג, באזונדערס דעם ראש הקהל מארקוס ניגער אין 16טן יאָרהונדערט און דעם פּליט פון ווין נאָך דעם גירוש פון 1670 — ד״ר ווינקלער.

הערב פון פשעמישלער אדמיניסטראטיוו־מלוכהשן קרייז („זיעמיא פשעמיסקא״)

סמל עתיק של גליל אדמיניסטרטיבי פשמישל

Ancient emblem of Przemyśl-county

אנטי -יידישע פאראָרדענונג פון פשעמישלער בישאָף אין יאָר 1743

דעם 19 יולי 1743, האָט דער בישאָף פון פשעמישל, וואצלאוו שיראַקאָווסקי, ארויסגעגעבן א פאראָרדענונג, וואָס האָט אין א גרויסער מאָס באַגרענעצט די פרייהייט פון די אָרטיקע יידן און זיי געמאכט אָפּהענגיק פון די קאַפּריזן פון דער קירכלעכער און אדמיניסטראטיווער מאכט. די דאָזיקע פאראָרדענונג איז ארויסגעגעבן געוואָרן אין א באַזונדערס שווערן פעריאָד פארן פוילישן יידנטום, וואָס איז באַשולדיקט געוואָרן אין מאָרדן קריסטלעכע קינדער פאר ריטועלע צוועקן, אין קויפן געגנבעטע קלויסטער־הייליקייטן אדג״ל.

אָט זענען אייניקע פארבאָטן פון דער אויבנדערמאָנטער פאראָרדענונג:

א. בעת דער פּראָצעסיע אין טאָג פון „באָזשע ציאלאָ״, אָדער ווען דער גלח גייט צו א קראַנקן — טאָרן זיך יידן ניט באַווייזן אין גאַס, מוזן פארשליסן זייערע טיר־און־טויער און די פענצטער. אויב דאָס איז זיי נישט מעגלעך אדורכצופירן, דארפן זיי אראָפּנעמען די היטן פון די קעפּ. אויך איז די יידן פארבאָטן צו עפענען זייערע געשעפטן אין די טעג פון קריסטלעכע חגאות.

ב. די יידן איז פארבאָטן צו באַשטעלן א קריסטלעכן שומר צו היטן זייער בתי־הקברות און די מצבות.

ג. די יידן איז פארבאָטן צו טאָן וועלכע ס׳איז ארבעט אין די זונטיק־טעג און אין די קריסטלעכע חגאות אין משך פון 24 שעה — פון חצות ביז חצות.

ד. יידן טאָרן ניט באַשעפטיקן קריסטלעכע געהילפן ביי מלאכה און קריסטלעכע דינסטן ביי וועלכע ס׳איז ארבעטן. פאר עובר זיין אויף דעם געבאָט איז געווען פאראויסגעזען א געלד־שטראָף פאר די יידן און מלקות פארן קריסט, מיטן פארלירן דעם ארבעטס־פּלאַץ.

ה. פאר באַליידיקן א קריסט, אפילו נאָר ווערטלעך, קומט צו באַצאָלן א געלד־שטראָף, מלקות אָדער תפיסה.

ו. אין דער צייט פון די פוילישע „פאַסט״־טעג (תעניתים), איז פארבאָטן די יידן איינצואָרדענען חתונות. און אין געוויינלעכע טעג — דאָס פייערלעכע ארומפירן חתן־כלה מיט ליכט און פאַקעלן, מוזיק און געזאַנג, אפילו דורך די יידישע גאַסן. די קריסטן איז פארבאָטן צו פירן געשפרעכן מיט יידן, עסן און טרינקען ביי זיי, קומען אויף יידישע חתונות, כדי דאָרט טאַנצן.

ז. די יידן איז פארבאָטן צו באַנוצן זיך מיט קריסטן זיי זאָלן פארריכטן די ברענענדיקע ליכט אין שול אין יום־כיפור, צי אין אנדערע יומטובים. פאר עובר זיין אויף דעם פארבאָט — וועט א געלט־שטראָף ארויפגעלייגט ווערן אויף דער קהילה און א חודש תפיסה פארן רב. דער מאָטיוו פאר אזא שטראָף — די יידן באַנוצן זיך מיט קריסטן אין די אלע פאלן, גלייך זיי וואָלטן געווען זייערע קנעכט.

ח. די יידן איז פארבאָטן צו דינגען א קריסט אויף פורים ער זאָל דערשיינען אלס המן און אים ארומפירן מיט פריילעכע קולות און באַליידיקונגען, וואָס דערמיט זענען די יידן אויסן ארויסצוּווייזן זייער נקמה אין המנען. אויך איז פארבאָטן די יידישע בחורים צו פארשטעלן זיך אלס טערקן, ברענען שטורקאַצן און שטרוי פאר דער שול, טראָגן ברענענדיקע ליכט אין די גאַסן, קלאַפּן אין קליינע פּייקלעך און בכלל מאכן וועלכן ס׳איז רעש. די שטראָף זענען נישט נאָר אויף די וואָס באַגייען די עבירות — נאָר אויך אויפן רב, וועלכער וועט פארשפּארט ווערן אין תפיסה.

ט. די יידן איז פארבאָטן אדורכצופירן וועלכע ס׳איז צערעמאָניעס וואָס וואָלטן אין דער קלענסטער מאָס געקענט דערמאָנען עגלעכע צערעמאָניעס אין די קלויסטערס, בפרט זיצן אין שול מיט א זילבערנער קרוין — ווי דער בישאָף. דערפאר זעט זיך פאָר א גאָר הויכע געלט־שטראָף.

ד. נ.

די עסטרייכישע צייטן (1772—1914)

ו

נאָך 150 יאָר פאַרן איבערגיין צו דער שליטה פון עסטרייך, איז פשעמישל באַטראַכט געוואָרן אַלס איינע פון די 20 חשובע שטעט אין דער גרויסער מדינה פוילן. דאָך האָט זי נאָך דער פאָלקסציילונג אין יאָר 1765 (ד.ה. — 7 יאָר פאַר די עסטרייכישע צייטן) ניט געהאַט אפילו 1000 יידישע נפשות. און מיט די פאַרשטעט — ווייניקער ווי 1100. די חובות פון דער קהילה האָבן דערגרייכט די סומע פון 382 טויזנט פוילישע זלאָטעס. אמת, אויך דאָס גאַנצע לאַנד איז אין יענער תקופה געווען שטאַרק פאַראָרעמט.

דער טויש פון גלות פוילן אויף גלות עסטרייך האָט אין די ערשטע 95 יאָר פון נייעם רעזשים נישט געבראַכט די יידן אַ פאַרלייכטערונג אין זייער מצב, נאָר גראָד נאָך באַשווערט אין אַ סך ריכטונגען, אפילו אין די צייטן, ווען עס האָבן זינט דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע אָנגעהויבן בלאָזן פון מערב פרישע ווינטן און ס׳האָבן זיך דערוועקט נייע האָפענונגען ביי יידן. עסטרייך האָט אויך פאַר דער צייט פון הערשן (1782—1790) פונעם קייזער יוזעף דער צווייטער, דעם אָנהענגער פון דעם א. ג. „דערלייכטערטן אבסאָלוטיזם״, זיך באַצויגן צו די גאַליציש יידן מיט פאַראַכטונג, אָפטמאָל אויך — מיט שנאה. מ׳האָט זיי אפילו ניט איבערגעלאָזט די פּריווי־לעגיע זיך צו משפטן פאַר זייערע אייגענע בתי־דין, ביים באַהאַנדלען אָנקלאַגעס פון ייד קעגן ייד, אויסער אין ריין־רעליגיעזע ענינים, און נאָך ווייניקער — פאַר געמישטע געריכטן, ווען ניט־יידן האָבן אָנגעקלאָגט יידן, ווי דאָס איז געווען אין די פוילישע צייטן. פוילן האָט ניט געפּרוּווט זיך אַריינצומישן אין דער טראַדיציאָנעלער דערציאונג פון די יידישע קינדער, עסטרייך דאַקעגן האָט די גאַליצישע יידן געוואָלט צווינגען, פון יאָר 1787, איבערצוגעבן זייערע קינדער ביז 13 יאָר — אין שולן מיט דייטש אַלס אונטערריכט־שפּראַך, מיט אַ גאַנץ פּרימיטיוון לערן־פּראָגראַם. אמת, די דאָזיקע שולן זענען געווען באַשטימט נאָר פאַר יידישע קינדער און די לערערס — בלויז יידן, אָבער מיט צווייפלהאַפטע מאָראַלישע און קולטורעלע קוואַליפיקאַציעס. זיי זענען דער עיקר געברענגט געוואָרן פון די מערב־פּראָווינצן. עסטרייך האָט דאָס געטאָן קעגן בפירושן ווידערשטאַנד פון כמעט דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנד און אפילו זיך באַמיט, אין משך פון כמעט 20 יאָר, אָנצוווענדן רדיפות קעגן דעם ווידערשטאַנד.

די עסטרייכישע רעגירונג האָט ערשט אין יאָר 1806 פאַרשטאַנען, אַז עס וועט ניט העלפן — און די גאַנצע שול־נעץ פון קנאַפּע 100 שולן, געמוזט אויפלייזן.

ז

אין יאָר 1787 האָט אויך פשעמישל געהאַט אַזאַ שול אין שטאָט גופא און נאָך זעקס — אין דעם גרויסן קרייז פון פשעמישל (איינער פון די 17 קרייזן אין גאַנצן לאַנד). אין דעם לעצטן יאָר־באַריכט ווערט אפילו דערציילט, אַז די שולן אין קרייז פשעמיעשל האָבן באַזוכט 1200 (אַקוראַט !) קינדער. דאָס איז געווען די העכסטע צאָל אין גאַנצן לאַנד. שווער צו גלויבן אין דעם דאָזיקן „קיילעכדיקן״ ציפער, דערפאַר ווייל מיט 76 יאָר שפּעטער, אין יאָר 1882, ווען אין פשעמישל זענען שוין געווען אַ סך איינוווינער מיט וועלטלעכער בילדונג, צווישן זיי געניג אַדוואָקאַטן, דאָקטוירים און ס׳האָט עקזיסטירט אַ געזעצלעכער שולצוואַנג, האָבן נישט מער ווי 18% יידישע יינגלעך אין אָבליגאַטאָרישן שול־עלטער, געלערנט אין די שטאַטישע „שקאָלעס״ (פון די רוימיש־קאַטוילישע קינדער האָבן געלערנט אין די „שקאָלעס״ 90% !).

דאָס אָפּשאַפן די גאַנצע שולנעץ, האָט זיך געענדיקט מיטן פאַרפליכטן די יידישע עלטערן

צו שיקן זייערע קינדער אין די אלגעמיינע שולן. דוכט זיך, אז די רעגירונג האָט ניט געגלייבט, אז מיט דעם וועט זי מער פועלן ווי מיט דער יידישער שולנעץ, וועלכע זי האָט מבטל געמאכט. דעריבער האָט זי געדראָט, אז זי וועט ניט דערלויבן דורכפירן חתונות, אויב חתן־כלה וועלן ניט באַווייזן אז זיי האָבן געענדיקט אַן עפנטלעכע שול, אנדערש וועלן זיי דאַרפן אָפּגעבן אַן עקזאַמען פאַר א קאָמיסיע.

ח

דאָ מוזן מיר באַמערקן, אז די עסטרייכישע רעגירונג האָט באַלד פון אָנהייב פון איר שליטה אין לאַנד באַשלאָסן צו באַגרענעצן די רעכט פון די יידן צו חתונות. אין יאָר 1773 איז ארויס א געזעץ, אז יעדע יידישע חתונה נייטיקט זיך צו איר גילטיקייט — א באַוויליקונג פון דער רעגירונג, ווי אויך באַצאָלן א ספּעציעלן שטייער, לויטן פאַרמעגנס־צושטאַנד פון חתנס פאָטער. דער שטייער וואַקסט מיט יעדן ווייטערדיקן קינד וואָס ווערט געפירט אונטער דער חופה. אַזוי, למשל, האָט א סוחר געמוזט צאָלן פאַרן ערשטן זון וואָס האָט געוואָלט חתונה האָבן — 30 גולדן, פאַרן צווייטן זון — 60 גולדן, פאַרן דריטן — 120. און ווייל לויטן יידישן דין האָבן יידן ניט באַדאַרפט האָבן צו א חתונה מער ווי דאָס רינגל און דעם פּסוק „הרי את" געזאָגט פאַר צוויי עדות, אפילו אין דער אַפּוועזנהייט פון א רב — האָט די רעגירונג באַשטימט, אז א יידישע חתונה איז געזעצלעך נאָר דאַמאָלט, ווען א רב איז אָנוועזנד, ווען זי ווערט פאַרשריבן אין אָפיציעלן רעגיסטער און מע גיט אויף איר ארויס אַן אַמטלעכע באַשטעטיקונג מיטן רבס אונטערשריפט.

דאָך האָט דער רוב יידן אין גאַליציע חתונה געהאַט „אומגעזעצלעך" (פריער — צוליב די „שקאָלעס", שפּעטער — צוליבן מיליטער־דינסט)...

די עסטרייכישע רעגירונג האָט זיך ניט באַגנוגנט דערמיט וואָס זי האָט באַשטימט דעם רב אלס דעצידירנדיקן פאַקטאָר פון דער יידישער חתונה, נאָר אויך געוואָלט באַשטימען, אז נאָר יחידי־סגולה (לויט איר באַגריף, פאַרשטייט זיך), זאָלן געוויילט ווערן אלס רבנים. נאָך אין 18טן יאָרהונדערט איז דאָס לאַנד איינגעטיילט געוואָרן אין 18 אַדמיניסטראַטיווע קרייזן (געבליבן זענען נאָר 17), יעדער קרייז גרויס ווי שפּעטערדיקע 4־5 סטאַראָסטוועס. ס'איז באַשטימט געוואָרן, אז דאָס גאַנצע לאַנד וועט האָבן רבנים נאָר די, וואָס זענען באַשטעטיקט געוואָרן פון דער רעגירונג און נאָר איין רב פאַר א קרייז (קרייז־ראַבינער). אַזוי, האָבן געמוזט פאַרשווינדן הונדערטער רבנים, וועלכע האָבן שוין פונקציאָנירט אין לאַנד. פאַר די גרויסע קרייזן, האָט מען פונדעסטוועגן געמוזט מאַכן א קאָנצעסיע און צולאָזן די א. ג. „שול־זענגער", שפּעטער — „רעליגיאָנס־וויַיזער". אַזוי, למשל, זענען אין קרייז פּשעמישל, וועלכער האָט אין יאָר 1789 געציילט 10.000 יידן און אין די יאָרן 1821—1827 — פון 15.000 ביז 16.500 יידן, געווען, אויסער דעם קרייז־ראַבינער, אויך רעליגיאָנס־וויַיזער": אין יאַוואָראָוו (210), הוסאַקוּוו (120), קראַקאָוויעץ (100), שיניאַווע (55), מאָשטשיסק (40). די ציפערן אין די קלאַמערן מיינען די... גולדנס א יאָר פון זייער געהאַלט. דער פּשעמישלער קרייז־ראַבינער האָט באַקומען 350 גולדנס א יאָר. אלע זענען באַצאָלט געוואָרן פון די קהילות — נישט פון דער רעגירונג. די „רעליגיאָנס־וויַיזער" האָבן ניט געהאַט קיין רעכט צו געבן חופה וקדושין.

ט

די עסטרייכישע רעגירונג האָט געזעצלעך שטאַרק באַגרענעצט די יידישע פּרנסות, בפרט דעם האַנדל און פּראָדוקציע. לויט פּאַרזיכטיקע אָפּשאַצונגען, איז א דריטל פון זיי בטל געוואָרן. באַזונדערס זענען געטראָפן געוואָרן די דאָרפס־יידן — דערפאַר איז געווען צו פאַרצייכענען א גרויסער צופלוס פון יידן פון דאָרף אין שטאָט. פּשעמישל, ווו עס זענען לויט דער פאָלקס־ציילונג אין יאָר 1765 געווען ווייניקער פון טויזנט יידן, און צוזאַמען מיט די פאָרשטעט — 1050,

האָט אין יאָר 1775 געהאַט 1558 יידן. אמת, די דאָזיקע צאָל האָט אין יאָר 1798 זיך פאַרקלענערט אויף 1426. שפּעטער, אין יאָר 1830, איז דאָ א וווּקס ביז 2298 און אין יאָר 1850 — אפילו ביז 4180. אין דעם לעצטן יאָר האָבן די יידן אין שטאָט געבילדעט 41.2%.

איינע פון די צרות, וועלכע האָט באַזונדערס געטראָפן די יידן אין גאַליציע, איז געווען — די ספּעציעלע יידישע שטייערן, מיט וועלכע די רעגירונג האָט זיי באַלאַסטעט. הויכע אין זייער אויסמעסט און באַליידיקנדיקע פאַר יעדן ייד. אויך אין די פּוילישע צייטן איז געווען פאַר יידן א קאָפּשטייער, מ׳האָט אָבער ניט דערמאָנט דעם ייד, אז ער לעבט אין חסד פון דער רעגירונג. דער דאָזיקער שטייער איז לעצטנס געשטיגן אין פּוילן. די עסטרייכער האָבן אים נאָך פאַר־דאָפּלט און געטויטשט דעם נאָמען אויף טאָלעראַנץ־שטייער. מיט אנדערע ווערטער: אייגנטלעך וואָלטן מיר אייך ניט באַדאַרפט דאָ האָבן, נאָר מיר טוען אייך א חסד — דערפאַר דאַרפט איר צאָלן. און יידן האָבן דאָ געוווינט הונדערטער יאָרן, נאָך פאַר דער קייזערין מאַריא טערעסאַ...

י

צוויי אנדערע שטייערן: ליכט־שטייער און א שטייער פון כשר פלייש. דאָס זענען געווען אייגנטלעך אָפּצאָלן פאַר... רעליגיע. דערביי איז דער ליכט־שטייער איבערגעגעבן געוואָרן אין אַרענדע צו יידן, וועלכע האָבן געוווּסט צו צאַפּן בלוט ביים אָרעמען ייד. דאָס איז געווען אן אָפּצאָל פון די ליכט, וועלכע א משפּחה האָט געצונדן שבת, יומטוב און ביי חתונות. די קאָנ־טראָליאָרן פלעגן נישט אין יידישע שמחה צעשטערן צוליב דעם שטייער. אויך דאָס אנערקענען שטימערעכט ביי די קהילה־וואַלן, איז געווען אָפּהענגיק פון דעם, צי דער ראש המשפחה האָט געצאָלט פאַר דער צאָל ליכט וואָס איז געווען באַשטימט צו געניסן פונעם וואַל־רעכט. אין פּשעמישל, למשל, זענען נייטיק געווען — 7 ליכט אין שבת, כדי צו האָבן וואַל־רעכט צו דער קהילה.

די יידן האָבן אין משך פון צענדליקער יאָרן געקעמפט קעגן די צוויי שטייערן און נאָך אין 1848 (יאָר פון דער עסטרייכישער רעוואָלוציע) איז דאָס פּראָבלעם פון די דאָזיקע שטייערן דיסקוטירט געוואָרן.

יא

די יידישע קהילות אין גאַליציע זענען אין יענער תקופה געווען צעטיילט אויף זיך באַקעמפנדיקע צדדים פון חסידים, מתנגדים, משכילים און זייערע קעגנער. ס׳איז באַקאַנט, אז פון שטעטל הוסאַקאָוו ביי פּשעמישל שטאַמט דער זון פון אָרטיקן רב, דער גרויסער באַליבטער אדמו״ר פון ערשטן דור — ר׳ לוי יצחק, שפּעטער באַקאַנט אלס דער בערדיטשעווער. מיר ווייסן ניט צי ער האָט אמאָל געפּרוּווט פאַרשפּרייטן אין פּשעמישל זיין חסידות און ווי דאָס האָבן אויפ־גענומען די גרויסע רבנים פון שטאָט. דער גרויסער אדמו״ר ר׳ משה טייטלבוים („ישמח משה״) איז געווען א פּשעמישלער קינד. דער פאָטער פון שפּעטער באַרימטן אדמו״ר און אויך פּוסק, ר׳ חיים האַלבערשטאַם („דברי חיים״) פון סאַנץ, איז געווען דיין פון פּשעמישלער בית־דין און זיין זון, דער שפּעטערער פּוסק, האָט געלערנט אין דער ישיבה פון רב שמואל־זיינוול העלער. ר צבי אלימלך שפּירא („בני יששכר״), דער גרינדער פון דער דינאָווער דינאַסטיע אדמו״רים, דער וויכטיקסטער אין צענטראַל־גאַליציע — האָט געשטאַמט פון א שטעטל ביי פּשעמישל. קלאָר, אז די חסידישע באַוועגונג האָט געמוזט האָבן אין שטאָט פעסטע יסודות. ווי עס דערציילט א פּאָליצייאישער באַריכט פון פּשעמישל, צוגעשטעלט אויפן פאַרלאַנג פון דער לאַנדעס־פאַר־וואַלטונג אין לעמבערג, אין סוף פון די צוואַנציקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט וועגן כוח פון דער חסידישער מחנה אין שטאָט, ווערט זי געשאַצט אויף 100 ראשים פון פאַמיליעס.*

---

* זע פּראָפ׳ רפאל מאהלער — „משכילים און חסידים אין גאַליציע״, תל־אביב, 1962.

אין יאָר 1830 זענען אין פשעמישל געציילט געוואָרן 2298 יידן. א סברה, אז בערך א פערטל פון די יידן אין שטאָט זענען געווען חסידים. אויך ווייסן מיר, אז אָנהייבנדיק פון הרב ר׳ יוסף אשר ערענבערג ביז ר׳ יצחק שמעלקיש („בית יצחק״), זענען אויף דעם כסא הרבנות פון פשעמישל געזעסן לויטערע מאורי התורה — אָבער וועגן קיין איינעם פון זיי ווערט ניט דערמאָנט, אז ער זאָל האָבן געווען אַן אוהד פון חסידות. אמת, ס׳ווערט אויך ניט דערציילט, אז זיי זאָלן האָבן געפירט א מלחמה קעגן די חסידים. דוכט זיך, אז זיי אלע האָבן זיך צוריק געהאלטן פון שפאלטן די פשעמישלער קהילה אויף די צוויי זיך באקעמפנדיקע מחנות פון מתנגדים און חסידים. מיר הערן אויך נישט פון א מלחמה מצד די דאָזיקע רבנים קעגן די משכילים.

Przemyśl in 1834   פשמישל בשנת 1834   פשעמישל אין יאָר 1834

יב

דאָס יאָר 1848 האָט געבּרענגט אין ווין א רעוואָלוציע קעגן אבסאָלוטיזם, וואָס האָט זיך אויסגעשפּרייט אויך אויף גאַליציע — און פּשעמישל. דער קייזער האָט מסכּים געווען אויף וואַלן צו א געזעצגעבערישן פּאַרלאַמענט. עס זענען אויך אויסגעקליבן געוואָרן עטלעכע יידן, צווישן זיי — א מערבדיקער ייד, וואָס האָט געקעמפט קעגן דער שאַנד פון רעליגיעזע שטייערן. אָבער באַלד דערנאָך האָט די רעאַקציע געזיגט און פון דער צוגעזאָגטער גלייכהייט איז נאָר געבליבן — דאָס אָפּשאַפן די פאַנשטשיזנע און טיילווייזע גלייכהייט פאַר די יידן.

די יאָרן 1849 — 1859 זענען ווידער געווען יאָרן פון אבסאָלוטיזם. ערשט די מפּלה פון עסטרייך אין קריג מיט פראַנקרייך און סאַרדיניע אין יאָר 1859 און דערווירטשאַפטלעכער קריזיס, האָבן געצוווּנגען די רעגירונג צו באַשטימען קאָנסטיטוציאָנעלע רעכט אין דער אויטאָנאָמיע פון די לענדער (אויך פון גאַליציע) און א פּאַרלאַמענט מיט באַגרענעצטע קאָמפּעטענצן. נאָך א ווייטערע מפּלה אין קריג מיט פּרייסן און איטאַליע (1866), איז ענדלעך אין סוף פון יאָר 1867 באַשטעטיקט געוואָרן די פולע קאָנסטיטוציע. אָבער דאָס באַזיצן וואַל־רעכט איז געבליבן אָפּהענגיק פון צאָלן א געוויסן שטייער. מיט דעם יאָר 1868 האָבן אויך די יידן באַקומען גלייכע רעכט, אַלנפאַלס — לויטן געשריבענעם געזעץ. אַזוי האָבן יידן באַקומען די רעכט אָנגענומען צו ווערן אויף עפנטלעכע אַרבעטן און אַמטן, אויפגענומען צו ווערן אַלס שילער אין די עפנטלעכע שולן און אפילו אַלס לערער — אין די אוניווערסיטעטן.

אין דער פּראַקטיק איז דאָס נישט תּמיד רעאַליזירט געוואָרן, באַזונדערס אין גאַליציע. אין פּשעמישל, למשל, האָט עקזיסטירט א מלוכהשער סעמינאַר פאַר לערערינס. יעדעס יאָר זענען דאָרט אַדורכגעפירט געוואָרן איינטריטס־עקזאַמענס. אָבער אין די לעצטע יאָרן פאַר 1914, איז אָנגענומען געוואָרן נאָר איין יידיש מיידל אויף א קלאַס.

מ׳האָט אין גאַנץ גאַליציע אויך ניט געזען א יידישן קאָמיסאַר אין א סטאַראָסטווע, אָדער ביי דער פּאָליציי, צי א הויכן באַאַמטן אין דער פּראָקוראַטור. פונדעסטוועגן איז געעפנט געוואָרן א וועג צו דערשלאָגן זיך צו פאַרשידענע פּאָזיציעס און פּרנסות.

אין דער קאָמונאַלער אויטאָנאָמיע איז דאָס וואַלרעכט אין די 30 גרעסערע שטעט, צווישן זיי — פּשעמישל, געווען אָפּהענגיק פון בילדונג און שטייערן צאָלן. די וויילערס זענען פאַרטיילט געוואָרן אויף 3 קוריעס, וואָס יעדע האָט געהאַט א רעכט צו ווילן 6 ראַטמענער און זייערע 3 פאַר־טרעטערס. נאָך דעם ווי אין רוב מיטעלע שטעט האָבן יידן געקענט ווילן צו 6 ראַטמענער אין 2 קוריעס און ניט־יידן—אין איינער, איז מען איינגעגאַנגען אויף דעם קאָמפּראָמיס, אַז יידן און קריסטן ווילן צוזאַמען אַלע ראַטמענער אין די 3 קוריעס, העלפט אויף העלפט. די שטאָט־פאַרוואַלטונג (מאַ־גיסטראַט) באַשטייט פון זעקס פּערזאָן: דער בירגערמייסטער, זיין פאַרטרעטער און 4 אַסעסאָרן. נאָר $1/3$ פון די זעקס איז געווילט געוואָרן צווישן יידן און $2/3$ — צווישן ניט־יידן. אין פּשעמישל איז אויסגעקומען צוויי יידישע אַסעסאָרן. אין אַנדערע שטעט, מיט א גרעסערן פּראָצענט יידישע איינוווינער, זענען געווילט געוואָרן א יידישער וויצע־בירגערמייסטער און איין יידישער אַסעסאָר.

בנוגע דער קהילה, איז דאָס וואַל־רעכט צו איר אָנפירנדיקן ראַט געווען אָפּהענגיק פון דער צאָל שטייער־צאָלערס. פּשעמישל, למשל, האָט אין די לעצטע יאָרן ערב דעם ערשטן וועלט־קריג, געהאַט 1.200 וויילערס אויף 18.000 נפשות, וואָס האָבן געהערט צו דער קהילה (צוזאַמען מיט די דערפער).

יג

דאָס יאָר 1907 האָט געגעבן די עסטרייכישע, און במילא אויך — די פּשעמישלער בירגער, אַלגעמיינע וואַל־רעכט, אומאָפּהענגיק פון יאָ אָדער ניט צאָלן שטייערן. דערמיט איז אָבער פאַר־

קלענערט געוואָרן דער יידישער איינפלוס אויף די וואלן. פונדעסטוועגן איז גראָד אין יענער צייט געוויילט געוואָרן אין פשעמישל דער ייד הערמאַן ליבערמאַן. אמת, ניט אויף קיין יידישער וואל־ליסטע.

אין דעם קורצן געשיכטלעכן איבערבליק האָבן מיר ניט געקענט באהאנדלען די געשטאלט פון עסקן משה שיינבאך, וואָס האָט אין משך פון עטלעכע צוואַנציק יאָר, ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, געהאט א גרויסן איינפלוס אויפן מוניציפּאלן און קהילה־לעבן אין שטאָט. מיר באַגנוגענען זיך בלויז מיטן דערמאָנען זיין נאָמען.

מיר ווילן נאָך צוגעבן, אז אין דער קאָנסטיטוציאָנעלער צייט, האָט פשעמישל געהאט פאָלגענדיקע צאָלן יידן: אין 1870 — 5692 (38.1%); אין 1880 — 7645 (34.7%); אין 1890 — 10998 (31.2%); אין 1900 — 14109 (30.4%); 1910 — 16062 (29.7%). די ציפערן אין די קלאמערן ווייזן דעם פּראָצענט יידן פון דער גאנצער שטאָטישער באפעלקערונג, אריינגערעכנט דאָס מיליטער און אָפיצירן מיט זייערע פאמיליעס. אזוי ווי דער פשעמישלער גארניזאָן איז געווען 4—5 מאָל אזוי גרויס ווי אין די גרעסטע גאליצישע שטעט (אויסער לעמבערג און קראָקע) איז צו פארשטיין דעם נידעריקן פּראָצענט יידן אין פארגלייך מיט אנדערע גאליצישע שטעט.

געשיכטע פון יידן אין פשעמישל אין די יארן 1914—1939 *

אין אָנהייב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, אין 1914, האָט שוין פשעמישל פארנומען די הויפט־קעפּ אין די צייטונגען. די שטאָט האָט אדורכגעמאכט צוויי באלאגערונגען און צוליבן הונגער — געמוזט קאפּיטולירן דעם 22טן מערץ 1915. דער רוב איינוווינער פון שטאָט איז עוואקואירט געוואָרן פאר דער באלאגערונג קיין מערב עסטרייך, דאקעגן דער קלענערער טייל, דער עיקר יידן, זענען געבליבן אין פשעמישל. מיטן דעראָבערן דורך די רוסן די שטאָט, זענען די יידן פארטריבן געוואָרן (בראש מיטן הרב שמעלקיש און וויצע־פּאָרזיצער פון דער קהילה, משה שיינבאך). אין יוני 1915 איז פשעמישל צוריק אָפּגענומען געוואָרן דורך די עסטרייכער און דאָס לעבן האָט זיך אָנגעהויבן נאָרמאליזירן.

טראָץ דעם מלחמה־צושטאנד אין שטאָט, האָט דאָס ציוניסטישע לעבן זיך דאָרט ניט אָפּגעשטעלט. די טרייב־קראפט פאר דער טעטיקייט זענען געווען די גרויסע צאָל יידישע אָפיצירן אין דער עסטרייכישער ארמיי, מיט ציוניסטישע אָנשויאונגען, וועלכע האָבן געדינט אין פשעמישל. אין די עצם מלחמה־טעג איז געגרינדעט געוואָרן און האָט זיך אנטוויקלט א ציוניסטישע יוגנט־באוועגונג „השומר״, וועלכע האָט דאמאָלט געהאט צו פארצייכענען גרויסע דערפאָלגן. ס'איז אויך געפירט געוואָרן א ברייטע סאָציאַלע הילפס־טעטיקייט צווישן דער יידישער באפעלקערונג און צווישן די יידישע זעלנער וועלכע האָבן געדינט אין שטאָט, ווי אויך צווישן די פראָנט־זעלנער,

קרן־קיימת קאָמיטעט, 1917 — ועד קרן הקיימת, 1917 — Keren Kayemeth committee 1917

*) א קירצונג פון עברית־טייל פון בוך.

וועמענס צאָל איז כסדר פאַרקלענערט געוואָרן, ווייל פיל פּשעמישלער יידישע יונגעלייט זענען געפאַלן אויף די שלאַכט־פעלדער.

דעם סוף פון דער ערשטער וועלט־קריג און דאָס איבערגיין פון דער עסטרייכישער צו דער פּוילישער מאַכט — האָט פּשעמישל אָנגעהויבן מיט א רעוואָלוציאָנערן שריט. ציוניסטיש־געשטימטע יידישע אָפיצירן האָבן צעטריבן די רעאַקציאָנערע קהילה און פּראָקלאַמירט דאָס גרינדן פון א יידישן פאָלקסראַט אויף איר אָרט. בראש פון פאָלקסראַט איז אוועקגעשטעלט געוואָרן דער באַוווּסטער פּועלי־ציון טוער ד״ר מאַקס ראָזענפעלד. און נאָך זיין פריצייטיקן טויט — דער באַקאַנטער אַדוואָקאַט ד״ר לייב לאַנדאַו.

דער ערשטער שריט פון פאָלקסראַט איז געווען: שאַפן א זעלבסטשוץ אונטער דער אָנפירונג פון די אָפיצירן ד״ר אייזנער און צבי לופט. דער פאָלקסראַט האָט עקזיסטירט ביז די קהילה־וואַלן אין יאָר 1925.

אין דער תקופה צווישן ביידע וועלט־מלחמות, איז אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט פאָרגעקומען א ראַדיקאַלע ענדערונג. די יידישע באַפעלקערונג אין פּשעמישל איז אויפגעטרעטן ווי א קאָנסאָלידירטער, נאַציאָנאַלער כוח וואָס קעמפט פאַר זיינע רעכט. צום פּוילישן סיים

דער פּשעמישלער ייד

אפענער בריעף פון הרה״ג ר׳ גדלי׳ שמעלקעס.

ערשטע ציוניסטישע צייטונג אין פּשעמישל, 1919.
השבועון הציוני הראשון בפשמישל, 1919
The first Zionist weekly in Przemyśl 1919

איז אין פּשעמישל אויסגעקליבן געוואָרן דער ציוניסטישער דעפּוטאַט משה פראָסטיג, הגם ד״ר הערמאַן ליבערמאַן האָט נאָך געצויגן א סך יידישע שטימען.

אויך אין שטאָטראַט האָט דער נאַציאָנאַל־יידישער בלאָק געהאַט צו פאַרצייכענען א נצחון. ד״ר העַנריק רייכמאַן איז אויסגעקליבן געוואָרן אלס וויצע־בירגערמייסטער און ווילהעלם האַספעל — אלס לאַווניק.

בכלל איז אויף דער יידישער גאַס פאָרגעקומען א ראַדיקאַלע ענדערונג. די וואַלן צו דער יידישער קהילה זענען איצט געווען פרייע, אָן דרוק מצד גבאים און „שיינע יידן״. אלס פאָרזיצער פון קהילה־ראַט האָבן אַמטירט ד״ר לייב לאַנדאַו, שמואל באַב״ד פון דער אגודת ישראל און דער לעצטער ראש־הקהל איז געווען — דער ציוניסט ד״ר יעקב רעבהאַן.

די ציוניסטישע מחנה אין שטאָט איז זייער פונאַנדערגעוואַקסן. די אַלגעמיינע ציוניסטן, פּועלי־ציון, רעוויזיאָניסטן און „מזרחי״, מיט זייערע יוגנט־באַוועגונגען, האָבן געפירט א ברייט־פאַרצווייגטע טעטיקייט. וואַלן צו א ציוניסטישן קאָנגרעס האָבן אין פּשעמישל געהאַט א ניט

סיום־פייערונג אינעם איבונגסלאגער פון בית״ר אין קאָנקאָווצע
טכס סיום במחנה אימונים של בית״ר בקונקובצה
Celebration at ending of a "Betar" training camp in Kuńkowce

קלענערן אָפקלאַנג און פארנעם, ווי די וואלן צום פוילישן סיים. די העברעישע שפּראך איז באנוצט געוואָרן דורך זייער א סך. הונדערטער חלוצים פון אלע ציוניסטישע שאטירונגען, האָבן עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

אין שטאָט זענען געווען טעטיק פיל קולטור־אינסטיטוציעס, צווישן זיי — א העברעישע פאָלקס־שול און העברעישע גימנאזיע, מיט הונדערטער תלמידים. עס זענען אנטשטאנען דער־ציאונגס־אנשטאלטן פאר פראָדוקטיוויזאציע, א פאך־שול פאר יידישע מיידלעך און א בורסע (אינטערנאט) פאר לערניינגלעך. די בורסע איז געשאפן געוואָרן אויף דער איניציאטיוו פונעם האנטווערקער־פאראיין „יד חרוצים".

אויך רעליגיעזע שולן און ישיבות האָבן ניט געפעלט אין פשעמישל.

דער פאראיין „יובל", וועלכער איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1919, האָט געפלעגט טעאטראלישע און מוזיקאלישע קולטור, געשטעלט יידישע פיעסן מיט גרויס דערפאָלג. צווישן זיי — אנסקיס „דיבוק".ברייטע קרייזן פון דער יידישער יוגנט זענען באאיינפלוסט געוואָרן פון דער קולטור־טעטיקייט פון „יובל".

קלאָר, אז אויך די פיזישע דערציאונג איז ניט פארנאכ־לעסיקט געוואָרן. דער ספּאָרט־פאראיין „הגיבור" (געגרינדעט אין 1919) האָט געציילט הונדערטער מיטגלידער און געווען טעטיק אין אלע צווייגן פון ספּאָרט.

די יידישע פשעמישל האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע פּרעכטיקע געזונטהייט־אינסטיטוציעס און חברהס פאר וווּיל־

יוסף נעגער, פון די „יובל"־טוער
יוסף נגר, מעסקני „יובל"
Joseph Neger
"Juval" music teacher

שילערינס פון דער פאך־שול פאר מיידלעך, 1924
תלמידות בית הספר המקצועי לבנות, 1924
Girl-students of art & craft school, 1924

טעטיקע צוועקן. דאָס יידישע שפיטאָל וואָס איז באַנייט געוואָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט געשמט אויף גאַנץ גאַליציע מיט איר הויכן ניווא און טריי באַדינט די יידישע באַפעלקערונג. אויך די געזעלשאַפט „טאָז" האָט אַ סך אויפגעטאָן אויפן געביט פון געזונטהייט און היגיענע צווישן דער יידישער באַפעלקערונג. דאָס יתומים־הויז און דער מושב־זקנים זענען אויסגעהאַלטן געוואָרן אַ דאַנק די שפּענדונגען פון פּשעמישלער יידן.

מען האָט אויך נישט פאַרגעסן אַרויסצווייזן הילף דער זיך לערנדיקער און שטודירנדיקער יוגנט. די אַבסאָלווענטן פון די מיטלשולן און סטודענטן האָבן אַ סך צו פאַרדאַנקען דעם „צווייי־קרייצער פאַראיין" („דוווּצענטוווּקאַ") און דער אַקאַדעמישער זעלבסטהילף („סאַמאָפּאָמאָץ אַקאַדעמיצקאַ").

דאַקעגן איז אויפן עקאָנאָמישן געביט געווען צו פאַרצייכענען אַ געוויסע ירידה. פּשעמישל האָט אויפגעהערט צו זיין אַ האַנדלס־צענטער און אָרט פאַר מיליטערישע ליפערונגען, ווי זי איז עס געווען ביי די עסטרייכער, צוליב דער מיליטערישער פעסטונג אין שטאָט. נאָר שפּעטער האָט ביסלעכווייז זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען די אינדוסטריע און האַנטווערקעריי. די עקאָנאָמישע לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג איז כסדר פאַרערגערט געוואָרן. פאַרשידענע גזירות און די שטייערן־פּאָליטיק, וועמענס ציל איז געווען צו שיקאַנירן און פאַראָרעמען די יידישע באַפעלקערונג, האָבן זיך געטאָן זייערס. די מלחמה פאַרן יידישן קיום איז געווען אַ האַרבע. כדי פאַרטיידיקן די ווירטשאַפטלעכע און פּאָליטישע פּאָזיציעס, זענען אַנטשטאַנען אַ ריי אָרגאַניזאַציעס און אינסטי־טוציעס פאַר קעגנזייטיקער הילף, ווי די באַנק פאַר האַנדל און אינדוסטריע, האַנטווערקער־באַנק,

גמילות־חסדים קאסעס, דער סוחרים־פאראיין, קליינהענדלער־פארבאנד, בעלי־מלאכות „יד חרוצים”, אָנגעשטעלטע־פאראיין און אנדערע.

אין די לעצטע יאָרן פארן חורבן איז די לאגע פון דער יידישער באפעלקערונג געוואָרן אומדערטרעגלעך. אנטיסעמיטישע פיקעטן ביי די יידישע געשעפטן, דער שחיטה־פארבאָט און די פרשה זבאָנשין — האָבן פארסמט די לופט אין שטאָט. דאָס זענען געווען די ערשטע ווינטן, וועלכע האָבן אָנגעזאָגט דעם בייזן שטורעם וואָס האָט חרוב געמאכט דעם יידישן ישוב אין פשעמישל, וועלכער האָט עקזיסטירט הונדערטער יאָרן...

POLACY-KATOLICY!

Zbliża się okres wzmożonych zakupów przedświątecznych!

Hasłem wszystkich Polaków i Polek:

Święta bez żydów!

Przy tradycyjnym, chrześcijańskim stole wigilijnym i na drzewku wszystko z firm polskich i chrześcijańskich!

Dziś już całe społeczeństwo polskie rozumie dobrze rozkładową robotę żydo-komuny!

Dzięki zdecydowanej postawie większości już Polaków, powstały dziesiątki tysięcy nowych placówek chrześcijańskich!

Polacy i Polki!

Kupujcie na święta, jak zawsze wszystko u Polaków! Ich tylko popierajcie! Żądajcie wszędzie prawdziwie polskich, chrześcijańskich wyrobów!

To hasło przykute w czyn całego Narodu, odzyidzi nasze miasta, da chleb i pracę masom bezrobotnej naszej braci!

Grosz żydowi — zbrodnią wobec Narodu!!

Polak popiera Polaka!!

Zwycięstwo już bliskie! Od Was zależy rychłe nadejście: Wielkiej, Katolickiej i Narodowej Polski!

TOW. „SAMOOBRONA"

אנטיסעמיטישע פלוגבלעטלעך וועלכע זענען פארטיילט געוואָרן פאר די יידישע געשעפטן, 1938

עלונים אנטי־יהודיים שחולקו לפני חנויות יהודיות, 1938

Leaflets circulated by antisemitic pickets in front of Jewish shops 1938

ד. נ.

שולן, בתי-מדרשים, קלייזלעך און מנינים אין פשעמישל

די אלטע שול

דער הויפט־בנין איז אויפגעשטעלט געוואָרן פון שטיין, אין יאָר 1594. שפּעטער זענען צוגעקומען א זאל פאר דער ישיבה, א זיצונגס־זאל און דער שניידער־מנין. אויפן הויף איז דערנאָך געווען א „ספרדיש" און אן „אשכנזיש" מנין. אין פּאָליש ביים הויפט־זאל פלעגט נאָך פאר דער צעטיילונג פון פוילן, זיך צונויפקומען א בית־דין (ס'זענען דעמאָלט געווען צוויי בתי־דין אין פשעמישל). אין א שטיבל, ווו מע האָט געמוזט ארויפגיין עטלעכע טרעפּלעך און ווו מען האָט געקענט זיך וואשן די הענט, איז א מאָל געווען די „קונע". דאָרט האָט מען נאָך אין דער פּאָר־עסטרייכישער צייט אָנגעבונדען יידן, וואָס האָבן זיך פארזינדיקט קעגן דער קהילה.

די פאסאדע פון דער שול איז נישט געווען שיין, ווייל די קירכע האָט נישט צוגעלאָזט, אז א בית־הכנסת זאָל שיין אויסזען. צוליב דעם זענען אויך די פענצטער געווען פּראָסטע.

אין יאָר 1840 איז דער גרויסער זאל פונדאַסניי געמאָלט געוואָרן, נאָר פון קינסטלערישן שטאנדפונקט — אָן שום ווערט.

ערשט נאָך אן אונטערזוכונג פון די מלוכהשע קאָנסערוואטאָרן אין יאָר 1911, איז אָנגענומען געוואָרן די מיינונג, אז ס'איז נישט גענוג אָפּצוהיטן דעם שיינעם, אלטן בוי־סטיל פון אינעווייניק, נאָר מע דארף אויך פארשענערן דעם אויסערלעכן אויסזען פון דער שול. דעמאָלט האָט מען טאקע פארשענערט די פאסאדע.

אין דער אלטער שול האָט דער רב געהאלטן יעדעס יאָר צוויי דרשות. דאָ האָט מען יעדעס יאָר, ערב ר"ח ניסן, געזאָגט סליחות לזכר ר' משה שמוקלער, וועלכן מע האָט פארברענט אין יאָר 1630.

אין דער צווייטער העלפט פון דעם 19טן יאָרהונדערט, איז הויפט־גבאי געווען ר' יצחק בלומענפעלד. אָנהייב 20טן יאָרהונדערט האָט דעם אמט פארנומען איינער פון דער משפחה גאנז.

אריינגאנג אין דער אלטער שול
שער הכניסה לבית הכנסת העתיק
Entrance gate to ancient Synagogue

א סך יאָרן ביזן אָנהייב פון די 90ער יאָרן, איז געווען חזן אין שול דער באַליבטער סטראַקי (דער פאַטער). נאָך זיין טויט האָט זיך אָנגעהויבן א ליידנשאַפטלעכע מלחמה צווישן די אָנהענגער פון א זון פונעם פאַרשטאָרבענעם און צווישן די אָנהענגער פון דעם חזן שעכטער, וואָס האָט געשטאַמט פון רוסלאַנד. געזיגט האָט די „סטראַקי־פּאַרטיי". די שעכטער־אָנהענגער האָבן דעמאָלט פאַרלאָזט די שול און זיך איינגעאָרדנט א נייע שול אין ליפּערס־הויז און שפּעטער אנגאַזשירט א זייער מוזיקאַלישן חזן, פּראַכטענבערג. פון דער דאָזיקער שול איז געקומען די איניציאַטיוו צו גרינדן די „נייע שול" אויף דער סלאָוואַצקי־גאַס.

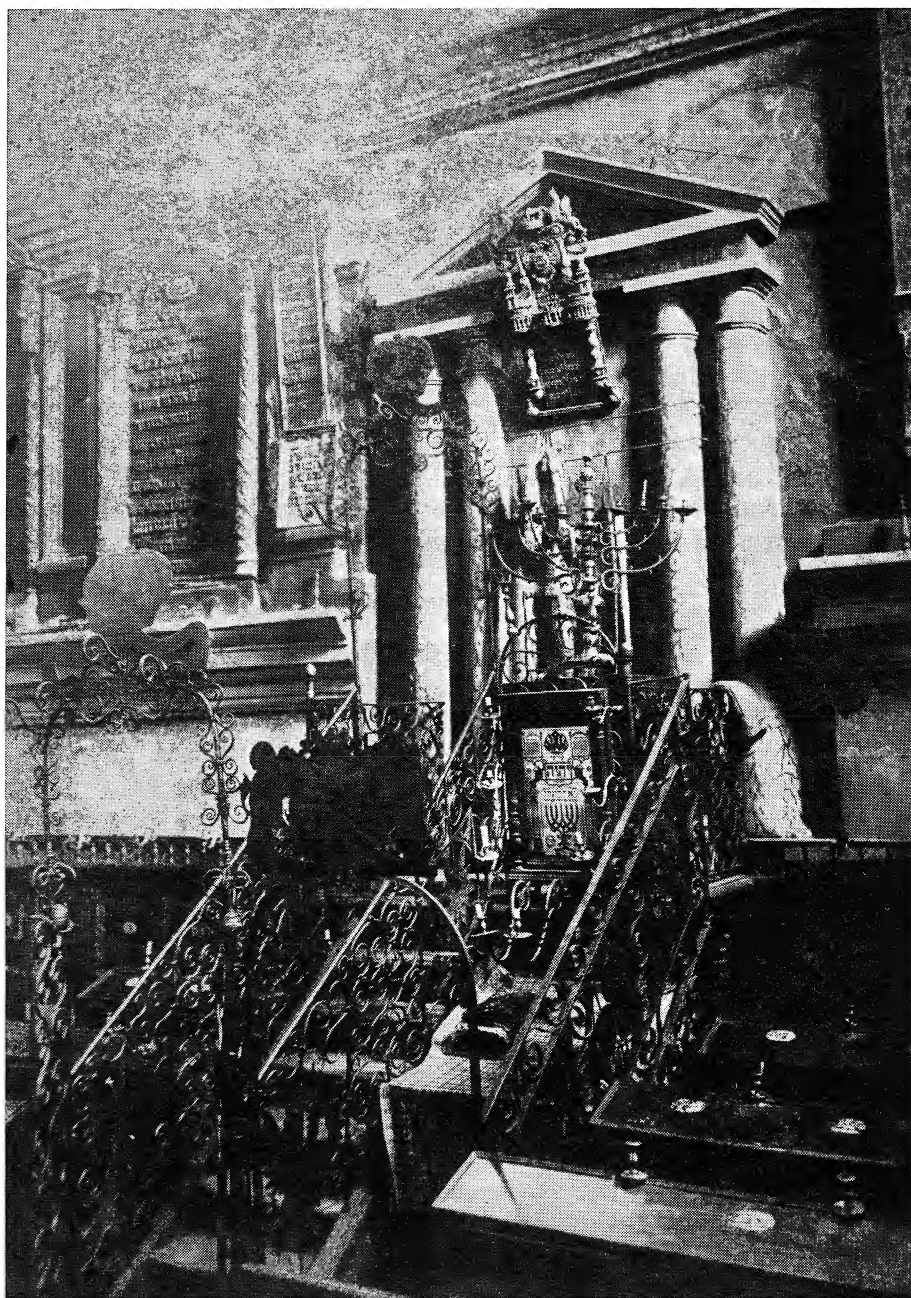
אויף דער איניציאַטיוו פון דעם הויפּט־גבאי ר' חיים קלאַגסבאַלד, האָט מען נאָכן ערשטן וועלט־קריג אָנגעהויבן קינסטלעריש צו פאַרשענערן דעם אינעווייניקסטן טייל פון דער אַלטער שול. ווען די אַרבעט איז שוין געווען ביים סוף, איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה. די שול איז אין די ערשטע טעג פון קריג פאַרברענט געוואָרן דורך די דייטשן. היינט איז אפילו נישטאָ קיין זכר פון דער שול.

דאָס קליינע בית המדרש

נישט באַקאַנט, ווען ס'איז אויפגעבויט געוואָרן. ווי ווייט מע געדענקט, זענען די טויערן פונעם בית המדרש געווען אָפן נאָך פאַרן זון־אויפגאַנג, באַזונדערס צוליב די יידן פון דער

די אַלטע שול געזען פון דער יאַגיעללאָנסקע גאַס
חזית של בית הכנסת העתיק מצד רחוב יגולונסקה
Front of ancient Synagogue at Jagiellonskastreet

ארון־קודש אין דער אלטער שול
ארון הקודש בבית הכנסת העתיק
The holy ark in the ancient Synagogue

פראָווינץ, וואָס זענען באַגינען געקומען קיין פשעמישל מיט זייערע וועגענער מיט סחורה, וועלכע זיי האָבן באַדאַרפט אָפּליפערן אין דער שטאָט, אָדער כדי צו קויפן סחורות. דערוויילן האָבן זיי זיך געקענט דערוואַרעמען אין בית־המדרש. אויך ביינאַכט איז דאָרט געווען ליכטיק. זינט דעם יאָר 1916, איז דאָרט אומזיסט פאַרטיילט געוואָרן הייסע טיי מיט צוקער לכל דיכפין, א זאַך וואָס איז דעמאָלט שווער געווען צו באַקומען. אין דעם בית־המדרש האָט זיך געפונען די „חברת לינה" וואָס האָט פאַרזאָרגט אָרעמע קראַנקע מיט א נעכטיקער און בייזיצער.

אין דעם בית־המדרש זענען געקומען דאַוונען באַקאַנטע למדנים און חשובע סוחרים. דער הויפּט־פאַרזאָרגער איז געווען א געוויסע צייט דער שלאָסער־מייסטער משה גאָלדפאַרב.

דאס גרויסע בית המדרש

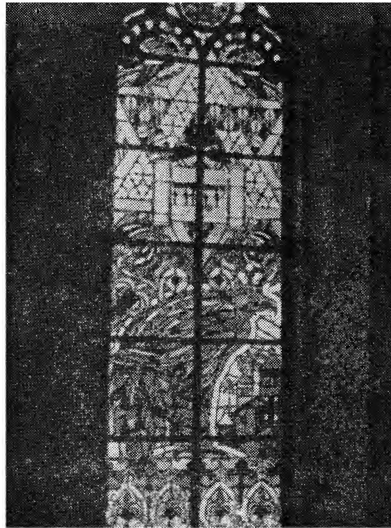
אויפגעבויט אין 1700 דורך ר' יצחק, דער פאָטער און ר' נתן — דער ברודער פון ר' אנשל אשר, מחבר פון „שמנה לחמו". דער בנין האָט געהאַט עטלעכע שטאָק: אין פּאַרטער זענען געווען געוועלבן, אויפן ערשטן שטאָק — דאָס בית־המדרש; העכער האָבן זיך געפונען פּריוואַטע דירות. ר' אנשל איז צוערשט געווען א רב אין שטעטל זאַסלאַוו, דערנאָך מגיד און דרשן אין בית־המדרש אין פשעמישל. אין יאָר 1906 איז דער בנין איינגעפאַלן און אין יאָר 1910 איז ער פונדאַסניי אויפגעשטעלט געוואָרן. אין דעם בית־המדרש האָט געהאַלטן דרשות און געלערנט מיט דעם עולם ר' יאַנקעלע הירשפעלד, דער פאָטער פון דעם ראַבינער אין ביאַלע, ד"ר שמואל הירשפעלד.

די גרויסע קלויז און קלייזלעך

אין דער גרויסער קלויז האָבן געדאַוונט די בעלזער, בלוזשיווער, בוקאָסקער, און פריער — אויך די סאַנדזער און שיניאַווער חסידים. אזוי ווי די סאַנדזער און שיניאַווער האָבן נישט געקענט פאַרטראָגן דעם עול פון די בעלזער, האָבן זיי שפּעטער זיך איינגעאָרדנט אין הויז פון נטע טייך אויף דער סערבאַנסקע גאַס א באַזונדער קלייזל. אין שטאָט זענען נאָך געווען אויך אַנדערע קלייזלעך: פון די סאַסעווער, באַיאַנער, הוסיאַטינער און טשאָרטקאָווער. פון צייט צו צייט פלעגן קומען קיין פשעמישל, נאָך פאַרן ערשטן וועלטקריג און שפּעטער, אדמו"רים צו זייערע חסידים (למשל: פון סאַסאָוו און בוקאָווסק). די קלויז־חסידים האָבן קיינמאָל נישט דערלויבט, אז עמיצער פון זיי זאָל זיך נישט אויפפירן ווי געהעריק אין זיין פּריוואַטן לעבן. קוים האָט זיך איינער פאַר־זינדיקט, האָט מען אים בחרפה ובבושה אַרויסגעוואָרפן פון דער גרויסער קלויז.

די נייע שול אויף דער סלאַוואַצקי־גאַס

מע האָט זי אויך גערופן די שיינבאַך־שול, ווייל משה שיינבאַך פון דער קהילה, וואָס האָט געהאַט א גרויסן איינפלוס אין מאַגיסטראַט, האָט נאָך פאַרן ערשטן וועלטקריג אַרויסבאַקומען פאַר דעם געפּלאַנטן בוי בכבודיקע סובווענצן. נישט נאָר פון דער יידישער „אַלטער באַנק", נאָר אויך פונעם מאַגיסטראַט און פון דער שטאָטישער שפּאָרקאַסע. גלייך פון אָנהייב איז געווען פּלאַנירט אַן אימפּאַזאַנטער בנין, אָבער נאָך דעם ווי ר'איז אויפגעבויט געוואָרן (לויטן פּלאַן פון א באַקאַנטן, נישט־יידישן אַרכיטעקט), איז ער גאָר נישט אזוי שיין אַרויסגעקומען. דער בוי, ווי אויך די איינריכטונג, זענען פאַרענדיקט געוואָרן אין די יאָרן פון פּוילנס אומאָפּהענגיקייט. די ווענט און סופיט־מאָלערייען זענען אויסגעפירט געוואָרן לויט די פּלענער פון דעם אַקאַדעמיקער־מאָלער, פּראָפ. בינענשטאָק, וועלכער האָט אויך געצייכנט די וויטראַזשן. בסך־הכל איז דאָס געווען א שיינע אַרבעט. די שול איז פון די דייטשן אויסגעבערעגט געוואָרן נאָך פון אינעווייניק. אָבער די געביידע איז געבליבן און דינט היינט אלס... מאַגאַזין פאַר טעקסטיל־אויסאַרבייטונגען.

וויטראזש אין דער נייער (שיינבאכס) שול
ויטראג׳ בבית הכנסת החדש (שינבך)
Stained glass window in the new Synagogue

דער „טעמפל״

אויפגעבויט אין די יאָרן 1886־90, אויף דער איניציאַטיוו פון „פאָרשריטלעכע״ יידן (ניט קיין „רעפאָרם״־אָנהענגער, וועלכע האָבן נישט געהאט בדעה איבערצוררייסן מיט דער יידישער טראַדיציע. זיי האָבן פשוט געוואָלט אויפבויען א מאָדערנע שול, אין מערב־אייראָפּעישן סטיל, און נישט געטראכט משנה צו זיין די תפילות און זייער נוסח).

פונדעסטוועגן האָט עס דאָך אנדערש אויסגעזען אין דעם „טעמפל״. אין אָנהייב איז נישט געווען קיין בעלעמער, אָבער דאָס איז געענדערט געוואָרן צוליב דעם רב ר׳ גדליה שמעלקיש. אין דער „עזרת נשים״ זענען נישט געווען קיין פאָרהענגלעך. דער חזן און כאָר זענען געווען אָנגעטאָן אין שווארצע טאלארן און די תפילות האָבן זיך געפירט ווי אין די ווינער טעמפלען. דאביי האָט מען שטארק אכטונג געגעבן, עס זאָל זיין אָרדענונג און רו.

אָנפירער און איניציאַטאָר פון דעם „טעמפל־פאראיין״ איז געווען יעקב רייזנער. ער האָט זיך באמיט צונויפברענגען די נייטיקע געלטער פארן בוי און אנדערע אויסגאבן. דער שמש ר׳ אליהו זינגער האָט אכטונג געגעבן ס׳זאָל אלץ קלאפּן, ווי ס׳געהער צו זיין אין א טעמפל. זיין זון מאיר איז דאָרט לאנגע יאָרן געווען חזן (קאנטאָר) און זיין שווער, יצחק פאָגעל — „בעל קורא״. דער כאָר האָט געזונגען לויט די מעלאָדיעס פון סולצער, לעוואנדאָווסקי, געצנוי ווי אין אנדערע טעמפלען. ר׳ פנחס לויטערבאך האָט געהאט א חזקה אויף שחרית און נעילה אין די ימים־נוראים, און אויך אויף טל־וגשם. צוליב זיינע שיין טראדיציאָנעלע תפילות איז ער געווען זייער באליבט. אביגדור מערמעלשטיין איז א לאנגע צייט געווען „בעל תוקע״. אין די פוילישע צייטן איז ד״ר שווארץ געווען דער הויפּט־גבאי אין טעמפל.

סוף חודש סעפּטעמבער 1939, איז דער טעמפל פארברענט געוואָרן דורך די דייטשן, אײדער זיי האָבן איבערגעגעבן די שטאָט אין די הענט פון די רוסן.

די זאסאניער שול

הגם אין זאסאניע זענען געווען ווייניק יידן, האָבן זיי דאָך באוויזן אויפצובויען מיט אייגענע מיטלען א שול. אין יאָר 1895 איז די שול געווען פארטיק און עס זענען דאָרט געקומען דאווענען נישט נאָר זאסאניער יידן, נאָר אויך די וואָס האָבן געוווינט אויף דער אנדערער זייט סאַן, ביים ברעג. די שול שטייט נאָך היינט, נאָר ווערט באנוצט אלס מאגאזין.

מנינים

שילעכלעך זענען געווען אין דער גרויסער שול און אין דער גרויסער קלויז. באקאנט איז געווען דאָס קלייזל פון משה הירט, ווו מע האָט געקענט דאווענען שחרית פון אין דער פרי ביז 12 באטאָג.

באקאנט זענען געווען די מנינים פון די פאמיליעס בלעך און בערנשטיין אויף דער מיצקיעוויטשא גאס. די מנינים פון טייך און פונעם רב שמעלקיש אויף דער סלאָוואצקי גאס.

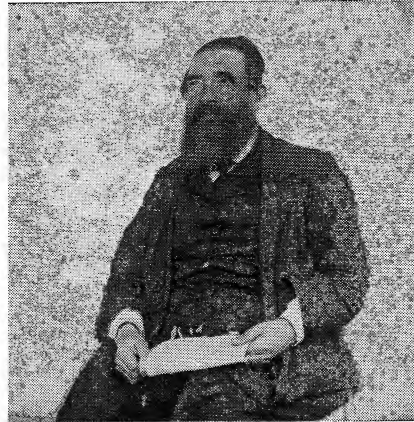
ווייטער — דער מנין פון פישל נאגעל אויף דער טארגאָוויצע, פון פעפער — אויף דער באשטאָווא, דער מנין פון גאָליגער אויף דער וויגאָדא — און אנדערע.

הרבי מבויאן בגן ה„טירה" בפשמישל
דער בויאנער רבי „אויפן שלאָס" אין פשעמישל
The Rabbi of Boyan at visit in Przemyśl

חנן טראו, דב ניצני

הרב גדליה (געדאלטשע) שמעלקיש

Rabbi Gedalia Schmelkes

הרב גדליה שמעלקיש איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1857. ער שטאמט פון א בארימטער רבנישער משפחה. זיין פאָטער מרדכי, וועלכער האָט באלאנגט צום ערשטן קרייז פון ציון־אָנהענגער אין פשעמישל, איז געווען דער זון פון ר׳ חיים־שמואל שמעלקיש און דער ברודער פון ר׳ יצחק שמעלקיש, וועלכער האָט אין משך פון 24 יאָר אין פשעמישל און 13 יאָר אין לעמבערג פארנומען דעם רבנות־אמט. דער לעצטער איז געווען א באוווּסטע רבנישע וועלט־קאפאציטעט, זיינע תלמידים זענען דערנאָך בארימט געוואָרן מיט זייער לומדות. אויך דער יונגער געדאלטשע, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט א גלענצנדיקן זכרון און פעיקייט אויפצונעמען דאָס געלערנטע, האָט זיך שנעל צוגעאייגנט אן אלזייטיק תלמודיש וויסן און געקרוינט געוואָרן, אין זייער פריען עלטער, מיטן נאָמען עילוי. הגם דער פעטער האָט אים געגעבן סמיכות אויף רב, האָט אָבער ר׳ גדליהו געטראכט צו ווידמען זיך דעם מסחר, ווי זיין פאָטער. אָבער דער פלאַן איז ניט רעאליזירט געוואָרן. ער האָט חתונה געהאט קיין טאָרנע, מיט דער טאָכטער פון בעריש זילבער. אין יענעם הויז איז ער אייניקע יאָר געווען אויף קעסט, נאָר דערביי זיך פארפולקאָמט אין לערנען פון תלמוד.

אומקערנדיק זיך קיין פשעמישל, האָט ער דאָ א געוויסע צייט זיך פארנומען מיט האנדל. אָבער נאָך א דורכפאל, האָט ער באשלאָסן אָנצונעמען א רבנישן אמט. דאָס געזעץ האָט דאמאָלט געפאָדערט, אז דער וואָס רעפלעקטירט צו זיין רב, אין א גרעסערער גאליצישער שטאָט, מוז האָבן מאטורע. ער דערגרייכט זי אין א פארהעלטניסמעסיק קורצע צייט. גראָד איז דעמאָלט פריי געוואָרן אין פשעמישל דער כסא הרבנות. נאָר די חסידים זענען קעגן זיין קאנדידאטור, צוליב דער... וועלטלעכער בילדונג פון ר׳ גדליהו. ער ווערט בלויז אויפגענומען אלס לייטער פון ראבינאט — אָבער נישט אלס אב בית־דין. טיף געקרענקט דערפון, האָט ער מיט צופרידנקייט אָנגענומען אין יאָר 1898 דעם אים אָנגעבאָטענעם ראבינער־אמט אין קאָלאָמיי. אויך דאָ שטויסט ער זיך אָן אויף פארשידענע אינטריגעס און מכשולים, וועלכע פארביטערן אים דאָס לעבן.

די בענקשאַפט נאָך פּשעמישל ווו ער האָט געהאַט זיינע אָנהענגער און ווו זיינע עלטערן האָבן יאָרן־לאַנג געוווינט, האָבן אים געהאָלפן גובר זיין אַלע שוועריקייטן — און אין יאָר 1904 ווערט ער דורך דער קהילה אויסגעקליבן אַלס רב און אויך אב בית־דין.

אין אַבסאָלוטן קעגנזאַץ צו דעם איינגעשטעלטן מינהג צו געבן דעם רב געלט־מתנות אויף משפחה־שמחות, פּלעגט ער זיך אָפּזאָגן זיי אָנצונעמען. אויף דער גרינדונגס־קאָנפערענץ פון אגודת ישראל אין קאַטאָוויץ (1912), שליסט ער זיך אָן אין דער מיינונג וועגן אָפּשאַפן דעם אָפּצאָל פאַר רח״ש (רב, חזן, שמש), דורך דעם בעל־שמחה. הרב שמעלקיש האָט געהאַלטן, אַז דער אָפּצאָל דאַרף געגעבן ווערן די פאַראינטערעסירטע דירעקט פון דער קהילה־קאַסע.

נישט ווי אַנדערע רבנים, האָט הרב גדליה ניט געוואָלט זיין אַ ווערקצייג אין די הענט פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג אויף צו באַאיינפלוסן די יידישע באַפעלקערונג ווי אַזוי שטימען ביי וואַלן צום פּאַרלאַמענט אָדער גמינע־ראַט. ער בלייבט טריי זיינע איבערצייגונגען אין אַלגעמיינע, ווי אין נאַציאָנאַלע פראַגן. ווי נאָר ס׳איז אין גאַליציע אַנטשטאַנען די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, שליסט ער זיך אין איר אָן. ער האָט פיל בייגעשטייערט צו דער גרינדונג פון „מזרחי״. אַ דאַנק אים איז אויסגעמיטן געוואָרן דאָס אָפּרייסן זיך פון „מזרחי״ פון דער אַלוועלטלעכער ציוניסטישער באַוועגונג, וואָס איז באַזונדערס געוואָרן אַקטועל אין די לעצטע יאָרן ערב דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. הרב שמעלקיש ווערט אויסגעקליבן אַלס דעלעגאַט צום ציוניסטישן קאָנגרעס אין האַמבורג (1909) און אין באַזעל (1911). אין זיין וואָרט אין דער דעבאַטע אויפן באַזעלער קאָנגרעס, האָט ער זיך באַזונדערס אָפּגעשטעלט אויף דער באַדייטונג פון דער רעליגיע פאַר דער ציוניסטישער טעאָריע און פּראַקטיק.

אַ דאַנק זיינע זעלטענע אייגנשאַפטן און מעלות טובות, איז ער געווען באַליבט ביי דער יידישער באַפעלקערונג, אַריינגערעכנט אויך די „פאָרגעשריטענע״. אים צוליב, האָבן די בעלי־בתים געענדערט דעם בוי פון טעמפּל אַזוי, אַז דער בעלעמער זאָל ניט זיין ביים ארון־קדוש.

ביי די צוגאַב־וואַלן צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט אין יאָר 1906, האָבן די ציוניסטן אַרויסגעשטעלט דעם באַרימטן אַדאָלף שטאַנד, אַלס זייערן אַ קאַנדידאַט אין קרייז בראָדי־זלאָטשוו. הרב שמעלקיש האָט אַלס רב זיך נישט גערעכנט מיט די געפאַרן וועלכע דראָען אים און איז אַקטיוו אַרויסגעטראָטן לטובת דעם ציוניסטישן קאַנדידאַט, אָנגרייפנדיק דערביי די קאַנדידאַטור פון די אַסימילאַטאָרן, וועלכע איז געשטיצט געוואָרן דורך דער רעגירונג. ביי די פּאַרלאַמענט־וואַלן אין יאָר 1907 האָט הרב שמעלקיש מוותר געווען פון זיין קאַנדידאַטור אינעם וואַל־קרייז בוטשאַטש־טלומאַטש לטובת דער קאַנדידאַטור פון נתן בירנבוים. דאַקעגן האָט ער מסכים געווען צו קאַנדידירן אינעם וואַל־קרייז מיעלעץ־טאַרנאָבזשעג, ווו זיינע שאַנסן זענען געווען אומרעאַלע, אַנטקעגן דער קאַנדידאַטור פון ד״ר באָבזשינסקי, צוקונפטיקער שטאַטהאַלטער פון גאַליציע. געזיגט האָט דער רעגירונגס־קאַנדידאַט ד״ר באָבזשינסקי — אָבער מיט זיין האַלטונג, האָט הרב שמעלקיש אַ סך אויפגעטאָן פאַרן יידיש־נאַציאָנאַלן געדאַנק.

נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען פּשעמישל ווערט עוואַקויִרט, האַלט הרב גדליהו פאַר זיין חוב נישט צו פאַרלאָזן די שטאָט און זיינע יידן. ער בלייבט אויפן אָרט און אויף זיין אַמט. ער טיילט די ליידן פון דער באַלאַגערטער פעסטונג. די רוסישע דעראָבערער מאַכן אים שפּעטער פאַראַנטוואָרטלעך פאַר די מעשים פון די פּשעמישלער יידן און אים קומט אויס פיל מאָל צו אינטערוועניִרן ביי דער רוסישער קאָמענדאַנטור. ליידער, זיינע באַמיאונגען צו פאַרמיידן די גזירה פון גירוש — בלייבן אָן דערפאָלג. ער פאַרלאָזט מיט די לעצטע יידן די שטאָט.

אַז די עסטרייכער האָבן צוריק דעראָבערט פּשעמישל, האָט הרב שמעלקיש צוזאַמען מיט אַנדערע יידן, זיך אומגעקערט אין שטאָט. צוליב זיין שוואַכן געזונט־צושטאַנד, פאָרט ער אַרויס

זיך היילן קיין ווין, ווו ס'האָבן זיך דאַן געפונען פיל יידישע פליטים, וועלכע האָבן געלעבט אין גרויס נויט.

אין יאָר 1917 קערט זיך אום הרב שמעלקיש קיין פּשעמישל. דעם 1.11.1918 ווערט ער נאָמינירט פונעם יידישן אָפּיצירן־קאָמיטעט אלס מיטגליד פון „יידישן פאָלקס־ראַט״, וועלכער האָט דאַמאָלט פאַרנומען דאָס אָרט פון דער קהילה. אויסער די געוויינלעכע קהילה־אויפגאַבן, האָט דער פאָלקס־ראַט געמוזט אויך זיך מטפל זיין מיט ענינים פון גרענעצאַל צווישן די פּאָליאַקן און אוקראַינער.

יידישע סוחרים זענען אין יענער צייט באַשולדיקט געוואָרן אין פאַרקויפן פאַר שפּעקולאַציע־פּרייזן אַרטיקלען פון ערשטן געברויך. רעכענענדיק זיך מיט דער פּאָליטישער לאַגע, האָט דער רב געפונען פאַר נייטיק אויסצורופן א חרם קעגן די סוחרים וואָס האַלטן זיך ניט ביי די פּרייזן, באַשטימט דורכן חרם־קאָמיטעט. דער דאָזיקער דראַמאַטישער אַקט, באַגלייט מיט שופר בלאָזן, האָט אויף אַלע אָנוועזנדיקע אין דער גרויסער שול, איבערגעלאָזט א טיפן איינדרוק.

די שלעכטע מאַטעריעלע לאַגע דערלויבט ניט הרב שמעלקיש צו דערפילן זיין טרוים עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, הגם ער האָט דערצו געשטרעבט מיטן גאַנצן האַרצן. ער איז שוין פאַרבליבן אויפן כסא־הרבנות אין פּשעמישל און אויף דער אייגענער הויט דערפילט דעם כסדר זיך פאַרשאַרפנדיקן אַנטיסעמיטיזם אין פוילן. דעם 21טן דעצעמבער 1928 איז ער נפטר געוואָרן. מ'האָט אים קובר געווען אויפן פּשעמישלער בית־עלמין. מספיד געווען האָט אים דער פּאָרזיצער פון דער יידישער קהילה, ד״ר לייב לאַנדאַו.

ר' גדליה שמעלקיש האָט דערצויגן חשובע תלמידים. ער איז געווען דער מחבר פון עטלעכע ספרים, וועלכע האָבן באַהאַנדלט רעליגיעזע און תלמודישע פּראָבלעמען. ער האָט אויך געפונען צייט צוווידמען זיך דער טעטיקייט פאַר וויזלטעטיקע צוועקן און צו עקזאַמינירן אין יידישער געשיכטע די יוגנטלעכע, וועלכע האָבן געוואָלט אַריינטרעטן אין דער סטודענטן־אָרגאַניזאַציע „אגודת הרצל״.

ער איז געווען באַקאַנט מיט זיין קרישטאָל־ריינעם כאַראַקטער און מיט דער גרייטקייט צו העלפן יעדן איינעם וואָס האָט זיך געפונען אין א נויט, אפילו אויך די וואָס זענען געווען באַקאַנט אלס זיינע קעגנער.

זיין אַלמנה האָט אין יאָר 1931 אַרויסגעגעבן אין פּיאָטרקאָוו א טייל פון זיינע שריפטן א. נ. „אמרי רגש״.

יהושע לויבשטיין / בוענאָס־איירעס

די יידישע ארבעטער־באַוועגונג אין פשעמישל *)

(זכרונות פון א בונדיסט)

פאַר דער גרינדונג פון דער זש.פ.ס.

אין די עסטרייכישע צייטן איז פשעמישל, אין אינדוסטריעלן זין, געווען א צוריקגעשטאַנענע שטאָט און במילא ניט פאַרמאָגט קיין באַדייטנדיקן פאַבריקס־פּראָלעטאַריאַט, א סברה נאָך — א יידישן. די עיקר־באַשעפטיקונגען פון די יידישע ארבעטער זענען געווען: סטאָלעריי, בלעכעריי, מאַלעריי, שניידעריי, בעקערס און ענלעכע פאַכן.

אין אָנהייב פון די ניינציקער יאָרן, האָט זיך באַוויזן אין שטאָט דער ערשטער קערן פון אן אָרגאַניזירטער ארבעטער־באַוועגונג פון א געמישטן נאַציאָנאַלן כאַראַקטער: פּאָליאַקן, אוקראַינער, יידן — אין די ראַמען פון דער גאַליצישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי. ס׳האָט ניט לאַנג געדויערט און די פּאַרטיי איז געוואָרן א טייל פון דער אַלגעמיינער עסטרייכישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי. אזוי ווי די עסטרייכישע פּאַרטיי איז נישט געווען אָרגאַניזירט לויט פּראָווינצן, נאָר לויט נאַציאָנאַליטעטן, האָט זיך די גאַליצישע פּאַרטיי צעטיילט אויף א פּוילישע און אוקראַינישע, און די יידן זענען אריינגענומען געוואָרן אין דער פּוילישער פּאַרטיי, אזוי אויך די געזעלשאַפטן „ברידערלעכקייט״, וואָס זענען באַשטאַנען נאָר פון יידישע ארבעטער און אָנגעשטעלטע. אזוי איז אונטער די פליגל פון דער נייער פּוילישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי (פּ.פּ.ס.ד.) געקומען אויך די פשעמישלער חברה „ברידערלעכקייט״.

אין פאַרשידענע צייטן זענען געהערט געוואָרן פּראָטעסטן קעגן אזא באַהאַנדלען די יידן, ס׳האָט אָבער נישט געהאָלפן. ערשט אין יאָר 1905 * איז געקומען צו דער גרינדונג פון א יידישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי, וועלכע איז באַקעמפט געוואָרן פון דער פּוילישער פּאַרטיי — און וועגן דעם וועט נאָך גערעדט ווערן.

ערב דער גרינדונג פון זש.פ.ס., איז אנטשטאַנען א יוגנט־אָרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען „פּאַראייניקונג״, פון א גאָר הויכן ניוואָ. די מיטגלידער זענען אין גרעסטן טייל געווען יידישע שטודירנדיקע יוגנט, הגם דער אָרגאַניזאַציאָנעלער כאַראַקטער איז נישט געווען קיין ריין יידישער, ווייל ס׳האָבן אויך געהערט יוגנטלעכע פּאָליאַקן און אוקראַינער. די וויכטיקע נעמען, וואָס מיר דערמאָנען זיך, זענען פאָלגנדיקע: ישעיהו לאַוויס (שפּעטערדיקער טעאַטער־קריטיקער) און לודוויק גראָספעלד (שפּעטערדיקער גענעראַל־סעקרעטאַר פון דער פשעמישלער פּ.פּ.ס. און מיניסטער אין פּוילישן קאַבינעט אין לאָנדאָן).

די דאָזיקע סטודענטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע האָט באַקומען א תיקון, ערשט ווען זי איז ארונטערגעפאַלן אונטער דער השפעה פון דער זש.פ.ס.

---

* וועגן „בונד״ און דער ציוניסטישער ארבעטער־באַוועגונג (פּועלי־ציון און ציונ. ארב. באַוועגונג) — זע אויך עברית־טייל, ז״ז 106—111, 252—257, 288—289.

* באַמערקונג פון רעדאַקציע: מיר האָבן פאַרבעסערט די דאַטע פון מחבר, 1906 אויף 1905 — גענוי: דער ערשטער מאַי 1905, — לויט דער סטודיע פון היסטאָריקער ישראל־משה האָרן ז״ל, (תלמיד פון פּראָפ׳ יצחק בער, א. נ. „המפלגה הסוציאליסטית היהודית ז׳.פ.ס. בגליציה״ („מחקרים״, הוצ׳ ספרים מ. נוימן, תשי״א, בעריכת דב סדן, ז׳ 150). די באַהויפּטונג פון שוסהיים אין „פּנקס גאַליציע״ און פון ד״ר געלבער אין „תולדות התנועה הציונית בגליציה״, אז דאָס איז געווען אין יאָר 1906, איז א טעותדיקע.

די גרינדונג פון דער זש.פ.ס. און דער קאמף קעגן איר

די גרינדונג פון דער פארטיי האָט איר געשיכטלעכע בארעכטיקונג און איז געקומען אלס פועל־יוצא פון דריי גורמים ; די רעוואָלוציע פון 1905 ; די השפעה פון „בונד״ אין ליטע, רוסלאנד און פוילן ; און דער ביישפּיל פון דער עסטרייכישער סאָציאליסטישער פארטיי, וואָס האָט געוואָלט געבן אן ענטפער אויף די גרויסע נאציאָנאלע פּראָבלעמען, וואָס זענען ארויסגעבראכט געוואָרן אויפן טאָג־אָרדענונג דורך די פארשידענע פעלקער פון עסטרייך. מ׳דארף אויך נישט פארגעסן דעם פּרווו פון עסטרייכישן סאָציאליסט רודאָלף שפּרינגער (קארל רענער) צו שאפן א נאציאָנאליטעטן־פּראָגראם פאר עסטרייך.

די זש.פ.ס., אלס פּאָליטישע פארטיי פון די יידישע ארבעטער, האָט באוויזן צו אָרגאניזירן כמעט אלע יידישע פאַך־פאראיינען פון שניידערס, סטאָלערס, בלעכערס, בעקערס א.א.וו. זי האָט אויך געהאט אן איינפלוס אויף דער אינטעליגענץ. אָבער שוין דעמאָלט האָט די נאציאָנאלע אָפּגעזונדערטקייט זיך געשטעלט אין פאָדערגרונט פון די פארטיי־פּראָבלעמען.

די מער אקטיווע זענען געווען : לייב לאנדאו, אברהם גאָטדאנק, אדוו׳ פרים, די ברידער־דאָקטוירים זאהן, מאוריצי אקסער.

די פּ.פּ.ס.ד. האָט געפירט א שטארקע העץ־קאמפּאניע קעגן דער זש.פּ.ס. זי האָט אָרגאניזירט אירע גרופּן, וועלכע מיר פלעגן רופן „ליבערמאנס אָנהענגער״. אויף א קאָנפערענץ פון דער פּ.פּ.ס.ד., האָט נישט קיין אנדערער ווי איגנאצי דאשינסקי אונדז באצייכנט ווי שטערערס פון דער סאָציאליסטישער איינהייט און „סעפּאראטיסטן״.

אזוי איז געווען ביז ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה. ד״ר ליבערמאן האָט אין אונדזער שטאָט געשפּילט אן ערשטראנגיקע ראָל, ער האָט שטארק משפּיע געווען אויף גרויסע טיילן פון דער יידישער באפעלקערונג — ארבעטער, אָנגעשטעלטע און א גרויסן טייל פון מיטלקלאס. ביי די ערשטע אלגעמיינע וואלן צום עסטרייכישן פארלאמענט (1907), האָט ער באקומען א גרויסע צאָל יידישע שטימען. ס׳זענען געווען פיל יידישע סוחרים, וואָס האָבן אקטיוו געארבעט פאר אים ביי די וואלן. אויך ביי דער אינטעליגענץ האָט ער געהאט אסך פארערער און אָנהענגער.

יוגנט-ארגאניזאציעס

נאָכן פונאנדערפאַל פון דער אינטערנאציאָנאלער „פאראייניקונג״, ווערט געגרינדעט א ריין יידישע יוגנט־אָרגאניזאציע מיטן נאָמען „פרייע־יוגנט״, וואָס איז נישט פארבונדן מיט קיין שום פּאָליטישע פארטיי. אירע אויפגאבן : אויסצובילדן גייסטיק און פיזיש דעם „נייעם מענטש״ און אים באקענען מיטן סאָציאליזם. אין די צייטן, ווען אין פשעמישל איז שוין געווען די „ארבעטער־היים״ (נאָך 1912), האָבן זיי דאָרט געהאט זייער לאָקאל, פארמאָגט א גרויסע ביבליאָטעק און דורכגעפירט רעפעראטן אויף פארשידענע טעמעס.

פון די רעפערענטן איז אמבאַליבסטן געווען ד״ר ה. זאָן. ער פלעגט דער יוגנט אָפּגעבן א סך צייט און צוציען מאסן צוהערער. עס פלעגט צו דער יוגנט אויך קומען דר. גאָטדאנק. זייער אקטיוו זענען אויך געווען יוסף שטרודלער און ישראל סאָבאָל — א סטאָלער־ארבעטער און קענער פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג און פון דער יידישער ליטעראטור. ער האָט אונדז אָנגערעגט צו ווערן לייענער פון יידישע ביכער.

אין יאָר 1913 איז אין עסטרייך געשאפן געוואָרן א סאָציאליסטישער סקאוטינג, מיט אן אנטי־מיליטאריסטישער איינשטעלונג. ביי אונדז איז די איניציאטיוו איבערגעגעבן געוואָרן צו יוסף שטרודלער. אין משך פון א קורצער צייט, האָבן מיר געהאט אין פשעמישל א יידישן סאָציאליסטישן „סקאוטינג״. פארשטייט זיך, אז נישט אלע יוגנטלעכע האָבן זיך געקענט דערלויבן

די גרויסע הוצאות אויף סקויטישע מונדירן, אָבער מיר האָבן געהאַט אייגענע שניידערס. דער הויפּט־ציל פון די סקויטן איז געווען: פרייע נאַטור, גימנאַסטישע איבונגען, לעקציעס וועגן נאַטור־וויסנשאַפט, אַנטי־רעליגיעזע אויפקלערונג, לעקציעס וועגן סאָציאַלע וויסנשאַפטן.

מיר פלעגן זיך אויך באַטייליקן אין עפנטלעכע דיסקוסיעס. אין יענער צייט האָבן זיך באַוויזן קליינע גרופּן פון ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. אָבער מיט בירגערלעכע פּאַרטייען — האָבן מיר נישט דיסקוטירט. דאַקעגן האָבן מיר יאָ אָנגענומען די איינלאַדונג פון פּועלי־ציון. איך קען נישט איבערגעבן באַריכות דעם פאַרלויף פון דער דיסקוסיע. עס געדענקט זיך נאָר, אַז די אָנוועזנדיקע זש.פּ.ס. חברים האָבן געהאַלטן, אַז דער פּועלי־ציון־רעפערענט, וואָס האָט געהאַט דאָס אַריינפיר־וואָרט, האָט באַליידיקט אונדזער רעפערענט, דעם יונגערן זאָן. ס׳איז אויסגעבראָכן אַ געשלעג און די פאַרלעזונג איז געוואָרן אויפגעריסן. מיר האָבן דעם פאַל זייער באַדויערט.

„סטזשעלצעס״ און „לעגיאָנערן״

אונטער דער השפּעה פון יוזעף פּילסודסקי, האָט די פּשעמישלער פּ.פּ.ס.ד. אָרגאַניזירט ביי זיך אַ גרופּע פון „סטזשעלעץ״. דער אָרגאַניזאַטאָר איז געווען סטאַניסלאַוו בורדאַ (נישט קיין פּשעמישלער), פאַרוואַלטער פון דער „אַרבעטער־היים״. ער האָט געפירט פּראָפּאַגאַנדע אויך צווישן יידישע אַרבעטער, זיי זאָלן אַריינטרעטן אין „סטזשעלעץ״ און אַזוי אַרום קעמפן קעגן צאַריזם — דעם גרעסטן שונא פון סאָציאַליזם. אייניקע חברים פון דער זש.פּ.ס. זענען אַריינגעצויגן געוואָרן אין „סטזשעלעץ״, און שפּעטער — צו די לעגיאָנען (שטרודלער, העפּטלינג, אהרן ראָזענבוים א. אַ.).

די פּ.פּ.ס.ד. האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר פּאַטריאָטיזם. אירע פירנדיקע חברים זענען אַריינגעטרעטן אין פּוילישן לעגיאָן. אין יענע צייטן האָבן מיר נאָך געהאַט אונדזער לאָקאַל אין דער „אַרבעטער־היים״. מ׳איז אָבער געצוווּנגען געוואָרן דעם לאָקאַל אויפצוגעבן. איידער די מלחמה פון 1914 איז אויסגעבראָכן, האָבן מיר באַקומען אַ לאָקאַל פון דער קראַנקן־קאַסע אויף דער סלאָוואַצקי־גאַס, אַ סאָציאַליסטיש הויז אין אונדזער שטאָט. אין דעם הויז זענען שפּעטער פאַרבליבן די בונדיסטישע פּאַרטיי און פאַרשידענע פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען. באַזונדער פון די שניידערס, בלעכערס א.אַ.וו. די זש.פּ.ס. האָט געהאַט אַ לעגאַליזירטע קולטור־אָרגאַניזאַציע א.נ. „פאָרווערטס״. דאָס איז, אגב, צונויפגעקומען שפּעטער, אין די שלעכטע צייטן.

ביים סוף פון דער ערשטער וועלט-מלחמה

דאָס יאָר 1918, האָט אויף פאַרשידענע פראָנטן, הגם נישט אין דער זעלבער צייט, דערפירט צום סוף פון קריג. די געשעענישן אין רוסלאַנד און אין דייטשלאַנד האָבן ביי די אַרבעטער־פּאַרטייען געשאַפן די אילוזיע, אַז זיי שטייען אויף דער שוועל פון דער סאָציאַלער רעוואָלוציע. די פּוילישע רעגירונג האָט נישט לאַנג געלאָזט אָנהאַלטן דעם „ערב פרילינג״ און פאַרעפנטלעכט אַ ריי אַנטי־דעמאָקראַטישע געזעצן, וואָס האָבן באַגרענעצט די דעמאָקראַטישע פרייהייטן אין וואָרט און שריפט. באַלד דערנאָך איז אויך געקומען — דער אַנטיסעמיטיזם.

דערווייל האָבן אָנגעהויבן זיך אומקערן זעלנער פון דער געפאַנגענשאַפט, צווישן זיי — אויך בונדיסטן. מיר האָבן זיך גענומען אויסברייטערן אונדזער אַרבעט און באַזעצט דאָס הויז פון די נוסבוימס, אויף דער טשאַרנעצקיעגאָ־גאַס אַנטקעגן דער בריק, ביי דער הויפּט באַנסטאַציע, וואָס איז יאָרן־לאַנג געווען פאַרנומען פון מיליטער.

דאָס הויז האָט געגעבן ברייטע אַרבעטס־מעגלעכקייטן. דער צופלוס פון מענשן איז געווען

אזוי גרויס, אז מיר זענען געשטאנען פארן פראָבלעם, ווי זיי אלע אריינגעמען אין אָרגאַני־זאַציאָנעלע ראַמען.

אונדז האָט געפעלט די ראַם, וואָס זאָל אידעיש באַפעסטיקן די בונדישע גרופּע. מיר האָבן באַשטימט עטלעכע חברים פון דער אינטעליגענץ צו שאַפן קולטור־אינסטיטוציעס. מיר גרינדן אַן עפנטלעכע ביבליאָטעק א. נ. פון י. ל. פרץ. א יידישע ביבליאָטעק אין פשעמישל — איז געווען א נייעס. די גרינדער פון דער ביבליאָטעק זענען געווען: יוסף שטרודלער, ש. יעגער און יהושע לויבשטיין (ביבליאָטעקאַר). דער רוב לייענער איז געווען אומפּאַרטייאישע, פון אלע קרייזן, נאָר מיט אַן ערנסטער באַציאונג צו יידישע קולטור.

ליטעראַרישע און פּאָליטישע רעפעראַטן זענען אין יענער תקופה געווען אַן אָפּטע דער־שיינונג. מען האָט זיך „געדרייט" אַרום די באַרימטע 21 פּונקטן פון קאָמינטערן.

אין דער פּ.פּ.ס. האָבן אין דער צייט געהערשט אנטיסעמיטישע שטימונגען. יידישע מיט־גלידער פון פּ.פּ.ס. פלעגן קומען צו אונדז זיך „אָנוואַרעמען" — און פיל זענען שוין געבליבן. דעמאָלט האָט אין אונדזער אַרבעט זיך באַטייליקט אויך די דיכטערין רחל קאָרן. זי איז געווען א טרייע לייענערין אין דער ביבליאָטעק, זינט איר דערעפענונג.

די וואַלן צום ערשטן פּוילישן פּאַרלאַמענט (1919), האָבן אונדז געטראָפן אין א לאַגע, וואָס אָרגאַניזאַציאָנעל זענען מיר נאָך נישט געווען אָנגעשלאָסן צום „בונד", אָבער אידעיש זיך אידענטיפיצירט מיט אים און צוזאַמען באַיקאָטירט די וואַלן. פונדעסטוועגן האָבן מיר אין פשעמישל געהאָלפן אונדזער היימישן קאַנדידאַט, דעם ד"ר ליבערמאַן.

דער אויפשטייג פון דער יידיש־וועלטלעכער קולטור האָט צו יענער צייט זיך אָנגעהויבן אויך אין פשעמישל, הגם די שטאָט איז נישט געווען קיין שטאַרקער אָפּנעמער פונעם יידישן בוך. אָבער דעמאָלט האָט די צייט געאַרבעט פאַר יידיש, מ׳האָט נישט געדאַרפט פירן קיין אַגיטאַציע, דאָס יידישע וואָרט האָט מיט אייגענע כוחות אַרויסגעשטופּט די אַסימילאַציע. די ערשטע דראַמאַ־טישע קרייזן האָבן געשאַפן חברים פון „בונד״, באַזונדערס יצחק זאַלצבערג, ליטור, פּרוי וויינהויז און משה שוואַרץ. עס זענען אויפגעפירט געוואָרן כמעט אַלע פּיעסן פון גאָלדפאַדען.

ווער קאָן פאַרגעסן די אַלע אימפּרעזן? דער פוטבאָל־קלוב א. נ. „לייבאָר״ האָט געהאַט פאַרמעסטונגען מיט אַנדערע ספּאָרט־גרופּן אין שטאָט. דער קלוב איז אָנגעפירט געוואָרן פון די ח״ח: רינדלער, משה האַנדה, וואַלאַך און ווייץ.

די שליטה איבער דער קהילה

די ערשטע פשעמישלער קהילה נאָכן קריג, איז געווען אַ נאָמינירטע און זיך געשטיצט אויף די פאָרשטייער פון פאַרטייען, לויט אַן אָפּמאַך. די אַלטע קהילה איז פאַרטריבן געוואָרן און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן אַ ניי קהילה־לעבן. אַלס ערשטער ראש־הקהל איז געוויילט געוואָרן ד״ר מאַקס ראָזנפעלד, אַ פּועלי־ציוניסט פון דראָהאָביטש, וויניק באַקאַנט ביי אונדז, אָבער ער האָט זיך געשעניטן אויף אַ גרויסע פּערזענלעכקייט. זיין פּראָזעסור אין דער קהילה האָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטן. ער איז געשטאָרבן אין עלטער פון 36 יאָר און די שטאָט האָט זייער באַדויערט זיין טויט.

די זש.פּ.ס. איז לויטן אָפּמאַך געווען פאַרטרעטן אין קהילה־ראַט דורך ד״ר לייב לאַנדאַו, מאיר ריטערמאַן און פּנחס דרוקער.* אויך די יידישע סעקציע פון דער פּ.פּ.ס.ד. איז געווען פאַר־טרעטן דורך צוויי מענטשן: עסטרייכער און זיגמאַן. די חברה „יד חרוצים״ האָט דאָרט געהאַט אירע צוויי פאָרשטייער. דער קהילה־ראַט האָט זיך איצט געגרופּן פאָלקס־ראַט — אַ קאָנצעסיע פאַר די אַסימילאַטאָרישע קרייזן, וואָס זענען דאָרט געווען רעפּרעזענטירט מיט דריי מאַנדאַטן אויף 19. נאָך ראָזענפעלדס טויט, איז איינשטימיק געוויילט געוואָרן דר. לייב לאַנדאַו אַלס פּרעזעס פון דער קהילה. די קהילה האָט דעמאָלט געאַרבעט בעיקר ווי אַ רעטונגס־קאָמיטעט, ווייל אין דער שטאָט האָט געהערשט נויט און אָרעמקייט און מען האָט געמוזט העלפן. דער „דזשוינט״ האָט טאַקע געטאָן אַ גוטע אַרבעט און אויך די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער האָבן זיך אַ סך באַמיט אין דער פילאַנטראָפּישער טעטיקייט.

פאַראייניקונג מיטן „בונד״

אין יאָר 1920 קומט פאָר אין קראָקע דער פאַרייניקונגס־קאָנגרעס פון „בונד״ אין פּוילן. דר. לייב לאַנדאַו ווערט מיטגליד פון ראַיאָן־קאָמיטעט אין קראָקע. אַלס ראש־הקהל נעמט ער אויף דעם פירער פון „בונד״, הענריק ערליך, וואָס איז געקומען קיין פשעמישל מיט אַ רעפעראַט א.ד.ט. ״די יידן־פּראָבלעמען אין נייעם פּוילן און זייער לייזונג״. ער האָט געהאַט אַ סך צוהערער פון דער אינטעליגענץ און איבערגעלאָזט אַ שטאַרקן איינדרוק.

די לאָזונג אין יענע יאָרן איז געווען: די וועגן פירן צום קאָנסטרוקטיוון סאָציאַליזם, ד. ה. צו גרינדן אַלערליי פּראָדוקציע קאָאָפּעראַטיוון און אַ קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו. מיט נישט־גרויסע סובסידיעס פון „דזשאָינט״, גרינדן מיר אַ קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו אונטער דער לייטונג פון

* באַמערקונג פון רעדאַקציע: אונדזער פּאָרזיצער, ד״ר דב ניצני (פריער — בעריש קנאָפּף), וועלכער איז פון 1.11.1918 ביז מאי 1919 געווען אַ טעטיקער מיטגליד פון פאָלקסראַט, באַהויפּטעט, אַז די זש.פּ.ס. האָט לויטן אָפּמאַך באַקומען נאָר צוויי פאַרטרעטער. פון זיי איז איינער געווען סטאַביל, ד״ר לייב לאַנדאַו, און דער צווייטער האָט זיך אָפּט געטוישט.

ד״ר וואלענטין. דער ראט איז, אויסער ד״ר וואלענטין, באשטאנען פון ד״ר גאָטדאנק, יוסף שטרודלער, די ברידער טיכל און שמואל קריגער. דער געשעפטס־פירער איז געווען אבוש שנעק. א פרויען־שניידער קאָאָפּעראטיוו איז אָנגעפירט געוואָרן פון די ח״ח יאקובאָוויטש, זאלצבערג, שענקער און פרוכטער (דער לעצטער — א פועלי־ציוניסט).

דער קאָאָפּעראטיוו פון די מאליארעס האָט זיך געפונען אין די גאראזשן פון ד״ר בלאָזשאָווסקי, דאָרט איז אויך געווען דער מאגאזין פון די מאטעריאלן. מיר האָבן אויך געגרינדעט פאראיינען פון בלעכערס, שלאָסערס און מאליארעס ביי די אלגעמיין־פוילישע פּראָפעסיאָנעלע פאראיינען, מיט אויטאָנאָמיע־רעכט פאר אונדזערע יידיש־רעדנדיקע חברים.

די קרוין פון אונדזער באוועגונג איז געווען די יוגנט־אָרגאניזאציע „צוקונפט״, וואָס האָט געהאט איר לאָקאל אויף עק וואָדנא־גאַס. אירע ערשטע טוערס זענען געווען די חברטעס רעגע היסטער, רבקה זאפיר, גלאנצמאן א.א.וו.

אויף דער גרינדונגס־קאָנפערענץ אין ווארשע איז געווען דעלעגירט דער שרייבער פון די שורות. דער „בונד״ איז דאמאָלט געווען אומלעגאל, האָט מען זיך געמוזט היטן פאר א דורכפאל. עס איז געווען די צייט פון פסח.

יעקב פאט (א. ווילנער) האלט זיין ערשטן רעפעראט אין פשעמישל אויף דער טעמע „די יידישע שול און דאָס יידישע קינד״. דאָס איז געווען א פּראָבלעם, מיט וועלכן מיר האָבן ביז איצט זיך נישט באשעפטיקט.

ווייטערע אינטערעסאנטע פאַרטראָגן האָבן מיר געהערט פון אינזש׳ אָקון פון ווילנע, וואָס איז צו אונדז געקומען צוליב זיין פרוי, וועלכע איז געווען אינטערנירט (צוליב פּאָליטישע טעמים) אין פיקאליצי ביי פשעמישל. זיינע רעפעראטן האָבן ארויסגערופן לייידנשאפטלעכע דיסקוסיעס און בעיקר ארום דער טעמע „קווערשניט פון באָלשעוויזם און דעמאָקראטיע״.

ערשטע שטאט־ראט וואלן

צו די וואלן האָט מען זיך נאָך באנוצט מיט דעם אלטן געזעץ פון קוריע־וואלן. אזוי ווי מיר האָבן שוין געלעבט אין א דעמאָקראטישער מלוכה, האָט מען צוגעטשעפעט א פערטן קלאַס ווילער (אין קעגנזאץ צו די דריי ערשטע קוריעס) וואָס האָבן נישט געצאָלט קיין שטייערן. די דאָזיקע פערטע קוריע האָט געהאט מער ווילער ווי די אנדערע 3 צוזאמען. מיר האָבן דורכגעפירט דריי קאנדידאטן; ד״ר פרים, שטרודלער און דוד ווייסמאן. א גרויסער טייל פון די פ.פּ.ס.־יידן האָבן געשטימט פאר אונדז, מיר פון אונדזער זייט האָבן געשטימט פאר די יידישע קאנדידאטן פון דער פ.פּ.ס.: נאסנפעלד און זיגמאן. אויך זיי זענען געוויילט געוואָרן.

דער פויליש־סאוויעטישער קריג

די באָלשעוויסטיש־פוילישע מלחמה, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבן אין נאָוועמבער, איז געווען א פּעריאָד פון דער שווארצסטער רעאקציע. אויף יעדן ייד האָט מען געקוקט ווי אויף א שונא פון פוילן. די פּ.פּ.ס. האָט דאמאָלט צוזאמענגערופן דעם אלגעמיינעם ארבעטער־ראט פון פשעמישל, כדי צו דיסקוטירן וועגן דער געשאפענער סיטואציע. די פּ.פּ.ס.־לייטונג האָט שוין פון לאנג דעצידירט זיך אָנצושליסן אין דער אלגעמיינער פארטיידיקונגס־ליניע קעגן דער באָלשעוויסטישער אינוואזיע.

ס׳איז געווען זייער געפערלעך ארויסצוטרעטן קעגן דעם. דער זאל, ווו ס׳איז פאָרגעקומען די זיצונג פון ארבעטער־ראט, איז געווען פול מיט דעפענסיווע־אגענטן. פונדעסטוועגן האָט ח׳

שעיה הירש, מיט זיין ניט איבעריק גוטן פויליש, אָפּגעגעבן א דערקלערונג אין נאָמען פון „בונד", וואָס איז געווען נישט אין איינקלאַנג מיט דער שטעלונג פון פּ.פּ.ס.

ס'האָבן זיך דאַמאָלט באַטייליקט אין דער זיצונג די ח"ח ש. יעגער, ש. הירש, רענע היסטער, ראָזנבוים און יהושע לויבשטיין. הירש האָט געהאַט מזל, וואָס דער פּוילישער הויז־וועכטער האָט אים ארויסגעפירט דורך א זייטיקע טיר.

דער שניידער-שטרייק

צו אונדז זענען געקומען חברים פון שניידער־פאַראיין אין לובלין — כעמיק און זעגבוים. דער ערשטער האָט אין פּשעמישל אָנגעפירט מיט א שטרייק פון יידישע און פּוילישע ארבעטער און אלעמען איבערראַשט מיט זיין פייערדיקן טעמפּעראַמענט.

וואַלן צו דער קהילה און סיים

עס קומען פאָר די ערשטע וואַלן צו דער קהילה, וועלכע איז ביז איצט געווען צוזאַמענ־געשטעלט פון נאָמינירטע מיטגלידער. מיר באַקומען 3 מאַנדאַטן. אויף דער קאָנסטיטואירנדיקער זיצונג ווערט אלס ראש־הקהל איינשטימיק אויסגעוויילט דר. לייב לאַנדאַו. דער פּאַרטיי־קאָמיטעט פון „בונד" האָט אָבער געהאַלטן, אז פּראָפּאָרציאָנעל קומט אונדז נישט דער מאַנדאַט פון ראש־הקהל, און באַשלאָסן, אז לאַנדאַו דאַרף לייגן זיין אמט. פאַר נישט אויספירן דעם דאָזיקן באַשלוס, ווערט לאַנדאַו אויסגעשלאָסן פון דער פּאַרטיי.

אין יאָר 1922 קומען פאָר די וואַלן צום סיים. אין שליחות פון צענטראַל־קאָמיטעט פון „בונד" אין פּוילן, קומט קיין פּשעמישל דער חבר וויקטאָר אלטער. די חברים ד"ר גאָטדאַנק, שטרודלער און רענע היסטער זענען געווען די לאָקאַלע פּאַרטיי־פאַרטרעטער. ס'האָט זיך געהאַנדלט וועגן דעם, אז ד"ר לייב לאַנדאַו זאָל קאַנדידירן אויף דער בונדישער ליסטע, ער האָט אָבער געהאַלטן, אז אלס תלמיד פון ד"ר ליבערמאַן, קאָן ער נישט אויפטרעטן ווי זיינער א קעגן־קאַנדידאַט. ער האָט פּאַרגעלייגט צו קאַנדידירן אויף דער בונדישער ליסטע אין לעמבערג. וויקטאָר אלטער האָט דערמיט מסכים געווען, אָבער לאַנדאַו האָט געהאַט נאָך איין באַוואָרעניש: ווען ס'וועט זיך פאָרמירן א בונדישע פראַקציע, זאָל ער נישט מוזן אין אלע פראַגן שטימען איינהייטלעך. (ער איז צו יענער צייט געווען א רעכטער). אלטער האָט ביים לעצטן זאַץ געמיטלעך זיך אויפגעהויבן און מיט אנטשלאָסנקייט געזאָגט: „חבר לייב לאַנדאַו איז טאַקע א גרויסע פּער־זענלעכקייט, אָבער די בונדישע באַוועגונג איז נאָך גרעסער..." דערביי האָבן זיך ביידע געדריקט די הענט.

ס'איז געווען 5 פּאַרטייען.

דער „בונד" האָט דאַמאָלט געהאַט זיין אייגענע לאַנד־ליסטע. אויף דער יידישער גאַס אין פּשעמישל האָט אויף דער נאַציאָנאַלער ליסטע קאַנדידירט משה פראָסטיק, רעדאַקטאָר פון לעמבערגער „טאָגבלאַט". ער איז אויך געוויילט געוואָרן אין פּשעמישלער ראַיאָן. פאַרשטייט זיך, אז ד"ר ליבערמאַנס קאַנדידאַטור איז געקומען אויף א נישט־גינסטיקער וואָקשאַל — און מ'האָט צו אונדז אַפּעלירט צוצושטיין צו זיינע ווײלער. דאָס איז אָבער געווען אוממעגלעך, ווייל די בונדישע ליסטע איז געווען א צענטראַלע, נישט קיין לאָקאַלע. פונדעסטוועגן האָבן א סך פון אונדזערע חברים געשטימט פאַר ליבערמאַנען. אין גאַנצן ראַיאָן האָט דער „בונד" באַקומען ביי 1,500 *) שטימען. ליבערמאַן איז געוויילט געוואָרן נאָר א דאַנק דעם, וואָס די אוקראַאינער האָבן

* באַמערקונג פון דער רעדאַקציע: דער מחבר האָט דאָ א טעות. בא די סיים־וואַלן אין יאָר 1922, האָט די ליסטע פון „בונד" באַקומען נאָר 403 שטימען.

באַיקאַטירט די וואלן און מ׳האָט באדארפט א סך וויניקער שטימען, כדי געווילט צו ווערן. צום ערשטן מאָל האָט די קאָמוניסטישע פארטיי זיך געוואָנדן צו אונדז וועגן אן איינהייטלעכער אקציע, דאָס האָט זיך אָבער נישט איינגעגעבן ווייל ס׳האָט זיך צוגעשטעלט א קאָמוניסטישער „בונד" — און מיר האָבן אזא דעלעגאציע נישט אָנערקענט.

אין דעם פשעמישלער ראיאָן האָבן מיר געהאט א ביסל דערפאָלג. אין שטעטל דאָבראָמיל איז אונדז געלונגען אָפּצוהאלטן א וואל־מיטינג מיט גרויס דערפאָלג.

רעפערענטן פון אנדערע ערטער

אלס רעדנער־גאסט איז צו אונדז געקומען דער אלטער טוער פון זש.פּ.ס. — פסח דעמביצער, מיט א ליטערארישן פאָרטראָג איבער פרצ׳ס שאפונג. דערנאָך איז געווען מלך ראוויטש (צוויי מאָל). ביים ערשטן פאָרטראג האָט ער גערעדט וועגן שלום אש, דאָס צווייטע מאָל איז ער געקומען אלס א שליח פון דער צ.י.ש.א. אין פוילן. ביים ערשטען פאָרטראג האָט אים שטארק אָפּאָנירט לייבוש שוועבל. ביים צווייטן באזוך האָב איך געפירט דעם פאָרזיץ און געווען דער ערשטער רעדנער.

אויף 1־טע־מאי קאָנפערענצן, אָדער מאסן־מיטינגען, זענען צו אונדז געקומען פון ווארשע גרשון זיבערט, הענריק ערליך, ד״ר איגנאצי אלעקסאנדראָוויטש, דעמביצער, בלום, ד״ר פענסטערבלום (קראָקע), דר. פענציק (פון סאניק), דר. איינאייגלער (לעמבערג), דר. פיינער

די מיטגלידער פון דער ייוו״א־אָפּטיילונג אין פשעמישל אויף אן 1ער מאי דעמאָנסטראציע אין יאָר 1938
חברי סניף „ייוו״א" בפשמישל במצעד אחד במאי 1938
First of May parade 1938

(שפּעטערדיקער פירער פון דער ווידערשטאַנדס־באַוועגונג אין די נאַצי־יאָרן) און טרייער (ביידע פון לעמבערג).

צום דאַנציקער געהיימען בונדישן צוזאַמענפאָר, וועלכן די דאַנציקער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע האָבן לעגאַליזירט אין דער פרייער שטאָט, איז אויף דער ראַיאָן־קאָנפערענץ אין קראָקע געווײלט געוואָרן און געפאָרן דער ח׳ שעיה הירש. אין דער זעלבער צייט איז פאָרגעקומען אַ ראַיאָן־קאָנ־פערענץ אין לעמבערג, צו וועלכער איך בין פון דער פּאַרטיי געשיקט געוואָרן אַלס דעלעגאַט.

אין יאָר 1926 קומט פאָר אַ צוזאַמענפאָר פון אַלגעמיינעם האָלץ־פאַרבאַנד. די יידישע דעלעגאַציע איז באַשטאַנען פון 10 פּערזאָן. אונדזער שטאָט איז געווען פאַרטראָטן מיט דריי דעלעגאַטן; אַהרן ראָזנבוים, טיכל און מרדכי קאַלב.

פּרץ מאַרקיש איז אין פּשעמישל געווען צוויי מאָל. ביי דער משפּחה פון רחל קאָרן פלעגט מען אויפנעמען די שרייבער־געסט, אַזוי איז אויך דאָרט אויפגענומען געוואָרן מאַרקיש.

יוגנט־אָרגאַניזאַציע אין שפּעטערע צייטן

מיר האָבן אויך שפּעטער געהאַט אַ גוטע יוגנט־אָרגאַניזאַציע מיט פּראָפ. פּאַראַיינען (שניידערס, סטאָלערס, א.א.וו.). די יוגנט האָט געהאַט אירע אייגענע לאָקאַלן אויף רוג וואָדנע, מיט אַ ביבליאָטעק. די יוגנט איז ביי אונדז געווען דער נערוו פון דער באַוועגונג.

די יוגנט האָט אויך געהאַט אַ דראַמאַטישן קרייז, אָנגעפירט פון אַ לובלינער חבר, זיגמאַן. זיי פלעגן אויפפירן איינאַקטערס אין כאַראַקטער פון אַ קליינקונסט־בינע. די יוגנט־אָרגאַניזאַציע פלעגט אויך דורכפירן אויספלוגן, פון וועלכע עס זענען פאַרבליבן בילדער.

*

נאָכן יאָר 1928, איז דער שרייבער פון די שורות אַוועק פון פּשעמישל און מיט דעם יאָר ענדיקן זיך זיינע זכרונות פון דער בונדישער באַוועגונג אין שטאָט.

ד״ר לייב לאנדאו

די ווייטערדיקע ארטיקלען זענען אָנגעשריבן און איבערגעגעבן געוואָרן דעם רעדאַקציע־קאָמיטעט פון בוך א דאנק דער איניציאַטיוו און באמיאונגען פון ד״ר יעזשי סאַוויצקי.

ד״ר סאַוויצקי, פּראָפעסאָר פאר קרימינאָלאָגיע אויפן ווארשעווער אוניווערסיטעט, איז בשעתו געווען דער פאָרשטייער פון פאָלקס־דעמאָקראַטישן פוילן ביים אינטערנאַציאָנאַלן מיליטערישן געריכט אין נירנבערג, וועלכער האָט געמשפּט די וויכטיקסטע קריגס־פארברעכער און איז אויך אויפגעטרעטן אלס הויפּט־פּראָקוראָר אין א ריי פּראָצעסן אין פוילן קעגן די דייטשע תליינים אין די טויט־לאַגערן מיידאַנעק און אוישוויץ; קעגן די היטלעריסטישע מושלים אין קראָקע; קעגן דעם וואָס האָט פאַראָרדנט צו שאַפן דאָס ווארשאווער געטאָ; קעגן דעם גובערנאַטאָר פון ווארשעווער דיסטריקט — און פיל אנדערע קריגס־פארברעכער.

זיין בוך „דשענאָסייד — פון באַשטימען דעם באַגריף ביזן אָפּמאַך (1933—1948)״, וואָס איז אין יאָר 1949 דערשינען אין קראָקע, האָט פּראָפ׳ סאַוויצקי געווידמעט דעם אָנדענק פון לייב לאַנדאו. אין דער ווידמונג שרייבט ער:

„צום ליכטיקן אָנדענק פון ד״ר לייב לאַנדאו, דעם אומקאָמפּראָמיסלעכן קעמפער פאר גלייכבארעכטיקונג פון מענטשן, דעם גרויסן פארטיידיקער אין קרימינעלע פּראָצעסן, דעם קרבן פון דזשענאָסייד — ווידמע איך די דאָזיקע ארבעט״.

קיינער ווייסט ניט ביזן היינטיקן טאָג ווו עס געפינט זיך דער קבר פון לאַנדאו. זאָל די דאָזיקע ווידמונג דינען אלס מצבה אויף דעם אומבאַקאַנטן קבר פון דעם אומפארגעסלעכן מאַן.

אברהם מאָרעווסקי

אדוו׳ לייב לאנדאו — א גדול בישראל

לייב לאַנדאו האָט רעפּרעזענטירט די שענסטע אייגנשאַפטן פון דער יידישער אינטעליגענץ אין אונדזער דור. ער איז געווען א גדול הדור נישט צוליב זיין הויכער ערודיציע און אויך נישט צוליב זיין טאַלאַנט אלס פארטיידיקער אין הונדערטער פּראָצעסן. זיין אויסדערוויילטקייט אין די רייען פון זיין ארום, וואָרצלט אין דעם, וואָס ער איז געווען א מענטש פון געלייטערטן גייסט און פריין געדאַנק.

לייב לאַנדאו, הגם א פּראַקטישער טוער, איז געווען א דיכטער מיט אלע זיינע רמ״ח אברים. אין אונדזער ניכטערן, ציניש יאָרהונדערט — איז ער געווען דער ריטער מיט לייב און נשמה.

בערך אין יאָר 1925, בין איך אנגאַזשירט געוואָרן קיין פּשעמישל אויפצופירן דאָרט מיט א ליבהאָבער־קרייז דעם צווייטן אקט פון „דובּוס״. אין דער דאָזיקער שטאָט האָב איך זיך באַקענט מיט לייב לאַנדאו. אונדזער פריינדשאַפט האָט געדויערט ביז די יאָרן 40־1939, ווען די מלחמה־שטראָמען האָבן פארפלייצט אונדזער לעבן און אונדזערע קאָנטאַקטן.

זיין שטראַלנדיק געשטאַלט דערמאָן איך זיך דורך א ריי עפּיזאָדן, וועלכע וואָלטן קוים פארבליבן אין זכרון, ווען זייער פארלויף שפּילט נישט אָפּ מיט אלע פארבן פון רעגנבויגן דאָס הארץ און פּיקחות פון לייב לאַנדאו. און איבער אלעמען — זיין איידלקייט, קרבנות־גרייטקייט לגבי מענטשן, נאָר שילדערנדיק אים, מוז אין פאָדערגרונט דערשיינען לייב לאַנדאו — דער אדוואָקאַט.

דריי עפּיזאָדן פון זיין אדוואָקאַטישער פּראַקטיק, זענען באַזונדערס איינגעקריצט אין מיין זכרון.

פון רעכטס : בנימין רעסלער, בועז קארלינסקי, ד״ר לייב לאנדאו, אברהם מאָרעווסקי, אין זאקאָפּאנע
From left : Abraham Morewski, Dr. Leib Landau, Boaz Karlinski, Benjamin Ressler in **Zakopane**

ערשטער עפּיזאָד: דער טרויעריק־באַרימטער שטייגער־פּראָצעס אין לעמבערג, אין יאָר 1923. אויף דער באַשולדיקונגס־באַנק איז געזעסן אַ יידישער סטודענט סטאַניסלאַוו שטייגער, וועמען די רעגירונג האָט באַשולדיקט אין דורכפירן אַן אַטענטאַט אויפן מלוכה־פּרעזידענט וואָיטשעכאָווסקי. ווי גרויס ס׳איז דער מהלך צווישן פּאַריז און לעמבערג; ווי פאַרשידן די געזעל־שאַפטלעכע און אַלגעמיין־פּאָליטישע אַטמאָספער אין צאַרישן קיעוו פון יאָר 1913 און דעם רעפּובליקאַנישן פּוילן אין יאָר 1923, זענען אָבער די דריי פּראָצעסן — דרייפוס, ביילים און שטייגער — דריי מאָטיוון פון איין אומהיימלעכער סימפאָניע... דאָס זענען דריי עטאַפּן פון יאָרן הונדערטער דויערנדיקן קאַמף צווישן די כוחות פון פינצטערניש און ווילקיר, מיט די כוחות פון יושר, פרייהייט און אויסלייזונג.

די הערצער און געמיטער אין יידישע היימען זענען געווען דערשיטערט און אויפגע־טרייסלט פון אומגלייכן קאַמף. אַ קליינינקייט: פון איין זייט — דער מעכטיקער רעגירונגס־אַפּאַראַט. און פון דער צווייטער זייט — אַ פּאָר אַדוואָקאַטן. אויף דער באַשולדיקונגס־באַנק זיצט אַ ייד מיטן נאָמען „סטאַניסלאַוו״. אָבער באַשולדיקט ווערט דאָך — דאָס יידישע פאָלק. פּונקט ווי אין דער דרייפוס־אַפערע, איז דער רעאַקציע געגאַנגען נישט אין דעם יחיד. און אין קיעוו, אויפן ביילים־פּראָצעס, האָט זיך נישט געהאַנדלט דער עיקר אין מענדל ביילים, נאָר אין דער „יידישער געפאַר״ וואָס דראָט דעם טראָן פון די ראָמאַנאָווס. אַזוי אויך אויפן לעמבערגער פּראָצעס איז די שאַרף פון דער באַשולדיקונג געווען געווענדעט קעגן דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט.

די פּאַרטיידיקונג האָבן אין דער ערשטער ליניע געפירט די דריי אַדוואָקאַטן: לעווענשטיין, דער פּאָליאַק גרעק און — לאַנדאַו. אויף דעם פּראָצעס האָט לאַנדאַו זיך דערוואָרבן אַלעמענס הערצער און אָנערקענונג נישט צוליב זיין אויטאָריטעט און אָנזען, נאָר אַ דאַנק דעם וואָס ער האָט באַוויזן אין גאַנג פון פּראָצעס גופא.

דאָ מוזן מיר אָפּווייכן פונעם לעמבערגער פּראָצעס און זיך איבערטראָגן אין פּאַריזער „פּאַלעי דע זשיסטיס״ און אין קיעווער געריכטס־זאַל. ווייל דער נאָמען פון פּאַרטיידיקער לייב לאַנדאַו האָט אין לעמבערגער פּראָצעס זיך אויסגעגליכן מיט די נעמען פון לאַבאָרי, דרייפוסעס פּאַרטיידיקער, און די רומפולע אַדוואָקאַטן פון מענדל ביילים — קאַראַבטשעווסקי, מאַקלאַקאָוו און גרוזענבערג, וועלכע האָבן מרעיש עולם געווען מיט זייער קונסט און גלאַנץ ביים פּאַרטיידיקן.

אָבער זיצנדיק אין פאַנטעאָן פון די יוריסטן־אימאָרטאַלן ווי אַ גלייכער צווישן גלייכע אַ דאַנק זיין ערודיציע און טאַלאַנט, טיילט זיך אויס לייב לאַנדאַו מיט זיינע פּערזענלעכע אייגנשאַפטן און ווירדיקער האַלטונג.

מיט אַלע פיבערן פון זיין האַרץ האָט ער אין לעמבערג געפילט דעם עול פון דער סכנה וואָס דראָט מיליאָנען זיינע ברידער.

ער איז געווען אַ מוסטער פון מענטש און ייד.

*

מיט אַ צען יאָר שפּעטער, אין 1934, איז לאַנדאַו דערשינען אויף אַ צווייטן פּראָצעס אין לעמבערג, וועלכן דער שרייבער פון די שורות האָט בייגעוווינט און אין פאַרלויף פון אַלע זיצונגען באַוווּנדערט אונדזער פּרעכטיקן איידלמאַן. נישט אין דער אַדוואָקאַטישער קונסט איז דאָ געגאַנגען און קיין געלעגנהייט צו „בליצן״ אין געריכטס־זאַל האָט דער פּראָצעס נישט געגעבן. אויך די געזעלשאַפטלעכע וואָג זיינע איז געווען אַ מינימאַלע. אָבער לייב לאַנדאַו איז דאָ ווידער דערשינען ווי אַ גדול צוליב דעם, וואָס פּאַרטיידיקט האָט ער זיינעם אַ פּערזענלעכן שונא און דערצו נאָך — אַן עקלהאַפטן פאַרשוין. געהייסן האָט דער נפש „טומים״. די טומאה, הייסט עס, האָט געלאָזט פון זיך וויסן, איידער דער בעל־דבר האָט באַוויזן צו דערשינען. נאָר אָנקוקנדיק אים, האָט אַפילו זיך נישט געקענט דערוועקן אַ מינימאַל מיטגעפיל צו זיין קלאָגעדיקן גורל. ער איז פריער געווען

רעדאקטאָר פון א שווארצמאהדיק גאסנבלעטל און יאָרנלאנג געהעצט און געשימפט מיט זיין פעדער קעגן אלץ וואָס האָט געהאט א שייכות צו ליכט און פּראָגרעס. אין זיינע פּאָגראָם־ארטיקלען, האָט ער מיט באזונדערער עקשנות געהעצט קעגן לייב לאנדאו...

בעתן שטייגער־פּראָצעס האָט ער טאָג־איין, טאָג־אויס גערייצט קעגן אים און געפאָדערט אים עוקר צו זיין פון דער שטאָט, פון פּוילן, פון דער וועלט. אָבער איצט איז דער דאָזיקער „ריטער פון געדרוקטן וואָרט" אריינגעפאלן אין די הענט פון דער פּראָקוראטור. אים דראָען לאנגע יאָרן תפיסה. דאָס קרייז־געריכט האָט אים שוין פארמשפּט. עס איז געקומען צו א רעוויזיע פון פּראָצעס. האָט זיין שוועסטער זיך געמאָלדן צו לייב לאנדאו און זיך געבעטן ביי אים רחמים: זאָל ער ראטעווען דעם תכשיט פון א שווערער שטראָף, זיך דערשלאָגן צו א מילדערן אורטייל, אויב נישט באפרייען אים אינגאנצן. און לאנדאו נעמט אויף זיך די פארטיידיקונג פון טומים, דעם מענטש וואָס האָט אים יאָרנלאנג גערודפט, באליידיקט, גערופן אויף זיין קאָפּ אלע מלאכים פון אומגליק און טויט...

און ווי ליכטיק, ווי זוניק־צעשטראלט איז געווען דער גדול פון רעכט און הומאניזם אין זיין טאָגע פון פארטיידיקער, באמיענדיק זיך צו העלפן זיין פּערזענלעכן שונא, ווען יענער האָט זיך געפונען אין א נויט?...

*

דער דריטער עפּיזאָד שפּילט זיך אָפּ אין פּריוואטן לעבן, אין אן ענג צימערל, ווו ס'איז פאָרגעקומען א בוררים־געריכט.

דעם ווינטער־סעזאָן 1927/28 האָב איך געפירט אין קראָקע. נאָכן מיטארבעטן מיטן „קאָמיטעט" אומגעפער א 3 חדשים — בין איך אנטלאָפן פון טעאטער. ממש — געמאכט א ויברח... נאָר אזוי ווי כ'בין על דעת עצמי אוועק — האָט מען מיך דערקלערט אלס שולדיקן אין ברעכן דעם אָפּמאך. כ'בין אויפגעפאָדערט געוואָרן אומצוקערן אלע הוצאות פאר דער גאנצער צייט, פון אָנהייב סעזאָן. באצאָלן אויך פארן רעמאָנט פון בנין און, דוכט זיך, שכירות דער טרופּע ביזן סוף פון סעזאָן...

און אויב די אלע פאָדערונגען זענען געווען „אויפגעשרויפטע", איבערגעטריבענע, איז אָבער יורידיש פעסט געווען די באשולדיקונג, אז כ'האָב בייזוויליק פארלאָזט דעם אמט, אפילו ווען דער גרונט דערצו איז געווען א מאָראלישער. איך האָב אָנגעשריבן א בריוו צו לייב לאנדאו, דערציילט מיין „פּריקרע סיטואציע" און געבעטן אן עצה. אויפן צווייטן טאָג באקום איך א לאקאָנישן ענטפער: „אלץ וועט זיין אין בעסטן אָרדענונג" — און צוגעגעבן, אז ער וועט זיך באמיען צו קומען פּערזענליך.

אז דער טערמין פון בוררים־געריכט איז געוואָרן באשטימט, האָט זיך ארויסגעשטעלט, אז יענעם טאָג האָט לאנדאו א פּראָצעס און וועגן זיין קומען קאָן נישט זיין קיין רייד. דערווייל האָט דאָס פּרעזידיום פון קאָמיטעט צונויפגעשטעלט א רשימה פון נבלות און חטאים, וועלכע כ'בין כלומרשט באגאנגען. מע איז געקומען צו דער זיצונג. איך האָב געוואַרט, האָבנדיק בדעה תיכף נאָכן עפענען די זיצונג, צו מעלדן, אז איך פיל מיך אומבאהאָלפן אנטקעגן די אומריינע כוונות פון דער באשולדיקונג — און וועל ניט מיטמאכן די גאנצע קאָמעדיע. און דאָס וואָלט הייסן, פארשטייט זיך, פארשפּילן אויף אלע הונדערט פּראָצענט.

אָבער לאנדאו איז יאָ געקומען. מ'האָט דעם גאסט פאָרגעלייגט פירן דעם פאָרזיץ. ער האָט זיך פון דעם כבוד אָפּגעזאָגט.

— איך בין דאָך בלויז א בורר. פון מאָרעווסקיס צד.

דעם ענין האָבן זיי „אויפגעקלערט" אין משך פון $2\frac{1}{2}$ שעה. און דאָ האָב איך דערזען דעם מופת פון אויספאָרשונג. ווי אזוי לאנדאו האָט פאָדעם נאָך פאָדעם פארוואנדלט אין זייפנבלאָזן

די צענדליקער דורך מיר „באגאנגענע נבילות, שיעור ניט — קרימינעלע פארברעכנס״, שוין אָפּגערעט פון די מאָראלישע עוולות. דאָס זענען געווען עפּיזאָדן פון פּיקחות, אדוואָקאטישער געשיקטקייט און אויסערגעוויינלעכער שארפזין פון א טיפן מענטשנקענער.

אין די פארהאנדלונגען איז אָן שום ספק אויפגעקלערט געוואָרן די גרונטלאָזיקייט פון די בלבולים קעגן מיר. ס׳איז קלאָר געוואָרן דאָס בילד פון מיינע איבערלעבונגען, וועלכע האָבן פּסיכאָלאָגיש באגרינדעט מיין ברעכן דעם אָפּמאך. און הגם יורידיש בין איך אומגערעכט לגבי דעם צד שכנגד, איז אָבער קלאָר, אז אנדערש האנדלען האָב איך נישט געקענט. אז מיין באשלוס איז מיר אָנגעוואָרפן געוואָרן דורך כמה וכמה פארדראָסן אין משך פון לעצטן חודש, אין וועלכע ס׳איז שולדיק געווען דאָס פּרעזידיום. מע האָט מיר אפילו צוגעפּסקנט א סומע געלט.

אז דער סעקרעטאר האָט אָנגעשריבן דעם פּראָטאָקאָל און מיר דערלאנגט א קאָפּיע, האָט לייב לאנדאו אָפּגעווענדעט זיין האנט מיט א שמייכל און געמאָלדן:

— מיר האָבן פאר זיך א באזונדערן פאל, קאָלעגע. אונדזער גאסט איז א ווילנער. דעם פּראָטאָקאָל פון די היינטיקע פארהאנדלונגען מוז מען אים דערלאנגען אין יידיש...

און לאנדאו האָט אויפן אָרט, אין משך פון 15 מינוט, איבערגעזעצט דעם פּראָטאָקאָל אויף יידיש און אים דערלאנגט מיר מיט די ווערטער:

— אָט האָט איר אן אָנדענק וועגן אייערע נסיונות און א טרייסט...

אין די אויגן זענען מיר געשטאנען גרויסע טרערן.

*

דער גליקלעכער אויסגאנג פון בוררים־געריכט האָט מיר דערמעגלעכט ארייַנצופאָרן אויף עטלעכע חדשים קיין זאקאָפּאנע, ווו ס׳איז געשטאנען א פּרעכטיקער ווינטער. אָנהייב יאנואר איז אין די טאטרען געווען „הויך־סעזאָן״.

אין זאקאָפּאנע האָט דעמאָלט געוווינט לאנדאוס משפחה: זיין פרוי, זון און טאָכטער. און ער פלעגט קומען אמאָל אויף עטלעכע שעה, און סוף וואָך — אויף 3 טעג. מיר פלעגן זיך טרעפן יעדן טאָג, אמאָל 2 — 3.

אין די וואָכן פון געמיינזאמע שמועסן מיט לייב לאנדאו, דעם דיכטער און ריטער, וועגן וועלטן און ווערטן, זענען אויסגעוואקסן צוויי פיגורן — אנטיפּאָדן: א פּיקח, א לעבנסקלוגער פּראקטיקער פון איין זייט, און אנטקעגן אים — א פאנטאזיאָר, א בריאה וואָס זעט ניט קיין שאָטנס, לעבט אין בלויזן ליכט פון זיין תמיד פינקלדיקן שפּיל פון פאנטאזיע. די אויפשריפט וועלכע לאנדאו האָט געלאָזן אויף דער צווייטער זייט פון אונדזער בילד, רעט שארף און איבערצייגנדיק וועגן דעם: „מיר זענען געוואָרן פריינד — און פרעמדע״. אָבער גראָד די פארשידנקייט פון אונדזערע מענטאליטעטן זאָל מיט א דאָפּלטער שארפקייט דערציילן ווי אומוועלקבאר אין זיינע מעשים און כאראקטער־שטריכן ס׳איז געווען און לעבט אין אונדזערע הערצער דער דאָזיקער גרויסער זון פון יידישן פאָלק און מוסטערהאפטער טרעגער פון אלמענטשלעכע ווערטן, פּראָגרעס און הומאנעם געוויסן.

ער איז אומגעקומען אינעם קעסל פון היטלערס פארברעכן. ער האָט לייכט געקענט זיך אויסבאהאלטן אויף דער ארישער זייט. הונדערטער פון זיינע פריינד וואָלטן אים אויפגענומען און באשיצט. ער האָט אָבער דערקלערט, אז ער מוז זיין דאָ, ווו עס גייען זייער וועג פון לייד און אומקום די מאסן. ער מוז זיין מיט זיי אלעמען. און ער איז פרייוויליק אוועק אין געטאָ און צו דער אייביקייט — דורך די מאסן־קברים און שייטערס...

האָט דען געקענט זיין אנדערש מיטן גדול הדור, מיטן ריטער פון צדק און יושר, מיטן הארציקן און ליכטיקן לייב לאנדאו?

ווארשע, אָקטאָבער 1962.

אידא קאַמינסקאַ

דערינערונגען וועגן לייב לאַנדאו

זומער 1924, איז דאָס ווארשעווער יידישע קונסט־טעאַטער (ויקט) געווען מיט גאַסטשפּילן אין פּשעמישל. געוועזן איז דאָס עטלעכע וואָכן פאַר דעם בארימטן „שטייגער־בילבול״. (אגב — מיין ערשטער באזוך אין קליינפּוילן).

דער פּשעמישלער קרייז פון אמאטאָרן האָט זיך געגרויסט מיט זיין אָנפירער אדוואָקאַט לייב לאַנדאו. נאָך אונדזער ערשטער פאָרשטעלונג אין פּשעמישל, אויף וועלכער לייב לאַנדאו איז געווען אָנוועזנד, האָבן מיר זיך באגעגנט אין רעסטאָראַן „סיטי״.

לייב לאַנדאו איז געווען א פּרעכטיקער „קאָזער״, פאַרליבט אין טעאַטער און אויך אין זיין „פּאַך״. נאָך די ערשטע פּאָר פראַזן, זענען מיר זיך איינער דעם אנדערן געוואָרן נאָענט. זייענדיק שוין אין דער היים, נאָך דער ערשטער טרעפונג מיט לייב לאַנדאו, דערמאָנענדיק זיך אים, האָב איך פעסטגעשטעלט, אז זעלטן ווען זאָל א מענטש אזוי קליידן א נאָמען, ווי אים. זיין געשטאַלט, זיין ווירדיקער אויסזען... דער מענטש האָט אנדערש נישט געקענט הייסן ווי לייב — לייב לאַנדאו.

דער שטייגער־פּראָצעס האָט אים געשאַפן ענטוזיאַסטן אין גאַנץ פּוילן, ווי אויך אין דער וועלט. מיר, וואָס האָבן זיך שוין געהאַלטן פאַר זיינע פריינד, האָבן זיך געפילט, ווי מחותנים און ווי די נאָענטסטע מענטשן, זיך געפרייט מיט זיין דערפאָלג.

זיין פּאָפּולאַריטעט האָט נישט געמינערט פון זיין פּשוטקייט און אוממיטלבאַרקייט. נישט נאָר וואָס מיר פלעגן זיך זען אין פּשעמישל און אין לעמבערג, וווהין ער איז שפּעטער אריבערגעפאָרן, נאָר ער פלעגט צו יעדער וויכטיקער פאָרשטעלונג קומען קיין ווארשע. די לעצטע פאָרשטעלונג, צו וועלכער ער איז געקומען קיין ווארשע, איז געווען „שעפּסן־קוואַל״ פון לאָפּע דע וועגא, וואָס מיר האָבן אין סוף 1938 יאָר אויפגעפירט אין ווארשעווער טעאַטער „נאָוואָשטשי״. נאָך דער פאָרשטעלונג, זענען מיר אריין אין רעסטאָראַן „פּיקאַדילי״, וואָס איז געווען לעבן דעם טעאַטער אויף דער ביעלאַנסקע גאַס — דאָס קאָן מען נישט דערמאָנען אָן א ציטער, אמאָליקע אויף אייביק פאַרשווונדענע יידישע ווארשע...

יעדע אָפּשאַצונג אינטערעסירט די שפּעער פון א ספּעקטאַקל... אין דעם פאַל האָבן דעמאָלט, זיצנדיק אין „פּיקאַדילי״, די קלוגע ווערטער פון אָפּשאַצונג און לויב ארויסגעזאָגט פון אזא מומחה, ווי ד״ר לייב לאַנדאו, זייער געפרייט סיי מיך, סיי די פון אַנסאַמבל, וועלכע זענען דערביי מיטגעווען. ס׳איז פאַר אונדז געווען א פרייד און דערמוטיקונג אין אונדזער ארבעט.

נישט לאַנג האָט געדויערט, ס׳איז געקומען די מלחמה.

נאָכן איבערקומען די באַלאַגערונג פון ווארשע און די צרות אויפן וועג, זענען מיר מיט דער פאַמיליע געקומען קיין לעמבערג. נאָך שרעקלעכע איבערלעבונגען, דאַרף מען זייער האָבן די ווארעמקייט פון א נאָענטער סביבה. דאָס פלעג איך געפינען אין הויז פון לייב לאַנדאו. ער איז אָבער געווען אביסל ארויסגעשטויסן פון דער גלייכגעוויכט. ערשטנס, צוליב זיין פרויס קראַנקהייט, צווייטנס, האָט ער פּלוצלינג, מיט זיין גאַנצער ערודיציע זיך דערפילט אביסל ווי אַן אָנפאַנגער. צוליב דער נייער סביבה, דער נייער שפּראַך (ער האָט זיינע פאַרטיידיקונגס־רעדעס באַדאַרפט האַלטן אויף אוקראַאיניש). ער האָט אָבער נישט פאַרלוירן זיין הארציקייט און געמיטלעכקייט.

ווען איך בין דעם 21־טן יוני 1941 ארויסגעפאָרן (געזאָלט האָט עס זיין אויף עטלעכע טעג)

אויף גאסטשפילן קיין ראָוונע, האָב איך נישט געוווסט, אז איך דארף מיך מיט לייב לאנדאו געזעגענען אויף לאנג, אויף אייביק...

פארשידענע ווערסיעס האָט מען דערציילט וועגן זיין אומקום. איינע פון זיי וואָס איז צו מיר דערגאנגען אלס ערשטע, שטייט מיר שטענדיק פאר די אויגן:

מע זאָל אים האָבן ארויסגענומען פון זיין וווינונג, אָנגעטאָן א מיצל מיט גלעקלעך אויפן קאָפּ, און אים געהייסן טאנצן איבער די גאסן. און מיטן מיצל אויפן קאָפּ, האָט ער זיך אויס־געגלייכט קוקנדיק די מערדערס גלייך אין די אויגן, האָט ער — לייב לאנדאו — שטאָלץ געענטפערט די רוצחים: „איך וועל דאָס נישט טאָן!"

א קויל אין קאָפּ זאָל אים האָבן אוועקגעלייגט פאר אלעמען אין די אויגן.

איך ווייס נישט צי די ווערסיע איז די ריכטיקסטע, אָבער איך זע אים שטענדיק פאר די אויגן מיט דעם מיצל, ווי מיט א קרוין אויף זיין שטאָלצן קאָפּ.

כבוד דיין אָנדענק, מיין ליבער פריינד.

ד״ר אליהו בלאָך

ד״ר הערמאַן ליבערמאַן

Dr. Hermann Liebermann

געב׳ 1869 אין דראָהאָביטש, מזרח־גאַליציע, געשט׳ 1941, אין לאָנדאָן.

ד״ר הערמאַן ליבערמאַן איז געווען א סאָציאַליסט — א פּוילישער סאָציאַליסט. אין זיינע קינדער־יאָרן איז די נאַטירלעכע שוצוואַנט קעגן אסימילאַציע־טענדענצן צווישן דער יידישער יוגנט אין די גאַליצישע שטעט געווען — די היים פון די עלטערן, באַזונדערס די רעליגיעזע היים ווו מ׳האָט גערעט יידיש און געזאָרגט פאַר א יידישער דערציאונג פון די קינדער.

וואָס פאַר א בילד מען זאָל זיך ניט פאַרשטעלן פון דער עלטערן־היים פון ד״ר ליבערמאַן — צי מע האָט דאָרט גערעדט מערסטנס פּויליש, אָדער אַן אַנדערע שפּראַך; צי זיין פאָטער האָט זיך גערעכנט צווישן די אָפּהיטער פון די מצוות — אָדער נישט; צי ער האָט פאַרמאָגט א גרעסערע אָדער קלענערע וועלטלעכע בילדונג — איז איינס זיכער, אז אין אָט דעם יידישן הויז אין דראָ־האָביטש אין די יאָרן 80 — 1870, איז נישט געווען די כוונה (און אויך נישט די פעיקייט) צו דערציען די קינדער אין פּויליש־נאַציאָנאַלן גייסט.

די פּוילישע שול, און קודם כל די מיטלשול, האָט זיך אפילו שטאַרק באַמיט גרינטלעך צי באַקענען אירע שילער מיט דער געשיכטע פון פּוילן און מיט דער פּוילישער ליטעראַטור, זי איז אָבער בשום אופן נישט געווען בכוח מבטל צו מאַכן די השפּעה פון דער יידישער היים און פון דעם יידישן אָרום. די פּוילישע געזעלשאַפטלעכקייט האָט זיך נישט באַמיט צו דערנענטערן צו זיך די יידן, וואָס זענען אין אירע אויגן געווען „פרעמדע״, אָנגעהעריקע צו אַן אַנדערע רעליגיע און קולטור. דעריבער איז הערמאַן ליבערמאַנס פּויליש־נאַציאָנאַלן באַוווסטזיין נאָר צו פאַרשטיין אין פאַרבינדונג מיטן פּוילישן סאָציאַליזם.

אין יענער צייט האָבן די יידן געבילדעט דעם גרעסטן טייל פון די פּראָלעטאַריער אין דראָהאָביטש. שפּעטער, מיטן אַריינדרינגען פון גרויסן קאַפּיטאַל און מיט דער אַנטוויקלונג פון דער אינדוסטריע, זענען עלימינירט געוואָרן די יידישע אַרבעטער פון זייערע פּאָזיציעס. זיי האָבן געבעטן ביים ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס צו דערמעגלעכן זיי אויסצוואַנדערן קיין ארץ־ישראל — צוליב דער סכנה פון אַרבעטסלאָזיקייט.

ליבערמאַן, א מענטש מיט געפיל, דורכגעדרינגען מיטן סאָציאַלן געדאַנק און שטרעבונג צו גערעכטיקייט, מיט קרבנות־גרייטקייט (א כאַראַקטעריסטישע מעלה אין זיין גאַנץ לעבן), האָט געזען די אָרעמקייט און איר פאַרביטערונג קעגן דעם רעזשים, ר׳איז אָבער נישט דער־

גאנגען צו דער מסקנה, אז דער וואָס זיין גורל האָט אים אזוי פאראינטערעסירט, איז געווען — א ייד, ווי ער אליין. אים האָט געפייניקט איין געדאנק: אז דער רעזשים איז אן אומגליק און בושה, מע דארף אים ליקווידירן און ענדערן דורך קלאסן־קאַמף, אונטער דער אָנפירונג פון א סאָציאליסטישער, רעוואָלוציאָנערער פארטיי. בשעת ער האָט די ליידן און אָרעמקייט געזען נאָר אין זייער אלגעמיין־מענטשלעך געשטאלט, האָט זיך דער סאָציאליזם פאר אים אנטפלעקט אין זיין פוילישן געשטאלט.

אין יענער צייט איז נאָך נישט געווען א יידישע סאָציאליסטישע באוועגונג. אין גאליציע האָט עקזיסטירט נאָר איין סאָציאליסטישע פארטיי, א פוילישע אין איר כאראקטער, וועלכע האָט ארויפגעלייגט איר גייסטיקן און קולטורעלן סטעמפּעל אויף דער גאנצער באוועגונג. א דאנק אָט דער באוועגונג איז ד״ר ליבערמאן געוואָרן א פוילישער סאָציאליסט — און אזעלכער איז ער געבליבן זיין גאנץ לעבן. צו 20 יאָר איז ער שוין געווען אן אויסגעצייכנטער פּראָפּאגאנדיסט, ער דערשיינט צווישן די גרינדער פונעם פאראיין פון יידישע ארבעטער „ברידערלעכקייט״ אין דראָהאָביטש. ר׳האָט בכלל זיך גערעכנט אין יענער צייט פאר א גוטן טוער אין דער ארבעטער באוועגונג.

די צוויי יאָר אין פאריז, נאָכן פארענדיקן די גימנאזיע, האָבן שטארק געווירקט אויף ליבערמאנען. ער איז געקומען אין קאָנטאקט מיט דעם פראנצויזישן סאָציאליזם און באאיינפלוסט געוואָרן פון זיין רעוואָלוציאָנערער טראדיציע. ער האָט זיך פארבונדן מיט דער פוילישער סאָציאליסטישער עמיגראציע, (צוו. אנד. מיט סטאניסלאוו מענדעלסאָן, אידעם פון נחום סאָקאָלאָוו) און מיט רוסישע רעוואָלוציאָנערן. שפּעטער איז ער ארעסטירט געוואָרן, זייענדיק פארדעכטיקט אלס פרעמדער בירגער. אומקערנדיק זיך קיין גאליציע, ענדיקט ער שטודירן רעכט אויף דעם קראקעווער אוניווערזיטעט, ווערט אן אדוואָקאט און דערפילט אויך אין קראָקע דעם טעם פון זיצן אין תפיסה.

דער אינטערנאציאָנאלער כאראקטער פון דער פּ.פּ.ס.ד., א דאנק אירע געמיינזאמע צילן מיט די סאָציאליסטישע פארטייען פון אלע „קרוינלענדער״ פון עסטרייך, ווי אויך צוליב דער געמיינזאמער פארשטייערשאפט אין עסטרייכישן פארלאמענט, האָט דערמעגלעכט ליבערמאנען צו געפינען זיין פּאָליטישע אכסניה אין דער פארטיי, וועלכע איז געווען אריינגעטאָן אין קאמף צו פארבעסערן די לעבנס־באדינגונגען און רעכט פון די פעלקער־שיכטן. דעריבער איז נישט געווען קיין צייט צו פארנעמען זיך מיט נאציאָנאלע פּראָבלעמען.

דאָס באשעפטיקן זיך אויף דעם געביט, איז געוואָרן א מאָנאָפּאָל פון די „נאציאָנאלע״ קרייזן, וועלכע האָבן דאָס אויסגענוצט פאר זייערע רעאקציאָנערע צוועקן. דעם פוילישן פּאטריאָ־טיזם האָבן זיך צוגעאייגנט די שליאכטע און די בורזשואזיע. ביים מארשירן פון די סאָציאליסטן איבער די גאסן פון שטאָט, האָבן איבער זייערע קעפּ געפלאטערט נאָר די רויטע פענער, געהילכט האָט נאָר איין ליד — „טשערוואָני שטאנדאר״. דער בירגערלעכער לאגער האָט זיך צוגעאייגנט די פוילישע נאציאָנאלע פאָן און דעם הימן „יעשטשע פּאָלסקא ניע זגינעלא...״ אזוי האָבן עקזיסטירט צוויי פיינדלעכע לאגערן.

אין דער אָפּגעשטאנענער גאליציע, אָן אן אנטוויקלטער אינדוסטריע, איז די פוילישע ארבעטער־באוועגונג געווען געצווינגען צו זוכן א שותף אין איר קאמף. אין דעם ביטערן געראנגל זענען געקומען אין באטראכט די יידישע ארבעטער און קליינבירגער. דאָס איז די פאקטישע סיבה, אויסער אלגעמיין־סאָציאלע מאָמענטן, וואָס האָט באוויגן די פּ.פּ.ס.ד. צו אָרגאניזירן אין אירע רייען יידישע ארבעטער. אגב איז דאָס געווען די איינציקע פוילישע פּאָליטישע פארטיי, ווו יידן זענען געווען מאסנווייז אָנגעשלאָסן אלס חברים.

מיט זיין באזעצן זיך אין פשעמישל אין די ניינציקער יאָרן, האָט אויך דאָ ליבערמאַן געשאפן דעם פונדאמענט פונעם פאראיין „ברידערליכקייט" פון יידישע ארבעטער. צום ערשטן מאָל זענען יידישע ארבעטער און אָנגעשטעלטע ארויסגעריסן געוואָרן פון פּאָליטישער גלייכ־גילטיקייט און אפּאטיע, אָנשליסנדיק זיך אין די רייען פון די קעמפער פון אינטערנאציאָנאלן ארבעטער־קלאס. דאָ זענען זיי דערצויגן געוואָרן צו זיין שטאָלצע מענטשן, מיט קלאסן־באוווסט־זיין. זיי האָבן געהאט א געזעלשאפטלעכן ציל און געהערט צו א באוועגונג, וועלכע האָט זיי געוויזן דאס „אויסדערוויילטע לאנד" אין יעדן אָרט, ווו זיי לעבן און קעמפן.

דעם „גן־עדן" פון בירגערלעכע פרייהייטן און גלייכבארעכטיקונג, האָט ד״ר ליבערמאַן געוואָלט ברענגען אויך דעם יידישן בירגער. אויף זיינע וואל־פאַרזאמלונגען האָט ער זיך געווענדעט צו די באלעבאטים און קליינע סוחרים, בעלי־מלאכות, גאסן־הענדלער, מעקלערס און האנדלס־אָנגעשטעלטע. זיי זענען געקומען אים הערן מאסנווייז: יונג און אלט, מענער און פרויען, ממש געשלונגען זיינע פלאמענדיקע רייד, וועלכע זענען אריינגעדרינגען אין זייערע הערצער. ער האָט פאר זיי גערעדט אין דער דייטשער שפּראך, פארפּוצט די ווערטער מיט פסוקים פון די נביאים (נישט אין העברעיש). די באגייסטערטע צוהערער האָבן אים געגעבן זייערע שטימען ביי די וואלן, און נאָר א דאנק די יידישע וויילער, איז ער צוויי מאָל געוויילט געוואָרן צום פארלאמענט אין ווין. ער איז פאר די יידן אין פשעמישל, באזונדערס פון די אָרעמע שיכטן, געווען די פאַר־קערפּערונג פון זייערע סאָציאַלע פארלאנגען. ער האָט זיי נישט געקענט ברענגען קיין מאטעריעל פארגיטיקונג פאר זייער איבערגעגעבנקייט, קיין קאָנצעסיעס און דערלויבענישן, נאָר פארקערט! נישט איינמאָל האָבן זיינע אָנהענגער זיך געשטעלט אין א קאָנפליקט מיט די הערשער אין שטאָטראט און קהילה, וועלכע האָבן געקאָנט אָפּדינען מיט א טובה די פריינד און באשטראָפן די קעגנער...

דאָס אידענטיפיצירן זיך פון ליבערמאַנען מיט די יידן אין פשעמישל, האָט געפונען זיין אויסדרוק אין נאָוועמבער 1918, ווען ער איז געווען מיטגליד פון פּוילישן נאציאָנאלן ראט, די צייטווייליקע מאכט אין דער שטאָט, נאָכן צעפאלן זיך פון דער מאָנארכיע. דער מיליטערישער קאָמענדאנט פון דער שטאָט האָט אויף די יידן אין פשעמישל ארויפגעלייגט א קאָלעקטיווע שטראָף פון 3 מיליאָן קראָנען און געדראָט איינמאַנען דאָס געלט מיט צוואנג. די דעלעגאציע פון פּאָלקס־ראט האָט זיך פאַרגעשלאָגן אלס ערובניק פאר דער גוטער אויפפירונג פון דער יידישער באפעלקערונג. ווען דער פאַרשלאג איז נישט אָנגענומען געוואָרן דורכן ראט, האָט ד״ר ליבערמאַן זיך אליין פאַרגעלייגט אלס ערובניק. צו אים איז צוגעשטאנען דער נישט־יידישער מיטגליד פון ראט, פירער פון דער ענדעקיש־אנטיסעמיטישער פארטיי אין שטאָט, ד״ר טארנאָווסקי. ערשט דאמאָלט איז דער באפעל פון קאָמענדאנט צוריקגעצויגן געוואָרן.

די יידישע נאציאָנאלע באוועגונג אין פשעמישל האָט ליבערמאַנען באשולדיקט אין... איר שוואכקייט. די לאגע האָט זיך ערשט געענדערט, ווען ליבערמאַן האָט זיין הויפּט־פּאָליטישע טעטיקייט איבערגעפירט קיין ווארשע, נאָכן אויסוויילן אים אלס דעפּוטאט צום געזעצגעבערישן פּוילישן סיים (אויך דאָסמאָל — מיט דער הילף פון יידישע שטימען). דערמיט האָט זיך געעפנט א וועג פאר זעלבשטענדיקער פּאָליטישער טעטיקייט פון דער יידישער נאציאָנאלער באוועגונג.

די באציאונג פון ד״ר ליבערמאַן צו יידישע ארבעטער, וועלכע האָבן פארלאָזט די פּ.פּ.ס. און געשאפן אַן אייגענע פארטיי, די זש.פּ.ס. (יידישע סאָציאליסטישע פארטיי), איז נישט געווען בעסער ווי צו די ציוניסטן. ער האָט נישט געהאט קיין פארשטענדניש פאר א „סעפּאראטיסטישער" באוועגונג, באטראכטנדיק זיי אלס קעגנער און פאררעטער פון ארבעטער־קלאס און פון סאָציאליזם.

אלס וויכטיקע אויפגאבע — האָט ד״ר ליבערמאַן געהאלטן — איז דער געראנגל קעגן

די צוויי גרויסע פאָלקס־שונאים: מיליטאַריזם און קלעריקאַליזם. בעת דער אינטערנאַציאָנאַלער סאָציאַליזם האָט געפּרעדיקט פעלקער־פאַרברידערונג, האָט דער מיליטאַריזם זיך פאַרנומען מיט גרייטן קריג פאַרן „קייסער און די מלוכה". די מיליטערישע פּויסט האָט שטאַרק געדריקט דאָס פאָלק, און אין דער זעלבער צייט האָט דער קלעריקאַליזם, אין נאָמען פון דער קירכע, געשטורעמט די נשמה פון די מאַסן.

פיל מוט און דרייסטיקייט האָט זיך געפאָדערט, כדי פירן א קאַמף מיטן מיליטאַריזם אין דעם קייסערלעכן עסטרייך, וועלכע איז געווען אַן אויסגעשפּראָכן מיליטאַריסטישע מדינה.

פון צייט צו צייט האָט ד"ר ליבערמאַן אָנגעגריפן אין „גלאָס פשעמיסקי" די מיליטערישע קאַמערילע, געטאַדלט דאָס פייניקן רעקרוטן און שלאָגן זעלנער, אַרונטעררייסנדיק דערביי דאָס אָפיצירנטום. נישט איינמאָל איז צוליב ליבערמאַנס אַרטיקלען קאָנפיסקירט געוואָרן די צייטונג, וואָס האָט דאָך ניט געשטערט, אַז זי זאָל פאָרט דערגיין צו א צאָל לייענער. די עפנטלעכקייט איז דערשיטערט געוואָרן פון דעם וואָס עס קומט פאָר אין מיליטער און דערביי זיך געפרייט, וואָס מע האָט „אָנגעהויבן" מיט דער מאַכט. דער קאָמענדאַנט האָט פאַרבאָטן די אָפיצירן און די זעלנער צו באַזוכן די לאָקאַלן ווו מען האָט באַקומען צו לייענען דעם „גלאָס פשעמיסקי".

NOWY
GŁOS PRZEMYSKI
Rok XXVII
I. SALZBERGA

די ציווילע מאַכט איז געשטאַנען אויף דער זייט פון גענעראַל און גאָרנישט געטאָן צו פאַרטיידיקן די פרייהייט פון וואָרט און פּרעסע, וועלכע איז פאַרזיכערט געווען לויטן געזעץ פון דער מלוכה, פּונקט ווי זי האָט נישט רעאַגירט קעגן די רעפּרעסיעס אויפן געביט פון פּרנסה פון די בירגער, צום גרעסטן טייל — יידן, וואָס זייער לאַגע האָט זיך כסדר פאַרערגערט צוליבן גענעראַלס באַפעלן.

דער קאַמף מיט דעם גענעראַל האָט געקאָסט ליבערמאַנען רדיפות און אַרעסטן, אָבער ווען ער איז פון דאָרט אַרויס — איז ער אויף די אַקסלען געטראָגן געוואָרן איבער די גאַסן פון דער דעמאָנסטרירנדיקער מאַסע.

ליבערמאַן האָט אויך אָנגעגריפן דעם קאַטוילישן בישאָף פון שטאָט, ד"ר יוזעף סעבאַסטיאַן פּעלטשאַר. אויף דעם טראָן אין רוים איז געזעסן דער „אַרבעטער־פּויפּסט", לעאָן דער 13־טער, וועלכער האָט פאַרשטאַנען די באַדייטונג פון סאָציאַלן פּראָבלעם אין יענער צייט, ווען דער קאַפּיטאַליזם איז דערגאַנגען צו זיין העכסטער מדרגה פון אַנטוויקלונג. פאַר זיין וויכטיקסטע אויפגאַבע האָט ער געהאַלטן — דערווייטערן די אַרבעטער פון די סאָציאַליסטן, די אפּיקורסים... דערפאַר האָט ער געפּרעדיקט צו לייזן די סאָציאַלע פראַגע אין גייסט פון קריסטנטום. שטיצנדיק זיך אויף דער פּויפּסטלעכער ענציקליק „רערום נאָוואַרום", איז דער פשעמישלער בישאָף אַרויס אין קאַמף מיט „זיינע" סאָציאַליסטן, וואָס אין זייער שפּיץ איז געשטאַנען ד"ר ליבערמאַן. אין דעם גייסט האָט ער פאַרעפנטלעכט א פּאַסטעך־בריוו, וועלכער איז געלייענט געוואָרן אין אַלע קלויסטערס אין שטאָט. דער דאָזיקער בריוו האָט אידענטיפיצירט דעם ייד מיטן סאָציאַליסט.

דעם בישאָף האָט ליבערמאַן געענטפערט אין זיין וואָכנשריפט מיט א ריי אַרטיקלען,

אונטערן קעפל „קווא וואדיס דאמינע״? די דאזיקע ארטיקלען האבן זיך נישט ווייניק געשטיצט אויף ציטאטן פון דער קריסטלעכער עוואנגעליע, ווי דער „פאסטעך־בריוו״ פון דעם בישאף. די ציימונג פון דעם קלער, „עכא פשעמיסקיע״, פלעגט רופן נישט צו קויפן ביי יידן. די לאזונג איז שפעטער אפילו געענדערט געווארן אין א ווייכערן טאן: „קויפט נאר ביי קריסטן״ — אבער ווייטער געזידלט דעם ד״ר ליבערמאן און אים אנגערופן „רויטער ייד״ (ווייל זיינע האר זענען געווען רויט און זיין פאליטישע שטעלונג איז געווען א „רויטע״). ליבערמאן האט נישט געלייגט קיין אכט אויף די באשמוצונגען: „די הינט בילן, און די קאראוואנע גייט ווייטער״ — איז געווען זיין שטעלונג.

אין דער מאס וואס ליבערמאן איז געווען פארהאסט ביי זיינע קעגנער, וועלכע האבן פאר אים מורא געהאט, איז ער געווען באליבט ביי די ארבעטער — יידן און נישט־יידן, פונקט ווי ביי אלע יידן אין שטאט. זיינע אנהענגער האבן געוווסט וועגן זיין ווארעם הארץ, זיין גרייטקייט צו קרבנות אין די אינטערעסן פון פאלק. אלע האבן אים פארערט אלס אומבאלוינטער פארטיידיקער אויף פראצעסן פון די ארעמע שיכטן. דאס פאלק האט געלויבט זיין באשיידן לעבן. ווען די ארבעטער האבן מארשירט איבער די גאסן פון שטאט, האבן געהילכט זייערע אויסרופן: „זאל לעבן דער סאציאליזם, זאל לעבן ד״ר ליבערמאן״. דערפאר אבער האט די הערשנדיקע מאכט געלאזט פריי און אומגעשטערט העצן קעגן אים און אים באשמוצן.

ווען עס איז אין יאר 1907 געפייערט געווארן ד״ר ליבערמאנס וואל־נצחון, האט די פאליציי באקומען א באפעל אנצוגרייפן מיט אנטבלויזטע שווערדן די טויזנטער דעמאנסטראנטן, וועלכע האבן זיך פארזאמלט אויפן פלאץ פון שטאטראט. א גרויסע צאל איז פארוווּנדעט געווארן. דאס האט באדארפט זיין די שטראף פאר אויסוויילן א יידישן דעפוטאט אין דער „קריסטלעכער״ שטאט.

שווער צו זאגן, צי ליבערמאנס יידישער אפשטאם האט ארויסגערופן נעגאטיווע רעאגי־רונגען צווישן זיינע פארטיי־חברים פון נישט־יידישן אפשטאם. א פאקט איז, אז ווען ער איז שפעטער, אין די צייטן פונעם פילסודסקי־רעזשים צוגעטרעטן צו די וועלכע האבן געקעמפט קעגן פילסודסקין, האט מען אים דערמאנט זיין „יידישקייט״. א שארף ארטיקל קעגן אים, געשריבן דורך איינעם פון זיינע געוועזענע פארטיי־חברים, הייבט זיך אן מיט די ווערטער: „נישט זא היציק, הער משה איציק״ — און אין דעם טאן איז געווען דער גאנצער ארטיקל.

א דאנק זיין אריענטירן זיך אין ענינים פון מיליטער, וואס האט נאך געשטאמט פון זיין קאמף מיטן גענעראל גאלגוטשי, האט די סאציאל־דעמאקראטישע פראקציע אין ווינער פארלאמענט ארויפגעלייגט אויפן ד״ר ליבערמאן, די פליכט צו זיין איר ווארטזאגער אין די בודזשעט־פראגן פון מיליטערישער פארטיידיקונג. ער האט זיך ארויסגעוויזן אלס גלענצנדיקער רעדנער אויף אין פארלאמענט און אלס געניטער יוריסט, מיט גרויסע קענטענישן.

די דערוואכונג פון פשעמישלער ארבעטער האט זיך אנגעהויבן נאך פאר ליבערמאנס באזעצן זיך אין דער שטאט, אין די ניינציקער יארן. אבער די פלאנץ וואס ער האט געפונען, איז נאך געווען יונג.

אויסער די ארבעטער, די שטענדיקע תושבים פון פשעמישל, האבן זיך דא געפינען טויזנטער מענטשן, וועלכע זענען געקומען זוכן באשעפטיקונג ביים בויען די פעסטונג, לויט דער אנווייזונג פון מיליטערישן הויפט־שטאב אין ווין.

אין יאר 1894 האט ליבערמאן, צוזאמען מיט אנדערע, געגרינדעט דאס ערשטע פארטיי־קעמערל אין שטאט און אנגעהויבן זיין פארטייאישע ארבעט מיט דערפאלג. צו יענער צייט האבן די זעלבע ארבעטער אויפגעשטעלט צוויי פעסטונגען: איינע — א מיליטערישע, געווענדעט קעגן רוסלאנד; און א סאציאליסטישע — קעגן הערשנדיקן געזעלשאפטלעכן רעזשים. שוין אין יאר

1897 איז דערֿאָבערט געוואָרן די וויכטיקע סאָציאַלע אינסטיטוציע, די קראַנקן־קאַסע, און פֿון דעמאָלט האָבן דאָרט געהערשט די פֿאָרשטייער פֿון דער ארבעטער־באַוועגונג.

אויף די הימלען פֿון אייראָפּע האָבן זיך געזאַמלט וואָלקנס, געקומענע פֿון באַלקאַן. די פֿעלקער פֿון עסטרייך האָבן געשטרעבט צו נאַציאָנאַלער באַפֿרייאונג. אויך די „פּוילישע פֿראַגע" איז אוועקגעשטעלט געוואָרן אויפֿן אָרדענונג. דער געבאָט פֿון דער שעה איז געווען: אויס־געפֿינען דעם ריכטיקן פּונקט צווישן די אָפּמאַכן פֿון די אויפֿשטייענדיקע פֿעלקער און מלוכות; גרייטן זיך צום קריג און זאַמלען געווער. פּילסודסקי האָט אָנגעהויבן אויפֿצושטעלן זיין מיליטערישן פֿאַרבאַנד „סטשעלעץ" („שיסער"), וועלכער איז שפּעטער פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין די פּוילישע לעגיאָנען צו קעמפֿן מיט דער צאַרישער רעגירונג אויף דער זייט פֿון עסטרייכישן און דייטשן מיליטער, מיט דער לאָזונג פֿון א פֿריי פּוילן. אויך ליבערמאַן האָט זיך פֿרייוויליק אָנגעשלאָסן אין דעם לעגיאָן. ביים אויסברוך פֿון קריג דערשיינט ער אין פּשעמישל — אין מיליטערישער קליידונג, מיט א פּוילישער, אָפֿיצירישער שווערד. אין דער פּוילישער ארמיי האָט ער דערגרייכט דעם ראַנג פֿון א פּאָלקאָווניק.

ער איז דערוויטערט געוואָרן פֿון מיליטער צוליב זיין אַנטי־עסטרייכישער שטעלונג. דערנאָך האָט ער זיך באַרימט געמאַכט מיט זיין פֿאַרטיידיקן לעגיאָנערן פֿאַר א מיליטעריש געריכט, וואָס האָט זיך געפֿירט אין יאָר 1918 אין מאַרמאַראָש־שיגעט, אונטער דער באַשולדיקונג פֿון פֿאַרראַטן דאָס עסטרייכישע פֿאָטערלאַנד.

אין 1918 הייבט זיך אָן א ניי קאַפּיטל אין דער געשיכטע פֿון אייראָפּע און אויך אין לעבן פֿון ד"ר ליבערמאַן. פֿון דעמאָלט אָן געהערט ער אינגאַנצן צו פּוילן.

אַלס סיים־דעפּוטאַט, איז ליבערמאַן געווען טעטיק אין פֿיל קאָמיסיעס, א דאַנק די קענטעניש וואָס ער האָט זיך דערוואָרבן נאָך אין ווינער פּאַרלאַמענט. זיין דרייסטע האַנדלונג אויפֿצודעקן די שווינדלערייען פֿון דער הערשנדיקער „פּולקאָווניקעס"־קליקע, האָט צו אים אַרויסגערופֿן זייער פֿיינדשאַפֿט. ער איז אין נאָמען פֿון סיים אַרויסגעטרעטן אַלס באַשולדיקער אין פּראָצעס קעגן פֿינאַנס־מיניסטער, וועמען מ'האָט פֿאָרגעוואָרפֿן דאָס אויסנוצן זיין אַמט פֿאַר דער הערשנדיקער קליקע. דערפֿאַר האָט מען פֿון ליבערמאַנען אַוועקגערויבט די פּערזענלעכע פֿרייהייט. לויטן באַפֿעל פֿון פּילסודסקין, קעגן געזעץ, איז ער אַוועקגעשיקט געוואָרן אין דער תּפֿיסה אין בּרעסט־ליטאָווסק. נאָכן פּייניקן אים צוויי יאָר, איז ער געשטעלט געוואָרן פֿאַר א געריכט און פֿאַרמשפּט געוואָרן אויף שווערע תּפֿיסה. ווען ער האָט נאָכן באַפֿרייען אים, באַזוכט פּשעמישל, איז ער אויפֿגענומען געוואָרן מיט גרויס באַגייסטערונג. אַזוי האָט די מאַסע אויס־געדריקט איר פּראָטעסט קעגן דער עוולה, וואָס מען האָט געטאָן ליבערמאַנען אויפֿן פֿאַרלאַנג פֿון דיקטאַטאָר.

לויט דער אָנווייזונג פֿון דער פּאַרטיי, פֿאָרט ליבערמאַן נאָך דער באַפֿרייאונג קיין אויס־לאַנד — טשעכאָסלאָוואַקיי און פֿראַנקרייך. ער איז דאָרט זייער אַקטיוו. ביים אויסבּרוך פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה, געפֿינט ער זיך צווישן די גרינדער פֿון דער פּוילישער גלות־רעגירונג, מיט גענעראַל שיקאָרסקי אין דער שפּיץ און איז טעטיק אַלס וויצע־פּאָרזיצער פֿון פּוילישן נאַציאָנאַל־ראַט. מיט רוסלאַנדס אַריינטרעטן אין קריג אין יאָר 1941, שטיצט ליבערמאַן דעם אָפּמאַך מיט די סאָוויעטן. ער ווערט באַשטימט אַלס יוסטיץ־מיניסטער אין דער שיקאָרסקי־רעגירונג, אָבער ער קאָן נאָר א קורצע צייט דערפֿילן די אויפֿגאַבע. ער שטאַרבט פּלוצעם דעם 21טן אָקטאָבער, 1941.

ליבערמאַן איז געשטאָרבן אין דער פֿרעמד, אין לאָנדאָן און איז באַגראָבן געוואָרן אויפֿן בית עלמין אין הייגייט, נאָענט פֿון דעם אָרט פֿון קאַרל מאַרקס קבר, א שיין אָרט פֿאַר א קעמפֿער

פאר סאָציאַליזם און דעמאָקראַטיע. ער איז באַגראָבן געוואָרן אויף פרעמדער ערד און נישט אין פוילן, וואָס פאַר איר און איר פאָלק האָט ער מקריב געווען אַלצדינג.

ד״ר ליבערמאַן איז געווען אַן אַנטי־ציוניסט, ער האָט געקעמפט מיט דער ציוניסטישער „אוטאָפּיע״ און מיט דער בייטש פון חוזק געשמיסן די „טרוימער פון געטאָ״, וועלכע זענען פרעמד זיין גייסט.

דורכגעדרונגען מיט אחריות פאַר דער פוילישער מדינה, האָט ער זיך קיינמאָל נישט אָפּגעהאַלטן פון אַוועקשטעלן די פוילישע מלוכה־אינטערעסן העכער פון די אינטערעסן פון זיין יידישן פאָלק. מע דאַרף אָבער נישט פאַרגעסן, אַז דווקא ער האָט דער ערשטער געבראַכט די יידישע אַרבעטער אין פשעמישל דעם סאָציאַליסטישן אידעאַל און געלערנט די אַנדערע יידן נישט בייגן זיך, נאָר אויפהייבן דעם קאָפּ מיט שטאָלץ, ווי עס פּאַסט פאַר אַ מענטש און פרייען בירגער.

אַלס צייכן פון אָנערקענונג, ווידמען די איבערגעבליבענע יידן פון פשעמישל אָט די שורות לזכר דעם ד״ר ליבערמאַן.

ד. נ.

מיכאל עסטרייכער*

מיכאל עסטרייכער האָט פון זיין פריסטער יוגנט אָן, ביז צו דער לעצטער מינוט פון זיין לעבן, טריי געדינט דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין פשעמישל. זיין טעטיקייט האָט ער אָנגעהויבן אַלס איינער פון די מיטשאַפער און גרינדער פון דעם יידיש־סאָציאַליסטישן פאַראיין „ברידערלעכקייט״.

אין די נײַנציקער יאָרן האָט ער געגרינדעט די ערשטע אָרגאַניזאַציע פון יידישע האַנדלס־אָנגעשטעלטע. אין דער שטאַרקער אַרבעטער־באַוועגונג, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבן מיטן אָנקומען פון ד״ר ליבערמאַן קיין פשעמישל, האָט עסטרייכער מיטגעאַרבעט בלב ובנפש.

נאָכדעם ווי די עסטרייכישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי האָט זיך געטיילט אין נאַציאָנאַלע פּאַרטייען, האָט ער זיך אָנגעשלאָסן צו דער פּ.פּ.ס.ד. און איר אָפּגעגעבן זיינע בעסטע כוחות און פעיקייטן. אַ לאַנגע צייט איז ער געווען מיטגליד פונעם שטאָטישן קאָמיטעט פון דער פּ.פּ.ס.ד., אַרבעטנדיק דאָרט אינטענסיוו, בפרט ערב וואַלן. עטלעכע יאָר פאַרן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג, איז ער געווען מיטגרינדער פונעם גרויסן אין שיינעם „אַרבעטער־הויז״. ביז צו זיין שווערער קראַנקהייט פון וועלכער ער איז נישט אויפגעשטאַנען, איז ער געווען מיטגליד פון דער פאַרוואַלטונג פון דעם הויז. אַ דאַנק אים איז אין יאָר 1897 דערגאַבערט געוואָרן דורך די אַרבעטער די קראַנקן־קאַסע — אַ שטאַרקע פּאָזיציע פאַר זיין פּאַרטיי. אין דער קראַנקן־קאַסע איז ער כסדר געווען מיטגליד פון דער פאַרוואַלטונג. ער פלעגט אויך שרייבן אַרטיקלען פאַר דעם יידישן אָרגאַן פון דער פּ.פּ.ס.ד. „פשעמישלער פאָלקסשטימע״, וועלכע האָט געפלעגט צו דערשיינען פאַר די וואַלן.

ווען ס׳איז אין יאָר 1905 אַנטשטאַנען די יידישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי און די פּ.פּ.ס.ד. האָט זי העפטיק און מיט אומשיינע מיטלען באַקעמפט — איז עסטרייכער געבליבן אין דער פּ.פּ.ס.ד. און נישט דערפאַר ווייל ער האָט זיך געהאַלטן אָדער געוואָלט אָנגיין פאַר אַ פּאָליאַק, נאָר ווייל ר׳האָט נישט געוואָלט זיך שיידן מיט ד״ר ליבערמאַן, צו וועלכן ער איז געווען שטאַרק צוגעבונדן.

* געשריבן צום טייל נאָך אַ אזכרה אין „גאַווי גלאָס פשעמיסקי״, נומ׳ 20, 14.5.1933.

א קלוגער און געלאסענער, האָט ער זיך געהיטן פון שנאה און רדיפות און איז בלי־ספק געווען דער איש־שלום. אויך אלס הויפט־יועץ פון ד״ר ליבערמאן אין יידישע ענינים, איז עס, ווארשיינלעך, זיין פארדינסט, וואָס ר׳האָט דערפירט ליבערמאנען צו ענדערן זיין שטעלונג צום פראָבלעם פון קיום פון דער יידישער נאציע. בעת ליבערמאן האָט אין יאָר 1897 און נאָך אין 1906 געטענהט, אז אזא נאציע עקזיסטירט נישט, האָט ער בעת די וואלן אין יאָר 1911, אויף א יידישער פארזאמלונג, דערקלערט: „וואָס בין איך שולדיק, אז כ׳בין אויפגעצויגן געוואָרן אויף דער פוילישער ליטעראטור פון קינדווייז אָן?" דאָס באווייזט, אז ער האָט ראדיקאל געענדערט זיין שטעלונג.

עסטרייכער איז אויך נאָכן שלום מיט דער יידישער סאָציאַליסטישער פארטיי נישט ארויסגעטרעטן פון דער פ.פ.ס.ד., דאָך האָט ער ביים יידיש־נאציאָנאלן לאגער גענאָסן פון צוטרוי אלס ייד און איז דעם 1.11.1918 ארייגעגנומען געוואָרן אין יידישן פאָלקס־ראט אלס פאָרשטייער פון דער יידישער סעקציע פון דער פ.פ.ס.ד. אויך דאָ האָט ער געשפילט א וויכטיקע ראָלע.

עסטרייכער איז געווען איינער פון די נאָענטע מיטארבעטער פון ד״ר ליבערמאן, וועלכער האָט אים הויך געשעצט פאר זיין ארבעטס־פלייס און טריישאפט צו דער סאָציאַליסטישער באוועגונג, ווי אויך פאר זיין גוטן כאראקטער.

אין יאָר 1930 האָט אים א שווערע קראנקהייט אוועקגעריסן פון דער פארטיי־ארבעט, וועלכער ער האָט זיך אָפּגעגעבן צענדליקער יאָרן, אָן פערזענלעכע אינטערעסן. ער איז נאָך 3 יאָר ליידן געשטאָרבן אין 1933, אין עלטער פון 66 יאָר.

מיכאל עסטרייכער איז געווען א סוחר אין פראָדוצענט פון פרויען־קאָנפעקציע. אים איז ניט שלעכט געגאנגען, אָבער ער האָט געפירט א זייער באשיידן לעבן. עסטרייכער, הגם אָן הויכבילדונג, איז געווען אַן אָנגעלייענטער מענטש, מיט גוטער אָריענטאציע, ספּעציעל אין פּאָליטיק. ער איז אויך געווען אַן אָנשטענדיקער מענטש.

ד. נ.

ד״ר לודוויק גראָספעלד

לודוויק גראָספעלד איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1889, אין פשעמישל. זיין פּאָטער, איזידאָר, האָט געשטאמט פון א מיוחסדיקער רבנים־פאמיליע. זיין מוטער באשע איז געווען די טאָכטער פון ר׳ חיים־יצחק בלומענפעלד, א בר־אורין און שארפער מתנגד, ערשטער גבאי פון דער אלטער שול. אָבער זייער זון האָט פאקטיש ניט באקומען קיין יידישע דערציאונג און ניט געזען קיין סך יידישקייט אין דער היים. אָבער אויך פוילישקייט האָט ער דאָרט ניט געהאט צופיל. זיין פּאָטער איז געווען א שוואכער קענער פון פויליש און אויסער דער שטוב ליב געהאט צו רעדן דייטש. לודוויק גראָספעלדס פוילישקייט איז אים געקומען פון דער שול. ער האָט געענדיקט די גימנאזיע אין פשעמישל און שפּעטער שטודירט רעכט. אין יאָר 1912 האָט ער באקומען דאָקטאָראט פון רעכט אויף דעם קראָקעווער אוניווערסיטעט.

אין יאָר 1919 האָט ער געעפנט אַן אדוואָקאטן־קאנצעלאריע אין פשעמישל און זי געפירט ביז סעפּטעמבער 1939. פון יאָר 1924 ביז 1939, האָט ער רעדאגירט דעם סאָציאַליסטישן וואָכן־זשורנאל „נאָווי גלאָס פשעמיסקי".

אלס עמיגראנט אין לאָנדאָן, אין יאָר 1940, איז ער געוואָרן גענעראל־סעקרעטער אין מיניסטעריום פאר ארבעט ביי דער פוילישער עמיגראציע־רעגירונג. פון יולי 1943 ביז

ד״ר לודוויק גראָספעלד
Dr. Ludwik Grossfeld

סעפּטעמבער 1944, איז ער געווען פינאַנס־מיניסטער. פון יולי 1945 — מיטגליד פון דער ליקווידאַציע־קאָמיסיע פון דער פּוילישער באַנק אין לאָנדאָן.

אין אָקטאָבער 1945 איז גראָספעלד צוריקגעקומען קיין פּוילן און פאַרנומען דעם אמט פון וויצע־מיניסטער פאַר שיפס־פאַרקער און אויסערן־האַנדל.

ביי די אַלגעמיינע וואַלן איז ער אויסגעוויילט געוואָרן אַלס דעפּוטאַט אין פּוילישן געזעצ־געבערישן סיים. אין יאָר 1949 אָרגאַניזירט ער די פּוילישע האַנדלס־קאַמער פאַר אויסערן־האַנדל, ווערט דערנאָך איר פּרעזעס. אויף דעם אמט בלייבט ער ביז זיין טויט, אין יאָר 1955.

גראָספעלד איז פון זיין פריסטער יוגנט געווען געקניפּט און געבונדן מיט דער סאָציאַליס־טישער באַוועגונג. אין די גימנאַזיע־צייטן, האָט ער געהערט צום אומלעגאַלן פאַרבאַנד פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער יוגנט „פּראָמיען״. א צייט לאַנג איז ער אויך געווען א חבר אינעם סאָציאַליסטישן יוגנט־פאַרבאַנד אין פּשעמישל „זיעדנאָטשעניע״ („פאַראייניקונג״), וועלכער האָט אַרומגענומען פּוילישע, יידישע און אוקראַינישע סטודענטן. אין יאָר 1907 איז ער אריינגעטרעטן אין דער פּ.פּ.ס.ד. אין די יאָרן 1919 — 1939 איז ער געווען סעקרעטאַר (אָדער פּאָרזיצער) פונעם קרייז־קאָמיטעט פון דער פּ.פּ.ס. פון יאָר 1925 — מיטגליד פון הויפּטראַט פון דער פּ.פּ.ס. אין די יאָרן 1929 — 1939 האָט ער אין דעם פּשעמישלער שטאָטראַט רעפּרעזענטירט די פּ.פּ.ס. אין די יאָרן 1920 — 1930 איז ער פאָרזיצער פון דער פאַרוואַלטונג פון דער קראַנקן־קאַסע אין פּשעמישל און מיטגליד פון איר קרייז־פאַרוואַלטונג אין לעמבערג.

גראָספעלד איז אַרויסגעטרעטן אַלס פאַרטיידיקער אין פיל פּאָליטישע פּראָצעסן. נאָך דעם באַרימטן פויערן־שטרייק, האָט ער געפירט די פאַרטיידיקונג פון עטלעכע הונדערט פּאָליטישע אַרעסטירטע אין מיטל־גאַליציע.

גראָספעלד איז געווען איבערגעגעבן זיין אידעאַל און טריי געדינט דער פּאַרטיי. זיין געזעל־שאַפטלעכע סביבה איז דער עיקר געווען א יידישע. דאָך האָט ער זיך געהאַלטן פאַר א פּאָליאַק, אָבער ניט געשטרעבט צו אַסימילאַציע פון אַנדערע יידן.

אברהם כהנא

פשעמישלער משכילים*

מרדכי יונה ראָזענפעלד (מישו״ב)

א באזונדער בכבודיקן פּלאַץ צווישן די פשעמישלער משכילים קומט דעם שוחט ר׳ מרדכי יונה ראָזענפעלד, אדער ווי ער האָט זיך גערופן מיט זיין ליטעראַרישן נאָמען — „מישוב״ (ראשי־תיבות פון מרדכי יונה שוחט ובודק).

זייענדיק פון בארוף א שוחט אין דאָרף מעדיקע, דערנאָך אין דאָרף פּאָשניצע (ביידע נעבן פשעמישל), האָט ער זיך ארויסגעריסן פון די ד׳ אמות פון שחיטות און אָפּגעגעבן פיל צייט צו שטודירן פילאָזאָפיע. אין פארלויף פון א געוויסער צייט האָט ער זיך צוגעאייגנט א סך העברעישע פילאָלאָגישע ידיעות און געוואָרן בקי נישט נאָר אין ש״ס און פוסקים, נאָר אויך אין די קלאסישע ספרי חקירה, ווי: מורה נבוכים, חובת הלבבות, אור ה׳ (פון ר׳ חסדאי קרשקש) אבן עזרא א. א.

ראָזענפעלד האָט אָנגעשריבן עטלעכע ספרים פון גרויסער למדנישער באדייטונג. אין דער ערשטער ריי קומט אין באטראַכט זיין חיבור „אור קרוב״, א פירוש אויפן ספר „אור החיים״ פון דעם גאון און מקובל ר׳ יוסף יעב״ץ (א תלמיד פון דון יצחק אברבנאל). דער מחבר פון „אור חיים״ טרעט ארויס קעגן רמב״ם און די פילאָזאָפישע שטודיען בכלל, אָנווייזנדיק, אז א רוב פון דער ספרדיש־יידישער אינטעליגענץ איז נישט בייגעשטאַנען דעם נסיון און בשעת די שפּאַנישע גזירות זיך אויסגעשמדט, בשעת דאָס פּראָסטע פאָלק האָט מקריב געווען דעם גוף און דאָס פאר־מעגן פאר קדושת השם.

ר׳ מרדכי יונה ראָזענפעלד נעמט אין שוץ די שיטה פון רמב״ם, די נויטווענדיקייט פון פילאָזאָפישע שטודיען, כדי באווייזן די חכמי אומות העולם, אויפן יסוד פון ראַציאָנאַליזם, דעם אמת פון דער אמונה. פון דער אנדערער זייט, ווייזט ער אָן, איז אויך דער רמב״ם נישט געווען קיין אָנהענגער פון בלויזער פילאָזאָפישער מעדיטאַציע, אָן די קאָנסעקווענצן פון אויספירן די מצוות און מעשים טובים.

אין דעם קאָמענטאַר „טור קרוב״ האָט מישו״ב ארויסגעוויזן גרויס בקיאות אין דער העברעישער פילאָזאָפישער ליטעראַטור.

אויף דעם זעלבען ספר „אור החיים״ האָט דעמאָלט ארויסגעגעבן א פירוש אויך דער גרויסער גאון און למדן רבי ר׳ הירש אלימלך פון דינאָוו (בני יששכר), אונטערן נאָמען „מעין גנים״. ער אַטאַקירט דאָרט שאַרף די דעמאָלטיקע יידישע אינטעליגענץ וואָס פארנעמט זיך מיט פילאָזאָפיע און איז נישט מקיים די תורה. דער „מעין גנים״ האָט אָבער געטראָגן א מער פּאָלעמישן, ווי אן אָביעקטיוון כאַראַקטער. דאָס טאַקע האָט מישו״ב געוואָלט קאָרעגירן און דערגענצן — און ס׳איז אים זייער געלונגען. וועגן רבין הירש אלימלך דריקט זיך ראָזענפעלד אויס מיט גרויס דרך־ארץ, אָנרופנדיק אים אין דער הקדמה „מורי ורבי הגאון קדוש ישראל, המחבר ספר „בני יששכר״.

מישו״ב האָט אויך פארפאַסט א פירוש אויף „איוב״ (געדרוקט אין לעמבערג, ביי יעקב עהרענפרייז, 1875), ארויסברענגענדיק דאָרט א סך פון זיין פילאָזאָפיש וויסן און פילאָלאָגישע בקיאות. דער חיבור איז איינער פון די בעסטע אויף דעם געביט. א שאָד, וואָס ער האָט נישט

* „אונדזער טריבונע״, פשעמישל נר. 8־9. 12.7.1930.

איבערגעלאָזט פּירושים אויך צו אנדערע ספרים פון תנ״ך. דער דאָזיקער פּירוש צעפאלט זיך אויף צוויי חלקים: 1) „הוכח מלים״, פאַרנעמט זיך מיט דער עטימאָלאָגיש־לינגוויסטישער זייט, און 2) „כנף רננים״ — א קאָמענטאַר צו די טיפזיניקע דיאלאָגן.

א באדייטנדיקן ווערט האָט די ווונדערבאַרע הקדמה וואָס פאַרנעמט זיך מיטן מחבר און דער געשיכטע פון ספר איוב און מיט דער באדייטונג פון די אקצענטן (טעמים) צו דערקלערן דעם אינהאלט. אין דער הקדמה גיט ער אויך אָן די מאָטיוון, וואָס האָבן אים באַוויגן צו פאַרפאַסן א חיבור איבער א ספר, וואָס האָט שוין גענוג פּירושים פון פריער. גראָד דאָ איז ער א קעגנער פונעם דורך אים אזוי פאַרגעטערטן רמב״ם, וועלכער האָט געשטרעבט מיט געוואלט אריינפּרעסן פאַרשידענע פילאָזאָפישע סיסטעמען פון די אשער׳יטן און אריסטאָטעלעס אין די איינצעלנע געשפּרעכן פון די דיסקוטאנטן. מישו״ב ווייזט אויף, אז דאָס איז נישט אויסגעהאלטן, ווייל אין די געשפּרעכן זענען דאָ פיל סתירות צו די סיסטעמען.

חוץ־מזה האָט ראָזענפעלד נאָך אָנגעשריבן אַן אויסגעצייכענטן פּירוש מיטן נאָמען „עין בוחן״, אויף דעם באַקאַנטן דיכטעריש־פילאָזאָפישן ווערק פון ר׳ ידעיה הפניני בדרשי.

ווי עס איז צו זען פון זיינע ווערק, איז מישו״ב געשטאַנען אונטער א שטאַרקער השפעה פון דעם יידישן פילאָזאָף ר׳ נחמן קראָכמאַל (רנ״ק), פון וועלכן ער האָט אויך איבערגענומען די אויסגעצייכענטע קלאָרע סטיליסטיק.

מישו״ב איז נאָך פון מעדיקע אָן געוועזן שטאַרק פאַרפאָלגט פון די חסידים, וועלכע האָבן צו אים נישט געהאַט קיין צוטרוי צוליב זיין אלגעמיינער בילדונג. נאָך דעם יאָר 1870, האָט ער געמוזט ווערן א לערער פון תנ״ך און אנדערע יידישע קעגנשטאנדן ביי די קינדער פונעם גיטבאַזיצער בראָך אין נאקלאָ (ביי פּשעמישל) און האָט אין דער צייט א סך געשריבן. אין יאָר 1886, פילנדיק זיך קראַנק, האָט ער זיך געהייסן אָפּפירן קיין פּשעמישל, וווּ ער האָט געהאַט פאַמיליע און וווּ זיין זיידע איז א מאָל געוועזן דיין. ער איז דאָרט געשטאָרבן, נאָך א שווער לעבן פון 86 יאָר.

אברהם כהנא

ביירעך שאפיר — דער יידישער טרובאדור פון פשעמישל

ער איז געווען א בדחן, אימפּראָוויזאַטאָר און דערצו — א לייכטזיניקע נאַטור. זיינע לידער האָבן א קולטור־היסטאָרישן ווערט. פשעמישלער יידן געדענקען אים גאָר גוט. איינער פון די אינטערעסאַנטסטע טיפּן פון פשעמישל אין דער תקופה פון פאַר דער מלחמה. ער איז אויסגעוואַקסן אויפן פוילישן באָדן. ניט איין מאָל האָט ער ממש אַנגעוואָרפן א שרעק מיט זיינע הולטייסטוועס, זייענדיק גלייכצייטיק דער ליבלינג פון דער יידישער באַפעלקערונג. די וואָס האָבן זיך מיט אים צונויפגעטראָפן אויף א שמחה, האָבן הארציק געלאַכט פון זיינע גראַמען און אימפּראָוויזאַציעס.

ארויסשיקענדיק אין דער וועלט זיין „מוזע", זאָגט ער:

גיב א טאַנץ, א לאַך, א קנאַק —
ווילסטו פריינד קריגן,
מיינסטו אין לאָונע און געשמאַק,
פון דער וועלט דיך פיגן.
דאָך זע שטענדיק דיין אידעע
בעסער רעפאָרמירן.
גיי מיין קינדעלע, קינדעלע גיי —
אין דער וועלט שפּאַצירן...

איינע פון זיינע לידער איז באַזונדערס געווען באַקאַנט ניט נאָר אין פשעמישל, נאָר וויט־ווייט אויסער די גרענעצן פון דער שטאָט:

אין דרויסן בלאָזט א ווינט א קאַלטער
א שרעקלעכע כסלו־נאַכט,
ביים לעמפּל שטיל זיצט אַן אַלטער
אין קעמערל פאַרמאַכט.
זיין באָרד שניי־ווייס
די אויגן זיי גליען
און ווײנט רעכט הייס
ביים שערי־ציון.
אויס הערצן דעם טיפן
הערט מען אים רופן
איינציק נאָר דאָס וואָרט:
ירושלים! ירושלים!
מיין טייער הייליק אָרט...

ווײנען וויל איך, זיפצן טרויערן
פאַרגעסן לוסט און טאַנץ.
געבראָכן איז הינטער יענע טויערן
מיין גליק, מיין טראַכט, מיין גלאַנץ.

קיין כוח געבליבן,
קיין מזבח, קיין קרבן,
די נביאים פארטריבן,
אין גלות געשטאָרבן.
טערקישע מאשייען
זעט ווי שטייען,
אויף הר המוריה דאָרט.
ירושלים, ירושלים,
מיין טייער הייליק אָרט...

די צייט האָט דיך שוין אָפּגעפרעסן,
מיט אירע שארפע ליידן.
דערנאָך קען איך ניט פארגעסן,
דיך פארגעסן — ניין!
רוים האָט פארוויסט
דיינע הייליקע שפורן.
די אָסמאַנען האָבן נישט
געשוינט דיינע פלאָרן.
איין וואַנט איז געבליבן,
דערויף שטייט געשריבן
מיט יידיש בלוט דאָס וואָרט:
ירושלים! ירושלים!
מיין טייער הייליק אָרט!...

דער סוף פון דעם ליד איז שוין א שטיק רעטעניש, ווייל דער מחבר פארענדיקט עס מיט א לויב־געזאַנג צו דער פוילישער היים. זיין ליד „חצות" ווידער איז פארזען מיט א העברעישער איבערזעצונג, ווי מיר טרעפן דאָס ביי זיין קאָלעגע וועלוול זבארזשער. כדאי אונטערצושטרייכן, אז די העברעישע איבערזעצונג איז ניט־ווייניקער פליסיק ווי דער יידיש־דייטשער אָריגינאַל. אויסער דעם האָט ער אָנגעשריבן העברעישע לידער מיט מאָטיוון פון דער יידישער געשיכטע.

רחל קאָרן

Rachel Korn

די יידיש־דיכטערין רחל קאָרן איז געבוירן געוואָרן אין א דאָרף ביים טייך סאן, ווו איר זיידע האָט פארמאָגט באָדן וועלכער איז דורך אים און איר פאָטער באארבעט געוואָרן. דאָ האָט די יינגע רחל זיך אָנגעזאפּט מיט ליבע צו דער ערד, באאיינדרוקט געוואָרן פון דאָרפישן פּייזאזש און דעם פּויערישן לעבן. די דאָזיקע פארבינדונג און נאָענטקייט מיט דער ערד האָבן געהאט זייער פולן אויסדרוק אין די שאפונגען פון דער דיכטערין.

אירע ערשטע דיכטערישע שריט האָט רחל קאָרן געשטעלט דווקא אין דער פּוילישער שפּראך. נאָר שנעל גייט זי איבער צו יידיש. אין יאָר 1928 איז דערשינען איר ערשט ביכל לידער „דאָרף", אין קלעצקינס ווילנער פארלאג. אויך איר ערשט ביכל דערציילונגען איז פאר־בונדן מיט דער דאָרפישער טעמאטיק און טראָגט דעם נאָמען „ערד" (דערשינען אין יאָר 1936 אין ווארשע, פארלאג פון די „ליטעראַרישע בלעטער"). מיט א יאָר שפּעטער דערשיינט ווידער אירס א לידער־זאמלונג „רויטער מאָן", ארויסגעגעבן דורכן יידישן פּען־קלוב אין ווארשע.

רחל קאָרן האָט פיל יאָרן געלעבט אין פּשעמישל. דאָ האָט זי חתונה־געהאט מיט דעם חבר פון דער אָרטיקער פּועלי־ציון אָרגאניזאציע, וועמענס פאמיליע־נאָמען זי טראָגט ביזן היינטיקן טאָג. איר מאן, ווי איר גרויסע משפחה, זענען אומגעקומען אין פּוילן דורך די נאצי־רוצחים. די דיכטערין זעלבסט האָט די מלחמה־תקופה אדורכגעלעבט אין ראטנפארבאנד. זי קערט זיך אום קיין ווארשע מיט דער רעפּאטריאציע־כוואליע, פאָרט שפּעטער אריבער קיין שטאָקהאָלם (שוועדן) און פון דאָרט — קיין מאָנטרעאָל אין קאנאדע, ווו עס וווינט איר איינציקע טאָכטער, א דאָקטאָרין.

אין יאָר 1948 דערשיינט אין פארלאג פון פּוילישן יידנטום אין ארגענטינע איר בוך לידער „היים און היימלאָזיקייט". און אין יאָר 1949, אין מאָנטרעאל — א בוך „9 דערציילונגען".

אין יאָר 1962 איז אין תל־אביבער י. ל. פרץ־פארלאג דערשינען רחל קאָרנס א באַנד לידער „פון יענער זייט ליד", געווידמעט דער דיכטערינס מוטער. כאראקטעריסטיש פאַרן שאפונגס־וועג און שטימונג פון דער דיכטערין, איז די פאָלגנדיקע ווידמונג אין דעם בוך:

„געהייליקט דעם אָנדענק פון מיין מאמען
חנה בת רבקה
מיין מאמע וואָס איז געווען די געטרייעסטע צוהערערין פון מיינע ערשטע לידער און געווינט צוזאמען מיט מיר אויף דעם גורל פון די אָרעמע און פארשעמטע, האָט זיך שטענדיק געוואונטשן, אז איך זאָל איר נאָך ביים לעבן ווידמען א בוך. אפילו דאָס איז איר ניט געווען באשערט. זי ליגט ערגעץ אין וואלד, מיט א דייטשער קויל אין הארץ — אין דעם הארץ וואָס איז פול געווען מיט ליבשאפט צו מענטש, חיה, וואלד און א יעדן מינדסטן גרעזל.
מיינע לידער זענען דער המשך פון איר פארשניטן לעבן.

אין יאָר 1959 האָט די דיכטערין געוויילט עטלעכע חדשים אין ישראל און איז געווען דער גאסט פון אירגון יוצאי פשעמישל. די היגע יידיש־פרעסע און אייניקע וויכטיקע העברעישע צייטונגען האָבן דער דיכטערין געווידמעט לענגערע אָפּהאנדלונגען און שטארק געלויבט אירע דערגרייכונגען אין דער יידישער פּאָעזיע און פּראָזע. באזונדערס איז כדאי צו דערמאָנען די ארבעט פון גיטל מייזיל אין „דבר הפועלת" און דעם אינטערוויו פון מ. חלמיש מיט דער דיכטערין, פארעפנטלעכט אין דער טאָג־צייטונג „על המשמר".

כדי צו כאראקטעריזירן דעם שאפונגס־וועג פון דער דיכטערין רחל ה. קאָרן, ברענגען מיר אייניקע לידער אירע — וואָס צוויי פון זיי שילדערן פשעמישל.

רחל ה. קאָרן

אויף חורבות

1.

די שול

ס'שטייט די שול אָן דאך, מיט די צעשפרונג'נע ווענט,
ווי א ברונעם טונקלער, אָפענער פאר רעגן און פאר ווינט,
און ווי אן עמער לאָזט לבנה זיך אראָפּ
ביז צום דעם סאמע הארץ פון איר חרובן גרונט.

און שעפּט און שעפּט פון טיפן, טונקלעם דנאָ
דעם גאנצן גרויל פון אומקום און פארגיין,
בעת ס'געשפּענסטערט דורך די אויסגעהאקטע שויבן
איר קאלט, פארגליווערט ליכט, ווי שטום געוויין.

ווי בלינדע בעטלער טאפּן אין דער פינצטער די פילארן,
ווילן אנטלויפן פון די אָפּגעסמאליעט־נאקעטיקע ווענט,
נאָר ס'פארשטעלן זיי דעם וועג צום שטערן־זאטן הימל
פון טיפעניש די שאָטנס — ווי אויסגעשטרעקטע הענט.

2.
די שטאָט

ארום פארברענטער שול א וואל פון ציגל, גלאָז,
ווי ס׳וואָלט דער טרויער זיך פארשאנצט פאר יעדער טרייסט —
עס יאָגן זיך דאָ אין די נעכט בלויז הינט ארום און קעץ,
און ס׳בלאָנקעט פון פארברענטע אותיות דער גייסט.

עס קומט אהער דער טאָג מיט שיקלדיקער שיין
און מעסט די גאסן, ווי תכריכים פאר דער שטאָט,
וואָס שטארט מיט בלינדע, אויסגעהאקטע שויבן,
ווי ס׳וואָלט אין זיי געשפיגלט זיך א טויטער גאָט.

נאָר ווען ס׳באווייזט זיך מיטאמאָל ביים ראָג א האקנקרייץ,
און שניידט זיך איין אין גאסן מיט גרויזאמקייט און ווּט,
דאן אנטלויפט פון דאָרט די לעצטע שיין פון טאָג
און ס׳שרייען בלויז די גאסן מיט פרישן מארך און בלוט.

פשעמישל, חשוון 1939.

ד. נ.

יעקב צינעמאן

ער איז געווען דער עלטסטער זון פון טרייען און טיכטיקן לערער און איידעלן נאציאָנאלן עסקן ר׳ ניסן טאפעט, וועלכער האָט געוווינט אין פשעמישל קארגע 20 יאָר.* זיין מאמע איז געווען די טאָכטער פון דעם ריישער דיין צינעמאן. אזוי ווי די עלטערן פון יעקב צינעמאן האָבן נישט אדורכגעפירט זייער חתונה־אקט אויף א געזעצלעכן אופן (אן אָפטע דערשיינונג יענע צייטן אין די טראדיציאָנעלע יידישע קרייזן אין גאליציע), איז דער זון געבליבן ביים פאמיליע־נאָמען צינעמאן.

ניסן טאפעט האָט מיט זיינע קינדער גערעט נאָר העברעיש און זיי געגעבן אן אויסגע־שפּראָכענע עברית־דערציאונג. יעקב צינעמאן האָט געענדיקט די פוילישע מלוכהשע גימנאזיע אין פשעמישל.

נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט די פאמיליע טאפעט פארלאָזט פשעמישל און זיך באזעצט אין ווין אלס פליטים. יעקב האָט בעת דעם קריג אדורכגעמאכט די מיליטער־דינסט בערך 4 יאָר צייט. דערנאָך האָט ער אויפן ווינער אוניווערסיטעט שטודירט געשיכטע און געאָגראפיע און זיין הויכבילדונג פארענדיקט מיטן דאָקטאָראט פון פילאָזאָפיע.

אין יאָר 1923 טרעפן מיר יעקב צינעמאנען אלס לערער פון געשיכטע און געאָגראפיע אין דער העברעישער גימנאזיע אין ביאליסטאָק און שפּעטער — אין קאליש. אין יאָר 1927 פאָרט ער אריבער קיין ווארשע און דאָ ווידמעט ער זיך אינגאנצן דער ליטעראַרישער און זשורנא־ליסטישער ארבעט. פון אונטער זיין פעדער דערשיינען עטלעכע ביכער און בראָשורן אין פויליש (צוו. אנד. — „דזשעיע יעדנעי רעוואָלוציי", — די געשיכטע פון דער עסטרייכישער רעוואָלוציע). ער פארעפנטלעכט אָפּהאנדלונגען אין דער יידיש־פוילישער פרעסע און הייבט אויך אָן שרייבן אין יידישע צייטונגען. מיר זאָגן „אויך", ווייל צינעמאן האָט ערשט אין קאָנגרעס־פוילן אָנגעהויבן נישט נאָר שרייבן יידיש, נאָר אפילו — רעדן...

ביי די קהילה־וואלן אין ווארשע ווערט ער אוועקגעשטעלט אויפן זיבעטן אָרט פון דער ציוניסטישער ליסטע. ער האָט חתונה אין דער הויפּטשטאָט פון פוילן, דאָרט איז אים אויך געבוירן געוואָרן א זון. ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה געפינט ער זיך אין דער פוילישער ארמיי. נאָכן ארײנמארש פון די רוסן אין די מזרח־געביטן פון פוילן, ווערט צינעמאן פארשיקט קיין סיביר. פון דאָרט האָט ער זיך אומגעקערט קיין פוילן ערשט אין יאָר 1946 — און קיינעמען ניט געטראָפן פון זיין משפחה, וועלכע איז אומגעקומען דורך די נאציס. אין יאָר 1947 גיט ער ארויס ווידער זיין בוך „געשיכטע פון ציוניזם" (אין פויליש).

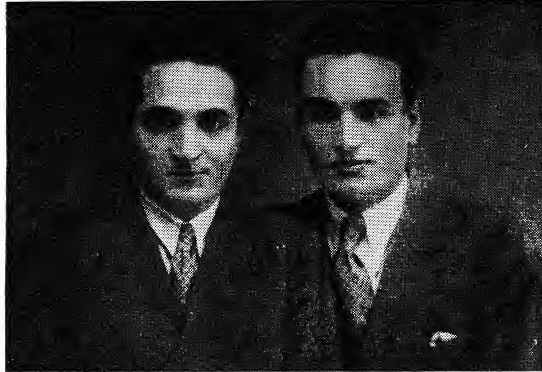
זינט דעם יאָר 1947 וווינט יעקב צינעמאן אין פאריז, ווו ער האָט ארויסגעגעבן עטלעכע ספרים: א פארברייטערטע אויסגאבע פון זיין „געשיכטע פון ציוניזם"; „דער פארגעסענער נביא" (וועגן מאקס נאָרדוי); „אין גערא־נגל" (עסייען); „אין רבנישען שאָטן" (מארקס); „ביאָגראפיע פון טעאָדאָר הערצל"; „דאָס לעבן פון עמיל זאָלא". אויסער דעם פארעפנטלעכט י. צינעמאן זכרונות פון זיינע יוגנט־יאָרן אין פשעמישל.

זיינע ביאָגראפישע און היסטאָרישע ביכער לייענען זיך ווי ראָמאנען. אזא איז דער סטיל פון זיין שרייבן, כדי די ביכער מאכן צוגענגלעכער און אינטערעסאנטער פארן לייענער. איידער ער טרעט צו שרייבן א ניי בוך, לייענט ער א סך אויף דער טעמע און לעבט טיף איבער די פּראָ־בלעמען, וועלכע ער דארף שילדערן. יעקב צינעמאן באהערשט אויך גוט די העברעישע שפּראך, דאָך איז ער נישט דערגאנגען דערצו, אז ער זאָל זיינע ביכער איבערזעצן אויף העברעיש.

* זע: ד. נ. — לימוד השפה העברית בפשמישל, ז׳

חנוך האנד, חיפה

די ברידער שוועבל

האחים שובל
The Brother's Schwebel

א פארמוטשעטע וועלט —
אין דעם ווילדן ווינטער־וואלד
לאָז דיך נאָר דעמאָלט ארויס,
ווען דו ווילסט נישט דאָרט
זוכן כבוד און געלט...

מיט די ווערטער האָט שמעון שוועבל געווידמעט א געשענק־בוך א חבר, וואָס האָט פארלאָזט פשעמישל, כדי זוכן מזל אין דער ברייטער וועלט. שמעון און זיין ברודער לייב, וועלכן מ'האָט געוויינלעך גערופן לייביש, זענען געווען צוויי פשעמישלער געשטאלטן פון א באזונדערן פארנעם. פון פאך בוכבינדערס, זענען זיי, יעדער אויף זיין שטייגער, געווען פערזענלעכקייטן אויף דעם געזעלשאפטלעכן און קולטורעלן געביט.

זייער בוכבינדעריי אויף דער שניגאָרסקי גאס (אין דעם זעלבן הויף איז געווען דער לאָקאל פון „השומר הצעיר"), איז גלייכצייטיק געווען א זאמל־פונקט פון די אלע וואָס האָבן געהאט אן אינטערעס אין יידישע ליטעראטור, קונסט און פאָליטיק.

פון איבערצייגונג זענען זיי געווען אנארכאָ־סינדיקאליסטן. זייערע העלדן — באקונין, שטירנער, פרודאָ, גודאווין. זיי האָבן געגלויבט אין דער עוואָלוציע פון דער מענטשהייט. זיי האָבן אויף פארשידענע געביטן פארשפרייט, אין די ראמען פון זייערע באגרענעצטע מעגלעכקייטן, יידישע און אלוועלטלעכע קולטור, דורך דעם גערעדטן וואָרט. לייביש שוועבל איז געווען א טאלאנטפולער רעדנער (באזונדערס אויף ליטעראַרישע טעמעס). ער איז אויפגעטרעטן מיט רעפעראטן אָן א צאָל אין פשעמישל און אין אנדערע שטעט, באגייסטערנדיק די צוהערער מיט זיינע גייטסטרייכע דערציילונגען איבער ביכער, טעאטער און קונסט. אומפארגעסלעך זענען מיר געבליבן אין זכרון זיינע פאָרטראָגן איבער „קינאָ, טעאטער און די טאָג־טעגלעכע ווירקלעכקייט" (א טעמע וועלכע ס'האָט מיט א יאָר שפּעטער באהאנדלט דער רוסישער שרייבער איליא ערענבורג אין זיין בוך „פאבריק פון חלומות"). ער האָט איניציאירט אן אקציע צו פארשפרייטן דאָס

יידישע בוך אין אָריגינאַל און איבערזעצונגען פון דער אלגעמיינער ליטעראַטור. ער האָט רעפערירט איבער די יידישע קלאַסיקער: מענדעלע מוכר ספרים, שלום-עליכם, י. ל. פּרץ. ער איז געווען א גלענצנדיקער פּאָרזיצער און פאָררעדנער פאר אזעלכע געסט-רעפעראַטן, ווי זרובבל, איציק מאַנגער, מלך ראַוויטש, שפּענער, אשענדאָרף און אנ.

ער מיט זיין ברודער שמעון זענען געווען פון די אקטיווסטע טוער אין דער פּשעמישלער אָפּטיילונג פון דער „יידישער שול אָרגאַניזאַציע". (דאָס איז געווען די סיבה צו גלויבן, אז זיי געהערן צום „בונד"). זיי האָבן אויך אָנגעפירט מיט אָוונט-קורסן פאר יידיש און מיט אמאַטאָרן-גרופּן, איינגעשטעלט און אויסגעפירט יידישע טעאַטער-פאָרשטעלונגען. שמעון איז געווען א קלענערער רעדנער, אָבער א פיינער ליטעראַטור-קריטיקער און אויך א שרייבער (ווי ס'איז מיר באַקאַנט, האָט ער נישט פאַרעפנטלעכט זיינע שריפטן, דער עיקר — צוליב צענזורעלע סיבות). אַן אמאַטאָרן-גרופּע פון עטלעכע צוואַנציק מאַן, האָט אויפגעפירט זיין טעאַטער-שטיק „אין א באַלאַגערטע שטאָט", וואָס האָט (אין דריי אקטן) באַהאַנדלט די ראָל פון „א שרייבער, א סוחר און ווייב" אין דעם באַלאַגערטן פּשעמישל בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה. יעדער חשובער גאַסט, אויף דעם יידיש-ליטעראַרישן געביט, וועלכער איז געקומען קיין פּשעמישל, האָט נישט פאַרפעלט צו באַזוכן די ברידער שוועבל און זייער בוכבינדעריי, וועלכע איז געווען אַן ענג צימערל פול מיט מאַשינען, שטויסן פון פּאַפּיר און — א וועלט מיט ביכער, וועלכע יעדער האָט געקענט לייענען. דאָרט האָט מען טאַקע היציק דיסקוטירט איבער יעדן ניי-דערשינענעם בוך. און אז מ'האָט דיסקוטירט איבער ביכער — האָט מען פאַרגעסן די אַרבעט וואָס האָט געוואַרט, מ'האָט פאַרגעסן אין דעם ענגען, אומבאַקוועמען אָרט, ווו אפילו פאַר בענקלעך איז נישט געווען קיין פּלאַץ. דערפאַר אָבער האָט מען זיך געפונען אין די העכסטע ספערן פון דער

פשמישל חוגגת את יום הולדתו ה־80 של שלום עליכם
Przemyśl celebrates Shalom Aleichem 80-th birthday

מוזע. יעדע פּאָליטישע געשעעניש צי אונטערדריקונג פון יידן אין זייערע רעכט (ווי די ריטועלע שחיטה, למשל), האָט תמיד געבראכט יונגעלייט אין דער בינדעריי פון די שוועבלס צו הערן זייער מיינונג. און די מיינונג איז תמיד געווען א קלוגע, דורכגעטראכטע. זייערע פּאָרויסזאָגונגען האָבן זיך מיינסטנס פארווירקלעכט און דאָס האָט זיי געגעבן דעם שם אלס גוט־אָריענטירטע פּאָליטיקער.

אין יאָר 1939 זענען זיי געווען די איניציאטאָרן און דורכפירער פון גרויסע פייערלעכקייטן לכבוד דעם 80־טן געבוירנטאָג פון שלום עליכם. די פארשידענע פאראנשטאלטונגען האָבן געדויערט א חודש צייט.

שמעון שוועבל איז געבוירן געוואָרן אין 1904, לייבוש — אין 1906. זיי האָבן געשטאמט פון א שטרענג־אָרטאָדאָקסישער משפחה. ווען די נאציס זענען אריין קיין פשעמישל, האָבן זיי ביידע געהאט די מעגלעכקייט צו אנטלויפן, אָבער זיי האָבן באשלאָסן צו בלייבן מיט דער משפחה (לייביש האָט געהאט א פרוי און טאָכטער). זיי זענען אלע אומגעקומען פון די נאצישע רוצחים.

אליהו בלאָך

טיפן פון דער יידישער גאס

ווייניקער יחסנים, מערער — עמך־מענטשן, וועלכע טויכן אויף אין זכרון, הגם עטוואס פארנעפלט. דערציילט פון א פשעמישלער ייד, לויט דעם וואָס ער אליין האָט געזען און ווי זיין מוטער ע״ה האָט זיי געשילדערט אין אירע דערציילונגען.

געווידמעט דעם אָנדענק פון מיין מוטער סערקא (סאלע) בלאָך, די טאָכטער פון שלמה און יענטע מאָרגנרויט.

א.

געווען אמאָל א שטאָט פול מיט יידן. גערופן האָט מען זי — פשעמישל, אויף יידיש — פרעמיסלע. „פשעמישלער יויך" מיינט נישט, אז זי איז אויף א באזונדערן אופן געקאכט געוואָרן, נאָר אז די יידן פון פשעמישל האָבן גערן געגעסן דאָס מאכל... למען האמת דארף געזאָגט ווערן, אז דאָקומענטארע באווייזן אויף דעם — זענען ניט בנמצא.

אין יענער תקופה וואָס ווערט דאָ געשילדערט, האָט אויף די הויפּט־גאסן פון שטאָט שוין געברענט עלעקטרישע ליכט, ווי אויך אין בעסערע געשעפטן און אין אייניקע וווינונגען. דאקעגן איז דער אלטער יידישער לעבנס־שטייגער געבליבן ווי אומפארענדערט. מ׳האָט זיך ניט געקלאָגט אויף פארדאָרבענע זיטן און די טראדיציאָנעלע יידישע מנהגים האָבן נאָך געהאט זייער אָנהאלט אין לעבן. די זקנים האָבן נישט געהאט קיין גרונט צו זאָגן, אז זיי פארשטייען נישט די היינטיקע וועלט...

ווי יעדע עיר ואם בישראל, איז אויך פשעמישל געווען רייך אין קעגנזאצן און קאָנפליקטן. דער פארביקער צוזאמענשטעל פון דער יידישער באפעלקערונג האָט זיך אָנגעהויבן מיט די קאָמפּראָמיסלאָזע חסידים און זיך פארענדיקט מיט די פרעכע אפיקורסים. ריין אויסערלעך האָבן די דאָזיקע קאָנטראסטן זיך געוואָרפן אין די אויגן מיטן אונטערשייד אין דער קליידונג. אין די ענגע און קליינע געסלעך פונעם יידישן קווארטל, ווימלט און שווימלט מיט געשטאלטן וואָס טראָגן לאנגע בערד און פיאות, מיט קעשענעס פון אונטן, פון וועלכע ס׳קוקט ארויס א רויטע פאטשיילע און א ליולקע־ציבעך, אויפן קאָפּ — א שווארצער ביבערהוט. די שבת־יומטוב טראכט איז געווען א זיידענע בעקעשע און אויף איר — א ראדזשיווילקע (אין ווינטער — א טולופּ, אויב עס האָט געסטייעט אויף א שבתדיקן און א וואָכעדיקן), און דערצו — א שטריימל. וואָס שענער דער בעל־הבית — שענער דער שטריימל...

יענע וואָס האָבן שוין א נאש געטאָן פון וועלטלעכקייט, זענען שבת געגאנגען אין שול אריין מיטן צילינדער אויפן קאָפּ. ביום חול האָבן זיי א פשוטן הוט געטראָגן און אן איבערציער, וואָס איז געווען, ווי זייער באָרד, לויטן מאסשטאב פון זייער „וועלטלעכקייט", מער אָדער ווייניקער געקירצט. פון יאָר צו יאָר איז געוואקסן די צאָל פון די וואָס האָבן זיך סתם געקליידעט „דייטש".

דאָ רעט זיך ניט וועגן דריי דורות וועלכע האָבן פאָלגלעך, איינער נאָכן אנדערן, אדורכגעמאכט די רעוואָלוציע אין דער קליידונג און אין דער... „וועלט־אנשויאונג". ווייל זייער אָפט האָט פּאסירט, אז דער זעלבער ייד האָט אין פארלויף פון זיין קורצן לעבן דערפילט אויף דער אייגענער הויט דעם „אנטוויקלונגס־פּראָצעס פון דער בעקעשע ביז צום גייראָק". ער פלעגט דערנאָך שטאָלצירן, וואָס זיינע „הערן־מאָדע זאכן" שאפט ער זיך איין אין „קינג אָף אינגלאנד" אויף דער פראנטשישקאנסקע, אָדער אין „פרינץ אָף וועלס" אויף דער לוואָווסקע־מיצקיעוויטשא. זיין הארץ האָט דאן געקלאפט הינטער א ווייס־שטייף העמד, וואָס איז ניט מער געווען פארשטעלט מיט דער באָרד, וועלכע איז געפאלן א קרבן פון ראזיר־מעסער. לצים האָבן אפילו געפרוווט אָפּ־חוזקן פון די „דייטשן":

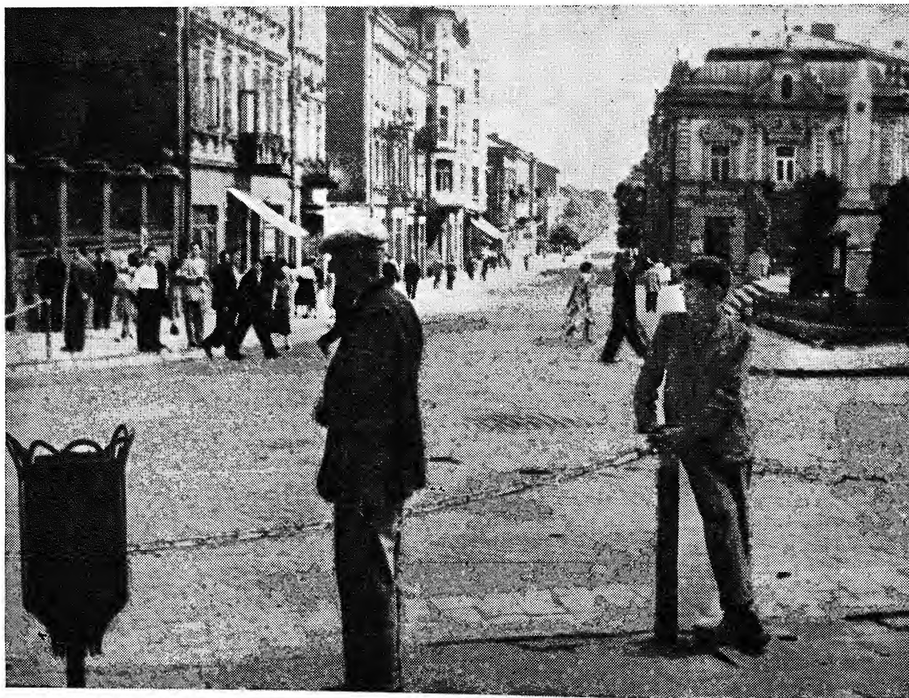
די זין האָבן מיטן טאטן
אוועקגעוואָרפן די כאלאטן.
ווען זיי וועלן זיך מודים ביקן
וועט מען זיי אין — — — ארייינקוקן...

אָבער דאָס האָט די „גויים" ווייניק געאַרט.

אז אירווילט, איז דאָס טאקע א קאפיטל קולטור־געשיכטע פון שטאנדפונקט פון מאָדע און קליידונג.

ב.

ווי די אנדערע יידישע שטעט און שטעטלעך, קען זיך נישט פשעמישל בארימען, אז צווישן אירע מויערן איז געשטאָרבן א ראָטשילד. געווען אפילו יאָ א רייד וועגן פשעמישלער מיליאָנערן און גבירים, אָבער געמאָסטן מיטן מאסשטאב פון די דאמאָלטיקע מיטל־גרויסע יידישע קהילות. זיי האָבן זיך געפונען אויפן העכסטן שטאפל פונעם געזעלשאפטלעכן לייטער. נאָך זיי זענען געקומען בעלי־הבתים, וועגן וועלכע מ'האָט דערציילט, אז זיי לעבן אין ווילשטאנד. צו דער קאטעגאָריע האָט מען אריינגערעכנט אזעלכע, וואָס האָבן א דאנק זייער סטאבילן מקור פון פרנסה, געהאט א געזיכערטע עקזיסטענץ. צום אונטערשייד פון אָט דער קאטעגאָריע, האָט די גרויסע און גראָע מאסע, ווי סוחרים, קליינהענדלער און האנטווערקער, אָנגעשטעלטע און לוין־ארבעטער, געמוזט האָרעווען שווער און ביטער און זאָרגן פאר א בכבודיק מפרנס זיין זייערע פאמיליעס. אויב אפילו די פארדינסטן האָבן נישט תמיד געקלעקט צו באפרידיקן דעם אָנגענומענעם לעבנס־

The "Gate"-square, 1949 — „ככר השער", 1949 — „אויפן טויער", 1949

ניוואַ, האָבן די דאָזיקע יידן נישט געמוזט זיך ארויסהעלפן דווקא מיט פאסטן תעניתים, כדי אויסצוקומען מיט דער וואָך... אין יענע צייטן איז זייער שווער געווען צו פארדינען דעם גולדען — אָבער דער גולדען איז נאָך געווען א מטבע! אין עסטרייכישן פארלאמענט און אין דער פרעסע האָט זיך געקאָכט, ווען מ׳האָט פאַרגעלייגט צו העכערן דעם צוקער־שטייער מיט 1 גראַצער...

אויך „ביים טויער" ווערן אלזייטיק באַהאַנדלט די אלע ענינים. אויף דעם פרייען פלאַץ ביי דער רעפאָרמאַטן־קירכע, לעבן דענקמאָל פון יענעם מאַנאך וואָס זאָל האָבן געראַטעוועט פשעמישל פון א פיינדלעכן איבערפאל, פלעגן זיך יעדן טאָג טרעפן די פשעמישלער „שטעקעלעך־יידן" און אנדערע פון זייער שניט. דאָ האָט מען ארומגערעט אלץ וואָס קאָן דינען אלס טעמע פאר געשפרעכן. דאָ זענען געפירט געוואָרן האנדלס־טראנזאקציעס — פון זייער אָנהייב ביזן סוף. „ביים טויער" איז געקומען צום אויסדרוק אלץ וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין שטאָט — אין עפנטלעכן, ווי אין פריוואַטן לעבן. קומענדיק א היים, האָט מען שוין אלץ געוווּסט. דאָס אויסשרייבן א צייטונג איז געווען אן איבעריקע זאַך... נאָר די וואָס האָבן געוואָלט דערגרונטעווען ענינים, האָבן אבאָנירט א בלאַט (לרוב — די ווינער „נייע פרייע פרעסע") פון דער צווייטער האַנט — ביי שטיבערן, אָדער אין אן אנדער קאַפע־הויז; געווען אויך אבאָנענטן פון דער דריטער האַנט.

ג.

געניטע קענערס פון דער יידישער עקאָנאָמיע האָבן געטענהט, אז יעדער ייד מוז כאָטש איין מאָל זיך „אָפּשטעלן". קוים איז ער געשטאָרבן, נישט מקיים זייענדיק די דאָזיקע „מצווה" — איז ער פאר דער צייט געשטאָרבן. ס׳וואָלט געווען א הימל־שרייענדיקע עוולה צוצושרייבן דאָס זעלבע, אין דער אלגעמיינער פאָרם, אונדזער שטאָט. דאָס מיינט אָבער נישט, אז אין פשעמישל זענען בכלל נישט געווען קיין באַנקראָטן. ס׳וואָלט געווען צו שיין און אפילו — אוממעגלעך, ווייל אלע עטלעכע יאָר איז געווען א קריזיס, וועלכער האָט געפאָדערט זיינע קרבנות. וויניקער — צווישן די בעלי־מלאכות, מערער אין האנדל, דער עיקר — אין דער מאנופאקטור־בראַנזשע (טעקסטיל).

די דאָזיקע באַנקראָטן האָבן זיך געלאָזט פארשידנאַרטיק איינטיילן. קודם־כל אזעלכע, ווי דער קרבן איז געווען דער ווינער (זעלטענער — דער לעמבערגער) ליפעראַנט, און די אָרטיקע הלוואות־געבער, פּריוואַטע, אָדער ליי־קאַסעס, באַקאַנט גיכער אונטערן נאָמען באַנק אָדער בענקל. געווען באַנקראָטשיקעס וואָס האָבן זיך אויסגעגליכן מיט זייערע קרעדיט־געבער. אנדערע ווידער האָבן געהאַלטן וואָרט: אויב זיי האָבן איין מאָל געזאָגט אז כ׳צאָל נישט — זענען זיי מוותר געווען אויף די רעכט צוריק צו נעמען דאָס אייגענע וואָרט...

עס פלעגט אויך פּאַסירן, אז די גלעיטענע האָבן דערלאַנגט אָנקלאַגעס צום פּראָקוראָר און דער ענין איז געבערענגט געוואָרן פארן געריכט און האָט אפילו זיך פאַרענדיקט מיט א תפיסה־שטראָף. די קרובים פון אזא פארמשפטן פלעגן דערנאָך דערציילן, אז ער איז „געפאָרן אין די בעדער". געווען אויך אָפּנהארציקע נאַטורן, וועלכע האָבן נישט געהאַלטן בסוד־סודות דאָס וואָס איז במילא געווען א סוד פאר גאַנץ בראָד... זייער טענה איז געווען, אז אייגנטלעך איז אויך דאָס קרימינאַל באַשאַפן געוואָרן פאר מענטשן — און מ׳איז דאָך ניט מער ווי א זינדיקער בשר־ודם.

אָפּט פלעגט טרעפן, אז אן אָנזעצער איז פלוצים נעלם געוואָרן. ער האָט זיך אוועקגעלאָזט אין דער ווייטער וועלט אריין, נישט דווקא קיין ארץ־ישראל, נאָר קיין אמעריקע. קאָלומבוס האָט אנטדעקט אמעריקע נישט נאָר פאר יענע חכמים, וועלכע האָבן ניט געוואָלט דינען ביי קירען גאַנצע 3 יאָר, אָדער פאר אזעלכע פארשוינען, וועמען דאָס אייגענע ווייב איז דערעסן געוואָרן... באַזונדערס שטרענג כלפּי די אָנזעצערס איז אין ערשטן יאָר פון זיין אמטירן געווען דער פּראָקוראָר סטעבעלסקי. נאָר ווי עס געשעט אָפּט, איז אין פארלויף פון דער צייט פארווישט

געוואָרן די „פיינדשאפט" צווישן די צדדים. דער פּראָקוראָר און זיינע קליענטן האָבן „זיך צוגעוווינט איינער צום אנדערן". א דאנק דעם האָבן זיך געמערט די פאלן, אז איבער דער גרויסער שילד מיטן נאָמען פון סוחר איז אויפגעהאָנגען געוואָרן א גאנץ קליין טעוועלע מיטן נאָמען פון זיין פרוי, און אונטער אָט דעם נאָמען, מיט קליינטשיקע אותיות, דאָס איינציקע וואָרט „פריער" („פשעדטעם"). דער דורכגייער האָט זיך באלד אָריענטירט ווי דאָ זענען אויס די ענינים: די קלאָג איז פארטיק...

ד.

אז מען דערמאָנט זיך אין די פריילעך־טרויעריקע געשיכטעס, קומען אויף אין זכרון די געשטאלטן פון יענע פשעמישלער בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן פון אייגענער פראצע זיך פארדינט זייער שטיקל ברויט. וועגן אייניקע פון זיי פלעגט אונדז דערציילן די מוטער אָדער די מומע. ווער ווייסט נישט וועגן שיע געדאנקענשניידער, וואָס האָט גענייט קליידער, יאקעס, מאנטלען וכדומה. אזוי ווי די קליענטן און זייער שניידער האָבן נישט געוווּסט פון קיין מאָדע־זשורנאלן, פלעגט ר' שיע, נאָך פארן נעמען זיך צו דער ממשותדיקער ארבעט, אריבערקלויבן זיך אין זיין בוידעם־שטיבל און דאָרט, אין משך פון שעהן־לאנגער איינזאמקייט און קאָנטעמפלאציע, זוכן אינספּיראציע פאר דער עבודה. דערפאר אָבער איז די באשטעלונג אויסגעפירט געוואָרן צו דער צופרידנקייט פון קליענט און מייסטער. מיט אזא מאָדעלירט קלייד איז נישט געווען וואָס זיך צו שעמען. מ'האָט זיך געמעגט באווייזן דערמיט אומעטום — אין שול, ווי אויך אונטער דער חופה.

דער פיש־פלאַץ | הככר לפני בית הכנסת העתיק | Ancient Synagogue front square

מעכל שוסטער — א ברייטפּלייציקער מאַן, מיט א פּעך־שוואַרצער רונדיקער באָרד, האָט זיך אונטערשיידעט פון אלע שוסטערס אין דער וועלט. אָ, ער איז ניט געווען קיין פּאַרטאַטש. א שוך פון מעכלס וואַרשטאַט האָט פאַראיידלט אפילו אַן אומגעלומפּערטן פוס פון דער שיינער יידישער טאָכטער. מעכל שוסטער האָט שטענדיק געהאַלטן וואָרט בנוגע די צוגעזאָגטע טערמינען אויס־צוענדיקן די אַרבעט, הגם ער פלעגט יעדן טאָג דאַווענען מיט מנין, אויסער זיין טעטיקייט אין דער חברה משניות. ער, פּונקט ווי די אַלע וואָס ווערן דאָ באַשריבן, זענען געווען גאָטספאַרכטיקע, שטרענג־פרומע יידן און גאַרניט שולדיק געבליבן דעם רבונו־של־עולם...

אויך ביירעך בעקער איז געווען א פרומער, גאָטספאַרכטיקער מאַן, שטאָלץ מיט זיינע אויסגעבאַקענע ברייטלעך און חלות, ווי מיט זיינע גראָבע טעכטער. טריי די עבודות הבורא איז אויך געווען משה גאָלדפאַרב, וועלכן מ׳האָט צוליב א נידעריקן אַקסל גערופן משה הויקער. זיין שלאָסעריי האָט ער זייער ליב געהאַט און אפילו אויסגעלערנט דאָס פאַך זיינע בנים. דערביי האָט ער געהאַט נאָך א באַשעפטיקונג, פאַר וועלכער ער האָט אַן באַלוינונג זיך געווידמעט בלב ונפש: גבאַי פון קליינעם בית־המדרש. זיין קליינע פאַרוואַקסענע געשטאַלט איז געווען די טרייב־קראַפט אין דעם בית־התפילה. משה גאָלדפאַרבס שלאָסער־וואַרשטאַט האָט זיך געפונען אין א הויז אויף דער קאָזשימיעזשאָווסקע גאַס, „פּאַד קשיאַנזשקאַן" („אונטערן בוך"), אין א קעלער־לאָקאַל אויפן הויף. פון יענעם הויף האָט מען גלייך געקענט אַרויסקומען אויפן פיש־פּלאַץ.

דער פיש־פּלאַץ, ווי עס לויטעט זיין נאָמען, האָט אינגאַנצן געהערט די יידישע פישערס, וועלכע האָבן ממש מאָנאָפּאָליזירט דעם פיש האַנדל אין שטאָט. מיטן פישפאַנג האָבן זיי זיך ניט פאַרנומען, איבערלאָזנדיק די מלאכה פאַר אַנדערע. זיי האָבן נאָר פאַרקויפט פיש, אויך צו קריסטן, צו געוויסע יומטובים זייערע. דאַקעגן יעדן דאָנערשטיק, (אַמאָל אויך — מיטוואָך) ווייניקער — פרייטיק, פלעגט מען זען יידישע ווייבער איינקויפן קאַרפּן, העכט און אַנדערע ביליקערע סאָרטן. אין יענע צייטן אין פּשעמישל איז דער מאַן — „די קרוין פון באַשאַף" — ניט געווען פאַרנומען ביי אַזעלכע „דערנידעריקנדיקע" אַרבעטן, ווי וואַשן געפּעס, וויגן קינדער, איינקויפן אין די געשעפטן. דאָס אַלץ האָט געהערט דער פרוי, אפילו ווען זי איז געווען די גאַנצע פּרנסה־געבערין. דאָך האָבן זיך געפונען אין שטאָט אייניקע מענער, וואָס האָבן מיטן קויפן פיש ניט פאַרלאָזט זיך אויף זייערע פרויען, נאָר אַליין זיך מטריח געווען אויפן פּלאַץ. די מענער זענען געווען באַקאַנט אַלס ליידנשאַפטלעכע פיש־עסערס און אַרויסגעוויזן גרויס מבינות אויף דעם געביט. פּונקט אַזוי זענען באַקאַנט געווען די פישערס מיט זייער אָפענעם אַרויסברענגען זייערע מחשבות — „וואָס אויף דער לונג — דאָס אויף דער צונג". אין פּשעמישל איז אַרומגעגאַנגען דאָס ווערטל: „כבוד קויפט מען אין יאַטקע און אויף דעם פיש־פּלאַץ".

ה.

טעפּערן דעם איינבינדער פלעגט מען אָנפאַרטרויען דאָס שענסטע און טייערסטע בוך צום בינדן. ער האָט געהאַט א גוט־אויסגעשטאַטעטע בוכבינדעריי, אין קעגנזאַץ צו יאָסעלע איינבינדער — אַן איינגעשרומפּן יידעלע, מיט א פאַרפּעצטער קאַפּאָטע. אונטער דעם פּילצענעם הוט — א צעשויבערטע באָרד, א פּאָר לעבעדיקע, שעלמישע אויגן. זיין וויכטיקסט אַרבעט־געצייג — די פּרעס, האָט ער באַקומען פון דער פונדאַציע א.ג. פון באַראָן הירש.

יונה בעל־עגלה האָט ניט געקענט טראָגן קיין לאַנגע מלבושים. זיי וואָלטן אים געשטערט ביי דער אַרבעט. ער גופא, א ייד מיט באָרד און פּיאות, האָט פאַרמאָגט א פערד־און־וועגעלע צו פירן משאות — אָבער נישט קיין צו שווערע... דאָס וואָלט מען נישט געטאָרט פאַרלאַנגען פון יונהס שקאַפּע, וועלכע ר׳האָט כסדר אַנטוויינט פון עסן. צוליב דעם האָט ער פון טאָג צו טאָג איר פאַרקלענערט אירע פּאָרציעס — און א דאַנק דעם איז צוביסלעך געשטילט געוואָרן זיין

אייגענער הונגער. דער אומברחמנותדיקער גורל האָט געוואָלט, אז ווען יונה האָט געמיינט אז אָט־אָט דערגרייכט ער דעם ציל און מיט פרנסה ווערט לייכטער — האָט דאָס נארישע פערד זיך אויסגעצויגן אין מערער ניט אויפגעשטאנען.

אָבער דאָס האָט ניט געקענט פאסירן מיט די וואָס פלעגן איבערטראָגן משאות אויף די אייגענע פלייצעס. דער זאמלפונקט פון די יידישע טרעגערס, וועמענס ארבעטס־געצייג איז געווען בלויז א לאנגער, דיקער שטריק ארומגעוויקלט ארום די לענדן, איז געווען דאָס אָרט ווו עס טרעפן זיך צונויף די גאסן פראנטשישקאנסקע און קאזשימיעזשאָווסקע, אנטקעגן דעם געשעפט פון ה׳ מארקוס אייזנער און דער טראפיק פון ר׳ מרדכי שמעלקיש. א יידישער טראנספּאָרט־ארבעטער פון פשעמישל האָט מיט איין מאָל אויפגעהויבן א זאק מעל פון 50 קילאָ, אָדער שווערן, אומגעלומפּערטן דעמבענעם טיש — ווי מ׳הייבט אויף א באלעם. אויסער דערפארונג, האָט אין פאך אויך געדינט די פעסטע מוסקולן און דאָס... צעלאָזענע מויל. אלץ איז צונוץ געקומען ביי דער ארבעט. די באצייכענונג „טרעגער־יונג״ האָט ניט געהערט צו די קאָמפּלימענטן.

וואָלט מען מיר מוחל געווען, ווען כ׳פארגעס צו דערמאָנען דעם טאָרנער רופא און זיין באשיידענעם און פשוט־איינגעאָרדענטן „פריזיר־סאלאָן פאר הערן״ אויף דער יאגיעלאָנסקע גאס, אין הויז פון שמחה פריי? דער טאָרנער רופא פלעגט אויך מיט אויסערגעוויינלעכער לייכטקייט, אָן איינשלעפערונגס־מיטלען, ארויסשלעפן ציין „אָן ווייטיקן״. זיין ספּעציאליטעט זענען געווען באנקעס און פּיאווקעס, ווי אויך צו פארלייכטערן די וואָס האָבן געליטן אויפן מאָגן... זיינע צוויי זין זענען אויך געוואָרן פריזירערס — איינער אויף דער פּרינציפּאלער פראנטשישקאנסקע גאס.

א קאפּיטל פאר זיך איז געווען בערל גלעזער. א הורט־סוחר פון גלאָז און שפּיגלען, פלעגט ער ברענגען וואגאָנעס סחורה. אויף דעם געביט האָט ער ניט געהאט זיינס גלייכן. אויסער דעם איז ער געווען א גלעזער. צו אים האָט מען זיך געווענדעט מיט אלע גרויסע גלעזעריי־ארבעטן. ער האָט אויך באדינט דאָס מיליטער. ר׳האָט תמיד געהאט פולע הענט מיט ארבעט. אלע גלעזערס אין פשעמישל זענען געווען זיינע קונים — אלץ יידן, אויסער איין־און־איינציקער קריסט. פונ־

דעסטוועגן איז בערל גלעזער ניט געווען קיין ראָטשילד, צומאָל ניט — קיין קליינער ראָטשילד. פון דער נאַטור אויס א וויצלער — די דאָזיקע אייגנשאַפט האָט צוזאַמען מיטן געשעפט געירשנט זיין זון אײַזיק — פלעגט בערל מיט קנאה קוקן אויף די פאַרבייגייענדיקע אָפיצירן מיט די גאָלדענע קאָלנערס און דערביי מעלאַנכאָליש טראַכטן, הלמאי דער פאָטער ע״ה האָט אים נישט געלאָזט גיין צו מיליטער, ווו מע קען זיך אויך צו עפּעס דערשלאָגן, אפשר גיכער ווי ביי גלעזעריי.

איך וויל פאַרענדיקן דאָס קאַפּיטל מיט פנחס מויערער, געקענטען פון א גאַר אנדער ליים, ווי די פון וועלכע מיר האָבן גערעט ביז איצט. א ייד אין די יאָרן, מיט א לאַנגער, ווייסער באָרד, האָט פנחס פאַריכט אין יידישע הייזער אויוונס און קיכן. דער כלל אז צייט איז געלט — איז אים געווען פרעמד. וואָס מ׳האָט געקענט פאַריכטן אין משך פון דריי שעה, האָט ביי אים גענומען דריי טעג. ניט שווער צו פאַרשטיין, פאַרוואָס ס׳איז אזוי געווען. ערשטנס, האָט ער נישט צו פרי אָנגעהויבן אַרבעטן. צווייטנס, האָט ער דריי מאָל אין טאָג איבערגעריסן די אַרבעט צוליבן דאַווענען און צו שטילן דעם הונגער און דורשט. יעדעס מאָל, ווען ער איז צוריק געקומען נאָך א לענגערן איבעררייס, איז ער ניט נאָר געווען אין „אָפּגעדאַוונטער״, נאָר אויך אין א בעסערער שטימונג. ווי נאָר ר׳האָט פאַרענדיקט די אַרבעט, האָט ער באַקומען אויסגעצאָלט די רעשט וואָס ס׳איז אים געקומען, ווייל פאַר יעדער „מאָלצייט״ האָט ער געבעטן קאָנטעס ביים באַשטעלער. ליידער, האָבן דער פאַראַכטענער אויוון, אָדער קיך, ניט ווייניקער געגרויכערט ווי פאַרן רעמאָנט... אָבער אונדזערע בעל־הביתטעס האָבן זיך ווידער געווענדעט צו פנחסן און געבעטן זיין הילף. יידישע פרויען אין פּשעמישל זענען געבליבן טריי פנחס מויערער.

עס וואָלט געווען אן עוולה כלפי ר׳ טוביהן נישט צו דערמאָנען אים באַלד נאָך ר׳ פנחס מויערער — צוליב זייער קרובהשאַפט אין דער פּראָפעסיע און דער ליבע צום ביטערן טראָפּן. ווען ר׳ טוביה מעלער האָט נישט געהאַט די נייטיקע סומע, האָט ער אָבער מיטן קאָפּ צוגעטראַכט ווי אזוי צו שטילן דעם דורשט. ר׳ טוביה איז שטענדיק געווען דורשטיק, און שטענדיק געפאַלן אויף דער המצאה ווי אזוי דעם דורשט צו שטילן... פּשעמישלער יידן האָבן אים געהאַט צו פאַר־דאַנקען א סך פריילעכע מינוטן.

ו.

כדאי צו דערמאָנען די פרויען, וועלכע האָבן אויף זיך געשלעפּט דעם עול פון פּרנסה, פּונקט ווי מענער. די כוונה איז נישט צו ריידן דווקא פון יענע פרויען וואָס האָבן זיך גענומען צו א פאַך צוליב די ענדערונגען אין דער געזעלשאַפטלעכער סטרוקטור, אָדער אונטער דער השפּעה פון דער עמאַנציפּאַציע־באַוועגונג. מיר ווילן שענקען אונדזער אויפמערקזאַמקייט די אַלטע פרויען־פאַכן, ווי באָבעס (הייבאַמס), שייטלמאַכערינס אָדער פלעכטערינס, וואָס האָבן געאַרבעט מיט די זעלבע מעטאָדן ווי זייערע באָבעס און עלטער־באָבעס. די הייבאַמס פון וועלכע עם רעט זיך, האָבן נישט געוואָלט הערן און וויסן פון וועלכן ס׳איז פאַרשריט. זיי איז קיינמאָל ניט איינ־געפאַלן צו רופן א דאָקטאָר אָדער די קינפּעטאָרין שיקן אין א קליניק. דאָך זענען מיט זייער הילף געקומען אויף דער וועלט שיינע יידישע מיידעלעך און געזונטע בחורימלעך, וועלכע זענען נאָך 8 טעג געווען ראוי אריינגענומען צו ווערן אין ברית פון אברהם אבינו. זאָל דאָ פאַרצייכנט ווערן, אז א יידישער דאָקטאָר אין פּשעמישל, ד״ר קוטנא, האָט אַרויסגעגעבן אין דייטש א בוך א. נ. „זאָללען וויר אונדזערע קנאַבליין בעשניידען ?״ („זאָלן מיר מלה זיין אונדזערע יינגעלעך״ ?).

די פלעכטערינס (איינע האָט געהייסן רייזעלע די באָסיכע) פלעגן קומען טאָג־איין טאָג־אויס צו זייערע בעל־הבית̇טעס אהיים. דאָס זענען געווען פרויען וועלכע האָבן ניט געהאַט קיין געדולד (אויך אזעלכעס איז שוין דאַמאָלט געווען), אָדער נייטיקע פעיקייט אליין זיך צוצוקעמען. דערפאַר אָבער געווען אימשטאַנד צו באַצאָלן פאַר דער טרחה (נאָר וויפל צו באַצאָלן — געדענק

איך שוין ניט), אז דאָס שייטל אָדער די פריזור זאָלן זיין אין אָרדענונג. ניט־אנדערש, אז יענע פלעכטעריַנס זענען געווען דער אָנזאָג פון דעם מאָדערנעם דאמען־פריזירער און אין א געוויסער מאָס — אפילו פון היינטיקן שיינהייטס־סאלאָן...

יידישע פרויען האָבן זיך אויך באשעפטיקט מיט האנדל, גענויער — מיט קליינהאנדל. זיי זענען געזעסן אויפן וווּל („נא וואליע״), טיש ניבן טיש, איינע ענלעך צו דער צווייטער, אז ס׳איז שווער געווען זיי אונטערצושיידן. אלנפאלס, אזוי איז עס אונדז, קינדער, פאָרגעקומען. די ענלעכקייט דערקלערט זיך מיט דער זעלבער באשעפטיקונג און וואָס נאָך וויכטיקער, אז דעם גאנצן טאָג, פון פרימאָרגן ביז שפּעט אין אָוונט, זענען זיי געזעסן אונטער דעם זעלבן פרייען הימל, סיי אין די הייסע זומער־טעג, סיי אין גאָס־רעגן אין הארבסט, און דאָס זעלבע — אין די ווינטער־קעלטן, איינגעוויקלט אין גראָבע טיכער, איבער א פייער־טאָפּ, ווארטנדיק אויף א קונה, צומיינסט — קינדער. זייער סחורה איז געווען אויבסט פון ביליקסטן סאָרט: עפּל, בארן, קארשן,

א פּשעמישלער יידישער טרעגער (געמעל פון חנה ווינקלער־מיזעס)
סבל יהודי בפשמישל (ציור של חנה וינקלר־מיזס)
A Jewish porter in Przemyśl
(painted by Hana Winkler-Mieses)

פלוימען, אויך אגרעס און וויינפּערלעך — נישט אויף דער וואָג, נאָר אויפן מעסטל. א גראַצער — א מעסטל. מיט איינס האָבן די מאַרק־ווייבער זיך יאָ אונטערשיידעט. איינע איז געווען א גוטע, די אַנדערע — א בייזע, אַן אַנדערע ווידער — א שווייגערין, יענע גאָר — מיט ניין מאָס רייד. די באַציאונג פון איינער צו דער אַנדערער האָט זיך אָפט געביטן, ווי דאָס וועטער אין יענע מקומות. אַמאָל פריינדלעך, אַמאָל — פיינדלעך, זעלטן ווען גלייכגילטיק. „פּרימא אויבסט", עכטע באַדענער קורטרויבן און טיראָלער עפּל, האָט מען באַקומען ביי וואַנדערן, „אויף דער ערשטער ליאַדע", שפּעטער — אין זיין ריכטיקן געוועלב.

די עופות־הענדלערינס אויף דער יידישער גאַס האָבן מערער געלייזט ווי די ווייבער „אויפן וואַל". דער פּדיון איז געווען פאַר געשאָכטענע און לעבעדיקע הינער, קאַטשקעס און גענדז. דאָ האָט דער מסחר געבליט באַזונדערס ערב די שבתים און יומטובים. אויך אין ווינטער, ווען די בעל־הביתטעס האָבן איינגעקויפט געגדז, כדי אויסצולאָזן שמאַלץ אויף א גאַנץ יאָר. אייניקע פּשעקופּקעס האָבן געבערענגט די סחורה אין די שטובן. זיי האָט קיינמאָל ניט אויסגעפעלט קיין וואָרט אין מויל, תמיד געוווּסט וואָס צו זאָגן און אָפּצוענטפערן.

בעת דער פיש־האַנדל איז געווען א ענין פאַר מענער, איז דער מסחר מיט עופות און אויבסט איינגעשטאַנען אין ווייבערישע הענט. געווען א מאָן וואָס פלעגט אין די גאַסן אַרומטראָגן צום פאַרקויפן קאַלטן מאָסט („ווינקאָ, ווינקאָ"), הייסע קוקורוזע און הייסע באָבעס, באַדעקט מיט אַן אַלט קישן זיי זאָלן ניט קאַלט ווערן. די באַזונדערע צייטן פון יאָר האָבן רעגולירט זיין האַנדל.

ז.

די, וועגן וועלכע ס'איז ביז איצט גערעדט געוואָרן, האָבן זיך מפרנס געווען פון אייגענער פּראַצע. געווען אָבער אויך אַזעלכע וואָס האָבן ניט באַזיצט קיין פאַך, קיין באַשעפטיקונג, קיין שום מקור פון פּרנסה און אפילו נישט געהאַט קיין שום הילף פון דער אייגענער משפּחה. פיל רחמנות האָבן זיך פאַרדינט די שעמעוודיקע אָרעמעלייט. פון מאָל צו מאָל פלעגט מען זיך אין זיי דערמאָנען. גוטהאַרציקע יידן פלעגן אויף אייגענער איניציאַטיוו אַדורכפירן א הילפס־אַקציע. זיי זענען ניט געגאַנגען פון טיר צו טיר, נאָר אין באַשטימטע הייזער, ווו מ'איז געווען זיכער אַז מ'וועט זיי, די שיינע בעלי־הבתים, טאַקע שיין אויפנעמען און באַגעגענען מיט א שיינער נדבה. זיי האָבן זיך זעלטן ווען אַנטוישט.

און אַז דאָס זעלבע האָבן זיך אונטערגענומען צו טאָן צוויי פרויען, וואָס פלעגט אַגב פאַרקומען זייער אָפט (זענען דאָך פרויען באַרמהערציקער און ווייסן גיכער וואָס קאָכט זיך — אָדער קאָכט זיך טאַקע נישט אין א פרעמדן טאָפּ), זענען זיי געווען ווייניקער איבערקלייבעריש, באַזונדיק מערער הייזער, אָבער באַקומען — ווייניקער געלט... די מטבע וועלכע מ'האָט געגעבן, האָבן זיי ניט גענומען אין האַנט, נאָר געהייסן זי אַריינלייגן אין דעם אויסגעשפּרייטן ווייסן טיכל וואָס זיי האָבן געבראַכט מיט זיך. אַזוי, א פּנים, האָט מען דאָקומענטירט, אַז מען שטרעקט נישט, געלויבט צו גאָט, די אייגענע האַנט... מ'האָט דאַמאָלט נישט געוווּסט וועגן געבן קבלות, אַלץ איז געווען איינגעשטעלט אויף צוטרוי און נאמנות.

פשעמישל איז געוווינט געווען צו זען אין גאַס אירע הייזער־גייער, די פאַרשידענע בעטלערס און אָרעמעלייט, מענער און פרויען, וואָס זענען אַרומגעגאַנגען מיט אויסגעשטרעקטע הענט. צו זייער שבח דאַרף געזאָגט ווערן, אַז זיי האָבן ניט מיטגענומען מיט זיך קליינע קינדער צו דערוועקן רחמנות.

עס האָט זיך שטאַרק געוואָרפן אין די אויגן דער אונטערשייד אין בעטלען ביי יידן און קריסטן. יעדער פון אונדז דערמאָנט זיך אוודאי די גלייכע ריי, אויסגעשטעלט כמעט אין א

מיליטערישער אָרדענונג און דיסציפּלין, פון קריסטלעכע בעטלערס און בעטלערינס. יעדן שבת האָבן זיי זיך באַוויזן פאַר די קריסטלעכע געשעפטן — פון יאָר צו יאָר איז געוואַקסן די צאָל פון די־אָ געשעפטן, וואָס אין די ניינציקער יאָרן איז זייער צאָל געווען אַ גאָר קליינע. דער „עלטסטער" פון דער חברה איז אַריין אין געשעפט, באַקומען די נדבה און יעדן געגעבן זיין חלק. דערנאָך האָט די גרופּע מאַרשירט ווייטער, מיט דריבנע טריט, צום נאָענטסטן קריסטלעכן געשעפט, צי חזיר־יאַטקע. דאָ האָט מען אָנשטאָט מטבעס — געטיילט קליינע שטיקלעך פלייש.

די יידישע שנאָרערס דאַקעגן זענען געווען — „אינדיווידואַליסטן". יעדער האָט געפירט זיין אונטערנעמונג אויף אייגענער אחריות. געווען אַזעלכע וואָס פלעגן גיין אין די הייזער נאָר אין די וואָכן־טעג (יעדער הויז האָט געהאַט זיין „טאָג"), פאַר אַנדערע ווידער איז ליבערשט געווען דער שבת. די אָבער האָבן בלית ברירה זיך געמוזט באַגנוגענען מיט אַ שטיקל ברויט אָדער חלה. איינע, אַ באַוווּסטע שבת־בעטלערין, האָט געהאַט איר באַקאַנטן שפּרוך: „איר זאָלט אויף אייערע קינדערס חתונות טיילן גרויסע שטיקער לעקעך". אירס אַ חברטע לויט דער פּראָפעסיע, וואָס פלעגט איר אַרבעט טאָן נאָר אין די וואָכן־טעג, האָט געהאַט אַ מינימאַל־טאַריף: ווייניקער פון אַ גאַנצן גראָשער האָט זי נישט גענומען — ווייל צומייסנט האָט מען געשענקט אַ האַלבן גראָשער, און אין טייל געשעפטן — אַ שאַכטל שוועבעלעך.

אויב עס רעדט זיך שוין פון בעטלערס, פאַרדינען דערמאָנט צו ווערן — הגם זייער צאָל איז נישט געווען גרויס — די, וועלכע האָבן נישט געבעטלט אין דער אייגענער שטאָט, נאָר צוליב פאַרשידענע טעמים — (יעדער האָט זיך געהאַט זיין אייגענעם טעם), געגאַנגען איבער דער מדינה, ד. ה. — אין דער נאָענטער אָדער ווייטערער סביבה פון פּשעמישל. דאָס זענען געווען בלויז מענער, וועלכע האָבן חדשים־לאַנג זיך אַרומגעוואַלגערט ווי די ציגיינער איבער דערפער און שטעטלעך, געלעבט ווי די הינט און נאָר פון צייט־צו־צייט, דער עיקר אויף די יומטובים, זיך אומגעקערט אַ היים — כדי דערנאָך ווידער זיך לאָזן אין וועג אַריין.

ח.

טראַמפּל, דאַקעגן, האָט נישט געהערט צו דער קאַטעגאָריע. זיין מדינה איז געווען די שטאָט פּשעמישל גופא. אין די הייזער איז ער געגאַנגען יעדן ראש־חודש. זיין איינרעדעניש איז געווען, אַז ר'איז דער טערקישער סולטאַן אַליין. באַגלייט דורך זיין שוועסטער, פלעגט ער אומעטום מיט איר אויפטרעטן מיט ווירדע, ווי דער סולטאַן וואָלט עס געטאָן. אַלס סימבאָל פון זיין שטאַנד, האָט ער געטראָגן מיט זיך אָן איינפּאַכן שטעקן פון אומגעשניצט האָלץ און אַלס הענטל — אַ שטיק לעדער־רימען. ער איז געווען אַ הויכוווּקסיקער און אויך זיין שטעקן איז אונדז אויסגעקומען גרויס. היינט איז מיר שווער צו דערינערן, צי מיר האָבן מערער מורא געהאַט פאַר זיין אייז־קאַלטן בליק, אָדער גאָר פאַר זיין שטעקן... דערביי מוז געזאָגט ווערן, אַז טראַמפּל איז לגמרי געווען נישט געפערלעך. ער איז געבליבן שטיין ביי דער טיר, נישט עפּנענדיק אפילו דאָס מויל. ער האָט געהאַט אויף וועמען זיך צו פאַרלאָזן — אויף זיין שוועסטער.

מיט אים הייבט זיך אָן די גאַלעריע שטאָט־משוגעים און נאַראָנים. צו די שטאָט־נאַראָנים האָט געהערט חאַמעליע (חיים עלי) — אין אונטערשיד פון טראַמפּלען, וועלכער איז זומער געווען אָנגעטאָן אין אַ שפּענצער און דערצו אַ היטל מיט אַ דאַשעק, און ווינטער אין אַ סאָלדאַטסקע מאַנטל, אין אַ פוטערנער קוזמע — תמיד אין אַ צעפליקטער בעקעשע, וואָס איר פאַרב איז געווען נענטער צו גרין ווי צו שוואַרץ. אויף זיינע ליפּן — אַ שטענדיקער שמייכל און מ'האָט באַשיינ־פּערלעך געזען ווי גליקלעך ער איז, ווען ס'האָט זיך אים איינגעגעבן צונויפצובּרענגען צוזאַמען גאַנצע דריי גראַשערס אויף צו קויפן זיך אין דער „פּאָלקס־קיך" אַ וואַרעם מאָלצייט אָדער אַ „ירושלים־זופּ" (ווי ער פלעגט אָנרופן אַ שליים־זופּ) מיט אַ שטיק ברויט ביים גראָבן הערשקאָ,

אין קעלער אויף דער דאָבראָמילסקא גאס (שפּעטער סלאָוואצקיעגאָ), אין דאָרט זיך אָנגעזעטיקט אויף א גאנצן טאָג.

א שטאָט־נאר איז אויך געווען איציק־שפּיציק. פון אים קאָן מען בלויז זאָגן — אויסער די רכילות וועלכע מ׳האָט אויף אים אויסגערעט — אז דער נאר ליגט אים אויפן פּנים און קוקט אים ארויס פון די אויגן. דאָס זעלבע באציט זיך אויך צו מוניאָ שפּיגעל. בעת יענער האָט זיך געקליידעט יידיש, איז מוניא געווען אָנגעטאן דייטש... אין אן אָפּגעטראָגענעם גייראָק מיט א הארטן קראגן און א קראוואט דערצו. אויפן קאָפּ — א הארטן האביק־הוט. מוניאַן האָט מען קיינמאָל ניט געזען אָן א סיגארעט, תמיד האָט ער געבעטן א גראַצער צו קויפן זיך א סיגארעט. מוניאֶ שפּיגעל האָט אנדערש ניט גערעט, ווי נאָר — פּויליש. אין זיינע אמאָליקע גוטע טעג, איז ער געווען פאָטאָגראפיסט. קיינער האָט נישט געוווּסט וואָס אים האָט ארויפּגעפּירט פון שכל.

לייבעלע קורציק האָט זיין שכל פארלוירן בעתן דינען אין מיליטער. א פּשעמישלער קינד, איז ער „איינגעריקט״ צום 10טן אינפאנטעריע־רעגימענט. דער רעגימענט איז געווען לייבעלעס שטענדיקע טעמע פאר געשפּרעכן מיט זיך און מיט אנדערע, וועלכע ער האָט גערן פארפירט. מע האָט אים נישט באדארפט ציען פאר דער צונג... לייבעלע קורציק האָט נישט געבעטלט, תמיד זויבער אָנגעטאָן, דער עיקר פלעגט מען אים טרעפן אויף דער יאגיעלאָנסקע גאס, דאָרט ווו ס׳איז אמאָל געווען די פּאָסט. א פּנים, אז ער האָט געוווינט אויף יענער גאס.

משוגע, אָבער נישט געפערלעך פאר דער סביבה, איז געווען די משוגענע רבקה. דאקעגן משוגע, נאָר צוגלייך געפערלעך, איז געווען וועלוועלע בשעת אן אטאק. און דאָס פלעגט מיט אים אָפּט פּאסירן. געווען א פּחד און גלייכצייטיק א ווייטיק צוצוקוקן, ווי ער יאָגט זיך איבער די גאסן און א כמארע קינדער און קונדסים — לויפן אים נאָך, רייצנדיק אים ביז בלוט, מיט צונעמענישן און ווארפן שטיינער. פון צייט־צו־צייט פלעגט וועלוועל פארשווונדן פון די פּשעמישלער גאסן און זיך באוויזן אין די ארומיקע שטעטלעך און דערפער. נאָך אזא קורצן גאסטראָל אויף דער פּראָווינץ, האָט אים דער אינסטינקט צוריק געבראכט קיין פּשעמישל, אמאָל געקליידעט דייטש, אמאָל — יידיש, נאָר תמיד אָפּגעריסן און אָפּגעשליסן, א שטענדיקער אָביעקט פאר מעשה־קונדס.

די אומגליקלעכע מענטשלעכע באשעפענישן וועלכע זענען פריער דערמאָנט געוואָרן, ווי אויך די נישט דערמאָנטע — דער שרייבער פון די שורות איז נישט אויסן צו ברענגען א פולע רשימה, א מין לעקסיקאָן פון די פּשעמישלער משוגעים — האָבן אין רוב פאלן נישט געהאט קיין דאך איבערן קאָפּ, זייערע היימען זענען אין זומער און אין ווינטער געווען — די גאסן, אויף וועלכע זיי האָבן זיך ארומגעוואלגערט. אָט דער פאקט ווארפט א ליכט אויף דער דעמאָלטיקער סאָציאלער טעטיקייט. ביי א בעסערער פלאנירונג און אָרגאניזאציע וואָלט זיך געלאָזט א סך פאריכטן, אָבער אָן שום ספק, אז די יידישע סאָציאלע אינסטיטוציעס זענען נישט געווען בכוח צו לייזן דאָס דאָזיקע פּראָבלעם אין גאנצן פארנעם, צוליב מאנגל אין מיטלען. ס׳איז אָבער אויך קלאָר, אז די מוניציפּאלע אינסטאנצן האָבן זיך נישט באצויגן צו דעם ענין מיט דער פולער ערנסטקייט. אויך אויף דעם געביט האָט מען די יידן ערגער באהאנדלט ווי די נישט־יידן: א באווייז, אז די צאָל נויטבאדערפטיקע יידן (אפילו ווען מע נעמט אין באטראכט א גרעסער, פּראָצענט יידישע „נערוועזיטעט״) איז געווען גרעסער ווי די צאָל נישט־יידן, וואָס אנטקעגנ־טראָגן זיי הילף איז געווען אן עלעמענטארע מענטשלעכע פליכט.

ט.

אויב מיר האָבן זיך שוין אומגעקערט צו יענע פארשווונדענע טעג, טאָ פארוואָס ניט דערמאָנען מיטן געהעריקן כבוד אויך די אין שטאָט באקאנטע מעשיות־דערציילערס, וועלכע האָבן

גענוי ווי זייערע קאָלעגן, די אמאָליקע אראבישע דערציילערס פון טויזנט־און־איין נאכט, געשיל־דערט די נסים ונפלאות, נישט־געפלויגענע נישט־געשטויגענע, ארויסברענגענדיק דערביי די גרעסטע גוזמאות. מע פלעגט אָנשטעלן מויל און אויערן צו הערן אזעלכע סיפורים: א ייד איז געקומען אויף א שמחה — א לאנגער, א דארער, דין ווי א שפּילקע, האָט ער זיך אוועקגעזעצט ביים טיש, נאָר אויפגעשטאנען איז ער נאָך דער סעודה — גראָב און ברייט ווי א קלאָץ; מיט די אייגענע אויגן האָט דער דערציילער געזען ארויסשפּרינגען א לעבעדיקן הערינג פון א פאס הערינג; ער האָט געמעקלערט נישט מער און נישט ווייניקער, ווי א וואגאָן סאפּערן; זיינס א חבר ווידער האָט זיך בארימט, אז ער האָט פארקויפט א גיט און ביי קלוגע יידן זיך געפרעגט אן עצה וואָס צו מאכן מיטן געלט... „באצאָל די חובות" — האָט מען אים געראטן. „גוט", האָט ער געענטפערט — „אָבער וואָס איז מיטן רעשט?". — „דעם רעשט וועט איר פראָלאָנגירן"...

אויף אזעלכע מעשיות זענען פּשעמישלער געווען בעלנים. זיי האָבן זיך איינגעהאָרכט — און געלאכט. פּשעמישלער יידן האָבן אויך ליב געהאט א גלייכווערטל און דערפון הארציק צו לאכן. אויך זיי איז באקאנט געווען, אז לאכן איז געזונט, דאָקטוירים הייסן לאכן.

* * *

אזוי ארום האָבן מיר אויף א קורצער ווייַלע זיך דערמאָנט אין פארשידענע טיפּן יידן, וועלכע האָבן געלעבט און געלייבט אין אונדזער שטאָט ביים טייך סאן; פרומע און אויפ־געקלערטע, רייכע און אָרעמע, אזעלכע וואָס האָבן ערלעך און אָנשטענדיק מפרנס געווען זייערע משפחות, ווי די לײדיקגײערס, פארשעמטע און בעטלערס, חכמים און נאראָנים, מיושבע און משוגענע. אלץ וואָס זיי האָבן יאָ געטאָן און וואָס זיי האָבן „פארגעסן" צו טאָן, אלץ וואָס זיי האָבן געשאפן, אָדער צעשטערט, וואָס מ'האָט געטראכט, צו וואָס מ'האָט געשטרעבט, וועגן וואָס מ'האָט געחלומט, ווי מ'האָט זיך געפרייט, געלאכט און געשטיפט, ווי געטרויערט און ווי געוויינט, ווי זיי האָבן געדינט דעם בורא־העולם, ווי מע האָט געזינדיקט, נישט אָפּהיטנדיק גענוי די תרי"ג מצוות — אָט דאָס אלץ האָט זיך צונויפגעגאָסן אין א פארביק בילד פון א לעבעדיקער און שפּרודלדיקער עיר ואם בישראל, ק"ק פּשעמישל, וואָס איז אמאָל געווען — און איז מער נישטאָ...

פראָפ׳ ד״ר שמואל הוגאָ בערגמאַן / ירושלים

דער וואַליניצער צדיק

(א פשעמישלער חסידישע מעשה) *

בכל דור ודור לעבן אין דער וועלט זעקס און דרייסיק פאַרבאָרגענע צדיקים און נאָר דורך זייערע חסדים קאָן די וועלט האָבן א קיום. זיי הייסן — ל״וניקעס. פשוט, גאָר פּראָסטע אין זייער התנהגות און קיינער פאַרשטייט נישט, וואָס פאַר א חשיבות עס האָט זייער לעבן פאַרן קיום פון דער וועלט. ווי נאָר אָבער א בשר ודם ווערט געוווּיר פון דעם סוד, צוליב וועלכן מ׳האָט זיי אַראָפּ־געשיקט אויף דער וועלט — מוזן זיי נפטר ווערן.

אזא מעשה איז פאָרגעקומען ביי א נסתר, א ל״וניק, וועלכער האָט מיט יאָרן צוריק געלעבט אין ו ו אָ ל י נ י ץ, ניט ווייט פון פשעמישל, אלס פשוטער „דריטשער״, ד.ה. — א דראָט־בינדער.

בימים ההם האָט געלעבט דער דינאָווער ז״ל און זיין כוח און זיינע אויפטוען האָבן אים קונה שם געווען במרחקים. א פשעמישלער יידענע, א מחוסרת בנים לא עלינו, איז געקומען קיין דינאָוו בעטן דעם רבין א ברכה אויף פּרי־הבטן. דער רבי האָט איר געענטפערט, אז ער איז נישט בכוח אראָפּצונעמען די קללה ר״ל וואָס הענגט איבער איר. אויף דעם איז נאָר דאָ איין עצה: צוגיין קיין וואָליניץ און פרעגן אויף מ א י ר ד ע ם ד ר י ט ש ע ר.

ס׳איז געווען ערב שבת, פאַר ליכט־בענטשן. די יידענע איז אָנגעקומען קיין וואָליניץ און זיך דערפרעגט צום הייזל פון דריטשער. א ייד, אָנגעטאָן ווי א געוויינלעכער פויער, אין א גראָען קאַפּטאָן, האָט איר געעפנט. דאָס איז געווען מאיר דער נסתר, דער דריטשער. זי האָט מורא געהאַט אים תיכף איבערצוגעבן איר בקשה און געבעטן בלויז איבערצונעכטיקן איבער שבת. זי איז א פרעמדע וואָס איז דאָ על־פי צופאַל אדורכגעפאָרן און פלוצום האָט זיך אָנגערוקט דער שבת. מאיר האָט געענטפערט אז זי מעג בלייבן, נאָר ער קען איר נישט געבן קיין גוטע, שבתדיקע מאכלים. די איינציקע שבת־סעודה וואָס ער האָט — א גערשטן־זופּ...

יענער פרייטיק־צו־נאַכטס האָט גאָר אנדערש אויסגעזען ווי ס׳איז דער מינהג אין יעדער יידיש הויז. די פשעמישלער יידענע האָט ניט געזען קיין ליכט־צינדן, האָט ניט געהערט קיין קידוש. דערפאַר אָבער האָט זי טועם געווען פון דער איינפאַכער גערשטן־זופּ מיט וועלכער מ׳האָט זי מכבד געווען און דערפילט אזא מין מתיקות, וואָס זי האָט איר גאַנץ לעבן ניט געפילט ביי א שבת־סעודה...

צומאָרגנס האָט זי געזען ווי דער דריטשער גייט אַרויס פון שטוב מיט דראָט און זיינע כלי־מלאכה, גלייך ס׳וואָלט געווען א פשוטער וואָכנסטאָג (פאַרשטייט זיך, אז קיינער קאָן ניט מעיד זיין צי ער האָט באמת געאַרבעט).

ערשט ביינאַכט, ווען דער דריטשער איז געקומען אהיים, האָט די יידענע זיך גענומען האַרץ און אים אַרויסגעזאָגט איר בקשה: „ר׳ מאיר־לעבן״ — האָט זי אָנגעהויבן. אָבער דער דריטשער

---

* אָנגעשריבן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען דער חשובער פּראָפעסאָר האָט אלס רעזערוו־אָפיציר געדינט אין פשעמישלער אינפאַנטעריע־רעגימענט נומ׳ 10 און פון זיין „פוצער״, דעם פשעמישלער ייד יצחק פרענקעל, זיך אָנגעהערט א סך חסידישע מעשות. די שטאָט פשעמישל און א טייל פון איר ציוניסטישער אינטעליגענץ וואָס האָט זיך גרופּירט ארום דעם אקאַדעמיקער־פאַראיין „אגודת הרצל״, האָט פּראָפ׳ בערגמאַן געהאַט א געלעגענהייט צו באַקענען אין זומער 1912, ווען ער איז געקומען אין שטאָט אויף איבונגען. פון פשעמישל איז פּראָפ׳ בערגמאַן אוועקגעשיקט געוואָרן אויפן פראָנט און וועגן זיינע העלדנטאַטן האָבן שפּעטער דערציילט פיל יידישע זעלנער פון זיין רעגימענט. דער תרגום שטאַמט פון ד״ר יצחק מאַן און איז דערשינען אין וואָכנבלאַט „דער פּרעמיסלער ייד״ נומ׳ 17, פון 6.6.1919. פריער איז די דערציילונג דערשינען אין דייטש, אין דער פּראַגער „זעלבסטוועהר״ און דערנאָך אין דער „ווינער יידישע צייטונג״. מיר ברענגען דאָ די דערציילונג מיט עטלעכע ניט־וועזנטלעכע ענדערונגען.

האָט איר מיט כעס איבערגעשלאָגן און ווייטער ניט געלאָזט רעדן. ער איז ניט קיין רבי, נאָר א פשוטער בעל־מלאכה. דעמאָלט האָט די יידענע אים דערציילט, אז דער דינאָוועו האָט זי אהער געשיקט און איר געזאָגט, אז מאירס כוח איבער די שדים און רוחות איז גרעסער פון זיין כוח און נאָר ער אליין קען אראָפּנעמען די קללה פון איר לייב... „אויב אזוי, אז דער דינאָוועו שיקט דיך צו מיר, וועל איך דיין בקשה ממלא זיין. נאָר דו מוזט אלע דיינע כוחות צונויפנעמען, ווארום וועסט פארנעמען אזעלכע זאכן וואָס דאָס אויער פון קיין שום בשר־ודם קאָן עס ניט הערן. פארבינד דיר די אויגן און קום מיט...״

און ער איז מיט איר ארויסגעפאָרן ווייט־ווייט אין א וואלד אריין. פּלוצום האָט זי געהערט געשרייען און ווילדע קולות וואָס פירן צווישן זיך א שרעקלעכע מלחמה. שווערדן האָבן געקלונגען, כלי־זין האָט דורכגעשניטן די לופט. דאָס האָבן געמוזט זיין שרעקלעך גרויסע חילות וואָס האָבן זיך דאָ צונויפגעזאמלט. נאָר העכער פון דעם געקלאַפּ פון געווער און דעם ווילדן גערויש פון די קולות, האָט געהילכט די באפעלערישע שטים פון מאיר דעם דריטשער, וועלכער האָט מפקד געווען די גאנצע חילות און די שדים. ווידער האָט זיך דערהערט זיינער א באפעל — און ס׳איז געוואָרן שטיל. ער האָט מסדר געווען די שורות פון די נאספים, געציילט די מחנות — איינע איז ניט געקומען (דאָס איז געווען יענער מזיק וועלכער האָט געפירט די מלחמה קעגן דער פּשעמישלער יידענע און זי ניט צוגעלאָזט צו א בן־קיימא). מיט כעס האָט מאיר געגעבן א באפעל, אז מע זאָל דעם פארשפּעטיקטן תיכף אהער־ברענגען. ר׳איז געקומען. די יידענע אָבער, פארנייגעריקט, האָט אויפגעהויבן דאָס טיכל פון די אויגן און דערזען, אז דער מזיק איז געווען — א הינקעדיק קארליקל...

„דו ביזט עס דער — האָט מאיר א געשריי געטאָן אויף דעם קארליקל — וואָס האָט פארשאָלטן דאָס לייב פון דער יידענע. מה חטאה ומה פשעה?״

און דאָס קארליקל האָט אים דערציילט א מעשה, אז איין מאָל ביינאכט איז ער פארביי־געגאנגען פארן הויז פון דער פּשעמישלער יידענע און זי האָט אויסגעגאָסן א פּאָמעשאַף און דערביי — קעגן דעם אלטן יידישן מינהג און מצווה — פארגעסן צו וואָרענען די שדים מיט די אָנגענומענע ווערטער „היט אייך!״ דורך דעם איז ער פארוווּנדעט געוואָרן און פארבליבן א בעל־מום ביזן היינטיקן טאָג. פון דעמאָלט אָן הערשט צווישן אים און דער יידענע א שנאה כבושה...

און מאיר האָט אים אויפגעפאָדערט, ער זאָל דער יידענע מוחל זיין. צום ערשט האָט ער ניט געוואָלט, אָבער סוף־כל־סוף האָט ער זיך געמוזט אונטערגעבן דעם כוח פונעם דריטשער. ער האָט מוחל געווען דער יידענע און איר מבטיח געווען א קינד און אן אייניקל. מער איז ער ניט בכוח צו זאָגן...

וכן היה! די יידענע האָט שפּעטער געבוירן א קינד, דערנאָך איז געקומען אן אייניקל אויף דער וועלט — און די משפחה איז אויסגעשטאָרבן. איין קרוב לעבט נאָך היינט אין פּשעמישל. ער הייסט שלום.

מאיר דער דריטשער איז אָבער אין יענער זעלבער נאכט נפטר געוואָרן מן העולם...

הצדיק הנסתר ר׳ יצחק אייזיק שוחט

פון ספר „אמונת צדיקים״, וואָס אנטהאלט 200 חסידישע מעשיות. פארלאג דפוס שולדבערג ושות׳, ווארשע 1900.

הרב הצדיק הנסתר ר׳ יצחק אייזיק שו״ב, פון דאָרף זוראווויץ, נישט ווייט פון פשעמישל, גאליציע, מחבר פון די ספרים: „אותיות דרבי יצחק״; „רזא בהימנא״ און „יסוד יצחק״ — האָט אין די ספרים אנטפלעקט זיינע הייליקע מעשים, וואָס קיין מענטש ביי זיין לעבן האָט נישט געוווּסט וועגן זיי און פיל פון זיי האָבן געזען אין אים א בור און א משוגענעם ר״ל.

איינמאָל איז צו אים געקומען א יונגערמאַן און געבעטן, ער זאָל אים לערנען הלכות שחיטה, האָט ער אים געענטפערט, אז ער וויל נישט. האָט אים דער יונגערמאַן געפרעגט פארוואָס ער וויל נישט? האָט אים ר׳ יצחק אייזיק ארויסגעפירט אין דרויסן און אים געגעבן א טרייסל ביים פנים מיט זיין האנט. האָט דער יונגערמאַן דערזען, אז אויפן דאך שטייט א מענטש מיט א מעסער אין האנט און שעכט זיך אליין. דאָס בלוט רינט פון אים. ווי נאָר דאָס בלוט האָט אויפ־געהערט רינען, איז ער אראָפּגעפאלן אויף דער ערד. און א פּאָר מינוט שפּעטער האָט זיך איבער־געחזרט דאָס זעלבע: ווידער געשטאנען אויפן דאך, ווידער זיך געשאָכטן, ווידער אראָפּגעפאלן פון דאך אויף דער ערד — און אזוי כסדר. „אָט אזוי״, זאָגט ר׳ יצחק אייזיק צום יונגנמאַן: „דער איז געווען א שוחט ביי זיין לעבן, נאָך דעם ווי ער איז נפטר געוואָרן, איז דאָס זיין שטראָף, ווייל ער איז נישט ראוי געווען צו זיין א שוחט. נאָר איין יונגערמאַן פון פשעמישל איז געווען, וועלכן ער האָט אויסגעלערנט זיין א שוחט, ווייל ר׳איז געווען א טייערער יונגערמאַן אין ער האָט אים געוואָרנט, אז ער זאָל קיינעמען נישט אנטפלעקן פון זיין קדושה...״

ווען ס׳איז געקומען די שעה פון שטארבן, האָט ר׳ יצחק אייזיק געשיקט זיין הייליק ווייב קיין פשעמישל צו דער חברה קדישא זיי צו זאָגן, אז איר מאַן איז נוטה למות ר״ל, און אז עטלעכע שמשים פון דער חברה זאָלן תיכף קומען און שטיין בשעת יציאת נשמה, און מאכן אלע הכנות אים צו ברענגען אין שטאָט אריין צו דער קבורה.

איז זי געגאנגען צו פוס קיין פשעמישל. זיינען די שמשים געקומען פון פשעמישל אין דאָרף אריין, אין איר הויז — און ר׳ יצחק אייזיקן דאָרט נישט געטראָפן. האָבן זיי געפרעגט „וואו איז דיין מאַן?״ האָט זי געענטפערט, אז איר מאַן איז אוועקגעגאנגען און וועט מסתמא באלד קומען. „ער האָט בלויז מיך געשיקט אייך שנעל מודיע זיין, אז זיין סוף דערנענטערט זיך״. האָבן די שמשים אויסגעלאָזט זייער בייז הארץ אויף איר, זאָגנדיק, אז זי איז משוגע און איר מאַן איז משוגע: „האָסט אונדז געזאָגט, אז דיין מאַן האָט דיך געשיקט ברענגען שמשים, ווייל ער איז נוטה למות — און צום סוף איז ער געזונט. טאָ פארוואָס האָט איר אונדז בחינם מטריח געווען?״ און אזוי ווי זיי האָבן גערעדט מיט איר, קומט אריין איר הייליקער מאַן, האלטנדיק אין האנט א ביסל שטרוי. זיין פנים האָט אויסגעזען ווי א ברענענדיקער פאקל, וואָס האָט ארויסגערופן פיל שרעק. ער האָט געזאָגט צו די שמשים:

„רבותי! הערט זיך צו, עס איז געקומען מיין סוף. און מיין גאנץ לעבן בין איך געווען א נסתר פאר מענטשן. איצט איז מיין פארלאנג, אז תיכף נאָך מיין פטירה, זאָלט איר שיקן מודיע זיין עס זאָלן קומען מענטשן מיט פאפיר און טינט און זאָלן איבערשרייבן מיינע כתבים וועלכע

ליגן אין מיין קאסטן, כדי זיי צו לאָזן אָפּדרוקן. און דאָס איבערשרייבן פון די כתבים זאָל אזוי לאנג דויערן, ווי לאנג איך וועל ליגן אויף דער ערד. איידער מען וועט מיר אָנטאָן די תכריכים...״

און ער האָט מער נישט גערעט, נאָר אנידערגעלייגט אויף דער ערד דאָס ביסל שטרוי פון זיין האנט און זיך אויסגעצויגן אויפ׳ן שטרוי. דערנאָך האָבן זיינע ליפּן אָנגעהויבן ציטערן אין זיין פּנים האָט אויסגעזען ווי א ברענענדיקער פאקל. און דער צדיק איז תיכף נסתלק געוואָרן פון דער וועלט.

האָט מען באלד געשיקט מודיע זיין אין שטאָט אריין. איז די גאנצע שטאָט זיך צונויפגעפאָרן, מיטנעמענדיק פּאפּיר און טינט און כמעט הונדערט תלמידי־חכמים האָבן איבערגעשריבן זיינע כתבים ווי לאנג ער איז געלעגן אויף דער ערד. און ער האָט זיי געהאט אָנגעזאָגט, אז זיי וועלן זען א פארענדערונג אין זיין פּנים, זאָלן זיי מער נישט איבערשרייבן. דערנאָך האָט זיך פאר־ענדערט זיין פּנים און דער קאסטן, אין וועלכן עס זענען געלעגן די כתבים — האָט זיך אליין צוגעמאכט. האָבן זיי אויפגעהערט איבערצושרייבן און אים אָפּגעגעבן זיין לעצטן כבוד ווי עס געהער צו זיין — און אים שטארק מספּיד געווען...

י. א.

פארבאנד פון פשעמישלער אין ישראל

דער „אירגון יוצאי פשעמישל״ אין ישראל איז אנטשטאנען אין יאָר 1944, ווי נאָר עס זענען צו אונדז דערגאנגען די שוידערלעכע ידיעות וועגן חורבן פון דער שטאָט. אונדזער ערשטע אויפגאבע איז געווען: דערלאנגען הילף און שטיצע דער שארית הפליטה. פאר דעם צוועק זענען ארויסגעשיקט געוואָרן קיין פשעמישל דריי גרויסע קאסטנס מיט קליידער, שיך און אנדערע זאכן.

שפּעטער, ווען די עליה פון פשעמישלער יידן קיין ישראל האָט זיך פארשטארקט, איז די נייע עולים ארויסגעוויזן געוואָרן הילף דורך ארויסגעבן זיי אומפּראָצענטיקע הלוואות. פאר דעם צוועק איז געגרינדעט געוואָרן א גמילות־חסד קאסע, וועלכע איז טעטיק ביזן היינטיקן טאָג, הגם עס קומען נישט מער קיין נויטבאדערפטיקע עולים־לאנדסלייט. דער פארבאנד זעצט פאָר די שיינע טראדיציע פון „מעות חיטים״ און אנדערע פאָרמען פון הילף פאר נויטבאדערפטיקע. אין דער אקציע העלפן אונדז די פשעמישלער לאנדסמאנשאפטן אין די פאראייניקטע שטאטן.

אינעם יאָרטאָג פון ליקווידירן דאָס געטאָ אין פשעמישל, אָרדענען מיר איין יעדעס יאָר אין תל־אביב אן אזכרה נאָך די קדושים פון אונדזער שטאָט. דער פארבאנד גיט אויך ארויס דאָס יזכור־בוך צו פאראייביקן די אומגעבראכטע יידישע קהילה אין פשעמישל.

פּרעזידיום פון דעם אזכרה־אָוונט אין תל־אביב, 1961
פון רעכטס: ד״ר ד. ניצני, ד״ר א. בלאָך, מ. בער, ח. טראו, ד״ר ב. וויינטראוב, ד״ר מ. רייף־מיזעס.

נשיאות של כנס־האזכרה בתל־אביב, 1961
עומדים מימין: ד״ר ד. ניצני, ד״ר א. בלוך, מ. בר, ח. טראו, ד״ר ב. ווינטראוב, ד״ר א. מיזס־רייף

Presidium of commemoration meeting in Tel-Aviv, 1962
From left : Dr. M. Mieses-Reif, Dr. B. Weintraub, H. Trau, M. Baer, Dr. Bloch, Dr. D. Ntizani

די צענטראַלע פון אונדזער פאַרבאַנד געפינט זיך אין תּל־אביב. פאַראַן אַן אָפּטיילונג אין חיפה. מיטן פאַרבאַנד פירט אָן א געוויילטער ראַט פון 20 חברים.

די צאָל פשעמישלער יידן אין ישראל דערגייט ביז צווי טויזנט. צווישן זיי חלוצים, אַלט־איינגעזעסענע און נייע עולים, צעשפּרייטע איבערן גאַנצן לאַנד — אין די שטעט, דערפער, מושבים און קיבוצים, פון דן ביז אילת.

פשעמישלער יידן אין דער יידישער מדינה פאַרנעמען וויכטיקע פּאָזיציעס און אַמטן. פאַראַן צווישן זיי פיל פון די א.ג. פרייע פּראָפעסיעס: דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, אינזשעניערן, אַפּטייקערס, לערערס אין פאָלקס־שולן און מיטלשולן. און אין דער אַרמיי — אָפיצירן און אונטער־אָפיצירן, פיל מיט אויסצייכענונגען פאַרן אָנטייל אין שלאַכטן אין דער באַפרייאונגס־מלחמה, אין דער סיני־אַקציע און פאַר זייער דינסט אין דער „הגנה". אויך צווישן די הויכע רעגירונגס־באַאַמטע, אין די מוניציפּאַליטעטן, אין דער עקזעקוטיווע פון דער הסתדרות, אין דעם פּאָליציי־אַפּאַראַט, ביי די פּאַרטייען, צווישן קינסטלער, אין דער אינדוסטריע, באַנק־וועזן און האַנדל — פאַרנעמען אונדזערע בני־עיר א בכבודיקן פּלאַץ.

כדי צו באַלויכטן די אַלזייטיקע טעטיקייט פון דעם אירגון יוצאי פשמישל אין ישראל, ברענגען מיר לענגערע אויסצוגן פון א מעמאָריאַל, וועלכער איז אין יולי 1959 פונאַנדער־געשיקט געוואָרן צו אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל. אין דעם מעמאָראַנדום ווערט צוו. אַנד. געזאָגט:

„די צאָל פשעמישלער אין ארץ־ישראל איז שוין פאַרן צווייטן וועלט־קריג געווען א גענוג גרויסע, דאָך האָבן זיי נישט געפּילט די באַדערפעניש צו גרינדן א פאַרבאַנד. ערשט אין יאָר 1944, ווען די דייטשן זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון פשעמישל, האָבן אָנגעהויבן אָנקומען ידיעות וועגן חורבן פוילן בכלל און חורבן פשעמישל בפרט. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז ס'איז נייטיק צו אָרגאַניזירן דרינגענדיקע הילף פאַר די איבערגעבליבענע יידן אין שטאָט. מיר האָבן איינגעשטעלט א קאָנטאַקט מיטן יידישן קאָמיטעט אין פשעמישל און אַהין איבערגעשיקט אונדזער הילף פאַר די נויטבאַדערפטיקע ברידער.

נאָך פאַר דער אַנטשטייאונג פון דער מדינה, האָבן אָנגעהויבן צו קומען אין לאַנד, דער עיקר אַלס אומלעגאַלע עולים, פשעמישלער יידן פון דער שארית הפליטה. צו יענער צייט זענען נאָך נישט געווען די אַלע מיטלען אויף אויפצונעמען די עליה — און די לאַנדסמאַנשאַפטן האָבן געהאַט אַן אויפגאַבע צו דערלאַנגען הילף דעם ניי־געקומענעם. דאָס האָבן מיר געטאָן מיט אונדזערע שוואַכע כוחות און מעגלעכקייטן. אויסער דעם האָט מען אינטערווענירט אין דער סוכנות, געהאָלפן באַקומען א דירה, געזאָרגט פאַר באַשעפטיקונג און אַרויסגעגעבן פון אונדזער לייַ־קאַסע הלוואות אָן פּראָצענט.

אין גאַנג פון דער אַרבעט איז קלאָר געוואָרן, אַז אויסער דער הילפס־טעטיקייט, פאַרבינדן אויך פשעמישלער יידן אין לאַנד און אין אויסלאַנד דערינערונגען פון דער אַלטער היים און אַז מע דאַרף פאַראייביקן די איבערלעבונגען פון די, וועלכע זענען געווען עדות פון אומברענגען די רומפולע יידישע קהילה אין פשעמישל, די עיר ואם בישראל. די יערלעכע אזכּרות פון די פשעמישלער אין ישראל, האָבן פון אַלע עקן לאַנד צונויפגעבראַכט קיין תּל־אביב הונדער־טער אונדזערע לאַנדסלייט. דער פאַרבאַנד איז געוואָרן א יש, אַן אַדרעס פאַר פשעמישלער אין ישראל און אויף דער גאַנצער וועלט.

אין די לעצטע צווי יאָר איז די עליה פון פוילן באַנייט געוואָרן. איצט זענען געקומען פון פשעמישל נישט קיין צעשראָקענע מענטשן אויף וועלכע ס'זענען נאָך געווען קענטיק די איבער־לעבונגען פון די אָקופּאַציע־יאָרן, נאָר מענטשן וועלכע זוכן א היים. הגם זייער מאַטעריעלע לאַגע

איז ניט געווען פון די ערגסטע, האָבן זיי פאַרט זיך געניייטיקט אין הילף און אין עצות פון דעם פאַרבאַנד. און קודם כל — אין קאָנסטרוקטיווע הלוואות. דאָס האָבן זיי באַקומען, אָן פּראָצענט און אויף א תקופה פון 3 יאָר. אויסער דעם זענען אדורכגעפירט געוואָרן אינטערווענצן אין פאַר־שידענע אמטן און אינסטיטוציעס לטובת די ניי־געקומענע פּשעמישלער.

פאַרשטייט זיך, אז דערביי האָט מען נישט פאַרזען די באַזונדערע פאַלן פון נויט ביי לאַנדס־לייט־יחידים און לגבי זיי איז די הילף ניט איבערגעריסן געוואָרן. פאַראַן אויך אלטע לייט, קראַנקע, אומפעיִקע צו אַרבעט. די שיינע טראַדיציע פון מתן בסתר ווערט אויך דאָ אָנגעהאַלטן. באַזונדערס — פאַר פסח. אוודאי איז אוממעגלעך צו באַפרידיקן אלע באַדערפעניִשן, ווייל מיר זענען אַן אָרעמער פאַרבאַנד.

א ספּעציעלער קאָמיטעט פאַרנעמט זיך מיט צונויפזאַמלען מאַטעריאַלן פאַר אונדזער ספר יזכור. צוואָנציק חברים, איינגעטיילט אין פיר סעקציעס, טוען די דאָזיקע אַרבעט פרייוויליק, אָן באַלוינונג. נישטאָ קיין איין געצאָלטער פונקציאָנער״.

★

אונדזער אָרגאַניזאַציע האַלט אָן א שטענדיקן קאָנטאַקט מיט די פּשעמישלער לאַנדס־מאַנשאַפטן אין די פאַר. שטאַטן, אַרגענטינע, בעלגיע, פראַנקרייך. אין די דאָזיקע לענדער געפינט זיך אָן אָנגעזעענע צאָל פּשעמישלער יידן, וועלכע זענען מיט טויזנטער פעדים פאַרבונדן מיט ישראל.

די אַקטיווסטע טוער פון אונדזער אירגון, פון אָנהייב ביז איצט, זענען: ד״ר מרים מיזעס־רייך, ד״ר צבי רובינפעלד, בנימין זאַלץ, הערץ אַנטמאַן, מינע באַבע, שרה בורשטין, צילה ברודנער, בעלאַ באַומאַן, אידאַ געלשטיין, אלימלך מעצגער, שלמה טשאָפּ, רעגינע טשאָפּ, יחזקאל פייער, פעפערבאַום דזשוניאַ, קלאַרה פעקעלמאַן, אריה קהאָוע, משה קופּפערבערג, עמיל קאַסטנער, ישראל שמידט. פון חיפה: חנוך האַנד, אינזש׳ משה וואַרט, ד״ר בנימין ווייַנטראַוב. מיט דער גמילות־חסד קאַסע פירן אָן: נחום פאָלער, אשר ראָזענפעלד, פרוי סימאַ פּאַר.

צום רעדאַקציע־קאָמיטעט פון „ספר פּשמשיל״ געהערן: ד״ר דב ניצני, אינזש׳ יוסף אַלטבאַוער, ד״ר מרדכי שאַטנער, ד״ר אליהו בלאָך, חנוך טראַו, אינזש׳ לעאָפּאָלד געץ, ד״ר מתתיהו גאַנס, חנוך האַנד און שלמה גאָלדשטיין ז״ל.

לאָמיר דאָ דערמאָנען די קאָמיטעט־מיטגלידער, וועלכע זענען פון אונדז אַוועק אויף שטענדיק:

ד״ר יוסף אַקסער, שלמה גאָלדשטיין, ד״ר יוסף גראָסמאַן, שמואל רבהאַן, יעקב קערנער, סטעלאַ שפּייזער־לאַנדערער.

פשעמישלער לאנדסמאנשאפט אין ניו־יארק

א.

מיט דער ערשטער כוואליע פון יידישער עמיגראציע פון פשעמישל אין די פאראייניקטע שטאטן אין ניינצנטן יאָהרהונדערט, זענען אין ניו־יאָרק אנטשטאנען די ערשטע אינסטיטוציעס פון אונדזערע לאנדסלייט. אויפןביישפיל פון די נאָך פון פריער געגרינדעטע אָרגאניזאציעס פון די עמיגראנטן פון מזרח־איראָפּע, האָבן פשעמישלער יידן געוואָלט אויך א קאָלעקטיוון און סאָלידארישן אופן דערגרייכן פאר זיך צילן פון געזעלשאפטלעכן, סאָציאלן און רעליגיעזן כאראקטער.

אָט איז א רשימה פון א גאנצער ריי פשעמישלער אָרגאניזאציעס, וועלכע זענען אין יענער תקופה געשאפן געוואָרן אין ניו־יאָרק:

1. די „פּירסט פּשעמישלער סיק בענעפיט סאָסייטי", געגרינדעט נאָך אין יאָר 1889.
2. „קאָנגרעגיישן תפארת יוסף אנשי פשעמישל" (געגרינדעט אין 1891).
3. „אָרדער לייזער גאנס".
4. די יוגנט־אָרגאניזאציע „פשעמישלער יאָנג מען ענד יאָנג ליידיס".
5. די פרויען־אָרגאניזאציע פאר הילף און שטיצע „פשעמישלער ליידיס אייד סאָסייטי".

צום סוף פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז געגרינדעט געוואָרן א ספּעציעלער הילפס־קאָמיטעט פאר די געליטענע פון חורבן: „יונייטעד רעליעף פאָר פשעמישל".

ב.

די וויכטיקסטע אויפטועך פון יעדער, פריער דערמאָנטער אָרגאניזאציע, איז געווען אזא:

די „פּירסט פּשעמישלער סיק בענעפיט סאָסייטי", די עלטסטע און פארוואָרצלסטע אָרגא־ניזאציע פון אונדזערע לאנדסלייט אין ניו־יאָרק, איז אנטשטאנען אין חודש מאי 1889, א דאנק דער איניציאטיוו פון הערמאן גאָלדשטיין, א געבוירענער אין פשעמישל. דורך דער רעגירונג איז אָנערקענט געוואָרן דער סטאטוס פון דער אָרגאניזאציע. צווישן אירע גרינדער זענען אויך געווען די פשעמישלער געבוירענע: יעקב קנאָלער און לואי בוקסבוים. די עיקרדיקע טעטיקייט זייערע איז געווען: סאָציאלע הילף און קעגנזייטיקע פארזיכערונג אין פאלן פון קראנקהייטן און טויט. א פארזיכערטער חבר האָט באקומען אויסגעצאָלט 10 דאָלאר א וואָך אין די ערשטע דריי וואָכן פון זיין קראנקהייט — און 7 דאָלאר א וואָך אין די ווייטערדיקע 7 וואָכן אין פאלן פון כראָנישער קראנקהייט, אָדער ארבעטלאָזיקייט. דאקעגן איז איינמאָליקע הילף געגעבן געוואָרן אין באדייטנדיק גרעסערע סומען.

פאר ארויסגעבן געווינלעכע הלוואות, האָט עקזיסטירט א ספּעציעלער פאָנד, וועלכער איז געשאפן און אָנגעפירט געוואָרן דורך נתן קורץ, באקאנט טאקע אונטערן דאָזיקן נאָמען. אין פאל פון א נויט, האָבן פשעמישלער יידן באקומען פון דעם מקור א הלוואה.

ביים פארבאנד האָט עקזיסטירט א ספּעציעלע אָפּטיילונג צו זארגן פאר חברים, וועלכע זענען דערגאנגען צו א הויכן עלטער. אָנגעפירט מיט דער אָפּטיילונג האָט הער דאנענהירש, וועלכער האָט אגב געשטאמט פון רומעניע. אלס עמבלעם פון דעם פאראיין האָט געדינט דער הערב פון דער שטאָט פשעמישל — א בער מיט א שטערן אויף זיין רוקן.

כדי זיכערן פאר אירע מיטגלידער א קבר, האָט די סאָסייטי זיך איינגעשאפט דריי בתי־עלמינס. דער ערשטער — „וואשינגטאָן סעמעטרי" אין ראיאָן פון ברוקלין, ווו ביז איצט האָט מען קובר געווען ביז 400 פשעמישלער. עס זענען נאָך געבליבן פריי 15 ערטער, וועלכע זענען רעזערווירט פאר מיטגלידער מיט באזונדערע פארדינסטן און רעכט.

אין יאָר 1902 איז אין ראיאָן לאָנג־איילאַנד איינגעקויפט געוואָרן נאָך א בית־הקברות („מוינט ציון סעמעטרי״), ווו עס זענען שוין געבראַכט געוואָרן צו אייביקער רו 550 פערזאָן. היות ווי דער בית־עלמין האָט זיך פארפולט, איז אין יאָר 1924 איינגעקויפט געוואָרן א דריטער, א גרויסער — „בית דוד סעמעטרי״ אין ראיאָן פון לאָנג איילאַנד, ווו מ׳האָט ביז איצט קובר געווען ביי א 100 פערזאָן.

די סאָסייטי באַטייליקט זיך אויך אין דעקן די הוצאות פון אוועקשטעלן מצבות.

פארשטייט זיך, אז די קברים זענען קודם כל רעזערווירט פאר פשעמישלער לאַנדסלייט. אויך אָפּשטאַמיקע פון אנדערע שטעט האָבן אויף דעם א רעכט, נאָר מיטן באַדינג, אז זיי האָבן חתונה געהאַט מיט פשעמישלער אָדער געהערן פון לאַנג צו דער סאָסייטי. מע דאַרף אונטער־שטרייכן, אז דער רוב מיטגלידער שטאַמען פון גאַליציע.

אין יאָר 1959 האָט די סאָסייטי געפייערט מיט גרויס פארנעם איר 70־יעריקן קיום און אין דעם פייערלעכן באַנקעט לכבוד דער געשעעניש האָבן זיך באַטייליקט א מאַסע מיטגלידער. אין מאי 1964 גרייט זיך די חברה צו פייערן דעם „ברילייאַנטענעם יובל״ — 75 יאָר עקזיסטענץ פון פאַראיין, וואָס מיינט: 75 יאָר הילף פאר נויטבאַדערפטיקע, פון זאָרג פאר קראַנקע, פון מנחם־אבל זיין פאַריתומטע מיטגלידער, פון געבן שטיצע פארשידענע הילפס־אָרגאַניזאַציעס אין דערפילן זייערע אויפגאַבן. וועלכע נאָך לאַנדסמאַנשאַפטן קענען זיך פאַרשטעלן מיט אַזעלכע אויפטוען?

אין יאָר 1961 זענען בראש פון דער סאָסייטי געשטאַנען:

פּרעזידענט — ביבער, פאָרזיצער — הערבערט ק. פילערסדאָרף, וויצע־פאָרזיצער — גאָטליב, פינאַנס־סעקרעטאַר — בוקסבאום, פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר — וויליאַם קנאָלער, קאַסיר — וויליאַם שניידער. פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער: בנימין ראַפּס, בנימין גרינבערג. צווישן די אַלטע חברים געפינען זיך — שמואל גאָלדשטיין, וועלכער איז אויסגעקליבן געוואָרן אלס פאָרזיצער פון גאַליצישן פארבאַנד „הר המוריה״.

ג.

די „קאָנגרעגיישן תפארת יוסף אנשי פשעמישל״ טראָגט דעם נאָמען פון הרב הגאון ר׳ יוסף חנניה ליפּה מייזעלס, פשעמישלער רב, וועלכער איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1865. די אויפגאַבן פון דעם פאַרבאַנד זענען דער עיקר — סאָציאַלע, נאָר ער זאָרגט אויך פאר די רעלי־גיעזע הצטרכותן פון די מיטגלידער און פאַרזיכערט אין די שולן ערטער צום דאַווענען אין די שבתים און יומטובים. פון זייער פינאַנסיעלער הילף געניסן אויך פשעמישלער, וועלכע וווינען אויסער ניו־יאָרק. זייער צאָל מיטגלידער — בערך 200.

אין יאָר 1959 זענען בראש פון פאַראיין געשטאַנען:

ערן־פּרעזידענט — זשאַק בורסטאַק, פּרעזידענט — בנימין קערן, וויצע־פּרעזידענט — שמעון שוואַרץ, פינאַנס־סעקרעטאַר — הערמאַן שלוצקי, פּראָטאָקאָלן־סעקרעטאַר — עמיל נייבורט, קאַסיר — זיגמונט גאָלדשמיד.

אין יאָר 1962 האָט די סאָסייטי אַדורכגעפירט אַן אזכרה־אָוונט נאָך די קדושים פון פשעמישל. פּרעזידירט דעם אָוונט האָט מר זשאַק בורסטאַק, געוו. פּרעזידענט און אלס רעדנער זענען ארויסגעטרעטן: מר בנימין קערן און מזכיר־נשמות געווען האָבן הרב אהרון צבי ווייצנער און דער חזן אברהם רוט.

ד.

דער „אָרדער לייזער גאַנס״, א.נ. פון אליעזר גאַנס, דער בכור פון די פינף זין פון דער משפחה גאַנס, וועלכער איז געווען דער שווער פון ר׳ יהושע מייזעס, האָט געגרינדעט א „לאָזשע״, אוועקגעשטעלט אויף די זעלבע יסודות פון די „בני־ברית״ מאַסאָנען־לאָזשעס, וועלכע פאַרבינדעט

אירע מיטגלידער מיט פעדים פון ברידערלעכקייט און פירן אדורך זייערע צערעמאָניעס אויף א געהיימניספולן אופן, באנוצנדיק זיך אויך מיט פארשידענע סימבאָלן. פיל אימיגראנטן פון די מזרח־איירָאָפּעישע שטעט האָבן אין ניו־יאָרק איינגעשטעלט זייערע לאנדסמאנשאפטן־פאראיינען אויף אזא אופן, זייענדיק אָרגאניזירט אין די ראמען פון דער „אומאָפּהענגיקער לאָזשע א. נ. אברהם אבינו" („אינדעפּענדענט אָרדער ברית אברהם"). די „לאָזשע" האָט אין דער ערשטער ריי זיך פארנומען מיט קעגנזייטיקער לעבנס־פארזיכערונג פון אירע מיטגלידער און ארויסגעלאָזט פּאָליסעס אויף א סומע פון 600 דאָלאר. דער קריזיס אין די פאר. שטאטן, וועלכער איז אויס־געבראָכן אין יאָר 1922, האָט דערפירט צום פונאנדערפאל פון דעם פאראיין, צוזאמען מיטן רוב ענלעכע אָרגאניזאציעס.

ה.

די יוגנט־אָרגאניזאציע "פשעמישלער יאָנג מען ענד יאָנג ליידיס" איז דער עיקר געווען טעטיק אויפן געזעלשאפטלעכן און קולטורעלן געביט צווישן אירע מיטגלידער. פאר דעם צוועק זענען פאָרגעקומען פארזאמלונגען, פאָרלעזונגען, טאנץ־אָוונטן אדג"ל. דער פאראיין האָט זיך שיין אנטוויקלט און דערגאנגען צו 600 מיטגלידער. פון די אקטיווע טוער, האָבן זיך אויסגעצייכנט: ל. פליכטענפעלד, א רעדנער און אויסגעצייכנטער אָרגאניזאטאָר, אייניקל פון פשעמישלער מלמד ר' סיני, ווי אויך פורעץ און קרויט, זון פון ר' בונם קרויט.

מיט דער צייט האָבן אין פאראיין זיך אָנגעהויבן רייבונגען און קאָנפליקטן אויפן פערזענ־לעכן און פארטייאישן באָדן — און דערפירט צו זיין אויפלייזונג. נאָר דער רוב מיטגלידער איז טריי געבליבן די אינטערעסן פון פשעמישלער און זיך אָנגעשלאָסן אין דעם אלטן פאראיין „פירסט פשעמישלער סיק בענעפיט סאָסייטי".

ו.

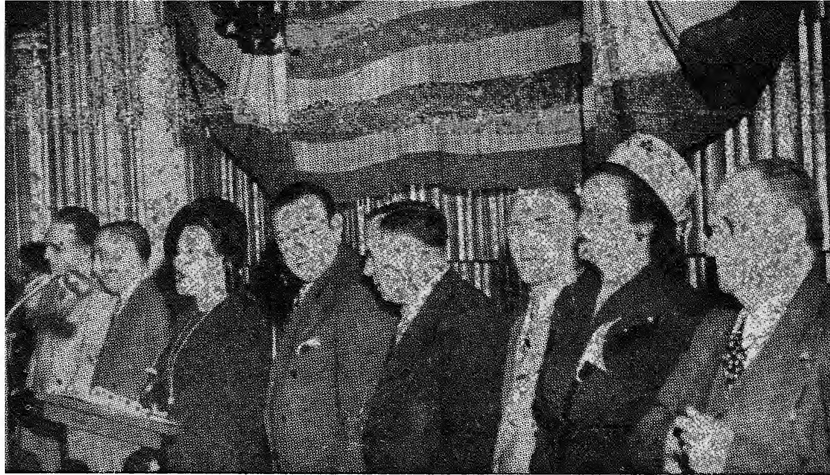
די פרויען־אָרגאניזאציע „פשעמישלער לידיס אייד סאָסייטי" האָט זיך געווידמעט געלט־קאמפּיינען פאר צדקה און הילפס־צוועקן. ווי ענלעכע אָרגאניזאציעס וועלכע ווירקן אינערהאלב דעם אמעריקאנער יידנטום, האָט אויך דער פאראיין זיך אויסגעצייכנט מיט א באזונדערע אקטי־וויטעט און געזעלשאפטלעכער טעטיקייט, מיטהעלפנדיק דער פילאנטראָפּישער טעטיקייט פון פשעמישלער פאר פשעמישלער.

ז.

צום סוף פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווען קיין אמעריקע זענען דערגאנגען די ידיעות פון דעם גרויסן נאציאָנאלן בראָך פונעם פוילישן און במילא — פשעמישלער יידנטום, איז געשאפן געוואָרן דער „יונייטעד רעליעף פאָר פשעמישל" פון פאָרשטייער פון די פריער דערמאָנטע דריי פשעמישלער אָרגאניזאציעס.

דער קאָמיטעט האָט אויף זיך גענומען די וויכטיקע געזעלשאפטלעכע אויפגאבע צונויפ־צוזאמלען געלט, שפּייז און קליידונג, כדי זיי איבערפירן די שארית הפליטה פון פשעמישל און אָנהאלטן קאָנטאקטן מיט די לעבנגעבליבענע פשעמישלער יידן. די הילף איז געגעבן געוואָרן אויף א זעלבשטענדיקן אופן און אויך צוזאמען מיטן „דזשוינט".

דער קאָמיטעט האָט אויך דערפאָלגרייך געהאָלפן אין דער ארבעט פון אויפזוכן קרובים אין פארשידענע לענדער, ווי: עסטרייך, טשעכאָסלאָוואקיי, בעלגיע, איטאליע, פראנקרייך און אפילו — כינע. די ווענדונגען און איינשטעלן קאָנטאקטן מיט די פשעמישלער אין ניו־יאָרק און אין אנדערע אמעריקאנער שטעט, האָט געגעבן גוטע רעזולטאטן.

אויף דער אזכרה פון דער פשעמישלער לאנדסמאנשאפט אין ניו־יאָרק, 1946
אזכרה של יוצאי פשמישל בניו־יורק, 1946
Commemoration meeting of former Przemyśl Jews citizens in New-York, 1946

אין יאנואר 1946 איז אין ניו־יאָרק פאָרגעקומען א מאסן־מיטינג אונטערן פאָרזיץ פון הערמאן יונגלייב. געוועדט האָבן: שמואל גאָלדשטיין, נתן קופפער, הערבערט זיסמאן. אויפן אָרט איז געזאמלט געוואָרן 7 טויזנט 168 דאָלאר.

בראש פון קאָמיטעט זענען אין אָנהייב געשטאנען: פרוי זשעני סאלבערג — פרעזידענטין, דערנאָך זענען אויסגעוויילט געוואָרן אלס פרעזידענט — נתן קופפער, וועלכער איז אין משך פון העכער 7 יאָר געווען דער לעבעדיקער גייסט אין די פאראיינען פון די פשעמישלער יידן, באזונדערס אין „פירסט פשעמישלער סיק בענעפיט סאָסייטי", ווו ער האָט דעם רוב פון זיין צייט געווידמעט געזעלשאפטלעכע פראגן.

אין יאָר 1946 איז די לייטונג פון דער אָרגאניזאציע באשטאנען פון פאָלגנדיקע פערזאָנען: וויצע־פרעזידענטן — אנא גאָלדבערג, זשאָ דאנק, רעגינע שפינראד, נתן קורץ, מארטא בורסטאָק, הערי גאָלדבערג, בערנארד קריגער. קאסירערין — זשאק ווייס, סעקרעטארין — העלען קויפמאן.

אין יאָר 1962 איז אלס פאָרזיצער פון קאָמיטעט אויסגעוויילט געוואָרן זשאק בורסטאָק און אלס קאסיר — נתן קופפער.

ח.

דער פאקט וואָס אין משך פון 75 יאָר האָבן די יוצאי פשעמישל, טראָץ די שוועריקייטן פון דער צייט און סביבה, געוווּסט איינצוהאלטן זייער טריישאפט צו די לאנדסלייט ווו זיי זאָלן זיך ניט געפונען און זיך ווידמען יידישער ווױלטעטיקער הילף, באווייזט אמבעסטן זייער צוגעבונדנקייט און סענטימענט פאר דער אלטער היים. אויך די אָפטע קאָנטאקטן און ענגע צוזאמענארבעט צווישן די צוויי צענטערס פון פשעמישלער יידן — אין ניו־יאָרק און תל־אביב, פארזיכערט צו פאראייביקן דעם אָנדענק פון דער אלטער יידישער קהילה אין פשעמישל, וועלכע איז געווען — און איז מער נישטא...

ד"ר מ. שאטנער *

חורבן פשעמישל

דער אנהייב

אנאליזירנדיק די געשעענישן אין פשעמישל אין די יאָרן 1939 — 1945 און דעם גורל פון דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג, קומט מען צום אויספיר, אז ביי אונדז איז פאָרגעקומען דאָס זעלבע וואָס אין די אנדערע גרויסע שטעט אין פוילן: דער זעלבער פלאַן; דער זעלבער פרייסישער סיסטעם; די זעלבע גרויזאמקייט ביים אדורכפירן די אנטי־יידישע גזירות, אקציעס און רציחות. אויך אין פשעמישל האָט די היטלעריסטישע אויסראָטונגס־מאשין געאַרבעט אָן רחמים — און פון בערך א צוואנציק טויזנט פשעמישלער יידן, זענען ניצול געוואָרן בסך־הכל א דרייהונדערט...

לויט א באריכט פון יידישן קאָמיטעט אין פשעמישל, צונויפגעשטעלט דעם 12טן סעפטעמבער 1945, זענען ביי א 24 טויזנט יידן פון דער שטאָט גופא און פון דער אומגעגנט, אומגעבראכט געוואָרן דורך די דייטשן און זייערע העלפערס. און מיר ווייסן וויפל פיין, דער־נידעריקונגען, בלוט און טרערן עס באהאלטן זיך אונטער די דאָזיקע טרוקענע ציפערן. מיר ווייסן אויך, אז באַגלייך מיט דערשיינונגען פון מענטשלעכער געפאַלנקייט, האָבן אין יענער פינצטערער תקופה זיך אויך אנטפלעקט גבורה און זעלבסט־אָפּפערונג.

דער אָנהייב פון דער יידישער טראגעדיע אין פשעמישל דאטירט זיך פון 8טן סעפטעמבער 1939, ביינאכט. ווי באוווּסט, איז די מלחמה אויסגעבראָכן דעם 1טן סעפטעמבער. אָבער אין פשעמישל האָט זיך קיינער ניט פאָרגעשטעלט, אז די דייטשן וועלן אזוי שנעל דערגרייכן די שטאָט. דעם 8־טן סעפטעמבער, אין די שפּעטע נאכט־שעהן, זענען אָנגעקומען ידיעות, אז דער שונא דערנענטערט זיך צו פשעמישל און אז אויפן וועג מאָרדן די דייטשן אלע מענער — יידן. ביינאכט איז דער גרעסטער טייל פון דער יידישער מענערישער באַפעלקערונג שוין געווען אויפן וועג קיין מזרח. א גאנצע נאכט און אין די פרימאָרגן־שעהן האָט מען געזען יידן מיט רוקזעק, פעק און טשעמאָדאנעס — מארשירן אין בהלה, אָן א ציל. ס'איז געווען א שיינער, הארבסטיקער טאָג. און נישט נאָר יידן, נאָר אויך פאָליאקן און אוקראַאינער, וועלכע זענען אויך געווען באזאָרגט און געוואָלט ראטעווען זייערע פארמעגנס, און זיך געפונען אין א נישט־גוטער לאַגע, האָבן פונדעסטוועגן אויף שריט און טריט געדראָט די יידן, אז „באלד וועלן קומען די דייטשן און אייך אלע אויסשעכטן; דאָס וועט זיין אייער סוף דערפאר וואָס איר האָט אונדז געטאָן..." זיי האָבן זיך גאָר געפרייט מיט דעם וואָס איז געקומען אויף די יידן...

פון די וואָס זענען דאן אנטלאָפן, האָט דער גרעסטער טייל זיך צוריקגעקערט קיין פשעמישל צוזאמען מיט די רוסן (29 סעפטעמבער 1939). אנדערע זענען אוועק קיין רומעניע און אונגארן.

די באָמבארדירונג האָט גורם־געווען גרויסע שאָדנס אין דער שטאָט. זי האָט געדויערט ביז דעם 9 סעפטעמבער. יענעם טאָג איז שטיל געוואָרן. נישט געווען אין שטאָט קיין פוילישע און דייטשע מאכט־אָרגאנען במשך זעקס טעג. פארשטייט זיך, דאָס איז געווען א שטילקייט פאר א שטורעם. דעם 15טן סעפטעמבער זענען די דייטשן אריין קיין פשעמישל.

* ביי דער מיטארבעט פון די ניצול־געוואָרענע פונעם חורבן: פרוי ברודנער, פרוי כספי־פינקעלשטיין, פרוי באומאן, פרוי טענענבוים־קנעפעל, ד"ר שטראמער, י. קנעפעל.

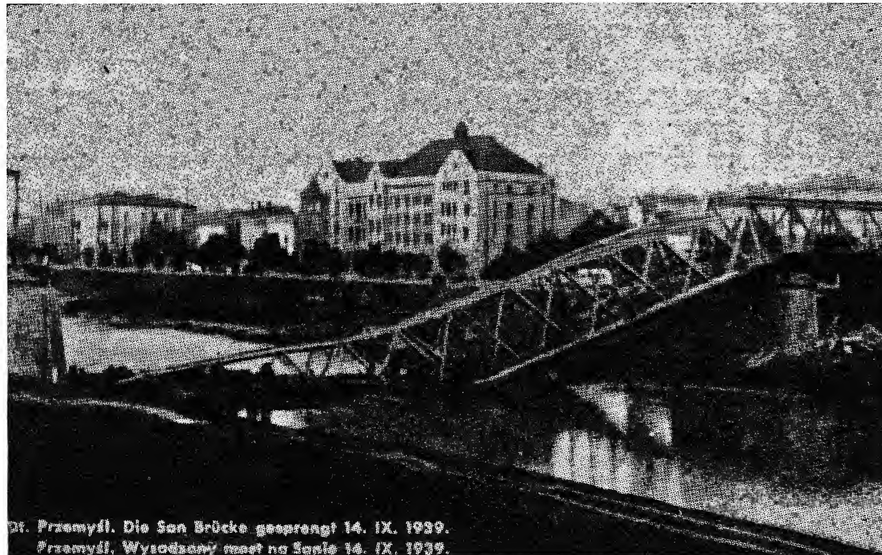
לויט די ידיעות וואָס מיר האָבן פון דער צייט, זענען די דייטשן אין די ערשטע צוויי טעג געווען אין אָרדענונג. די יידן־אָפּטימיסטן האָבן געזען אין די דייטשן קולטורעלע מענטשן, זיי האָבן זיך און אנדערע איינגערעדט, אז ס'איז נישטאָ וואָס מורא צו האָבן, אַלץ וועט זיך איינ־אָרדענען ווי עס באדארף צו זיין. אין די ערשטע טעג האָבן די דייטשן גענומען פיל יידן צו דער ארבעט, אָבער אין די אָוונטן זיי צוריק געשיקט אהיים. דערנאָך אָבער האָבן די ארבעטער אָנגעהויבן פארשווינדן צו ווערן. צום ערשט — יחידים, שפּעטער — גאנצע גרופּן.

אין עטלעכע טעג ארום האָבן די דייטשן אָנגעהויבן ארויסצושלעפּן פון די הייזער פיל יידן, לויט א רשימה. דאָס האָט באדארפט זיין א נקמה־אקט פאר 12 געהרגעטע דייטשן, וועלכע זענען כביכול דערשאָסן געוואָרן דורך יידן אין די ערשטע טעג פון דער אָקופּאציע. אויסער דעם האָבן זיי יעדן ייד, באגעגנט אין גאס — ערגעץ פארשלעפּט. ביי א 600 יידן זענען דאמאָלט דערהרגעט געוואָרן. א העלפט פון זיי — פליטים פון מערב־פוילן. די אלע קדושים זענען אומגעקומען אויף 3 פּלעצער: ליפּאָוויצע, פּראלקאָוועצע און פּיקאליצע.

בערך 2 וואָכן זענען די דייטשן געווען אין שטאָט. צום סוף האָבן זיי נאָך באוויזן צו פארברענען און צעשטערן א סך יידישע הייזער, אלע גרויסע בתי־מדרשים, ווי שיינבאך, טעמפּל און די גרויסע שול.

צוויי טעג פארן אריינקום פון די רוסן אינעם מזרח־טייל פון דער שטאָט, האָט מען פּלוצום געמאָלדן, אז די יידן דארפן פארלאָזן זאסאניע אין פארלויף פון 24 שעה. דער ייד, וואָס וועט זיך דאָרט געפינען נאָך דער באשטימטער צייט, וועט דערשאָסן ווערן אויפן אָרט. אזוי ווי די בריק אויפן סאַן איז געוואָרן אויפגעריסן נאָך פארן אריינמארש פון די דייטשן, האָט מען אין מזרח־טייל געקענט אריבערגיין נאָר דורך דער מיליטערישער בריק. דאָס איז אָבער לכתחילה געווען פארבאָטן פאר ציווילע, בפרט פאר יידן. טראָץ דער ביטערער דערפארונג אין די לעצטע טעג, האָבן די יידן ניט געלערנט קיין סך פון דער דייטשער פירונג כלפּי זיי און ניט געגלויבט, אז דער דייטשער מיליטערישער קאָמענדאנט וועט טאקע רעאליזירן דעם אויבנדערמאָנטן באפעל, און באשלאָסן צו שיקן א דעלעגאציע צו אים און צום פּוילישן בירגערמייסטער. קיין שום ייד האָט ניט געוואגט ארויסצוגיין אין גאס און מ'האָט באשלאָסן צו דעלעגירן די פרוי ברודנער, א דאָקטאָרס א ווייב. זי איז אוועק אין ביוראָ פון בירגערמייסטער באלדיני און געבעטן זיין הילף אין דער פראגע פון גירוש. באלדיני האָט מיט כעס געפרעגט, צי די יידן מיינען, אז ער האָט ניט קיין אנדערע דאגות ווי נאָר זיי, און זיך אָפּגעזאָגט צו אינטערווענירן ביי די דייטשן וועגן גירוש. בעתן געשפּרעך איז אָנוועזנד געווען דער שטאָטישער אינזשיניער ה' קאטעק, וועלכער האָט ארויסבאגלייט די פרוי ברודנער און ביי איר געבעטן מחילה פאר דער אויפפירונג פון בירגערמייסטער. נאָכן באקומען אזא ענטפער, האָט זי באשלאָסן צו גיין דירעקט צום דייטשן מיליטערישן קאָמענדאנט. דער האָט זי פיין אויפגענומען און דערקלערט, אז ער ווייסט גאָרנישט וועגן דער פאראָרדענונג צו פארטרייבן די יידן און זיי קענען בלייבן אויפן אָרט אָן שום זאָרג.

הערנדיק אזא ענטפער האָבן די יידן דאָך באשלאָסן — טראָץ דער פארזיכערונג פון קאָמענ־דאנט — צו פארלאָזן זאסאניע. גאנץ פרי האָט זיך אָנגעהויבן די אויסוואנדערונג, דער רוב — צופוס, דורכן סאַן, טראָגנדיק אויף זייערע קעפּ דאָס ביסל האָב־און־גוטס. זייער ווינציקע האָבן מצליח געווען צו באקומען א פערד־און־וועגעלע אריבערצופירן די קינדער. די פּאָליאקן זענען געשטאנען אויפן ברעג טייך און צופרידענע זיך צוגעקוקט צום „עקסאָדוס" פון די יידן...

The destroyed bridge, 1939 | הגשר ההרוס, 1939 | אויפגעריסענע בריק, 1939

די רוסן אין פשעמישל

דעם 28.9.39, האָבן די יידן פרייער אָפגעאָטעמט. די רוסן זענען אריינגעקומען — און צוזאמען מיט זיי, א גרויסער טייל יידן, וועלכע זענען אנטלאָפן ביים אריינמארש פון די דייטשן. מיר האָבן זיי אויפגענומען מיט התלהבות. יעדער האָט דאן געטראַכט, אז פאר פשעמישל איז די מלחמה געענדיקט, ס'וועט זיין א נייע אָרדענונג, אָבער — שלום. די שטענדיקע זאָרג און שרעק פארן לעבן זענען פאַריבער. דעם ערשטן טאָג איז א רוסישע קאפעליע ארויס אין גאס און געשפּילט דאס באקאנטע ליד „קאטיושא". האָבן יידן געמיינט, אז ס'איז א יידיש ליד. די שמחה איז געווען גרויס...

צו ביסלעך האָבן די רוסן אָנגעהויבן איינשטעלן דאָס לעבן אין שטאָט אויף זייער שטייגער. די יידן האבן געמיינט, אז דערוויל וועט זייער לאגע נישט ענדערן זיך א סך, לויט פאר דער קריג. אזוי, למשל, האָט א 3 טעג נאָכן אריינמארש פון די רוסן, איינגעאָרדנט די איבערגעבליבענע יידישע אינטעליגענץ אין קלוב אויף דער מיצקעוויטשא גאס, א הזכרה פאר די יידן וואָס זענען געהרגעט געוואָרן דורך די דייטשן. די יידן האָבן געהאט דעם איינדרוק, אז עס הייבט זיך אָן א נאָרמאל לעבן, אָבער מיט 2 טעג שפּעטער, האָט דער מיליטערישער קאָמענדאנט פון שטאָט געמאָלדן, אז דער קלוב איז איבערגעגאנגען אין רשות פון די ארבעטער.

מיטן אריינקום פון די רוסן קיין פשעמישל, האָט אויפגעהערט יעטוועדע פּאָליטישע אקטיוויטעט פון די יידן, אויס פחד פאר רעפרעסיעס. אזוי האָט אָפּגעשטעלט איר טעטיקייט די יידישע קהילה. איר פארמעגן איז נאציאָנאַליזירט געוואָרן. אויך אלע ציוניסטישע פארטייען האָבן אויפגעהערט צו עקזיסטירן, ווייל פאר די רוסן זענען אלע ציוניסטישע באוועגונגען געווען דער אויסדרוק פון קאָנטער־רעוואָלוציע. דער גרעסטער טייל אקטיווע, פּאָליטישע עסקנים, זענען אנטלאָפן פון פשעמישל, ווייל זיי זענען געווען זיכער, אז מ'וועט זיי רופן אין דער נ.ק.וו.ד. און געוווּסט וואָס זיי דערווארט דאָרט. פיל מענטשן, פאַרהאַלטן פון דער נ.ק.וו.ד., זענען אָן שום

ספק געווען א קרבן פון מסירות מצד אלטע, קאָמוניסטישע טוער פון פשעמישל. אויך דער „בונד" האָט אָפּגעשטעלט זיין טעטיקייט. די קלובן פון אלע פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס, זענען צוזאַמען מיט זייערע איינריכטונגען, נאַציאָנאַליזירט געוואָרן. דאָס זעלבע איז אויך געשען מיט אלע אנדערע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, ווי: יתומים־הויז, דאָס יידישע שפיטאָל, די אקאדעמישע אליינהילף („סאמאָפּאָמאָץ"), גמילות חסדים, יד חרוצים, בני ברית און אלע אנדערע געזעלשאפט־לעכע און פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס.

דאָס זעלבע איז אויך געשען מיט די קולטור־דערציערישע אינסטיטוציעס. די פּריוואַטע יידישע מיטלשול איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן 11־יעריקע שול מיט יידיש אלס אונטעריכט שפּראַך. די וויסנשאַפטלעכע ביבליאָטעק, וואָס האָט פאַרמאָגט 30.000 בענדער און איז געווען די גרעסטע ביבליאָטעק אין פשעמישל, האָט אויך אָפּגעשטעלט איר טעטיקייט. פאָרמעל איז די ביבליאָטעק נאַציאָנאַליזירט געוואָרן, אָבער פאַקטיש איז דער רוב ביכער צוגערויבט געוואָרן.

אין דער צייט פון דער סאָוויעטישער הערשאַפט אין שטאָט, איז פולשטענדיק פאַראָרעמט געוואָרן דאָס יידישע לעבן. אלע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען, געשעפטן (וואָס בלויז 10% זענען געווען נישט יידישע), זענען נאַציאָנאַליזירט געוואָרן, די פּאַרטיקע סחורות און רוישטאָף זענען פאַרכאַפּט געוואָרן דורך דער רעגירונג. אלע הייזער פון פּריוואַטע אייגנטימער זענען נאַציאָנאַליזירט געוואָרן פאַר דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, וועלכע האָט איינקאַסירט דאָס דירה־געלט.

בעלי־מלאכות זענען געצוואונגען געוואָרן צו ליקווידירן זייערע וואַרשטאַטן און „פון גוטן ווילן" זיך אָנשליסן אין די קאָאָפּעראַטיוון (א. ג. „אַרטעלן"). מ'האָט אדורכגעפירט א נאָסטרי־פיקאַציע פון אלע דיפּלאָמירטע אדוואָקאַטן און ווייניק פון זיי האָט מען דערלויבט צו באַשעפטיקן זיך מיט זייער פּראָפעסיע (בערך א 100 אדוואָקאַטן זענען געצוואונגען געוואָרן צו אַרבעטן אלס באַאַמטע, אָדער ביי אנדערע אַרבעטן). די פּריוואַטע פּראַקטיק פון דאָקטוירים איז פאַרקלענערט געוואָרן דורך דעם, וואָס מ'האָט זיי באַשעפטיקט אין שפיטאָל און אין די אַמבולאַטאָריומס („פּאָלי־קליניקעס") א לענגערע צייט אין מעת־לעת.

דערוויל איז געשטיגן די אַרבעטסלאָזיקייט. די וועלכע האָבן געאַרבעט אין די קאָאָפּעראַ־טיווע אינסטיטוציעס אָדער אין די רעגירונגס־אַמטן, האָבן פאַר זייער לוין נישט געקאָנט עקזיס־טירן און געמוזט פאַרקויפן זייערע זאַכן, וועלכע האָבן זיך געלאָזט פאַרקויפן.

אין אַפּריל־מאַי 1940, זענען ביי 7000 יידן אַרויסגעטריבן געוואָרן פון פשעמישל קיין אַזיאַטיש רוסלאַנד. צווישן זיי — פּליטים פון מערב־פּוילן, א גרופּע פּאַרטיי־טוער, פּוילישע אָפיצירן, עטלעכע רייכע מענטשן, הייזער־אייגנטימער. די אלע זענען דורך די רוסן דערקלערט געוואָרן אלס געפערלעכע פאַר דער געזעלשאַפט.

אין יענער צייט האָבן די רוסן אָנגעהויבן אַרויסגעבן פּאַספּאָרטן. עטלעכע טויזנט איינ־וווינער איז געגעבן געוואָרן דער פּאַספּאָרט מיט א „פּאַראַגראַף", וועלכער דערלויבט אים צו וווינען פון 7 ביז 100 קילאָמעטער ווייט פון א שטאָט. דורך דעם האָבן פיל פאַמיליעס פאַרלוירן דעם דאַך איבערן קאָפּ, געוואַנדערט פון אָרט צו אָרט און פולשטענדיק פאַראָרעמט געוואָרן. ווייל אין די נייע ערטער איז אוממעגלעך געווען צו באַקומען אַרבעט און א וווינונג.

מ'האָט אָנגעהויבן רעקוויזירן דירות אָדער צימערן, צוזאַמען מיטן מעבל, וועלכע זענען איבערגעגעבן געוואָרן צו הויכע מיליטער־לייט, אָדער באַאַמטע.

א גרופּע טוער פון פאַרשידענע פּאַרטייען זענען אַרעסטירט געוואָרן און נאָך א קורצן משפּט, באַקומען פון 10 ביז 15 יאָר פאַרשיקונג אין די אַרבעטס־לאַגערן אין טיף רוסלאַנד. ס'איז אויך אַרעסטירט געוואָרן פישל באַבאַד, פון בית"ר און עליאַס פון התאחדות. מ'האָט זיי פאַרשיקט קיין סיביר. כאַראַקטעריסטיש פאַרן דעמאָלטיקן משפּטן: די וועלכע זענען אַנטלאָפן פון מערב־

פוילן און זענען נאָך נישט איינגעשלאָסן געוואָרן אין גרויסן גירוש פון יאָר 1940, זענען מאסנווייז ארעסטירט געוואָרן אלס דייטשע שפּיאָנען און ארייננעזעצט געוואָרן אין דער פשעמישלער תפיסה, וועלכע האָט געקענט אויפנעמען בערך 100 מענטשן, נאָר אין יענער צייט האָט מען דאָרט פארשפּארט 1500 ארעסטירטע, דער רוב פון די פּליטים.

אזא איז די געשיכטע פון דער תקופה פון רוסישער הערשאפט אין פשעמישל פון 28.9.39, ביז דעם 21.6.41. רעלאטיוו גענומען — א שטילע צייט, טראָץ די גירושים און שטענדיקן פחד פאר דער נ.ק.וו.ד. ס'איז דאָך מעגלעך געווען פאר דעם יחיד און זיין משפחה צו פירן א נאָרמאל לעבן, אויב זיי זענען נישט געווען ווי פעפער אין די אויגן פון די אלטע קאָמוניסטן. דער גרעסטער טייל ארויסגעשיקטע אין דער צייט פון די רוסן, זענען געווען די שארית־הפליטה פון די יידן אין פשעמישל.

די דייטשן זענען ווידער דא!

דער אויסברוך פון דער דייטש־סאָוויעטישער מלחמה איז פאר אלעמען, אויך פאר די רוסן, געווען אומגערעכט. א באווייז — די רוסן זענען אנטלאָפן אין די פּידזשאמעס, אין מיטן דער נאכט.

בערך 2 פארטאָג האָבן די דייטשן אָנגעהויבן באָמבארדירן די שטאָט. ווייל פשעמישל איז נאָענט צום גרענעץ, זענען די דייטשן שוין מיטאָג־צייט געווען אין שטאָט (21.6.41). נאָך דעם ווי די רוסן זענען געקומען צו זיך און געשטעלט א ווידערשטאנד, זענען די דייטשן צוריק אָפּגעטראָטן, פארלירנדיק פיל קרבנות. ס'האָט זיך אָנגעהויבן א קאמף איבער דער שטאָט פנים־אל־פנים, וועלכער האָט געדויערט א וואָך צייט. פאר דער צייט האָבן די רוסן באוויזן (ציווילע, צוזאמען מיט די מיליטער־לייט) צו אנטלויפן. אויך א סך יידן, אין וועלכע די רוסן האָבן זיך געניייטיקט, זענען אנטלאָפן. דעם 28.6.41, זענען די דייטשן אריין אין שטאָט. דאָסמאָל — אויף קארגע 4 יאָר צייט.

בעת די קאמפן, האָט די באפעלקערונג זיך אויסבאהאלטן אין די קעלערן. ווען די דייטשן זענען אריין, איז די שטאָט געווען ליידיק. אזוי ווי די דייטשן האָבן שוין געוווּסט אין וועלכע גאסן די יידן געפינען זיך, זענען זיי געגאנגען פון הויז צו הויז און געשריען: „יודן, הערויס״! זיי האָבן געוואָלט וויסן וויפל יידן זענען דאָ אין שטאָט.

אין דער צייט פון דייטשן ארייננמארש, זענען צווישן די 17.000 יידן אין פשעמישל, ארומגעגאנגען קלאנגען וועגן זייער כלומרשט גוטער באציאונג צו יידן און איידעלע באהאנדלונג. און ווען מ'האָט זיי גענומען צו דער ארבעט נאָכן אויספאָרשן יעדנס געזונט־צושטאנד, און אין אוונט צוריקגעשיקט אהיים — איז דער יידישער אָפּטימיזם געוואָקסן...

די דייטשן האָבן נאָמינירט א יודענראט פון די אָנגעזעענסטע יידן אין שטאָט, מיט ד״ר זיסוויין, ד״ר האס און ד״ר דולדיק בראש. זיי האָבן באדארפט זיין אין פארבינדונג מיט דער דייטשער מאכט. די דייטשן האָבן פארלאנגט פון די יידן געלט און פארשידענע חפצים פארן מיליטער. די געסטאפּאָ איז נאָך נישט געווען אין שטאָט. מיטן אָנקומען פון דער געסטאפּאָ, זענען די יידן אויפגעפאָדערט געווען צו טראָגן דעם מגן־דוד — און דערמיט הייבט זיך אָן די פרשה פון דיסקרימינאציעס און פארפאָלגונגען. אין עטלעכע טעג ארום באווייזן זיך פלאקאטן, וועלכע שטעלן פאָר די יידן ווי וואנצן, מיקראָבן, גיפטיקע שלאנגען. מיט יעדן טאָג — א נייער סטיל, א מער שארפער, וועלכער רופט שוין די נישט־יידן צו דערוווייטערן זיך פון זייערע יידישע שכנים. די דאָזיקע, דערווייל פסיכאָלאָגישע מלחמה, האָט סוף־כל־סוף געצווינגען די יידן צו פארלאָזן זייערע וווינונגס־ערטער אין דער נישט־יידישער סביבה און איבערגיין קיין גארבאזשע, דאָס אָרט וועלכן די דייטשן האָבן באשטימט אלס צוקונפטיק יידיש פערטל.

די דייטשן האָבן געשאפן אן „ארבעטס־אמט״, אונטער א דייטשער אָנפירונג, בראש מיט אן אוקראַיִנישן הויכן באאמטן און יידישע באאמטע, וועלכע האָבן באדארפט צושטעלן ארבעטער צו פארשידענע שווארצע ארבעטן אין שטאָט און אין דער סביבה.

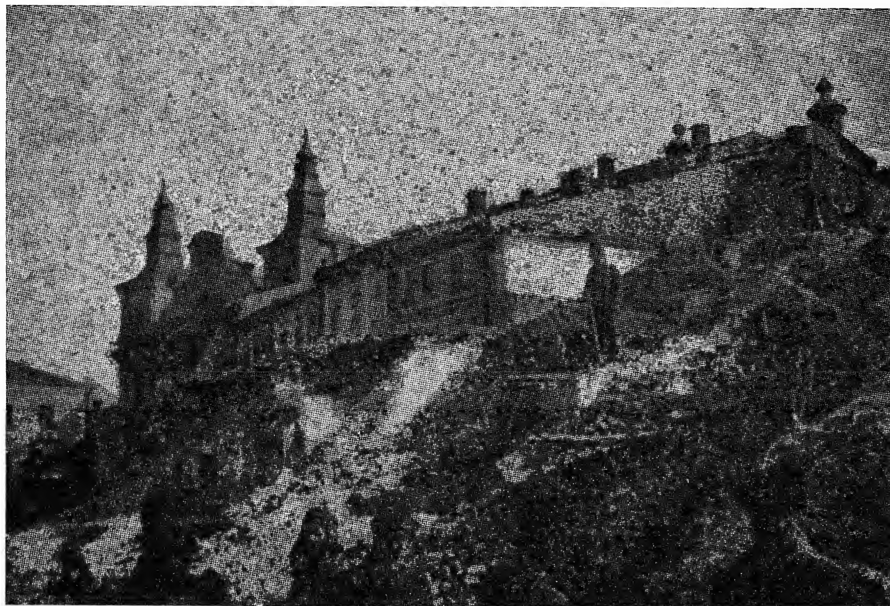
אלע יידן האָבן געמוזט ארויסנעמען ארבעטס־קארטן. דער ארבעטס־אמט פאר יידן האָט זיך געפינען אין דער נידער. פאר נישט־יידן איז די ביורא געווען אויפן צווייטן און דריטן שטאָק. ווען א דייטש האָט דאָרט געטראָפן א ייד, איז ער ארעסטירט און אכזריות׳דיק צעשלאָגן געוואָרן.

אין ארבעטס־אמט, וואָס זיין לייטער פון דער יידישער זייט איז געווען ד״ר טענענבוים, האָבן זיך פארשריבן אלע יידן. ווער ס׳איז געווען שוואך, האָט באדארפט אדורכגיין א מעדיצינישע אונטערזוכונג. נאָר אינוואלידן און דאָקטוירים זענען באפרייט געוואָרן פון דער צוואנגס־ארבעט. די דאָקטוירים האָבן פיל געהאָלפן די, וועלכע האָבן נישט געקענט ארבעטן ביי שווארצע ארבעט. די באשעפטיקטע זענען איינגעטיילט געוואָרן אין גרופן, אונטערן אויפזיכט פון א „פאָלקס־דויטשע״, דער רוב פון זיי — סאדיסטן, וועלכע האָבן שטארק פארביטערט דאָס לעבן פון די ארבעטער. אזוי, למשל, האָט מען געצוואונגען די יידישע שילער און שילערינס פון דער גימנאזיע, רייניקן די גאסן און דאָס מיסט ארויפלייגן אויף די וועגעלעך דווקא אין מיטן העלן טאָג, ווען זייערע פוילישע חברים האָבן זיך פריי שפאצירט אויף די גאסן. די כוונה פון די דייטשן איז געווען נישט נאָר די ארבעט, נאָר דער עיקר — דערנידעריקן די יידן אויסערלעך און זיי אנטמוטיקן אינערלעך.

די יידישע דאָקטוירים, וועלכע האָבן געהאט געוויסע רעכט ווי אלע דאָקטוירים אין די ערשטע 4 חדשים, זענען אויפגעפאָדערט געוואָרן נישט אויפצונעמען קיין ארישע קראנקע,

באָמבארדירטע הייזער אויף יאגעללאָנסקע, 1941
בתים שהופצצו ברחוב יגילונסקה, 1941
Bombarded houses at Jagiellonska street, 1941

יידישע צוואנגס־ארבעטערביים רייניקן דעם באַמבארדירטן רינגפלאַץ
פועלי כפיה יהודים בפנוי ההריסות של ה„רינק"
Debris clearing of the market-square by Jewish forced labourers

אונטער דער דראָונג פון טויט־שטראָף פאר נישט אויספירן דעם באַפעל. אזוי ארום איז פאקטיש פארענדיקט געוואָרן די פריוואטע פראקטיק.

פונדעסטוועגן האָט דאָס יידישע לעבן אָנגעהויבן זיך איינצושטעלן. מענטשן, וועלכע האָבן אין דער צייט פון די רוסן נישט געוואגט צו פארנעמען זיך מיט האנדל, האבן איצט געעפנט אין יידישן קווארטאל קליינע געשעפטן, אויסער די וואָס זענען געעפנט געוואָרן דורכן יודענראט און באקומען צוגעטיילט שפייז פון די דייטשן. זיי האָבן געהאָפט, אז די דייטשן וועלן ניט שטערן, אָבער זייער האָפענונג איז געווען א פאלשע. ווייל מ'האָט אָנגעהויבן פארמאכן די געשעפטן, אָדער איינגעשטעלט אַן אויפזיכט פון די דייטשן.

די ערשטע גזירות און רציחות

מיט דער צייט, האָט מען די יידן באפוילן איינצוקויפן נאָר אין געוויסע שעהן: פון גאנץ פרי — ביז אכט, און אין אָוונט — פון 6, ווען ס'איז שוין אוממעגלעך צו באקומען עפעס אויפן מארק.

אין די מער רייכערע יידישע וווינונגען, פלעגן די דייטשן און די אָרטיקע פאָלקסדויטשן, קומען טאָג־טעגלעך און מיט פארשידענע „באפעלן" ארויסנעמען מעבל, קלאווירן, דיוואנען, זילבערוואַרג און פאָרצעליי. די מער „אָרנטלעכע", זענען געקומען מיט קויף־פאָרשלאָגן... און די יידן האָבן פארקויפט, מורא האָבנדיק נישט מסכים צו זיין מיט די פאָרגעשלאָגענע ביליקע פרייזן, א ניט וועלן זיי געצוווּנגען ווערן אוועקצוגעבן אָן שום אפצאָל. אָבער אין אלגעמיין איז

נאָך אלץ געפירט געוואָרן לויט א געוויסן סדר, אָן סקאנדאלן. די דייטשע רעאגירונג כלפי א יידישער „עבירה״, ווי טראָגן דעם מגן דוד אויפן רעכטן אָרעם, באזוכן דעם מארק אין די פאר־באָטענע שעהן, איז, פארשטענדלעך, געווען זייער א שארפע: טויט־קלעפּ, תפיסה א.א.וו.

אין אָנהייב זענען נאָך באפרייט געוואָרן די יידן, וועלכע זענען ארעסטירט געוואָרן. אָבער שפּעטער איז שוין נישט געווען קיין פאל פון באפרייט ווערן. לויט ידיעות, זענען די ארעסטירטע פארשיקט געוואָרן אין א צענטראלער טורמע און דאָרט האָט מען זיי אומגעבראכט.

אין די ערשטע טעג פון יוני 1942 זענען געהרגעט געוואָרן אלע 45 יידישע פרויען, וועלכע זענען געווען קאָנצענטרירט אין זאסאניע אין 2 הייזער.

די משומדים, וואָס צווישן זיי איז געווען פיל פון דער אינטעליגענץ, ווי: ד״ר ראוויטש, ד״ר גראבשיד (דער יונגערער), ד״ר אירגאנג (זיי זענען דערשאָסן געוואָרן א חודש נאָך דער ערשטער אקציע), זענען פאר דער אקציע געווען זייער צופרידן, ווייל א געוויסן טאָג האָט מען זיי דערלויבט ארונטערנעמען די מגן־דודס פון זייערע אָרעמס און פריי ארומגיין אין די גאסן. דאָס איז געשען א דאנק דער באמיאונג פון פוילישן בישאָף.

ווי דערמאָנט, איז א וואָך נאָכן ארייננמארש פון די דייטשן, געשאפן געוואָרן דער יודענראט מיט ד״ר איגנאץ דולדיק בראש. לויט זיין פאָרשלאג, זענען אין יודענראט ארייגגענומען געוואָרן עטלעכע צוואנציק מענטשן, צווישן זיי: רבנים, דאָקטוירים, אדוואָקאטן, אינדוסטריעלער א.א.וו. אויף דער ערשטער זיצונג האָט ד״ר דולדיק געמאָלדן, אז דער יודענראט איז בלויז דער אויספיר־אָרגאן פון אלע באפעלן פון דער געסטאפּאָ. די פארטיילונג איז געווען פאָלגנדיקע: פּרעזעס פון יודענראט — ד״ר דולדיק, פארטרעטער: ד״ר רעבהאן, ד״ר קראָנבערג; ארבעטס־אמט: נויבארט; געריכטס־אמט: ד״ר מאָרגנשטערן; רעליגיע: הרב היסטער; געזונטהייט: ד״ר ווילציער; האנדל און ארבעטס־אמט: הערמאן גאָלדמאן; שול־ראט; ראָזנפעלד; פּאָליציי. טראו; וווינונגס־אמט: ד״ר פינקלשטיין. די ראט־מיטגלידער זענען געווען פאראנטוואָרטלעך פאר יעדער עבירה, באגאנגענע דורך די יידן.

ביז יולי 1942 האָט זיך אלץ געפירט „לויט דעם געזעץ״. אויסער דעם צונעמען די בעסערע דירות ביי יידן און די שיינע מעבל, זענען די ליידן פון די יידן נישט געווען אזוי גרויס.

דעם 26.12.41 אין א ווינטער־טאָג אין דערפרי, זענען פלוצים דערשינען אין די גאסן די „שופּאָ״־מענטשן און צוגענומען אלע פוטערס ביי די יידישע דורכגייער. אפילו פון די וועלכע האָבן געהאט בלויז א פוטערנעם קאָלנער, האָבן זיי אים אראָפּגעריסן פון מאנטל. אויך פוטער־שיך און „וואלענקעס״ האָט מען צוגערויבט און די מענטשן, דער רוב פרויען, איבערגעלאָזט באָרוועסע אין די גאסן, בעת א גרויסן פראָסט. אין דער זעלבער צייט האָבן די שופּאָס, דייטשע מאכערס און פוילישע פּאָליציי, באפאלן יידישע וווינונגען און צוגערויבט פון דאָרטן אלע פוטערס, אויך בעסערע בגדים און ספּעציעל — לייוונט. די יידן האָבן זיך צו דעם באצויגן קאלט, געווען צופרידן וואָס ס׳איז נישט געקומען קיין גרעסער אומגליק.

געווען פאלן, ווען אוקראינער און פּאָליאקן, וועלכע האָבן געפיינט יידן אויפן „פּריוואטן אופן״, אויף זייער אייגענער איניציאטיוו, זענען באשטראָפט געוואָרן, טייל מאָל — אפילו שווער. אזוי, אז ווייניקסטנס פון דער זייט, האָט דערווייל נישט געדראָט די יידן קיין שלעכטס.

בנוגע דער עקאָנאָמישער לאגע פון די יידן אין יענער צייט, האָבן זיי זיך מפרנס געווען פון ארבעט (שניידעריי, שוסטעריי א.א.וו.), אנדערע — פון האנדלען צווישן זיך און אויך מיט נישט־יידן, הגם דאָס איז געווען שטרענג פארבאָטן. די איבעריקע האָבן געלעבט פון אויסטוישן סחורות מיט די פּאָליאקן און אוקראינער — אויף שפּייז.

די פאראָרעמקייט, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבן נאָך אין די צייטן פון די רוסן, האָט איצט אָנגענומען גרויסע פאָרמען. שווער געווען צו געפינען מענטשן, וועלכע האָבן נאָך געהאט געלט אָדער ווערטזאכן. צו דעם אלעמען, האָבן די יודענראט־מיטגלידער געצווינגען די דאָזיקע יידן צו געבן געלט פאר די באדערפענישן פון יודענראט.

די געסטאפא פאדערט טויזנט יוגנטלעכע

סוף יוני און אָנהייב יולי 1942 האָבן אָנגעהויבן קורסירן קלאנגען (קיין צייטונגען זענען נישט געווען), וועגן רציחות פון יידן אין טארנאָוו, ריישע און אנדערע ערטער. די קלאַנגען זענען נישט געווען קיין ריכטיקע, נאָר אזוי ווי זיי האָבן נישט אויפגעהערט, זענען די יודענראט־מיטגלידער אוועק זיך דערוויסן ביי דער געסטאפאָ וועגן זייער ריכטיקייט, צי באזירן זיי זיך אויף פאקטן, אָדער איז דאָס נאָר א בלאָף. די געסטאפאָ־לייט האָבן ציניש דערקלערט, אז דאָס איז אמת, נאָר אויב די יידן פון פשעמישל וועלן זיין „גוטע קינדער", וועט מען קענען אויסמיידן די געפאר. האָבן די יידן געפרעגט: „ווי אזוי?" האָט דער שעף פון דער געסטאפאָ, בענעוויטש, געענטפערט: „אויב דער יודענראט וועט אים געבן טויזנט יונגע, ארבעטס־פעיקע מענטשן פארן יאנאָווסקי־לאגער אין לעמבערג, וועט די יידן אין פשעמישל נישט געשען קיין שלעכטס". נאָך א לענגער באטראכטן דעם פאָרשלאג און נאָך אן עפנטלעכע פארזאמלונג — איז די פאָדערונג געוואָרן אָנגענומען. מ'האָט אויסגעקליבן פאר דעם צוועק א ראט, אין פאָלגנדן צוזאמענשטעל: משה גאָטפריד, ד"ר אבערדאם, ד"ר טענענבוים, ד"ר פינקלשטיין און אנדערע.

די ליסטע איז צונויפגעשטעלט געוואָרן לויט דער רשימה פון ארבעטס־אמט, וואָס דער לייטער פון דער יידישער זייט איז געווען ד"ר טענענבוים. מ'האָט נישט געלייגט קיין ספעציעלן אכט אויפן עלטער אָדער געזונט, הגם מ'האָט אין זינען געהאט אָפּצוהיטן די רעכטן, אז אן איינציקער זון אָדער א קראנקער וואָס זיין מצב קאָן פארערגערט ווערן אין רעזולטאט פון דער שווערער ארבעט, זאָל נישט איינגעשלאָסן ווערן אין דער ליסטע. לויט קלאנגען, וועלכע מ'קאָן היינט נישט פעסטשטעלן זייער ריכטיקייט, האָט דער ראט אויסגעקליבן נאָך צוויי הונדערט מאן, אלס רעזערוו, אויב ס'וועט זיך פאָדערן זיי נעמען צו דער ארבעט. געווען אויך קלאנגען וועגן אונטערקויפן און דיסקרימינאציע כלפי די, וועלכע האָבן נישט געהאט די געהעריקע געלט־מיטלען צו באצאָלן.

ס"איז געקומען דער טאָג פון איבערפירן די 1000 יונגעלייט קיין לעמבערג (18.11.1942). זיי זענען געווען אונטער א שטרענגע וואך פון דער יידישער פאָליציי. נאָר אין דעם טאָג זענען ארומגעגאנגען אין יידישן פערטל א סך געסטאפאָ און שופּאָ־לייט. מ'האָט איינגעאָרדנט דעם טראנספּאָרט לויט א געוויסן סדר און אים געברענגט צו דער באן. געווען פאלן, ווען די משפחה־מיטגלידער וועלכע זענען געקומען זיך געזעגענען מיט זייערע נאענטע און דערנאָך זיך אומגע־קערט אהיים, האָט די דייטשע וואך און געסטאפאָ צו זיי געשאָסן, כלומרשט מיינענדיק, אז דאס זענען אנטלאָפענע פון דעם טראנספּאָרט. אזוי זענען פיל דערשאָסן געוואָרן אין דעם טאָג. אלע גאסן פון געטאָ זענען געווען באגאָסן מיט יידיש בלוט — אן אָנזאָג צו די געשעענישן אין דער צוקונפט.

א חוץ די 1000 יידן וואָס די געסטאפאָ האָט געפאָדערט, האָבן זיי אויך פארלאנגט א קאָנ־טריבוציע. בלית ברירה האָט דער יודענראט אויך דערצו מסכים געווען. אויסער דעם בלוט־קרבן, האָבן יידן אויך געגעבן גאָלד און זילבער, כדי זיך ראטעווען פון גרעסערע צרות. אָבער די אלע האָפענונגען זענען געווען אומזיסטע. אין א קורצער צייט איז דאָס געטאָ געשלאָסן געוואָרן און אין רעזולטאט דערפון — איז געקומען די ערשטע אקציע.

אין פארמאכטן געטא

אָנהייב יוני 1942 איז שוין געווען זיכער, אַז דאָס געטאָ וועט פארמאכט ווערן אין די נאָענטסטע טעג, אָבער זיינע גרענצן זענען נאָך נישט באַצייכנט געוואָרן. ערשט דעם 10טן יולי איז שוין געווען באַוווּסט, אַז די געטאָ־גרענעץ וועט זיין אויף דער יאגעלאָנסקי גאַס, די גאַנצע מנישע גאַס, ד. ה. — דער גאַנצער בלאָק וועלכער איז באַגרענעצט דורך דער מנישע־גאַס וואָס גייט דאָרט אַדורך. דער טייל איז געווען פארבונדן מיטן גאַנצן געטא דורך עפּענונגען אין די הייזער־ווענט, וועלכע האָבן געפירט צום וויאַדוקט, און פון דאָרט — צו גארבאַזשע. אַז מע האָט זיך ׳וועגן דעם דערוווּסט, זענען יידן פון דער גאַנצער שטאָט געקומען צום דערמאָנטן בלאָק, ווי צו א פארזיכערונגס־פּלאַץ וואָס האָט א פענצטער צו דעם ארישן טייל פון דער שטאָט. קרובים זענען געגאַנגען צו קרובים, פריינד האָבן געבעטן זייערע פריינד זיי אויפצונעמען. אַזוי איז געשען, אַז אין א קליינעם אָרט (10 הייזער), האָבן זיך קאָנצענטרירט בערך 2000 מאַן מיט זייער ביסל האָב־און־גוטס. דעם 14־טן יולי האָבן זיך באַוויזן מעלדונגען וועגן אָפיציעלן שליסן פון געטא פון 15־טן יולי. אין די מעלדונגען איז געזאָגט געוואָרן: וועלכער ייד וועט זיך געפינען אויסערן געטאָ אָן א דערלויבעניש — וועט שווער באַשטראָפט ווערן, ביז טויט־שטראָף; יעדער נישט־ייד וואָס וועט אויסבאַהאַלטן א ייד — דערוואַרט אים טויט־שטראָף.

דעם 15.7 איז דאָס געטאָ געשלאָסן געוואָרן.

אינטערעסאַנט, אַז מיטן מאָמענט פון שליסן דאָס געטאָ, האָבן די יידן זיך געפילט מער פריי, טראָץ זייער איזאָלאַציע. און געשען איז דאָס צוליב צוויי סיבות: 1) ביז איצט זענען זיי געווען אין א פיינטלעכער סביבה. 2) ביז איצט האָט אין יעדן מאָמענט געקאָנט וועלכער סאיז דייטש (פארן שליסן פון געטא, זענען געקומען אין שטאָט פארשידענע פארברעכערישע טיפּן פון דייטשלאַנד) אריינקומען אין א יידישער שטוב און טאָן אַלץ, נעמען וואָס ער וויל. איצט איז דאָס געטאָ געווען באַגרענעצט נאָר פאר יידן. פּאָליאַקן, אוקראַינער און דייטשן האָבן נישט געטאָרט דאָרט אריינקומען.

מיטן שליסן פון געטאָ, האָבן יידן זיך אָנגעהויבן איינאָרדענען — יעדער לויט זיינע מעגלעכקייט. פריער האָט מען באַדאַרפט זאָרגן וועגן פרנסה. אַנדערע, מער פלינקערע, האָבן אויסער די אָפיציעלע געשעפטן פון יודענראַט, געעפנט קליינע געוועלבן, וואו מ׳האָט געקויפט עסנווארג און אַנדערע ארטיקלען פארן טאָג־טעגלעכן געברויך. פלייש איז נישט געווען דערלויבט פאר יידן (פאר עסן פלייש — טויט־שטראָף!). אַלע שפּייז־ארטיקלען זענען געקומען פון יודענ־ראַט, פון די דייטשע אויסטיילונגען פארן געטא און פון דעם אריינשמוגלען פון ארישן טייל. א וויכטיקער קוואַל פון פרנסה איז פאר פיל באַלעבאָסטעס געווען דאָס באַקן פארשידענע קיכלעך, אויף וועלכע ס׳איז געווען א גרויסע נאָכפראַגע אין די געשעפטן. ווייל פאר פיל איז דאָס געווען די איינציקע שפּייז. ס׳איז געווען איינגעפירט, אַז דער יודענראַט האָט יעדן באַדערפטיקן געגעבן צוויי מאָל אין טאָג א זופּ און קאַפע.

וועגן רעליגיעזן לעבן: ס׳איז געבליבן בלויז א קליינע שול אויף דער מנישע־גאַס, וווּ ס׳זענען זיך צונויפגעקומען די וועלכע וווינען אין בלאָק־מנישע פון געטאָ. אויסער דעם זענען אין עטלעכע ערטער אין גארבאַזשע, באַזונדערס אויף דער טשארנעצקא, געעפנט געוואָרן „קלייזלעך״, אָבער דאָרט האָט מען זיך געזאַמלט מיט גרויס פאָרזיכטיקייט. דאָס געזעלשאַפט־לעכע און קולטורעלע לעבן האָט זיך אויסגעדריקט אין שפּאַצירן אין די גאַסן, ווייל דאָרט האָט מען זיך דערוווּסט ידיעות פון דער שטאָט און וועגן דער וועלט בכלל (ס׳איז געווען א געהיימער ראַדיאָ).

נאָך א וואָך רו אין פארמאכטן געטא, האָבן אָנגעהויבן ארומגיין קלאַנגען וועגן אן אקציע

וואָס דאַרף קומען אין דער נאָענסטער צוקונפט און וועגן דער נויטיקייט זיך צו פאַרשרייבן אויף אַרבעט צו די דייטשן, ווי „באַו־דינסט", „ווערמאַכט", „חייזער" א.א.וו. אַזוי ווי דער אָנבאָט איז געווען אַ גרעסערער ווי די פאַראַנענע אַרבעטס־פּלעצער, איז דאָס אָננעמען צו דער אַרבעט געווען פאַרבונדן מיט אונטערקויפן און פּראָטעקציע.

דעם 26.7.42, האָט די געסטאַפּאָ געמאָלדן דעם יודענראַט, אַז דעם 27.7 וועט זיין אַן אַקציע, וועלכע וועט אַרומנעמען דעם רוב געטאָ־איינוווינער. די וועלכע אַרבעטן ביי נייטיקע אַרבעט און די וועלכע וועלן באַקומען דעם סטעמפּל פון געסטאַפּאָ אויף זייערע אַרבעטס־קאַרטן, וועלן נישט אַרויסגעטריבן ווערן. די שפּאַנונג איז געוואַקסן ביז צום קולמינאַציאָנס־פּונקט, מען האָט נאָך בכלל נישט געוווּסט וואָס מיינט אַן אַקציע, הגם מע האָט שוין געפּילט דעם טעם בעת דעם פאַרשיקן די טויזנט יוגנטלעכע קיין לעמבערג. יעדער האָט זיך באַמיט צו געפינען דורך פאַרשידענע וועגן אַ פּאַסיקן אַרבעטס־פּלאַץ.

דעם 24 יולי האָט דער יודענראַט אויפגעזאַמלט אַלע אַרבעטס־קאַרטן און זיי איבערגעגעבן די געסטאַפּאָ. דעם 26.7 האָט מען צוריק באַקומען אַ טייל קאַרטן, געשטעמפּלטע פון דער געסטאַפּאָ. נאָך מיטאָג, אין זעלבן טאָג, האָבן אַ סך יידן זיך פאַרזאַמלט ביים יודענראַט, וואַרטנדיק אויף דעם גזר־דין. ווער ס'איז דאָרט נישט געווען, קאָן זיך נישט פאָרשטעלן די אויפּציטערנדיקע בילדער, די געשרייען און געוואַלדן ביזן הימל, חלשות, אָנפאַלן אויף יודענראַט־אָנגעשטעלטע. ס'האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן. ד"ר דולדיק האָט געברענגט נאָר 5000 געסטעמפּלטע אַרבעטס־קאַרטן — אַלץ וואָס ער האָט געקאָנט אַרויסנעמען פון דער געסטאַפּאָ. אַזוי ווי אין געטאָ זענען געווען 22.000 יידן (17.000 וועלכע האָבן זיך געפונען ביים אַריינמאַרש פון די דייטשן און 5000 פון דער אומגעגנט, ווי: בערטשי, קשיוושט, ניזשאַנקאָוויץ, דינאָוו א.אנ.) — זענען פאַרמשפּט געוואָרן צום גירוש 17.000 יידן.

נאָך ביים צעטיילן די סטעמפּלען, איז דאָס געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן דורך דער געסטאַפּאָ און שופּאָ, באַוואָפנט ווי אין מלחמה־צייט. ס'איז שוין נישט געווען דערלויבט אַריינצוגיין אָדער אַרויסגיין פון געטאָ. די נאַכט איז געווען אַ „וואַך־נאַכט". קיינער איז נישט געשלאָפן. פון אַלע גרענעצן פון געטאָ האָבן זיך געהערט שיסערייען. פון צייט צו צייט, האָבן פון דער שטילקייט אין געטאָ זיך אַרויסגעריסן געוויינען פון קינדער און עלטערע. אַ גאַנצע נאַכט איז די יידישע פּאָליציי געגאַנגען פון הויז צו הויז און צוגעגרייט די באַשטימטע פאַרן גירוש און זיי אַוועקגעפירט אויפן פּלאַץ. געווען פאַלן, ווען זין, וועלכע זענען געווען יידישע פּאָליציאַנטן, האָבן מיט כוח אַוועקגענומען זייערע טאַטע־מאַמע צום גירוש...

די אויסזידלונגען

גאַנץ פרי האָט מען דערזען אויף די ווענט פון געטאָ מעלדונגען, וועלכע האָבן געלויטעט:

1) היינט הייבט זיך אָן אין פּשעמישל די יודען־אויסזידלונג.

2) עס קומען נישט אין באַטראַכט צום גירוש: א) די וועלכע זייערע אַרבעטס־קאַרטן זענען באַצייכנט מיטן סטעמפּל פון געסטאַפּאָ. ב) דער יודענראַט און זיינע אָנגעשטעלטע. ג) דאָס שפּיטאָל און זיינע מענטשן, וועלכע זענען דאָרט דערווייל פאַרבליבן.

3) ווער ס'וועט זיך דערווייטערן פון גירוש, וועט דערשאָסן ווערן.

4) ווער ס'וועט העלפן יידן זיך דערווייטערן פון גירוש, וועט געשאָסן ווערן.

5) היינט 7 פרי פאַרזאַמלען זיך אַלע יידן פון בלאָק מנישע און פון געטאָ, ביז טשאַרנעצקיעגאָ, קאָפּערניק — ביים פּלאַץ איוואַשקיעוויטשאַ, און פון דאָרט וועלן זיי אָפּגעפירט ווערן צו דער באַן.

6) די אָפּפאָרנדע איז דערלויבט מיטצונעמען מיט זיך א פּעקל, וואָס זיין וואָג איז נישט מער ווי 10 קילאָ.

נישט געקוקט אויף די דערוואַרטעטע שטראָפן, האָבן זיך פיל אויסבאהאלטן און נישט צוגעשטעלט צום אויסזידלונגס־פּלאַץ. אָבער דער גרעסטער טייל, גאַנצע משפחות, אַלט און יונג, זענען ארויסגעגאנגען אין זייערע בעסטע קליידער, ווי אין יום־טוב, מיט פּעקלעך אויף די פּלייצעס, איינגעוויקלט אין ווייסע ליילעכער. דערשלאָגענע — אָבער מיט דער האָפענונג, אַז דאָס איז בלויז א רייזע צום ארבעטס־פּלאַץ אויפן מזרח.

פון איין זייט האָט די מערהייט מענטשן זיך פארזאמלט ביים אויסזידלונגס־פּלאַץ. אויף דער אנדערער זייט זענען גענומען געוואָרן אינוואַלידן, אַלטע לייט און קראַנקע. די וועלכע האָבן נישט געקענט גיין, זענען געפירט געוואָרן מיט וועגעלעך צום קליינעם פּלאַץ אין געטאָ — און דאָרט דערשאָסן געוואָרן. צווישן זיי זענען געווען: הער לאוב, ד״ר גראַבשייד, דער עלטסטער דאָקטאָר, וועלכן זיי האָבן געוואָלט פירן צו דעם פּלאַץ. וויסנדיק וואָס אים דערוואַרט דאָרט, האָט ער פּראָטעסטירט און זיי געמאָלדן, אַז ער איז נאָך פעיק צו דער ארבעט און וויל מיט אַלע פאָרן אין טראַנספּאָרט קיין מזרח. האָבן זיי אים געפירט צוזאַמען מיט די אנדערע אין לאַסט־וואָגנס קיין גראַביצא — און דאָרט האָט מען אים דערמאָרדעט.

געווען דאָרט אויך א קראַנקע פרוי מיט איר טעכטערל אויף די הענט. זי איז דערשאָסן געוואָרן און דאָס קינד האָט א געסטאַפּאָ־מאַן דערמאָרדעט, אָננעמענדיק דאָס קינד ביים פוס און דאָס קעפּל צעשמעטערט אָן דער וואַנט.

אַן אינטערעסאַנטער עפּיזאָד: דעם זעלבן טאָג, אין דער פרי, גלייך ביים אָנהייב פון דער אַקציע, איז אונדז קלאָר געוואָרן, אַז די באַציונגען צווישן דער געסטאַפּאָ און דער ווערמאַכט זענען נישט געווען פון די בעסטע. ווען די אַקציע האָט זיך אָנגעהויבן, האָט דער מיליטערישער קאָמענדאַנט פון דער שטאָט געפאָדערט, אַז די יידן וועלכע האָבן געאַרבעט ביי דער ווערמאַכט, זאָלן נישט ארויסגעפירט ווערן, אָפּגעזען דערפון, וואָס זיי האָבן נישט באַקומען דעם סטעמפּל פון דער געסטאַפּאָ. די געסטאַפּאָ האָט נישט מסכים געווען מיט דער פאָדערונג. האָט די ווערמאַכט פארכאַפּט די בריקן, וואָס פארבינדן ביידע טיילן פון שטאָט און נישט דערלויבט דער געסטאַפּאָ אַדורכגיין, געדראָט אַפילו ניט דערלאָזן דעם טראַנספּאָרט אָפּפאָרן מיט דער באַן. ערשט נאָכן טעלעפאָנירן קיין קראָקע, האָט די געסטאַפּאָ מסכים געווען.

אין גאַנג פון דער אַקציע, דעם זעלבן טאָג, איז גערופן געוואָרן צו דער געסטאַפּאָ דער פּרעזעס פון יודענראַט ד״ר דולדיק און זיין געהילף הער רעכטער. מע האָט זיי דאָרט דערמאָרדעט און באַגראָבן אויף אַן אומבאַקאַנטן אָרט. דערנאָך האָט די געסטאַפּאָ ארויסגענומען זייערע משפחות צום אויסזידלונגס־פּלאַץ. נאָכן אַוועקשיקן דעם ערשטן טראַנספּאָרט צו דער באַן, האָט מען זיי דאָרט דערשאָסן פאַר אַלעמען אין די אויגן.

נישט געקוקט אויף די וואָרענונגען און שטראָפן וואָס האָבן דערוואַרט די אַנטרונענע, זענען געווען א סך פאַלן פון אַנטלויפן אויך פון אויסזידלונגס־פּלאַץ גופא. די וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין נישט קיין זיכערע ערטער און אַנטדעקט געוואָרן דורך די דייטשן — זענען דערשאָסן געוואָרן. אַזוי האָט מען געקענט זען אויף טריט און שריט קערפּערס פון פרויען, מענער און קינדער. נאָכמיטאָג, נאָכן אָפּפאָרן פון דער ערשטער באַן, זענען די פארבליבענע יידן אויפגעפאָדערט געוואָרן צונויפצוזאַמלען אַלע מתים, „מאַכן אָרדענונג״, זיי איבערפירן אויפן בית־הקברות. מ׳האָט געקענט זען וועגענער, געלאָדן מיט קערפּערס, פון וועלכע דאָס בלוט איז נאָך געריננען...

אַזוי האָט זיך געענדיקט דער ערשטער טאָג פון דער ערשטער אַקציע. יענעם טאָג זענען אַוועקגעפירט געוואָרן בערך 7000 יידן.

די ערשטע רייען מצבות אויפן פשעמישלער בית־הקברות
השורות הראשונות של המצבות בבית הקברות בפשמישל
The first rows of tombs at the Jewish cemetery in Przemyśl

ווי דערמאָנט, זענען געווען מענטשן וואָס האָבן נאָך אַלץ געגלייבט, אַז זיי וועלן טאַקע איבערגעפירט אויף אַ צווייט אָרט. כדי אונטערצושטרייכן, ווי אַזוי די יידן האָבן ניט געגלייבט אַז ס׳איז מעגלעך אַזאַ שחיטה — איז געווען דער ביישפּיל: זעקס וואָכן נאָך דער ערשטער אַקציע, איז געקומען אַ פּוילישער באַן־אַרבעטער און איבערגעגעבן, אַז אין בעלזשעץ־פאַרניכטעט מען די יידן מיט עלעקטריע אין אַ כלומרשט באָד. די יידן האָבן נישט געגלויבט און געזאָגט, אַז דאָס זענען אַלץ אויסטראַכטענישן, כדי זיי אָפּצושרעקן.

נאָך 3 טעג פאַרהעלטניסמעסיקע רו, האָט מען זיך געגרייט צו דער צווייטער אַקציע. יעדער האָט זיך בעראַטן מיט זיינע קרובים און פריינד, וואָס מיטנעמען אויפן וועג. אַזוי, למשל, האָט ד״ר העגער געפרעגט צי נעמען מער ווי צוויי איינשפּריצער און אַ וואָסערע איינשפּריצונגען, ווייל דאָרט, אויפן מזרח, איז זיכער גאָר נישטאָ. דער אַלטער דאָקטאָר בלעך האָט זיך נאָכגעפרעגט ביי זיינע פריינד, צי מיטנעמען מער ווי צוויי פּאָר שיך, וויפל העמדער? יעדער האָט זיך באַצויגן צו דער רייזע מיט דער פולער ערנסטקייט...

נאָכן ענדיקן אָפּשיקן דעם ערשטן טראַנספּאָרט, האָט די געסטאַפּאָ באַפוילן, אַז דער גאַנצער מנישע־בלאָק און דער טייל פון קאָפּערניקאַ (פון געטאָ), זאָל במשך פון אַ שעה ווערן פריי. פון דעם בלאָק האָבן די דערשראָקענע מענטשן באַוויזן אַרויסצונעמען נאָר דאָס וואָס ס׳איז מעגלעך צו שלעפּן מיט זיך, און בלויז קליינע זאַכן, ווייל דער דורכגאַנג פון די הייזער צום וויאַדוקט, האָט געפירט נאָר דורך קליינע דורכבראָכן אין די ווענט. אויף אַזאַ אופן האָט מען דורכגעשמוגלט אַלע מענטשן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין דעם טייל געטאָ, איבערלאָזנדיק

אלע זייערע חפצים וואָס זענען דערנאָך צוגענומען געוואָרן דורך די דייטשן. דאָס רייניקן די פאַרלאָזטע הייזער איז ארויפגעלייגט געוואָרן אויף די געבליבענע יידן.

אינטערעסאנט, אז ביי די הייזער וואָס זענען אויסגעליידיקט געוואָרן, האָבן זיך פארזאמלט פאַליאַקן פון די נידעריקע שיכטן, ווארטנדיק אויף רויב. אָבער די דייטשן האָבן זיי דאָס נישט דערלויבט. געווען פאלן פון שיסערייען צו די, וועלכע האָבן זיך ארייַנגעריסן אין די הייזער.

דער המשך פון דער ערשטער אקציע איז געווען דעם 31־טן יולי 1942. די יידן פון די גאסן טשארניעצקיעגאָ, קאָפּערניקא און דערבייאיקע גאסן, זענען גערופן געוואָרן אויף 2 א זייגער באטאָג צום אויסזידלונגס־פּלאַץ.

ס׳איז באוווּסט, אז דעם 27.7 זענען נישט געווען קיין אנטלויפנדיקע און די דייטשן האָבן יענעם טאָג נישט געזוכט קיין אויסבאהאלטענע. די יידן זענען געווען פּינקטלעכע, זיי זענען געקומען צו דער צייט צום פּלאַץ — 3000 מענטשן. דערנאָך זענען ווידער אוועק דריי שטילע טעג. דעם 3.8.42, איז געווען די לעצטע טעטיקייט פון דער ערשטער אקציע — אלע יידן וועלכע זענען געבליבן מיט אָדער אָן סטעמפּלען אויף זייערע קארטן, האָבן באדארפט זיך צונויפזאמלען ביים פּלאַץ פון יודענראט 7 פרי, האלטן ביי זיך די ארבעטס־קארטע און ווארטן ביז צום קומען פון דער געסטאַפּאָ. די יידן האָבן זיך צוגעשטעלט און געווארט ביז ס׳איז געקומען די אָנפירונג פון דער געסטאַפּאָ, מיטן עלטסטן שערנער פון קראקע. זיי האָבן ביי די פארזאמלטע יידן קאָנטראָלירט די ארבעטס־קארטן, בעת אין דער זעלבער צייט האָבן אנדערע געסטאַפּאָ־לייט און ס.ס. געזוכט אין די הייזער און אין יעדן ווינקל, צי ס׳האָט זיך ווער אויסבאהאלטן. זיי האָבן געפונען עטלעכע מענטשן, קראנקע, וועלכע האָבן אפילו געהאט ביי זיך קארטן מיט סטעמפּלען. די וועלכע האָבן נישט געהאט די סטעמפּלען, זענען גלייך געשיקט געוואָרן צום אויסזידלונגס־פּלאַץ, נאָכן געבן זיי שטארקע קלעפּ. נאָך דער אויספאָרשונג, איז די מענטשן דערלויבט געוואָרן זיך אומצוקערן אהיים. די, וועלכע האָבן נישט געהאט די סטעמפּלען און אויך די באאמטע פון יודענראט, וואָס זייער צאָל איז פארקלענערט געוואָרן, האָבן 3 נאָכמיטאָג זיך באדארפט פארזאמלען ביים אויס־זידלונגס־פּלאַץ.

אלע זענען געקומען, לויטן באפעל, פארשטייט זיך. דער רענטגענאָלאָג ד״ר רינדע מיט זיין פרוי און טאָכטער זענען דאָרט געווען אונטער א ספּעציעלער וואך, ווייל ס׳איז געווען קעגן אים אן אָנקלאגע פון א פאָלקסדויטש, אז ער האָט באהאנדלט ארישע קראנקע. געווען אויך דאָרט דער אלטער דאָקטאָר האס, קערנער, ראָזנפעלד. ד״ר שאטנער, ד״ר אויבערהארד, ד״ר גוטדאנק זענען אויפגעפאָדערט געוואָרן צו בלייבן אלס דעזינפעקציע־אָנגעשטעלטע ביים ד״ר ווילטשער, לייטער פון געזונטהייטס־אָפּטיילונג ביים יודענראט. די געסטאַפּאָ האָט זיך נישט קענג־געשטעלט און מע האָט זיי דערלויבט זיך אומקערן אהיים. געווען אויך א פאל, אז זאלצבערג איז ארויסגענומען געוואָרן פון דער באן און מע האָט אים דערלויבט גיין אהיים.

אזוי האָט זיך פארענדיקט די ערשטע אקציע: אין ערשטן טאָג זענען אוועקגעפירט געוואָרן 6500 מאן, דעם אנדערן טאָג — 3000, דעם דריטן — אויך בערך 3000. צוזאמען — 12.500 מאן.

א טאָג נאָכן ענדיקן זיך פון דער אקציע, האָבן די געסטאַפּאָ־לייט געפאָדערט א באדייטנדיקע סומע געלט פארן איבערפירן די יידן (באַן, צוגרייטונגען אין וועג פאר די אוועקגעשיקטע אדג״ל). חוץ דעם — אן אָפּצאָל פאר שטעכל־דראָט פארן פארקלענערטן געטאָ־שטח.

ביים צוגרייטן דעם דריטן טראנספּאָרט פון דער ערשטער אקציע, זענען געקומען עטלעכע געסטאַפּאָ־לייט און ס.ס. אין שפּיטאָל, ארויסגענומען די קראנקע אין דרויסן און זיי אלעמען ליקווידירט דורך דערשיסן. קראנקע וועלכע האָבן געקאָנט ארומגיין און די שפּיטאָל־אָנגעשטעלטע,

האָט מען אוועקגעשיקט צום אויסזידלונגס־פּלאַץ. אין דער צייט פון דער אקציע (פון 27.7 ביז 3.8.42), זענען געווען א סך פאלן פון זעלבסטמאָרדן. די משפחות פון די דאָקטוירים רינדע און זיין פרוי, זענען געווען די ערשטע. דערנאָך — פיל אנדערע.

נאָך דער ערשטער אקציע האָבן א סך מענטשן געוואָרט אויף א סימן פון לעבן פון די אוועקגעשיקטע. און ס'זענען טאקע געקומען עטלעכע פּאָסט־קאַרטלן, בלויזע גרוסן, אז אלץ איז אין אָרדענונג. ערשט שפּעטער האָט מען זיך דערוווּסט, אז די פּאָסט־קאַרטלען זענען דורך דער געסטאַפּאָ געגעבן געוואָרן אויפן וועג די ארויסגעשיקטע און זיי האָבן געמוזט שרייבן וואָס מ'האָט געהייסן.

פּאַמעלעך האָט מען זיך בארואיקט, די קאָנטריבוציע באַצאָלט. נישט געווען מער קיין פּאָדערונגען פון דער געסטאַפּאָ צו די יידן. מ'האָט אָבער געפילט א שטילקייט פאר א שטורעם. יידן האָבן זיך צוריק איינגעאָרדנט אין זייערע נייע ערטער, ווי פאר דער אקציע, געעפנט די געשעפטן וואָס זענען געווען געשלאָסן, די שולן, קלייזלעך. 6 וואָכן נאָך דער אקציע, האָט די געסטאַפּאָ געמאָלדן, אז זי איז גרייט מוחל־זיין די וועלכע האָבן זיך ביז איצט ארויסגעדרייט, מע וועט זיי געבן סטעמפּלען, כדי זיי זאָלן זיך איינאָרדענען „לעגאַל" אין געטא. א סך האָבן זיי געגלייבט און גענומען די סטעמפּלען. אָבער אָנשטאָט דעם קיילעכיקן סטעמפּל, האָבן זיי באקומען אן עליפּטישן סטעמפּל אויף זייער קאַרטע. איצט איז מען געווען גליקלעך, זיי וועלן שוין קענען לעבן לעגאַל אין געטאָ.

אין עטלעכע טעג ארום האָט די געסטאַפּאָ געמאָלדן דורכן יודענראַט, אז די אייגנטימער פון די נייע סטעמפּעלעך זאָלן קומען נאָך ארבעט, אויף א געוויסן פּלאַץ פון געטאָ. זענען אלע געקומען — — — און די געסטאַפּאָ האָט זיי ארייַנגעזעצט אין וואַגאָנען. ווי מענטשן האָבן שפּעטער דערציילט, האָט מען יענע 100 יידן אוועקגעפירט אויפן בית־הקברות און זיי דערשאָסן.

אין דער צייט זענען ליקווידירט געוואָרן אלע משומדים פון שטאָט, דורך א פּלוצומדיקער אָבלאַווע, וואָס האָט געדויערט א קורצע צייט. מען האָט אלע פאַרהאַלטן און אוועקגעפירט דווקא צום יידישן בית־הקברות און דאָרט זיי דערמאָרדעט, אין קעגנזאַץ צו די פאַרזיכערונגען וואָס די דייטשן האָבן געגעבן דעם פּוילישן בישאָף.

די צווייטע אקציע

א חודש פאר דער צווייטער אקציע, אין דער העלפט אָקטאָבער, האָט מען שוין געוווּסט, אז די טראַנספּאָרטן פון דער ערשטער אקציע — זענען פאַרניכטעט געוואָרן. האָבן די יידן אין געטאָ אָנגעהויבן מיט דער גאַנצער ענערגיע גרייטן כמעט אין יעדן הויז א בונקער, אן אונטער־ערדישע באהעלטעניש, וועלכע מ'האָט באזאָרגט מיט אלע נייטיקע מיטלען, וואַסער, שפּייז, אדג"ל. מ'האָט שוין גערעדט וועגן דער אקציע וואָס דאַרף פּאַרקומען. דער יודענראַט האָט געלייקנט די ידיעות, רעקאָמענדירט צו פאַרשרייבן זיך אין „ווערקשטעטע", וואָס וועט אין קורצן געעפנט ווערן. דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט אויסלייז־געלט, וואָס ס'האָט באדאַרפט באקומען דער לייטער פון דער דייטשער אינסטיטוציע — פאָרסטער.

ביז דעם 16־טן נאָוועמבער 1942, האָט מען נישט געוווּסט וועגן דער נייער אקציע. ווי מיר האָבן דערמאָנט, האָט אפילו דער יודענראַט דאָס אָפּגעלייקנט. דעם 17־טן נאָוועמבער איז שוין געווען באוווּסט, אז ס'וועט זיין אן אקציע. דעם טאָג אין אָוונט, איז דאָס געטאָ ארומגערינגלט געוואָרן דורך געסטאַפּאָ און שופּאָ.

מיט דער אקציע האָט מען געוואָלט ליקווידירן דאָס גאַנצע געטאָ. געווען דעמאָלט בערך 9.500 יידן, און איבערלאָזן האָט מען געזאָלט נאָר די, וועלכע ארבעטן אויף וויכטיקע פּלעצער, ווי :

ווערקשטעטע, ווערמאכט, רייזער, א.א. צוזאמען — 1.500 מאן. אָבער די יידן האָבן איצט צונישט געמאכט דעם דייטשן חשבון.

ביים אָנהייב פון דער אקציע דעם 18.11.42, פארטאָג, זענען אלע ארבעטער, לויטן באפעל פון דער געסטאפּאָ, קאָנצענטרירט געוואָרן אין די קאזארמעס אויף טשארניעצקיעגא. נאָך 8 פרי איז נישט דערלויבט געווען פון דאָרט ארויסגיין און אריינקומען. די דייטשן מיט דער יידישער פּאָליציי זענען געגאנגען איבער די וווינונגען אין געטאָ און ארויסגענומען די יידן צום אויס־זידלונגס־פּלאץ. ס׳איז געווען א טונקעלער, קאלטער טאָג, מיט א געמיש פון שניי און רעגן, א שווער געמיט איז געווען ביי די וואָס מ׳האָט אוועקגעפירט צו דער שחיטה. פיל האָבן געפּרווט אנטלויפן פון וועג, אויך פון פּלאץ — אָבער דעם רוב האָט מען דערהרגעט (צווישן זיי — ד״ר בלאָך, א יונגער אדוואָקאט). דעם טאָג איז געווען א סך קרבנות, אויך די אנטדעקטע אין די בונקערס.

ביים סוף פון דער אקציע, איז דורך די דייטשן אויך ליקווידירט געוואָרן דער בית־יתומים מיט 80 פארבליבענע קינדער פון דער ערשטער אקציע. בכלל איז ביי דער אקציע געווען א גרויסע „נאָכפראגע״ אויף קינדער. מע האָט אפילו גענומען דעם איינציקן זון פון ד״ר רעבהאן, דעם ראש פון יודענראט.

אין דעם טאָג האָט מען קאָנצענטרירט אויפן אויסזידלונגס־פּלאץ 3500 יידן, אזוי אז ס׳האָבן געפעלט די 4,500, וועלכע די דייטשן האָבן שוין פארכאפּט.

בעתן ווארטן פון די מענטשן, האָט מען געמאָלדן וועגן אן אפּעל פ:ן די פארזאמלטע אין די קאזארמעס. אז אלע זענען געווען אויסגעשטעלט, איז געקומען דער געסטאפּאָ־שעף בענעוויץ, אויך „געסט״ פון קראקע און אויסגעלייענט פון א ליסטע נעמען פון די פארזאמלטע. די אויס־געלייענטע זענען פארבליבן אויפ׳ן אָרט, די איבעריקע זענען אָן צערעמאָניעס אוועקגעפירט געוואָרן צום גירוש־פּלאץ (צווישן זיי — אויך ד״ר סטאפ מיט זיין פרוי און אנדערע). דערנאָך איז באוווסט געוואָרן, אז ווער ס׳האָט הארט פאר דער אקציע זיך פארשריבן צו דער ארבעט, איז נישט געוואָרן אָנגענומען און זיין גורל איז געווען א געחתמעטער.

לויטן חשבון, האָבן נאָך באדארפט זיין אין געטאָ ביי א 4,500 יידן, וועלכע זענען נישט געווען איינגעשלאָסן אין דער צאָל פון די ארבעטער. האָבן די דייטשן באשלאָסן צוויי טאָג נאָך דער אקציע, צו שאפן א נייעם געטאָ פון די פארבליבענע אין די בונקערס. האָבן די יידן נישט געוואָלט פארלאָזן די בונקערס, וויסנדיק שוין די כוונות פון די דייטשן און זייערע צוזאָגן מיט די „ערנווערטער״. אזוי איז פאריבער א וואָך, ביז די מענטשן פון יודענראט, וואָס מ׳האָט זיך געקאָנט פארלאָזן אויף זייער אָרנטלעכקייט, האָבן באשלאָסן, אז מע קאָן שוין ארויסגיין פון די בונקערס.

געטא א׳ און געטא ב׳

נאָך דער צווייטער אקציע איז דאָס געטאָ צעטיילט געוואָרן אויף צוויי טיילן: געטא א׳ און געטא ב׳. דער ערשטער טייל — פאר ארבעטער, דער צווייטער טייל — פאר נישט ארבעטער. א קאָנטאקט צווישןביידע טיילן איז געווען שטרענג פארבאָטן.

פארן געטא א׳, וואָס האָט געדארפט זיין א צוואנגס־לאגער, איז געווען באשטימט דער טייל ארום דעם פּלאץ איוואשקעוויטשא. פארן געטא ב׳ — דער פאָדערשטער טייל פון פריערדיקן געטאָ. אין געטאָ א׳ איז געווען בערך 800 מאן, אין געטא ב׳ — 4000. די צאָל האָט זיך געענדערט, ווייל פון פארשידענע ערטער האָבן יידן געצויגן אין דעם געטאָ, ווי א מער זיכער אָרט.

ביז אָנהייב פעברואר 1943, איז די צעטיילונג פון דעם געטאָ געווען נישט אָפיציעל. מיטן אָנקומען פון ס.ס.־אָפיציר שוואמבערגער, האָט דער לאגער אָנגענומען זיין אָפיציעלע פאָרעם.

שוואמבערגער איז געקומען פון ראָזוואַדאָוו, נאָכן ליקווידירן דאָרט דאָס געטאָ, צוזאמען מיט עטלעכע געבליבענע יידן פון ראָזוואַדאָווער געטאָ: יאָנאס, וואסערמאן א. א. אויך פון אונדזער געטאָ זענען פאר אים גרייט געווען העלפערס — די יידן טייך און דאווידאָוויטש.

שוואמבערגער, מיט דער הילף פון זיינע יועצים, האָט אָנגעהויבן איינשטעלן די ארבעט אין צוואנגס־לאגער, אוועקשטעלן די ווארשטאטן. מע האָט געעפנט אָפטיילונגען פאר נייען, אויסארבייטונג פון שפילווארג, איבערקלייב פון די מלבושים, פארבליבענע נאָך די קדושים. פון דער דריטער אָפטיילונג איז געקומען דער רוישטאָף, אין וועלכן ס׳האָבן זיך געניי־טיקט די אנדערע צוויי אָפטיילונגען. דערנאָך האָט מען געעפנט א מעכאנישן ווארשטאט צו ריי־ניקן פעדערן.

6 פרי האָט מען געמוזט זיין ביי דער ארבעט. איבער יעדער אָפטיילונג זענען געווען אויפזעער פון דער יידישער פּאָליציי און פון די ארבעטער, פאראנטוואָרטלעכע פאר שוואמ־בערגערן בנוגע דעם טעמפּאָ און פּראָדוקטיוויקייט. אַן ארבעטס־שיכט האָט געדויערט 12 — 14 שעה. יעדער פארשפּעטיקטער, אָדער דער וואָס איז בכלל נישט געקומען, האָט אים דערווארט א שווערע שטראָף, ווי איבערגיין אין געטאָ ב׳, אויסער קלעפּ...

אויף דעם אָרט איז כדאי צו באמערקן, אז די אויפפירונג פון די אויפזעער איז געווען א מענטשלעכע, אויסער דעם פאל פון פּאָליציאַנט לארסען — א שלעכטער מענטש און א סאדיסט. ער איז געווען גליקלעך אָנווייזן אויף עמעצן מיט א מסירה. אלע אנדערע אויפזעער האָבן זיך באמיט צו העלפן די ארבעטער און נישט איינמאָל איינגעשטעלט זייער לעבן.

איןביידע געטאָס זענען געווען 1000 ארבעטער, אויסער א 300 „נישט־כשרע" (קינדער, עלטערע און קראנקע). אין געטאָ ב׳ האָבן אויך געארבעט א 200—300 מאן, וועלכע זענען געווען באשעפטיקט אין „רייזער", „באודינסט" און ביי א 100 מאן אין דער „ווערמאכט", קאָנצענטרירטע אין קאזארמעס. געטאָ א׳ איז א גאנצן טאָג געווען ליידיק, ווייל אלע האָבן געארבעט. אין אָוונט האָט מען געזען די מענטשן ארומגיין אין דרויסן.

טיילמאָל איז שוואמבערגער געקומען אויף א באזוך אין די ווארשטאטן. נאָר אלץ איז געווען אין אָרדענונג, ווייל די יידישע פּאָליציי האָט געהאט גוטע אויסקוק־פּונקטן און שטענדיק געמאָלדן אין דער ריכטיקער צייט וועגן זיין קומען מיט ספּעציעלע סימנים. דעמאלט זענען אלע געווען אויפן אָרט, די ארבעט איז געגאנגען אין אָרדענונג. שוואמבערגער פלעגט אָבער אויך אָנקומען אומגעריכט, פון א אומדערוואַרטעטער זייט. די וואָס זענען געכאפּט געוואָרן ביים נישט ארבעטן, זענען שווער באשטראָפט געוואָרן: מיט איבערפירן אין געטאָ ב׳, אויך פיזישע שטראָף, קלעפּ, תפיסה א.א.וו.

אין מאי 1943 האָט שוואמבערגער באפוילן די יידן אין דעם לאגער צו שאפן אַן אָרקעסטער. אזוי ווי אין געטאָ א׳ איז נישט געווען צווישן די ארבעטער קיין קלעזמער, צי מוזיקער, האָט פּראָפעסאָר זילבער, וועלכער האט באדארפט אָרגאניזירן דעם אָרקעסטער, ארויסגענומען פון געטאָ ב׳ די יידן, וועלכע קענען שפּילן. נאָך צוויי וואָכן איז דער אָרקעסטער אויפגעטרעטן עפנטלעך אויף איינעם פון די באלקאָנען, געווענדעט צו דער איוואשקעוויטשא גאס. שוואמבערגער, זיין פרוי און נאָך דייטשן, האָבן בייגעוווינט דעם ערשטן אויפטריט, ווו מ׳האָט געשפּילט ווינער וואלסן און אנדערע מוזיק. פארשטענדלעך, אז דאָס האָט נישט געשטערט שוואמבערגערן א טאָג נאָך דעם ערשטן אויפטריט, זאָל ער אליין דערמאָרדן צוויי מענטשן, וועלכע זענען געשטאנען ביים שטעכל־דראָט, ווילנדיק עפּעס קויפן ביי פּאָליאקן. דער אָרקעסטער האָט געשפּילט 3 מאָל אין וואָך. געווען א מין „מוזיק־פּלאַץ" פאר די ארבעטער, וועלכע האָבן זיך פארזאמלט לויט א באפעל פון פארויס, נעבן אָרט פון „קאָנצערט".

צווישן „קאָנצערט", שיסערייען און ארבעט — זענען פאריבער די טעג, אָן א פונק פון

האָפענונג. אלע האָבן געפילט, אז די קאָנצערטן זענען א מאַנעוור צום פאַרפירן, א שלאָף־מיטל צום פאַרנארן...

אזוי האָט זיך געפירט דאָס לעבן אין געטאָ א׳ און ב׳. פון איין געשעעניש ביז דער צווייטער, האָט מען רעלאַטיוו געלעבט רואיק. געווען פאַלן, אז מע האָט פון אנדערע לאַגערן געפאָדערט ארבעטער־פאַכמענער.

דאָס אריינקומען פון אן אויטאָ אָדער וועגענער אין געטאָ, איז געווען — א שלעכטער סימן. יעדער גערויש פון אן אויטאָ אין מיטן נאכט — האָט דערוועקט פחד. מ׳איז אנטלאָפן אין בונקער, וואָס איז געווען צוגעגרייט פון פריער. ווען ס׳האָט זיך ארויסגעוויזן, אז די בהלה איז געווען אן אומזיסטע — האָט מען זיך בארואיקט.

ווידערשטאנד

אין דער העלפט אפריל 1943, האָט אונטער דער אָנפירונג פון ברונעק, קאַסטנער און גרין, זיך אָרגאַניזירט א גרופּע יונגעלייט, פול מיט מוט און ווילן צו טעטיקייט, כדי ארויס פון געטאָ, אין די וועלדער ארום פשעמישל, ווו ס׳האָבן זיך געפונען פּאַרטיזאַנער. די יוגנטלעכע זענען געווען זיכער, אז מע וועט זייער הילף אָננעמען און זיי וועלן זיך אריינפלעכטן אין לעבן פון די פּאַרטיזאַנער. פאַרן אוועקגיין, האָבן זיי באַקומען הילף פון אלע געטאָ־איינוווינער, אויסער דעם יודענראַט, וואָס האָט דערפון נישט געוווּסט.

צום גרויסן צער פון אלע יידן, האָט מען זיך דערוווּסט, אז די גאַנצע גרופּע, וועלכע האָט געציילט 12 מאַן, איז דורך די אוקראַאינער דערמאָרדעט געוואָרן אין דער סביבה פון פשעמישל, אויסער גרין, וואָס איז צוריק געקומען אין געטאָ, גראָד אין טאָג פון אָנפאַל אויפן געסטאַפּאָ־מאַן רייזנער. וועגן דער געשעעניש דערציילן פאַרשידענע עדות, וואָס האָבן געהערט אָדער געזען — אָבער פון די אלע עדות באַקומט זיך אַזאַ בילד:

דעם 10.5.43, אין אָוונט, האָט רייזנער, וועלכער איז געווען שכור, אדורכגעגאַנגען די שטעכל־דראָט, אוודאי צו א יידיש מיידל וואָס ער האָט געקענט. אויפן וועג האָט ער באַגעגנט א יידישן בחור, מאיר קרעבס, מיט א מיידל און נאָך א בחור. דער געסטאַפּאָוויעץ רייזנער, באַקאַנט אלס איינער פון די אכזריות׳דיקע דייטשן, האָט דערזעענדיק קרעבסן, ארויסגעצויגן דעם רעוואָל־ווער, באַפוילן אים אויפהייבן די הענט און זיך אויסדרייען. קרעבס, זעענדיק אז ער איז אין א סכנה, האָט מאָמענטאַל ארויסגעכאַפּט א מעסער און עטלעכע מאָל געשטאָכן רייזנערן, צונעמענדיק ביי אים דעם רעוואָלווער. רייזנער איז אנידערגעפאַלן אויף דער ערד, אָנגעהויבן וויינען, געבעטן אויף אים רחמנות האָבן — און געחלשט. קרעבס, מיינענדיק אז רייזנער איז טויט, איז אנטלאָפן פון געטאָ אין שטאָט אריין, ווו ער האָט געפונען א באַהעלטעניש.

ווען מען האָט זיך וועגן דעם דערוווּסט, איז די געסטאַפּאָ געקומען אין געטאָ, דערהרגעט עטלעכע יידן און אנדערע פופציק גענומען אלס ערובניקעס, מעלדנדיק, אז ווען קרעבס און זיינע העלפער וועלן איבערגעגעבן ווערן אין זייערע הענט — וועלן זיי באַפרייען די 50 יידן. די יידישע פּאָליציי האָט גרינטלעך „דורכגעקעמט" די געטאָ־סביבה און דעם ארישן טייל פון דער שטאָט — און דאָרט געטראָפן גרינען, נישט וויסנדיק, אז ער האָט זיך אומגעקערט פון די פּאַרטיזאַנער, ווי אויך נאָך איין יוגנטלעכן גרוסט, אָדער גרופּט, און ביידע ארעסטירט. אָבער קרעבסן האָבן זיי נישט געפונען.

קרעבס, וועלכער האָט זיך באַהאַלטן אין בית־הכנסת „שיינבאך", אויפן בוידעם, האָט דאָרט געליטן הונגער. ער האָט נישט גענומען מיט זיך קיין עסן. האָט ער געשיקט זיינעם א באַקאַנטן פּאָליאַק אין געטאָ, בעטנדיק עסן און וואַסער. דער שליח האָט גראָד אָנגעטראָפן אויף

דער יידישער פּאָליציי. אזוי האָט די פּאָליציי זיך דערוווּסט פון זיין באהעלטעניש. הגם קרעבס האָט געהאט א רעוואָלווער, האָט ער זיך מיט אים נישט באנוצט — און פון גוטן ווילן זיך איבער־געגעבן דער פּאָליציי, וועלכע האָט געמאָלדן דער געסטאפּאָ, אז זיי האָבן שוין די גאנצע חברה „פארברעכער".

אלע דריי בחורים זענען איבערגעפירט געוואָרן אין דער געסטאפּאָ, מע האָט זיי פארמשפּט אויף אן עפנטלעכע תליה אין געטאָ. צו דער עפנטלעכער תליה האָט מען געצווּנגען צו קומען אלע געטאָ־איינוווינער, מיטן יודענראט בראש. די געסטאפּאָ האָט באפוילן דער יידישער פּאָליציי זיי זאָלן הענגען די פארמשפּטע. דער ערשטער יידישער פּאָליציאנט, וועלכער האָט ארויסגעצויגן דעם גורל, אז ער דארף הענגען די דריי, האָט געחלשט. אן אנדערער פּאָליציאנט האָט גענומען אויף זיך די אויפגאבע און געטאָן דאָס וואָס מע האָט אים געהייסן. דער ערשטער איז געהאָנגען געוואָרן קרעבס, נאָך אים — גרין, וועלכער האָט פארן ארויפגיין צו דער תליה אויסגעשריגן: „אכזריותדיקע מערדער, אונדזער בלוט אָן אייערע קעפּ. גאָט וועט פאר אונדז נקמה נעמען". נאָכן אויספירן דעם אורטייל, זענען ארויסגענומען געוואָרן נאָך 27 יידן פון די ערובניקעס און מ'האָט זיי דערשאָסן, טראָץ דער הבטחה אז מ'וועט זיי אלע באפרייען. די אנדערע 23 זענען באפרייט געוואָרן.

באלד נאָך דער געשעעניש, איז די געסטאפּאָ געקומען מיט אזא פּאָרשלאג: אזוי ווי אין תפיסה געפינען זיך, צוליב פארשידענע עבירות, 30 יוגנטלעכע, אויסער אנדערע, און זיי אלע וועלן אין קורצן דערשאָסן ווערן, לייגן זיי פאָר צו פארבייטן די יוגנטלעכע מיט אלטע לייט, וועלכע דער יודענראט וועט זיי געבן. אין דער פראגע איז געווען אין יודענראט א גרויסע דיסקוסיע. נאָך שטורמישע ויכוחים איז באשלאָסן געוואָרן „צו מאכן דאָס געשעפט". די גאנצע געשעעניש איז נישט געווען באוווּסט דער געטאָ־עפנטלעכקייט. אין א געוויסער נאכט, האָט די געטאָ־פּאָליציי באזוכט אלע הייזער און וווּ זיי האָט זיך אויסגעוויזן, אז דער אָדער א צווייטער איז אן עלטערער מענטש — האָבן זיי אים אוועקגענומען. דאָס „געשעפט" איז אדורכגעפירט געוואָרן. די אלטע לייט זענען פארשוווּנדן — און די יונגע זענען ארויס פון תפיסה.

די געשעעניש איז געווען א טעמע פאר שטורמישע דיסקוסיעס דאָן אין געטאָ, און אויך נאָך דער באפרייאונג. דאָס האָט אויפגערודערט דעם גאנצן קליינעם ישוב אין געטאָ און אויך נאָכן קריג — אלע יידן.

אָבער די דיסקוסיעס האָבן נישט געגעבן קיין תשובה אויף דער פראגע: „איז געווען דערלויבט דאָס צו טאָן?" פון דער גאנצער געשיכטע האָט זיך ארויסגעוויזן איין זאך: די דייטשן האָבן געוואָלט דערשטיקן ביי די יידן אלע מאָראלישע ווערטן און זיי אוועקשטעלן פאר הארבע פּראָבלעמען און קאָנפליקטן.

איך וויל דאָ דערמאָנען דעם ד"ר לייבל, וועלכער איז ביזן יאָר 1934 געווען גינעקאָלאָג אין פּשעמישל (דער איידעם פון מאיר האניקגאַקס ז"ל). אין א קאָנקורס האָט ער באקומען די לייטונג פון דעם יידישן שפּיטאָל אין שעדלעץ און ארויסגעוויזן גרויס פעיקייט אויף דעם געביט. אין אָקטאָבער 1939 האָבן אים די דייטשן נאָמינירט אלס פּרעזעס פונעם יודענראט — און ער האָט די אויפגאבע דערפילט, געווינענדיק די אנערקענונג פון אלע יידן. ער איז אויך פארבליבן דער לייטער פון יידישן שפּיטאָל.

שבת, דעם 28 אויגוסט 1942, ווען אלע יידן האָבן לויט א באפעל פון די נאציס זיך פאר־זאמלט אויפן אומשלאג־פּלאץ צו א סעלעקציע, איז ד"ר לייבל געקומען גלייך מיט אלע, הגם ער האָט געקענט פארבלייבן אין שפּיטאָל, בפרט, אז דער געסטאפּאָ־שעף האָט אים צוגעזאָגט, אז ס'וועט אים ניט געשען קיין שלעכטס.

אויפן אומשלאג־פלאץ זענען געלעגן פיל יידן — טויטע און פארוואונדעטע פון די שיסערייען. האָט ד״ר לייבל געבעטן ביי די דייטשע מערדער איבערפירן די פארוואונדעטע אין שפּיטאָל. אזוי זענען געראטעוועט געוואָרן פיל יידן, אויך געזונטע, וועלכע זענען דעם זעלבן שבת פארנאכט אויסגעקליבן געוואָרן ביי דער סעלעקציע און איבערגעפירט אין קליינעם געטאָ אלס ארבעטס־פעיקע.

דער געסטאפּאָ שעף האָט באפוילן אויך דעם ד״ר לייבל איבערגיין אין קליינעם געטא. ער האָט געענטפערט, אז ר׳וועט נישט פארלאָזן דאָס שפּיטאָל, נאָר זיך באטייליקן אין גורל פון זיינע שוועסטער און ברידער.

צוויי טעג נאָכן ליקווידירן דאָס געטאָ, איז אויך דאָס שפּיטאָל ליקווידירט געוואָרן, מיטן דערשיסן אין זיין אָנוועזנהייט אלע קראנקע אין די בעטן, אויך די קינדער. ד״ר לייבל מיט זיין פרוי, זענען ארויסגענומען געוואָרן הינטערן שפּיטאָל, צוזאמען מיט אלע דאָקטוירים, פעלדשערס און שוועסטערס, ווו מ׳האָט זיי דערשאָסן. אין זיין לעצטן מאָמענט האָט ד״ר לייבל אויסגערופן: „א טויט אייך מערדער, דאָס יידישע פאָלק וועט אייך איבערלעבן״!

דער זון פון די לייבלס, וויטעק, האָט זיך אויסבאהאלטן במשך צוויי חדשים מיט נאָך יידישע יוגנטלעכע, ביז זיי זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשן.

אין ניזשאנקאָוויץ, א שטעטל לעבן פּשעמישל, האָט געלעבט ד״ר קלינגהאָפער. ער איז געוועזן באליבט ביי דער גאנצער באפעלקערונג. א גוטער דאָקטאָר, א זייער אָרנטלעכער מענטש. זיין באליבטע באשעפטיקונג איז געוועזן — בינען. ער האָט פארמאָגט ביי א 12 בינשטאָקן, אויך ליב געהאט בלומען און געפלאנצט פארשידענע מינים רויזן. פארן שליסן פון געטא אין פּשעמישל, זענען אהין געשיקט געוואָרן אלע יידישע איינוווינער פון די דערבייאיקע שטעטלעך, אויך פון ניזשאנקאָוויץ, צוזאמען מיטן ד״ר קלינגהאָפער.

ווען דאָס געטא איז פארמאכט געוואָרן, איז ער געוועזן זייער דערשלאָגן, און נישט דערפאר וואָס מע האָט אים געטאָן אן עוולה, נאָר ווייל ער האָט געגלויבט, אז די וועלט איז בלויז גוט — האָט ער נישט געקאָנט פארדייען די איצטיקע לאגע. זיין אינערלעכער גלויבן איז צעבראָכן געוואָרן. ביז צו דער ערשטער אקציע, האָט ער נאָך געגלויבט, אז אלץ וועט זיך ענדערן, ס׳וועט נישט זיין אזוי שלעכט ווי מענטשן מיינען. און פלוצים איז געקומען די אקציע. דעם 27טן יולי 1942, אין ערשטן טאָג פון דער ערשטער אקציע, ווען ער האָט געטראָפן אויף דער טשארנעצקיעגאָ גאס אן ס.ס.־מאן, האָט ער אים נישט באגריסט מיטן אראָפּנעמען דעם הוט, ווי דאָס האָבן געפאָדערט די דייטשן. איז צו אים צו דער ס.ס.־מאן, געגעבן א פּאטש אין פּנים און אים געפרעגט: „פארוואָס נעמסטו נישט אראָפּ דעם הוט?״ אלס ענטפער האָט ד״ר קלינגהאָפער אראָפּגענומען דעם מגן־דוד פון זיין אָרעם, געוואָרפן אים די שמאטע און געשריגן צום דייטש: „מערדער, גאָט וועט אייך באשטראָפן!״ פארשטענדלעך, אז מע האָט אים באלד גענומען אין ווינקל פון געטאָ און דערשאָסן, נאָך דעם ווי ער איז אכזריות׳דיק צעשלאָגן געוואָרן. אין שטאָט האָט מען לאנג געשמועסט וועגן העלדישן טויט פון דאָקטאָר.

ווידער א שחיטה

טראָץ דעם וואָס מ׳האָט אין אויגוסט גערעדט וועגן א נייער אקציע, האָט מען זיך דערצו נישט באצויגן ערנסט. אויף דעם 2.9.1943, פארטאָג, ווען מ׳האָט געהערט דעם גערויש פון אויטאָס אין געטאָ, האָט מען נאָך אלץ נישט געטראכט, אז דאָס איז אן אָנהייב פון אן אקציע. ערשט נאָכן ארומשטעלן דאָס געטאָ דורך דער געסטאפּאָ, האָט מען שוין געוווסט אז די אקציע האָט זיך אָנגעהויבן.

3 פארטאָג — די ערשטע שיסערייען. שוין געווען די ערשטע קרבנות פון די וועלכע האָבן געפּרוּווט אנטלויפן אין דער לעצטער מינוט פון געטא.

אלע געטאָ־איינוווינער האָט מען באפוילן צו שטעלן זיך צום אויסזידלונגס־פּלאַץ. אָבער דער רוב האָט זיך אויסבאהאלטן אין די בונקערס. די דייטשן, מיט דער הילף פון א גאנצן לעטישן באטאליאָן, א גוט באוואָפנטן, האָבן ארויסגענומען די יידן פון די בונקערס, 3.500 בערך, זיי אריינגעפירט אין באַן־וואגאָנעס און געשיקט קיין אָשוויענטשים. דאָס איז געשען דעם 2־טן און 3־טן סעפּטעמבער. אויך האָט די געסטאפּאָ ארויסגענומען פון ארבעטס־לאגער 600 מאַן און זיי געשיקט אין פארניכטונגס־לאגער אין שעבניע און די איבעריקע 250 יידן האָט זי איבער־געלאָזט צו „רייניקונגס״־ארבעט. לויט זייער חשבון, האָט נאָך געפעלט ביי א 2.100 מאַן, האָט מען זיי געזוכט מיט דער הילף פון דער שוּפּאָ און אינזשיניערן־מיליטער, אויפגעריסן יעדן פאר־דעכטיקט הויז. נאָך שווערע ארבעט און זוכונגען, האָבן זיי געפונען נאָך 300 יידן, וועלכע מ׳האָט קאָנצענטרירט אין צוויי הייזער, ארומגעצוימטע מיט שטעכל־דראָט.

דערנאָך האָבן די דייטשן געשאפן א נייעם יודענראט, מיט הער נייבאָרט בראש. די געסטאפּאָ האָט פארזיכערט, אז די יידן וועלן נאָך פארבלייבן דאָרט א 2 וואָכן און שפּעטער געשיקט ווערן קיין שעבניע אויף ארבעט. דער געסטאפּאָ־שעף האָט געמאָלדן, אז די וועלכע וועלן פארלאָזן די בונקערס, וועלן געשיקט ווערן קיין שעבניע, זיי דארפן נישט מורא האָבן. די זעלבע פארזיכערונג, מיט א פערזענלעך „ערנוואָרט״, איז געגעבן געוואָרן דעם יודענראט.

צוליב דער פארזיכערונג, זענען 900 יידן ארויס פון די בונקערס און געמאָלדן זייער גרייטקייט „צו גיין צו דער ארבעט״. א קליינער טייל איז גענומען געוואָרן דורך שוואמבערגערן אין „זיין״ לאגער, און די אנדערע האָט מען געשיקט אין צייטווייליקן נייעם לאגער. א שטיקל צייט איז געווען רואיק.

דעם 10־טן סעפּטעמבער האָט שוואמבערגער פלוצים באפוילן אן אפּעל אין לאגער. בעת דעם אפּעל פון שוואמבערגערן, האָבן די געסטאפּאָ־לייט דערווייל געזוכט יידן אין אלע קאזארמעס. אין קעלער פון דער קאזארמע האָט זיך געפינען א מיידעלע פון 8 יאָר, די טאָכטער פון ד״ר פאליק, וועלכער איז געווען קריגס־געפאנגענער ביי די דייטשן. זיין פרוי איז דעם 3־טן סעפּטעמבער אוועק קיין שעבניע. דאָס מיידעלע, א שיינס און א בלאָנדס, האָט געפונען דער געסטאפּאָוויעץ מילער — א פעסטער, הויכער (2 מעטער !), אז זיין בלויז פּנים האָט אָנגעוואָרפן א שרעק. אלע האָבן געזען, אז מילער ווייסט נישט פּשוט וואָס טאָן מיטן קינד. סוף־כּל־סוף האָט ער זי ממש צוגעוואָרפן שוואמבערגערן... דער לעצטער האָט אויך נישט געוווּסט וואָס צו טאָן מיט דעם קינד. ווייזט אויס, אז אין דער לעצטער מינוט האָט זיך ביי אים דערוועקט א מענטשלעך געפיל. ער האָט דאָס מיידעלע איבערגעגעבן די יידן, וועלכע האָבן נאָך באדארפט בלייבן אין לאגער, זאָגנדיק דערביי: — נעמט איך זי !... (אגב, דאָס מיידעלע איז דאן אָפּגעראטעוועט געוואָרן, זי לעבט און געפינט זיך ביי איר פאָטער אין ענגלאנד).

כּדאַי צו באמערקן, אז צו דעם „אפּעל״ האָט מען איינגעלאדן אלע אנגעזעענע לייט, דייטשע בירגער, וועלכע זענען געקומען אין יומטובדיקע קליידער צו זען וואָס מען טוט מיט די יידן. נאָך דעם אפּעל זענען א קליינע צאָל יידן צוריקגעשיקט געוואָרן אין געטאָ.

דעם 11־טן סעפּטעמבער האָט דער געסטאפּאָ־שעף בענעוויץ ווידער באפוילן אדורכצופירן אן אפּעל אין צייטווייליקן געטאָ. קיינער פון די דאָרט אָנוועזנדע 1200 מאַן, האָט נישט געוווּסט אז זיין סוף איז געקומען, נאָך געטראכט, אז געוויס וועט ער געשיקט ווערן קיין שעבניע אויף ארבעט. בענעוויץ מיט נאָך 3 געסטאפּאָ־לייט — ריכל, טימא און בענעש, זענען געקומען אין הויף פון יודענראט, צוזאמען מיט אוקראינישע פּאָליציי. בענעוויץ האָט ארויסגענומען פון זיין טעקע

א גרויסן בויגן פאפיר און געלייענט... אין אָנהייב האָט מען נישט פארשטאנען, אָדער נישט געוואָלט פארשטיין דעם אינהאלט. אָבער אין עטלעכע מינוטן שפּעטער האָבן שוין אלע געוווּסט, אז דאָס איז א טויט־אורטייל. די סיבה: דאָס אויסבאהאלטן זיך פון דער לעצטער אויסזידלונג. נאָכן איבער־לייענען דעם אורטייל, האָט בענעוויץ געפאָדערט פון די דערשטוינטע יידן: קיין בהלה און קיין געשרייען. דאָס אויספירן דעם אורטייל וועט נישט ווערן אָפּגעהאלטן, אלע וועלן דערשאָסן ווערן אין רוקן. ער האָט געפאָדערט, אז יעדעס מאָל זאָלן זיך אויסטאָן נאקעטע 50 מענטשן און גיין לויט אן אָרדענונג צום אָרט פון דער הריגה... און אזוי איז געווען.

אין דעם הויז וואָס איז געשטאנען אין לעצטן געטאָ (וואָס מ'האָט עס גערופן „צירק" צוליב זיין אויסערלעכן קיילעכיקן אויסזען), האָבן זיך אלע מאָל אויסגעטאָן 50 יידן און צוגעגאנגען צום טויטן־אָרט, נעבן דער תפיסה, ווו 3 געסטאפאָ־לייט, באוואָפנט מיט מאשינגעווער, האָבן געווארט. שטיל, אָן פארגיסן א טרער, זענען אלע געגאנגען צום טויט. אנטמאן, א דאָרפס־ייד פון פּיקוליץ, 2 מעטער די הייך, איז פשוט געלאָפן, געוואָלט זיין דער ערשטער אין דער ריי און נאָך אים — זיין זון און פרוי, אויך פעסטע און הויכע ווי ער.

6 שעה האָבן געדויערט די שיסערייען. יעדער שאָס האָט אָפּגעהילכט און אויפגעציטערט די אלע יידן, וואָס זענען נאָך געבליבן אין די קאזארמעס. א מוטער האָט געשריגן: „איצט שיסט מען מיין קינד". און דאָרט האָט א שוועסטער געזיפצט און געוויינט, פילנדיק אז איצט שיסט מען צו איר ברודער. אין א ווינקל איז געשטאנען א ייד, שלאָגנדיק זיך על־חטא און געזאָגט ווידוי מיט התלהבות. אנדערע האָבן זיך פארשטעלט די אויערן, כדי וואָס ווייניקער הערן...

נאָך דער דאָזיקער מאסן־עקזעקוציע, האָט זיך באוויזן אין קאזארמע דער געסטאפאָוויעץ ריכל און געפאָדערט פון לייטער פון לאגער, שוואמבערגער, צוויי יידן צום פארברענען די גופים פון די דערשאָסענע. מ'האָט אים געגעבן גראורן פון דאָבראָמיל און וועלפלינגן (א גראווירער) פון פּשעמישל. ווען ער האָט זיך געווענדעט וועגן נאָך צוויי מאן, האָט שוואמבערגער באשטימט, אז די יידן זאָלן זיי אליין אויסקלייבן. היות קיינער האָט נישט געוואָלט דאָס טאָן, האָט ער דער־קלערט, אז דער ערשטער וואָס וועט אריינקומען אין הויף פון דער קאזארמע — וועט ער נעמען צו דער דאָזיגער ארבעט. צופעליק, צו זייער אומגליק, האָבן זיך באוויזן די צוויי טאלאנטפולע פידלער, פּראָפעסאָר זילבער און הער ראָזנצווייג. שוואמבערגער האָט זיי דאָרט אוועקגעפירט צו דער ארבעט.

5 טעג און 5 נעכט האָבן געברענט די שייטערס. געדיכטער רויך האָט איינגעהילט די גאנצע געגנט פון געטא און פון דער שטאָט. מע האָט דערציילט, אז די לופט איז געווען פארסמט מיט א זיס־איבלדיקן ריח. וואָס מ'האָט אָנגערירט, איז געווען פעט, קלעפּיק. אפילו דאָס שטיקל ברויט (וואָס איז דאן געווען א גאנצע מציאה), ווען מע האָט עס גענומען אין מויל אריין — האָט דערוועקט איבל.

נאָכן פארברענען די קערפּערס, זענען די פיר יידן געצוווּנגען געוואָרן דורכצוזופּן דאָס אש און זוכן דאָרט גאָלדענע ציין אָדער אנדערע ווערטזאכן. און נאָכן פארענדיקן זייער ארבעט, האָט די געסטאפּאָ אוועקגעפירט די פיר יידן קיין באקאנטשיץ און זיי ליקווידירט מיט א האנט־גראנאט. דאָס אש פון די פארברענטע האָבן די רוצחים אויפגעלאָדן אויף וועגעלעך און אריינגעשיט אין טייך סאַן.

כ'וויל דאָ פאראייביקן צוויי קדושים, וואָס זענען פון זייער אייגענעם ווילן געגאנגען צום טויט, צוליב זייער צוגעבונדנקייט צו זייערע משפחות: דער זון פון פּראָפ' ברענדלער, וואָס האָט אין לעצטן מאָמענט באשלאָסן צו שטארבן צוזאמען מיט זיינע עלטערן; און דער צווייטער — שמואל נאגעל (קאפּיטאן), וואָס האָט נישט געוואָלט לאָזן אליין זיין פרוי און קינדער אין זייער לעצטן וועג.

אויס אילוזיעס

נאָך דער דאָזיקער שחיטה, האָט אין קליינעם לאַגער געהערשט א דערשלאָגענע שטילקייט. מע האָט שוין נישט געהאט קיין שום אילוזיעס בנוגע דער צוקונפט. מע האָט געזוכט וועגן זיך צו ראַטעווען: ווער — דורך פאַרבינדונגען מיט פּאָליאַקן, ווער — דורך אַנטלויפן פון שטאָט. אַזאַ זאַך איז נישט שנעל געמאַכט געוואָרן, ווייל די פאַרבינדונג איז געווען א שווערע. די פּאָליאַקן האָבן ניט אַזוי גיך זיך אָפּגערופן. דאָך זענען עטלעכע מענטשן אַנטלאָפן.

ווען שוואַמבערגער האָט זיך דערוווּסט וועגן די אַנטלויפונגען (און ס׳איז ניט שווער געווען זיך צו דערוויסן צוליב דער קליינער צאָל מענטשן, און אויך דערפאַר, ווייל 2 מאָל אין טאָג איז געווען אַן אַפּעל) — איז דער אורטייל פון די געבליבענע געווען: טויט־שטראָף. פאַרשטענדלעך, אַז ס׳זענען געווען אויך אַזעלכע, וועלכע האָבן אויסגעמיטן די האַרבע שטראָף. א גרויסע צאָל איז אוועק. אגב: — עטלעכע אומלעגאַלע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן צווישן די לעגאַל־געבליבענע.

אַלע האָבן געמיינט, אַז די אַקציע איז שוין די לעצטע. דעם 2־טן סעפּטעמבער, איז באמת געווען די לעצטע אַקציע, אָבער דערנאָך — נאָך אַן אַקציע, א קליינע. דעם 28־טן נאָוועמבער, האָט די געסטאַפּאָ אַרויסגענומען פון קליינעם געטאָ 100 יידן און זיי געשיקט קיין שעבניע, ס׳זענען געבליבן ביי 150, אויסער די אומלעגאַלע, צווישן זיי — קינדער. דערנאָך האָט זיך די צאָל איינגעשרומפּן דורך אַנטלויפן. אפילו די יודענראַט־מיטגלידער זענען אַנטלאָפן. איצט זענען געבליבן זייער ווייניק. אָבער אויך זיי זענען ענדע פעברואַר געשיקט געוואָרן קיין סטאַלאָוואַ, און א טייל — קיין אָשוויענטשים.

צווישן די פאַרבליבענע ביזן סוף, איז געווען דער באַקאַנטער שרייבער מתתיהו מיזעס, א באַשיידענער מענטש. ווי ס׳האָבן דערציילט די וועלכע זענען געווען מיט אים נאָענט, האָט ער זייענדיק אין לאַגער און אין געטאָ געשריבן די גאַנצע צייט. ער האָט אויך געשריבן וועגן דעם וואָס ס׳איז געשען אין דער צייט פון חורבן. דעם 3.9.43 האָט מען אים אַרויסגעשיקט קיין שעבניע, אָבער לויט א באַפעל פון אויבן — צוריקגעבראַכט קיין פּשעמישל.

דעם 2טן מערץ, 6 חדשים פאַר דער לעצטער אַקציע, זענען געקומען אין לאַגער הויך־ראַנגיקע דייטשן, צווישן זיי — איינער א געלערנטער, וועלכער האָט געוואָלט באַזוכן די ביבליאָטעק, וועלכע איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן פון די ביכער, וואָס האָבן זיך אָנגעקליבן פון די פּריוואַטע און עפנטלעכע יידישע ביבליאָטעקן, און אויך זען דעם שרייבער מיזעס, וועלכער איז געווען לייטער פון דער ביבליאָטעק. ער האָט גערעדט מיט מיזעסן און געזען אין אים א מענטש מיט א סך וויסן. דערפאַר האָט ער אינטערווענירט אים צו ראַטעווען און מיזעס איז געבליבן אין לאַגער ביז דער לעצטער מינוט פון זיין עקזיסטענץ. שפּעטער איז ער געשיקט געוואָרן קיין פּלאַשאָוו, הינטער קראָקע. פון דאָרט, איז ער מיטן דערנענטערן זיך פון פראָנט, געצוווּנגען געוואָרן צו גיין צופוס קיין דייטשלאַנד. ר׳האָט נישט אויסגעהאַלטן דעם וועג — און דערשאָסן געוואָרן.

מיט מ. מיזעס, דעם לייטער פון דער ביבליאָטעק, האָבן געאַרבעט אַלס געהילפן: משה און שמואל גאָטפריד, ד״ר אויבערהאַרד, אשר טוכמאַן, איזידאָר מאַלער, פּראָפ׳ ברענדלער.

ווען שוואַמבערגער איז אויף אַן אומגעריכטן אופן אַריינגעקומען אין דער ביבליאָטעק און געזען אַז די מענטשן אַרבעטן נישט, האָט ער געזאָגט:

— די הערן ריידן צווישן זיך פאַר זייער פאַרגעניגן וועגן, יאָ?

אויף דעם האָט מיזעס געענטפערט: — צו וואָס די אַלע פראַגן? אַזוי צי אַזוי, האָט איר פאַרשפּילט דעם קריג.

שוואַמבערגער האָט נישט רעאַגירט — און פאַרלאָזט די ביבליאָטעק.

די באפרייאונג — און נאָך איר

ווי איך האָב שוין דערמאָנט, איז די מחנה ליקווידירט געוואָרן ענדע פעברואר. פאָרמעל, האָט צו יענער צייט שוין נישט באדארפט זיין קיין איין ייד אין פשעמישל. דאָך זענען נאָך געבליבן עטלעכע בונקערס, מיט בערך 120 יידן. פון מערץ ביז אויגוסט 1944, זענען ליקווידירט געוואָרן פון 3 ביז 4 בונקערס מיט 40 ביז 50 יידן אין זיי. אָנהייב יולי 1944 האָט דער פראָנט זיך דער־נעענטערט צו פשעמישל. פון 23 יולי האָט זיך אָנגעהויבן דאָס באָמבארדירן און באשיסן די שטאָט דורך די רוסן. די אויפרייסן זענען פאר דער שארית הפליטה אין די בונקערס געווען די פרייליגנ־אָנזאָגער פון באפרייאונג. דעם 27.7.44, 3 פארטאָג, האָבן די איינוווינער פון די בונקערס, בפרט פון יענע וועלכע האָבן זיך געפונען אין די העכערע ערטער, געהערט פון צענטער שטאָט רוסישע קולות, ווי „דאווייי נאזאד", א. אנד. דאן האָבן שוין אלע געוווּסט, אז די רוסן זענען אריין אין שטאָט — דעם טאָג ווען ס'האָט מיט צוויי יאָר צוריק, דעם 27.7, זיך אָנגעהויבן די ערשטע אקציע אין פשעמישל.

ס'איז אוממעגלעך צו שילדערן די פרייד, אויסגעמישט מיט טרערן, אין טאָג פון דער באפרייאונג. 9 פרי בערך, זענען שוין די ערשטע יידן פון די בונקערס ארויס, הגם דאָס רוסישע מיליטער איז נאָך נישט געווען אין שטאָט, נאָר בלויז — פארטיזאנער. אין ערשטן טאָג פון דער באפרייאונג האָבן יידן געזוכט איינער דעם צווייטן און אדורכגעפירט א מין „ציילונג" פון די וואָס זענען געבליבן לעבן.

אזכרה אויפן מאסן־קבר פון די פשעמישלער יידן, 1946
אזכרה בבית הקברות בפשמישל ע"י קבר אחים, 1946
Commemoration at Przemyśl Jewish cemetery, 1946

דענקמאָל־מצבה לזכר די קרבנות פון געטאָ, אויפן אָרט פון זייער אומקום, דעם 12.9.43
מצבת זכרון לזכר קרבנות הגיטו, במקום בו הוצאו להורג ב־12.9.43
Monument in memory of Ghetto victims on the place, they were shot at 12.9.1943.

אין ערשטן טאָג פון דער באפרייאונג, זענען פיל יידן נאָך צוריק געגאנגען אין זייער באהעלטעניש. מ׳האָט נאָך נישט געקאָנט פארדייען דאָס געפיל פון באפרייאונג, מ׳האָט נאָך אלץ נישט געגלויבט. אין שטאָט האָבן קורסירט פארשידענע קלאנגען, פארשפרייט דורך די פּאָליאקן און אוקראַינער, אז די דייטשן וועלן זיך נאָך אומקערן, ס׳איז אלץ נאָך נישט קלאָר די לאגע. אָבער דאָס זענען געווען פאלשע קלאנגען.

אין עטלעכע טעג ארום, האָבן זיך צונויפגעזאמלט א קליינע צאָל יידן, בערך א הונדערט, כדי מאכן א חשבון־הנפש און באשליסן וועגן דער צוקונפט.

א פשעמעשלער וואָס האָט דאמאָלט דורכשפּאצירט די גאסן פון שטאָט האָט גלייך דערפילט דאָס פעלן פונעם יידישן חותם. אלע הויפט־גאסן, וואָס זענען געווען פול מיט יידישע געשעפטן, פארמאָגן נישט איצט קיין איין יידיש געשעפט. די אמאָל רוישיקע שטאָט איז ווי אנטשלאָפן געוואָרן, ס׳מאכט דעם איינדרוק פון א קליין שטעטל. סוף 1944 זענען אין שטאָט געווען א צוויי הונדערט יידן (ביי א 20 פון פשעמישל און די איבעריקע — פון בערטש, מאָשטשיסקאָ, דינאָוו א.א.).

דער רוב פון די יידן — באאמטע און ארבעטער אין קאָאָפּעראטיוון און פאבריקן. נישטאָ קיין יידישע בעלי־מלאכות, בלויז איין פריזירער — א ייד (נויבארט), עטלעכע דאָקטוירים (ד״ר זיסוויין, ד״ר זאָן (סאָנעצקי), ד״ר בלעך), עטלעכע אדוואָקאטן (ד״ר טורסקי־טייטלבוים, ד״ר הויפּט און פרוי ד״ר האלפּערן).

קיין קולטור־לעבן איז נישט פאראן. ס׳עקזיסטירט אפילו אן אָפּטיילונג פון יידישן קולטור־פארבאנד אין פוילן, מיט יעקב ווילנער בראש, אָבער איר טעטיקייט באגרענעצט זיך בלויז מיט

אדורכפירן פייערונגען לכבוד נאציאָנאלע יומטובים אָדער צום געטאָ־יאָרצייט אין פשעמישל. פאראַן אויך אַן אָפּטיילונג פאר רעליגיע, אָבער אָן אן אָנפירונג און אָן א סימן פון לעבן.

אלע הייזער וועלכע האָבן געהערט צו דער קהילה, זענען נאציאָנאליזירט. די שיינבאך־שול איז פארוואנדלט געוואָרן אין א מאגאזין און די זאסאניע־שול — אין א אינסטיטוציע. פון דער גרויסער שול און אויך פונעם „טעמפל" איז נישט געבליבן קיין זכר. דער בית־הקברות איז פארנאכלעסיקט, אויסער עטליכע מצבות וואָס געפינען זיך אין א גוטן צושטאנד א דאנק די קרובים פון די געשטאָרבענע, וואָס לעבן אין אויסלאנד.

אין אלגעמיין: די שארית־הפליטה אין פשעמישל ווערט איינגעשרומפּן, די וועלכע זענען פארבליבן, קלערן נישט וועגן פארלאָזן — ניט קיין ישראל און ניט ערגעץ אנדערש. זיי האָבן באשלאָסן פארענדיקן זייער לעבן דאָרט.

ווער ס'איז אדורכגעגאנגען דאָרט וואו ס'איז געווען דאָס געטאָ, האָט געזען א מאָדנע בילד. כמעט אלע הייזער, וועלכע האָבן געהערט צו יידן, זענען איינגעזונקען און זיך צעפאלן. אפשר דערפאר, וואָס יעדער נאכט זענען קריסטן געקומען זוכן באהאלטענע אוצרות. אָבער די געראַ־ וועטע האָבן געזען אין דעם א סימן פון א קללה, וואָס הענגט איבער דעם שטח...

שארית־הפליטה פון פשעמישלער „השומר הדתי" אין יאָר 1946
שארית־הפליטה מן הארגון „השומר הדתי" בפשמישל, 1946
A group of "Hashomer Hadati", 1946

ד״ר לעאָן פרים * / באָסטאָן

מיינע איבערלעבונגען בעת דער אקופאציע

.1

אין איינעם פון די יוני־טעג 1941, אין דער פרי, האָבן מיר דערהערט ארטילעריע־שאָסן איבער דער שטאָט. דערנאָך, אין משך פון א וואָך־צייט, באַטאָג און באַנאַכט, האָבן מיר זיך באהאלטן אין פארשידענע קעלערן, אָפּהענגיק פון דער ריכטונג פון די שאָסן מצד דער דייטשער ארטילעריע. אין דער אלגעמיינער נערוועזיטעט און פאַניק, האָט הרב מיזעס, מיט וועלכן מיר זענען אָפט געווען אין די זעלבע באהעלטעניש, ארויסגעוויזן א באזונדערע גלייכגעוויכט און רואיקייט. דערווייל האָט דאָס סאָוויעטישע מיליטער און זייערע אמטן זיך צוריקגעצויגן קיין מזרח. איינמאָל אין דער פרי האָבן מיר זיך דערוווּסט, אז די דייטשן זענען דאָ אין שטאָט.

ווייסנדיק, אז די מענער זענען אין גרויסער סכנה, האָט מיין פרוי מיך איינגעאָרדנט אין יידישן שפּיטאָל, מיט דער הסכמה פון דירעקטאָר, ד״ר דיאמאנט. דאָרט האָבן מיין פרוי און מיין זון מיך באזוכט אלס „קראנקן״ צוויי מאָל אין טאָג. צווישן אנדערע זענען דאָ אויך געווען אזעלכע „קראנקע״, ווי ד״ר אָבערהארט און ד״ר מארק, ד״ר אייזנער און ד״ר שטיינהארט — אלס פּראַקטיצירנדיקע דאָקטוירים. דער אויפנטהאלט איז אָבער, צוליב פארשידענע שמועות, געוואָרן אומזיכער. דערפאר בין איך צוריק אוועק אין מיין וווינונג. דערווייל איז געשאפן געוואָרן דער יודענראט, בראש פון וועלכן ס׳איז געשטאנען איגנאצי דולדיק.

.2

איצט זענען ארויסגעקומען פארשידענע גזירות: טראָגן מגן־דוד צייכנס, אוועקגעבן די ראדיאָ־אפּאראטן, פוטער־מאנטלען אאז״וו. אזוי ווי יידן האָבן געקענט די דייטשע שפּראַך, זענען זיי כמעט אויסשליסלעך געווען טעטיק ביים רעגיסטרירן די פּשעמישלער באפעלקערונג. ווי נאָר איך האָב געענדיקט מיין אויפגאבע אין דער געגנט פון פּאדזאמטשע, האָב איך דערהאלטן אן איינלאדונג צו דער סטאראָסטווע. דאָ האָט מיר דערקלערט א באאמטער, וואָס זיין נאָמען איז מיר געווען אומבאקאנט, אז מיר דארפן אָרגאניזירן אן אמט פאר די קאָנפיסקירטע הייזער, אויפן מוסטער פון די סאָוויעטן. אונטערטעניק האָב איך אים דערקלערט, אז גערן וואָלט איך דאָס אויסגעפירט, נאָר אונטער דער לייטונג פון וועלכן ס׳איז אוקראינער (צוליב מיין מגן־דוד צייכן). אָבער דער דייטשער באאמטער האָט מיר קורץ געענטפערט, אז נאָר מיר האָט ער איבערגעגעבן די לייטונג פון דעם אמט. כדי צו שפּאָרן בוכהאלטערס און באאמטע, האָב איך, אויף באפעל, פאָרגעלייגט א פּלאַן לויט וועלכן די הויז־פּארוואלטערס דארפן אויספילן די פאָרמולארן און זיי דארפן אויך זיין פאראנטוואָרטלעך פאר דער ריכטיקייט פון די ביכער.

הייזער זענען געווען 853. אויפגענומען האָב איך 63 פּארוואלטער, צווישן זיי — 15 יידן. צו מיר האָט אויך געהערט דאָס באשטימען די הייך פון דירה־געלט, אויספירן פארשידענע וווינונגס־ענייִנים און זאָרגן, אז דאָס דירה־געלט זאָל פּינקטלעך ווערן איינגעצאָלט אין דער קאַסע פון סטאראָסטווע.

.3

דערווייל זענען ארומגעגאנגען קלאנגען, אז מע גייט שאפן א געטאָ. מיין שוועסטער, פרוי שטרודלער, האָט געדונגען א דירה אויף גארבאזשע און דאָרט זיך איבערגעטראָגן מיט איר מאן

* געוו׳ אדוואָקאט אין פּשעמישל, זון פון דעם באקאנטן פּשעמישלער לאקירער און שילדן־מאָלער.

און טאָכטער, ווי אויך מיט מיין פאָטער און יונגסטער שוועסטער, יוזעפא, כדי נישט ווערן איבער־ראשט, ווען דאָס געטאָ וועט געשאפן ווערן. מיין פאָטער האָט ווייטער אויפגעהאלטן זיין ווארשטאט אויף דער מיצקעוויטש־גאס.

איינמאָל, אין יאַנואַר 1942, איז אין מיין ביוראָ אריינגעקומען מיין שוועסטערן־טאָכטער (היינט — נורית קאמיענעצקא אין גבעתיים) מיט אָט די ווערטער: „פעטער, דער זיידע איז געשטאָרבן״! ער איז נפטר געוואָרן ביינאכט, בשעתן שלאָפן. ער האָט געלעבט 76 יאָר. די לוויה: א קאסטן אויף א נידעריקן פויערישן וואָגן, געצויגן פון איין פערד. באגלייט האָבן אים: מיין ברודער אדאָלף, מיין שוועסטער, פרוי שטרודלער, די יונגערע שוועסטער, מיין פרוי, זון און איך. צוזאמען — זעקס פערזאָן, הגם דערלויבט איז געווען נאָר פינף. אנדערע האָבן זיך אדורכגעגנבעט צום בית־הקברות דורך פארשידענע געסלעך. פאר דער משפחה פרים האָט זיך געענדיקט א תקופה.

4.

מיטן אנטשטיין פון געטאָ, איז ליקווידירט געוואָרן מיין וואָינונגס־אמט, די 15 יידישע פארוואלטערס האָט מען אָפּגעזאָגט. איך האָב באקומען ארבעט ביי א בנין, לעבן דער דוואָרסקעגאָ־גאס, און פארן זון — אלס שילדן־מאָלער פארן מיליטער, נישט ווייט פון מיר.

אין חודש יולי 1942 האָט מען מיך גערופן צום יודענראט (דאמאָלט — לעבן דער טשאר־ניעצקעגאָ־גאס) און געמאָלדן, אז מאָרגן דארף פאָרקומען אן „אקציע״. אָבער פאר מיר און מיין פרוי האָט מען אויסגעפועלט א סטעמפל אלס כלומערשטער לייטער פונעם אמט „יידישע פיר־זאָרגע״. אויך פאר מיין זון — א סטעמפל פון דעם צעך בעלי־מלאכהס, מיט וועלכן ס׳האָט אָנגעפירט מיין שוואָגער שטרודלער. אינטערעסאנט, אז ער האָט וועגן זיך, זיין פרוי און טאָכטער — אינגאנצן פארגעסן וועגן אזא סטעמפל. אזוי האָבן זיי אלע געמוזט לעבן פון איצט אָן אין באהעלטעניש.

מיין ברודער אדאָלף, נישט וויסנדיק אז אויך פאר אים האָט מען באזאָרגט אזא סטעמפל, האָט זיך באהאלטן מיט זיין זון אין שטאָט. מיין יונגסטע שוועסטער (וועלכע האָט חתונה געהאט אין געטאָ מיט פראָפ׳ רימער) האָט אויסגעמיטן די „אקציע״ אלס ארבעטערין אין דער קיך פון געטאָ.

5.

אין טאָג פון דער אקציע, אויפן־פלאץ, ווו ס׳איז אמאָל געווען א צעגיעלניע, האָט מען צוזאמען גענומען די אומגליקלעכע און זיי געמאָלדן, אז זיי ווערן געשיקט קיין ביאלא־פאָדלאסקא, ווו זיי וועלן ארבעטן אונטער דער אויפזיכט פון דער דייטשער פאָליציי. אין די גאסן פון געטאָ האָבן פאטראָלירט געסטאפאָ־לייט. אין דער צייט זענען באגאנגען זעלבסטמאָרד די שוויגער פון מיין ברודער, פרוי שווארץ, און אסך אנדערע. מיר האָבן מורא געהאט צו גיין אין אונדזערע דירות און זיך ארומגעדרייט אין די זאלן פון יודענראט. ווען ס׳האָט עמעץ פארנאכט א מורמל געגעבן, אז דאָס געטאָ איז ליידיק און אז די געסטאפּאָ איז נישטאָ (אָבער אויך די וועלכע זענען געווען פארזאמלט אויפן פלאץ — זענען מער נישט געווען), האָבן מיר אלע אין שרעק זיך אומגעקערט אין אונדזערע דירות.

מיט עטלעכע טעג שפעטער, האָט די געסטאפּאָ גערופן דעם לייטער פון יודענראט, ה׳ דולדיק, דעם יונגן רעכטער, ד״ר דוד לאנדוי און דעם אינזש׳ קרייזלער — און זיי אלע דערשאָסן. אונדז האָט מען טאָג־טעגלעך געטריבן צו דער ארבעט גרופּנווייז, ווו ווער ס׳האָט געאַרבעט — און פארנאכט צוריק אין געטאָ.

איינמאָל אין נאָוועמבער 1942, איז ארויס א שמועה, אז אלע ארבעטנדיקע דארף מען קאַשארירן און די רעשט — ארויספירן. נישט וויסנדיק וויפל אמת ס׳איז פאראן אין דעם קלאנג,

האָבן מיר (מיין זון און איך), גענומען מיין ווייב אין דער גרופּע, מיט וועלכער מ׳האָט אונדז געיאָגט צו דער אַרבעט. דאָ האָבן מיר זי באַהאַלטן ביזן אָוונט. פאַרנאַכט, נאָך דער אַרבעט, האָט מען אונדז צוריק געטריבן אין די קאַשאַרן אויף פּשעקאָפּאַנע. מיין שוועסטער, פרוי שטרודלער, באַזאַמען מיט איר טאָכטער, איז אין צווישנצייט געלונגען זיך אַרויסצובאַקומען פון פּשעמישל אויף אַרישע פּאַפּירן. מיין יונגסטע שוועסטער האָט אַ פּוילישע פרוי, אַ פריינדין פון מיין פאָטערס אַן אַרבע־טערין, געזאָלט אַרויספירן פון געטאָ. (ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוווּסט, האָט מיין יונגערע שוועסטער זיך צוריקגעקערט פון געטאָ־טויער. זי האָט געזאָגט, אַז זי קאָן נישט איבערלאָזן די צוויי יתומים, מיט וועלכע איר מאַן האָט זיך פאַרנומען). זיי זענען אָבער אַלע, מיט אויסנאַם פון רימער, אומגעקומען אין בעלזשעץ.

6.

איינמאָל, עטלעכע טעג נאָכן קאַשאַרירן אונדז, ווען מיר זענען צוריקגעקומען פון דער אַרבעט, האָט מען אונדז געזאָגט אַז מיין ווייב און אַנדערע פרויען זענען צוריק געטריבן געוואָרן אין געטאָ. צומאָרגנס האָט מיין זון, מיט סכּנות־נפשות, זיך אַרויסבאַקומען פון זיין אַרבעטס־גרופּע און געבערענגט זיין מוטער צו אונדז, וווּ מיר האָבן געאַרבעט. נאָך 48 שעה פּלאָגעניש, באַהאַלטנדיק זיך אין פרעמדע קעלערן, האָט זי זיך אַרויסבאַקומען קיין לעמבערג, וווּ איך און מיין זון האָבן שפּעטער זיך געזאָלט מיט איר טרעפן. אָבער נאָך 3 וואָכן זיין דאָרט, איז זי אומגע־קומען צוליב אַ מסירה. דערנאָך האָט מען מיך אַרויסגעשיקט פון די קאַשאַרן אין דעם געטאָ פאַר אַרבעטנדיקע וווּ כ׳האָב זיך אַריינגעצויגן אין דער קיך, אין וועלכער עס האָט געוווינט פרוי אייזלער און איר זון. אין דער צייט זענען אויף פלעקנטיפוס געשטאָרבן אינזשיניער גאָטליב און ד״ר הערשדערפער. דערווייל האָט מען מיך איבערגעטראָגן אין דער ביבליאָטעק, מיט וועלכע ס׳האָט אָנגעפירט מתתיהו מיזעס. איך האָב אים נענטער באַקענט און זייער געשעצט. מיר האָבן זיך באַפריינדעט. ער איז איצט געווען, אַ דאַנק זיין כאַראַקטער, בילדונג און חן, די צענטראַלע פיגור, אַרום וועלכער עס האָט זיך גרופּירט די גאַנצע יידישע אינטעליגענץ פון דער העלפט געטאָ. אפילו דער סקעפּטיקער, ד״ר מאָרגנשטערן, איז געווען איינער פון זיינע פאַרערער. באַלד האָט מען מיך איבערגעפירט אין אַ וועשעריי. דאָרט האָב איך באַדינט איינע פון די וואַש־מאַשינען, נאָר כ׳בין קראַנק געוואָרן אויף פלעקנטיפוס און מיין פריינד, ד״ר אייזנער, האָט מיך איבערגעפירט אין געטאָ־שפּיטאָל פאַר נישט־אַרבעטנדיקע. איינמאָל, ווי נאָר איך בין געקומען צום באַוווּסטזיין (איך בין דאָרט געווען אונטער דער השגחה פון די דאָקטוירים שאַטנער און מאַיער), און דאָס איז געווען בערך 3 וואָכן נאָך מיין קראַנק ווערן, האָט מיך ד״ר אייזנער אַוועק־גענומען פונעם שפּיטאָל. ער האָט געזאָגט, אַז דעם אַנדערן טאָג דאַרף קומען אַ קאָמיסיע אין דער וועשעריי, פאַר וועלכע אַלע בעשעפטיקטע דאָרט וועלן דאַרפן באַווייזן זייער אַרבעטס־פעיקייט. צומאָרגנס האָב איך מיך דערשלעפּט אין דער וועשעריי — און גאָט האָט מיר אין דעם קריטישן מאָמענט געגעבן כּוח... אַז מ׳האָט מיך אַרויסגערופן צו דער קאָמיסיע, בין איך מיט קוראַזש פאַר זיי דורכגעלאָפן און — אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען.

איך וויל דאָ באַמערקן, אַז אַ סך מאָל, בשעת מיין קראַנק־זיין, האָט מיין זון זיך אַריבער־געגנבעט אין די נעכט פון לאַגער אין פּשעקאַפּאַנע, צו מיר אין שפּיטאָל און געבראַכט צוקער, אויבסט און אַנדערע גוטע זאַכן. ווי ער האָט שפּעטער דערציילט, האָט אים דאָס אַלץ געגעבן די פרוי פון ד״ר שאַטנער.

7.

נאָכן אויפלייזן דעם לאַגער אין פּשעקאַפּאַנע, האָב איך און מיין זון צוזאַמען מיט אַנדערע, געוווינט אין דער קיך. איך האָב אים געמוזט אויסבאַהאַלטן, מע זאָל אים נישט צונעמען, ווי פיל אַנדערע, נישט־אַרבעטנדיקע. צום פרישטיק האָב איך אים מיטגענומען אין דער געטאָ־קיך,

מיט וועלכער ס׳האָט אָנגעפירט אינזשיניער זאק. דאָס מיטאָג האָב איך געברענגט פון קיך „אהיים״. איינמאָל אין דער פרי, זיצנדיקביים פרישטיק, האָבן מיר דערהערט א שאָס. דאָס איז די פרוי אייזלער (וועלכע האָט געוווינט מיט אונדז אין דער קיך) דערשאָסן געוואָרן דורך איינעם פון דער געסטאַפּאָ, ווייל זי האָט דאכט זיך, געוואָלט עפּעס פארקויפן ביים געטאָ־פּארקן.

איינמאָל, ווען כ׳בין צוריק געקומען פון דער ארבעט, האָב איך נישט געטראָפן מיין זון. א יידישער פּאָליציאנט האָט מיר געזאָגט, אז מע האָט אים צוגענומען מיט די יידן פון פּזשע־קאָפּאנע און זיי אוועקגעפירט אין דער ריכטונג פון דעם געטאָ פאר נישט־ארבעטנדיקע. א פארצווייפלטער בין איך געלאָפן אין דער אָנגעוויזענער ריכטונג און דעריאָגט די גרופּע, אין וועלכער מיין זון איז א טרויעריקער און רעזיגנירטער מיטגעגאנגען. איך האָב דערקלערט דעם קאָמענדאנט פון דער גרופּע, אָן עס־עס מאן, אז דאָ איז באשטימט געשען א טעות, ווייל מיין זון איז אָנגענומען געוואָרן צו דער ארבעט אין דער שלאָסעריי. איך האָב זיך פארופן אויפן ד״ר קראָנבערג, וועלכער איז תיכף ארויסגעלאָפן פון די ווארשטאטן און דאָס באשטעטיקט. מיר האָבן געפועלט, אז מיין זון איז געבליבן.

אין אָקטאָבער 1943 האָט זיך פלוצים באוויזן מיין ברודער אדאָלף מיט זיין זון, נאָך א 6 חדשים באהאלטן זיך אין שטאט. כ׳האב זיי געבעטן, זיי זאלן זיך לאזן אפשערן געננוי ווי אלע אין דעם טייל געטאָ, כדי זיך נישט אונטערשיידן פון די ארבעטנדיקע, צו וועלכע כ׳האָב מיך באמיט זיי ארייננצוציען. ער האָט אָבער אָפּגעזאָגט.

8.

איינמאָל, אין דער נאכט פון 1טן אויפן 2טן סעפּטעמבער, האָט אונדז אויפגעוועקט דער שוועסטער־זון פון ה׳ שטרודלער, דער יונגסטער אָרנשטיין, וועלכער איז געווען פּאָליציאנט אין געטאָ. א שטארק אויפגערעגטער האָט ער געזאָגט, אז עפּעס קאָכט זיך ארום דעם געטאָ. מיין ברודער מיטן זון זענען ארויסגעלאָפן — אָבער דאָס געטאָ איז שוין געווען ארומגערינגלט. עס האָט געטאָגט. אויף די גאסן — גרופּן מענטשן, וועלכע האָבן נישט געוווסט וואָס צו טאָן. אייזנער האָט מיר איינגערוימט, אז מיר זאָלן גיין ארבעטן ווי געוויינלעך. מיט איינמאָל האָט ווער באמערקט, אז אסטעל, וועלכער האָט שוין פריער געקרענקט, איז געשטאָרבן. כ׳האָב צוגערעט מיין ברודער, אז ער און זיין זון זאָלן מיט מיר גיין אין דער וועשעריי. ער האָט זיך אָפּגעזאָגט. דערנאָך זענען ביידע אראָפּ אין קעלער פונעם הויז, ווו מיר האָבן געוווינט. אין דער וועשעריי האָבן מיר געהערט, אז מע האָט דאָס געטאָ פון נישט־ארבעטנדיקע ארויסגעפירט קיין אָשוויענטשים. נאָך א שלאָפּ־לאָזע נאכט, האָט מען אויך אונדז געהייסן זיך צוזאמען נעמען אין די צוגעגרייטע וואגאָנען. געבליבן זענען בלויז איינצלנע, צווישן וועלכע ס׳האָבן זיך געפונען שטרודלער, אייזנער, קראָנבערג און ד״ר שאטנער מיט זיין משפחה. מ׳האָט אונדז אריינגעטריבן אין די וואגאָנען און זיי פארפלאָמבירט. עסקאָרטירט האָבן אונדז עסטאָנער, אָנגעטועטע אין ס.ס.־מונדירן. אין מיטן דער נאכט האָט מען אונדז ארויסגעזעצט אויף דער סטאציע שעבניע, ווו ס׳האָבן אונדז איבער־גענומען אוקראינער אין שווארצע מונדירן. ביי שטורקאצן־ליכט, זענען מיר געלאָפן דורכן וואלד, געטריבן דורך די תליינים, וועלכע האָבן געשריגן „לאָס ! לאָס !״ — דאָס איינציקע דייטשע וואָרט וואָס זיי האָבן געוווסט. בעת דעם לויפן האָט זיך דערהערט א שאָס. איינער פון די תליינים האָט דערשאָסן די פרוי אסטעל, וועלכע איז געווען נאָך א קראנקהייט און האָט נישט געקענט דעריאָגן די גרופּע. אזוי האָט מען אונדז געיאָגט אין לאגער אריין, ווו יעדער איז אדורכגעגאנגען א שטרענגע רעוויזיע. מיין רינגל האָט מען פון מיר צוגענומען, אויך די מאנטלען פון מיר און מיין זון. עס איז שוין געווען אינדערפרי, ווען מ׳האָט אונדז צעטיילט אין די באראקן, ווו ס׳האָט געהערשט ענגשאפט, שמוץ און קריגערייען פאר א שטיקל פלאץ. ערשט איצט האָבן מיר דערזען,

אז מיט אונדז געפינט זיך מתתיהו מיזעס. נאָך גרויסע שוועריקייטן איז מיר און מיין זון געלונגען זיך אריינצובאקומען אין דעם ווארשטאט פון די מאליארעס, אָנגעפירט פון א געוויסן שטיינלויף, פון קראָקע. אין ווארשטאט האָבן מיר געטראָפן א פשעמישלער מאלער פינקל. אין די נעכט, אויב ס׳איז מעגלעך געווען, האָבן מיר זיך געזאמלט ארום מ. מיזעסן, וועלכער האָט געהאט ידיעות פון צייטונגען.

9.

אין עטלעכע וואָכן ארום איז אָנגעקומען אין לאגער א נייער טראנספּאָרט יידן פון פשעמישל: צווישן זיי איז געווען ד״ר קריס. ער האָט דערציילט, אז דעם 2טן סעפּטעמבער איז ער ארויסגעשפרונגען פון וואגאָן, אין וועלכן מ׳האָט אויך געפירט מיין ברודער אדאָלף מיט זיין זון ריש. ער האָט געזאָגט, אז ריש איז ארויסגעשפרונגען פאר אים. ער ווייסט, אז ר׳איז געגאנגען קיין פשעמישל און זיך דאָרט באהאלטן. וועגן מיין ברודער האָט ער געזאָגט, אז אויך ער איז ווארשיינלעך ארויסגעשפרונגען — אָבער נישט צוריק געקומען. ער אליין, ד״ר קריס, איז נאָכן שפרינגען צוריק געקומען קיין פשעמישל, פון וואנען ער איז דערנאָך מיט אנדערע געשיקט געוואָרן קיין שעבניע.

דער שניידער זאלצבערג, וועלכן מ׳האָט צוזאמען מיט זיין פרוי געברענגט מיט דעם טראנספּאָרט, אין דערשאָסן געוואָרן, נאָך דעם ווי ער האָט אָנגעגעבן, אז ר׳האָט ניט קיין געלד — און מ׳האָט עס ביי אים יאָ געפונען.

דער קאָנוואָי וועלכער האָט געפירט דעם טראנספּאָרט, האָט ביי אונדז צוגענומען מיזעסן און אים צוריקגעפירט קיין פשעמישל.

לויט דעם וואָס קריס האָט דערציילט, האָט די געסטאפּאָ, נאָכן ארויספירן אונדז פון פשעמישל, צוזאמענגעטריבן דעם 3טן סעפּטעמבער די אלע וועלכע האָבן זיך געהאט באהאלטן (צווישן זיי — פעמשטיינען מיט זיין פרוי און קינדער) אין א הויז, וואָס איז געוואָרן אונטערגעצונדן — און אלע זיינען דאָרט אומגעקומען.

א געוויסן פרימאָרגן האָט מען אונדז ארויסגעטריבן פון די ווארשטאטן אויף דער בלאָניע, א 3500 מענער און פרויען. מיר זענען געשטאנען אויסגעשטעלט אין רייען. איינער פון די געסטאפּאָוצעס איז צוגעטרעטן צו יעדן, אים אָנגעקוקט, געשטעלט עטלעכע פראגן און — אָדער אים געלאָזט, אָדער געהייסן ארויסטרעטן פון דער ריי. אויף דעם אופן האָט ער צונויפגעזאמלט א 450 פערזאָן, וועלכע מ׳האָט אין אויטאָס אָפּגעפירט אין נאָענטן וואלד אריין און דאָרט זיי דערשאָסן. געווען אין דעם „קאָנטיגענט״: ד״ר אָבערהארט, דער מאלער־מייסטער, די פרוי פון ד״ר מארק (פון די אשכנזים).

שפּעט אין הארבסט, גאנץ פרי, האָט מען אונדז ארויסגעטריבן פון די באראקן, אויף דער בלאָניע. מיר האָבן זיך דערזען ארומגערינגלט מיט געסטאפּאָ און מיט די שווארץ־מונדירטע אוקראינער. אויף יעדע פּאָר טריט האָט מען געזען א מאשינגעווער, געריכטעט אויף אונדז. דער ערשטער געדאנק איז געווען, אז די לעצטע שעה האָט געשלאָגן. מיט איינמאָל האָט זיך פארשפרייט א שמועה, אז צווישן די 3000 ארויסגעטריבענע, דארף מען אויסקלויבן 120 פאכלייט. מ׳האָט אנידערגעשטעלט א טיש, ארום וועלכן ס׳האָט זיך אנידערגעזעצט א קאָמיסיע. כ׳האָב דערהערט מיין נאָמען און צונאָמען. כ׳בין ארויסגעטרעטן און געגאנגען מִיט די ארויסגערופענע. אזוי ווי נאָך מיר האָט מען פאָרגעלייענט א פרעמדן נאָמען, האָב איך מיך צוריקגעקערט צו מיין זון, וועלכער האָט צו מיר אויסגעצויגן זיין האנט. אין דער מינוט האָט מען אויסגערופן זיין נאָמען. מיר האָבן זיך שטארק ארומגענומען — מיר זענען אין דער גרופּע פון די געראטעוועטע.

א שרעקלעכע נאכט איז דאָס געווען, ווען מ׳האָט אלע געהאט ארויסגעפירט, נאָר מיר, די 120 איבערגעבליבענע, האָבן ווי שאָטנס זיך ארומגעדרייט אין די ליידיקע באראקן. אויפן

צווייטן טאָג בין איך און מיין זון אוועק אין ווארשטאט פון די מאליערעס און זיך גענומען צו דער ארבעט. עמעץ האָט געזאָגט, אז פון אָשוויענטשים זענען צוריק געקומען וואגאָנען מיט די מלבושים פון די אוועקגעפירטע.

.10

אין ווארשטאט זענען מיר געווען 14 מאליארעס. א געוויסן מאָמענט איז אריינגעקומען אין ווארשטאט א פריי זיך באוועגנדער דייטשער ייד פון דער לאגער־פארוואלטונג און זיך צו מיר געווענדעט, אז איין לאגער האָט פארלאנגט ארבעטער, צווישן אנדערע — 4 מאליארעס. ער האָט פאָרגעזען מיך און מיין זון. מען האָט אונדז מיט אנדערע אוועקגעפירט קיין פוסטקאָוו, לעבן דעמביץ. דאָ האָט מען אונדז אויסגעלאָדן און אין אָנהייב געהאלטן ווייט פון די „היימישע". מיר זענען נאָך נישט געווען „אנטלויזט". די „היימישע" זיינען געווען שאָטנס פון מענטשן.

ביינאכט האָט מען אונדז פארשלאָסן אין באראק, ווו מ'האָט געקענט זיך וואשן. דאָ זענען מיר געזעסן ביז אין דער פרי. באלד האָט מען אונדז געטריבן צו דער דיזענפעקציע, וועלכע איז געווען 8 ק"מ ווייטער. דערביי האָט מען געשלאָגן מיט נאהייקעס.ביים צוריק קומען קיין פוסטקאָוו, איז א יונג בחורל געשטאָרבן פון די קלעפּ, פאר די אויגן פון זיין פאָטער.

אין לאגער, וואָס איז באשטאנען פון 2 גרויסע הילצערנע באראקן און נאָך איינעם, ווו עס זענען געווען פארשידענע ווארשטאטן, האָבן זיך געפונען 400 יידן, וועלכע האָבן געארבעט פארן מיליטער. אויף ביינאכט האָט מען אונדז פארמאכט אין די באראקן. איך מיטן זון זענען געשלאָפן אויף שטרוי אויף דער פּאָדלאָגע, איבער אונדז זענען געווען נאָך 2 שורות בעטן. די פונקציע פון קאפּאָ האָט אויסגעפירט א ווינער יונגערמאן פּאָלדי וואלדהאָרן. זיין פארטרעטער איז געווען א געוויסער שטרויבער, וועלכער האָט דערציילט, אז גרייטנדיק זיך קורץ פארן קריג אויסצווואנדערן קיין ארץ־ישראל, האָט ער מיט אנדערע געלערנט מאלעריי ביי מיין גאָטזעליקן פאָטער. ער האָט זיך באמיט אריינברענגען א ביסל „געזעלשאפטלעך לעבן" אין לאגער. צוויי מאָל אין משך פון אונדזער 8־חדשימדיקן אויפנטהאלט אין דעם לאגער, האָט ער צוזאמענגעשטעלט יידישע פאָרשטעלונגען אין די פארשלאָסענע באראקן, בסוד פאר די וועכטער.

אין יולי האָבן אָנגעהויבן קורסירן קלאנגען, אז דער פראָנט דערנענטערט זיך. איינמאָל, גאנץ פרי, האָט מען אונדז געיאָגט צו דער באן־סטאציע, אריינגעשטופּט אין 4 וואגאָנען פאר בהמות און פארשלאָסן. ממש — א גהינום. 100 מענטשן אין איין וואגאָן, וועמענס טירן מ'האָט בלויז 1 מאָל אין טאָג געעפנט. א שרעקלעכער ריח, אָן לופט, הייס. מיר האָבן זיך געשטיקט און אראָפּגענומען פון זיך די מלבושים. אזוי האָט מען אונדז געפירט צוויי מעת־לעת.

.11

די צווייטע נאכט האָט דער צוג זיך אָפּגעשטעלט. אונדזער באגלייטער פון דער געסטאפּאָ האָט אויף אונדזער געשריי אויפצומאכן די וואגאָנען, רואיק געענטפערט:

— אין עטלעכע מינוט ארום וועט איר זען וואָס מיט אייך וועט געשען.

מיר האָבן פארשטאנען, אז מ'איז אָנגעקומען קיין אָשוויענטשים און מיט די לעצטע כוחות געשריגן: „מערדער!" מיין זון איז געלעגן א פארחלשטער...

דערווייל איז דעם ס.ס.־פירער פון די פוסטקאָווער ווארשטאטן, וועלכער האָט אונדז עסקאָרטירט, געלונגען איבערצוצייגן די אָשוויענטשימער באפעלער, אז דאָס איז א טראנספּאָרט פון באזונדערס פעיקע בעלי־מלאכות. אין דעם מאָמענט האָט זיך געיאָוועט אן ס.ס.־מאן און אָנגעהויבן יעדן פון אונדז פרעגן וועגן קוואליפיקאציעס. איך האָב זיך אָנגעגעבן אלס מאלער־מייסטער און מיין זון באצייכנט אלס זייער פעיקן העלפער. ער האָט אונדז אוועקגעשטעלט אָן א

זייט. עס איז נאָך געווען נאכט. ס׳האָט אין אונדז ווידער אויפגעלעבט א האָפנונג. אין דער פינצטערניש האָבן מיר געזען, אז עס זענען געווען נאָך אזעלכע אויסדערוויילטע. שפּעטער האָט מען אונדזער גרופּע געיאָגט אין באָד אריין.

אין דער פרי האָט מען אונדז באקליידעט און איינגעאָרדנט אין באראקן אין וועלכע עס האָבן זיך געפונען הונדערטער אומגליקליכע. אויפן פּלאץ נעבן די באראקן האָבן זיך געשטופּט גרופּן יידן פון פראנקרייך, גריכנלאנד און קאָרפו, וועלכע האָבן ביי אונדז, די פריש אָנגעקומענע, געבעטן א שטיקל ברויט. מיר אליין, נאָך א 2־טאָגיקן הונגער, האָבן געווארט אויף „מיטאָג״. אָבער נישט ווייט האָבן די קוימענס געראויכערט און דאָס האָט אונדז געמאכט פארגעסן אָן הונגער און דורשט.

מיר זענען אָנגעקומען קיין אוישוויץ אין דער צייט, ווען מען האָט אהערגעבראכט אונגארישע יידן. מיר זענען דאָ געווען 2 טעג. דעם דריטן טאָג האָט מען יעדן פון אונדז אויס־טאטואירט נומערן אויפן לינקן אָרעם — און גרופּנווייז געפירט אין פארשידענע לאגערן. מיין זון, איך און נאָך אנדערע, זענען איבערגעפירט געוואָרן קיין גלייוויץ. מיר האָבן אָפּגעאָטעמט. אלס לאגער־מאָלער האָב איך באקומען דעם אויפטראג צו באצירן מיט מאָלערייען די 4 ווענט פון דעם גרויסן עסזאל פונעם לאגער. מיין פּראָיעקט אויפצומאָלן די פיר צייטן פון יאָר — איז געוואָרן באשטעטיקט. כ׳האָב צוגענומען אלס געהילף מיין זון און א געוויסן דעמביצער, פון ראָפּשיץ. די ארבעט האָט געדויערט 3 וואָכן.

איינמאָל, האָט אן ס.ס.־מאן זיך צוגעקוקט צו אונדזער ארבעט. דערזעענדיק מיין זון, האָט ער געפרעגט, צו ער איז מיין ברודער. אן איבערראשטער האָב איך אים געזאָגט, אז דאָס איז מיין זון. ער האָט אָנגעהויבן שרייען, אז דאָ איז א לאגער — און נישט קיין סאנאטאָריום. ר׳האָט געהייסן אוועקפירן מיין זון. איך בין געלאָפן צום קאָמענדאנט, וועלכער האָט מיך געשעצט פאר מיין ארבעט. ער האָט מיך בארואיקט און פארזיכערט, אז מיין זון איז צוגעטיילט צו א גרופּע מאָלערס, וועלכע האָבן געארבעט אין שטאָט, ווו זיי זענען גרופּנווייז געגאנגען יעדן אין דער פרי.

נאָכן ענדיקן די מאָלערייען אויף די 4 ווענט, האָב איך געמוזט ארבעטן אין ווארשטאט (אין א קעלער פון באראק). מיין אויפגאבע איז געווען: פארשידענע אָריענטאציע־אויפשריפטן אין לאגער, אויך צייכנס און נומערן אויף די ברוסטן פון יעדן פון די געפאנגענע. אָבער, דער עיקר, הגם נישט אָפיציעל, האָב איך געמאָלן בילדער (אויך — פּאָרטרעטן) פון קאָמענדאנט און פאר אנדערע עלטסטע פונעם לאגער. אזוי האָב איך אָפט געארבעט ביז 11 ביינאכט. מיין זון, נאָכן צוריקקומען ביינאכט פון דער ארבעט מיט דער גרופּע, האָט פארברענגט מיט מיר אין ווארשטאט. נאָענט צו האלבער נאכט, זענען מיר געגאנגען שלאָפן, כדי מיין זון זאָל זיין גרייט 5 א זייגער פארטאָג צום אָפּמארש מיט זיין גרופּע. און איך — אין מיין ווארשטאט.

.12

איצט האָבן מיר געהערט און געפילט דאָס פליען איבער אונדז, באטאָג און באנאכט, פון אמעריקאנער עראָפּלאנען. אין אזעלכע מאָמענטן האָט מען אונדז געטריבן אין די קעלערן און דאָרט פארמאכט.

איינמאָל, דאָס איז געווען דעם 19טן יאנואר 1945, ווען עס האָט אָנגעהויבן טאָגן, האָט מען אונדז געהייסן זיך אויסשטעלן, פארטיילט יעדן א ברייטל און געזאָגט, אז מיר וועלן האָבן א ווייטן מארש צופוס. מיר האָבן דורכמארשירט גלייוויץ. באנאכט האָבן מיר זיך געפונען אויסער דער שטאָט, אין שניי.ביים ערשטן אָפּשטעל, ווען מיין זון און איך האָבן געזוכט א פּלאץ זיך אנידערצוזעצן און א ווײַלע אָפּרוען, האָט ווער אויסגענוצט די געלעגנהייט און צוגעגנבעט

אונדזערע צווי ברייטלעך — דאָס איינציקע וואָס מיר האָבן געהאַט צו עסן. אין ווייטערן וועג האָבן מיר זיך צובאקומען צו א לאגער, ווו מ׳האָט אונדז מכבד געווען מיט א „זופּ״.

צומאָרגנס האָט מען אונדז געיאָגט אין אן אומבאקאנטער ריכטונג. אזוי זענען מיר געגאנגען א טאָג, ביז האלבער נאכט. אויסגעמאטערט, זענען מיר אָנגעקומען אין לאגער בלעכהאמער. דאָ האָט מען אונדז געגעבן א זופּ. א הויכע מויער האָט ארומגערינגלט דעם לאגער, אין די ווינקלען האָט מען געזען טורעמס מיט וועכטער. אין דעם לאגער זענען אומאויפהערלעך אריינגעגאנגען געטריבענע העפטלינגען פון אנדערע ערטער, ווי מיר. איינער פון אונדזער לאגער האָט געזאָגט, אז אונדזער קאָמענדאנט זוכט א 50 שטארקע מענער, פעיקע צו טראָגן שווערע לאסטן. איך בין צוגעלאָפן צום קאָמענדאנט, און הגם ער איז געווען מסופק אויב מיין זון און איך וועלן זיין פעיק צו דער שווערער ארבעט, האָט ער אונדז דערלויבט ארויסצוגיין אויסער די מויערן פונעם לאגער, ווו מיר האָבן באדארפט באפרייען די וועגן פון די פעק, קאסטנס און טראנספּאָרט־מיטלען פון די דייטשן, וועלכע האָבן אונדז געטריבן אהער. מיר האָבן דאָס אלץ באדארפט שלעפּן, אָדער שטופּן אין ווייטערדיקע ערטער. דער רעשט פון אונדזער גלייוויצער לאגער, בערך 300 יידן, זענען געבליבן אין בלעכהאמער. אסך פון זיי האָבן זיך געראטעוועט.

מיר, געפרוירן און אויסגעהונגערט, זענען געגאנגען באלאָדן, שלעפּנדיק אָדער אונטער־שטופּנדיק פארשידענע וועגענער אין משך פון 3 וואָכן. פאלנדיק פון מידקייט, הונגער, קעלט און שיסערייען, האָבן מיר אדורכמארשירט די סודעטן, אויסמיידנדיק שטעט, ווי נייססע, פראנקענשטיין, שווידניץ און ליגניץ — ביז צו סאמע סאקסן. אין די נעכט האָט מען אונדז פארשפּארט אין סטאַדאָלעס און שאָפּעס, וועלכע מ׳האָט געטראָפן אויף די וועגן — און אונדז ארומגערינגלט מיט וועכטער. נאר ביי א געלעגנהייט האָט מען אונדז געגעבן אָפּצועסן עטלעכע אין שאָלן געקאָכטע קארטאָפל. אן אנדערשמאָל — אביסל „זופּ״ אָדער „קאווע״. נאָר איינמאָל, פארבייגייענדיק א שלאָס (כ׳האָב פארגעסן דעם נאָמען), האָבן מיר דאָרט זוכה געווען צו א נאכטלעגער אויף דער פּאָדלאָגע, הגם אין גרויס ענגשאפט. אין דער פרי האָט מען אונדז געגעבן צו ביסלעך אמתע זופּ.

דערווייל זענען אונדזערע רייען געוואָרן פון טאָג צו טאָג שיטערער. די, וועלכע האָבן נישט געקענט מארשירן, זענען דערשאָסן געוואָרן און מ׳האָט די טויטע קערפּערס אריינגעוואָרפן אין די נאָענטע פּאָסעס. נישט איינמאָל האָט מיין זון מיך געשלעפּט מיט זיינע לעצטע כוחות, איך זאָל האלטן טריט מיט אנדערע, ווייל זיי קוקן שוין אויף מיר...

.13

ענדע יאנואר האָבן מיר זיך אזוי דערשלעפּט צום לאגער גראָס־ראָזען אין זאקסן. אין באראקן, אָן א דאך, אין קאלטער בלאָטע, האָבן מיר פארברענגט די נאכט. צומאָרגנס האָט מען אונדז איינוואגאָנירט אויף אָפענע לאָרעס (וואגאָנעטקעס), ווו דער רוב האָט געמוזט שטיין. אזוי זענען מיר געפאָרן 4 טעג און 4 נעכט, אָן שלאָף און אָן עסן. שניי פונעם שכנ׳ס מלבושים האָט געדינט אלס איינציקע שפּייז. אזוי זענען מיר אָנגעקומען קיין בוכנוואלד. פון די פּשעמישלער, אויסער מיין זון און מיר, איז געווען אויף דער לאָרע דער שוסטער צימערמאן פון דער סלאָוואצקי־גאס.ביים אויסלאָדן אונדז אין דער נאכט, האָט זיך ארויסגעוויזן, אז א סך פארפרוירענע מתים זענען געבליבן אויף די לאָרעס. כמעט א גאנצע נאכט האָט מען אונדז געהאלטן פאר דעם טויער פון לאגער. אָבער נאָכן עפענען דעם טויער, אויף צומאָרגנס, אין אריינלאָזן אונדז אין לאגער, האָבן מיר דאָרט פארבראכט 5 טעג און 5 נעכט אונטער דעם פרייען הימל. מען האָט אונדז געזאָגט, אז מיר מוזן דעזינפיצירט ווערן, איידער מען וועט אונז צעטיילן אין די באראקן. אָבער עס האָט דאן אויסגעפעלט וואסער. ווען מיר זענען סוף־סוף דעזינפיצירט געוואָרן, האָט

מען אריינגעלאָזט אונדזער גרופּע אין א הילצערנעם באראק אָנגעפּראָפּט מיט ווילד־געוואָרענע מענטשן, הויט און ביינער. דאָ האָבן מיר מיט גרויס מי געפונען פּלאַץ אויפן 3טן שטאָק נארעס. אויך דאָ האָט מען געמוזט פירן מלחמה מיט די שכנים איבער א שטיקל אָרט פאר מיר און דעם זון.

אויפן צווייטן טאָג, נאָך א 3־שעהדיקן שטיין אויפן פראָסט (אין א דינער בלוזע און צעריסענע הויזן), זענען מיר צוגעלאָזט געוואָרן מיט אנדערע צו א מעדיצינישער קאָמיסיע. דאָ האָט מען מיך און מיין זון צוגעטיילט צו די ניט ארבעטס־פעיקע. איצט זענען מיר צוזאמען מיט די וועלכע האָבן געטיילט דעם זעלבן גורל, געלעגן אין באראק. יעדן נאָכמיטאָג, א זייגער דריי, האָט מען אונדז ארויסגעטריבן צום אפּעל, ווו מיר זענען אויסגעפרוירענע און אויסגע־מאטערטע, געשטאנען אין רייען, ביז 6 פארנאכט. ערשטביים ליכט פון א לאמטערן, האָט דער ס.ס־מאן אונדז איבערגעציילט און פארטיילט מארקן אויף „מיטאָג" צומאָרגנס. אויסער דעם זענען מיר מערסטנטייל געלעגן אויף די ברעטער, נישט קענענדיק זיך רירן. מיין זון האָט זיך אָנגעהויבן באקלאָגן אויף א ווייטיק אין דער רעכטער זייט ברוסט. אויף מיין ביטע האָט אים דער דאָקטאָר באפרייט פון אפּעל. די היץ האָט אים פארענדערט, נישט צו דערקענען. דאָס האָט געדויערט א טאָג, אָדער צוויי. מע האָט אונדז אריבערגעטראָגן אין א באראק פאר אינוואלידן, נישט ווייט פון קרעמאטאָריום. נאָך א נאכט אין וועלכע ער האָט פארברענגט אין גרויס היץ, איז מיין זון, אויפן באפעל פון דאָקטער, (דאכט זיך — א גריכישער ייד), איבערגעפירט געוואָרן אין „רעוויר". פארן איבערפירן אים, האָבן מיר זיך אָנגעזאָגט, אז אויב נאָך דער „מהומה" מיר וועלן זיך נישט קענען געפינען, דארף יעדער פון אונדז שרייבן צו אונדזער קוזינע ד״ר דאָרע ציפּפער־ראפּאפּאָרט, אָדער צו דעם פריינד פון מיין פרוי׳ס פאמיליע, דעם ריכטער ד״ר קאָרנגרין אין תל־אביב אָדער חיפה.

כ׳האָב מיך קוים צוגעשלעפּט צו דער טיר. ער האָט זיך צו מיר אויסגעדרייט — — און דאָס איז געווען דאָס לעצטע מאָל וואָס מיר האָבן זיך אנגעקוקט...

.14

איינמאָל אין דער פרי, האָב איך זיך דערשלעפּט צום טירל ווו ס׳איז געשטאנען דער בלאָק־היטער (א געפאנגענער פּאָליאק) און איך האָב אים הכנעדיק געפרעגט וועגן גורל פון מיין זון. יעדעס מאָל האָט ער מיך קורץ אָפּגעפּארטיקט: „אויף וויפל איך ווייס, איז אלץ אין אָרדענונג". איך האָב אויפגעלעבט נאָך אזא ענטפער. דאָס איז געווען ענדע פעברואר, אָדער אָנהייב מערץ 1945. אזוי איז אָנגעקומען דער 5טער טאָג, זייט מען האָט צוגענומען מיין זון. ס׳איז געווען זונטיק. כ׳האָב נישט געהאט דעם מוט צו קלאפּן אין טיר פון דעם בלאָק־היטער אין טאָג, וואָס איז פאר אים געווען הייליק.

אָבער צומאָרגנס בין איך מיט א קלאפּעדיק הארץ, ווידער געשטאנען פאר דער טיר פון זיין שטוב און קוקנדיק אים גלייך אין די אויגן, געפרעגט... און מיינע אויערן האָבן דערהערט: „איך באדויער", און באלד נאָכדעם: „האלט זיך! האלט זיך!" מיט מיינע לעצטע כוחות האָב איך מיך דערשלעפּט צוריק אין באראק. כ׳האָב מיך אנידער געלייגט אויף דער פּאָדלאָגע, טויב אויף אלע קללות פון מיינע שכנים, ווייל כ׳האָב געשטערט זייער רו...

זיבן נעכט נאָכאנאנד בין איך אויף אלע פיר ארויסגעקראָכן צו דער אנדערער זייט פונעם באראק, ווו איך האָב אין דער שטילקייט פון דער נאכט, וויינענדיק, געזאָגט קדיש...

מפתח השמות

א

ב

ג

ד

ה

ו

כ

ל

מ

נ

ס

ע

פ

צ

ק

ר

ש

שפאץ צבי, 295
שפיגל ז׳ק, 226
שפיגל, 86
שפיגלר, 295

ת

אינדעקס פון נעמען

ה

ו

ז

ח

ט

י

כ

ל

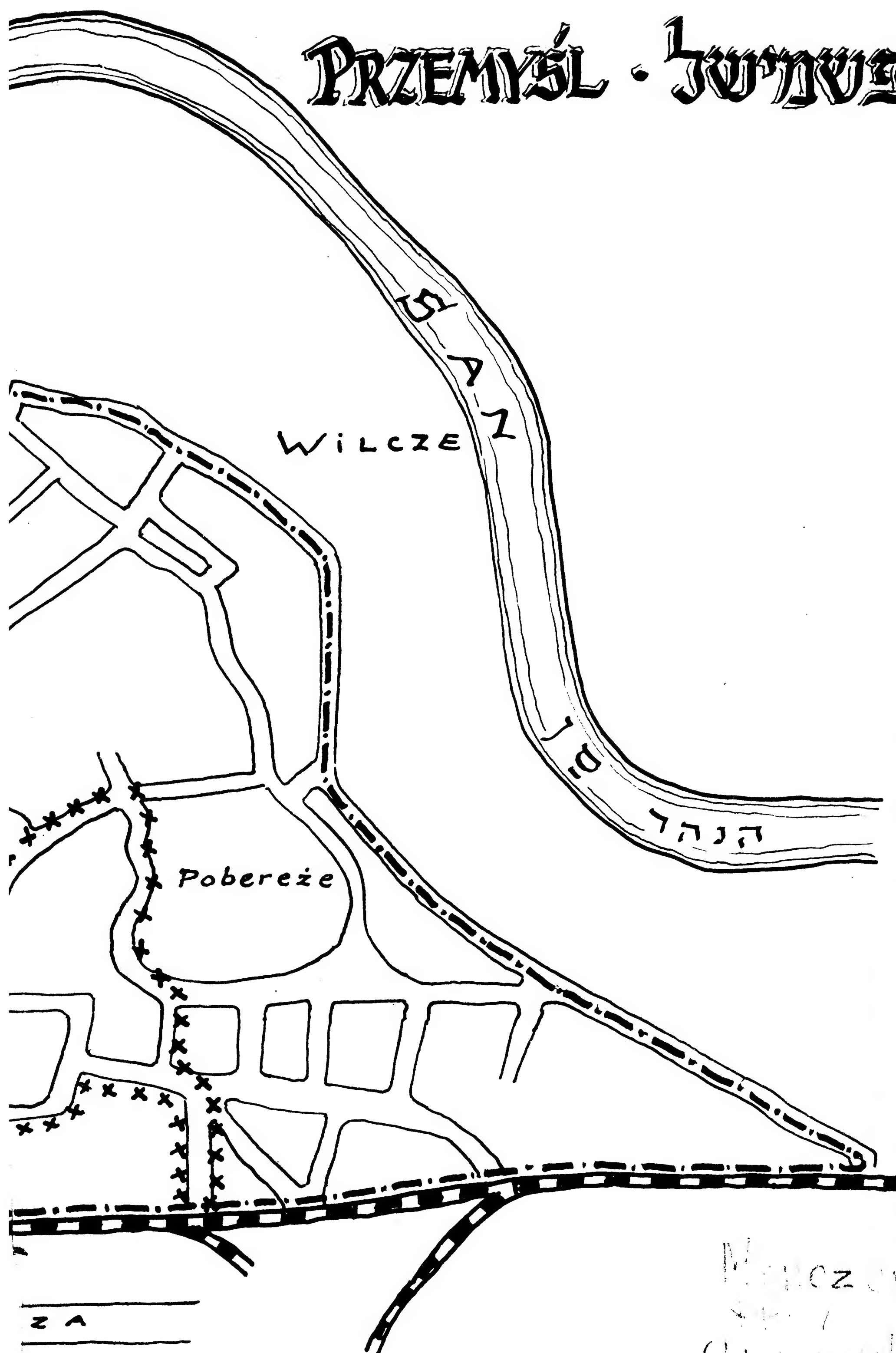
ר

ש

תקון טעויות

עמוד	שורה	במקום :	צריך להיות :
27	4/5 מלמטה	ומשם לדרום מערב	עם המשך לדרום מזרח
28	15 מלמטה	שונים : המסוכנת שבהם היתה	שונים : עלילות דם או
28	8 מלמטה	שעליה	על עלילות 2) ו 3)
32	6 מלמעלה	ידוע	קיים
32	17 מלמעלה	לפיכך דרוש היה	בשביל בניה כזו הספיק
34	8 מלמעלה	נדלק	נדלקה
83	7 מלמעלה	גינס	גנס
107	16 מלמטה	האולם שהיה	שהאולם היה
199	3 מלמטה	פ.פ.ס.	המפלגה העממית
200	3 מלמטה	נמנו	נמנה
212	14 מלמעלה	הרצוג	הרציג
215	19 מלמטה	1927	1922
215	11 מלמטה	עובדתו	עבודתו
227	2 מלמטה	חרפה	חרגה
241	17 מלמטה	והגיע	והגיעה
275	17 מלמטה	שריכזו	ושריכזו
284	9 מלמעלה	הדריכים	מדריכים
288	4 מלמעלה	(מפלגת פועלים יהודים)	(מפלגה סוציאליסטית יהודית)
298	16 מלמטה	לבפטוריה	לאבפטוריה.
301	17 מלמטה	הגימנסידה	הגימנסיה
303	1 מלמעלה	תפקיד הבטחון הסוציאלי	תפקיד הביטוח הסוציאלי
321	8 מלמטה	משלהבתה	משלהבת־יה
321	4 מלמטה	התעכב רגע זר	התעכב הרגע !
332	16 מלמטה	תקון	תיקן
333	1 מלמטה	היהדת	היהדות
337	7 מלמעלה	המופלגה	המופלג
346	2 מלמטה	הנהלתה	הנהלתו
348	1 מלמעלה	עה משפחת	על משפחת
363	5 מלמעלה	פורט	פורץ
397	12 מלמטה	שמועו, כי	שמועות, כי

416	11 פון אונטן	יידישע פוסקים	מומחים פון דער פוסקים ליטעראטור
417	2 פון אויבן	פעלן פריערדיקע	פעלן דאכט זיך פריערדיקע
417	15 פון אויבן	מאזשימיעזש	קאזשימיעזש
418	9 פון אויבן	די פריווילעגיע	נייע שורה ג) די פריווילעגיע
418	15 פון אויבן	לויט	קעגן
422	12 פון אויבן	פאר דער צייט	אין דער צייט
426	14 פון אונטן	ווילן צו 6 ראטמענער	ווילן צו 12 ראטמענער
426	15 פון אונטן	צו ווילן 6 ראטמענער	צו ווילן 12 ראטמענער
426	15 פון אונטן	אין 3 פארטרעטערס	און 6 פארטרעטערס
428	3 פון אויבן	צווייטער וועלט־מלחמה	ערשטער וועלט־מלחמה
433	7 פון אויבן	ארויפגיין	אראָפּגיין
441	16 פון אויבן	21־טן דעצעמבער 1928	21־טן יאנואר 1928
467	14 פון אונטן	טור קרוב	אור קרוב
467	6 פון אויבן	פאָשניצע	סאָשניצע
475	5 פון אויבן	א פארמוטשעטע וועלט	א פארמישטע וועלט
492	5 פון אויבן	רזא בהמנא	רזא מהימנא
496	6 פון אונטן	חנוך טראו	חנן טראו
497	2 פון אונטן	ביז 400 פשעמשלער	ביז 400 געשטאָרבענע מיטגלידער
497	9 פון אונטן	האבען פשעמישלער יידן	האבען חברים פון דער סאָסייטי
498	14 פון אויבן	אָדער געהערן	אין געהערן
498	1 פון אונטן	„בני ברית" מאסאָנען־לאזשעס	„בני ברית" לאזשעס
500	10 פון אונטן	קאסירערין	קאסירער
502	13/14 פון אויבן	בתי מדרשים ווי שיינבאך	בתי מדרשים, דעם טעמפל
504	9 פון אונטן	פון א שטאָט	פון דער שטאָט
509	14 פון אונטן	(18/11 1942)	(18/6 1942)
511	2 פון אויבן	„חייזער"	„רייזער"

PRZEMYŚL · פשעמישל
SAN
הנהר סן
Wilcze
Pobereże
ZA
שורטט ע״י י. אלטבאור ונ. שטריק

THE GHETO BOUNDARIES: גבולות הגיטו:
די גרענעצן פון געטאָ:
The Gheto at its beginning. הגיטו בהתחלתו.
דער אנהייב פון געטאָ.
The second stage. השלב השני.
דער צווייטער עטאַפּ.
Remnants of Gheto. שריד הגיטו.
דאס איבערבלייבעניש פון געטאָ.
JAIL YARD where 1200 Jews were shot at 12.9.1943.
חצר בית-הכלא בו נורו 1200 יהודים ב-12.9.43
דער תפיסה-הויף ווו עס זײנען
דערשאסן געווארן דעם 12.9.43
1200 יידן.
הנהר סן
SAN
TARGOWICA
IWASZKIEWICZA
KOPERNIKA
REYMONTA
בית חולים
HOSPITAL
BOGUSŁAWSKIEGO
DEKIERTA
Judenrat
יודענראט
ROKITNIAŃSKA
Koszary
CZARNIECKIEGO
SZCZEPANOWSKIEGO
JAGIELOŃSKA
MNISZA
PLAC KOLEJOWY
MICKIEW